

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ АХБОРОТНОМАСИ

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2024-4/4

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2024

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир хайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.	Пазилов Абдуваеит, б.ф.д., проф.
Абдуллаева Муборак Махмусовна, б.ф.д., проф.	Раззақова Сурайё Раззоқовна, к.ф.ф.д., доц.
Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.	Раматов Бакмат Зарипович, қ/х.ф.н., доц.
Агзамова Гулчехра Азизовна, т.ф.д., проф.	Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.
Аимбетов Нағмет Қаллиевич, и.ф.д., акад.	Рахимов Матназар Шомуротович, б.ф.д., проф.
Аметов Яқуб Идрисович, д.б.н., проф.	Рахимова Гўзал Юлдашовна, ф.ф.ф.д., доц.
Бабаджанов Хушнуд, ф.ф.н., проф.	Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.
Бобожанова Сайёра Хушнудовна, б.ф.н., доц.	Рўзметов Дилишод Рўзимбоевич, г.ф.н., к.и.х.
Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.	Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.
Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.	Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.
Ганджаева Лола Атаназаровна, б.ф.д., к.и.х.	Сапарбаева Гуландам Машиариповна, ф.ф.ф.д.
Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.	Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.
Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.	Сафаров Алишер Каримджанович, б.ф.д., доц.
Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.	Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.
Иззатуллаев Зувайд, б.ф.д., проф.	Собитов Ўлмасбой Тожаҳмедович, б.ф.ф.д., к.и.х.
Исмаилов Исҳақжон Отабаевич, ф.ф.н., доц.	Сотилов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.
Жуманиёзов Зоҳид Отабоевич, ф.ф.н., доц.	Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., акад.
Жуманов Мурат Арепбаевич, д.б.н., проф.	Холлиев Аскар Эргашевич, б.ф.д., проф.
Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.	Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.
Каландаров Назимхон Назирович, б.ф.ф.д., к.и.х.	Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.
Карабаев Икрамжан Тураевич, қ/х.ф.д., проф.	Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.
Каримов Улўзбек Темирбаевич, DSc	Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.
Курбанбаев Илҳом Жуманазарович, б.ф.д., проф.	Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., проф.
Курбанова Саида Бекчановна, ф.ф.н., доц.	Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.
Қутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.	Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.
Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.	Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.
Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.	Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.
Махмудов Рауфжон Баходирович, ф.ф.д., к.и.х.	Худайберганаева Дурдона Сидиқовна, ф.ф.д.
Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.	Худойберганаев Ойбек Икромович, PhD, к.и.х.
Мирзаева Гулнара Саидарифовна, б.ф.д.	

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№4/4 (113), Хоразм Маъмун академияси, 2024 й. – 471 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

МУНДАРИЖА ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Abduvahabova M.A. Ingliz folklor matnilarining semiotik xususiyatlari	6
Achilova N.N. Ajdarho timsolining jahon va o'zbek xalqlari adabiyotlaridagi muxtasar talqinlari	8
Akramov I.I. A Comparative analysis of Shakespeare's and Rumi's aphorisms on love	11
Akramov B.Q., Abdullayeva A.U. Fransuz tilida bozor va savdo jarayoni leksikasining ijtimoiy talqini	14
Akramov B.Q., Zaripov J.A. Fransuz tilida tijorat terminoleksikasining lingvomadaniy xususiyatlari	17
Aliyeva S.A. O'zbek geonimlarining etimologik xususiyatlari	20
Almamatova Sh.T. Abdulla Qahhor hikoyalarida sinonimlarning qo'llanilishi	22
Ataboyev N.B., Ergashova K.I. Inglizcha va o'zbekcha korpuslarda vaqt tushunchasi va ularning semantik tahlili	26
Axmedova G.N. "Yumor (hajv)" leksik birliklari va ularning semantik xususiyatlari	29
Azimbayeva D.A. Conversion in english-uzbek languages and its cognitive features as a linguistic way	32
Bafoyeva N.A. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida mavjud antropindikatorlarning tahlili	35
Bahodirova F.B. Diskurs, stilistika va pragmatika	38
Bekniyozova F.O. Olamning lisoniy manzarasini yaratishning o'ziga xos tamoyillari	41
Bozorova O.Q. O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologizmlarda go'zallik konseptining qo'llanilishi	44
Burxonov B.B. Ingliz va o'zbek tillari kasbiy diskursining lingvokognitiv tadqiqi	46
Choriyeva Z.B. O'zbek va ingliz topishmoqlarining badiiy-kompozitsion xususiyatlari	49
Djumakulova D.K., Xoshimxo'jayeva M.M. Tarjimashunoslikda tarjima nazariyasi	52
Djumaeva N. History of investigating functional forms of the verb	54
Djumaeva N., Abdurakhmanova M. Religious picture of the world as an important component of linguistic picture of the world	56
Djumaeva N., Akhmadova N. Some characteristics of fairy-tale discourse	58
Djumaeva N., Murodova M. Diskurs lingvokulturologiyaning asosiy tadqiqot obyekti sifatida	61
Djurayev M.K. Kompyuter lingvistikasi imkoniyatlari va dasturiy texnologiyalar	63
Egamberdiyeva Sh.M. O'zbek va turk allalarida qushlar obrazi	68
Ergashova S.E. Eshqobil Shukur she'riyatida badiiy obraz takomili va badiiyati	70
Eshonqulova F.O. O'zbek va ingliz tilidagi maqollarning yosh va genderga oid xususiyatlari	72
Eshkobilova F.U. Ingliz va o'zbek bolalarining o'xshash yoki noo'xshash motivli hamda obrazli o'yinlari	75
Gafurov B.Z. Studying functional-semantic field of language as a linguistic phenomenon	79
G'ulomova R.R. Sociolinguistic analysis of curses of social groups of uzbek and english intellectuals	82
Hamroyeva Sh.Sh. The pragmatic aspects of translation	84
Haydarov A.A., Alimova M. Tovush talaffuzida ifodalangan konnotativ ma'nolar	87
Haydarova D.I. Nutqiy etiket va uning lisoniy tabiati	90
Ikramova K.Sh. Linguacultural peculiarities of the concept of 'woman' in Uzbek and English literature	93
Imamova G.T. "Boburnoma" asarida forcha o'zlashmalarning qo'llanilishi	96
Inamova D.E., Ismatova M.A. Compiling a parallel corpus for translation research	98
Ishqobilova H. Ingliz va o'zbek tillarida oila konseptining chog'ishtirma tahlili	101
Ismanova O.U. Terminlar unifikatsiyasi	104
Istamova D.S. Lexical, semantic-structural analysis of ecological terms in english and uzbek languages	106
Jomardova D.Q. Tibbiyot reklamalarida apellyativ leksikaning qo'llanilishi	108
Jumaniyazov A., Yusubova Ch. Nom ko'chishi yohud metonimiyalar haqida yana ayrim mulohazalar	111
Karimov R.A., Hamroyeva G. CLIC mualliflik korpusi tahlil metodlari	118
Karimova Yu.A. Lirik she'riyatda Bobur Mirzo siymosi	121
Khasanov M.A. Accent morphonological alternations in modern english	125
Khayrullayeva N.N. Semantic features of economic metaphors	128
Khodjaeva S.S. The problems of translating culture specific words	130
Kobilova A.B. Lingua-culture and the essence of the anthropocentric approach to language	133
Komilova N.S. Badiiy asarda diniy ohanglar talqini	137
Kurbonova N.R., Ikromova N.I. Ted Hyuz ijodi adabiy tanqidchilar nigohida	140
Kurbonov Z.O. Qo'shrabot tuman Mijgon va Tongit qishloqlari toponimikasi haqida ayrim fikr mulohazalar	144
Latipova S. Jo'ra Fozil hikoyalarida ijtimoiy muammolar talqini	147
Mahmudova N., Radjabboeva T. The types of transformations in german syntax	150
Makhmudova S.A. Cognitive aspects of meaning in the novels of James Aldridge	153
Makhsudova X.U. The theory of the origin of the concept of "fashion"	156
Mamajonov M.Yu. Psixolingvistik tadqiqotlar xususida	158
Mamatqulova Z.R. Rishton kulolchilik maktabi kasb-hunar leksikasining generatsiyasi va boyish manbalari	160
Matenova A.K. Ingliz lakunalarining aks etishi xolid xuseini asarlari asosida	162

Matnazarova X.S. Og'zaki diskurs tenorining U.Shekspir tragediyalarida berilishi	165
Matquliyeva M.F. "Oshiq G'arib va Shohsanam" dostonini turkiy xalqlar versiyasi bilan qiyosiy o'rganish	167
Mahmudov R., Atajanov Sh., Ruzmatova D.A. Turkiy qavmlarda shaxsga ism berish an'analari va motivlari	171
Mo'ydinov J.O. Principles of simultaneous interpretation: requirements for a simultaneous interpreter	174
Muminova N.S. Tilshunoslikda haqiqat konseptining kognitiv funksiyalari	177
Muratova D.M. Methods of automatic extraction of thesaurus relations on the basis of dictionary interpretations	180
Mustafayeva S.U. O'zbek va ingliz tillarida meronimiya va partonimiya munosabati	183
Narziyeva S.D. Samandar Vohidov aruziy she'rlarida didaktik ruh ifodasi	186
Nizomova Sh.Sh. Suv va olovga munosabatning o'zbek she'riyatidagi talqini	189
Normurodova F.T. Rang-tus leksikasining «ingliz-o'zbek-ingliz» tarjimasi masalalari	192
Norova R.F. Ertaklar va ularning folklor bilan munosabatlari	195
Norqulov F.A., Qurbonboyeva Sh.F. Rasmiy ish yuritish uslubining funksiyalari	197
Ochilova G.U. Qarindoshlik otlari atamalari tadqiqi shakllanish tarixiga doir	200
Ochilova O. Janr tadriji, qahramon xarakteri takomillashuvining ifoda qirralari va badiiyligi	204
Olimova D.Z. Using speech compression techniques in simultaneous interpreting	206
Omanboyeva A.D. Badiiy adabiyotda zuhdiy qarashlar va zohid obrazining paydo bo'lishi	209
Otaniyazova M.O. Communicative features of speech	212
Otaxonova H.A. Paradigms of knowledge in modern linguistics	215
Polvonova M.F. Proverbs with a "currency" component in the phraseological systems of english and uzbek languages	217
Po'latova O' A. Komissiv nutqiy aktlar turlari va ularning nutqda ifodalanishi	220
Qayumova N.X. Ommaviy axborot vositalarining tilshunoslik va mediatilshunoslik aspektlari: yangiliklar matni tahlili	223
Qilichova Z.N. The use of stylistic devices in john donne's metaphysical poetry	226
Qodirova G.M. Ayol jinsini ifodalovchi indikatorlar	229
Qo'shmurodova D.I., Xomidova M.F. Reklama matnida til birliklarining ahamiyati	231
Qurbonova N.R., Babajanova Z.R. Tog'ay Murodning "Ot kishnagan oqshom" asarida badiiy tasvirning fonostilistik xususiyatlari	235
Rahimova B.B. Mushohadaga chorlovchi asar	238
Rajabov M. Linguistic and pragmatic aspects of semantic derivation	242
Rasulova A.M., Abdullayeva G.V. Bolalar she'riyatining tadqiqiga doir	244
Ro'zmetov H.Q., Mayliyeva G.B. T.Drayzerning "Baxtiqaro Kerri" asari 3- bobida o'zbek va ingliz tillarida sifatning semantik-funksional xususiyatlari tahlili	247
Sadikova D.N. Den Braunning "Da Vinchi siri" asaridan "pentakl" ramzining intertekstual tahlili	251
Safarova Z.T., Rahmonova S.U. Lingvocultural aspects of similes in english and uzbek proverbs	255
Saidnazarova S.K. Zamonaviy medialingvistikada publisistik uslub: tahlil va tasnif	257
Saidova R.M. Adabiy ta'sir va taqlidgo'ylik masalalari	259
Saidova M.U., Olimova Sh. Badiiy diskursda qo'llab-quvvatlash kommunikativ strategiyalarining ifodalanishi	262
Saidova M.U., Nadirxanova N.A. O'g'zaki diskursda rad etishning kommunikativ strategiyasi xususida mulohazalar	264
Sanoyeva G.R. Ingliz tilida quvonchni ifodalovchi so'zlarning tahlili	267
Sapayeva G.U. Munis va Ogahiyarning tarixnavislik mahorati "firdavs ul-iqbol" asari misolida	270
Saydamatov I.N. The degree of study of phraseological units with somatic components in modern linguistics	275
Sayfutdinova D.P. "Tilak" nutqiy janrining mohiyati	277
Shabanova S.Dj. Tilshunoslikda sosiopragmatik masalalarining o'rganilishi	282
Shomurodova S.G. O'zbek xalq ertaklarida tikuvchi obrazi	285
Suvonova D. Unveiling the multifaceted world of taste adjectives in the english language: exploring their linguistic significance and role in culinary discourse	288
Teshaboyeva Z.Q., Borasulova D.D. "Firdavs ul-iqbol" asarida "o'lmoq" leksik semantik maydoni va inglizcha tarjimalari tahlili	290
Teshayeva D.O. The role of computational linguistics in conducting statistical research	294
Tillaboyeva G.S. Ayollar kiyimi va modasi lug'atini rus, ingliz va tojik tillarida o'rganishning nazariy asoslari	297
Toshboyeva M.E. Pragmatic aspects in the passive constructions in uzbek and english languages	300
Turakulova D.M. Kognitiv konsept tahlili va uning tuzilish tavsifi	302
Turobova G. Tilshunoslikda sinonim so'zlar lug'atlarining umumiy tuzilishi	305
Tursunov E.U. Xorijiy qodiriyshunoslar va tarjimonlar ijodini o'rganish	308
Tursunova M. Joan Rouling fantastik dunyosida realistik elementlar tasviri	310

Tursunov M.M., Ahmedov J.G. Ingliz va o'zbek lingvomadaniyatida "suv" obrazini ifoda etuvchi leksik birlik, ibora va maqollar tahlili	313
Tursunova G.N. Unraveling the cognitive lexicon: a linguistic analysis of phraseologisms with "think"	316
Umaraliyeva N.Q. Rauf Parfi lirikasida shakliy izlanishlar – uchliklarning mazmuniy xususiyatlari	319
Umaraliyeva M.N. Semantic and linguocultural features of some english and uzbek proverbs about friendship	322
Usmonova D. Great influence of Alisher Navoi's poems on the world science	324
Usmanov A. O'zbek tilida termin yasovchi affikslarning o'rni va vazifasi	326
Usmonov Yo.M. Conflicts between analytic and synthetic forms in agglutinative languages	329
Valieva N.Z. The role of phraseological units in expressing emotions and attitudes	332
Xakimova X.R., Hakimov F.B. Aleksandr Romanovich Belyaev asarlari haqida	335
Xallieva G.I., Adambayeva N.K. Xorijdagi noyob ma'naviy merosimiz	340
Xonqulova N.R. Uzbek parallel corpus for machine translation	342
Yakubova M.S. Ertak janrida mifologik obrazlar talqini	345
Yakubov F.J. Diskurs turlari va siyosiy diskurs haqida	348
Yokubbayeva U.A. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" asarida qo'llangan paremiologik birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari	352
Yuldashev M.M. Akt sohasidagi o'zlashma terminlar xususiyatlari	355
Yuldosheva N.A. The impact of fairy tales on language learning	358
Zuxriddinova M.S. Disfemiya va unga yondosh tushunchalar	360
Аблаева Н.К. Перевод лексики как одна из актуальных проблем художественного перевода	363
Алимарданова Ш.А. Репрезентация языковой дифференциации в толковых словарях современного русского языка	367
Алимова Ш.Я. «Порахўрлик» концептининг инглиз ва ўзбек лингвомаданиятидаги семантик талқини	370
Алимухаммедова Х. Инглиз тилидаги инсон хулк-атворини ифодаловчи тил воситалари	377
Аминова Г.Р. Форма обращения в социокультурном контексте	379
Бадикова О. Равишнинг маъно турлари таснифи муаммолари	382
Базарбаева А. Когнитивные аспекты цветономинирующей лексики	386
Бурханова Г. Основные аспекты изучения новообразований в современной лингвистике	388
Велиева С.Р. Историко-лингвистическое исследование русской топонимической системы Средней Азии: Отражение культурных взаимодействий	392
Джалилова З.Б., Юлдашова Н.О. Использование реалий в художественной литературе как языковой единицы, выражающей национальный колорит	396
Каримова Ш.А. Хамсанавислик тадрижий тараққиётида "Мажмаъ ул-ахбор" достони	399
Киличева Ф.Б. Анализ слов, выражающих радость в русском языкознании	402
Кодирова З.Р. Направления и школы терминоведения	405
Махмудов Р., Абдушарипова Д. Ўзлашма сўзларда деривация ва маъно тараққиёти ҳосилалари	407
Мадаминова Н.Р. История становления гендерной лингвистики	411
Мардонова Г.А. Ўзбек никоҳ тўйи маросим фольклорида бўри ва илон образининг талқин этилиши	414
Мусаева Г.К. Понимание терминологии гидромелиорации: комплексный обзор	416
Нормуротова М. Анализ проблем передачи второго языка	419
Отажанова М.О. Жаҳид адабиётида Амир Темур образи	422
Рахимов Ж.И. К вопросу обогащения словарного состава русского и узбекского языков	427
Ткаченко А.В. Изображение личности Алишера Навои в романе Айбека «Навои» и в повести Л.Г. Бать «Сад жизни»	430
Толипова Д.Г., Tuul Namdag Историко-этимологический и семантический анализ лакунарных единиц, семантической группы «семья» в узбекском и русском языках	433
Турсунов И.Н., Турсунова А.М. Роль духовных ценностей в нравственном воспитании молодежи	436
Убайдуллаева М.Б. Семантические и стилистические аспекты производного слова	440
Усмонова О.С. Ўзбек ва қирғиз таом номларининг социолингвистик хусусиятлари	442
Хакимова Х.Р. К проблеме языковой репрезентации концептов «добро» и «зло»	445
Хамроев У.С. Классификационные особенности дипломатической терминологической лексики английского языка	448
Ходжаева Г.Б. Айрим янги молия ва иқтисод соҳасига доир ўзлашмалар	451
Холикова Н.Д. Ўзбек мумтоз адабиётида хотин-қизлар образининг бадиий тадрижи	454
Цой А.П. Аксиологические механизмы использования стилей вежливости в корейском языке	457
Шодиқонов С. Основные категории английского военного словаря: на основе военных терминов	462
Юлдашева Д.Б. Стилистические особенности договорной и деловой переписки в экономике	464
Қодирова Г.С. «Зевархон» достонининг лингвостатистик қурилиши	467

UO'K 811.111

INGLIZ FOLKLOR MATNILARINING SEMIOTIK XUSUSIYATLARI*M.A.Abduvahabova, PhD, dots., O'zbekiston Davlar jahon tillari universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. Semiotikaga oddiy tilda ta'rif beradigan bo'lsak, uni belgilar va ularning jamiyatimizda qanday ishlashini o'rganish jarayoni, deb atash mumkin edi. Atrofimizga nazar tashlasak, dunyoda son-sanoqsiz belgilar mavjudligini ko'ramiz. Masalan, za'faron, oq va yashil ranglar bilan bo'yalgan mato yoki qog'ozga qarasak, u nimanidir anglatishini bilib olamiz. Kengroq ma'noda, og'zaki nutqdan tashqari, folklor semiotik nuqtai nazardan barcha xalq amaliy san'ati, xalqning ma'naviy (ba'zan moddiy) madaniyatining ko'rinishlarini - tilini, e'tiqodini, marosimlarini, hunarmandchiligini to'liq anglash mumkin.

Kalit so'zlar: semiotika, folklor, diskurs, triada, metafora, idioma.

Аннотация. Семиотику можно определить простым языком как процесс изучения знаков и их функционирования в нашем обществе. Если мы посмотрим вокруг, то увидим, что в мире существует бесчисленное множество знаков. Например, если мы посмотрим на ткань или бумагу, окрашенную в шафрановый, белый и зеленый цвета, то поймем, что она что-то означает. В более широком смысле, помимо устной речи, фольклор с семиотической точки зрения это все народное прикладное искусство, целостное представление о проявлениях духовной (иногда материальной) культуры народа в языке, верованиях, обрядах, ремеслах.

Ключевые слова: семиотика, фольклор, дискурс, триада, метафора, idioma.

Abstract. Semiotics can be defined in a language as the process of studying signs and how they function in our society. If we look around us, we see that there are countless signs in the world. For example, if we look at a cloth or paper painted with saffron, white and green colors, we can know that it means something. In a broader sense, in addition to oral speech, folklore from a semiotic point of view is all folk applied art, a complete understanding of the manifestations of the spiritual (sometimes material) culture of the people - language, beliefs, rituals, crafts.

Key words: semiotics, folklore, discourse, triad, metaphor, idiom.

Semiotika fan sifatida XIX asr oxirida rivojlandi va dastlab shveysariyalik tilshunos Ferdinand de Sossyur va amerikalik faylasuf Charlz Sanders Pirs tomonidan ilgari surilib tadqiq etildi. Sossyur o'zining belgilar va ularni tartibga soluvchi qonunlarni o'rganish jarayoni yunoncha semeion ya'ni "semiologiya" deb atagan. Semiotika atamasini birinchi marta ingliz faylasufi Jon Lokk "Inson tushunchasi haqida ocherk" asarida kiritgan. Lokk o'z asarida fanni uch qismga bo'lish mumkinligini ta'kidlagan, bunda uchinchi qism narsalarning tabiati va odamlarning qanday qilib ma'lum bir maqsadga erishishi haqidagi bilimlarni yetkazish bilan bog'liq. Uning fikricha, til odamlarga o'zlari uchun voqelikni qurishda yordam beradigan tizimdir, ya'ni til yoki tilda ishlatiladigan belgilar nafaqat odamlar yashayotgan haqiqatni tushuntirish bilan bog'liq, balki bu belgilar haqiqiy voqeliklarning qurilish materiali hisoblanadi. Masalan, odamlar tildan moddiy olamni tushuntirish uchungina foydalanmaydilar, balki mavjud bo'lmagan yoki mavhum bo'lgan narsalar haqidagi fikrlarni tushuntirish uchun ham foydalanadilar. Sossyur semiotikani ikkita asosiy komponentga ega bo'lgan diadik tizim sifatida quyidagicha tushuntirdi: "semiotika - moddiy shaklda mavjud bo'lgan va inson sezgilari tomonidan kuzatilishi va aniqlanishi mumkin bo'lgan narsa va belgilovchining natijasi yoki talqini bo'lgan ishora". Sossyurning ta'kidlashicha, ishora qiluvchi va ishora qilingan narsa o'rtasida yaqin munosabat mavjud va ularning har ikkisi ma'no bilan mavjud bo'lish uchun bir-biriga muhtoj.

Sossyurdan farqli o'laroq, Pirs mantiq va pragmatizm tushunchasi sifatida belgilarni o'rganishga e'tibor qaratdi. Saussurening diadik tizimidan farqli o'laroq, Pirs semiotikani triadik tizim sifatida tushuntirdi, jumladan - belgi, ob'ekt va sharhlovchi [1]. Pirs bu uchlik o'rtasidagi munosabatni Semioz deb atagan. Pirs tomonidan taklif qilingan triadik tizimni Icon, Indeks va Symbol tizimi sifatida ham tushunish mumkin. Masalan, bir shaxsning surati Icon bo'lib, u shaxsni bildiradi. Xuddi shunday, tutun ham olov belgisi bo'lishi mumkin, chunki u indeks sifatida ishlaydi.

Bundan tashqari, bu jamoalarning o'ziga xos tarixiy yoki afsonaviy hikoyalari mavjud bo'lib, ular an'anaviy tilda saqlanadi va yozma hikoyalar, dramalar, she'rlar va boshqalar yordamida uzatiladi. Bu tarixiy an'ana va hikoyalar folklore, deb nomlanadi. G'arb dunyosida Odam Ato va Momo Havo haqidagi Bibliya afsonasi millionlab odamlarni ilhomlantirishda davom etmoqda va Qur'on matnlaridagi hikoyalar axloqiylik timsoli sifatida foydalanishda davom etmoqda. Diniy hikoyalar bilan bir qatorda, madaniy og'zaki an'ana ham umumiy ma'nolarni yaratishga yordam berdi va bugungi kungacha shunday qilishda davom etmoqda. Gap shundaki, semiotika go'yoki ma'no bilan bog'liq bo'lsa-da, o'rganilayotgan ma'lumotlarning psixologik jihatlariga emas, balki mantiqiy jihatlariga urg'u berishga intiladi.

Fazo-vaqt uzluksizligini ta'riflash bilan bog'liq simvolizm alohida e'tiborga loyiqdir, chunki makon va vaqt tushunchalari folklorda bir xil kuchga ega. Ingliz ertaklarida kelib chiqishning boshlanishi syujetida ko'pincha "Once upon a time" so'z birikmasi ifodalanadi. Biroq, hikoya davom etar ekan, sodir bo'lgan voqealar uchun vaqt doirasi paydo bo'ladi. Bu voqealarning davomiyligini ko'rsatadi, chunki bu xarakterning va umuman syujetning keyingi rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Misol tariqasida ba'zi ingliz ertaklarini keltirish mumkin: *"St George of Merrie England": "When twice seven years had passed", "Thirty days and thirty nights they rode on", "Unhappy knight remained for seven long years", "Roused from his seven years' sleep", "Fearsome battle raged for seven days"; "The Three Feathers": "Seven long years and a day"; "The Two Sisters": "Seven long years and a day"*.

Koinot. Ingliz folklore matnlaridaa makon ifodasi haqida gapirganda, uning ham vaqt kabi ma'lum chegaralari borligini ta'kidlash mumkin, masalan, *"The Laidly Worm"* va *"Nix Naught Nothing"*: *"For seven miles east and seven miles west and seven miles north and south"* kabi folklore mantlari shular jumlasidan.

Yo'l. Xalq og'zaki ijodida yo'l alohida o'rin tutadi. Ertaklarda yo'l chorrahani, noma'lum narsani anglatadi. Qahramon to'g'ri yo'lni tanlashi kerak - unga mos keladigan yo'l, bu yo'l da uni kuch va ruhiyatini sinash uchun og'ir sinovlar kutadi. Agar yo'l qiyin deb tanlangan bo'lsa, unda qahramon barcha qiyinchiliklarni yengishga yordam beradigan qahramonni uchratadi. *"Sent George of Merrie England"* ingliz folklore matnida yo'l noma'lumlikning ramzidir: *"In the centre of this plain, where seven several ways met, there stood a great brazen pillar...and each took a separate road"*.

Rang ramzlari. Oq rang. Folklorda rang ramziyligi alohida o'rin tutadi. Xalq og'zaki ijodidagi ranglar alohida metaforik ma'noga ega. Asta-sekin rang odamlarning dunyo tasvirini talqin qilishda vosita bo'lib xizmat qila boshladi. Oq rang folklorda bir nechta funktsiyalarni bajaradi: odamlar, hayvonlar va atrofdagi haqiqatni tasvirlash, bu g'alaba ramzi [2]. Ingliz xalq og'zaki ijodida shaxs tavsifi haqida gapiradigan bo'lsak, oq rang ezgulik, poklik, go'zallik ma'nosini bildiradi: *"Girl white as milk with cheeks like roses and lips like cherries and her hair shining like golden silk"*. "Atirgul daraxti" ingliz ertakida qizning terisining oq rangi uning pokligi va go'zalligini anglatadi. Ingliz folklorida hayvonlarni tasvirlash uchun oq rangdan foydalanishga misollar kam. *"Sent George of Merrie England"* ingliz ertakida oq otlar g'alaba sharafiga chiroyli egarlangan. Bu yerda oq rang ham yovuz kuchlar ustidan g'alabani anglatadi.

Ingliz ertaklarida omad va har qanday so'rovning bajarilishi haqidagi belgi ko'pincha 3 raqami bilan bog'liq. Bir ertakda *"Tom-Tit-Tot"* mavjudot bosh qahramonga uning ismini taxmin qilish uchun uchta imkoniyat beradi va uchinchi marta qahramon to'g'ri ismni aytishga muvaffaq bo'ladi: *"Pluck three feathers from under my wing close to my heart"*.

Raqamlar qadim zamonlardan beri paydo bo'lgan ma'lum bir ramziy ma'noga ega va Pifagor numerologiyaning asoschisi hisoblanadi. Har qanday raqam qandaydir tasvir bilan bog'langan. Ikki narsa va hodisalarning ikkilamchiligini, qismlarga bo'linishini, printsiplarning qarama-qarshiligini anglatadi, masalan, maqollar: *"Two heads are better than one", "As like as two peas", "It takes two to tango", riddle: "I can swim and dive. I have two legs. I have wings. I quack": "A bird in the hand is worth two in the bush", "Between two fires", "Two Brothers"*.

7 raqami. Ko'p xalqlar orasida 7 raqami muqaddas ma'noga ega. 7 raqami Bibliya motivlariga ham xosdir. Ertaklarda u g'ayritabiiy narsaning namoyon bo'lishi, favqulodda kuch va qobiliyatlarga

ega bo'lish bilan bog'liq. 7 raqamining ramzi ham ingliz ertaklarida ko'p uchraydi: “St George of Merrie England”: “Seven years’ sleep”, “Fearsome battle raged for seven days”.

Xalq og‘zaki ijodining janri sifatida xalq og‘zaki ijodi avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan xalq tajribasi va donishmandligini o‘zida mujassam etgan [3]. Masalan, maqol va matallarda gapning to‘g‘riligi, yorqinligi, tasviriyligi aks etadi: “Two wrongs don’t make a right”, “A picture is worth a thousand words”.

Hayvonot dunyosining ramzi Ilon. Ilon ramzi ingliz folklorida alohida o‘rin tutadi. Ko‘pincha ertaklarda ilon qizlarni o‘g‘irlash vazifasini bajaradi. Yovuz ilon ustidan g‘alaba qozonish ramzi sifatida mifologik ildizlarga ega. Ilon (yoki ajdaho) qorong‘u saltanatning qo‘riqchisidir va faqat jasur yigitlar ularni mag‘lub etishlari mumkin. Ammo “St George of Merrie England” folklore matnida ajdaho va ilon qizlarni o‘g‘irlash rolini o‘ynaydi: “Terrible dragon, who ranges up and down the country...if he has not an innocent maiden to devour each day, he sends a mortal plague amongst people”.

Ot. Folklorida otning tasviri alohida o‘rin tutadi. Ot tasvirini uy-ro‘zg‘or buyumlarida, bezaklarda ko‘rish mumkin, turli marosimlarda ot haqida eslatmalarni topishingiz mumkin. Odatda, ko‘plab xalqlarda ot mehnat va ekin ekish bilan bog‘liq yumushlarni bajargan. Ammo otning muqaddas ma‘nosi tubdan boshqacha. Ot qadimdan ikki dunyo o‘rtasidagi ko‘prik ramzi bo‘lib kelgan: “St George of Merrie England” folklore matnida: “The most beautiful steeds...the best, the swiftest and the most powerful in the world”.

Folklor matnlarda frazeologik birliklar ham o‘ziga hos ramziy xususiyatga ega. Frazelogik birliklar o‘z semantikasining bir qismi sifatida ijobiy emotiv-baholovchi komponentga ega bo‘lib, ko‘rib chiqilayotgan shaxs yoki vaziyatga ijobiy munosabatda bo‘lgan vaziyatlarda qo‘llaniladi. *Apple-pie order* idioma (so‘zma-so‘z, olma pirogida bo‘lgani kabi, hamma narsa o‘z tartibda, ya‘ni hamma narsa ideal, namunali tartibda) semantikaning bir qismi sifatida yorqin tasvirga ega. Ushbu frazeologik birlik nutqning ijobiy, optimistik assotsiyativ semantikasini berish maqsadida qo‘llaniladi. Ma‘lumki, olma pirogi inglizlarning milliy taomidir, shuning uchun bu frazeologik birlik barcha ingliz tilida so‘zlashuvchilarga tushunarli. Mifologik belgilar quyidagi idiomalarda ifodalanadi. Lyutsifer kabi mag‘rur bo‘lmoq *proud as the devil (Lucifer)*, juda mag‘rur; *as if by magic* go‘yo sehr bilan; *to move heaven and earth* - qo‘ldan kelganini qilmoq, qo‘ldan kelganicha harakat qilmoq, bor kuchingizni sarflamoq; *to go through hell* - og‘ir ruhiy azoblarni boshdan kechirish, qattiq azob chekish, eng katta mashaqqatlarni tortish; *to be between the devil and the blue sea* - o‘zingizni umidsiz vaziyatda, ikki olov orasida, tosh va qattiq joy o‘rtasida topish.

“Toss the bouquet” metaforaning tahlili nuqtai nazaridan aytishimiz mumkinki, guldastani otish marosimi orqali kelin o‘zining roziligini yoki guldari tozalanishiga (gulsizlanishi) istagini bildiradi. Qizig‘i shundaki, kelindan ajralganidan so‘ng, gullar yuqumli sehr jodu elementiga aylanadi, chunki guldastani ushlagan baxtli qiz keyingi turmushga chiqadi, deyiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Badyina K.Yu. Love ballad in Russian and Anglo-Scottish folk traditions: experience of comparative research. dis. ...cand. Philol. Science.- Yoshkar-Ola, 2012.- 213p.
2. Bakhilina N.B. History of color terms in Russian. Moscow: Nauka, 1975.- 288p.
3. Benu A.B. Symbolism of fairy tales and myths of the peoples of the world. A person is a myth, a fairy tale is you. Moscow: Algorithm, 2011.- 464p.

UO‘K 808.5

AJDARHO TIMSOLINING JAHON VA O‘ZBEK XALQLARI ADABIYOTLARIDAGI MUXTASAR TALQINLARI

N.N.Achilova, mustaqil izlanuvchi, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Dunyo adabiyotshunosligida Buyuk ipak yo‘lida joylashgan xalqlarning adabiyotlarini o‘rganishga alohida e‘tibor berilib, ulardagi barcha xalqlar adabiyoti uchun mushtarak bo‘lgan hodisa, mifologik tushunchalar, ajdarho turkumidagi keng tarqalgan mifologik obrazlarni o‘rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Biz maqolamizda aynan shu – ajdarho obraziga murojaat qildik.

Kalit so'zlar: *ajdarho timsoli, jahon va o'zbek adabiyoti, Rabg'uziy, Alisher Navoiy, Xamsa.*

Аннотация. В мировом литературоведении особое внимание уделяется изучению литератур народов, расположенных на Великом Шелковом пути, в них приобретает все большее значение изучение общих фантастических образов, мифологических понятий, таких как дракон в литературе народов мира. Мы в этой статье именно обратились к образу дракона которая присутствует и в узбекской литературе.

Ключевые слова: *символ дракона, мировая и узбекская литература, Рабгузий, Алишер Навои, Хамса.*

Abstract. In world literary studies, special attention is paid to the study of the literatures of the peoples located on the Great Silk Road, in which the study of common fantastic images and mythological concepts, such as the dragon in the literature of the peoples of the world, is becoming increasingly important. In this article, we specifically turned to the image of the dragon, which is also present in Uzbek literature.

Keywords: *dragon symbol, world and Uzbek literature, Rabguziy, Alisher Navoi, Khamsa.*

Jahon adabiyotida muayyan dominantlik xususiyatlariga ega bo'lgan mifologik tushuncha, obraz yoki syujetga murojaat qilish va u orqali milliy adabiyot ildizlarini aniqlashga bo'lgan harakatlarga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Badiiy so'z ravnaqining tasavvurlar olamida rivojlanish va bu jarayonning ma'lum xalqlar adabiyotida sayyor obrazlar ko'rinishida tarmoqlanish jarayonini o'rganish, darhaqiqat, milliy adabiyot syujetlarining evolyutsiyasini kuzatish, aniqlash imkonini yaratadi. O'zbek adabiyotida shunday badiiy timsollardan biri – ajdarhodir.

Dunyo adabiyotida ajdarho obrazi boshqa mifologik mahluq va ximera obrazlari ichida eng mashhuri va keng tarqalganidir. Uning turli shakldagi ko'rinishlari qadimgi tarix va madaniyatga ega bo'lgan xalqlar mifologiyasida, adabiyotida mavjud. Biroq, tarixiy-badiiy manbalar bu afsonaviy mahluqning Buyuk ipak yo'lida joylashgan xalqlarining totemistik qarashlarida, folklori va adabiyotida qat'iylashgan, obrazning versiyalari tizimlashgan, xalq ma'naviy-ruhoniylar hayotiga keng va chuqur kirib borgan. Insoniyat tarixida misli ko'rilmagan ulkan traskontinental magistral – Buyuk ipak yo'li, darhaqiqat, tarixda eng fenomen hodisalardan biri sifatida o'rin oldi. Uning yuzaga kelishida esa bevosita O'zbekistonning qadimgi – Dovon, Samarqand, Termez kabi hududlari asosiy o'rin egallagan. Xitoylik sayyoh va diplomat Jan Szyanning yurtimizga kelib-ketishi va buning zaminida Farg'onaning uchqur otlarini Xitoyga olib ketishga oid harakatlarning boshlanishi Buyuk ipak yo'lining yaralishiga (er.ol.138-127 – y.y.) olib kelgan. Bu yo'l nafaqat savdo sotiq, balki xalqlarning madaniy-ma'rifiy dunyoqarashlarining, milliy g'oyalarining migratsion jarayonini boshlab berdi. Buyuk ipak yo'lida buylab boshlangan moddiy-ma'naviy harakatlar, madaniy aloqalarning rivojlanishi mifologik syujet va obrazlarning bir hududdan ikkinchi hududga ko'chish olib keldi. Farg'onadan Xitoyga keltirilgan uchqur tulporlar asta sekin ajdarho-otlar (Longma) obrazlarini paydo qildi. Ajdarho obrazining takomilida aynan Buyuk ipak yo'lining ahamiyati tengsiz bo'ldi.

Garchi ajdarho obrazi Buyuk ipak yo'lida joylashgan barcha xalqlar mifologiyasida mashhur bo'lgan va turli shakllarda saqlanib qolgan bo'lsa-da, ulardagi mazmun-mohiyatda nafaqat uyg'un, balki kontrast farqlar bor. Ya'ni, ajdarho Yevropa, slavyan, simit xalqlari mifologiyasida salbiy obraz sifatida namoyon bo'lsa, sharq xalqlari - xitoy, yapon, turkiy xalqlar mifologiyalarida unga ijobiy qaralgan, ular totem va ilohiy qudrat timsoliga aylangan. Turkiy madaniyatga, mifologiyaga yunon va fors madaniyatining ta'siri oqibatida turkiy xalqlar mifologiyasida ajdarho ijobiy timsoldan salbiy obrazga aylangan.

Ajdarho so'zining etimologiyasi masalasida uning asosi fors yoki turkiy tillarga tegishli ekanligi to'g'risidagi fikrlar o'rganildi va natijada "ajdarho" so'zining forschadan olingan. Turkiy mifologiyalarning fors va yunon miflari bilan assimilyatsiyasi natijasida yuzaga kelgan salbiy ajdarho obrazlari bilan bir qatorda bugungi kunga qadar saqlanib qolingan ijobiy ajdarholar haqidagi ertak va rivoyatlar mavjudligini kuzatish mumkin. Olib borilgan ilmiy izlanishlarimiz natijasida bir xalq uchun ijobiy qahramon sanalgan totemistik jonivorlar, xususan qadimiy turkiy xalqlarda ijobiy talqin qilingan ajdarho obrazlari Yevropa va Fors mifologiyalarida salbiy talqin qilingan. Xitoy ajdarhosi

Long o'rganilganda uning genezesi prototurkiy qadimiy ajdarho obrazi bilan bevosita bog'liq degan xulosaga kelish mumkin. Bundan tashqari, "long" so'zining fonetik va liksikologik xususiyatlari turkiy "ilon" so'ziga juda yaqinligi, shu bilan birga Xitoyning qadimgi Longlari turkiy xalqlar madaniyatida alohida o'rin tutgan shomonchilik, suv ayg'irlari, ajdarho-ot haqidagi miflar bilan aloqadordir.

Ajdarhoning eng ziddiyatli tomonlaridan biri – uning gohida salbiy, goh ijobiy talqin qilinishi sabablari chuqur tahlil qilinganda ajdarho obrazi asosan yevropa, slavyan va fors mifologiyasida salbiy, turkiy, keyingi davrdagi xitoy, yaponiya, koreya shuningdek mayya kabi hindu qabilalarida ijobiy obrazda namoyon bo'ladi. Slavyan folklorida uchraydigan ajdarholarning boshqa xalqlardagi salbiy talqinidan farqli talqini alohida e'tiborga loyiq. Sababi slavyan folkloridagi ajdarholar insoniyatga koinot darajasida xavf solmaydi – ular asosan qaroqchi obrazda namoyon bo'ladi.

Dunyo xalqlari mifologiyasida ilon va ajdarho obrazlari genezisi asosan bir deb talqin qilinadi. Ko'plab xalqlar mifologiyasida ilon obrazi odatda ajdarho obrazi bilan bir xil ma'noda keladi va bitta mavjudotni nazarda tutadi. Dunyoning deyarli barcha dinlarida ilon yoki ajdarho obrazi muhim mifologik va ramziy ma'no kasb etadi. U donishmandlik, bilim, yovuzlik, yaxshilik, hukmronlik kabi turli aspektlarda namoyon bo'lgan. Bu obrazning ramziy ko'rinishlari xristianlik, yahudiylilik va islom dinlarida ham o'z aksini topgan.

O'zbek adabiyotida ajdarho ikki xil tarzda talqin qilingan. Qadimgi dostonlarda ajdarho ijobiy obraz sifatida keltirilsa, o'rta asrlar mumtoz adabiyoti namunalarida salbiy timsol deb talqin qilingan. Buning bosh sababi: qadimgi turkiy dostonlardagi ajdarho obrazi ma'lum ma'noda totem hayvon sifatida keltirilgan. Ajdarho qiyofasi tushurilgan bayroqlar turkiylarning bosh yalovlari bo'lgan. Keyinchalik, islom dini kirib kelgandan keyin, u bilan ilon va ajdarho bilan bog'liq salbiy ma'nolar ham kirib keldi. Fors mumtoz adabiyoti ta'sirida aslida ezgulik timsoli bo'lgan ajdarhoni yozuvlik timsoliga aylantirdi.

O'zbek mifologiyasi va adabiyotida mavjud bo'lgan ajdarho obrazining badiiy timsoli dastlab folklor janrlari: ertaklar va dostonlar misolida o'rganildi. O'zbek ertaklarida ajdarho deyarli doim salbiy obraz bo'lib keladi. Bunga asoslanib aytish mumkinki, kitoblarda taqdim qilinayotgan ko'plab ertaklarning paydo bo'lib davri qadimgi emas. Ular asosan Islom g'oyalari va fors madaniyatining ulkan ta'siri ostida yaratilgan. Ularda doimo ajdarho dahshatli va yovuz mahluq bo'lib, u insonlarga ko'plab zararlar yetkazadi.

O'zbek qahramonlik dostonlarida esa ajdarho ijoyuiv mazmun kasb etadi. "Alpomish" dostonida ajdarho obrazi "aydahor" shaklida 37 marta tilga olingan. Dostondagi "aydahor" ertakdagi va mumtoz o'zbek adabiyotidagi ajdarho timsolidan tubdan farq qiladi va u asosan ezgulik tashuvchi ijobiy timsol sifatida gavdalanadi. "Alpomish" dostonida ajdarhoning yaxshilik kuchlari tomonida bo'lishligi bu dostonning ildizlari nihoyatda qadimgi davrlarga borib yetishining isbotidir. Chunki qadimgi turkiy tasavvurga ko'ra ajdarho va ilonlar yaxshilik, donolik, mangulik ramzlari bo'lishgan.

Ajdarho obrazining evolyutsiyasini aniqlamoq uchun Buyuk ipak yo'li boshida turgan Xitoy va yo'lining oxiri bo'lgan Yevropa madaniyatlaridagi ajdarho obrazlari tizimli o'rganmoq maqsadga muvofiq. Xitoy mifologiyasidagi Long va ximeralar, o'zbek mifologiyasidagi ajdarho, sazag'an, yuho, Yevropa xalqlarining mumtoz epik yodgorligi "Beovulf" dostonidagi drakonlar qiyosiy o'rganish va ularning o'ziga xos va farqli jihatlarini aniqlash ajdarho obrazining negezisi va evolyutsiyasini aniqlashda muhim o'rin tutadi.

Nosiriddin Burhoniddin o'g'li Rabg'uziy (XIII-asr oxiri - XIV-asr boshlari) o'zbek adabiyoti tarixida birinchi bo'lib nasrda diniy rivoyatlar va hikoyatlardan iborat bo'lgan «Qissasi Rabg'uziy» nomli nasriy asarni yaratgan. 72 qissadan iborat bo'lgan «Qissasi Rabg'uziy» asari mavzu doirasiga ko'ra rang-barangdir. Unda Allohni ulug'lash, olamning yaratilishi, payg'ambarlar faoliyati, rang-barang hayotiy va mifologik jonivorlarning badiiy talqinlari, imon-e'tiqod, ota-ona va farzand munosabatlari kabi tushunchalar haqida rivoyatlar, turli janrdagi she'rlar keltirilgan. Asarda ajdarho nazarda tutilgan yilon obrazi bir qancha joylarda bor.

Ajdarho obraziga o'zbek mumtoz adabiyotida eng ko'p hazrat Alisher Navoiy murojaat qilgan. Alisher Navoiy ajdarho obraziga "Xamsa" asarida eng ko'p marta: "Hayrat ul abror" asarida 9 marta, "Farhod va Shirin" dostonida 72 marta, "Layli va Majnun" asarining 8 joyida, "Saddiy

Iskandariy”ning 29 joyida murojaat etgan. Umumiy tarzda aytish mumkinki, Alisher Navoiy Rabg’uziydan farqli o’laroq ajdarhoni turkcha “yilon” deb emas, balki fors an’analari ta’sirida asosan “ajdaho” deb atagan. Shunga monand muallif Ajam adiblari kabi o’t sochadigan bu mahluqni insonlar uchun o’ta zararli va dahshatli, og’zi bilan jahannamni eslatuvchi, hazinalarni qo’riqlovchi tarzida talqin qilgan. Shuningdek, mumtoz adabiyotda ajdarho majoziy obraz ham bo’lib kelib, u nafsni, moddiy boylikni, qahru g’azabni ham ifodalaydi. Bunday talqin esa qadimgi folklor namunalarida uchramaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Рабгузий, Носируддин Бурхонуддин. «Қисаси Рабғузий» (Масъул муҳаррир Н. А. Асилова; Сўз боши Э. Фозиловники). К. I.— Т.: Езувчи, 1990.—240 б.
2. Казакова И. В. Образ дракона в китайской мифологии, фольклоре и других культурных пластах // София: электрон. науч.-просветит. журн. 2018. № 2. — С. 93–99.
3. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror /A.Navoiy. - Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020. — 384 b.
4. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. - Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020. — 404 b.
5. Алишер Навоий. Лайли ва Мажнун. МАТ, 20 томлик, 9-том — 1992. – 258 б.
6. Алишер Навоий. Сабъаи Сайёр. МАТ, 20 томлик, 10-том. — 1992. – 340 б.

UDC 811.111’42

A COMPARATIVE ANALYSIS OF SHAKESPEARE'S AND RUMI'S APHORISMS ON LOVE

I.I.Akramov, researcher, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Maqolada Sharq va G’arb adabiyotidagi ikkita muhim belgi asarlarida uchraydigan sevgi tushunchalari taqqoslanadi. So’fiy adabiyotidagi eng buyuk ismlardan biri bo’lgan Mavlono Jaloliddin Rumi o’z hayotini sevgiga bag’ishladi va Allohga chuqur muhabbatni his qildi. Ushbu maqolada Sharq va G’arb adabiyotidagi ikkita muhim belgi sevgi va o’limni qanday konsepsiyalashini ko’rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: so’fiy falsafasi, aforizmlar, Rumi, Shekspir, sevgi. **Аннотация.** В статье сравниваются концепции любви, встречающиеся в произведениях двух важных персонажей как восточной, так и западной литературы. Мевлана Джелаледдин-и Руми, одно из величайших имен в суфийской литературе, посвятил свою жизнь любви и почувствовал глубокую любовь к Аллаху. В этой статье рассматривается, как два значительных персонажа как восточной, так и западной литературы концептуализируют любовь и смерть.

Ключевые слова: суфийская философия, афоризмы, Руми, Шекспир, любовь.

Abstract. The article compares the conceptions of love and death found in the writings of two important characters in both Eastern and Western literature. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, one of the greatest names in Sufi literature, dedicated his life to love and felt a deep love for Allah. This article examines how two significant characters from both Eastern and Western literature conceptualize love and death.

Key words: Sufi philosophy, aphorisms, Rumi, Shakespeare, love.

Introduction. It examines how it seeks to seek and glorify love in its inherent metaphysical dimension. Shakespeare, who searches for the meaning of life between love with existential questions, talks about the unifying feature of death, rather than its dividing feature, using expressions similar to Mevlana’s description of the moment when he does not covet this world but meets his true lover. Although Shakespeare does not write with the divine purpose inherent in Mevlana’s philosophy, he talks about the majesty of love that surrounds all life in his poems and complains about how human beings can remain indifferent to this love, which is the essence of the universe. As a result, this research aims to reveal how the concepts of aphorisms on love, which understand the essence of life, are examined in the works of Mevlana and Shakespeare, two of the prominent literary figures of Eastern and Western literature.

Research methods. The methods of structural-semantic and intertextual analysis, as well as linguistic and philological interpretation, comprise the whole complex of research methodologies. An aphorism is studied as an integral text when it appears in a literary text as a fully formed syntactic unit and a part of its semantic space. In other words, its semantics takes on a universal meaning in this scenario. An aphorism can only be considered structurally and functionally autonomous if its original meaning is altered when it is taken out of a particular context and placed within the coordinates of a literary text.

Results and discussions. Love is a major concept that appears frequently in both Renaissance and Sufi thought. Love is the foundation of Sufis' lives and their ultimate end. Actually, death is seen as a symbol of love in Sufism; it is never the end but rather a fleeting instant that marks the start of eternal life. Because they saw all problems in this world as stepping stones to divine love, they dedicated their lives to love. They were able to elevate themselves spiritually throughout their time here by putting a stop to their worldly cravings in the hopes of discovering real love and by striving to fulfill the dream of “dying before death.” Put another way, they transcended the material realm and opened through a spiritual ascension and divine love their heart's eyes and began to see the infinite and limitless. In the Sufi tradition, only then can one reach true love and truly comprehend death, which is the gateway to the literary world. A lover of God must give up all worldly pleasures and desires in order to get his love, but other than that, nothing matters because the lover sees nothing but his beloved. A lover will do anything to win his love. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, who shone the light of love and faith upon humanity, transcends the ages, “invited all people to love, brotherhood, tolerance, eternal peace, eternal happiness and divine mercy” with his universal messages centuries ago”. As Ruhattin Yazoğlu puts it, Mevlana: “As well as being a great guide, an example of goodness and virtue, a sultan of hearts, a great mystic who is a friend of God, he is one of the greatest poets not only of the Turkish and Islamic world but also of world literature. He is a universal personality, a great sage”. One of the greats of Sufi literature, Mevlana, is credited with making significant remarks about love and death in his *Mesnevi-i Ma'nevi*, which was supposedly composed between 1258 and 1271. His couplets, which express his divine love for the one who rules the entire universe and possesses limitless power, capture the essence of his philosophy of life.

Shakespearean and Melena's aphorisms on love are the subject of this study. This comparative study looks at the key ideas in the aphorisms that form the core of the life philosophies of two influential figures in Eastern and Western literature. It also compares and contrasts the two authors' approaches to many subjects. First of all, this book delves deeply into Mevlana's love philosophy and develops a theoretical framework for how Sufism views these concerns.. The treatment of the aphorisms of love in Rumi and Shakespeare's writings is then compared. With regard to literary advancements, individual proclivities, and sociocultural conventions, this central theme—which is heavily represented in the works of these two names, eminent representatives of Eastern and Western literary works—has grown to be a significant component that influences all of world literature. Through a comparative analysis of love aphorisms found in the works of Rumi and Shakespeare, this study highlights the essential distinctions and similarities between the ways in which Eastern and Western literatures approach the subjects discussed. Mevlana, a pioneer of Sufi philosophy and literature, explains finding love as is unique to God in someone else as metaphorical love and explains this situation as follows: “It is a gold-plated beauty; There is light outside and smoke inside. "When the light disappears and smoke appears, metaphorical love immediately freezes". The main thing is to reach divine love with the guidance of metaphorical love. As Sevdâ Aktulga Gürbüz states: “Although divine love is the fragrance of truth, humans keep searching for this scent, especially in minor things. This search makes one love love itself, not the reunion, like a moth that disappears in the beloved and burns into fire”. In this perspective, worldly love serves as a stepping stone to spiritual ascension, rather than a path to sensuous yearning. Mevlana sees all types of love as a whole, with minuscule particles reaching the ultimate goal, and accepts that everything is a part of the most absolute Creator. For this reason, he does not connect love to a religion, on the contrary, he talks about its rarity: “The religion of love is different from all religions. The religious sect of lovers is Allah.” Mevlana, as a Sufi person in love with love, sees love as salvation. Mevlana's idea of love is

not limited by time, space, or physical boundaries. On the contrary, love acts as a metaphysical tie, connecting us to the Creator in a plane beyond our experience. Mevlana's love philosophy is summarized as follows: "Whether love is for material beings or others, know that it will lead you to Him". The name Şems-i Tebrizî had a significant impact on Mevlana's life philosophy and idea of love. His paintings convey his profound respect, affection, and adoration for him. Mevlânâ witnessed the manifestation of the Divine Light in Şems-i Tebrizî, but their relationship did not last. Mevlana was severely touched by the death of Şems-i Tebrizî and went into seclusion to devote himself to Allah's love. This talk between two scientists who are on the same journey occurred as a reflection of divine love. In a same line, what the most famous lovers of all time saw in the first stage is like a particle of the greatest Beloved. That wonderful love shown by Leyla and Mecnun, Ferhat and Şirin, Aslı and Kerem is actually a spark of divine love. Mevlana claims that the light of Allah glows in lucky people as much as it does in stars in the sky, and that only these lucky people collect the light that God scatters, adding: "Whoever does not have the skirt of love, he is left without his share of the hair of light. / The faces of the parts are towards the whole; "The love of nightingales is for the face of the rose". Mevlana states that only those who are in love like him can understand the state of his beloved and Pointing to the Surah Maide in the Holy Quran, it says: "Love is love without measure. In this regard, it has been said that minstrelsy is actually the attribute of God and its attribution to the servant is a metaphor. "He loves them" okay, but "They love him", you know?

Based on the essence of Mevlana's Sufi philosophy, it is clear from the reflections in his works that Shakespeare, one of the greatest names in Western literature, employs similar terminology to Mevlana, albeit he interprets love and death in different ways. According to Mevlana, love has an infinite and mysterious character that cannot be defined. "What can a dull man say; How can a person who is only a speck of the sun and a speck of the endless sea describe this endless (love) adventure? While Shakespeare defines love in his 116th Sonnet, he uses the expressions "Love is not the fool of time", which is the union of "righteous souls", which can never have a fixed position, whose value cannot be fully known, which cannot be measured by the transience of earthly properties, and which does not change with temporal descriptions. He emphasizes that it is a concept that makes sense. In Shakespeare's words: "Love is not love / That changes when it finds change". Shakespeare continues his sonnet by emphasizing how right he is in his claim, and if he is wrong in his observation and proven otherwise, he says: "I have never written, nor has any man ever loved". While describing love, Mevlana also mentions its sublimity and eternity: "Love cannot be expressed in words; Love is a sea whose bottom is invisible. It is difficult to count the drops of the sea; in comparison to the sea of love, the seven seas are insignificant." Shakespeare's play Romeo and Juliet employs similar aphorisms to depict the sublime and endless nature of love. In the play, Juliet indicates that her overflowing love is as deep and unlimited as the seas, saying, "The more I give you, / The more it becomes mine, both are infinite."

Conclusion. Love, life, and death are extensively treated in Sufi literature, both figuratively, in terms of connectedness to the physical world, and in a supernatural perspective. Mevlana, one of the most famous figures in Sufi philosophy, believes that love has multiple degrees, beginning with worldly love (which he refers to as metaphorical love) and progressing to divine love in various ways. Metaphorical love serves as a method for achieving heavenly love. Divine love reflects the beauty that the lover sees in the physical world. Similarly, the light he sees in figurative love is like the light of a lamp, transporting him to divine love. When divine love is attained, the lamp's light dims and loses its initial effect, but it remains extremely valuable since it serves as a guide. According to Sufi doctrine, the primary goal of man is to obtain divine love while maintaining a sense of servitude, which is accomplished by death, which appears to be the end.

REFERENCES:

1. Akramov, I. (2020). The aphorism and the aphoristic style of communication. *Центр научных публикаций (buxdu. Uz)*, 1(1).
2. Aktulga Gürbüz, S. (2022). Külli Aşkın Merkezinde Mecâzî Aşkın Simge Olması: Mevlânâ Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2122-2137.
3. Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi The Journal of International Turkish Language & Literature Research Özel Sayı 1/ Ekim 2023

4. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (1992). Dîvân-ı Kebîr III. (Trans. A. Gölpınarlı). Anadolu University Press. (Original publication date 1345).
5. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (1969). Fihi Mâfih. (Trans. M. Anbarcioğlu). Konya and Mülhakatı Lovers Association. (Original publication date 1916).
6. Shakespeare, W. (2003). Romeo and Juliet. (Ed. C. Crowther). Spark Publishing. (Original publication date 1597).
7. Shakespeare, W. (2006). Sonnets and Poems. (Eds. B. A. Mowat & P. Werstine). Simon & Schuster. (Original publication date 1609).
8. Shakespeare, W. (2012). Hamlet. (Eds. B. A. Mowat & P. Werstine. Simon & Schuster). (Original publication date 1603).

UO'K 808.3

FRANSUZ TILIDA BOZOR VA SAVDO JARAYONI LEKSIKASINING IJTIMOIIY TALQINI

B.Q.Akramov, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

A.U.Abdullayeva, talaba, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotasiya. Ushbu maqolada fransuz tilida mavjud tijorat, bozor va savdo-sotiq jarayoni leksikasining ijtimoiy talqiniga oid xususiyatlar bayon etilgan. Fransuz tijorat, bozor va savdo-sotiq leksikoni va tijorat jarayonlari lug'ati frantsuz jamiyatining madaniy va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiradi.

Kalit so'zlar: Tijorat, savdo-sotiq, bozor, leksika, tilshunoslik, jamiyat, lug'at, faoliyat, regionekt, arxaizm, regionalizm, sheva.

Аннотация. В данной статье описываются особенности социальной интерпретации лексики коммерческого, рыночного и торгового процесса, доступной на французском языке. Французский коммерческий, рыночный и торговый лексикон и словарь коммерческих процессов отражают культурные и социальные ценности французского общества.

Ключевые слова: Коммерция, торговля, рынок, лексика, языкознание, общество, лексика, деятельность, регионект, архаизм, регионализм, диалект.

Abstract. This article describes the features of the social interpretation of the vocabulary of commercial, market and trading processes, available in French. The French commercial, market and trading vocabulary and vocabulary of commercial processes reflect the cultural and social values of French society.

Key words: Commerce, trade, market, vocabulary, linguistics, society, vocabulary, activity, regionect, archaism, regionalism, dialect.

Hozirgi vaqtda globallashuv, yangi texnologiyalarning jadal rivojlanishi, madaniyatlararo aloqalarning kengayishi, muhim ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar davrida til tizimi barcha darajadagi ulkan o'zgarishlarga duch kelmoqda. Fransuz mintaqaviy lug'atini monografik o'rganish romanshunoslikning eng muhim vazifalaridan biri deb hisoblanishi mumkin, chunki fransuz mintaqaviy tillarining to'liq ilmiy tavsifi milliy fransuz tili tizimida ularning mavjudligi va rivojlanishi istiqbollari bilan bog'liq ko'plab noaniq masalalarni yoritadi. Shu bilan birga, fransuz regionalizmlarining kelib chiqishi, faoliyat ko'rsatish shartlari va saqlanishini maxsus o'rganish fransuz tilining leksik tizimining shakllanishi haqidagi etishmayotgan ma'lumotlarni to'ldirishi mumkin.

Til tizimining evolyutsiyasi jarayonida ayrim elementlarning eskirishi va innovatsion material tufayli tilning leksik saviyasining boyib borishiga muqarrar ravishda duch kelamiz. Shu bilan birga, tilning lug'aviy tarkibining doimiy yangilanib turishi diaxronik o'zgarishlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuni hisobga olish kerakki, har bir lingvistik shakl ma'lum bir tilda so'zlashuvchilar tomonidan bir xil darajada «talabga ega» emas. Bundan tashqari, til tarixining bir davridagi yangilik ko'pincha uning evolyutsiyasining boshqa bosqichida arxaizmlar qatoriga kirishini hisobga olish kerak. Shunday qilib, qadimgi fransuz tilida g'azabning mavhum tushunchasini bildirish uchun mautalent yangi shakllanish paydo bo'ldi (lotincha *malus* sifatdoşidan - yomon, yomon, yomon va lotincha yunoncha talanet nomidan kelib chiqqan bo'lib, vazn va pul o'lchovini bildiradi. birlik va

ko'chma ma'noda olingan, xohish, iroda: maltalent shaklida 11-asrda qayd etilgan). Keyinchalik bu so'z arxaizmlar toifasiga o'tdi va 15-asrga kelib foydalanishdan chiqib ketdi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Hozirgi vaqtda fransuz tili tizimida regiolektlar va regionalizmlarning mavjudligi va rivojlanish sharoitlarini tahlil qilish bilan bog'liq masalalarni o'rganish mavjud ilmiy muammolarga yangicha qarash va bu boradagi tadqiqotlar istiqbollarini belgilash imkonini beradi. **Regionalizm** deganda, milliy til tizimiga kiruvchi va ma'lum bir sohada qo'llanadigan leksik birlikni tushunamiz. **Regionekt** - bu ma'lum bir mintaqaning mintaqaviyliklari to'plami. Bugungi kunda fransuz arxaizmlari, regionalizmlari, shevasi va umumiy lug'at boyligining yonma-yon yashashi muammolarini o'rganishda til fanining shu yo'nalishda rivojlanishiga asos bo'lgan o'sha lingvistik tadqiqotlarni hisobga olish zarur. Tilning jamiyatdagi umuminsoniy roli va uning ko'plab ijtimoiy, gumanitar va tabiiy fanlar bilan uzviy bog'liqligi qiyosiy tarixiy tilshunoslik usulining paydo bo'lishini belgilaydi. Qiyosiy tarixiy metoddan foydalanish tillarning o'zaro bog'liq/qardosh bo'lmagan xususiyatlarini, ularning umumiy proto-tildan kelib chiqishini yoki tillarning turli guruhlarga mansubligini ta'kidlaydigan boshqa xususiyatlarni aniqlash va o'rganish imkonini beradi. Bundan tashqari, ushbu ilmiy uslub doirasida tillarning keyingi mustaqil rivojlanishini tahlil qilish va ularning xususiyatlarini leksik darajada yanada solishtirish mumkin (bizning tadqiqotimiz doirasida - birliklarning bir tildan ikkinchi tilga o'tishi), shuningdek, undan keyingi foydalanish va unda ishlash shartlari). Mahalliy va xorijiy tilshunoslikda fransuz mintaqaviy, dialekt va arxaik lug'at muammolariga ko'plab nazariy va amaliy ishlar bag'ishlangan bo'lishiga qaramay, hozirgi fransuz tilidagi tijorat faoliyati, bozor va savdo-sotiq faoliyat ko'rsatishi bilan bog'liq so'zlar va terminlar yetarlicha o'rganilmagan va bu bizning tadqiqotimizning dolzarbligini ko'rsatadi. Fransuz tili doimiy ravishda leksik darajasini yangilab turadi. Bizning fikrimizcha, fransuz tilida regionalizmlar sinfining shakllanishi lug'atning tarixan shakllangan lahjalar va boshqa Evropa tillaridan fransuz regionalizmlariga o'tishi bilan bog'liq. Shunday qilib, biz fransuz tilidagi regionalizmlarning quyidagi manbalarini aniqladik.

1. So'z boyligining tarixan shakllangan shevalardan mintaqaviy tillarga o'tishi.

2. Lug'atning boshqa Evropa tillaridan o'tishi (qarz olish): Eski ingliz va inglizcha qarzlar; Gollandiya va Flamand qarzlar; Germaniya qarzlar; Gelvetizmlar; Skandinaviya qarzlar (Skandinaviya etimonlari mahsuloti).

Tilda fransuz regionalizmlarining faoliyat ko'rsatish imkoniyati ularning tildagi «talab» darajasiga bog'liq. Fransuz tilida regionalizmlarning amal qilish va saqlanish shartlarini aniqlashda ularning etimologiyasini, hayotning ma'lum bir sohasiga kirib borish sabablarini va ma'lum bir muhitda foydalanishni o'rganish kerak. Tilda fransuz regionalizmlarining amal qilishi va saqlanib qolishi uchun shart-sharoitlar yaratildi.

1. Fransuz tilining mintaqaviy birliklaridan madaniy voqelik va terminologik elementlar sifatida foydalanish.

2. Stilistik jihatdan belgilangan nutq shakllarida fransuz regionalizmlaridan foydalanish.

3. Sotsiolektlarda fransuz regionalizmlaridan foydalanish.

4. Pretsedent matnlarda fransuz mintaqaviy lug'atdan foydalanish.

5. Fransuz mintaqaviyliklarining ritorik figuralar va tropiklarning bir qismi sifatida ishlatilishi.

Fransuz tilidagi regionalizmlarning kelib chiqish manbalarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, lug'atning tarixan shakllangan dialektlardan o'tishi (faktik tadqiqot materialining umumiy sonining 49%), shuningdek, lug'atning o'tishi yoki boshqa tillardan o'zlashtirilishi. Evropa tillari (faktik tadqiqot materialining umumiy sonining 51%) amalda samaradorlik jihatidan deyarli teng bo'lib chiqdi.

Fransuz tilidagi regionalizmlarning amal qilishi va saqlanishi uchun yaratilgan shart-sharoitlarning samaradorlik darajasini aniqlash uchun til tizimida ulardan foydalanish mezonlari belgilab berildi. Bunday mezonlar orasida quyidagilar ta'kidlandi: mintaqaviylikni umumiy lingvistik yoki mintaqaviy darajada lug'at bilan ta'minlash; badiiy asarlar, ilmiy-ommabop adabiyotlar va davriy nashrlar matnlarida mintaqaviylikdan kontekstual foydalanish; mahalliy aholi tomonidan mintaqaviylikni uning bevosita tarqalish hududida tan olish darajasi. Fransuz mintaqaviy lug'atining ishlashi mintaqaviy (67%) va umumiy til (33%) darajasida sodir bo'ladi. Mintaqaviy tilda

ishlash ulushi yuqoriroq, chunki, masalan, mintaqaviy terminologik elementlar va voqeliklar mintaqada ko'proq «talab» bo'lib qoladi (terminologik ma'noda qo'llaniladigan mintaqaviy lug'at boshqa ish sharoitlariga nisbatan etakchi hisoblanadi). tadqiqotimiz natijalariga). Mintaqaviy elementning boshlang'ich taqsimot hududidan tashqarida paydo bo'lishi, odatda, umumiy til darajasida u bildiradigan tushunchaga bo'lgan talab bilan bog'liq. Masalan, turizm industriyasining rivojlanishi mintaqaviylikni umumiy foydalaniladigan darajada birlashtirishga faol yordam beradi.

Til tizimida fransuz regionalizmlarining amal qilishi va saqlanib qolishi uchun biz ko'rib chiqayotgan shart-sharoitlarning asosi ularning ma'lum bir tarixiy davrda ma'lum bir tilda ona tilida so'zlashuvchilarning yashash hududidagi bevosita «talabidir». Fransuz tili tarixi tadqiqot uchun boy soha bo'lib, u hududiy qo'llanilishiga qarab tilning barcha lingvistik darajalari va mintaqaviy xususiyatlarining xilma-xilligi nuqtai nazaridan qiziqish uyg'otadi (Fransiya mintaqasi). Fransiya'dagi fransuz tilining hududiy o'zgaruvchanligi zamonaviy mintaqaviylik va regionalizm tadqiqotchilari uchun katta qiziqish va dolzarbdir. Regionalizmlar fransuz tilining fondini lingvistik materiallarni qarindosh tillar, zamonaviy Fransiya hududida tarixan o'rnatilgan lahjalar va Fransiyaning qo'shni va chekka hududlarida keng tarqalgan tillar bilan to'ldirish orqali to'ldiradi. Regionalizmlar fondini yangilash doimiy jarayon bo'lib, uning davomida lug'at fransuz regionalizmlariga ko'chiriladi (qarz olinadi), bu fransuz regionalizmining etimologik tahlili va uni o'zi qaytib kelgan boshqa tildagi leksema bilan solishtirish bilan isbotlangan. Fransuzlarning boshqa til madaniyatlari vakillari bilan tarixiy aloqalari milliy fransuz tilining mintaqaviy leksikalarni o'z ichiga olgan so'z boyligi holatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Tarixiy faktlar ko'pincha til fanida yangi bilimlarni oshirish sohasidagi istiqbolli yo'nalishlarga ishora qiluvchi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Fransuz tilining mintaqaviy lug'ati sohasida tadqiqot olib borishda mintaqaviy, dialekt va arxaik lug'at, shuningdek, sotsiolektlar, professional argot va fransuz tilining lingvistik normasining o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'sirini hisobga olish kerak. Fransuz bozorlari leksikoni va tijorat jarayonlari lug'ati frantsuz jamiyatining madaniy va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiradi. Fransiya'da bozorlar uzoq tarixga ega va jamoaviy tasavvurda alohida o'rin tutadi. Bozorlar va tijorat jarayonlarini tasvirlash uchun ishlatiladigan til ramziy ma'noga boy va frantsuz madaniyatining an'analari, sifati va haqiqiylikni aks ettiradi.

Fransuz bozorlari leksikonining asosiy jihatlaridan biri ma'lum bir hududga oid yoki uning mahsulotlari sifati va ta'miga ta'sir qiluvchi mintaqaning o'ziga xos xususiyatlariga urg'u berishdir. *“produits du terroir”* (mahalliy mahsulotlar) va *“appellation d'origine contrôlée”* (nazorat qilinadigan kelib chiqish belgisi) kabi atamalar mahsulot qiymatini aniqlashda joyning muhimligini ta'kidlaydi. Ma'lum bir hududga urg'u berish fransuzlarning nafaqat oziq-ovqat va mahalliy taomlari, balki er va uni ishlab chiqaradigan odamlarning aksidir, degan e'tiqodini aks ettiradi. Fransuz tijorat va bozor leksikonining yana bir muhim jhati hunarmandchilik va an'analarga urg'u berishdir. *“Artisanal”* (qo'lda ishlangan) va *“savoir-faire”* (nou-xau) kabi atamalar yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarishda an'anaviy usul va ko'nikmalarning ahamiyatini ko'rsatadi. Hunarmandchilikka bunday e'tibor Fransiya'da kichik hajmdagi ishlab chiqarishga, mayda-chuydalarga e'tibor qaratib, miqdordan ko'ra sifat muhimroq ekanligidan kelib chiqadi.

Mahalliy til va hunarmandchilik so'zlaridan tashqari, frantsuz bozor leksikonida tijorat jarayonida ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va munosabatlarning ahamiyati ham aks etadi. *“Marchand”* (savdogar) va *“clientèle”* (mijoz) kabi atamalar xaridorlar va sotuvchilar o'rtasidagi munosabatlar ko'pincha vaqt o'tishi bilan quriladigan fransuz bozorlaridagi tranzaksiyalarning shaxsiy xususiyatini ta'kidlaydi. Shaxsiy aloqalarga urg'u berish frantsuzlarning hayotning barcha jabhalarida, shu jumladan tijoratda ham insoniy munosabatlarning muhimligiga bo'lgan ishonchini aks ettiradi.

Umuman olganda, fransuz bozorlari va tijorat jarayonlari leksikasi an'analari, sifat va shaxsiy munosabatlarga ustunlik beruvchi madaniy qadriyatlar to'plamini aks ettiradi. Ushbu leksikonning ijtimoiy talqinini tushunib, biz fransuz jamiyatini shakllantiradigan qadriyatlar va e'tiqodlar va uning savdoga bo'lgan yondashuvi haqida tushunchaga ega bo'lishimiz mumkin.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avanesov, R.I. Tilshunoslik geografiyasi nazariyasi masalalari. /– M., 1962. – b. 411.
2. Boursier, E. Roman tilshunosligining asoslari / Moskva tahririyati, 1952. - b. 680.
3. Lingvistik geografiyaning savollari. / Ed. R.I. Avanesova. -M.,1962.-614 b.

3. Gak, V.G. Fransuz filologiyasiga kirish matni. / V.G. Kanca. M.: Ta'lim, 1986. - 512 b.
4. Gerd, AC «Dalekt» tushunchasi bo'yicha bir nechta sharhlar Matn. // Moskva, 2001.-48 b.
5. Desnitskaya, A.B. Og'zaki nutqda supra-dialektal shakllar va ularning til tarixidagi o'rni Matn. / AB Desnitskaya. L., 1970. - 179 b.
6. Desnitskaya, A.B. Qiyosiy tilshunoslik va tillar tarixi Matn. / L., 1984. - 460 b.

UO'K 811.133.1

FRANSUZ TILIDA TIJORAT TERMINOLEKSIKASINING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

B.Q.Akramov, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

J.A.Zaripov, talaba, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotasiya. Ushbu maqolada fransuz til mavjud tijorat terminoleksikasining lingvomadaniy o'ziga xos xususiyatlari haqida muhim ma'lumotlar hamda olimlarning ta'riflari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Tijorat, lingvomadaniyat, savdo-sotiq, terminologiya, bozor, leksika, tilshunoslik, lug'at, atama, sheva.

Аннотация. В данной статье анализируются важные сведения о лингвокультурных особенностях коммерческой терминологии французского языка и определениях ученых.

Ключевые слова: Коммерция, языковая культура, торговля, терминология, рынок, лексика, языкознание, словарь, термин, диалект.

Abstract. This article describes important information about the linguistic and cultural characteristics of the commercial terminology of the French language and the definitions of scientists are analyzed.

Key words: Commerce, linguistic culture, trade, terminology, market, vocabulary, linguistics, dictionary, term, dialect

Kirish. Fransuz tili terminologiyasiga bag'ishlangan ishlarning barchasida u yoki bu sohaning muayyan tushunchalarini anglatadigan, asosan, nominativ funksiyani bajaradigan birliklar termin hisoblanadi deb qaraladi. Hozirgi vaqtda terminologiya masalasining o'sib borishi, bir tomondan ilmfan, qishloq xo'jaligi, iqtisodiyotning dinamik rivojlanishi tufayli yangi tushunchalarning ko'payib borilishi deb qaralsa, ikkinchi tomondan, terminlarning shakllanish jarayoni rivojlanishi va funksiyasi kabi masalalarni chuqurroq o'rganilishi zarurligi bilan izohlanadi. Bilamizki, qadim zamonlardan beri insonlar har xil bilimlarga ega bo'lib, o'zlarining bilim zaxiralarini to'ldirib kelmoqdalar. Termin tushunchasini muhokama qilayotganda, atamalarning professional tilda qo'llanilishiga yana bir bor murojaat qilinishi kerak, bilamizki bu oddiy tildan farq qiladi [1]. Hozirgi tilshunoslikda yangi terminlarning paydo bo'lishi, ularning hayotga tadbiiq qilinishidagi to'siqlar, yasaliish prinsiplari va usullari xususida turfa g'oyalar, nuqtai nazarlar ko'zga tashlanadi.

Terminologik tizimlar fan taraqqiyoti bilan birgalikda rivojlanib boradi. Terminlar umumiste'moldagi so'zlardan farqli ravishda joriy qilinib ularning qo'llanishi ma'lum darajada nazorat ostida bo'ladi. "Terminlar paydo bo'lib qolmaydi", aksincha, ularning zaruriyati anglangan holda "o'ylab topiladi", "ijod qilinadi"[2]. Masalan, bo'lajak iqtisodchilarning yozma yoki og'zaki nutqida kartel, kliring, tovar oboroti, mayda mulkchilik, mablag' ajratish, renta kabi tor doiradagina qo'llaniladigan terminlar ishlatilishi tabiiy bir holdir. Shu bilan birga, iqtisodiyot sohasining qator terminlari ham borki, ular muayyan til egalarining deyarli barchasi nutqida bab-baravar ishlatilaveradi: Bozor, mol, savdo, savdo-sotiq, pul, haridor, bozorchi, olib-sotar, chayqovchi kabilar shular jumlasidandir. Ta'kidlash lozimki, nafaqat iqtisodiyot balki fan-texnika, ishlab chiqarishning xilma-xil soha va terminlar majmui, ya'ni yig'indisi terminologiya deb ataladi. Terminologiya – terminlar haqidagi ta'limot va terminlar majmui degan ma'nolarni anglatadi[3]. Termin so'zi o'rnida ba'zan atama, istiloh so'zlarini ishlatish hollari uchrab turadi. Ammo bu to'g'ri emas. Atama termin so'ziga nisbatan tor tushunchani ifodalaydi. Istiloh so'zi esa arabchadir. Uni xalq tushunmaydi va meyoriga aylangan emas. Terminologiya masalalari hamisha tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri bo'lib kelgan.

Metodlar. Har qanday tilning soʻz boyligi u tarixiy yoki zamonaviy tusda boʻlmasin, insonlar tomonidan tuziladigan rang-barang lugʻatlarda maʼlum darajada aksini topadi. Lugʻat til soʻz boyligini oʻzida saqlovchi akkumulyator vazifasini bajaradi [4]. Bugun muayyan tilshunoslikning qay darajada rivojlangani, takomil topgani ayni tilda yaratilgan lugʻatlamining turi, miqdori va sifati bilan oʻlchanmoqda. Demak, terminologiya muayyan fanning tushunchalar tizimi bilan oʻzaro munosabatda boʻlgan terminlar jami sifatida taʼriflanadi. Terminlar umumisteʼmoldagi soʻzlardan farqli ravishda joriy qilinib ularning qoʻllanishi maʼlum darajada nazorat ostida boʻladi. Terminlar oʻzidan oʻzi paydo boʻlib qolmaydi, aksincha ularning zaruriyatini anglangan holda “oʻylab topiladi”, “ijod qilinadi”[5]. Masalan, boʻlajak iqtisodchilarning yozma yoki ogʻzaki nutqida **kartel, kliring, tovar aylanmasi, maydamulkchilik, mablagʻajratish, renta** kabi tor doiradagina qoʻllaniladigan terminlar ishlatilishi tabiiy bir holdir.

Oʻz-oʻzidan ayonki, bu xildagi terminlar iqtisodiyotdan uzoqroq biror kasb egasining nutqida ishlatilmaydi. Shu bilan birga, iqtisodiyot sohasining qator terminlari ham borki, ular muayyan til egalarining deyarli barchasi nutqida bab-baravar ishlatilaveradi: **Tijorat, bozor, mol, savdo, savdo-sotiq, pul, xaridor, bozorchi, olib-sotar, chayqovchi** kabilar shular jumlasidandir[6].

Termino-leksika yoki terminologik lugʻat - maʼlum bir bilim yoki faoliyat sohasida qoʻllaniladigan maxsus lugʻat. Atamalar - bu fan, texnologiya, tibbiyot, huquq, biznes va boshqalar kabi maʼlum bir sohada aniq va aniq maʼnoga ega boʻlgan aniq soʻzlar yoki iboralar. Terminoleksika bir qator xususiyatlarga ega:

1. **Aniqlik:** atamalar oʻz maʼnosida aniq va bir maʼnoli boʻlib, shu bilan noaniqlik va tushunmovchilikdan qochadi.

2. **Mutaxassislik:** atamalar maʼlum bir bilim yoki faoliyat sohasiga tegishli boʻlib, shu soha mutaxassislari tomonidan qoʻllaniladi.

3. **Barqarorlik:** atamalarning maʼnosi vaqt oʻtishi bilan barqaror va oʻzgarmas boʻlib, foydalanishda bir xillikni taʼminlaydi.

4. **Tizimlilik:** atamalar bir-biri bilan aloqador boʻlgan tizimni tashkil qiladi va maʼlum bilim sohasining tuzilishini aks ettiradi.

Iqtisodiyot yaʼni tijorat sohalarining ham oʻzining terminlari mavjud ekan, shulardan: **Kartel** - kartel bitimlari (ital. cartelio — qogʻoz, hujjat) — ishlab chiqaruvchilar yoki isteʼmolchilarning monopolistik birlashmalari shakli; bir tarmoqdagi mustaqil korxonalar, firmalar, kompaniyalarning ishlab chiqarish va sotishning umumiy hajmlari, narxlar, sotish bozorlari, har bir ishtirokchining hissasi, ishchi kuchi yollash va bozor toʻgʻrisida bitimi [7]. Kartelni tashkil etishdan asosiy maqsad birlashma ichida raqobatni bartaraf etish, cheklash va ushbu kelishuvda qatnashmagan firmalar tomonidan boʻladigan tashqi raqobatni bostirish yoʻli bilan foydani oshirishdan iborat deb keltiriladi baʼzi bir manbalarda.

Tijorat haqida gap borar ekan, shu oʻrinda aytib oʻtishimiz lozimki, savdo iqtisodiy oʻsishni ragʻbatlantirish va qashshoqlikni kamaytirishning muhim vositasidir. Biroq bozorlarning ochilishi har bir davlatning oʻziga xos xususiyatlari va rivojlanish darajasiga mos ravishda keng qamrovli islohotlar bilan birga olib borilishi kerak [8]. Yuqorida sanab oʻtganimizdek, tijorat sohasining ham oʻzining shaxsiy terminlari mavjud:

➤ **“Un bussines angel”** yaʼni bu kelajakda foyda olish umidi bilan loyihada ulushga ega boʻlgan xususiy investor deb aytiladi.

➤ **“Investisseur/euse”** (investor) - bu foyda olish uchun oʻz kapitalini maʼlum loyihalarga qoʻygan shaxs yoki kompaniyadir.

➤ Investorlar iqtisodiyotda muhim rol oʻynashadi, chunki ular uning rivojlanishi va faoliyatiga bevosita taʼsir qilishadi.

“Financement de la chaîne d'approvisionnement” yaʼni taʼminot zanjiri moliyasi, bu xalqaro va milliy savdodagi moliyaviy yechimlarning yangi yoʻnalishi boʻlib, u taʼminot zanjirining barcha ishtirokchilari – ishlab chiqaruvchi va vositachi orqali yakuniy xaridorgacha yagona moliyaviy va texnologik vositalarni ishlab chiqishni nazarda tutadi.

“La couverture” yaʼni xedjirlash bu mumkin boʻlgan yoʻqotishlarni minimallashtirishga qaratilgan klassik moliya bozorining keng tarqalgan mexanizmi. Oddiy qilib aytganda, toʻsiq - bu

asosiy investitsiya aktivi bilan teskari narx korrelyatsiyasiga ega bo'lgan aktivga investitsiya (asosiy aktivning o'sishi bilan tushadi va aksincha).

Xedjirlashning ikkita eng tipik holatlari bu risk-neytral pozitsiyani shakllantirish va halokatli stsensariydan himoya qilish, ya'ni yo'qotish miqdori investor uchun nomaqbul bo'ladi. Bunda xavf-xatarsiz asosiy bitimni amalga oshirish va biznes barqarorligini ta'minlash uchun investor mumkin bo'lgan foydadan voz kechishga tayyor bo'lishi kerak. Ta'kidlaganimizdek barcha sohaviy terminlar faqat o'z soha tilidagi terminlar bilan yoritiladi, xuddi tijorat terminlaridek. Yana terminlarga yuzlanadigan bo'lsak **“PPC”** (pay-per-click) - bu marketing taktikasi bo'lib, unda kompaniya o'z resursini reklama qiladi va havolani har bir bosish uchun pul to'laydi [9]. Fransuz tijorat terminlari deganda albatta **“loyiha”** terminini ko'p uchraydi. *Loyiha* - yakka tartibda yoki hamkorlikda amalga oshiriladigan, tadqiqot yoki dizaynni o'z ichiga olgan, ma'lum bir maqsadga erishish uchun ehtiyotkorlik bilan rejalashtirilgan har qanday tashabbusdir (*Oxford Dictionaries*) Chet tillarda **“PITCH”** ya'ni loyihangizning qisqa, tuzilgan taqdimoti. Asosiysi, quyidagi narsalarni aytib berish va ko'rsatish uchun vaqt topish:

- **Problème** (muammo) bu loyihangiz bilan hal qilmoqchi bo'lgan narsa. Demak, yechimning ilgari taklif qilingan yechimdan yaxshiroq ekanligini aytish;

- **Consommateur** (iste'molchi) tijoratchi o'zining maqsadli auditoriyasini shaxsan bilishi kerak, qancha iste'molchi uning yechimiga muhtoj va ular buning uchun qancha pul to'lashga tayyorligini bilish;

- **Équipe** (jamo) ta'sirchan tajriba yoki joriy qilingan loyiha natijalari ko'pincha investor g'oyani amalga oshirish uchun tijoratchiga pul hisob-kitobi bo'yicha ishonishi uchun hal qilingan sababdir ;

- **Rendement** (daromad) loyiha daromad keltirmasa nega investor unga sarmoya kiritishi kerak.

Tijoratchi loyihasida shunday savollarga javob topib keyin biznesni boshlashi kerak degan xulosaga kelamiz. Demak sohaviy terminlar orqali aynan o'sha sohani yoki kasbni, uning ko'nikmalarini chuqur o'rganish mumkin.

Xulosa. Tadqiqotimiz ko'rsatayotgani fransuz tilining terminileksikasi ya'ni tijorat lug'ati ishbilarmonlik aloqasi va savdoning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi bir qator xususiyatlarga ega. Ularning asosiylari sifatida quyidagilarni sanab o'tishimiz mumkin:

Maxsus lug'atdan foydalanish: Fransuz tilidagi tijorat terminologiyasi biznes, savdo, moliya va marketingning turli jihatlarini aks ettiruvchi ko'plab maxsus atamalarni o'z ichiga oladi.

Rasmiylik va aniqlik: Tijorat atamaları odatda rasmiy va aniq qo'llaniladi, chunki ular ko'pincha huquqiy hujjatlar, moliyaviy hisobotlar va shartnomalarni tavsiflash uchun ishlatiladi.

Sinonim va antonimlardan foydalanish: Fransuz savdo lug'atida atama va tushunchalarning ma'nosini oydinlashtirish uchun sinonim va antonimlar qo'llaniladi.

Xorijiy atamalarning importi va moslashuvi: biznesning globallashuvi tufayli chetdan keltirilgan va moslashtirilgan xorijiy terminlarni, ayniqsa, ingliz tilidan fransuz tilining tijorat lug'atida uchratish mumkin.

Qisqartmalar va qisqartmalardan foydalanish: Qisqartmalar va qisqartmalar ko'pincha tijorat lug'atida tashkilotlar, jarayonlar va standartlarni aniqlash uchun ishlatiladi, bu esa matnlarni yanada ixcham va tejankor qiladi.

Ushbu xususiyatlar tijorat va biznes mutaxassislariga fransuz tilida samarali muloqot qilish va ma'lumotlarni etkazishga yordam berib o'z samarasini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI :

1. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari.–Toshkent.: Fan, 1982.
2. Hamidulla D. “O'zbek terminologiyasi”. Toshkent: Yoshlar Nashriyot uyi, 2019.
3. Marie-Claude L'Homme, La terminologie. Principes et techniques, Presses de l'Université de Montréal, 2004, 278 p.
4. Qahramonovich, A.B. "Structural-semantic features of commercial terminolexic." *Yangi O'zbekistonda Tabiiy va Ijtimoiy-gumanitar fanlar respublika ilmiy amaliy konferensiyasi* 1.1 (2023): 32-35.
5. Desnitskaya, A.B. Og'zaki nutqda supra-dialektal shakllar va ularning til tarixidagi o'rni Matn. / AB Desnitskaya. L., 1970. - 179 b.

6. Абдурахимова М.О., Акрамов Б.К. "Структурно-семантическая природа коммерческой терминологии во французском языке". *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 4.2 (2024): 26-30.

7. Sherzod ogli M., A.Akramov B. Q., "Modern Commerce Terms Semantic Functions" // *American Journal of Public Diplomacy and International Studies* (2993-2157). – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 255-259.

UO'K 808.3

O'ZBEK GEORTONIMLARINING ETIMOLOGIK XUSUSIYATLARI

S.A.Aliyeva, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. *Ushbu maqola o'zbek xalqi geortonimlarining etimologiyasi, kelib chiqish tarixi va ular bilan bog'liq tarixiy manbalarni yoritib beradi. Maqolada o'zbek xalqining tarixiy bayram nomlari, ular bilan bog'liq urf-odat va an'analar, ma'rosim turlari va nomlari, ularning nomlariga izohlar va misollar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *onomastika, etimologiya, geortonim, zardushtiylik dini, diniy marosim*

Аннотация. *В данной статье изучаются этимология, история происхождения и исторические источники георонимов узбекского народа. В статье представлены названия исторических праздников узбекского народа, обычаи и традиции, связанные с ними, виды и названия обрядов, пояснения и примеры их названий.*

Ключевые слова: *ономастика, этимология, геортоним, зороастрийская религия, религиозный ритуал.*

Abstract. *This article studies the etymology, history of origin and historical sources of the georonyms of the Uzbek people. The article presents the names of historical holidays of the Uzbek people, customs and traditions related to them, types and names of ceremonies, explanations and examples of their names.*

Key words: *onomastics, etymology, georhonym, Zoroastrian religion, religious ritual*

Tilshunoslikda so'z, tushuncha, atama yoki ma'lum bir teminlarning tahlil qilinishi jarayonida albatta uning yuzaga kelish tarixi, shakllanish omillarini hisobga olinadi, e'tibor qaratilishi zarur. So'zlarning kelib chiqish tarixini o'rganuvchi soha lingvistik tizimda etimologiya deb atalib, grekcha *etymon* – haqiqiy, *logos* – ta'limot degan ma'noni beradi. Etimologiya tilshunoslikning juda qadimiy sohasi bo'lib, eramizdan avvalgi faylasuf va filologlar ham so'zlarning dastlabki kelib chiqish tarixi bilan shug'ullanganlar[1]. So'zlarning paydo bo'lishi arxeologiya, tarix, antropologiya, madaniyat, geografiya, san'at kabi turli fanlar orqali tadqiq qilinadi. "Etimologiya" termini tilshunoslar tomonidan ikki mazmunda qo'llaniladi: leksikologiyaning ma'lum tilda so'zlarning kelib chiqishini o'rganuvchi soha mazmunida va ma'lum bir so'zning asl ma'nosi va shakli mazmunida.

Bayramlar etimologiyasi butun insoniyat tammaduni kabi qadimiy va ko'hnadir. Tarixning har qanday davrida bayramlar mavjud bo'lgan, ammo ularning mavzusi, xususiyat va maqsadlari turli vaqtlarda turlicha bo'lgan. Yaxshi va muvaffaqiyatli ov, tabiat hodisalari va qurbonliklar hamisha bayram tashkillash uchun turtki vazifasini bajargan hamda raqs va o'yin-kulgu bilan birga o'tkazilgan. Vaqt o'tgan sari bayramlarning shakli va mazmun-mohiyati o'zgarib bordi, qaytadan nomlandi, o'tmishga aylandi, lekin bayram tushunchasi o'zining ijobiy semantik mazmunini saqlab qoldi. O'zbek xalqi geortonimlari o'zining etimologik xususiyatlari bilan boshqa xalq geortonimlaridan ajralib turadi. Boy o'tmish va urf-odatlariga ega o'zbek bayramlari ibtidoiy odamlar hayoti bilan bog'liq bo'lib, undagi turli qadimiy e'tiqodlar asosida paydo bo'lgan. Antik davr kishilari tomonidan anglangan va yaratilgan turli zardushtiylik odatlari Markaziy Osiyo hududida koinot, fasllar, tabiat va mehnat bilan bog'liq turli bayramlarni nishonlashgan. Bu haqida tarixiy manba "Avesto"da qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

"Avesto" yoki «Ovasto» (parfiyoncha: aractak – matn; ko'pincha "Zend – Avesto", ya'ni "tafsir qilingan matn" deb ataladi) – zardushtiylikning muqaddas kitoblari to'plami. "Avesto"da Zardusht asos solgan zardushtiylik dinining qonun-qoidalari, farz va sunnatlari yoritilgan. "Avesto"ni Zardusht diniy asar sifatida bir tizimga slogan[2]. Zardushtiylarda kun, oy va yil muqaddas bilingan. Shu boisdan kun, yil ilohlari ham bo'lgan: Yayra Hushitiy (butun yil davomida

olti gahanaborni asraguvchi iloh. Yil ilohi), Rad Xurdod (yil ilohi), Raptivina (kunning ikkinchi qismi ilohi), Vayshaptasa (kunlarni himoya qiluvchi iloh) kabi[3].

Aridibehisht oyi – Aridibehisht nomi bilan atalgan oy.

Aridibehisht kuni – amshosipand Aridibehisht nomi bilan atalgan har oyning o'ninchi kuni. Gohlarda Aridibehisht ko'pincha Ashah shaklida uchraydi. Ahura Mazda Aridibehishtni aql nuridan yaratgan va uning otasidir. Aridibehisht yer yuzidagi maysazor va giyohlar homiysidir. O'tloqlarda yashayotgan taqvodorlar uning himoyasida bo'ladi.

“Avesto”da keltirilgan bazi xrononimlardan geortonimlarga o'tish holati kuzatiladi. Masalan, Aridibehisht bayrami – Aridibehisht oyining o'ninchi kuni o'tkaziladigan bayram. Demak, teonim, ya'ni iloh nomi tranonimizatsiya asosida xrononimga, o'z navbatida, xrononim geortonimga, ya'ni bayram nomiga o'tgan: Aridibehisht (Ashha deb ham ataluvchi iloh nomi – teonim), Aridibehisht kuni (xrononim), Aridibehisht bayrami (diniy bayram nomi – geortonim) kabi.

Zardushtiyar tomonidan o'tkazilgan yil fasllari bilan bog'liq bayramlar, Navro'z va Mehrjon bayramlari, turli duolarni aytish va poklanish marosimlari, o'smirlarni zardushtiylikka qabul qilish (ya'ni “sidrapo'shlik” – oq libos kiyib, belbog' bog'lash) va boshqa qator tantanalar zardushtiylikda muhim rol o'ynagan[4]. Zardushtiylikka aloqador bayramlar, marosimlarni o'tkazilish xususiyatiga ko'ra ikki guruhga bo'lish mumkin:

1. Oilada o'tkaziladigan bayramlar, urf-odatlar, marosimlar.

2. Ommaviy katta maydonlarda o'tkaziladigan bayramlar, urf-odatlar, marosimlar.

Zardushtning izdoshlariga qoldirgan zaruriy majburiyatlardan biri – har yili Axuramazda bilan uning yetti yaratuvchisiga bag'ishlab bayram qilish edi. Ularning oltitasi “gahanaborlar” nomi bilan mashhur bo'lib, ularning an'analari, yaratilish tarixi va ta'kidlanishi Zardusht nomi bilan bog'liq. Ushbu bayramlar o'zining kelib chiqishiga ko'ra chorvador va dehqonlar bayrami bo'lib, keyinchalik Zardusht tomonidan zardushtiylikka kiritilgan[5]. Asarning “Ibtido” qismida: “Kun, gohlar, oy, gahanbor va yilga olqish, hamd-sano, xushnudlik maqtoqlar bo'lsin!” – deyiladi[6]. *Gahinbar* // *gahanbor* so'zi asarda, asosan, *gahanbor*, pahlaviy tilida gosonbor variantida uchraydi. So'zga manbalarda “*olti xilqat (yaratilish) bayramlarining nomi*” deb izoh beriladi. Mazdaparastlar e'tiqodiga ko'ra, Ahura maxluqlarini yoki o'z mavjudotlarini bir yil davomida olti galda yaratgan emish. Bu yaratilishning har biri o'zining alohida nomiga ega bo'lib, ular quyidagilar:

1. Birinchi gahanbor: “*Maydyuzarim*” – osmonning yaralishi.

2. Ikkinchi gahanbor: “*Miydyusham*” – suvning yaralishi.

3. Uchinchi gahanbor: “*Pati Shhim*” – zaminning yaralishi.

4. To'rtinchi gahanbor: “*Ayosrim*” – giyohlarning yaralishi.

5. Beshinchi gahanbor: “*Miydyorim*” – jonivorlarning yaralishi.

6. Oltinchi gahanbor: “*Hamaspattmadam*” – insonlarning yaralishi.

Avestoshunos olimi Meri Boysning qayd etishicha, qadimda zardushtiyarlarning quyidagi yetita bayrami mavjud bo'lgan:

1. **Madyoy** – **zaryemaya** – Baxorning o'rtasi (yilning 41-45-kunlari). Olti qismdan iborat gahanborning ibtidosi. Yil boshidan ushbu gahanborga qadar o'rtada qirq kun bor. Aytishlaricha, bu gahanborda Ahura Mazda osmonni yaratdi.

2. **Maidyoy** – **shema** – Yoz o'rtasi (yilning 101 – 105-kunlari). Bu davrda Axura Mazda suvni yaratdi.

3. **Payaitshayxa** – G'alla yig'ish bayrami (yilning 176-180-kunlari). Bu iboraning ma'nosi “urug' keltiruvchi” yoxuda “g'allani yig'ib olish”.

4. **Ayatrima** – Chorvaning yozgi yaylovdan qaytishi (yilning 206-210-kunlari). “Ayatrima” ning ma'nosi “uyga qaytmoq”. Bu bayram cho'pon-cho'liqlarning uyga qaytishi munosabati bilan o'tkazilgan.

5. **Maiyairya** – Qish o'rtasi (yilning 285 – 290-kunlari).

6. **Xamaspatmaeda** – fravash (ruhlar sharafiga uyushtiriladigan ziyofat) (yilning 360-365-kunlari)[7].

Bu bayramlar diniy marosim shaklida nishonlanib, ular odatda Axuramazda sharafiga bag'ishlangan toat-ibodatlar bilan boshlangan. Ibodatdan so'ng esa xursandchilik, o'yin-kulgi asosiy

o'rin tutadigan ziyofat dasturxonini yozilgan. Bayram o'tkaziladigan kun iltifotlilik davri bo'lgan: urush-janjallar to'xtagan, nizolarga barham berilib, do'stlik munosabatlari mustahkamlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduazizov A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. "Sharq" Nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati Toshkent – 2010. -B. 81.
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент, 2000. – 1-ж. – Б.65.
3. Дўсимов З.Д., Тиллаева М.Б. Хоразм ономастикасининг шаклланиши ва "Авесто". – Тошкент: Фан, 2010. – Б.106-107.
4. Аширов А. "Авесто"дан мерос маросимлар. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2001. – Б.6.
5. Ashirov A. O'sha asar, 10-b.
6. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Аскар Махкам таржимаси. – Тошкент: Шарқ, 2001. – Б.34.
7. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Аскар Махкам таржимаси. – Тошкент: Шарқ, 2001. – Б.315-316.

UO'K 808.5

ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA SINONIMLARNING QO'LLANILISHI

Sh.T.Almamatova, f.f.n. dos., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. *Sinonimlar til leksikasining tarkibiy qismidir. Ayni paytda, o'z ma'nolari funksional qo'llanishi jihatdan til stilistikasi, shuningdek nutq madaniyati bilan ham uzviy bog'langan bo'lib, bu sohada ham muhim ahamiyatga egadir. Ushbu maqolada sinonimlarning inson nutqi jilolanishida egallagan o'rni hususan Abdulla Qahhor hikoyalarida sinonimlardan foydalanish mahorati hikoyalar tahlili asosida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Ona tili, sinonimlar, leksik ma'no, nutq, hikoya, til, so'zning ma'no qirralari, semantik sinonimlar, sinonimik qator, hikoyalarning til xususiyatlari.*

Аннотация. *Синонимы являются неотъемлемой частью языкового словаря. При этом их значения неразрывно связаны как со стилистикой языка, так и с культурой речи с точки зрения функционального применения, что также важно в этой области. В этой статье обсуждается роль синонимов в полировке человеческой речи, особенно умение использовать синонимы в рассказах Абдуллы Каххара на основе анализа рассказов.*

Ключевые слова: *Родной язык, синонимы, лексическое значение, реч, рассказ, язык, семантические аспекты слова, семантические синонимы, синонимические серии, языковые особенности рассказов.*

Abstract. *Synonyms are an integral part of language vocabulary. At the same time, their meanings are inextricably linked with language stylistics as well as speech culture in terms of their functional application, which is also important in this area. This article discusses the role of synonyms in the polishing of human speech, especially the skill of using synonyms in Abdullah Qahhor's stories based on story analysis.*

Key words: *Native language, synonyms, lexical meaning, speech, story, language, semantic aspects of a word, semantic synonyms, synonymous series, linguistic features of stories.*

Tilshunoslikda sinonimlarning bir-birini inkor qilmaydigan bir necha xil ta'rifi berilgan. Sinonimlar til leksikasining tarkibiy qismidir. Ayni paytda, o'z ma'nolari funksional qo'llanishi jihatdan til stilistikasi, shuningdek nutq madaniyati bilan ham uzviy bog'langan bo'lib, bu sohada ham muhim ahamiyatga egadir. Bular oqibatda mazkur til hodisasining nazariy va amaliy ahamiyati qanchalik muhim ekanligini ko'rsatadi.

Sinonimlar – leksik ma'nosi to'liq yoki qisman mos keladigan, bir so'z turkumiga oid fonetik jihatdan turli so'zlardir. Sinonimlar atamasi(termini) so'zlarga nisbatan ham, til sathining boshqa (morfema, sintaktik konstruksiya) birliklariga nisbatan ham qo'llanadi. Sinonimlar–birlashtiruvchi umumiy ma'nodan tashqari, qo'shimcha ma'no nozikligi, emotsional bo'yog'i, qo'llanilishi kabi bir qator xususiyatlari bilan o'zaro farqlanadigan so'zlar hamdir. Ana shunday birlashtiruvchi ma'no bilan o'zaro bog'langan so'zlar guruhi sinonimiya qatorini tashkil qiladi. Sinonimlarni tushunishda ular qatori(sinonimiya qatori)dagi so'zlarning farqli kriteriyasini aniqlash qanday ahamiyatga ega

bo'lsa, o'xshash kriteriyasini belgilash ham shunday ahamiyatlidir. Bu holatlarni tadqiqotchilar turlicha aniqlashadi:

1) Sinonimlar qatorini aniqlashda ma'no birligi (bir xil ma'noni –izoh bizniki) asos qilib olinadigan bo'lsa, ularni farqlash stilistik xususiyatiga qarab, emotsional-ekspressiv bo'yodkorligida bo'ladi: ko'z-qarog';

2) ularni aniqlash ma'no farqiga ko'ra bo'lsa, unda ularni farqlash so'zlovchining sub'ektiv bahosi asosida bo'ladi: bosh-kalla.

Bu qatorning(sinonimiya qatori) chegarasi, undagi so'zlar asosiy so'z(dominanta)ga nisbatan belgilanadi.

O'zbek tilshunosligida sinonimiya hodisasiga semasiologiya nuqtai nazaridan yondoshilmoqda. Shu nuqtai nazardan sinonimlar mazmun tomonidan muayyan gruppalariga, qatorlarga birlashadigan so'zlarning bir ko'rinishi sifatida tavsiflanadi. Sinonimlarni bir gruppaga birlashtiradigan semantik asos, semantik kriteriy o'zbek tili sinonimik boyligini o'rganishda bu nuqtai nazar katta rol o'ynaydi. Bu prinsip asosida o'zbek tili sinonimlari bo'yicha qator tadqiqotlar amalga oshirildi, o'zbek tilining lug'aviy sinonimlari lug'ati yaratildi.

Sinonimlarning mavjudligi bir ma'noni bir necha yo'l bilan ifodalash imkoniyatini beradi. Bir xil ma'noli so'zlar leksik mazmunining mos kelishi absolyut sinonimlar hosil qiladi. Masalan, gul-chechak, quyosh-oftob. Bunday mutlaq bir xil ma'noli so'zlarni sinonimiya qatoriga kiritmaslik kerak degan qarashlar ham yo'q emas. Ammo ular leksik jihatdan aynan bir ma'noni anglatgani bilan stilistik farq qiladi: gulzor(chechakzor emas). Oftobim(quyoshim emas) kim desun (Muqumiy). Demak, ularning tilda yashab kelishi mutlaqo bir ma'noni ifodalaganligida emas, balki stilistik jihatdan turli vazifani bajarganliklaridadir.

Semantik aspekt sinonimiya nazariyasi uchun juda katta ahamiyatga ega bo'lsa ham, lekin sinonimiya hodisasining tub mohiyatini ochishda, uning barcha tur va ko'rinishlarini izohlashda bu prinsip kamlik qiladi. Sinonimiya bilan maxsus shug'ullanuvchi tilshunoslarning fikricha, sinonimiya problemasini to'g'ri hal qilish uchun uning semantik aspekti bilan bir qatorda funksional aspekti ham hisobga olinishi lozim. Sinonimiya problemasining bu aspekti bo'yicha o'zbek tilshunosligida bir qator ishlar qilingan. Sinonimiya problemasining semantik aspekti nazariya va amaliyot uchun qanchalik muhim bo'lsa, uning funksional aspekti ham bu soha uchun shunchalik zarur.

Funksional nuqtai nazardan sinonim so'zlar nutqda biri o'rnida boshqasi qo'llana oladigan so'zlar gruppasi sifatida talqin qilinadi. Funksional tomondan sinonim so'zlar nutqda birining o'rnida boshqasi qo'llana oladigan so'zlardir. Lekin o'zaro o'rin almashish prinsipini sinonimlikning beistisno shartiga aylantirmaslik kerak. Ma'nolari absolyut teng keladigan ikki va undan ortiq so'zni topish qiyin bo'lgani singari, har qanday sharoitda o'zaro o'rin almashadigan ikki va undan ortiq so'zni ham topish oson emas.

Bu haqda yuqorida gul va chechak so'zlari misolida aytili. Yana bir misol: ko'p va mo'l so'zlari bir qarashda har qanday konstruksiyada, kontekstda o'rin almashadigan – sinonimlarga o'xshaydi. Ammo ularning nutqda qo'llanishiga nazar tashlasak, ularning o'rin almashish- funksional qo'llanish imkoniyatlari juda cheklanganligining guvohi bo'lamiz. Masalan: G'alladan ko'p hosil oldik-g'alladan mo'l hosil oldik, ammo mehmonga ko'p odam keldi–mehmonga mo'l (?) odam keldi; notiq ko'p gapirdi–notiq mo'l(?) gapirdi va hokazo.

Demak, yuqoridagi fakt va mulohazalardan chiqariladigan xulosa shuki, sinonimiya qatoridagi so'zlarning nutqda funksional qo'llanish darajasi turlicha–ayrim sinonimiya qatoriga mansub so'zlar ko'p kontekstda funksional qo'llansa, ba'zi qatordagi sinonimlar kamroq kontekstda funksional qo'llanadi, lekin mutlaqo funksional qo'llanmaydigan sinonimlar yo'q. Nutqda funksional qo'llanish sinonimlikning miqdor belgisi emas, balki uning sifat belgisidir.

Bu keltirilgan nazariy xulosa va fikrlarning amaldagi, real faktlardagi ko'rinishini, isbotini haqiqiy xalq san'atkori bo'lgan Abdulla Qahhor hikoyalari misolida tadqiq qilamiz.

Abdulla Qahhor hikoyalarida shaxsga taalluqli sinonimlar salmoqli o'rin egallaydi. Yuqorida ta'kidlanganidek, Abdulla Qahhor hikoyalarida so'zni shunday qo'llaydiki, so'zning asosiy ma'nosidan tashqari uning barcha ma'no qirralari, nozikliklari ko'rinib turadi. Yozuvchi pozitsiyasi, hikoya intonatsiyasiga yopishib, kirishib ketgan. Masalan: "Anor" hikoyasida:

Er-xotin tek qolishdi. Xotin... to'ng'illadi:

–Havasga anor yeydi deysiz shekilli...

–Bilaman... Axir, nima qilay? Xo'jayinimni o'ldirib pulini olaymi, o'zimni hindiga garov qo'yaymi? **G'alatimisan** o'zing?

Shu o'rinda **g'alatimisan** so'zi o'rnida qiziqmisan, es-hushing joyidami? So'zlarini qo'llash mumkin edi. Qiziq, alomat, antiqa, g'alati, allambalo kabi sinonimiya qatorida **qiziq** so'zi stilistik jihatdan neytral, bo'lsa g'alati so'zi esa **neytral** emas, ya'ni unda achinish, ayash, ilojsizlik kabi ma'no qirralari ikkinchi shaxsga qaratilganligi bilan ekspressivlikni yanada oshirgan. Yozuvchining mahorati shundaki, o'ta asabiylashgan Turobjonni oila muqaddasligini saqlash, uning darz ketishiga yo'l qo'ymaslik nuqtai nazaridan juda sipolik, bosiqlik, mulohazakorlik bilan gapirtiradi.

“Adabiyot muallimi” hikoyasida shunday gapni o'qiymiz:

Hamida o'n olti yoshlardagi **tirik**, quvnoq qiz, pochchasini ko'rib sevinib ketdi. (“Adabiyot muallimi”, 1- tom, 103-bet).

Ayni o'rinda **sho'x** so'zi emas, balki **tirik** so'zi atayin qo'llangan. Bu so'z “**qiz**”ning sifatlovchisi sifatida quvnoq so'zi bilan birgalikda uyushib kelmoqda. Aslida **quvnoq** so'zi o'zining sinonimi bo'lgan **sho'x** so'zi bilan uyushib kelishi kerak edi, ammo “tirik”ni uyushiq bo'lak sifatida semantik-stilistik maqsadda qatnashtirgan. Bu adabiyot–“nafis adabiyot” muallimining ruhiy holati, dunyoqarashi, kasbni egallaganlik darajasiga juda mos tushgan. Agarda **tirik** so'zi o'rniga **sho'x** leksemasi qo'llanganda xushchaqchaq, o'ynoqi qiz sifatlanar edi. Lekin yuqorida tavsiflangan adabiyot muallimiga tirik – serg'ayrat, harakatchan, tiyrak sifatlariga ega bo'lgan shaxs – qiz qarshi qo'yilmoqda. Bu bilan “ikki olam” – o'zini “bilimdon”, “yetuk” sanaydigan domla bilan bilimga chanqoq, harakatchan qiz to'qnashmoqda. Ana shularning hammasi o'quvchini o'ylashga, fikrlashga, mulohaza yuritishga majbur qiladigan **tirik** leksemasi vositasida anglashilmoqda, tafakkur tarzi yoritilmoqda. Bu o'rinda tirik, serg'ayrat, harakatchan, tiyrak sinonimiya qatoridagi tirik leksemasi adabiy-badiiy nutqning emotsional-ekspressivligini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

“Ming bir jon” hikoyasida: Mirrahimov (jikkakkina kishi) birdaniga uchta dardning nomini aytdi.

-Voy sho'rim!.. – dedi Mastura, - jindakkina joningizga-ya! Shu **jussangizga** uchta dard sig'adimi? (“Ming bir jon”, 1- tom, 302-bet).

Ajoyib san'atkor, metindek iroda sohibi Abdulla Qahhor qahramonlar psixologiyasini yaratar ekan hayot uchun kurash, yashash uchun kurash nima ekanligini kichik-kichik detallarda beradi. Misolda berilgan **jussa** leksemasi o'zining sinonimi bo'lgan **gavdaga** nisbatan ekspressivligi bilan ajralib turadi. Gavda so'zi neytral. Unda umumiy ma'no –tashqi qiyofasiga ko'ra turli xil bo'lishi mumkin, aniqrog'i kichiklik, bejirimlik ottenkasi sezilmaydi. **Jussa** so'zi esa, albatta, kichiklik, noziklik kabi bo'yog'i bilan ajralib turadi. Hikoya bosh qahramoni Masturaning hayotga, yashashga chanqoqligi, har qanday sharoitda ham o'zini dadil tutishga harakat qilishi uning hazil-askiyasidan ham bilinib turibdi. O'zi bir holda-yu, o'z oyog'i bilan yurgan Mirrahimovning ustidan kulib “shu jussangizga uchta dard sig'adimi?” deyishi hammani ijobiy ma'noda lol qoldiradi. Bu ruhiy jarayon, faqat, **jussa** so'zi bilangina ifodalanadi.

Abdulla Qahhor hikoyalarida shaxsni, uning xarakteri bilan bog'liq voqea hodisalarni anglatuvchi sinonimlar bilan bir qatorda narsa-buyum, harakat bilan bog'liq bo'lgan sinonim so'zlarni ham o'ta chiroyli qo'llagan.

“Anor” hikoyasida shunday epizod mavjud: - Yo, qudratindan, ishonmaydi-ya! – dedi Turobjon keltirgan **matoini** titkilab, - mana chaynab ko'r! Ko'rgin, bo'lmasa, innaykeyin degin... (“Anor”, 1- tom, 50-bet).

Bu o'rinda atayin **narsa** so'zining sinonimi bo'lgan **mato** so'zini ishlatgan. Narsa so'zi stilistik qo'llanish jihatdan neytral, mato so'zida shu ma'noda ekspressiya kuchli, ya'ni unda kamsitish bilan bog'liq ma'no qirralari mavjud. Bu ma'no qirralari **titkilab** ravishdosh shakli bilan yanada kuchaytirilgan. Anorga boshqorong'i bo'lgan va erining anor olib kelishini ko'zi to'rt bo'lib kutib o'tirgan ayol nazarida, bu-ku arining uyasi mumli asal ekan, toza asalning o'zi bo'lganda ham **narsa** emas, faqat **mato** bo'lar edi. Hikoya syujetining umumiy yo'nalishi, voqealar rivoji ayni shu o'rinda **mato** so'zini boshqa sinonim so'z bilan almashtirishga yo'l qo'ymaydi. Buyum, narsa, mol, mato(h)

sinonimiya qatoridagi salbiy bo'yoqqa ega bo'lgan **mato** so'zi ushbu o'rinda yozuvchining maqsadini ro'yobga chiqarish uchun xizmat qilgan va u orqali muallif mahorati namoyon bo'lgan.

Abdulla Qahhor asarlarida semantik sinonimlarni o'rinli qo'llagan. “Oltin yulduz” hikoyasida o'qiymiz: Qish o'tdi. Zo'r **tashvishlar**, **umidlar** ko'klami keldi. (“Oltin yulduz”, 1-tom, 180-bet).

Matnda **tashvishlar**, **umidlar** leksemalari o'zaro sinonimik qo'llangan. Bu so'zlarining ma'nolarida nozik semantik qirralari ularni sinonimik holda qo'llab, uyushiq bo'laklar hosil qilish imkoniyatini bergan. Bir qarashda bu so'zlarning sinonimiya qatori tashkil qilishi sezilmaydi. Ular anglatgan ma'no nozikliklariga e'tibor berilsa, umumashtiruvchi tushuncha namoyon bo'ladi. Tashvish so'zi aksariyat hollarda salbiy bo'yoqda qo'llansa-da, uning tinchini buzmoq (ijobiy ma'noda), urinmoq (foydali ishga) ma'no qirralari ham mavjud. Umid so'zining biror narsaga erishish uchun intilishi, istak, orzu, niyat kabi semantik komponentlari mavjud. Bu ma'no nozikliklariga e'tibor bersak, bir umumiy tushuncha harakat qilmoq sememasi atrofida birlashganini ko'ramiz.

Abdulla Qahhor hikoyalarining mavzusi rang-barang. Har bir hikoya voqea-hodisalariga mos bo'lgan so'z tanlash ne'mati Abdulla Qahhorga berilgandek ko'rinadi. “Xotinlar” hikoyasida kechgan voqealar milliy qadriyatlar asosiga qurilgan: insonni qadrlash, uning qabrini ziyorat qilish, shu asosda o'z insoniylik burchini qalban bajarish va boshqalar. Shu qadriyatlar sirasiga halq meterologiyasi – ertangi ob-havoni bashorat qilish ham kiradi. Bu o'rinda ertangi kunning ochiq bo'lishi bugungi sa'y-harakatga bog'liq, qadriyatlarni mana shunday hurmatlash ertangi kunimizning ravnaqi hamdir, degan ramziy ma'no ham singdirilgan.

Shuningdek, “Karavot” hikoyasida **tovush** leksemasi vositasida hosil qilingan sinonimlardan o'rinli foydalanilgan: Biron kilometr yo'l bosilgandan keyin, shu yaqin oradan miltiq **tovushi** chiqdi. (“Karavot”, 1 tom, 281-bet).

Keltirilgan parchadagi **tovush** leksemasi ovoz, tovush, un, sado, sas, nido, sazo so'zlari bilan birgalikda sinonimik qatorni tashkil qiladi. Bular orasida **ovoz** so'zi odam va jonli narsalar tovushini ifodalash uchun qo'llanilsa, tovush kalimasi odam, jonli narsalar hamda jonsiz predmetlarning urilishi natijasida, ishqalanishi natijasida paydo bo'lgan ovozlarni ifodalash uchun qo'llanadi. Har ikkala leksema ham stilistik neytral bo'lib, emotsional-ekspressivlik buyog'iga ega emas. Ayni o'rinda **miltiq tovushining** qo'llanishi, ya'ni tovush so'zining aynan miltiqqa nisbatan ishlatilishi asar qahramoni G'anijonning bu tovushdan o'ta hayajonlanishiga asos bo'lgan.

Abdulla Qahhor hikoyalarida qo'shma so'zlar sinonimiyasidan ham mohirlik bilan foydalangan. “Ayb kimda” hikoyasida shunday gapni o'qiymiz: Narigi uydan, **uvadasi chiqib ketgan** yostiqni ko'tarib, Hamdam chiqdi. (“Ayb kimda”, 1-tom, 108-bet).

Misoldagi **uvadasi chiqib** qo'shma fe'li **julduri chiqib** qo'shma fe'li bilan bir sinonimik uyani tashkil qiladi. Har ikkala so'z ham stilistik bo'yoqqa ega, ya'ni neytral emas. Ko'p ishlatilaverib eskirib ketgan, yirtiq-sirtiq buyumlarga nisbatan ishlatiladi. Faqat ular qo'llanish jihatdan differentsiatsiya qiladi: **juldur**(qo'shma so'zning asosi) asosan kiyim-boshga nisbatan, ba'zan ko'rpa-yostiq va ba'zi buyumlarga nisbatan qo'llanadi, **uvada** ko'proq ko'rpa-yostiqqa va boshqa buyumlarga nisbatan qo'llanilsa, bosh kiyim - boshga nisbatan kamroq qo'llanadi.

Bola tarbiyasiga bag'ishlangan bu hikoyada uvadasi chiqib ketgan yostiqni “tarbiyasi o'rtacha” Hamdamning ko'tarib chiqishi hikoya mazmuniga mos tushgan. Tarbiya haqida maktab o'qituvchilariga “dars bermoqchi” bo'lgan Hamroevning bu boradagi o'y-fikrlari “ziddi tarbiya” ekanligi tilimizning boy imkoniyatlaridan foydalangan holda jiddiy tanqid qilingan.

Abdulla Qahhor hikoyalarida yaratilgan obrazlarga va tasvirlangan voqea –hodisalarga nazar tashlasak, ularga(obrazlar va voqea-hodisalarga) o'zining munosabatining guvohi bo'lamiz. Masalan: “Dumli odamlar” hikoyasini olib ko'raylik: Ingliz tiliga moyil bo'lganim, albatta tasodifiy emas, bolaligimda Amerikaning ta'rifini ko'p eshitganman: **osmonteshar** imoratlar, ana **osma ko'chalaru...** (“Dumli odamlar”, 1-tom, 318-bet).

Leksekamizda **osmono'par**, **osmako'prik** singari so'zlar mavjud, ammo **osmonteshar**, **osma ko'cha** singari so'zlar Abdulla Qahhorning Amerikaga “hurmati” sifatida yasagan “neologizmlar”dir. Hikoyaning boshlanishidanoq mavzuning qayoqqa yo'naltirilgani ma'lum. Bu o'rinda osmono'par yoki baland imoratlar deb o'zining xayrixohligini, moyilligini ifodalashi mumkin edi, lekin axloq-

odob, ma'naviyat kabi qadriyatlarning yo'qolishi hisobiga yuzaga kelgan boylikka nisbatan antipatiyasini yuqoridagi yasalmalar bilan ifodalagan. Bu halqimizning "Boynig bug'doy nonidan O'zingning zog'orang yaxshi" maqolini eslatadi.

Qo'shma so'zning (sukut qilib) asosi va komponenti bo'lgan sukut qismi asosiy ma'noni tashiydi. Bu so'z jimlik, jim-jitlik, sukunat so'zlari bilan sinonimiya qatorini tashkil qiladi. U shaxs yoki shaxslarning so'zsiz, tovushsiz holati ma'nosini bildiradi. Hikoyada tilga olingan voqealar – o'ta g'alag'ovur, to's-to'polon portlash, otishmalardan keyingi holat – tinch holatni boshqa paytdagi jimlik holati bilan qiyoslansa, o'zgacha bir jimlikni his qilamiz. Bu shunday jimlikki, uni so'zlar vositasida tasvirlash juda qiyin, faqat tasavvur qilish mumkin. Tilimizning xassos bilimdoni Abdulla Qahhor bunday jimlikni, uning aytish mumkin bo'lsa, darajasini tasvirlash uchun insonlarga xos bo'lgan so'zni narsalarga-daraxtlarga nisbat berilib, ularni ham sukut qildiradi. Natijada, emotsional – ekspressivlikning nodir ifodasi yuzaga kelgan.

Abdulla Qahhor hikoyalarida fikrni aniq, maqsadga muvofiq tarzda ifodalash uchun lug'aviy sinonimlardan o'rinli foydalanish orqali tilimizning lug'aviy sinonimlarga boyligini yana bir karra namoyish qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Русский язык. Энциклопедия. М. 1979.
2. М. Мирзаев, С. Усмонов, И. Расулов. Ҳозирги замон ўзбек тили, Тош, 1957.
3. У. Турсунов, Ж. Мухторов, Ш. Раҳматуллаев, Ҳозирги ўзбек адабий тили, Тош, 1965.
4. А. Ҳожиёв. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати, Тош, 1974.
5. Л. П. Алекторова. Об оттенках значений лексических синонимов. В. кн. Синонимы русского языка и их особенностей, Ленинград, 1972. 123-138 бетлар.
6. А. Меметов. Синонимы в современном крымско-татарском языке, журнал Советская тюркология, Баку, 1974, 5-сон.

UO'K: 81-139

INGLIZCHA VA O'ZBEKCHA KORPUSLARDA VAQT TUSHUNCHASI VA ULARNING SEMANTIK TAHLILI

N.B. Ataboyev, PhD, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

K.I. Ergashova, magistrant, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada korpus lingvistikasi va uning bugungi kundagi o'rni, ingliz va o'zbek millatlarining vaqt konseptiga nisbatan turli qarashlari haqida batafsil ma'lumot beriladi. Maqola vaqt so'zining inglizcha va o'zbekcha korpuslaridagi bir nechta ma'noviy birliklarini tahlil qiladi. Shuningdek, "vaqt" konseptining semantik jihatlarini yoritib o'tadi va bu bo'yicha turli namunalar keltiriladi. Nazariyalar misollar orqali yoritiladi.

Kalit so'zlar: korpus lingvistikasi, vaqt konsepti, lisoniy birliklar, lingvomadaniyat, etnolingvistik xususiyatlar, til imkoniyatlari, semantik tahlil

Аннотация. В данной статье представлена подробная информация о корпусной лингвистике и ее месте сегодня, о различных взглядах английских и узбекских народов на понятие времени. В статье анализируются некоторые семантические единицы слова time в английском и узбекском корпусах. Также освещаются смысловые аспекты понятия «время» и приводятся различные примеры. Теории иллюстрируются примерами.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, концепция времени, языковые единицы, лингвокультура, этнолингвистические особенности, возможности языка, семантический анализ.

Abstract. This article provides detailed information about corpus linguistics and its role in our lives the different views of English and Uzbek nations on the concept of time. The article analyzes several semantic units of the word time in the English and Uzbek corpora. It also highlights the semantic aspects of the concept of "time" and provides various examples. Theories are illustrated through examples

Key words: corpus linguistics, concept of time, linguistic units, linguistic culture, ethnolinguistic features, language possibilities, semantic analysis

Kirish. Lisoniy korpuslarni yaratish va ularning tadqiqi bilan shug'ullanuvchi bugungi kundagi rivojlanib borayotgan tilshunoslik sohalaridan biri korpus linguistikasi millionlab tilshunoslar e'tiborini tortayotgani va bu haqda turli qarashlarning mavjudligi bu lingvistikaning mustaqil sohasini rivojlanishdan to'xtatib qo'yayotgani yo'q. Bugungi kunda turli tillarda turli mamlakatlarda minglab tilshunoslar ko'magida yaratilayotgan korpuslar keng ko'lamli aniq prinsiplarga asoslanib, tilning barcha sohalariga oid manbalarni o'z ichiga olibgina qolmasdan, u foydalanuvchilarga soniyalar ichida lingvistik birliklarning qo'llanilishiga doir minglab misollarni bera olayotgani bilan e'tiborga molikdir. Buning natijasida minglab tilshunoslar bir necha millatlarning lingvomadaniyati, ularning lisoniy birliklarga nisbatan qarashlarini o'rganish va ularni tadqiq qilishda birmuncha qulayliklarga ega bo'layotgani sir emas. Va shuni ham ta'kidlash joizki, asrimizning eng dolzarb muammolaridan biri dunyo tillarning milliy xususiyatini saqlab qolish va shu maqsadda ularning elektron korpuslarini yaratish va rivojlantirishda bir qancha institutlar tinimsiz ish olib bormoqda. Chet el korpus linguistikasi sohasida olib borilgan ilmiy, amaliy izlanishlar korpusning nafaqat so'z bilan ish ko'radigan soha vakillari uchun, balki millat ravnaqi uchun ham kerakli hamda zarur nuqta ekanligini isbotlagan. Mamlakatimizda ham bugungi kunda amaliy tilshunosligimiz oldida turgan eng muhim vazifalardan biri etib o'zbek tilining milliy korpusini yaratish siyosat darajasiga ko'tarildi. Xususan, o'zbek tilini jamiyat hayotida hamda xalqaro miqyosda obro'-e'tiborini oshirish maqsadida, o'zbek tiliga oid barcha ilmiy, nazariy va amaliy ma'lumotlarni o'zida jamlagan elektron ko'rinishdagi o'zbek tilining milliy korpusini yaratish, o'zbek tilini jahon axborot tarmog'ida ommalashtirish, unda munosib o'rin egallashini ta'minlash, dasturiy mahsulotlarning o'zbekcha ilovalarini yaratish, o'zbek tilini o'rgatuvchi kompyuter dasturlarini keng miqyosda amaliyotga tatbiq qilish, o'zbek tilidagi matnlar tahririga mo'ljallangan kompyuter dasturlarini yaratish ishlari tilshunoslik oldida turgan muhim vazifalar etib belgilab olindi va bu amaliyotga keng tadqiq qilinayotganiga guvohmiz.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Yaratilayotgan keng imkoniyatlardan foydalanib, inglizcha va o'zbekcha korpuslarda vaqt konseptini tadqiq qilar ekansiz, bu ikki geografik jihatdan bir biridan uzoq mamlakatlarda vaqt konseptining turlicha talqin qilinishi turlicha iqlim, turlicha madaniyat va turli etnolinguistik xususiyatlari natijasi ekanligiga guvoh bo'lasiz. Vaqtga nisbatan tushuncha sifatida qarash g'arb va sharq olimlari, tilshunoslari e'tiborida bo'lib kelgan. Vaqtga nisbatan qarashlar nafaqat falsafiy, balki lingvistik nuqtai nazardan ham turlicha baholanib kelingan. Jumladan, Lakkof va Jonsonlar vaqt tushunchaciga kognitiv metafora nuqtai nazaridan yondashadi. Vaqt tushunchasining konseptual hodisa ekanligi bir qator olimlar tadqiqotlarida e'tirof etilgan. Vaqt inson organizmining o'zi moslashish imkoniga ega bo'lgan hamda jarayon va kechinmalarning ongli va tajribaga asoslangan mahsuli bo'lib, ma'lum tartibda amal qiladi va tabiiy muhitiga mos tarzda kechadi. Shu jihatdan qaralganda, bu jarayon ona tilining madaniy xususiyatlar bilan chambarchas bog'liqlikda amal qilishini ko'rsatadi. Bu "vaqt" ning konseptuallashuvi har bir etnosning ongida shakllangan vaqtga nisbatan munosabatlarini aks ettiradi. Vaqt milliy -madaniy xususiyatga ega bo'lishdan tashqari universal lingvofalsafiy kategoriya sifatida ham baholanadi. Vaqt tushunchasini til nuqtai nazaridan tahlil qilishda zamonaviy yondashuvlar asosida amalga oshirish muhim omil sanaladi. Shuning uchun ham olamning lisoniy xaritasi masalalari, insonning til tadqiqotlaridagi o'rni, til tadqiqotlarida tafakkur munosabati, ma'lum konseptlarni tillararo chog'ishtirish, milliy madaniy xususiyatlariga keng e'tibor qaratiladi.

Natijalar va munozara. Shuni ta'kidlash joizki, "vaqt"ga bo'lgan yondashuv milliy – madaniy xususiyat kasb etadi. Har bir etnos istiqomat qiladigan muhit, tabiati, mentaliteti, diniy qarashlari vaqtga nisbatan o'ziga xos qarashlarni yuzaga keltiradi. Bu yondashuv mazkur etnoslarning asrlar davomida to'plagan tajribasi shohsupa sanaladi. Bu turli lingvomadaniyatlarni qiyosiy tahlilida ko'zga tashlanadi. Masalan, inglizlarda VAQT tushunchasi PUL domenida o'z ifodasini topadi. Ularning tushunchasida vaqtni bekor ketkazish "pulni behuda sarflash" bilan teng va aksincha, vaqtdan unumli foydalanish "pulni tejash" tushunchasi bilan bog'liq. Ko'rinadiki, ingliz madaniyatida ikkita alohida "vaqt", "pul" domenlari kognitiv xaritalash orqali umumiy bir domenga birlashishi natijasida ingliz tilida o'ziga xos metaforalar shakllangan degan fikr yotadi. Va shu bilan bir qatorda bu millatda vaqtga nisbatan "enemy" ya'ni "dushman" deya ta'rif beriladi.

va uning yoshlik, go'zallik kabi inson hayotidagi tengsiz ne'matlarning o'grisi deya ta'riflanishi bu millatning lingvomadaniyatini ochib beradi. Doimiy go'zallikka va yosh bo'lib qolishga intilish natijasida vaqt konseptiga nisbatan dushman ruhiyati kelib chiqqan.

Bir necha minglab til sohiblarining tilini qo'llay olish imkoniyatiga ega bo'lgan ingliz korpuslarida izlanishni davom ettirar ekansiz, bu ajib ruhiyatli millatning vaqtga nisbatan "great healer" ya'ni "shifo beruvchi, malham" deya e'tirof etilganiga guvoh bo'lasiz. Bu fikrlar esa inglizlarning etik-estetik qarashlari, urf-odatlar natijasi, ya'ni, vaqt tushunchasiga nisbatan ijobiy fikrlash ularning har qanday muammo yoki ko'ngilsizliklar vaqt o'tishi bilan bartaraf bo'lishiga ishonish xususiyatlarining lisoniy natijasidir. Shuningdek vaqt konseptiga nisbatan "a great leveller" ya'ni bebaho yoki ajoyib muvozanatni saqlovchi ne'mat sifatida qaraladiki, bu lisoniy birliklardan millatning ruhiyati, dunyoqarashi yaqqol ko'rinib turadi. Ya'ni vaqt har bir insonga teng berilishi, buyuk muvaffaqiyatlarga erishayotgan insonlarga ham va oddiy insonlarga ham bir kunda teng miqdorda 24 – soat berilishiga ishora qilinadi. Va bu ma'lum ma'nodagi pragmatik qarashlar vaqtni qadrlashga, unga "valuable commodity" deya ta'rif berilishiga olib keladi.

O'zbek lingvomadaniyatida esa inson hayotining eng muhim elementlaridan biri hisoblanib, Vaqtning qadri va uning inson hayotidagi ahamiyatini ifodalovchi maqollar ko'p "Vaqt -oliy hakam", "Vaqtning ketdi, naqtning ketdi" kabi qarashlar mavjudki, bu o'z navbatida vaqtning bu millat uchun naqadar qadrlan ekanligiga ishora qiladi. Vaqt suvga o'xshatiladi. Bu lisoniy birlikni semantik tahlil qilar ekansiz, uni ichmasangiz, u sizni yutib yuboradi, cho'ktiradi, hayotingizni buzadi kabi semantik tahlillarga erishish mumkin. Yana bir necha til sohiblarining vaqt konseptiga nisbatan birinchi o'qituvchi deya ta'rif beradi va bu o'zbek lingvomadaniyatidagi vaqtga nisbatan o'rgatuvchi, o'qituvchi sifatida e'tirof etilishining isbotidir.

Boshqa manbalardagi ma'lumotlardan kelib chiqib, vaqtning lisoniy konseptuallashuvi tabiat hodisalari va diniy qarashlar ta'sirida shakllangan degan farazni ilgari surish mumkin. Bunga quyidagi misollar isbot bo'lishi mumkin:

Bahorgi harakat, kuzgi barakat;

Vaqt tog'ni yemirar, suv toshni kemirar;

Yozda yuz yama, qishda g'am yema;

Inson umri-daryo suvi;

Ertalabgi vaqt-naqtgina baxt.

Boshqa tomondan semantik tahlil qiladigan bo'lsak, o'zbek tilida vaqt konsepti inson tajribasidan kelib chiqqan holda "umr" tushunchasida o'z aksini topadi. UMR bevoqita inson hayot tajribasining mahsuli sifatida ma'lum bir shaxsning ongida vaqt o'tishi, tiriklik yoki mavjudlikning oxirgi nuqtasiga intilishi tushuniladi. Fikrimizcha, vaqt talqini falsafiy nuqtai nazardan ham har bir etnosda o'ziga xos talqinga ega. Mazkur talqinlar o'sha etnos istiqomat qiladigan muhitning tabiati, iqlimi, makon muhiti nuqtai nazardan asrlar davomida shakllangan dunyoqarashlari bilan uzviy bog'liq. Bu esa vaqt tushunchasini qamrab oladigan o'ziga xos metaforik til birliklarining mavjudligi bilan izohlash mumkin. Jumladan, o'zbek tilida vaqt tasviri insonning ma'naviy hamda moddiy tuzilishi bilan bog'liq ko'plab metaforalarni uchratish mumkin. Quyidagi misollarga e'tibor qaratamiz:

Boshqa vaqt, boshqa yuk.

Inson umri, daryo suvi.

Vaqtdan yutding, baxtdan yutding.

Qosh qoraydi, o'ychan qisqardi kunlar...

Azonda u singlisini ko'rgani bordi....

Nazira allamahalgacha bolasini erkatlab o'tirar va boshqa hech kimga ahamiyat bermasdi.

Mazkur misollardagi qosh qoraydi, allamahalgacha, azonda birlik va iboralar bevosita "vaqt"ning konseptuallashuvini, lingvomadaniy xususiyatlarini aks ettirgan. Ushbu birikmalardagi qosh qoraydi va dili xufton bo'ldi metaforik ifodaga ega bo'lib, vaqt tushunchalari va inson hatti-harakatlar, qalbi, vujudi borlig'ini isbotlovchi lingvomadaniy xususiyat kach etgan. Vaqtga bo'lgan munosabatning bu kabi ko'rinishi turli tillarda xuddi o'zbek tilidagidek o'ziga xos bo'ladi. O'zbek lingvomadaniyatiga xos bo'lgan temporal birliklarga azonda, shom paytida, saharda,

bir osh pishguncha ketadigan vaqt va shu kabi til birligi va birikmalarni keltirish mumkin. Ushbu temporal birlik va birikmalar kunning muayyan vaqtiga ishora qiladi. O'zbek etnosi asrlar davomida dehqonchilik, chorvachilik bilan shug'ullanib kelgan. Ushbu omillar ularni o'rab turgan olamni o'rganish, ularni o'rab turgan olamda vaqt kechimiga o'z munosabatini bildirishda o'ziga xos metaforalarning yuzaga kelganligi guvohi bo'lishimiz mumkin. Masalan:

Oy shom edi. Bo'ri polvon kampiri alag'da bo'lishini o'ylab, o'rnidan qo'zg'aldi. Timirckilanib pastladi.

Tong yoridi.

Bo'ri polvon tong caharlari onasi qabriga bordi. Onasi oldida o'tirib-o'tirib keldi.

Oradan bir haftacha o'tkazib bordi.

Keltirilgan misollardagi *oy shom edi*, *tong yoridi* kabi kognitiv metaforalar vaqt hodisasini tasvirlovchi o'ziga xos ifoda usuli sanaladi. Har bir etnosda, lingvomadaniyatda vaqt tushunchasiga bo'lgan qarashlar farq qiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, o'zbek madaniyatida "vaqt"ning konseptuallashuvi ma'lum tabiiy hodisalarga bo'lgan munosabatida, diniy o'lchamlarda o'z aksini topadi. Va shuning bilan bir qatorda vaqtga nisbatan oliy hakam siyosida qarash bu millatning bu konseptga nisbatan o'z munosabatini yaqqol ochib beradi. Shuning uchun ham "Vaqt"ning dinamik jarayon sifatida baholanishi uning metaforalarni shakllanganligida kuzatish mumkin. Vaqt tushunchasining tillarda farqlanishi bevosita g'arb va sharq xalqlarining tabiat hodisalarini tadqiq etish natijasida ushbu xalqlar ongida shakllangan hodisadir. Qolaversa, ingliz madaniyatida bu tushunchaning moddiylashishi va bu xalqning unga nisbatan e'tirofi e'tiborga molikdir. Yana shuni aytish joizki, vaqt har ikki millat til sohiblari uchun ham qadrlil, bebaho ne'mat sifatida talqin etilishi va bu tushunchaning naqadar keng qamrovli ekanligi, garchi tilshunoslikda juda ko'p marta o'rganilganiga qaramay, ushbu konseptning hali ochilmagan qirralari juda ko'p ekanligi sir emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mo'minov S. O'zbek muloqot xulqining ijtimoi-lisoniy xususiyatlari. Filol. muxlis. dok. diss. T. 2010.
2. Maslova V.A. Lingvokulturologiya / V.A. Maslova: Talabalar uchun darslik. Yuqoriroq darslik -M.: "Akademiya" nashriyot markazi, 2011. - 208 b.
3. Lebedko M.G. Vaqt madaniyatning kognitiv dominant sifatida. Amerika va Rossiya vaqtinchalik kontseptsiya sohalarini taqqoslash / - Vladivostok: Dalnevost nashriyoti. un-ta, 2012. - 240 b
4. <https://fil.jdpu.uz/index.php/fil/article/view/2031>
5. Djabbarov, S. (2021). "VAQT" tushunchasi konseptuallashuvning nazariy asoslari. International journal of word art.
6. Djabbarov, S. (2021). Ingliz tilida vaqtning konseptuallashuvi. Journal of Central Asian Social Studies.
7. Djabbarov, S. (2021). Konsept lingvokulturologik kategoriya Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.

UO'K 82-7

“YUMOR (HAJV)” LEKSIK BIRLIKLARI VA ULARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

G.N.Axmedova, o'qituvchi, Andijon Davlat Chet Tillar Instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz, o'zbek va rus tillaridagi leksik birliklarda "Hajv" konseptining tushunchasi hamda uning semantik xususiyatlarini qiyosiy metod orqali va stilistik vositalar yordamida tahlil qilinib, ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: til, leksikologiya, leksik birliklar va iboralar, leksik-frazeologik xususiyatlar, semantik xususiyatlar, qarshilantirish stilistik vositasi.

Аннотация. В данной статье с использованием сравнительного метода и стилистических средств анализируются и рассматриваются понятие концепта «Юмор» в лексических единицах английского, узбекского и русского языков, а также его семантические особенности.

Ключевые слова: язык, лексикология, лексические единицы и словосочетания, лексико-фразеологические особенности, семантические особенности, стилистические средства противопоставления.

Abstract. This article deals with the usage of the comparative method and stylistic tools, analyzes and discusses of the concept “Humor” in the lexical units of English, Uzbek and Russian languages, as well as its semantic features.

Key words: language, lexicology, lexical units and phrases, lexico-phraseological features, semantic features, stylistic means of contrast.

Kirish. Soʻz va iboralar har bir xalqning betakror, bebaho milliy boyligi hisoblanadi. Ular orqali har bir tilning nafaqat oʻziga xos fonetik, grammatik, leksik-semantik, frazeologik xususiyatlari, balki oʻsha tilda gapiruvchi xalqning moddiy-maʼnaviy, ruhiy-ijtimoiy dunyosini, tili va uning taraqqiyotini anglash, oʻrganish mumkin. Aslida bir qarashda oʻta oddiy, hatto yosh bolalar ham adashtirmay bir-biridan ajratib olib qoʻllay oladigan va shu bilan bir vaqtda oʻta murakkab va noyob til boyligi bilan leksikologiya fani shugʻullanadi. [2,b-5].

Tadqiqot metodologiyasi. Leksikologiya tilshunoslikning eng kerakli boʻlimlaridan biri hisoblanadi. Bizga maʼlumki, avloddan avlodga tillardan tillarga oʻtib keluvchi xalq ogʻzaki ijodi asrlar osha taraqqiy etadi va kamol topadi. Uning tarkibidagi maqol va matallar, naqlar, leksik va frazeologik birliklarda maʼlum bir xalqning yashash tarzi, hayotiy muammolari va rasm-rusumlari ifodalanadi. Shubhasiz, ushbu naqlarning yaratilishida xalq bilan birgalikda ulamolarning ham hissasi beqiyosdir. Oʻz navbatida esa, frazeologik qatlamlar xalq til boyligining serjilo va boʻyoqdor leksikasini yaratadi. Ushbu maqolada qiyosiy-tarixiy metoddan foydalangan holda, ingliz, oʻzbek va rus tillaridagi turli xil uslublarda, shuningdek, oʻzbek va rus yozuvchilarining asarlaridagi hajviy leksemalarni semantik jihatlarini stilistik vositalar yordamida tahlil qilib chiqdik.

Tahlil va natijalar. Xar bir xalqning oʻziga xos mentaliteti, urf-odatlar va anʼanalari mavjud. Shunday ekan, “Hajv” konsepti turli tillar tizimida turlicha oʻrganiladi. Oʻzbek tilida ushbu tushunchaning “kulgu, hazil-mutoyiba, xursandchilik, quvnoqlik, baxt, satira, kesatq” kabi konseptlar bilan bevosita bogʻlash va soʻzlashuv uslubda, publitsistik uslubda, rasmiy uslubda, adabiy uslubda muayyan leksemalarni turli xil stilistik vositalar orqali ifodalash mumkin.

Misol uchun:

Feruzaxon konsertda dugonalari bilan mazza qilib xandon otishyabdi. (soʻzlashuvdan) gapini tahlil qilsak, “*xandon otmoq*” leksik birligi “*kulmoq*” leksemasiga teng maʼnoga ega va shaxsning xursand ekanligini ifodalayabdi. Yana boshqa bir misolni koʻrib chiqamiz:

Birovning koʻylagi sizga juda ham yarasharkan! (ogʻzaki nutqdan)

gapidagi “*birovning koʻylagi*” kiyim egasining aynan boshqa shaxs ekanligini tasdiqlayabdi va uni kiyib olgan shaxsga nisbatan kesatib gapiryabdi. Ushbu leksik birligi kinoya stilistik vositasi orqali gapning yumoristik boʻyoqdorlik xususiyatini oshirib beryabdi.

Oʻzbek xalqiga xos boʻlgan barcha xususiyatlar bizning shu moʻjazzgina tilimizda aks etgan. Bizning xalq eng hozirjavob va quvnoq xalqlardan biri hisoblanadi. Oʻtmishga nazar solsak, mumtoz adabiyotimizda Gulxaniy, Maxmur, Zavqiy, Muqimiy, Hamza, bugungi adabiyotimizda Abdulla Qahhor, Said Ahmad, Neʼmat Aminov, Anvar Obidjon kabi hajvchi adib va shoirlarimizni va ularning hajviy asarlarini oʻzbek adabiyotida hajviy asarlarning mustaqil yoʻnalish sifatida taraqqiy etishiga yoʻl ochib berdi. Jumladan, Muqimiyning “Saylov”, “Moskovchi boy taʼrifida”, “Tanobchilar”, Abdulla Qahhorning “Ogʻriq tishlar”, “Adabiyot muallimi”, Hamzaning “Maysaraning ishi”, kabi hajviy yoʻnalishda bitilgan asarlarini misol qilishimiz mumkin. Ushbu hajviy asarlarda kishilik jamiyatidagi salbiy jihatlar satirik va yumoristik ruhda tanqid qilinib, voqealar boʻrttirish, mubolagʻa, fantaziya, sifatlash, oʻxshatish, qarshilantirish kabi badiiy tasvir vositalari orqali ifodalanadi.

Misol uchun, “Tanobchilar” asarida berilgan quyidagi qatorni tahlil qilib koʻramiz:

Sallalari boshlarida oq savat, koʻrpacha tagida hammavaqt uch qavat,

Birlari moʻltoninamo, hiylagar, Birlaridur kunda pix-u gavda xar. [4,b-102].

Ushbu qatordagi *moʻltoninamo, hiylagar, pix-u gavda xar* kabi leksemalar sheriy qatorda sifatdosh vazifasida kelib, obrazlarning xarakterini ifodalash bilan bir qatorda, boʻrttirish usuli orqali satirik maʼnoni ifodalayabdi.

Yoki keyingi jumalarni tahlil qilsak:

Osh yesalar o'rtada sarson ilik,

Xo'ja-chiroq yog'I, Hakimjon pilik [4,b-102].

Ushbu misolda *Sulton Alixo'ja* va *Hakimjon* obrazlari asarda ayyor va har ishga tayyor obrazlardan biri bo'lganliklari uchun chiroq yog'i va pilikka o'xshatilyabdi va yumoristik tonda ifodalanayabdi. Bundan tashqari asarda bir-biriga ma'no jihatidan zid bo'lgan so'zlarni qarshilantirish stilistik usuli orqali ham tasvirlanganini uchratishimiz mumkin.

Misol uchun:

O'zgalarga rohat-u, menga azob [4,b-101].

she'riy qatorda *rohat* va *azob* leksik birliklari bir-biriga zid bo'lganligi uchun qarshilantirish badiiy vositasidan foydalanib asarga yanada satirik ruh va kayfiyatini ulashadi. Rus xalqi ham yumorga boy xalq. Rus tilida ham kundalik hayotimiz, oila, ish, o'qish bilan bog'liq suhbatlarda, rus madaniyatini yoritishda, rus qadriyatlarini va axloq nomalarini tushunishda, badiiy adabiyotlarda ko'plab hajviy leksik birliklarni uchratishimiz mumkin. Jumladan, rus xalqning mashhur stendap komik boshlovchisi Viktor Kamarovning mashhur hajviy jumllaridagi yumoristik ohangni ifodalovchi ba'zi bir leksik birliklarini o'rganib chiqsak.

«*Мамы, когда готовят, обязательно смотрят телевизор, причём спиной*» (*Onalar ovqat tayyorlashayotganda, albatta, televizorni orqalari bilan tomosha qilishadi*) «*смотрят телевизор, причём спиной*» (*televizorni orqasi bilan ko'rmoq*) so'z birikmasi orqali onalarni televizorni "tinglaydigan" va uni orqasi bilan "tomosha qiladigan" yagona inson ekanligi ta'kidlanayabdi. Ushbu leksik birliklarning kulgili jihati shundaki, tilshunoslik nuqtai nazaridan «*причём спиной*» so'z birikmasi gapning oxirida kelganligi tufayli voqeaga hajviy tus berib, funktsional semantik yukni amalga oshiradi. Xulosa qilib aytganda, so'zlarning semantik uyg'unligini buzish, shuningdek, «*televizorni orqasi bilan tomosha qilish*» leksik birikmasida intonatsiyani oshirish monologga kulgili effekt bergan. (stendap ko'rsatuvidan monolog) [1,b-75].

Oila mavzusidan tashqari yana bir mavzu-siyosat ham rus xalqining eng muhim munozaraga boy jabxalaridan biridir. Ushbu sohada ham hazilga doir ko'plab leksik birliklarni uchratishimiz mumkin. Ularning asosiy mavzulari siyosiy voqealar va siyosiy arboblarning bo'lib, mamlakat siyosiy hayotidagi salbiy hodisalarga ishora qiladi va bir muayyan davlatning siyosiy va madaniy hayotini bilishimiz va qadrlashimiz hamda zamonaviy siyosiy hayotdagi hodisalar o'rtasidagi bog'liqlikni payqashimiz uchun turli xil madaniy nuqtai nazarga ega bo'lgan siyosiy hayotning turli usullarini ko'rsatadi.

Misol uchun:

-Как мы будем жить без Хрущева? (*Biz Xrushevsiz qanday yashaymiz?*)

-По прежнему в хрущобах. (*Avvalgidek, xrusheba binolarida*) [3,b-875].

Ushbu dialogda *Xрущев* leksemasi davlat arbobini va *хрущоба* so'zi esa oddiy ko'p qavatlik xarobadan iborat binolarni nazarda tutilyabdi. Ushbu binolarni og'zaki nutqda ifodalash orqali halqning Xrushev davridagi ehtiyojini ko'rsatib o'tilgan va kinoya stilistik vositasidan foydalangan holda yumoristik bo'yoqdorlikni ifodalagan. Rus adabiyotida ham yumoristik yo'nalishdagi asarlar muhim o'rin egallaydi. Misol uchun, Gogolning «Revizor» pyesasi, Chexovning «Yovuz niyatli kishi», «Chiqdi», «Qiyshiq oyna», Ilf va Petrovlarning «O'n ikki stul» kabi hajviy yo'nalishda bitilgan romanlarini ta'kidlab o'tishimiz mumkin. Ingliz tili jahonda eng ko'p so'zlashiladigan tillardan biri hisoblanadi. Ushbu til ham o'ziga xos shaxs bilan chambarchas bog'liq psixologik xususiyatlarga ega bo'lib, ingliz xalqining o'ziga xos mentalitetini, urf-odatlarini, qadriyatlarini, yashash tarzini, dunyoqarashini, orzu-o'ylarini aks ettiradi. Ko'plab olimlarning fikrlariga ko'ra, inglizlar dunyodagi eng xushmuomala, hazilkash, xursandchilikni yoqtiradigan xalq hisoblanadi. Shu boisdan ularning leksikasida yumorga doir so'z birliklari va iboralar ko'p holatlarda uchrab turadi. Bizga ma'lumki, hajviy so'z birliklari aksariyat hollarda dialogik nutqda javob tariqasida qo'llaniladi. Bunday nutq birliklariga kulgili leksemalar, so'z birikmalar va hajviy gaplar kiradi, chunki ular suhbat jarayonida turli ifodalarni topadi. Shu tufayli hazil va kulgili izoh javob shaklida paydo bo'ladi. Bizning kuzatishlarimizga ko'ra, inglizlarning nutq aloqalarida hazillar deklarativ jumalarda ifodalanadi. So'roq, buyruq gaplar va kulgili xarakterdagi oddiy iboralar kamroq

tarqalgan. Ba'zi bir leksik birliklar esa so'z o'yini, kalambur, sarkazm, kinoya kabi stilistik usullar orqali ifodalanadi. Misol tariqasida mashhur ingliz hajviyachisi **Jey Lenoning** nutqini tahlil qilsak:

-Today is Valentine's Day, or, as men like to call it, extortion day! [5,b-4].

(Сегодня День Святого Валентина –или как мужчины любят это называть, Всемирный день вымогательства!)

(Bugun Muqaddas Valentin kuni yoki erkaklar yoqtirib ataydigan -tovlamachilik kuni!)

Ushbu monologda *extortion-tovlamachilik-vymogatelystva* leksemasi Muqaddas Valentin bayramini tasvirlashda sarkazm stilistik usulini qo'llagan holda hazil effektini beryabdi. Sababi, sevishganlar kunida ayollar sovg'a berishdan ko'ra ko'proq olishni yaxshi ko'rishadi. Ushbu leksik birlik orqali hajviyachi erkaklarning munosabatini yaqqol va aniq ifodalab qo'ygan.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, "Hajv" konsepti ko'plab tillarning asosiy muloqot mavzularidan biri hisoblanib, kulgu, baxt, g'am, quvonch, kesatiq, kinoya kabi konseptlar bilan bevosita bog'liqdir. Dunyo va o'zbek yozuvchilarining tan olingan mashhur asarlaridagi hajviy so'z va jumlar tilning leksik qatlamini boyitishga, uning yana ham serjilo va bo'yoqdor ma'noga ega bo'lishiga va ushbu leksik birliklar yordamida jamiyatimizdagi ijtimoiy hayotni va insonlarning ruhiy holatini, ichki-kechinmalarini, harakterlarini va semantik xususiyatlarini har xil stilistik vositalarni qo'llagan holda ochib berishga harakat qiladi.

FOYDALANIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. А.В.Кунин. Фразеологический уровень языка..., в кн. "Уровни языка и их взаимодействие, Тезисы научной конференции", М., 1967. С-116-118
2. М.Е.Умархо'jayev. Olmon tili leksikologiyasi va frazeologiyasi., O'quv qo'llanma, Andijon: 2010, B- 152.
3. Мой, Шуангшунг. Лингвокультурологический анализ русского юмора / Шуангшунг Мой. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 24 (104). — С. 879-882. — URL: <https://moluch.ru/archive/104/24265/> (дата обращения: 05.02.2024).
4. S. Ahmedov, R. Qo'chqorov, SH. Rizayev. Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik-majmua I qism (qayta ishlangan 4-nashri) Toshkent: Ma'naviyat, 2017. –B.160
5. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – Москва: Высшая школа, 1985. – С. 160.

UDC 811.161.1

CONVERSION IN ENGLISH-UZBEK LANGUAGES AND ITS COGNITIVE FEATURES AS A LINGUISTIC WAY

D.A.Azimbayeva, teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikda so'z va iboralarning konversiyalash masalalari hamda ularning kognitiv xususiyatlari muhokama qilinadi. Tilshunoslik masalalari kognitiv fan muammolari, til va tafakkur birligi, til birliklarining tafakkur birliklariga mutanosibligi bilan bevosita bog'liqligi ta'kidlanadi. Tizimli tuzilma tilshunosligi, psixolingvistika, sotsiolingvistika kabi qator tilshunoslik sohalarida so'z va iboralarning konversiyasini o'rganish, shuningdek, til birliklarining semantik xususiyatlarini talqin qilishda integrativ yondashuv zarurligi qayd etilgan.

Kalit so'zlar: konversiya, kognitiv, tushuncha, ibora, lingvistik ong, lingvistik bilim, frazeologiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы конверсии слов и словосочетаний и их когнитивные особенности в лингвистике. Подчеркивается, что лингвистические вопросы напрямую связаны с проблемами когнитологии, единства языка и мышления, соразмерности единиц языка единицам мышления. Отмечается исследование конверсии слов и словосочетаний в ряде лингвистических областей, таких как системная структурная лингвистика, психолингвистика, социолингвистика, а также необходимость интегративного подхода к интерпретации семантических особенностей языковых единиц.

Ключевые слова: конверсия, когнитивное, понятие, словосочетание, языковое сознание, языковое знание, фразеология.

Abstract. This article deals with the issues of conversion of words and phrases and their cognitive features in linguistics. It is emphasized that linguistic issues are directly related to the problems of cognitology, unity of language and thought, and the proportionality of language units to thought units. The research of conversion of words and word combinations in a number of linguistic

fields such as system structural linguistics, psycholinguistics, sociolinguistics, and the need for an integrative approach to the interpretation of semantic features of language units is noted.

Keyword: conversion, cognitive, concept, phrase, linguistic consciousness, linguistic knowledge, phraseology.

Introduction. The foundations of the cognitive approach are shown in research on cognitive linguistics. Cognitive linguistics is developing as an integrative field. Issues of cognitive linguistics include the concepts of ethnolinguistics, psycholinguistics, pragmalinguistics, and linguoculturology. At the heart of cognitive analysis is the concept. In further studies, "concept" is considered as a unit of thought.

The concept is a memory, unit of knowledge based on social-political, cultural-educational knowledge, mental thinking, a picture of the world manifested in language and speech. In the world and Uzbek linguistics, the semantics of linguistic units and the research of linguistic phenomena on the basis of the concept are carried out in a wide scope. The concept term exhibits three different semantics:

1. In cognitive linguistics: a unit of the information system that reflects the mental and spiritual capabilities of the human mind, its knowledge and experience.
2. In Linguistics: the unity of collective consciousness, which has the character of mentality and linguistic expression, and is distinguished by ethno-cultural identity.
3. In psycholinguistics: a mobile preceptive-cognitive-affective structure that arises in the cognitive and communication activities of a person and obeys the laws of his psyche.

Methods. Conversion is a Latin word, *conversio* means "to turn", "to change". A word is transferred from one word group to another word group without changing phonetically and morphologically, thus creating a new word.

Conversion is explained as a process of lexicalization in the current sources of Uzbek language theory. The general linguistic laws of lexicalization or lexemization, including the spiritual specialization of phonetic variants, in particular, the change of the normative syntagmatic and paradigmatic relations of the lexeme, the continuous enrichment of the language at the expense of speech derivatives, the striving for symmetry of form and meaning in the language system, the lexeme as a unit specialized to perform the naming-naming function in its place, lexemization of word combinations and acquisition of specialized meanings of artificial words under this influence is explained [5:200].

Conversion is seen as using the same base for different grammatical units. Some studies have argued that conversion is a phenomenon related only to morphology, only to syntax, or to both morphology and syntax [2: Vol. 7, No. 1].

Discussion. Conversion is described as an efficient way of forming new words in English morphology. This process has a derivational character, and even if the lexical category of the word has passed from one class to another, there will be no change in the form. In the studies, conversion was considered in synchronic and diachronic aspects. In a synchronic analysis, current types of conversion in English are closely studied, focusing on controversial questions about the process of conversion in English.

A number of proposed theories of conversion have been described. In addition, the historical development of conversion in English is considered based on a diachronic approach. The conversion process of word formation has existed in the language for centuries. A diachronic approach to conversion is rarely observed. English conversion is divided into three diachronically: Old English conversion, Middle English conversion, and Modern English conversion. The cases of conversion in each period were manipulated [4:2010].

G. Sweet first used the term «conversion» in English in 1892. Metzner noticed this phenomenon earlier. In Turkic languages, German Vamberi determined the homonymy of the verb. There are three different views of conversion in Germanic studies:

1. Conversion means the replacement of a word from one category by another category. Proponents of this point of view evaluate conversion as occurrence of one word in different categories

and deny that a new word is created in the conversion method. Proponents of the concept of polyfunctionality divide the meaning of the word into "ordinary", "basic" and factual or functional meaning. Conversion is evaluated as a syntactic event.

2. Conversion, on the one hand, expresses the use of a certain word in another category, and on the other hand, it is compared to the creation of a word. Supporters of this view interpret conversion as a phenomenon that occurs as a result of the frequent use of one word in place of another word group.

Conversion is a term that entered linguistics on the basis of integration, and is one of the phenomena related to word meaning and its perception. Conversion has been described in studies based on different approaches. Basically, it is evaluated as the appearance of one word in different categories of tasks and explained in the manner of polyfunctionality. It is analyzed as a form of transformation that is important in the process of translation. The process of lexicalization is evaluated in the form of lexemization. Approached as a form of word formation.

Conversion is a concept that encompasses all of the above phenomena. It is better to divide language units evaluated as conversion into forms such as intercategory transfer, transformation, word formation, category syncretism, as a term used only for the transfer of a word from one category to another category.

A person understands and assimilates existence throughout his life. This process is considered as knowing. There are important means of knowing the world, and signal means such as vision, hearing, taste, smell, and skin sensation are noted as the primary system. Language as a second signal system is the main means of cognition. It is not possible to perform the function of language through the first signaling system. However, the features of the language provide opportunities to implement the function of the first signal system. Brain activity plays a decisive role in perceiving the world through the senses. Information about the signs of the external world (hardness, softness, heat, coldness, size, smallness, greenness, fragrance) is transmitted to the brain through sense organs, and in turn, as a result of the brain's reaction, the existence is assimilated.

Consciousness, which is a product of the brain, and thinking, which is a product of its activity, becomes important in knowing the material world through language.

As syntactic level units are mastered, knowledge about events, objects, their signs, and actions is formed in the linguistic consciousness. In addition, the subjective attitude, national-cultural values of the language owner, and the evaluation of the speaker are also expressed in the discourse based on the dialogue between the speaker and the listener.

In the field of syntax, on the basis of a systematic approach, new views, directions, and scientific schools were formed. Content syntax relies on the concepts of cognitive linguistics. In content syntax, the meaning of the compound, the methods of expression are analyzed. In the linguistic consciousness, the phonetic-phonological level creates information about the speech sound, the lexical level about the concept, and the syntactic level about the content and thought.

Conclusion. In English, words and phrases are manifestations of language units in the process of communication and are realized on the basis of linguistic regularity. In English, the phrase is understood in a wide range. Conjunctions with equal connection, constant conjunctions are also interpreted as word combinations. Studies on the psycholinguistic properties of words and phrases have been conducted in English linguistics. Words and word combinations are analyzed lexically-semantically. Most of the studies in the cognitive direction are aimed at elucidating the semantics of words in the verb group. Studies on the analysis of lexemes in the semasiological-cognitive aspect, grammatical interpretations of word combinations serve as a scientific-theoretical basis for cognitive-semantic analysis.

Cognitive approach is based on the issue of cognitive interpretation. Cognitive interpretation is a direction that studies the relationship between language semantics and folk conceptsphere, semantic processes and cognitive processes. Cognitive interpretation works on the basis of lexicographic and psycholinguistic analysis.

Underlying the cognitive interpretation is the concept. The concept is a unit of thought that reflects the view of the world in relation to social-political, cultural-educational knowledge, mental

thinking, and perception. Its relation to linguistic perception and thinking determines characterization of the concept as a «perceptual-cognitive-affective» structure.

REFERENCES:

1. Barli Bram. Major total conversion in English: the question of directionality. A thesis submitted to the Victoria University of Wellington in fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy; Victoria University of Wellington, 2011.
2. Conversion in English. Fadhil Al-Murib Z. A. Dept. of English, College of Education, Islamic University, Najaf, Iraq. Education and Linguistics Research. 2021, Vol. 7, No. 1
3. Gadimova L.S. The Cognitive Bases of Conversion in Modern English. Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan. Theory and Practice in Language Studies, Vol. 11, No. 3, pp. 308-313, March 2021
4. Kim, Ga Hyun. Synchrony and Diachrony of Conversion in English. The University of Edinburgh, 2010.
5. Sayfullayeva va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –Toshkent, 2010. – B.200.

UO'K 821.221.2.09

ABDULLA QODIRIYNING “O'TKAN KUNLAR” ROMANIDA MAVJUD

ANTROPOINDIKATORLARNING TAHLILI

N.A.Bafoyeva, mustaqil izlanuvchi, Buxoro davlat universiteti, o'qituvchi, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada indikatorlar ishtirokida shakllangan nomlardan Abdulla Qodiriy o'zining «O'tkan kunlar» romanida ham o'rinli foydalanganligi va antroponimik indikatorlarning uslubiy-semantik xususiyatlari ilmiy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: antroponim, antroponimik indikatorlar, nom, Abdulla Qodiriy, «O'tkan kunlar», uslubiyat, antropoindikator turlari.

Аннотация. В данной статье научно анализируются уместное употребление Абдуллою Кадири имён, образованных при участии показателей, в его романе «Минувшие дни» и стилистико-семантические особенности антропонимических показателей.

Ключевые слова: антропоним, антропонимические показатели, имя, Абдулла Кадыри, «Минувшие дни», рост, типы антропоиндикаторов.

Abstract. In this article, the appropriate use of nouns formed with the participation of indicators in Abdulla Qadiri's novel "Past Days" and the stylistic-semantic features of anthroponymic indicators are scientifically analyzed.

Key words: anthroponym, anthroponymic indicators, name, Abdulla Kadiri, "Otgan Kunlar", growth, types of anthroponymic indicators.

Antroponimlarning vujudga kelishida antroponimik indikatorlar muhim ahamiyat kasb etadi. Indikatorlar (lotincha: «ko'rsatgich») antroponimlar tizimida alohida bir guruhni tashkil etadi. Bu xususda prof. Z.Do'simovning maqolasi [1] hamda I.Xudoynazarovning nomzodlik dissertatsiyalarida atroflicha ma'lumot berilgan [2, 20-21]. Ular kishi ismlari tarkibida kelib uni biror jihatdan xarakterlab, ma'no ifodalaydi. Antroponimlarda indikatorlik vazifasini turli affiksoid va umumlashtiruvchi tavsifiy so'zlar bajaradi. Masalan, qul, bek, oy, jon, gul, beka, niso, xon kabilar.

Antroponimik indikatorning ichki va tashqi kabi ko'rinishlari mavjudligi qator tadqiqotlarda sharhlangan [3]. Ichki indikatorlar deganda, antroponim o'zining antroponim ekanligini o'z-o'zidan ko'rsatib turishi nazarda tutiladi. Chunonchi, yozuvda antroponimlarning bosh harf bilan yozilishi, antroponimlarning ma'lum bir qurshovlarda uchrashi (Otabek keldi), nutqiy qurshovlarda o'zining ma'nosiga ko'ra antroponimlarning qanday ichki guruhlariga xos ekanligini ko'rsatib turishi (Kumush, Xushro'y-ayollar ismi). Tashqi indikatorlar turli xil qo'shimcha affiksoid va ma'no umumlashgan so'zlar bo'lib, ular ko'pincha antroponimlar bilan birika oladi.

Indikatorlarning deyarli barchasi konnotativ ma'noga ega. Bunday ma'no ayrim so'z va affiksoidlarning tarkibida joylashgan bo'lib, o'zi birikib kelayotgan ismga turli xil qo'shimcha ma'nolarni kiritishga xizmat qiladi.

Bu kabi qo'shimcha ma'nolar sirasiga kichraytirish, sevish, erkalash, hurmat, iltifot, mehribonlik, yaqinlik kabi qator ijobiy baho hamda kamsitish, masxaralash, past nazar bilan qarash kabi salbiy baho ma'nolarini kiritish mumkin. Bu haqida Ya.Gremm yozadi «Erkalatish formalari faqatgina

kamchilik ma'nosini emas, balki iltifot, mehribonchilik, erkalatish ma'nolarini ham ifodalaydi. Shuning uchun ham biz kichraytirish formalarini ulug', muqaddas, hatto dahshatli predmetlarga ham ularga yaqinlashish, uning muruvvatini, iltifotini qozonish uchun qo'shamiz» [4, 41-48].

«O'tgan kunlar» romanida antroponimik indikatorlarning quyidagi ko'rinishlarini uchratish mumkin:

1. Ayol ismiga xos antropoindikator.

– bibi (yuqori sinf, aslzodalar avlodiga mansub qiz, ayol; mo'tabar, baland martabali ayol): Kumushbibi, Oltinbibi, Oyshabibi, Xonimbibi, Xushro'ybibi. Masalan, Xushro'ybibi Zaynabning egachisidir. Kumushbibidan vakolat olish ham juda qiyin bo'ldi. Oyshabibi qizig'a ma'nolik qilib bir qarab oldi: – Bolam, axir ikki og'iz gap eshit-chi oldin! — dedi.

– bonu (shohlar, sultonlar avlodiga mansub ayol; aslzoda ayol):

Mohinabonu. Masalan, O'zbek oyimning ko'ngil tortar qo'shnilaridan Karima otin, Sharofat chevar va Mahinabonular ham yasanib-tusanib.

– gul (guldek ko'rkam, go'zal; zebo): Anorgul. Masalan, Anorgulning qo'lidagi dutor «O'rtoqlar» kuyini tanlarga larza berib, tarona qildi.

– oyim (oliy nasab avlodga mansub qiz, ayol): Oftoboyim, Roziyaoyim. Masalan,

– Xush kelibsiz, – dedi Oftoboyim...

2. Erkaklar ismiga xos antropoindikator:

– boy (asli boylar, badavlatlar avlodiga mansublik; boy-badavlat, hukmron janob): Sariboy. Masalan, Albatta yodingizda bo'lsa kerak, hov, biz Sariboyning do'konida choy ichishib o'lturg'an edik-ku, yodingizga tushdimi?

– mirza (ziyoli, qalam ahli; kotib, sarkotib, munshiy): Mirzakarim. Masalan, – Bu kishi otangizning yaqin do'stlaridan Mirzakarim qutidor.

– nor 1) xol, qizil xol; 2) bir o'rkachli erkak tuya – qudratli, baquvvat; 3) o't, olov, alanga): Normuhammad. Masalan, Normuhammad qushbegiga yordamga yetib kelish uchun chopar yugurtirdi.

– oxund (turkiycha: og'a, janob; forsha: xudovand, janob, xudojo'y; ism tarkibida: o'qimishli, ilimli kishi): Solihbek oxund. Masalan, Biz Toshkand ulamo va ashrofidin domla Solihbek oxund, mulla Yusufbek hoji, sarkardalardan Qosim va Niyoz qushbegilar, Karimqul va Muhammadrajab qo'rboshi ham Qambar sharbatdorlar bir orag'a o'lturishib voqi'an Musulmonqulning zulm va taaddasi Xo'qand fuqarosi va ayni zamonda bo'lak shahar va qishloq, kent aholisi ustiga ham bag'oyat oshib borg'anlig'ini muzokara va mukolama qilishdiq.

– qul (xizmatchi, g'ulom, qul; itoatgo'y, tobe; sig'inuvchi): Karimqul, Musulmonqul kabi. Masalan, Musulmonqul qo'shinning boshida bo'ladi...

Bugungi kunda qul so'zi o'zining dastlabki ma'nosida qo'llanilmay, balki erkalash suyish ma'nolarida, shuningdek, turdosh otlarni atoqli otlarga aylantirishga ham xizmat qiladi.

– bek 1) hukmdor, hokim, boshliq; o'tmishda maxsus mansablardan birining nomi; 2) – bek/berk ma'nsida mustahkam, himoya qilingan, kuchli, qudratli): Azizbek, Yodgorbek, Komilbek, Nusratbek, Otabek, Yusufbek kabi. Masalan, Azizbek qushbegininggapi ikki qila olmadi.

«O'tkan kunlar» asaridagi Otabek antroponimi tarixan ikki qismdan iborat bo'lgan: Ota va bek. Lekin vaqt o'tishi bilan bek «ota» o'zagi bilan to'liq qo'shilib ketgan. Shuning uchun qator nomlarda ajratilishi mumkin bo'lgan bek bo'lagi (Nusrat/bek, Komil/bek, Yodgor/bek, Aziz/bek, Yusuf/bek), Otabek antroponimida ajratilmaydi.

– jon (ruh, tiriklik, hayot): Ahmadjon, Qayumjon kabi. Masalan, Manglayim sho'rlik ekan, bolam, Saodatning Qayumjon otliq bir akasi bor edi, yoshi yettiga chiqib, otasi rahmatlik endigina to'y qilaman deb turg'anda, qizamiq degan bir falakat kasal bilan og'rib dunyodan o'tdi, buning ustiga Saodatning otasi ham marhum bo'lib bizlarni ora yo'lda qoldirib ketdi.

– xon (hukmdor, boshliq, podshoh): SHERALIXON, Murodxon, Muhammadxon, O'rmonxon kabi. Masalan, Musulmonqul o'z g'arazi yo'lida orada yo'q nizolarni qo'zg'ab, kuyavi SHERALIXONNI o'ldirdi, gunohsiz Murodxonni shahid etdi, qo'y kabi yovvosh Toshkand hokimi Salimsoqbekni o'ldirib,

o'rniga Azizbekdek zolimni belguladi va o'zini mingboshi deb e'lon qilib, aqlsiz bir go'dakni (Xudoyorni) xon ko'tarib el yelkasiga mindi.

3. Ayol va erkaklar ismlariga qo'shilishiga ko'ra betaraf bo'lgan antropoindikatorlar.

Bularga –jon, –xon, –bek affiksoidlarini kiritish mumkin. Bu indikatorlar o'rni bilan har ikkala jins vakillari nomlariga qo'shiladi. Ammo asarda faqat –bek indikator uchraydi.

–bek affiksoidi ham yuqoridagi xususiyatlarga ega. Asar antropoindikatorlarini tahlil etish davomida ayol ismiga qo'shilish holatlarini ham kuzatdik.

“O'tgan kunlar” asaridagi Otabek antroponimi tarixan ikki qismdan iborat bo'lgan: Ota va bek. Lekin vaqt o'tishi bilan bek “ota” o'zagi bilan to'liq qo'shib ketgan. Shuning uchun qator nomlarda ajratilishi mumkin bo'lgan bek bo'lari (Nusrat/bek, Komil/bek, Yodgor/bek, Aziz/bek, Yusuf/bek), Otabek antroponimida ajratilmaydi.

Bu kabi antropoindikatorlar ayollar ismida ham mavjud: Sorabek, Xushro'ybek. Masalan, *O'n oltinchi kun mehmon oyog'i tovsillanib, O'zbek oyim Sorabek oyimga o'zlarining borishlaridan xabar yubordi va Hasanaliga aravani qo'shmoqqa buyurdi.*

Bu o'rinda ham Sorabek antroponimi ajralmaydi, ammo quyidagi gapda Xushro'yning bekka qiyoslangani yaqqol sezilib turadi:

Nusratbek bo'lsa ko'chaga chiqq'anda beklik da'vosini qilib, uyiga kirganda Xushro'ybekka mute'.

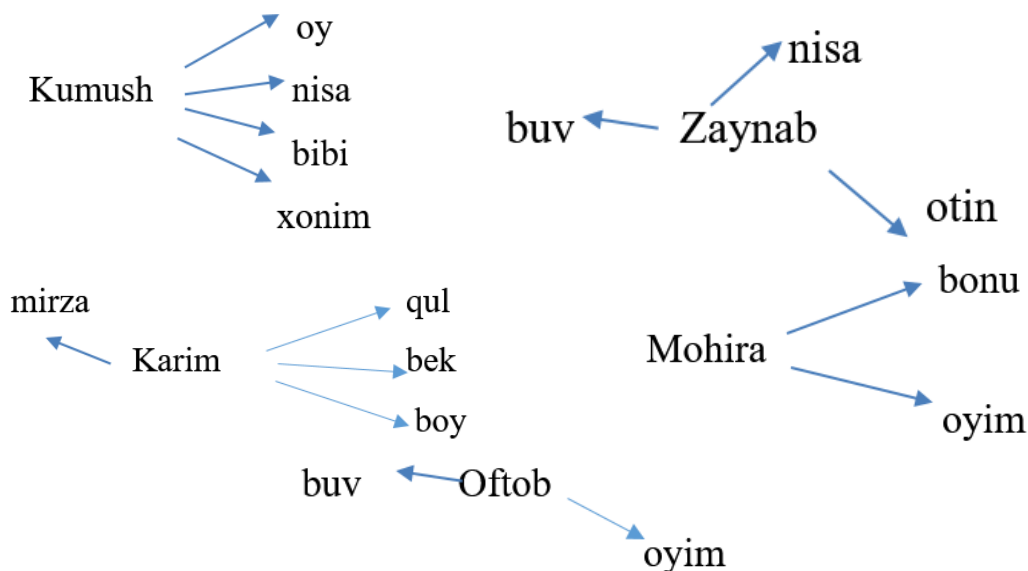
Ba'zi o'rinlarda asosga bir necha antropoindikator qo'shilish holatlari ham kuzatiladi. Bu indikatorlar –affiks va –sufiks holatidagi indikatorlardir. Ular ayol va erkaklar ismida ham qo'shilish hollarini kuzatdik. Yuqorida tahlil qilganimizdek, bu indikatorlar qahramonlar “men”nini, ruhuyatini ochib berishga xizmat qilgan.

— *Ancha turdik aylanay, buv Zaynab,* — dedi Oftob oyim, — *endi navbat sizlarning borishlaringizg'a qoldi.*

— *Zaynabnisa yaxshi ko'rgan tomoqni qilingiz,* — dedi Kumush.

Zaynabka qarab: «Bolam Zaynab otin! Sizdan hali yoshlik g'ururi ketmagan, lekin manim bolam bo'lg'an-lig'ingizni siz ham unutmang!»

Ba'zi misollarni quyidagicha ko'rsatish mumkin:

O'zbekcha ismlar familiya bilan ishlatilganda “o'g'li”, “qizi” so'z formalari bilan birga keladi. Ota ismlariga Kumushbibi binti Mirzakarim Marg'inoniy, Otabek Yusufbek hoji o'g'li, Muhammadrahim Yo'ldosh o'g'li kabilar misol bo'ladi.

Kumushbibi binti Mirzakarimboyga-zavji toshkandlik Otabek Yusufbek hoji o'g'lidan.

Domlaning: “Sizkim, Kumushbibi Mirzakarim qizi, o'zingizni toshkandlik, musulmon Otabek Yusufbek hoji o'g'liga bag'ishlamoq vakolatini amakingiz Muhammadrahim Yo'ldosh o'g'liga topshirdingizmi?”-degan so'rog'i olti, etti qaytarilgandan keyin, shunda ham yangalar qistog'i ostida arang uning rizolig'i olindi.

Ushbu misollarda “o‘g‘li”, “qizi” so‘z formalarining qo‘llanishi ismlarda milliylik xususiyatini yaqqol aks ettirib turibdi.

Antroponimik tadqiqodlarda ruscha familiyalar esa –ev,-eva,-ov,-ovna forma yasovchilari bilan hosil qilinishi. Ota ismining yaqin kunlarga kishi ismi bilan birgalikda qo‘llanganligi va keyinchalik rus tili ta’sirida ota ismi ham kishi ismi bilan mustaqil ishlatilishi uchray boshlaganligi ta’kidlab o‘tilgan.

Sanalغانlardan oyim, qul, oxund kabilar hozirgi kun nuqtai nazaridan keng iste'moldan chiqayotganligi sezilmoqda.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, o‘zbek antroponimiyasida turli indikatorlar o‘tmish davrlardan beri keng qo‘llanib kelinmoqda. Indikatorlar ishtirokida shakllangan nomlardan Abdulla Qodiriy o‘zining «O‘tkan kunlar» romanida ham o‘rinli foydalangan. Bu tipdagi antroponimlar asar g‘oyasini ochib berish hamda davr ruhini tasvirlashda o‘ziga xos vosita sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Do'simov Z. Toponimik indikatorlar//O'zbek tili va adabiyoti, 1972, 5-son.
2. Xudoynazarov I.I. Antroponimlarning til tizimidagi o'rni va ularning semantik- uslubiy xususiyatlari (Ergash Jumanbulbul dostonlari asosida). Filol.fanl.nomz.diss... –T.: 1998. –B.43-45.
3. Begmatov E., Uluqov N. O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati. – Namangan, 2006. –B.16.
4. Qo'ng'urov R. Onomastika va uning predmeti// O'zbek tilining grammatik qurilishi va dialektologiyasi masalalari. To'plam. –Samarqand, 1972. – B.41-48.
5. Abdulla Qodiriyning «O'tgan kunlar» romani. «Adabiy barqaror asarlar turkumi», – T., 2019.
6. Қиличев Э. Ўзбек тили ономастикаси. Ўқув қўлланма. —Т., 2004. –60 б.
7. Bafoyeva N. Translation difficulties of abdulla kahhar ‘s essay “thief” into english //Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal. – 2023. – T. 4. – №. 05. – C. 60-63.
8. Bakhronovna G. R. The Paradigmatic Relationship of the Tree as Well as Water and Fire in Folklore //Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. – 2023. – T. 4. – №. 5. – C. 237-242.
9. Jiyanqulovna J. L. Til, millat va madaniyat munosabati //the theory of recent scientific research in the field of pedagogy. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 39-43.
10. Saidova R. A. Semiotic square and binary opposition //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 2. – C. 201-205.

UO‘K 811.111-26+811.133.1’38

DISKURS, STILISTIKA VA PRAGMATIKA

F.B.Bahodirova, PhD, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada muloqotda tilni talqin qilishda nutq, pragmatika va stilistika o‘rtasidagi munosabatlarda o‘xshashlik va farqlar taxlil qilingan. Taxlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, nutq, pragmatika va stilistika har xil, ammo tilni tahlil qilishning maqsadlari va usullari boshqacha bo‘lsa ham, til tahlilida juda ko‘p munosabatlarga ega bo‘lgan o‘zaro bog‘liq sohalaridir.

Kalit so‘zlar: Diskurs tahlili, pragmatika, stilistika, kontekst, lingvistik ma‘no, kognitiv jarayon, ijtimoiy kontekst.

Аннотация. В данной статье анализируются сходства и различия во взаимоотношениях дискурса, прагматики и стилистики в интерпретации языка в общении. Результаты анализа показывают, что дискурс, прагматика и стилистика — разные, но взаимосвязанные области языкового анализа, имеющие множество связей, хотя цели и методы языкового анализа различны.

Ключевые слова: Дискурс-анализ, прагматика, стилистика, контекст, языковое значение, когнитивный процесс, социальный контекст.

Abstract. This article analyzes the similarities and differences in the relationship between discourse, pragmatics and stylistics in the interpretation of language in communication. The results of the analysis show that discourse, pragmatics, and stylistics are different, but interrelated areas in language analysis that have many relationships, even though the goals and methods of language analysis are different.

Key words: Discourse analysis, pragmatics, stylistics, context, linguistic meaning, cognitive process, social context.

Diskurs tahlili, pragmatika va stilistika paydo bo'lishidan oldin tilshunoslarning tashvishi asosan tilning strukturaviy naqsh va shaklini kontekst va ma'noni shakllantiruvchi boshqa xususiyatlarni hisobga olmasdan o'rganish edi. Olateju fikriga ko'ra, "til olimlarining e'tiboriga ko'ra til shaklidan til funktsiyasiga ko'chdi. Binobarin, gumanitar va ijtimoiy fanlar bo'yicha ko'plab olimlar "Diskurs, pragmatika va stilistika" fanlarini o'rganishga katta qiziqish bildirishdi.

Diskurs, pragmatika va stilistika bir-biridan farq qiladigan, ammo bir-biridan ajralmagan bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan tilshunoslik fanlaridir. Ularning ma'noni talqin qilishdagi lingvistik yondashuvda qanchalik farq bo'lsa, ular o'rtasida shunchalik bog'liqlik mavjud. Ba'zida Diskurs, Pragmatika va Stilistika o'rtasida chegara chizig'ini chizish oson emas, chunki "Diskurs" bo'yicha bir oz pragmatik yoki stilistik ma'lumotsiz deyarli hech qanday mashq bo'lmaydi. Biroq, Diskurs o'z tahlilida boshqa ikkita fanga qaraganda ancha kengroqdir. Diskurs asosan muloqotdir, Stilistika muloqot qilingan narsaning naqsh va uslubini o'rganish bilan shug'ullanadi, Pragmatika esa ma'ruzachi tomonidan aytilgan ma'nodan nimani anglatishini tekshiradi. Ushbu tadqiqot Diskurs, Pragmatika va Stilistikaning lingvistik ma'noga har xil yondoshish usullarini o'rganish uchun ular o'rtasidagi murakkab munosabatlarni muhokama qilishga urinishdir.

Diskursga umumiy nuqtai nazar. Diskurs-bu barqaror ta'rifga ega bo'lmagan fan. Buning sababi shundaki, ko'plab olimlar ushbu mavzu bo'yicha o'zlarining qarashlariga asoslanib, unga turli xil ta'riflar berishgan. Umumiy ta'rif Stubbs tomonidan berilgan. U Diskursni "jumla ustidagi yoki banddan yuqoridagi til" deb ta'riflaydi. Jonstonning so'zlariga ko'ra, bu "til vositasida muloqotning haqiqiy misollari"dir. Nutq - bu aytilgan narsadan ancha yuqori bo'lgan ma'no. Diskursni o'rganish haqiqatan ham "tildan foydalanishning ko'p jihatlari o'rganishdir. Diskurs mohiyatan qo'llanilayotgan tilni o'rganish hisoblanadi.

"Diskurs" so'zi lotincha "discursus" dan olingan bo'lib, "suhbat, nutq" ma'nosini bildiradi. Diskurs atamasi birinchi marta Zellig Xarris tomonidan 1952 yilda taqdim etilgan maqolasida ishlatilgan. Bugungi kunda diskurs tez-tez qo'llaniladigan ma'nodagi nutq sifatida tarflanadi. U buni faqat gaplar ketma-ketligi sifatida ishlatgan. Aynan 1960-yillarning oxirida olimlar bu atamani ijtimoiy o'zaro ta'sirni o'rganishga yondashuv sifatida qo'llashni boshladilar. Diskurs 1970-yillarda muloqotda kognitiv jarayonning tanqidi sifatida to'liq ishlab chiqilgan. Bu til to'g'ri ishlashi uchun kontekstga muhtoj degan tushunchaga asoslanadi. Shunday qilib, "nutqda ishlatiladigan so'zlarni kontekstsiz tushunish juda imkonsiz hisoblanadi".

Nutq ijtimoiy faoliyat yoki ijtimoiy harakat sifatida qoraladi. Bu faqat psixologiya, antropologiya, falsafa, antropologik tilshunoslik, sotsiologiya, kognitiv va ijtimoiy psixologiya kabi fanlarning keng doirasiga bog'liq bo'lgan nisbiy ijtimoiy hodisadir. Feyrklou bu fikrni "Muloqot ijtimoiylikni tashkil qiladi" degan qarashida tasdiqladi. Ijtimoiylikning uchta o'lchovi-bilim, ijtimoiy munosabatlar va ijtimoiy o'ziga xoslik - ajralib turadi va ular mos ravishda tilning uchta asosiy funktsiyasiga mos keladi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan qarganda, "muloqot stilistika, pragmatika, so'zlashuv tahlili va nutq akti nazariyasi kabi keng doiradagi fanlardan iborat".

Diskurs tahlili asosan "adres qiluvchi o'zining lingvistik xabarlarini qabul qiluvchiga qanday tuzatayotganini va o'z navbatida qabul qiluvchi xabarlarini izohlash uchun ba'zi lingvistik belgilardan qanday foydalanishini o'rganadi va tekshiradi". Ijtimoiy kontekst nutqda ma'no yaratishda muhim rol o'ynaydi. Aslida, u yetkazilishi kerak bo'lgan ma'noni belgilaydi. Xuddi shunday, ba'zi kontekstual xususiyatlar odamlar foydalanadigan tilni teng darajada shakllantiradi. Bular: suhbatdoshlarning o'zlari, ularning nutq rollari va nutqning jismoniy muhiti, nutq sohasidagi dunyoqarash va madaniy amaliyotlar. Diskurs tahlili ma'noni aniqlash uchun yuqorida aytib o'tilgan xususiyatlar bilan birgalikda ishlatiladigan tilni ko'rib chiqadi. Diskurs tahlili shu tariqa til foydalanuvchilarining kuzatuv va sezgilari asosida tahlil qilish uchun ma'lumotlarni yaratadi. Shuning uchun Tayvoning fikriga ko'ra, nutq tahlilchisi deyarli har bir suhbatni tahlil qilishi mumkin, masalan, (tasodifiy, telefon, g'iybat va boshqalar), nutqlar (kampaniyalar, siyosiy arboblarning rasmiy nutqlari va boshqalar), yozma nutq (romanlar, dramalar, yangiliklar, yozma nutqlar, tahririy maqolalar va boshqalar). Tayvoning yuqoridagi kuzatuv nutq tahlilini ushbu aloqa vositalaridagi ma'noni o'rganadigan Stilistika va Pragmatika kabi boshqa til sohalari bilan bog'lash uchun qiladi.

Diskurs va ushbu til sohalari o'rtasidagi munosabatlarni tushunish uchun stilistika va pragmatikaning nima haqida gapirayotganini tushunish kerak.

Pragmatikaning tabiati. Adrian Akmajian pragmatikani “tildan foydalanishni o'rganishni, xususan, lingvistik aloqani til tuzilishi va nutq konteksti bilan bog'liq holda o'rganishni o'z ichiga olgan” atama sifatida tushunadi. Charlz Morris o'zining mashhur sintaksis trixotomiyasini taklif qilganida, semantika va pragmatikani ta'riflab, so'nggini “belgilarning tarjimonlarga munosabatini o'rganish” deb ta'riflagan. Ammo u tez orada buni “belgilarning foydalanuvchilarga munosabati” bilan umumlashtirdi. Bu shuni anglatadiki, pragmatik ma'noni so'zlovchining nuqtai nazaridan (ya'ni, so'zlovchi mo'ljallangan ma'no) talqin qilinadi.

Norrik pragmatikani mantiqiy shaklni qurishda tizimli ravishda abstraktsiya qilingan ma'noning kontekstga bog'liq tomonlarini o'rganish sifatida tushunadi. 1930-yillarda Morris, Karnap va Pirs tomonidan ishlab chiqilgan semiotik trixotomiyada sintaksis belgilarning bir-biri bilan rasmiy munosabatlariga, semantika belgilarning ular bildirgan narsaga munosabatiga, pragmatika esa belgilarning foydalanuvchilari va tarjimonlariga munosabatiga murojaat qiladi.

Volfram va Norrikning fikricha, uning ildizlari ritorika va stilistikaning ilk klassik an'alariga borib taqalsa ham, Immanuil Kantning pragmatikani empirik va maqsadli tushunchasiga va uning amaliy tabiati, zamonaviy pragmatikaga ishora qilgan Uilyam Jeymsga borib taqaladi. Semiotikaning mustaqil tadqiqot sohasi sifatida ochilishi 20-asrning boshlarida C. Morris, R. Karnap va oxir-oqibat C.S.Pirs tomonidan amalga oshirilgan. Sintaksis, semantika va pragmatika o'rtasidagi klassik bo'linish Morrisga borib taqaladi, u o'zining belgilar fanida uchta alohida “semioz o'lehovlari” ni ajratgan.

Semantika va pragmatika o'rtasidagi chegarani qayerda aniq belgilash haqida turlicha fikrlar mavjud edi va hozirda ham mavjud. 1960-yillarning oxirida pragmatikaning zamonaviy tilshunoslikka kirib kelishidan oldin taxminan oltmish yildan ortiq vaqt o'tdi, o'shanda tilshunoslar ishlash hodisalarini o'rganishni boshladilar. Shu maqsadda ular L.Vitgenshteyn, G.Rayl, P.Strouson, J.L.Ostin va boshqa taniqli (oddiy yoki tabiiy) til faylasuflari tomonidan ishlab chiqilgan va ilgari surilgan g'oyalarni o'zlashtirdilar.

Ilmiy e'tirofiga qaramay, pragmatika tushunchasi biroz jumboq bo'lib qolmoqda va uni aniqlash hali ham qiyin. Bu kundalik nutqda ham, ilmiy kontekstda ham o'qish uchun amal qiladi. Shunga qaramay, odamlar munosabat va xulq-atvor usullarini pragmatik deb ataganda, ular faktik umumiy yo'nalishga ega ekanligini anglatadi. Pragmatik harakat qiladigan yoki pragmatik nuqtai nazarga ega bo'lgan odamlar, odatda, yaqinlashib kelayotgan muammolarga nazariy, spekulativ va idealistik yondashuvdan ko'ra amaliy, haqiqat va realistik narsalarni afzal ko'radilar va kundalik ishlarni hal qilishadi. Boshqacha qilib aytganda, ular mavhum, vaziyatdan mustaqil va tizim bilan bog'liq nuqtai nazardan ko'ra, harakat va foydalanishga qaratilgan aniq, vaziyatga bog'liq yondashuvni afzal ko'radilar. Kundalik ijtimoiy uchrashuvlarda, shuningdek, siyosiy, tarixiy va ular bilan bog'liq bo'lgan nutq turlarida pragmatik pozitsiyani egallash, tegishli ishlarni maqsadga yo'naltirilgan va ob'ektga yo'naltirilgan, sog'lom fikrda bo'lgan tarzda hal qilishni anglatadi. Pragmatikani ilmiy bo'lmagan nutqdagi munosabat sifatida bunday tushunish atamaning ilmiy ta'riflarida o'z izini qoldirganligi aniq. Umuman olganda, semiotika va falsafada “pragmatika qandaydir tizimga emas, balki foydalanish va kontekstga yo'naltirilgan nazariy va uslubiy yondashuvlarni tavsiflaydi va ular foydalanish va kontekstni yuqori darajadagi analitik ortiqcha hosil qilish deb hisoblaydi” deb aytish mumkin.

Stilistika nima? Olimlar stilistikani o'z nuqtai nazaridan aniqlashga harakat qilishdi. Kristal “Stilistika tilshunoslikning barcha sohalarida tildan estetik foydalanishni o'rganuvchi fandir” deb ta'kidlaydi. Kristal stilistikaning “barcha til sohalari” degan bu ta'rifidan farqli o'laroq, “Stilistika – bu tilshunoslikdir. U badiiy matnlarni lingvistik tavsiflardan foydalangan holda tahlil qilishga yondashuv” deb ta'kidlagan. Qisqacha qarashlar stilistikani lingvistik ko'rsatmalarga muvofiq uydurma matnlarni sinchkovlik bilan tekshirish; shuning uchun u stilistikaning qamrovini badiiy matn bilan chegaralab, uning g'ayriadabiy jihatini e'tiborsiz qoldiradi. Frimanning fikricha, stilistika 20-asrning ikkinchi yarmida boshlangan kichik fandir. Buni 20-asr boshlarida adabiy tanqidda mualliflarning emas, balki o'rganish matnlariga e'tibor qaratish harakatining mantiqiy davomi

sifatida ko'rish mumkin. Leech va Shortning ta'kidlashicha, "stilistika shunchaki uslubni (lingvistik) o'rganish sifatida belgilanadi; u kamdan-kam hollarda, shunchaki tildan qanday foydalanishni tasvirlash uchun mashq sifatida amalga oshiriladi. Ular uslub, asosan biror narsani tushuntirish uchun o'rganiladi va umuman, adabiy stilistika til va badiiy funktsiya o'rtasidagi munosabatni yoki bevosita yoki ochiq-oydin tushuntirish maqsadiga ega deb hisoblashadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Diskurs, pragmatika va stilistika - bu muloqotda ma'no o'rnatishga urinishda matnni tahlil qiladigan lingvistik fanlar. Garchi, bu fanlar o'rtasida chegara chizig'ini chizishga urinish murakkab urinish bo'lsa-da, ularning tashvishlari yoki maqsadlari tufayli bir sohaning qamrovi boshqasini qamrab olishi mumkin bo'lgan chegarani taxmin qilish mumkin. Tilshunoslikning ushbu kichik tarmoqlari tildan foydalanish tahliliga har xil, ammo o'xshash usullar bilan yondashsa ham o'xshashliklarga ega. Diskurs, pragmatika va stilistikaning umumiy jihatlaridan biri shundaki, ular matnni tahlil ob'ekti sifatida o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahmad, Zulfiqar. "Stylistics and Discourse Analysis: A Contribution in Analysing Literature." 2000
2. Bach, K. and Harnish, M. H. Linguistic communication and speech Acts. Cambridge: IMT Press, 1979.
3. Carter, R. "Directions in the teaching and study of English stylistics." M. Short (ed.) Reading, Analyzing and Teaching Literature. Longman Group, 1988.
4. Fasold, R. Sociolinguistics of Language. Oxford: Blackwell Publishers. 1990.
5. Yule, G. Pragmatics. Oxford: Oxford University Press, 1996.

UO'K 13+81

OLAMNING LISONIY MANZARASINI YARATISHNING O'ZIGA XOS TAMOYILLARI

F.O'.Bekniyozova, o'qituvchi, Turkiston yangi innovatsiyalar universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqola zamonaviy tilshunoslikda muhim o'rin egallagan olamning lisoniy manzarasi tushunchasi paydo bo'lishi sabablari, uni hosil qiluvchi tamoyillar, uning shakllanishiga xizmat qiladigan leksik birliklar hamda uning umumiy til, madaniyatdagi umumiy g'oya, konseptlarning hosil bo'lishidagi o'rni haqida fikr yuritadi. Olamning lisoniy manzarasi tushunchasi haqida turli ilmiy fikr-mulohazalarni o'rta tashlagan olimlar fikrlaridan iqtiboslar keltirilib, muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: konseptuallashtirish, antropotsentrik yondashuv, antropotsentrik paradigmlar, lisoniy shaxs, konnotativ so'zlar.

Аннотация. В данной статье речь идет о причинах возникновения понятия языкового картина мира, занимающего важное место в современной лингвистике, принципах, формирующих его, лексических единицах, служащих для его формирования, и его роли в появлении общих идей и понятий в языке, культуре. Приводятся и обсуждаются цитаты групп ученых, выразивших разные научные мнения по поводу концепции языкового картина мира.

Ключевые слова: концептуализация, антропоцентрический подход, антропоцентрические парадигмы, языковая личность, коннотативные слова.

Abstract. This article deals with the reasons why concept of the linguistic view of the world appeared which takes an important place in modern linguistics, the principles that form it, the lexical units that serve to maintain it, and its role in the formation of general ideas and concepts in a common language, culture. Various quotations from the groups of scientists who expressed different linguistic opinions about the concept of the linguistic view of the world are given and discussed in the article.

Key words: conceptualization, anthropocentric approach, anthropocentric paradigms, linguistic personality, connotative words.

Zamonaviy tilshunoslikning lingvokulturologiya, psixolingvistika, sotsiolingvistika, kognitiv lingvistika singari bir necha yo'nalishlarida tadqiq etilayotgan tushunchalardan biri bu - olamning lisoniy manzarasi tushunchasi hisoblanadi. Ushbu tushunchaga dunyo tilshunoslari tomonidan ko'plab ta'riflar berilgan. Mavzuga oid tadqiqotlar olib borishda E. S. Yakovleva, L. M. Dmitriyeva, Yu. N. Karaulov, O. I. Glazunova, Z. D. Papova singari olimlarning xizmatlari kattadir. Jumladan,

E.C. Yakovleva olamning lisoniy manzarasini olamni til prizmasi orqali o'ziga yarasha idrok etish deb talqin qiladi. L. M. Dmitriyeva olamning lisoniy manzarasiga "olamning til ko'zgusida aks etishi" sifatida ta'riflagan. Yu. N. Karaulov esa "Olamning lisoniy manzarasi mazkur tilning yaxlit holda olingan butun konseptual mazmunidir", - deya qayd etadi[1]. So'nggi yillarda o'zbek tilshunosligida ham ushbu masalaning tadqiqiga oid bir necha ta'riflarni kuzatish mumkin. Xususan, tilshunos olim N.Mahmudov "Olamning lisoniy manzarasi tegishli til jamoasi ongida tarixan shakllangan va uning tilida barqarorlashgan dunyo haqidagi tasavvurlar, dunyoni anglash va bo'laklash usullarining jami bo'lib, u mazkur til sohiblarining barchasi uchun odatiy, tabiiy va majburiydir. Ayni shu odatiylik, tabiiylik va majburiylik olam lisoniy manzarasining bardavomligini, davrlararo til jamoasida tirikligi va vorisiyligini, avloddan avlodga o'tib kelaverishini ta'minlaydi", - deya ta'kidlaydi. Bundan tashqari, D. K. Baxronova mavzuga doir monografiyasida shunday yozadi: "Olam manzarasi termini bu yorug' olamda inson va insoniyatning o'z o'rnini aniqlashga harakat qiluvchi dunyosini umumiy jihatdan ta'riflovchi obraz va tushunchalarni anglatadi. Insonga borliqda muayyan o'rin ajratuvchi olam manzarasi unga turmushda to'g'ri yo'nalish olishga yordam beradi va odamlarning ma'naviy-amaliy faoliyatining natijasi hisoblanadi[2]. Olamning ilmiy, diniy, falsafiy va hokazo manzaralari borliq va insonning undagi o'rniga nisbatan o'ziga xos qarash beradi". Shuningdek, tilshunos olima D. Xudoyberganova ham ushbu masalaga quyidagicha ta'rif beradi: "Olamning lisoniy manzarasi –olamni idrok etishning muayyan til jamoasi ongida tarixan shakllangan, uning tilida barqarorlashgan va ayni shu jamoa uchun xos bo'lgan odatiy hamda majburiy usullari majmui; olamni idrok etish va konseptuallashtirishning universal va ayni vaqtda milliy xoslangan usullari yig'indisi. Har bir tabiiy til olamning o'ziga xos lisoniy manzarasi hisoblanadi.

Zamonaviy tilshunoslik sohalari til hodisalarini antropotsentrik yondashuvlarga asoslangan holda o'rgana boshladi. Nizomiddin Mahmudov tilshunoslikda antropotsentrik paradigmalarning shakllanishi haqida mulohaza yuritarkan, quyidagicha fikrlarini bayon qiladi: "Tilning ana shunday obyektiv xususiyatiga muvofiq ravishda antropotsentrik paradigmada inson asosiy o'ringa chiqariladi, til esa inson shaxsini tarkib toptiruvchi bosh unsur hisoblanadi. Mutaxassislar taniqli rus adibi S.Dovlatovning "inson shaxsiyatining 90 foizini til tashkil qiladi" degan hikmatli jumlasini tilga oladilar. V.A.Maslova ta'kidlaganidek, "inson aqlini insonning o'zidan, tildan va nutq yaratish hamda nutqni idrok qilish qobiliyatidan tashqarida tasavvur etib bo'lmaydi". Unda olamning milliy tasviri (manzarasi, kartinkasi, suratlari) asos muammolardan biri ko'rinishida namoyon bo'ladi. Falsafa fanining negizida "dunyoning tasviri" tushunchasi shakllangach, tez orada mazkur tushuncha ijtimoiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy, ilmiy va boshqa sohalarni qamrab ola boshladi. "Falsafada olam tasvirini aniqlash bilish jarayonini idrok etish, voqelikni farqlash hamda ilmiy bilish jarayoni bilan bog'liq, shuning uchun olimlar borliq tasviri bilan olamning ilmiy kartinasini aynanlashtiradilar". "Olamning lisoniy manzarasi" tushunchasi zamonaviy tilshunoslikning eng yirik yo'nalishlaridan biri hisoblangan kognitiv tilshunoslikka oid tadqiqot ishlarida, ayniqsa, o'ta faoldir. O'z-o'zidan, ushbu atama tarkibidagi "lisoniy" aniqlovchisi olamning yana boshqacha tasvirlari ham bor ekanligiga ishora qiladi. Haqiqatan ham, turli jabhalardagi zamonaviy ilmiy tadqiqotlar olamning diniy-falsafiy, diniy va ilmiy, mifologik tasvirlari kabi masalalarning tahliliga asoslangan holatda bo'ladi. Mazkur manzaralar o'rtasidagi farqni tushunish esa olamning lisoniy manzarasi, uning tarkibiy uzvlari, vazifalari va maqsadlarini yana ham to'laqonli anglanishga yo'l ochadi. Masalan, olamning falsafiy tasviri dunyoni odam va olam munosabatlari negizida anglashga harakat qiladi. Mazkur munosabatlar kognitiv qadriyatlar, ontologik va amaliy faoliyat singari tushunchalar nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi, ya'ni olam aqliy faoliyat, tushunchalar, g'oya hamda so'zlar yordamida anglashiladi. Har qanday til alohida olam manzarasiga ega va lisoniy shaxs ana shu manzaraga mos ravishda ifodalarning mazmunini tuzishga majburdir[3]. Bunda tilda o'z aksini topgan insonning olamni o'ziga xos idroki namoyon bo'ladi. Til insonning olam haqidagi bilimlarining shakllanishi va mavjud bo'lishidagi muhim omildir. Inson faoliyat jarayonida obyektiv dunyoni aks ettirarkan dunyoni bilish natijalarini so'zda qayd etadi. Olamning lisoniy manzarasi borliq haqidagi obyektiv bilimlarni to'ldiradi[4]. Lisoniy shakllarda muhrlangan mazkur bilimlar majmuasi olamning lisoniy manzarasi, deb nomlanadi. Olamning manzarasi (lisoniy ham) tushunchasi

insonning olam haqidagi tasavvurlarini o'rganish asosida yaratiladi. Olam – o'zaro munosabatdagi inson va muhit bo'lsa, olam manzarasi – inson va muhit haqidagi ma'lumotni qayta ishlash natijasidir. Agar olamning obrazi bo'linmaydigan yaxlit butunlikni namoyon qilsa, olamning manzarasi dunyo haqidagi turli darajadagi bilimlar majmuyini va uning obyektlariga bo'lgan munosabatni namoyon qiladi[5].

Olamning lisoniy manzarasi deyilganda insonning olam bo'yicha to'plagan bor bilimlari, nazariy asoslari va har bir insonning olamga bo'lgan turlicha munosabati nazarda tutiladi, ya'ni dunyoning qanday tuzilgani, Yer, Quyosh va koinot nimalardan iborat ekanligidan tortib, zamonaviy dunyoning robotlari haqidagi tasavvurlargacha olam manzarasi va uning taraqqiyotiga kiradi. Bashariyat taraqqiyoti asnosida odamlar borliq tuzilishi haqidagi tasavvur va bilimlarini boyitib bordi. Natijada uzoq ajdodlarimiz dunyoni shunchaki okean o'rtasida joylashgan yassi Yer ko'rinishida tasavvur qilgan bo'lsa, sivilizasiyaning hozirgi bosqichida olamning galaktikada joylashgani va o'z o'qi atrofida aylanishi endi insoniyatga sir emas. Odam ongida yaralgan olam manzarasi, tabiiyki, tamoman turg'un, o'zgarmas tuzilma emas, yuqorida aytilganidek, u tafakkur taraqqiyoti, jamiyat rivoji, fan yutuqlari, bilish usullarining takomili bilan bog'liq ravishda o'zgarib, mukammallashib borishi mumkin. Albatta, bu o'rinda har bir insonning millati, urf-odatlar, mentaliteti, stereotipi va tili ulkan ahamiyat kasb etadi. I.Gerderning 1770-yilda yozilgan "Tilning kelib chiqishi haqida talqin" asarida inson faoliyatidagi to'rt asosiy hodisa: til, madaniyat, jamiyat va milliy ruh bir-biri bilan bog'lagan. Til o'zining kelib chiqishiga ko'ra madaniyat bilan bog'liq bo'lib, u jamiyat bilan birga takomillashadi. Tilning madaniyat bilan organik bog'liqligi uni milliy ruhning muhim tarkibiy qismiga aylantiradi.

Shunday ekan, til orqali inson olam lisoniy manzarasini tasavvur etsa, uning shakllanishi esa insonning qanday muhitda istiqomat qilayotganiga bog'liq bo'ladi. Misol uchun, o'zbek xalqida "Humo" qushi tinchlik, baxt va boylik ramzi deya e'tirof etiladigan bo'lsa, Amerika xalqi oq boshli burgutni juda muqaddas deb bilishadi va bu qush allaqachon amerikaliklarning "milliy qushi" deya tan olingan. Xuddi O'zbekiston davlat gerbida Humo tasviri joylashganidek, oq boshli burgut tasviri ham mamlakatning gerbida, bayrog'ida, banknotlarda va boshqa davlat atributlarida, shuningdek milliy korporatsiyalarning logotiplarida ham uchraydi. Demak, amerika va o'zbek xalqlari tinchlik deganda, avvalo, ushbu tasvirlarni olam manzarasi sifatida yod etishadi. Dunyoning mifologik manzarasi esa olamdagi hamma narsalar jonli, ularning har biri o'zining ruhiga ega degan qarash asosda hosil qilingan. Ushbu tasvir yirik dunyo bir necha mayda olamlardan tashkil qilingan, ularda zamon va makon har xil, ammo ulardagi barcha mavjud narsalar yagona taqdiri azal – borliq qonuniyatlariga bo'ysunadi, degan fikrni ilgari suradi. Bunda miflar qahramoni bo'lgan turli xudolar ham mutlaq bo'lgan kuchga ega emas, ular ham taqdiri azalga tobedir, deya ishoniladi. Dunyoning diniy tasviri esa har bir narsaning boshlanishi va oxiri bor, bunda boshlanish Alloh dunyoni yaratgan vaqt hisoblansa, vaqti kelib borliqning oxiri kelishi, tamom bo'lishi to'g'risidagi qarashlar yetakchi hisoblanadi.

Olamning lisoniy manzarasi turfa ranglar, xususan, mifologemalar, obrazli metaforik so'zlar, o'xshatishlar, konnotativ so'zlar, stereotiplar, ramzalar va h.k. vositasida yaratiladi. Har qanday til o'zida mazkur til egasining dunyoqarashini belgilaydigan va olam manzarasini shakllantiradigan milliy, o'ziga xos xususiyatlar tizimini mujassamlashtiradi. Masalan, ruslarda cho'chqa a) ifloslik, b) nonko'rlik, d) tarbiyasizlikni; inglizlarda pig ochofatni, o'zbeklar, qirg'izlar, qozoqlar va boshqa musulmon xalqlarida cho'chqa sof diniy nuqtayi nazardan o'ta haqoratni ifodalaydi; vyetnamlarda cho'chqa ahmoqlik ramzi bo'lib keladi. Demak, cho'chqa so'zi turli xalqlarda turlicha belgilarni konnotatsiyalaydi. Bu esa mazkur xalqlar olam manzarasining shakllanishidagi ularning o'ziga xos, individual majoziy fikrlashini ko'rsatadi.

Shunday qilib, olamning lisoniy manzarasini o'rganish masalasi inson va uning turmushi, uning dunyo bilan o'zaro munosabati, uning mavjudligining sharoitlarini aks ettiradigan olamning konseptual manzarasi masalasi bilan chambarchas bog'liqdir. Olamning lisoniy manzarasi insonning turli olam manzaralarini izohlaydi va umumiy olam manzarasini aks ettiradi. Olam manzarasi, insonlarning olam bo'yicha tushunchasi ba'zida ularning turmush-tarziga qarab turib turlicha, ba'zida esa o'xshash bo'lishi ham mumkin.

1. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира// Вопросы языкознания. – Москва, 1994. – №5. –С.73-89.
2. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика. I. 2 изд. - М., 2000.
3. Махмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўллари излаб...// Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент, 2012. -№ 5. –Б. 10.
4. Махмудов Н. Тил. –Тошкент: Ёзувчи, 1998. –Б. 3.
5. Вахронова Д. К. Olam manzarasining milliy-madaniy va lingvokognitiv kategoriyalanishi. – Toshkent, “TURON -IQBOL”2021. 28-bet

UO'K: 81.3

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI FRAZEOLIGIZMLARDA GO'ZALLIK KONSEPTINING QO'LLANILISHI

O'. Q.Bozorova, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Bu maqolada siz o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologizmlarda go'zallik konseptining qo'llanilishi haqida ma'lumot olishingiz mumkin.

Kalit so'zlar: Masala, tushuncha, giperkontseptsiya, ingliz tilshunosligi.

Аннотация. В данной статье вы можете получить информацию об использовании понятия красота в узбекской и английской фразеологии.

Ключевые слова: Проблема, концепт, гиперконцепт, английское языкознание.

Abstract. In this article, you can get information about the use of the concept of beauty in Uzbek and English phraseology.

Key words: Problem, concept, hyperconcept, English linguistics.

Kirish. O'zbek tilshunosligida ham “konsept” tushunchasi turli talqinga ega. Masalan, Sh.Safarov “moddiy dunyo idroki ayni paytda idrok etilayotgan predmet- hodisalar haqida tushunchaning tug'ilishini, keyinchalik ushbu tushuncha mental namunakonsept sifatida shakllanib, moddiy nom olishi”ni ta'kidlaydi.

O'.Q.Yusupov konseptni “tashqi yoki ichki dunyodagi biror bir narsa yoki hodisa haqidagi ongimizdagi bilimlar majmuasi, u haqidagi obrazlar va unga bo'lgan ijobiy, salbiy, neytral munosabatlar, ya'ni baholashlardir”, deb belgilaydi. Tushuncha va konseptni farqlashda olim quyidagicha fikr bildiradi: “konsept bilan tushunchani aysbergga o'xshatish mumkin. Agar konsept aysberg bo'lsa, uning suvdan chiqib turgan qismi tushunchadir” Jahon tilshunosligida har qanday til tarixiy tadrijining, til va tafakkur munosabatining muayyan davrdagi taraqqiyot bosqichlariga xos o'zgarishlar xalq tafakkuri va qadriyatlar mahsuli bo'lgan badiiy matnlar tadqiqi asosida belgilanadi. Shuning uchun bugungi kunda tilshunoslikda til materiallarining kognitiv aspektdagi tadqiqiga keng o'rin berilmoqda. Bu yo'nalishda mumtoz badiiy matnlarning milliy-etnik, emotsional-estetik tamoyillar asosidagi konseptual jihatlariga e'tibor kuchaydi. “Frazeologizm, – deb yozadi A. E. Mamatov, – bu tuzilishi jihatdan so'z birikmasiga yoki gapga teng bo'lgan, umumlashgan ma'no anglatadigan, leksik elementlari qisman yoki to'liq ko'chma ma'noga ega bo'lgan, turg'un leksiksemantik birlikdir”

Adabiyotlar tahlili. I.V.Arnold esa frazeologizmlarni: “Umumiy belgilari, ularning turg'unligi, ma'nolarining yaxlitligi va komponent tarkibining alohida-alohida rasmiylashishi”, deb hisoblaydi. Binobarin, ingliz tilining frazeologik boyligi diniy, tarixiy, afsonaviy xarakterga ega birliklardan iborat. Inglizcha frazeologik lug'atlar va badiiy adabiyotlarda ishlatilgan frazeologik birliklar tahlili natijasida inson tashqi ko'rinishini estetik baholovchi frazeologizmlarning miqdor jihatidan ko'p ekanligi kuzatildi. Ingliz tilidagi frazeologik material xunuklikni ifodalashdan ko'ra ko'proq go'zal tashqi ko'rinishni ifodalashga qaratilgani ma'lum bo'ldi. Insonning go'zal ko'rinishi ifodasi quyidagi 50 dan ortiq iboralarda mujassamlangan: sweets to the sweet; out of this world; graceful as a swan; prince charming; as pretty as a picture; may queen; the fair sex; soft as down; as handsome as a paint; as shining as star; the fair sex; a dolly bird; ; a slick chick; fair as lily; a feast to the eye; a glamour girl; as sweet as honey; as handsome as young Greek god; as pure as lily; a fair treat, catch somebody's eye, give somebody the eye, make eyes at, eye

candy, eye catcher, eye fed, honey eyed, out of sight, slightly, lady-killer, to live in style, heart stopping, Barbie doll, dollybird, the beautiful, cover girl, cheese cake, jollie lady, bombshell, ducky, sylphlike, coockie, dishy.

Muhokama. Frazali fe'llar: pin up, add on, doll up, dress up, beat down.(3) Ushbu keltirilgan frazeologik iboralardan ham bilish mumkinki, inson, birinchi navbatda, boshqa insonning tashqi ko'rinishini ko'rish sezgisi orqali qabul qiladi. Demak, go'zallik va xunuklik haqidagi eng birinchi estetik baho ko'rish orqali beriladi va yoqish hamda yoqmaslik haqida xulosa chiqariladi. Ko'rish sezgisi orqali ko'rib, go'zallikka maftun bo'lish haqidagi frazeologik iboralar, ayniqsa, ingliz lingvomadaniyatida ko'p uchraydi. Bular quyidagilardan iborat: eye-appeal; feast one's eyes on; have one's eyes glued on; not to take one's eyes from; easy on the eyes; easy to look at; collect eyes. Ingliz tilida eye appeal o'zbek tilida ko'zni qamashtirmoq; ingliztilida to have ones eyes glued on o'zbek tilida ko'zini uzolmaslik ololmaslik degan ma'nolarni anglatadi. For smb's fair eyes iborasidagi eye(ko'z) so'zi esa metonimiya asosida shakllangan holda go'zallikni ifodalagan. Birovning chiroyli ko'zlari uchun, aniqrog'i, birovning go'zalligi uchun degan ma'nolarda qo'llanilgan. Shu iboraning o'zi ham inson uchun go'zallikning qiymati naqadar baland ekanligini, hissiy hayratlanish aqliy hayratlanishdan ustun turishining yaqqol dalili.

Yoshlik va salomatlik tushunchalari orqali «go'zallik» konseptining ifodalanishi e'tiborli. Yoshlik va hayotning jo'shurushi haqidagi obrazlar ingliz frazeologik iboralarida «go'zallik»ning asosiy belgisi sifatida ko'rinadi, ya'ni yoshlik bor ekan, salomat ekansiz, go'zallik ham sizga hamrohdir: as handsome as young Greek god; as fresh as daisy; like a fly in amber; lose one's roses; off colour; without colour. Yosh yunon xudosi go'zalligi unda yoshlik nafasining ufurib turganligi bilan belgilanishi; qahrabo ichidagi chivin singari yaxshi saqlanganlik insonning qarigan chog'ida ham vaqt o'z hukmini o'tkaza olmaganligi kabi sifatlar insonga ko'rk berib turishi oddiy haqiqat.

Ingliz millati, xuddi barcha boshqa millatlar singari, tabiat go'zalliklaridan zavqlanadi va uning belgilarini insonda ko'rgandek bo'ladi. Zoomorfizmlar metafora va o'xshatishlar shaklida namoyon bo'ladi. Zoomorfizm deganda inson yoki narsa-predmetning obrazli tavsifini shakllantirish maqsadida hayvonlar timsolidan ko'chma ma'noda foydalanish tushuniladi. Bu obrazlardan hayratlanish, qiyoslash natijasida lisonda o'z ifodasini topadi: a dolly bird, fair as lily; May Queen; graceful as a swan; as shining as star; mild as a dove. Demak oqqush, moychechak guli, liliya, kapalak, kaptar, atirgul, chiroyli qush, bahorning may oyi, yulduz singari obrazlar ingliz lingvomadaniyatida go'zallik milliy madaniy maydonidagi qadriyatlardir. Ingliz frazeologik birliklarida ta'm bilish sezgisi orqali ham go'zallikni his qilish quyidagi iboralarda ko'rindi: sweets to the sweets; be too sweet for words. To be too sweet for words iborasi «shunchalik chiroyli, hatto so'z ham uni tasvirlashga «ojiz» degan ma'noda keladi. Bundan ko'rinadiki, til tasvirlashga ojiz bo'lganda, boshqa yoqimli sezgi va hissiyotlar, ya'ni, shirinlik bilan go'zallik qiyoslangan.

Bundan tashqari as handsome as young Greek god; like an angel; out of this world kabi iboralarda ilohiy obrazlarga qiyoslash; Prince charming; the belle of the ball iboralarida ertaklardagi obrazlarga qiyoslash; as pretty as picture; as handsome as paint/iboralarida san'at asarlariga qiyoslash orqali «go'zallik» konseptining ingliz lingvomadaniyatida namoyon bo'lishining guvohi bo'ldik. Kognitiv stereotiplar, modellar (freym, skript, ssenariy, geshtalt) inson tarbiya topgan madaniy muhit bilan bog'liq, zero kognitiv birliklar madaniyatda mavjud bo'lgan voqelik idroki asosida shakllanadi.(8) Ingliz lingvomadaniyatining yana bir o'ziga xosligi shundaki, unda ko'm-ko'k ko'zlar, oltin rang va kumush rang sochlar inson tashqi ko'rinishidagi go'zallik belgilaridir. Aynan shu belgilari bor insonlar inglizlar uchun yoqimli va suyuqli ekanligini quyidagi frazeologik iboralarda ko'ramiz: the blue eyed boy; the golden (white) headed boy; the fair-haired; white-haired boy. Frazeologik birliklarning kommunikativ va uslubiy holatini hisobga olmasdan asliyatdagi birliklar ta'sirida ularni tarjima tili uchun g'ayritabiiy sharoitlarda qo'llash, aksariyat tarjima tili madaniyati yo'l qo'ymaydigan birikmalarning hosil bo'lib qolishiga, ba'zan esa ma'no va vazifaning mutlaqo o'zgacha talqiniga sabab bo'lishi mumkin(9). Blue eyed boy iborasini lingvokognitiv tahlil etadigan bo'lsak, metonimiya hodisasi natijasida mehr-muhabbat ma'nolarida qo'llaniladigan bu ibora, ya'ni: ko'k

ko'zli bola chiroyli va u mehr-muhabbatga loyiq freymini hosil qiladi. Ingliz milliy-madaniy jamiyatida ko'k ko'zga nisbatan ijobiy stereotiplar mavjud bo'lsada. Blue eyed boy iborasi arzanda ma'nosidagi salbiy konnotasiyaga ega.

Inglizlar estetik qadriyat sifatida oq-sariq sochlarning har xilini farqlay olishadi: olov rang sariq sochlar; kumush (platina) rang sariq sochlar; bo'yalgan sariq sochlar. Tafakkur jarayonida ular madaniy ssenariylarni yuzaga keltiradi va aynan o'sha kognitiv birliklar lisoniy voqealanish jarayonidan chetda qolmay a bushfire blonde; a platinum blonde; a peroxide blonde(1) sifatida lisondan o'rin va nom oladi. Xulosa shuki, ingliz frazeologik iboralarida "go'zallik" konseptiga oid quyidagi obrazlar mavjud: yoshlik, salomatlik, tabiat go'zalliklari, ilohiy, tasavvuriy ertak obrazlari.

Ko'rish orqali go'zallikdan hayratlanish ingliz frazeologik iboralarida "ko'z" obrazi orqali keng ko'lamda qo'llanilgan. Inson tashqi ko'rinishini estetik baholaganda inglizlar ko'proq och, yorqin ranglarni afzal ko'rishadi. O'zbek tilida esa jonli yoki jonsiz mavjudotlarga ko'z orqali estetik baho berilar ekan, unda ko'rish idroki alohida o'rin tutadi. Go'zallik, avvalo, ko'z orqali idrok etilib, so'ngra tafakkur tahliliga o'tadi. Lekin ko'rilgan ob'yektning go'zalligi sub'yektning barcha his qilish organlarini ishga soladi. Quyidagi keltirilgan o'zbekcha iboralarda fikrimiz o'z isbotini topgan: ko'zga o'tday ko'rinmoq; ko'zni qamashtirmoq; ko'zga tashlanmoq; ko'zga yaqin bo'lmoq(1). Qizing kundan kun ko'zga yaqin bo'layotir kelinjon, ehtiyot bo'l (Oydin). Bu iboradagi yaqin so'zining semasi denotativ ma'noni emas, balki jalb qiladigan ma'noni ifodalamoqda. Yuqoridagi gapda nega aynan "Ehtiyot bo'l" deyilgan? Ko'zga yaqin bo'lish aybmi? Bu savollarning falsafiy javobi lisonda o'z aksini topgan, ya'ni es-hushini olib qo'ymoq; yuragidan urmoq; boshini aylantirmoq; jodu qilib qo'ymoq; asir etmoq; ofatijon bo'lmoq (6) kabi iboralarda go'zallik sabab bo'lmish g'alayon, tartibsizliklarga olib boruvchi hislar tug'yonini anglashimiz mumkin. Ya'ni, bu ko'zga ko'rinib qolgan ob'yekt go'zalligi qaysidir sub'yektlarning yuragidan urib bo'lg'usi tartibsizliklar freymiga olib kelmasin uchun kampir tafakkuridagi ssenariy «Ehtiyot bo'l, kelinjon» frazasini miyada tanlagan.

Xulosa. Yuqorida izohlangan es-hushini olib qo'ymoq; yuragidan urmoq; boshini aylantirmoq; iboralarida zavq, muhabbat, go'zallik uch konsept bir-birini to'ldirgan. Demak, konseptlar bir-biridan ajralmas tarzda til birliklarini tashkil etar ekan. E'tibor berilsa, o'zbek lingvomadaniyatida inson go'zalligi ko'proq tabiat go'zalliklariga qiyoslangan holda lisonda namoyon bo'ladi. Go'zallik tabiat bilan uyg'unlikda inson hislarini junbushga soladi va shu tarzda ayol ta'rifidagi iboralar yuzaga keladi: gulday ochilmoq; tovsday yaltirab; g'uncha singari ochilmoq; yulduzi issiq; oy desa oydek; kun desa kundek kabi iboralar fikrimiz dalilidir. Misol: Nuqul atlasu, g'irboshin kiyib, tovsday yaltiragan qizlar bilan bog'to'lib ketadi. (Oybek); O'zi ham bo'y yetib gulday ochilib kelayotgan payti edi (P. Tursun)

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mamatov A.E. Hozirgi zamon o'zbek adabiy tilida leksik va frazeologik norma muammolari. –Toshkent: 1991. –B.210
2. Roget's Thesaurus of English Words and Phrases. –Glasgov:1982. –P.506.
3. Raxmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. I tom. –Toshkent: O'qituvchi, 1978. –405 b
4. Raxmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. –II tom. –Toshkent: O'qituvchi, 1978. –405 b
5. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. –Jizzax: Sangzor, 2013. –B.72.
6. Teshaboyeva Z.Q. "Boburnoma"ning inglizcha tarjimalaridagi frazeologik birliklar va ularning milliy-madaniy xususiyatlari: avtoref.falsafa. fan. dokt. diss. (PhD). –T., 2017. –B.20.

UO'K 81-23

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI KASBIY DISKURSINING LINGVOKOGNITIV TADQIQI

B.B.Burxonov, o'qituvchi, Andijon Davlat Universiteti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi kasbiy diskursning qiyosiy tahlili keltirilgan bo'lib, ushbu kontekstlarda ishtirok etuvchi lingvistik xususiyatlar va kognitiv jarayonlarga e'tibor qaratiladi. Lingvistik tahlil va kognitiv fan istiqbollari kombinatsiyasi orqali tadqiqot ushbu tillarda professional muloqotni shakllantiradigan asosiy mexanizmlarni ochishga qaratilgan. Topilmalar bizning professional diskursdagi tillararo o'zgarishlarni tushunishimizga

yordam beradi va ixtisoslashgan sohalarida tildan foydalanishning kognitiv jihatlariga oydinlik kiritadi.

Kalit soʻzlar: Professional diskurs, ingliz tili, oʻzbek tili, tilshunoslik, kognitiv fan, tillararo tahlil.

Аннотация. Профессиональный дискурс, специализированная форма общения в определенных областях, предлагает уникальную призму для изучения языковых и когнитивных явлений. В данной статье представлен сравнительный анализ профессионального дискурса на английском и узбекском языках с акцентом на лингвистические особенности и когнитивные процессы, задействованные в этих контекстах. Благодаря сочетанию лингвистического анализа и перспектив когнитивной науки исследование направлено на раскрытие основных механизмов, формирующих профессиональное общение на этих языках. Полученные данные способствуют нашему пониманию межъязыковых вариаций в профессиональном дискурсе и проливают свет на когнитивные аспекты использования языка в специализированных областях.

Ключевые слова: Профессиональный дискурс, английский язык, узбекский язык, лингвистика, когнитивистика, кросслингвистический анализ.

Abstract. This article presents a comparative analysis of professional discourse in English and Uzbek languages, focusing on linguistic features and cognitive processes involved in these contexts. Through a combination of linguistic analysis and cognitive science perspectives, the study aims to uncover the underlying mechanisms shaping professional communication in these languages. The findings contribute to our understanding of cross-linguistic variations in professional discourse and shed light on the cognitive aspects of language use in specialized domains.

Keywords: Professional discourse, English language, Uzbek language, linguistics, cognitive science, cross-linguistic analysis.

Kirish: Professional diskurs turli sohalaridagi aloqaning ixtisoslashgan shakli sifatida bilimlarni uzatishda, ma'noni muhokama qilishda va mutaxassislar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. U akademik maqolalar va texnik hisobotlardan tortib huquqiy hujjatlar va tibbiy maslahatlargacha bo'lgan keng ko'lamli janr va registrlarni o'z ichiga oladi. Professional muloqotda ishtirok etuvchi lingvistik xususiyatlar va kognitiv jarayonlarni tushunish amaliyotchilar, o'qituvchilar va tadqiqotchilar uchun ham zarurdir. Ushbu tadqiqotda biz professional diskursni lingvokognitiv tadqiq qilishga kirishamiz, uning ingliz va o'zbek tillarida namoyon bo'lishiga alohida e'tibor qaratamiz.

Kasbiy diskursni o'rganish til o'rgatish, kasbiy tayyorgarlik va madaniyatlararo muloqot uchun muhim ahamiyatga ega. Ixtisoslashgan sohalarida tildan foydalanishning nozik tomonlarini ochib, biz mutaxassislar qanday ma'no yaratishi, tajribani etkazishi va o'z sohalarida kommunikativ muammolarni hal qilish haqida tushunchaga ega bo'lamiz. Bundan tashqari, turli tillardagi kasbiy diskursni qiyosiy tahlil qilish muloqot uslublari, ritorik strategiyalar va kognitiv jarayonlardagi tillararo o'zgarishlarni o'rganish uchun qimmatli imkoniyatlarni taqdim etadi.

Oldingi tadqiqotlar janr tahlili va registr o'zgarishidan tortib, pragmatik va kognitiv fan istiqbollargacha bo'lgan professional diskursning turli jihatlarini yoritib berdi. Olimlar maxsus terminologiya, diskurs belgilari va sintaktik tuzilmalar kabi professional muloqotga xos bo'lgan lingvistik xususiyatlarni o'rganib chiqdilar (Bhatia, 1993; Swales, 1990). Bundan tashqari, kognitiv fan istiqbollari professional muloqot asosida yotgan kognitiv jarayonlarni, jumladan, muammolarni hal qilish strategiyalarini, qaror qabul qilish mexanizmlarini va axborotni qayta ishlashni o'rganib chiqdi (Clark & Brennan, 1991; Schön, 1983).

Ushbu yutuqlarga qaramay, kam sonli tadqiqotlar turli tillarda, xususan, ingliz va o'zbek tillari kabi turli til va madaniy kelib chiqishi bo'lgan tillarda kasbiy diskursning qiyosiy tahlilini o'tkazdi. Shunday qilib, ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida kasbiy muloqot sharoitida til tuzilishi va kognitiv mexanizmlarning o'zaro ta'sirini o'rganish orqali ushbu bo'shliqni to'ldirishga intiladi.

Lingvistik tahlil va kognitiv fan metodologiyalarining kombinatsiyasi orqali biz ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi professional diskursdagi o'xshashlik va farqlarni ochishni maqsad qilganmiz.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida professional diskursni o'rganish uchun lingvistik tahlilni kognitiv fan nuqtai nazari bilan birlashtirib, aralash usullardan foydalanadi. Birinchidan, har ikki tilda professional muloqotga xos bo'lgan lingvistik xususiyatlarni aniqlash uchun korpus asosidagi tahlil o'tkaziladi. Bu turli xil professional sohalaridagi yozma va og'zaki matnlar jamlanmasini, so'ngra til naqshlari va tuzilmalarini ajratib olish va taqqoslashni o'z ichiga oladi. Ikkinchidan, kognitiv fan metodologiyalari, masalan, ovoz chiqarib o'ylash protokollari va kognitiv topshiriqlarni tahlil qilish, ingliz va o'zbek kontekstlarida professional diskurs asosidagi kognitiv jarayonlarni o'rganish uchun qo'llaniladi. Bu o'z sohalaridagi turli vazifalar bilan shug'ullanadigan mutaxassislardan fikrlash jarayonlarini og'zakilashtirishni talab qiladi, bu esa til va idrokning professional muloqotda qanday kesishishini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Natijalar:

Ingliz va o'zbek tillarida kasbiy diskursni lingvokognitiv o'rganishimiz natijalari ushbu kontekstlarda mutaxassislar tomonidan qo'llaniladigan lingvistik xususiyatlar va kognitiv jarayonlardagi o'xshashlik va farqlarni ochib beradi. Korpusga asoslangan tahlil va kognitiv fan metodologiyalarining kombinatsiyasi orqali biz har bir tilda professional muloqotning asosiy naqshlari va tendentsiyalarini aniqladik.

Lingvistik xususiyatlar:

Til xususiyatlari nuqtai nazaridan tahlilimiz ingliz va o'zbek professional diskursi o'rtasidagi bir qancha e'tiborga molik farqlarni aniqladi. Ingliz tilidagi professional diskurs texnik terminologiya, nominalizatsiya va maxsus lug'atdan foydalanish bilan tavsiflangan leksik zichlikning yuqori tarqalishini namoyish etdi. Ushbu leksik zichlik ingliz tilidagi professional muloqotda aniqlik va o'ziga xoslik tendentsiyasini aks ettiradi, mutaxassislar murakkab tushunchalar va g'oyalarni etkazish uchun ixcham va maxsus tildan foydalanadilar.

Aksincha, o'zbek professional diskursida sharaf, xushmuomalalik belgilari va shaxs olmoshlari tez-tez qo'llanilgan holda to'g'ridan-to'g'rilik va shaxslararo munosabatga ko'proq e'tibor berilgan. Mavhum tushunchalar va diskursni rasmiylashtirish uchun nominalizatsiya ko'pincha qo'llaniladigan ingliz tilidan farqli o'laroq, o'zbek mutaxassislari muloqotda shaxsiy aloqalar va ijtimoiy uyg'unlikni ta'kidlab, to'g'ridan-to'g'ri va aniq tilga ustunlik berishadi.

Bundan tashqari, tahlilimiz ingliz va o'zbek professional diskursi o'rtasidagi sintaktik tuzilmalar va diskursni tashkil etishdagi farqlarni aniqladi. Ingliz tilidagi matnlar aniq mavzu jummalari, mantiqiy bog'lovchilar va ma'lumotlarning ierarxik tashkil etilishi bilan chiziqli va deduktiv argumentatsiyani afzal ko'rdi. Bundan farqli o'laroq, o'zbek matnlarida ko'pincha yaxlit va hikoyaga asoslangan yondashuv qo'llanilgan, bunda chiziqli bo'lmagan tuzilmalar, o'rnatilgan gaplar va diaggresiv elementlar diskursning uyg'unligi va boyligiga hissa qo'shgan.

Kognitiv jarayonlar:

Kognitiv jarayonlar nuqtai nazaridan, ikkala tildagi mutaxassislar gipoteza yaratish, baholash va qayta ko'rib chiqishni o'z ichiga olgan o'xshash muammolarni hal qilish strategiyalarini namoyish etdilar. Biroq, madaniy va kontekstual omillar professional muloqotda qo'llaniladigan o'ziga xos kognitiv strategiyalarga ta'sir ko'rsatdi.

Ingliz mutaxassislari mantiqiy fikrlash, dalillarga asoslangan dalillar va ma'lumotlarni tizimli tahlil qilishga tayangan holda muammolarni hal qilishda ko'proq analitik va deduktiv yondashuvni qo'llashga moyil edilar. Bu ingliz tilida so'zlashuvchi professional jamoalarda xolislik, tanqidiy fikrlash va empirik tasdiqlash uchun madaniy afzallikni aks ettiradi.

Bundan farqli o'laroq, o'zbek mutaxassislari shaxsiy tajriba, madaniy me'yorlar va kontekstli bilimlarga tayangan holda muammolarni hal qilishda ko'proq intuitiv va yaxlit yondashuvni qo'llashgan. O'zbek mutaxassislari faqat empirik dalillar va deduktiv mulohazalarga tayanishdan ko'ra, o'z qarorlarini qabul qilish jarayonlariga yashirin bilim, emotsional intellekt va kontekstli sezgirlikni kiritdilar.

Munozara:

Tadqiqotimiz natijalari kasbiy diskursda til, bilish va madaniyat o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni ta'kidlaydi. Ingliz va o'zbek professional muloqoti muayyan lingvistik va kognitiv

xususiyatlarni mushtarak qilsa, madaniy me'yorlar, kommunikativ konvensiyalar va kognitiv uslublardagi farqlar har bir tilda bu xususiyatlarning namoyon bo'lishini shakllantiradi.

Ingliz tilidagi professional diskursda kuzatilgan leksik zichlik va rasmiylashtirilgan tuzilmalar aniqlik, ob'ektivlik va mantiqiy fikrlashga madaniy urg'uni aks ettiradi. Bundan farqli o'laroq, o'zbek professional diskursining to'g'ridan-to'g'riligi, shaxslararo munosabat va hikoyaga asoslanganligi muloqotda shaxsiy aloqalar, ijtimoiy uyg'unlik va kontekstli sezgirlikning muhimligini ta'kidlaydi.

Bu topilmalar til o'rgatish, kasbiy tayyorgarlik va madaniyatlararo muloqot uchun muhim ahamiyatga ega. Ingliz va o'zbek tillarida kasbiy diskursning lingvistik va kognitiv dinamikasini tushungan holda o'qituvchilar va amaliyotchilar o'zlarining muloqot strategiyalarini turli madaniy va lingvistik kontekstlarda professional jamoalarning turli ehtiyojlari va kutishlarini qondirish uchun moslashtirishlari mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bizning tadqiqotimiz ingliz va o'zbek tillarida professional diskursning lingvokognitiv jihatlari haqida qimmatli fikrlarni taqdim etadi. Professional muloqotga xos bo'lgan lingvistik xususiyatlar va kognitiv jarayonlarni o'rganib, biz ikki til o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni yoritib berdik, ularning kognitiv asoslarini yoritib berdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bhatia, V. K. (1993). Analyzing genre: Language use in professional settings. Routledge.
2. Clark, H. H., & Brennan, S. E. (1991). Grounding in communication. Perspectives on socially shared cognition, 13(5), 127-149.
3. Schön, D. A. (1983). The reflective practitioner: How professionals think in action. Basic Books.
4. Swales, J. M. (1990). Genre analysis: English in academic and research settings. Cambridge University Press.

UO'K 800/801

O

Z.B.Choriyeva, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Topishmoqlar xalq adabiyotining bir turi sifatida til, madaniyat va ijodning qiziqarli chorrahasini ifodalaydi. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz topishmoqlarining badiiy-kompozitsiyaviy xususiyatlari o'rganilib, ushbu lingvistik jumboqlar ichiga singib ketgan o'ziga xos xususiyatlar va madaniy nuanslarga oydinlik kiritiladi. Qiyosiy tahlil orqali biz har ikki tilda topishmoqlarni shakllantiruvchi tuzilmaviy elementlar, lingvistik vositalar va madaniy motivlarni o'rganamiz, inson ifodasi va tasavvurining boy gobelenlari haqida tushuncha beramiz.

Kalit so'zlar: Topishmoqlar, o'zbek, ingliz, xalq adabiyoti, madaniy nuanslar, lingvistik asboblari

Аннотация. Загадки как форма народной литературы представляют собой интригующее пересечение языка, культуры и творчества. В данной статье исследуются художественно-композиционные особенности узбекских и английских загадок, проливают свет на уникальные особенности и культурные нюансы, заложенные в этих лингвистических загадках. Посредством сравнительного анализа мы углубляемся в структурные элементы, лингвистические приемы и культурные мотивы, которые формируют загадки в обоих языках, давая представление о богатом разнообразии человеческого выражения и воображения.

Ключевые слова: загадки, узбекский язык, английский язык, народная литература, культурные нюансы, лингвистические приемы.

Abstract. Riddles, as a form of folk literature, represent an intriguing intersection of language, culture, and creativity. This paper explores the artistic-compositional features of Uzbek and English riddles, shedding light on the unique characteristics and cultural nuances embedded within these linguistic puzzles. Through comparative analysis, we delve into the structural elements, linguistic devices, and cultural motifs that shape riddles in both languages, providing insights into the rich tapestry of human expression and imagination.

Keywords: Riddles, Uzbek, English, Folk Literature, Cultural Nuances, Linguistic Devices

Kirish. Topishmoqlar qadim zamonlardan beri geografik chegaralar va lingvistik to'siqlardan oshib o'tib, insoniyat madaniy ifodasining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Xalq og'zaki ijodi va og'zaki

N
I
N
G

ijodi to'qimalariga singib ketgan bu jumboqlar nafaqat o'yin-kulgi manbai, balki madaniy qadriyatlar, donishmandlik va ijodkorlikni avloddan-avlodga yetkazish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Dunyo bo'ylab topilgan keng ko'lamli topishmoqlar orasida o'zbek va ingliz madaniyatidan kelib chiqqan topishmoqlar o'ziga xos badiiy-kompozitsiya xususiyatlari bilan ajralib turadi, ular gullab-yashnagan noyob til va madaniy landshaftlarni aks ettiradi.

Topishmoqlarning jozibasi ularning ongni til va mantiqni o'ynoqi, ammo chuqur o'rganishga jalb qilish qobiliyatidadir. Ular tinglovchini yashirin ma'nolarni ochishga, lingvistik noaniqliklarni ochishga va kognitiv chaqqonlikni mashq qilishga undaydi. Ularning mohiyatida topishmoqlar ijodkorlikning mohiyatini qamrab oladi va ishtirokchilarni tasavvur va aql birlashadigan sohaga kirishga taklif qiladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi o'zbek va ingliz topishmoqlarining badiiy-kompozitsiya xususiyatlarini chuqur o'rganish, ularning lisoniy vositalari, mavzu motivlari, strukturaviy qoliplaridagi nozik jihatlarni ochib berishdan iborat. Ushbu ikki xil madaniy an'analarni qiyosiy tahlil qilish orqali biz til va madaniyat topishmoqlarning badiiy ifodasini qanday shakllantirishini yoritishni, inson ijodining boy gobelenlari va madaniy xilma-xillik haqida tushuncha berishni maqsad qilganmiz.

Ushbu tadqiq orqali biz quyidagi asosiy savollarga javob izlaymiz: O'zbek va ingliz topishmoqlarida qanday lingvistik vositalar ko'p qo'llaniladi? Ushbu ikki madaniy kontekst o'rtasida tematik motivlar qanday farq qiladi? O'zbek va ingliz topishmoqlarining badiiy kompozitsiyasi qanday tuzilish naqshlari bilan tavsiflanadi? Bu savollarga javob berish orqali biz topishmoqlarda mujassamlangan badiiy meros haqidagi tushunchamizni chuqurlashtirishga va til, madaniyat va ijod o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni yoritishga intilamiz.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili;

Topishmoqlar uzoq vaqtdan beri turli fanlarning olimlarini hayratda qoldirib, ularning til, madaniy va kognitiv jihatlariga e'tibor qaratgan. Ko'plab tadqiqotlar topishmoqlarning tuzilishi, vazifasi va madaniy ahamiyatini o'rgangan bo'lsa-da, adabiyotda topishmoqlarni turli lingvistik va madaniy kontekstlarda qiyosiy tahlil qilish, xususan, o'zbek va ingliz an'analari e'tibor qaratish bo'yicha sezilarli bo'shliq saqlanib qolmoqda.

Vladimir Propp o'zining "Xalq ertaklari morfologiyasi" nomli muhim asarida hikoya shakllarining, shu jumladan topishmoqlarning strukturaviy qonuniyatlarini tushunish uchun asos yaratdi. Proppning tipologik yondashuvi topishmoqlarni xarakterlar, harakatlar va funktsiyalar kabi hikoya qiluvchi elementlarga qarab turkumlash uchun asos yaratdi. Proppning asosiy e'tibori rus xalq ertaklariga qaratilgan bo'lsa-da, uning nazariy asoslari turli madaniyatlarda topishmoqlarni o'rganishga ta'sir qiladi.

Alan Dandes topishmoqlar haqidagi ilmiy nutqni ularning ijtimoiy-madaniy jihatlarini o'rganish orqali yanada kengaytirdi. Dundesning ta'kidlashicha, topishmoqlar madaniy me'yorlar, qadriyatlar va e'tiqodlarni ifodalash uchun vosita bo'lib xizmat qiladi, jamiyatning jamoaviy ruhiyati haqida tushuncha beradi. Uning turli madaniyatlarga oid topishmoqlarni qiyosiy tahlil qilishda umuminsoniy va madaniy o'ziga xos elementlarni ajratib ko'rsatib, takrorlanuvchi mavzu va motivlarni ochib berdi.

Archer Teylor topishmoqlarni tavsifiy, jumboqli va topishmoqli hikoyalarga tasniflashi lingvistik chegaralardan oshib ketadigan taksonomiyani taqdim etib, madaniyatlararo taqqoslashni osonlashtirdi. Teylor topishmoqlarda noaniqlik va bilvosita rolini ta'kidlab, ularning kognitiv jarayonlarni rag'batlantirish va ijodiy fikrlashni rag'batlantirish qobiliyatini qayd etdi. Uning asoslari turli madaniy kontekstlarda topishmoqlarning badiiy va kompozitsion xususiyatlarini tushunish uchun asos yaratdi.

Ushbu asosli hissalarga qaramay, o'zbek va ingliz topishmoqlariga oid tadqiqotlar kamligicha qolmoqda. Hasanovning O'zbekiston xalq og'zaki ijodi tahlili kabi o'zbek xalq og'zaki ijodiga yo'naltirilgan tadqiqotlar xalq an'analari doirasidagi topishmoqlarning madaniy ahamiyati haqida qimmatli fikrlarni beradi. Xuddi shunday, "Oksford ingliz folklor lug'ati" kabi asarlar qiyosiy tahlil qilish uchun boy omborni taklif qiluvchi ingliz topishmoqlarining to'liq to'plamini taqdim etadi.

Biroq o'zbek va ingliz topishmoqlarining badiiy-kompozitsiya xususiyatlarini lingvistik vositalar, mavzuli motivlar, strukturaviy naqshlarni o'z ichiga olgan tizimli tadqiq etish mavjud adabiyotlarda ayniqsa yo'q. Ushbu tadqiqot ushbu ikki til an'analariidagi topishmoqlarning o'ziga xos estetik fazilatlari va madaniy tuslarini yoritib beruvchi qiyosiy tahlil orqali ana shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan. Ushbu sa'y-harakatlar orqali biz butun dunyo bo'ylab topishmoqlarda mujassamlangan inson ijodining turli ko'rinishlari va madaniy ifodalarini chuqurroq tushunishga hissa qo'shishni maqsad qilganmiz.

O'zbek va ingliz topishmoqlarining qiyosiy tahlili ushbu lisoniy boshqotirmalarning badiiy-kompozitsiya xususiyatlariga oid qiziqarli fikrlarni ochib beradi, ularning lisoniy vositalari, mavzu motivlari va strukturaviy qoliplariga oydinlik kiritadi. Puxta tekshirish va chuqur mulohaza yuritish orqali biz o'zbek va ingliz jumboqlarini bir-biridan ajratib turuvchi o'ziga xos estetik fazilatlari va madaniy nuanslarni ochamiz.

O'zbek topishmoqlari ko'pincha qofiya, alliteratsiya va so'z o'yinlari bilan ajralib turadigan til vositalarining boy gobelenini namoyish etadi. O'zbek adabiyotining she'riy an'analari bu topishmoqlarga singib, ularga lirik go'zallik, ritmik kadens singdiradi. Bundan farqli o'laroq, ingliz topishmoqlari turli xil til vositalarini, jumladan metafora, o'xshatish va o'yin so'zlarini namoyish etadi. Ingliz tilining lingvistik ko'p qirraliligi so'zlar va iboralarni o'ynoqi manipulyatsiya qilish, ma'no va noaniqlik qatlamlarini yaratish imkonini beradi.

O'zbek topishmoqlarining mavzuli motivlari ko'pincha tabiatdan, kundalik hayotdan, xalq og'zaki ijodidan ilhom oladi. O'zbek madaniyatida keng tarqalgan agrar turmush tarzi va yer bilan chambarchas bog'liqligini aks ettiruvchi hayvonlar, o'simliklar va tabiat hodisalariga havolalar ko'p. Bundan farqli o'laroq, ingliz jumboqlari adabiyot, tarix va ommabop madaniyatga havolalarni o'z ichiga olgan kengroq mavzuli motivlarni o'z ichiga olishi mumkin. Mifologiya, adabiyot va folklordan figuralar tez-tez paydo bo'lib, topishmoq hikoyasiga chuqurlik va murakkablik qo'shadi.

Tarkibiy jihatdan o'zbek topishmoqlari odatda savol-javob formatida bo'lib, ixcham va to'g'ri ifodalanishi bilan ajralib turadi. Tuzilishining soddaligi oson yodlash va og'zaki uzatish imkonini beradi, bu o'zbek topishmoqlarini an'anaviy hikoya qilish uchun juda mos keladi. Bundan farqli o'laroq, ingliz topishmoqlari yanada murakkab hikoya tuzilmalarini qabul qilishi yoki bir nechta topishmoqlar bir-biriga bog'langan topishmoq davrlarini qo'llashi mumkin. Ingliz jumboqlarining strukturaviy murakkabligi ingliz tilida so'zlashuvchi dunyoning lingvistik va adabiy merosini aks ettiradi, bu esa hikoyaning moslashuvchanligi va ijodkorligini oshirishga imkon beradi.

O'zbek va ingliz topishmoqlarining badiiy-kompozitsion xususiyatlarida kuzatilgan farqlar kengroq madaniy tus va estetik tuyg'ulardan dalolat beradi. O'zbek topishmoqlari O'rta Osiyo an'analariining ta'sirini o'zida aks ettiradi, bunda og'zaki hikoya qilish, jamoaviy qadriyatlar, tabiatga ehtirom ko'rsatishga alohida e'tibor qaratilgan. Bundan farqli o'laroq, ingliz topishmoqlari G'arb tsivilizatsiyasining adabiy merosini namoyish etadi, adabiy motivlar, tarixiy ma'lumotnomalar va madaniy belgilarning boy gobeleniga asoslanadi.

O'zbek va ingliz topishmoqlarining qiyosiy tahlili ushbu til an'analariining badiiy rang-barangligi va madaniy boyligi haqida qimmatli fikrlarni beradi. Ikkalasi ham o'ynoqi ishtirok etish va intellektual rag'batlantirishning umumiy maqsadiga ega bo'lsa-da, ular paydo bo'lgan lingvistik, tarixiy va madaniy kontekstlarda shakllangan o'ziga xos stilistik xususiyatlarni namoyish etadi. O'zbek va ingliz jumboqlarining badiiy-kompozitsion xususiyatlarini ochib, biz bu abadiy boshqotirmalarda mujassamlangan til, madaniyat va ijod o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni yanada chuqurroq tushunamiz.

Kelgusi tadqiqotlar qiyosiy tahlilni kengaytirib, qo'shimcha til va madaniy kontekstlardan topishmoqlarni o'z ichiga oladi, bu janrning badiiy xilma-xilligini yanada to'liqroq tushunish imkonini beradi. Bundan tashqari, adabiyotshunoslik, tilshunoslik, antropologiya va folklori birlashtirgan fanlararo yondashuvlar butun dunyo bo'ylab topishmoqlarning madaniy ahamiyati va evolyutsiyasi haqida yangi tushunchalarni taqdim etishi mumkin. Bundan tashqari, raqamli gumanitar fanlar metodologiyalari turli madaniy an'analari bo'yicha til va tematik naqshlarni miqdoriy baholash imkonini beruvchi katta jumboqlarni tahlil qilish uchun ishlatilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dundes, A. (1966). The American concept of folklore. *Journal of the Folklore Institute*, 3(3), 226-249.

2. Propp, Vladimir. *Morphology of the Folktale*. University of Texas press, 1968.
3. Mieder, Wolfgang. "Archer Taylor, The Proverb." *Reading Matters: An Unfestschrift Für Regina Bendix* (2023): 267.
4. O'zbek xalq og'zaki ijodi: universitetlarning Filologiya va Jumalistika hamda pedagogika institutlarining Til va adabiyot fakultetlari uchun o'quv qo'llanma / O.Madayev; mas'ul muharrir H.Boltaboyev; O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti. - T.: MUMTOZ SO'Z, 2010. - 228 b.

UO'K 808.3

TARJIMASHUNOSLIKDA TARJIMA NAZARIYASI

*D.K.Djumakulova, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz**M.M.Xoshimxo'jayeva, dots., Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz*

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarjima va tarjima nazariyasining tarjimashunoslikdagi ahamiyati haqidagi ma'lumotlar berilgan. Shuningdek, tarjima nazariyasiga hissa qo'shgan tarjimashunos olimlar hamda tarjimaning hozirgi kundagi o'rni haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: tarjimashunoslik, tarjima, tarjimashunos, tarjima nazariyasi.

Аннотация. В этой статье представлена информация о важности перевода и теории перевода в переводоведении. Также описаны переводчики, внесшие вклад в теорию перевода и место перевода в наши дни.

Ключевые слова: переводоведение, перевод, переводчик, теория перевода.

Abstract. This article provides information about the importance of translation and translation theory in translation studies. Also, translators who contributed to the theory of translation and the place of translation today are described.

Key words: translation studies, translation, translator, translation theory.

Hozirgi kunda mamlakatimizda ham, xorijda ham tarjimashunoslik nazariyasiga doir bir qator tadqiqotlar olib borilmoqda. Tarjima sohasidagi nazariy tadqiqotlar tilshunoslikning so'nggi yutuqlaridan hisoblanib, tarjimashunoslik sohasidagi nazariy tadqiqotlarning so'nggi izlanishlari natijasida tarjima qilishdagi muammolarga aniqlik kiritilib bormoqda. Tarjima nazariyasi tilshunoslikda yangi sohalarining paydo bo'lishi, shuningdek, lingvistikaning murakkab yo'nalishlarining rivojiga hissa qo'shmoqda va uning nazariy asoslarini o'rganish tarjimashunoslik hamda tilshunoslik sohalarida dolzarb bo'lgan muammolarni hal qilishda ahamiyatli sanaladi.

Tarjima nazariyasi lug'atshunoslar, yozuvchilar, olimlar, tarjimonlar, adabiyotchilar, ommaviy matbuot xodimlari va boshqalar tomonidan muntazam ravishda qo'llanilgan. Tarjima nazariyasiga oid tanqidiy usullar va mazmunli ravishda ular ustida ko'p tadqiqotlar, maqolalar va kitoblar chop etilgan. Bu maqolalar va kitoblarning aksariyat qismi tarjima asoslarini, ularning belgilovchi omillarini, xatti-harakatlarini va ularning amaliyotdagi muammolarini o'rganishda yordam beradi.

Tarjimashunoslik fanining tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat: tarjima tarixi, tarjima nazariyasi, tarjima tanqidi, – deb ta'kidlagan X.X.Hamidov quyidagicha tarjima nazariyasini izohlaydi, tarjima nazariyasi – tarjima qonuniyatlari, tarjima qilish prinsiplarini o'rganadigan filologik fan [1, 55].

Tarjima nazariyasi muhim amaliy tarjimalar bilan birgalikda tarjimadagi turli nuqtai nazarlar, qarashlar va tajribalarni baholaydi. U tarjima qoidalarini sinchiklab tekshiradi, uning tamoyillarini bayon qiladi, ularning chegaralarini belgilaydi.

Tarjimashunoslik – tarjima nazariyasi, tarixi va tanqidi bilan shug'ullanuvchi fan, tarjimashunos – tarjima tarixi, nazariyasi va tanqidi bilan shug'ullanuvchi mutaxassis, olim [1, 49].

Tarjima nazariyasi matnni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish amaliyotini boshqaradigan turli tamoyillar, tushunchalar va metodologiyalarni hamda tarjima jarayoniga va tarjima qilingan matnlarga ta'sir etuvchi lingvistik, madaniy, ijtimoiy omillarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Olimlar tarjima jarayonini tushuntirish va tarjima qilingan matnlarni tahlil qilish uchun turli nazariy asoslarni taklif qiladi. Ushbu nazariy asoslar turli fanlardan o'rganib chiqiladi va matn tahlili, tarjima normalari va tarjimonning roli kabi jihatlariga e'tibor qaratish lozim. Tarjima nazariyasi tarix davomida ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan va ishlab chiqilgan. Ushbu sohadagi Roman Jakobson, Piter Nyumark,

Jorj Shtyaner, Mona Beyker, Lourens Venuti kabi taniqli olimlar tarjimashunoslik sohasidagi ishlari bilan tarjima nazariyasida alohida ahamiyatga ega. Bu olimlar tarjima nazariyasi va amaliyotini shakllantirishda katta rol o'ynagan va ularning asarlari tarjimashunoslik sohasidagi tarjimonlar, olimlarning ilmiy tadqiqotlariga katta hissa qo'shishda davom etmoqda.

XX asrning 40-90-yillarida O'zbekistonda tarjimashunoslarning ancha katta guruhi samarali ish olib bordi. Tarjimashunoslikning G'aybulla Salomov asos solgan maktabi vujudga keldi. Tadqiqotchilik ruhida ilmiy faoliyat olib borgan olimlar ichida L.Abdullayeva, E.Aznaurova, N.Vladimirova, G.G'afurova, N.Komilov, Q.Musayev, YU.Po'latov, M.Rasuliy, V.Rahmonov, S.Salomova, Z.Umarbekova, H.Homidov, A.Hojiahmedov, S.Olimov, Z.Isomiddinov ma'lum darajada Sanjar Siddiqning ishini davom ettirib, tarjimalarning sifatiga asosiy e'tiborini qaratdilar [3, 16].

Shuni ham aytish kerakki, ikki til lisoniy-uslubiy hodisalarini qiyoslash orqali asl nusxaning shakl va mazmun birligini tarjimada muqobil lisoniy vositalar yordamida qayta yaratish yo'l va imkoniyatlarini qidirib topish va shu asosda tarjima amaliyotining sifat o'zgarishiga olib keladigan nazariy umumlashmalar yaratish tarjima nazariyasining predmetini belgilaydi [4, 11].

Tarjimaga lingvistik tarjimashunoslik nuqtai nazaridan yondashib, Q.Musayevning quyidagicha ta'rifini berish mumkin: "Insoniyat faoliyatining murakkab shakli bo'lmish tarjima bir tilda yaratilgan nutqiy ifodani (matnni), uning shakl va mazmun birligini saqlagan holda, o'zga til vositalari asosida qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayondir. Demak, asliyat mansub bo'lgan til vositalari yordamida yaratilgan nutqiy ifoda(matn) tarjima tili qonuniyatlari asosida vujudga kelgan shunday ifoda bilan almashtiriladi. Shu yo'l bilan asliyat va tarjima tillari matnlarining mazmuniy-uslubiy adekvatligi yuzaga keltiriladi" [4, 8].

Tarjimani matn yoki nutqni bir tildan boshqa tilga o'zgartirish, shu bilan birga uning ma'nosi, ohangi va uslubini iloji boricha saqlab qolish sifatida tushunish mumkin. Bu jarayon asl xabarni manba tilida anglab yetish va uni maqsadli tilda to'g'ri yetkazishni o'z ichiga oladi. P.Nyumarkning so'zlariga ko'ra, tarjima "kontekstli qayta yaratish" bo'lib, bu yerda talqin qilish uchun tarjimon matnning tub mazmunigacha yetib borishi kerak, ya'ni yozuvchi nima deyishdan ko'ra nimani nazarda tutishini bilishi zarur [2, 190].

"Tarjima tushunchasining ma'nosi juda keng. Bir tildan ikkinchi tilga badiiy adabiyot: she'r, dramatik va nasriy asarlar, fanning turli-tuman sohalariga doir ilmiy va ilmiy-ommabop kitoblar, diplomatiya hujjatlari, rasmiy qog'ozlar, siyosiy arboblarning maqolalari va notiqarning nutqlari, gazeta materiallari, boshqa-boshqa tillarda so'zlashuvchi, "tilmoch"ning xizmatiga muhtoj bo'lgan kishilarning suhbatlari tarjima qilinadi, kinofilmlar o'giriladi", – deydi X.X.Hamidov [1, 50]. Bundan ma'lum bo'ladiki, tarjima tushunchasi juda keng ta'rifni qamrab olib, badiiy adabiyotning bir tildan ikkinchi tilga tarjimasida, turli ilmiy mavzularga oid ilmiy adabiyotlar hamda filmlar namoyishida "tarjimon"ga muhtoj bo'lganlarning suhbatlari tarjima qilinadi.

Har qanday tarjima oldiga ikki talab qo'yiladi:

- asliyatda ifodalangan fikr tarjimada ham to'la, aniq va ta'sirchan tarzda o'z akasini topishi kerak;

- tarjima o'zi o'girilgan til me'yorlariga mos kelishi kerak [1, 50].

Shunday ekan, har qanday tarjimani boshlashdan oldin ikkita shart bajarilishi kerak. Ushbu jarayon tarjima asl g'oyani to'liq holda va aniq yetkazishi kerak, shuningdek, tarjima ta'sirchanligini yo'qotmagan holda til me'yorlariga mos kelishi kerak.

Turli tillarda turli xil so'z shakllari, bog'langan gap tuzilmalari va ulardan nutqda foydalanish usullari mavjud bo'lib, har bir til o'ziga xos leksikaga ega. "Tarjima nazariyasi" deb nomlangan o'quv qo'llanmada quyidagi tahlilga e'tibor qaratadigan bo'lsak, "To take" fe'li uning ma'nosini ifodalovchi "olmoq" so'zlari bir qancha ma'nolarda bir-biriga mos kelmaydi. Misol uchun: To take an exam - imtihon topshirmoq; To take tea - choy ichmoq; To take off - yechinmoq; imtihon olmoq -to give an examination; dam olmoq-to have a rest; rasm olmoq - to photograph [3, 21]. Tarjimonlar odatda maqsadli til uchun manba tilidagi eng yaqin ekvivalentini topishga intilishadi.

Umuman olganda, tarjima nazariyasi tarjima jarayonining murakkabliklarini tushunish va tarjimonlarga to'g'ri, samarali jihatdan tarjimalarni yaratishda yo'l-yo'riq ko'rsatish uchun asos

yaratadi. Bu tarjima nazariyasi o'z ichiga matnlarni o'rganish, ulardan ma'lumot oluvchi qimmatli bilimlar jamlanmasini, yagona tillarning tarixini va ularning munosabatlari bo'yicha qimmatli ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Tarjima nazariyasiga oid tadqiqotlarni o'rganish davomida olimlar va izlanuvchilar o'zlarining tarjima amaliyotlarini tushunishga, shuningdek, ilmiy sohasida ilmiy faoliyatini rivojlantirishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hamidov X.X. Tarjimashunoslik fanidan ma'ruza matnlari. – Toshkent, 2012. – 88 b.
2. Newmark P. A textbook of translation. – Great Britain: Prentice Hall, 1988. – 292 p.
3. G'ofurov I., Mo'minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi: Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma. – Toshkent: Tafakkur-Bo'stoni, 2012. – 216 b.
4. Кудрат М. Таржима назарияси асослари: Дарслик.Т.: Ўзбекистон Республикаси ФА «Фан» нашриёти, 2005. – 352 б.

UDC 800

HISTORY OF INVESTIGATING FUNCTIONAL FORMS OF THE VERB

N. Djumaeva, associate professor, PhD, Bukhara State University, Bukhara

Аннотация. *Maqolada fe'ning funksional shakllarini o'rganish haqida qisqacha ma'lumot berilgan. Ushbu sohadagi turli tadqiqotlar tasvirlangan.*

Калит so'zlar: *fe'ning shaxssiz shakllari, formantlar, vazifalar, morfologik tuzilishi, konstruksiyalar, kognitiv tomonlari, pragmatic tomonlari.*

Аннотация. *В статье дан краткий обзор изучения функциональных форм глагола. Описаны исследования различных исследователей в этой области.*

Ключевые слова: *Неличные формы глагола, форманты, функции, морфологическая структура, конструкции, когнитивные аспекты, прагматические аспекты.*

Abstract. *The article gives brief overview of what has been studied on functional forms of the verb. It describes the investigations of different researchers on this field.*

Key words: *non-finite forms of the verb, formants, functions, morphological structure, constructions, cognitive aspects, pragmatic aspects.*

Verb system is divided into finite and non-finite forms. Finite verbs provide structure to sentences, indicate tense, person, and number, and form the main verb in the predicate of a sentence. Non-finite verb forms do not show tense, person or number. Different linguists conducted research on functional forms of the verb from different aspects. A. Anosova investigated non-finite forms of the verb in the English and Russian languages in scientific texts, their grammatical categories, syntactic functions. The author comes to the conclusion that non-finite forms are frequent in the analyzed texts due to their syncretic nature. The author also notes that constructions with non-finite forms of the verb, such as participial phrases and constructions with secondary predication, contribute to the compression of information, thereby being a means of language economy. Participles are most often used in the attributive function, as part of participial phrases they replace subordinate clauses. In English text there is a tendency to use participles and infinitives in postposition to a noun. The use of passive forms of participles in Russian and English texts, as well as impersonal sentences with modal words and infinitives are explained by the tendency towards the impersonality of the scientific text[1].

P. Kuznetsov worked on the system of functional forms of the verb in the Turkish language. His dissertation is devoted to one of the important sections of verb morphology of the modern Turkish literary language. The functional forms of the verb form the main ingredient of the verbal word form in Turkish and any other Turkic language. The number of formants covered by the system of functional forms and included in one of the rank classes of the morphological system of the Turkish verb significantly exceeds the number of all other verbal formants belonging to other rank classes. Thus, the core of the study consists of moods, tenses, modalities, various infinite verbal formations (participles, gerunds, action nouns, verbal nouns, etc.), which together form an extensive system of

forms of the Turkish verb, the study of which both in general and in its individual components are of significant scientific interest[2].

Cognitive-pragmatic features of non-finite verb forms in modern English were studied by J.Teterina[3]. The purpose of this study is to determine the cognitive features of these combinations due to their role in conveying the concept of the process. Non-finite forms of the verb are considered from the point of view of their cognitive characteristics as forms that have not only the properties of objectivity or attribute, but primarily as forms that convey the concept of a process and represent it through a connection in the context with formants of a closed class as activity, action or state. This cognitive-pragmatic approach allows us to interpret in a new way the meanings of the infinitive and gerund in combination with the same verbs and explain their role in the representation of the process concept. For the first time, an analysis of the meanings of the constructions V + to V and V + Ving is carried out in conjunction with formants of a closed class.

Studying the category of a verb and its forms has an important place in the scientific heritage of E.I. Korkina, because they are nuclear – grammatical means of expressing fundamental mental categories of language – predicative styles and modalities[4]. In accordance with your function verb is characterized by one thing or another a set of specific predicative grammatic categories (time, aspect, mood, voice), as well as coordinating categories –repeating some categories of the name and pronouns. In addition, the verb is a vertire – structural-semantic basis –syntactic and communicative unit, that is, proposals.

Korkina reviewed in comprehensively their morphological, syntactic and word-formation features. Paid attention mania also for isolated participial forms that have passed into other parts of speech - adverbs, service-in other words, etc. Scientist, based on comparative historical and systemic structural paradigms linguistics, identified and described these verbal forms of the verb in synchronic and diachronic aspects. What is it in shows an analysis of the monographic research by E.I. Korkina, the gerunds of the Yakut language retain traces contacts with ancient Turkic, Mongolian, and Evenki languages. Syntactic functions of verb forms received coverage at both the level of simple and complex sentences. At analysis of the functions of gerunds as part of a complex sentence E.I. Korkina adhered to traditional approach that dominated Turkology in the 60s and 70s. of XX century.

Azimova analyzed the expression of verbs in the spontaneous speech of persons with agrammatic aphasia on the example of the Uzbek language[5]. This problem is being studied for the first time using the material of the Uzbek language. The study was carried out based on an experiment in which two groups of people participated: the first group adults with aphasia, the second group - adults without speech pathology. Analysis of experiment shows that in this type of aphasia in the Uzbek language there is no dissociation of the verb and noun. This is explained by the complex morphological structure of verbs in the Uzbek language.

Analysis of spontaneous speech of persons with agrammatic aphasia by Azimova showed that there are violations in the use of gerunds and participles, but the name of the action is used within normal limits. Average number of gerunds used by individuals with agrammatic aphasia - 2, and in participants of the experiment without speech pathology - 8.6. It is known that the gerund and participle express the attribute: the first expresses presses a sign of an action, and the second - a sign of an object. Analysis of the experimental materials shows that in this type of aphasia in the Uzbek language there is no dissociation of the verb and the noun. This is explained by the complex morphological structure of verbs in the Uzbek language.

However, verb-related deficits are observed in the use of auxiliary verbs and functional forms of the verb. In the spontaneous speech of persons with aphasia, there are no auxiliary verbs, and the functional forms of the verb are significantly smaller than in the spontaneous speech of participants without speech pathology. Violations of these verb forms are based on the complexity of the cognitive mechanism of their use. Analysis of agrammatic spontaneous speech in the Uzbek language showed that the use of verb forms can correspond to the norms of language and speech. This is reflected in the use of correct conjugated forms of verbs and their agglutinative structure in the Uzbek language. However, for persons with agrammatic aphasia, certain difficulties are noted in the use of auxiliary

verbs and functional forms of the verb, which is explained by the complexities of the cognitive mechanism of their implementation.

REFERENCES:

1. Аносова А.А. Функционирование неличных форм глагола в научно-технических текстах русского и английского языков. Вестник ЮУрГУ. Серия «Лингвистика». 2020. Т. 17, № 1. С. 48–52
2. Кузнецов Петр Иванович. Система функциональных форм глагола в современном турецком языке : ил РГБ ОД 71:85-10/19
3. Тетерина Жанна Чеславовна. Когнитивно-прагматические особенности неличных форм глагола в современном английском языке : диссертация... кандидата филологических наук : 10.02.04 Москва, 2007 168 с. РГБ ОД, 61:07-10/1008
4. Коркина Е.И. Деепричастия в якутском языке. – Новосибирск: Наука, 1985. – 205 с.
5. Азимова Употребление форм глаголов при аграмматической афазии (на примере узбекского языка)
6. Djumaeva, N. (2024). Actuality of Pragmatic Analysis in Modern Linguistics. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 3(3), 426-429.
7. Rasulov Z. (2023). Lisoniy tejamkorlikning axborot ifodasidagi ortiqchalikka munosabati.
8. Yuldasheva, F. (2023). Исследования вежливости в современной лингвистике. Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali, (1), 480-483.

UDC 811.111

RELIGIOUS PICTURE OF THE WORLD AS AN IMPORTANT COMPONENT OF LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

N.Djumaeva, Senior teacher, PhD, Bukhara State University, Bukhara

M.Abdurakhmanova, Master student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. *Ushbu maqola dunyoning diniy manzarasi haqida ma'lumotlarni hamda bilimlarni o'z ichiga oladi. Unda turli tillarning diniy, madaniy jihatdan bog'liqligi hamda din va madaniyat bir-biriga chambarchas bog'liq ekanligi aytib o'tilgan. Maqolada diniy atamalar va ularning boshqa tillardagi o'rindoshi, ma'nosi hamda ekvivalenti keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Din, animism, fetishizm, miflar, hinduizm, budizm, xudolar, shumer-akkadlar, teliolingvistika, lingvokulturologiya, lingvokulturema.*

Аннотация. *Эта статья посвящается анализу религиозной картины мира. В нем сказано, что разные языки связаны религиозно и культурно, а религия и культура тесно связаны друг с другом. В статье упоминаются религиозные термины и их заменители, значения и эквиваленты в других языках.*

Ключевые слова: *Религия, анимизм, фетишизм, мифы, индуизм, буддизм, боги, шумеро-аккадцы, телиолингвистика, лингвокультурология, лингвокультурема.*

Abstract. *This article deals with the religious picture of the world which is important in linguistic picture of the world. It states that different languages are religiously and culturally related, and that religion and culture are closely related to each other. The article mentions religious terms and their substitutes, meanings and equivalents in other languages.*

Key words: *Religion, animism, fetishism, myths, Hinduism, Buddhism, gods, Sumero-Akkadians, theolinguistics, language and culture, linguocultureme.*

Religion as a separate form of worldview and worldview is one of the integral components of culture. This is explained by the fact that religion occupies a special place in the system of spiritual values as a part of culture. Religion has always had a great impact on culture, covering all its fields: architecture, art, painting, music, science, literature, ethics, manners, aesthetics, etc. Thus, the emergence of primitive religions (animism, fetishism, totemism) contributed to the appearance of the first cave paintings, sculptures created with the magical purpose of influencing the image. The first rites and rituals were also related to mythological and religious ideas (calling for rain, asking for God's mercy, burying the dead with things that help to appease the spirits). As noted in the theoretical literature on the history of religions, religion has been a source of creative inspiration for art throughout human history. Any religion led to the flourishing of architecture (Egyptian pyramids, mosques, churches, monasteries, Buddhist stupas, synagogues, etc.). The style of each religious building is strictly subject to religious requirements. For example, a stupa, a shrine in Buddhism,

consists of five parts, the five elements: earth, water, fire, air, and ether, which means emptiness, which means nirvana, and half, which represents Mount Meru, has a spherical axis - the center of the universe [1].

A number of religions (mainly Hinduism, Buddhism and Greco-Roman) influenced the formation of sculpture (Buddha statues, Olympian gods). Sculpture achieved its most important results in Greece and Rome, where every plot or character found its projection in sculpture (Zeus, Athena, Mars, Aphrodite, etc.). Painting, mosaics and frescoes developed during the Renaissance. Stories from Christian legends and ancient mythology became the basis for many works of famous artists such as Michelangelo, Rembrandt, Caravaggio, Raphael, Leonardo da Vinci. Religion also influenced the development of music and dance. Christian motifs are included in the works of famous classical music composers (Mozart's "Requiem", Schubert's "Ave Maria", Beethoven's "Miss Solemnis", Bach's "Magnificat", etc.). Hinduism influenced the emergence of spiritual melody (raga) and special musical rhythm (tala). In African voodoo, it is customary to tap to dance in a trance state. The dance invokes the gods and causes them to inhabit the believer during a trance. In Hinduism, dance is generally seen as a divine act and expresses the emotions of the gods. Thus, Shiva, one of the main deities of Hinduism, is called the king of dance (Nataraja), which symbolizes the movement of the universe in dance.

All of the above shows that religion and culture are closely related. Religion simultaneously affects culture and is an integral part of it, entering almost all areas of human life: everyday, social, socio-political, cultural, psychological, etc. Although language and religion, by definition of N.B.Mechkovskaya, "polar opposites", they have always had a close relationship. The topic of language, more precisely, glottogenesis (the origin of language and speech), the causes of linguistic differences, many early religions and myths put forward a divine theory about the origin of language. So, for example, in Egyptian mythology, the creation of language and writing belongs to Thoth - the god of wisdom, in the Hindus - the goddess Vach, in the Sumerian-Akkadians - Nabu, in Scandinavia - Odin, in the Philippines - Lumavig, etc. According to the biblical legend, man received the gift of speech from God himself, which is the highest gift that distinguishes him from other creatures, including angels who did not perform the task of naming [2].

According to many researchers, the emergence of grammar, or rather, the science of linguistics, was first of all required by religious needs to strengthen, preserve and transmit the language of canonized sacred texts, religious knowledge, and over time, linguistics acquired a secular character. Realization of the close relationship of the triad of language - culture - religion led to the emergence of a relatively new linguistic direction - theolinguistics, a science that "emerged at the intersection of language and religion and studies its manifestations and religion reflected in language" [3]. Currently, linguistics has developed several approaches to studying the problem of interaction between language and religion.

In the description of the linguistic picture of the world, units with religious symbols and their conceptual significance are considered based on the material of various texts. This direction is less developed. This is, in our opinion, firstly related to the complexity of the object being studied, and secondly, many linguists studying the problem of interaction between language and religion consider this problem an independent branch of linguistics. It is related to the fact that they do not define it and limit the scope of influence in this regard. It is aimed at studying it within such directions as vocabulary, phraseology, stylistics, comparative linguistics, communicative linguistics, linguoculturalism, linguoconceptology. However, in our opinion, these studies should be carried out in harmony with an independent interdisciplinary linguistic science - theolinguistics. As mentioned above, religion forms a unique image of perception, the moral consciousness of a certain nation, its spiritual and national perspective on the surrounding reality, which adds a unique religious picture of the world. The religious view of the world, expressed verbally through language, becomes the cultural heritage of the people and is reflected in the linguistic image of the world.

In this regard, as mentioned above, it becomes especially relevant to study the reflection of religious consciousness in the linguistic picture of the world. Theolinguistics as an independent branch of linguistics can include the above-mentioned approaches to the study of religious language

or focus on the study of the problem of language and religion using the achievements of a number of related linguistic sciences: text linguistics, cognitive linguistics, sociolinguistics, communicative linguistics, linguoculturology, etc.

The study of verbalization of religiously defined language phenomena at the mutual level is one of the directions of theology. The analysis of the linguistic material showed that the linguistic means of verbally expressing the religious view of the world are represented by multi-level linguistic units.

REFERENCES:

1. Kryvelev, I. A. The religious picture of the world and its theological modernization / I. A. Kryvelev. – M.: Nauka, 1968. – 292 p.
2. Religion and society / V. I. Garadzha [and others]. – M.: Nauka, 1994. – 300 p.
3. Tokarev S. A. Religion in the history of the peoples of the world. – 5th ed. – M.: Politizdat, 1986. – 576 p.
4. Spirkin, A. G. Philosophy / A. G. Spirkin. – M.: Gardariki, 2002. – 736 p.
5. Strel'nik, O. N. Philosophy: Textbook / O. N. Strel'nik. – M.: Yurait-Izdat, 2008. – 335 p.
6. Markina Z. A., Pomerants G. S. Great religions of the world. – M.: RIPOL, 1995. – 403 p.
7. Bi Jing'e. The religious picture of the world and its reflection in Russian phraseology // Russian text in the Eurasian context: language, literature, culture: Collection. Art. - Ulan-Ude: Buryat University Publishing House, 2003. - pp. 89.
8. Rasulov Z. (2023). Lisoniy tejamkorlikning axborot ifodasidagi ortiqchalikka munosabati.
9. Rasulov, Z. (2023). Pedagogika va psixologiyada manipulyatsiya tushunchasi. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 39(39).
10. Yuldasheva, F. (2023). Исследования вежливости в современной лингвистике. Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali, (1), 480-483.
11. Erkinovna, Y. F., Djurabaevna, D. N., & Madina, S. (2020). The Expression of Politeness Category in The Uzbek And English Languages. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(09).
12. Erkinovna, Y. F. (2022, January). Politeness strategies. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 80-82).
13. Джумаева, Н. (2023). Human centered motives in the image of magical objects in fairy tales. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 39(39).
14. Джумаева, Н. (2023). Ingliz hamda o'zbek xalq ertaklaridagi sehrli buyumlar orqali milliy madaniyatning ifodalanishi. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 39(39).

UDC 808.5

SOME CHARACTERISTICS OF FAIRY-TALE DISCOURSE

N. Djumaeva, associate prof., PhD, Bukhara State University, Bukhara
N. Akhmadova, master student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ertak diskursi tarixiy sivilizatsiya jarayonining dinamik qismi bo'lib, har bir ramziy harakat ijtimoiy sohada, sotsializatsiyada aralashuv sifatida qaraladi. Ertakni nashr etish jamoatchilikning ramziy e'loniga, o'zi, bolalari, sivilizatsiyasi nomidan vositachilikka o'xshaydi. Bu tarixiy bayonot. Bu yerda tarix xronologiya sifatida emas, balki matnni talab qiladigan yo'qlik va bo'shliq sifatida qabul qilinadi. Ertak yozish yoki ertak tayyorlashning spektakl yoki film sifatidagi ramziy harakati ertakni jamiyat va siyosiy ongsizligimiz bilan bog'laydigan masalalar bilan muammoli bo'ladi.

Kalit so'zlar: folklor, xurofot, ruhiy, axloqiy, rag'batlantirish, artefaktlar

Аннотация. Сказочный дискурс является динамической частью исторического цивилизованного процесса, при этом каждый символический акт рассматривается как вмешательство в социализацию в общественной сфере. Опубликовать сказку - это как символическое объявление общественности, посредничество от имени себя, детей, цивилизации. Это историческое заявление. История здесь воспринимается не как хронология, а скорее как отсутствие и разрыв, требующий текста. Символический акт написания сказки или изготовления сказки в качестве пьесы или фильма проблематизируется вопросами, которые связывают сказку с обществом и нашим политическим бессознательным.

Ключевые слова: фольклор, суеверные, моральные, этические, стимулы, артефакты

Abstract. The discourse surrounding fairy tales is a dynamic component of the historical process of civilization, wherein each symbolic action is perceived as an intervention in the socialization within the public realm. The act of having a fairy tale published can be likened to a

symbolic declaration made publicly, thereby making it a statement with historical significance. In this context, history is not understood as mere chronology but rather as a state of absence and rupture, necessitating the existence of a written text. The act of writing a fairy tale or creating a fairy tale in the form of a play or film is problematized through the posing of questions that establish a connection between the fairy tale and society, as well as our unconscious political beliefs.

Keywords: folklore, superstitious, moral, ethical, incentives, artifacts

Fairy tales continue to permeate, if not intrude upon, our lives on a global scale. They play a complex role in the process of cultural assimilation, that is, in shaping and reflecting the preferences, behaviors, and beliefs of individuals within a specific society. They exert a significant influence on the conduct and interactions of both young and old individuals in their daily endeavors. Although appearing to be universally applicable, fairy tales serve a particular purpose in conveying the values and concerns of distinct nations. The exact origins of fairy tales in ancient oral cultures, thousands of years ago, are not known to us with certainty. However, we are aware that they were symbolic narratives that arose from fundamental human experiences and contained crucial knowledge that fortified the communal ties of individuals living in close-knit clans and tribes. Salient elements of this knowledge gradually formed the foundation of stories that allowed humans to gain insights about themselves and the environments in which they dwelled. These informative narratives were not provided with titles. They were simply narrated to commemorate an event, to provide an exemplar, to caution against danger, to obtain sustenance, and to explicate what appeared inexplicable. Individuals shared stories in social settings to impart knowledge and share personal encounters. Although numerous ancient narratives may appear magical, extraordinary, imaginative, superstitious, or unreal to us, they were fervently believed by people, much like individuals today who place faith in religions, miracles, cults, nations, and concepts like "free" democracies that lack substantial grounding in reality. In actuality, religious and patriotic narratives bear more resemblance to fairy tales than we recognize, with the exception that fairy tales tend to be secular and do not stem from a prescriptive belief system or religious doctrines[1].

Fairy tales are founded upon the inherent inclination of humans towards social action - the endeavor to reshape the world to better suit human requirements while simultaneously endeavoring to adapt ourselves to the world. Nearly all fairy tales encompass a pursuit. Hence, whether conveyed orally, in written form, or through the medium of film, their primary focus has perpetually revolved around the endeavor to procure enchanted artifacts, extraordinary technologies, or benevolent individuals and creatures that can facilitate the protagonists in their transformative journey, enabling them to alter both their own existence and their surroundings, thereby rendering the world more conducive to peaceful and contented living. Fairy tales commence with conflict as we all embark upon our lives in a state of conflict. We are all inherently ill-suited to this world, and thus, we must somehow find our place, harmonizing with our environment and fellow beings. Consequently, we must devise or discover means of communication to appease and resolve conflicting desires and instincts.

Every society has devised a means of promoting cooperation and peaceful coexistence among its members, known as the civilizing process. Stories have been utilized as incentives within this process, being recounted and passed down through the ages, becoming embedded in the fabric of society and taking on various forms to fulfill social objectives that define their genre. Fairy tales, commonly referred to as wonder or magic tales in oral traditions, served as a medium of communication, allowing storytellers and listeners to envision and contemplate worlds that were more just and ideal than their own realities. These tales provided moral and ethical satisfaction without explicitly advocating or dictating specific actions.

Fairy tales, as previously mentioned, have their origins in oral traditions and were not bestowed with titles nor did they exist in their current forms which are communicated through print, paintings, recordings, performances, and films. These tales developed within traditions by means of imitation, memorization, replication, and re-creation. Scholars of folklore generally differentiate between wonder folk tales, which arose from oral traditions across the globe and are still in existence, and

literary fairy tales, which emerged from oral traditions through the intervention of manuscripts and print and are still being produced today in various mediated formats worldwide. In both the oral and literary traditions, the story types influenced by cultural patterns are so vast and varied that it is nearly impossible to define the typical plot of a wonder folk tale or a fairy tale, or to elucidate the connection between these two modes of communication. What is fascinating to study is how the oral and literary forms of the wonder/ fairy tale blended together once printing began to be developed in the fifteenth century in western civilization. The blend has been enhanced by other technologies such as audio-visual inventions of the late nineteenth century.

Fairy tales are not fictitious; they metaphorically convey the idea that life is challenging or that life is akin to a dream. The narrative structures of fairy tales, which take the form of quests, present alternative choices that we can pursue in order to fulfill our idealistic desire for self-improvement and societal transformation. The metaphors employed in fairy tales are deeply rooted in tangible reality. These tales examine the connection between actual social practices and the imaginative possibilities that, although feasible, are hindered in our everyday interactions. Fairy tales explore the absence of alignment between real-world practices and ethical ideals. Consequently, even the sentimental and seemingly contradictory happy endings in traditional fairy-tale romances and Hollywood films possess a subversive quality, compelling us to reflect on the deficiencies in our lives that prevent us from attaining our dreams and utopian aspirations. Undoubtedly, the contrived happy endings in standardized fairy tales are illusory and deceptive. Nevertheless, we must always question what impediments exist in reality that prevent us from achieving the same level of success in terms of finding love, wealth, and contentment as the protagonists do in fairy-tale melodramas.

As long as there exists dissatisfaction with the process of civilization, fairy tales will continue to emerge, either presenting alternative possibilities to the existing state of affairs or reconciling us with our societal norms and religious convictions. In the twenty-first century, there is no indication that the cultural production of fairy tales in all areas of life has diminished. The mass media relies on fairy tales to disseminate commercial and public messages worldwide. On a personal level, we encounter, narrate, and consume fairy tales on a daily basis, often without realizing our dependence on them to navigate through the day. I do not wish to prioritize the fairy tale above other significant forms of concise and impactful narratives, such as myth, fable, tall tale, proverb, legend, joke, and so forth. These genres are interconnected and serve as guides in our lives. We create patterns and draw parallels to navigate the complex and inexplicable challenges that define human existence. Fairy tales, as symbolic acts within society, allow us to intervene in the civilizing processes that hinder the moral fulfillment of our humanity. They speak out against passivity and exploitation, constructing worlds of contestation in which the art of subversion ultimately unveils profound truths that we often try to evade. However, fairy tales persist and linger, and as I stated at the beginning of this introduction, they continue to captivate us. They permeate and infiltrate our lives, revealing truths without dictating how we should live by those truths.

Critics and scholars have neglected to investigate the historical development of fairy tales, despite their significance in the lives of children. While there are numerous resources on the subject, including chapters in literature histories, essays, and books for adults, as well as psychological and structuralist studies, there is a distinct absence of social history, leaving a noticeable gap. This absence implies that brief descriptions and timelines are accepted as historical accounts, but in reality, they do not provide a comprehensive history. Interestingly, the studies that do exist give the impression that these tales are timeless[2].

Fairy tales targeting children possess characteristics that are universally appealing, timeless, therapeutic, wondrous, and aesthetically pleasing. The manner in which these tales have been transmitted throughout history is the following. From childhood and onwards into adulthood, the impact of fairy tales on our consciousness is such that it seems unimportant to be acquainted with their enigmatic origins, as long as they continue to exist and be produced. The past remains shrouded in mystery, particularly when it comes to the historical development of fairy tales for children. According to Fredric Jameson, history cannot be grasped as a tangible entity or a definitive narrative, but rather as an elusive force that can only be accessed through textual representation.

The discourse surrounding fairy tales is a dynamic component of the historical process of civilization, wherein each symbolic action is perceived as an intervention in the socialization within the public realm. The act of having a fairy tale published can be likened to a symbolic declaration made publicly, thereby making it a statement with historical significance. In this context, history is not understood as mere chronology but rather as a state of absence and rupture, necessitating the existence of a written text. The act of writing a fairy tale or creating a fairy tale in the form of a play or film is problematized through the posing of questions that establish a connection between the fairy tale and society, as well as our unconscious political beliefs. The fairy tales that we have come to regard as classical are not timeless, universally applicable, or inherently beautiful, nor are they the ultimate form of therapy for children. Instead, they are historical prescriptions that have been internalized and possess a potent and explosive nature. We acknowledge the influence that these fairy tales exert over our lives by imbuing them with a sense of mystique.

REFERENCES:

1. Zipes, J. (2011). *Fairy Tales and the Art of Subversion* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203805251>
2. https://www.researchgate.net/publication/289519921_a_linguistic_analysis_of_discourse_in_four_english_fairy_tales_in_terms_of_gender
3. Rasulov Zubaydullo Izomovich. (2022). On the Basis of Information-Discursive Analysis. *Indonesian Journal of Innovation Studies*, 18. <https://doi.org/10.21070/ijins.v18i.621>
4. Rasulov, Z. (2023). Lisoniy tejamkorlikning axborot ifodasidagi ortiqchalikka munosabati. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 42(42).
5. Rasulov Z. (2023). Lisoniy tejamkorlikning axborot ifodasidagi ortiqchalikka munosabati.
6. Rasulov, Z. I. (2023). The notion of non-equivalent words and realias in english and uzbek languages. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(6), 35-40.
7. Jones, S.S. (1995). *The Fairy Tale* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203820889>
8. Yuldasheva, F. (2023). Исследования вежливости в современной лингвистике. *Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali*, (1), 480-483.
9. Erkinovna, Y. F., Djurabaevna, D. N., & Madina, S. (2020). The Expression of Politeness Category in The Uzbek And English Languages. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(09).
10. Erkinovna, Y. F. (2022, January). Politeness strategies. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 80-82).
11. Джумаева, Н. (2023). Human centered motives in the image of magical objects in fairy tales. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 39(39).
12. Джумаева, Н. (2023). Ingliz hamda o'zbek xalq ertaklaridagi sehrli buyumlar orqali milliy madaniyatning ifodalanishi. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 39(39).

UDC 808.3

DISKURS LINGVOKULTUROLOGIYANING ASOSIY TADQIQOT OBYEKTI SIFATIDA

N.Djumaeva, katta o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

M.Murodova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *Ushbu maqolada diskursning tilshunoslikdagi o'rni, kognitiv lingvistikaning bir yo'nalishi hisoblangan lingvokulturologiya yo'nalishida tahlil qilinishi va uning obyekti ekanligiga turli olimlarning nazariya va qarashlari orqali sabablar ko'rsatilgan.*

Kalit so'zlar: *lingvokulturologiya, diskurs, millat, madaniyat, konsept, tafakkur, kontekst, matn, paradigma.*

Аннотация. *В данной статье место дискурса в лингвистике, его анализ в направлении лингвокультурологии, являющейся направлением когнитивной лингвистики, и его объект показаны через теории и взгляды различных ученых.*

Ключевые слова: *лингвокультурология, дискурс, нация, культура, концепт, мышление, контекст, текст, парадигма.*

Abstract. *in this article, the place of discourse in linguistics, its analysis in the direction of linguoculturology, which is a direction of cognitive linguistics, and its object are shown through the theories and views of various scientists.*

Key words: *linguoculturology, discourse, nation, culture, concept, outlook, context, text, paradigm.*

“Diskurs – bu ekstralingvistik-pragmatik, sotsial-madaniy, psixologik omillar bilan birgalikdagi izchil matn hisoblanib maqsadli ijtimoiy harakat sifatida qaraladigan nutq, odamlarning o‘zaro ta’siri va ularning ongi mexanizmlari (kognitiv jarayonlar)da ishtirok etuvchi komponent sifatida qaraladi. Shu sababli “diskurs” atamasi, “matn” atamasidan farqli o‘laroq, hayot bilan aloqasi tiklanmagan qadimiy va boshqa matnlarga qo‘llanilmaydi”[1].

"Diskurs" atamasi ilk bor tilshunoslikda amerikalik tilshunos Z. Xarrisning 1952-yilda nashr etilgan "Diskurs tahlili" deb nomlangan maqolasida ishlatilgan. Tilshunoslikda diskurs bir gapdan ham uzunroq til birligiga ishora qiladi. Diskurs so‘zi lotincha dis- “uzoqda” ma’nosidagi prefiksdan va “yugurish” ma’nosini bildiruvchi “currere” o‘zagidan olingan. Shuning uchun nutq "qochish" deb tarjima

qilinadi va suhbat qanday o'tishini anglatadi. Nutqni o'rganish - bu ijtimoiy kontekstda og'zaki yoki yozma tildan foydalanishni tahlil qilishdir. Diskurs tadqiqotlari nutqda tilning shakli va funksiyasini uning kichik grammatik qismlari,

masalan, fonema va morfemalardan tashqari ko'rib chiqadi. So'nggi yillardagi yondashuvlar nuqtai nazaridan, diskurs murakkab kommunikativ hodisa bo'lib, matnga qo'shimcha ravishda matnni to'liq anglash uchun zarur bo'lgan qo'shimcha lingvistik omillarni (fikrlar, dunyo haqidagi bilimlar, qabul qiluvchining maqsadlari, munosabatlari) ham o'z ichiga oladi. "Diskurs" atamasi zamonaviy fanda ko'p qirrali g'oyaviy-estetik hodisa sifatida turli filologiya sohalari va fanlarining tahlil obyektiga aylanib, turli tomonlardan qaraladi. Shu sababli, bugungi kunda diskursni o'rganish, uning kategorik xususiyatlari va munosabatlarini tahlil qilish eng ommaviy tadqiqot turlaridan biri bo'lib kelmoqda.

Diskursning yaratilishi va idrok etilishi madaniyat – tafakkur – til kabi murakkab, noaniq hodisalarning o‘zaro munosabatiga asoslanadi. Shuning uchun ham diskursni ko‘p qirrali tahlil qilish uni madaniyat, tafakkur va til o‘rtasidagi munosabatlarning keng kontekstda o‘rganishni belgilaydi.

Lingvokulturologiya – tilshunoslikning til, madaniyat, xalq madaniyatining tilda namoyon bo‘lish xususiyatlarini aks ettiruvchi, o‘rganuvchi fan. Til birliklarining lingvokulturologik tahlili tilshunoslik va madaniy hamjamiyatning o‘ziga xos xususiyatlari, milliy-madaniy xarakteristikani tavsiflashdir. Shu jihatdan olib qaraganimizda, diskursni lingvokulturologik jihatdan tahlil qilish matnning lingvokulturologik maydonini tashkil etuvchi lingvokulturologik birliklar tizimini aniqlashni, matnning mazmuniy-tematik dominantlari sifatida madaniy tushunchalarni o‘rganishni, nutqni individual – muallifning tilshunosligi sifatida ko‘rib chiqishni o‘z ichiga oladi. Lingvokulturologiyaning bevosita diskurs bilan bog‘liq jihatiga kelsak, “Lingvokulturologiya” kitobining muallifi V.A.Maslova bu borada quyidagicha yozadi: “Matn tilshunoslik va madaniyatning haqiqiy kesishuv nuqtasidir. Zero, diskurs til hodisasi va uning oliy sathi hisoblanadi, shu bilan birga, u madaniyat mavjudligining amal qilish shakli hamdir”[2] Diskursning lingvomadaniy tadqiqi, birinchi navbatda, “madaniy belgili so‘z”ning o‘ziga xos xususiyatlari va funksiyalarini tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, unda “inson yashaydigan, dunyo qiyofasi shakllanadigan koordinatalar tizimi” belgilab qo‘yiladi[3]. Yu. M. Lotman diskurs yaratishning zaruriy sharti va ayni paytda materiali bo‘lgan til ma’lum bir mentalitet bilan tavsiflanadi, deydi. Shu ma’noda, olim ta’rifiga ko‘ra, u “rassomning qo‘li tegmasdanoq ijtimoiy faollik bilan belgilangan maxsus materialni ifodalaydi”[4].

Ushbu nuqtai nazar tufayli, madaniy tilshunos uchun diskursni "rasmii madaniyat birligi" sifatida o'rganish vazifasi dolzarb bo'lib qoladi. Diskursning lingvomadaniy parametrlarini hisobga olgan holda, V.V. Vorobyovning ta’kidlashicha, "birinchidan, u ma’lum bir madaniy-lingvistik hamjamiyat dunyosining ma’lum bir rasmini oladi. Ikkinchidan, matn shaxsning lingvistik realizatsiyasini xarakterlovchi xususiyat sifatida ma’lum bir homo-loquens (gomolog - so'zlovchi shaxs) bu yerda va hozirda ifodalangan madaniyat darajasini hamohanglikda aks ettiradi"[5].

S. V. Ivanovanning fikriga ko'ra, bularning barchasi diskursni "til va madaniyat simbiozining eng yorqin mahsulotiga aylantiradi, lingvomadaniy kodning xususiyatlarini aktuallashtiradi va

namoyon qiladi. Shu boisdan ham tahlilga lingvomadaniy yondashish diskursni o'rganish uchun samarali va istiqbolli ko'rinadi, chunki har bir so'z ijodkori ayni paytda o'zining ijodiy va lingvistik ko'rinishlarida o'ziga xos va tipikdir. U ma'lum bir millat vakili bo'lib, muayyan madaniy kontekstda va lingvistik nutqda ishtirok etadi, shuning uchun uning lingvistik ongi o'z xalqining lingvistik ongiga mansubligi bilan tavsiflanadi. V. fon Gumboldtning har bir milliy tilning o'ziga xos "ichki shakli" borligi, milliy ruhning o'ziga xosligi bilan belgilanadigan o'ziga xos tuzilishga ega ekanligi haqidagi fikriga asoslanib, yozuvchi tili haqida ham shunday deyishimiz mumkin[6].

Diskursni lingvokulturologik yondashuv nuqtai nazaridan tahlil qilish nafaqat yozuvchining alohida badiiy asarini, balki uning butun asarlarining korpusini yagona lingvistik makon sifatida talqin qilish imkonini beradi. Shunday qilib, lingvomadaniy tahlilning diskurs tili asosida dunyoning lingvistik modelini qayta qurishdir.

Bugungi kunda lingvokulturologiya va kognitiv lingvistikada kontseptsiyani talqin qilishda uchta yondashuv ajratilganiga qaramay, ular uchun umumiy bo'lib qolgan narsa madaniyat, tafakkur va til o'rtasidagi bog'liqlikning asosiy belgisi sifatida ko'rsatilishidir. Diskurs esa shu madaniyat, tafakkur, til uchligini yaqqol namoyon etuvchi obyekt sifatida kognitiv tilshunoslikda, ayniqsa lingvokulturologiyada asosiy obyekt sifatida qaraladi. Nafaqat yozma balki og'zaki shakli ham lingvomadaniyatshunoslik uchun shu millat madaniyati va tafakkurining tildagi aksidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Маслова В.А. Лингвокультурология.–М.: 2001 P-65
2. Маслова В.А. Лингвокультурология.–М.: 2001. P-427
3. ЛурьеС. В. Историческаяэтнология. М.: АспектПресс, 1997. P-221
4. ЛотманЮ. М. Семантика культуры и понятие текста // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / под ред. В.П. Нерознака. М.: Academia, 1997. P-206
5. ВоробьевВ. В. Лингвокультурология (теорияиметоды). М.: РУДН, 1997. P-302
6. Алефиренко Ф. Н. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб. пос. М.: Флинта: Наука, 2010. P-67
7. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. –М.: Школа "Языки русской культуры", 1996.
8. Слышкин Г.Г. От текста к символу. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании дискурса. –М.: Издательский центр «Академия», 2000.
9. Rasulov Z. (2023). Lisoniy tejamkorlikning axborot ifodasidagi ortiqchalikka munosabati.
10. Yuldasheva, F. (2023). Исследования вежливости в современной лингвистике. Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali, (1), 480-483.
11. Джумаева, Н. (2023). Human centered motives in the image of magical objects in fairy tales. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 39(39).
12. Джумаева, Н. (2023). Ingliz hamda o'zbek xalq ertaklaridagi sehrli buyumlar orqali milliy madaniyatning ifodalanishi. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 39(39).

UO'K 80/81; 004

KOMPYUTER LINGVISTIKASI IMKONIYATLARI VA DASTURIY TEKNOLOGIYALAR

M.K.Djurayev, katta o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Maqolada kompyuter lingvistikasi oldida turgan masalalar axborotni yig'ish, to'plash, qayta ishlash va olish jarayonlarini lingvistik ta'minlash vazifalari o'rganilib chiqilgan. Bu vazifalar, nutqni aniqlash va sintez qilish, matnlarni avtomatik tarjima qilish, elektron matn korpusini yaratish va ulardan foydalanish, matndan ma'lumot olish, o'z-o'ziga havola qilish usullari hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Matematik modell, texnologiya, tabiiy tillar, Natural Language Processing, NLP, Kompyuter lingvistikasi, tabiiy tilni yaratish (NLG), tabiiy tilni tushunish (NLU).

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, стоящие перед компьютерной лингвистикой, задачи лингвистического обеспечения процессов сбора, сбора, обработки и получения информации. К этим задачам относятся распознавание и синтез речи, автоматический перевод текстов, создание и использование электронных текстовых корпусов, извлечение информации из текста, методы самореференции.

Ключевые слова: математическая модель, технология, естественные языки, обработка естественного языка, NLP, компьютерная лингвистика, генерация естественного языка (NLG), понимание естественного языка (NLU). математическая модель, технология, естественные языки, обработка естественного языка, NLP, компьютерная лингвистика, генерация естественного языка (NLG), понимание естественного языка (NLU).

Abstract. The article discusses the issues facing computer linguistics, the tasks of linguistic support for the processes of collecting, collecting, processing and obtaining information. These tasks include speech recognition and synthesis, automatic translation of texts, creation and use of electronic text corpora, extraction of information from text, and self-reference methods.

Keywords: mathematical model, technology, natural languages, natural language processing, NLP, computational linguistics, natural language generation (NLG), natural language understanding (NLU). mathematical model, technology, natural languages, natural language processing, NLP, computational linguistics, natural language generation (NLG), natural language understanding (NLU).

Ko'pchilligimiz har kuni qidiruv tizimlari, ovozli yordamchilar va matn tarjimonlaridan foydalanamiz. Ushbu texnologiyalarning paydo bo'lishi matematik modellar yordamida tabiiy tillarni tavsiflash bilan shug'ullanadigan sun'iy intellekt sohasi hisoblangan lingvistika tufayli paydo bo'lgan. Maqolaning yana bir jihati kompyuter lingvistikasi va tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari asosida sog'ligida nuqsoni bor shaxslarning imkoniyatlarini kengaytirishga yordam berish yo'llari ham ko'rsatib o'tilgan.

Ajdodlarimiz rivojlanayotgan jamiyat ehtiyojlariga xizmat qilish uchun ming yillar avval tabiiy tilni ixtiro qilgan. Zamonaviy tabiiy tillar o'z qonunlariga ko'ra rivojlanadi, har bir davrda ular insoniy muloqot, his-tuyg'ular, fikrlar va harakatlarni ifodalashning munosib vositasi bo'lib xizmat qilgan.

Tabiiy tilning tuzilishi va qo'llanilishi suhbat ishtirokchilarining tajribalari va bilimlari, shuningdek, dunyoqarashi va xatti-harakatlari o'xshash bo'lgan degan taxminga asoslanadi. Mutlaqo boshqa tabiatdagi mavjudot - kompyuter bilan axborot almashish uchun cheksiz tildan foydalanishi katta muammo edi.

So'nggi 200 yil ichida insoniyat kundalik hayotda jamiyatga xizmat qiladigan mexanik va elektron qurilmalari yordamida ko'plab vazifalarni muvaffaqiyatli avtomatlashtirmoqda. 20-asrning ikkinchi yarmida odamlarning e'tibori tabiiy tillarni qayta ishlashni avtomatlashtirishga qaratildi (Natural Language Processing, NLP). O'shandan beri qurilmalar nafaqat mexanik funksiyalarni, balki intellektual funksiyalarni ham bajararmoqda.

Shulardan kelib chiqqan holda kompyuterlarga yangi vazifa yuklandi: matnni o'qish, uning to'g'riligini tekshirish, belgilangan ko'rsatmalarga rioya qilish yoki ushbu matnning ma'nosiga asoslanib oqilona javob berish bunda odamlar faqat yakuniy qarorlarni o'zlari uchun saqlab qolishgan.

Kompyuter lingvistikasi tabiiy tilni qayta ishlash bilan bog'liq muammolarni hal qiladi. Kompyuter lingvistikasi - bu tabiiy tilni bilish darajasini kompyuterda modellashtirish, matn va nutqni avtomatik qayta ishlashning amaliy muammolarini hal qilish bilan shug'ullanadigan bilim sohasi hisoblanadi.

Kompyuter lingvistikasi tarixi 1950-yillarda mashhur amerikalik tilshunos, publitsist va faylasuf Noam Xomskiyning tabiiy til strukturasini rasmiylashtirishga qaratilgan tadqiqotlari, shuningdek, kompyuter tarjimasi bo'yicha sinov tajribalari va tabiiy tilni tushunish uchun birinchi avtomatlashgan axborot dasturiy tizimini ishlab chiqishidir.

Aytish mumkinki, kompyuter lingvistikasi 1954-yil yanvar oyida Jorjtaun universitetida (AQSh) kompyuter tarjimasi bo'yicha dunyodagi birinchi ommaviy eksperiment o'tkazilgan paytda paydo bo'lgan. Muhandislar 60 dan ortiq jumalarni rus tilidan ingliz tiliga to'liq avtomatik rejimda tarjima qilishga muvaffaq bo'lishadi.

1980-yillarning oxirida Internetning rivojlanishi bilan elektron shaklda mavjud bo'lgan matnlar hajmi keskin oshdi, bu esa axborotni qidirish texnologiyalarida kvant sakrashiga olib keldi. Tabiiy

tildagi matnni qayta ishlash uchun mutlaqo yangi vazifalar paydo bo'ldi. Shu bilan birga, birinchi kompyuter o'rganish algoritmlari va statistik kompyuter tarjimai tizimlari yaratildi.

Tilni qayta ishlash sohasidagi yutuq 2010-yillarda, chuqur o'rganish algoritmlari rivojlana boshlaganda yuz berdi. O'shandan beri hisoblash lingvistikasidagi muammolarni hal qilish uchun ko'plab ishlanmalar paydo bo'ldi va paydo bo'lishda davom etmoqda.[1]

Bugungi kunda kompyuter lingvistikasi tabiiy tilni qayta ishlash, matn va nutqni aniqlash vositalari, tarjima tizimlari, matn muharrirlari, tilni o'rgatuvchi materiallar, ovoqli yordamchilar, aqlli chatbotlar va boshqa ko'plab dasturlarni o'z tarkibiga qamrab oladi.

Kompyuter lingvistikasi katta hajmdagi matndan kerakli ma'lumotlarni olish vositasi sifatida ilm fanga kirib keldi.

Matnni aqlli avtomatik qayta ishlash zarurati asosan ikkita sababga ko'ra yuzaga keladi, ularning ikkalasi ham ishlab chiqarilgan matnlar soni bilan bog'liq.

Butun dunyo bo'ylab matnlar bilan ishlaydigan millionlab odamlar hujjatlarni qayta ishlashning zamonaviy standartlariga javob berish uchun yetarli bilim va ma'lumotga ega emaslar. Masalan, ofisdagi kotiba hujjatlar bilan ishlashda har safar yuzlab turli qoidalarni hisobga olmaydi ya'ni xatni o'z tilidan boshqa tilli kompaniyalarga yuborishda ko'plab xatoliklar va matnning mazmunini o'zgartirib yuboradi. Shuning uchun, kompyuter foydalanuvchilarining har bir yangi avlodini o'zlari bajarishga qayta-qayta o'rgatishdan ko'ra, kompyuterni bu ishni bir marta bajarishga o'rgatish arzonroqdir.[2]

Ko'p hollarda, ongli qaror qabul qilish yoki ma'lumotni topish uchun foydalanuvchi katta hajmdagi matnni o'qib chiqishi, tushunishi va uni hisobga olishi zarur bo'ladi. Kompyuter lingvistikasining qayta ishlash ob'ekti tabiiy tildagi matnlar bilan bo'lganligi sababli, uning rivojlanishini umumiy tilshunoslik sohasidagi asosiy bilimlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Tilshunoslik insonning tabiiy tili, uning tuzilishi va faoliyati haqidagi fandır.

Tilshunoslik bir nechta bo'limlarni o'z ichiga oladi:

✓ Fonologiya va grafika til belgilarining eshitish yoki vizual idrok etuvchi tomonini, semantikasini esa, aksincha, ularning semantik, tushunarli va tarjima qilinadigan qismini o'rganadi.

✓ Morfologiya nutqiy so'zlarning ichki tuzilishi va tashqi shakli, jumladan, gap bo'laklari va ularning kategoriyalari bilan shug'ullanadi.

✓ Sintaksis gaplar tuzilishini, gapdagi so'zlarning o'zaro kelishik va tartibini hamda til birligi sifatidagi umumiy xususiyatlarini o'rganadi.

✓ Pragmatika belgilarning ularni ishlab chiqaruvchi va sharhlovchi sub'ektlarga munosabatini o'rganadi.

Bu bo'limlar berilgan tabiiy til matnidagi grammatik va semantik ma'lumotlarni ajratib olishdan iborat bo'lgan avtomatik matn tahlilining bosqichlariga mos keladi.

Pragmatika odamlarning muayyan vaziyatda matn yaratish motivatsiyasini o'rganadi

Semantika alohida so'zlarning ma'nosini o'rganadi

Sintaksis gap tuzilmalari va so'z birikmalarini tekshiradi

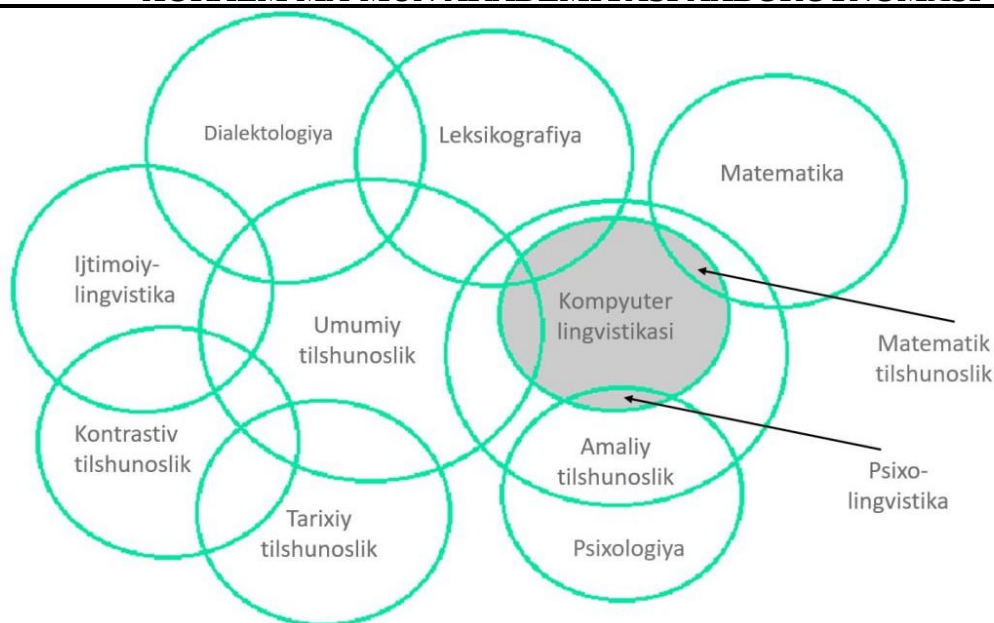
Morfologiya alohida so'zlarning ichki tuzilishini va yangi so'zlarning hosil bo'lish qonunivatlari o'rganadi

Grafika yozma nutq-grafemalari, harflar, ierogliflarning elementar birliklarining xususiyatlarini o'rganadi.

Fonologiya nutqni tashkil etuvchi tovushlarni o'rganadigan fan

Olti yoshga kelib, bola dastlabki uch bosqichni to'liq qamrab oladigan va to'rtinchi va beshinchi bosqichlarni qisman qamrab oladigan til bilimining rivojlanish darajasiga yetadi. Kompyuterni o'rganish hozircha to'rtinchi, sintaktik darajada eng samarali, foydalanuvchi kutganlari esa pragmatik darajada.[4]

Kompyuter lingvistikasi, tilshunoslik, matematika, informatika va sun'iy intellekt tarkibida shakllanadi.

Bu yerda turli fanlar chorrahasida qanday yangi yo‘nalishlar shakllanayotganini ko‘rishimiz mumkin. Masalan, psixolingvistika psixologiya va tilshunoslik.

Biroq, fan eng ko‘p avtomatlashgan axborot sohasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, uning doirasida individual intellektual funksiyalarning dasturiy modellari ishlab chiqiladi. Bunda nutq sintezi va matn yaratish hisoblash lingvistikasining asosiy vazifalari hisoblanadi.

Kompyuter lingvistikasi oldida axborotni yig‘ish, to‘plash, qayta ishlash va olish jarayonlarini lingvistik ta‘minlash vazifasi turibdi. Ulardan eng muhimlari:

- ✓ Nutqni aniqlash va sintez qilish.
- ✓ Matnlarni avtomatik tarjima qilish.
- ✓ Elektron matn korpusini yaratish va ulardan foydalanish.
- ✓ Matndan ma‘lumot olish.
- ✓ O‘z-o‘ziga havola.

Kompyuterga matn kiritishda xatolarni avtomatik aniqlaydi va tuzatadi, bunda savol-javob tizimini yaratish asosiy parametrlardan hisoblanadi, masalan, elektron lug‘atlar, tezauriyalar, ontologiyalarni yaratish masalasi.

NLU va NLG: hisoblash tilshunosligi muammolarini hal qilish uchun yondashuvlar.

NLP ikkita asosiy muammoga duch keladi: tabiiy tilni yaratish (NLG) va tabiiy tilni tushunish (NLU).

Til yaratish - bu, masalan, chatbotlar uchun qisqa matn parchalarini yoki ilovalar uchun maxsus tarkibni yaratishga yordam beradigan xususiyat. NLGni odamlar g‘oyalarni yozish yoki nutqqa aylantirganda foydalanadigan jarayon bilan solishtirish mumkin.

Tabiiy tilni tushunish sizga odamdan buyruqlar va so‘rovlarni unga qulay shaklda qabul qilish, shuningdek, ma‘lumotlarni saralash, asosiy narsani ajratib ko‘rsatish, matn mazmunini va uning hissiy ranglarini tahlil qilish imkonini beradi.

Moslashuvchan texnologiyalar yordamida imkoniyati cheklangallarga xizmat qilish tizimlarini kengaytirish.

Keling, kompyuter lingvistikasi nima ekanligini, u qanday muammolarni hal qilishini va sog‘ligida nuqsoni borlarga qanday yordam berishini ko‘rib chiqaylik.

Kompyuter lingvistikasi imkoniyati cheklanganlarga yordam berish uchun yaratilgan adaptiv texnologiyalarning asosidir. [5]

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma‘lumotlariga ko‘ra, imkoniyati cheklanganlik 1 milliarddan ortiq odamga ta‘sir qiladi - dunyo aholisining taxminan 15 foizi. Surunkali kasalliklar va aholining demografik qarishi tufayli sayyoramizda nogironlar soni muttasil ortib bormoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Konventsiyasiga ko'ra, imkoniyati cheklanganlar qatoriga turli to'siqlar bilan munosabatda bo'lganda, insonning jamiyatda boshqalar bilan teng ravishda to'liq va samarali ishtirok etishiga to'sqinlik qiladigan doimiy jismoniy, aqliy, intellektual yoki hissiy nuqsonlari bo'lgan shaxslar kiradi.

Kompyuter tahlili va tabiiy tilni qayta ishlash sohasidagi ishlanmalar aholining ushbu toifasi uchun hayotni osonlashtirishga mo'ljallangan. Bu, ayniqsa, jismoniy, kognitiv va hissiy nuqsonlari bo'lganlar uchun to'g'ri keladi. Yangi adaptiv texnologiyalar nogironlarning imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi va ularga ishda, ko'chada va uyda ko'proq avtonomiya beradi.

Kompyuter lingvistikasi eshitish, ko'rish va nutqida nuqsonlari bo'lgan odamlar uchun muloqotni osonlashtiradi.

Kompyuter lingvistikasi imkoniyati cheklanganlarga yordam berish uchun qanday muammolarni hal qiladi?

1. Jismoniy yoki kognitiv buzilishlarda nutq sintezi tan olinishi.
2. Tushunuvchanlikni yaxshilash uchun nutqni o'zgartirish.
3. Kundalik hayot uchun nutq va til texnologiyalari orqali g'amxo'rlik va cheklangan qaram yashash muhitini yaxshilash.
4. Yordamchi muqobil aloqa uchun modellashtirish va kompyuterni o'rganishga yangi yondashuvlar.
5. Cheklangan ma'lumotlarga asoslangan yordamchi muloqot va nutq sintezi uchun moslashtirilgan so'zlashuvlar.
6. Yordamchi texnologiyalarga moslashtirilgan multimodal foydalanuvchi interfeyslari va dialog tizimlari.
7. Kognitiv yordam dasturlari uchun NLP.
8. Ko'rish qobiliyati zaif odamlar uchun grafik ma'lumotlar taqdimoti.
9. Nutq va NLP front-end ilovalar uchun qo'llaniladi.
10. Tilni qayta ishlash ilovalari uchun miya-kompyuter interfeyslari.
11. Yordamchi texnologiyalar uchun nutq, tabiiy va multimodal interfeyslar.
12. Webga kirish imkoniyati, matnni soddalashtirish, nutq yoki maxsus belgilar kabi moslashtirilgan taqdimot rejimlari.

13. Klinikalarda nutq va NLP vositalarini qo'llash.

14. Lingvistik manbalar, korpus diagrammalari va izohlari.

NLP bozorining o'sishi bir necha omillar bilan cheklanadi, jumladan:

1. Inson va kompyuter o'rtasida matn ma'lumotlarini idrok etish, tushunish va tan olish nuqtai nazaridan bo'shliq mavjudligi;
2. Tabiiy tillarni qayta ishlash sohasidagi tadqiqotchilarni tayyorlash dasturlari va kadrlar yetishmasligi;
3. Kompyuterda ishlov berish va matnlarning konteksti va ma'nosini tushunish qiyinligi.

NLP segmentidagi muammolardan biri ham bitta tizim yordamida matn bilan ishlashning turli muammolarini hal qiladigan universal til modellari va arxitekturasini yaratishni amalga oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Boguraev B. (1994) Mashinada o'qiladigan lug'atlar va hisoblash tilshunosligi tadqiqotlari. In: Hisoblash tilshunosligining dolzarb muammolari: Don Uoker sharafiga. Dordrex: Springer Niderlandiya. https://doi.org/10.1007/978-0-585-35958-8_7
2. Coscoy Y. (1997) Rasmiy dalillar uchun tabiiy tilda tushuntirish. In: Hisoblash tilshunosligining mantiqiy jihatlari. Berlin, Geydelberg: Springer Berlin Heidelberg.
3. Yo'ldoshev B. Matematik va kompyuter lingvistikasi (uslubiy qo'llanma). – Samarqand: SamDU nashri. 2007. – B. 57-58.
4. Po'latov A., Muhamedova S. Kompyuter tilshunosligida matnni avtomatik tahrir qilish uchun yaratilgan dasturning ba'zi lisoniy asoslari // O'zbek tilshunosligi masalari (ilmiy maqolalar to'plami). – Toshkent: TDPU nashri. 2003. – B. 32-36.
5. To'rayev H. Matematik mantiq va diskret matematika. – Toshkent: O'qituvchi, 2003. – 416 b.

Annotatsiya. Folklor-so'z san'atining eng qadimiy shaklidir. Unda nafaqat so'z, musiqa, ijro, urf-odat, irim-sirimlar, xalqona ifodalar, orzu-istak va qayg'u-hasratlar – barchasi birga yashaydi. Shu jarayonning jonli hududida jonli obrazlar paydo bo'ladi. O'zbek va turk allalarida ham insonlar obrazi bilan yonma-yon ifodalangan qushlar obrazi orqali onaning tuyg'ulari, hissiyotlari alohida planga olib chiqilgan.

Kalit so'zlar: kult, an'anaviylik, improvizatsiya, paremiologik, ramz, ayyorlik

Аннотация. Фольклор – древнейшая форма речевого искусства, в нем сосуществуют не только слова, музыка, представления, обычаи, обряды, народные выражения, мечты и печали. В живой зоне этого процесса появляются живые изображения. В узбекских и турецких аллах чувства и эмоции матери выведены на особый уровень через образы птиц, которые выражены рядом с образом людей.

Ключевые слова: культ, традиционализм, импровизация, паремиологический, символ, обман.

Abstract. Folklore is the most ancient form of speech art. In it, not only words, music, performance, customs, rituals, folk expressions, dreams and sorrows live together. Live images appear in the live area of this process. In Uzbek and Turkish allas, the feelings and emotions of the mother are brought to a special level through the image of birds, which are expressed side by side with the image of people.

Key words: cult, traditionalism, improvisation, paremiological, symbol, trickery

Kirish. O'zining tabiiy kuyi, ohangi, so'zi bilan birgalikda tug'ilgan xalq qo'shiqlari ritmik izchilligi, obrazlarning uyg'unligi, so'zlarning o'z o'rnida tanlanganligi, ritm va ohangning mazmunga mutanosibligi tinglovchining diqqatini jalb etadi. Ayniqsa, allalardagi obrazlar tizimining o'zaro uyg'unligi, shu bilan birga rang-barangligi uning hayotiy voqealar, ta'sirchan iboralar va mazmunder misralar bilan boyib borishida muhim bosqich bo'lgan.

Adabiyotlar tahlili. Alla so'zining genezisi, janr sifatidagi xususiyatlari haqida O. Safarovning "O'zbek bolalar folklori" va "Allayo-alla" kitoblarida batafsil ma'lumotlar berilgan. Shuningdek, S. Mirzayevaning "Alpomishga alla aytgan momolarim" nomli kitobida, Munavvara Yoqubbekova va Sherali Turg'unovlarning filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori darajasini olish uchun yozgan dissertatsiyalarida ham allaning badiiy va local xususiyatlariga keng o'rin berilgan. B. Sarimsoqov marosim folklorini ijroda an'anaviylik ustun bo'lgan janrlarga va improvizatsiyaga moyil bo'lgan janrlarga bo'lib o'rganadi [1]. Alla ana shunday improvizatsiyaga moyil beshik qo'shiqlarining bir turi hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ona alla kuylar ekan, o'zini, butun borliqni unutadi. Qalbidagi bor ichki kechinmalarini kuyga soladi. Ana shu jarayonda atrofidagi voqea – hodisalarga o'z dunyoqarashi, mifologik aqidalari nuqtayi nazaridan fikr bildiradi. Turli hayvonlar va qushlar obrazini jonlantiradi. Har ikki millat allalari ham bir mavzu atrofida uyg'unlashgan, bir xil obrazlar silsilasiga ega bo'lsa-da, "ammo milliy kolorit nuqtayi nazaridan o'rganilganda o'ziga xoslikni ko'rish mumkin" [2].

Tahlil va natijalar. Onalar o'z allasida shunchaki dardlarini yoki quvonchlarini so'ylamaydilar. Borliqni obrazlar orqali bolaga tanishtiradilar ham. Onalar uchun umid, orzu, baxt timsollariga aylangan qushlar obrazi ham ma'lum voqelikni kasb ettiradi.

Havodan uchgan turnalar, alla

Boshginamdan uchsalar, alla,

Qanotiga xat yozsam, alla,

Dadajoningga eltsalar, alla.

Turna– o'zbek xalq og'zaki ijodida xabarchi, elchi ramzi [3]. Ona safarga ketgan yoriga shu turnalar orqali xabar yubormoqchi. Onaning o'z turmush o'rtog'iga bo'lgan muhabbati, sog'inchi va ayriliq azobi mana shu mungli misralar orqali jonlanmoqda. Shuningdek, turna-adolat, uzoq umr ko'rish taqvodor va mehr-shafqatli jon ramzi. Xitoy an'anasida turna- alohida ruhlar, o'lmas ruhlar

belgisi. Ba'zi an'analarda turnani yomg'ir va hosildorlik bilan bog'lashgan. Nasroniylarda turna taqvodor hayot va zohidlik ramzi [4].

*Suqsur degan qush bo'lar, alla,
Tortsam pati bo'sh bo'lar, alla,
Otangdan xabar kelsa, alla,
Mening ko'nglim xush bo'lar, alla.*

Suqsur- yovvoyi o'rdakdan kichikroq qush [5], uning patining bo'sh bo'lishi, onaning ham dardga to'lib turganing belgisidir. Ayрилиqdan zada bo'lgan ko'ngil dardlari xuddi patlarday to'kilishga tayyor turibdi. Yoridan keladigan xabargina uning xavotirli qalbini xush qila oladi.

*Bahçelerde olur bakla,
Güvercinler atar takla,
Mevlam yavrumu bağışla.
Ninni yavrum ninni.*

Turk onalari esa kabutarlar uchun bog'chalarda loviyalar o'sgani kabi, ollohdan farzandining rizqini ham o'zi yetkazishini iltijo qiladilar. Farzandini kabutar qiyos etib, uning rizqi ulug' bo'lishini xudodan so'raydilar. Kabutar sharqda muhabbat va nikoh ramzi hisoblangan. Bu ularning tez ko'payishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Kabutar timsoli ham bu oilaning osoyishtaligi va muhabbat ila barpo bo'lgani ramzi bo'lishi ham mumkin.

*Bulbul uchar qo'limdan, alla-yo alla
Har kim qo'r qar o'limdan, alla-yo alla
Shu bulbulim sayrasa, alla-yo alla
O'lim qochar yo'limdan, alla-yo alla.*

Bulbul - chumchuqdoshlar oilasiga mansub qush bo'lib, qadim zamonlardan xalq og'zaki ijodida uning "chiroyli ovoz", "chiroyli kuy" sohibi ekanligiga urg'u beriladi. Ushbu o'zbek allasida ona bulbulning sayrashi o'limlarni ham qochirishi, shu bulbul sayrab tursa aziz jigarbandiga o'lim yaqinlasha olmasligiga ishora qiladi. Dunyo xalqlari folklorida ham bulbulning ovozi ajalni daf etuvchi vosita sifatida tasvirlanadi.

*Gül dalını yatak ettim
Sallar iken sabah ettim
Bülbüllere haber ettim
Uyu yavrum uyu ninni
Ninni benim yavrum ninni.*

Bolasini gul barglari bilan o'ragan ona obrazi o'zbek allalarida ham uchraydi. Shu gulga oshiq bulbul timsoli, avvalo, xalq og'zaki ijodidan mumtoz adabiyotga, so'ngra zamonaviy badiiy so'z san'atiga ham ko'chgan.

*Qarg'a qarg'a " chaq" demish,
Chiq yo'llarga boq demish,
Ol shu moviy munchoqni—
Qizimning qo'liga taq demish, alla.*

Qarg'a obrazi bazi turkiy afsonalarda aql-idrok ramzi sifatida hisoblansa-da, uning bemahal qag'illashi bolaning uyqusini behalovatlashtiradi. Bu sababdan onalar qarg'a obraziga qanotingni yulaman deb do'q qiladi, bolasining yonidan uzoqroqqa ketishini tilaydi.

*Hadi, karga işine
Düşmede yavrumun peşine
Karga seni tutar isem
Kanadını yolarım aman*

*Kuyruğunu koparırim aman
Hu hu hu yavruma ninni
Ninni yavruma ninni*

na farzandi orom olishi uchun har nega hozir. Cho'qqidagi qirg'iyni tutishga-da, uning qanotlaridan yelpig'ichlar tayyorlab, bolasining oromi uchun yelpimoqqa-da.

*Şahin seni tutarım(qirg'iy)
 Kanadını yolarım
 Yavruma yelpaze yaparım
 Uyusun da yavrum büyüsin
 Tıpış tıpış yürüsün ninni*

Turk allalarida nafaqat qirg'iyning, balki qarg'a qanotlaridan ham yelpig'ich tayyorlash tasvirlari bo'rtib ko'zga ko'rinadi. Bu farzandiga aziyat yetkazishi mumkin bo'lgan qushlarga dag'dag'a qilish tasviri bilan birgalikda, farzandiga hech kim ozor yetkaza olmasligi, uning halovati uchun jon chekmoqqa tayyor ekanligiga ishoradir. O'zbek allalarida yelpig'ich detail uchramaydi. Shuningdek, biron qushga yoki hayvonga aziyat yetkazish tasvirlari ham berilmaydi. Turk allalarida uchraydigan bazi qarg'ish yoki nolalar o'zbek allalarida osoyishtalik, sakinat, shuningdek optimistik ruh bilan ifodalanadi.

*Uyimizning oldi gilos,
 Gilosdan men oldim biroz,
 Yana qichqirdimi xo'roz?
 Uxla, qizim, uxla!*

Afsuski, onaning tin olishi uzoq davom etmaydi. Tong yorishishidan darak berib xo'roz qichqiradi. Bola g'ingshiydi. Ona yana beshik tebratadi va yana bir kunlik sershovqin hayoti boshlanadi.

Xulosa. Onalik folklori faqat mehr-muhabbat manbayi bo'libgina qolmay, o'z davri ijtimoiy muhiti, oilaviy munosabatlar, millat areali bilan bog'liq til unsurlarini ham o'zida aks ettiradi. Markaziy Osiyo xalqlari og'zaki ijodida panda, pingvin, kuala kabi hayvonlarni uchratish mantiqsiz hisoblanganidek, bo'ri, tulki, turna, kabutar obrazlarining umumiyliigi shunchalar haqiqatga mos. O'zbek va turk allalaridagi hayvonlar va qushlar obrazi ham xalqlarning turmush tarzi, yashash sharoiti va madaniy rivoji jarayonida shakllangan dunyoqarashi asosida umumiylik va xususiylik kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Саримсоқов Б. Ўзбек маросим фольклори жанрларининг таснифи. // Ўзбек тили ва адабиёти журнали. – Тошкент, 1985. – № 5. – Б. 12-17.
2. Аликулова Хулкар Қахрамоновна. Ўзбек ва қозоқ ёр-ёрларининг қиёсий типологик таҳлили. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Т-2023
3. Mingboyeva D. Timsollar tilsimi.–Т. “Adabiyot”,2022. В 143
4. O'sha yerda
5. Мумтоз адабий асарлар ўқув луғати. Ж.Лапасов. – Тошкент, “Ўқитувчи” нашриёти, 1994. – Б. 84; 179; 192

UO'K: 82-1

ESHQOBIL SHUKUR SHE'RIYATIDA BADIY OBRAZ TAKOMILI VA BADIYATI

S.E.Ergashova, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada lirik asardagi poetik obraz va uning o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z boradi. Maqola davomida shoir she'riyatida qo'llangan obrazlar tahlil qilinadi va mazmun-mohiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: poetik obraz, muallif dunyoqarashi, g'oyaviy-estetik mazmun, obrazlilik.

Аннотация. В данной статье говорится о поэтическом образе в лирическом произведении и его специфических особенностях. В ходе статьи анализируются образы, использованные в поэзии поэта, и раскрывается их содержание.

Ключевые слова: поэтический образ, авторское мировоззрение, идейно-эстетическое содержание, образность.

Abstract. This article talks about the poetic image in the lyrical work and its specific features. During the article, the images used in the poet's poetry are analyzed and their content is revealed.

Key words: poetic image, author's outlook, ideological-aesthetic content, imagery.

Bizga ma'lumki, lirik asarning asosini poetik obraz tashkil etadi. Obraz voqelikning in'ikosi bo'lib, muallif dunyoqarashi prizmasidan o'tadi va she'rda turli til darajalari vositalaridan foydalangan holda yuzaga chiqadi. Demak, she'riy matnning bu elementi g'oyaviy-estetik mazmun ustqurilmasi bo'lgan badiiy voqelikni umumlashtirishning eng muhim roli hisoblanadi.

Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda aytishimiz mumkinki, she'riyatning muhim xususiyatlaridan biri obrazlilikdir. She'riy janrdagi asarlar shunchaki ma'lumot beribgina qolmay, inson xotirasida voqeylik suratini chizadi va o'quvchi tasavvurida ma'nolar, assotsiativ bog'lanishlar va taqqoslashlarni uyg'otadi, narsa va hodisalar haqida yangicha tasavvur hosil qiladi. "Badiiy obraz" atamasiga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlar mavjud, ammo shunga qaramay, nasriy obrazlar va she'riy obrazlar o'rtasidagi semantik chegaralarning mohiyati yetarlicha ochib berilmagan.

Shunday ekan bu ikki turdagi obrazni bir-biridan farqlash lozim. Bizning fikrimizcha, bu ikki atama o'rtasidagi farqni belgilovchi asos she'riy matnning o'ziga xos tabiatidan kelib chiqadi.

She'riy matn til tizimida belgilangan qoidalarga bo'ysunadi, lekin qo'shimcha ravishda unga qo'shimcha cheklovlar qo'yiladi: metro-ritmik me'yorlarga rioya qilish talabi, qofiya, fonologik, leksik, shuningdek, g'oyaviy va kompozitsion darajalarda tashkil etish [1]. Ikkinchisi she'rning yana bir xususiyati: siz bilganingizdek, nasrni she'riyatdan ajratishga yondashuvlar odatda fonetik va grafikaga bo'linadi. Yu.V. Kazarin she'riy matnning 10 ta asosiy sifatini ajratib ko'rsatdi: to'liqlik (formal, semantik va boshqalar), madaniy kontekstdan ajralmaslik, individuallik, izchillik va tuzilish, optimallik, regenerativlik, ochiqlik va qat'iylik [2]. Shunday qilib, faqat yaxlit she'riy matn she'riy renominatsiya jarayonida renominant hisoblanadi. Uchinchisi faqat she'riy obrazning badiiy obrazdan farqli o'laroq, nutq darajasining istalgan elementi, shuningdek, o'ziga xos estetik ta'sirga ega bo'lgan har qanday rasmiy xususiyatga ega bo'lgan unsurlar orqali amalga oshirilishi va "mustahkamlanishi" mumkinligini bildiradi. She'riyatda mazmun bilan ajralmas birlikni tashkil etuvchi asar tuzilishini semantika egallashi mumkin. Berilgan narsada fikrning tuzilishga munosabatidagi muhim elementlarning ko'payishining asosiy sababidir

Yuqorida ko'rsatilganidek, estetik ta'sirning shakllanishida she'riy asarning o'ziga xos unsurlari muhim rol o'ynaydi: she'rning lug'aviy mazmuni ham, shakliy elementlari ham lirik asarning obrazlilik ustida ishlaydi. She'riyatdagi obrazlilik o'ziga xos tabiati bilan eng kuchli estetik, hissiy va ruhiy ta'sirga ega.

Lirik obrazlarning o'ziga xos xususiyatlari va badiiyatini iste'dodli shoir Eshqobil Shukur she'rlari misolida ko'rib o'tamiz. Shoir she'riyatida obrazlar rang-barangligini kuzatamiz. U goh daraxt goho maysa, gul bo'lib, gohida esa hurkak ohu va yirtqich yo'lbars, beozor qushlar, kuylovchi-yig'loq toshlar hamda gullayotgan nay sadolari bo'lib, she'rga ruh olib kiradi. O'sha ruh – obraz demakdir.

Badiiy obraz borliqning san'atkor ko'zi bilan ko'rilgan va ideal asosida ijodiy qayta ishlangan aksi tushuniladi [3]. Shoir she'riyatining obrazlar tizimida ko'proq xalqona ruh ustivor ekanini sezamiz. Bipgina "Chanqovuz" nomli she'riga asos qilib olingan chanqovuz obrazi zamirida shoir ijodiy kechinmalarining ifodasini ko'rishimiz mumkin.

Chanqovuz – milliy cholg'u asboblarmizdan biri bo'lib, u og'iz bo'shlig'iga qo'yilib, nafas harakatlari bilan chertib chalinadigan soz.

Chanqovuzni ko'pincha momolarimiz, qizlarimiz chalishgan. Bu sozning navolari dasht ohanglarini so'zga solib, yuraklarini sehrlaydi.

Shoirning "Chanqovuz" nomli she'rini tahlil qilar ekanmiz, ajdodlarimiz qadim ruhiyatining ko'hna sirdoshi chanqovuz bo'lganidan ogoh bo'lamiz. Bu she'r tarixiga nazar solsak, xalqimizning ozodlikka, mustaqillikka tashna ruhining ifodasini ko'ramiz:

"Tilim tiyildi mening, so'zim qiyildi mening

Po'lat til topib oldim, havo so'z topib oldim

Chanqovuz chanqab qoldi –

Ko'z yoshga chayqab oldim"

Yaqin XX asrdagi tariximizga nazar solar ekanmiz, mustabidlikning xalqimiz dilidagi gaplarini tiliga chiqara olmaganligini "Tili bog'liq, dili dog'lik" bo'lib o'ksiganini yaxshi anglaymiz. Shoir shu o'ksik nolalarga quloq tutgan, dardchil bu ruhga aytmoq uchun "po'lat til" topganidan sevinadi.

Aytmoq kerakki, bu timsol she'riyatimizga o'ziga xos poetik topilma bo'lib, ayni paytda shoir kechinmalarining obrazli ifodasi hamdir. Ya'nikim, shoir topmish "po'lat til", "havo so'z" xalq dilida asrlar osha yashab kelayotgan orzu – erk, ozodlik qayg'usi demak:

Chanqovuz chanqab qoldi-

Ko'z yoshiga chayqab oldim.

Erkka chanqoqlik, uni qumsash, sog'inish, kutish, uzoq asrlarni bo'ylab, xalqlarni, odamlarni o'ziga oxangrabodek tortib turadi. Shu ma'noda chanqovuz xalq dardini kuylovchi timsol – ovozdur.

Chanqovuz og'zim mening,

Charnagan o'zim mening

Qalbning yorug' qariday

Sinmas til topib oldim.

Ozodlik atalmish muqaddas kalomni aytmoq bo'lib, "Chanqagan, charnagan vujud" endi also zavol bilmas – qalbning yorug' qaridan sinmas til topib oldi.

Chanqovuz chanqab qoldi –

Dardimga chayqab oldim.

Shoir xalq qalbini vayron etmish yov tufayli "Qorachaqqoq cho'qlab bag'rim o'yildi" mening deya oh chekadi.

Afsus, "Tilim tiyildi mening, so'zini qiyildi mening". Ammo men shunda "Po'lat til topib oldim, havo so'z topib oldim" deydi.

Chanqovuz chanqab qoldi –

Olovga chayqab oldim.

Dardchil qalbning harorati olovdek taftli chanqovuzni – po'lat tilini unga chayqab olgan lirik qahramon endi shu dardni yonib kuylamoq istagini bildiradi. Chin ma'noda ham shoir – elning dardini kuylaguvchidir...

She'rda shoir uslubining ravonligi, xalq tiliga yaqin ifoda, obrazlilik bo'y ko'rsatadi.

Misollar qatiga yashirgan qalb kechinmalarida xalqqa yaqinlik zohir bo'lgandir. "Charnagan o'zim mening" satridagi "charnagan" so'zining lug'aviy ma'nosiga e'tibor qilinsa, u kuyish holatini yodga soladi. Ya'nikim, so'zini aytolmagan inson holatining – tasvirining ayni mos tashbehi.

Demak, shoirning ushbu she'rda uning chuqur falsafiy ma'nosi, mohiyati bilan birga shoir uslubi va mahoratini, aytish joiz bo'lsa, jasoratni ko'ramiz. Negaki, xalq mustabid tuzim hukmron bo'lgan bir davrda yozilgan she'r shoir jasoratidan ham darak beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста: структура стиха. – СПб.: 1996. – 252 с
2. Казарин Ю.В. Поэтический текст как система: Монография. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 260 с.
3. Д.Курунов ва б. Адабиётшунослик луғати.Т, Академнашр. 2010. –Б 44.

UO'K: 81.36

O'ZBEK VA INGLIZ TILIDAGI MAQOLLARNING YOSH VA GENDERGA OID

XUSUSIYATLARI

F.O.Eshonqulova, magistrant, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi maqollarning ikki tildagi milliy-madaniy va universal xususiyatlari ko'rib chiqilgan. Mashhur yozuvchi va olimlarning maqollar ustida olib borgan ishlaridagi xulosalari va maqollarning inson hayotidagi o'rni, ahamiyati keltirib o'tilgan. Turli tillardagi maqollarni qiyoslab o'rganganimizda, ular o'rtasidagi farq va o'xshashliklarni aniqladik.

Kalit so'zlar: maqol, milliy, folklor, madaniy, til, xalq, semantika.

Аннотация. В данной статье рассматриваются национально-культурные и универсальные особенности английских и узбекских пословиц в обоих языках. Упомянуты выводы известных писателей и ученых в их работах о пословицах, а также место и значение пословиц в жизни человека. Когда мы сравнили пословицы на разных языках, мы выяснили различия и сходства между ними.

Ключевые слова: пословица, народный, фольклор, культурный, язык, народный, семантика.

Abstract. This article examines the national-cultural and universal characteristics of English and Uzbek proverbs in both languages. The conclusions of famous writers and scientists in their work on proverbs and the place and importance of proverbs in human life are mentioned. When we compared proverbs in different languages, we found out the differences and similarities between them.

Key words: proverb, national, folklore, cultural, language, folk, semantics.

O'zbek va ingliz tilidagi maqollarda yosh va gender (jins) bilan bog'liq bo'lish uchun kelgan ko'rsatmalar mavjud. Masalan, "o'qituvchi" so'zi (teacher) ingliz tilidagi erkak yoki ayolning jinsini ko'rsatmaydi, lekin "o'qituvchi ayol" (female teacher) ayol jinsini ko'rsatadi. Yoshni ko'rsatish uchun esa "shoir" so'zi (poet) o'zbek tilidagi o'g'il yoki qizning jinsini ko'rsatmaydi. Bunday turdagi izohlar til farqlariga qarab o'zgarishi mumkin.

Ingliz tilidagi maqollarning yosh va genderga oid xususiyatlari bevosita kommunikatsiya orqali suhbatlashish uchun yiroq mashq etilgan. Yosh va gender so'rovnomasi va saqlanuvchilar insonlarning tushunchalariga sayohat qilish uchun foydalaniladi. Yosh buyichalar esa aloqador til so'rovnomasi bo'lib, texnikada foydalaniladi.

Maqollar inson hayotining har jabhasini, borlig'ini, madaniyati va tarixini o'zida aks ettiradi. Ular faqatgina xalq donoligini aks ettiribgina qolmasdan, insonni to'g'ri yo'lga boshlaydigan mezonlarni va yaxshi va yomon illatlarni tasvirlaydi. Ko'pgina maqollarkishini ko'p narsaga undaydi: qanday to'g'ri yo'l tutish kerak va nimalardan inson o'zini uzoqroq tutishi kerak. Maqollarning ingliz tilidagi boyligi va ma'nodorligini chek-chegarasi yo'q. Buni tahlil qilinayotgan Ingliz xalqining maqollar to'plamida ko'rishimiz mumkin.

Folklor asarlari xalq hayotini aks ettiradi, xalqning olam haqidagi tushunchalarini, uning didi va zavqini ijtimoiy, tarixiy, siyosiy, falsafiy va badiiy estetik qarashlarni o'zida mujassamlashtiradi. Jamoalilik, og'zakilik, ananaviylik, o'zgaruvchanlik, variantlilik kabilar folklorning asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, u o'ziga xos ijtimoiy mohiyat va badiiy sistemaga ega. Folklorning og'zakiligi - xalq poetik og'zaki ijodi hali yozuv paydo bo'lmasdan ko'p zamonlar ilgari yuzaga kelgan. Uning yaratilishi va tarqalishi jonli og'zaki an'ana bilan bog'liqdir. Folklor asarlarining uzoq asrlar davomida og'zaki yaratilishi uning shakl va mazmuniga ta'sir etmasdan qolmas edi. Folklorning an'anaviyligi shundaki, an'ana jamoaviy ijod mahsulidir. U o'zining tarixiy manbalariga ega. Folklor asarlarining dastlabki namunalari ibtidoiy jamiyatda yaratilgan. Folklor asarlarining og'zaki yaratilishi va og'zaki ijro etilishi ularning o'zgarish barqaror shakllari-an'analarni yuzaga keltirgan. Masalan: Maqol mazmuni nisbatan turg'un holatda saqlanadi. Binobarin, asosiy syujetlar, obrazlar sistemasi va badiiy tasvir vositalari an'anaga aylanadi hamda og'izdan-og'izga, avlodlardan avlodga o'tish jarayonida qisman o'zgaradi va bazi bir detallar qo'shiladi.

Barchamizga ma'lumki, Angliya jahon tarixida dunyodagi eng kuchli dengiz flotiga ega mamlakat bo'lganligi sababli xalq hayotida suvning o'rni beqiyos. Ko'lmak joyda katta kema suza olmaydi, chunki unga chuqur suv havzasi kerak. Ya'ni, komil inson bo'lib yetishish uchun buyuk g'oyalar va imkoniyatlar lozim:

A great ship asks deep waters.

Baquvvat eman daraxtini ham hattoki kichik zarbalar bilan yiqilishi mumkinligi, ya'ni sabr-qanoat bilan ish qilinsa albatta uning rohatini bo'lishi tasvirlangan. Maqolda ushbu daraxtning misol sifatida olinishi, eman Angliya ramzi ekanligi va u yerda ko'p uchrashidan dalolat beradi:

Little strokes fell great oaks.

Darhaqiqat, sog'likni duru-javohirlardan ham qimmat turishi va yo'qotilgan sog'lik qancha boylik sarflansa ham qaytib kelmasligi ingliz xalqida alohida ifodalangan. Inson mol-dunyo orttiran deb sog'ligiga e'tiborsiz bo'lmasligi lozim:

Health is better than wealth.

Darhaqiqat, har bir til unda so'zlovchilarning tafakkuri va aql bezagi hisoblanadi. Har bir xalq uchun o'z ona tili dunyodagi eng go'zali va betakrori hisoblanadi:

Language is the dress of thought.

Tahlil qilinayotgan xalqda ham til bilgan inson xor bo'lmasligi tasvirlangan: **Who knows the language is at home everywhere.**

Ingliz xalqida aks-sadoda tillarni farq qilmasligi, ya'ni kishi qaysi tilda baqirmasin, albatta o'sha tilda aks-sado qaytishi tasvirlangan:

The echo knows all languages.

Ingliz xalqi dunyoda qancha ko'p til bo'lsa ham, jannatda faqat yagona til borligini va insonlar bir-birini baribir u yoqda tushunishini quyidagi maqolda ifodalanadi:

There are many languages on earth, but one in heaven.

Ingliz tilidagi maqollar to'plami haqida so'z yuritadigan bo'lsak, to'plamda maqollarning alifbo tartibida joylashtirilishi O'zbek tilidagi to'plamlarga o'xshashdir. Sinonimiya hodisasi tilshunoslikningdeyarli barcha sohalaridauchraydi va asosiyobyektlardan sanaladi, chunki tilning lug'at qismining katta hajmini sinonimlar egallaydi. Lug'aviy graduonimik qatorni ajratish uchun ma'noviy omil o'zaro yaqin tushunchani ifodalovchilar sirasidagi har bir leksemada ma'lum bir belgining turlicha darajalanishiga ishora mavjudligida namoyon bo'ladi.

Asosiy farq qiladigan tarafi shundaki, Ingliz tilidagi to'plamda maqollarning kelib chiqish tarixi ifodalangan. Undan tashqari, ularning ma'nolari tushuntirilgan va misollar yordamida muhokamaqilingan. To'plam oxiridagi kalit so'zlar yordamidamaqollarningraqamlangan katalog ro'yhati o'quvchiga kerakli so'zni darhol topishga juda qo'l keladi. Ingliz tilidagi to'plamlarning asosiy kamchiligi shundaki, ularda maqollar har xil tematik guruhlarga bo'linmagan.

Maqollar zamonlar osha, xalq donishmandligining muhim manbayi sifatida, og'izdan-og'izga o'tib, sayqallanib kelgan. Maqollar xalq og'zaki ijodining boshqa janrlari singari, har bir xalqning milliy adabiy, madaniy boyligi hisoblanadi. Ular xalqning milliy-madaniy xususiyatlari, uning yorqin qirralari, dunyoqarashi, axloqiyme'yor va prinsiplari, millatning ruhiy holatini to'liq ifodalaydi. Aynan xalqchillik xususiyati maqolning ichki strukturasi, ya'ni ma'nosining yo'q bo'lib ketishi mumkin emasligini isbotlaydi.

Har bir xalq bilan yaqindan tanishmoq istagidagi har bir kishi o'sha xalqning bebaho maqollar dunyosiga nazar solishi shart. Chunki ko'pgina maqollar kishini ko'p narsaga undaydi: qandayto'g'ri yo'l tutish kerak va nimalardan inson o'zini uzoqroq tutishi kerak. Qilingan tahlillar shuni ko'rsatadiki, har bir xalqning ham maqollar xazinasida boshqa barcha xalqlarga to'g'ri keladigan universal maqollar anchagina. Negaki har bir til rivojlanish davri mobaynida boshqa tillardan o'z bazasini almashib boyitib boradi. Barcha xalqlarni yaqinlashtiradigan umumiy ma'no kasb etadigan maqollarning o'rni tengi yo'qdir.

Ingliz va o'zbek xalq maqollari ming yillar ichida yig'ilib, sayqal topgan ilmiy-badiiy tafakkur hosilasi sifatida yuzaga kelgan, xalq orasida aytilib, puxtalanib, avloddan avlodga eng yaxshi ma'naviy meroslardan biri bo'lib o'tib keladi. O'tmishda yaratilib va ishlatilib kelinayotgan eng yaxshi maqollar, xalq donishmandlarining namunasi sifatida, hozir ham juda katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Bunday maqollar va hikmatli so'zlar har bir xalqning ma'naviy boyligining qimmatbaho xazinasini tashkil etadi.

Shuni aytib o'tish kerakki, ko'plab maqollarning har xil tillardagi shakllarida ham shaklan, ham ma'no jihatdan yoki umumiy bajarayotgan funksiyalaridan o'xshashlik topsa bo'ladi. O'zbek tilidagi ayrim maqollar ingliz maqollariga funksional jihatdan mos keladi. Masalan, **First think, then speak** maqolini o'zbek tilidagi muqobil varianti **Avval o'yla - keyin so'yla** maqoliga to'g'ri keladi, chunki bu maqol har ikkala tilda aynan bir xil ma'noga ega hamda uning grammatik tizimi ham ancha yaqin.

Ingliz maqollari va aforizmlarining o'zbek tilidagi muqobil talqini o'zbek jamiyatining madaniy qadriyatlarini, e'tiqodlari va ijtimoiy normalarini ochib beradi. Jumladan, "Qo'ldagi qush ikkiga arziydi" maqolining "Qo'lida bo'lgan qush to'rtga yonadi" deb talqin qilinishida bor narsaning qadriga yetish muhimligi ta'kidlanadi. Bu potentsial, ammo noaniq yutuqlar uchun tavakkal qilishdan ko'ra, qo'lingizdan kelganini qadrlash va undan unumli foydalanishga qaratilgan o'zbek madaniyatining e'tiborini aks ettiradi.

Lingvistik qurilmalar:

O'zbek tilidagi muqobil talqinlar tilda qo'llanilgan lingvistik vositalarni ko'rsatib, uning o'ziga

xos xususiyatlari haqida tushuncha beradi. Jumladan, “Har bulutning kumush asari bor” maqolining “Har bulutning oq tomiriga boradi” deb talqin qilinishi kumush astar metaforasi o‘rnini oq (oq) tomirning ochiq-oydin eslatishi bilan almashtiradi. Bu til tanlovi o‘zbek jamiyatida muhim madaniy qadriyatlardan biri bo‘lgan qiyinchiliklar orasida baraka topishga bo‘lgan optimizm va ishonchni mustahkamlaydi.

Madaniyatlararo tushunish:

Ingliz tilidagi maqol va aforizmlarning o‘zbek tilidagi muqobil talqinlarini tushunish madaniyatlararo tushunishni kuchaytiradi. Ushbu muqobil talqinlarni chuqur o‘rganish orqali odamlar hayotning turli jabhalariga o‘zbek nuqtai nazarini chuqurroq tushunishadi. Ular o‘zbek jamiyatidagi madaniy xilma-xillik, qadriyatlar va fikrlash tarzini tan olish va hurmat qilishni o‘rganadilar. Bu tushuncha yanada samarali va mazmunli muloqot qilish imkonini beradi, chunki odamlar madaniy tafovutlar orasida sezgirlik bilan harakat qilishlari va tildan foydalanishlarini shunga moslashtirishlari mumkin.

Samarali muloqot:

Maqol va aforizmlarning muqobil tahlili samarali muloqotda madaniy ta’sirchanlik, to‘g‘ri tarjima qilish, moslashish muhimligini ta’kidlaydi. Bu iboralarni tarjima qilish nafaqat til bilimini talab qiladi; u har bir ifoda bilan bog‘liq bo‘lgan madaniy ma’no va ijtimoiy oqibatlarini chuqur tushunishni talab qiladi. Muqobil talqinlarni ko‘rib chiqish orqali tarjimonlar madaniyatlar o‘rtasida samarali muloqotni ta’minlab, aniqroq va madaniyatga mos tarjimalarni ishlab chiqishi mumkin.

REFERENCES:

1. Mirzaev, B. (2016). Ingliz tili maqollarini o‘zbek tiliga tarjima qilishda til va madaniyat masalalari. Til va adabiyot jurnali,
2. Кухарева Е. В. Типологически-универсальное и национально-специфическое в арабских пословицах и поговорках. Ч.2.- М.: РУДН,2003.
3. Алибекова К. Е. Обучение трюкоязычных студентов медицинской лексике и пословицам русского языка с базовыми концептами “здоровье”, “гигиена”. –Ташкент, 2006.
4. Tumanishvili. The specific and the Universal in the Proverb Genre / Rustaveli Institute of Georgian Literature. Volume1, 2007.

UO‘K 398

INGLIZ VA O‘ZBEK BOLALARINING O‘XSHASH YOKI NOO‘XSHASH MOTIVLI HAMDA OBRAZLI O‘YINLARI

F.U.Eshkobilova, o‘qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Jahon folklorshunosligida tarixan bir yoki har xil makonda yashab, turli tizimli tillarda so‘zlaydigan xalqlarning og‘zaki adabiyot namunalari yaqinliklar bo‘lishi asoslangan. Ingliz va o‘zbek xalqlarining o‘ziga xos milliy qadriyatlari, marosimu an‘analari, rasm-rusum va urf-odatlar tarixan har xil makonda shakllangan bo‘lsa-da, muayyan o‘xshashliklarga egaligi jihatidan e’tiborni tortadigan ayrim tomonlari ham bor. Bu holat bevosita har ikkala xalqning bolalar o‘yin folklori janrlari genezisi, tabiati va ayrim poetik hamda ijro xususiyatlarida ham namoyondir. Shu sababli ular alohida qiziqishni uyg‘otadi.

Kalit so‘zlar: o‘xshash motivli, noo‘xshash motivli, obrazli o‘yinlar, sinov motivi, shart motivi, jang motivi, ovchi obrazi, onaboshi obrazi.

Аннотация. В мировом фольклористике оно основано на сходстве примеров устной литературы народов, исторически проживающих в одном или разных местах и говорящих на разных систематических языках. Хотя уникальные национальные ценности, церемониальные традиции, обычаи и традиции английского и узбекского народов исторически формировались в разных местах, есть некоторые аспекты, которые обращают на себя внимание в плане наличия определенного сходства. Эта ситуация непосредственно отражается на генезисе, природе и некоторых поэтических и исполнительских особенностях детских игровых фольклорных жанров обоих народов. Именно поэтому они представляют особый интерес.

Ключевые слова: сходный мотив, непохожий мотив, образные игры, мотив испытания, мотив состояния, мотив боя, образ охотника, образ матери.

Abstract. In world folkloristics, it is based on the similarity of examples of oral literature of peoples historically living in the same or different places and speaking different systematic languages. Although the unique national values, ceremonial traditions, customs and traditions of the English and Uzbek peoples have historically been formed in different places, there are some aspects that attract attention in terms of the presence of certain similarities. This situation directly affects the genesis, nature and some poetic and performing features of children's play folklore genres of both peoples. That is why they are of particular interest.

Key words: similar motive, dissimilar motive, figurative games, test motive, state motive, battle motive, image of a hunter, image of a mother.

Ingliz va o'zbek bolalari repertuarida aynan bir xil nomda, bir xil qoidalar asosida o'ynaladigan o'yinlar ham bor. Bu o'yinlarning aksariyati inson yoki hayvon personaj ishtirokiga mo'ljallangan. Masalan, bolalar o'rtasida "Shepherds' games" – "Cho'pon o'yinlari" (To'ptosh, Ko'tarma tosh, Echki o'yin, Cho'pon va shoqol, Qadama tayoq, Podachi, Chanta, Chuv-chuv kabi) hamda "Games associated with agriculture" – "Dehqonchilik bilan bog'liq o'yinlar" (Somon sepdi, Chanoq o'yin, Shaftoli shakar, Qo'riqchi va hokazo singari) alohida silsilani tashkil qiladi. Ular bolalarning kattalar hayotiga, mehnat faoliyatiga taqlid qilishi natijasida shakllangan. Shuning uchun bunday o'yinlar "Imitation games" – "Taqlidiy o'yinlar" hisoblanadi.

Agar o'zbek bolalari o'rtasida ot, tuya, qo'y, echki, ho'kiz va sigir boqish bilan bog'liq o'yinlar turkumi shakllangan va keng tarqalgan bo'lsa, bu jihatdan ingliz bolalari repertuarida cho'chqa va cho'chqachilik mavzusining ustuvorligi ayonlashadi. Bunga ingliz bolalarining "O'rtadagi cho'chqacha" o'yini misol bo'la oladi. Unda o'rtadagi o'yinchi to'pni ushlab turmasdan, uni boshqa bolalarga tashlashga harakat qiladi. Agar shunday qilsa, to'pni oxirgi tashlagan o'yinchi endi "o'rtadagi cho'chqa" bo'ladi.

O'yinlardagi motivlar o'yin turiga qarab o'zgarib turadi. Ularda, asosan, quyidagi motivlar an'anaviy hisoblanadi:

1. **Sinov motivi.** U, o'z navbatida, uchga bo'linadi:

a) bolaning aql-idroki yoki zehni sinash;

b) jismoniy kuchini sinash;

s) sabrini sinash. Masalan, "guldur-gup"ni bunga misol qilish mumkin.

Sinash, odatda, musobaqa shaklida uyushtiriladi. Masalan, bolalarning uzoqqa chopishi yoki sakrashi, merganligini ko'satishi kabi. Bunga bolalar o'rtasida keng tarqalgan "Kim chaqqon", "Eng chaqqon", "To'p otish", "Mergan", "Kim tezroq?", "Arqon tortish", "O'q va yoy otish", "Tayoq bilan mo'ljalga urish" kabi qator o'yinlarni misol qilish mumkin.

Ingliz bolalari "Arqonda sakrash o'yini" jarayonida quyidagi qo'shiqni ijro qiladilar:

There'll be a bump and there will be a bruise There'll be alarms and there will be a snooze There'll be a path that you will have to choose There'll be a win and there will be a lose and You gotta hold your head up high and Watch all the negative go by Don't ever be ashamed to cry You go ahead 'Cause life's like a jump rope.	Tarjimasi: G'urra bo'ladi va ko'karish bo'ladi Uyg'otkichlar va mizg'ib olishlar bo'ladi Siz tanlashingiz kerak bo'lgan yo'l bo'ladi G'alaba ham, mag'lubiyat ham bo'ladi Siz boshingizni baland ko'tarib turishingiz kerak Barcha salbiy narsalar o'tib ketishini kuzating Hech qachon yig'lashdan uyalmang Siz oldinga boring Chunki hayot arqonda sakrashga o'xshaydi.

"Arqon tortish" yoki "Arqondan sakrash" o'yinlari o'zbek bolalari o'rtasida ham an'anaviy davom etib kelmoqda. "Skipping" – "Sakrash" o'yinida ikki qiz bir-biriga yuzma-yuz o'tirib, uzun arqonni aylantirib turishadi. Qolgan barcha qizlar birin-ketin, arqonga urilmasdan undan yugurib sakrab o'tishlari lozim bo'ladi. Bu o'yinning ham o'z qo'shig'i mavjud.

Keep the kettle boiling, Miss a beat, you're out!	Tarjimasi: Choynakni qaynatib turing, Yanglishdingiz, siz chiqib ketdingiz!

Ushbu aytimning “Choynakni qaynatib turing” da’vati bilan boshlanishi, bizningcha, bejiz emas. Chunki bu o’yin juda jalal va tez harakatlanishni talab etadi. Unda “Xxxx” noma’lumining o’rniga o’yin ishtirokchilarining nomi qo’yib aytiladi.

2. Shart motivi. Shunday o’yinlardan biri aylana bo’lib qo’shiq aytib o’ynaladigan “We Go Round the Mulberry Bush” o’yinidir. Bu o’yinning qo’shig’i ham bor. U ko’pincha qo’l ushlashib, belgilangan “tut butasi” yoki boshqa narsa atrofida aylana bo’ylab harakatlanayotganda aytiladi. Harakatlar yuzni yuvish, maktabga borish va hokazolarni taqlid qilishni o’z ichiga olishi mumkin. Agar kim shu taqlidni buzsa, o’yindan chetlashtiriladi.

Here we go round the mulberry bush, The mulberry bush, the mulberry bush. Here we go round the mulberry bush, On a cold and frosty morning.	Tarjimasi: Mana biz tut butasini aylanib chiqamiz, Tut butasi, tut butasi. Mana biz tut butasini aylanib chiqamiz, Sovuq va muzlatadigan tongda.

3. Jang motivi. Masalan: “Urush-urush” o’yini bunga misol bo’la oladi. Yoki ingliz bolalarining “Kovboy va hindular” o’yinida tarixiy hayot izlarini ko’rish mumkin. Unda kovboy va hindular o’rtasidagi urushni tasvirlash uchun go’yo otishma, quvish va qo’lga olish kabi harakatlar sahnasi yaratiladi.

Bu kabi o’yinlar aslida xalq epik asarlariga ham xos an’anaviy jang poetik motivini yodga soladi.

N.Safarova fikricha, “Kelajakda qahramon, pahlavon, xalq homiysi va himoyachisi bo’lib yetishadigan yoshni aniqlash, yoshlarning hayotiy qiyinchiliklarga bardoshini sinovdan o’tkazish va tarbiyalash ehtiyoji, shuningdek, har bir bolaning jismoniy sog’lom, ma’naviy jihatdan yetuk bo’lib voyaga yetishini istab, qahramonlikni ulug’lovchi bolalarning xalqona o’yinlari yaratilgan”.

Bolalar o’yinlarining bir qismi “Hunting games” – “Ov o’yinlari”dir. Bunday o’yinlar ham ingliz, ham o’zbek bolalari o’yin faoliyatida kuzatiladi. Masalan, bunga ingliz bolalarining “**Let’s Go on a Bear Hunt**” – “Keling, ayiq oviga chiqaylik” o’yinini misol keltirish mumkin. U texnik jihatdan qo’l qarsak chalish o’yini emas. Bu o’yinda bolalar yetakchidan keyin satrlarni takrorlaydilar va ma’lum harakatlarni bajaradilar. U quyidagi da’vat, chaqiruv bilan boshlanadi:

Let’s go on a bear hunt. All right. Let’s go. [Tap your hands on your thighs to make a “walking” noise.] Oh lookie, I see a cave! Can’t go around it, Can’t go under it, Let’s go in it. All riiiiight . . .	Tarjimasi: Keling, ayiq oviga boraylik. Hammasi joyida. Qani ketdik. (“Yurayotgan” tovushini chiqarish uchun qo’llar sonlarga tekkiziladi.) Ey qara, Men g’orni ko’rmoqdaman! Uning atrofidan aylanib bo’lmaydi, Uning ostiga kira olmayman, Keling, unga kiraylik. Hammasi zo’o’o’.....r.

Ko’rinadiki, bu o’yinda o’ziga xos drammatizm mavjud. Unda so’z va harakat, hissiyotlar omuxtaligi kuzatiladi. Bundan esa bolalar o’yinlarining sinkretik mohiyatga egaligi ravshanlashadi.

Ovchi obrazi keltirilgan ovchilik mavzusidagi o’yinlar o’zbek bolalari o’yinlari orasida ham uchraydi. Ulardan biri “Ovchi” va “o’rdak” o’yinidir. Bu o’yinda ishtirokchilar bir, ikki hisobi bilan ikki guruhga ajraladilar. Birinchi guruh ikki chetda turadi, ikkinchi guruh esa o’rtada. Chetda turgan bolalar – “ovchi”, o’rtadagilar “o’rdak” rolini ijro qilishadi. Birinchi guruh o’rtadagi “o’rdak”larga koptokni tegizishni mo’ljallab, uni sheriklariga oshiradi. Koptok kimga tegsa, o’sha o’yindan chiqadi. Koptokni oshirgan paytda o’rtadagi bolalar uni ilib olsa, ular bir ochko to’plagan bo’lishadi. O’yin “ovchi”lar “o’rdak”larni ovlab bo’lguncha davom etadi. Ov tugagach, o’rinlarini almashadilar. “Ovchi”lar “o’rdak” bo’ladi, “o’rdak”lar “ovchi” roliga kirishadi.

Bu o’yinning varianti ham mavjud. U ham shu nom bilan ataladi. Bu o’yinni o’ynash uchun ma’lum masofa belgilanadi. U bolalar soni cheklanmagan holda ochiq havoda o’ynaladi. Bolalar doira shaklida tiziladilar, bir yoki ikki bola doira ichida va yana shuncha bola uning tashqarisida turadi. Doira ichidagilar – “o’rdak”, tashqarisidagilar – “ovchi” hisoblanadilar. “Ovchi”lar “o’rdak”ni kichkina to’p bilan urishlari kerak. To’p “o’rdak”ka tegsa, u o’yindan chiqadi: o’rniga “ovchi”lardan

bittasi “o‘rdak” bo‘ladi. “O‘rdak” esa davradan tashqariga chiqib, “ovchi” vazifasini bajaradi. To‘p “o‘dak”ka tegmasa, u to‘p tekkunicha o‘rtadan chiqmaydi.

Bolalar o‘yin folklorida taqvimga munosabat ham alohida ko‘zga tashlanib turadi. Bolalar o‘yin folklori ham xalq poetik ijodining uzviy bir qismi ekanini uning tarkibida uchraydigan qo‘shiqlar, tilida foydalanilgan badiiy san‘atlar yaqqol namoyon etib turadi.

Halinchak uchish” hozirgacha saqlanib kelayotgan o‘yinlardan biri bo‘lib, Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asarida u “yalungu” (aniqrog‘i, “jalungu”) nomi bilan berilgan. Aslida u joriyalar o‘yini bo‘lgan. Ko‘pincha bahorda arqonning ikki uchi bir daraxtga yoki ustunga bog‘lanib, o‘rtasida o‘tirib yuqori va quyiga tebranib uchishgan. Bu haqda devonda: “Qiz jalinguladi – qiz ikki tomoni ikki narsaga bog‘langan arqonda (arg‘imchoqda) o‘ynadi” izohi berilgan.

Folklorshunos Mamatqul Jo‘raev halinchak uchish udumi Navro‘z bayramining o‘ziga xos an‘analaridan biri ekanligini ta‘kidlaydi. O.Safarov esa xalqimizda “Halinchak uchgan kishining gunohlari to‘kiladi” degan qarash mavjudligini qayd etadi.

O‘zbek bolalari tut pishig‘i vaqti o‘ynaydigan “O‘g‘aloq” nomli mavsumiy o‘yinida o‘zbek motam marosimiga xos an‘analar ifodasi kuzatiladi. N.Safarova bu o‘yinining “Sadr”, “Asha bodom” kabi variantlari borligini, uni birichi marta Ye.M.Peshcherova yozib olganini qayd etadi. Sh.Galievning fikricha, ushbu o‘yin dafn marosimining bolalar o‘yin folklori tizimidagi poetik ko‘chimi natijasida shakllangan.

O‘yinining kelib chiqishini izohlovchi afsonada aytilishicha, o‘yin nomini ifodalovchi “O‘g‘oloq” so‘zi bir kampirning ismi bo‘lgan. U tut pishig‘i davrida tut yeyman deb daraxtga chiqishda ehtiyotsizlik qilib, ariga talanib, arilarni haydayman deb, tutdan yiqilib o‘lgan. Yaqinlari unga bag‘ishlab “Sadr” marosimini o‘tkazgan. Aytishlaricha, shu marosimda aytilgan marsiya keyinchalik o‘yin-qo‘shiqqa aylangan emish. O‘yin jarayonida qizlar shu marsiya-qo‘shiqni aytib, birorta tut daraxti ostidan tuproq olib, undan odam shaklini yasab, atrofida aylanib o‘ynaydilar.

Bundan anglashiladiki, bolalar o‘yinlari xalq taqvim va marosimlari bilan chambarchas bog‘liqlikda ham shakllangan.

Onaboshi obrazi – o‘yin ishtirokchilarini bir jamoa qilib birlashtiruvchi o‘yimboshi. U ko‘proq qahramonlik ruhida, jamoa bo‘lib o‘ynaladigan o‘yinlarda faol bo‘lib, hayvonlar haqidagi hamda maishiy mazmundagi o‘yinlarda uning o‘rni faol emas.

“Ninachi” o‘yinida onaboshi xuddi ayrim ertak va dostonlarda o‘z sevgilisini axtarib o‘zga yurtga safarga chiqqan, u yerda mifologik personaj – yalmog‘izga duch kelib, uni yengancha sevgilisini qutqarib kelgan epik qahramon singari shunday yovuz kampir o‘g‘irlab ketgan bolalarini qutqarib olib keladi.

Xullas, ingliz va o‘zbek bolalar o‘yin folklori namunalari janriy tarkibi, mazmuni jihatidan boy bo‘lib, jahon bolalar o‘yin folkloridagi janrlar bilan, asosan, umumiylik va muvofiqlik kasb etadi. Ammo ular nomlanishi, ijro etilish tarzi, badiiy til xususiyatlari, poetik qurilishi, obrazlar va motivlar strukturasi jihatidan o‘ziga xosliklarga ega. O‘yinlar tarkibida uchraydigan turli obrazlar orqali ularning o‘ynalish tarzi, g‘oyaviy mazmuni oydinlashadi. Shunga qarab ularning mazmuniy turkumi ham belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Elithabeth Tucker. Children's Folklore: A Handbook. – London: Greenwood press, 2008. – 164 p.
2. Галиев Ш. Ўзбек болалар ўйин фольклори. – Т.: Фан, 1998. – 96 б.
3. Жўраев М. Фольклоршунослик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: Фан, 2010. – 190 б.
4. Жўраев М. Наврўз кўшиқлари. – Тошкент Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – Б.50.
5. Кошғарий М. Девону луғотит турк. 3 жилдлик, 1-жилд. – Т.: Фан, 1960. – 452 б.
6. Iona Opie and Peter Opie. The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes. – Oxford University Press, 1997. – 592 p.
7. Сафаров О. Ўзбек болалар поэтик фольклори. – Т.: Ўқитувчи, 1985. – 250 б.
8. Сафарова Н. Ўзбек болалар ўйин фольклори табиати. – Т.: Фан, 2008. – 120 б.
9. Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – Т.: Musiqachi, 2010. – 368 b.
10. Safarov O. O‘zbek xalq bolalar o‘yinlari. – Toshkent: Sharq, 2013. – 176 b.

STUDYING FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELD OF LANGUAGE AS A LINGUISTIC PHENOMENON

B.Z.Gafurov, PhD, Bukhara state medical institute, Bukhara

Annotatsiya. Sizga taqdim etilayotgan ilmiy maqola tilshunoslikning leksikologik hodisasi, ya'ni funksional semantik sohalar, ularning tarkibiy yaxlitligi va o'zgaruvchanligini amaliy misollar asosida va strukturaviy-komponent tahlili orqali batafsil tahlil qilishga mo'ljallangan. Maqolada ko'zga ko'ringan olimlarning ushbu mavzudagi ilmiy ishlari va nashrlari ham tilga olinadi.

Kalit so'zlar: funksional semantik maydon, leksik maydon, soha, guruhlash, tizim, invariant funksiya, subyektivlik, ob'ektivlik.

Аннотация. Предлагаемая вам научная статья призвана детально проанализировать лексикологический феномен лингвистики, а именно функционально семантические поля, их структурную целостность и вариативность на основе практических примеров и посредством структурно-компонентного анализа. В статье также упомянуты научные труды и публикации видных ученых на данную тематику.

Ключевые слова: функционально семантическое поле, лексическое поле, домен, группировка, система, инвариативная функция, субъектность, объектность.

Abstract. The scientific article offered to you is intended to analyze in detail the lexicological phenomenon of linguistics, namely functional semantic fields, their structural integrity and variability based on practical examples and through structural-component analysis. The article also mentions scientific works and publications of prominent scientists on this topic.

Key words: functional semantic field, lexical field, domain, grouping, system, invariant function, subjectivity, objectivity.

The term “field” was used back in 1856 in an article by K.V. Havis “System of Linguistics”. In the 19th century it was also used by Teguier, K. Abel and others, but it found a modern response in Joost Trier's book “The German Dictionary of the Semantic Field of the Mind.” [1, p. 26]. This book says: “In all linguistic studies of higher semantic fields, it is advisable to start not with one word or one concept, but with a field that can be called a lexical field - the totality of all words belonging to one semantic field.” Elsewhere he writes the following: “We form a lexical layout on objects that we perceive only as vague and comprehensive, in order to organize and appropriate them in the form of delimited concepts”. As for the formation of concepts with the help of language, it is the process of ordering explanations based on a single whole.

As for the research materials, the famous philologist Prungyan spoke about lexical fields, in which only a certain group of words are understood, united by one meaning or another. [2, p. 172]. The lexical system of a language can be represented as a system of lexical fields. Within this system, we can distinguish such global areas as physical, biosphere, psychosphere and cultural. Thus, within the biosphere there are domains associated with the description of various species of plants and animals, and within the psychosphere there are domains associated with reason and emotions. Ultimately, the entire vocabulary can be thought of as a system of lexical domains that have general relationships with each other.

However, modern linguistics studies not only the lexical area, but also the word formation, morphological and syntactic areas. However, since the number of lexical units in any language exceeds the number of other linguistic units, the expressive potential of these domains cannot be compared with the lexical domain. For example, even in languages with well-developed morphology, morphofield systems can represent the world in a very abstract way. However, some linguists use the term “domain” not only in relation to lexical domains, but also in relation to other units of the linguistic level. This is what A.V. does, for example. M. Vsevolodova [3, p. 121].

A.V. Bondarenko introduced the term “functional-semantic field” (FSF) to emphasize the cross-level nature of the linguistic field. Bondarenko began to call FSF a complex of linguistic means associated with the presentation of some homogeneous content. I call this complex the inter-level content structure of language.

Speaking about research methods, it is worth especially noting that the identification of specific vocabulary, word forms and similar areas requires the use of the method of component analysis. This method has deep historical and scientific roots: B.L. Kuznetsov in his book "From Component Analysis to Component Synthesis" states." [4, p. 91].

In the course of this work, the thesis was formed that functional semantic fields are linguistic groups characterized by:

1. The presence of a common invariant semantic function for the linguistic means included in this group;
2. interaction of homogeneous elements, as well as grammatical and lexical heterogeneous elements;
3. a structure in which the following features play a role:
 - a) division according to the principle "center (core) - periphery";
 - b) gradual transitions, partial intersections and "common segments" between components of one group and components of another group. A.V. It was not by chance that Bondarenko gave such a complex definition of FSF.

The fact is that a "field epidemic" has already begun in our science. This has led to the fact that in linguistics the term "region" is used too casually, both in relation to parts of speech and to the components of a sentence, etc. Based on the above thesis, it is necessary to highlight four main linguistic features of functional-semantic fields:

1. "Commonality of semantic functions". This means that linguistic means of different levels that make up the functional-semantic field are united by certain semantic categories or functions. For example, all means of the FSP of time are united by the semantic category of temporality. The meaning of temporality covers all units of this area. However, the general semantic category linking the macrodomain is divided into subcategories linking the corresponding microdomains. Thus, the domain of temporality has microdomains of past, present and future tense.

In different languages, as in other categories, temporal affiliation is realized by a special system of means of expression, so that in each language we are dealing with a specific functional-semantic field in which universal or general linguistic elements are intertwined with idiomatic-ethnic ones.

2. The second feature of FSF is the interaction of phenomena related to different aspects of language. This feature distinguishes the functional-semantic field from other types of language systems that deal, for example, only with morphological or lexical elements. Simply put, FSF is a set of such measures covering units of different levels of language, such as lexical, morphological, etc. At the conversational level, that is, within the language system, even within the same sentence, units belonging to different language levels, but belonging to the same area, can be realized. For example, in the sentence "Tomorrow we will discuss this topic," the future tense is conveyed lexically ("tomorrow") and morally ("will") [5].

3. The third feature of FSF is the presence of a center and periphery in it, which G.V. Sidorov shows by the example of verbal categories similar to the functional-semantic fields of aspectuality, temporality and modality. At the center of these areas are morphological means of expression, i.e. the means by which the categories of form, tense and mood are conveyed to the verb. Around these areas are located non-morphological means with the help of which the categories of aspectuality, temporality and modality are expressed. In other words, time can be conveyed through vocabulary.

4. The fourth feature of FSF is the absence of sharp boundaries between different domains in the language. Thus, in the Russian language there are no sharp boundaries between the areas of aspectuality and temporality.

The author of "Morphosyntactic Categorism" was characterized by verbal morphosyntactic centrism, and as examples of functional-semantic fields he took only those associated with verbal morphosyntactic categories [6, p. 89]. However, in his later works he came to a general typology of functional-semantic fields in the Russian language. In this scientific work, four groups of such fields were also identified:

1. a group of domains with behavior (predicates) at their core, including the following FSF complexes:

a) FSP-complexes of aspectual-temporal relations: aspectuality, temporality and taxis (... Taxis is usually expressed in terms of temporal relations between actions).

b) FSP-complex of appearance-existential relations: appearance (objective and subjective appearance, positive), negative, prosaic (interrogative), existential (existential) groupings.

c) FSP of the complex of activity-subject and activity-object relations: reality (fields that include not only manifestations of activity/passivity, but also transactivity/inactivity, reflexivity, reciprocity, etc.), personality; the complex of the last two fields refers to the intersection of the field of action and the field of the subject (subject-object).

2. Grouping of areas in the center of which is the subject (subject-object): subjectivity/objectivity (in the sense of relationships expressed by case and prepositive-auxiliary combinations...). This area also includes animateness (inanimateness) and certainty/uncertainty.

3. grouping of areas with a qualitative-quantitative (mainly attributive) core: qualitative, quantitative, comparative, possessive.

4. grouping of fields with a situational core: reason field, goal field, condition field, concession field, result field, comparison field, position field.

The system of functional-semantic fields we analyzed contains categories derived not only from morphological categories (aspectuality, temporality, etc.), but also from syntactic ones (subjectivity, objectivity). Thus, the central place in the system is occupied by the semantic area, covering the morphological and syntactic means of the language.

The cross-level nature of the linguistic field is explained by the fact that the division of the world can be realized not only with the help of words, but also with the help of other linguistic units. So, it can be realized using morphemes. In the act of word formation, it can be realized not only with the help of word-forming morphemes, but also with the help of word-forming morphemes. These and other morphemes make it possible to divide the primary object of the name into certain parts. For example, during the articulation of the word “writer,” the speaker connected the primary nominative object using the derivational word “write” and the adaptive morpheme “-er.”

The topic of the language field, in particular functional semantic fields (FSF), is best viewed through the prism of component analysis. This connection is carried out according to certain semantic features and features that were discussed in this scientific work, so that the features of our level of abstraction unite words into special lexical-semantic groups - semantic fields, and the features with the most generalized meaning signal intergroup (inter-field) connections.

REFERENCES:

1. Bondarco A.V. Foundations of functional grammar. Praga – 2009, p. 55. On the problem of the structure of the semantic space of language) // Лінгвістичні студії і ї: зб. Sciences. праць. / укл. A.Zagnitko та ін. Donetsk, 2007. no.1, p. 26.
2. Prungyan V.A. Grammatical categories, their similarities and alternatives: abstract of the thesis for the degree of Ph.D. in linguistics. M., 1998 p. 172.
3. Vsevolodova M. Functional and semantic fields and functional and semantic categories (On the problem of the semantic field of language) / Kyiv 2011., p 121.
4. Vorobyov B.H. The functional semantic field of comparability in modern English / Moscow – 2006, p. 91.
5. Zlotov G.S. The functional-semantic field of comparability in modern English: abstract of the thesis of a candidate of linguistics. Rostov-on-Don, 2002.
6. Smith P.R. General morphology. An introduction to the point of view. New Your, 2005, p. 89.
7. Gafurov B.Z. The relationship between culture and language in learning process. Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture. Volume 3 Issue 5, May 2023. –Republic of Uzbekistan, Tashkent. – pp. 64-66.
8. Gafurov B.Z. The relationship between culture and language in learning process. Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture. Volume 3 Issue 5, May 2023. –Republic of Uzbekistan, Tashkent. – pp. 55-63.
9. Gafurov B.Z. The theme of female gender in the texts of advertising in Russian and Uzbek languages (on the material of medical vocabulary). Pindus journal of culture, literature, and ELT (PJCLE). – Spain. Vol. 2, Issue 1, January 2022. –P. 23-29.

R.R.G'ulomova, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada nutq odobining murojaat kabi murakkab va ko'p qirrali birligi yetarlicha o'rganilgan deb hisoblanishiga qaramay, doimiy emasligi va muayyan jamiyat boshidan kechirayotgan tarixiy jarayonlarga qarab o'zgarib turishi muhokama qilinadi. Qarg'ishlar aforistik janrlar majmuasi bo'lganligi uchun o'zbek va ingliz ziyolilarining ijtimoiy guruhlar qarg'ishlari sotsiolingvistik jihatdan tahlili qilinadi.*

Kalit so'zlar: *nutq odobi, tarixiy jarayonlar, sotsiolingvistik tahlil, ijtimoiy guruhlar qarg'ishi, aforistik janr.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается что такая сложная и многоаспектная единица речевого этикета, как обращение, несмотря на то, что считается достаточно хорошо изученной, не является постоянной и изменяется в зависимости от тех исторических процессов, которые претерпевает то или иное общество. Анализируется социолингвистический анализ проклятий социальных групп узбекской и английской интеллектуалов так как проклятия является комплекс афористических жанров.*

Ключевые слова: *речевой этикет, исторические процессы, социолингвистический анализ, проклятий социальных групп, афористический жанр.*

Abstract. *This article discusses that such a complex and multifaceted unit of speech etiquette as address, despite the fact that it is considered to be quite well studied, is not constant and changes depending on the historical processes that a particular society undergoes. The sociolinguistic analysis of curses of social groups of Uzbek and English intellectuals is analyzed since curses are a complex of aphoristic genres.*

Key words: *speech etiquette, historical processes, sociolinguistic analysis, curses of social groups, aphoristic genre.*

The development of modern means of communication, the deepening of direct speech contacts between speakers of different literary languages contributes to the interest that invariably arises when studying the speech etiquettes of cultures that are distant from each other from a historical point of view.

Thus, the work has a communicative-pragmatic orientation and explores language as a tool of communication, revealing some fragments of the linguistic picture of the world.

Speech etiquette has undoubted national and cultural specifics associated with the customs, mores, and aesthetic tastes of peoples. Analysis of one of the units of speech etiquette - address in Uzbek speech behavior against the background of English speech culture, which is more conservative and stable, helps to better understand the complex processes that are currently taking place in the speech behavior of Uzbeks.

An analysis of modern works on the study of functional and stylistic features of address shows that the problem of choosing an address by one or another social group of communicants remains the least studied.

By looking at good wishes and curses, one can learn the peculiarities of the worldview of a particular people. They reflect traditional and modern ideas about social and family life, about the economic activities of the highlander.

Many good wishes and curses, etymologically associated with the customs of the past and superstitious ideas, are of a metaphorical nature.

Curses and blessings are addressed to elements of the supernatural level and at the same time tied to the phenomena and situations of everyday life.

Curses and blessings use comparisons and personifications. With their help, ideas are created that are close to concrete reality, characteristic of the traditional thinking of the English people. The most frequent lexical-semantic groups in good wishes and curses are adjectives with senses of evaluation, dimension and color.

Lexico-thematic varieties of nouns in good wishes and curses are classified based on the frequency of use: kinship terms, somatonyms, religious terminology. This reflects the mentality, the specifics of the worldview, the peculiarities of the perception of reality by native English speakers.

Considering curses along with and in inextricable unity with good wishes, in our opinion, is quite reasonable for the reason that a people capable of selflessly loving is also capable of hating. These are interconnected and interdependent phenomena of social life, which one without the other do not exist, thereby ensuring dialectical unity in this genre. Therefore, the idea that curses must be consigned to oblivion, in our opinion, is unfounded and incorrect. Well-wishes and curses are the least collected and, accordingly, little-studied genre of oral and poetic creativity of the peoples of Uzbekistan and, in particular, the Uzbeks. They reflect traditional and modern ideas about social and family life, about the economic activities of the highlander. Here, too, in direct or indirect form, the centuries-old ideas of the mountaineers about good and evil, honor and dignity, courage and bravery, friendship and patriotism, thoughts about the meaning of life and daily bread were reflected.

Well-wishes have their own specific features of expression - in poetic or prose form. In many works of love poetry, well-wishes and curses are found in an inextricable connection and at the same time they are organically combined with each other or are replaced by one another and therefore it is very difficult to distinguish between them.

Another feature of good wishes is that they can be expressed not only in relation to a specific person, but also in the form of requests addressed to divine powers, where the aspirations of a simple mountaineer are clearly reflected. Many such forms of good wishes have been preserved in people's memory, and they greatly enrich the spiritual culture of the people. Sometimes the mountaineers are able to put so much warmth and positive charge into one word or combination of words that they involuntarily evoke approval and a response along with a friendly smile from their interlocutor or interlocutor. These were the mountaineers' addresses to familiar and completely unfamiliar people, words like "brother", "sister", to elders "father", "mother", etc. Such correctness and sociability among the mountaineers was valued and given credit to those who possessed and was an invariable attribute of mountain etiquette and culture of behavior.

Sociability, due to the presence of good wishes in the speech etiquette of the mountaineers, ensured tolerance in the socio-cultural environment of the jamaat or the entire union of rural societies. A significant number of good wishes are associated with the economic activities of the Uzbeks, which emphasizes the exceptional importance of agriculture and cattle breeding for the mountaineers.

The good wishes of the Uzbeks, just like those of other peoples of Uzbekistan, contain centuries-old wisdom, which has been sifted by time, cleared of unnecessary husks, leaving everything valuable, wise and necessary.

Curses are linguistic clichés that are found in any language, reflecting both linguistic and life realities of native speakers of a particular language. The English language is rich in curses, and almost every English village differs from its neighbor in its system of curses. Some English tribes are considered great masters in creating curses.

The use of curse words in both Uzbek and English speech etiquette is associated with the social status of the addressee and addressee: all addressees and addressees can be divided into three main groups: the first - belonging to the upper class; the second - belonging to the middle class; the third belongs to the working class. So, addresses, defined as words used in a speech situation related to the addressee, can be very important sources of social information. Participants in communication in any speech situation encode in addresses not only a certain meaning, but also provide information about who the addresser considers himself to be and how he relates to the addressee, what he thinks about their relationship. Addresses play little or no role in the basic grammatical structure of a sentence, adding only some social information.

- each address, having certain structural-semantic, lexico-grammatical and functional-stylistic features, is characterized by its predominant use in a particular communicative situation. This does not exclude, however, the possibility of using the address in other conditions of communication, which is due to its ability to acquire different semantic and stylistic shades under the influence of the situation. On the other hand, to convey the same international meaning, speakers choose different

methods depending on the status characteristics of his interlocutor, the relationship of role positions, the nature of the relationship between them, the conditions, circumstances of the speech act, and the emotional and psychological state at the time of communication.

The category of address as a component of the national mentality and national picture of the world reveals unconditional differences in the Uzbek and English representations, both in the language itself and in speech etiquette.

The analyzed material gives reason to note the following significant differences in the use of addresses in Uzbek and English speech etiquette:

- the system of Uzbek name calling is richer and more diverse than in English etiquette. The specific features of such addresses arise from the triple Uzbek proper name and the double English anthroponym, moreover, Englishwomen are addressed by their own name, before the birth of the first child (preferably a son), and after the birth of the child, both mother and father begin to be called by the child's name; A characteristic feature of Uzbek addresses by name is, firstly, the presence of a paradigmatic series, differently oriented towards the degree of politeness, and secondly, the abundance of diminutive suffixes, giving various shades of politeness;

- in English speech etiquette, it is not customary to address revered, respected non-relatives only by their first names; names are necessarily accompanied by words indicating their occupation or special markers of politeness that soften simply addressing them by name; in Uzbek speech etiquette, references to the names of professions and positions are rare, and in English speech etiquette such references are frequent, adequate and close in meaning to politeness suffixes;

- a feature of English speech etiquette is the existence of special politeness markers following the name of the addressee - the senior in age status, regardless of gender and social affiliation.

Highlighting the linguistic and regional aspect in teaching the Uzbek language allows us to present the language being studied in all its national originality. Revealing and clarifying the motivation underlying this or that address increases the effectiveness of mastering these units of speech etiquette, promotes better understanding, memorization and assimilation of such units of speech etiquette as address. Thus, linguistic and cultural research provides not only knowledge and familiarity with a foreign language culture, but also the associated correct understanding of the units of speech etiquette, which is very important when teaching a foreign language.

The national-cultural aspect of the study of linguistic units allows us to deepen and expand the content of addresses in the modern Uzbek language, and a specific analysis of addresses allows us to answer the question of how and in what way the national originality of English addresses is manifested in relation to units of Uzbek speech etiquette.

The study of speech etiquette contributes to an in-depth understanding of the structures of both languages, expands knowledge about the culture, literature, history, and customs of the native peoples of these languages.

Thus, consideration of Uzbek speech etiquette against the background of English speech culture, from our point of view, is of great importance both for lexicography and for the methodology of teaching the Uzbek language to foreign students.

REFERENCES:

1. Radzhabova N.G. Structural-semantic analysis of good wishes and curses of the Dargin language. Dissertation for Candidate of Philosophy. 2012y.

UDC 808.3

THE PRAGMATIC ASPECTS OF TRANSLATION

Sh.Sh.Hamroyeva, base doctorate, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqola tarjimaning pragmatik jihatlarini muhokama qilishga bag'ishlangan. Bundan tashqari, tadqiqot adabiy va pragmatik elementlarni aniq etkazishda tarjimon, muallif, manba matni va maqsadli til o'rtasidagi faol hamkorlikning hal qiluvchi rolini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: pragmatika, madaniy kontekst, manba matni, konnotatsiya, subtekst, majoziy til.

Аннотация. Данная статья посвящена обсуждению прагматических аспектов перевода. Более того, исследование подчеркивает решающую роль активного сотрудничества между переводчиком, автором, исходным текстом и целевым языком в точной передаче литературных и прагматических элементов.

Ключевые слова: прагматика, культурный контекст, исходный текст, коннотация, подтекст, образный язык.

Abstract. This article deals with the discussion of the pragmatic aspects of translation. Moreover, the research emphasizes the crucial role of active cooperation between a translator, author, source text, and target language in accurately transferring literary and pragmatic elements.

Keywords: pragmatics, cultural context, source text, connotation, implied meaning, figurative language

Introduction. Translation is a complex and nuanced process that extends far beyond the mere conversion of words from one language to another. While linguistic accuracy is essential, there is a significant emphasis on ensuring that the intended meaning, cultural nuances, and pragmatic elements are faithfully conveyed. Pragmatic problems in translation often arise from the inherent differences between languages, cultural contexts, and the ways in which individuals communicate and interact within their respective societies. To address these challenges, translators must possess a deep understanding of both source and target languages, as well as the ability to navigate the pragmatic intricacies that underpin effective communication. Pragmatics is a branch of linguistics that focuses on the study of communication in context. In translation, pragmatics plays a crucial role in conveying the intended meaning of the text from one language to another. It involves understanding the social and cultural context in which the text is written and conveying that context in the target language. The influence of pragmatic meaning is manifested in the harmony of the content and form of the statement. It is helpful to recognize that, historically, pragmatics has not received much attention from translation studies, and that pragmatics has not seen translation as a form of situated language use that requires investigation in order to comprehend the research that has been done in the field of pragmatics in or of translation. From a fundamentally pragmatic standpoint, which is still frequently shaped by reflective instances of common language use, translation may be too ancillary and detached from a fundamental language context to have attracted much attention. To observe translational processes and products through a pragmatic lens is to understand them as situated language use, subject to the influence not only of the translator but also of the settings in which translation takes place and translated texts are received.

Literature review. Farewell and Helmreich, (2004), provided a much more explicit framework for reasoning about the many choices that translators must make in producing their translation. However, the central assumption of such approach is that language is vague and texts radically under specify the interpretation.

A certain part of the pragmatic meaning may be lost during the translation process. Neubert stated that the transfer of pragmatic meaning to translation is as follows:

- 1) high level of transfer to translation (scientific and technical literature, etc.);
- 2) migration with restrictions on translation (when preparing informational and analytical materials for representatives of other languages);
- 3) almost no translation of the pragmatics of the original status (if the text is aimed only at representatives of a certain language).

Leech (1983) states that pragmatics was originally defined in a modern sense by Charles Morris (1974), and numerous other experts have since worked to define this area of linguistics. According to Morris's initial definition from pragmatics is "the discipline that studies the relations of signs to interpreters, while semantics studies the relations of signs to the objects to which the signs are applicable." Following that, Crystal (1986:240) defined pragmatics as "... the study of language from the point of view of the users, especially of the choices they make, the constraints they encounter in using language in social interaction, and the effects their use of language has on the other participants in an act of communication".

However, translating a text from one language (the source language) into another (the target language) is the process of translation. "A verbal stimulus that has the same effect as the original (or as much of the same effect as possible) on a different verbal community" is the ideal definition of translation. (Skinner,1974) Yule (2010) claims that the benefit of using pragmatics to study language is that it allows one to discuss people's intended meanings, presumptions, objectives, and goals, as well as the kinds of actions (like requests) they are making when they speak. Therefore, pragmatics is the means by which we communicate meaning within the context of the conversation. While, Robinson emphasizes that pragmatic ability may be enhanced by pragmatic awareness, resulting in a lower likelihood of pragmatic errors among translators. As a result, having this knowledge and awareness can help translators make better decisions.

Discussion. Each nation has a different mindset and spiritual world. But there are some universal concepts and expressive words in distant continents and unrelated languages that unite them. There are words that mean common concepts even among people with different language and religion. The translator is required to compare carefully his language and translation lexicon, to choose the best alternative for each word. Based on the above, we can find the following stylistic words in English and Uzbek:

1. Neutral - words that form the core of the vocabulary and are used in all genres.
2. Verbal - words used in oral speech, in informal situations. They are not used in written speech, but in fiction they are used to express the speech of a character.
3. Literary - words with a pragmatic meaning that are used in all types of literary speech and are not used constantly in oral speech, but are used only in certain situations.
4. Poetic - words with a pragmatic meaning used in high spirit.
5. Terminology- this type of pragmatic words is included in science.

L. S. Barkhudarov recommends studying the lexical-semantic meaning of each word into the following types when studying the level of perception of the receptor in translation:

- 1) stylistic description of the word.
- 2) a list of word meanings.
- 3) emotional colored of the word

In some cases, two or three different pragmatic emotional colors can be found in one sentence:

Please come in (formal)

Come in (neutral)

Come in, will you (negative connotation)

Get the hell in here (negative emotional)

Sometimes words with a neutral or emotional pragmatic meaning can be replaced by negative emotional words based on the macro context in order to express the character of the hero more vividly.

According to V.N. Komissarov, any language sign usually embodies three types of relations. These are semantic, syntactic and pragmatic relationships, the first one reflects the relationship between the language sign and the object, the second one connects the language sign with other signs related to this system, and the third one shows the relationship between the language sign and the persons who use it in the process of communication. At the first stage of the translation process, the translator acts as a receptor of the original source and tries to capture the information contained in the text as fully as possible. For this, he must have the basic knowledge that native speakers have, that is, he must be aware of the history, culture, literature, traditions, and lifestyle of the people who speak the native language. In this sense, the translator must be pragmatically neutral. Translators can gain knowledge about authors' implied meanings, presumptions, purposes, and goals by using literary pragmatics to practice translation and translation requires adding necessary additions and clarifications to the text. They can also learn about the kinds of actions authors perform when speaking, such as conveying a message to their audience. In this process, the second stage is carried out.

Source text: *The ecological movement in Spain is on the increase, «Newsweek» reports.*

Translation into uzbek: *Nyusvik» jurnalining yozishicha, Ispaniyada ekologik harakatlar tobora avj olmoqda.*

If the word *journal* is not added in the translation of this sentence, it may not be understandable to the Uzbek translator.

Such comments are available in the original language, but it helps Uzbek readers better understanding of the events of the people and their living conditions, which are unfamiliar to the reader. In some cases, such an additional explanation can be given in the text or in a reference (footnote). Furthermore, the method of concretization is used in translation to express the pragmatic meaning. In this case, this meaning of a word with a general meaning is replaced by a word with a narrow and concrete meaning in order to reveal it to the reader fully.

Original text: *The British people are still profoundly divided on issue of joining Europe*

Translation into Uzbek: *Inglizlarda Angliya «Umumiy Bozor»ga qo'shilishi kerakmidi degan masala bo'yicha katta kelishmovchilik haligacha mavjud.*

Moreover, idiomatic expressions, humor, and figurative language present substantial pragmatic obstacles in translation. Idioms, proverbs, and colloquialisms are deeply rooted in the cultural and historical contexts of a language, making literal translations ineffective at conveying their intended meaning. Translators must possess a profound knowledge of the source and target languages to identify equivalent pragmatic expressions that capture the original meaning without compromising cultural relevance.

Conclusion. In conclusion, pragmatics plays a crucial role in translation by helping translators understand the underlying meaning, intentions, and implications of communication beyond the literal words. By considering speech acts, implicature, cultural norms, and pragmatic markers, translators can create translations that accurately convey the original text's meaning and effectively communicate across languages and cultures. Understanding and applying pragmatic principles in translation can lead to more nuanced, culturally-appropriate, and contextually-sensitive translations that capture the full richness of the source text.

REFERENCES:

1. Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
2. Jakobson, R. (1959). *On Linguistic Aspects of Translation*.
3. Tukhtayeva Farida. (2023). Multiculturalism in the interpretation of pearl bak. *Universal journal of social sciences, philosophy and culture*, 1(6), 74–77.
4. Hilola Yusupova. (2023). Pedagogical humanism in Charles Dickens' "Oliver Twist". *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 15, 102–107.
5. Hamroyeva Sharifa Shukur Qizi. (2023). The analysis of the English translations of Abdulla Kadiri's "O'tkan kunlar". *American Journal of Philological Sciences*, 3(05), 82–87.
6. Хамроева, Ш. (2023). Перевод национальных красочных слов (реалий) (на примере английского перевода романа Ойбека «Навоий»). *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(S/8).
7. Rahimov G'. (2016) *Tarjima nazariyasi va amaliyoti*. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti.
8. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. – Москва, 1980.
9. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. – Москва: ЭТС, 2002.

UO'K 808.3

TOVUSH TALAFFUZIDA IFODALANGAN KONNOTATIV MA'NOLAR

A.A.Haydarov, prof., f.f.n., Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

M.Alimova, magistrant, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi nutq tovushlari talaffuzidagi konnotativ ma'nolarning qiyosiy tahliliga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: nutq tovushlari, konnotativ ma'no, denotativ ma'no, ingerent, adgerent, artikulyatsion, akustik, prosodik.

Аннотация. В статье проводится сравнительный анализ выражения коннотативная значения в произношении звуков речи в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: звуков речи, коннотативная значения, денотативная значения, ingerent, адгерент, артикуляция, акустик, просодик.

Abstract. *The article provides a comparative analysis of connotative meaning in the pronunciation of speech sounds in the English and Uzbek languages.*

Keywords: *speech sounds, connotative meaning, denotative meaning, inherent, adherent, articulation, acoustic, prosodic.*

Aloqa aralashuv jarayonida so'zlardagi har qanday ma'no tovush va tovushlar kompleksi orqali kishilarga yetkaziladi. "So'z, - deb yozadi A. Hojiyev, - o'z qobig'iga ega bo'lgan obyektiv narsa - hodisalar haqidagi tushunchani, ular o'rtasidagi aloqani yoki ularga munosabatni ifodalay oladigan turli grammatik ma'no va funksiyalarda qo'llaniladigan eng kichik asosiy til (nutq) birligidir".

Darhaqiqat, tovush va ma'no o'zaro munosabatga kirishi so'zni tashkil qiladi va nutq bo'lagi sifatida ishtirok etadi. Tovushlarda ham ma'no bor, ular signallar bo'lib, ularga erkin birlashtirilgan bo'ladi. O'zbek tilidagi *maqol*, *ko'cha* so'zlarining tovushlar kompleksi orqali berilgan ma'nolari ingliz tilida proverb, street tovushlar kompleksi orqali beriladi. Qiyoslanayotgan tillarda, jumladan, o'zbek tilida unli va undosh fonemalarning talaffuzida variantdoshlik hodisasi mavjud bo'lib, variantdoshlik ularda turli xil konnotativ ma'nolarni hosil qiladi. Qayerda variantdoshlik bo'lsa, u yerda tanlanish, tilda esa konnotativ (ya'ni qo'shimcha) ma'no hosil bo'ladi. Qo'shimcha ma'no nafaqat so'zlarda, balki uni tashkil etgan nutq tovushlariga ham taalluqli bo'ladi. Tilda ikki xil ma'no: denotativ va konnotativ ma'no mavjud bo'lgani holda konnotativ ma'no ikki ko'rinishga ega: ingerent va adgerent. Ingerent konnotativ ma'noda (ohang, cho'ziqlik) mavjuddir. Bu jihatdan qaraganda har bir unli tovush xoh u ingliz tilida, xoh o'zbek tilida bo'lsin o'ziga xos turli xildagi qo'shimcha ma'nolar kasb etadi. Unli tovushlar turli intonatsiya bilan aytilishi, bo'g'in hosil qilishi, urg'u qabul qilishi kabi prosodik xususiyatlarga egaligi bilan farqlanadi. Endi unli tovushlar talaffuzi bilan bog'liq holda paydo bo'luvchi ayrim konnotativ ma'nolar haqida fikr yuritamiz. Ingliz tilidagi unli tovushlar bo'g'in tiplariga ko'ra ajratiladi. Masalan, i [ai] fonemasi yopiq bo'g'inda [i] tovushini, ochiq bo'g'inda esa [ai] tovushini ifodalashi bilan xarakterlanadi. Nutq jarayonida i [ai] unlisini ataylab cho'zib talaffuz qilinishi, unda hayratlanish, ishonchsizlik, taajjub kabi qator konnotativ ma'nolarni yuzaga keltiradi.

Masalan, - Are you very ri:ch?

- No living from hand to mouth. (B. Shaw)

Nafaqat so'zlashuv nutqida, balki badiiy nutqda i [ai] unlisining so'z boshida takror kelishini kuzatish mumkin.

I-I am terribly sorry my dear sir. I mean madam. I-I-oh, God. (R. Gordon)

Yuqoridagi nutqiy parchada i [ai] fonemasining takror ishlatilishi yalinish, iltimos, iltijo, sog'inish, yolvorish kabi qator konnotativ ma'nolarni ifodalaydi.

O'zbek tilidagi U tovushi artikulyatsion tomondan til oldi va yuqori tor holatda talaffuz qilinishi sababli juda ham cho'zib aytilmaydi. U unlisi talaffuzi bilan bog'liq konnotativ ma'nolar ko'p va darajalangan bo'ladi. O'zbek tilidagi u fonemasiga xos bo'lgan konnotativ ma'nolar ingliz tilidagi u fonemasi talaffuzidagi qo'shimcha ma'nolar bilan chog'ishtirilganda, ularda ba'zi o'xshashlik va farqli tomonlarini kuzatish mumkin. Ingliz tilidagi u [ju:] fonemasi ma'no farqlash bilan birga qo'shimcha ma'nolar ham ifodalaydi. Nutq jarayonida u [ju:] fonemasini cho'zib talaffuz qilish orqali bir qancha qo'shimcha ma'nolar paydo bo'lishini kuzatish mumkin.

Masalan, - Tush! Where are the others?

- At the front.

- Quite right. Why aren't you...at the front?

- Over age. Fifty seven. (B. Shaw)

Yuqorida keltirilgan qisqa dialogda ataylab u [ju:] fonemasini cho'zib talaffuz qilish orqali taajjub, ikkilanish, hayratlanish, ishonchsizlik kabi konnotativ ma'nolar hosil bo'lganligini ko'rish mumkin.

O fonemasining talaffuzi ham ingliz tilida bo'g'in tiplari bilan bevosita bog'liq. Ochiq bo'g'inda O unlisining talaffuzi [ou] shaklida bo'lib: no, go, so kabi; yopiq bo'g'inda esa [ɔ] tovushi orqali (not, pot, dog) talaffuz qilinadi. Ammo so'zda o [ou] unli tovushni cho'zib talaffuz qilish orqali qo'rqish, dovdorash, kuchli g'azab kabi qo'shimcha ma'nolar ifodalanadi.

Masalan, Suddenly he cried: Santyago-o-o! (I. Voinich)

Nutqda o [ou] unlisini cho'zish do'q, po'pisa, qahr-g'azab kabi qator konnotativ ma'nolarni ifodalaydi.

Masalan: Don't tell him – Do-o-on't tell him please!

Ushbu misolda esa o [ou] unlisini cho'zish orqali iltimos, yalinish, yolvorish kabi konnotativ ma'nolar ifodalanadi. O'zbek tilidagi **O** unlisi til orqa, quyi keng bo'lib, ba'zi so'zlarda morfologik o'zgarishlarga uchraydi. Jumladan, o>a ga o'tadi: ong-angla, son-sana. Ammo kekxa avlod nutqida onglar, sona shaklida talaffuz qilinishi, qo'shimcha ma'no hosil qilishini ham kuzatish mumkin. **O** fonemasining turli xil talaffuzi natijasida qator konnotativ ma'nolar anglashiladi: *O* deganda quvonch, hayrat, rohatlanish, mazza qilish, lazzatlanish, ishonchsizlik, eslash kabi.

O'zbek tilida **O** unlisining turli o'rinlarda cho'zib talaffuz qilinishi qator qo'shimcha ma'nolarni yuzaga keltiradi.

O...o...odamlar; Buxoro-o-o-o!

Biz tahlil jarayonida ingliz va o'zbek tillaridagi I, U, O unli tovushlar talaffuzi bilan bog'liq konnotativ ma'nolar xususida to'xtaldik.

Xuddi unli tovushlarda bo'lganidek undosh tovushlar talaffuzi bilan bog'liq konnotativ ma'nolar ham mavjud.

Jumladan, ingliz tilidagi quyidagi misollarni tahlil etaylik:

He surprised and said: G-g-good morning! C-c-come in!

Yuqoridagi misoldan ko'rinadiki, badiiy tasvirning nihoyatda ta'sirchanligini ta'minlashda, asar jozibadorligini ta'minlashda tovushlarni cho'zish yoki ikkilantirib talaffuz qilish muhim fonostilistik vosita bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek tilida ham undosh fonemalar talaffuzida ularni ikkilantirish orqali qo'shimcha ma'nolar hosil bo'ladi.

Masalan: Odamlar hoh odamlarrrr. Eshitmadim demanglarrrr! Eshitganlar jilmanglarrrr!

R undosh tovushini qavatlash ya'ni ikkilantirish orqali kuchli konnotativ ma'no hosil bo'ladi, bunda sonor tovushning o'rni ham katta hisoblanadi.

Ingliz tilidagi f [ef], b [bi] fonemalari ham she'riy misralarda ketma-ket kelishi natijasida ohangdorlik yuzaga keladi.

Masalan: We are foot-slog-slog-slog-slogging,

Foot, foot-foot-foot-slogging over Africa!

Boots-boots-boots-boots-

Moving up and again (R. Kipling)

Ushbu she'riy parchadagi **f** va **b** tovushlarining takror qo'llanishi diqqatni jalb etish, musiqiylik kabi qator konnotativ ma'nolarni ifodalaydi.

O'zbek tilida qo'shimcha ma'no bo'yoqlari so'z tarkibida ikkita bir xil jarangli yoki sonor undosh tovushlar juft bo'lib talaffuz etilganda ochiq ko'rinadi: muqaddas, musallas, mukarram kabi. Bunday qo'shimcha ma'no xuddi so'zlar qo'shilmasidek, undoshning mag'zida bo'lmay, balki bir xil undosh tovushni bir so'zda ikkilantirib talaffuz qilish va yozish orqali yuzaga keltiriladi.

Masalan, nima? so'roq olmoshidagi "m" undoshini bir o'rinda ikkilantirib *nimma* tarzida aytish va yozish tasodifiylik, qo'rqinch, hadiksirash, ajablanish, g'azab, yomon ko'rish, uyaliq, o'ng'aysizlik, to'lqinlanish, hayratlanish, jazava, kuchli his-hayajon kabi konnotativ ma'nolarni ifodalaydi. Ingliz tilidagi matnlarda ham personajning biror holatdan noroziligini ifodalashda **m** undoshini ikkilantirilishi va yozilishi orqali bir nechta konnotativ ma'nolar ifodalanadi.

Masalan, There was a gastrectomy scar about six months old. "Umm, I said I scratched my head". ("Doctor at large" by R. Gordon)

Zamonaviy tilshunoslikning keying taraqqiyotida fonostilistikaning bir qismi hisoblangan fonopragmatika ham rivojlanmoqda. Nutqda tovush hamda ohangni implitsit (yashirin) maqsadda qo'llanishi natijasida muallif munosabatini ifodalashni fonopragmatik tahlil obyektidir. Leksema semasida pragmatik semaning hosil bo'lishida fonetik o'zgarishlar alohida ahamiyat kasb etadi.

Bular: tovush o'zgarishi, tovush orttirilishi, tovush tushishi, tovush ikkilanishi bilan yuzaga chiqadi. Tovushlarning o'zgarishi natijasida hosil bo'luvchi ma'nolarni tadqiq etuvchi yo'nalish

fonogrammatikadir. Nutq tovushlarining uslubiy xususiyatlari esa fonostilistikada, ularning yozilishi bilan bog'liq jihatlar fonografiyada tadqiq etiladi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, unli fonemalarning prosodik xususiyatlarga egaligi ularda konnotativ ma'noning kuchli ifodalanishiga sabab bo'lsa, undosh fonemalar sirasidagi sonorlarda shovqinga nisbatan ovoz miqdori ustun bo'lganligi uchun ular tarkibidagi ohangdorlik, shu bilan birga jarangli undoshlarni ikkilantirib talaffuz etilishidan hosil bo'lgan ohangdorlik birgalikda qo'shib kelsa, emotsional-ekspressivlik yanada kuchli ifodalanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, konnotativ ma'no fonema semantik strukturasi tarkibiy qismi bo'lib, ular unli va undosh fonemalarning variantlarida yorqin namoyon bo'ladi. Tovushlardagi ma'no bo'yog'i unililar talaffuzida juda kuchli va ta'sirchandır.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A. Hojiyev, Lingvistik terminlarning izohli lug'ati. - T.: "O'qituvchi", 1985.- B.81
2. M. Mirtojyev, Tovushlardagi ma'nolar, - T.: - "O'zbekiston". 1982.- 24b.
3. Saparova Q., Fonostilistika, fonostilema va talaffuz uslublari//Til va adabiyot ta'limi. 2000.-B.36.
4. Hakimov M., Hakimova M., Fonogrammatikani yuzaga chiqaruvchi vositalar./Stilistika va grammatika. Ilmiy-nazariy konferensiya materiallari (II qism). Samarqand. 2010.-B-32.
5. Haydarov A., Konnotativ ma'noning fonetik vositalarda ifodalanishi, Nomz. diss., avtoreferati. - T.: 2009.- 21b.
6. Yaxshiyeva G., O'zbek tilida fonografik uslubiy vositalar, - T.: "Fan", 1996.
7. Norova M.F. Ingliz va o'zbek tillarida fonostilistik va grafostilistik vositalarning konnotativ ma'nolari. PhD dissertatsiyasi.-Buxoro, 2021.-B.114.
8. Nazarova, N. (2023). Onimik leksemalarning o'ziga xos xususiyatlari. Центр научных публикаций (buxdu.uz), 34(34).
9. Nazarova, N. (2022). Antroponimlarning o'rganilishi. Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes, 110-112.
10. Ahrorovna, N. N., & Niginabonu, Y. (2022). English Clubs in Non-Traditional Ways for Young Learners. Miasto Przyszłości, 30, 265-266.

UO'K 37:81

NUTQIY ETIKET VA UNING LISONIY TABIATI

D.I.Haydarova, tayanch doktorant, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotatsiya. Mazkur maqolada etiket tushunchasining tilshunoslikdagi mohiyati, nutqiy etiketni o'rganishda pragmatik, sotsiolingvistik, paralingvistik, lingvokulturologik omillar, nutqiy etiketning vazifalari, barqaror nutqiy etiket birliklari (NEB) masalalari o'rganilgan, mavjud ilmiy manbalar tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Antroposentrik yondashuv, notiqlik, nutq madaniyati, nutq etikasi, nutqiy etiket, pragmatik, sotsiolingvistik, paralingvistik, lingvokulturologik omillar, ijtimoiy holat, nutqiy vaziyat, universal lingvistik hodisa, barqaror formulalar, nutqiy etiket birliklari (NEB).

Аннотация. В данной статье изучаются сущность понятия этикета в лингвистике; прагматические, социолингвистические, паралингвистические, лингвокультурные факторы в изучении речевого этикета, задачи речевого этикета, вопросы устойчивых речевых этикетных единиц (РЭЕ), анализируются имеющиеся научные источники.

Ключевые слова: Антропоцентрический подход, ораторское искусство, речевая культура, речевая этика, речевой этикет, прагматический, социолингвистический, паралингвистический, лингвокультурные факторы, социальная ситуация, речевая ситуация, универсальное языковое явление, устойчивые формулы единицы речевого этикета (РЭЕ).

Abstract. This article studies the essence of the concept of etiquette in linguistics; pragmatic, sociolinguistic, paralinguistic, linguocultural factors in the study of speech etiquette, tasks of speech etiquette, issues of stable speech etiquette units (SEE), available scientific sources are analyzed.

Key words: Anthropocentric approach, oratory, speech culture, speech ethics, speech etiquette, pragmatic, sociolinguistic, paralinguistic, linguocultural factors, social situation, speech situation, universal linguistic phenomenon, stable formulas of the unit of speech etiquette (SEE).

Kirish. Pragmalingvistika zamonaviy tadqiqotlarning tilga antroposentrik nuqtayi nazardan yondashuvi bilan bog'liqligi sababli nutqiy muloqot jarayonida aloqa ishtirokchilarining tildan foydalanish jihatlar: nutqiy faoliyatning vaqti va joyi, suhbatdoshlarning kommunikativ maqsadlari, kommunikantlarning bilim darajasi, ularning ijtimoiy maqomi, o'zaro munosabatlari kabilarni tadqiq

etishni ko'zda tutadi. Pragmatika sohasida olib borilayotgan ilmiy tadqiqot obyektlaridan biri nutqiy etiket masalasi bo'lib, u insonning rivojlanish, savodxonlik, madaniyat darajasini ko'rsatadigan eng muhim belgilardan biridir. Nutqiy etiket muloqot muvozanatini ushlab turadi, turli madaniyat vakillari, ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatni tushunarli va maqbul qiladi. Har qanday jamiyatning muloqot madaniyatida vaziyatni mojarosiz hal etishga qaratilgan aloqa me'yorlari va kommunikativ xatti-harakatlar strategiyasini o'z ichiga olgan ifodali nutqiy aktlar mavjud. Muloqotning bo'yoqdorligi, shakli va uslubi orqali bunday nutqiy aktlarning samaradorligiga erishiladi. Muloqotning samaradorligi esa tilning leksik va grammatik vositalarini o'zlashtirishdan tashqari, uning milliy xususiyatlarini bilish, o'z o'rnida to'g'ri, aniq, izchil foydalanishga ham bog'liq.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Muloqot insoniyatning asosiy ehtiyojlaridan biri bo'lib, qator fanlar (sotsiologiya, psixologiya, falsafa va h.k.) doirasida o'rganilishi uning rivojlanishi uchun muhim omil bo'ldi. Chunki integral yondashuv ushbu hodisaning mohiyati, asosiy xususiyatlari va yuzaga chiqish usullarining to'liq yoritilishiga turtki bo'ladi. Bir qarashda tabiiy va oddiy ko'rinadigan bu jarayon muloqot ishtirokchilarining murakkab faoliyatidir. Istalgan natijaga erishish uchun esa ular nafaqat o'z manfaatlarini hisobga olishi, balki suhbatdoshga doimiy e'tibor berishi, uning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olishi lozim bo'ladi.

Muloqotda nutqiy etiket shaxslararo munosabatlarning tildagi ko'rsatkichlaridan biri bo'lgani uchun lingvistik tadqiqotlar uchun muhim obyektlardan biri sanaladi. Shu nuqtayi nazardan mazkur masala qator tilshunos olimlar: E.I.Belyaeva, V.E.Goldin, M.A.Yegorova, S.V.Neverov, I.A.Sternin, N.I.Formanovskaya, L.V.Tsurikova, B.N. Golovina, V.V. Kolesova, A.N. Vasilev, A.A. Burova, A.K. Mixalskoy, L.K. Graudinoy, M.R. Lvova, L.A.Vvedenskoy, L.G. Pavlov, Ye.Yu. Kashaev, O.Ya. Goyxman va boshqalar tomonidan atroflicha o'rganilgan.

Nutqda odob-axloq qoidalariga rioya qilish ham muloqot samaradorligi uchun muhimdir. Odob-axloq qoidalari esa har bir millat uchun o'ziga xos bo'lib, bu nutqiy etiket masalasining muayyan til doirasida alohida o'rganilishini talab etadi. O'zbek tilshunosligida ham qator tadqiqotlarda nutqiy etiket notiqlik, nutq madaniyati va nutq etikasi masalalari tarkibida o'rganilgan. Bu o'rinda tilshunos olimlarimiz U.Nosirov, N.Mahmudov, R.Qo'ng'urov, E.Begmatov, Yo.Tojiyev, T.Qudratov, S.Mo'minov, Sh.Iskandarova, Q.Rasulov, H.Turdievalarning izlanishlari ahamiyatga molik ishlardan sanaladi.

Natijalar. Nutqiy etiket tushunchasi frantsuzcha etiketka (fr. *etiquette*) yorliq tushunchasi bilan bog'liq bo'lib, *etiketka* – mahsulotga, ko'rgazmaga yoki boshqa ishlab chiqarish mahsulotiga yelimlanadigan yoki qo'shib tikiladigan grafik yoki matn belgisi, unda ishlab chiqaruvchining tovar belgisi, nomi, ishlab chiqarilgan sanasi, yaroqlilik muddati va boshqalar ko'rsatiladi. Dastlab bu mahsulot yorlig'i, etiketka ma'nosida, keyinchalik saroy ahli, kiborlar marosimi, tantanasi, tartibi (придворный церемониал) degan ma'noda ham qo'llanila boshlagan. Keyinchalik "*etiket*" so'zi nemis, polyak, rus va boshqa tillarda quyidagi ma'nolari bilan keng tarqaldi:

1) monarxlar saroyida va diplomatlar o'rtasida qat'iy belgilangan tartib va xatti-harakatlar shakli;

2) muomala va xulq-atvor shakllarining belgilangan, qabul qilingan tartibi.

Tilshunoslikda *etiket* muomala va xulq-atvor shakllarining belgilangan, qabul qilingan tartibi sifatida tavsiflanadi va *nutqiy etiket* deb yuritiladi. Shuningdek, bu termin o'zining asl etimonidan ham uzoqlashmagan. Ya'ni nutqiy etiket ham (etiketka kabi) til egasining ijtimoiy holati, shaxsiyati to'g'risida axborot beruvchi til "yorlig'i"dir. U kishilarga bo'lgan munosabatning tashqi jihatlari: muomala, salomlashish, murojaat shakllari, odob-axloq kabi tushunchalarni ko'rsatuvchi murakkab tizimdir. Nutqiy etiket til egasining boshqalarga bo'lgan munosabatini ko'rsatish bilan birga muloqot sharoitida o'ziga bo'lgan bahoni ham namoyon etadi.

Muhokama. Nutqiy etiketni o'rganishda pragmatik, sotsiolingvistik, paralingvistik, lingvokulturologik va boshqa omillar hisobga olinadi. Pragmatik nuqtayi nazardan qaraganda, nutqiy etiket birligi hamisha malum maqsad bilan yuzaga chiqadigan nutqiy aktdir. Nutqiy etiket ifodalarining haqiqiy lisoniy tabiati ularning bevosita muloqotda amalga oshiriladigan nutqiy faoliyat ekanligi bilan belgilanadi: bunda *men* va *sen* hamkorlari *hozir* va *shu yerda* uchrashadilar (*Assalom-*

u alaykum! Kechirasiz!). Nutqiy etiket birliklari quyidagi ikki hamkorni namoyon etadi: «*so'zlovchi – o'zga*», «*yaqin - uzoq*», «*tanish - notanish*», «*teng va yuqori darajadagi*». Ko'rinadiki, nutqiy etiket mavjud bo'lgan nutq vaziyati – bu nutqiy etiket maydonining markazini tashkil etuvchi “*Men – Sen – Hozir – Shu yerda*” pragmatik koordinatalari bilan chegaralangan, nutq ishtirokchilarining bevosita muloqotidan iborat bo'ladi. Chunki *Rahmat! Kechirasiz. Tabriklayman!* kabi nutqiy etiket birliklarining deytik tabiati orqali *Men – Sen – Hozir – Shu yerda* pragmatik koordinatalariga ishora anglashilib turadi.

Sotsiolingvistik nuqtai nazardan, nutqiy etiket birliklari nutq ishtirokchilarining doimiy ijtimoiy holatini (yoshi, ta'lim va tarbiya darajasi, tug'ilgan joyi, yashash joyi, jinsi, kasbi), shuningdek, o'zgaruvchan ijtimoiy rollari (o'rtoq, bemor, mijoz va boshqalar) aks ettiradi. Etiket ijtimoiy munosabatlarning: tenglik yoki tengsizlik munosabati, o'z-o'zini yoki o'zganing munosabatlarni ifodalaydi – deya ta'kidlaydi Goldin [1].

Insonning nutqiy etiketni bilish darajasi uning kasbiy mahorat darajasini belgilaydi. Bu, birinchi navbatda, davlat xizmatchilari, siyosatchilar, o'qituvchilar, huquq xodimlari, shifokorlar, jurnalistlar yoki, yanada aniqroq aytganda, odamlar bilan doimiy muloqotda bo'ladigan kasb egalariga tegishlidir.

Nutqiy etiket dunyoning barcha xalqlariga xos universal lingvistik hodisa bo'lish bilan birga har bir tilning milliy xususiyatlarini ham namoyon etadi. Har bir milliy nutqiy etiketning o'ziga xosligi boshqa tillar bilan taqqoslanganda yaqqol namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham H.Turdieva “Nutqiy etiket individual madaniyat, qadriyatlarga ko'ra anglashiluvchi tushuncha bo'lib, davlatlar, xalqlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan omillardan biri sanaladi” – deydi [5].

T.V.Krilova nutqiy etiketning madaniy xususiyatini nutqiy etika bilan qiyoslab ochib beradi. Uning fikricha, nutqiy etiketning etikadan farqi uning xususiyligidadir. Etiket muayyan xulq-atvor me'yorlari o'rnatilgan jamiyatning muayyan ijtimoiy turlarida namoyon bo'ladi: diplomatik etiket, harbiy etiket, shahar etiketi, qishloq etiketi; foydalanish sohasiga ko'ra: dunyoviy, ishbilarmonlik etiketi va bosh. Shuningdek, etiket etika bilan qiyoslanganda milliy o'ziga xosligi, urf-odatlariga bo'ysunishi bilan ham farqlanadi [2].

Ko'rinadiki, "etika" va "etiket" tushunchalari bir-biriga juda yaqin tushunchalar bo'lib, har ikkisida ham jamiyatda xulq-atvor me'yorlari, talablari va vazifalarini bajarish maqsadi yotadi. Nutqiy etiket - bu insonlarning xulq-atvor qoidalariga bo'ysunuvchi xushmuomalalikka asoslangan bo'lib, nutq ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlar bilan belgilanadi.

Manbalarda nutqiy etiket tushunchasiga "Suhbatdoshlar o'rtasida og'zaki muloqot o'rnatish, ularning ijtimoiy, bir-biriga nisbatan rollari, rasmiy va norasmiy sharoitlarda o'zaro munosabatlariga muvofiq tanlangan uyg'unlikni saqlash uchun jamiyat tomonidan belgilangan barqaror aloqa formulalari tizimi" sifatida ta'rif beriladi.

Til birliklarining vazifaviy tizimi kabi nutqiy etiket asosida ham muloqot (kommunikativlik) va fikrni ifodalash vazifasi yotadi. Shunga ko'ra N.I.Formanovskaya nutqiy etiketga xos: aloqa o'rnatish, tartibga solish, hissiy-modal va adresatga yo'naltirish vazifalarini belgilaydi. Uning fikricha, etiket (etikadan farqli tarzda) ham verbal va nonverbal belgilar tizimidan foydalanishni ko'zda tutadi. Bunda nonverbal belgilarga turli xil: qo'l qisish, ta'zim, bosh silkish kabi xatti-harakatlar, imo-ishoralar kiradi. Verbal belgilar nutqiy etiket birliklarini o'z ichiga oladi. Ijtimoiy-hayotiy vaziyatlar til egalariga doim u yoki bu nutqiy etiket birliklaridan foydalanish zaruratini tug'diradi. Muloqotning og'zaki ko'rinishdagi barqaror formulalari suhbatdoshga ta'sir qilish uchun mo'ljallanadi va bu orqali so'zlovchining tinglovchiga do'stona munosabatini ko'rsatish, uning shaxsiyatini hurmat qilish va shu bilan birga shaxslararo muloqotni qo'llab-quvvatlash istagi bilan bog'liq bo'ladi. Mazkur barqaror formulalar nutqiy etiket birliklari (NEB) deb ataladi va "vaziyatga ko'ra shartlangan, kommunikativ yo'naltirilgan, mavzuiy birikkan, dialogik birliklari doirasida o'zaro bog'langan va tobelangan barqaror muloqot formulalari sanaladi" [6].

Xulosa. Xullas, NEBlari nafaqat, nutqiy vaziyati, nutq ishtirokchilari va ularning munosabatini, ijtimoiy-madaniy axborot ifodalash xususiyatiga ega birliklar sanaladi, chunki ular insonning umri

davomida ega bo'lgan umumiy tajribasiga xos belgilarni namoyon etadi. Bundan tashqari, NEBlar ko'p hollarda kommunikantlarning ijtimoiy roli, maqomi va darajasini aniqlashga imkon beradi.

Shu nuqtayi nazardan NEBlarni tahlil qilishda R. Yakobsonning muloqot modelidan foydalanish mumkin. Ushbu model jo'natuvchi, qabul qiluvchi, aloqa shakli, kod, sharoit ya'ni nutq vaziyati va uning barcha o'lovchilari kabi parametrlarni ajratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Гольдин В.Е. Речь и этикет. - Москва: Просвещение, 1983. – С.109.
2. Крылова Т.В. Немотивированное выражение недовольства: модели поведения и этикетные аспекты оценки. Московский лингвистический журнал. – М.: РГТУ, 2003. Т. 7, № 2. Речевой этикет: семантика и прагматика. - С. 175-188.
3. Лингвистический энциклопедический словарь. Главный редактор. В. Н. Ярцева. Москва «Советская энциклопедия» 1990. – С. 413.
4. Соколова Н.Л. Английский речевой этикет. Монография. – М., Изд-во УДН, 1991. – С.80.
5. Турдиева Х.К. Нуткий этикет бирликларининг лингвопрагматик тадкики (форс ва ўзбек тилидаги материаллар асосида) Филол.ф.б.ф.д. (PhD) диссерт.автореф. – Тошкент, 2020.
6. Формановская Н.И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты. – М.: Русский язык, 1987. 158-с.

UDC 81-23+81-115

LINGUACULTURAL PECULIARITIES OF THE CONCEPT OF 'WOMAN' IN UZBEK AND ENGLISH LITERATURE

(based on the novels “Bygone Days” by A. Kadiry and “Pride and Prejudice” by J. Austen)

K.Sh.Ikramova, teacher, Samarkand Presidential school, Samarkand

Annotatsiya. *Har bir davr o'zining ayol qahramonlar o'zgacha tasvirlandi. Insoniyatning butun tarixi insonlarning ayolni jamiyatda qanday ko'rganligi, qanday afsonalar uni o'rab olgan va uni yaratishga yordam berganligida aks etadi. Shuning uchun bu mavzu turli xalqlar adabiyotining abadiy mavzularidan biridir. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi atoqli o'zbek yozuvchisi A.Qodiriyning “O'tgan kunlar” va ingliz yozuvchisi Jeyn Ostenning “G'urur va Andisha” asarlarini tahlil qilish orqali o'zbek va ingliz adabiyotida aks ettirilgan “ayol obrazlari” qo'llaydigan tilning lingvomadaniy o'ziga xos til elementlarni qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Ushbu tadqiqotning kontseptsiyasi "ayol" va uning jamiyatdagi roli. Adabiyot va unda tasvirlangan ayol tili o'rtasidagi munosabatlar olimlar orasida ko'plab ilmiy tadqiqotlar uchun qiziqarli mavzu bo'lib kelmoqda.*

Kalit so'zlar: *til madaniyati, ayol obrazi, tushuncha, o'ziga xoslik, adabiyot*

Аннотация. *Каждая эпоха предлагала свой женский идеал, вся история человечества отражается в том, как люди видели женщину, какие мифы окружали ее и помогали создавать, поэтому эта тема является одной из вечных тем литературы разных народов. Основная цель статьи – на основе анализа произведений известной узбекской писатель А. Кадыри «Минувшие дни» и английской писательницы Джейн Остин «Гордость и предубеждение» провести сравнительный анализ лингвокультурных особенностей языка, используемых «женскими образами» в узбекской и английской литературе. Концепцией данного исследования является «женщина» и ее роль в обществе. Отношения между женщиной, изображенной в литературе, и языком были интересной темой для исследований среди ученых.*

Ключевые слова: *лингвокультурный, женские образы, концепт, особенности, литература.*

Abstract. *Each era offered its own feminine ideal, the entire history of mankind is reflected in how people saw a woman, what myths surrounded her and helped create her, so this topic is one of the eternal themes of literature of different nations. The main aim of this article is to make a comparative analysis of lingua cultural peculiarities of language used by “female images” portrayed in Uzbek and English literature by analyzing works of famous Uzbek writer A. Kadiry’s “Bygone Days” and English writer Jane Austen’s “Pride and Prejudice”. The concept of this research study is “woman” and its role in society. The relationship between woman portrayed in literature and language has been an interesting topic for research among scientists.*

Key words: *lingua cultural, female images, concept, peculiarities, literature*

Introduction: Recently in philosophy, cultural studies, linguistics, linguaculturology there has been a tendency towards a more complete study of human: his nature, appearance, inner world, mentality, etc. Moreover, the conviction grows stronger is that the path to understanding the human phenomenon lies not through the natural sciences, but through natural languages. Through the skillful portrayal of historical settings and characters, authors maintain a bridge across generations, enabling readers to perceive contemporary relevance within past narratives and enduring truths within fleeting moments. Fiction functions as a reflective window into historical epochs, providing readers with insights into the lifestyles, perspectives, and emotions of people from bygone eras. The image of a woman certainly occupies a special place in this historical and literary process. Hence, classical literary works possess an ageless appeal, as they engage with readers on a deeply personal level, transcending the constraints of time. (Maslova 2001) Exploring a literary hero of a particular historical period, we get to know not only the hero's inner world, but also touch the past of our country, which is the natural aspiration of every educated person - after all, without this it is impossible to understand oneself. The portrayal of female images holds a distinct significance within the historical and literary continuum. Each period introduces its unique feminine archetype, reflecting humanity's evolving perceptions and the myths shaping her identity. Consequently, this theme remains enduring within all nations' literature, encapsulating the broader narrative of human history. Studying how women think and feel is important because it helps us understand how people's minds work and how they see the world from different perspectives. Books and art often show us how society is changing and how people's thoughts are evolving. When we study literature, we can learn more about women's feelings and experiences. Writers use language and its elements to show the deeper aspects of women's lives. This helps us understand their thoughts and emotions better. So, the main goal is to understand the characters' minds and find new interpretation of images and expressions. The article is devoted to the analysis of gender-marked phraseological units of the English and Uzbek languages, which allowed us to conclude that the perception of images of women is formed under the influence of national gender stereotypes, which are reflected in the linguistic cultures of the British and Uzbek people. The first study of the image of a woman in English and Uzbek phraseology made it possible to establish women's role and attitude towards her in society and determine the status of women in English and Uzbek society. Considering the formation of a woman in the English and Uzbek linguistic cultures, similarities and differences in the representation of a woman in all her forms in phraseology were identified.

Materials and research methods: The subject material of this article is famous Uzbek and English novels written in different literature periods. One of them is the most famous English writer is the author of the female image of the main character of British literature: Elizabeth Bennet from the novel "Pride and Prejudice" - Jane Austen's second book. The reason for the success of the literary character (besides Austen's own writing talent) is that she was initially opposed to the idea of a well-bred girl. Unlike real Englishwomen of that time who were expected to obey their family in everything, always be reserved and even cold, Elizabeth was lively and natural." When an author picks who the main characters will be and what parts of life they'll include in their story, they're doing it for a reason. They give special meaning to each character and describe them in unique ways so they can communicate something important and make the story meaningful. Every word they use is crucial for making the story style just right. Another important source for comparison of female images is "Bygone days" by A. Kadiri. This book is like a clear mirror reflecting the specific historical times of Uzbek people. It shows their life, traditions, beliefs, way of living and much more in great detail.

Results and discussion. The research for this article is conducted by analyzing secondary sources using analytical and syntactical methods of research. The comparative analysis of expressions in English and Uzbek languages that verbally depict the concept of a woman has been discussed in this part of this article. Furthermore, investigating has been done to find similarities and differences in the representation of the image of "woman" in English and Uzbek phraseology based on general and specific cultural norms. A lot of female images have been portrayed with emotions using

phraseological units in the novel “Bygone Days” by A. Kadiri. The images of Kumush, Zaynab, O'zbekoyim and Oftoboyim were portrayed very impressively by the author. Even though these women characters come from the same social background and gender, they exhibit striking differences and distinct personalities. If we analyze the role of O'zbekoyim, we can see that the author wanted to portray her with distinct features using idioms in her speech. For example, the author tried to show that O'zbekoyim's status is highly respected in the community and among her neighbors by using idiomatic expression “kovshim ko'chada qolgan emas” which means she refused to attend every funerals and weddings by saying this idiom. If the writer used directly the phrase “I don't like to attend every meeting as they are not according to my status” instead of idiomatic expression, the reader may have the feeling of hate to this persona. But instead he used “kovshim ko'chada qolgan emas” this idiomatic expression and it evoked a comical feeling in the reader towards this image. O'zbekoyim isn't a rigid figure. Throughout the events, influenced by her surroundings, significant shifts happen in her mindset and demeanor. A notable example is when she encounters the bride from Margilan, who was once regarded with reverence. Upon their meeting, filled with affection, she embraces and kisses her cheek. Yet, inexplicably, tears well up, and now, she leaves Zaynab behind and takes Kumush's side. It's undeniable that Zaynab's feminine dignity and feelings were hurt. Amidst the heartbreak, she, who wasn't loved, surrendered herself to Otabek, feeling utterly defeated. This is what Zaynab expressed upon witnessing leaving behind by everyone. The reader empathizes with her upon discovering her heartache. However, as the story unfolds, the sympathy for Zaynab diminishes upon realizing that she poisoned Kumush, leading to her demise. The female characters in the story embody the purity, beauty, and elegance often associated with women from the East. “Pride and Prejudice” is a novel rich in idiomatic expressions with metaphors. For example, Mary suggests they must “stem the tide of malice” (p. 245), where the reader understands this isn't about a real ocean tide but rather a metaphorical use of the phrase. (Nuraliyeva 2023) Examining these idioms helps us understand their meanings and how many are used in the novel. They are employed cohesively to naturally depict scenes, enhancing comprehension and engagement. However, when translating into other languages, not fully grasping the idiomatic meanings can lead to varied reader reactions, requiring careful consideration during translation. Differences and similarities between Uzbek and English idioms exist, but proper idioms are typically selected based on context when crafting works like novels. Our aim is to demonstrate how one can gain deeper insights into an individual through their language usage. Language transcends mere communication; it serves as a tool for transmitting and expressing thoughts. This perspective prioritizes the practical use of language over its fundamental principles. Central to this is the idea that language shapes our conceptualization of the world. We perceive individuals as carriers of specific cultural and linguistic traits, engaged in collective endeavors, particularly in speech interactions within their community.

Conclusion. When examining how women are depicted in English and Uzbek linguistic cultures and comparing their portrayal in various phrases, we found that women from both cultures are predominantly focused on having family and being married to man who supports and values family. However, their conduct is viewed differently in English and Uzbek societies: while independence is positively regarded in English society, it's seen negatively among Uzbeks. The language used by the female characters in Abdulla Kadiri's novel closely resembles the speech patterns of ordinary people, characterized by a remarkable clarity of thought expressed through simple, succinct, and concise sentences. The article examined gender-specific phraseology in both English and Uzbek languages given in two famous novel “Bygone days and Pride and Prejudice”, finding that perceptions of women are shaped by national gender stereotypes embedded in the linguistic cultures of these communities. This analysis sheds light on the role and societal attitudes towards women, as well as their status within English and Uzbek societies. We focus not on humanity in its broad sense, but on humanity as expressed through language. Language uniquely enables us to delve into the intricate realms of thought that would otherwise remain concealed, as it shapes the cultural perspective through which the world is perceived. It unveils aspects of an individual that even the individual may not consciously recognize.

REFERENCES:

1. Абдурахмонова М. Абдулла Қодирийнинг психологик тасвирлаш маҳорати. –Т.: Фан, 1977. –141 б.

2. Виноградов В.В. К вопросу о слове и образе. *Вопросы литературы*. 1960; № 5: 42–49.
3. Маслова В. А. “Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб.заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2001.
4. Arnol'd I.V. *Stilistika. Sovremennyy anglijskiy yazyk*. Moskva: Flinta, 2004.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. — Chicago; L, 1980.
6. Nuraliyeva G. “Comapring some idiomatic expressions between English and Uzbek languages with the help of Jane Austen’s book “Pride and Prejudice” *Journal of universal science research*, 2023

UO’K 811.512.133

“BOBURNOMA” ASARIDA FORCHA O‘ZLASHMALARNING QO‘LLANILISHI**G.T.Imamova, o‘qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax**

Annotatsiya. Ushbu maqola Z.M.Boburning “Boburnoma” asari tilida muallif tomonidan o‘zbek tili sifatleri sinonim tarzda qo‘llanilgan forscha sifatlarning ma’no tuzilishiga ko‘ra turlari shuningdek, unda qo‘llanilgan kishi nomlari ham onomastik nuqtayi nazaridan maxsus ilmiy- tadqiq obyekt sifatida tahlil etilgan. Shu sababli, bu asar tilida qo‘llanilgan forscha asliy va nisbiy sifatlarning leksik- semantik hamda grammatik tahlilini tilshunoslik nuqtayi nazaridan amalga oshirilishi va asar tilida qayd etilib o‘tilgan diniy tushunchalar bilan bog‘liq bo‘lgan arabcha va yahudiycha ismlarning onomastik nuqtayi nazardan tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: onomastika, leksema, lison, sifatlar, lesika, forscha sifatlar, asliy sifatlar, nisbiy sifatlar, juft sifatlar, “Mubayyin” risolasi, Xatti Boburiy”, leksik-semantik, devon

Аннотация. В данной статье анализируются типы персидских прилагательных, используемых автором как синонимы узбекских прилагательных в языке произведения З.М.Бабур «Бобурнома», а также имена людей, употребляемые в нем, как особый объект научного исследования с ономастической точки зрения. Посмотреть. Готово Поэтому лексико-семантический и грамматический анализ персидских оригинальных и относительных прилагательных, используемых в языке данной работы, осуществляется с точки зрения языкознания и ономастического изучения арабских и еврейских имен, связанных с религиозными понятиями, зафиксированными в языке. работы.сделано.

Ключевые слова: ономастика, лексема, язык, прилагательные, лесика, персидские прилагательные, оригинальные прилагательные, относительные прилагательные, двойные прилагательные, трактат «Мубайин», Хатти Бабурии, лексико-семантический, деван

Abstract. This article analyzes the types of Persian adjectives used synonymously with Uzbek adjectives by the author in the language of Z.M. Babur's work "Boburnoma", as well as the names of people used in it, as a special object of scientific research from the onomastic point of view. done Therefore, the lexical-semantic and grammatical analysis of Persian original and relative adjectives used in the language of this work is carried out from the point of view of linguistics and the onomastic study of Arabic and Jewish names related to the religious concepts recorded in the language of the work. done.

Key words: onomastics, lexeme, language, adjectives, lesika, Persian adjectives, original adjectives, relative adjectives, double adjectives, treatise "Mubayyin", Hatti Baburii", lexical-semantic, devan

Kirish. Zahiriddin Muhammad Bobur o‘zbek mumtoz adabiyotining XV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrning boshlarida yashab ijod etgan atoqli namayondalaridan eng buyugi bo‘lishiga qaramay uning umri davomida yaratgan asarlaridan bir qismigina yetib kelgan.Shunday ekan, “Boburdan qolgan ijodiy merosining eng muhim va eng yirigi O‘rta Osiyo, Afg‘oniston, Hindiston va Eron xalqlari tarixi, geografiyasi, etnografiyasiga oid nodir va qimmatli ma’lumotlarni o‘z ichiga qamrab olgan va o‘sha davr o‘zbek klassik adabiyoti va adabiy tilining yorqin namunasi bo‘lgan “Boburnoma” asaridir” [1]. Asar tiliga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, muallif o‘zi bo‘lgan mamlakatlarning viloyat, shahar va tumanlarigina geografiyasi, tabiati va hayvonot olamini tasvirlashda mazkur fanlarga oid ko‘pgina forscha va arabcha terminlardan unumli istifoda etilgan va

ularni asar tilining chiroyli va mukkamal hamda o'sha davr xalq tiliga yaqin bo'lishi uchun xizmat qilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Asardan quyidagi keltirilgan matnga e'tibor qaratadigan bo'lsak Bobur Kobulda bo'ladigan nisbatan tabiatshunoslikga oid terminlardan forscha “garmersiy”, va “sardsariy” kabilarni qo'llagan. “Garimsariy” so'zi leksik jihatdan “ issiq iqlim, “sardseriy” esa “sovuq iqlim” kabi ma'noni ifodalaydi. Lekin muallif “garmersiy” ni issiq sevar”, (tropik), “sardsariy” so'ini esa sovuq iqlimga chidamli (subtropik) kabi so'zlar ornida qo'llagan (“Sardsariy” va “Garimsariy”) mevalar Kobul tavobeida ko'ptur va yovuqtur. Kobul viloyatida qarashli bo'lgan joylarda issiq sevar (tropik) va sovuqqa chidamli (subtropik) mevalar juda ko'p. Shuningdek, yana keying gapda Bobur mevalarning turlariga nisbatan forscha so'zlardan amrud, olu va sanjid kabilarni qo'llagan bo'lib amrud- nok, “olu- olxo'ri, sanjid- zaytun kabi mevalar turiga nisbatan ishlatilgan. Asardan keltirilgan jumalardan muallif Hindiston tog'lari va uning soni hamda u yerda yashaydigan xalq va ular joylashgan viloyat haqida qisqacha, aniq ma'lumot berib, Hindistonda bir yuz yigirma beshta tog' mavjud ekanligini mazkur tog'da “kas” deb ataluvchi qandaydir xalq istiomat etishini ham ta'kidlab o'tadi. Bobur o' asari tilida forscha “sar” so'zini 70-martaga yaqin qo'llagan. “Boburnoma” matnida predloglardan “ sar” boshqalariga nisbatan bir necha barobar ko'p qo'llanilgan. Forscha “sar” ko'makchisi o'zbek tiliga o'zbek tiliga o'zlashib. hozirgi o'zbek adabiy tilida ham o'zlashma so'z sifatida ot va ayrim hollarda ko'makchi vazifasida ishlatilib kelgan. Bu so'z fors tilida predlog bo'lib kelganda, gaplarda o'zidan keyin kelgan so'zlar bilan -e qo'shimchasi vositasida bog'lanadi. Mazkur –e fors grammatikasida izofa deyiladi. Predlog bo'lib kelganda “ sar” qabul qiladigan –e izofasi o'zbek tilida –i tarzda o'zlashgan. Shu sababli ham forscha “sar” izofasli predlogi o'zining izofasi –i bilan birikkan.

Muhokama va natijalar. Asar tarkibida “sarkarda” so'zi ham ishlatilgan bo'lib bu so'z ot+ fe'l birikuvidan hosil qilingan qo'shma so'z bo'lib, so'z tarkibida “karda” forscha “kardan” ya'ni “qilmoq” fe'lining o'tgan zamon sifatdoshi shaklidir. Mazkur “karda” sifatdoshi “qilgan” kabi leksik ma'noni ifodalovchi so'z hisoblandi. “ Sarkor” so'zi esa ot+ ot shaklida yasalgan qo'shma ot bo'lib, etimologik jihatdan “sarikor” shaklidagi qaratqich aniqlovchili forscha so'z birikmasining izofali ko'rsatkichi -i ning tushib qolishi natijasida hosil qilingan qo'shma otdir. Bu so'z dastlab “sari kor” so'z birikmasi shaklida “ishning boshi” kabi ma'nosida qo'llanilgan, keyinchalik mazkur so'z birikmasi tarkibidagi –i izofasi tushirib qoldirilgan va “sarkor” shaklidagi “ish boshi” kabi ma'noni ifodalovchi qo'shma sozga aylantirilgan. Hozirgi kunda ham xuddi shunday shakl va ma'noda iste'molda qo'llanilib kelinmoqda. Asar tilida yana shunga o'xshash forscha qaratqich aniqlovchili so'z birikmalaridan “oluyi Buxoriy” muruki Qarshi” kabi forscha so'z birikmalaridan foydalanilgan. “Yana “ oluyi Buxoriy” mashhurdir. Buxoro olusidek hech yerda bo'lmas, terisini qurutuvchi tabarruklik bila viloyattin viloyatqa eltarlar” “Qarshi viloyatida behad va banihiyat bo'lur uchun ul navohida “murg'aki Qarshi” derlar. Jumladan, “Boburnoma”da forscha asliy va nisbiy sifatlar ham ancha-munchani tasgkil etadi. O'zbek tili bilan fors tili sifatleri deyarli bir xildir. O'zbek asliy sifatleri daraja ko'rsatkichlarini qabul qilsa, fors tili asliy sifatleri ham xuddi shunday xususiyatlarga ega. Asarda “xo'b” sifatidan juda unumli foydalangan. “Andijon to'rt yig'och yo'ldir., havosi xo'bva oqar suvlari farovondur.” “ Siyoq ilmini xo'b bilur edi.” “Atrofida tort xo'b ulang voqe bo'lubdir” Yuqoridagi asardan keltirilgan iqtiboslardan birinchisida boshqa gaplar singari “xo'b” so'zi qo'llanilgan, bu so'z asli forscha bo'lib, leksik jihatdan “yaxshi” so'zi ma'nosini ifodalaydi. “YAXSHI” so'zi o'zbek tilida narsalarning belgi-xususiyatini bildiruvchi asliy sifatlardan biri sanaladi. Fors tilida ham “xo'b” shunday xususiyatlarga ega bo'lgan asliy sifat sanaladi. Birinchi gapda qo'llanilgan “xo'b” so'z turkumi jihatdan asliy sifat bo'lsa ham gap bo'lagi jihatdan kesim vazifasida kelgan. Keyingi gapdagi “xo'b” so'zi esa u ham so'z turkumi jihatdan sifat bo'lsa ham gap bo'lagi sintaktik jihatdan hol vazifasida kelgan. Masalan, “ Siyoq ilmini xo'b bilur edi.”. Mazmuni: “ Yozuv san'atini juda yaxshi bilar edi”. Demak, biz ushbu gapdagi “xo'b bilur edi.”. jumlasiga “qay tarzda” kabi so'roq beramiz. Navbatdagi iqtibosda esa “xo'b o'lang voqe bo'lubdur” kabi jumlasini ishlatilgan. Ushbu jumlada “xo'b o'lang” sifatlovchi aniqlovchili so'z birikma bo'lib kelgan va bu so'z “o'lang – o'tloq” so'zi xususiyatlarini aniqlab kelmoqda. Mazkur gapdagi “ xo'b” leksemasi turkum jihatdan ham gap bo'lagi jihatidan ham o'z o'rnida qo'llanilgan. Keyingi iqtiboslarda ham

“xo‘b” so‘zi gaplarda fe‘llarga bog‘lanib kelib so‘z turkumi jihatdan sifat turkumida kelib, gap bo‘lagi jihatdan holat ravishi ma‘nosini ifodalagan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Bobur o‘zining “Boburnoma” asari tilida forsha o‘zlashmalar, o‘zbek tili asliy va nisbiy sifatleri bilan bir qatorda ularga sinonim (ma‘nodosh) forsha sifatlar, izofali birliklardan ham o‘z o‘rnida unumli foydalangan. Ular asar tilining chiroyli, rang-barang, ta’sirchan hamda xalqona bo‘lishligini ta’minlagan. Asar tilini tilshunoslik nuqtayi nazarida tahlil etar ekamiz asarda forsha asliy sifatlardan 65 tasi qo‘llanilgan. Ularning ayrimlarinigina leksik- semantic va Grammatik tahlilini amalga oshirdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdurahmonov G'. "O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi". – T; O‘qituvchi. 1973.
2. Abdug‘afurov A. "Bobur she‘riyati" Devon. T; Fan nashrilomyoti 1994. 79-bet.
3. Ibrohimov A. "Boburnoma- buyuk asar" T; G‘.G‘ulom nashriyoti 2000. 321-bet.
4. Xolmanova Z. "Boburnoma" ning ayrim leksik xususiyatlari" T. Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbek Milliy Universiteti. 2003. 99-bet.
5. Vafoyev.B "Ko‘hna so‘zlar tarixi" T. Fan. 1991. 103-bet.
6. Qudratillayev "Boburnoma" yangi nashr O‘z AS 2003.

UDC 81'33

COMPILING A PARALLEL CORPUS FOR TRANSLATION RESEARCH

D.E.Inamova, senior teacher, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent

M.A.Ismatova, teacher, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent

Annotatsiya. Tarjima qilingan tarkibni bir necha sahifalardan tashqari tekshirish ko'plab omillar tufayli qiyin bo'lishi mumkin. Korpus lingvistikasi katta hajmdagi tarjima materiallarini ilg'or tahlil qilish imkonini beradi. Parallel korpus tarjimaning yangi o'rganilmagan jihatlarini sinchkovlik bilan o'rganishni ta'minlaydi. Ushbu maqola parallel korpusni yaratish bo'yicha qaror qabul qilish jarayonini qamrab oladi va parallel korpuslarga xos yaratish bilan bog'liq bo'lgan masalalariga e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: korpus lingvistikasi, parallel, parallel korpus, manba tili, tarjimalar

Аннотация. Изучение переведенного контента, превышающего несколько страниц, может оказаться сложной задачей из-за множества факторов. Корпусная лингвистика позволяет проводить расширенный анализ больших объемов переведенного материала. Параллельные корпуса обеспечивают тщательное исследование новых, неизведанных аспектов перевода. В этой статье рассматривается процесс принятия решений по созданию параллельного корпуса, уделяя особое внимание проблемам компиляции, характерным для параллельных корпусов.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, параллель, параллельные корпуса, исходный язык, переводы.

Abstract. Examining translated content beyond a few pages can be challenging due to the numerous factors involved. Corpus linguistics allows for advanced analysis of large amounts of translated material. Parallel corpora provide careful research of newly unexplored aspects of translation. This article covers the decision-making process for creating a parallel corpus, focusing on compilation concerns specific to parallel corpora.

Key words: corpus linguistics, parallel, parallel corpora, source language, translations

The structure of parallel corpus. A parallel corpus is typically structured in the form of aligned parallel texts, where each text in one language is aligned with its corresponding translation in another language. The alignment can be at the sentence level or at a more granular level, such as at the word or phrase level.

In a parallel corpus, each pair of aligned texts is typically stored in a parallel text unit, with metadata about the source and target languages, as well as any other relevant information such as the domain or genre of the texts.

Parallel corpora are often stored in a format that allows for easy retrieval and processing, such as in a database or in a structured file format such as XML. This structure allows for efficient

searching and analysis of the parallel texts, as well as for the development of tools and applications that use the parallel corpus data.

Some parallel corpora also include additional linguistic information, such as part-of-speech tags or syntactic annotations, which can be used for more advanced linguistic analysis and machine learning applications. A corpus is essentially a huge yet systematic collection of naturally occurring, authentic texts maintained in digital form. A parallel corpus combines source materials in one language (L1) with translations into another language (L2). Parallel concordances enable simultaneous examination of both source texts and translations.

Picture 1. Structure of a Unidirectional Parallel Corpus

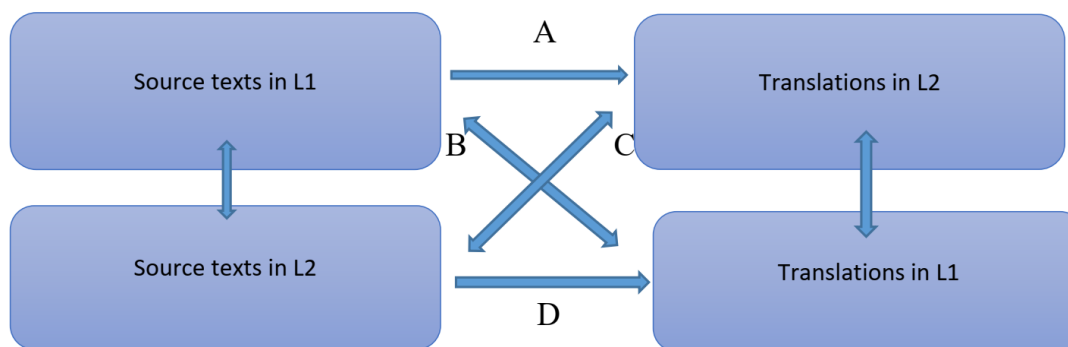
Parallel corpora can be classified as unidirectional, bidirectional, or a combination of both. Figure 1 illustrates the unidirectional arrangement, which uses source texts in L1 and translations into L2. A bidirectional corpus consists of source texts in two languages (L1 and L2) and their corresponding translations into L1 and L2.

Picture 2. Structure of a Bidirectional Parallel Corpus

A bidirectional structure allows researchers to analyze translations from L1 into L2 and L2 into L1, as seen in Picture 2. Parallel corpora with a mixed structure include both unidirectional and bidirectional arrangements.

By aligning unidirectional parallel corpora, lexicographers and linguists can create or improve bilingual dictionaries, computer lexicons, and grammars. Translators and students can use these tools to analyze how words or text segments are translated.

Picture 3. Possible Directions of Analysis in a Bidirectional Parallel Corpus

The L1-L2 and L2-L1 configurations of bidirectional parallel corpora enable a variety of different investigations. Picture 3 demonstrates a bidirectional structure that allows researchers to conduct multilingual investigations from L1 to L2 and L2 to L1 (arrows A and B). Bidirectionality is crucial because translations across languages are not always clear. For example, translating X into Y does not guarantee that Y will be translated as X. Creating an L2-L1 lexicon requires more than just reversing an L1-L2 dictionary, as experienced translators understand. To completely comprehend L1-L2 correspondences and mismatches, each language directions must be evaluated individually, notwithstanding potential crossovers. The bidirectional nature of a parallel corpus may be used in investigations using comparable corpora of translated and non-translated texts in the same language (arrows C and D in Picture 3). Comparing translated and non-translated texts can reveal unique characteristics of translation, such as L1 (source texts) vs. L2 (translations).

Compiling Parallel Corporations. Before creating a parallel corpus, several decisions must be made in addition to those for a monolingual corpus, such as genres and language varieties to include, whether to include spoken or written texts, and whether to use older or more recent texts. To begin,

determine which language pairings to represent and their unidirectional or bidirectional relationship in the corpus. The corpus should comprise professional, learner, published, and native speaker translations. Combining these options might be complex and limited by the available translated texts. Only a small portion of people's writing is translated, limiting the quantity of texts accessible for parallel corpora.

Parallel corpora often have smaller sizes than monolingual corpora. Another thing to keep in mind is that some language pairings are more common than others. Although there are many English-Uzbek translations, few materials are translated from Russian to Uzbek.

There is a gap in translation availability across different text types, genres, forms, and time phases. Translations of spontaneous speech are uncommon, unlike film subtitles, which are commonly available. Despite having a large quantity of translated writings in a certain topic, most are unidirectional. Many films, videos, and DVDs are translated from English to Uzbek, but few from Uzbek to English.

When creating a corpus, it's important to decide if it will be utilized privately by a small group or publicly. Obtaining copyright authorization to utilize public corpora may be time-consuming and difficult, despite their ability to be shared and checked.

It's important to note that parallel corpora require double permissions. Obtaining copyright clearance for a source work does not guarantee authorization to use the translation. Even when using public domain source texts, translations may still be subject to copyright laws.

Compiling parallel corpora involves gathering and aligning text data in two or more languages for the purpose of creating a parallel corpus. This process typically involves the following steps:

1. Identifying the languages of interest: Determine which languages you want to include in your parallel corpus. The corpus is made up of text extracts taken randomly from the beginning, middle and end of books. Extracts were preferred over full texts in order to facilitate the procurement of copyright permissions for a corpus that was to be made available online.

2. Collecting text data: Gather text data in each language from various sources, such as websites, books, articles, and other written materials.

3. Aligning the text data: Align the text data in each language so that corresponding sentences or phrases are matched up with each other. This can be done manually or using automated alignment tools. COMPARA aligns based on source-text sentences, unlike other parallel corpora that do not differentiate between one-to-many and many-to-one alignment. When there was no one-to-one relationship between source and translation sentences, they were split or linked with nearby phrases to reflect the original structure.

4. Cleaning and preprocessing the data: Remove any noise or irrelevant information from the text data and preprocess it by tokenizing, lowercasing, and lemmatizing the text.

5. Creating the parallel corpus: Combine the aligned and preprocessed text data in a single file format that indicates the relationship between the texts in each language.

6. Verifying the alignment: Check the alignment of the texts to ensure that they are accurately matched and that there are no errors or inconsistencies.

To gain permission to use a text in a corpus, first determine who owns the rights, which may be writers, publishers, translators, or heirs of deceased writers and translators. One of the biggest challenges for corpus compilers is explaining what a corpus is to copyright holders. Many people are unfamiliar with corpora and fear that storing a copy of their texts on a server will result in illegal downloads. Copyright holders should be informed that users of a corpus typically obtain concordances and frequency lists, not entire texts. Limiting the quantity of material downloaded from a corpus is also an option. Copyright holders can be reassured that providing concordances through a corpus promotes the entire text and encourages consumers to purchase it. If you want to create a public corpus, you need first address copyright clearances.

By following these steps, you can compile a high-quality parallel corpus for translation research that can be used to train and evaluate translation systems, study cultural and linguistic differences, and improve machine translation algorithms. Overall, compiling parallel corpora is a time-consuming

process that requires careful attention to detail and accuracy to ensure the quality of the parallel corpus.

REFERENCES:

1. Baker, M. 1993. Corpus linguistics and translation studies. Implications and applications. In M. Baker, G. Francis and E. TogniniBonelli (eds.) Text and Technology: In Honour of John Sinclair (pp 233-250).
2. Amsterdam: John Benjamins. Barlow, M. 2002. ParaConc: Concordance software for multilingual parallel corpora. In proceedings of LREC-2002: Third International Conference on Language Resources and Evaluation, (pp.20-24) Las Palmas.
3. Frankenberg-Garcia, A. & Santos, D. 2003. Introducing COMPARA, the Portuguese-English parallel translation corpus. In F. Zanettin, S. Bernardini & D. Stewart (eds.) Corpora in Translation Education, (pp. 71-87) Manchester: St. Jerome Publishing.

UO'K 81-11

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA OILA KONSEPTINING CHOG'ISHTIRMA TAHLILI

H.Ishqobilova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat Jahon tillati universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida milliy va ma'naviy qadriyat sifatida ifodalanib keluvchi oila konsepsiyasi ingliz tilidagi (*Love is an everyday thing*) va o'zbek tilidagi (*Er libosli ayol*) asarlarda tahlil qilingan va qanday ma'nolarni ifoda etishi ko'rib chiqilgan. Ikki tildagi asarlar tahlili jarayonida turli xalq vakillari tomonidan oila konseptini turli vaziyatlarda qo'llash uchun tanlangan leksemlarning o'xshash va farqli jihatlari ko'rib chiqilgan. Quyidagi tahlil natijasi shundan dalolat beradiki, oila atamasining asarda turli xil ma'nolarda qo'llanilishi mazkur tilda bu tushunchaning qadriyat darajasiga yetganidan dalolat beradi. O'rganilayotgan milliy qadriyatni ifodalovchi oila konsepti, ko'plab ijobiy hususiyatlarni o'z ichiga oladi va ular o'z navbatida tilda milliy qadriyat sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: oila, milliy qadriyatlar, ma'naviy qadriyatlar, ma'no maydoni, paremiologik birliklar, funksional-strukturaviy hususiyatlar, konsept, leksema, leksik birlik.

Аннотация. В данной статье анализируется понятие семьи, которое выражается как национально-духовная ценность на английском и узбекском языках в произведениях на английском («Любовь – дело повседневное») и узбекском («Женщина в мужском платье») и узбекском языках. какие значения оно выражает. В ходе анализа произведений на двух языках были рассмотрены схожие и разные аспекты лексем, выбранных представителями разных народов для применения понятия семьи в разных ситуациях. Результат следующего анализа показывает, что использование термина семья в произведении в разных значениях свидетельствует о том, что данное понятие достигло уровня ценности в данном языке.

Ключевые слова: семья, национальные ценности, духовные ценности, смысловое поле, паремнологические единицы, функционально-структурные особенности, концепт, лексема, лексическая единица.

Abstract. In this article, the concept of family, which is expressed as a national and spiritual value in English and Uzbek languages, is analyzed in works in English (*Love is an everyday thing*) and Uzbek (*A woman in a man's dress*) and what meanings it expresses. During the analysis of works in two languages, the similar and different aspects of the lexemes chosen by the representatives of different peoples to apply the concept of family in different situations were considered. The result of the following analysis shows that the use of the term family in the work in different meanings indicates that this concept has reached the level of value in this language.

Key words: family, national values, spiritual values, semantic field, paremiological units, functional-structural features, concept, lexeme, lexical unit.

“Oila” konsepti jamiyat hayotining eng asosiy bo'g'inlaridan biridir. Oila - jamiyatning asosiy qismi. U insonlarga o'ziga xoslik, qarashlilik va qo'llab-quvvatlash hissini beradi. Oila qon, nikoh yoki asrab olish bilan bog'liq bo'lgan an'anaviy ta'rifga ega hamda birgalikda yashaydigan, resurslarni ham birday baham ko'radigan odamlar guruhidir. Bu ta'rif an'anaviy ravishda biologik qarindoshlik oilasiga katta urg'u bergan G'arb jamiyatlarining tarixiy va madaniy me'yorlarini aks ettiradi. Oila -

inson va jamiyatning o'zaro bog'liqligi va jamiyat tuzilishining asosiy tarkibiy qismi ham hisoblanadi.

Oila haqida o'zbek tilida ko'plab asarlar ham mavjud. Masalan, yozuvchi Nabijon Hoshimovning **“ER LIBOSLI AYOL”** asarida oila so'zining turli shakllarini uchratishingiz mumkin:

1. *Abdukarim asli yomon odam emas edi. U oddiy dehqon oilasida dunyoga kelgan, ko'z ochib ko'rgani paxtazor dala bo'lib, umri qora mehnatda o'tayotgan jaydari yigitlardan edi. (oilasida oila+jo'nalish kelishik qo'shimchasi –da)*

2. *Lekin paxta mavsumlaridan birida Abdukarimning yosh oilasiga ham rahna solindi. (oilasiga, oila+ga qaratqich kelishik qo'shimchasi –ga)*

3. *Otalarining bir kuni “qutulib” kelishi so'ngra, oilalari but bo'lib yaxshi hayot kechirishlari, ularni yaxshi-yaxshi joylarga uzatish dardi bilan yashadi. (oilalari, oila+lar ko'plik qo'shimchasi, -i egalik q o'shimchasi)*

Family leksemasi ingliz tilida ham badiiy asarlarda o'z aksini topgan. Oilaviy qadriyatlarni ifodalovchi oila leksik birligining badiiy asarlarda namoyon bo'luvchi funksional-strukturaviy xususiyatlarini ochib berish maqsadida Colleen Townsend Evansning **“LOVE IS AN EVERYDAY THING”** asarini tahlil qildik.

Family leksik birligining Colleen Townsend Evansning *“Love is an everyday thing”* asarida tahlil qilinishi natijasida shu narsa ahamiyatliki, ushbu asarda o'rganilayotgan leksema 36 marta qo'llanilgan va turli xil yordamchi so'zlar, qo'shimchalar bilan berilgan.

1. Lui oilasi - uning onasi va otasi, singlisi va ukasi va ularning turmush o'rtoqlari - men "mening oilam" deb da'vo qiladigan butun ajoyib urug' ... va keyin bizning yaqin oilamiz - Lui va to'rt farzandimiz ...

2. ...mehr-muhabbat bilan yashayotganimda, katta oila xayolimga to'planib qoldi... biz Kaliforniyaning Bell Air va La Jolla shaharlarida xizmat qilgan uchta jamoatda va hozir Vashingtondagi milliy Presviterian cherkovida topilgan oila.

3. Jennining sevgisiga yetishdi va keyingi oylar va yillar davomida o'sha muhabbat unga yana oilasining bir qismi bo'lishga yordam berdi.

4. Kundalik hayotda oiladagilar unga e'tiborsiz bo'lsa, u bu vaziyatga sabr qilishi kerak.

5. Ko'p yillar davomida men oilada boshqacha inson edim va aytishim kerakki, u menga nisbatan juda sabrli edi.

6. U yerda butun boshli oila, ustiga-ustak mehmonlar ham bor edi va hammaning ko'zlari menga tikildi.

7... va mening kichik darsim oilaviy kulgiga aylangan bo'lsa-da, meningcha, boshqa haydovchilar ham bundan saboq olishdi.

8. Agar farzandlarim kam ta'minlangan maktablarda o'qisa... oilam gavjum, vayronaga aylangan binolarda yashashga majbur bo'lsa...

9. Oila a'zolaridan birortasi o'tib ketsa, u boshini ko'tarib: "Va bugun men siz uchun nima qila olaman?"

10. Masalan, men har doim Egli buvimga o'xshab, oilamning o'rtasida bo'lishni va ular uchun biror narsa qilishni xohlardim.

11. Men oilamni faol, ishtiyoq bilan, ijodiy sevisini qanchalik xohlardim, ayniqsa Vashingtonga, jo'shqin shaharga ko'chib o'tganimizdan beri...

12. Shunga qaramay, men oilam bilan bo'lgan vaqtimni sog'indim... Meni ulardan uzoqlashtirgan talabchanliklardan va burchlardan nafratlanardim.

13. Keyin men oilam va do'stlarim uchun, ba'zan esa faqat o'zim uchun qilmoqchi bo'lgan narsalarni qilaman.

14. Ammo hissiz va o'z oilasining ehtiyojlarini his qila oladigan ayol o'rtasida farq bor.

15. Oila va do'stlarning mablag'lari sarflanib bo'ldi va uning o'zi bankrotlikka uchradi.

16. Biz faqat oilaning bir qismi emasmiz... biz dunyoning bir qismimiz.

17. Darhaqiqat, bizning oilamizda bu qadriyatlardan bor edi, u haqida bilmaslik mumkin emas edi.

18. Jamoamizda turmush qurganlaridan beri shaharning ichkarisida yashab kelayotgan yosh oilani bilamiz.

19. ... lekin o'z hayotimga, oilamga, yaqin munosabatlarimga qarashimga xalaqit bersa, u men uchun tansoqchiga aylanishi mumkin.

20. Agar biz uning sevgisini hayotimizga tadbiq qilsak, oilada mehr-muhabbat davom etadi.

21. Xuddi shu narsa ota-onalik uchun ham amal qiladi, chunki bizda oila a'zolari sonini cheklash uchun vositalar va ehtiyoj bor.

22. Eng qayg'uli oilalar hech qachon oila bo'lishni xohlamaganlardir...

23. Men yigirmadan ortiq baxtli, ba'zan shiddatli oilaviy hayot yillarini eslayman.

24. Yong'indan keyingi kechani oilalar cherkov yonida yig'ilgani ko'z oldimda qolgan ... zal ko'rpa-to'shak, sochiq, yostiq, kiyim-kechak, oziq-ovqat va yonib ketgan oilalar uchun har xil favqulodda vaziyatlarda ishlatiladigan anjomlar bilan to'ldirilgan edi.

25. Biz qo'shiq aytdik, ibodat qildik ... uylaridan ayrilgan va oilalilar atrofida aylandik.

26. Men oilamda avlodlar davomida saqlanib qolgan Drezden va Meyssen kolleksiyasini, ota-onamga tegishli bo'lgan kumushlarni, ba'zilarini esa buvim Evropadan sotib olganini o'yladim.

27. Oila kumushlari eritilib, po'lat quvurlar bilan birlashdi.

28. Bir necha daqiqadan so'ng erim uyga keldi va darhol kasalxonaga oila bilan birga bo'lish uchun jo'nadi.

29. Bu yigirma yildan beri davom etmoqda, lekin mening oilam meni tushunadi ... ular meni juda yaxshi bilishadi ...

30. Tez orada mening oilam uyga qaytadi ... va men ular bo'lishishni istamaydigan yukni ko'tarayotganimni bilaman.

31. Bizning oilamizda biz buni "tikanlarda dumaloq" deb ataymiz.

32. Yozda oilaning odatiga ko'ra, chet ellik talabani ular bilan yashashga taklif qilishgan va Ronni uch yoshga to'lganda, yosh ingliz qizi ular bilan qolishga kelgan.

33. U bolalar bilan yaxshi munosabatda edi va butun oila uni yaxshi ko'rardi.

34. Tasdiqlash oilalarda mo'jizalar yaratadi... men bilgan eng yaxshi nikoh - bu er va xotin bir-birining eng yaxshi tomonlariga asoslanadigan nikohlardir...

35. Biz yana oila a'zosi bo'ldik va uning qalbida tinchlik hukm surdi.

36. Mening yaqin do'stim Pat oilasi bilan La Jolla sohilidagi uyda yashaydi.

Ikki til ham o'ziga yarasha boy til hisoblanadi. Ko'rib chiqilgan milliy qadriyatlarni ifodalovchi til vositalari tilda o'zining semantik xususiyatlariga ega va ular turli xil so'z turkumlariga mansub bo'lib, o'z va k o'chma ma'nolarda ham ifodalanadi. Yuqoridagi asarda leksemaning birlikda, ko'plikda va 's ya'ni –ning qo'shimchasini olgan holda qo'llanilgan misollari mavjud.

Har ikki millat vakillari uchun ham oila konseptiga ishora qiluvchi atamalar bir necha sath birliklari yordamida voqealanadi [5. 272-274]. Ular muloqot jarayonida, badiiy adabiyotda faol ishtirok etishi va o'zining milliy-madaniy xususiyatlarga ega ekanligi bilan xarakterlanadi. Oila – odamlar o'rtasidagi oilaviy munosabatlarning muhim ko'rsatkichidir. Shuning uchun ham ko'pgina tadqiqotlarda oilaviy hayotni, oilaviy munosabatlarni aks ettiruvchi lisoniy birliklarga alohida e'tibor qaratilgan.

Yuqoridagi asar tahlilidan ham ko'rinib turibdiki, oila konseptini ifodalash uchun turli shakl va vositalardan foydalanilgan. Umumiy mazmunda oila so'zining asosi, mohiyati saqlanib qolingan. Berilgan misollar asarning o'zbek ingliz tillarida oila munosabatlari yaqinligini, umumiy qarashlar mavjud ekanligini ko'rsata olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nabijon Hoshimov "Er libosli ayol" Toshkent, 2009 B 37-56
2. Townsend Evan "Love is an everyday thing" Spire books, 1977 P- 86-103
3. Pinker S. The language instinct: How the mind creates language.- N.Y., 1995
4. Lee D. Cognitive Linguistics. An Introduction.-N.Y., 2002.
5. Ahmedova N.Sh. O'zbek tilida oila konseptining ifodalanishi. "O'zbek tilini dunyo miqyosida keng targ'ib qilish bo'yicha hamkorlik istiqbollari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – T.: 2020. B. 272-274.

TERMINLAR UNIFIKATSIYASI

O.U.Ismanova, tayanch doktorant, Andijon davlat chet tillari institute, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada matematik terminlar, terminologiya va shunga bagishlangan muhim ma'lumotlar va olimlarning fikrlari tahlil qilingan. Bundan tashqari Tezaurus haqida ham ma'lumotlar berib o'tilgan. Termin aniq, konkret tushunchalarni anglatuvchi, ekspressiv-stilistik ma'nolaridan holi bo'lgan leksika bilan almashtirib bo'lmaydigan tushuncha ekanligi, ayni soha tezaurasini bir tarmoq terminlari tizimida sinonimiya yoki dubletning qo'llanilishiga yo'l qo'ymasligi haqida ham gap ketadi.

Kalit so'zlar: Termin, terminologiya, atama, professionolizm, unifikatsiya, semantik va pragmatik prinsiplar

Аннотация. В данной статье анализируются математические термины, терминология и сопутствующая им важная информация и мнения ученых. Кроме того, была предоставлена информация о Тезаурусе. Также говорится, что термин – это понятие, которое не может быть заменено лексикой, свободной от экспрессивных и стилистических значений, не допускающей использования синонимии или дублета в системе терминов одной и той же области.

Ключевые слова: Термин, терминология, профессионализм, унификация, семантический и прагматический принципы

Abstract. This in the article mathematician terms, terminology and that's it dedicated important data and of scientists thoughts analysis done From this except Thesaurus information about giving passed . Thesaurus of the tongue complete content information depends was dictionary of that language this field according to perfect dictionary being , terminology of science basis organize reach and of the lexicon meaningful information giver dictionary unit , specific of concepts intar and extralinguistic connections system is also discussed . Term clear , concrete concepts meaning, expressive-stylistic from the meanings case was lexicon with replace won't happen concept that is, the same field thesaurus one network terms in the system synonymy or of the doublet to be used road not to put it is also discussed .

Key words: term, terminology, term, professionalism, unification, semantics and pragmatic principles

Kirish. Ushbu maqolamda bizni tilimizdagi matematik termin va terminologiyani emas, balki nemis tilida berilgan ta'riflar bilan sizlarni tanishtirib o'tmoqchiman. Bu bilan matematik terminlarning amaliy va nazariy xususiyatlarini yanada teranroq anglashga xizmat qiladi degan umiddaman. Istalgan til mavqeini ko'tarish, uning imkoniyatlarini keng ochib berish davlat siyosatiga oid masalalardan biri ekanligi shak-shubhasiz. Tilshunoslikning barcha yo'nalishlari, jumladan, sohalar terminologiyasi rivojida ham ulkan imkoniyatlar eshigi ochilgan. Har qanday soha uchun zarur terminologiya dolzarbligi bilan ayniqsa diqqatga sazovor. Bunga sabab, sohalar uchun ayni tushunchalarni anglatgan termin ijtimoiy huquqqa ega bo'lib, muayyan munosabatni anglatadi. Bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri soha tilining tezaurasini tuzishdir. Ilm-fan bo'yicha soha tili terminologiyasiga bag'ishlangan ko'plab qomuslar yaratilgan. Ularning har biri o'ziga xos ahamiyatga ega. Yuqoridagi manbalarning maqsadi esa tilda mavjud terminologiyani tartibga solish. Ushbu vazifaning bajarilganini sohalarida ishlatilayotgan ko'plab terminlarning yaratilganligi bilan ham ifodalab o'tish mumkin. Shu o'rinda bitta termin o'zining bir nechta variantlari-sinonimlari bilan ham talqin qilingan. Vaholanki terminologiyada sinonimiya tushunchasi salbiy ma'no aks ettiradi. Chunki termin nominativ vazifani bajaradi. Terminning ma'nosi adabiy til me'yorlari doirasida tushunchaga teng bo'ladi. Chunki bir terminologik tizimda termin bir ma'noli bo'lgani uchun uning ma'nosi tushunchaga teng kelishi shart[1,55]. Ya'ni termin bir ma'noni ifodalovchi maxsus rasmiy so'zdir. Termin aniq, konkret tushunchalarni anglatuvchi, ekspressiv-stilistik ma'nolaridan holi bo'lgan leksika bilan almashtirib bo'lmaydi. Ayna soha tezaurasini bir tarmoq terminlari tizimida sinonimiya yoki dubletning qo'llanilishiga ham yo'l qo'ymaydi.

Terminologiyada yana bir dolzarb muammo bor bo'lib, u boshqa tildan termin o'zlashtirish, ya'ni tarjima jarayonidagi noaniqlikdir. Hanuzgacha ayrim manbalarda xorijiy tillardan kirib kelgan ayrim terminlar noto'g'ri tarjima qilingan. Soha lug'atlarida yo'l qo'yilib kelinayotgan ana shu nuqsonlarni aynan tezaurus yo'q qiladi, ya'ni sohaning puxta shakllangan lug'ati soha tilida mavjud bo'lgan kamchiliklarni bartaraf etadi. Hozirgi o'zbek tilining soha tezaurasini tuzish davr talabiga aylangan.

Tezaurus (yun.-sanas)-xazina, boylik degan ma'noni anglatadi. Tezaurus tilning to'liq mazmun axborotiga bo'lgan lug'ati demakdir. Tezaurus muayyan ilmiy til-soha tilining semantikasini ham belgilab beradi. U tilning u yoki bu sohasi bo'yicha mukammal lug'ati bo'lib, terminologiya fanining asosini tashkil etadi. U leksikaning mazmunli ma'lumotlarini beradigon lug'aviy birlik, muayyan tushunchalarning intar va ekstralingvistik aloqalari tizimi hamdir. Bu kabi lug'atlar ilmiy sohalarga taalluqli bo'lgan so'zlarni va birikmalarini yordamida terminologik tizim modelini yaratadi. Buning natijasida leksikologiyada tezaurusli tasnif ham yaratiladi. Eng muhimi, u yordamida soha terminologiyasidagi nomuvofiqliklar, noaniqliklar, chalkashliklarga barham beriladi.

Fan texnikada termin suniy o'ylab topilgan yoki tabiiy tildan olingan maxsus so'z sanaladi. Bunday so'zlarning qo'llanish sohasi u yoki bu ilmiy maktab vakillari tomonidan aniqlashtiriladi. Umumtil terminlariga qaraganda, ilm-fan, texnikaga xos terminlar ierarxik birliklar sifatida terminologik sistemlarga birlashadi, ular o'z ma'nolariga faqat o'sha Sistema ichida birlashadi.

Terminologiyaga bag'ishlangan ishlarning barchasida u yoki bu sohaning muayyan tushunchalarini anglatadigon, definitsiyaga ega va , asosan, nominativ funktsiyani bajaradigon birliklar termin hisoblanadi deb qaraladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Reformatskiy terming so'ziga shunday ta'rif bergan: "terminlar bu maxsus so'zlardir". A. V. Kalinin esa muayyan fanlar va kasbkorlikda ishlatiladigon so'zlarni "maxsus leksika" deb ataydi. Uni ikki yirik guruhlariga ajratadi.

1. Maxsus leksikaga, birinchi navbatda, terminlar kiradi.
2. Maxsus leksika tarkibiga teminlardan tashqari professionalizmlar ham kiradi.

U fikrini davom ettirib, "termin bilan professionalizm"lar o'rtasidagi farq shuki, termin bu muayyan fan, sanoat sohasi, qishloq xo'jaligi, texnikadagi tamomila rasmiy bo'lgan, qabul qilingan va qonunlashtirilgan biror tushunchaning ifodasidir. Professinolizm esa biror kasb, mutaxassislik, ko'pincha jonli tilda tarqalgan, aslini olganda, tushunchaning qat'iy, ilmiy tavsifiga ega bo'lmagan yarim rasmiy so'zdir, deyiladi. Nima ham deymiz barcha olimlarni o'z fikrlari va dunyoqarashlari mavjud ekanligini o'rganib chiqamiz[2,184].

Mahalliy va jahon adabiyotida matematik terminlarning kelib chiqishi xaqidagi ma'lumotlar yaqin vaqtlargacha asosan juda ko'p kitoblar, maqolalar, izohlar, eslatmalar va so'zboshilarda tarqalgan. Tilshunoslar uchun matematik atamalarining kelib chiqishini o'rganish mustaqil qiziqish uyg'otishi mumkin. Matematikaga qiziquvchilar uchun atamalrning paydo bo'lish tarixi va evolyutsiya jarayonida ularning semantikasining o'zgarishi xaqidagi bilimlar ularni idrok etish va tushunishni osonlashtiradi. Matematik fanning zamonaviy qat'iy taqdimoti nazariyaning zamonaviy qiyofasini olishdan oldin kelib chiqishi va rivojlanish tarixini yashiradi. Shuning uchun matematika bo'yicha ko'plab ilmiy- ommabop va o'quv adabiyotlari mualliflari kitobxonlarning qiziqishini oshirish uchun bunday ma'lumotlarni tarixiy ekskursiyalar shaklida kiritadilar. Ko'plab matematik atamalar lotin yoki undan ham qadimgi yunon tiliga borib taqaladi. Misol uchun geometrik figuralarnng deyarli barchasi yunon tilidan olingan [3,18], geometriya so'zining o'zi ham "yer o'lchovi" degan ma'noni anglatadi. Yoki: **Algebra** (arab.- al-Jabr) — mat, ning bir sohasi. Buyuk o'zbek olimi Abu Abdullo Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy „Al-jabr val-muqobala“ asa-rida dunyoda birinchi marta Algebrani izchil bayon qildi. Asar lotin tiliga tarjima qilinib, algebra nomi bilan jahonga tarqalgan. Algebra tiklashni, ya'ni manfiy hadlarni tenglamaning ikkinchi tomoniga o'tkazishni, val-muqobala esa tenglamaning ikkala tomonidan teng hadlarni tashlab yuborishni bildiradi. Algebraning asosiy masalasi — to'plamlarda kiritilgan matematik amallarni o'rganish ekanligi muhim tomoni hisoblanadi. Matematikaning bir sohasi, fazodagi va yerdagi geometrik jism va shakllarni xossalari va ular orasidagi bog'lanishlarni o'rganadi. Matematika so'zi esa yunoncha

soʻz boʻlib, fan-oʻrganish soʻzidan olingan va u fikrlash orqali oʻrganish mazmunini anglatadi. Arab, fransuz, nemis va boshqa tillardan kelib chiqqan bir qancha atamalar ham mavjud.

Muhokama. Terminologiyaning rivojlanishi, boyish xolatlari har xil rivojlangan. Bularga eng birinchi navbatda boshqa tillardan soʻz va soʻz birikmalarini olishni misol qilsak, undan keyingi oʻrinlarda yangi soʻz yasash, boshqa tildan soʻz olish va ichki soʻz yasash hisobiga roʻy bermoqda. Har qanday terminologiyaning tartibga solinganligi va muntazamliligi eng muhim omildir. Albatta bu oʻrinda terminologiyaning oʻziga xos xususiyatlarini sanab oʻtishimiz joiz. Umumadabiy tilda sinonimiya va omonimiya tilning boyligi hisoblansa, terminologiya sohasida bular salbiy xodisa sifatida qaraladi. Terminologiyadagi har bir termin faqat bitta maʼnoga ega ekanligi bilan ham ayniqsa diqqatga sazovordir. Umuman chet tillardan kirib kelayotgan har qanday terminlar qaysi til boʻlmasin oʻsha tilning boyishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Madivaliyev A. Termin – terminologik lugʻat – Izohli lugʻat. Oʻzbek tili va adabiyoti 6\ 2008. 55 – bet
2. R. A. Florenzkiy. Fanning mohiyati terminologiyalarda. 2020.
3. Ismanova O.U. Turli tizimli tillarda tarjimon mahorati. Universal journal of social sciences, philosophy and culture, 2023
4. Felix Müller. Historisch – Etymologische Studien über mathematische Terminologie.
5. Marcus R W, Martin Stefan Reitz Carsten, S Wehn. Kreditderivate und Kreditrisiko-modelle. Eine mathematische Einführung. 2.Auflage
6. Felix Klein. Mathematische Annalen 1881.
7. Ismanova O.U. Xorijiy tillarni oqitishda har bir oquvchi bilan individual shugullanish va koprik til mohiyati. Oʻzbekistonda fanlararo ilmiy tatqiqotlar jurnali 2022.

UDC 81-2

LEXICAL, SEMANTIC-STRUCTURAL ANALYSIS OF ECOLOGICAL TERMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

D.S.Istamova, PhD, Navoi State Pedagogical Institute, Navoi

Annotasiya. Ushbu maqolada ingliz va oʻzbek tillaridagi ekologik atamalarning leksik, semantik-strukturaviy tahlili amalga oshirilib, ayrim misollar keltirildi.

Kalit soʻzlar: atama, til, tarjima, usul, ekologiya, faoliyat.

Аннотация. В данной статье проведен лексический, семантико-структурный анализ экологических терминов в английском и узбекском языках и приведены некоторые примеры.

Ключевые слова: термин, язык, перевод, метод, экология, деятельность.

Abstract. In this article, a lexical, semantic-structural analysis of environmental terms in English and Uzbek languages is carried out and some examples are given.

Keywords: term, language, translation, method, ecology, activities

Terminology is a significant part of the lexical composition of any language [1]. It is a source of receiving and transmitting information, the way to further development of science and technology, mutual understanding and international cooperation. According to V.F.Novodranova [5], “terminology is an open and unclosed system”, actively was interacting with the outside world.

In many countries of the world, scientists point out that the translation of ecological terms is a process of harmonization between the national language and foreign languages. The process of intensive growth in the industry over the last decade has made environmental issues a major concern in society today. There is a need for modern ecologists to translate various ecological terms from foreign sources. Usually, when translating special texts, the skill of translating sentences exactly as required some sufficient difficulty. The reason is that most of the terms related to environmental protection come from foreign languages.

It is known that depending on the features of terms related to their structure, form, semantics, there are different aspects of the study of terminological units. The most popular research methods (both general scientific and linguistic) are: comparative method; quantitative analysis; descriptive method; analysis of dictionary definitions (lexicographic analysis); contextual analysis; structural method; component method; observation method; generalization; statistical method; modeling.

Less common are the following methods: interpretation, conceptual analysis, definitional analysis; deduction and induction, continuous sampling, systematic approach; sociolinguistic analysis, semantic field method, analysis and synthesis, etymological analysis, historical (diachronic) analysis, classification method, morphological (word-formation) analysis, discourse analysis; theoretical-analytical, logical-conceptual, stylistic, frame analysis, generic analysis, method of cognitive modeling, method of correlation of linguistic facts, historical-genetic method.

Among the materials of the study the most popular are: Internet resources; periodicals, including electronic ones; scientific articles, monographs, theses and dissertation abstracts; dictionaries in foreign languages.

Scientists face various difficulties in translating terms from English into Uzbek. In such cases, the researcher is required to have a good understanding of the bilingual nature of a particular sentence. In Russia in particular, *forest hunters* are engaged in forest hunting, afforestation, pest and disease control. In Uzbekistan, *they* are involved in the protection of forest fauna and flora. In Canada, *sustainable forest managers* are responsible for protecting and preserving forests. One of the aspects that a translator should focus on that there are three different names and differences in the activities of the forestry profession in the three countries.

English-uzbek terms are indirectly related to, for example, biology (*biocenosis* / *biosenoz*, *aerobes* / *aeroblar*, *biomass* / *biomassa*); in chemistry (*radionuclides* / *radionuklidlar*, *dioxins* / *dioksidlar*, *aerosols* / *aerозollar*); geography (*areal* / *areal*, *hydrosphere* / *gidrosfera*, *landscape* / *landshaft*); to physics (*absorption* / *absorbsiya*, *water cycle* / *suv aylanishi*, *energy resources* / *energiya resurslari*); on geology (*soil degradation* / *tuproq degradatsiyasi*, *croison* / *eroziya*). Also, many of the eco terms in English, Russian and Uzbek are considered to be derived from Latin and Greek.

Foreign terms are classified according to their nature. When translating words, it is not easy to do while maintaining its structure. In English, terms are divided into simple and complex words and phrases. For example, simple terms consist of one word: *forest* / *o'rmon* (uzb) *flora* / *o'simliklar* (uzb) *sea* / *dengiz* (uzb)

Compound terms consist of two or more words: *river* (*daryo*) + *side* (*tomon*) = *riverside* (*daryo bo'yi*) *over* (*ustida*) + *fall* (*tushmoq*) = *overfall* (*suv oqimi*) *jelly* (*jele*) + *fish* (*baliq*) = *jellyfish* (*meduza*)

If we pay attention to the construction of words and compounds above, we can see that words have a different meaning when translated individually, and a completely different meaning when translated in addition.

In addition, depending on the use of foreign terms, it is reflected in three forms: terms of the first type are used independently and do not lose their meaning:

The words *plant* (*o'simlik*) and *association* (*birlashma*) together translate to plant association (*o'simlik dunyosi*).

In the second type of compounds, the first word is from the scientific lexicon, the second word is used in general consumption or in various scientific fields:

In the combination of *geological age*, *geological geologik* - scientific vocabulary, *age/yosh* - are commonly used words.

In the third type of word combinations, both words refer to the common vocabulary: *green belt* - *yashil maydon*, *food chain* - *oziq-ovqat zanjiri*. [[http:// www.multitrans.ru](http://www.multitrans.ru)].

So what methods do you think modern linguists are using in the translation of eco-names today? Researchers are divided into the following categories:

1. **Literal word translation.** It is given by direct translation of international words in another language. In this case, the semantic and stylistic meaning of the word is preserved. For example:

Engl. *ecotoxicology* - uzb. and russ. *Ekotoksikologiya* (Department of Toxicology, which studies the effects of toxic substances on ecosystems and their circulation in the biosphere);

Engl. *ecotechnology* - uzb. and russ. *Ekotexnologiya* (actions, goods and services aimed at improving the life cycle and preventing harmful effects on the environment).

Engl. *ecosystem* - uzb. Ekotizim (refers to the legitimate connection between different organisms that live together and their habitat).

2. **Create an appropriate word or use an equivalent.** This preserves the core of the word. Side words, suffixes are processed. For example:

Engl. *Environmentalist* - uzb. and russ. Ekolog (researcher in the field of ecology)

Engl. *Ecoinnovation* – uzb. and russ. Ekoinnovatsiya (innovation in the field) Engl. *Ecological-biological school* - uzb. Eko-biologik maktab.

3. **Transcription and transliteration.** Translation transliteration and translation transliteration are partially characteristic of the translation of foreign eco terms. In this case, certain ecological sentences are performed by metaphorical or metonymic transfer. For example:

Toponym-ecological catastrophe, explosion, dangerous place names: Chernobyl, Fukushima, Hiroshima, Nagasaki, Odessa.

Hurricane, typhoon and tsunami names - Catherine hurricane (the USA), typhon Haiyan (Phillipines), Sandy hurricane (Haiti), the Indian Ocean Tsunami.

4. **Lexical-semantic exchange (generalization, concretization, modulation).** In this category, the inversion state occurs during the translation process. The terms are taken into account on the basis of the appropriate unity in terms of the mentality, lifestyle, national culture of the people being translated. A given word is given the same meaning in another language (a paper-wrapped variant). This process is called modulation. [Terexova, Jabo, Nyu Chen 2003:1].

For example: engl. Disaster preparedness is translated into Uzbek with the phrase "disaster preparedness", which is given a softer (concretization) of the negative dye, and when expressed as "emergency preparedness" it is reflected in a more general, slightly frightening dye (generalization). English commit no nuisance! We can also take the phrase do not fight, do not cause inconvenience and compromise (modulation). That is, we adapt to our culture, our mentality.

Therefore, care should be taken when translating any industry terms. At a time when the field of ecology is developing rapidly, special attention should be paid to the meaning and application of new innovative words entering science. In view of the above, the following conclusions can be drawn.

1. The translator, specialist must have sufficient knowledge of foreign languages before translating sentences from one language to another.

2. It is advisable to be familiar with the field when translating texts related to environmental protection.

3. Must be able to analyze the lexical and grammatical structure of environmental terms, correctly use the units of communication.

REFERENCES:

1. G.Grinev, Terminology for high course students. Moscow. – Academia, 2018.
2. Ayzenkon S., Bagdasarova L., Vasina N., Glushenko., Techno-scientific translation. – Rostov, 2013.
3. N.Muhsimov Guidelines for landscaping the city of Tashkent. – Qibray: Universitet, 2021.
4. K.Ya.Averbuk, (2015). General theory of the term: complex-variological approach: autoref. Dr. diss. Moscow.
5. E.I.Golovanova, (2014). Introduction to cognitive terminology. Moscow.
6. L.P.Grunina, , & Shirokolobova, A. G. (2010). Cognitive aspect of term research. Philological sciences. Questions of theory and practice, 1(5), 1, 97-99.

UO'K 81'373.46«17/18»

TIBBIYOT REKLAMALARIDA APELLYATIV LEKSIKANING QO'LLANILISHI

D.Q. Jomardova, o'qituvchi, Buxoro davlat tibbiyot instituti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada apellyativ leksikaning tibbiyot reklamalarida qo'llanilish sohalari va tilshunoslikdagi o'rni o'rganilgan. Tibbiyot reklamalari lingvistik tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Apellyativ leksika, reklama, tibbiyot, nutq, lingvistik olam, belgi, fikr, intellektual, tilshunoslik, tadqiqot.

Аннотация. В данной статье изучаются области применения апеллятивной лексики в медицинской рекламе и ее место в лингвистике. Произведен лингвистический анализ медицинской рекламы.

Ключевые слова: Апеллятивная лексика, реклама, медицина, речь, языковой мир, знак, мысль, интеллектуальная, лингвистика, исследование.

Abstract. In this article, the areas of application of appellative lexicon in medical advertisements and its place in linguistics are studied. A linguistic analysis of medical advertising was carried out.

Key words: Appellate lexicon, advertising, medicine, speech, linguistic world, sign, thought, intellectual, linguistics, research.

Ekstralingvistik omillar til bilan uzviy bog'liq bo'lgan geografik, ijtimoiy, tarixiy va etnik jihatlar yig'indisi bo'lib, nutqni hosil qiluvchi unsurlar sirasiga kiradi. Rus tilshunosligi tilning ichki va tashqi jihatlarini tan oladi. Ekstralingvistik omillar tildagi global va xususiy o'zgarishlarni belgilaydigan ijtimoiy voqelik parametrlaridir [5].

Ekstaralingvistik omillar ayniqsa tarjima strategiyasini tanlashda muhim rol o'ynaydi, chunki bu jarayonda ushbu omillar, ya'ni matndan tashqari omillarni tahlil qilish lozim. Tegishli uslub va muallif tilini aynan qayta aks ettirish, qahramonlar nutqini detallarda ifodalash, muallif talqinini ko'zdan qochirmaslik uchun lingvistik, ya'ni matnichi omillariga murojaat qilish zarurati tug'iladi. Bularning barchasi ekstralingvistik omillar bilan uzviy bog'liq.

Dori-darmonlar va tibbiy xizmatlar reklamasida asrlar davomida qo'llanayotgan bunday atamalar bilan bir qatorda yaqin davrlarda lug'atlar tarkibiga kirgan va kirayotgan atamalar ham o'rin oladi. Bunday jarayonga bir necha ekstralingvistik omillar ta'sir ko'rsatadi.

Avvalo, ayni bir ilmiy soha rivojlangan mamlakat xalqi tilida ushbu tushuncha verbalizatsiyalanadi, ya'ni nomga ega bo'ladi. Bunday so'zlar atamalar tarzida boshqa tillarga transliteratsiyalanadi. Chunki bunday xizmatlar va ularning reklamasi ham butun dunyo bo'ylab tarqaladi.

Xususan gigiyena, kosmetologiya va xirurgik kosmetologiya sohalariga tegishli xizmatlar keng taqdim etilayotgani uchun zamonaviy dunyoda ularga doir atamalar ham import qilinayotgan reklamalar orqali har bir mijozga tushunarli. Ushbu fikr tasdig'ini quyidagi estetik kosmetologiya sohasiga tegishli feyslifting reklama matnida topish mumkin:

«Молодость и красоту вернут руки наших специалистов

Фейслифтинг

Лучшие специалисты

Комфортные условия и доступные цены

Запишись прямо сейчас +99890 094 22 52».

Bu reklamadagi feyslifting, ya'ni yuz torttilish xizmati o'zbek va rus o'quvchilari, ayniqsa, ayollar uchun birdek tanish hamda aynan shunday mijozlar diqqat-e'tiborini tortib, xizmatlardan foydalanish maqsad qilib qo'yilgan. Yana bir reklama matnini tahlil qilsak:

«Подготовьтесь к школе вместе с Иннова Expert! Пройдите один из 4 видов чек-апа для здоровья вашего ребенка со скидкой 20%. Все подробности по телефонам клиники». Ushbu reklama matnidagi chek-up so'zi ham ingliz tilidan boshqa tillarga, jumladan, o'zbek va rus tillariga ham transliteratsiya qilinib, ijtimoiy turmushda tez-tez qo'llaniladi. Shuning uchun ham bu so'zdan reklama matnida dadil foydalanilgan va bunday zamonaviy xalqaro so'z va jumalarning qo'llanilishi reklama salohiyatini yangi bosqichga ko'tarib, uni odamlar orasida keng tarqalishiga sabab bo'ladi.

Hozirgi davrda zamonaviy hisoblangan yana bir soha - nanotexnologiya va uning vositasida yaratilayotgan yakuniy mahsulotlar reklamalari ham keng tarqalmoqda hamda turli davlatlar fuqarolari uchun ancha tanish. Bunday texnologiya asosida yaratilgan mahsulotlar sirasiga kiruvchi, ya'ni nanometrik zarrachalar asosida ishlab chiqarilgan BFQ (biologik faol qo'shimchalar) hamda gigienik mahsulotlar kundalik turmushda keng qo'llanilishi sababli ularning reklamalari orqali ilmiy atamalar ham omma orasiga "kirib, singib ketgan". Masalan:

Nanotexnologiya olami hayotimizning turli sohalariga tobora ko'proq kirib kelyapti. Elektronika, materiallar, kasalliklarni tashxislash va davolash usullaridagi ko'plab yangiliklar allaqachon odatiy holga aylanib bormoqda. Bunday mahsulotlar oziq-ovqatlar hazmida faol qatnashuvchidan aqliy faoliyatni yaxshilovchi vositagacha allaqachon zamonaviy bozorning "arzandasi" ga aylanib bo'ldi. Masalan: **«Вы можете проверить эффективность средства сами!»**

ПОЛУЧИТЬ ЛИСИЧКИ БИО-ЧИСТКУ С ДОСТАВКОЙ В БЛИЖАЙШЕЕ ПОЧТОВОЕ ОТДЕЛЕНИЕ МОЖЕТ ЛЮБОЙ ЖЕЛАЮЩИЙ! [7].

*Вы из Узбекистана? Подождите!
Этот препарат избавит от паразитов!*

- Убивает глистов и паразитов
- Устраняет гастрит, язву, диарею
- На 100% состоит из натуральных компонентов

ПОЛУЧИТ БЕСПЛАТНО».

Qanchalik yangiligi va o'ziga xos tushunchaligiga qarab yangi atamalar keng tarqala boradi. Bunda shu nom bilan atalgan obyekt o'ziga xos belgilar jamlanmasidan iborat bo'lib, shu sinfga mansub boshqa obyektlardan tubdan farqlanadi. Nisbatan yosh atamalar oldingilari fonida ham yaralishi mumkin. Yunon va lotin tili ildizi tarkibidagi qator atamalarni qamrab oluvchi genetika terminologiyasi bunga misol bo'la oladi.

Nanotexnologiya terminologiyasi biologiya, kimyo, meditsina kabi soha atamalari elementlari (*nanobakteriya, meditsina nanoroboti, DNK-nanoquvurlari*) dan iborat bo'lishi mumkin. Bunday atamalar, o'z-o'zidan bu mahsulotlar reklamalarida ham o'z aksini topadi.

Shunday qilib, ekstralingvistik omillar orqali terminologik nominatsiya umuman jamiyatda ham, alohida jamoalarda ham sodir bo'layotgan voqealar o'rtasidagi munosabatlarni, idrok etish xususiyatlarini yanada aniqroq yoritib beradi. Buning natijasi o'laroq, anglashiladigan voqelik terminologik lug'at birliklarini yaratish jarayonida aks etadi hamda odamlar ongiga reklama matnlari vositasida yetib boradi.

Tibbiy atamalar kabi aksar hollarda ilmiy, murakkab so'zlarni keng omma e'tiboriga tushunarli, "jo'n" tarzda ta'sirli qilib yetkazish har doim ham amalga oshirish oson bo'laveradigan vazifa emas. Bunday hollarda ba'zan ilmiy atamalarni xalqona tilga mos, tanish muqobillar bilan berish maqsadga muvofiq. Bu holatga **Dr.Muhtorov klinikasi** tomonidan tibbiyot sohasida mijozlar uchun taklif qilina yotgan xizmatlar aks etgan reklama matni misol bo'la oladi:

«Assalomu Aleykum hurmatli mijozlarimiz!»

O'zingizdagi holsizlik ☹️ umurtqa pog'onasidagi og'riqlarga chora topolmayapsizmi ?

☐♂ Og'ir mehnatdan so'ng sizni bel, mushak hamda boshog'riqlari qiynayaptimi ?

☐✔Shunday holatlar sizda ☐ kuzatilayotgan bo'lsa, albatta siz ☐ \$Dr.Muhtorov klinikasiga ☑ tashrif buyurishingizni mumkin bo'ladi.

☐ ⚡Dr.muhtorov klinikasi sizga ☞🔥MANUAL TERAPIYA🔥 muolajasi - bel, bo'yin, tizza, umurtqa pog'onasida kuchli og'riqlar☹️ hamda surunkali og'riqlar☹️ paydo bo'lganida tavsiya etadi☺️.

Bundan tashqari: ✔Disk churrani davolash 100✔Yumeyxo terapiya 100✔Grijani davolash100✔Osteoxondroz100✔Skalyoz100✔.

Oddiy Xijoma100 ✔Chertama Xijoma ni ham taklif etadi.Bu muolajalardan so'ng albatta haqiqiy yengillikni tanagizda his etasiz ⚡🔥.

Muolajalar insonga mutloq bezarar☐40-50 daqiqalik muolaja davomida sizni qiynayotgan badandagi barcha blokklar ochiladi 🖐️🗨️Kimlarga tavsifa qilinadi.

👨🏻♂Yosh va jinsdan qat'iy nazar, erkak ayol yosh-u qari hammaga tavsiya qilinadi☐

😊Klinikamizga tashrif buyuring📍va o'zingizni har doimgidan yengil his qiling.

📍Bizning manzil: Toshkent shahar Uchtepa Prokuratura ko'cha Ish vaqti ☎9:00 dan 21:00 gacha ☎Bog'lanish uchun: +998983601666+998333601666 Sizlarni Dr.Muhtorov klinikamizda kutib qolamiz😊Instagram | Telegram | YouTube» [8].

Bu matnda qo'llangan disk churrasi, oddiy hijoma, chertama hijoma kabi atamalar xalq ichida asrlar davomida qo'llanib kelingani holda osongina anglashiladi hamda reklama ta'sirini tez va samarali bo'lishga xizmat qiladi.

Reklama matnini semiotik o'rganishda markaziy o'rinni vizual semantika, tasvirning diskret birliklarini aniqlash, ikonik belgilar tizimining boshqa tizimlar va birinchi navbatda og'zaki semiotik tizim bilan o'zaro ta'siri tashkil etadi. Polikod xabaridagi tasvirlar va so'zlar faqat semiotik belgilar yig'indisi emas: og'zaki va tasviriy qismlar o'rtasida turli xil korrelyatsiyalar o'rnatiladi, belgi ma'nolari birlashadi va murakkab ma'no hosil qiladi (Baeva 2000; Janich 2001; Rohen 1981).

Semiotika reklama nutqini uning tarkibiy qismlarining birligida ko'rib chiqish, xabarni qabul qiluvchiga uzatiladigan ma'nolarni aniqlash, bu ma'nolarning o'zaro munosabatini, shuningdek ularning semantik ma'nosini o'rnatish imkonini beradi. Umuman semiotik yondashuv reklamaning chuqur ma'nolarini ochishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Баженова Е.А., Котюрова М.П. Текст//Стилистический энциклопедический словарь русского языка. - М., 2006. 528 б.
2. Hakimova M.K. O'zbek tilida vaqt ma'noli lug'aviy birliklar va ularning matn shakllantirish imkoniyatlari. Filol.fan.nomz...dis. -Farg'ona, 2004, 103-b.
3. Кафтанджиев Христо. Тексты печатной рекламы. -М., Смысл, 1995, 8 б.
4. Muhamedova S, Saparniyozova M. Matn lingvistikasi. - Toshkent, 2011.
5. Термины и понятия лингвистики: Общее языкознание. Социоллингвистика: Словарь-справочник. - Назрань: Пилигрим, 2011. 279с.
6. Ярцева В. Н., «Лингвистический энциклопедический словарь», 1990 г.
7. <https://koersoldsa.online>
8. <https://t.me/drmuhtorov>

UO'K 811.161.1

NOM KO'CHISHI YOHUD METONIMIYALAR HAQIDA YANA AYRIM MULOHAZALAR

A.Jumaniyazov, f.f.n., prof., Urganch davlat universiteti, Urganch
Ch.Yusubova, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada nom ko'chishi yohud metonimiyalar va ularning turlari haqida gap ketadi. Metonimiyalar orqali muayyan bir narsa nomi ikkinchi bir narsa bilan ataladi, ya'ni

qayta nomlaniladi. Metonimiyalarning ko'plab turlari ya'ni makon va zamon, narsa va sabab bilan bog'liq metonimiyalar, ramz, idish-mazmun, matoh-mahsulot kabi o'ziga xos metonimiyalarning ko'rinishlari haqida batafsil to'htalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: nom ko'chishi, metonimiya, qayta nomlash, mantiqiy bog'liqlik, mantiqiy o'xshashlik, makon va zamon, ramz, sinekdoxa, pars pro toto, totum pro parte

Аннотация. В данной статье говорится о переносе имени или метонимии и их видах. Посредством метонимии имя определенной вещи называется другой вещью, т. е. переименовывается. Подробно рассмотрены многие виды метонимии, т. е. метонимии, связанные с пространством и временем, вещами и причинами, проявлениями специфических метонимий, таких как символ,местилище-содержание, ткань-изделие.

Ключевые слова: перенос имени, метонимия, переименование, логическая связь, логическая аналогия, пространство и время, символ, синекдоха, pars pro toto, totum pro parte.

Abstract. This article talks about name transfer or metonymy and their types. Through metonymy, another thing calls the name of a certain thing, that is, it is renamed. Many types of metonymies, i.e., metonymies related to space and time, things and reasons, the manifestations of specific metonymies such as symbol, container-content, fabric-product, have been discussed in detail.

Key words: name transfer, metonymy, renaming, logical connection, logical analogy, space and time, symbol, synecdoche, pars pro toto, totum pro parte

Ko'chimning ikkinchi turi "metonimiya" deyiladi. U grekcha *met – onymia* "qayta nomlash"¹ dan olingan bo'lib, *meta/met* "biror narsa sari", *onoma* "nom", yoxud *nomning biror narsa sari ketishi* tushuniladi. Uning nemischada *Metonymie (Umbenennung-qayta nomlash, Namenst  us  hung-nomlarni almashtirish)*, ingliz tilida *metonymy (a change of name- nom almashtirish)*, rus tilida *метонимия-(переименование – qayta nomlash)* kabi aytilish, yozilish shakllari va ma'no ko'rinishlari bor. Metonimiya so'zining turli tillarga tarjimasi va anglatadigan ma'nolaridan kelib chiqib, uni ta'riflaydigan bo'lsak, metonimiya – muayyan bir narsa nomi(azaldan bor)ni ikkinchi (yangi) bir narsaning nomi bilan atash, almashtirish yoki qayta nomlashdir. Ta'rifni misol orqali yanada aniqroq tushuntirish uchun umummashxur "tulki" so'ziga qaytamiz. Ma'lumki, tulki so'zi yovvoyi, yirtqich, ayyor bir hayvonning nomidir. Kundalik hayotda, mazkur hayvonning nomi bilan odam o'zining *makkorligi, ayyorligi, firibgarliklari* tufayli qayta nomlaniladi. Uning azaliy, tabiatan (odam) nomi va jamiyatan ismi (atoqli nomi) shaxsan daxlsiz qolgan holda, ijtimoiy turmushda insonlararo o'zaro muloqotda ayyorlik qilgani tufayli "tulki" deb qayta nomlaniladi, natijada "metonimiya" hodisasi ro'y beradi. Metonimiya vositachiligida baniy odam boshqatdan, ya'ni uning uchun yangi nom (tulki) bilan atalishida mantiqiy aloqadorlik, bog'liqlik va muayyan haqiqat (ayyorlik, makkorlik) ta'kidlaniladi va nomlanish mantiqiy o'xshashlik asosida kechgan bo'ladi. Tildagi mazkur hodisaning qay ravishda ro'y berishi yoki yuzaga kelishiga to'xtaladigan bo'lsak, ma'lumki, har bir so'z (nom) ostida muayyan rasm yotadi. Masalan, "kursi" desak, kursining, "gul" desak, gulning va "tulki" desak tulkining xayoliy shakli, sur'ati ko'z oldimizda gavdalanadi. Nainki, har bir so'zning o'z shakli bo'lganidek uning ostida tasavvur qilinadigan narsa-hodisaning ham shakli (rasmi, sur'ati) ham bo'ladi va bu sur'at o'zi aloqador so'zni ko'rgazmali qiladi, tasvirini hayolan oddiy va sodda chiziqlar bilan shakllantiradi. Nainki, "kursi"ni uch chiziq, "gul"ni esa to'rtta kosasi, bir-ikki yaprog'i va novdasini chizish bilan, tulkini boshi, ayyor ko'zi va katta quyrug'ini chizish bilan ifoda qilish mumkin. So'zning o'z ma'nosi o'zi atab yoki ko'rsatib kelayotgan narsa-hodisaning sur'atini bevosita (tulki sur'ati) tasvirlasa, uning ko'chma ma'nosi orqali tasavvur qilinayotgan rasm boshqa narsa-hodisaning (ayyor odam) sur'atiga "tabiiy ravishda" ko'chgan bo'ladi. Fikrimizni davom qildiradigan bo'lsak, "kursi" o'z nomini "mansab" (aniq narsa)ga, "gul" nomi "go'zal qiz"(aniq kimsa)ga, "tulki" deyilsa mavhum narsa(ayyorlik)ga ko'chgan bo'ladi. Misollarga semantik jihatdan diqqatliroq nazar tashlansa, birinchi holatda "kursi va mansab" mantiqiy bog'liqlik, ikkinchi va uchinchi misol "gul va go'zal qiz", "tulki va odam"lar o'rtasida

¹ "Qayta" leksemasi ko'p ma'noli so'zdir. U izohli lug'atimizda quyidagicha sharhlaniladi: 1) yangitdan, boshqatdan, yana; 2) takror holda, takroran, yana; 3) avvalgisidan farqli holda, ma'lum o'zgarishlar bilan; boshqatdan; 4) (sanoq sonlar bilan) marta, karra; 5) qaytaga

mantiqiy o'xshashliklar mavjud. Bunday misollar har qanday tilda talaygina. Shu bois, metonimiyalarning o'rganilishida ularni ikki guruhga (mantiqiy bog'liqlik va mantiqiy o'xshashlik asosida nomning ko'chishi) bo'lib o'rgangan ma'qul. Metonimiyalarning joy, vaqt, kimsa va hodisa, narsa va hodisa, sabab, ramz, butun orqali qism yoki qism orqali butunlik bilan ifodalanish hollari mavjudki, ular tilshunoslikda (Yevropa) bir nechta turga bo'lib o'rganiladilar.

1) Makon bilan bog'liq metonimiyalar. Bu turdagi metonimiyalarda nom ko'chishi muayyan joy va unda yashovchi aholi bilan mantiqan bog'liq holda kechadi: *shahar oyoqqa turdi, universitet ta'tilga ketdi, G'arb javob bermayapti*. Misollardan ko'rinib turibdiki, *shahar* nomi ostida uning "aholisi", *universitet* nomi ostida uning "talabalari", *G'arb* nomi ostida esa dunyoning kunbotar tomonida yashovchi "xalqlar" ataladi, tushuniladi. Bu turga kiruvchi metonimiyalar atoqli nomlar bilan ham bog'liq holda ko'p qo'llaniladi, masalan, *Usmon Yusupovda yashayman, Al-Xorazmiyda o'qiyman, Oybekda tushaman*. Mazkur misollarda atoqli ot (nom)lardan *Usmon Yusupov* – qishloqqa, *Al-Xorazmiy* – universitetga, *Oybek* – metro bekatiga aloqadorlikni bildiradi. Ular ostida muayyan makon, joy, manzil, territoriyaga nom ko'chgan bo'ladi.

2) Zamon bilan bog'liq metonimiyalar. Bu turdagi metonimiyalarda nom ko'chishi muayyan vaqt va davrda yashovchi odamlar, zamondoshlar bilan mantiqan bog'liq holda kechadi: *XX asr kosmosga yo'l ochdi, o'tgan yil menga baxt keltirdi, binoning bitishi bir haftaga bog'liq, avtofalokat bir sekundda sodir bo'ldi* – misollarida *XX asr* ostida "olimlar", *o'tgan yil* ostida "baxtga aloqador shaxs", *bir hafta* ostida "quruvchilar", *bir sekund* ostida "haydovchi"lar "va ularning faoliyati" mantiqan nomlangan bo'ladi. Analog misol sifatida "Bir zumda" deb nomlangan oshxonalar ostida, avvalo, u yerda tez maishiy xizmat ko'rsatadigan matlubot xodimlari tushunilsa, keyinchalik, u yerda tez tamaddi qilib ketadigan xo'randalar anglashiladi. *Bu ishga hafta emas, oylar ham yetmaydi!* undov gapida ko'zda tutilgan maqsadga "odamlar"ning vaqti juda ziq ekanligi tushuniladi.

3) Kimsa (muallif) va hodisa (asar) bilan bog'liq metonimiyalar. Bu turdagi metonimiyalarda nom ko'chishi muayyan muallifning nomini voqelikka, uning yaratgan narsa-hodisasiga ko'chishi bilan mantiqan bog'liq holda kechadi: *Navoiyni oldim qo'limga, U Muhammad Yusufni ko'p o'qiydi, Maxtumqulini yoddan biladi*. Mazkur misollarda atoqli ot (nom)lar *Navoiy, Muhammad Yusuf, Maxtumquli* – ular yozgan asarlarga ko'chgan bo'ladi. Analog misol sifatida *U ford minadi, avtomobilga dizel soladi, shamollab qolib rentgenga tushibdi* gaplarini keltirish mumkin. Bu hollarda kishi nomlari *ford* – "avtomobil rusumi", *dizel* – "yoqilg'i turi", *rentgen* – "tibbiy ko'rik apparati" larini atash uchun ko'chgan.

4) Narsa (predmet) va hodisa (voqelik) bilan bog'liq metonimiyalar. Bu turdagi metonimiyalarda nom ko'chishida muayyan narsa va predmet inobatda tutilib, uning vositachiligi orqali ro'y bergan voqelik ifodalaniladi: *Kesak ko'zni chiqardi, tosh boshni yordi, qilich kallani oldi, yangi tufli oyoqni qavartirdi* misollarida *kesak, tosh, qilich, tufli* kabi narsa-predmetlar botinida muayyan shaxslar turishi, voqelik ular tomonidan amalga oshirilishini qayd qilish uchun nom ko'chgan. Zero, kesakning ko'z chiqarishi uchun, toshning bosh yorishi uchun, qilichning kallani olishi uchun ulardan foydalangan insonning nomi voqelikni amalga oshirishda vositachilik qilgan narsa-predmetlarga ko'chadi. Ular orqasida muayyan shaxs turishi mantiqan o'z-o'zidan tushunarli ekanligini izohlashga hojat qolmaydi. *Yangi tufli oyog'imni qovartirdi* misolida ham tuflini "kiyib yurgan odam" inobatda turadi, oyog'ining qovarishi, voqelikni amalga oshishiga bog'liq shaxs nomi "tufli"ga ko'chadi.

5) Sabab bilan bog'liq metonimiyalar. Bu turdagi metonimiyalar bir qarashda narsa va hodisa nomi voqelik sababchilariga ko'chadi. Bu xil metonimiyalar bir qarashda *narsa va hodisa metonimiyalariga* o'xshaydi, biroq tahlil chuqurroq qilinsa, voqelik sababini atashdagi metonimik nom ko'chishi moyona ko'rinadi: *Mansab uni o'zgartirdi, ichkilik turmushni buzdi, uyqu ko'zni ochtirmadi, qayg'u-iztirob uni ado qildi* misollarida muayyan shaxslarning o'zgarishiga sabab "mansab", turmushining buzilishiga "ichkilik", ko'zini ochmasligiga "uyqu", hayotining ado bo'lishiga "qayg'u-iztirob" sabab bo'lganligi zohiran va mazkur voqeliklar orqasida, sababchi sifatida shaxsning o'zi (odam) turishi botinan anglashiladi. Nainki, mazkur holatlarda voqelik sababchisi (shaxs)ning nomi voqelikda qatnashayotgan vosita (narsa va hodisalar)ga ko'chadi.

Sababchi (odam) o'z shaxsiy ayb-kamchiliklarini boshqa (mansab, ichkilik, uyqu, qayg'u-iztiroblar)ning bo'yniga tashlaydi, natijada voqelik sababchisi (shaxs) nomi botinga, vositasi nomi zohirga chiqadi. *Men ichkilik sababli turmushimni buzdim* o'rniga *ichkilik turmushimni buzdi* yoki *u mansab sababli o'zgardi* o'rniga *mansab uni o'zgartirdi* qabilidagi sabab metonimiyalari yasaladi.

Zikr qilingan misollarda sabab metonimiyalari muloqotda faqat salbiy fikrlar bayoni uchun ta'kidlanildi. Biroq ular voqelik mohiyatiga qarab ijobiy ham qo'llanilishi mumkin. Bunga misol sifatida *umid kuch beradi, sevgi yashartiradi, sabr jannatga yetaklaydi* kabilarni keltirish mumkin. Mazkur misollar bir qarashda metafora stilistik vositasining personifikatsiya (jonlantirish) turiga ham o'xshab ketadi. Farqi shundaki, jonlantirishda jonsiz narsalarning o'zlari bevosita "jonlanadilar", masalan, *shamol eshikni ochdi, qog'oz uchdi, vulqon uyg'ondi, buloq qaytadan ko'zini ochdi*. Ko'rinib turibdiki, bu voqeliklar orqasida odam (shaxs) yo'q. *Eshikni ocha bilish, uchish, uyg'onish, ko'zni ochish* kabi jonli (tirik) mavjudotga xos harakatlar jonsiz *shamol, qog'oz, vulqon, buloq* kabi narsalarga ko'chgan.

6) Ramz metonimiyalari. Bu turdagi metonimiyalarda nom ko'chishi timsollarga bog'liq yoxud narsa va hodisalarni tushuntirish, ularni asoslash, dalil yoki isbot sifatida misol, namuna keltirish, insonning ko'z o'ngida, xayolida yoki tasavvurida nazdda tutilgan voqelikni mujassam gavdalantirish, ayrim hollarda esa qochiriq, ishora yoki shama orqali nom ko'chishi tushuniladi: *izi bor yoki yo'q bo'lmoq, izi obod bo'lmoq, ostonani o'zgartirmoq*. Xalqimizda o'g'il-qiz, nevarachevaralar orttirish "iz" so'zi orqali ramziy ifodalaniladi. Odam bandachilikni bajo keltirgandan keyin uning "izi" qanday, bormi yoki yo'qmi deb so'rashadi. Bunda marhumning ketida avlodi (odamlar) qoldimi, uning hayoti, ishini davom ettiruvchilari bor yoki yo'qligiga ishora qilinadi, yoxud avlod nomi "iz"ga ko'chadi. Yana yaqqolroq misol sifatida Ibrohim payg'ambar va uning o'g'li Ismoil bilan bog'liq rivoyatni eslash va kelin (turmush o'rtog'i) nomini "ostona"ga ko'chishini keltirish mumkin. Rivoyatda aytilishicha, "Bir kuni Ibrohim alayhissalom o'z farzandi Ismoil alayhissalomni ko'rish uchun Makkaga keldi. Ul kuni Ismoil alayhissalom shikorga chiqib ketgan edi. Bir zaifa uydan chiqib keldi. Ibrohim alayhissalom so'radi: "San kimsan?" Aytdi: "Ismoilning juftidirman!" Ibrohim alayhissalom Ismoildan so'radi. Aytdi: "Shikorga chiqdi". So'radi: "Holing nechukdir?" U tanglikdan va qashshoqlikdan shikoyat qildi. Ibrohim alayhissalomga ta'zim va ikrom qilmadi va mehmondorchilik shartini bajo keltirmadi. Ibrohim alayhissalom aytdi: "eringga mendan salom degil va ayt, uyning ostonasini bo'lak qilsin" [1]. "Ostona" ramzi ostida "kelin, turmush o'rtog'i"ni (ramziy nom ko'chishini) to'g'ri tushungan Ismoil yangidan uylanadi. Galdagi safar esa Ismoilning yangi turmush o'rtog'ining qaynotasiga munosib izzat-ikrom ko'rsatgani bois, Ibrohim: "O'g'lim ostonasini mahkam tutsin, (g'amxo'rlik qilsin, parvarishlasin)" deb ketadi. Ismoil "Ul kelgan mening otam bo'ladi, ostona sensan", [1] deydi. Ostona so'zi aslida "kelin", "uy bekasi", rivoyatda Ismoilning xotini anglashilayotgani e'tirozdan xolidir. Aslida "ostona" so'zi ko'p (bo'sag'a, uy, kiraverish, arafa, baland do'nglik) ma'noli so'z, uning to'g'ri (bo'sag'a) va ko'chma (uy, kiraverish, chegara, arafa, suv ostidagi baland do'nglik kabi) leksik ma'nolari bor. Yuqoridagi misolda esa stilistik (qo'llanilish uslubiga ko'ra metonimik) ma'no kashf etib, bu so'z orqali odam (kelin, uy bekasi) anglashiladi. Analog misol sifatida XIX asr oxirlarida Yevropada ijtimoiy munosabatning monarxik tizimidan norozi xalq o'rtasida "kulbalarga tinchlik, saroylarga urush" shiori keng qo'llanilgan va bunda "kulba" nomi *kambag'allar, yo'qsillar* va "saroy" nomi *boylar, amaldorlarga* nisbatan timsolan ko'chgan. Bu hodisa ham ramz metonimiyasi uchun yaqqol misol bo'la oladi.

7) Matoh-mahsulot metonimiyalari. Bu turdagi metonimiyalarda matoh(xom-ashyo) nomi undan tayyorlangan mahsulotga ko'chadi: *shoyi, charm, sherst kiymoq*. Mazkur iboralaridagi shoyi (ipak matoh), charm (teri matoh), sherst (jun matoh) nomlari bevosita ulardan tayyorlangan mahsulot – kiyim-kechaklarga ko'chadi. *O'zbeklar shoyi kiyadi, Yevropa xalqi charmni xush ko'radi, sherst tanani issiq tutadi va sog'liq uchun yaxshi* gaplarida, so'z kiyim-kechak haqida borayotgani va kiyim-kechak (turi)ni nomlashga (*shoyi ko'ylak, charm shim, sherst palto*) ko'chganini anglatadi. Analog misol sifatida metal nomlarini taqinchoqlarga ko'chishini keltirish mumkin: oltin (kumush, brilliant, platin) olmoq, osmoq, sotmoq, sovg'a qilmoq iboralarida matoh (metal) nomlari ulardan yasalgan mahsulot (taqinchoq)larga ko'chadi.

Shu ma'noda "shisha" – *matoh*, "shisha" – *butilka*, "tosh" – *matoh*, "tosh" – *pishirilgan g'isht*, "loy" – *matoh*, "loy" – *qurulish materiali* kabi misollarni keltirish mumkin. E'tiborlisi shundaki, bu tur metonimiyalariga teskari (mahsulot-mahsulot) tarzidagi misollar kiritish mumkin. Ular ijimoiy hayotimizdagi o'zgarishlar, ishlab chiqarishdagi rivojlanishlar, ilmiy-texnik taraqqiyot orqali yuzaga keldilar. Masalan, "jensi" – *mahsulot (ishlab chiqarilgan material)*, "jensi" – *mahsulot (tikilgan kiyim)*, "neylon" – *mahsulot (ximiyaviy material)*, "neylon" – *mahsulot (ximiyaviy materialdan tayyorlangan kiyim-kechak)*, "dederon" – *mahsulot (yarmi tabiiy, yarmi sun'iy material)*, "dederon" – *mahsulot (yarmi tabiiy, yarmi sun'iy materialdan tayyorlangan kiyim, mazkur nomlanish Germaniya demokratik respublikasining nemischa qisqartmasi DDRdan olingan)* va hokazolar.

8) Idish-mazmun metonimiyalari. Bu turdagi metonimiyalarda idish nomi uning ichidagi mahsulotlarga ko'chadi: *bir shisha, ikki kosa, uch finjon, to'rt qadah, besh rumka, olti bokal, bir bochka, bir chalak ichmoq* yoki *bir tarelka, ikki tovoq, bir qozon yemoq*. Ko'rinib turibdiki, mazkur gaplardagi yeyish yoki ichish idishning mazmuni bilan bevosita bog'liqdir. Idish nomi bilan uning ichidagi ichimlik yoki yegulik ataladi. Bu guruhga *quti, o'ram, pachka, korobka, yashik, xalta, qonar, fartuk, savat, kissa* va b. kabi ichida narsalar saqlash imkoni bo'lgan buyumlarni ham kiritish mumkin. Nainki, *bir quti yedi, ikki pachka chekdi, bir xalta terdi, ikki kissa to'ldi* kabi gap strukturalari kundalik mulohazada faol uchraydi. Tabiiyki, bu gaplarda so'z idish nomi bobida emas, uning mazmunining atalishi haqida ketadi, idish nomi ostida uning ichidagi buyumlar tushuniladi.

9) Joy nomlarini mahsulotlarga ko'chishini bildiruvchi metonimiyalar. Bunda muayyan qishloq, shahar, mamlakat (territoriyalar) kabi yashash joylarning nomi shu yerda tayyorlangan mahsulotlarga ko'chadi. Masalan, "konyak", "shampan" (ichimlik) – Fransiyadagi shaharlar, "odekolon" (atr) – Germaniyadagi shahar – Ko'ln: "odekolon" – *Ko'ln suvi*, "tul" (kajava parda) – Fransiyadagi shahar, "chinni" (farfor) – Chin mamlakati, "shibirg'oniy" (uzum navi) – Afg'oniston, "toifi" (uzum navi) – Saudiya Arabistoni, "amirkoniy" (mahsi) – Amerika mamlakati, "farangiy" (ro'mol) – Fransiya mamlakati, "borjom" (shifobaxsh suv) – Gruziya mamlakati nomlariga bog'liq holda ko'chganligini qayd qilish mumkin. So'zlashuv tilimizda ayrim kiyim-kechak nomlari – panama (Panama mamlakati milliy shlyapasi), finka (Fin xalqining yengi kalta ko'ylagi), shotlandka (Shotlandiya mamlakati xalq(erkak va ayol)larining yupkasi – uchraydiki ularni ham mazkur tasnifga kiritish umumiy maqsadga muvofiq bo'ladi.

10) Shaxs nomlari mahsulotlarga ko'chishini bildiruvchi metonimiyalar. Ma'lumki, dunyo tammadunida ayrim shaxslar e'tiborga loyiq kashfiyotlar, ixtirolar qilishgan, moddiy va madaniy turmushda hayotiy zarur mahsulotlar yaratilishida shahsiy ro'l o'ynaganlar. Xalq ularning nomlarini bevosita yoki bilvosita o'zlari yaratgan buyumlarga ko'chirishgan. Bunda avvalo xalqning o'zlari orasidan yetishib chiqqan buyuk shaxslarga ehtiromi (ms: Buyuk nemis olimi Vilgelm Konrad Rentgen kashf qilgan nurlariga o'zi "X" (iks)-nurlar deb nom bergan, ilmiy jamoatchilik esa kashfiyotchiga hurmat yuzasidan bu nurlarni "Rentgen nurlari" deb atashni ma'qul ko'rgan) inobatda bo'lsa, keyinchalik bu munosabat orqali tilning boyishi, ifoda qudratining oshishi yaqqol ko'rinadi. Bunday an'analar zamon va makoniga qarab kishilik jamiyati hayotining ko'pchilik jabhalarida tarixan namoyon bo'lgan. Bunga ko'pchilik misollar keltirish mumkin, jumladan, kiyim-kechak – *makintosh* [ingl. nam o'tkazmaydigan matoni ixtiro qilgan shotland kimyogari Makintosh (Mackintosh) nomidan] yengil palto, plashch [2]; *galife* [fr. Galiffet – otliq askarlar uchun maxsus shim joriy qilgan fransuz generali G. Galife nomidan] etik bilan kiyiladigan, tizzadan yuqori yon tomonlari juda keng shim [2,479]; kashfiyotlar – rentgen [nemis fiziki Rentgen (Röntgen) nomidan] 1 fiz. tib. Rentgen nurlari bilan yoritib ko'rish, rentgen apparatida tekshirish. 2 s.t. Rentgen apparati. 3 fiz. Rentgen nurlari va gamma – nurlarning doza birligi; nurlanish dozasi [2,376]; Algoritm, algoritm [lot. Algoritm – X arsda yashagan buyuk o'zbek matematigi Al-Xorazmiyning nomidan] ma'lum bir turga oid masalalarni yechishda ishlatiladigan amallarning muayyan tartibda bajarilishi haqidagi aniq qoida (dastur) [2,69]; ixtirolar – dizel [nem. nemis ixtirochi injeneri R. Dizel (Diesel) ismidan] suyuq yonilg'ining og'ir turlari (mas., dizel yonilg'isi) bilan ishlaydigan ichki yonishli dvigatel [2,608]; Mauzer [nem. Mauser – aka-uka nemis injener-sanoatchilari V. va P. Mauzerlar nomidan] aka-ukalar ishlab chiqqan (yaratgan) revolver, bir zaryadli vintovka, avtomat to'pponcha kabi qurollarning umumiy nomi; [2,558]

11) Millat nomlari xalq nomlari bilan bog'liq metonimiyalar. Bu tur metonimiyalarida muayyan millat nomlari o'zlari aloqador xalqlarni atab keladilar yoxud millat nomi bilan xalqning xarakterli xususiyati ko'rsatiladi, natijada millat nomi ostida xalq, xalq nomi ostida millat tushunila boshlaydi. Masalan, muloqotimizda ayrim naqlar: Turkmani turtmaguncha bilmaydi, qozoq "jo'q" dedimi "jo'q" (demak nazarda tutilgan ish bitmaydi kabi) borki ular da millat va xalq umumtushuniladi. Darvoqe, suhbatdosh biror narsani qilmasa yoki e'tibordan chetda qoldirsa – *sen turkman(mi)san, aytmaguncha o'zingdan bilib biror narsani qilmaysan*, yoki xarakteri qattiq, o'z gapida mutloq turadigan, so'zidan hech qaytmaydigan odamlarga – *u qozoq, uning fikrini hech o'zgartirib bo'lmaydi, jo'q dedimi jo'q* – o'xshatishlari xalq tilida keltiriladi. Ko'rinib turibdiki, millatning nomi nom egasi orqali anglashilayotgan xalqqa ko'chgan. Bir tomondan qaraganda tildagi bu hodisa tabiiy va shunday bo'lishi kerak-ku deb tushunilishi mumkin, zero millat nomlari ostida jahonda yashayotgan muayyan xalqlar ataladi va ular millat me'yorlari darajasiga erishgan bo'lsa, xalqning millat deb atalishi uchun, shuning o'zi yetarli bo'ladi. Biroq bu holatda hali o'zaro nom ko'chishi kuzatilmaydi, tom ma'noda millat millatni bildiradi va uning ostida dunyo xalqlari (qozoq, turkman deb) farqlaniladi. Xalq esa xalqni bildiradi – dunyodagi barcha insonlar xalqdirlar, barchasi uchun "xalq" umumiy nom, yoxud aynan bu nom ostida "millat" tushunilmaydi. Binobarin "millat" leksemasi ikkinchi bir so'z, uning alohida atash, ko'rsatish va semantik ma'nolari bor. Bu aslida arab tili lug'at tarkibi mahsuli bo'lgan o'zlashma, tarixan ijtimoiy munosabatlarning kapitalizm formatsiyasi jarayonida paydo bo'lgan. Endi xalqlar bir – biri bilan kengroq tanishgan, asta sekin o'zaro tarixi, an'analari, dini, madaniyati, hududi va tillarini farqlab olishgan va shu me'yorlar asosida "millat" deb nomlanish yuzaga kelgan. Xalq(millat)larning o'zaro moddiy, iqtisodiy, ma'naviy, ijtimoiy-siyosiy munosabatlarining yaqinlashuvi natijasida, ular o'rtasidagi ayrim farqlar o'ziga xoslik kashf eta boshlagan, mehnatkashlik xitoyliklariga, mehmondo'stlik o'zbeklarga, aql (ayyorlik) juhudlarga, aniq(punktual)lik nemislarga xos odatlar deb tushunilgan. Shu ma'noda ishiga puxta, vaqtga aniq, so'zi va ishi bir xalq sifatida nemis millati alohidalik kashf etib, millat nomi shu sifatlarga ega bo'lgan boshqa xalqlarga ko'chganligini kuzatish mumkin. Masalan, bizning xalqimiz o'rtasida ishiga puxta, so'zda va amalda aniq kishilarga baho beriladigan bo'lsa, bu odam "nemis" deyish odatiy holga aylangan. Xatto ularning nomlariga nemis so'zi (Amat nemis)laqab sifatida ham tirkaladi. Yoki bo'lmasa xalqimiz orasida tanovul qilishdan oldin yoki keyin qo'lini yuvmaydigan kishilarni "o'ris" deb nomlash kundalik hayotda odatiy hol. Bunda rus xalqining ovqatlanishda albatta qoshiq, vilka, pichoqlardan foydalanishi, shu bois qo'llarini yuvishga hojat yo'qligi inobatda tutiladi. Va bu toza ovqatlanish uchun normal holat. Lekin tanovul paytida na qo'l yuvilsa va na qoshiq – vilkadan foydalanilsa, umumxalqimiz tomonidan bu holat ma'qul ko'rilmaydi va ruslarning "qo'l yuvmay" tamaddilanishlariga ko'chma ma'noda qiyos qilinib, mazkur shaxs "o'ris" deb nomlanadi. Bundan tashqari xalqimiz ko'rinishi va rangi- ro'yi sariq (o'rislarga xos) qiyofali eldoshlarimizni ham "o'ris" deb ataydilar, laqab qo'yadilar, masalan *Abdulla o'ris, Xudargan o'ris* yoki *bu o'ris nima qilib yuribdi o'zi?*

12) Shaxs nomlari xalq nomlari bilan bog'liq metonimiyalar. Ma'lumki, ayrim xalq(millat)larda o'zlariga xos va o'z xalq(millat)i tomonidan ko'p va sevib qo'llaniladigan shaxs nomlari borki, ular ayrim shaxsni emas, butun boshliq xalq(millat)ni atab keladilar. Mazkur shaxs nomlari qatoriga ruslarda "Ivan", nemislarda "Frits", shimoliy amerikalik(ingliz)lar uchun "yanki" ismlarini kiritish mumkin. "Ivan" shaxs nomi sifatida tarixan Iso payg'ambarning izdoshlari 12 havoriylardan biri Johannesning nomi bilan bog'liq bo'lib, hozirgi kunda hazilomuz hamda salbiy ma'noda rus xalqi vakillarini nomlash uchun qo'llaniladi. Jumladan, so'zlashuv tilimizda *qizini Ivanga turmushga beribdi*, yoki Ittifoq davrida *barcha ikkinchi sekretarlar Ivanlardan saylanadi*. Hozirgi kundalik hayotda *uyga kirsam bir Ivan o'tiribdi* qabilidagi gaplar ko'p uchraydi. Nemischa "Frits" shaxs nomi esa birinchi va ikkinchi jahon urushlari bilan bog'liq bo'lib, bunga asosan nemis harbiylarini nomlash ba'zan esa nemis xalqi vakillarini atash uchun ishlatilgan va bu nom Germaniyadan tashqaridagi boshqa mamlakat xalqlari tomonidan salbiy ma'no(bosqinchi)da qo'llanilgan. "Yanki" shimoliy Amerikada yashovchi inglizlarni nomlash uchun qo'llaniladi. "Yanus" rimliklarda eshik va darvozalar ma'budi hisoblangan va uning ikki yuzi bo'lgan. Va ular har qaysisi turli tomonga qarab turgan, inson qalbida ikki xil qarama-qarshi fikrlar paydo bo'lishi yoki

ikki yuz(lamachi)lik kabi holatlar “Yanki” nomi bilan ifodalanagan. Bu nomning yuqoridagi ma’nolari hozir ham faol va Amerika rahbar-hodimlarining dunyo tinchlik siyosati bobida ikki xil, ikki yuzlama ish tutishlari bunga misol bo’la oladi. Aslida bu so’z general Jeyms Vulf bilan bog’liq bo’lib, u o’z soldatlarini *qo’rqoqligi* va *qiladigan ishlarini oldindan bilib bo’lmashligini* inobatda tutib, birinchi marotaba 1758 yilda qo’llagan. Hayotda ikkiyuzli odamlar va qilayotgan ishlari bilan aytayotgan so’zlari mos kelmaydigan kishilar ko’pligi sabab “Yanki” so’zi dunyo xalqlari o’rtasida tez tarqalib ketgan.

13) Irq nomlari xalq nomlariga ko’chishi bilan bog’liq metonimiyalar. Bu tur metonimiyalari irq nomlari dunyo xalqlarining bir-biridan shakli va mazmun jihatidan farqlash uchun ko’chishi orqali izohlaniladi. Ma’lumki, odam (*Homo Sapiens*)lar tabiatan yaralishi, jamiyatan yashashi hamda makon va zamon qonuniyatlari jihatidan bir-biridan ajralib, sistematik guruhlariga bo’linadilar. Nainki, odamlar o’ziga xos irsiy belgilar, masalan, ko’z, soch va teri rangi, yuz va bosh qutisi shakliga binoan bir-biridan farq qiladi. Bunday o’zgachalik sabablarini ilmiy o’rganish, mantiqan tadqiq qilish ilmiy jamoatchilik o’rtasida haligacha baxsli bo’lib kelmoqda. Lekin antropologiya fanida odamlarning bunday farqlanishini “irq” deb nomlash va ularni 4 ta: negroid, avstraloid, yevropeoid, mongoloid yirik irq'larga bo’lib o’rganish ta’kidiga barcha qiziquvchilar hayrixoh qaraydilar, umumiy bir to’xtamga keladilar. Binobarin, antropologiya fani namoyondalarining “negroid”larga bergan –mazkur *irqda terining qora rangi ultrabinafsha nurlar ta’siridan himoyalovchi, burun katagining keng bo’lishi nam tropik iqlim sharoitida suv bug’lanishini kuchaytiruvchi, tananing uzun bo’lishi tana yuzasini tana hajmiga nisbatan kengaytirish orqali termoregulyasiyani amalga oshiruvchi vosita sifatida vujudga kelgan* – ta’rifi har qanday e’tirozni inkor qilishi mumkin. Endi bu masalada metonimik nom ko’chishi bilan bog’lab o’rganadigan bo’lsak, barcha tim qora xalqlarni “negroid” va oq tanli xalqlarni “yevropeoid”, ko’zi qisirlarni “mongoloid”lar deb nomlashning o’zi yetarlidir. Masalan, *“Janjalda yevropeoidlar bir taraf, negroidlar bir taraf bo’lishdi”*. *“Mongoloidlarni urushboz (mongollar), mehnatkash(xitoyliklar), samimiy (vetnamliklar), ijodkor (yaponlar)ga ajratish mumkin”*. *“Uning ko’rinishi aralash, na yevropeoidligini, na mongoloidligini bilish mumkin”*.

14) Sinekdoxalar; Bu tur metonimiyalar o’ziga yarasha alohidalik kashf etishadi, nom ko’chishi yaqqol, mohiyati esa o’z-o’zidan tushunarli ekanligi anglashib turiladi. “Sinekdoxa” lingvistik (leksikologiya va stilistikaga xos) termin sifatida tilshunoslikka grek tilidan (synekdoche) aytilish va yozilish shakli va *biror tushunchani kengroq yoki torroq tarzda nomlash o’rindoshligi* ma’nosi (nemis tilida “das Mitverstehen”) bilan kirib kelgan. Yanada aniqroq aytiladigan bo’lsa, biror narsa yoki hodisaning ma’no qamrovi uning mazmun jihatidan to’la yoki bo’laklarga ajratib nomlanadi. Yohud nazd ifodasi tor yoki keng ma’noda ataladi. Tilshunoslikda sinekdoxaning bu xususiyatlari *pars pro toto* (qism uchun butun) va *totum pro parte* (butun uchun qism) deb sharhlaniladi. Sinekdoxaning “pars pro toto” turida narsa va hodisa o’z tarkibidagi (ko’zga tashlanadigan, e’tiborga loyiq) bo’laklardan birining nomi bilan atalish xususiyati bilan harakterlidir. Narsa yoki predmetning qismi, bo’lagi, parchasi va muchalarining birining nomlanishi bilan butun narsa va hodisa to’liq tushuniladi. Bunda narsa va hodisaning mohiyatini anglashilishiga va faoliyatidagi ishtirokiga ko’ra ularning muayyan bir bo’lagi nomi afvzal ko’riladi. Masalan, *qo’limni urmayman (amalda qo’l), oyog’imni bosmayman (harakatda oyoq), quloq solmayman (tinglashda quloq), ko’z tashlamayman (ko’rishda ko’z)* deb, nazarda tutilgan odam faoliyatida uning tana a’zolari ma’qul ko’rilgan. Aslida odam qo’lini urmasligi, oyog’ini bosmasligi, qulog’ini solmasligi, ko’zini tashlamasligi inobatda turadi. Sinekdoxaning “totum pro parte” turida narsa va hodisaning (to’liq) nomi orqali ifodalanayotgan tushuncha ko’lami torayadi, nazdga aloqador bo’lgan bo’lak esa hayolan tushuniladi, inobatda muayyan mavhumlik turgan bo’ladi. Faqat narsa va hodisaning anglashilinishi mushohadasida butun “motivi”ga asos bo’lgan bo’lakni (izlab) topish kerak. Misol sifatida, *Tanam qaqshayapti* misolida bu ma’lumot uchun tana qismi “bosh”ning motiv ekanligi, uning zirqirab og’rishi tana qaqshashiga sababligini badandan axtarib topish kerak. Analog misol sifatida *bari vujudim bilan eshityapman*, butun-vujud, bo’lak –quloq. *Gujumday soya bersin, uzumday meva bersin* misolida gujum butun bir daraxtni anglatadi, soyani esa yaproq beradi, uzum to’la daraxt, meva esa uning bir bo’lagi ekanligi mavhumdan konkret tomon boorish orqali tushuniladi. Yuqoridagilarga

yana qo'shimcha qilgan holda aytish mumkinki, ayrim realiyalar (butun-butun territorial birlik yoki geografik mintaq (qit'a, kontinent, mamlakat, davlat, poytaxt, shahar, qishloq) nomlarini qo'llash bilan, ularga struktural jihatdan oid bo'lgan moddiy, madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy soha vakillari tushuniladi. Masalan, *Yevropa yashil energiya tarafdori, Amerika kontinentidan yahshi futbolchilar chiqqan, Rossiya Krimni anneksiya qildi, Davlatlararo muzokara boshlandi, Toshkent non shahri, shahar va qishloqlar turmush darajasi o'zaro tenglashib bormoqda*. Mazkur mavzuga obektiv borliqda mavjud narsalar ismlarining qayta nomlanishi (*atoqli nomlar, laqablar, taxalluslar, bahuvrihilar*)ni ham qo'shib o'rganish mumkin. Binobarin, bunday nomlanishlar ham muayyan ma'noda tasviriy va tasviran nom ko'chishlarining alohida ko'rinishlari hisoblaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Курбон Али Жуманиёз Ортик ўғли. Маънавиятнинг етти хазинаси. Тошкент: Sharq, 2013. – Б.245
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Тошкент, О'zbekiston nashriyoti, 2020.
3. Duden Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim, Brockhaus AG, 2007, S. 2016.
4. А.Содиқов., А.Абдуазизов., М.Ирискулов. Тилшуносликка кириш. Тошкент, Ўқитувчи, 1981, 6.224.
5. М.Ирискулов. Тилшуносликка кириш. Тошкент, Ўқитувчи, 1992, 6.252
6. Klaus Mylius. Sanskrit-Deutsch/Deutsch-Sanskrit. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2005.
7. Hadumod Bußmann. Lexikon der Sprachwissenschaft. Alfred Kröner Verlag Stuttgart, 2002, S.783
8. Raqamli texnologiyalar davrida xorijiy tillarni o'qitishning dolzarb muammolari, xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami II- qism. Farg'ona shahri, 2023, b.440.

UO'K 81'42

CLIC MUALLIFLIK KORPUSI TAHLIL METODLARI

R.A.Karimov, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

G.Hamroyeva, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy asarlar tahlilida mualliflik korpuslaridan foydalanish, asar tahliliga miqdoriy malumotlarni qo'shish va tahlil jarayonida korpus tahlil metodlarini qo'llash va CLIC ilovasida foydalanish amaliyoti yoritib berilgan. Shuningdek, Konkordans, kalit so'zlar, KWIC guruhlash kabi korpus tahlil metodlari va ularning afzalliklari qayd etilgan

Kalit so'zlar: mualliflik korpusi, korpus tahlil metodlari, konkordans, KWIC guruhlash, foydalanish chastotasi

Аннотация. В данной статье освещено использование авторских корпусов при анализе художественных произведений, добавление количественных данных к анализу произведения, а также применение методов корпусного анализа в процессе анализа и практика их использования в приложении CLIC. Также упоминаются методы корпусного анализа, такие как согласование, ключевые слова, группировка KWIC и их преимущества.

Ключевые слова: авторский корпус, методы корпусного анализа, конкордантность, группировка KWIC, частота использования.

Abstract. This article covers the use of author's corpora in the analysis of works of art, the addition of quantitative data to the analysis of the work, as well as the use of corpus analysis methods in the analysis process and the practice of their use in the CLIC application. Corpus analysis techniques such as concordance, keywords, KWIC grouping and their advantages are also mentioned.

Keywords: author's corpus, corpus analysis methods, concordance, KWIC grouping, frequency of use.

Kirish. Biz tadqiqotimizda foydalanadigan asosiy korpus vositasi CLiC veb-ilovasidir. CLiC veb-ilovasi <http://clic.bham.ac.uk> saytida bepul onlayn mavjud. Veb-ilova Ch. Dikensning ijodini o'rganishga qaratilgan tadqiqot loyihasining bir qismi sifatida ishlab chiqildi. Shuning uchun ham CLiCning katta komponenti Ch. Dikensning romanlaridan iborat. Lekin CLiCda boshqa adabiy matnlarning turli xillari ham mavjud va bu matnlarning ba'zilar o'qituvchilarning fikr-mulohazalari va takliflariga javoban korpus tarkibiga kiritilgan. Mark Tvenning "The Adventures of Huckleberry Finn" asari ham mazkur mualliflik korpusiga kiritilgan. CLIC veb-ilovasida to'rtta tasnifdagi asarlar kiritilgan va ulardan erkin foydalanish mumkin.

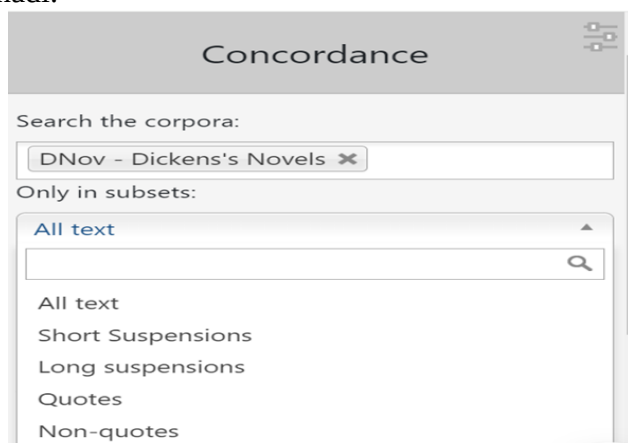
1) DNov – Ch.Dikens asarlari. DNovning tarkibiga Ch.Dikensning 15ta asari kiritilgan 2) 19C – 19th Century Reference Corpus 19-asrda nashr etilgan boshqa yozuvchilarning 29 ta romanidan iborat korpus. Bu korpusdan har bir muallifning eng ko'pi bilan uchta asari joy olgan. 3) ChiLit - 19th Century Children's Literature Corpus 19-asrda nashr etilgan 71 ta ingliz bolalar adabiyotiga oid kitoblarini o'z ichiga oladi. 4) ArTs - Additional Requested Texts. Ushbu korpus uchun tizimli dizayn mezonlari mavjud emas. Bu korpus tarkibiga foydalanuvchilar talab va takliflari asosidagi asarlar kiritilgan.[1]

Tahlillar. Korpuslar matnlarning elektron nusxalaridan, shuningdek, lingvistik ma'lumotlardan foydalanadilar. Foydalanish chastotasi tilga yangi so'zlar kirganda va tilda sodir bo'ladigan o'zgarishlarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, so'zlar va iboralarning ma'nolari vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini tasvirlashda ham muhim rol o'ynaydi. Ma'lum bir asarni tahlil qilishda korpus tahlil metodlarining barchasi birdek qo'l kelmasligi mumkin ammo foydalanish chastotasi (word frequency), kalit so'zlar (keyword), konkordans kabi vositalar asar tahlili uchun juda joydali bo'lishi mumkin. CLIC ilovasidagi barcha matnlar shunday berilganki, asardagi qahramonlarning to'g'ridan-to'g'ri nutqini yoki matnning boshqa aniq bo'limlarini alohida qidiruvga berish mumkin.

'You are so kind, Lucretia,' **returned Mrs Chick, a little softened**, 'as to say so, and to think so, I believe. I hope neither of us may ever have any cause to lessen our opinion of the other, Lucretia.' 'I am sure of it,' returned Miss Tox.

Mrs Chick coughed as before, and drew lines on the carpet with the ivory end of her parasol. Miss Tox, who had experience of her fair friend, and knew that under the pressure of any slight fatigue or vexation she was prone to a discursive kind of irritability, availed herself of the pause, to change the subject. 'Pardon me, my dear Louisa,' said Miss Tox, 'but have I caught sight of the manly form of Mr Chick in the carriage?'[2]

Yuqoridagi misolda qo'shtirnoq ichidagi matn qizil rangda ko'rsatilgan. Bunday matn "Iqtibos" deb nomlanadi. Qahramonlarning kimgadir qarata aytgan gaplari qo'shtirnoq ichida keltiriladi. Qo'shtirnoqdan tashqarida bo'lgan muallif tomonidan izoh tariqasida yozilgan so'zlar esa iqtibos sanalmaydi va matnda ko'k rangda ko'rsatilgan. Ba'zida qahramon tilidan aytilgan gapning orasida muallif qo'shimcha tarzda uning holatiga, harakatlariga izoh berib o'tadi va yana qahramonning nutqi davom etadi. Yuqorida berilgan misoldagi **returned Mrs Chick, a little softened** aynan shu izohga to'g'ri keladi. CLIC ilovasida aynan qahramonlar tilidan aytilgan so'zlarning o'zini yoki hikoyachi tilidan aytilgan so'zlarni alohida qidiruvga berish imkoniyati mavjud va buni amalga oshirish uchun Quotes (qahramon tilidan aytilgan, qo'shtirnoq ichida berilgan so'zlar uchun), Long suspension (5 ta va undan ortiq so'zdan iborat bo'lgan hikoyachi gaplari uchun), Short suspensions (5ta so'zdan kam bo'lgan hikoyachi tilidan aytilgan gaplar uchun), All text (butun matn uchun) buyruqlaridan biri tanlanadi.

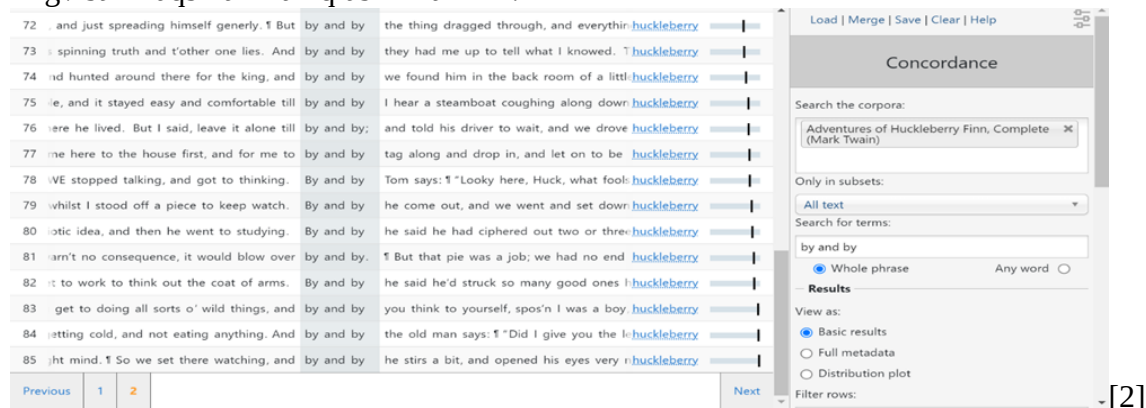

[2]

1-rasm.CLIC ilovasida matn qismlarini ajratish

Korpusga asoslangan konkordans tahlili tadqiqotchilarga so'z yoki iboraning turli kontekstlarda qanday qo'llanilishini, uning boshqa so'zlar bilan birikishini va tildan foydalanish namunalarini tekshirishga imkon beradi. Konkordans tahlili badiiy matnlarni tahlil qilishda ajoyib yordam berishi

mumkin. Konkordans tahlili tadqiqotchilarga badiiy asardagi takrorlanuvchi mavzular, motivlar va belgilarni aniq so'z yoki iboralarning chastotasi va tarqalishini o'rganish orqali aniqlash imkonini beradi. Bu matnda mavjud bo'lgan asosiy xabarlar, g'oyalar va motivlar haqida tushuncha berishi mumkin. Tildan foydalanish namunalarini o'rganish orqali tadqiqotchilar mualliflar tomonidan qo'llaniladigan o'ziga xos stilistik xususiyatlar va uslublarni aniqlashlari mumkin. Konkordans tahlili adabiy matn ichidagi tuzilmalarni, masalan, takrorlanuvchi tasvirlar, hikoya qilish vositalari va lingvistik naqshlarni aniqlashi mumkin.

The screenshot displays a concordance search interface. On the left, a list of search results is shown, each consisting of a line number, a snippet of text containing the search term 'by and by', and a frequency count. The search term is highlighted in blue. On the right, a sidebar contains search filters and options. The 'Search the corpora:' section shows the selected corpus as 'Adventures of Huckleberry Finn, Complete (Mark Twain)'. The 'Only in subsets:' section has a dropdown menu set to 'All text'. The 'Search for terms:' section has a text input field containing 'by and by'. The 'Results' section has radio buttons for 'Whole phrase' (selected) and 'Any word'. The 'View as:' section has radio buttons for 'Basic results' (selected), 'Full metadata', and 'Distribution plot'. The 'Filter rows:' section is empty. At the bottom right, there is a '[2]' indicating the page number.

2-rasm. "Geklberri Finning sarguzashtlari" asarida qo'llanilgan *by and by* birikmasining konkordansi

Yuqoridagi rasmda "Geklberri Finning sarguzashtlari" asarida qo'llanilgan *by and by* birikmasining konkordansi ko'rsatilgan. Asarda *by and by* birikmasi 85 marta qo'llanilgan va asosan asar qahramoni Gek tilidan aytilgan. "By and by" iborasining kelib chiqishi Middle English davriga borib taqaladi, u "yaqin orada" yoki "tez orada" degan ma'noda ishlatilgan. U xuddi shunday ma'noga ega bo'lgan qadimgi inglizcha "bi va bi" iborasidan kelib chiqqan. Bu yerda "by" so'zi "yaqin" yoki "tezda" degan ma'noni anglatadi va yaqin orada yoki yaqinda sodir bo'ladigan narsani ifodalaydi. Bu ibora ko'pincha adabiyotda, she'riyatda va kundalik tilda kelajakdagi voqea yoki harakatni ko'rsatish uchun ishlatiladi, ish-harakatning darhol sodir bo'lmasada oxir-oqibat amalga oshirishini ifodalaydi. Mark Tvenning "Geklberri Finning sarguzashtlari" asarida "by va by" iborasi qahramonlarning tili va shevasini, xususan, Gek Finning o'zini aks ettirish uchun keng qo'llaniladi. Tven o'z qahramonlarini jonlantirish va roman tasvirlangan vaqt oralig'ida Amerika janubidagi hayotni tasvirlash uchun mintaqaviy lahjalar va so'zlashuv nutqidan mohirona foydalangan. Gek Finn hikoyachi va bosh qahramon sifatida o'zining tarbiyasi va ijtimoiy muhitini aks ettiruvchi xalq tili uslubida gapiradi. "By and by" kabi iboralardan foydalanish uning nutqiga haqiqiylikni qo'shib, uning qishloq, janubiy Amerika hayotini va tilining o'ziga xos tabiatini namoyon qiladi. Kalit so'zlar (Keywords) - bu matnda statistik jihatdan sezilarli darajada tez-tez uchraydigan so'zlar. Kalit so'zlar tadqiqotchilarga matn ma'lumotlarini miqdoriy tahlil qilish imkonini beradi. Kalit so'zlar matnlar korpusidagi takrorlanadigan mavzular, motivlar va naqshlarni aniqlashga yordam beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, korpus asosidagi adabiy tahlil adabiyotni o'rganishga kuchli va innovatsion yondashuvni taklif etadi, matnlar va adabiy yo'nalishlar haqidagi tushunchamizni boyitadi. Katta hajmdagi matnlarni tahlil qilish uchun hisoblash vositalaridan foydalanish orqali tadqiqotchilar an'anaviy usullar orqali e'tibordan chetda qolishi mumkin bo'lgan naqshlar, mavzular va lingvistik nuanslarni aniqlashlari mumkin. Bundan tashqari, korpus asosidagi tahlil fanlararo hamkorlikni osonlashtiradi, adabiyotshunoslik va hisoblash tilshunosligi o'rtasidagi tafovutni yo'qotadi va shu bilan tadqiqot va ilmiy tadqiqotlar uchun yangi yo'llarni ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahlberg, M. & Stockwell, P. (2016). *Point and CLiC: Teaching literature with corpus stylistic tools*, in M. Burke et al. (eds.) *Scientific Approaches to Literature in Learning Environments* (pp. 251-267). Amsterdam: John Benjamins.
2. Mahlberg, M., Stockwell, P., de Joode, J., Smith, C., & O'Donnell, M. B. (2016). *CLiC Dickens: Novel uses of concordances for the integration of corpus stylistics and cognitive poetics*. *Corpora*, 11(3), 433-463.
3. Mengliev, B., and R. Karimov. "Theoretical fundamentals of uzbek-english parallel corpus\Journal of critical reviews ISSN-2394-5125." (2020).
4. Хамроева, Ш.М. "Муаллифлик корпусининг муштарак ва ўзига хос жиҳатлари." *Международный журнал искусство слова* 3.2 (2020).

LIRIK SHE'RIYATDA BOBUR MIRZO SIYMOSI

Yu.A.Karimova, dots., f.f.n., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada shoh va shoir Bobur Mirzoning shonli hayoti, murakkab ruhoniyligi, barkamol ijodiy qiyofasining muayyan qirralari muxtasar tarzda, lirik yo'sinda o'z ifodasini topgan she'rlar muallifning xos uslubi, she'r yaratilgan davr mafkurasining tasvir va ifodaga ta'siri asosida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: lirik she'r, tasvir va ifoda, paradigma, mafkura ta'siri, badiiy struktura, intermatnlik, tarixiy shaxs.

Аннотация. В данной статье кратко описаны славная жизнь царя и поэта Бабура-Мирзы, сложный духовный мир, отдельные стороны его совершенного творческого образа, стихи, выраженные в лирическом плане, - индивидуальный стиль автора, а также изучается влияние идеологии время на основе создания стихотворения по образу и выражению.

Ключевые слова: лирическое стихотворение, образ и экспрессия, парадигма, влияние идеологии, художественная структура, интертекстуальность, историческая личность.

Abstract. This article briefly describes the glorious life of the king and poet Babur-Mirza, the complex spiritual world, individual aspects of his perfect creative image, poems expressed lyrically, the individual style of the author, and also studies the influence of the ideology of time based on the creation of a poem in the image and expression.

Key words: lyric poem, image and expression, paradigm, influence of ideology, artistic structure, intertextuality, historical figure.

Kirish. Adabiyot nazariyasida, jumladan, shunday tasnif bor, unga ko'ra she'riyat ikkiga – lirik va liro-epik she'riyatga ajratiladi. Liro-epik she'rlarda voqeabandlik, ya'ni muayyan voqeani lirik yo'sinda aytib berish, bayon etish yetakchilik qiladi. Bunda epos bilan lirika kichik bir badiiyat maydonida birlashadi, sintezlashadi. Lirik she'riyat esa boshqacha, u o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, unda voqea emas, lirik kechinma, lirik kayfiyat hukmron mavqeda bo'ladi. Lirik she'r muayyan tarixiy shaxsga bag'ishlab yozilar ekan, muallifning xos uslubi, she'r yaratilgan davr mafkurasi tasvir va ifodaga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Bunday she'rlarda tarixiy shaxs hayoti va ijodining muayyan qirralari muxtasar tarzda, lirik yo'sinda suratlantiriladi. Zero, lirik she'riyat tabiatiga ko'ra tarixiy siymo hayoti va faoliyati haqida batafsil yozish imkoni bo'lmaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Biz quyida xalqimiz hayotida milliy uyg'onish davrini boshlab bergan jadid bobolarimizning Bobur Mirzo haqidagi fikr-mulohazalariga haqida alohida to'xtalamiz. Jadidlarimiz mustabid sho'ro tuzumi tomonidan mahv etilgandan keyin yangi – sho'ro adabiyoti davri boshlandi. Endi bu davrga kelib Bobur Mirzoning tarixda sanoqli imperiyalardan biriga asos solgani, uning buyuk davlat arbobi, shoh va mohir lashkarboshilik faoliyati haqida mutlaqo yozib bo'lmaydi. Ammo buyuk Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani bundan mustasno. Mashhur kitoblar ziyosi bilan o'z qahramonlarining siyratini o'quvchiga ravshanroq ko'rsatishga harakat qilgan Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar"ning "Majburiyat" faslida Otabekni "Boburnoma" mutolaasi ustida tasvirilaydi[3]. Romanning "Qipchoqqa qirg'in" bobida Yusufbek hojining o'g'li Otabekka yurtning mansabparast, manfaatparast rahbarlaridan og'rinib, "Temur Ko'ragon kabi dohiylarning, Mirzo Bobur kabi fotihlarning, Forobiy, Ulug'bek va Ali Sino kabi olimlarning unib-o'sgan va nash'u namo qilg'anlari bir o'lkani halokat chuquriga qarab sudrag'uchi, albatta, Tangrining qahrig'a sazovordir, o'g'lim!"[3] – deydi. Bu gaplar asrning yigirmanchi yillarida yozilgan hamda romanning 1926-yildagi ilk nashrida mavjud bo'lib, bu paytda sho'ro davlati o'zining qattol siyosatini to'la-to'kis o'rnatib ulgurmagan, shu bois Qodiriyning buyuk dardi ifodasi bo'lgan: shonli ajdodlarimizdan faxrlanish, ularga munosib bo'lmaganimizdan o'kinish, alam-iztirob tuyg'usiga yo'g'rilgan otashin so'zlari qarshilikka uchramay roman sahifalaridan o'rin olgan edi. Buyuk adib sho'rolar tuzumi tomonidan yarim-yorti oqlangan paytda, ya'ni 1958-yilda chop etilgan roman matnidagi ushbu gaplar olib tashlangan edi[3]. Chunki "Temur Ko'ragon kabi dohiylar, Mirzo Bobur kabi fotihlar"ning yodga solinishi xalqning milliy g'ururini yuksaltirib, tarixiy ongini uyg'otib

yuborar ediki, bu mustamlakachi tuzumga mutlaqo yoqmas, mustabid mafkura “fotih” Boburni hazm qila olmasdi, buni eslatganni ham boshiga bulutlar yog‘ilar, ta’qib ostiga olinar edi. Shu tufayli ham Zahiriddin Muhammad Boburga munosabat hushyor va sinfiy xarakterda edi. Faylasuf va adabiyotshunos, akademik Vohid Zohidovning “Boburnoma”ning 1960-yilda amalga oshirilgan nashriga yozgan “Boburning faoliyati va adabiy-ilmiy merosi” nomli yirik so‘zboshisida shunday fikrlar bo‘lib, ular Bobur Mirzoga nisbatan davrning siyosiy-mafkuraviy bahosini o‘zida ifoda etganiga shohid bo‘lamiz: “Biz Boburning siyosiy, adabiy faoliyatini butunlay qora bo‘yoqqa bo‘yab yuborib, undagi ijobiy xususiyatlarni ko‘rmaslikni qoralaymiz, shuningdek, biz faqat ijobiy tomonlarini ko‘rsatib, undagi chuqur qarama-qarshilikni tarixiy cheklanganlikni ko‘rmaslikni ham qoralaymiz”[7].

Natijalar va muhokama. Mana shu tariqa davr siyosati va mafkurasi Bobur Mirzo shaxsiga nisbatan shunday paradigma (yunoncha *“paradigma” – misol, namuna, andaza*[8]) qabul qildi: Bobur Mirzoning podshoh, lashkarboshi, fotih, davlat arbobi sifatidagi faoliyati faqat qoralanishga mahkum, u haqda yozilmaydi, targ‘ib qilinmaydi. Ammo uni ijodkor, shoir va adib sifatida madh etish, o‘rganish, tasvirlash mumkin. Ushbu paradigma, andaza fikr sho‘ro davrida yozilgan Bobur Mirzo haqidagi boshqa janrdagi asarlarda bo‘lgani kabi she‘rlarda ham yetakchilik qiladi.

Misollar orqali fikrimizni asoslashga harakat qilamiz: O‘zbekiston xalq shoiri Uyg‘un (Rahmatulla Otaqo‘ziyev)ning qo‘shni Afg‘onistonga qilgan sayohati va Kobul shahridagi Bobur Mirzo qabrini ziyorat etishi asnosida yaratgan she‘ri nomlanmagan, yozilish sanasi 1962–1964-yil deb ko‘rsatilgan. She‘rda shunday satrlar bor:

Shoh Boburning emas, shoir Boburning

Yashagan joyini ko‘rgali keldim.

Shoir Bobur sevgan hamsoya xalqning

Hol-ahvolini so‘rgali keldim.

Ilk satrdayoq she‘rdagi antiteza, zidlash e‘tiboringizni tortadi: shoh Bobur ↔ shoir Bobur.

Ko‘rishga, ziyorat qilishga, yo‘qlashga shoh Bobur emas, shoir Bobur munosib, shoir Boburgina haqli. Shoir – lirik qahramon faqatgina shoir Boburni “ko‘rgali kelgan”.

Uchinchi misradagi “shoir Bobur sevgan hamsoya xalqning ...” ma‘nosiga kelsak, bu o‘rinda ham shoir fikri bahsli. Bobur sevgan, mehr qo‘ygan xalq emas, yurt deyilsa, haqiqatga yaqinroq bo‘lishini “Boburnoma” ham tasdiqlaydi. Lekin shoir o‘rtadagi bu nozik ayirmaga e‘tibor bermaydi. O‘sha davr siyosatining baravj nuqtasi – xalqlar do‘stligi g‘oyasi tarixiy haqiqatdan ustun kelgan. Shoir ham ustunlik tarafida.

She‘r uchta to‘rtlik banddan tashkil topgan bo‘lib, ikkinchi band boshida she‘rning ilk misrasi – “Shoh Boburning emas, shoir Boburning ...” to‘liq takrorlanadi. So‘ng yana alohida ta‘kid bo‘lgan “Shoir Navoiy, shoir Bobur” tilga olinadi. Uchinchi band ham ushbu g‘oyaning boshqa qirrasini ochishga xizmat qiladi:

Janglar, ur-yiqitlar, qirg‘inlar emas,

“Tojmahal”lar uni eslatur menga.

Toj-taxti emas, san‘ati, she‘ri

Mangu qoldi – bu hol ayondur menga[6].

Agar e‘tibor bilan qarasak, inkor to‘liqsiz fe‘li “emas” she‘rni qoq ikkiga ajratgandek, shu bilan birga Bobur Mirzoni ham shoh va shoirga keskin ajratib turgandek tuyuladi. Xuddi ana shu tuyum-sezim she‘rda lirik tuyg‘udan ko‘ra g‘oyaviy-siyosiy aqida ustunligini tasdiqlaydi.

Uyg‘unning mazkur she‘ri yozilgan vaqtdan yigirma yil o‘tib, Bobur Mirzo tavalludining 500 yilligi butun ma‘rifatli dunyoda, xususan, bizda ham nishonlanayotgan bir paytda shoir Abdulla Oripov o‘zining “Bobur” nomli she‘rini e‘lon qildi. Afsuski, bu she‘rda ham Bobur Mirzoga nisbatan sho‘rolar mafkurasi joriy etgan paradigma – shoh emas, shoir o‘z kuchida qolgan deyishimiz mumkin.

O‘tmish mavzusiga bag‘ishlangan asar va tarixiy shaxs siymosini muvaffaqiyatli yaratishdagi omillar haqida fikr yuritib adabiyotshunos olim Is‘hoq Jabborov: “...yolg‘iz tarixiy ma‘lumotlar, voqea-hodisalardan boxabarlikning o‘zi yetishmas ekan, kamlik qilarkan. Buning uchun tarix tuyg‘usidan tashqari moziyga faylasuf nigohi bilan nazar tashlovchi mutafakkir ham bo‘lish kerak

ekan... Abdulla Oripov shaxsiyatida tarixchi nigohi, faylasuf shuuri va yuksak shoirona badiiy sehri mujassamlashgan...”[1] – deydi.

Is’hoq Jabborov haq, albatta. Ammo ushbu tahlil jarayonida qattol mustamlaka tuzum va mafkura tazyiqi har qanday iste’dodni ham o‘z yo‘rig‘iga yurishga majbur etganini, shunday holatlarda fikrlar qorishiq, ba’zi o‘rinlarda tarixiy haqiqatlar talqinida o‘z maromidan chekinganini kuzatish mumkin.

She’r yetti to‘rtlik banddan tashkil topgan bo‘lib, uning badiiy strukturasida biz (dastlab “men”) va Siz (ya’ni Bobur) antiteza yetakchi poetik usulga aylangan (Bu antiteza mohiyatida ham shoh va shoirlik ayirmasi yotadi). She’r shunday boshlanadi:

Men-ku oddiy odam,
Shundoq bo‘lsa ham
Shukr, bas deguchi g‘animlarim bor.
Shart emas ularga, ta’rif chinakam,
Biri jununsifat, birovi hushyor.

Bu satrlar orqali she’rxon Abdulla Oripovning hasbi holi, ahvol-ruhiyasidan ogoh bo‘ladi, ikkinchi bandda ham shunday davom etadi. Ya’ni “g‘animlar”ning tor fe’llari-yu, g‘addor tabiatlari she’riy yo‘sinda moddiylashtiriladi. Uchinchi bandga kelib, ikki zid tomon – “Biz” va “Siz” yaqinlashadi:

Biz shunday o‘tamiz
Ya’ni kun ko‘rib...
Maydagina kuchsiz, maydagina zo‘r.
Hayotning mana shu burjidan turib
Men Sizni o‘yladim Hazrati Bobur.

Garchi she’rda shoh emas, shoir paradigmasiga rioya qilingan bo‘lsa-da, Abdulla Oripov o‘z badiiy mahoratini va iste’dod qudratini namoyish eta olgan, ya’ni buyuk hayotiy faoliyat (imperiya asos solishdek muzaffariyat) va o‘lmas obidalar yaratib ketgan ulug‘ Boburni shoir zimdan o‘z zamondoshlariga (gap o‘tgan asrning 80-yillari haqida) zid qo‘ymoqda hamda ular Hazrati Boburga nisbatan qanchalik mayda, kuchsiz ekanligini qat’iy badiiy hukm bilan ta’kidlamoqda. Bunday “maydagina kuchsiz, maydagina zo‘r” qalbaki, yolg‘onlar bag‘rida “nash’u namo” topgan sho‘ro zamonasining o‘ziga xos kinoyaviy, poetik-falsafiy tavsifi deyish mumkin. Bandning boshidagi “Biz shunday o‘tamiz, ya’ni kun ko‘rib...” misrasi so‘ngidagi uch nuqta “kun ko‘rib” zimmasidagi nadomat zalvarini, kinoya kuchining nechog‘lik og‘irligidan darak beradi, zero, “kun ko‘rib”, “kun o‘tishiga mahtallik” bilan “yashamoqlik” o‘rtasidagi ma’no ayirmasini zarofatli she’rxon oson farqlay oladi va ichdan kemirib, yemirib boruvchi hasad-nafs balosi alohida insonlarga emas, balki butun boshli jamiyat, tuzumlar, mafkuralar tabiatiga ham xos ekanligini anglatadi.

She’rning keyingi 4-5-bandi to‘lig‘icha Hazrati Boburni madh etadi. Bunda buyuk bobomizga qaratilgan “Siz” olmoshi yetakchilik qiladi:

Siz zobit dastini cho‘zgan dunyoga
Siz shoir, mangu bir alanga yoqqan.
Nainki bandalar, **siz**ning siymoga
Ne-ne saltanatlar kek bilan boqqan.

Bu bandda yuqorida aytilgan shoh emas, shoir paradigmasi buzilgan. Mustabid tuzum tazyiqiga qaramay, shoir yo‘lini topib, Bobur Mirzoning shohligiga, jahongir sifatidagi yovqurligiga ishora qilmoqda. Banddagi “Siz zobit, dastini cho‘zgan dunyoga ” (bu misraning ta’sir kuchi “O‘tkan kunlar”dagi “fotih bilan teng”) va “Nainki bandalar, Sizning siymoga ne-ne saltanatlar kek bilan boqqan” shoir Bobur emas, aynan shoh Bobur haqidagi muallifning dil izhori, haqli e’tirofidir. Keyingi beshinchi bandda shu fikr davom etadi, so‘ng bevosita shoir Bobur tavsifiga o‘tiladi:

Bahodirlik ichra yor sizga Humoy
Siz ulug‘ zotlarning izin bosgan er,
Nazmiy sajdagohda Sizga hoynahoy
Imomlikka o‘tgay faqat Alisher!

Soʻz-u obrazlarga eʼtibor bering: “Bahodirlik ichra yor sizga Humoy, Siz ulugʻ zotlarning izin bosgan er”. Garchi sheʼrda Sohibqiron nomi tilga olinmasa-da, Bobur Mirzo izin bosgan ulugʻ zotlarning biri Amir Temur ekanligini sheʼriy tafakkuri, didi, fahmi boʻlgan inson assotsiativ mushohadasi bilan anglab yetadi. Keyingi misrada esa shoir sheʼriyatni sajdagoh deb atab, uni masjidga mengzaydi. Bu sajdagohda faqat Navoiygina Bobur Mirzodan oldin turmoqlikka haqli.

Abdulla Oripov tayin etgan bu maqomda Bobur Mirzo Alisher Navoiydan keyingi milliy mumtoz adabiyotimizning ikkinchi choʻqqisi ekanligiga badiiy ishora qilingan. Sheʼrning oltinchi bandidan boshlab fikr yana shoh emas, shoir paradigmasiga qaytadi:

Ha, yolgʻiz sheʼr qoldi, boshqasi abas,
Yetti iqlim aro doston naqlingiz,
Ne baxt, parchin boʻlib toj degan qafas
Bizga yetib keldi olmos aqlingiz.

Bandda intermatnlik hodisasi yuzaga chiqadi. “...parchin boʻlib toj degan qafas” misrasiga Abdulla Oripov oʻziga ustoz sanagan Maqsud Shayxzodaning “Mirzo Ulugʻbek” tragediyasi qahramoni Piri Zindoni tomonidan aytilgan:

Tushunmayman, tushunmayman, shavkatli mirzo,
Taxt qanaqa maʼrifatga poydevor boʻlgay!
Vaholanki, toj boshdagi fikrga qafas[5]

soʻzlari badiiy ulgi vazifasini bajargan. Tragediyada bu fikr hukmdorning adolati, diyonati, maʼrifati borasida zamona sultoni Mirzo Ulugʻbekka qaratilgan boʻlib, sheʼrda Boburga nisbatan qoʻllanganda u yana paradigmaning oʻzaniga oʻtib qolganini koʻramiz. Shunda biz shoh Bobur va shoir Bobur zidligi va birligi muayyan nuqtalarda chuqur hayotiy va tarixiy asosga ega ekanligini eʼtirof etishimiz zarur boʻladi. Shu oʻrinda Piri Zindoniyning toj-u taxt va maʼrifat borasida boshlagan bahsi yana bir isteʼdodli ijodkor, badiiy boburshunoslikning yorqin vakili Xayriddin Sultonga ham ilhom berganini kuzatishimiz mumkin. Xayriddin Sultonning “Saodat sohili” qissasida Bobur Mirzoning mamlakatni parokanda holatga olib kelgan temuriy hukmdorlarni nazarda tutib: “Olmaning sarxilini qurt yermish. Yurt buzgʻunchi, badfeʼl, boyqush shohlarga qoldi... Alarning aqli boshlaridagi tojdan hargiz tashqariga chiqmagay, yoʻqsa birining etini biri yeb, yurtini gʻanimga berarmidi?” degan fikri Piri Zindoniyning “Taxt qanaqa maʼrifatga poydevor boʻlgay? Vaholanki, toj boshdagi fikrga qafas” degan soʻzlariga hamohang, aniqrogʻi, muqobil maʼno chiqaradi: Ular, yaʼni temuriy hukmdorlar qafasdagi fikr – cheklangan, mahdud dunyoqarash doirasida qolganlar. Ular uchun mamlakat, ulus taqdiri bir pul. Shuning uchun ham temuriylar Movarounnahr va Xurosonda butunlay magʻlubiyatga uchrab, boshqa sulolalarga oʻrin boʻshatdilar. Sirtidan qaraganda “...toj boshdagi fikrga qafas” (Piri Zindoni) “...aqli boshlaridagi tojidan hargiz tashqariga chiqmagay” (Bobur Mirzo) – muqobil fikrlar, ammo soʻzning mohiyati, kontekstda ravshanlangandek, bu fikrlarning har biri oʻz sohiblari, ular tushgan muhit, vaziyat, ruhoni holat bagʻrida konkretlashadi va shu asnodda qahramon konsepiyasini oʻquvchiga yetkazishdek badiiy vazifa ham bajariladi. Bobur Mirzo dilbar, samimiy, rostgoʻy shaxs sifatida toj-u taxt minnatidan, hukmdorlik dagʻdagʻasidan bezib, chekkan ozorlarini koʻngil koʻzgusi boʻlgan – sheʼriyatda, umr solnomasi – “Boburnoma”da hasbi hol etadi. Uning ruhoniyligidagi bu ziddiyatli holatlarning teran psixologik tadqiqi va talqini Xayriddin Sultonning “Saodat sohili” qissasida ham kuzatamiz. Lekin yana bir haqiqat borki, (haqiqat ham pogʻonalardan iborat ekanligini unutmasligimiz lozim) Bobur Mirzo siymosi faqat yaxlit tarzda: shoh va shoirning uzviy birligidagina oliy mukamallik kasb etadi.

Sheʼrning soʻnggi yettinchi bandi bevosita Hazrati Boburga murojaatdan iborat:

Ayting, ne topdingiz, Siz kezib dunyo
Hanuz boqishlarlar shoʻrishga toʻlib.
Shoirsiz, yaxshisi qolingiz Mirzo,
Mushfiq yurtigingizda bir shoir boʻlib[2].

Guvohi boʻlganimizdek, xotimada shoir yana shoh emas, shoir paradigmasiga qaytadi: “Shoirsiz, yaxshisi qolingiz Mirzo, mushfiq yurtigingizda bir shoir boʻlib” qalami qoʻlida, ammo erki, ixtiyori birovning qoʻlida boʻlgan, qaram mamlakatning shoiri buyuk hukmdor va ulugʻ shoiriga nisbatan bundan ortigʻini ayta olish huquqiga ega emas edi. Ilk misradan savol “Ayting, ne topdingiz

Siz kezib dunyo"ga kelsak, u shoirning emas, balki mafkura zabonidan uchgan savol bo'lib, u noo'rin va mantiqqa ega emasligi yaqqol ko'rinadi. Uch asr hukm surgan butun bir imperiyaga asos solgan jahon tarixidagi buyuk xizmat, buyuk sharaf emasmi? Qachonki bu sharaf umumjahon e'tirofida bo'lsa: "Hindiston va uning 8 ming yillik tarixi bamisoli tovu bo'lsa, o'sha ko'p ming yillik tarixdagi Boburiylar sulolasining 332 yillik hukmronlik davri ana shu tovuarning gultojidir"[7] (Voldemar Hansen). Bundan ortiq "topish" bo'lmasa kerak.

Xulosa. Biz ushbu maqolada o'z davrining ikki yirik shoiri: Uyg'un va Abdulla Oripovning she'rlarini tahlil qildik. Ushbu she'rlar bu ikki shoir yashab, ijod etgan muhitning Bobur Mirzo shaxsiyatiga bo'lgan munosabatini o'quvchi ko'z o'ngida bir qadar oydinlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jabborov, Is'hoq. Abdulla Oripov she'riyatida shaxs konsepsiyasi va lirik qahramon masalasi: Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent: 2008.
2. Oripov Abdulla. Tanlangan asarlar. 4 jildlik. 2-jild. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 2001.
3. Qodiriy, Abdulla. O'tkan kunlar, – Toshkent: O'zSSR. Davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1958.
4. Qodiriy, Abdulla. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Sharq, 2014. – 880 b.
5. Shayxzoda, Maqsud. Asarlar 6 tomlik. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 3-tom, 1972.
6. Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi. – Toshkent: Sharq, 2014. – 774 b.
7. Zahiriddin Muhammad Bobur, Boburnoma. – Toshkent: O'zbekiston SSR, Fan. 1960.
8. Советский энциклопедический словарь. Москва: «Советская энциклопедия», 1990. – 1630 с.

UDC 81'373.47

ACCENT MORPHONOLOGICAL ALTERNATIONS IN MODERN ENGLISH

M.A.Khasanov, teacher, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent

Аннотация. Мақолада замонавий инглиз тилида -ian устида ҳосилаларнинг ҳосил бўлишидаги ургу алмашилилари кўриб чиқилади ва асл ва олинган сўзлар тўғридан-тўғри қарама-қаршилиқдан солиштирилади. Ушбу мақолада "морфонология" атамаси морфонологик мақсадларда, яъни морфологик фарқларни ифодалашда фонологик воситалардан фойдаланишни ўрганадиган тил даражасини билдиради.

Калит сўзлар: морфонология, морфонологик алмашилилар, прозодик морфонология, асл ва ҳосил сўзлар.

Аннотация. В статье рассматриваются чередования акцентов при образовании производных на -ian в современном английском языке и сравниваются исходные и производные слова непосредственно по оппозиции. В данной статье под термином «морфонология» понимается уровень языка, изучающий использование фонологических средств в морфонологических целях, т. е. для выражения морфологических различий.

Ключевые слова: морфонология, морфонологические чередования, просодическая морфонология, исходные и производные слова.

Abstract. The article deals with accent alternations in the formation of derivatives on -ian in modern English and compares the original and derived words directly from the opposition. In this article, the term "morphonology" refers to the level of the language that studies the use of phonological means for morphonological purposes, i.e., to express morphological differences.

Keywords: morphonology, morphonological alternations, prosodic morphonology, original and derived words.

Morphonological rules allow classification from different points of view. Perhaps the simplest classification can be based on the type of change that is caused by the application of the morphonological rule. From this point of view, it is useful to distinguish between alternations (alternations), elisions (omission of one or more phonemes), augmentations (adding one or more phonemes) and metathesis (permutations of phonemes).

V.B.Kasevich singles out prosodic morphonology, which consists of accentological and intonation morphonology [2, 102-114 p.].

E.A.Zemskaya also believes that morphological phenomena accompany affixation, but are not decisive in the choice of affixes. E. A. Zemskaya refers to stress to the number of morphonological phenomena [1, 77 p.].

Thus, the task of morphonology is to study the formal structure of morphemes from the point of view of their variability. The variation in the formal structure of English morphemes arises due to accent and phonemic differences in their representations during inflexion and word formation. This article will explore accent alternations in modern English. The derivative word is the main concept of the word-formation system. Analyzing the words *academic* [ˌækə'demɪk], *academician* [əˌkædə'mɪʃn], *politics* ['pɒlətɪks], *politician* [ˌpɒlə'tɪʃn], *phonetics* [fə'netɪks], *phonetician* [fəʊnə'tɪʃn], we consider secondary educations as derivatives, so as they relate to the corresponding source words, forming an opposition, they are at least two-morphemic since they include the source word stem and suffix, have formal and semantic connections and are repeated in a series of words similar in form. In a derived word, its immediate components are distinguished - the stem and suffix, and all accent changes will be considered relative to the stem and suffix.

Comparing the original and derived words directly from the oppositions, we single out the suffix in its specific implementation:

- an [ən] from a Greek-Grecian type opposition
- ian [j ən] 'Canada-Ca'nadian,
- ian [j ən] 'calendar - calen'darian,
- ician [ɪʃən] 'beauty-beau'tician,
- itian [ɪʃən] 'diet - die'titian,
- arian [eəriən] 'celibate-celiba'tarian ,

The identified variants of the suffix are considered allomorphs, since they have one meaning - the name of a person engaged in a certain activity, a person living in a certain area: Ca'nadian, Ge'nevan, Gre'cian. Compared segments, which are in relation to additional distribution, are found in analogous constructions.

The suffixes [-ən], [-jən], [-ɪən] are accent conditioning because they determine the presence of stress in the derived word on the syllable preceding the suffix. The main stress characterizes both the original and the derived stems. The suffixes [ɪʃən], [eəriən] themselves are carriers of the main stress in the derived word. The main stress, in this case, characterizes only the original basis. Thus, the structure of the suffix determines the shift of the stress in the derived word compared to the original one.

By the nature of the main stress, we divide all the bases into two classes, the accent differences between which are visible from the diagram:

Class I - α 1 : α 1

Class II - α 1 : α 0/ α 2/,

Where the number indicates the stress, the number 2 - secondary, and 0 - the absence of stress.

Consider the accent alternations of the class stems by the number of stresses and their degree:

1. Both bases have only one main stress, each: α 1 : α 1.
2. A number of bases have the main stress in the original stem and the secondary and main stress in the derived stem: α 1 : α 2 α 1
3. The bases are characterized by the identical ts2 c 1. ratio of the number of stresses and their degree: α 2 α 1 : α 2 α 1.

Thus, the main stress A1 is characteristic of all initial bases, a number of derived bases can acquire secondary stress α 2, other bases can be characterized by the identity of the main and secondary stresses.

The word-building stems from which derivatives in -ian are formed can be one-, two-, three- and four-syllable. If the syllable is denoted by the symbol, then the accentual alternations relative to the stem syllables will look like this:

1. Monosyllabic stems have the simplest accent characteristic, since the stress falls on a single syllable α 1 - Greek, Mars.
2. Two-syllable stems with stress on 1 syllable - α 1 α 0 - 'Neptune.

3. Three-syllable stems: 1) with stress on 1 syllable - $\alpha 1 \alpha 0 \alpha 0$ - 'Italy; 2) with stress on the 2nd syllable - $\alpha 0 \alpha 1 \alpha 0$ - O'lympus.

4. Four-syllable stems: 1) with stress on 1 syllable - $\alpha 1 \alpha 0 \alpha 0 \alpha 0$ - 'oratory; 2) with stress on the 2nd syllable - $\alpha 0 \alpha 1 \alpha 0 \alpha 0$ - the'ology; 3) with an accent on the 3rd syllable - $\alpha 0 \alpha 0 \alpha 1 \alpha 0$ Pome'rania.

The accent characteristics of derived words depend on the accent characteristics of the original stems, they can either be preserved or differ from the accent characteristics of the original stems. Monosyllabic stems do not have accent changes $\alpha 1$: $\alpha 1$. Two-syllable stems: the original stem $\alpha 1 \alpha 0$ corresponds to the derived stem $0 1$ ('Neptune - Nep'tunian). Three-syllable bases: 1) $\alpha 1 \alpha 0 \alpha$: $\alpha 0 \alpha 1$ ('Italy—I'talian); 2) $\alpha 0 \alpha 1 \alpha 0$: $\alpha 2 \alpha 0 \alpha 1$ (me'chanic - mecha'nician). Four-Layer Foundations: 1) $\alpha 1 \alpha 0 \alpha 0 \alpha 0$: $\alpha 0 \alpha 0 \alpha 1$ ('oratory - ora'torian); 2) $\alpha 0 \alpha 1 \alpha 0 \alpha 0$: $\alpha 0 \alpha 2 \alpha 0 \alpha 1$ (e'piscopal - episco'palian).

If in the upper right corner of the symbol, a number denotes the serial number of the syllable on which the stress falls, and the X symbol denotes words with stress on the 2nd syllable, below the degree of stress, then the previous scheme can be graphically represented as follows:

2-complex bases – 1. $\alpha^1 1$:

2. $\alpha^2 1$: $\alpha^2 1$

3-complex bases – 3. $\alpha^1 1$:

4. $\alpha^1 1$: $\alpha^1 2 \alpha^3 1$

5. $\alpha^2 1$: $\alpha^1 2 \alpha^3 1$

4-complex bases – 6. $\alpha^1 1$:

7. $\alpha^2 1$: $\alpha^2 2 \alpha^y 1$

Considering the same nature of the accents of the initial stems in types 1,3,4,6 and 2,5,7, these rows can be “collapsed” in this way:

$\alpha^2 1$ if the base 2 - complex

$\alpha^1 1$ $\alpha^1 1 \alpha^3 1$ -----<>----- 3 - complex

$\alpha^3 1$ -----<>----- 4 – complex

$\alpha^2 1$ if the base 2 – complex

$\alpha^2 1$ $\alpha^1 2 \alpha^3 1$ -----<>----- 3 – complex

$\alpha^2 2 \alpha^y 1$ -----<>----- 4 – complex

So, the stems of the 1st class are characterized by the movement of the main stress in the original stem to the final syllable in the derived stem, and this, in turn, causes secondary stress to appear in the derived word in place of the main one (if there is at least one syllable between them).

The accent characteristics of the bases of the 2nd class can be represented by the following scheme: $\alpha 1$: $\alpha 0$ / $\alpha 2$ /, since derivatives of the stem of the 2nd class are characterized by the fact that the main stress of the original stem falls on the suffix in the derived word (the suffixes [-earlan] [-Iʃən] are accentuated).

By the number of stresses and their degree, the stems of the 2nd class differ as follows:

1. $\alpha 1$: $\alpha 0$ 'beauty— beau'tician,

2. $\alpha 1$: $\alpha 2$ 'diet- die'titian,

3. $\alpha 2 \alpha 1$: $\alpha 2$, diagnos'tician,

i.e., the second member of the alternation can be either the absence of stress or minor stress.

Accent characteristics of the bases of the 2nd class regarding the syllables of the stems are represented by the following scheme:

monosyllabic - $\alpha 1$ 'diet,

two-syllable - $\alpha 1 \alpha 0$ 'unit,

three-syllable - $\alpha 1 \alpha 0 \alpha 0$ po'litics,

four-syllable - $\alpha 1 \alpha 0 \alpha 0 \alpha 0$ 'sanitary,

five-syllable - $\alpha 1 \alpha 0 \alpha 0 \alpha 0 \alpha 0$ 'veterinary.

Comparing the accent characteristics of the original and derived bases, we derive the following types:

1) monosyllabic stems sect -- sec'tarian,

- 2) two-syllable stems 'pulpit- pulpi'tarin,
- 3) three-syllable stems politics - politician,
- 4) four-syllable foundations, mathematics - mathema-tician,
- 5) five-syllable foundations meta 'politics metapolitician.

An analysis of derivatives in -ian shows that the derived word, in comparison with the original one, has not only a suffix but also certain morphonological alternations. The main lexical meaning of the opposition is the word-formation basis - a common part for both members of the opposition. The suffix conveys a generalized derivational meaning, which is specified by the lexical meaning of the stem.

Thus, the suffix acts as the main means of conveying derivational meaning. Its grammatical function is that it refers a word to a particular class of nouns. The results of the study showed that the semantic difference between words can be created by morphological means, and accent changes act as additional means of difference. Since the place of stress in each word is individual, any change of stress in a certain way signals that the word belongs to one or another semantic group and at the same time indicates its morphonological function. Our morphonological analysis showed that morphonological phenomena are relevant both in terms of expression as well as in terms of content.

REFERENCES:

1. Zemskaya E.A. Modern Russian language: word-formation. M., 1973.
2. Kasevich V.B. Morphology. L., 1986.
3. Kubryakova E.S. Fundamentals of morphological analysis. M., 1974.

UDC 808.3

SEMANTIC FEATURES OF ECONOMIC METAPHORS N.N.Khayrullayeva, PhD, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodiy metaforalarning semantik xususiyatlari va ularning til va muloqotdagi ahamiyati o'rganiladi. U iqtisodiy tushunchalarning iqtisodiy bo'lmagan sohalarga metafora bilan qanday qo'llanilishini va bunday metaforik iboralarning kognitiv ta'sirini o'rganadi.

Kalit so'zlar: semantik xususiyatlar, iqtisodiy metafora, kognitiv tilshunoslik, til va aloqa, metaforik iboralar.

Аннотация. В этой статье рассматриваются семантические особенности экономических метафор и их значение в языке и коммуникации. В ней исследуется, как экономические понятия метафорически применяются к неэкономическим областям, а также когнитивный подтекст таких метафорических выражений.

Ключевые слова: семантические особенности, экономические метафоры, когнитивная лингвистика, язык и коммуникация, метафорические выражения.

Abstract. This article explores the semantic features of economic metaphors and their significance in language and communication. It investigates how economic concepts are metaphorically applied to non-economic domains and the cognitive implications of such metaphorical expressions.

Keywords: Semantic features, economic metaphors, cognitive linguistics, language and communication, metaphorical expressions.

Introduction. In the fast-paced world of the global economy, it is essential to constantly develop and evolve the science of economics. One of the key challenges in this field is defining and designating abstract economic terms and processes. To overcome this challenge, economists often turn to metaphors and to create new terminology and expressions that become part of economic discourse. This article explores the semantic features of economic metaphors and their role in understanding abstract concepts in economics. We will delve into the different types of metaphors used in economic discourse, analyze examples of metaphors, and discuss their function in economic communication.

Linguistic Metaphors in Economic Discourse.

According to Lakoff, conceptual metaphors represent a mechanism for understanding abstract concepts, enabling abstract thinking and reasoning. They allow economists to define and designate abstract terms and processes in the field of economics by associating them metaphorically with specific subjects based on similarities in different attributes. These attributes can include function, form, properties, and more. Another prevalent economic metaphor is "economic growth as a journey." Here, the concept of economic growth is depicted as progressing through different stages, encountering setbacks, and requiring perseverance to reach its destination.

Analyzing Economic Metaphors

To analyze economic **metaphors** involves mapping the characteristics of a source domain onto a target domain, enabling us to understand the target domain through the characteristics of the source domain. For example, let's consider the metaphor "a financial debt is like a bubble." Economists often use this metaphor to describe the consequences of financial debt. In addition to metaphors, economic discourse also frequently employs **metonymy**. Metonymy involves renaming or referring to a target domain by renaming another basic domain that has a close logical connection. For example, "Wall Street" is a metonym for the financial and investment market in the United States, and "Asian Tigers" refers to four Asian countries that achieved fast and above-average economic development.

Semantic Analysis of Economic Metaphors

1. Concretization: Economic metaphors involve the concretization of abstract economic concepts. By associating these concepts with tangible objects, experiences, or phenomena, the metaphors make them more accessible and understandable to a wider audience. For example, the metaphor of "economic growth as a tree" represents the concept of economic development as a living organism that requires nurturing, pruning, and protection.

2. Conventionalization: Over time, certain economic metaphors become standardized within economic discourse, acquiring conventionalized meanings that are widely understood within specific contexts. For instance, terms like "market forces," "economic stimulus," and "financial health" have become entrenched metaphors that shape our understanding of economic dynamics.

3. Conceptual Blending: Economic metaphors often involve blending multiple concepts from disparate domains to create new meanings and insights. For instance, the metaphor of "economic recession as a downward spiral" combines elements of spatial orientation (downward movement) with cyclical patterns (spiral motion), offering a complex view of economic decline.

4. Emotive and Evaluative Aspects: Economic metaphors are not merely descriptive but also carry emotive and evaluative connotations that influence how economic phenomena are perceived. Metaphors like "economic boom" evoke images of expansion, prosperity, and optimism, while "economic downturn" conveys notions of contraction, hardship, and pessimism.

Types of Economic Metaphors

By applying Lakoff and Johnson's methodology on conceptual metaphors, we can classify the metaphors found in economic discourse into three types: ontological metaphors, orientational metaphors, and structural metaphors.

1. Ontological Metaphors: Ontological metaphors involve comparing the economy to something abstract. This can include comparisons with nature, objects, or conditions.

2. Orientational Metaphors: Orientational metaphors establish spatial relations to compare the economy to different types of movement. These metaphors provide a positive or negative connotation based on the direction, manner, or speed of movement.

3. Structural Metaphors: Structural metaphors establish a relation between the economy and another being. For example, comparing the economy to a person or attributing human traits or health conditions to the economy.

Based on the analysis of a corpus of academic textbooks, we can identify seven subgroups of economic metaphors:

1. Economy as a Natural Phenomenon: For example, Turkey is considered an economic star, the economy experiences periods of ebb and flow, and Brexit will create a black hole in the economy.

2. **Economy as War:** Examples include the EU declaring a trade war with China and transition economies being victims of globalization.
3. **Economy as an Object:** For instance, the state calculating the consumer basket or the occurrence of a liquidity trap in recession conditions.
4. **Economy as Movement:** Examples include the roundabout economy scheme, currency growth, and banks announcing a decline in loans.
5. **Economy as a Person:** Examples include companies facing unfair competition, perfect competition as a rare market structure, and the health of the economy.
6. **Economy as an Animal:** Examples include galloping inflation and economic tigers.
7. **Economy as a Condition:** For example, the Great Depression having a global spill-over effect or the goal of achieving trade equilibrium.

The use of economic metaphors has *cognitive implications*, as it affects how individuals conceptualize and reason about abstract concepts. In a contemporary context, Paul H. Thibodeau and Lera Boroditsky's research on "Metaphors We Think With: The Role of Metaphor in Reasoning" (2011) advances our understanding of the role of metaphorical reasoning in economic decision-making. For example, the metaphor of "economic growth as a race" can lead to policies that prioritize competition and efficiency over equity and sustainability.

Conclusions. Economic metaphors and play a crucial role in understanding and expressing abstract economic concepts. By creating metaphoric associations and meaningful connections, economists can effectively communicate complex ideas in a relatable and accessible manner. The different types of metaphors, including ontological, orientational, and structural metaphors, provide economists with a rich toolbox to convey economic trends, movements, and relationships. The use of metaphors in economic discourse goes beyond mere linguistic embellishment. They are essential mechanisms for naming, defining, and understanding abstract specialized concepts and processes in the field of economics. As the science of economics continues to evolve, the use of metaphors will remain a valuable tool for economists to effectively communicate their ideas and insights to a wide range of audiences.

REFERENCES:

1. Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. Cambridge: Cambridge University Press.
2. (2017) Use of metaphors and metonymy in economic discourse. University "St. Kliment Ohridski" – Bitola
3. Stefanovski, G. (2007). Metaphor and metonymy in comparison and contrast. Skopje: Faculty of Philology, University of St. Cyril and Methodius.
4. Steen, G. J., Dorst, A. G., Herrmann, J. B., Kaal, A. A., Krennmayr, T., & Pasma, T. (2010). A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU. John Benjamins Publishing Company.
5. Xayrullayeva, N. (2022). Сектор экономики конгенитивный в газетных материалах применение метафоры. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 8(8).
6. Nodira, X. (2022, January). Iqtisod haqidagi ilk bitiklar va ilk marotaba qollanilgan metaforalar. In Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes (pp. 124-126).

UDC 81'42

THE PROBLEMS OF TRANSLATING CULTURE SPECIFIC WORDS

S.S.Khodjaeva, senior teacher, Uzbek State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilingan adabiy asarlar mazmunidan kelib chiqib, ma'lum bir madaniyatga xos bo'lgan turli atamalar, real tarjima hamda tarjimaning asosiy toifalari va muammolari muhokama qilinadi. Tarjima qilingan ijodiy kompozitsiyalarda tarixiy va milliy voqelik va xususiyatlarning tasviri, tenglik va o'xshashlik masalalari ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: realiya, ekvivalent, transkripsiya, tushuntirish, millat, adabiy asar, milliy xususiyatlar, adabiyot

Аннотация. В статье рассматривается широкий спектр терминов, специфичных для конкретной культуры, реалий перевода, а также ключевые категории и проблемы перевода, исходя из содержания литературных произведений, которые переводятся с узбекского языка на английский язык. Рассмотрены изображение исторических и национальных реалий и

особенностей, а также вопросы эквивалентности и сходства в переводных творческих произведениях.

Ключевые слова: *реалия, эквивалент, транскрипция, объяснение, нация, литературное произведение, национальные особенности, литература*

Abstract. *The article discusses a wide variety of terms that are specific to a particular culture, realia translation, and the key categories and challenges of translation based on the content of literary works that are translated from Uzbek into English. The depiction of historical and national realities and characteristics, as well as issues with equivalence and likeness in translated creative compositions, were examined.*

Key words: *realia, equivalent, transcription, explanation, nation, literary work, national features, literature*

Introduction. The growth of international and multicultural interactions provides the chance to familiarize oneself with the world of literature and culture. Translation of historical and national realia is at a premium these days that have cultural connotations. There are several definitions of realia.

According to the definition of O. S. Akhmanova, realia are “variety of factors, being studied by foreign linguistics, such as state structure, history and culture of the specific nation, linguistic communication between native speakers, in terms of their reflections in the language” [1, p. 482].

Newmark states that “Translation is a craft consisting in the attempt to replace a written message and/or statement in one language by the same message and/or statement in another language” (1981:7) Newmark However, this is frequently not feasible when using terms that are culturally restricted. Without a doubt, the message conveyed by these kinds of statements is inextricably related to either the original cultural context of the text or the environment that it seeks to recreate.

Materials and methods. Translator considers the translation of realias to be an interesting as well as difficult work, because insufficient awareness of history social order, culture, traditions, political life can result in inadequate translation which can fail to be perceived by the recipient or be perceived in a wrong way. Such a situation can occur because realias are the words, which may convey the cultural identity of the native-speaking population.

The peculiarities of the culture may be unknown to the definite people from another country so the translator is that very person who is responsible for the ‘clear’ translation. The use of realia is common place in the ESL/EFL classroom and is widely considered to have great value in fostering an active teaching-learning environment. It gives the learners a significant learning involvement because it interfaces the classroom exercises to the genuine world. It moreover gives a few recommendations on how to select realia suitably for classroom exercises to guarantee viable learning.

There are a few basic ways to handle *realia* and troublesome idioms:

➤ **Transcription:** You can simply copy the *realia* exactly as it appears, perhaps with an explanatory note. This can suffice, although it’s not the best solution as it pushes the work off onto the reader.

➤ **Explanation:** You can try to create an explanatory translation that maintains the overall structure of the speech while getting the point across. This is often clumsy.

➤ **Equivalency:** You can try to find something similar in the target language. Sometimes this works and sometimes it doesn’t, and you have to be careful that you know the local stories behind the *realia* and the substitute well enough to judge that they convey exactly the same meaning.

Our personal preference is to transcribe the *realia* without translation. Context usually serves to explain it, and if nothing else this marks the word or phrase as untranslatable, sparking research. In the end, the goal of translation is accuracy, and this may be the only reliable way to ensure that.

We also tried to find some regional realies from Uzbek writers’ literary works and give definitions, create an explanatory translation. Before translating, it is necessary to check whether a loan word exists in the target language, whether its meaning corresponds to that of the source

language word, and what its phonetic and graphic form is (care should be taken for the different spellings of a source language word and the loan word, like *lunch* – *ленч*). [3, p119]

Comparative analysis of english and uzbek realies. What is most important in translating culture-bound words is the receptor's perception and reaction. A translator should be aware of the receptor's potential problems and, taking into account the receptor's background knowledge, choose the best means of translation. [3, p 119]

The cultural word translation problems are largely caused by some wrong ideas and interpretations. The target readers will not receive the same message as the message in the target text if the cultural misunderstanding is found in a translation text. Thus, we can know how a word can mean differently and avoid misunderstanding of the message. Cultural word translation analysis especially in conducting translation procedures must be done to reduce cultural misunderstandings.

Translators need to find the mostly used culture bound word is material culture and the mostly used translation procedure is culture equivalence. From the connection among cultural word and procedures analysis, we, translators can conclude that every cultural word class requires different translation procedure.

The translator will use language localization to correctly adapt the translation to the culture targeted. Supadagi *xontaxta* oldiga borib o'tirdim. Dasturxonda to'ntarib qolgan ikkita piyola bilan choynakdan bolak narsa yo'q edi [4, p 22]. I came and sat at the *xontaxta*. There were only a tea pot and two cups on it. (**Xontaxta** — household item; the form of the low table may be rectangular or circular. It is used as a kitchen table. It is also called “low table”.) The translation helps mutual knowing and peoples' enrichment.

Insofli odamlar bevaga *choyxona* yonboshidagi pastak hujrati ajratib berishgan.

Honest people in the village gave a small house to the widow near the *choyxona* [4, p 36]. **“Choyxona”** The teahouse is a public cafeteria designed primarily for drinking tea. Widespread in Central Asian countries, Iran and Turkey. Alcohol drinks are not sold there.) - Kechqurun o'sma ezib qo'yuvdim. Shu savil qurib qolmasin, deb qoshimga qo'ya qoluvdim. In the evening, I squeezed some tumor (usma). In order not to spoil it, I polished it on my eyebrows. (O'sma –it is one of the types of plant, which grow especially in Central Asia, Uzbek women can use it by squeezing its leaves and rub them on their eyebrows and eyelash for decoration and for treatment.)

Spreading of national culture confines with the help of translation has a great positive and enriching influence on the language. It is true that together with the translation many new ideas, discoveries, notions and so on penetrate in the language and it leads to the appearance of new language elements and figurative meanings. This fact is very important while translating from literary language that is not fully developed. Geographical features can be normally distinguished from other cultural terms in that they are usually value-free, politically and commercially. Nevertheless, their diffusion depends on the importance of their country of origin as well as their degree of specificity. **Chimildiq** - muqaddas joy. Unga xiyonat qilishni hayolingizga ham keltirmang. Chimildik is a sacred place for you. Don't think about betraying. **Chimildik.** Uzb. chimildiq and po'pak the same popuk – fringe] A fringed curtain used in marriage ceremony Cultural issues may arise from differences between cultural references, such as names of food, festivals and cultural connotations, in general.

Translating from Uzbek into English translator may meet some difficulties to render some words which mean something in Uzbek but no meaning in English. By having known the nationality and its culture closely translators may render words in an efficient way. - **Sovchi** degan gap qayoqdan chiqqan? - Guli jahl bilan qo'l siltadi. - Hali unisi keladi qiyshayib, hali bunisi keladi, tugunini osiltirib! [4, p50] -Why do we need **sovchi**? - Guli shook her hands with nervous. I don't need them. But they are coming, coming, coming without getting permission. (**Sovchi**-it maybe he or she, who can go to someone's house to ask their daughter for a bride. Usually, uncles, aunts, or one of the relatives are asked to visit there in order to ask agreement for getting married.)

Conclusion and discussion. Translation involves not just two languages but also two distinct cultures. The translator can employ several translation techniques to help bridge those two disparate concepts. The translator in this thesis employed cultural equivalency techniques. We may infer that

each cultural word class needs a distinct translation process based on our research of the relationship between cultural terms and translation processes.

As a result, we can sum up realia as phenomena or objects of material culture, ethnic-national traits, customs, historical events, or processes. Realia typically lack lexical equivalents in other languages and contribute an intriguing and unique layer to language vocabulary.

REFERENCES:

1. Ахманова О. С., Словарь лингвистических терминов, 2-е изд. — Москва, Советская энциклопедия, 1966. — 608с.
2. Peter Newmark. A textbook of translation. Shanghai foreign language education press, 1988.
3. Z. Proshina. Theory of Translation, (English and Russian) Vladivostok Far Eastern University Press, 2008.
4. Hoshimov O'tkir "Dunyoning ishlari" Yangi asr avlodi. Toshkent, 2015 yil.
5. Khodjaeva S. S. Using Motivational Techniques to Develop Speaking and Reading Skills of ESP Learners "Europe, Science and we" International Scientific and Practical Conference June, 2020 / PRAHA, CZECH REPUBLIC ISBN 978-80-907845-0-5 DOI: http://doi.org/10.37057/CH_1Conference Proceedings Available at virtualconferences.press
6. Khodjaeva S. S. The Influence of Teaching Media in Learning English Language. Jamiyat va innovasiyalar
Общество и инновации Society and innovations Journal home page: <https://inscience.uz/index.php/socinov/article/view/635> Special Issue – 3 (2021) / ISSN 2181-1415

UDC 81.1; 008:361

LINGUA-CULTURE AND THE ESSENCE OF THE ANTHROPOCENTRIC APPROACH TO LANGUAGE

A.B.Kobilova, PhD, associate professor, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada Lingvokulturologiya va tilga antroposentrik yondashuv xususida fikr yuritilgan. Bir qancha olimlarning Lingvokulturologiya va antroposentrik yondashuv xususida olib borgan izlanishlari hamda nazariy qarashlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: til, nazariya, antroposentrik yondashuv, tadqiqotlar, turli tillar va madaniyatlar.

Аннотация. В данной статье рассматривается лингвокультурология и антропоцентрический подход к языку. Обсуждаются исследования и теоретические взгляды ряда ученых в области лингвокультурологии и антропоцентрического подхода.

Ключевые слова: язык, теория, антропоцентрический подход, исследования, разные языки и культуры.

Abstract. This article discusses Lingua-culture and anthropocentric approach to language. The research and theoretical views of several scientists in the field of Linguistics and anthropocentric approaches are discussed.

Keywords: language, theory, anthropocentric approach, research, different languages and cultures.

Linguistics, or the relationship between language and culture, is one of the main areas of linguistic research. This field helps to explain the influence and difference in different languages and cultures and study the interaction between different languages and cultures. Lingua-culture helps in studying the interaction between different languages and cultures. This field explains the interaction between various research methods of different languages and cultures. For example, anthropological research methods, psychological research methods, and sociological research methods are used in the field of lingua-cultural studies.

Lingua-culture is a science that emerged from the interrelationships of Linguistics and cultural studies, which studies the emergence of national culture, its expression, and embodiment in language. The connection of these two directions, that is, Linguistics and cultural studies, is not a simple connection, but the emergence of a new scientifically based direction. Therefore, this phenomenon is not a temporary connection of Linguistics and cultural studies, it is a systematic branch of science with its own independent goal, task, method and object of research. Almost all researchers about the formation of Lingua-culture claim that the roots of this theory go back to V. von Humboldt. V.A.

Maslova, a scientist who has conducted serious research in the field of linguistics and culture, divides the development of this field into 3 stages:

- 1) the creation of preliminary research that motivated the formation of the science (the works of linguists such as V. von Humboldt, E. Benveniste, L. Weisgerber, A.A. Potebnaya, E. Sapir);
- 2) separation of linguistic and cultural studies as a separate field;
- 3) the stage of development of linguistic and cultural studies.

By the beginning of the 21st century, lingua-culture science has become one of the leading directions in world linguistics. Linguistics is a science that studies language as a cultural phenomenon, and its subject is language and culture in mutual relationships. In particular, V.N. Telia writes about it like this: "Lingua-culture is a science that studies the human factor, more precisely, the cultural factor in a person. This means that the center of linguo-cultural studies is a complex of achievements specific to the anthropological paradigm of man as a cultural phenomenon. V.V. Vorobyev "Lingua-culture is a complex field of science of the synthesizing category, which studies interactions and interactions between culture and language. It reflects this process as an integral composition of units with a single linguistic and non-linguistic (cultural) content using systematic methods aimed at modern influential cultural priorities (universal norms and values). The main goal of Lingua-culture is both language and culture, which is in a state of constant interaction.

The history of the field of Linguistics is important in studying how it focuses on the analysis of language and cultural relations between people. This field undergoes changes over time and reflects the development of linguistic thought and methodologies.

Antiquity and the Middle Ages: The early history of linguistics, is traced back to antiquity and the Middle Ages. In the ancient world, the beginning of the analysis of cultural problems can be seen in the works of Uzbek, Greek and Roman poets and philosophers. The fact that they conduct linguistic research in the art of language and speech, expressing relations between people, showing cultural characteristics, is the main part of the history of linguo-cultural studies.

Middle Ages and Islamic Culture: In the Middle Ages, several articles on the analysis of language and culture appear in the works of Arab thinkers, philosophers, and scientists. Arabic linguists study linguistics to study the social and cultural functions of language.

The Middle Ages and the Renaissance Period: During the Renaissance itself, Linguistics and cultural analysis gained momentum. Linguists studied ancient texts and analyzed human relationships and values. During this period, the French linguist Rabelais also contributed to the study of language and culture relations.

19th-20th centuries: Linguistic research and Lingua-culture grew stronger in the 19th-20th centuries. The connection with other disciplines related to the study of language and culture, anthropology, ethnography, and the development of cultural studies have shown that they have opened new places for linguistic research. Linguistic researchers during this period developed methods and methodologies to study the social and cultural problems of language.

Current Period: Linguistics is currently a field of great importance in responding to the development of globalization, communication technologies, and changing cultural processes. Their unique methodologies, research methods, and scientific rigor make the field of lingua-culture studies an important center. It confirms the independent development of historical studies and current developing trends, in the field of Lingua-culture studies and explains the connections between their general concepts and methodology. The field of Linguistic culture, Uzbek, and the international community of scientists is developing. Scientific researchers, professors, and teachers are studying important literacies in the field of Lingua-culture studies, creating new methodologies, and introducing this field into their scientific activities.

The anthropocentric approach means "high appreciation of human heritage". This concept expresses that man is valued above all other forms and contents in the world. Anthropocentrism is based on the concept that humans are the most important and the most important creatures in the world.

The anthropocentric approach seeks to study how historically humans should relate to their environment, nature, and other people.

The influence of an anthropocentric approach to language is characterized by its essence and inherent influence in the study of language, its use, and the creation of the social cultural heritage of people. The anthropocentric approach supports language learning as one of the most important human activities. Humans, based on an anthropocentric essence, express themselves by learning a language by its inherent knowledge, art, and cultural heritage. This learning process is a key step in creating a person's cultural heritage, developing their knowledge to reflect on the importance and impact of language on it.

The anthropocentric approach emphasizes that language is used as a primary tool for expressing one's thoughts, communicating one's thoughts, and sharing one's thoughts with others. Humans express themselves and interact with others through language. The anthropocentric essence takes into account the importance of language in communication between people, in the exchange of ideas, and in communicating their experiences to others. The anthropocentric approach also emphasizes the role of language in creating social and cultural heritage. Humans express their historical, aesthetic, religious, and social preferences through language. Language, based on its anthropocentric essence, provides people with social acceptance, understanding of cultural practices, and through their self-expression, they create their own heritage in social culture.

The anthropocentric approach emphasizes language as a unique and powerful role in shaping a person's self-identity. It is anthropocentric that people use language to identify themselves with their communities, families, and groups, to express themselves based on their spiritual, ethnic, and social relationships, and to emphasize their identity, nationality, and community membership. represents a specific effect in one aspect of the essence. The anthropocentric approach to language defines the unique, significant effects of language in creating human heritage, strengthening relationships between people, and creating cultural identity.

The anthropocentric approach to language emphasizes the human heritage of language, its unique place in society, and its role in creating culture. In this context, the unique role and purpose of language manifests itself in expressing the vast experience of people in understanding the world, preserving history and social relations, and creating their cultural heritage. An anthropocentric approach uses language as the primary tool for humans to understand the world. Humans are distinguished by understanding the world through language, teaching spirituality and experiences to others, and expressing their understanding of the world through defining worldviews. This shows the important role of language in creating one's ideas about the world by mastering the relationships between people.

The anthropocentric nature of language is the main determinant in understanding and categorizing the history and social relations of people. People use language to tell stories, learn about social laws and rules, and use them to express their ideas. This emphasizes the unique role of language in preserving the historical and social heritage of people. The anthropocentric approach shows the important role of language in the formation of the cultural identity of people. Language, an effort to express people's nationality, gender, and other cultural markers, has a major influence on their appreciation of their own cultural heritage. This means that the language will be of great importance in strengthening the connections between people and finding their own place in the society. The anthropocentric nature of language is important in strengthening human connections and creating cultural identity. Language turns out to be unique in how people express themselves, communicate their thoughts to others, and change their relationship with the world. This takes into account the role of language in strengthening relationships between people and understanding history and social change. The influence of the anthropocentric approach on language is important in mastering interpersonal relationships, strengthening people's connections with the world, and forming their own cultural identity. Language plays a unique role in creating human heritage, teaching cultural history and social relationships, and strengthening human relationships.

The impact of the anthropocentric approach on language plays an important role in creating spiritual and aesthetic wealth for people. In this section, we will tell more about how the influence of the anthropocentric approach on language shows the spiritual and aesthetic wealth in the heritage of humanity and how it shapes them. The anthropocentric approach makes extensive use of language to

express spiritual wealth. People's acquaintance with spiritual values, ethical standards, and their efforts to understand the worldview, which are valued through language, play an important role in creating spiritual wealth. Language becomes the main tool for expressing human values, forms of self-esteem, and fair and ethical relationships between people.

The anthropocentric approach shows the unique role of language in creating aesthetic wealth for humanity. Language is used as the main tool for people to express the cultural assets that are aesthetically appreciated through art, literature, and music. This emphasizes the importance of language in the development of aesthetic wealth among people, in the qualitative, aesthetic, and artistic formation of their worldview.

An anthropocentric approach supports language as a key tool in the creation of social assets. People's expression of social problems, moral rules, and perspectives through language plays an important role in the formation of social wealth. In the anthropocentric context, the language makes a great contribution to the social and community development of people, and it is also important to provide them with social services.

To conclude, anthropocentric buildings make extensive use of language and cultural assets. Language is seen as an important tool for people to express cultural changes in cultural appearance, material self-esteem, and other cultural assets. The language is anthropocentric, the authority of human cultures, reflects some problems, as a tool used by society in the development of human relations and cultural wealth. The cultural influence of the anthropocentric world expresses its unique role in the development of social and wealth, in observing the rich spiritual wealth, aesthetic and art forms, expressing the value of people. Language is the best way for people to see how rich they are.

REFERENCES:

1. Bakhridinovna, K. A. (2020, December). Periphrasis-As A Stylistic Device. In *Archive of Conferences* (Vol. 10, No. 1, pp. 215-216).
2. Bakhridinovna, K. A. (2021). Some considerations about periphrases. *ACADEMICIA: An international multidisciplinary research journal*, 11(2), 1614-1617.
3. Bakhridinovna, K. A. (2022). Semantic and lingua-cultural features of English and Uzbek medical periphrases. *International Journal on Integrated Education*, 5(6), 162-167.
4. Kobilova, A. B. (2021, February). Periphrases used in medical texts and their characteristics (on the example of English and Uzbek languages). In *Archive of Conferences* (Vol. 15, No. 1, pp. 255-257).
5. Bakhridinovna, K. A. The use of the medical periphrases of the Uzbek and English languages in journalistic texts. *JournalINX*, 7(06), 143-150.
6. Kobilova, A. B. (2021). Some considerations about periphrases. *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*. ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 2, February 2021. Impact Factor: SJIF 2021= 7.492.– Page: 1637-1640. *Impact Factor: SJIF*, 7, 1637-1640.
7. Baxridinovna, K. A. (2022, January). Voqelik obyektini perifrastik sinonimlar orqali ifodalash. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 71-73).
8. Kobilova, A. B. (2021). Periphrasis used in medical texts. In *Proceeding of International Conference on Research Innovation In Multidisciplinary Sciences, Hosted From New York USA 6th-7th of March* (pp. 261-262).
9. Kobilova, A. B. (2022). Инглиз ва ўзбек лингвомаданиятида тиббий перифразларнинг хусусиятлари: филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. *Бухоро*, 2022.–148-б.
10. Baxridinovna, K. A. (2023). The formation of medical periphrases in english and uzbek languages. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(2), 569-573.
11. Kobilova, A. (2024). Прагматика как один из основных аспектов лингвистических исследований. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 46(46).
12. Kobilova, A. (2024). Медицинские метафоры, используемые в журналистских текстах. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 46(46).
13. Kobilova, A. (2024). Advertising as a special type of text. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 46(46).
14. Kobilova, A. (2022). Лингвокультурологические аспекты медицинских перифраз. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 8(8).
15. Rasulov, Z. I. (2020). The problem of language economy from the perspective of language evolution. *Journal of critical reviews*, 7(17), 104-107.
16. Ubaydullayeva, D., & Rasulov, Z. (2021, April). Dealing with phonetic units in teaching pronunciation. In *Конференции*.
17. Erkinovna, Y. F., Djurabaevna, D. N., & Madina, S. (2020). The Expression of Politeness Category in The Uzbek And English Languages. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(09).
18. Erkinovna, Y. F. (2022, January). Politeness strategies. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 80-82).

UO‘K 82.09+82-97

BADIIY ASARDA DINIY OHANGLAR TALQINI**N.S.Komilova, mustaqil tadqiqotchi, Urganch davlat universiteti, Urganch**

Annotatsiya. Mazkur maqolada taniqli nosir Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” romani tahlilga tortiladi. Roman xususida zamonaviy adabiyotshunoslikdagi qarashlar va asardagi diniy ohanglarning badiiy talqini misollar yordamida tadqiq etiladi.

Kalit so‘zlar: roman, diniy-tasavvufiy timsollar, badiiy niyat, Qur’oni Karim, Hadis, oyat, badiiy mahorat, ramziylik, obraz, adabiy jarayon.

Аннотация. В данной статье анализируется роман известного писателя Исаджона Султана “Баки Дарбадар”. В романе на примерах исследуется художественная интерпретация религиозных тонов.

Ключевые слова: роман, религиозно-мистические символы, художественный замысел, Священный Коран, хадисы, стих, художественное мастерство, символика, образ, литературный процесс.

Abstract. This article analyzes the novel “Baqi Darbadar” by the famous novelist Isajon Sultan. The artistic interpretation of religious tones in the novel is explored with the help of examples.

Key words: novel, religious-mystical symbols, artistic intent, Holy Koran, Hadith, verse, artistic skill, symbolism, image, and literary process.

Istiqlol davri o‘zbek adabiyoti mavzular turfaligi, inson obrazi mohiyatini ochishga intilishning kuchayganligi, uslub rang-barangligi bilan o‘ziga xoslik kasb etmoqda. Ta’kidlash joizki, keyingi yillarda insonni kashf etishga qaratilgan, uni butun murakkabliklari, botiniy olamidagi chigalliklar, quvonch-u tashvishlari, hissiy-ijtimoiy, diniy-axloqiy qarashlari bilan tasvirlash talqinlari kengaymoqda. Bugungi kunda ijodi adabiyotshunoslik va tanqidchilikda keng targ‘ib va tadqiq etilayotgan, adabiy jarayonning faol ijodkorlaridan biri bo‘lgan Isajon Sulton asarlarida yuqoridagi xususiyatlar yaqqol ko‘zga tashlanadi. Ma’lumki, adib nasrning hikoya, qissa va roman janrlarida samarali qalam tebratmoqda. “Yaqin-yaqingacha Chingiz Aytmatov, Odil Yoqubov, Pirimqul Qodirov kabi zabardastlarimiz yo‘q, “yilt” etgan shu‘la ko‘zga tashlanmaydi, degan so‘zlarni eshitib qolardik. Endi o‘sha qaytarmalarga ham mos javob bo‘lgulik “Yangi uchinchi ming yillik”ning daholari yetishib kelmoqda. Masalan, XXI asr Chingiz Aytmatovi, Odil Yoqubovi deb Isajon Sulton, Ulug‘bek Hamdam, Nazar Eshonqullarni bemalol aytishimiz mumkin” [7: B.6]. Adibning “Boqiy darbadar” romani esa 2010-yilda O‘zbekistonda yilning eng yaxshi romani deb e’tirof etilgan. Adibning bir qator asarlari rus, turk, ingliz va nemis tillariga tarjima qilingan. AQSh, Rossiya, Turkiya, Moldava nashriyotlarida nashr qilingan. Yozuvchi asarlarida falsafiy-estetik, diniy-tasavvufiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlar zamonaviylik bilan uyg‘unlikda tasvirlanadi. Ayniqsa, yozuvchi asarlaridagi diniy-tasavvufiy ohanglarning badiiy ifodasi tarbiya vositasi sanalgan adabiyotning ahamiyatini oshirib ko‘rsatishda chuqur namoyon bo‘lmoqda. Yozuvchining “Boqiy darbadar” asari adabiyotshunoslikda keng muhokamalarga sabab bo‘ldi. Jumladan, U.Normatov, B.Nazarov, A.Rasulov, I.G‘afurov. Y.Solijonov, D.To‘rayev, D.Quronov, I.Yoqubov, U.Hamdam, R.Rahmat, R.Qo‘chqor, S.Quronov, A.Meliboyev, D.Toshpulatova kabi ko‘plab olimlarning aynan “Boqiy darbadar” romani haqida fikr bildirganlarining o‘zi ham asar muvaffaqiyatidan dalolatdir. Darhaqiqat, roman o‘zbek adabiyotida alohida “yangi hodisa” bo‘ldi. Bu ramziy asarda kuchli falsafiy ruh, an’anaviy va modernistik ohang uyg‘unligi, diniy-mifologik talqinning ustuvorligi xususiyatlari yetakchilik qiladi.

Isajon Sulton o‘zining “Boqiy darbadar” romani haqida gapirar ekan, quyidagi ma’lumotlarni beradi: “Bor-yo‘g‘i sakson sahifalik kichkinagina shu roman juda uzoq yozildi. Men uni taxminan 1998-yilda boshlagan edim. Muqaddas manzillarni, maqsadlarini yo‘qotib qo‘yib, dunyoda tentirab yurgan odamlar ko‘pday tuyular, lekin ifoda uchun shakl topolmas edim. Qiziq-da, bir etikdo‘z Iso alayhissalomga qo‘l ko‘tardi-yu, abadiy yashash degan tavqi la’natga duchor bo‘ldi. Barhayotlik ham

musibat bo'lishi mukinligi haqida sira o'ylab ko'rmagan ekanman, vaholanki, sonsiz-sanoqsiz insonlar dunyoda mangu qolish ishtiyoqida yelib-yugurmoqdalar" – degan edi [1: B. 233]. Haqiqatan, insoniyat yaralgandan buyon uzoq umr ko'rish orzusida yashaydi. Zero, o'zbek adabiyotida yaratilgan qator asarlarda adiblar bu mavzuga bevosita va bilvosita e'tibor qaratganlar. Jumladan, E.Vohidovning "Ruhlar isyoni" dostonidagi "Abadiyat haqida rivoyat" qismida, Z.Qurolboy qizining "O, hayot" hikoyasida va hokazo. Biroq, mangu umr insoniyat uchun falokat keltirishi mumkinligi, Yaratganning doimiy qonuniyatlarini o'zgartirish halokatga yetaklashi "Boqiy darbadar" asarida ko'plab diniy-mifologik hikoyat, qiziqarli rivoyatlar orqali ochib beriladi. Romanda umuminsoniy muammolar, diniy-tasavvufiy qadriyatlar, imyon va e'tiqod masalalari badiiy talqin qilinadi.

Ko'rinadiki, adibning "Boqiy darbadar" nomli romani badiiy-g'oyaviy, ifodaviy-mazmuniy jihatdan o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ma'lumki, Isajon Sulton o'ziga xos uslubga ega bo'lgan mahoratli adibdir. Yozuvchi asarlarida inson va tabiat, uning Yaratuvchisi, azaliy va abadiy qonuniyatlar haqida yoziladi. Ayniqsa, adib nasrida diniy motivlarning badiiy talqini ham alohida o'ringa ega. Bu xususiyat "Boqiy darbadar" romanida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Ayonki, yurtimiz istiqloлга erishgach, badiiy asarlarda diniy mavzu talqiniga ham keng o'rin berila boshladi. "Rus olimi Loseyev "Ilm, san'at, din – haqiqatni anglashning uch bosqichi", deya e'tirof etganda to'la haqli edi. Shu vaqtga qadar ilmda, jumladan, o'zbek adabiyotshunosligida mafkura tufayli muammoga diniy nuqtai nazardan qarash man etilgan edi. Shu bois bu davrda yaratilgan tadqiqotlarni butun deb qabul qilish to'g'ri emasdek nazarimizda. Insonni hech qachon e'tiqoddan ayri holda tasavvur etib bo'lmaydi. Mana shu uchlik: ilm, san'at, din o'zaro uyg'unlashgandagina qonuniyatlar idrok etiladi, sirlar ochiladi" [6: B.120]. Adibning ko'plab hikoyalarida, qissa va romanlarida diniy mavzuning badiiy talqini yorqin namoyon bo'ladi va yuqoridagi uch jihat uyg'unligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Diniy e'tiqod masalasi Isajon Sultonning deyarli butun ijodida hal qiluvchi ahamiyat kasb etib, bu g'oya yozuvchi asarlarida qizil ip bo'lib o'tgan. Yozuvchi asarlarining umumiy ruhi va qahramonlarning xarakter-xususiyatlarida islomiy e'tiqod axloq kodeksi vazifasini o'taydi. Bu jihat adibning boshqa asarlari kabi "Boqiy darbadar" romanida ham asosiy o'rinda turadi. Bu haqida B.Nazarov "Iste'dod manzaralari" nomli maqolasida to'xtaib, asarda inson zotining mohiyatiga chuqur nazarni "barcha diniy qarashlarning o'zaro uyg'unligidagi qarashlar yaxlitligida yoritish" [3: B.6] bu boradagi abadiy savollarga javob berishga intilish asarning jahon adabiyoti durdonalari qatoridan o'rin olishiga sabab bo'lishini ta'kidlaydi. Adabiyotshunos va munaqqid Abdug'afur Rasulov esa roman haqida aql-u tafakkur hamda "shaytoniy xohish-istaklar ziddiyatlari aro adashishlar yo'lidan ko'r-ko'rona ketib borayotgan tomoshatalab olomon orasida javdirab turgan ma'naviyat kishisining qiyofasi ham sezilar edi" [4: B.29] deya ta'rif beradi. Adabiyotshunos D.Quronov esa "Boqiy darbadar"da an'anaviy eposga xos voqeaband syujet o'rinda sirtidan bir-biriga bog'lanmay turli makon va zamonda, goh reallik, gohi xayolotda kechuvchi voqealar tasvirlangan, markazida risoladagidek qahramon turmagan bo'lsa-da, ularni bir narsa – hayotning ma'nisi-yu bashariyat taqdiri haqida o'yga tolgan muallif shaxsi birlashtiradi, yaxlit butunlikka – romanga aylantiradi...", – degan haqli xulosaga keladi.

Roman boshlanmasida Muborak kishini qatl tomon olib ketishayotgani tasvirlanadi. Isajon Sultonning asarlarida payg'ambarlar va avliyo-anbiyolar ko'pincha "Muborak kishi" nomi bilan ataladi. "Boqiy darbadar" asarida ham Muborak kishi, ya'ni Iso alayhissalomni unga qarshi odamlar qatl tomon olib ketishayotgandi va u juda charchagan, holdan toygan edi. "Kim bilsin, balki hozir unga Iloh farsihatalari yordamga kelgan-u cho'yan kishanlarning og'irligini balki sezdirmayotgandir ham? Tevarakdagi olomon "Qani sening xudoying? Nega u senga madad bermayapti?" deb qichqirar va kular edi" [2: B.147]. Kulayotgan bu badbaxt olomon ichida bir etikdo'z ham bor edi. Ozgina dam olish maqsadida etikdo'zning devoriga suyanib dam olmoqchi bo'lganida etikdo'z lashkarlar undan shubhalanmasliklari uchun Muborak kishini itarib yuboradi. Shunda Muborak kishi unga shunday deydi va etikdo'zning qismatiga bitilgan abadiy darbadarlik – abadiy yashash uni o'z iskanjasiga oladi: "Turgin va ravona bo'lg'in! ("Men-ku imillamayman, ammo sen mahshar kuni kelishini uzoq kutasan..." deyildi unga)... Endi sen to qiyomatga qadar yer yuzida betinim daydishga mahkum etilding... Hamda sening qiladigan ishing – hech narsa, hech narsa, faqat hech narsa" [8: B.133]. Ana shundan keyin Etikdo'z mangu daydib yurishga mahkum bo'ladi.

Romanning “Duoyibad” qismida etikdo‘z tilidan Muborak kishining payg‘ambar ekaniga ishora qiluvchi badiiy portret ham chiziladi: “...Ey, Xudo, shu ishni bekor qildim... Balki, rostdan ham, O‘ziga yaqin bir odam bo‘lsa-ya? Osmondagi ana u bulut izidan qolmasdan ergashib yurganichi? Bu kishining aytganlari shak-shubhasiz amalga oshadi... shu qadar muborakki, hali u tug‘ilmasidanoq u suv ichadigan buloq, unga soya solib, mevasi bilan taomlantirishi lozim bo‘lgan daraxt yaratib qo‘yilgan edi, degan gaplar-chi?..” [2: B.152]. Asar davomida ushbu daraxt tasviri Hazrat deya atalmish boshqa bir obraz tilidan ham takrorlanadi. Romanda o‘zini Hazrat deya tanishtirgan ushbu obraz orqali Hazrati Xizr alayhissalomga ishora qilinadi. Etikdo‘z bolaligida qo‘y boqib yurganida sodir bo‘lgan bir voqeani eslaydi. Oyning o‘n uchinchi kunida, juma kuni keladigan don-dun yemaydigan, faqat sinchiklab kuzatib o‘tiradigan qop-qora chumchuqlar “aslida mudhish va qattol bir qarg‘ishni olib keladilar” degan edi unga Hazrat. Yana aytgandiki: “Xudoning dargohi keng, o‘g‘lim, tavba qil... Aslida kim o‘ylabdi, senday ma‘sum, ishonuvchan bir bolakayga shunaqa taqdir nasib etishini. Bu qismat endi o‘zgarmaydi, chunki bugun dengizning sohiliga yaqin yerda, suv ostida yangi bir buloq ko‘z ochdi, uning suvlari sho‘r suv bilan aralashmasdan, qirg‘oq yaqinida chuchuk oqimlarni paydo qildi. Tongda muborak bir kishi dunyoga keldi, unga soya solish uchun yaratilgan daraxt meva tugdi...” [2: B.149]. Ushbu portret payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v) bilan bog‘liq voqealarni esga soladi. U kishining ham soya qilib, to‘xtasa to‘xtaydigan, yursa yuradigan bulutlari bo‘lgan. Romandagi “hali u tug‘ilmasidanoq u suv ichadigan buloq” ifodasi esa muborak Zamzam bulog‘ini yodga soladi. Payg‘ambarimiz soyasida dam oladigan daraxt 1400 yildan beri hali ham insoniyat uchun mo‘jiza bo‘lib Iordaniya hududida yam-yashil bo‘lib turibdi.

Biroq vaqtlar o‘tgach Iso alayhissalomning Allohning elchisi ekanligi tan olinadi va unga ozor bergan kimsalar jazolanadi. Etikdo‘zni ham yurtidan quvib yuboradilar. “Boqiy darbadar” romanidagi ushbu rivoyat roman badiiy syujeti uchun muhim poetik vazifa bajaradi. Romanning deyarli har bir sahifasida Olloh nomi zikr etiladi. Muallif romanda Tangri, Tangri taolo, Alloh Taolo, Ulug‘ Tangri, Oliy haqiqat, Parvardigor, Parvardigori Olam, O‘zi, Haq, Yo Rabbiy, Yaratgan, Xudo so‘zlarini juda ko‘p bora qo‘llaydi va azaliy e‘tiqod, iymon va ishonch xosiyatini har damda kitobxonga uqtirib boradi. Ayniqsa, asarda boqiy darbadarlikka mahkum bo‘lgan - Etikdo‘z tilidan insoniyatning hamma vaqt Olloh panohiga sig‘inishi, uning madadisiz chorasizligi ta’sirli bayon qilinadi. Darbadar Etikdo‘z: “Men yuzlab yillardirki, yurgan yo‘limda Parvardigorimga iltijo qilib gunohimni kechirishini so‘rab yolvoraman, yulduzlar uchgan kechalarda, qahratonning sovuqlarida, shamol va bo‘ronlarda tavba-tazarru qilaman. Shu holimcha, butun turish-turmushim bilan Uning oliy hukmining va haqiqatining bir timsoliman. Tangrim o‘zining mutlaq adolati bilan kimlarnidir butun insoniyatga yaxshilik va to‘g‘rilik ramzi qilib qo‘ygan bo‘lsa, men Oliy Haqiqatga qo‘l ko‘targanlarning ramziman”[2: B.217], - deydi va tavba qiladi, qismatiga ko‘nadi. Mangu darbadar kimsaning qismati kitobxonni chuqur o‘yga toldiradi, umr mohiyati, yashash mazmuhi, hayot haqiqati haqida xulosa chiqarishga undaydi.

Asarda professor Ziyo obrazi ham mahorat bilan yaratilgan. U nihoyatda mukammal bo‘lgan sun‘iy insonni yaratish formulasi ustida ishlaydi va bunga muvaffaq bo‘ladi. Ammo u Yaratgan tomonidan “bunchalar quvvatli tartib berilgan va qat’iy qoidalar asosida harakatlanayotgan tabiat” uning kashfiyotisiz ham mukammal ravishda davom qilayotganini, sun‘iy inson hech qachon Olloh yaratgan mo‘jizani takrorlay olmasligini juda yaxshi biladi. Gobidagi Inson takomili markazining daho olimi Georg Mendel genlarni o‘zgartirish borasidagi tadqiqotlarga umrini beradi va professor Ziyo yaratgan formula asosida barhayot odam yaratadi. Biroq u ham mangu darbadarlikka mahkum, Olloh yaratgan oliy mavjudod – Inson hislari unga begona. Daho olimi Georg Mendel oldida hamma vaqt “Yaratgan Parvardigorimning nizomini buzishga urinib, xato qilmayapmanmi?” degan savol ko‘ndalang turgan. Daho olim ham, professor Ziyo ham sun‘iy odamni yaratib qo‘yib katta xato qildilar. Chunki Yaratganning mutlaq Nizomini buzishga hech kimning haqqi yo‘q.

“Boqiy darbadar” asarida an’anaviy eposga xos voqeaband syujet o‘rnida sirtidan bir-biriga bog‘lanmay turli makon va zamonda, goh reallik, gohi xayolotda kechuvchi voqealar tasvirlangan, markazida risoladagidek qahramon turmagan bo‘lsa-da, ularni bir narsa – hayotning ma’nisiyu bashariyat taqdiri haqida o‘yga tolgan muallif shaxsi birlashtiradi, yaxlit butunlikka – romanga aylantiradi...”.

Xulosa o'rinda aytish lozimki, "Boqiy darbadar" romani tom ma'noda yozuvchining ijodiy salohiyatini, uning o'ziga xos yo'nalishini belgilab beruvchi asardir. Bu romanda umuminsoniyatga xos azaliy va adadiy muammolar yangicha yo'nalishlarda, Sharq va G'arb estetik tafakkuri an'alarining sintezi o'laroq o'z badiiy yechimini topadi. Kitob nashr qilingandan so'ng adabiy jarayonda iliq fikrlarga sabab bo'ldi va 2010-yilda O'zbekistonda yilning eng yaxshi romani deb e'tirof etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Исажон Султон насри бадияти. Илмий мақолалар, тақризлар, адабий суҳбатлар, мактублар. – Тошкент: Турон zamin ziyo, 2017. – Б. 233.
2. Исажон Султон. Қорақуш юлдузининг сири. (Роман, қисса ва ҳикоялар), – Тошкент: Гафур Ғулом НМИУ, 2019. – Б. 147.
3. Назаров Б. Истеъдод манзаралари / Исажон Султон насри бадияти. Илмий мақолалар, тақризлар, адабий суҳбатлар, мактублар. – Тошкент: Турон zamin ziyo. 2017. – Б. 6.
4. Расулов А. Акслар фалсафаси // Исажон Султон насри бадияти. Илмий мақолалар, тақризлар, адабий суҳбатлар, мактублар. – Тошкент: Турон zamin ziyo. 2017. – Б. 29.
5. Тошева Н.Ш. Ҳозирги ўзбек насрида фолклорга оид воситаларнинг поетик функцияси (Исажон Султон насри мисолида). PhD илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т.: 2020. – Б. 114.
6. Тўлаганова С. Тарихий жараён ва ижодкор // Шарқ юлдузи. 2017. 3-сон. Б. 120.
7. Тўлибоев Х., Алламбергенова М. Исажон Султон ижодий портретига чизгилар (мақолалар, суҳбатлар). – Тошкент: Muharrir, 2013. – Б. 6.
8. Ёўлдошев Қ. Роман ва бугунги ўзбек романчилиги (2010 йил романлари мисолида) // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 2011. № 4. – Б. 133.

UO'K 808.5

TED HYUZ IJODI ADABIY TANQIDCHILAR NIGOHIDA

N.R.Kurbonova, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

N.I.Ikromova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

<https://orchid.org/0009-0001-3680-0486>

Annotatsiya. Ushbu maqola taniqli ingliz shoiri Ted Hyuz ijodini adabiy tanqid prizmasi orqali har tomonlama tahlil qilishdir. Asarda Hyuzning ijodiy yo'lining asosiy bosqichlari, she'riyatining asosiy mavzulari va motivlari, shuningdek, uning asarlarini adabiy jamoathilik tomonidan qabul qilish ko'rib chiqiladi. Qiyosiy tahlil va sintez usullaridan foydalangan holda muallif Hyuzning XX asr ikkinchi yarmidagi ingliz she'riyatining rivojlanishiga qo'shgan hissasi va tanqidchilar tomonidan uning ijodiga berilgan baholar haqida xulosa chiqaradi.

Kalit so'zlar: Ted Hyuz, ingliz she'riyati, adabiy tanqid, tabiat, mifologiya, ziddiyat, ijodiy usul

Аннотация. Данная статья представляет собой всесторонний анализ творчества известного английского поэта Тед Хьюза через призму литературной критики. В работе рассматриваются основные этапы творческого пути Хьюза, ключевые темы и мотивы его поэзии, а также восприятие его произведений литературным сообществом. Используя методы сравнительного анализа и синтеза, автор приходит к выводу о значительном вкладе Хьюза в развитие английской поэзии второй половины XX века и неоднозначности оценок его творчества критиками.

Ключевые слова: Тед Хьюз, английская поэзия, литературная критика, природа, мифология, конфликт, творческий метод.

Abstract. This article is a comprehensive analysis of the work of the famous English poet Ted Hughes through the prism of literary criticism. The paper examines the main stages of Hughes' creative career, the key themes and motifs of his poetry, as well as the perception of his works by the literary community. Using methods of comparative analysis and synthesis, the author comes to the conclusion about Hughes' significant contribution to the development of English poetry in the second half of the 20th century and the ambiguity of critics' assessments of his work.

Keywords: Ted Hughes, English poetry, literary criticism, nature, mythology, conflict, creative method.

Kirish. Ted Hyuz (1930-1998) XX asrning ikkinchi yarmidagi eng muhim ingliz shoirilaridan biri bo'lib, uning ijodi zamonaviy she'riyat rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Hyuzning iste'dodini tan olishiga qaramay, uning she'riyati adabiyotshunoslar tomonidan mavhum qabul qilindi, bu asosan uning ijodiy uslubining murakkabligi va ko'p qirraliligi, shuningdek shoirning shaxsiy hayotidagi fojiali voqealar bilan bog'liq edi.

Mifologik personajlar, hayvonlar, qushlar, o'simliklar yashaydigan Hyuzning she'riy dunyosi noyob badiiy makon bo'lib, unda arxaik obrazlar va motivlar zamonaviylik hayajoni bilan yonmayon joylashgan bo'lib, chuqur lirizm epik miqyos va falsafiy chuqurlik bilan birlashtirilgan [2, 12].

Hyuz she'riyatini adabiy tanqid tomonidan qabul qilish hayrat va keskin rad etishdan tortib, shoirni ingliz adabiyoti klassiklari sirasiga kiritish va umume'tirof etishgacha bo'lgan murakkab evolyutsiyadan o'tdi. Bugungi kunda Hyuz haqli ravishda hozirgi zamonning eng yirik shoirilaridan biri hisoblanadi, uning ijodi tadqiqotchilar e'tiborini jalb qilishda va yangi o'quvchilarni topishda davom etmoqda [3, 7]. Hyuz ijodining tanqidiy o'rganishning dolzarbligi uning she'riy individualligi ko'lamini va XX asrning ikkinchi yarmidagi ingliz she'riyatida sodir bo'lgan murakkab jarayonlarni tushunish zarurati bilan bog'liq. Adabiy va tanqidiy manbalarni tahlil qilish nafaqat Hyuzning she'riy dunyosining o'ziga xosligini chuqurroq tushunishga, balki she'riy til rivojlanishining asosiy tendensiyalarini va eng yangi ingliz adabiyoti obrazlarini ochib berishga imkon beradi.

Ushbu ishning maqsadi Ted Hyuz ijodining asosiy xususiyatlarini adabiy-tanqidiy tahlil qilish va shoirning XX asrning ikkinchi yarmidagi ingliz adabiyoti tarixidagi o'rnini aniqlashdir.

Usullar va adabiyotlar tahlili. Hyuz she'riyati bir necha bor adabiyotshunoslik tadqiqotlari obyektiga aylangan. Shoir ijodiga bag'ishlangan eng muhim asarlar orasida P. Skayfning "The Poetry of Ted Hughes: Language, Illusion and Beyond" [2], K. Sagarning "The Art of Ted Hughes" [3], E. Fassellning "Ted Hughes: The Unaccommodated Universe" [4] monografiyalarini ta'kidlash lozim. Ushbu tadqiqotlar Hyuz she'riyatining turli jihatlarini ko'rib chiqadi: she'riy tilning xususiyatlari, mifologik va adabiy illyuziyalar, falsafiy va diniy motivlar kabi. Adabiy tanqididagi eng munozarali mavzulardan biri Hyuz ijodiga uning shaxsiy fojiasi – rafiqasi, shoira Silviya Platning o'z joniga qasd qilishiga ta'sir qilish masalasi bo'lib qolmoqda.

Maqolada tadqiqotning asosiy usullari sifatida Hyuz ijodiga bag'ishlangan adabiy-tanqidiy asarlarning qiyosiy tahlili, shuningdek shoir ijodiy uslubining asosiy xususiyatlarini aniqlash uchun she'riy matnlarni tahlil qilish qo'llaniladi.

Natijalar. Adabiy va tanqidiy manbalarni tahlil qilish Hyuzning ijodiy evolyutsiyasida bir necha asosiy bosqichlarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi. Uning dastlabki to'plamlari "The Hawk in The Rain" (1957) va "Lupercal" (1960) Hyuz she'riyatining asosiy mavzulari va motivlarini – tabiat, mifologiya, zo'ravonlik – keyinchalik uning keyingi asarlarida yanada rivojlanadi [2, 34].

Hyuzning dastlabki she'rlarining she'riy tili metaforik, arxaik tortishish, alliteratsiya va tovushli yozuvlarning ko'pligi bilan ajralib turadi [3, 56]. P. Skayfning ta'kidlashicha, Hyuzning ilk ijodida tabiat pastoral joy sifatida emas, balki shafqatsiz kurash maydoni sifatida namoyon bo'ladi, unda zaiflar kuchli odamning o'ljasiga aylanadi [2, 41].

"Crow" to'plami (1970), Hyuzning shaxsiy hayotidagi og'ir g'alayonlar davriga to'g'ri keldi, aksariyat tanqidchilarning fikriga ko'ra, shoir ijodida burilish nuqtasi bo'ldi [4, 105]. Tabiatning asl boshlanishini o'zida mujassam etgan qarg'a obrazi Hyuzning she'riy mifologiyasida Markaziy o'rinni egallaydi [3, 123].

K. Sagar qarg'aning qiyofasi ikki tomonlama ekanligini ta'kidlaydi: u ham yaratuvchi, ham buzg'unchi, ayyor va madaniy qahramondir [3, 128]. E. Fassell "Crow" da shoirning ichki ziddiyatining aksini, o'z ijodidagi Dionisiy va Apollon tamoyillarini uyg'unlashtirish istagini ko'radi [4, 115]. Keyinchalik "Gaudete" (1977), "Cave Birds" (1978), "Remains of Elmet" (1979) to'plamlarida Hyuz xristianlik, alkimyo, okkultizm motivlariga murojaat qiladi [2, 111]. Biroq, metafizik izlanishlarga qaramay, shoir o'ziga xos mifopoetik tarzda ochib berilgan tabiat mavzusiga sodiq qoladi. Hyuz ijodida shoir vafotidan sal oldin chop etilgan "Birthday Letters" (1998) to'plami alohida o'rin tutadi. Kitob Hyuz va Silviya Platning munosabatlari tarixini aks ettiruvchi lirik kundalikdir. "Birthday Letters" E. Fassellning so'zlariga ko'ra, Hyuz hayotining eng fojiali davri pardasini ochadi va uning ijodiga umuman yangicha qarashga undaydi" [4, 221].

Tanqidiy asarlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, Hyuz she'riyatini o'rganishda asosiy muammolardan biri uning ijodidagi mifologik va avtobiografik tamoyillarning o'zaro bog'liqligi masalasidir. Ko'pgina tadqiqotchilar Hyuzning she'riy dunyosini o'ziga xos "shaxsiy mifologiya" deb bilishadi, unda shoirning haqiqiy hayotidagi voqealar arxetipik tasvirlar va belgilarga ishora etiladi [3, 15].

Ushbu tendensiya, ayniqsa, "Crow" to'plamida yaqqol namoyon bo'ladi, uning qahramoni, K. Sagarning fikricha, shoirning o'ziga xos "mifologik dubl"idir [3, 132]. Shu bilan birga, boshqa tanqidchilar Hyuzning mifopoetik konstruksiyalarining umumbashariy, shaxsiy xususiyatlarini ta'kidlaydilar, chunki ular borliqning asosiy qonunlarini badiiy tushunishga urinishgan [2, 98].

Hyuz ijodini tanqidiy qabul qilishning yana bir muhim jihati uning she'riy uslubi evolyutsiyasini tahlil qilishdir. Ko'pgina tadqiqotchilar Hyuz poetikasining murakkablashishini, metaforik obrazni kuchaytirishga, polisemantizmga, she'riy bayonotning germetizmiga moyilligini ta'kidlaydilar [4, 187].

Agar dastlabki to'plamlarda Hyuzning she'riy tili soddaligi va lakonizmi bilan ajralib tursa, keyingi kitoblarda u tobora murakkablashib boradi, madaniy ishoralar va intertekstual havolalar bilan to'yingan bo'ladi [3, 209]. Va nihoyat, tanqidiy manbalarni tahlil qilish adabiyotshunoslarning Hyuz ijodidagi she'riyat va tasviriy san'atning o'zaro bog'liqligi muammosiga katta qiziqishini ochib beradi. Shoirning ko'plab she'rlari rassomlar bilan hamkorlikda yaratilgan (L. Baskin, M. Basler) va intermedial poetikaning izini o'z ichiga oladi [2, 179].

P.Skayfning fikricha, Hyuz she'riyatining "vizualligi" nafaqat tasviriy san'atdan ekfrastik ta'riflar yoki o'zlashtirishlarda, balki plastik ekspressivlik va haykaltaroshlik sezuvchanligiga intiladigan poetik obrazning o'zida ham namoyon bo'ladi [2, 184]. Shunday qilib, tanqidiy adabiyotlarni o'rganish natijalari Ted Hyuz ijodining turli xil talqin va yondashuvlarga imkon beradigan ko'p qirrali va noaniqligini namoyish etadi. Tanqidchilar Hyuz she'riyatining mifologizmi va avtobiografizmi, uning she'riy uslubi evolyutsiyasi, shoir ijodidagi she'riyat va tasviriy san'at o'rtasidagi munosabatlar kabi muammolarga e'tibor qaratmoqdalar.

Hyuzga bag'ishlangan tanqidiy asarlarning ko'pligiga qaramay, uning she'riy merosining ko'p jihatlari yaxshi tushunilmagan bo'lib qolmoqda va zamonaviy adabiyotshunoslik kontekstida qo'shimcha tushunishni talab qiladi.

Tahlil va muhokama. Adabiy-tanqidiy manbalarni ko'rib chiqish asosida Ted Hyuzning ijodi turli xil talqinlarga imkon beradigan murakkab va ko'p qirrali hodisa degan xulosaga kelish mumkin. Bir tomondan, Hyuz she'riyatida modernizmning ta'siri uning mifologizmi, arxaikaga bo'lgan qiziqishi, odamda ongsiz ravishda boshlanishi bilan aniq ko'rinadi [2, 27]. Boshqa tomondan, shoir ijodida ekzistensial motivlar, zamonaviy sivilizatsiyaning inqiroz holatini anglash, yangi ko'rsatmalar topish istagi seziladi [4, 213]. Ko'pgina tanqidchilar Hyuzning she'riyatini avtobiografik tarzda ko'rib chiqishga moyil bo'lib, shoirning ijodiy evolyutsiyasi davrlarini shaxsiy hayotidagi voqealar bilan bog'lashadi [5].

Hyuz ijodini baholashning nomuvofiqligi ko'p jihatdan uning turli adabiy an'analar va falsafiy tizimlar elementlarini birlashtirgan she'riy uslubining eklektikligi bilan bog'liq. K. Sagarning fikricha, Hyuz she'riyatining ambivalensiyasi shoir o'z asarida hal qilishga intilgan borliqning asosiy qarama-qarshiliklarining aksidir [3, 248]. Shu bilan birga, E. Fassell ta'kidlaganidek, keyingi to'plamlarda Hyuz nasroniylilik va Sharq falsafasi g'oyalarida ma'naviy qo'llab-quvvatlanib, yanada uyg'un dunyoqarashga keladi [4, 231].

Adabiy tanqididagi eng munozarali masalalardan biri Hyuz ijodi va uning rafiqasi Silviya Platning she'riyati o'rtasidagi bog'liqlik muammosi bo'lib qolmoqda. Ba'zi tadqiqotchilar ikki muallifning she'riy olamlarini qarama-qarshi qo'yishga moyil bo'lib, ularning badiiy uslubi va dunyoqarashidagi farqlarni ta'kidlaydilar [5, 184].

Boshqa tanqidchilar, aksincha, Hyuz va Platning ijodiy izlanishlarining chuqur bog'langanligini ta'kidlab, ularning she'riyatini yagona mifopoetik kosmosning ikki qutbi deb bilishadi [4, 198]. Qanday bo'lmasin, aksariyat adabiyotshunoslar fojiali yo'qotish tajribasi Hyuz ijodiga sezilarli ta'sir ko'rsatganini va she'riyatiga yangi o'lchov berganini tan olishadi [3, 201]. Hyuz ijodini tanqidiy qabul qilishning yana bir muhim mavzusi shoirning ingliz adabiy an'alari

konteksidagi o'rni masalasidir. Bir tomondan, Hyuz she'riyatining romantik an'ana, birinchi navbatda Kits va Bleyk ijodi bilan bog'liqligi aniq [2, 67].

Tabiiy tasvir, mifologizm, tasavvurga sig'inish - bularning barchasi Hyuzni romantik shoirlar bilan yaqinlashtiradi. Boshqa tomondan, Hyuz she'riyatida modernistik estetikaning ibtidoiy madaniyatlarga, borliqning asosiy tamoyillariga, irratsional boshlanishiga qiziqishi bilan sezilarli ta'siri bor [4, 156]. Va nihoyat, Hyuz she'riyatida folklor va adabiy arxetiplarning ahamiyatini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Kelt va Skandinaviya mifologiyasiga, o'rta asr manbalariga murojaat qilib, shoir kollektiv ongsizlikning chuqur qatlamlariga kirib borishga, insoniyat madaniyati asosidagi universal ramziy tuzilmalarni ochib berishga intiladi [3, 178].

Shu ma'noda Hyuz she'riyati K. G. Jungning arxetipik psixologiya g'oyalari va "kollektiv ongsizlik" tushunchasi bilan aks etadi. P. Skayf ta'kidlaganidek, "Xyuzning she'riy makonida mifologik arxetiplar yangi hayotga ega bo'lib, borliqning ichki mohiyatining ifodasiga aylanadi" [2, 203].

Shunday qilib, Ted Hyuz ijodining adabiy-tanqidiy qabul qilinishini tahlil qilish, u haqida XX asrning ikkinchi yarmidagi eng yirik ingliz shoiri sifatida gapirishga imkon beradi, u o'z ijodida turli adabiy va falsafiy an'analarni birlashtirgan. Afsona va arxetipga chuqur qiziqish, zamonamizning ekzistensial muammolarini keskin boshdan kechirish, she'riy tilning boyligi - bularning barchasi Hyuzning ijodiy merosining o'tgan asrdagi jahon she'riyati kontekstida o'ziga xosligini belgilaydi.

Xulosa. Ted Hyuzning asari 20-asrning ikkinchi yarmi ingliz she'riyati tarixidagi muhim hodisadir. Shoir ijodining asosiy mavzulari tabiat, mifologiya va zamonaviy insonning ruhiy izlanishlaridir. Hyuz she'riyatining adabiy tanqid tomonidan idrok etilishi butunlay rad etishdan uning iste'dodi ko'lamini tan olishga o'tdi. Shoir ijodiga berilgan baholarning noaniqligi uning she'riy tilining murakkabligi bilan ham, Hyuzning shaxsiyatining murakkabligi bilan ham bog'liq.

Biroq, aksariyat tanqidchilar Hyuz o'z davrining eng muhim ingliz shoirlaridan biri bo'lgan, u o'z ijodida zamonaviy insonning ma'naviy hayotidagi chuqur ziddiyatlarni ifodalay olgan va she'riy tilni yangi ifoda vositalari bilan boyitgan degan fikrga qo'shiladi.

Xyuz merosining adabiy va tanqidiy qabul qilinishini tahlil qilish uning ijodini tushunishda bir nechta asosiy yo'nalishlarni aniqlashga imkon beradi. Tanqidchilar birinchi navbatda Xyuz she'riyatining mifopoetik tabiatini, madaniyatning arxaik qatlamlarida ildiz otgan poetik obrazlarining teranligi va polisemantizmini ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, shoir ijodida ham sezilarli avtobiografik boshlanish, shaxsiy tajribani universal mifologik modellar kontekstida anglash istagi bor. Tanqidchilar Hyuzning she'riy uslubining evolyutsiyasiga alohida e'tibor qaratdilar, bu uni dastlabki lakonizm va metafora aniqligidan keyingi to'plamlarining murakkabligi va germetizmiga olib keldi.

Kuchli mifopoetik tasvir, falsafiy teranlik, murosasiz badiiy izlanish - bularning barchasi Xyuzning zamonaviy she'riyat panteonidagi o'ziga xos o'rnini belgilaydi. Uning ijodini tanqidiy idrok etish tajribasi chinakam san'at zamon va geografik chegaralarni yengib o'ta olishini, turli avlod va madaniyat kitobxonlari qalbida o'z munosabatini topa olishini ishonchli isbotlaydi.

REFERENCES:

1. Gammage, N. (1999). *The Epic Poise: A Celebration of Ted Hughes*. London: Faber and Faber.
2. Sagar, K. (1975). *The Art of Ted Hughes*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Scigaj, L. (1991). *Ted Hughes*. Boston: Twayne Publishers.
4. Faas, E. (1980). *Ted Hughes: The Unaccommodated Universe*. Santa Barbara: Black Sparrow Press.
5. Middlebrook, D. (2003). *Her Husband: Hughes and Plath - a Marriage*. New York: Viking.
6. Kurbanova N.R. .Scientific reports of Bukhara State University 2024\1 . Diving into the meaning: A Through exploration of Ted Hughe's "The thought fox"
7. Kurbanova N.R,Ikromova N.I (2023) The describtion of relationship between human and nature in english literature. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ)*

QO'SHRABOT TUMAN MIJGON VA TONGIT QISHLOQLARI TOPONIMIKASI HAQIDA AYRIM FIKR MULOHAZALAR

Z.O.Kurbonov, PhD, dots., Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada joy nomlari, toponimlarning turlari, shuningdek, Qo'shrabot tuman Mijgon va Tongit qishloqlari toponimikasining kelib chiqishi haqidagi tahliliy ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Toponimika, etnografiya, geografiya, arxeologiya, geologiya, gidronomiya, oronimiya, oykonimiya, polinimiya, urbanonomiya, mikrotoponimiya, etnotoponim, antropotoponim.

Аннотация. В данной статье представлены аналитические сведения о топонимах, типах топонимов, а также о происхождении топонимии сел Миджгон и Тонгит Кошработского района.

Ключевые слова: Топонимия, этнография, география, археология, геология, гидрономия, оронимия, ойконимия, полинимия, урбанонимия, микротопонимия, этнотопонимия, антропотопонимия.

Abstract. This article presents analytical information about toponyms, types of toponyms, as well as the origin of the toponymy of the villages of Mijgon and Tongit, Koshrabot district.

Key words: Toponymy, ethnography, geography, archeology, geology, hydronomy, oronymy, oikonymy, polynymy, urbanonomy, microtoponymy, ethnotoponymy, anthropotoponymy.

Joy nomlari juda qadimiy hamda uzoq davrlarning mahsuli bo'lib, hudud tarixi, geografiyasi, tabiati va boshqa jihatlari haqida boy ma'lumotlarni yetkazib beradi. Shu bois toponimlarni tarix, etnografiya, geografiya, arxeologiya, geologiya singari fanlar o'z predmeti sifatida o'rganadi. Shuningdek, toponimika tilshunoslikni yuqorida keltirilgan fanlar bilan bog'lovchi hamda muhim nazariy va amaliy ma'lumotlar berib turuvchi soha hisoblanadi.

Yunoncha "topos", "onyma" so'zlaridan tarkib topgan toponim atamasi joy nomi degan ma'noni anglatadi. Joy nomi deganda aholi yashash joylari (respublika, viloyat, tuman, shahar, qishloq, ovul, mahalla, guzar), suv havazalari (okean, dengiz, ko'l, daryo, jilg'a, irmoq, hovuz), yer yuza shakllari (tog', tepa, cho'qqi, qoya, jar, g'or) nomlari anglashiladi.

Joy nomlari yig'indisi toponimiya bo'lib, shu nomlarini o'rganuvchi fan esa toponimika deb ataladi. Shu soha bilan shug'ullanuvchi mutaxassis toponimist sanaladi. Joy nomlari, ya'ni **toponimiya** bir necha turga bo'linadi. Bular: **gidronomiya** (yunoncha gidro — **suv**), ya'ni daryolar, ko'llar, dengizlar, soylar, kanallar, qo'ltiqlar, bo'g'ozlar, sharsharalar nomlari; **oronimiya** (yunoncha oros — **tog'**, ya'ni yer yuzasining relief shakllari — tog'lar, cho'qqilar, qirlar, vodiylar, tekisliklar nomlari; **oykonimiya** (yunoncha oykos — **uy**), **polinimiya** (yunoncha polis — **shahar**) yoki **urbanonomiya** (lotincha urbos — **shahar**), ya'ni qishloq hamda shaharlarning nomlari, **mikrotoponimiya** (yunoncha mikros - **kichik**), ya'ni kichik obyektlar: buloqlar, quduqlar, dalalar, o'tloqlar daraxtzorlar, jarlar, yo'llar, ko'priklar va hatto atoqli otga ega bo'lgan ayrim daraxtlar nomlari. Bundan tashqari, turli xalq, urug'-aymoq nomlari bilan atalgan toponimlar **etnotoponimlar** (yunoncha etnos - **xalq**) deyiladi. Kishi ismlari bilan yuritiladigan toponimlarni esa **antropotoponimlar** (yunoncha antropos — **odam**) deb atash mumkin. Har qanday toponim - so'z sifatida o'ziga xos ma'no va vazifaga ega. Joy nomlarini to'g'ri izohlash biroq qiyinlik tug'diradi, shu sababli o'zbek tilini puxta egallash, shu bilan birga boshqa tillarni ham bilish juda muhimdir. Yurtimiz tarixini, oldingi davrda yashab o'tgan qabila va urug'larni, kishilarning kundalik hayoti, turmush tarzi, milliy va ma'naviy qadriyatlarini, urf-odatlarini hamda har bir joyning geografik xususiyatlarini yaxshi bilish, o'rgangan bo'lish lozim. Shundagina ma'lumotlarni bir-biriga solishtirib, qiyoslab, joy nomining tarixini aniqlab, bilib olish mumkin bo'ladi.

Yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek. "... mamlakatimiz boy tarixi, uning betakror madaniyati va milliy qadriyatlarini keng targ'ib qilish uchun zarur muhit va shart-sharoitlarni yaratishimiz kerak. Ana shu vazifani hal etishda turli darsliklar yaratish, ularni chop etish va moliyalashtirishda jiddiy to'siqlar bo'lmasligi lozim".[1]

Shubhasiz, keyingi yillarda milliy qadriyatlarimizning muhim qatlamlaridan biri bo'lgan joy nomlari va uni o'rganuvchi toponimika faniga qiziqish ortib, jiddiy e'tibor berilmoqda. Masalan, oliy ta'lim muassasalari uchun nashr qilingan darslik, o'quv qo'llanma, bir qancha dissertatsiya va monografiyalar bunga yaqqol misol bo'la oladi.

Dunyo yaralib odamlar oq-qorani bilib yashash uchun mehnat qila boshlashibdiki, yon atrofidagi yerlarni, tog'lar hamda qir-adirlarni, daryo-ko'llarni, o'rmonlarni, yaylovlarni qandaydir bir nom bilan nomlab kelishgan. Masalan, Qushxona, Qizqo'rg'on, Qoraqir, Jombuloq, Bo'ronbuloq, Ko'kqovga', Sharshara, Qorabog' (Qorabov), Qizilbuloq, Moytepa, Yettiquduq, va boshqalar.

Insonlar bor ekan ularning yashash tarzini suvsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shu bois ajdodlarimiz oldindan suvni muqaddas sanaganlar. Bizga ma'lumki, qancha-qancha bog'lar hamda ekin ekiladigan joylar daryo va buloq suvlaridan bahra olib gullab yashnaydi.

Shu o'rinda birgina gidronimlarni oladigan bo'lsak tilshunos olim N. Uluqov o'zbek tilida suv obyektlari va inshootlarini ifodalovchi qirqdan ortiq so'z mavjud bo'lib, ularga ariq, band //to'g'on, botqoq, buloq // chashma, daryo, dengiz, yop, jilg'a, zovur, zaxkash, irmoq, kanal, kechuv, kollektor//tashlama, koriz, ko'l, ko'priq, muzlik, nasos stansiyasi, nov//akveduk, oydin, olish, orol, parom, sardoba//qoq, selxona, soy, solma, soqa, suvayirg'ich, suvlot, suv ombori, sharshara, quduq, hovuz va boshqalar kiradi deb ta'kidlaydi[6].

Shunday ekan, ushbu hududlardagi suv obyektlari nomlari ham o'z tarixiga egadir. Suv obyektlari nomlari, ya'ni gidronimlar geografik nomlar ichida eng qadimiy hisoblanib ular ming yillar davomida o'zgarishga uchramay, iste'molda bo'lib kelishi bilan ajralib turadi.

Shu nuqtai nazardan kelib chiqib Samarqand viloyati Qo'shrabot tumaniga qarashli suvi va buloqlari ko'p tog'li eng chekka hududlardan biri Jonbuloq mahallasida joylashgan Mijg'on qishlog'i toponimikasi haqidagi izlanishlarimizni sizga havola qilmoqchimiz. Bu so'zning tarixi hamda kelib chiqish etimologiyalariga qaraydigan bo'lsak, aslida Mijgon bo'lgan og'zaki so'zlashuvda fonetik hodisaga uchrab **g** tovushi **g'** tarzida talaffuz qilinib ketgan. Toponimikaga doir olib borgan tadqiqotlarimizda tilshunos olimlarimiz quyidagi ma'lumotlarni keltirib o'tganligiga guvoh bo'lamiz. Masalan, R.Y.Xudoyberganov va boshqalar yordamida tuzilgan O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'atida yozishicha, **Minjir** – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kitob, Shahrisabz, Yakkabog' tumanlari, Samarqand viloyatining Urgut tumani. **Minjir** (menjir) – o'zbek urug'i (kenagas qabilasi)ning nomi deb aytib o'tilgan[8] Yana boshqa toponimik olimlarimiz T.Nafasov, V.Nafasovalar o'zlarining tadqiqotlarida esa **Minjir**- Kitob t. qishloq. O'zbek xalq tarkibidagi minjir urug' - qabila vakillarining qishlog'i deyishadi[4]. Shuningdek, tilshunos olim B. O'rinboyev Minjir toponimikasi haqida Urgut tumanidagi qishloq. Qoraqalpoqlarning kenagas qabilasi tarkibidagi minjir urug'i bo'lgan. Minjir - turkiy etnonimdan oykonimga o'tgan. Qo'shrabot tumanidagi Mijgon nomi ham shu asosda shakllangan bo'lishi mumkin, chunki toponimikada kiprik ma'nosini beruvchi mijgon so'zi yo'q degan ma'lumotni aytgan[9].

Yuqoridagi olimlarimizning fikrlariga to'liq qo'shilgan holda tahlil qilib ko'radigan bo'lsak, *minjir* va *mijgon* so'zlari o'rtasida hech qanday tovush o'zgarish hodisasi mavjudligini ko'rmayapmiz. Bundan tashqari joy nomlarini nomlashda qabila va urug' nomlariga qarab nomlash holatini hisobga oladigan bo'lsak qishloqdagi urug'larning nomlari ham *minjir* urug'iga yaqin emas. Nomshunos olim S.Qorayevning yozishicha, Navmangon nomga birinchi marta "Boburnoma"da ta'rif berilgan. Olim nomni quyidagi "*nav+man+gon*" so'zlar birikmasidan paydo bo'lgan deydi. **Nav** - "yangi". **man** - "saroy", **gon** - "suv yoki soy" demakdir. S.Qorayev talqinida nom ilgari Navmangon deb talaffuz qilingan va "*suv (soy) bo'yidagi yangi sarov*" ma'nosini anglatadi. Mahalliy aholi tomonidan shahar nomi Nomongon shaklida talaffuz qilinadi deb aytib o'tilgan[3]. Toponimik olim H. Hasanovning Namangan - shahar. Olim toponimning ikkinchi qismi **gon** "*suv, daryo*" deb taxmin qiladi va **Namakgon** - "*sho'r suv, mineral suv, moyli suv (ehtimol neft)*" deb izohlaydi[2].

Toponimik olimlarimizning ma'lumotlariga tayangan holda Mijgon qishlog'ining joylashish o'rniga qarab nomlaydigan bo'lsak, qishloq ikki tomoni baland bo'lmagan qir o'rtasida joylashgan bo'lib, qishloqning boshlanishidan tugagan joyigacha to'qqizta buloq bor. Shu nuqtai nazardan *mijgon* so'zining birinchi qismi tahliliga e'tiborimizni qaratadigan bo'lsak. **Mij** - "*ko'p, ezma*" ma'nolarini bildiradi, ikkinchi qismi **gon** - "*suv, daryo*" degan ma'nolarni anglatadi. Shu sababli bu

joy buloqlar soniga, miqdoriga nisbat berilgan holda, ya'ni "*suvi ko'p joy*" degan ma'noni bildirganligi sababli Mijgon deb atala boshlagan desak to'g'riroq bo'ladi degan xulosaga keldik.

Bundan tashqari Mijgon qishlog'ida yashab kelayotgan aholining ajdodlari istiqomat qilgan joy **Tongit** toponimikasi haqidagi izlanishlarimizga e'tiboringizni qaratmoqchimiz. Bu toponimika haqida adabiyotlarda quyidagi ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Olimlarimiz R.Y.Xudoyberganov va boshqalar yordamida tuzilgan O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'atida **tangi** so'ziga quyidagicha izohlar berilgan.

Tangi – joy. Toshkent viloyati Ohangaron tumani. *Tangi* (forscha *tang* – tor) – tor tirqish. Bobur asarlarida uchraydi ("Бабу-наме". – Т., 1961). Ushbu termin respublikaning janubida keng qo'llaniladi: **Ichkaritangi** – "Ichki tangi", **Tortangi** – "Tor tangi", **Chortangi** – "To'rt tangi" (Jizzax viloyati Zomin tumani), **Qoratangi** – "qora tangi" (Jizzax tumani). Pokistonda *tangi* – ko'ndalang tirqish (Л.Дадли Станп. Словарь общегеографических терминов. Т. 2. –М., 1976. С. 283). Eronda *tangi* – tog'ning tor tirqishi (Словарь географических терминов и других слов, формирующих топонимию Ирана. Составитель В.И.Савина. – М., 1971. С. 209). Ozarbayjonda *tangi* – chuqur dara (R.M.Yuzbashev)[8].

Shuningdek, O'zbek tilining izohli lug'atida tangi so'zi to'g'risida esa quyidagicha ma'lumot keltirib o'tilgan. Tangi [f.-torlik, siqqlik, kambarlik] *geogr.* Ikki tog'ning ostki tutashgan yeri; tor dara[10].

Sh.Rahmatullayev O'zbek tilining etimologik lug'atida esa *tangi* so'zi haqida quyidagicha fikrlarni keltiradi. **Tangi** (tani). Bu ot tojik tilida "tor" ma'nosini anglatgan tang (тан) sifatiga (TjRS),380) -y qo'shimchasini (TjRS),542) qo'shib hosil qilingan bo'lib, o'zbek tilida y tovushining cho'ziqligi yo'qolgan; tojik tilida "torlik" ma'nosini, o'zbek tilida "ikki tog'ning ostki qismi tutashgan tor yeri", "tor dara", ma'nosini anglatadi (O'TIL, II, 117),[5].

Olimlarimizning yuqorida keltirilgan fikrlaridan kelib chiqib fikrlaydigan bo'lsak, haqiqatdan ham **tongit** qishlog'ining geografik joylashini kuzatsak "*ikki tog'ning ostki qismi tutashgan tor yeri*", "*tor dara*", "*chuqur dara*" ichki tor joyida joylashgan. Shuni aytib o'tishimiz kerakki, yurtimizdagi toponimlarning ayrim qismi fonetik yozuv asosida yozib kelinadi. Bunga sabab tilimizda bir qancha shevalarning mavjudligidir. Shuning uchun ham toponimlarda ma'lum bir hududning dialektal xususiyatlari o'z aksini topgan holatlarni ko'rishimiz mumkin. Shu boisdan nomlarda shevaga xos tovush o'zgarishlari, qisqarishga, ixchamlilikka intilish kabi hodisalar ko'proq kuzatiladi. Bunday holatlar joy nomlari ko'pchiligining fonetik tamoyil asosida yozilishini taqozo etadi. Fonetik yozuv qoidasiga ko'ra, geografik nomlar og'zaki nutqda qanday talaffuz qilinsa shunday yoziladi.

Tongit aholisi ham og'zaki so'zlashuvda *tangi* so'zini *tongit* deb talaffuz qilib ketganligi sababli *tongit* so'zi *tangi* so'zidan kelib chiqqaniga ishonch hosil qilamiz. Shuningdek, ushbu so'zni morfemik nuqtai nazardan tahlilga tortadigan bo'lsak **tangi- t** shaklida bo'lib, tovush o'zgarish hodisasi kuzatilganda esa **a-o** tovushiga o'zgarib talaffuz qilingan. Natijada tangi > tongit ko'rinishiga kelib qolgan. Imlo uchun nomning talaffuzi asos qilib olingan. Bundan tashqari yetakchi toponimist olim S. Qorayev **-ot (t)** toponim yasovchi bu qo'shimchalar ikki xil yo'l bilan paydo bo'lgan: biri arabcha bo'lsa, ikkinchisi sug'diychadir. Bundan tashqari, **-t** qadimgi turkiy tilda va mo'g'ul tilida ham ko'plik o'rnida kelganligini ko'rsatib o'tadi[7].

Xulosa qilib aytganda toponimikaning ko'pgina dalillari xarakter jihatdan xilma-xil bo'lgan lingvistik, tarixiy va geografik material jalb qilingandagina to'g'ri izohlab berilishi mumkin. Geografik obyektlarga nom qo'yish va ularni qayta nomlash jarayonlarini o'rganish, bu sohada tegishli muassasalarga tavsiyalar berish toponimikaning amaliy ahamiyatini belgilaydi. Shuningdek, toponimika yosh avlodni vatanparvarlik, millatparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi. Ko'rinib turibdiki, biron-bir geografik yoki bir guruh nomning kelib chiqishi va tarixini mumkin qadar aniqroq tushuntirib berishni maqsad qilib olgan toponimik tadqiqot oson ish emas, balki ko'p vaqt hamda katta kuchni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. Toshkent-2017.: "O'zbekiston", 592 -b.

2. Do'simov Z., Egamov X. Joy nomlarining qiqacha izohli lug'ati. Maktab o'quvchilari uchun "O'qituvchi" Toshkent-1977
3. Hakimov Q., Mirakmalov M., Toponimika darslik «Tafakkur avlodi» nashriyoti, Toshkent-2020
4. Nafasov T., Nafasova V. O'zbek tili toponimlarining o'quv izohli lug'ati. Toshkent-2007, "Yangi asr avlodi". 88 -b.
5. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. "Universitet" Toshkent-1977
6. Uluqov N. O'zbek tili gidronimlarining tarixiy-lisoniy tadqiqi. Toshkent-2008, "Fan". 192 -b.
7. Qorayev S. Toponimika: O'quv qo'llanma./ «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti», Toshkent-2006. 320 -b.
8. Xudoyberganov R.Y. [va boshq.] O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati [Matn]: lug'at / Toshkent-2022. "Donishmand ziyosi", 624- b.
9. B.O'rinboev. Asrlardek barhayot nomlar (Samarqand viloyati toponimlari izohi), lug'at. Samarqand-2003,264-b
10. O'zbek tilining izohli lug'ati. "O'zbek tilining izohli lug'ati". Toshkent-2007. 687 -b.

UO'K: 316.775.4+82-3

JO`RA FOZIL HIKOYALARIDA IJTIMOIIY MUAMMOLAR TALQINI

S.Latipova, o`qituvchi, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada taniqli yozuvchi Jo`ra Fozil ijodida hikoya janrining o`rni, hikoyalarning g`oyaviy-badiiy mundarijasi, ularda aks ettirilgan ijtimoiy, maishiy, oilaviy muammolar haqida fikr yuritiladi. Hikoyalarning kitobxon hayotidagi ahamiyati, ta'sir qilish darajasi tahlil qilinadi. Hikoyalarning sodda tilda yaratilganligi barcha yoshdagi kitobxonlar asarni birdek tushunishlarini ta'minlaydi.

Kalit so`zlar: hikoya, badiiy talqin, obraz, kichik epik asar, yosh kitobxon, qahramon, yozuvchi mahorati.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль жанра рассказа, идейное и художественное содержание рассказов, социальные, бытовые и семейные проблемы, отраженные в них в творчестве известного писателя Жора Фазиля. Анализируется значение рассказов в жизни читателя, уровень влияния. Простой язык рассказов гарантирует, что читатели всех возрастов смогут одинаково понять произведение.

Ключевые слова: рассказ, художественная интерпретация, образ, малый эпос, юный читатель, герой, писательское мастерство.

Abstract. This article discusses the role of the story genre, the ideological and artistic content of the stories, the social, household, and family problems reflected in them in the work of the famous writer Jora Fazil. The significance of the stories in the reader's life, the level of influence is analyzed. The simple language of the stories ensures that readers of all ages can understand the work equally.

Key words: story, artistic interpretation, image, small epic, young reader, hero, writing skills

Kirish. Jo`ra Fozil bugungi davrda faol ijod qilayotgan yozuvchilardan biridir. Adib o`z ijodini dastlab hikoyachilikdan boshlagan. Hikoyalarning umumiy soni bir yuz ellikdan ortiqdir. Nosirning hikoyalari turli mavzularda yaratilgan bo`lib, kitobxonga ruhiy-estetik ta'sir qilish xususiyatiga ega. Adib nasrning boshqa shakllariga qaraganda, hikoya janrida salmoqli ijod qilgan. Uning aksariyat hikoyalari hajm jihatidan ixcham, lekin ma'no, mazmun-mohiyat kasb etishiga ko`ra ko`lamdor. Jo`ra Fozil kichik epik asarlarida inson tafakkurini yuksaltirish, mamlakat hayotida mavjud bo`lgan ba'zi muammolarni hal qilishga o`z hissasini qo`shishni maqsad qilgan. Adib ijodini o`qib-o`rganish orqali kitobxon shu bugungi davrda mamlakat hayotida uchrab turadigan muammolarni, dolzarb masalalarni idrok etishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. J.Fozilning asarlari hayotiy bo`lganligi sababli ta'sir etish doirasi yuqoridir. U asosan o`zi yashab turgan davr hayotini har tomonlama aks ettirishga harakat qilgan. Har bir adib ijod mahsulida qo`llagan so`zlari orqali o`z uslubini namoyon qiladi. Shu jihatdan har bir ijodkorning o`z yo`li, uslubi boshqa adiblardan farq qiladi. Mazkur ishda Jo`ra Fozilning bir qator hikoyalari aks ettirilgan muammolar yoritilgan bo`lib, unda qiyosiy, struktur metodlardan foydalanilgan.

Tahlillar va natijalar. Adibning hikoyalari turli mavzularga bag'ishlangan. Ularni quyidagicha tasniflash mumkin:

- 1) muhabbat mavzusida yaratilgan;
- 2) ona tabiatga munosabat masalalari aks ettirilgan;
- 3) tarixiy mavzuda yaratilgan;
- 4) oilaviy muammo-munosabatlarga bag'ishlangan;
- 5) kitobxonlik targ'ib qilingan;
- 6) insoniy nuqson hamda fazilatlar tasvirlangan va boshqalar.

Jo'ra Fozilning "Yaxshilar" nomli hikoyasi muhim ma'rifiy, axloqiy hamda tarbiyaviy ahamiyatga ega. Mazkur asarning mavzu va g'oyasi insonlarni yaxshilik qilishga undashdir. Asar hajman kichik bo'lsa-da, undan kelib chiqadigan mazmun va mohiyat har bir inson uchun ibrat manbai bo'lib xizmat qiladi. "U ulug' daryo sohilidagi mangu bahor mamlakatida qishni, qorni sog'inib, odamlarga yaxshilik qilish orzusida yashardi. Yuragida yaxshilikka tashnalik hissi juda kuchli edi, shu bois Yangi yil arafasida orzularini haqiqatga aylantirmoqchi bo'ldi". Bosh qahramonning nomi asarda keltirilmay, "u" tarzida ifodalangan. Yigit aslida kambag'al bo'lsa-da, qanday qilib bo'lmasin, insonlarga yaxshilik qilishni maqsad qilib qo'ygan edi. Qahramon tijorat bilan shug'ullanadi, u ko'nglidagi pok niyati tufayli tez orada boyib ketadi. U o'zi xohlaganidek, beva-bechoralar, yetim-yesirlar, muhtoj insonlarga pul jo'natar, biroq hech qayerda ismini oshkor etmasdi. Asarning shu o'rni kitobxonga kuchli ta'sir ko'rsatadi, negaki, hech kimga oshkor qilmay, zimdan yaxshilik qilish, insonlarga baxt ulashish har kimning ham qo'lidan kelavermaydigan buyuk ishdir.

Asar qahramoni keksaygach, bir muxbir yigit bilan suhbatlashadi. "Yaxshilik agar chin yurakdan qilingan bo'lsa, bu haqida gapirish joiz emas. Minnatdek tuyulishi mumkin. Boz ustiga, "O'ng qo'ling qilgan xayr-ehsonni chap qo'ling bilmasin", – deyishgan-ku!" Mazkur fikr orqali kitobxonda asar bosh qahramonining xarakter xususiyati, olijanoblik, saxiylik kabi ezgu fazilatlarini namoyon bo'ladi. Yigit insonlarga yaxshilik qilishni istagani sayin, uning atrofida ham yaxshi insonlar ko'paya boshladi, u shunday insonlar tufayli boyib ketadi. Asardan xulosa qilish mumkinki, insoniyat nimaga intilsa, shu istaklar uning hayotida bir umr hamroh bo'ladi. Zero, yaxshilikning javobi, mukofoti faqat yaxshilikdir.

Yozuvchining hikoyalari haqida fikr yuritilganda, albatta, uning "Chiroqlar so'nmas" hamda "Sohildagi uy" nomli asarlarini g'oyaviy-badiiy tahlil qilish maqsadga muvofiq. Negaki mazkur ikki hikoyada so'z san'atida azaliy hamda abadiy talqin qilib kelinayotgan insoniylik, mehr-muruvvat, sadoqat, farzand degan nomga munosiblik kabi tushunchalar badiiy lavhalar orqali o'z ifodasini topgan. Har ikkala asarda ham og'riqli mavzu qalamga olingan. "Chiroqlar so'nmas" hikoyasi "Rahmon boboning to'yi" deb ham ataladi. Ushbu asarda adib otaning farzandlariga bo'lgan mehri, bolalari uchun umrini baxshida etishi, farzandlarga esa marhum otaning hurmati qay darajadaligini mahorat bilan ko'rsatib bergan. Asar qahramoni bo'lmish Rahmon bobo vafot etgach, hamqishloqlar mahrumga hurmat-izzat ko'rsatib, uni tuproqqa qo'yadilar. Ona bundan xabar topib, o'g'lining uyiga boradi. U qancha gapirmasin, beoqibat o'g'ilga hech bir gap kor qilmas edi. O'g'ilning quyidagi so'zlari Rahmon bobo farzandlarining kim ekanligini ko'rsatishga xizmat qiladi:

"– Ha, endi otam, axir, saksonni qoralagan edilar. Biz aka-ukalar u kishining to'ylari deb hisobladik..." Hech bir zamonda insonning o'limi to'y sifatida e'tirof etilmagan. Farzandlarning bu ishi onani qattiq istirobga tushiradi. Bechora ayolning shu holatini ifodalash maqsadida yozuvchi: "O'zimdan chiqqan baloga – qayga boray da'voga" xalq maqolini qo'llaydi. Ona ilojsiz ortga qaytdi. U eshik ovozi eshitgach, o'g'lim kechirim so'rash uchun kelgandir, deya umid bilan qarasa, nevarasi Gulhayo uzr so'rash uchun kelgan ekan. Onaning zimiston bo'lib qolgan ko'ngliga faqat shu yoshgina nevarasi chiroq yoqqandek bo'ladi.

Mazkur asar nosirning do'sti Behbud Jumayevga bag'ishlangan. Ushbu asarda kattalarda yo'q bo'lgan mehr-oqibat, hurmat kabi tushunchalarning yosh bolalarda bo'lishi mumkinligi aks ettirilgan.

Yozuvchini "Sohildagi uy" asarida ayoli vafot etib, yolg'iz qolgan Xudoybergan boboning hayoti tasvirlangan. Ne-ne umidlar bilan katta qilgan farzandlari shaharga ketishgan, chol uyda yolg'iz yashardi. Boshqa uyda yolg'iz yashaydigan o'n yetti-o'n sakkiz yoshlardagi Oqmaral nomli

qiz cholning holidan xabar olib turar edi. Qarangki, o'z farzandlaridan mehr, vafo ko'rmagan inson birgina qo'shnisidan hurmat, e'tibor ko'ryapti. Bir kuni Xudoybergan bobo qizga pul beradi. Chol bu pulga qiz o'ziga yangi ko'ylak olib kiyishini niyat qilgan edi. Shu voqeadan so'ng chol vafot etadi. Marhumni so'nggi manzilga yuborish chog'ida ham bemehr, insofsiz farzandlar kelishmaydi. Uning yigirmasi o'tgandan so'nggina qizi keladi. Uning qishloqqa kelishdan maqsadi otasidan qolgan pullar edi. U Oqmaralni otasining pullarini olganlikda ayblaydi. Shu o'rinda kitobxonda cholning qiziga nisbatan nafrat uyg'onishi tabiiy hol, albatta. U o'z otasiga qaraganligi uchun qo'shni qizga rahmat aytishning o'rniga unga tuhmat qilayotgandi. Asarning eng og'riqli nuqtasi shundaki, Xudoybergan boboning qizi Oqmaralga quyidagi fikrlarni aytadi:

“Eshitishimcha, cholga (qarang, qiz otamga demaydi) sen qarab turgan emishsan. Yostiqlari ostidan topilgan pul juda kam. U kishi axir ellik ming so'm pensiya olardilar. Xo'sh, gapir, pulni o'marganingni o'zing tan olasanmi yoki militsiya chaqiraymi? Mazkur fikrlar qizda nisbatan otasida zarracha hurmat, mehrning yo'qligini isbotlab turibdi.

Yuqorida tahlil qilingan har ikkala hikoyada nobakor, noinsof, bemehr, oqibatsiz farzandlar, ularning xatti-harakatlari yon-atrofdagi insonlarga kuchli ta'sir qilishi aks ettirilgan. Ularda mavjud bo'lgan obrazlar hayotimizda tez-tez uchrab turibdi. Adib o'z ijod mahsulining har birida jamoyatdagi muammolarni olib chiqqanligi shu o'rinda ayonlashadi.

Mazkur hikoyada Oqmaralning sog'inch hissi mahorat bilan tasvirlangan. U o'zi yoqtirgan yigit – Toshmirzani intizor bo'lib kutardi. Ayni shunday insonga xos sog'inch hissi, kimnidir zor-intizor bo'lib kutish hodisasi adibning “Sog'inch” nomli hikoyasida ham o'z ifodasini topgan. Ota-onaning o'z farzandlarini qo'msashlari, aka-uka, opa-singillar, inson o'z ko'ngil qo'rganini sog'inishi, kimdir do'stini intizor kutishi – bular insoniyat yaratilgandan beri mavjud bo'lgan ruhiy holatlardir. Bugungi kunda xorijiy mamlakatlarga o'qish, mablag' to'plash, sayohat qilish maqsadida ketayotgan insonlar anchagina. Adib mazkur hikoyada ushbu jihatlarning faqat birgina ko'rinishini qalamga olgan. Insonlardagi sog'inch tuyg'usi hikoyaning mag'ziga singdirilgan.

E'tiborli tomoni shundaki, adib hikoyalari qaysi mavzuda yaratilmasin, barchasida o'xshashlik, yaxlit butunlik, mantiqan davomiylik xususiyatlari mavjud. “Chiroqlar so'nmas”da ota-onasining aybi uchun buvisidan yig'lab kechirim so'ragan yoshgina qiz, “Sohildagi uy”da qarovsiz qolgan keksa odamga g'amxo'rlik qilgan o'smir qiz, “Kitob sotayotgan odam”da nuroniy chol tomonidan qo'lidagi kitobni egasiga yetkazish uchun tanlangan yosh qizaloq – bular asarga shunchaki kiritilmagan. Har uchala asarga yosh insonlarning uchrashi yozuvchining kelajakka, endi o'sib kelayotgan yosh avlodga bo'lgan kuchli ishonchi, umididan darak beradi.

Adibning “Baxt” hamda “Qiz bolaning baxti” nomli hikoyalarning sarlavhasidanoq asarlarning mavzusini tushunish mumkin. “Baxt”da adibning dunyoqarashi, o'y-fikrlari hikoyaning markazida turadi. Asarning bosh qahramoni bo'lmish Farruxning shaxsiyati, ruhiyati, dunyoqarashi nosir o'z xarakter, o'y-kechinamalidan olib yaratgan. Farrux – ijodkor. Uning boshqalarga o'xshamaydigan, ulardan anchayin farq qiladigan o'z dunyosi bor. U shu dunyosi orqali ayoli bilan ham kelisha olmay, ajrashadi. Mana uch yildirki, u o'z dunyosida yolg'iz yashaydi. Yozuvchi, ijodkorlarning dunyosi boshqa kasb-hunar vakillarining dunyoqarashidan farq qilishi tabiiy hol, albatta. Negaki, ularning dunyosi ijodkorona bo'ladi.

Do'konda ishlaydigan Malika ismli ayol dabdurusdan: “Menga yangi kitobingizni sovg'a qiling”,– dedi Farruxga tikilib. “Qo'ying, singlim, kitobni nima qilasiz? Baribir, o'qimaysiz, hozir ko'plar shunaqa”,– dedi Farrux. Yozuvchining fikricha, bugungi kunda aksariyat odam kitob o'qimaydi. Kitobni mehr bilan o'qiydiganlar kamayib bormoqda. Mazkur parcha orqali u o'zining ana shunday fikrlarini ushbu asarga ham olib kirganligining guvohi bo'lamiz.

Biz yuqorida ijodkorlarning dunyosi boshqalardan farq qilishi haqida aytib o'tdik. Farrux asarlarini o'qib chiqqan Malikaning nazarida asar qahramonlari baxtsiz kishilardir. Biroq Farrux ularni dunyodagi eng baxtli insonlar deb biladi. Mazkur asarda baxt haqida falsafiy fikrlar ham keltirilgan. Yozuvchi aytganidek, dunyoda qancha odam bo'lsa, baxt haqida tasavvurlari bir-biriga o'xshamaydi.

Jo'ra Fozilning “Baxt” nomli hikoyasida bosh obraz tilidan aytilgan quyidagi fikrlar orqali yozuvchi faqat o'zining emas, balki barcha ijodkor odamlarning hayot falsafasi hamda ichki

dunyosini aks ettirgan: “Men bir yo‘la uch dunyoda yashasam kerak, deb o‘ylayman. Bu, albatta, shartli ravishda. Birinchisi – o‘sha hamma bilgan, hamma uchun yaralgan dunyoi dun. Ikkinchisi – men yozgan kitoblar dunyosi. Bu dunyo ham hamma uchun. Endi uchinchisiga kelsak, bu dunyo faqatgina mening dunyomdir. Bu dunyoga hech kim, hech qachon kirolmaydi! Hatto eng yaqin odamlarim ham! Mening baxtim ham, baxtsizligim ham shundadir!”

Mazkur hikoya ijod qilishni, yozuvchilikni o‘zining eng katta baxti deb bilgan insonlarga bag‘ishlab yozilgandek go‘yo. Asar qahramoni bo‘lmish Farrux kabi Jo‘ra Fozil ham ijodkorlikni baxt deb biladi.

Yozuvchining “Qiz bolaning baxti” nomli hikoyasida “baxt”, “baxtiyorlik”, “quvonch” kabi tushunchalar yetakchilik qilsa-da, uning asl mavzusi insoniy burch hamda vazifalardir. Asar qahramoni bo‘lmish Shahodat buvi sakson yoshdan oshgan, kun-u tun yakka-yu yolg‘iz nevarasi Saodatni turmushga chiqarishni o‘ylardi. U nevarasi oldidagi o‘zining mas‘uliyatini yaxshi his qilar, shu sababli uni tengiga uzatmasdan o‘lib qolishdan xavotirlanardi. Saodat ham yolg‘iz buvisini tashlab ketolmay, kelgan sovchilarga rad javobini berardi. Hatto qiz Sobirjon ismli yigitni yoqtirib qolganida ham o‘zining baxti, tinchligidan ko‘ra qari buvisini ko‘proq o‘ylab, yigitni ichkuyov bo‘lishga undardi. Qiz buvisidan qarzdorligini yurak-yurakdan his qilar, ora yo‘lda qolib qiynalardi. Buvisi Saodatni bir amalab turmushga chiqaradi, shundan so‘ng bechora kampir asl baxt nimaligini his qildi-yu vafot etadi.

Bugungi kunda hayotimizda ko‘plab ko‘ngilsiz voqealar uchrab turadi, ulardan biri farzandlarning keksayib qolgan ota-onasiga g‘amxo‘rlik qilmasligidir. Saodatning juda keksayib qolgan buvisiga mehr bilan qarashi, uni tashlab ketolmay, ancha vaqt turmushga chiqmay yurishi, keksa ayolning ham bir yetim qizga bo‘lgan munosabati, har ikkala qahramonning ham insoniy xususiyatlari kitobxonlarga ibrat bo‘ladi.

Ayrim insonlarga xos bo‘lgan illatlardan biri – xiyonatdir. Xiyonatning ham turli ko‘rinishlari bor. Jo‘ra Fozil ijodida xiyonatning barcha turlari uchraydi. Uning “Jazo” nomli hikoyasida Xumor ismli ayolning to‘shakka mixlanib qolgan, kasalmand eriga qilgan xiyonati tasvirlanadi. “Xongul” asarida ayolning eriga qilgan xiyonati natijasida Rahim akaning oilasi parokanda bo‘lishi mahorat bilan aks ettirilgan bo‘lsa, uning “Tiramoh armonlari” romanida Hamidning o‘z yaqin do‘sti Jamolga qilgan yomonliklari, xiyonati ifodalangan. Har uchala asarda bu illatning oqibati nechog‘lik yomonligi ko‘rsatib berilgan.

Xulosa. Jo‘ra Fozil ijodi haqida fikr yuritilganda aytish kerakki, hikoyalarning barchasida jamiyatdagi muammolar aks ettirilgan bo‘lsa-da, ularning aksariyati yaxshilik bilan nihoyasiga yetadi. Bunda ham ramziylik mavjud. Chunki har bir muammoning o‘z yechimi bo‘ladi. Inson faqatgina to‘g‘ri yo‘lni tanlay bilmog‘i lozim. O‘zidan, o‘zligidan kechmasligi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Fozilov J. Ayriqlik ostonasi: Tarixiy roman, qissa, hikoyalar: – T.: Sharq, 2006. – 288 b.
2. Fozilov J. Kitob sotayotgan odam. – Buxoro nashriyoti, 2016. – 10 b.
3. Fozilov J. Yaxshilar. Hikoya. “Kitob dunyosi” gazetasi. 2014-yil, iyul.

UDC 811.112.2 : 81‘36

THE TYPES OF TRANSFORMATIONS IN GERMAN SYNTAX

N.Mahmudova, PhD, Lecturer, Karshi State University, Karshi

T.Radjabboeva, Master’s Student, Karshi State University, Karshi

Annotatsiya. Ushbu maqola jumlalarning tuzilishi va ma‘nosini o‘zgartirishga xizmat qiladigan va nemis tilida to‘g‘ri va xilma-xil aloqani ta‘minlaydigan o‘zgarishlarga qaratilgan. Umuman olganda, transformatsiyalar nemis sintaksisining muhim vositasi bo‘lib, tilning moslashuvchanligi va ekspressivligini hamda murakkab jumlalarning tuzilishini ta‘minlaydi.

Kalit so‘zlar: transformatsiya, sintaksis nazariyasi, rivojlanish, jumla, grammatik funktsiya, ma‘no, transformatsiya, shakl, taxmin, so‘z tartibi, qo‘shish, o‘chirish, elementlar.

Аннотация. Эта статья посвящена трансформациям, которые служат для изменения структуры и значения предложений и обеспечения правильного и разнообразного общения в немецком языке. В целом трансформации являются важнейшим инструментом немецкого

синтаксиса и обеспечивают гибкость и выразительность языка, а также структуру сложных предложений.

Ключевые слова: Преобразование, теория синтаксиса, развитие, предложение, грамматическая функция, значение, преобразование, форма, предположение, порядок слов, вставка, удаление, элемент.

Abstract. This article is about transformations that serve to change the structure and meaning of sentences and ensure correct and varied communication in German. In general, transformations are the most important tool in German syntax and ensure the flexibility and expressiveness of the language as well as the structure of complex sentences.

Key words: The transformation, the syntax theory, develop, the clause, grammatical function, the meaning, the transformation, the form, assume, the word order, the insertion, the deletion, the element.

German syntax is rich in various transformations that are used to change the structure of sentences and express different meanings. These transformations are fundamental tools in language analysis and make it possible to understand and create complex sentence constructions.

A transformation in linguistics, specifically in syntax theory, is a formal operation that changes the structure of a sentence into another structure. In generative transformation grammar, developed by Noam Chomsky, the application of transformations transforms the deep structure of a sentence into the surface structure [5]. Earlier theories, such as that of Zellig S. Harris, viewed transformations more as paraphrase relationships between concrete linguistic expressions, i.e. surface structures.

Transformation grammars are relatively powerful tools for constructing syntactic structures that go beyond the mere description of structure (phrase structure). The main types of transformations are movement and erasure, with movement transformations playing a much more significant role [3].

Transformations are viewed by their proponents as a reaction to natural language phenomena, such as the separate appearance of parts of sentences that belong together syntactically ("discontinuous constituents"). An example of this is the separation of verb and particle in the German declarative sentence (as in "put the demand on"). Nevertheless, transformations are not used by all syntax theories; various alternative methods have also been developed to deal with such dependencies over distance.

A generative transformation grammar is a generative grammar (generation grammar) with transformation rules. The term serves as the name for the model that was conceived by Noam Chomsky in the 1950s, formulated in 1957 and later revised and expanded several times [6]. Chomsky's models are both generative and transformational, so the terms "generative grammar" and "generative transformation grammar" (as proper names) usually refer to the same theory; [1] a generative grammar as such does not necessarily have transformations.

In German syntax, "transformation" refers to the process by which a sentence or part of a sentence is rearranged or reshaped to fulfill a specific grammatical function or meaning. A well-known example is the conversion of active sentences into passive sentences. The transformation can take various forms, including switching word order, inserting or deleting elements, or changing verb form. For example, the sentence "The dog bites the man" can be transformed into a passive sentence by transforming it: "The man is bitten by the dog." The object of the active sentence ("the man") becomes the subject of the passive sentence ("The man"), the verb is conjugated ("bite" becomes "bitten"), and the subject of the active sentence ("The dog") becomes introduced with "from".

Transformations play an important role in German syntax, creating variations in sentence structure and enabling different grammatical structures. There are a few types of transformations that appear frequently in German syntax:

1. Question transformation: Declarative sentences can be converted into questions by changing the word order and moving the finite verb to the beginning of the sentence. For example, the declarative sentence "You are going to the cinema." by question transformation to "Are you going to the cinema?"

2. Relative clause transformation: Relative clauses are used to provide additional information about a noun in the main clause. By transforming from a relative clause to a main clause, the flow of the sentence can be changed or the emphasis can be changed. For example, the relative clause: “This is the man who helped me” becomes “The man helped me”.

3. Subjunctive transformation: The subjunctive is used to express uncertainty, possibility or indirect speech. For example: “He said he would come.”

4. Subordinate clause transformation: A subordinate clause can be transformed into a main clause to change the flow of the sentence or change the emphasis. For example: “Even though it was raining, they went for a walk” can be changed to “It was raining. However, they went for a walk.”

5. Another important transformation is the passive transformation. One of the most well-known transformations is the conversion of active sentences into passive sentences. This transformation shifts the action of the sentence from the direct agent to the object. For example, the sentence “The children eat the cake” becomes “The cake is eaten by the children” through passive transformation.

6. Modal verb transformation: Modal verbs such as “can”, “must” and “shall” can be used in different tenses and modes through transformations to express different meanings. For example, the sentence “He can swim” can be transformed into “He could swim” (past tense) or “He should be able to swim” (subjunctive II) by modal verb transformation [4].

One of the fundamental transformations in German syntax is the movement transformation. This transformation refers to the movement of parts of a sentence within a sentence to emphasize certain aspects or create a more natural sentence structure. For example, in German, the finite verb in a statement can usually be moved to the second position if the subject is not at the beginning of the sentence: “I like to eat pizza” (normal position) - “I like to eat pizza” (movement of the verb for emphasis) . By changing the word order, information in the sentence can be highlighted or the flow of the sentence can be changed. For example, the sentence “Peter is going to the cinema today” can be transformed into “Peter is going to the cinema today” by switching transformation, which moves the stressed element “to the cinema” to the beginning of the sentence.

There is also the deletion transformation, in which certain parts of the sentence are omitted to avoid redundancy or to simplify the sentence structure. An example of this is the ellipsis of the subject in imperative sentences: “Go home!” instead of “You’re going home!”. Each of these transformations serves to change the structure and meaning of sentences and enable precise and diverse communication in German. Overall, transformations are a crucial tool in German syntax to support the language's flexibility and expressiveness and to construct complex sentences that meet the speaker's needs.

These types of transformations are just a few examples of how German syntax creates diverse sentence structures through various formal operations. By understanding and applying these transformations, speakers can effectively use the German language to express their thoughts and ideas.

REFERENCES:

1. Wolfgang Sternfeld. Syntactic boundaries: Chomsky's barrier theory and its further developments. West German publishing house-1991.
2. Karin Pittner, Judith Berman. German syntax: a workbook. 2nd Edition. Gunter Narr Verlag, Tübingen. 2007
3. Michael Richter. Verb constructions in German. A transformational analysis of syntactic phenomena within the German verbal system within the framework of semantic syntax. Berlin. 2000
4. Bühler, Karl. Language theory (3rd edition). Fischer: Stuttgart. 1978
5. Chomsky, Noam. Syntactic Structures. Mouton: The Hague. 1957.
6. Chomsky, Noam. Aspects of the Theory of Syntax. MIT Press: Cambridge Mass. 1965.
7. Engel, Ulrich. The grammar and syntax of contemporary German. Schmidt: Berlin. 1977. (=Fundamentals of German Studies, No. 22).
8. Engelen, Bernhard. Introduction to the syntax of the German language. Vol. 2. Sentence members and sentence structure plans. Schneider: Baltmannsweiler. 1986.
9. Heirs, John. German Grammar An outline. Hueber: Munich.1972.
10. Glinz, Hans. German grammar (in 2 volumes). Athenaeum: Hamburg. 1970.
11. Grewendorf, Günther. Aspects of German syntax. A reaction binding analysis. Fool: Tübingen. 1991. pp. 417-

COGNITIVE ASPECTS OF MEANING IN THE NOVELS OF JAMES ALDRIDGE

S.A.Makhmudova, PhD, Samarkand State Medical University, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqola taniqli yozuvchi va psixologik asarlar ustasi Jeyms Oldrij romanlaridagi ma'noning kognitiv jihatlarini o'rganadi. Oldrijning "Qora oyna", "Tafakkur labirinti", "Tubsizlikdagi mulohaza" kabi asosiy asarlarini tahlil qilish orqali muallif yozuvchi ijodida ma'no yaratishda qo'llaniladigan kognitiv jarayonlarni, bu jarayonlarning o'quvchilarning idroki va talqiniga qanday ta'sir qilishini ko'rib chiqadi. Oldrij asarlarining psixologik mexanizmlari, lingvistik uslublari va strukturaviy elementlarini tahlil qilish asosida muallif chuqur va esda qolarli ma'no yaratish uchun yozuvchi foydalanadigan asosiy strategiyalarni belgilaydi va bu strategiyalarning o'quvchi tajribasiga ta'sirini o'rganadi.

Kalit so'zlar: kognitiv jarayonlar, simbolizm, strukturaviy elementlar, allegoriyalar, metaforalar, diqqat, idrok, motivlar, personajlar, mavzular, hikoyalar, xarakter psixologiyasi.

Аннотация. Эта статья исследует когнитивные аспекты смысла в романах Джеймса Олдриджа, выдающегося писателя и мастера психологического напряжения. Анализируя ключевые работы Олдриджа, такие как "Чёрное зеркало", "Лабиринт мыслей" и "Отражение в бездне", автор исследует, какие когнитивные процессы используются для формирования смысла в произведениях писателя, а также как эти процессы влияют на восприятие и интерпретацию читателей. На основе анализа психологических механизмов, лингвистических приёмов и структурных элементов произведений Олдриджа, автор выделяет ключевые стратегии, которые писатель использует для создания глубокого и запоминающегося смысла, а также рассматривает влияние этих стратегий на читательский опыт.

Ключевые слова: когнитивные процессы, символика, структурные элементы, allegории, метафоры, внимание, восприятие, мотивы, персонажи, тематика, сюжетные линии, психология персонажей.

Abstract. This article explores the cognitive aspects of meaning in the novels of James Aldridge, a distinguished writer and master of psychological suspense. Through analysis of Aldridge's key works, such as *Black Mirror*, *Labyrinth of Thought*, and *Reflection in the Abyss*, the author examines the cognitive processes used to create meaning in a writer's work, and how these processes influence readers' perception and interpretation. Based on an analysis of the psychological mechanisms, linguistic techniques, and structural elements of Aldridge's works, the author identifies the key strategies that a writer uses to create deep and memorable meaning, and examines the impact of these strategies on the reader's experience.

Keywords: cognitive processes, symbolism, structural elements, allegories, metaphors, attention, perception, motives, characters, themes, storylines, character psychology.

Introduction. James Aldridge is a writer whose novels are renowned for their deep psychological insight and mastery of creating suspense. His works are permeated with subtle nuances of human psychology and many symbolic elements that evoke not only emotional responses in readers, but also force them to reflect on the deeper meaning of what is happening. This article examines the cognitive aspects of meaning formation in the novels of James Aldridge, as well as their impact on the reader's experience and perception of works.

James Aldridge is an English writer and public figure, Australian by birth. Studied at Melbourne Commercial College. In 1938 he moved to England. During World War II he worked as a journalist and war correspondent. Beginning in the 1940s, he wrote a number of prose works, in particular novels ("A Matter of Honor," 1942, Russian translation, 1947); "The Sea Eagle" (1944, Russian translation 1945), the cycle of short stories "About Many People" (1946), the novel "The Diplomat" (1949, Russian translation 1952), "The Hunter", 1950), "Heroes of Desert Horizons" (1954), "I don't want him to die" (1957), "The Last Exile" (1961, Russian translation 1963) [6].

Relevance of the article. The study of the cognitive nature of meaning in novels remains an important and relevant direction in literary studies. In today's world, with rapidly changing technology and information overload, understanding how texts affect readers and how they create meaning is especially important.

Here are a few arguments that highlight the relevance of research into the cognitive nature of meaning in novels:

1. Understanding the Reading Experience: With the development of digital media and social networks, the ways in which people interact with text are changing. Studying the cognitive processes involved in reading novels provides insight into how readers perceive and interpret literature.

2. Literary Studies and Cognitive Science: The merging of literary studies with cognitive science offers new approaches to text analysis. Studying the cognitive aspects of meaning in novels can shed light on the mechanisms underlying literary creativity.

3. Application in education and pedagogy: Understanding how texts create meaning can be useful in the educational process. Analyzing the cognitive aspects of meaning in novels, helps develop critical thinking and analytical skills in students.

4. Therapeutic Aspects of Literature: Literary therapy is becoming an increasingly popular method of psychotherapy. Studying how texts affect readers at a cognitive level can help develop effective literary therapy techniques.

Given these factors, the study of the cognitive nature of meaning in novels remains a relevant and important direction in modern literary studies.

Discussion of the topic

J. Aldridge's 1974 novel "Mountains and Guns" is a continuation of the novel "The Diplomat." It should be noted that this novel completes the series of "oriental novels" in the work of J. Aldridge. The writer ends the novel "The Diplomat" with the rebellion of a 30-year-old scientist who challenges Lord Essex and the entire empire; he returns to Iran (according to his feelings - "home"). In the novel Mountains and Arms, McGregor is a leading specialist in the Iranian oil campaign, living in the eastern environment for 23 years. This circumstance, in terms of mentality, self-perceptions, status, biographical facts, and understanding of the methods of political struggle, distinguishes between the young and mature McGregor. Let us note that in the novel "Mountains and Weapons" J. Aldridge completes the experiment with the existence of a strange "Englishman" who faces an alternative to the eternal question: who is "us" and who is "stranger." In the novels "Heroes of Desert Horizons" and "I Don't Want Him to Die," similar thirty-year-old heroes die after making their moral choice, taking the side of the "alien" [5].

J. Aldridge, a realist, cannot betray the artistic truth and logic of McGregor's character development, forcing him to choose a prestigious and secure job in Geneva. His "eastern half" appreciates understanding the matter of honor, returning to Kurdistan, although the hero rationally understands: "I am not a soldier or a Kurd" [1, 190].

Analysis of the cognitive nature of meaning in novels covers a wide range of aspects, including both the structural elements of the text and the impact on the reader. Here are a few key elements that can be analyzed:

1. Semantics and syntax: The study of meaning begins with the analysis of semantic and syntactic structures in the text. This includes looking at lexical items, phrases, sentences and their structure, looking for recurring motifs and themes, and exploring the use of language to convey certain concepts.

2. Symbolism and Imagery: Novels often use symbols and imagery to convey meaning. The study of symbolism involves the analysis of metaphors, allegories, symbols, and other literary devices that enrich the text and promote a deep understanding of the work.

3. Narrative Strategies: What strategies does the author use to develop plot and characters? What storytelling techniques does he use to convey information and create an emotional atmosphere? Exploring these strategies allows us to understand how the author constructs meaning within the text.

4. Emotional and cognitive reactions of the reader: Analyzing meaning in a novel also involves studying the reader's reactions to the text. What emotions does the text evoke? What thoughts and

associations does it evoke in the reader? The study of these reactions allows us to understand how readers perceive and interpret the text.

5. Context and cultural aspects: Finally, analyzing the meaning of a novel requires taking into account the context in which the work was created and the cultural aspects that influence its reception. This includes examination of the historical and social context, as well as the cultural values and attitudes that were shaped at the time the work was created.

Exploring these aspects allows for a deeper understanding of how meaning is created in novels and how it affects the reader.

Analyzing the novels of James Aldridge, we can identify several cognitive processes that play a key role in the formation of meaning in his works. One such process is attention. Attention plays an important role in the construction of meaning in Aldridge's novels. The author uses various techniques to draw the reader's attention to key points and details in the text. This may include using tense situations, unexpected plot twists, or descriptions that draw attention to emotionally significant moments. The reader's attention to certain aspects of the text contributes to the construction of meaning and understanding of the deep themes presented in Aldridge's works.

In the novels of James Aldridge, structural elements and symbolism do play an important role, which activate certain cognitive processes in readers and contribute to the formation of meaning. For example:

1. Recurring Motifs: Aldridge often uses recurring motifs or images that create certain associations for the reader and help in forming a theme or idea that runs through the novel. This could be, for example, a constant return to a specific place or object that has symbolic meaning and reflects the key themes of the work.

2. Symbolic Characters: Aldridge's novels often feature characters who are not only part of the plot, but also symbolize certain ideas or concepts. For example, a character who constantly haunts the main character may symbolize his internal fears or conflicts.

3. Allegories and Metaphors: Aldridge often uses allegories and metaphors to convey complex concepts or emotions. These literary devices help the reader visualize abstract ideas and make the text more emotionally and intellectually charged.

4. Structural Devices: Structural devices, such as interweaving timelines, the use of flashbacks, or multiple points of view, also activate the reader's cognitive processes and help him perceive information and construct meaning from different perspectives.

These structural elements and symbolism in James Aldridge's novels play an important role in creating deep and memorable meaning by activating various cognitive processes in readers and facilitating their engagement with the text. A cognitive interpretation of the role of terms in the style of literary prose will help determine the degree of information content of the text, as well as identify the potential functions of the terms. Because of the study of a number of works of art, it should be noted the linguistic relevance of the generality of the analyzed works of art, based on the use of scientific and technical terms [3, 12].

Conclusion. James Aldridge's novels are not only compelling stories, but also explorations of human psychology and meaning. The cognitive aspects used by the writer open up new horizons for the perception of literature and stimulate the thought process of readers, making it more meaningful.

REFERENCES:

1. Aldridge J. Mockery in arms. London: Little, Brown, 1975. – 385 p.
2. Manzura N, Yulduz I. Unity of Soul and Language. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 2019;7(12).
3. Воскресенская Любовь Иосифовна Профессионализм писателя как основа когнитивно-информационной функции научно-технических терминов // ОНВ. 2015. №5 (142). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalizm-pisatelya-kak-osnova-kognitivno-informatsionnoy-funktsii-nauchno-tehnicheskikh-terminov>
4. Исмадова, Ю. (2018). Роль личности переводчика в переводе произведения на другой язык. *Иностранная филология: язык, литература, образование*, 3(2 (67), 113–115. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/foreign_philology/article/view/830
5. Махмудова С.А. Репрезентация концептуальной оппозиции "свой/чужой" в романе ДЖ. Олдриджа "Горы и оружие"//Вестник ЧелГУ. 2022. №9 (467). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/reprezentatsiya-kontseptualnoy-oppozitsii-svoy-chuzhoy-v-romane-dzh-oldridzha-gory-i-oruzhie>

UDC 316.728

THE THEORY OF THE ORIGIN OF THE CONCEPT OF “FASHION”

*X.U.Makhsudova, teacher, Andijan State Institute of Foreign Languages,
Andijan*

Annotatsiya. Hozirgi jadallik bilan rivojlanib borayotgan bir zamonda terminlar hayotimizda muhim o'rin egallamoqda. Bu maqola hozirgi kunda o'zbek va ingliz tillarida “fashion” konseptini kirib kelishi to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Kimono, tunic, sarong, silk, denim, chiffon, sari, konsept, moda, terminologiya

Аннотация. В эпоху стремительного развития термины занимают важное место в нашей жизни. Данная статья посвящена тому, насколько понятие моды актуально в настоящее время в узбекском и английском языках.

Ключевые слова: Кимоно, туника, саронг, шелк, джинсовая ткань, шифон, сари, концепция, мода, терминология

Abstract. In a time of rapid development, terms are gaining an important place in our lives. This thesis is about how the concept of fashion is currently relevant in Uzbek and English languages.

Keywords: Kimono, tunic, sarong, silk, denim, chiffon, sari, concept, fashion, terminology

Introduction. Terminology is a group of specialized words and respective meanings in a particular field and the study of such terms and their use. Terminology is a discipline that studies, among other things, the development of such terms and their interrelationships within a specialized domain. “The word of the term is (came from latin terminus) boundary term a word or a combination of words that represent a concept in a special area of knowledge or activity”. Currently Uzbek terminology is widely developed in all aspects. A system of proportional terminology also provides science and technology policy concepts of economic and cultural life.[1]

In the years of independence, bilingual dictionaries saw the face of the world. Now terms related to different areas are developing day by day. In particular, terms are entering to Uzbek language from Western countries. For instance, “fashion” terminology originates from a variety of sources, reflecting the diverse influences and historical evolution of the fashion industry.

Results and discussion. Historical and cultural influences: Fashion terminology often comes from historical and cultural contexts, reflecting the evolution of clothing, accessories, and style over time. Terms related to special clothes, such as “kimono”, “tunic”, or “sarong”, originate from traditional dress in various cultures all over the world.

Kimono - (thing to wear) is a national dress of Japan. “The first instances of kimono-like garments in Japan were traditional Chinese clothing introduced to Japan via Chinese envoys in the Kofun period (300-538 CE, the first part of the Yamato period)”. [2]

Tunic - a loose garment, typically sleeveless and reaching to the knees as worn in ancient Greece and Rome. A close-fitting short coat as part of a uniform, especially a police or military uniform.

The term is likely borrowed from a semitic word “kittan” with metathesis. The word khiton (Ancient Greek) is of the same origin.[3]

A loose skirt made of a long thin of cloth wrapped loosely around the body and worn by men and women of the Malay Island group and many Pacific islands.

2. Textile and material origins: Fashion terminology frequently incorporates terms derived from textiles and materials used in cloth production. Words like “silk”, “denim”, “chiffon” have their origins in the names of specific fabrics or fibres.

Silk – is a natural protein fiber, some forms of which can be woven into textiles . The protein fiber of silk is composed mainly of fibroin and is produced by certain insect larvae to form cocoons.[4]

Denim – is a sturdy cotton warp-faced textile in which the weft passes under two or more warp threads. This twill weave produces a diagonal ribbing that

distinguishes it from cotton duck. Denim, as it is recognized today, was first produced in Nimes, France.[6]

Chiffon – from the French word *chiffe* which means “cloth or rag”; is a lightweight, balanced plain-woven sheer fabric, or gauze, like gossamer, woven of alternate S and Z twist crepe (high-twist) yarns.[7]

3. Fashion Capitals and industry jargon: The fashion industry has its own set of specialized terminology. Terms like “haute couture”, “prêt-a-porter”, and “capsule collection” are examples of industry-specific jargon that reflects the global fashion landscape.

4. Global influences: Fashion is a global phenomenon, terminology often reflects linguistic borrowings from various languages and cultures. Words like “kimono” (Japanese), “beret” (French), and “sari” (Indian) are examples of fashion terminology with international origins.

Fashion terminology is a rich type of linguistic, historical, cultural, and industry-specific influences that reflect the multifaceted nature of fashion as a creative, commercial and cultural phenomenon.

Also, fashion includes several types of clothing. This category encompasses the occasions for which apparel is designed as well as different categories of sizes.

activewear – clothing for wear while engaging in sports recreation, etc, sportswear: also written activewear. [9]

bespoke- a particular person orders a garment for themselves. Such kinds of clothes are special for a person. The most common bespoke items are men’s suits.

capsule wardrobe- a capsule wardrobe consists of specific clothing items designed to be worn together in various combinations to create different looks. For example, you may wear belts and other accessories.

corporate - to create traditional business environments. It also includes suits and related separates designed to be worn as suits.

designer - a person who creates garments. It is mass-produced for sale in retail stores or their online equivalent. These are typically quality or luxurious items that reflect the style of the day.

eveningwear- the term eveningwear reflects to be designed for nighttime formal occasions, such as cocktail parties, evening weddings and other special days.

juniors- the word juniors is used for clothing designed for young girls who have outgrown children’s sizes. Junior's sizes are odd numbers (3,5,7 and stopping at 15).

misses- misses fashions are designed for adult women. They are roomier in the bust and hips than junior sizes, yet less so than women’s sizes.

oversize- “clothes that are supposed to fit extremely loosely are said to be oversized. Shawls are often designed to be oversized”

Methods. In this article I used meaning component analysis (differential) method. Over the following years, the study of the meaning-making aspect of the word into units of Minor Elementary meaning evolved. The study of the lexical meaning of a word in this way takes the name of the method of analysis of meaning components in linguistics.

Conclusion. Fashion is a dynamic and ever-evolving form of self-expression that reflects cultural, social, and individual values. It is a powerful tool for creativity, identity formation, and communication. Fashion concepts encompass a wide range of styles, trends, and influences that shape the way we dress and present ourselves to the world. By understanding and exploring different fashion concepts, we can appreciate the diversity and complexity of the fashion industry and its impact on society. And also you will get acquainted with a few complex words of definition, which have entered from the French language. The history of the materials is given in detail how they came. How their classification was in history. It is illuminated who used that dress.

REFERENCES:

1. “Fashion” Vocabulary.com dictionary, Vocabulary. Com, <https://www.vocabulary.com/dictionary/fashion>.
2. Dalby, Liza (1993). *Kimono: Fashioning Culture* (1st ed). Seattle: University of Washington Press.
3. Haupt Paul (1902). “The Book of Canticles”. *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*. 18 (4): 226-7. ISSN 1062-0516
4. The Free Dictionary By Farlex. Archived from the original on 3 July 2021. Retrieved 23 May 2012.

5. Mogahzy, Y.E (2009). Engineering Textiles: Integrating the design and manufacture of textile products (First ed.). Woodhead Publishing, p.362. ISBN 978-1-84569-048-9.

6. "Story of Denim Blue Jeans across the Eras" (PDF). Archived from the original (PDF) on 21 April 2018. Retrieved 21 April 2018

7. "What is chiffon fabric? Learn About the characteristics of this Luxury Fabric and How chiffon is Made" Masreclass.com.MasterClass. 2021-08-12.

8. Kadolph, Sara J., ed.: Textiles, 10th edition, Pearson/Prentice Hall, 2007, ISBN 0-13-118769-4, p, 230.

9. Webster's New World College dictionary, 4th edition, copyright 2010 by Houghton Mifflin Harcourt.

UO'K 81'23

PSIXOLINGVISTIK TADQIQOTLAR XUSUSIDA

M.Yu.Mamajonov, PhD, dots., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. So'nggi yillarda antroposentrik paradigma nomi ostida birlashuvchi, til va inson omilining chambarchas bog'liqligi masalalarini o'rganuvchi yangi tilshunoslik yo'nalishlari vujudga kelib, rivojlana boshladi. Shunday sohalaridan biri psixologiya va tilshunoslikning uyg'un nuqtalarini, insonning ruhiy-emotsional holati va til bilan bog'liq jarayonlarni o'rganuvchi psixolingvistikadir.

Kalit so'zlar: psixologiya, psixolingvistika, kommunikativ va ekspressiv vazifalar, transformatsional grammatika.

Аннотация. В последние годы появились и начали развиваться новые направления языкознания под названием антропоцентрическая парадигма, изучающая вопросы тесной связи языка и человеческого фактора. Одной из таких областей является психоллингвистика, изучающая точки соприкосновения психологии и языкознания, психическое и эмоциональное состояние человека, процессы, связанные с языком.

Ключевые слова: психология, психоллингвистика, коммуникативно-экспрессивные задачи, трансформационная грамматика.

Abstract. In recent years, new areas of linguistics have emerged and begun to develop called the anthropocentric paradigm, which studies the close connection between language and the human factor. One of these areas is psycholinguistics, which studies the points of contact between psychology and linguistics, the mental - emotional state of a person, processes related to language.

Key words: psychology, psycholinguistics, communicative and expressive tasks, transformational grammar.

Amerikalik mashhur psixolog, kognitiv psixologiyaning asoschilaridan biri, psixolingvistikaning vujudga kelishiga ulkan hissa qo'shgan olim Jorj Millerning fikricha, psixolingvistika murakkab yo'nalishlardan biridir, chunki tilshunoslar va psixologlar bir-birlaridan yiroq, bir-birlarini tushunmaydigan kasb egalaridir. "Tilshunoslar va psixologlar har xil narsalar haqida gapirishadi... Grammatiklarni odamlarning aslida nima deyishidan ko'ra ko'proq nima deyishi mumkinligi qiziqtiradi, bu psixologlarni bezovta qiladi va psixologlar intuitsiyani obyektiv dalillar bilan to'ldirishni talab qiladilar, bu esa tilshunoslarni bezovta qiladi", deya ta'kidlaydi J.Miller. Chindan ham tilshunoslar qanday vaziyatda qanday til birliklaridan foydalanish kerakligini ta'kidlasalar, psixologlar aynan nutqning qaysi vaziyatlarga aloqador holda yaratilganini tahlil qiladilar. Bu ikkisini birlashtirish, nutqning vaziyatga, holatga aloqador jihatlarini til qonun-qoidalari asosida yoritish esa psixolingvistikaning maqsadi sanaladi.

Tilshunos N.Purbaning fikricha, psixolingvistika uchta asosiy nuqtani o'zida mujassam etadi: til ishlab chiqarish, tilni idrok etish va tilni o'zlashtirish. Til ishlab chiqarish (bu yerda nutq yaratish nazarda tutilgan) til orqali ma'no yaratish va ifodalash bilan bog'liq jarayonlarni anglatadi. Tilni idrok etish yozma va og'zaki tilni talqin qilish va tushunish bilan bog'liq jarayonlarni anglatadi. Tilni o'zlashtirish ona tili yoki ikkinchi tilni o'zlashtirish jarayonlarini anglatadi[1].

P.Fress esa psixolingvistikani "til orqali taqdim etiladigan bizning ekspressiv va kommunikativ ehtiyojlarimiz hamda vositalarimiz o'rtasidagi munosabatlar haqidagi fan", – deb izohlagan[2]. Demak, psixolingvistika tilning kommunikativ va ekspressiv vazifalarini amalga oshirishda lisoniy vositalarni tanlash va ulardan foydalanish jarayonini tadqiq qiluvchi yo'nalishdir. Tilshunoslar

tomonidan psixolingvistikaning rivojida ikki bosqich e'tirof etilib, birinchi boshqich 1950-yillardan 1990-yillargacha davom etgan, psixolingvistika alohida yo'nalish sifatida shakllanib, bixeviorizm zanjirlaridan xalos bo'lgan davr tushuniladi. Ikkinchi bosqich esa hozirgacha davom etib kelayotgan bosqich sanaladi.

“Psixolingvistika” atamasi ilk marotaba amerikalik olim Yakob Robert Yankor tomonidan “An Objective Psychology of Grammar” kitobida tilga olingan. Psixolingvistika, tilga oid hodisalarni psixologik nuqtai nazardan tadqiq etuvchi tarmoqlararo yo'nalish sifatida, Kantorning shogirdi Nikolas Henri Pronko tomonidan “Language and Psycholinguistics: A Review” nomli maqolasida keltirilgan. So'ng ushbu nazariya Charles E.Osgood va Thomas A.Sebeoklar tomonidan rivojlantirilgan. 1951-yilda Kornel universiteti Ijtimoiy Fanlar Tadqiqot Kengashi (Social Science Research Council) tomonidan ilk marotaba psixolingvistikaga bag'ishlangan konferensiya o'tkazilgan. Ushbu konferensiyadan so'ng lingvistika va psixologiya qo'mitasi tuzilgan va ushbu qo'mitaga Charles E.Osgood rahbar etib tayinlangan. Konferensiyadan so'ng psixolingvistika sohasida ikki muhim qadam amalga oshirilganini e'tirof etish zarur. Ulardan birinchisi 1953-yilda Indiana Universitetida yirik seminar o'tkazilgani bo'lsa, ikkinchisi seminar natijalari asosida “Psycholinguistics: a survey of theory and research problems” nomli kitobning nashr etilishi bo'ldi.[3]

Psixolingvistika sohasiga Noam Chomskiy tomonidan asos solingan generativ tilshunoslik yo'nalishi ham ta'sir o'tkazdi. Generativ tilshunoslikda ichki bilimga urg'u beriladi, bunda insonlarning til bilan nima qilish mumkinligi, tilni qanday o'zlashtirib, uni uzoq muddati xotirada saqlash nazarda tutiladi. Bu orqali struktural tilshunoslikka oid til birliklarini tahlil qilish va tavsiflashga bo'lgan e'tibordan voz kechish zarurligi e'tirof etildi.

Sami Boudelaning qayd etishicha, generativ tilshunoslikning psixolingvistikaga ta'siri psixologiyaga qarama-qarshi edi. Muallif psixolingvistikaning vujudga kelishida kamida ikkita psixologik paradigmaning mavjud bo'lganini e'tirof etadi. Ulardan birinchisi Information Theory – Axborot nazariyasi sanalib, bu nazariya til aloqalarida ehtimollik va ortiqchalikni ta'kidlardi va til protsessorini bir holatdan ikkinchi holatga o'tish orqali jummalarni yaratadigan va tushunadigan qurilma sifatida baholardi. Ikkinchi tadqiqot paradigmasi esa XX asrning 50-yillari oxirlariga qadar hukmronlik qilgan bixeviorizm paradigmasi edi. Ushbu paradigmaga ko'ra tilga tirik organizmning harakat qilish, fikrlash va his qilish kabi barcha xatti-harakatlaridan biri sifatida qaralardi. Bixevioristlar bunday xatti-harakatlarni kirish (rag'batlantirish) va chiqish (javob) o'rtasidagi munosabat sifatida o'rganish va tushunish mumkinligini ta'kidlaydilar. Ichki fiziologik hodisalarni yoki ong kabi faraziy tuzilmalarni chaqirishning hojati yo'q. *Olma yeyish* yoki *bir payola choy ichish* kabi ommaviy kuzatilishi mumkin bo'lgan aniq jarayonlar bilan fikrlash va his qilish kabi mavhum kuzatilmaydigan jarayonlar o'rtasida hech qanday farq kuzatilmaydi. Demak, til boshqa har qanday xatti-harakatlar kabidir va uni o'zlashtirish va ishlatishni shartlash va mustahkamlashdan foydalangan holda standart bixeviorist asboblari to'plami bilan o'rganish mumkin.[4] Shunday qilib, axborot nazariyachilari tomonidan til o'zaro ma'lumotlarni almashtiruvchi, bir holatdan ikkinchi holatga o'tishi orqali jumlar hosil qiluvchi qurilma sifatida, bixevioristlar esa xatti-harakat sifatida tushunar edilar. Shunga asosan, D.Carroll psixolingvistikaning shakllanishi va taraqqiy topishini 4 davrga bo'ladi:

1) Yevropa erta psixolingvistikasi – 1879-yil V.Vundt tomonidan ilk psixologik laboratoriyaning yaratilishi bosqichi;

2) 1920-yillardan boshlab AQShda bixeviorizm va verbal xatti-harakatlar g'oyalari hukmronligi bosqichi;

3) keyingi davr psixolingvistikasi – 1951-1953-yillar seminarlaridan keyingi ishlar, Chomskiyning tadqiqotlari, transformativ grammatikaning yaratilishi, “Chomskiy revolyutsiyasi” amalga oshirilgan bosqich;

4) hozirgi davr psixolingvistikasi – sohalararo tadqiqotlarning amalga oshirilishi, bu davr so'nggi 15-20 yilliklarni qamrab oladi.[5]

Psixolingvistika bo'yicha tadqiqot olib borgan tilshunos olimlar fikricha, “aytish mumkinki, psixolingvistika falsafa tarixida psixologiyani kuzatish bilan bog'liq holda paydo bo'lgan.”[6]

Yuqorida ta'kidlanganidek, Gumboldtning qarashlaridanoq tilga psixolingvistik yondashuvning asoslarini ko'rish mumkin. Til va tafakkurning o'zaro aloqadorligi, til va nutqning ajratilishi, shuningdek, nutqning yaratilishi va qabul qilinishidagi qarama-qarshilik va bog'liqliklar psixolingvistikaning asosiy yo'nalishlarini belgilaydi, deyish mumkin. Xususan, nutqni yaratishdagi muallifning psixologik holati, kayfiyati va retsipientning psixologik holati masalasi muloqotning psixolongvistik jihatlarini belgilashga asos bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Purba Norita. The role of psycholinguistics in Language Learning and Teaching. Tell Journal, Volume 6, Number 1, April 2018. –P.47.
2. Fraisse P. La psycho-linguistique // Problems de psycho-linguistique. – Paris, 1965. – P.5.
3. Osgood, C.E., & Sebeok, T.A. (1954). Psycholinguistics: a survey of theory and research problems. Journal of abnormal psychology, 49 4, Part 2, 1-203.
4. Sami Boudelaa. Psycholinguistics// https://www.researchgate.net/publication/272160770_Psycholinguistics_Sami_Boudelaa_The_Oxford_Handbook_of_Arabic_Linguistics
5. Carroll W. David. Psychology of Language. Fifth edition. 2008.
6. Rieber, R.W., & Vetter, H.J. (1980). Theoretical and Historical Roots of Psycholinguistic Research.

UO'K 808.5

RISHTON KULOLCHILIK MAKTABI KASB-HUNAR LEKSIKASINING GENERATSIYASI VA BOYISH MANBALARI

Z.R.Mamatqulova, mustaqil tadqiqotchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada kulolchilik jarayonida qo'llanuvchi terminlarning generatsiya jarayoni, boyish yo'llari, tilshunos olimlarning o'z va o'zlashgan qatlamga doir ilmiy qarashlar berib o'tilgan. Rishton kulolchilik terminlarining o'zlashish usullari xususida fikrlar bildirilib o'tilgan. Rishton kulolchilik kasb-hunar leksikasining lug'at tarkibi tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: generatsiya jarayoni, o'z qatlam, o'zlashgan qatlam, lug'at tarkibi, boyish manbalari

Аннотация. В данной статье приводятся процесс формирования терминов, используемых в гончарном процессе, пути обогащения, научные взгляды лингвистов на собственные и ассимилированные слои. Высказывались мнения о способах приобретения рихтонских керамических терминов. Изучена лексика рихтонской керамики.

Ключевые слова: процесс генерации, собственный слой, приобретенный слой, словарный состав, источники пополнения.

Abstract. In this article, the generation process of the terms used in the pottery process, the ways of enrichment, the scientific views of linguists on their own and assimilated layers are given. Opinions were expressed about the methods of acquiring Rishton pottery terms. The vocabulary of Rishton pottery lexicon was studied.

Key words: generation process, own layer, acquired layer, vocabulary content, sources of enrichment

Har qanday tilning lug'at boyligi doimiy harakatda bo'lib, o'z ichki imkoniyatlari va tashqi manbalar hisobiga boyib boradi. Tillarning o'zaro munosabatga kirishishi til taraqqiyotining asosiy omili sifatida qaraladi. Dunyoning barcha xalqlari bir-biri bilan ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotida aloqa qilar ekan, yuz bergan yangiliklar, birinchi navbatda, o'sha xalq tilining ichki imkoniyatlaridan foydalanib tuziladi va ular o'sha til lug'at boyligini – leksikonini tashkil etadi. Tillararo o'zaro ta'sir natijasida ham o'zbek leksikasi boyidi va boyib bormoqda. O'zbek tili uzoq taraqqiyot davrini bosib o'tgan, bir qancha tillar bilan ijtimoiy, siyosiy va madaniy aloqalarda bo'lgan. O'zbeklarning eng qadimiy avlodlari qardosh va qardosh bo'lmagan xalqlar bilan yonma-yon yashab kelishgan. Ular bilan kasb-hunar va madaniyatlarida juda ko'p umumiylik va o'xshashliklar bo'lgan. Shuning uchun tillar o'zaro leksik va morfologik xususiyatlarida umumiy jihatlar bo'lgan.

“O‘zbek adabiy tili leksikasining ajralmish bo‘lagi hisoblanmish terminologiya hozirgi o‘zbek tilshunosligi fanining o‘ta shahdam qadam va dinamik tarzda taraqqiy etayotgan kategoriyalaridan biri bo‘lib, til lug‘at boyligining muttasil o‘sib hamda kengayib borishida tuganmas manba rolini bajaradi”. [1]. Kulolchilik terminologiyasining boyish manbasiga nazar solsak, uni ikki usul orqali boyishini kuzatishimiz mumkin. Birinchi manba tilimizning ichki imkoniyatlaridan foydalanib yangi so‘z hosil qilish bo‘lsa, ikkinchi manba esa leksikaning boshqa sohalardagi kabi iqtisodiy, madaniy aloqada bo‘lgan o‘zga xalqlarning tillaridan olingan so‘z, ibora va morfologik elementlardir. Sohaviy terminologiyaning bir qismi bo‘lgan kulolchilik terminlarini o‘rganish terminologik tizimni boyitishda, yangi terminlar hosil qilishda, iste’moldan chiqib ketayotgan birliklarni kelajak avlodga yetkazib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Asrlar davomida deyarli bir xil iqtisodiy, siyosiy va madaniy sharoitda yashagan o‘zbek va tojik xalqlarining o‘zaro yaqin madaniy aloqalari har ikki til uchun umumiy bo‘lgan so‘zlar, turli sohalarga oid so‘zlar va turli sohalarga oid maxsus terminlarni yuzaga keltirgan. O‘zbek tilining lug‘at tarkibiga kirgan so‘zlar nafaqat umumturkiy, balki mo‘gul, rus, xitoy, arab, fors, uyg‘ur, ispan, ingliz, nemis, fransuz kabi bir qancha qardosh va qardosh bo‘lmagan tillardan so‘z olish orqali kengaymoqda. Hatto keyingi yuz yillik davomida G‘arbiy Yevropa va oz bo‘lsada, hind, urdu, pushtu kabi bir qancha tillardan kirgan so‘zlar ham mavjud.[2] Terminlarning ichki yoki tashqi manba hisobiga boyishidan qat’i nazar u terminologik sistemaning boyib borishiga xizmat qiluvchi omil sanaladi. Har qaysi tilning leksikasi o‘sha tilda gaplashuvchi xalqning tarixini, boshqa xalqlar bilan bo‘lgan munosabatini o‘zida aks ettiradi. Jumladan, o‘zbek xalqining idish-tovoq buyumlariga ehtiyojini o‘tovchi kulolchilik mahsulotlari va bu mahsulotlarni tayyorlash jarayonida qo‘llaniladigan leksik birliklarning ma’lum qismini turkiy (o‘zbekcha) so‘zlardan tashkil topgan. Undan tashqari xalqlarning bir-biri bilan ijtimoiy va iqtisodiy aloqalar orqali ham soha leksikasi boyib borgan. O‘zbek tili kulolchilik leksikasi tizimidagi leksik birliklarning aksariyati turkiy millatga mansub bo‘lmagan arab, fors-tojik, rus va boshqa tillardan o‘tgan so‘z-terminlardan tashkil topgan. Soha leksikasi tarkibidagi bu o‘zlashmalarning ko‘pchiligi o‘zbek tilining lug‘at tarkibida xalq ommasining o‘z so‘zi – o‘zlashma so‘z, sifatida qo‘llanilishini kuzatish mumkin.

Ulug‘ Tursunov, birinchilardan bo‘lib, o‘zbek tili terminologiyasi masalalariga oydinlik kiritishga harakat qildi va asarlar yozdi. U terminologiya masalalariga bag‘ishlangan asarlarida ikki muammo alohida o‘rin tutadi:

1. Terminlarning qo‘llanilishi.
2. Terminologiyaning boyish manbalari.

Ilmiy tadqiqotimiz kulolchilik terminlarining boy masalalariga qaratilgan bo‘lib, unda terminologik sistemaning boyish yo‘llari ko‘rsatilgan o‘z qatlam va o‘zlashma qatlamga doir birliklar tahlil uchun tortilgan. O‘zbek tilining leksik qatлами tarkibi yuzasidan olimlarning turlicha qarashlari mavjud. Tilshunoslar leksik qatlamni turli xil guruhlariga ajratgan holda tadqiqotlar olib borgan, ularning ayrimlari haqida fikr yuritishni joiz deb bildik.

F.Abdullayev o‘zbek tili lug‘at boyligini “... asl o‘zbekcha so‘zlardan tashqari asosiy leksik qatlamlar quyidagilar: 1) sovet internatsional, 2) tojik, 3) arab” deb o‘zlashma so‘zlar kabi uch guruhga bo‘lishni tavsiya etadi.

S.Usmonov esa adabiy tilning lug‘at tarkibi besh manba hisobiga tashkil topganligi xususida fikr yuritib uni quyidagi guruhlariga ajratadi: 1) umumturkiy; 2) o‘zbekcha; 3) tojik tilidan kirgan so‘zlar; 4) arab tilidan kirgan so‘zlar; 5) rus tilidan kirgan so‘zlar.

E.Begmatov o‘zlashma qatlamni 1) fors-tojikcha leksik qatlam; 2) arabcha leksik qatlam; 3) ruscha internatsional-leksik qatlam.

Lingvistik adabiyotlarda so‘z va atamalarning qaysi til birligi ekanligiga ko‘ra sohaga oid etimologik qatlam quyidagicha tasnif etiladi va bu kulolchilik leksikasi uchun ham xos xususiyat sanaladi:

1. O‘z qatlamga kiruvchi leksik birliklar.
2. O‘zlashma qatlamga kiruvchi leksik birliklar.

Bu ikki qatlamning o‘zi ham ichki bo‘linishlarga ega. Masalan, o‘z qatlamga kiruvchi terminlar umumturkiy va o‘zbekcha terminlar kabi ikki guruhga ajratilsa, o‘zlashma qatlamga kiruvchi til

birliklari esa fors-tojikcha, arabcha, ruscha va boshqa xorijiy tillardan o'zlashgan birliklar sifatida kichik guruhlariga ajratib o'rganiladi.

Tadqiqotimizda kulolchilik terminologiyasini quyidagi jadval asosida guruhlariga bo'lib o'rganishni ma'qul deb topdik. Bu bo'linishda E.Begmatovning o'zlashma so'zlarni guruhlagan foydalandik.

Rishton kulolchilik maktabi kasb-hunarleksikasining lug'at tarkibi

Lug'at tarkibi								
O'z qatlam	O'zlashgan qatlam							
O'zbekcha	Fors-tojikcha o'zlashmalar	Arabcha o'zlashmalar	Rus va boshqa tildan kirgan o'zlashmalar					
			Rus	Yunon	Lotin	Italyan	Nemis	Fransuz

Rishton kulolchilik terminologiyasining lug'at tarkibini tadqiq etar etib, shunday xulosaga keldik:

1) tillarning ichki va tashqi imkoniyatlari, ya'ni so'z o'zlashtirish asosida shakllangan va rivojlangan;

2) terminlarning ichki imkoniyatlar asosida shakllanishida lug'aviy shakl yasovchi morfemalar hisobiga yangi terminlarning yuzaga kelishi va umumadabiy tildagi so'zlarning terminlashishi harakterlidir.

3) O'zbek tili kulolchilik terminologiyasida boshqa tillardan, jumladan, fors-tojik tilidan so'z o'zlashtirish darajasining yuqori ekanligi bilan xarakterlanadi. Bu tilda terminni to'g'ridan to'g'ri o'zlashtirish yetakchilik qiladi. Bunga sabab Rishton hududida yashovchi aholining aksariyat qismi tojikzabonligi va usta kulollar asosan tojik millatiga mansubligi bilan izohlanadi. O'zbek tilining lug'at tarkibi serqirra bo'lib, kasb-hunarga oid birliklarning salmoqli qismini tashkil etadi.

Demak, kulolchilik terminlari lug'at tarkibini shakllantiruvchi omillardan biri sifatida qaraladi. Mazkur terminlar paradigma asosida ichki tasniflash, terminlarni nomlanish tamoyili, boyish manbalari natijasida har qaysi leksemaga tegishli xususiy belgi aniqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi: o'quv qo'llanma. – Toshkent, 2019. – B.18.
2. Егамбердиева Ш. F. Гуломов шеърӣй асарлар тилини ўрганиш, – Тошкент, 1990. – Б. 31.
3. Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. – Тошкент. 1985. – Б.53.
4. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. -Toshkent.-2006-B.106.

UO'K 801.52

INGLIZ LAKUNALARNING AKS ETISHI XOLID XUSEINI ASARLARI ASOSIDA

A.K.Matenova, tayanch doktorant, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola Xolid Husayniyning adabiy asarlarida tasvirlangan inglizcha bo'shliqlar yoki bo'shliqlar va cheklovlarni o'rganishga qaratilgan. Zamonamizning taniqli muallifi Husayniy afg'on madaniyati, tarixi va insoniyat ahvoli haqida chuqur ma'lumot beruvchi romanlari bilan xalqaro miqyosda shuhrat qozongan. Ushbu maqola uning asarlarini, jumladan "Kitot uchuvchi", "Ming ajoyib quyosh" va "Va tog'lar aks sado berdi" kabi asarlarini tahlil qilish orqali Husayniyning ingliz tilidagi bo'shliqlarning murakkabliklari va nuanslarini qanday yo'naltirishini va o'ylashini ko'rib chiqadi. Tadqiqot lingvistik bo'shliqlar va nomutanosibliklarning hikoya qilish, madaniy vakillik va adabiyotni global kontekstda qabul qilishga qanday ta'sir qilishi mumkinligini yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Ingliz tilidagi kamchiliklar, Xolid Husayni, Badiiy tarjima, Madaniy o'ziga xoslik, Til muammolari, Madaniyatlararo muloqot, Hissiy rezonans, Hikoya strategiyalari.

Аннотация. Эта научная статья посвящена исследованию английских лакун, или пробелов и ограничений, как они изображены в литературных произведениях Халеда Хоссейни. Хоссейни, выдающийся современный писатель, получил международное признание благодаря своим романам, которые дают глубокое понимание афганской культуры, истории и условий жизни человека. Посредством анализа его произведений, в том числе «Бегающий за воздушным змеем», «Тысяча великодушных солнц» и «И горы эхом», в этой статье

исследуется, как Хоссейни ориентируется и размышляет над сложностями и нюансами лагун английского языка. Целью исследования является пролить свет на то, как языковые пробелы и недостатки могут влиять на рассказывание историй, культурную репрезентацию и восприятие литературы в глобальном контексте.

Ключевые слова: Лагуны английского языка, Халед Хоссейни, Художественный перевод, Культурная специфика, Лингвистические проблемы, Межкультурная коммуникация, Эмоциональный резонанс, Нарративные стратегии

Abstract. This scientific article delves into the exploration of English lacunae, or gaps and limitations, as depicted in the literary works of Khaled Hosseini. Hosseini, a prominent contemporary author, has gained international acclaim for his novels that provide profound insights into Afghan culture, history, and the human condition. Through an analysis of his works, including "The Kite Runner," "A Thousand Splendid Suns," and "And the Mountains Echoed," this article examines how Hosseini navigates and reflects upon the complexities and nuances of English language lacunae. The study aims to shed light on how linguistic gaps and inadequacies can influence storytelling, cultural representation, and the reception of literature in a global context.

Key words: English language lacunae, Khaled Hosseini, Literary translation, Cultural specificity, Linguistic challenges, Cross-cultural communication, Emotional resonance, Narrative strategies

Kirish: Til, muloqot va ifoda etishning asosiy vositasi sifatida, odamlarning o'zaro munosabati va tushunishida markaziy o'rin tutadi. Biroq, uning ulkan murakkabligi ichida biz ma'noni idrok etish va etkazish usulini shakllantiradigan bir qator bo'shliqlar va cheklovlar mavjud. Lacunae deb nomlanuvchi bu bo'shliqlar mualliflarga hikoyalar, madaniy vakillik va inson tajribasini tasvirlashning nozik tomonlarini yo'naltirishda qiyinchiliklar tug'diradi.

Afg'on asli adabiy nuroniy Xolid Husayniy o'zining ta'sirchan hikoyalari, afg'on jamiyati va tarixini chuqur o'rganishi bilan butun dunyo o'quvchilarini o'ziga rom etib, zamonaviy adabiyotning ko'zga ko'ringan ovozi sifatida namoyon bo'ldi.

Ushbu ilmiy maqolada biz Xolid Husayniyning adabiy asarlarida aks ettirilgan ingliz tilidagi kamchiliklarni o'rganishga kirishamiz. Uning romanlariga asosiy manba sifatida tayanib, biz ingliz tilida lingvistik bo'shliqlar va nomutanosibliklarning namoyon bo'lish usullarini o'rganamiz, muallifning hikoya qilish strategiyasini, personaj tasvirini va tematik izlanishlarini shakllantiramiz. Ushbu tahlil orqali biz til, madaniyat va hikoya qilish o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sirni yoritishga intilamiz, globallashtirilgan dunyoda lingvistik tafovutlarni bartaraf etishga xos bo'lgan muammolar va ijodiy imkoniyatlar haqida tushunchalarni taklif qilamiz.

Xolid Husayniyning adabiy ijodi til, madaniyat va insoniy tuyg'ularning murakkab iplari bilan to'qilgan boy gobelen bo'lib xizmat qiladi. Uning hikoyalari tuvalida ingliz tilidagi bo'shliqlar ham to'siqlar, ham imkoniyatlar sifatida paydo bo'lib, muallifni afg'on tajribasining chuqurligi va haqiqiylikni etkazishga intilib, lingvistik ifodaning murakkabliklarida harakat qilishga undaydi. Ushbu bo'limda biz Husayniy asarlarida inglizcha lakunalar namoyon bo'ladigan uchta asosiy jihatni ko'rib chiqamiz:

Husayniyning romanlari afg'on madaniyatining boy gobelenlariga singib ketgan bo'lib, afg'on hayotining nozik jihatlarini aks ettiruvchi urf-odatlar, an'analar va idiomatik iboralar bilan to'ldirilgan. Biroq, ushbu madaniy xususiyatlarni ingliz tiliga tarjima qilish jarayoni muqarrar ravishda lingvistik bo'shliqlar va qiyinchiliklarga duch keladi. Ayrim afg'on tushunchalarining ingliz tilidagi to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentlari bo'lmasligi mumkin, bu esa tarjimonlardan ularning mohiyatini to'g'ri etkazish uchun ijodiy strategiyalardan foydalanishni talab qiladi. Tarjimonning barcha sa'y-harakatlariga qaramay, tarjimada nuanslar yo'qolishi mumkin, bu asl matnning madaniy boyligini qisman ifodalashga olib keladi. Masalan, "taarof" (forscha xushmuomalalik va ijtimoiy odob tushunchasi) yoki "jirga" (an'anaviy afg'on qabilalari kengashi) kabi atamalar ingliz tilida so'zlashuvchi o'quvchilarga ularning ahamiyatini to'liq etkazishda qiyinchiliklar tug'diradi. Husayniy ushbu cheklovlardan xabardor bo'lib, ushbu madaniy tafovutlarni bartaraf etish uchun kontekstli

maslahatlar, tavsiflovchi tasvirlar va xarakterli o'zaro ta'sirlardan foydalanadi va o'quvchilarni o'z hikoyalarning immersiv dunyosiga taklif qiladi.

Husayniyning romanlari oilaviy rishtalar quvonchidan tortib, yo'qotish va ko'chish iztiroblarigacha bo'lgan chuqur tuyg'ularga to'la. Biroq, ingliz tili, har qanday til kabi, afg'on tuyg'ulari yoki madaniy nuanslari uchun aniq ekvivalentlarga ega bo'lmasligi mumkin. Husayniy uchun qiyinchilik ingliz tilidagi ifoda doirasida uning qahramonlarining hissiy rezonansi va chuqurligini tasvirlashda. Tasviriylik, ramziylik va metaforadan mohirona foydalanish orqali Husayniy tilning o'ziga xos cheklovlariga qaramay, o'quvchilarda empatiya va tushunishni uyg'otib, lingvistik to'siqlarni engib o'tadi. Husayniy nasrida "Katta uchuvchi"da ota va o'g'il o'rtasidagi bog'liqlik tasvirlanganmi yoki "Ming ajoyib quyosh"da ayollarning chidamliligi tasvirlangan bo'lsin, Husayniy nasrida til va madaniy chegaralarni bosib o'tib, sevgi, fidoyilik va najot kabi universal mavzular jaranglaydi.

Husayniy hikoyalari Afg'onistonning o'nlab yillar davom etgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar va madaniy o'zgarishlarni o'z ichiga olgan tarixiy va geografik landshaftlari bilan murakkab tarzda to'qilgan. Ingliz tili ushbu hikoyalarni global auditoriyaga etkazish uchun vosita bo'lsa-da, u Afg'oniston tarixi, geografiyasi va mintaqaviy lahjalarning o'ziga xos xususiyatlarini to'liq qamrab ololmasligi mumkin. Husayni uchun qiyinchilik haqiqiylik va mavjudlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash, uning hikoyalari madaniy muhitga sodiq qolishini ta'minlash va til va madaniy tafovutlarda o'quvchilar bilan rezonanslashishdir. Puxta izlanishlar, jonli tasviriy tasvirlar va nozik tavsiflar orqali Husayniy o'quvchilarni Kobul ko'chalari, Afg'oniston qishloqlarining kimsasiz manzaralari va afg'on xonadonlarining samimiy makonlariga olib boradi, afg'on jamiyatining murakkabliklari va uning barqarorligi haqida tasavvur beradi. odamlar.

Xolid Husayniyning adabiy asarlari til, madaniyat va hikoya qilish o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sirning isboti bo'lib xizmat qiladi. Ingliz tilidagi bo'shliqlarni mohirona navigatsiya qilish orqali Husayni lingvistik to'siqlarni engib o'tadi va o'quvchilarni o'zining hikoyalari dunyosiga chorlaydi va insoniy holat haqida chuqur tushunchalar beradi. Kitobxonlar uning asarlari bilan shug'ullanar ekanlar, ular globallashtirgan dunyoda til, madaniyat va hikoya qilishning murakkabliklarini chuqurroq tushunishga hissa qo'shadilar.

Xolid Husayniy asarlaridagi ingliz tilidagi kamchiliklarni o'rganishda biz til, madaniyat va hikoya qilishning murakkabliklari bo'ylab sayohatga chiqdik. Husayniy o'zining mohir nasri va ta'sirchan hikoyalari orqali lingvistik bo'shliqlar va cheklovlardan kelib chiqadigan qiyinchiliklarni yengib o'tib, o'quvchilarga afg'on jamiyati, tarixi va insoniy tuyg'ulari olamiga chuqur qarashni taklif etadi.

Husayniyning romanlari afg'on madaniyatining boy gobeleniga oyna bo'lib xizmat qiladi, afg'on hayotining nozik tomonlarini aks ettiruvchi urf-odatlar, an'analar va idiomatik iboralar bilan to'la. Shunga qaramay, tarjima jarayoni ushbu madaniy xususiyatlarni ingliz tilida so'zlashuvchi auditoriyaga etkazishda muqarrar qiyinchiliklarga duch keladi. Ushbu to'siqlarga qaramay, Husayniy lingvistik tafovutlarni bartaraf etish uchun ijodiy strategiyalardan foydalanadi va o'quvchilarni o'z hikoyalarning yorqin manzaralari va murakkab ijtimoiy dinamikasiga sho'ng'ishga taklif qiladi.

Bundan tashqari, Husayniyning hissiy rezonans va nuanslarni o'rganishi ingliz tilidagi ifodaning murakkabliklarini yanada yoritadi. Tasvir, ramziylik va metaforadan mohirona foydalanish orqali u lingvistik to'siqlarni engib o'tib, butun dunyo bo'ylab o'quvchilarda hamdardlik va tushunishni uyg'otadi. Uning nasrida oilaviy rishtalarning shodliklari yoki inson iztiroblari chuqurligi tasvirlangan bo'lishidan qat'i nazar, til va madaniyat chegaralaridan oshib ketadigan umuminsoniy mavzular bilan jaranglaydi.

Bundan tashqari, Husayniyning hikoyalari Afg'onistonning tarixiy va geografik landshaftlarida chuqur ildiz otgan bo'lib, haqiqiylik va foydalanish imkoniyatini muvozanatlashda o'ziga xos qiyinchilik tug'diradi. U puxta izlanish va yorqin tasviriy tasvirlar orqali o'quvchilarni afg'on jamiyatining markaziga olib boradi va uning tarixi, geografiyasi va mintaqaviy lahjalarning nozik tasvirini taqdim etadi.

Xulosa qilib aytganda, Xolid Husayniyning adabiy asarlari tillardagi tafovutlarni bartaraf etish va madaniyatlararo tushunishni rivojlantirishda hikoya qilishning o'zgartiruvchi kuchidan dalolat

beradi. Ingliz tilidagi kamchiliklarni o'rganish orqali u o'quvchilarni kashfiyot, hamdardlik va introspektiya sayohatiga taklif qiladi, bu bizning til, madaniyat va o'zaro bog'liq dunyoda inson tajribasining murakkabliklari haqidagi tushunchamizni boyitadi. Uning asarlari bilan shug'ullanishda davom etar ekanmiz, biz hammamizni birlashtirgan umumbashariy haqiqatlarni nishonlab, chegaralardan oshib ketadigan muloqotga hissa qo'shamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hosseini, Khaled. *The Kite Runner*. Riverhead Books, 2003.
2. Hosseini, Khaled. *A Thousand Splendid Suns*. Riverhead Books, 2007.
3. Hosseini, Khaled. *And the Mountains Echoed*. Riverhead Books, 2013.
4. Ghafary, Marzia. "Lost in Translation: The Kite Runner in the Classroom." *The ALAN Review*, vol. 34, no. 1, 2006, pp. 51-56.
5. Sharifi, Bahman. "Understanding Khaled Hosseini's Works from a Translation Perspective: The Case of 'The Kite Runner'." *Translation Review*, vol. 103, no. 1, 2017, pp. 78-94.
6. Dehghan, Fatemeh. "The Paradox of Translation: Cultural Realities in Khaled Hosseini's 'The Kite Runner'." *Perspectives: Studies in Translatology*, vol. 27, no. 4, 2019, pp. 495-509.
7. Farzaneh, Behnam. "Narrative Strategies in *A Thousand Splendid Suns* by Khaled Hosseini: A Postcolonial Study." *Journal of English Language Teaching and Literature*, vol. 5, no. 2, 2019, pp. 93-101.

UO'K 811.11-112

OG'ZAKI DISKURS TENORINING U.SHEKSPIR TRAGEDIYALARIDA BERILISHI

X.S.Matnazarova, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada diskurs maydon-tenor- turlarining o'ziga xos belgilari haqidagi lingvistik qarashlar bayon qilingan. Bunda og'zaki diskurs doir komediyalaridagi mazmun xususan, diskurs maydoni, tenori va turi orqali tahlil qilingan. Og'zaki diskursda U.Shekspir komediyalaridan maydon-tenor-tur kabi sohalarga oid misollar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: diskurs, maydon, tenor, tur, og'zaki diskurs, mazmun, komediya, matn

Аннотация. В статье обсуждаются лингвистические взгляды на особенности тенорных модусов дискурсивного поля. Этот анализ был сосредоточен на пространстве, содержании и модусе дискурса, чтобы изучить суть устных дискурсивных комедий. В устной дискуссии были рассмотрены примеры из пьес У. Шекспира, затрагивающие такие темы, как полевой тенор-лад.

Ключевые слова: Дискурс, поле, тенор, модус, разговорный дискурс, содержание, текст.

Abstract. The linguistic perspectives on the distinctive traits of the discourse field tenor modes are discussed in this article. This analysis focused on the discourse's space, tenor, and mode in order to examine the substance of oral discourse comedies. Examples from U. Shakespeare's plays that dealt with topics like field-tenor-mode were examined in the oral discussion.

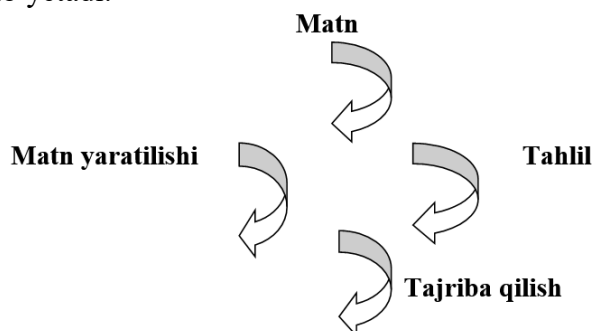
Key words: Discourse, field, tenor, mode, spoken discourse, content, , text

Kirish. Tilshunoslik ilmida yangi sohalar ko'p ekanligi sababli, tilshunoslar o'rgangani sayin yangi ochilmagan qirralarini kuzatishimiz mumkin. Xususan, XIX- XX-asr oxirlarida paydo bo'lgan yangi tilshunoslik sohalar ilmiy tadqiqotchi olimlarning diqqatini tortdi. Diskurs tilshunosligi, pragmalingsvistika, kompyuter lingvistikasi, kognitiv lingvistikasi, lingvokulturologiya kabi tilshunoslik sohalar olimlar diqqatini tortdi. XX- asr oxirlarida Z.Harris [1] tomonidan fanga kirib kelgan yangi diskurs tilshunoslik yo'nalishi bugungi kungi kelib, olimlar tomonidan o'rganilib kelinmoqda. M. Halliday ham diskurs maydon, tenor va turlar kombinatsiyasini ya'ni reestini aniqlab berdi [2]. Jahon olimlaridan M.Fuko, I.Smironov, B. Demyankov, Y. Lotman va boshqa bir qancha olimlar tomonidan tadqiq qilingan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Bugun biz izlanish olib borayotgan diskurs tenori, ingliz mashhur dramaturgi U.Shekspir tragediyalari orqali tahlil qilinadi. XVI- asrning oxirlarida ya'ni uyg'onish davrida Angliya milliy dramaturgiyasi yaratildi. O'sha davrda teatr bilan bog'liq bo'lgan insonlar xalqning e'tirofida bo'lgan. O'sha asr oxirlariga kelib Londonda 9 ta teatr faoliyatini olib borib boshladi. U.Shekspir 1564-yil 23-aprelda Stratforda savdogar-hunarmand oilasida dunyoga

kelgan. 1585-yildan Londonda yashab boshlagan Shekspir ish faoliyatini “Globus” teatrida aktyorlik qilib boshlab, o‘zining pyesalarini ham yoza boshlagan. U. Shekspirning mashhur dramatik asarlari va sonetlari butun dunyo kitobxonlari tomonidan bugungi kungacha sevib o‘qib kelinmoqda. Jumladan, uning “Qirol Lir”, “Yuliy Sezar”, “Otello”, “Makbet”, “Veronalik ikki yigit”, “Yoz kechasidagi tush”, “Yo‘q narsadan chiqqan g‘avg‘o”, “O‘n ikkinchi kecha” kabi shoh asarlari uyg‘onish davrida katta shuhrat qozondi. Uning tarixiy xronik asarlari “Genrix VI”, “Richard III”, “Richard II”, “Genrix IV” kabilar Shekspirning naqadar qalami o‘tkir ijodkor ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Bizning ilmiy tadqiqot ishimiz obyekti qilib “Qish ertagi” ya’ni “The winter’s tale” komedik-tragediya va “Kiyik qizning quyilishi” ingliz tilida “The taming of the shrew” komediyasi olingan bo‘lib, ushbu ikkita asardagi muloqot jarayonlaridagi diskurs tenorlari aniqlanib tinglovchi va so‘zlovchi orasidagi munosabatlar diskursiv tahlil qilinadi.

Muhokama va natijalar. Yozma tilda grammatika va so‘z boyligi ya’ni leksikologiya ehtiyoj ko‘p bo‘lganligi sababli deyarli 2000 yillardan buyon bu sohalarini tadqiq qilish asosiy o‘rinni egallab kelayotgan edi. Yillar o‘tib yangi tilshunoslik sohaları yaratilgach, texnologiyalar taraqqiyoti sababli, og‘zaki nutqni o‘rganish imkoniyati yaratildi. Endi olimlar uchun, og‘zaki muloqotni matni o‘qib, uning tahlil qilishi, so‘zlar so‘z birikmalari, qo‘shma so‘z, gaplar, matnlarni o‘rganib, ularni semantik, kognitiv, pragmatik ma’nolarini tahlil qilib tadqiq qilishga imkoniyat yaratildi. Albatta, biron bir matnni o‘qish jarayonida inson ongida buni tushunish uchun quyidagicha sikllar orqali, matnni asl ma’nosini anglab yetadi.

M. Halliday ta’rifiga ko‘ra, bu hohlagan bir vaziyatda konteksning uchta muhim omili til sistemasi orqali yaratiladigan imkoniyatlarga ta’sir qiladi. Bu omillar maydon, tenor va uslubni tashkil qiladi. Unga ko‘ra maydon -bu ma’lum bir vaziyat orqali qanday mavzudagi mavzu amalga oshirayotganligini bildiradi. Tenor-muloqot ishtirokchilarning ma’lum bir vaziyatdagi o‘zaro yaqinlik aloqasi ya’ni ularning orasidagi munosabatni bildiradi. Bu misol uchun, shifokor yoki bemor, o‘qituvchi yoki o‘quvchi, do‘stlar orasida bo‘lishi aniqlanishi tenor sanaladi. Tur - esa ma’lum bir vaziyatdagi suhbatning yo‘nalishini, ya’ni yozma yoki og‘zaki muloqot turini aniqlaydi [3]. Field- maydon what- nima, The tenor-tenor- who-kim, va mode- tur-How- qanday qilib kabi so‘roqlarni bu reestr kombinatsiyasini tashkil qiladi.

Quyidagi suratdan shuni anglash mumkinki, til sistemasidagi reestr ma’lum bir vaziyatdagi maydon tenor va turi kombinatsiyasi hisoblanadi. Vaziyat konteksti bu reestri hisoblanadi va unda aniq bir vaziyatdagi madaniyat ko‘rinishida ma’lum bir reestri ko‘rsatib beradi. Til sistemasi hohlagan bir konteksni uchta quyidagi omilga bo‘lib tahlil qiladi. Maydon- nima sodir

bo'layotganligi, tenor-kimlarni o'z ichiga olishi ya'ni ularning o'zaro munosabatini, tur-munosabat yo'nalishini ya'ni og'zaki yoki yozma turini aniqlab beradi.

U.Shekspirning “Qish ertagi” komediyasini mohirona tarjima qilgan Jamol Kamol asl matnni bevosita tarjima usulida kitobxonlarga aniq va tiniq qilib yetkazib bera olgan. Asosan, U.Shekspir asarlarida bosh obraz biron bir mamlakat qiroli yoki zodagan kishilar hisoblanib, u o'z asarlarida qahramonlarining ichki dunyosini, insoniy fazilatlarini shunday mahorat bilan tasvirlaganki, uning asarlari hozirgacha kitobxonlarning sevimli kitoblari qatorida ko'ramiz.

ARCHIDAMUS. 5

I think there is not in the world either malice or matter to
alter it. You have an unspeakable comfort of your young Prince
Mamillius: it is a gentleman of the greatest promise that ever
came into my note

CAMILLO.

I very well agree with you in the hopes of him. It is a
gallant child; one that indeed physics the subject, makes old
hearts fresh: they that went on crutches ere he was born desire
yet their life to see him a man [4].

U.Shekspirning “Qish ertagi” komediyasidan olingan ushbu dialogdan olingan parchada o'zbek tiliga tarjimasi orqali uni diskursning og'zaki tenori aniqlab chiqamiz:

Arxidam

Meningcha, bu muhabbatni etadigan kuch olamda yo'q. Tangri shaxzoda Mamilliy siymosida sizlarga bitmas-tuganmas davlat ato etdi. U kelajakda alomat ishlar qilishiga ishonchimiz komil. Men umrimda shunday bir nodir o'g'lonni uchratmaganman.

Kamillo

Ore, rost. U ajoyib o'g'lon. Mamlakatimiz fuqorolari unga termulib to'yishmaydi, xasta ko'ngillarga u mador bag'ishlaydi. Xattoki, uning tavalludiga qadar hassaga tayanib yurganlar ham uning kamolini ko'rish ishtiyoqida yana yashasam deydi. [5]

Yuqorida Bogemiya amaldori Arxidam va Sitsiliya ayoni Kamillolarning o'zaro muloqotini diskursning maydon-tenor va tur jihatidan tahlil qilamiz. Bu obrazlarning ikkalasi ham o'z yurtiga hukmdoriga eng sodiq shaxslar hisoblanadi. Ularning so'zlari orqali ularning sadoqatini guvohi bo'lamiz. Diskurs tahliliga ko'ra ushbu muloqotdagi diskurs maydoni bu-Sitsiliya shahzodasi Mamilliyning ta'rifi haqida keltirilgan. Diskurs tenori ikkita mamlakat o'rtasidagi o'zaro do'stona munosabat bo'lib, diskurs turi og'zaki muloqotdan foydalanilgan. Dialogda “I think, indeed I very well agree with, Meningcha, Xattoki, Ore, rost” kabi diskurs markerlaridan foydalanilgan bo'lib, ular orqali konteks mazmunini aniqlash tushunamiz.

Xulosa. Tilshunoslik sohalarida ko'plab ilmiy izlanishlar qilinmoqda va diskurs tilshunosligi ham ilmiy izlanishlar olib borilayotgan dolzarb sohalaridan biri hisoblanadi. Diskurs maydon, tenor va turlarini o'rganish, ularning ham o'ziga turlarini og'zaki va yozma usullar orqali, jahon va o'zbek adabiyoti asarlarida o'rganilishi, tilshunoslik fani taraqqiyotiga katta hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Z.S.Harris. Analyse du discours. Languages, 1969. – №13 – P.8-45
2. M.A.Halliday. Halliday's introduction functional grammar. Fourth edition, Abingdon. 2014 – P.33
3. Deriwianka. CHAPTER 1: An Appropriate Model of Language. part 1 language and Learning. – P.6
4. W.Shakespeare. Winter's tale. Global grey 2019. – Pp.5-6
5. U.Shekspir. Tanlangan asarlar. Toshkent. G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va San'at nashriyoti. 1985 – P.10

UO'K 81-13

“OSHIQ G'ARIB VA SHOHSANAM” DOSTONINI TURKIY XALQLAR VERSIYASI BILAN QIYOSIY O'RGANISH

M.F.Matquliyeva, kafedra mudiri, PhD, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada “Oshiq G'arib va Shohsanam” dostonining motiv va obrazlari turkiy xalqlar versiyasi, jumladan, ozarbayjon versiyasi bilan qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: doston, "Oshiq G'arib va Shohsanam", X.G.Ko'ro'g'li, qoraqalpoq, turkman, ozarbayjon versiyalari.

Аннотация. В статье сравниваются мотивы и образы эпоса «Ашик Гариб и Шахсенем» с версией тюркских народов, а также с азербайджанской версией.

Ключевые слова: эпос, «Ашик Гариб ва Шахсанам», Х.Г. Короглы, , каракалпакский, туркменский, азербайджанский варианты.

Abstract. The article compares the motif and images of the epic "Ashiq Gharib and Shakhshanam" with the version of the Turkic peoples, including the Azerbaijani version.

Key words: epos, "Ashik Garib va Shaksanam", H.G. Korogly, Karakalpak, Turkmen, Azerbaijani variants.

«Oshiq G'arib va Shohsanam» dostoni turkiy xalqlarning o'g'uz toifasi yashaydigan hududlarda keng yoyilgan bo'lib, undagi tasvirga olinadigan voqealar va obrazlar silsilasi hamda motivlar tizimi nuqtayi nazaridan kelib chiqib, asarning turkman versiyasini tahlil qilgan taniqli olim X.G.Ko'ro'g'li dostonning tarixiy asoslarga ega ekanini, obrazning prototipi sifatida Diyorbahr shahrida 1587 – 1628-yillarda hukmronlik qilgan Shoh Abbos I Safaviyni ko'rsatadi. Dostondagi Shohalad ham o'sha davrdagi sarkardalardan biri bo'lib, uning ham tarixiy shaxs ekanini qayd qiladi.

Turkman, va ozarbayjon versiyalarida Aqcha obrazi berilgan bo'lib, uning harakat doirasi mazkur asarlarda o'zbekcha versiyadagidan unchalik farq qilmaydi. Faqat turkman va qoraqalpoq versiyalarida uning sarguzashtlari birmuncha kengroq tasvirlangan. Natijada uning obraziga ta'sir ko'rsatadigan lavhalar ham berilgan. Jumladan, Aqcha Shohsanam bilan G'aribni uchrashtirgandan keyin biroz vaqt o'tgach, Shohsanam otasining g'azabidan cho'chib G'aribdan vaqtincha bog'ni tark etishni so'raydi, lekin G'arib bu taklifga ko'nmaydi. Oxirida Shohsanam ataylab G'aribning dilini og'ritadi, G'arib esa achchiqlanib ketib qoladi. Qilg'ilikni qilib qo'ygan Shohsanam bu voqeadan nihoyatda xafa bo'ladi. O'sha paytda Aqchaning ham jahli chiqib Shohsanamni urushib beradi, unga do'q uradi. Bu epizod o'zbek va ozarbayjon versiyalarida berilmaydi. Albatta, xalq ijodidan tipik sharoit va tipik obrazlarni axtarish qiyin. Shunday bo'lsa ham folklor asarlarida podshoh va xizmatkor, xo'jayin va qul o'rtasidagi munosabat ma'lum darajada hayotiy asosga suyangan holda tasvirlanadi. Shu jihatdan qaraganda, bu yerdagi kanizning malikaga do'q urishi masalasi hayotiylikka zid keladi. Fikrimizcha, bu epizod an'anaviy tasvirning eng keyingi davrdagi ijodiy qayta ishlashlarining aks sadosi bo'lsa kerak.

Dostondagi azob-uqubatga girifdor bo'lgan xotin-qizlar obrazlaridan yana biri G'aribning onasi – Ovodon kampilidir. U yolg'iz o'g'li G'aribning baxtsizligidan qayg'uradi. Biroq unga biror yordam ko'rsatishga ojizlik qiladi. Podshohning subutsizligidan, o'g'lining darbadarligidan ko'p alam chekib, ko'zi ko'r bo'lib qoladi. Ozarbayjon versiyasida G'aribning onasining ismi Bonu bo'lib, uning ko'r bo'lib qolishi haqida so'z yuritilmaydi. Bu versiyada u birmuncha faol bo'lib, o'g'lining diydoriga yetish uchun ko'p harakatlar qiladi.

Ahmad Bozircon vositachiligida G'aribni Xalapdan topib oldiradi. O'z navbatida Shohsanam bilan yaqin aloqada bo'lib turadi. Uning bu harakatlari boshqa versiyalarda unchalik yorqin ko'rinmaydi.

Dostonlarda bosh qahramon singlisi obrazining tasvirlanishi eng qadimiy an'anadir. Ushbu dostonda ham G'aribning singlisi Guljamila obraziga katta o'rin ajratilgan. Bu obraz ozarbayjon versiyasida Nargisxonim, turkman va qoraqalpoqlarda Guljamol "Shahriyor" dostonidagi Anjum pari obrazlaridan ancha farq qiladi. Uning faoliyatida kurashchanlik xususiyatlari juda kam ko'rinadi. Oqibatda Guljamila obrazi akasining taqdiriga qayg'urib jafcho chekishdan, mazkur tuzumning barcha xo'rliklariga zo'r bardosh bilan chidashdan boshqa biror faoliyat ko'rsata olmaydi. Undagi ushbu xususiyatlar barcha xalqlardagi versiyalarga to'la tegishlidir.

Dostonda xotin-qizlar obrazlarining alamli va passiv tarzda tasvirlanishining asosiy sabablaridan biri asar mazmunining ishqiy-sarguzasht asosiga qurilganligi bo'lsa, ikkinchi sababi islom dini aqidalarining dostonga ma'lum darajada o'tkazgan ta'siridir. Qolaversa, bu hol qahramonlik dostonlaridan keyin yuzaga kelgan romanik epos xususiyatlari bilan ham bog'liqdir.

Dostondagi xotin-qizlar obrazidan yana bir yengil tabiat, chaqimchi kaniz qizdir. Uning ismi turkmanchada Suvchi, o'zbekchada Tansiqdir. U Shohsanamning kanizi bo'lib, G'aribning go'zal qomati, ma'naviy yetukligini ko'rib, unga oshiq bo'lib qoladi, hamda fikrini G'aribga bildiradi, xatto bo'sa olmoqchi bo'ladi.

Bu voqeadan keyin Tansiq kanizni qattiq jazolaydilar. Oqibatda u malikadan o'ch olish uchun G'aribni Shohsanam bilan birga ekanligidan Shohabbosni xabardor qiladi. Shundan so'ng yana G'arib bilan Shohsanam o'rtasida ayriliq damlari boshlanadi.

Bu obraz ozarbayjon versiyasida, shunindek, Bola baxshi variantida ham uchramaydi. Binobarin, u «Oshiq» turkumi dostonlari uchun an'anaviy obrazdir. Dostonda G'arib va Shohsanam orzularining ushalishida o'zining beminnat xizmatini ayamagan rostgo'y va kuchli irodaga ega bo'lgan obraz Azbarxo'jadir. U Aqcha kanizning shar'iy eri edi. Shafqatsiz jamiyatning hukmdorlari uning qo'lidan zo'ravonlik bilan nikohidagi xotinini tortib olishadi. Biroq Azbarxo'ja o'z yorini qaytadan qo'lga kiritish uchun zo'r chidam, ehtiyotkorlik, yuksak iroda bilan kurash olib boradi. U darbadarlikda yurgan G'aribga Shohsanam haqida, Shohsanamga esa G'arib haqida doimo xabar yetkazib turadi. G'arib bilan Shohsanamni uchrashtirish rejalarini tuzadi. Nihoyat, u Shovalad uchun boshlangan to'yni G'aribni to'yiga aylantirib yuborishda asosiy vositachilardan biri rolini o'ynaydi.

Azbarxo'ja obrazi o'zbekcha variantlarda o'ziga yuklatilgan asosiy vazifalarni bajarsada, juda kam ko'rinadi. Turkman va qoraqalpoq versiyalarida esa uning faoliyatiga kengroq o'rin ajratilgan. Ozarbayjon versiyasida esa Azbarxo'jaga yuklatilgan vazifani Ahmad bozirgon bajargan. Aqchaning biror kishi bilan aloqadorligi xususida ham bu versiyada biror qaydni uchratmaymiz. Demak, bu obraz O'rta Osiyo versiyalarida keng ishlangan.

Asarda berilgan Shohabbos obrazi folklor asarlarida qadimdan tasvirlanib kelayotgan johil va berahm podshohlar obrazidan unchalik farq qilmaydi. Turkman va qoraqalpoq versiyalari ancha keng darajada ishlanganligi sababli ularda Shohabbos faoliyatiga yangi sarguzashtlar qo'shilgan. Chunonchi, u shikorga chiqqan paytda G'arib bilan qochmoqchi bo'lib, noiloj orqasiga qaytgan bir qizga (Shohsanamga) duch kelib, uni tanimasdan «oshiq» bo'lib qoladi. U shu yerda bexush yiqilganda Shohsanam otasining otini minib qochadi. Podsho oshiqlik dardini chekib ko'rgach, qizini G'aribga berishga rozi bo'ladi. Biroq bu epizod podshohning rahmdilligini bildirish uchun emas, balki muhabbat dardini bo'rttirib ko'rsatish uchun kiritilgan. Ushbu lavhalar Xorazmda tarqalgan qo'lyozma nusxalarda to'laligicha berilgan. Shunisi xarakterliki, podshoh bu va'dasidan ham tonadi. U faqat xalqning g'azabidan qo'rqqanidan qizini G'aribga berishga rozi bo'ladi. Shohabbos obrazi ozarbayjon versiyasida yo'q. Bu obraz Xorazm va turkman baxshilarining ijodiy maxsulidir.

Dostonning ayrim versiyalarida Xo'ja bog'bon ham tilga olinadi. Bu obraz ozarbayjon versiyasida va Bola baxshi variantlarida ko'rinmaydi. Qodir sozchi variantida esa G'aribga mehribonlik qiluvchi, o'z kasbini sevuvchi mehnatkash chol sifatida tasvirlanadi. Turkman va qoraqalpoq versiyalarida ham bog'bon, oddiy mehnatkash sifatida tasvirlanadi. Biroq bu versiyalarda u yengiltak va shilqim chol sifatida ko'rinadi. Chunonchi, u Shohsanamning maqtovidan erib ketib, malika meni sevib qoldi shekilli, deb o'ylaydi va qizga «sevgi» izhor qilishgacha borib yetadi, biroq bu qilmishi uchun Shohsanamdan dakki eshitadi.

Binobarin, dostondagi mavjud obrazlar barcha versiyalarda ham asosan bir xil faoliyat ko'rsatganliklari sababli bir-birlariga juda o'xshashdirlar. Shu bilan birga obrazlar har bir xalq baxshisi ijodida ma'lum darajada qayta ishlashlarni ham boshidan kechirgan. Ayniqsa, turkman va qoraqalpoq versiyalarida obrazlar faoliyati keng tasvirlanadi, shuningdek, ularda ozarbayjon va o'zbek versiyalarida bo'lmagan qator obraz va personajlar mavjud. Biroq doston syujeti barcha xalqlarda deyarlik yagona asosga egadir.

Turkman versiyasi ozarbayjon versiyasidan sezilarli rivishda uzoqlashgan. Ayniqsa, bu holat she'riy matnlarda ko'proq ko'rinadi. Shunisi xarakterliki, ozarbayjoncha versiyadagi she'riy matnlarga Bola baxshi variantidagi anchagina she'riy parchalar juda yaqin keladi. Buni quyidagi misolda yaqqol ko'rish mumkin.

Ozarbayjonchada:

Axsham idi, mende geldim xaneme,
Sirrimi demisham baji, neneme,

Yeshgin xenjerini vurdum sineme
 Derin aralarim deshdim de geldim. [1]
 Bola baxshida:
 Namozshomda galdim kulbaxonama,
 Sirim bildirmadim bojim, onama,
 Xanjar yarasini chakdim sinama,
 Qonli sahrolarda o'tdimda galdim. [2, 59]
 Ozarbayjonchada:
 Yevimizin dalinda xirda tepeler,
 Orda yog'ish yohsa, burde sepeler,
 Mujrimde durur gordu un bog'chalar,
 Dag'ib gezmedim yor, sen gedeli. [2,201]
 Bola baxshida:

Ko'shkim o'nggi baland-baland dapalar,
 Anda yog'ish yog'sa, bunda sapalar.
 Ko'p parcha matolar, oltin kubbalar,
 Kiyib o'ynamadim, siz yor getgali. [2,76]

Ushbu she'riy parchalar turkman versiyasida uchramaydi. Bizning o'ylashimizcha, Bola baxshi varianti eng qadimdan kuylab kelinayotgan og'zaki variantlar bilan bog'liq bo'lib, u bevosita ozarbayjon baxshilarining qadimiy repertuari bilan aloqadordir. Turkman versiyasi esa qissaxonlar repertuari orqali tarqalganligi sababli unga ko'p epizodlar qo'shilgan, o'z navbatida, yozma adabiyot an'analari ham unga sezilarli ta'sirini o'tkazgan. Qoraqalpoq versiyasi haqida ham xuddi shu fikrni aytish mumkin. Ushbu dostoniga so'zboshi yozgan qoraqalpoq folklorshunoslari T. Sayitmetov va A. Karimovlarning ta'kidlashlariga qaraganda, bu dostonni qissaxon Mavlik Qozi XX asr boshlarida qoraqalpoq tiliga yaqinlashtirib qayta ishlagan. 12

Ammo shuni ta'kidlash lozimki, dostonning ozarbayjon versiyasiga nisbatan turkman, o'zbek versiyalari bir-biriga har jihatdan yaqin keladi. Bu ushbu xalqlarning o'zaro yonma-yon, bir xududda yashaganliklari, doimiy adabiy-madaniy aloqalarga ega ekanliklaridandir.

Asardagi she'riy parchalar ham, nasriy matnlar ham mazmunan o'zaro juda o'xshash. Shu bilan birga ularning biri ikkinchisini aynan takrorlamaydi. O'zbekchada nasriy matnlarning salmog'i ancha katta, ular xalqning jonli so'zlashuv tiliga mos bo'lgan original ifodalar, maqollar va badiiy tasvir vositalariga boydir. Ulardagi ko'pgina so'z o'yinlari asarda ko'tarinki vaziyat tug'dirishga rejalashtirilgan.

Xalqning jonli so'zlashuv tiliga oid o'tkir iboralarni Bola baxshi variantida ham ko'plab uchratish mumkin. Ayniqsa, mazkur variantda har bir obrazning nutqi o'sha obrazning xarakteriga mos ravishda tanlangan. Shovalad podshoning quyidagi nutqi orqali uning berahmliгинi, oddiy kishilarni mensimasligini, dag'alligini darhol anglab olish mumkin: «... buni olib borib, baland dorga chakinglar. Bu kal go'rgana go'z, eshitgana quloq bo'lib dursin. Bu kaldan besh-o'ni o'lgani bilan odamni tuxumi tuganmas.» (Bola baxshi varianti qo'lyozmasi, 60-bet)

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Азэрбајжан мэхэббат дастанлары. – Бақы. 1979. – В. 230.
2. Вариант рукописи Бола Бахши, –В. 59-201.
3. Мадаев О. Хоразм дostonларида образ яратишнинг айрим хусуиятлари хақида, // «Хаёт ва адабиёт», Т., 1968. – В. 64.
4. «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам», Т., 1956. (Нашрга тайёрловчи: Хусаинова З.)
5. Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам. // Хоразм фольклори, Урганч, 1999.
6. Рўзимбоев С. Халқ дostonлари ва халфалар ижоди. // Адабий мерос, Т., 1984, №2, 9-13-с
7. Шахсенем Гарып, Ашхабад, 1979.

TURKIY QAVMLARDA SHAXSGA ISM BERISH AN'ANALARI VA MOTIVLARI

*R.Mahmudov, f.f.d., kat.i.x., Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva**Sh.Atajanov, tadqiqotchi, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva**D.A.Ruzmatova, o'qituvchi, TTA Urganch filiali, Urganch*

Ushbu maqolada qadimgi turkiy xalqlarda mavjud bo'lgan ayrim antroponimlarni ism sifatida tanlanishidagi o'ziga xos tamoyillar tahlil qilingan

Kalit so'zlar: *etmologiya, antroponim, nomlash tamoyili, semantika, dunyoqarash.*

Аннотация. *В данной статье анализируются специфические принципы выбора некоторых антропонимов в качестве имен у древнетюркских народов.*

Ключевые слова: *этимология, антропоним, принцип именования, семантика, мировоззрение.*

Abstract. *This article analyzes the specific principles of choosing some anthroponyms as names among the ancient Turkic peoples.*

Key words: *etymology, anthroponym, naming principle, semantics, worldview.*

Shaxsga berilgan nom nafaqat shu shu inson haqida ma'lum ruhiy, ijtimoiy-siyosiy, milliy mentalitet, dunyoqarashga xos axborotlarni, balki shu nom tegishli bo'lgan xalq, millat haqida ma'lum madaniy, ma'rifiy, diniy va boshqa sohaga oid ma'lumotlarni ham taqdim qila oladi. Shu nuqtayi nazardan antroponimlar har bir xalq madaniyatida muhim o'rin tutadi. Shaxs nomlarida xalqning urf-odatlarini, an'analari, madaniyati izlari mavjuddir. Shuningdek, antroponimlar ma'lum xalqning turli madaniyatlar, xalqlar, ularning milliy mentaliteti bilan o'zaro aloqa va ta'sir darajasini o'rganishda ham muhim hisoblanadi. Bu jihatdan hech bir hodisa antroponimlarday muhim ma'lumotlarni taqdim qila olmaydi. Hattoki, sodir bo'lgan tarixiy voqealiklar, siyosiy jarayonlar, ijtimoiy hodisalar, jang va qo'zg'olonlar ham ma'lum darajada shaxs nomlarida o'z izini qoldiradi. Shu sababli ma'lum xalq tilidagi shaxs nomlarini o'rganish, so'z etimologiyasi, nom tanlashdagi motivlar, antroponimning lingvokulturologiyadagi o'rnini belgilash kabi masalalarni tadqiq qilish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir.

Ism qo'yish urf-odatlarini, an'analari, qadim ajdodlarimizdan qolgan ayrim xulosalar, ibratli fikrlar yashab keladi. Xususan, bolaga qo'yilgan ism va bola o'rtasida ma'lum ruhiy bog'liqlik mavjud bo'ladi, ya'ni inson tug'ilganda ismi bilan tug'iladi va ism ilohiy bir jihatdan kimningdir ko'ngliga solinadi deyiladi xalqimiz e'tiqodlarida. Diniy nuqtayi nazardan esa buning ma'lum asosi ham mavjud. "Qur'oni karim"ning "Baqara" surasida "Al asmau tanzila minas sama", ya'ni "Ismlar osmondan tushadi" [2, 10-56] degan oyat fikrimiz isboti bo'la oladi.

Qadimdan turkiy xalqlar ham ism qo'yish jarayoniga alohida e'tibor qaratgan. Bir-biridan farqli turli ism qo'yish marosimlari o'tkazilgan. Bu jarayonlar turkiy xalqlarning e'tiqodlari bilan bog'liq holda amalga oshirilgan. Agar qabila e'tiqodida ma'lum hayvonlar ulug'lansa, shu hayvonga bog'liq nomlar tanlashga harakat qilingan va aslzodalarga shu e'tiqod bilan bog'liq "eng ulug'" nomni qo'yishga intilganlar. Alparslon, Bug'raxon (tuya), Oq Bug'a, Qora Bug'a kabi shaxs nomlari ayni hayvonlarni ulug'lash bilan bog'liq.

Albatta, bu holat bugun ham ma'lum darajada saqlanib qolgan: Arslon, Sherxon, Sherzod, Sherali, Sherbek, Shermat, Asad, Bo'rivoi kabi o'nlab ismlarning chaqaloqqa qo'yilayotgani antroponimni tanlashdagi ana shu motiv bilan bog'liq. Demak, bolaga qo'yilayotgan ismlarda nom tanlovchining ma'lum maqsadlari, nomni tanlashiga sababchi bo'lgan ma'lum omillar mavjud. Ushbu omillar tilshunoslikda nom qo'yish tamoyillari yoki nom tanlashdagi motivlar deb ataladi. Ular xilma-xil bo'lish mumkin. Biz ushbu o'rinda qadimgi turkiy xalqlar – bizning ajdodlarimiz o'z farzandlariga nom qo'yganlarida qanday tamoyillarga asoslangan, qanday motivlar farzandlariga ism qo'yishlariga sababchi bo'lganligi borasida ayrim tahlillarni keltirib o'tamiz. Ushbu tahlillar islom dini keng yoyilmasidan avval turkiy xalqlar qanday tamoyillar asosida farzandlariga nom tanlaganliklarini tadqiq qilishga qaratilganligini ta'kidlash zarur. Chunki turkiy xalqlar orasida islom dini an'analari keng quloch yozgach, shariat ahkomlari asosida farzandga nom tanlash nisbatan

ustunlik qila boshlagan. Lekin bu bilan turkiy xalqlarning shaxsga nom tanlashdagi islomdan oldingi an'analar butunlay yo'qolib ketgan deb xulosaga kelish noo'rin. Chunki ushbu an'analar ma'lum darajada hozir ham o'z ta'sirini o'tkazib kelayotganiga quyida ayrim misollar orqali ishonch hosil qilishimiz mumkin.

Turkiy xalqlarda shaxsga nom tanlash bilan bog'liq an'analar, urf-odatlar hamda motivlarni tahlil qilish uchun biz turkiy xalqlar tomonidan yaratilgan ayrim manbalarga, ulardagi shaxs nomlariga murojaat qilamiz. Ular orasida O'rxun-Enasoy bitiktoshlari va yodgorliklaridagi shaxs nomlari, "Mo'g'ullarning sirli tarixi" manbasi, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" dostoni, Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lugatit turk" asari, "Altan To'pchi", "Ardana To'pchi", O'temish hojining "Chingiznoma" kabi asarlardagi antroponimlarni tahlilga tortdik.

Qadimgi turkiy xalqlarda, ta'kidlangani kabi, tug'ilgan chaqaloqqa nom tanlashda turli e'tiqodlar muhim sanalgan. Lamaizm, e'tiqod ta'siridagi nomlar, ajdodlar an'anasi, yer-suv kulti, siyosiy voqealar ta'sirida nom tanlash kabi holatlar shular jumlasidan. Albatta, nom berish amaliyoti o'zgaruvchan dunyoda o'zgarib borgan. Xususan, inson tug'ilgan paytda uning ota-onasi ko'ziga birinchi nima ko'rinsa, shuning nomini berish, yoki go'dak tug'ilganda xonadonga birinchi kelgan odamning ismini berish kabi odatlar ham sekin-astalik bilan o'zgara boshlagan. Keyingi davrlarda esa turkiy xalqlarda ism tanlash an'analari ham o'zgara boshlagan. Ismlar yanada ehtiyotkorlik bilan, ongli ravishda tanlana boshlangan.

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, tasodifiy nom tanlash – turkiy xalqlarda go'dak tug'ilgan paytda ota-ona yoki ism qo'yuvchining ko'ziga birinchi nima ko'rinsa, shuning nomini farzandga ism sifatida qo'yish juda qadimiy urf-odat bo'lgan va hozir ham qozoq va qirg'iz xalqlarida bu urf-odat ma'lum darajada yashab kelmoqda. Qolaversa, go'dakning otasi uni qo'liga olib, tashqariga chiqqan va birinchi ko'ringan kimsadan ismi nima bo'lsin deb so'ragan. Aytuvchi kishi qanday ism aytsa, go'dakni shunday nom bilan atash urf-odati ham juda qadimiy an'ana hisoblanadi. Ba'zan turli turkiy qabilalar urf-odatlarini o'rganar ekanmiz, ularda turlicha ism tanlash an'analarni kuzatamiz. Chunonchi, qalmoq qabilalarida qiz bolaga onasi, o'g'il bolaga otasi ism qo'yishi an'anasi bo'lgan. Yoki buryat qabilalarida oilaning eng kekxa a'zosi tug'ilgan farzandga ism qo'ygan. Darxad mo'g'ullarida esa farzand tug'ilgandan so'ng uch kun o'tgach ota tomonidan ism qo'yilgan. Shuningdek, qadim zamonlardan bugungacha yetib kelgan odatlardan biri, qabila boshlig'i, lamaizm ruhoniysi kabi e'tiborli shaxslarning tug'ilgan go'dakka ism tanlab berishidir. Bu holat bugungi kunda islom dini peshvosi, imomlar, ilmiy kishilar tomonidan tug'ilgan go'dakka ism tanlab berishi amaliyotida an'ananing davomi sifatida yashab kelmoqda.

Quyida turkiy qavmlarning tug'ilgan go'dakka ism qo'yishidagi shu kabi an'analar, ism tanlashdagi motivlar umumlashtirilgan holda tasniflandi.

Bizda qadimgi turkiy xalqlarda ma'lum va mashhur bo'lgan yuqorida sanalgan manbalardagi bir necha shaxs nomlari mavjud: Altun Tamgan Tarqan, Bilga, Anqas, Bumin, Aruq, Istami, Eltarish, Elbilga, Asuy, Kul tegin, Bagatur Chigshi, Bars, Chechek, Kuli Chur, Bay Chur, Kuli Sangun, Tunyuquq, Arslon "sher", Batu "sodiq", Bayan "boy", Bayar "quvonch", "nash'a" Berke "qattiq, xavfsiz", Bo'ke "kuchli", Erdene "javhar", Kadan "qoya", Mo'ngke "abadiy", Temur "temir", Tolui "oyina", Chechek "gul", Unegen "tulki", Yeke "buyuk, muhtasham", Kuntug'di "chiqqan quyosh", Oyto'ldi "to'lgan oy", O'gdulmish "aqlga to'lgan", "aqli", O'zg'urmish "uyqudan uyg'ongan", "o'zini tanigan", Alp Er To'nga – Afrosiyobning turkiy nomi va boshqalar.

Turkiy qabilalarda yana bir qiziq an'ana borligini alohida ta'kidlash zarur. Qadimda ajdodlarimiz go'dak tug'ilgan onda sodir bo'lgan voqea yoki shu paytda sodir bo'lgan tabiat hodisasining nomini ham o'z farzandiga nom sifatida tanlashgan. Xususan, quyosh chiqib yomg'ir yog'ib turgan vaziyatni turkiylarda bo'ri bolaladi deb aytishadi. Xuddi shu tabiat hodisasi yuz bergan onda tug'ilgan farzandga Bo'ri, Bo'rivoy, yoki Arslon, Bars deb ism qo'yganlar. Hatto Temuchin ismi ham shu kabi turkiy xalqlarning ism qo'yish an'analari bilan bog'liq holda qo'yilgani bizga "Mo'g'ullarning sirli tarixi" kitobi orqali ma'lum bo'ladi. Mazkur kitobda shunday ta'kidlanadi: "Yesugay ba'atar tatarlardan Temuchin-uge, Hori-buha va boshqalarni asir sifatida keltirar ekan, Ho'elun-uchin homilador edi. Onan daryosi bo'yidagi Deli'un-bo'ldahda ekanlarida go'dak dunyoga keldi. U tug'ilganda o'ng qo'lida munchoq (suyak) hajmida ivigan qon bor edi. Tatarlardan

Temuchin-uge keltirilgan paytda tug'ilgani uchun (asirning ismi bo'lsa ham) go'dakka Temuchin deb ism qo'ydilar" [3, 3-5].

Mazkur asarda turkiy xalqlardagi ism berish urf-odatlaridan yana biri haqida qisqacha to'xtalgan yana bir o'rin mavjud. Unga ko'ra mo'g'ullar safarda ekanlarida bir ayolni asir oladilar. Ayol asirda ekanligida bir go'dakni dunyoga keltiradi, unga Ba'ariday deb ism qo'yadilar: "So'ngra ushbu ayolning Bo'danchardan bir o'g'li bo'ldi. Xotin safarda qo'lga olingani uchun chaqaloqqa Ba'ariday ismini berdilar. U ba'arinlarning ajdodi bo'ldi" [3, 12].

XVII asrga oid turkiy manbalar bo'lgan "Altan to'pchi" (1604-yil) va "Ardana to'pchi" nomli asarlarda ham turkiy qavmlarning ism qo'yish urf-odatlarida oid qimmatli ma'lumotlar mavjud. Bulardan tashqari Marko Polo, Friar Jon de Plano Karpini, Uilyam Rubruk, Rashiddin, Juvayniy, Oqnorli Grigor kabi sayyoh va tarixchilarning asarlarida ham turkiy ism berish an'analari, qadimgi turkiy xalqlarda urf bo'lgan ismlar, nom tanlashga asos bo'lgan hodisa va shaxslar haqida muhim ma'lumotlar uchraydi. Oqnorli Grigorning asarida ayrim turkiy ismlar va ularni qo'yishga sabab bo'lgan holatlar haqida F.V.Klives tadqiqot olib borgan va Oqbug'a, Bahatur, Chag'atay, Elchi, Nekudar, Qorabug'a kabi antroponimlarni tahlil qilgan [1, 400-443].

Turli turkiy qavmlardagi shaxsga nom tanlash va ulardagi motivlar haqida tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, ushbu tadqiqotlar orasida madaniyatlararo, xalqlararo qiyosiy tahlillar mavjud emas. Chunonchi Larri Mozes, L.Bese, J.R.Kryuger, Judit Vinkovich, Marta as tu Mika-Mislivi, Naran Baras-aghur kabi tadqiqotchilarning ilmiy ishlarini alohida ta'kidlash zarur. Mazkur tadqiqotlarda ko'p hollarda mo'g'ullarning shaxsga nom tanlashdagi urf-odatlar, an'analari, o'ziga xosliklar haqida ma'lumotlar uchraydi. Afsuski mazkur asarlarda ham faqat mo'g'ul qabilalari bilan cheklanish holati uchraydi. Garchi mo'g'ul qabilalaridagi nom tanlash urf-odatlar barcha turkiy xalqlar uchun umumiylik kasb etsa-da, masalaga bir tomonlama yondashuv kuzatiladi. Xususan, Larri Mosesning 1988-yilda yaratilgan "Naming Patterns Among the Mongols" *Mongolian Studies: (Journal of the Mongolia Society, Vol. XI: 25-34-b.)* maqolasi, L.Besening 1974-yilda yaratilgan "Sur les anciens noms de personne mongols" (*Etudes Mongoles 5: 91-96-b.)* va 1978-yilda yaratilgan "Some Turkic personal names in the Secret History of the Mongols" *Acta Orientalia Hungarica, XXXII: 353-369-b.* maqolalari, J.R.Kryugerning 1962-yilda yaratilgan "Mongolian personal names" (*Names, X: 81-86-b.)* maqolasi, Judit Vinkovichning 1985-yilda yaratilgan "Name-Giving Among the Mongols" (*Acta Orientalia Hungarica, XXXIX: 25-37-b.)* maqolasi, Marta as tu Mika-Mysliwyning 1998-yilda yaratilgan "Mongolian Naming Practices Revisited" (*Proceedings of the Known World Heraldic and Scribal Symposium, Tir Ysgithr, A.S. XXXIII, privately printed*) maqolasi, Naran Baras-aghurning 2003-yilda yaratilgan "On the Documentation and Construction of Period Mongolian Names" ([www. Academy of Saint Gabriel, 2003. http://www.s-gabriel.org/names/baras-aghur/mongolian.html](http://www.s-gabriel.org/names/baras-aghur/mongolian.html).) maqolalari shular jumlasidandir.

Ushbu maqolalardagi, shuningdek, mo'g'ul onomastikasi bo'yicha turli tadqiqotlar olib borgan J.Serjining 1992-yilda yaratilgan mo'g'ul ismlarining o'ziga xos xususiyatlari, nomlash tamoyillari, Tibet, Sanskrit va Yevropa shaxs nomlarining tarixiy ildizlari tahlil qilingan "Mongol xunii ner" asaridagi ilmiy faktlar, xulosalar umumlashtirilgan holda turkiy xalqlarning shaxsga nom berishdagi urf-odatlar, tamoyillar umumlashtirilgan holda quyidagi guruhlariga bo'lindi.

Turkiy xalqlardagi nom tanlash an'analarga ko'ra tanlangan ismlar. Turkiy xalqlarda shaxsga nom tanlash an'analarga xos ravishda qo'yilgan ismlar turli guruhlariga ajratilishi mumkin. Quyida qadimgi turkiy qavmlardagi shaxs nomlarining nomlash prinsiplari, o'ziga xos motivlar asosida guruhlarini va ularga xos nomlarni tahlilini amalga oshirishga harakat qilamiz.

Ota-onaning orzu-umidlari bilan bog'liq ismlar

1. Turkiy qavmlar qadimdan farzandlarining xushmuomala, go'zal fe'lli, yaxshi xulqli, hurmat-e'tiborli inson bo'lib yetishishlarini orzu qilishgan va shu orzu-umid bilan bog'liq holda o'z chaqaloqlariga nom tanlashgan. Ayni shu o'rinda nomning antropotsentrik xususiyati kelib chiqadi, ya'ni shaxsga nom tanlashda ham inson omili birinchi o'rinda turadi: Az (O'rxun-Enasoy bitiklarida uchrovchi shaxs nomi) – omad, baxt, saodat ma'nosini anglatuvchi turkiy nom; Azjargal ("Mo'g'ullarning sirli tarixi" asarida uchrovchi nom) – baxtli, omadli ma'nosini anglatuvchi antroponim; O'gdulmish ("Qutadg'u bilig" dostonida uchrovchi nom) – aqlga to'lgan ma'nosini

anglatuvchi nom; Bayar (“Mo‘g‘ullarning sirli tarixi” asarida uchrovchi nom) – sevinch, nash‘a, bayram ma’nolarini anglatuvchi antroponim.

2. Turkiy qavmlar qadimdan rohat-farog‘atda, sog‘-omon yashashni orzu qilganlar. Shu sababdan farzandlariga ham mazkur orzu umidlari bilan bog‘liq nomlar tanlashgan: Amarjargal (“Mo‘g‘ullarning sirli tarixi”da uchrovchi nom) – rohat, baxtililik, Qutlug‘ (Xitoy manbalarida Kutlug‘ – Eltarish xoqonning ikkinchi nomi) – qut-barakali, qut, baxt keltiruvchi ma’nosini anglatuvchi antroponim.

3. Turkiy qavmlar qadimdan o‘z farzandlari to‘kin-sochinlikda, boy-badavlat bo‘lib hayot kechirishlarini orzu qilishgan va shu orzu-umidlari bilan bog‘liq holda chaqaloqlariga ism tanlashgan: Bayan (“Altan to‘pchi” asarida uchrovchi nom) – badavlat, boy ma’nosini anglatuvchi antroponim; Bayanbaatar (“Mo‘g‘ullarning sirli tarixi”da uchrovchi nom) – badavlat botir, qahramon ma’nosini anglatuvchi antroponim, Arvin (O‘rxun-Enasoy bitiklarida uchrovchi nom) – mo‘l, ko‘p ma’nosini anglatuvchi antroponim; Elbeg (O‘rxun-Enasoy bitiklarida uchrovchi nom) – mo‘l, ko‘p, unumdor, barakali ma’nosini anglatuvchi antroponim.

4. Turkiy qabilalar qadimdan farzandlarini nomusli, nomdor, mard, jasur inson bo‘lib yetishishini orzu qilgan holda ham nom tanlashgan: Baatar (“Mo‘g‘ullarning sirli tarixi” asarida uchrovchi nom, hozirgi shakli Botir) – botir, qahramon, Alp Er To‘nga (“Devoni lug‘atit turk” asarida uchrovchi nom) yovqur alp, mard bahodir ma’nosini anglatuvchi antroponim, Bagatur (O‘rxun-Enasoy bitiklarida uchrovchi nom, hozirgi shakli Bahodir) – qo‘rqmas, mard, jasur, qahramon ma’nosini anglatuvchi antroponim.

5. Bolalarning o‘z hayoti davomida ishbilarmonlik nuqtayi nazaridan rivojlanishi va hayotda yaxshi yashash sharoitlarini qo‘lga kiritishini tilagan holda qo‘yilgan ismlar: Mandal – (“Mo‘g‘ullarning sirli tarixi”da uchrovchi nom) yuksalish ma’nosini anglatuvchi antroponim, O‘zg‘urmish – (“Qutadg‘u bilig” dostonida uchrovchi nom) uyqudan uyg‘ungan, ruhan yuksalgan kabi ma’nolarni anglatuvchi antroponim, Undrax – (O‘rxun-Enasoy bitiktoshlarida va “Mo‘g‘ullarning sirli tarixi” asarida uchrovchi nom) yuksalmoq, unmoq ma’nosini anglatuvchi antroponim.

Xulosa qilib aytganda, qadimgi turkiy qavmlarning tug‘ilgan farzandiga ism tanlashdagi motivlari o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ularni tahlil qilish antropotsentrik tilshunoslik rivojida alohida ahamiyatga ega. Bu boradagi tadqiqotlarimiz hali davom qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Cleaves F.W. 1936. –P. 400-443.
2. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. 1-juz. Hilol nashr. 2018-yil.
3. Yuan-Ch‘ao Pi-Shi. Manghol-un Niuca Tobca‘an. “Mogollarin gizli tarihi”. Prof. Dr. Ahmet Temir. Ankara. Turk tarih kurumu basimevi. 1986. –S. 3-5.

UDC 81*253:371.3(045)

PRINCIPLES OF SIMULTANEOUS INTERPRETATION: REQUIREMENTS FOR A SIMULTANEOUS INTERPRETER

J.O.Mo‘ydinov, teacher, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada sinxron tarjima tamoyillari, sinxron tarjimonga qo‘yiladigan talablar va sinxron tarjima mutaxassisi qanday bo‘lishi kerakligi haqida so‘z boradi. Sinxron tarjimonning texnik jihozlanishi ham tahlil qilinadi. Sinxron tarjimon ma’lumotni so‘zlovchi bilan bir vaqtda boshqa tilda uzatishi va tinglovchilar o‘rtasida jonli muloqotni yaratishga masu’ldir. Maqolada sinxron tarjima tamoyili bolgan – nutqni so‘zlovchi bilan bir vaqtda, mentalitetni hisobga olgan holda boshqa tilga tarjima qilish va qabul qiluvchi auditoriya uchun o‘xshash leksemalarni bir zumda topish masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: sinxron tarjima tamoyillari, texnik yordam, sinxron tarjimon, og‘zaki tarjima, ketma-ket tarjima.

Аннотация. В статье рассматриваются принципы синхронного перевода, требования к переводчику-синхронисту и каким должен быть специалист по синхронному переводу. А также анализируется техническое обеспечение переводчика-синхрониста. Передача

информации на другом языке одновременно с выступающим создает живое общение между ним и слушателями. В статье анализируется принцип синхронного перевода – перевод речи на другой язык одновременно с говорящим с учетом менталитета и мгновенное нахождение схожих лексем для принимающей аудитории.

Ключевые слова: принципы синхронного перевода, техническое обеспечение, переводчика-синхронист, устный перевод, последовательный перевод.

Abstract. The article discusses the principles of simultaneous translation, requirements for a simultaneous interpreter and what a simultaneous translation specialist should be. The technical support of the simultaneous interpreter is also analyzed. Transmitting information in another language at the same time as the speaker creates live communication between him and the audience. The article analyzes the principle of simultaneous translation - translating the speech into another language at the same time as the speaker, taking into account the mentality, and instantly finding similar lexemes for the receiving audience.

Key words: principles of simultaneous translation, technical support, simultaneous interpreter, oral translation, consecutive translation.

There are several types of translation and it is quite natural that some of them involve a higher level of complexity. This is determined by the specifics of the work and a large number of other factors. The most difficult is considered to be simultaneous interpretation, which not only requires a high level of professionalism, but also specialized equipment. It is necessary to consider this direction in more detail.

Quite often, uninitiated people confuse simultaneous and consecutive interpretation. Translation agencies always clarify what services their clients need, since the difference in price is quite significant. Consecutive interpreting is less complicated than simultaneous interpreting and does not require additional equipment. It is enough for the agency to send several trained specialists to ensure understanding between the participants of the event. Simultaneous translation is performed simultaneously with the speaker's speech. The translator has only a few moments to think. He is in a special booth and receives information through headphones, immediately dictating it into a microphone for listeners. Even from a technical point of view, such a task has a number of difficulties.

According to many people, simultaneous translation is an art akin to jewelry. It also requires extreme precision, accuracy and is unforgiving of mistakes. This is why simultaneous interpreters are so valued in modern business.

To provide high-quality translation, a specialist must have the following qualities:

Knowledge of the language. A translator must have perfect knowledge of the language he is working with. At the same time, knowledge of not only general vocabulary, but also special terminology is mandatory. Economic translation is most in demand today.

Attention and concentration. Since the lag between the translation and the speaker's speech must be only a few seconds, the translator must respond instantly. It is important that the specialist have an understanding of the concepts mentioned in the speech. There is no room for error here, since the speaker does not make special pauses, as happens with consecutive interpreting.

The number of educational institutions providing in-depth training for simultaneous interpreters is low. Educational institutions that have a certificate deserve the greatest trust. The high standards set by this organization must be taken into account.

For each profession there is a list of requirements, compliance with which greatly simplifies the acquisition of skills. A simultaneous interpreter must have the following personal qualities and skills:

- Fluency in both languages to be dealt with. This is one of the key factors, since there is practically no time to think. Any mistake can cause problems in the negotiation process between the parties. Living in a country of native speakers greatly simplifies the task.

- Competent speech in terms of phonetics and articulation. With an insufficient level of training, a specialist may forget cases, declensions, articles or other essential components of the language. Although the parties will understand the general meaning, such simultaneous translation from English or any other language will not be considered high quality.

- Large vocabulary in both languages. It is important to understand that approximately 50% of speech structures can be omitted without loss of translation quality and meaning. The more knowledge a translator has in a subject area, the more valuable he is to the customer. Linguistic features indicate the possibility of unique coincidences, when in a particular direction words have their own specialized meaning, different from the standard one.

- Ability to quickly and competently translate. It is developed only after several years of studying the language, as well as being directly among native speakers. Orally translating even simple text and keeping up with the speaker requires in-depth skills and extensive knowledge.

- Fast response. Another important quality that develops over time. What is important is not so much the reaction as the ability to quickly make an important decision. Distortion of statements, which easily arises in the case of the dual meaning of some words, is not allowed.

- Good memory. A simultaneous interpreter must memorize large amounts of information and retain them in his head. Throughout the entire speech, translation should be carried out in accordance with the general message and in the same style.

- Ability to concentrate. For this purpose, the specialist is provided with a separate booth and the necessary equipment is supplied. This creates optimal conditions for professional activities.

- Mental endurance. The work of a simultaneous interpreter involves activities involving a huge amount of mental resources. It is required to simultaneously analyze significant amounts of information and see all available translation options.

It is precisely because of the high degree of workload that the optimal period of work for one specialist is considered to be 15-20 minutes, but in some cases (for translators with extensive experience) this period increases to half an hour. Thus, most events require a minimum of two synchronized interpreters. They will replace each other and ensure high quality translation.

Simultaneous interpretation is a well-coordinated alliance of impeccable knowledge of the source and receiving languages, clear speech, quick reaction, high psychological and physical endurance. Simultaneous interpretation is used at seminars, political meetings, forums and other major international conferences. At such events, it is not possible to extend the meeting time by almost 2 times for consecutive interpretation.

The interpreter is required to simultaneously listen to the speaker, adapt the speech to the audience and speak. The main principle of simultaneous translation is that the lag behind the speaker should be no more than 2-3 seconds.

Simultaneous interpretation includes 2 types of performance - accompanying a foreign representative and working in a special booth. In the first case, an interpreter follows a participant in the event and whispers into the ear to translate the speaker's speech.

Due to the heavy workload, simultaneous interpreters work at one event in a team of 2-3 people. High load requires rest every 10-30 minutes.

The technical interpreter booths are completely soundproof and equipped with microphones and headphones. Sound insulation must be absolute. The interpreter must not be distracted by extraneous sounds - rustling papers, conversations in the hall, coughing, etc. This confuses your thoughts and makes it difficult to concentrate on your speech.

The booth can be stationary or mobile. But a prerequisite for the design is a comprehensive review. The translator needs to monitor the behavior of the speaker in order to accurately convey the emotional color of the speech. The audience sees the speaker's facial expressions and gestures, and at the same time hears the interpreter. That is, it perceives information as a whole.

The principle of simultaneous translation is the interpretation of speech into another language simultaneously with the speaker, taking into account the mentality and instantly finding analogous lexemes for the recipient audience. A translator must be stress-resistant and be able to work under high mental and emotional stress.

The simultaneous interpreter is required to have:

- ✓ extensive vocabulary;
- ✓ knowledge of the glossary on the topic of events;
- ✓ Great practical skills in interpreting;

- ✓ ability to recognize and understand dialects of the transmitting language;
- ✓ the ability to shorten live speech and highlight the main thing from what is said;
- ✓ possession of short and long-term memory;
- ✓ the art of improvisation;
- ✓ instantly capture the speaker's style, nuances and tone of his speech;
- ✓ impartiality to the topic of the speech, the speaker and the audience.

The difficulty of working as a simultaneous interpreter is adjusting to the tempo of the speaker's speech. People speak at different speeds, especially those not accustomed to parallel translation. Professional synchronized interpreters do not retell the speech verbatim, but convey its meaning. That is, they make an adequate translation for the receiving language, preserving important information and omitting unimportant information.

REFERENCES:

1. <https://www.perevod-piter.spb.ru/articles/printsipy-sinkhronnogo-perevoda/>
2. Anufriev A.N., Tyuryuhanova N.N. The main difficulties in implementing simultaneous translation // Dialogue of cultures - dialogue about peace and in the name of peace. Komsomolsk-on-Amur: AGPGU, 2014. pp. 7–9.
3. Pilosyan K.K. Features of simultaneous translation // Bulletin of the International Market Institute. Samara: MIR, 2016. pp. 173–176.
4. Tlegenova G.A. Advantages and difficulties of simultaneous translation // Modern trends in education and science: collection of scientific papers based on the materials of the International Scientific and Practical Conference. Tambov: Ukom, 2014. pp. 144–145

UO'K 801

TILSHUNOSLIKDA HAQIQAT KONSEPTINING KOGNITIV FUNKSIYALARI

N.S.Muminova, o'qituvchi, Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada o'zbek va ingliz paramiyalarida haqiqat konseptining kognitiv-pragmatik tadqiqi hamda tilshunoslikda konsept maydonining strukturaviy tavsifi "haqiqat" konseptini namoyish qilishda qo'llanadigan ko'plab lisoniy vositalarni ma'lum sistemaga solish imkoniyati haqida ma'lumot berilgan. "Haqiqat" konseptini shakllantiruvchi lisoniy vositalar markaz va periferiyalarni hosil qilishda konseptual maydonning markaz, yaqin va uzoq periferiyalarni aniqlash va ularni ko'rsatuvchi elementlar tavsiya etilgan. Xulosa qismida o'zbek va ingliz paramiyalarini takomillashtirish bo'yicha takliflar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, ingliz tili, haqiqat, konsept, parameya, kognitiv tilshunoslik, pragmatik yondashuv, tilshunoslikka oid bilim, ko'nikma va malaka, lingvokulturologiya.

Аннотация. В статье приведены сведения о когнитивно-прагматическом исследовании концепта истина в узбекских и английских паремии, а также структурное описание концепт-пространства в лингвистике, о возможности применения многих лингвистических средств, используемых при демонстрации концепта "истина" в определенную систему. Лингвистические средства формирования концепта "истина" при формировании центра и периферии рекомендуются для определения центра, ближней и дальней периферии концептуального поля и обозначающих их элементов. В заключении представлены предложения по совершенствованию узбекской и английской паремии.

Ключевые слова: узбекский язык, английский язык, реальность, концепт, парамея, когнитивная лингвистика, прагматический подход, лингвистические знания, умения и компетенции, лингвокультурология.

Abstract. The article provides information about the cognitive-pragmatic study of the concept of truth in Uzbek and English paramias, as well as the structural description of the concept space in linguistics, about the possibility of putting many linguistic tools used in demonstrating the concept of "truth" into a certain system. Linguistic tools forming the concept of "truth" in forming the center and peripheries are recommended to determine the center, near and far peripheries of the conceptual field and the elements that indicate them. In the conclusion, suggestions for improving the Uzbek and English parems are presented.

Key words: Uzbek language, English language, reality, concept, parameia, cognitive linguistics, pragmatic approach, linguistic knowledge, skills and competence, linguocultural science.

Tilshunoslikning tadrijiy taraqqiyoti davomida yangi yo'nalishlar paydo bo'lmoqda. Bu esa tilni o'rganish, tadqiq etish zaruratining kuchayib borayotganligi, shuningdek, sohalararo o'zaro hamkorlikning yuzaga kelishi natijasidir. Jahonda lingvokulturologik tadqiqotlarga e'tibor XX asrdayoq o'zining asosiy rivojlanish pallasiga ko'tarilib ulgurdi. Bugungi kunda turli lingvomadaniyatlar doirasida til voqeligini tizimli tahlil qilish va til vositalarini lingvomadaniy yo'nalishlarda o'rganish yetakchi o'ringa ko'tarilmoqda. Til materiallarini haqiqat omiliga muvofiq tadqiq va tahlil qilish tilning turli madaniyat va submadaniyatlarda voqelanishi, umumiy va faqarli jihatlarini, o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish orqali tillar va madaniyatlararo aloqalarni o'rnatish borasida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Qiyoslanayotgan tillarda haqiqat konsepting lingvomadaniy xususiyatlarini ochib berishda olamning lisoniy manzarasida lingvomadaniy birliklarning voqelanishini o'rganish; Jahon tilshunosligida lingvomadaniy birliklar tadqiqga bag'ishlangan tadqiqotlarni qiyosiy o'rganish; haqiqat konseptosferasiga kiruvchi leksik birliklarni tahlil qilish; ingliz va o'zbek tillarida "haqiqat" konseptini ifodalovchi lisoniy vositalarning o'xshash va noo'xshash jihatlarini aniqlash; ingliz va o'zbek tillarida "haqiqat" konseptining mohiyatini ochib beruvchi leksemalarning sinonimlar tarkibini tasniflash; ingliz va o'zbek tillarida "haqiqat" konseptining lingvomadaniy mohiyatini ochib berishdan iborat.

Haqiqat izlashning eng muhim vazifalaridan biri bu ijtimoiy uyg'unlikka erishish va Lakoff (2003: 201) tomonidan metaforik tarzda "*ijtimoiy g'ildiraklarni moylash*" deb ta'kidlagan narsadir. U bu "birinchi navbatda va asosan ijtimoiy harakat" nuqtai nazaridan qarashni yaxshi ko'radi. Demokratiya haqida: "oshkoralik, haqiqat izlash - tizim bilan harakat qilish adresatning yuz ehtiyojlariga e'tibor berish". Goffman (1971: 140) haqiqat istash ijtimoiy muvozanatni tiklash deb ta'kidlaydi, bu haqiqat izlash harakati bilan "ishtirokchilar masalalar yopiqligini va [ijtimoiy] muvozanat tiklanganligini his qiladilar.

Koen va Olshtainning fikriga ko'ra, tegishli strategiyalarni tanlashni murakkablashtiradigan narsa shundaki, haqiqat izlash va boshqa nutq harakatlari ko'plab ijtimoiy, madaniy, vaziyatli va shaxsiy omillar bilan bog'liq. [1:155-173] Rut Benedikt (1949) fikriga ko'ra, madaniyat (odamlarni) bir-biriga bog'laydigan narsadir. haqiqat- bu ma'lum bir xalqning xatti-harakati, tizimli ish faoliyati, hayotdagi ozini boshqarish tamoyillari hamda boshqalar kabi barcha qabul qilingan va namunali xatti-harakatlari. [2:123], Ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan juda keng atama, tushuncha yoki so'z, shubhasiz, "haqiqat" turli xil ma'no va foydalanishga ega. Ba'zi odamlar haqiqatni amaliyot, boshqalari esa ma'lumot deb bilishadi. Amaliyot jamiyatda yoki tilda ma'lum bir o'rganilgan koddan foydalanish bilan bog'liq bo'lsa-da, ma'lumot uni statik ma'lumot sifatida saqlash va kerak bo'lganda unga murojaat qilishdir. Chunki u hayotda ham, tilda ham aniq namoyon bo'ladi, bu yerda xabar yoki metaxabar ayniqsa ikkinchisi orqali uzatiladi. Demak, u alohida emas, balki jamiyat mahsuli sifatida ijtimoiy nuqtaga ega. U o'sib borayotgan yoki rivojlanayotgan qismga ega, chunki u ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali rivojlanish yoki kamayish yo'li bilan o'zgarishi mumkin. Yana bir jihat shundaki, haqiqat xalqning urf-odatlarini, qadriyatlarini, e'tiqodlarini, an'analari yoki bilimlari orqali almashiladi. Bundan tashqari, u ongli yoki ongsiz xatti-harakatlar orqali o'rganiladi. Til va madaniyatning bunday o'zaro bog'liqligi nuqtai nazaridan, biz birinchi navbatda ushbu munosabatlar paradigmasi doirasini cheklaymiz va tegishli metodologiyani ishlab chiqamiz (adekvat taxminlar bilan), so'ngra turli tillarda berilgan masalalarning ijtimoiylashuvini tekshirishga o'tamiz. Bizning cheklovimiz quyidagi masalalarni o'z ichiga olgan ingliz va turk tillarida muloqot asosida haqiqat istashning lingvomadaniy tahlili yo'nalishi bo'yicha:

1. Haqiqatga asoslangan kommunikativ xatti-harakatlar;
2. Ingliz va turk tillarida haqiqat izlash usullari;
3. Haqiqatni til orqali o'rgatish;
4. Haqiqatni gapirishda dallillarga tayanish usuli.

Umuman olganda, nutq harakatlarining turli xil an'anaviy doiralarini muhokama qilgandan so'ng, endi haqiqat izlash nutq aktini alohida ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega.

Pragmatikaning kichik sohasi bo'lgan nutqiy harakatlarni so'zlar yordamida amalga oshiriladigan harakat sifatida aniqlash mumkin, ya'ni nutqiy harakatlar inson muloqotining muhim

birliklari hisoblanadi. Bu yerda an'anaviy nutq akti haqida qisqacha ma'lumot beriladi va asosiy e'tibor Searlning (1979) nazariyasiga va Grice (1975) so'zlashuv ta'siri. Ostinning (1962) nutq aktlari nazariyasi, Searlning (1979) qayta ko'rib chiqilgan taksonomiyasining Ostinning nutq aktlarini tasniflash tizimining va Gricean (1975) Ostinning (1962) nutq aktlari nazariyasiga, so'zlashuv implikaturasining pragmatik nazariyasi nutq aktlarini o'rganishga klassik hissa qo'shishi aksiomatikdir. Dastlab, falsafa, keyin esa pragmatika.

Haqiqat izlash- bu turli fanlarning turli tadqiqotchilari e'tiborini tortgan nutq harakati. Xolms (1995) fikriga ko'ra, haqiqat izlash bu tartibli nutq harakati bo'lib, unda haqiqatni izlagan shaxs javobgarlikni o'z zimmasiga olgan holda jinoyatni davolaydi va natijada suhbatdoshlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tiklashga qaratilgan. Aynan Ostin birinchi marta nutq harakati nazariyasini (1962) kiritgan va til nafaqat biror narsa aytish, balki biror narsa qilish uchun ham qo'llanilishiga e'tibor qaratgan. Yillar o'tib, bu nazariya Searle (1969) tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u nutq harakatlarini muloqotning asosiy birligi sifatida belgilaydi, unda ma'ruzachi o'zi aytganidan ko'ra ko'proq narsani ifodalashi mumkin.

Muloqotning bir qismi sifatida nutq harakatining muvaffaqiyati tinglovchining ma'ruzachining kommunikativ kompetentsiyani tan olishi bilan belgilanadi. Shmidt va Richards (1980) ga ko'ra, nutq aktlari nutq orqali amalga oshiriladigan barcha harakatlar, shu jumladan aloqa paytida munosabat, imo-ishoralar, nutq va kontekstdir. [3:29-34] Bundan tashqari, ular nutq harakatlarini odatda shikoyat, iltifot, taklif, va'da, so'rov yoki kechirim so'rash kabi aniqroq belgilarga ega bo'lgan so'zlar orqali amalga oshiriladigan harakatlar sifatida belgilaydilar. Ostin (1962) nazariyasiga ko'ra, ma'noning uch turi mavjud: lokatsiya akti, noma'lum akt va perlokatsion akt. Lokatsion akt – bu so'zlovchining birovga nimadir deyish harakati. Misol uchun, agar ma'ruzachi “bu inson haqiqatguy” desa. Bu ibora “bu inson haqiqatdan haq” degan so'zma-so'z ma'noga ega. [4:123] Illokatsion akt so'zlovchining aytilgan narsaning ijtimoiy funktsiyasini bajarish maqsadiga taalluqlidir. Boshqacha qilib aytganda, so'zlovchi biror narsani aytganda, u qandaydir vazifani nazarda tutgan holda gapni ifodalaydi. Natijada, so'zlovchi gaplarning to'g'ridan-to'g'ri ma'nosidan ko'ra ko'proq narsani ifodalashi mumkin. Shuning uchun, “bu inson haqiqatguy” kimgadir haqiqatni oshkor etishga taklif qilinishini bilvosita so'rov sifatida talqin qilish mumkin. Buzilish harakati so'zlovchi tinglovchiga keltirmoqchi bo'lgan ta'sirni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, “bu inson haqiqatguy” degan gap talabaga haqiqatni izlashga olib kelishi mumkin.

1) haqiqatdan ham shunday ekan

2) haqiqiy dovyurak ekan.

3) haqiqat baribir qaror topadi

“Haqiqatni aytish uchun” Biror narsani rad qilganda yoki rozi bo'lmaganda haqiqat orali ko'rsatish uchun ishlatiladi. Haqiqatdan ham, haqqoniy jasorat. Masalan, Andre Moryaning [5:195] Chordshanba uchun binafshalar asarida jasorat tugan kun qarilik boshlanadi deb bejiz aytmagan.

d. Sifat (undov): haqiqatguy inkor. Biror narsani rad qilganda yoki rozi bo'lmaganda haqiqatni oshkor etish uchun ishlatiladi.

e. Sifat: g'amgin Bu qayg'u, haqiqatga yetolmaslik yoki umidsizlik hissini ko'rsatish uchun ishlatiladi, ayniqsa yoqimsiz narsa sodir bo'lganligi yoki qilinganligi sababli.

f. haqiqatni, aytilishi kerak bo'lgan narsa kelajakni rivojlantirishga ximatni keltirib chiqarishini ko'rsatish uchun ishlatiladi:

“Haqiqat” muloqotda quyidagi semantic mazmunni ham ifodalashga xizmat qiladi:

a. Sifat: haqiqat acchiq, lekin uning mevasi shirin. Bu siz boshqa birovga muammo yoki qiyinchilik asosida haqiqatga intilishga his qilishni anglatadi: “Haqiqat”, shuningdek, kimdandir sizni haqiqat izlashning tizimli usuli sifatida ishlatiladi.

b. Sifat: haqiqatni rad etish rad etish. Rad etish yoki kelishmovchilikni ifodalashning haqiqat usuli sifatida ishlatiladi. usuli sifatida ishlatiladi.

Biroq, “haqiqat” faqat bitta ma'noga ega bo'lib, u “birovga muammo yoki ozru istagini ruyobga chiqarish hisoblanadi.

Xulosa sifatida shuni aytish lozimki, turli xil munosabatlarni ifodalash uchun ma'ruzachi kontekstga va o'ziga mos kelmaydigan nutq harakatidan foydalanadi. Kommunikativ kompetentsiya-

ya'ni har bir nutqiy harakat so'zlovchining munosabat turiga mos keladi. Masalan, gapni ifodalash uchun so'zlovchi e'tiqodni bajaradi, o'z haqiqatini bildirish uchun, so'zlovchi shikoyat qiladi yoki afsus bildirmoqchi bo'lsa, haqiqatni gapiradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Olshtain, Elite (1989). Apologies Across Languages. (Eds. S. Blum-Kulka, J. House, & G. Kasper), Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies. Norwood: Ablex Publishing, 155-173.
2. Benedict, Ruth (1949). Patterns of Culture. Boston: Houghton Mifflin Company Publishing.
3. Lansdown, Richard (ed.) (2015) Byron's Letters and Journals :A new Selection. Oxford : Oxford University Press.
4. Austin (1962) How to Do Things with Words. Cambridge :Cambridge University Press.
5. Andre Moryaning Chordshanba uchun binafshalar asari.T.: Yangi asr avlodi.195 b
6. Hazratqulova O. O'zbek va ingliz tillaridagi paremiyalarda "Avf etish" konsepti"avtoreferati T.2023
7. Popova Z.D., Sternin I.A. Kognitivnaya lingvistika. – Moskva, AST: "Vostok-Zapad", 2007. – S. 23.
8. Aristotle 1998. Nicomachean Ethics. USA: Oxford University Press.
9. Golovanova Ye.I. Vvedenie v kognitivnoe terminovedenie. Uchebnoe posobie.–Moskva: Flinta,2011.–S. 1.
10. Maslova V. A. Kognitivnaya lingvistika. Uchebnoe posobie. – Minsk: TetraSistems, 2005. – S. 256
11. Gruzberg L.A. Konsept // Stilisticheskiiy ensiklopedicheskiy slovar russkogo yazyka. – M.: Flinta:Nauka, 2006. – 696 s.
12. Lixachev D.S. Konseptosfera russkogo yazyka // Russkaya slovesnost. – M.: Academia, 1997. - S. 280-288.
13. O'zbek tilining izohli lug'ati/ Z.M. Ma'rufov tahriri ostida. I t. A-R. –Moskva:Rus tili nashriyoti, 1981.–631 b.
14. <https://lex.uz/docs/-3725214>
15. Qodirova N.M.O'zbek va nemis tillarida kompliment konseptining ifodalanishi. F.f.d()...diss. –Andijon. 2022. . – 29 b
16. <https://qomus.info/oz/encyclopedia/a/afv-etish/>

UDC [81-37+025.4]:004.9

METHODS OF AUTOMATIC EXTRACTION OF THESAURUS RELATIONS ON THE BASIS OF DICTIONARY INTERPRETATIONS

D.M.Muratova, teacher, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent

Annotatsiya. Tezauruslar semantika bilan bog'liq ko'plab matnni qayta ishlash vazifalarini hal qilish uchun ishlatiladi: axborot-qidiruv tizimlarida, nomlangan ob'ektlar va faktlarni olish tizimlarida, matnli hujjatlarni tasniflashda, savol-javob tizimlarida, shuningdek, boshqa ko'plab mazmunlarni hal qilishda. tahlil vazifalar yuzasidan qo'llaniladi. Tushunchalar o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek, ushbu tushunchalarga mos keladigan lingvistik birliklar o'rtasidagi munosabatlar haqidagi bilimlarni jalb qilish matnni avtomatik qayta ishlash vazifalarini hal qilishda o'z samaradorligini bir necha bor ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: tezaurus, semantika, giperonimlar, sinonimik munosabatlar, matnlar.

Аннотация. Тезаурусы используются для решения многих задач обработки текстов, связанных с семантикой: в информационно-поисковых системах, в системах извлечения именованных сущностей и фактов, при классификации текстовых документов, в вопросно-ответных системах, а также при решении многих других задач контент-анализа. Привлечение знаний об отношениях между понятиями, а также об отношениях между языковыми единицами, соответствующими этим понятиям, неоднократно показывало свою эффективность при решении задач автоматической обработки текстов.

Ключевые слова: тезаурус, семантика, гиперонимы, синонимические отношения, тексты.

Abstract. Thesauri are used to solve many text processing tasks related to semantics: in information retrieval systems, in systems for extraction of named entities and facts, in classification of text documents, in question-answer systems, as well as in solving many other content analysis tasks. Attraction of knowledge about relations between concepts, as well as about relations between linguistic units that correspond to these concepts, has repeatedly shown its effectiveness in solving tasks of automatic text processing.

Key words: thesaurus, semantics, hyperonyms, synonymous relations, texts.

The use of resources reflecting semantic relations between linguistic units is often difficult for a number of reasons. On the one hand, there is a rather long tradition of using thesauri created manually by expert linguists in various natural-language applications. However, creating and updating such resources is a labor-intensive process that takes quite a long period of time. On the other hand, for a number of tasks of information extraction from text, automatically created ontologies and thesauri oriented to specific subject areas are used.

Modern methods of distributive semantics, oriented at extracting information about semantic proximity of lexemes from text arrays of considerable volumes, allow overcoming thematic limitations of automatically created resources. However, the resources created by such methods also have a number of limitations. First, as a rule, the concept of semantic proximity is interpreted too broadly. Semantically close lexemes are declared to be related by rather heterogeneous relations, including morphological relations. derivation. Secondly, the resources do not contain information about the types of semantic relations (whether lexemes are synonyms, hyperonyms, etc.) and do not allow building hierarchical chains of concepts. A significant disadvantage is also the fact that the objects between which relations are established are lexemes, not individual meanings of lexemes, while expert resources widely used for AOT tasks, such as, for example, WordNet, take into account the polysemantic nature of lexemes and link their specific meanings.

Thus, in order to create thesauri that are in demand in various applications using AOT, the actual task is to develop a technology for automating the extraction of thesaurus relations, methods that, on the one hand, rely on expert lexicographic solutions, on the other hand, allow to automatically extract the information necessary to establish these relations. One of the ways to solve this problem is to involve existing electronically available lexicographic sources created by experts, such as explanatory dictionaries. These sources contain information about semantic relations in implicit form. Interpretations of individual meanings of lexemes often contain lexemes that are in hyperonymous or synonymous relations with this meaning. Automatic extraction of these relations can significantly facilitate the work of experts. The above-mentioned circumstances (requirements for methods, principles of organizing interpretations in explanatory dictionaries) determine the purpose of the present study. The purpose of the presented research is to develop an approach for extracting thesaurus relations, which allows to simplify the construction of electronic thesaurus. The smallest part of the thesaurus, which ensures its applicability for automatic text processing, inevitably includes hypo-hyperonymic relations between lexical meanings of nouns. Therefore, the most efficient replenishment of this part of the thesaurus is of the greatest interest.

Another criterion for refining individual subtasks is the choice of methods that allow obtaining a significant amount of quality data with the least effort of experts and third-party linguistic resources. The basis of an electronic thesaurus is a set of lexemes, a set of their meanings, and a set of relations linking meanings among themselves or meanings with lexemes. We call such relations thesaurus relations. There are different approaches to constructing such sets of relations. Thesauri can be compiled manually by a lexicographer. The thesaurus can be based on relations extracted from another type of ontology, from dictionaries, from a corpus of texts, or from a semantic model database. For the present work, the method chosen is the extraction of relations from a corpus of definitions from an explanatory dictionary.

Various lexicographic resources are an important source of information about the organization of the lexical composition of a language [1]. Among them stands out a special class of resources that not only reflect the semantic properties of individual lexemes (their interpretations, translation equivalents, etc.), but also reflect the relations between the concepts that these lexemes denote, i.e. reflect structured knowledge about the world. Such resources include subject indexes, glossaries (lists of terms with explanations in natural language), terminological dictionaries, rubrics, controlled vocabularies, which are finite lists of terms, information retrieval thesauri for specific subject areas (a taxonomy of such resources is given, in particular, in [2]). Resources reflecting more general knowledge about the world are various lexical-semantic databases, semantic dictionaries, association dictionaries, ideographic dictionaries and thesauri, as well as special linguistically-oriented ontologies.

Lexical meanings in such resources are not ordered alphabetically, but, on the one hand, according to some ontological classification of reality objects and events/events, on the other hand, in terms of semantic relations between linguistic units reflecting logical connections between concepts. A detailed discussion of the correlation between the formal-logical hierarchy between concepts and information about semantic relations between linguistic units is discussed in [26].

1. cumulative; in them lexemes are grouped, but no interpretation is given;
2. definitive; an interpretation is given for each lexeme in the group;
3. bi- and multilingual thesauruses for travelers.

Significant for clarifying the concept of thesaurus is the work of [3]. According to this work, we can propose the following classification of lexicographic resources, in relation to which the term "thesaurus" is used in the literature:

1. ideographic dictionaries, where the lexicon is organized according to the thematic principle, which facilitates the task of selecting words close in meaning when writing texts;
2. information retrieval thesauri describing relations between terms of some narrow subject area, which provides more efficient information retrieval;
3. linguistic resources of WordNet type, in which relations between lexical meanings of words in natural language are represented in the form of a hierarchical structure;
4. associative dictionaries, where lexemes are grouped either according to psychological associations arising in people or according to stable co-occurrence of lexemes in corpora.

What is common to all these resources is that lexemes in them are grouped according to the proximity of their meanings. This organization allows the dictionary user to select the lexicon by its meaning based on the context he/she understands, which helps to avoid misuse of lexemes. Thus, hereinafter we will understand a thesaurus as a dictionary in which the defined unit is a semantic field and the material is presented in onomasiological order, i.e. the order of presentation is determined not by the alphabet but by semantic proximity. It should be clarified that resources of types 2 and 4 are not considered in this paper.

One of the first ideographic dictionaries that became widely known in Europe. The lexemes in it are grouped by proximity of meanings into categories. This organization allowed to use the thesaurus for the selection of synonyms and to conduct the first experiments on the use of information about the semantic proximity of lexemes in information retrieval. However, the use of Roger's thesaurus is complicated by the fact that it includes in one category lexemes that are in different semantic relations, specific relations are not specified. Besides, one and the same lexeme can fall into different headings due to its polysemic feature, and the thesaurus does not reflect what meaning of a lexeme corresponds to a given thematic heading.

In some cases, the interpretation indicates for a synset that it does not participate in some relation in which its hyperonym participates, but no formal means is provided to show such cases.

To illustrate, consider the synset roadster, runabout, two-seater (an open automobile having a front seat and a rumble seat), which describes an automobile without a roof. It is a hyponym of the synset car, auto, automobile, machine, motorcar (a motor vehicle with four wheels; usually propelled by an internal combustion engine), for which the meronym roof (protective covering on top of a motor vehicle) is given. At the same time, for the synset jeep, landrover (a car suitable for traveling over rough terrain), only one relation is specified: its hyperonym is car, auto, automobile, machine, motorcar. Thus, a WordNet user cannot be sure about the meronymic-cholonymic relations of a synset whose hyperonym has a meronymic-cholonymic relationship with another synset.

The available works mainly operate with the concept of "scientific and technical translation", and most often the methodology is reduced to the enumeration of linguistic techniques of translation in general, while the focus of the training of technical translators should be on the task of transferring and assimilating specialized knowledge, without which it is impossible to have an equivalent technical translation. In view of the above, it can be stated that the problem formulated in this paper is solved for the first time in the proposed perspective.

The research is carried out within the framework of anthropocentric and cognitive-activity paradigms. In the anthropocentric paradigm, the technical translator is considered both as a

professional linguist and as a representative of other technical communication, possessing all the necessary skills and abilities to decode, encode and transmit technical knowledge. In the cognitive-activity paradigm, the technical translator is seen as a linguistic individual, and his/her cognitive activity in the process of operating technical knowledge is put in the center of attention.

REFERENCES:

1. Lopukhina Anastasiya, Lopukhin Konstantin. Regular polysemy: from sense vectors to sense patterns // COLING 2016. 2016. P. 19.
2. Loukachevitch Natalia, Dobrov Boris. RuThes linguistic ontology vs. Russian wordnets // Proceedings of Global WordNet Conference GWC-2014. 2014.
3. Marelllo Carla. The thesaurus // Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. 1990. P. 1083-1094.

UO'K: 81-11.81'44

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MERONIMIYA VA PARTONIMIYA MUNOSABATI

S.U.Mustafayeva, o'qituvchi, Termiz Muhandislik-Texnologiya Instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqola chog'ishtirilayo'tgan O'zbek va Ingliz tillarida meronimik va partonimik munosabatlarning o'zaro xususiyatlarini tahliliy ochib berishga qaratilgan, xususan, ularning semantik izohlari, leksik strukturasi va paradigmatic vazifalari munosabatlari qiyosiy tahlillar asosida yo'ritib berilgan. Ikki tillarda meronimik so'zlarning o'zaro ifodalanishlarining amaliy analizi va ularni farqlash, ajratish tamoyillari garchi ikki tilda qiyoslanayotgan meronim va partonimlarning xususiyatlari diyarli bir xil bo'lishiga qaramasdan, ikki tillarda tenglik yoki tengsizlik xarakterlariga ega yoki ega emasligi haqida ma'lumotlar berilishiga qaratilgan.

Kalit so'zlar: meronim, partonim, butun-bo'lak munosabatlar, leksikonlar, leksik-semantik xususiyatlari, paradigmatic vazifalar, stilistik kolorlar

Аннотация. Целью данной статьи является аналитическое выявление взаимных особенностей меронимических и партонимических отношений в узбекском и английском языках, в частности, на основе сопоставительного анализа объясняются их семантические объяснения, лексическая структура и парадигматические функции. Практический анализ взаимовыражений меронимических слов в двух языках и принципов их дифференциации и разделения, хотя характеристики сравниваемых меронимов и партонимов в двух языках явно одинаковы, направлены на предоставление информации - имеют ли эти два языка характеристики равенства или неравенства.

Ключевые слова: мероним, партоним, отношения целого и части, лексиконы, лексико-семантические особенности, парадигматические задачи, стилистическая окраска.

Abstract. This article aims to analytically reveal the mutual characteristics of meronymic and partonymic relations in the Uzbek and English languages, in particular, their semantic explanations, lexical structure and paradigmatic functions are explained on the basis of comparative analysis. The practical analysis of the mutual expressions of meronymic words in two languages and the principles of their differentiation and separation, although the characteristics of the meronyms and partonyms compared in the two languages are clearly the same, are aimed at providing information about whether or not the two languages have the characteristics of equality or inequality.

Key words: meronym, partonym, whole-part relations, lexicons, lexical-semantic features, paradigmatic tasks, stylistic colors

Kirish. O'zbek va Ingliz tillarining grammatik, so'z turkumlari, so'z strukturalari, so'zlararo leksik munosabatalar, va stilistik kolorlari mavjud bo'lib, har bir tilning o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, bir tildan ikkinchi tilga o'zgartirilganda yoki taqqoslanganda har bir til o'z lingvistik tarkibiy qismini saqlab qoladi yoki tenglashtriladi. Shu o'rinda, yangi so'z ma'no munosabatlariga kiruvchi partonim va meronimlar har ikki til uchun ham munozarali leksik-semantik jarayon hisoblanadi. Bu kabi yangi leksik munosabatlarni o'rganish asosan 70 - yullardan so'ng boshlandi ya'ni sistem leksikologiyasida so'zlarning leksikaviy va semantikaviy xarakterlarini inobatga olingan holda yangi- yangi so'z munosabatlar paydo bo'ldi. Meronim va partonim ma'no munosabatlarini tahliliy o'rganishga harakat qildik. Ikki tillarda solishtirilib o'rganilayotgan yangi so'z munosabatlar

partonim va meronimlarning o'zaro farq munosabatlarini o'rganish davr talabi bo'lib bormoqda. Shuni aytish kerakki, partonim va meronimlarning chegarasini va ifodalash vositalarini aniqlash uchun bu hodisalarni, ya'ni butun-bo'lak munosabatini ifodalash asosida bog'langan leksik paradigmalar bilan semantik paradigmalarining o'zaro xususiyatlarini o'rganib, ilmiy jihatdan asoslab berish lozim. Butun-bo'lak munosabatlarni ifodalovchi partonimik va meronimik elementlar ularning yaxlit bir tizim-sistema sifatida o'rganish orqali tavsiflash muhimligi rol oynaydi. Meronim terminini birinchi bo'lib garbiy Evroplik olimlar D.Alan Kruz, Dj. Layonz olib kiradi va o'z ishlarida ilmiy tahlillar asosida o'rganib chiqadi. Unda ma'lum bo'lishicha, meronim bu leksik iyrarxik sohaning ikkinchi ulkan qismi bo'lib, qism-butunlik tushuchasini ifodalovchi leksikaviy struktura hisoblanadi. Ingliz tilida meronimga tenglashtirib o'rganiladigan bu xolonim hisoblanadi, meronim bu tobelik qismli elementlardan iborat, xolonim esa uning butunlik asoschisi sifatida izohlanadi. O'zbek tilida meronimlar partonim ostida o'rganiladi; partonim "part" -"qism", "ounum"- "nom" ma'noni ifodalaydi. B.Qilichev meronimlarni partonimiya ostida o'rganib, ulardagi leksik-semantik xususiyatlarni imkon qadar ochib bergan. Unda olim partonimlarni lug'aviy paradigmalar sifatida tasvirlab, partonimik qatorlar va so'zlar orasidagi butunbo'lak munosabatlarini ifodalab keluvchi lug'aviy ma'no guruhlaridir deb ta'riflaydi. Umuman aytganda, qism, bo'lak, tarkibiy elementlar, iyerarxik dominanta va taksonomik birliklar partonim va meronimlarning semantik xususiyatlarini guruhlovchi sathdir. Aktual borliqdagi butun-bo'lak munosabatining leksikasida aks etishi masalasi bu azaldan lingvistik olimlarning e'tiborini tortib kelgan. Rus olimi M.V.Nikitin *butun* tushunchasini xolonim ingliz tilshunosligidagi kabi, *qismni* meronim yoki *partonim* deb atashni taklif etadi [1]. Bundan ko'rinadiki, har ikki so'z munosabatlarida umuniy leksik elementlarining xususiyatlarida o'xshashlik va yaqinlik tomonlari mavjudligi ko'rinadi. Meronim - qismli birliklar xolonimga yaqin munosabatni ifodalaydi, partonim qism-butunlik birliklar bo'lib meronimlarga o'xshashlik munosabatlarni ifodalaydi.

Metodlar. Ilmiy tahlillar, so'zlararo munosabatlarning semantik xususiyatlarini va leksik xususiyatlarini O'zbek va Ingliz tillarida o'zaro taqqoslab o'rganish metodi, tavsifiy usullarda har ikki munosabatlardagi pragmatik ma'no sathlarini aniqlashtrish metodi hamda ularni ma'lum bir guruh sinflariga ajratib o'rganish metodlari asosida yoritildi.

Natijalar va Muhokamalar. Partonimiya va meronimiyalar bugungi tilshunoslik sohasida qizg'in o'rganilayotgan leksik so'z munosabatlariga hisoblanadi. Ingliz lingvist Dj. Layonz ta'kidlaydiki leksik birliklarning mohiyati munosabat mohiyatining tushunchasi va ular boshqa birliklar bilan taqqoslanadi bir xil sath doirasida deb izohlaydi. Va shuningdek, bunaqa munosabatli birliklar "*is a kind of*", ("*is a part of*" "*...ning turi*", "*...ning qismi*") so'zlariga tenglashish shart, masalan, "*horse: animal*", "*mane: horse*" [2] ; bundan ko'rinadiki, ma'no munosabat tushunchasi bir xil semantik doirasida bo'lish kerak. Agar biz X ning qismi Y deb hisoblasak Y ning qismi Z bo'ladi ya'ni butunlik X va Y- X qismi Yning qismi Z dir. Demak, butun-qismlilik munosabatlarni izohlashlarda iyrarxik oila shaklida tasvirlanadigan so'z pog'ona taksomoniyasini tushunamiz. Meronim va partonim atamaları G'arb tilshunosligida ham, O'zbek tilshunosligida ham tamomila yangi yo'nalish hisoblanadi. Ingliz olimlari D.A. Kruz va Dj. Layonz meronimlar haqida ishlarida batafsilroq yo'ritadi. D.A. Kruz meronimlarni shunday tavsiflaydi: Meronimlar bu tarkibiy qismli munosabat bo'lib, butun -qisimlik munosabatning leksikaviy refleksidir. Meronimik misollar: *hand: finger* (*qo'l: barmoq*), *teapot: spout* (*choynak: tumshuq*), *wheel:spoke* (*g'ildirak: kegay*), *car:engine* (*avtomobil: mator*); *finger: hand*, *finger* (*barmoq: qo'l, barmoq*) - meronimlar ba'zan partonimlar ham deyiladi, *hand* (*qo'l*) bu xolonimdir deb ta'riflaydi. Ingliz tillarida meronim /partonim ma'nosida va xolonimlar bilan teng o'rganilar ekan. Ammo shuni ham aytish kerakki hamma so'zlar ham meronimik vazifani o'tamaydi, masalan D.A.Kruz "*qo'l* jismoniy a'zo bo'lib *barmoqlarni* tarkibiy qismi sifatida o'z ichiga olishni aytadi ammo *barmoq* ham *qo'lni* tarkibiy qism sifatida o'z ichiga olgan ma'noda kelishini ta'kidlasa Langacker "*barmoq*" tushunchasini "*qo'l*" dominantiga teskari shakllantirishi aytib o'tadi [3]. M. Lynn Merphee aytadiki: " Bir kontekstda, *finger* (*barmoq*) *qo'l* ning meronimi bo'lib keladi va boshqa kontekstlarda *flesh* (*tana qismi*) *qo'lni* meronimiga mosdir diydi." M.Lynne Murphy " Semantic Realtions and the Lexicon" (2003) meronim va xolonim haqida shunday tasvirlaydi: hyponymy, class inclusion: *cat* < *mammal* < *animal*; meronymy, or the part -

whole relation: *line* < *stanza* < *poem*; Bu misollar orqali M.Lynne Murphy shuni ko'rsatadiki meronimik va xolonimik munosabatlar iyerarxik va asimmetirik shaklida tavsiflanishini. Ya'ni *qofiya she'r*ning meronimi ammon *she'r qofiyani*ning meronimi emas. Giponimiya va xolonimiyalar teskari munosabat shakllari bilan ifodalanadi, masalan, *poem* > *stanza* (*she'r* > *qofiya*) (*qofiyani*ning xolonimi *she'rdir*); kengroq yo'ritadigan bo'lsak, *mushuk sut emizuvchilar* bilan bir xillik munosabatga ega emas (*cat* < *mammal*) *sut emizuvchi sifatida mishukka* (*mammal* > *cat*); bu kabi munosabat asosiy kategoriya va ikkinchi dajarali kategoriyli munosabat shaklini namoyon etadi va boshqa so'z munosabatlarning yerarxik shaklga ega emasligini isbotlaydi va ular semmitirik munosabatlarni shakllantiradi, masalan, *couch* (*kushetka*) va *sofa* (*divan*) bir biriga sinonim hisobalanadi; *cat* (*mushuk*) va *mammal* (*sut emizuvchi*) bir biriga xolonim hisoblanmaydi. *Mushuk* (*cat*) bu (*mammal*) *sut emizuvchini*ning giponimi va *sut emizuvchi mushuk* ning giperonimidir. Shu bilan birga, meronim bu bir tomonlama termindir shuning uchun *stanza* (*bayt*) *poem* (*she'r*) ning meronimidir ammo *poem* (*she'r*) *stanza* (*bayt*)ning xolonimidir deydi M.Lynne Murphy [4]. O'zbek tilida meronimlar semantik munosabatlar orasida juda kam o'rganilgan bo'lib, meronimlar asosan partonim nomi ostida o'rganilgan. Partonimiya atamasi ilk marta "Sistem Leksikologiya tezislari" ilmiy adabiyotlarida uchraydi [5] va H.Ne'matov, R.Rasulov "Ўзбек тили систем лексикологияси асослари" (1995) darsligida pog'onali munosabatlar - partonimik (butun-bo'lak) aloqalariga misol keltirarkan, masalan, (*o'simlik*), (*daraxt*), (*tol*) lug'aviy birliklarni misol qilib, *tolni* ma'no va tushuncha munosabatiga ko'ra (*daraxt*) ning tarkibiy qismi ekanligini, (*daraxt*) esa (*o'simlik*) tarkibiy qismga tegishli ekanligini ta'kidlaydi, bu yerda "butun" bosh leksema (*daraxt*), bo'laklar esa (*ildiz*, *shox*, *barg*) leksemalaridir. Bunday LMGlarning doirasi o'zbek tilida talaygina ekanligini ta'kidlab o'tadi. Buni kengroq yo'yadigan bo'lsak, iyerarxik pog'onali munosabatlar o'z tarkibiy qismlari keng ma'noli so'z nutqlari ot, sifat, son, fe'l shakllaridan tarkib topib, leksemalar semema guruhlariga ajralish bilan butun-bo'laklik vazifani o'taydi. O'zbek tilshunos olim B.E.Qilichevning "Leksikada So'zlararo butun-bo'lak munosabati" (2019) monografiyasi partonimlar haqida shunday ta'riflaydi: butun - bo'lak munosabatli bog'lanishlarga bag'ishlangan bo'lib, unda tilshunos shunday fikr bildiradi partonimlar haqida: partonimiya va partonimik munosabatlar butun-bo'lak munosabatli robitalardan hosil bo'ladi, masalan, "*uy*", "*xona*", "*farsh*", "*devor*" "*tom*", "*eshik*" so'zlari shu qatoridandir. Bu misollardan ko'rinib turibdiki partonimik guruhlardagi har bir so'z boshqa boshqa narsalarni, o'ziga xos alohidaliklarni, zotlarni atab kelish xususiyati bilan boshqa leksik lug'aviy ma'no munosabatlardan farq qiladi va bunday so'zlar partonimik LMGlarni tashkil qilishini aytib o'tadi.[5.b.31] Professor A.Nurmonov leksik birliklar o'rtasidagi munosabatlarni ikkiga ya'ni bir sathli - paradigmatic va ikki sathli uyadoshlik birliklarga ajratadi va ta'kidlaydiki uyadoshlik -oila elementlari keng tarqalgan sathlarga kiruvchi munosabatdir ma'noviy birxillik va ba'zan shaklan ham o'xshashlikni o'z ichiga olishni aytib o'tadi [6]. Demak, partonimik va meronimik munosabatlar bir turkumdagi ya'ni bir oila qismlaridan iborat bo'ladi ammo turli obe'ktlarni ifodalaydi faqat ularda uyadoshlik so'zlar - pog'anali taksonomiya bilan tasvirlanadi. A. Sobirov "Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш" (2004) monografiyasida o'zbek tili leksikasida yuzlab semantik maydonlar borligini va ushbu maydonlar leksik-semantik guruhlardan, guruhlar esa o'z navbatida o'z tarkibiga kirgan element (emalar)dan tashkil topishini aytadi va bunday leksik qatlamlar o' xususiyatiga ko'ra diskret deb ham yuritiladi. Masalan, *vaqt* deganda *yil*, *fasl*, *oy*, *kun*, *daqiqa*, *lahza*, *fasl* deganda *bahor*, *qish*, *yo'z*, *kuz*; bunday holatlarni professor kichik va katta semantik maydon elementlari ekanligini va ularni so'z belgisi sifatida belgilaydi, masalan, *bahor* mikromaydon ostida to'plangan *navro'z*, *hamal*, *gul*, *boychechak*, *binafsha* kabi leksik so'zlarning iyerarxik shaklni hosil qiladi va bu pog'onali munosabatni tashkil qilishligini ta'kidlaydi. Leksik sistemada qaror topgan xossalardan biri bu xolo-meronimdir (butun-bo'lak), butunni ichiga kiruvchi bo'lak (meronim), boshqa elementlarga nisbatan butunnomi (xolonim yoki partonim) bo'lib qolishligini aytib o'tadi. [7] A. Eshmo'minov meronimlar haqida shunday fikr bildiradi: xolo-meronimiya / partonimiyalarda alohida olingan uzv (a'zo)ning uni tashkil qilayotgan ichki a'zolari bilan munosabati masalariga alohida e'tibor berish lozimligini aytib o'tadi. Demak, meronim (partonim) munosabat bu butunning qismga nisbatan va qismning butunga nisbatan bog'lanish sistemasi bo'lib, ulardagi semantik va paradigmatic ma'no munosabatlari leksik maydon

ichida o'zaro o'xshashlik belgilari nisbatan ko'proq va shu sabali ular bir nom ostida o'rganiladi. D.A.Kruse meronimik munosabatni o'rganar ekan, ularni tavsiflovchi ba'zi mezonlar keltiradi. Olimning fikricha, butunning ba'zi qismlari butunga nisbatan integral bo'lishi mumkin. qiyoslash uchun misol keltiramiz: *chimney < house, chimney < lantern*. Bu holatda *uy mo'risiz* ham *uy sanalaveradi* va u o'z vazifasini bajaradi, ammo *fonusning mo'ri (shishalik qolipi)* tushib qolsa u o'z vazifasini bajara olmaydi, shungdek butunsiz meronimik holatlar hosil bo'lmaydi, masalan, *harbiy armiya < admiral*, tabiiyki *admiralsiz harbiy armiya* bo'lmaydi, demak butun bu yerda *admiral* - qism *harbiy bo'lim*. Demak, meronimlar har qanday holatda ham meronimik vazifani o'tamaydi shuhbasiz, sof meronim so'zlar albatta bir biri bilan ham semantik ham paradigmatic xususiyatlariga ega bo'lish lozim.

Xulosa. Meronimik va partonimik oila klassifikatorining tasnifini ko'rib chiqarkanmiz, har ikkala so'z munosabatlari o'zaro semantik munosabat, paradigmatic munosabat va leksik munosabatli integratsiyalashgan munosabatni ifodalovchi so'z va tushuncha o'rtasidagi ma'noviy maydon elementlarini pog'onolovchi butun-bo'lakli munosabatdir. Chog'ishtirilayotgan O'zbek va Ingliz tillarida ham meronim va partonim butunlik iyerarxiyasini tashkil etuvchi qismli - bo'laklar sifatida izohlanadi; ingliz tilida meronim xolonim bilan taqqoslanib o'rganilsa, o'zbek tilida meronimlar partonim munosabat bilan teng taqqoslanib o'rganiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Eshmuminov A.A. O'zbek Tili Korpuslari uchun Taksonomik va Meronimik Munosabatli Leksemalar Lingvistik Bazasini Shakllantrish. - Monografiya, Termez -2022. b.35
2. Cruse D.A. Meaning in language.- Oxford University Press, 1986. - b. 113
3. Cruse D.A. Meaning in language.- Oxford University Press, 1986. - b. 166
4. M.Lynne Murphy. - Semantic Relations and the Lexicons. Cambridge University Press. 2003. b. 11
5. B.Qilichev. - Leksikada So'zlararo Butun-bo'lak Munosabati. - Monografiya. T.- 2019. b.12
6. Eshmuminov A.A. O'zbek Tili Korpuslari uchun Taksonomik va Meronimik Munosabatli Leksemalar Lingvistik Bazasini Shakllantrish. - Monografiya, Termez -2022. b.26
7. A.Sobirov.- Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида ташкил этиш., Тошкент; Маънавият. 2004. b.8

UDC 821. 82-15

SAMANDAR VOHIDOV ARUZIY SHE'RLARIDA DIDAKTIK RUH IFODASI

S.D.Narziyeva, mustaqil izlanuvchi, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Maqolada o'zbek mumtoz adabiyotdagi aruzning zamonaviy talqinlari, S.Vohidovning o'zidan oldingi va zamondosh shoirlarga bag'ishlangan she'rlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: aruz ilmi, didaktika, bag'ishlov, mumtoz an'ana, she'riy nutq, estetik ideallik.

Аннотация. В статье анализируются современные пейзажи узбекской классической литературы, стихи С. Вахидова, посвященные его предшественникам и современным поэтам.

Ключевые слова: Наука аруз, посвящение, дидактика, самоотверженность, классическая традиция, поэтическая речь, эстетический идеализм.

Abstract. The article analyzes modern landscapes of Uzbek classical literature, poems by S. Vakhidov, dedicated to his predecessors and modern poets.

Key words: The science of aruz, initiation, didactics, selflessness, classical tradition, poetic speech, aesthetic idealism.

Kirish. Bugungi kun o'zbek she'riyatida yangilanishlarni kuzatar ekanmiz o'quvchi ko'ngliga yetib borgan she'rlarning muvafaqqiyatga erishuvida didaktik ruhning xizmati borligiga guvoh bo'lamiz. Shoir o'z hayot mushohadalari va kuzatuvlarini o'quvchiga misralar olamida tuxfa qilar ekan, bunday she'rlardan ko'zlangan maqsad ham ayrim ijtimoiy – maishiy she'rlar kabi osonlikcha anglashilmasligi tabiiydir. Badiiy asar inson ruhini poklashga qanchalik xizmat qilsa, she'riyat ham qalblarda nish urgan ezguliklarni kamol topishida dasturi amal bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. Adabiyotshunos D.Quronov "She'riy nutq muayyan bir o'lchov(vazn) asosidagi ritmga ega bo'lgan, o'zining musiqiy jarangi, hissiy to'yintirilganligi bilan farqlanuvchi

nutqdir. She'riy nutqdagi o'ziga xos intonatsiya, musiqiylik ritmik bo'laklar va ritmik vositalar, o'ziga xos fonetik tashkillanish, turli sintaktik usullar yordamida vujudga keladi. She'riy yo'lda yozilgan lirik asardagi kayfiyatning hosil qilinishi, kechinmaning o'quvchiga "yuqtirilishi"da uning ritmik-intonatsion tomoni muhim ahamiyat kasb etadi." [3; B.146.] – deydi. She'riyat haqida adabiyotshunos Q.Yo'ldoshev o'z fikrlarini bildirar ekan, "She'rda fikrning kutilmagan va sezimlarga kuchli ta'sir ko'rsatadigan yo'sinda ifodalanishiga e'tibor qilinadi. Shu bois ham har bir she'rdan o'ta muhim ijtimoiy g'oya ifodasini kutish maqsadga muvofiq emas. Ularda tuyg'ular po'rtanasi qudratli, sezimlar miqyosi keng va ta'sirchanlik, yuqumlilik darajasi yuqori bo'lishi muhimdir. She'rning uzoq yashashini ta'minlaydigan asosiy omillar: tuyg'ular samimiyati va ifoda tabiiyligidir" [5; B.] – degan edi. Tadqiqotchi X.E.Bazarova bugungi kun she'riyatida mumtoz adabiyot an'analari haqida o'zining izlanishlarida "...ushbu an'ana davomchisining iste'dodi, salohiyati, bilimi, olamni anglashi, jamiyat, insonlar, ijtimoiy muhitga munosabatia ham e'tibor qaratiladi. Negaki, she'rlar har ikki davrning ham, unda qalam tebratgan ijodkorning ham, asarlarning ham ruhiyatini o'zida aks ettiradi." [1; B.22.]–deydi. She'r - mazmunan ko'ngil tubida paydo bo'lib, so'zga aylanib yuzaga chiqar ekan, shaklan mumtoz adabiyot an'alariga moslab yaratilgan ohanglar necha zamon fursat o'tsa ham qadr-qimmatini yo'qotmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki "didaktika" yunonchadan tarjima qilinganda "ibratli" degan ma'noni anglatadi. O'z- o'zidan anglashiladiki, adabiyotda bu terminning qo'llanilishi o'git, ibrat ruhidagi asarlar sifatida tushuniladi. Bu yo'nalish she'riyatda ham bir qadar o'z o'rini topgan. She'riy didaktik asar sifatida Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", ulug' mutafakkir Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostonlari aynan o'zbek didaktik she'riyatining yorqin namunalari hisoblanadi. Didaktik ruhda asarlarda axloq odob, odillik kabi fazilatlargina emas pand-nasihat, maslahat, muallif ko'rgan kechirganlaridan xulosalari bayon qilinadi. Didaktik adabiyotdan ijtimoiy, falsafiy, ilmiy qarashlarni ommalashtirish vositasi sifatida ham foydalanganlar (masalan, Ibn Sinoning tabobatga oid "Urjuza" she'riy asari). Didaktik adabiyotga xos bo'lgan xususiyatlardan Ahmad Yassaviy, Boqirg'oniyl Sulaymon, So'fi Olloyor, Huvaydo, Haziniy kabi tasavvuf namoyandalari ham samarali foydalanganlar. XX asr o'zbek adiblari Behbudiy, Ayniy, Avloniy va boshqalar ijodida pand-nasihatga alohida ahamiyat berganlar. Ularning asarlarida, maktablar uchun qo'llanmalarida ta'lim-tarbiyaga oid didaktik adabiyot namunalari ko'plab uchraydi. Ma'lumki she'riyat shaxs kamolotining poydevori hisoblanadi. Ayniqsa, ma'lum bir maslakka undovchi she'rlar tabiiyki o'z ixlosmandini topmay qo'ymaydi. Bugungi kun o'zbek she'riyatida mavzu ma'no mazmun jihatidan plyuralizm metodiga asoslangan holda yaratilmoqda. Tabiiyki, she'rlardagi bunday g'oyaviy badiiy xilma-xillik bugungi kun ijodkorlari ijodiy qobiliyatlarining serqirra ekanligidan dalolat beradi.

Tahlil va natijalar. Istiqlool davri o'zbek she'riyatining iste'dodli vakillaridan biri Samandar Vohidovning bir qancha she'rlarini didaktik ruhda yozilgan she'rlar sifatida ko'ramiz. Shoirning "Bo'lma bemaqsadki" she'rda umrning o'tkinchi ekanligini, vaqt va fursat hech kimni kutib turmasligini, hayotning so'nggiga yetganda maqsad-muddaosiz yashamoq yashalgan umrning tutun misoli havoga singib ketishligiga qiyoslanadi.

Umr shomida, desangkim, bo'lmasin "oh"im tutun,

Bo'lma bemaqsadki, umring qasriga maqsad stun. [4; B.37.]

She'r aruzning ramali musammani maqsur bahrida yozilgan. Muallif bu dunyo g'amiyu shodligi o'tkinchi ekanligini, har bir kun g'animat va qaytib kelmasligini bemaqsad va beishonch yashamoqlik, hayot so'nggida faqatgina pushaymonlikka olib kelishligini ta'kidlaydi. Har bir inson o'z oldiga maqsad qo'yib yashar ekan umr qasrining ustuni ezgu maqsad va maslak ekanligini aytadi.

Mayli, bo'l bemasnadu bo'lma bemaqsad, vale,

Kiysa bemaqsad kishi zar, yursang hamki sen yupun [4; B.37.]

Shoir "Bag'ri keng bo'l jahonday" she'rda har bir ishni bajarishda sobitlik bilan yondashib, g'am selida bardoshni o'ziga boshpana deb bilishlikni uqtiradi.

Tor tutmagil jahonni, bag'ri keng bo'l jahonday,

Yo'ling toyg'oq bo'lsa ham faraz qil kahkashonday.

Tuynugingdan tushsa nur, quyosh izlab keldi, de

Omad kelar eshikdan kutilmagan mehmonday. [4; B.38]

Muallif inson sabr donini dilga ekib, qalbdagi dardlarni shamollarga sovurib ko'ngilni poklashligini aytadi. Qalbdagi orzu- umid qushini asrab avaylamay, o'zini noumid deb his qilgan shoh taxtini omonat deb bilishligini, ertangi kunga umid bilan qaragan umidvor banda esa loy supani ham taxti ravon deya tasavvur qilishini aytadi.

Tomiringda qon emas hayot mehri jo'sh ursa,

Shubha bo'lar zer-zabar suv qo'porgan to'g'onday. [4; B.38]

She'rni yakunlar ekan tomirlarda hayot mehri jo'sh ursa, shubhalarning suv qo'porib yuborgan to'g'on kabi parchalanishini ta'kidlaydi.

Matonating qanoat chashmasidan sug'orsang,

Baxting kular tog' yorib kulgan guli xandonday. [4; B.38]

Shoirning yana bir oltin o'gitlarga boy bo'lgan "Qaytmagay" she'rida umrni "bolalik", "yoshlik", "keksalik" kabi fasllari borligini har bir faslning bir oni qaytmasligini, umr fasllarining bir ondayoq kelib-ketishligini go'zal misralar bilan bayon qiladi. Turk shoiri Najib Fozil "Umrinning yarmi, keyingi yarmini kutish bilan, keyingi yarmi esa avvalgi yarmini sog'inish bilan o'tdi" – degan edi. Darhaqiqat vaqt va fursat bir on kutmay o'tishligi na yoshga na kattaga rahm qilmasligini shoirning ushbu bitiklari orqali yana bir bor amin bo'lamiz. Matla quyidagi misralar bilan boshlanadi.

Qaytmagay ketgan bahoring, lolazoring qaytmagay,

Yoshliging – umringda fasli beg'uboring qaytmagay. [4; B.104.]

Muallif hayot o'tkinchi ekanligini sho'x go'daklik onlarni oydin nahorga qiyoslasa, yoshlik bahorini gullab turgan bog'ga qiyoslab, bu bog'dan na gul naki xor (tikan) qaytmasligini aytadi.

Bog'i ishqing gullari kuz yellariga xomtalash,

Na guling qaytar u bog'dan, naki xoring qaytmagay. [4; B.104.]

Umr, vaqt shunchalar o'tkinchiki nada kutilgan umr, nada topilgan diydor qolmasligini, yo'qotilgan do'st-birodarlarga ohu zorlarning yetmasligini aytadi.

Sarxush erding bir zamon, diydorimas, xumoridan

Yo'q-ku diydordan umid, hatto xumoring qaytmagay. [4; B.104.]

Keyingi misrada "keksalik"ning ham bir saodat ekanligini, har nega bu qadar kuyinib bo'lmasligi mazmunini ulug' mutafakkir Jaloliddin Rumiyning mashhur "Har narsaga siqilma ey ko'ngil, na bu dardlar qoluvchi, na bu umr" misralarini yodga tushiradi.

Ketdi qancha do'st- birodar dilda dog'lar qoldirib,

Yetmagaymu yo ularga ohu-zoring, qaytmagay.

Ey, Samandar, qaytmaganga qayg'urishning nafi yo'q,

Borini qadr etki, ketsa - ushbu boring qaytmagay. [4; B.104.]

Xulosa va takliflar. Mustqallik davri o'zbek she'riyati haminqadar uslub jihatidan tahlillarga tortildi. Bugungi kun adabiyotshunoslari bu davrda yaratilgan she'rlarni o'ziga xos tendensiyalar asosida sharxlaydilar. Bular orasida "nasihatgo'ylikdan qoshich" iborasini alohida bir tendensiya sifatida qo'llashadi. Yani bu davr ijodkorlari o'quvchiga pand nasihatlar berish emas balki jo'shqin syujetlarga intiluvchi obrazlarni kuylaydi deya talqin qilishadi. Ushbu an'anaviy qarashlardan farqli o'laroq, yuqorida biz tahlilga tortgan Samandar Vohidovning didaktik ruhdagi she'rlarini estetik ideallik asosida yaratilgan she'rlar sifatida baholashimiz mumkin. Bizningcha she'rlarda aks ettirilgan pand-nasihatlarini shunchaki o'git sifatidagina emas, kelajak avlodni tarbiyalashda hayotiy ehtiyoj sifatida qaralishi kerak. Bugungi kun o'quvchisining ma'naviyatga bo'lgan ehtiyojining o'ziyoq mulohazalarimiz tasdig'ini berib turibdi. She'riyat faqatgina ichki kechinmalar, dard alamlarning ma'lum ritmga solingan so'zlar bo'libgina qolmay, balki hayotiy xulosalar falsafiy qarashlari bilan ko'ngilga yetib boradigan tarbiyaviy ahamiyatiga ham ega bo'lishi zarur. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Samandar Vohidov she'rlarida Sharqning ko'hna hayotiy mushohadalarini qofiyaga solishda faqat barmoq vaznida emas balki aruzda nasihatgo'ylik emas, hayotiy tajribalar asosida yuzaga kelgan qonuniyatlarga bo'ysungan holda yashamoqlik ham bir saodat ekanligini anglaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bazarova X. Asqar Mahkam ruboiylari. Хоразм Маъмун Академияси Ахборотномаси; 2023-11/1 22-bet
2. Hamdam U. Yangilanish ehtiyoji // T.; "Fan", 2007. 16-b

3. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish 146-bet www.ziyo.uz
4. Vohidov S. Dunyo kami bitmagay. Saylanma IV. – Buxoro: “Buxoro” nashriyoti, 2014
5. Yo‘ldoshev Q <https://qomus.info/>
6. www.wikipedia.org

UO‘K 821:81’27

SUV VA OLOVGA MUNOSABATNING O‘ZBEK SHE'RIYATIDAGI TALQINI

Sh.Sh.Nizomova, PhD, Buxoro Davlat Universiteti, PhD

Annotasiya. Ushbu maqolada suv va olovga marosimiy munosabatning zamonaviy o‘zbek she'riyatdagi talqini xususida fikr yuritilgan.

Kalit sozlar: she'riyat, marosim, oilaviy-maishiy marosim, udum, an'ana tasvir, tabiat hodisalari

Аннотация. В данной статье рассматривается интерпретация обрядового отношения к воде и огню в современной поэзии.

Ключевые слова: поэзия, обряды, семейные обряды, обычаи, традиции, явления природы

Abstract. This article discusses the interpretation of the ceremonial approach to water and fire in modern poetry.

Keywords: poetry, rituals, family rituals, customs, traditions, natural phenomena

Qadimgi insonlar suv va olovni inson ruhini poklovchi, unga mangu hayot bag‘ishlovchi magik vosita deb qarab, turli marosimlar bilan bog‘liq udumlarni ado etib kelishgan. Qizig‘i shundaki, bunday udumlarning ayrimlari haligacha saqlanib kelayotir. Jahondagi barcha xalqlar kabi o‘zbeklarning milliy qadriyatlari va ma’naviy an’analari tizimida suv va olov bilan bog‘liq turli e’tiqodiy qarashlar asosida shakllangan marosimu urf-odatlar alohida o‘ringa ega.

Olis o‘tmishda ajdodlarimizning suv va olov bilan bog‘liq tasavvur-tushunchalari ularga nisbatan hozirgi munosabatlarning shakllanishida o‘ziga xos asos vazifasini o‘tagan. O‘zbek oilalarida suv va olovga e’tiqod qadimdan shakllangan bo‘lib, qator an’analarda hamon davom etib kelayotir. Masalan, respublikamizning ko‘p joylarida, aytaylik, janubiy xorazmliklar va buxoroliklar yangi tug‘ilgan chaqaloqni boylik, salomatlik ramzi sifatida ichiga tuproq, tuz, tanga, tilla yoki kumush uzuk solingan suvga cho‘mltirishadi. Beshigi esa olov bilan “qo‘r-qo‘r” qilinib, go‘yo ins-jinslardan poklanadi. Kelin-kuyovlarga “nikoh suvi” ichiriladi. Ular ham olov atrofidan aylantirilib, poklanadi.

Folklorshunos A.Musaqulov aytganidek: “Jahonning deyarli barcha xalqlarida go‘daklar va kelinchaklarni ritual cho‘mltirish, marhumni yuvish odati borki, bu ham suv kulti va uning magik kuchiga ishonch bilan bog‘liq. Bu cho‘mltirish va yuvishlar partsial magiya qonuniyatiga ko‘ra, suvdan o‘tish bilan teng bo‘lib, go‘dak, kelinchak, marhumning mohiyati o‘zgarganligi, bir dunyodan ikkinchi olamga o‘tayotganligini anglatadi”.

Bularning barchasi xalqning suv va olov bilan bog‘liq mifologik hamda magik qarashlarini o‘zida namoyon etadi. Shularga asoslanib, Abdulla Oripov “Suv” she’rida yozadi:

Juda ajoyibdir inson udumi,

U suvni juda ham, juda ham suyar.

Ko‘rinadiki, suv va olovga marosimiy munosabatlar – alohida e’tiborni tortadigan hodisalar. Chunki ularda xalqimizning suv va olovga aloqador qadimgi mifologik qarashlari asosida shakllangan hamda kishilar o‘rtasiga singib ketgan ajoyib urf-odatlari saqlanib qolgan. Masalan, nopok deb qaralgan qandaydir narsani yuvish lozim bo‘lsa, suv maxsus joyga to‘plangan, lekin shunda ham nopok narsa to‘g‘ridan-to‘g‘ri suv bilan yuvilmagan. Bunda nopok narsa avval sigir siydigi bilan yuvilib, quyoshda yoki qumda quritilgan va so‘ngra yakuniy poklash maqsadida suv bilan yuvilgan.

Davolash magiyasiga ishonch asosida shakllangan rituallarda ham suv va olovning alohida o‘rni bor. Ko‘pincha “davolash” maqsadida tayyorlangan ibodat oyatlari (Qur’ondan oyatlar) za’faron bilan qog‘ozga yozilib, suvga botirilgan va yozuvlari suvda erigach, suvi bemorga ichirilgan, qog‘ozning o‘zi esa tumor sifatida osib yurilgan.

“Vendidod”da yozilishicha, Nasani quvib chiqarish marosimida yovuz ruhni haydashda asosiy vosita suv hisoblangan. Marosimni o'tkazuvchi bemorning boshidan oyog'igacha, barmoq uchlariga qadar 33 nuqtasiga suv quyib chiqqan.

Suv va olov inonchiga aloqador marosimlar xalqimiz hayotida katta o'rin tutadi. Ulardan aksariyati an'anaviyligi bilan e'tiborni tortadi.

O'tmishdagi turmush amaliyotida oqar suvlar, suv omborlari, hovuz va quduqlardagi tozalash ishlari ham marosimiy xarakter kasb etgan. Agar suvga o'likning tanasi tekkan yoki tasodifan o'limtik tushgan bo'lsa, uni tozalash tadbiri juda qiyin kechgan. Masalan, quduqdagi suv to'laligicha tashqariga chiqarib to'kilgan yoki undan boshqa foydalanilmagan, ko'mib tashlangan. Xullas, suvni halollash jarayoni muhim hisoblangan. Oqar suvga (masalan, daryo, soy, kanalga) jasad tushsa, ularning suvi harom hisoblanmagan.

«Avesto»da suv va yerning bog'liqligiga alohida e'tibor qaratilgan. Unda suv va yer oldida gunoh qilganlar uchun 200 qamchi urib jazolash qoidasi belgilanganligi kuzatiladi. Kimki Axuramazdaga imon keltirsa, yerni haydash, sug'orish va ekish oldidan uning ustidagi suyak, soch, qon va najasdan tozalashi zarur hisoblangan. Aks holda muqaddas, qudratli, yaxshilik keltiruvchi suv, aksincha, ilohiy ofatlar sababchisiga aylanishi aytilgan.

Bundan ko'rinadiki, suv azaldan qadimgi ajdodlarimizning hosildorlik inonchlarini o'zida namoyon qiladi. Shu orqali suv oila, farzand tushunchalari bilan ham bog'lanadi. Ma'lumotlarga ko'ra, Xorazmda ayollar daryo qirg'og'iga kelib, nariyoqqa o'tmay, shu joyning o'zida daryo suviga suv va tuz tashlab, qurbonlik qilishadi. Bu bilan suv ilohasidan o'z oilalari uchun tinchlik, to'kinlik tilashgan. Befarznd ayollar esa erta bahorda ariqlarga suv kelishi bilan, oqayotgan ariqlar ustidan sakrab o'tib, o'zlariga farzand so'rashgan. Suvga biror-bir narsani (pichoqmi, uzukmi) qurbonlik sifatida tashlashgan.

Hubbi Amudaryo suvi ostida makon tutgan, suv osti dunyosi sohibiga aylangan, suv oqimini mo'tadillashtiruvchi, ekinlarni obihayot bilan ta'minlovchi, kema va kemachilarga yordam beruvchi, tabiiy ofatlarda, qishloqlarni suv bosganda suv osti oqimi ruhlari aranglar bilan kurashuvchi, ularning suv toshqini tashkil qilinishini bartaraf etuvchi afsonaviy obrazlardan biri hisoblangan. Amudaryo esa juda injiq, tez-tez o'zanini o'zgartiruvchi, goh suv toshqini hosil qilsa, goh suv tanqisligini keltirib chiqaruvchi asov suv manbai deb qaralgan. Shu sababli dehqonchilik bilan mashg'ul aholi o'rtasida Amudaryoning dahshatli ofatlari bilan bog'liq turli marosimlar turkumi yuzaga kelgan.

Suv ofatlariga qurbonlik qilish butun O'rta Osiyoda turli shakllarda amalga oshirilgan. Buning uchun goh odam, goh jonivor (masalan, ho'kiz, qo'chqor) qurbonlik qilinib, suv mo'l, hosil boy va yuqori bo'lishi niyat qilingan.

Suv marosimlari va bayramlari dunyoda keng tarqalgan an'analardan biridir. Ko'pgina mamlakatlarda suvga bag'ishlangan qator ritual tadbirlar mavjud. Ammo bunday tadbirlar qaerda o'tkazilmasin, ularning mohiyati va mazmuni bir-biriga yaqin. Faqat ular har bir millatning o'ziga xos urf-odatlar va folkloriga uyg'un holatda tashkil etilishi kuzatiladi. Suvga aloqador marosimlarni ikki tipga ajratib o'rganish mumkin:

1. Suvga aloqador mavsumiy marosimlar.
2. Suvga aloqador oilaviy-maishiy marosimlar va udumlar.

Suvga aloqador mavsumiy marosimlardan eng mashhuri va an'anaviysi “Sust xotin” marosimidir. Qadimda odamlar qurg'oqchilik yuz bersa, suv tangrisi borligiga ishonib, uning sha'niga shu marosimni tashkil qilganlar. Sust xotin «Avesto»dagi suv ma'budasi Tishtriya timsolini ifoda etishi aytiladi. Suv hosildorlik tushunchalari bilan bog'liq hodisa bo'lgani sabab suv tangrisi Tishtriya ham “bolalash, ko'payish” tushunchasi bilan bog'liq ayol jinsi bilan bog'lab tassavur qilingan.

Sust xotin bahor mavsumi qurg'oqchilik bilan kelsa o'tkaziladigan “Yomg'ir chaqirish” marosimidir. Juda ko'p xalqlarda mavjud bo'lgan bu marosim maqsadi va mavzusining yagonaligi, ya'ni suvni muqaddaslashtirish va e'zozlash, unga muhtojlik tuyish g'oyasiga qaratilganligi bilan umumiylik kasb etadi. Marosim jarayonida odamlar Sust xotining iltijo qilib, suv va yomg'ir tilashgan, yog'in-sochin bo'lishini, ekilgan ekin-tikinga zarar yetmasligini so'rashgan. Bunda Sust xotin suv

yoki yomg'ir tangrisi obrazini o'zida ifoda etadi. Umuman aytganda, yomg'ir chaqirish marosimi ibtidoiy insonlarning tabiat kultlariga ishonchini o'zida ifoda etuvchi azaliy udumlardan biridir.

“Sust xotin” marosimi qo'shig'ida yoru osmon ko'l, yomg'ir juda mo'l bo'lishi so'ralgan. Xuddi shu jarayonda kuylanadigan marosim qo'shig'i tarkibidan o'rin olgan misralardan Usmon Azim quyidagicha iqtibos keltirgan:

Yeru osmon ko'l bo'ldi-yo,

Yomg'ir muncha mo'l bo'ldi.

Loyli sellar yo'l bo'ldi-yo,

Oqib o'lmoq o'ng bo'ldi-yo,

Doka ro'mol ho'l bo'ldi.

Doka ro'mol ho'l bo'ldi-yo,

Quritmoqqa quyosh yo'q.

Jola bo'ldi, do'l bo'ldi-yo,

“Ishqdan kechsang – o'l” bo'ldi-yo,

Chidamoqqa bardosh yo'q.

Bu she'r xalq ohanglari stilizatsiyasi asosida yaratilgan bo'lib, unda “Doka ro'mol ho'l bo'ldi” misrasi – oshiqalar o'rtasidagi yaxshi vaziyatga ishora. Chunki xalqda “Er-xotinning urushi – doka ro'molning qurishi” degan maqol bor. Demak, «doka ro'molning qurishi emas, ho'l bo'lishi yaxshilik alomatidan nishonadir. Shoir ho'l bo'lgan doka ro'molni quritmoqqa quyosh yo'qligini aytish bilan sevishtirilgan haqiqiy sevgisigina ularni maqsadga yetkazishidan ogoh etmoqda. U demoqchiki, sevgida bardosh, uning sitam va kuygulariga chidashgina, visolga erishtiradi.

Qadimda yoshlar bir-biriga sevgi dil izhorlarini, oila qurish taklifini, albatta, daryo yoki soy bo'yida aytishi udumi amal qilgan. Xalqning suv bilan bog'liq bunday betakror qadimiy udumlaridan xabardor bo'lgan ayrim shoirlar o'z she'rlarida ularga ishora qilib o'tishi kuzatiladi. Jumladan, shunday ishoralardan biri A.Oripovning “Otello” she'rida uchraydi:

Sayr etib hovliqma soyning qo'shini.

Otello sha'niga salom aytaman.

Ziyorat qilaman mo'zorboshini.

Adabiyotda Otello – rashkchi er timsoli. Chunki u o'ta rashkchiligi sabab suyukli yoridan ayrilib, shirin turmushiga o'z qo'li bilan chek qo'yadi. Shu jihatdan u boshqa shunday erkaklarni hushyorlantiruvchi obrazdir. Ammo u o'zi yolg'on gapirib o'rganmagani, to'g'riligi va o'ta ishonuvchanligi bois muttaham Yagoning yolg'oniga ishonadi. Shoir o'zbek teatr san'atida mazkur obrazni mahorat bilan jonlantirgan Abror Hidoyatov xotirasiga she'r bag'ishlar ekan, uni “Otello” deb ataydi. Bu bilan shoir aktyor nomining elga tanilishiga, avvalo, shu roli sabab bo'lganligini nazarda tutadi. Darhaqiqat, Otello roli Abror Hidoyatov aktyorlik faoliyatining cho'qqisi edi. Demak, A.Oripov “Sayr etib hovliqma soyning qo'shini” misralari ohangida nafaqat o'z hislarini bayon etishni, balki she'rxonni yor, umr yo'ldoshi tanlashda hushyor bo'lishga undashni ham ko'zlagan deysish mumkin.

Olovga bo'lgan hurmat va e'tibor odatlarining boshqa ba'zi ko'rinishlari O'rta Osiyo xalqlari, jumladan, Farg'ona vodiysi o'zbeklari turmush tarzida hozirgi kungacha saqlanib qolgan. Vodiy qipchoqlarida xonadon o'chog'i hech qachon o'chirilmas ekan. Axborotchilar ma'lumotlariga ko'ra, xonadon o'chog'ida olovni kecha-kunduz o'chirmaslik ota-bobolardan qolgan odat bo'lib, ularning tasavvuricha, olovsiz o'choq misoli egasiz, kimsasiz uydur. O'chog'ida doimo olov yongan xonadondagina doimo baraka bo'lgan. O'choqda yonayotgan olovni bulg'amaslik uchun unga iflos narsalarni, hatto iflos o'tinni yoqish ham ta'qiqlanadi. Agar o'tin iflos bo'lsa, yoqilishidan oldin, odatda, quyoshda quritilgan yoki suv bilan yuvilgan.

Olov yongan o'choqqa qalampir, non, ovqat qoldiqlari tashlash, har xil axlat yoqish yoki o'choqdan chiqqan kulni axlatxonalarga tashlash, harom chiqindilarni o'choq olovida kuydirish gunoh hisoblangan. Kul bilan axlatni bir-biriga qo'shish qat'iy taqiqlangan. Agar axlat bilan kul bir joyga yig'ilsa, xonadonda to'y va aza bir kelib qoladi, deb qaralgan.

Motam marosimlarida olovni bulg'amaslik uchun uch kungacha xonadon o'chog'ida olov yoqib ovqat tayyorlanmagan. Bundan tashqari, nikoh to'yi marosimlarida kelin-kuyovlarni insu-

jinslardan poklash maqsadida olov atrofida aylantirish va safarga ketayotganda xonadon olovidan boshqalarga bermaslik kabi odatlar ham qaysidir ma'noda zardushtiylik marosimlari bilan bog'liqdir.

Xulosa qilib aytganda, qadimgi insonlar olovni, suvni, tuproqni inson ruhini o'zga olamga ko'chirish vositalari deb sanagani hamda daryo va dengizlarni, tog' va cho'llarni, o'rmonlarni ruhning makon topadigan manzillari sifatida tasavvur qilgani uchun suv marosimiy mohiyat kasb etib, uning muhim atributiga aylanib qolgan. Hozirgi o'zbek she'riyatidagi suv va olov bilan bog'liq obrazlarni xalq qo'shiqlaridagi suv va olov kultiga aloqador an'anaviy obrazlarga xos badiiy talqin xususiyatlarini muqoyasaviy tarzda tekshirish an'anaviy lirik obrazlarning o'zaro bog'liqligini, ularning yangilanish qonuniyatlarini, har birining ahamiyatini belgilab ko'rsatishda yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirzaeva S. O'zbek xalq afsun-duolarining janr xususiyatlari va badiiyati. – T.: Istiqlol, 2006. – B.96.
2. Musaqulov A. O'zbek xalq lirikasi. – T., Fan, 2010. – 308 b.
3. Normatov U. Ijod sehri. – T.: Sharq, 2007. – 352 b.
4. Rahimjonov N. Shoir va davr. –T.: G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983. – 182 b.
5. Rahimjonov N. Mustaqillik davri o'zbek she'riyati. – T: Fan, 2007. – 260 b.
6. Rahimjonov N. Istiqlol va bugungi adabiyot. – T.: O'qituvchi, 2012. –328 b.
7. Sarimsoqov B. O'zbek marosim folklori. – T: Fan, 1986. – 216 b.
8. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. – T., 2004. – 128 b.
9. Sattor M. O'zbek udumlari. – T: Fan, 1993. – 222 b.
10. Safarov O. Ozbek xalq ogzaki ijodi. Darslik. T: "Musiqqa", 2010. – 368 b.

UO'K: 81.3

RANG-TUS LEKSIKASINING «INGLIZ-O'ZBEK-INGLIZ» TARJIMASI MASALALARI

F.T.Normurodova, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida rang-tus leksikasining “ingliz-o'zbek-ingliz” tarjima masalalarini ko'rishingiz mumkin.

Kalit so'zlar: eski qatlam, zamonaviy qatlam, yangi qatlam, lingvistik va madaniy yondoshuv, ranglar va jins, ijtimoiy hurmat, sifatlar va kuchli mulohazalar, madaniyat va so'z yaratish.

Аннотация. В данной статье представлены «англо-узбекско-английские» вопросы перевода лексики «ранг-тус» на английский и узбекский языки.

Ключевые слова: старый слой, современный слой, новый слой, лингвокультурный подход, цвета и гендер, социальное уважение, прилагательные и сильные суждения, культура и словотворчество.

Abstract. In this article, you can see "English-Uzbek-English" translation issues of the colour lexicon in English and Uzbek languages.

Keywords: old layer, modern layer, new layer, linguistic and cultural approach, colors and gender, social respect, adjectives and strong judgments, culture and word creation.

Kirish: Til leksikasi to'xtovsiz o'zgarib turadi. Bu narsa lug'at tarkibida yangi so'zlarning paydo bo'lishi, mavjud so'zlardan ayrimlarining eskirib, iste'moldan chiqishi, leksik ma'nosini o'zgartirib, yangi ma'no kasb etishi kabi jarayonlarda ko'rinadi. Jamiyat taraqqiyoti va ijtimoiy tuzumning o'zgarishi bilan uzviy bog'langan holda Leksika boyib boradi. XX-asrda barcha xalqlar qatori o'zbek xalqi leksikasi ham tezlik bilan o'sib, taraqqiy etdi. O'zbek tili leksikasiga baynalmilal so'zlar keng ko'lamda kirib keldi. Buning ustiga fan va turli sohalar terminologiyasi ham to'xtovsiz o'sib bormoqda.

O'zbek tili leksikasida o'z va o'zlashgan qatlam, shuningdek, o'z qatlam tarkibida umumturkiy so'zlar va ulardan yasalgan o'zbekcha so'zlar mavjud. O'zlashma qatlam tarkibida forscha, arabcha, ruscha-baynalmilal so'zlar bor.

O'zbek tili leksikasi zamonaviyligi jihatdan 3 asosiy qatlamga bo'linadi:

1) zamonaviy qatlam – eskilik va yangilik bo'yog'iga ega bo'lmagan so'zlar. Shu qatlamga oid so'zlar o'zbek tili Leksikasining asosini tashkil qiladi;

2) eski qatlam – hozirda ham iste'molda bo'lgan istorizmlar, arxaizmlar bu qatlamga kiradi;

3) yangi qatlam – yangi Leksika deb ham yuritiladi. Lug'aviy birliklar ishlatilish doirasi jihatdan 2 qatlamga ajratiladi: 1) ishlatilish doirasi chegaralanmagan so'zlar. Ma'nosi shu tilda so'zlovchilar uchun tushunarli va umumqo'llanish xususiyatiga ega bo'lgan so'zlar umumiste'moldagi chegaralanmagan Leksika sanaladi; 2) ishlatilish doirasi chegaralangan so'zlar — til lug'at tarkibining ajralmas qismi bo'lib, uning tarkibiga dialektal, terminologii kasb-hunar Leksikasi, ilmiy atamalar, jargon va argolar, vulgarizm va varvarizmlar kiradi.

Lug'aviy birliklar nutq ko'rinishlari jihatdan adabiy va so'zlashuv nutqiga xoslangan bo'ladi. Leksika termini biror muallif yoki asar Leksika si kabi tor ma'noda ham qo'llanadi: misol uchun: Navoiy Leksikasi, „O'tgan kunlar“ romani Leksikasi.

Adabiyotlar tahlili: Fanda rang-tusni ifodalovchi so'zlarni o'rganishga turlicha yondashuvlar mavjud. Ular orasida eng mashhur va dolzarblari: antropologik (Berlin B., Kay P.), psixologik (I. Rosh, N.V. Serov, B.A. Bazyma), lingvomadaniy yondashuv (A. Vejbitskaya, L.I. Isayeva, Sh.K. Jarqinbekova, va boshqalar), va jins (R.T.Lakoff, E.V. Mishenkina) yondashuvlari.

Hatto Sharq she'riyatida takror – takror ishlatilgan “qora ko'z” (chashmi siyoh), “qora zulf” (zulfi siyoh), “qora xol”, “qora balo” singari o'nlab istioraviy ibora va tashbehlar irfoni haqiqatlar ifodasi uchun ham xizmat ettirilgan.” Ibrohim Haqqulning mazkur fikrini asoslash uchun Hofiz Sheroziyning butun turk dunyosiga mashhur quyidagi misralarini keltirish kifoya, deb o'ylayman: *Agar ko'nglimni shod etsa, o'shal Sherozning jononi, // Qaro xoliga baxsh etgum Samarqand –u Buxoroni.* Yoki Halima Xudoyberdiyevaning quyidagi misralarini aytish mumkin: *Siz desam, bar tutqazmay, sochilgan o'ylarimday, // Bu tong qaro sochlarim mayda – maydadir, begim.*

Ko'zing qaro sening, qoshlaring qaro,

Yuzlaring oq sening, kulishlaring oq.

Qo'lingdagi ta'na toshlaring qaro,

Menga g'amgin boqib turishlaring oq.

Unutishing - qaro, hijroning – qaro,

Usmon Azim she'rida ham buni yaqqol ko'rish mumkin:

Oq buloqni izladim,

Qora buloq duch keldi.

Qora buloq suvidan ichdim, yoronlar,

Oq buloqqa yetkuncha.

Oq daryoni izladim –

Qora daryo duch keldi.

Qora daryo bag'rida cho'mildim, do'stlar,

Oq daryoga o'tguncha.

Oq tog'larni izladim,

Qora tog'lar duch keldi.

Qora tog'lar quchog'ini kezdim, yoronlar,

Oq tog'larga yetguncha.

Oq va qora dunyoni,

Chappor urib aylangum.

Oq shomlar tugab do'stlar,

Qora shomlar quchguncha

Natijalar: Rang atamalarini boshqa tillarga tarjima qilishda rang atamalarining majoziy ma'nolari tufayli qiyinchiliklarga duch kelish mumkin, shuning uchun bunday xususiyatlarni va rang atamalarini olib boradigan hissiy komponentning ahamiyatini hisobga olish kerak. Masalan, orange-qovoq (sabzavot nomi)rang, olov (fizik xodisa)rang. Ammo, orange ni anglashimiz uchun qovoq rangni tanlaymiz, chunki olov tarkibida nafaqat to'q sariq, balki red –qizil, blue- ko'k ranglarni ko'rishimiz mumkin. O'zbek tilida “zangori olov” ya'ni “ko'k olov” so'z birikmalari xam keng muomalada bo'dadi. Purple – binafsha (gul nomi) rang, siyox (yozuv uchun vosita)rang. Bu o'rinda binafsha guliga qiyoslov birmuncha mos ta'rif bo'lar edi. Yozuv vositasi sifatida ishlatilinaadigan

modda birmuncha to'q ko'k rangga mos keladi. Yana bir aniqlik kiritilishi kerak bo'lgan rang bu blue ko'k rangdir. Ko'k so'zi o'zbek tilida to'q rangni ifodalab kelsada, ko'p xollarda masalan "maysalar ko'kardi" ya'ni "yashil tusga kirdi" kabi xollatlarda xam ken qo'llaniladi. Aslida yashil rangni tasvirlagan bu ko'k rangni blue bilan xodisaviy jixatdan umuman aloqasi yo'q, albatta. Blue, aslida ingliz tilida xam ancha ma'noviy chalkashliklarga uchraydigan so'z xisoblanadi. Shu tufayli, bu so'zni sky blue –och ko'k yoki royal blue-to'q ko'k so'z birikmalari bilan qo'llash maksadga muvofiq bo'lar edi. Sky blue ning so'zma so'z tarjimasi "osmon rang" bo'lsa, adabiy o'zbek tilida ko'p xollarda "havorang" deb tarjima qilinadi. Aslida "havorang" so'zi xam xodisaviy jixatdan asliyatga zid so'z xisoblanadi. Chunki, fizika qonunlariga ko'ra, havo kurinmas, rangsiz modda xisoblanadi. Biroq, o'zbek tilining Toshkent-Farg'ona shevasida havo-osmon ma'nosida kundalik – maishiy xayotda keng ko'llanilishiga guvox bo'lamiz. Masalan, "Bugun havo ochiq" gapi aslida, "Bugun osmon ochiq, bulutsiz" degan gapning aynana o'zi. Yuqorida keltirilgan barcha xolatlar ikki til – ingliz va o'zbek tillari ifoda, so'z qo'llash jixatlari bilan naqadar tavofutlarga boyligini yaqqol namoyon etmoqda. Shu bilan birga bu ikki tilning naqdar so'z, ifodalarga boyligini va bu kelajak ilmiy izlanish va tadqiqotlarga zamin bo'la olishining yaqqol isboti bo'la oladi.

Muhokama: Ingliz olimlari B. Berlin va P. Kay ranglarning etimologiyasini o'rganishdi, bir qator tadqiqotlar o'tkazdilar va dunyoning turli tillarida asosiy rang atamalar tizimining tuzilishi uchun universal qonunlar mavjud degan xulosaga kelishdi.

Asosiy rang atamalari to'plami 11 ta asosiy rang nomlaridan iborat - *oq, qora, qizil, yashil, sariq, ko'k, jigarrang, binafsha, pushti, to'q sariq, kulrang*. Muayyan tilning rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, asosiy rang atamalari tizimi shunchalik to'liq bo'ladi (uning asosiy rang atamalari mavjud).

B. Berlin va P. Kayning ta'kidlashicha, barcha tillarda oq va qora ranglar uchun atamalar mavjud. Shunday qilib, tildagi rang atamalarining minimal soni ikkitadir. Misol tariqasida, Trans-Yangi Gvineya filumiga mansub va Irian Jaya mintaqasida (Indoneziya) keng tarqalgan zamonaviy til [Jale] hisoblanadi. Bu til faqat qora va oq ranglarni ajratib turadi.

B. Berlin va P. Keyning fikricha, til tizimidagi asosiy rang belgilari quyidagicha rivojlanadi: birinchidan, oq va qora ranglarning nomlari paydo bo'ladi (to'g'rirog'i, makro-oq va makro-qora, ularning ma'no doirasi. bizning tushunchamizdan ancha kengroqdir), keyin unga qizil, keyin yashil va sariq (birinchi navbatda ulardan biri, keyin ikkinchisi), keyin esa ko'k va keyin jigarrang nomi qo'shiladi.

Ko'p o'tmay, binafsha, to'q sariq, kulrang va pushti ranglarning nomlari paydo bo'ladi. Rang atamalarining paydo bo'lishi va rivojlanishining bu sxemasi barcha tillar uchun universaldir.

Tabiatda 15.000 mingdan ortiq rang yoki tuslar mavud. Ammo biz narsalarni tor – maishiy doirada, ko'rganimizni va angliganimizni aniq nomlay olamiz. Avvalambor, rang anglash bu sof fizik hodisa ekanligini, u ko'zimiz qadalgan nuqtadan miyamiz qabul qilgan axborotni bilishimiz, anglashimiz lozim. Demak, yuqorida keltirilgan 15 000 ming tur rang, tus 15 000 ming informatsiya deb hisoblymiz. Bu borada o'zbek tilining ranglar ta'rifida ifoda imkoniyatlarini, so'z ekspluatatsiya salohiyatlarini o'rganib chiqishga ehtiyoj seziladi. O'zbek va ingliz tili ayro holda ranglarni tariflash uchun 15.000 ta aniq, takrorlanmas so'z imkoniyatlariga egami - degan savolga javob deb topishimiz lozim bo'ladi.

Buni tadqiq etishimiz uchun ingliz va tillarida rang ifodalaidigan so'zlarning yasash xususiyatlarini o'rganamiz.

Lingvistik va madaniy yondashuv:

Madaniyatda rang katta rol o'ynaydi. Bu madaniyatning doimiy omillaridan biri yoki tamoyillaridan biri bo'lib, u, Jarkinbekova fikricha, "nafaqat umumiy, balki milliy madaniyatning shakllanishi, rivojlanishi, madaniy xotirasida mustahkamlanish yo'llarini aks ettiruvchi o'ziga xos rivojlanish modeli bo'lib xizmat qilishi mumkin. rangli madaniy ahamiyatga ega tushunchalar".

Xulosa: Rang inson hayotida juda muhim jihatdir. Vaziyatga qarab, u turli xil ma'no va funksiyalarga ega bo'lishi mumkin, shuning uchun fanning turli sohalari olimlari rangning odamlarga ta'sirini uzoq vaqtdan beri o'rganishgan. Rang atamalarini o'rganish, shuningdek, ularning tasnifi

bo'yicha turli yondashuvlar ishlab chiqilgan. Insonning ma'lum bir rangga bo'lgan munosabatini tahlil qilib, uning psixologik holati va unga ta'sir qilish usullari haqida xulosa chiqarish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAT RO'YXATI:

1. Dyupina Yu.V. Klassifikatsii svetooboznacheniy v lingvisticheskoy literature [Tekst] / Yu.V. Dyupina, T.V. Shakirova, N.A. Chumanova // Molodoy uchenyy. — 2013. — №1. — S. 220-221.
2. Gumbolt V. Fon. Yazykumbolt V. Fon. Magliz.
3. Sayidrahimova N., Qobulova U. Lingvokulturologiya - tilshunoslikning alohida sohasi // Onasty"- sifasiz vaiyoti, 2015. - lgan narsalarga
4. Safarov Sh. Semantika. - Toshkent: "Okulturologiya - tilshunoslikning alohida sohasi // Onasty"- sifasiz vaiyoti, 2015. - №4. - B. 87-91. nisbatan ishlatiladi.(Bright-eyed andridan tanlab olingan idiomatic iboralar lisoniy-015; Mahmudov N. Olamning lisoniy manzarasi va so'z o'zlashtirish // O'zbek tili va adabiyoti. -Toshkent, 2015. -.

UO'K 82-34

ERTAKLAR VA ULARNING FOLKLOR BILAN MUNOSABATLARI

R.F.Norova, o'qituvchi, O'zbekiston Davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola folklordan foydalanishni o'rganadi va yozma adabiyot, shu jumladan, har bir xalq adabiyoti rivojlanishining turli davrlarida turlicha tahlil qilingan va tadqiq etilgan. Zotan, jahon yozma adabiyoti janrni, syujetni, motivni folklordan o'zlashtirgan, ijodiy rivojlangan, barchasini o'z qonunlari asosida sintez qilgan deb hisoblanadi, garchi u vazn, tasma va qofiya kabi foydalanishni birinchi navbatda folklordan o'rgangan. Binobarin, ushbu jarayonni ikki adabiyot namunalarini o'zaro taqqoslash nuqtai nazaridan izchil tadqiq qilish adabiyotshunoslikning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, og'zaki she'riy ijoddan oziqlangan, sehrli muhitda yanada qiziqarli, boyitilgan, to'yingan asarlarni safarbar qilish uchun ma'naviy va axloqiy etukligimiz zarur. yoshlar tarbiyasi yo'lidagi xalq tafakkuri ertaklarning ahamiyatini belgilaydi.

Kalit so'zlar: ertaklar, folklor, janr, syujet, talqin, taqqoslash, vazn, tasma va qofiya.

Аннотация. В этой статье рассматривается использование фольклора, а письменная литература, в том числе литература каждого народа, анализировалась и исследовалась по-разному в разные периоды ее развития. Уже считается, что мировая письменная литература заимствовала жанр, сюжет, мотив из фольклора, творчески развивалась, синтезируя все это по своим законам, хотя такое использование, как гири, ленты и рифмы, она усвоила прежде всего из фольклора. Следовательно, последовательное изучение этого процесса с точки зрения сопоставления двух литературных образцов является одной из основных задач литературоведения, и наша духовная и нравственная зрелость необходима для мобилизации более интересных, обогащенных, насыщенных произведений в магической среде, подпитываемой устным поэтическим творчеством. народное мышление на пути воспитания молодежи определяет значение сказок.

Ключевые слова: сказки, фольклор, жанр, сюжет, интерпретация, сравнение, вес, лента и рифма.

Abstract. This article explores the use of folklore and has been analyzed and researched differently in different periods of the development of written literature, including every folk literature. Already, world written literature is considered to have mastered the genre, plot, motive from folklore, creatively developed, synthesizing it all on the basis of its own laws, although it was he who first learned the use of such as weight, leash and rhyme from folklore. Consequently, consistent research of this process from the point of view of comparing two samples of literature is one of the main tasks of literary studies, and our spiritual and moral maturity is necessary to mobilize more interesting, enriched, saturated works in a magical environment, fed from oral poetic creativity. folk thought on the path of youth education determines the importance of fairy tales.

Keywords: fairy tales, folklore, genre, plot, interpretation, comparison, weight, tape and rhyme.

Kirish. Ertaklar folklorning bir qismidir, bu afsonalar, afsonalar, ertaklar va boshqa an'anaviy hikoyalarni o'z ichiga olgan keng toifadir. Ertaklar odatda sehrli elementlar, hayoliy mavjudotlar va axloqiy saboqlar bilan ajralib turadi. Ularda ko'pincha yaxshilik va yomonlik, underdogning g'alabasi va Mehribonlik va jasoratning ahamiyati kabi umumiy mavzular mavjud. Boshqa tomondan, folklor

ma'lum bir madaniyat yoki jamoaga xos bo'lgan an'anaviy hikoyalar va e'tiqodlarning keng doirasini qamrab oladi. Ushbu hikoyalar ko'pincha tabiat hodisalarini tushuntirish, axloqiy saboq berish yoki madaniy an'analarni saqlash uchun ishlatiladi. Xulosa qilib aytganda, ertaklar va folklor bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ertaklar ko'pincha folklorning keng toifasining bir qismi bo'lib xizmat qiladi. Ikkala janr ham axloqiy saboqlarni etkazish, tomoshabinlarni xushnud etish va ijtimoiy qadriyatlarni aks ettirish uchun og'zaki hikoya qilish an'analari, madaniy e'tiqodlar va arxetipik motivlarga asoslanadi. Olimlar va tadqiqotchilar ertak va folklorning boy gobelenlarini o'rganib chiqdilar, bu rivoyatlarning madaniy kontekstda shakllanishi va shakllanish usullarini aniqladilar.

Ertaklar va folklorni o'rganish orqali biz turli madaniyatlar va davrlarda aks sado beradigan universal mavzular va ramzlar haqida tushunchaga ega bo'lamiz. Ushbu hikoyalar insoniyat tajribasiga oyna ochib beradi va bizning jamoaviy qo'rquvlarimiz, istaklarimiz va intilishlarimiz haqida ma'lumot beradi. Ertaklarning tarkibiy, tematik va ramziy elementlarini o'rganib, olimlar hikoya qilish an'analari va bu abadiy rivoyatlarning doimiy kuchi haqidagi tushunchamizni chuqurlashtirdilar. Ertaklar va folklor o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda davom etar ekanmiz, bu hikoyalar madaniy merosimizda alohida o'rin tutishi ayon bo'ladi. Ular bizning umumiy insoniyligimizni aks ettiruvchi ko'zgu va bizni o'tmishimiz, hozirgi va kelajagimiz bilan bog'laydigan ko'priklar bo'lib xizmat qiladi. Ertaklar va folklorni o'rganish bizga hikoya qilishning doimiy jozibadorligini va bu rivoyatlar atrofimizdagi dunyo haqidagi tushunchamizni shakllantirishda davom etishini eslatadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Ertaklar folklorning bir turi bo'lsa-da, ular keng madaniy yoki diniy e'tiqodlarga emas, balki ko'pincha individual belgilar va ularning sarguzashtlariga e'tibor qaratishlari bilan ajralib turadi. Ertaklar, shuningdek, boshqa folklor turlariga qaraganda ko'proq hayoliy va tasavvurga ega.

Umuman olganda, ertaklar folklorning muhim qismidir, chunki ular o'zlari paydo bo'lgan madaniyatlarning qadriyatlari, e'tiqodlari va qo'rquvlarini aks ettiradi. Ular bugungi kunda mashhur bo'lishda davom etmoqdalar, chunki ular turli madaniyatlar va davrlardagi odamlar bilan rezonanslashadigan universal mavzular va hissiyotlarga kirishadi. O'zbek pedagogikasida adabiyot o'qitish va ertaklar tadqiqotining bosh maqsadini p.f.d., prof. Q.Yo'ldoshev ilk bor batafsil va to'g'ri belgilab bergan edi. Professor Q.Yo'ldoshev tomonidan aniqlangan maqsad badiiy adabiyotning barcha shakli, davri va ta'limning bosqichlariga taalluqlidir. Xususan, biz tadqiq etayotganimiz adabiy ertaklarni o'qitish uchun ham. Shuningdek, Qozoqboy Yo'ldoshev, Boqijon To'xlijev, Safo Matjon, Marg'uba Mirqosimova, Qunduzxon Husanboevalarning doktorlik ishlari asnosida olib borgan tadqiqotlari, yaratgan monografiya va qo'llanmalari hamda ushbu olimlar rahbarligidagi ilmiy izlanishlar soha rivojiga sezilarli hissa qo'shmoqda. Ertaklar va ularning folklor bilan aloqalarini o'rgangan turli olimlar va tadqiqotchilar bo'lgan. Ushbu sohadagi ba'zi taniqli raqamlarga quyidagilar kiradi:

Yakob va Vilgelm Grimm: aka-uka Grimmlar, odatda ma'lum bo'lganidek, 19-asr boshlarida ertaklarni to'plagan va nashr etgan nemis olimlari va folklorshunoslari edi. Ularning "Grimmning ertaklari" deb nomlanuvchi hikoyalar to'plamiga "Zolushka", "Oppog'oy" va "Hansel va Gretel" kabi klassik ertaklar kiradi. "Grimmlarning ishi ertaklarni ommalashtirishga yordam berdi va ularning folklor bilan bog'liqligini ta'kidladi.

Vladimir Propp: Propp rus ertaklari tahlili bilan tanilgan rus folklorshunosi va olimi edi. Propp o'zining "folklor morfologiyasi" kitobida ertaklarda umumiy hikoya tuzilmalari va xarakter turlarini aniqladi, ularni "funktsiyalar" deb atadi. "Uning ishi butun dunyo bo'ylab ertak va folklorni o'rganishga ta'sir ko'rsatdi.

Jozef Kempbell: Kempbell mifologiya va folklorning insoniyat madaniyatidagi rolini o'rgangan amerikalik mifolog va yozuvchi edi. Kempbell o'zining "ming yuzli qahramon" kitobida qahramonning sayohati kontseptsiyasini, ko'plab ertak va afsonalarda uchraydigan umumiy hikoya naqshini bayon qildi. Uning ishi folklorda mavjud bo'lgan universal mavzular va motivlarni tushinishda ta'sirchan bo'lgan.

Marina Uorner: Uorner-ertaklar, folklor va mifologiya haqida ko'p yozgan ingliz yozuvchisi va akademigi. Uning "hayvondan sarg'ishgacha" va "bir vaqtlar: ertakning qisqa tarixi" kabi kitoblarida

ertaklarning madaniy ahamiyati va ularning vaqt o'tishi bilan evolyutsiyasi o'rganilgan. Uorning ishi ertaklar va folklor o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ta'kidlaydi.

Bu ertaklarni va ularning folklor bilan aloqasini o'rgangan olimlarning bir nechta misollari. Ularning tadqiqotlari ushbu an'anaviy hikoyalarning kelib chiqishi, mavzulari va madaniy ahamiyatini tushunishimizga yordam berdi.

Muhokama va natijalar. Ertaklar va ularning folklore bilan aloqasini yana quyidagi olimlar fikrlariga qarab ham muhokama qilishimiz mumkin. L Roksitti folklor va ertaklarga ixtisoslashgan shveytsariyalik adabiyotshunos olim edi. Uning "Evropa folklori: shakl va tabiat" kitobida L Rakkatthi Evropa xalq ertaklarining tarkibiy va tematik elementlarini o'rganib chiqdi, ularning keng madaniy an'analar bilan bog'liqligini ta'kidladi. U og'zaki hikoya qilishning ahamiyati va ertaklarni shakllantirishda arxetiplarning rolini ta'kidladi. Mariya Tatar: Tatar-ertaklar, folklor va bolalar adabiyoti haqida ko'p yozgan amerikalik olim va folklorshunos. Uning "izohli klassik ertaklar" va "Grimmlar ertaklarining qattiq faktlari" kabi kitoblari klassik ertaklar va ularning madaniy ahamiyatini chuqur tahlil qiladi. Tatarning ishi ko'pincha an'anaviy hikoyalarda topilgan qorong'u mavzular va axloqiy saboqlarni o'rganadi. Jek Zipes: Zipes-ertaklar, folklor va hikoyalar bo'yicha ishi bilan tanilgan amerikalik olim va tarjimon. U ushbu mavzu bo'yicha ko'plab kitoblarni nashr etdi, jumladan "sehrli sehnri buzish: Xalq va ertaklarning radikal nazariyalari" va "ertaklar va buzg'unchilik san'ati." Zipesning tadqiqotlari ertaklarning ijtimoiy va siyosiy o'lchamlarini o'rganib chiqadi, ularning buzg'unchi salohiyati va madaniy ta'sirini ta'kidlaydi. Anjela Karter: Karter o'zining "qonli xona" to'plamida klassik ertaklarni qayta tasavvur qilgan britaniyalik yozuvchi va tanqidchi edi. "An'anaviy hikoyalarni feministik takrorlash orqali Karter gender rollariga qarshi chiqdi va kuch, istak va o'zgarish mavzularini o'rganib chiqdi. Uning ijodi ertak va folklorning zamonaviy talqinlariga ta'sir ko'rsatdi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ertaklar va folklor bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ertaklar ko'pincha folklorning keng toifasining bir qismi bo'lib xizmat qiladi. Ikkala janr ham axloqiy saboqlarni etkazish, tomoshabinlarni xushnud etish va ijtimoiy qadriyatlarni aks ettirish uchun og'zaki hikoya qilish an'analari, madaniy e'tiqodlar va arxetipik motivlarga asoslanadi. Olimlar va tadqiqotchilar ertak va folklorning boy gobelenlarini o'rganib chiqdilar, bu rivoyatlarning madaniy kontekstda shakllanishi va shakllanish usullarini aniqladilar.

Ertaklar va folklorini o'rganish orqali biz turli madaniyatlar va davrlarda aks sado beradigan universal mavzular va ramzlar haqida tushunchaga ega bo'lamiz. Ushbu hikoyalar insoniyat tajribasiga oyna ochib beradi va bizning jamoaviy qo'rquvlarimiz, istaklarimiz va intilishlarimiz haqida ma'lumot beradi. Ertaklarning tarkibiy, tematik va ramziy elementlarini o'rganib, olimlar hikoya qilish an'analari va bu abadiy rivoyatlarning doimiy kuchi haqidagi tushunchamizni chuqurlashtirdilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayeva R. Ertaklar ustida ishlash. – Til va adabiyot ta'limi. 2009 yil, 11-son.
2. To'x'liev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. Bakalavr yo'nalishi uchun o'quv qo'llanma. – T.: Yangi asr avlodi, 2006.
3. Husanbayeva Q., Niyozmetova R. Metodology of teaching literature. -Tashkent, 2020.
4. Borodic A.M. Methods for the development of children's speech. -M., 2014.
5. Husanbayeva Q., Niyozmetova R. Metodology of teaching literature. -Tashkent, 2018.
6. Bolshova T.V. We learn from a fairy tale. -St. Petersburg, 2009.

UO'K 80

RASMIY ISH YURITISH USLUBINING FUNKSIYALARI

F.A. Norqulov, mustaqil tadqiqotchi, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Sh.F. Qurbonboyeva, o'qituvchi, Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada rasmiy ish yuritish uslubining ta'rifi, uning o'ziga xos jihatlari yoritilgan. Ushbu uslubning funksiyalari ochib berilgan va ularning xususiyatlari ochiqqlangan. Shuningdek, rasmiy ish yuritish uslubi matn va lingvistik me'yorlarga ega bo'lib, mazkur me'yorlar muhim ekanligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: rasmiy ish yuritish uslubi, funksional uslublar, stilistika, hujjat, diplomatik, tijorat yozishmalari, harbiy hujjatlar, buyruqlar, nizomlar, hisobotlar

Аннотация. В данной статье рассмотрено определение официального стиля работы и его особенности. Раскрыты функции данного метода и раскрыты их свойства. Также в официальном стиле работы есть текстовые и лингвистические нормы, и объясняется, почему эти нормы важны.

Ключевые слова: официально-делового стиля, функциональные стили, стилистика, документ, дипломатическая, коммерческая переписка, военные документы, приказы, положения, донесения.

Abstract. This article describes the definition of the official work style and its specific aspects. The functions of this method are disclosed and their properties are disclosed. Also, the official style of work has textual and linguistic norms, and it is explained why these norms are important.

Keywords: official writing style, functional styles, stylistics, document, diplomatic, commercial correspondence, military documents, orders, regulations, reports

Introduction. Funksional uslublar deganda qo'llanish sohasiga ko'ra ma'lum bir o'ziga xos funksiyalarni belgilaydigan milliy tilning bir turi tushuniladi. "Har bir funksiya o'rnatilgan u yoki bu bayon etish usuliga ega: aniq, obyektiv, tasviriy, informatsion, ish yuritish va boshqa usullar"[4: 174]. O'zbek tili stilistikasida funksional uslublar besh turga bo'linadi: so'zlashuv uslubi, ilmiy uslub, publitsistik uslub, badiiy uslub, rasmiy (rasmiy ish yuritish) uslub[3: 10].

Rasmiy ish yuritish uslubi - yozma va og'zaki muloqotning asosiy uslublaridan biri bo'lib, u faoliyatning turli sohalarida, jumladan biznes, huquq, harbiy, ma'muriy va diplomatik sohalarda keng qo'llaniladi. M. Xalilova rasmiy uslubning qo'llanish doirasini quyidagicha ta'riflaydi: "Rasmiy yozishma va hujjatlar uslubi iqtisodiy, yuridik va diplomatik munosabatlarda, davlat idoralari, sudlar, savdoga doir munosabatlarda aloqa qilish uchun ishlatiladi"[2: 33].

Materials. Rasmiy ish yuritish uslubi - bu lingvistik vositalar to'plami bo'lib, ularning vazifasi rasmiy munosabatlar jarayonida xizmat qilishdir. Ushbu turdagi uslubga ehtiyoj davlatchilikning shakllanish davrlarida paydo bo'lgan va rasmiy yozma aloqa jarayonlarini tartibga solish bo'yicha davlat buyurtmasini amalga oshirish muammolarini hal qilish zaruratiga bog'langan edi. Rasmiy uslubning dastlabki namunalari sifatida mil. avv. 2112-2094-yillarda hukmronlik qilgan Ur-Nammu chiqargan qonunlar hamda Bobil hukmdori Hammurapi (mil. avv. 1792-1750-yillar) yaratgan qonunlar majmuini keltirishimiz mumkin[1: 8]. Mamlakatimiz hududida dastlabki yozuv namunalari mil. avv. IV asrga tegishli bo'lsa-da, rasmiy ish yuritish uslubiga oid hujjatlar milodiy III-IV asrlarga tegishli Tuproqqal'a manzilgohidan topilgan qadimgi Xorazm podsholarining arxiviga tegishlidir. Tuproqqal'adagi manzilgohdan charm yuzasiga yozilgan 8 ta xo'jalik hujjatidan parchalar va 20 taxtachaga yozilgan hujjatlar topilgan. Bu hujjatlarda Tuproqqal'a hayot davrida unga tobe xonadon a'zolarining ro'yxati, harbiy chaqiriq, soliq, jon ro'yxatlari keltirilgan. Bundan tashqari nufuzli zotlar bilan birga qullar ham qayd etilgan. 4 ta hujjatda Tuproqqal'a omboriga qabul qilingan xo'jalik asbob-uskunolari, xususan, bir o'rinda g'ildiraklar, bu narsalarning taqsimlab berilishi haqidagi tilxat-ro'yxatlari bor[9]. Bular yurtimiz hududidagi rasmiy ish yuritish uslubining dastlabki namunalari hisoblanadi.

Methods. Mazkur maqolaga adekvat yondashgan holatda o'rganish maqsadida quyidagi metodlardan foydalanildi: tasnifiy, tahliliy, qiyoslash, shuningdek, tartiblashtirish, umumlashtirish, grafikli tasvirlash va boshqalar.

Results. Rasmiy ish yuritish uslubi deganda I.R.Galperin ish yuritishni tushunadi va uning quyidagi turlarini keltiradi: xalqaro munosabatlar sohasida – diplomatik hujjatlar uslubi; savdo-iqtisodiyot sohasida - tijorat yozishmalari uslubi; huquqshunoslik sohasida – qonunlar, kodekslar, huquqiy protsessual hujjatlar, hukumat qarorlari, parlament qarorlari uslubi; va ishbilarmonlik nutqining maxsus pastki uslubi sifatida – harbiy hujjatlar, buyruqlar, nizomlar, hisobotlar va shunga o'xshash uslublar [6: 431]. A.N. Vasilyeva rasmiy ishbilarmonlik aloqasining ikkita funksional sohasini belgilaydi: ma'muriy va huquqiy [6: 8]. M.N.Kojina rasmiy ishbilarmonlik uslubini qonun

chiqaruvchi sifatida taqdim etib, uni amaldagi qonunchilik (qonunlar, me'yoriy hujjatlar tili uslubi va boshqalar) va rasmiy ish yuritish (ish yozishmalari)ga ajratadi [8].

Rasmiy ish yuritish uslubining asosiy maqsadlari matnda taqdim etilgan tarkibni majburiy bir ma'noda talqin qilish bilan muayyan vaziyat haqida ma'lumot berish va manfaatdor tomonlar o'rtasida samarali kelishuviga erishishdir. L.G.Barlasning ta'kidlashicha: "Rasmiy ish yuritish uslubi mazmunni yozma ravishda taqdim etishda ma'lum bir shaklga rioya qilishni talab qilib, taqdimotga hujjat xarakterini beradi va shu bilan ushbu hujjatda aks ettirilgan insoniy munosabatlarning turli tomonlarini rasmiy shaxslar toifasiga o'tkazadi" [5: 78]. Ushbu uslubda yozilgan mavjud hujjatlar asosan qat'iy tartibga ega bo'ladi va har qanday darajadagi odamlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Ushbu hujjatlar tilining spetsifikatsiyasi faoliyat doirasi va shaxs, kompaniya yoki davlatlar o'rtasidagi munosabatlariga qarab tilning quyi tizimlaridan biridan kelib chiqadi.

Rasmiy ish yuritish uslubining asosiy vazifasi ijtimoiy tartibga solish funksiyasidir. Ushbu funktsiya rasmiy ish yuritish uslubining asosiy stilistik xususiyatlarini belgilaydi:

aniqlik va faqat bir ma'no ifodalash
matnning to'liqligi, semantik yetarliligi va ixchamligi
axborotning mazmuniy to'liqligi
majburiy va farmoyish xususiyatiga ega
neytral, ob'ektiv va hissiyotsiz ohang
taqdimotning shaxsiy emasligi
mantiqiy va asosliyligi
yopiqlik va konservatizm

Rasmiy ish yuritish uslubining bunday umumiy stilistik xususiyatlari turli xil lingvistik vositalar yordamida amalga oshiriladi: leksik, morfologik, sintaktik, shuningdek, noverbal vositalar, masalan, shakllar, anketalar va boshqalar.

Rasmiy ish yuritish uslubining boshqa talqinlarga yo'l qo'ymaydigan aniqlik kabi stilistik xususiyati, eng avvalo, maxsus terminologiyadan foydalanishda, terminologik bo'lmagan lug'atning bir ma'noli va boshqa talqin qilish imkoniyati cheklanganligida namoyon bo'ladi. Aniqlikka intilish sinonimlarni almashtirish imkoniyatlarini cheklaydi, chunki sinonimlar odatda ma'no soylarining o'zgarishiga olib keladi. Demak, rasmiy ish yuritish uslubining tipik xususiyati bir xil so'zlarning, asosan, terminlarning doimiy takrorlanishidir.

Bundan tashqari, aniqlikning namoyon bo'lishiga turli xil tushuntirishlar, tez-tez qo'llaniladigan ajratilgan bo'laklar, shartli gaplarning qo'llanilishi, bog'lovchilarning bog'lanmaganlarga nisbatan ustunligi va so'z qo'llanilishining nominal tabiati yordam beradi.

Discussion. M.N.Kojinaning ta'kidlashicha: "Huquqiy munosabatlarda hamma narsa tartibga solinadi va aloqa ushbu muloqotni osonlashtiradigan ma'lum standartlarga muvofiq amalga oshiriladi, nutq standarti, shablon muqarrar, zarur va hatto maqsadga muvofiq va asosli bo'lib chiqadi" [8].

Rasmiy ish yuritish uslubidagi standartlashtirish hujjatga butun shakliga ta'sir qiladi. Rasmiy biznes vaziyatlarning bir xilligi va qisman takrorlanishi: arizalar, so'rovlar, varaqalar, ma'lumotnomalar, sertifikatlar, bank operatsiyalari, to'lov cheklari - bir xil standart yagona dizaynni talab qiladi. Rasmiylashtirilgan matnlarni yaratish jarayoni: anketalar, jadvallar, trafaretlar, kvitansiyalar va boshqalar o'xshash hujjatlar guruhi va ularning shakllarini, shuningdek, oldindan ma'lum bo'lgan ma'lumotlarni o'z ichiga olgan doimiy qismlarni va o'zgaruvchan ma'lumotlarni kiritish uchun joylarni aniqlashdan iborat. Qoida tariqasida, bular nominatsiyalar, ro'yxatdan o'tkazish sanalari, imzolash, narxni ko'rsatish, miqdor, uskunalar, tovarlarni etkazib berish shakli va boshqalar. Turli janrdagi hujjatlar uchun tegishli shakllarning mavjudligi rasmiy munosabatlar jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi va mumkin bo'lgan xatolarning oldini oladi.

Aniqlik va noaniqlik ko'p sonli standart iboralar va jummalardan foydalanishga yordam beradi. Shu sababli ish yuritish uslubida barqaror birikmalarning katta roli bor, ularning aksariyati hissiylik va ekspressivlikdan holi.

Biroq, tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, rasmiy ish yuritish uslubini odatda ekspressivlikdan mahrum deyish mutlaqo to'g'ri bo'lmaydi: "...U ish yuritish uslubining asosiy stilistik belgilarini eng

yaxshi lingvistik gavdalanirishga, huquqiy sohadagi aniq muloqot vazifalarini eng yaxshi tarzda amalga oshirishga qaratilgan” [8]. Biz ushbu kirga qo‘shilamiz, chunki rasmiy ish yuritish uslubining ham qolgan uslublar kabi og‘zaki shakli mavjud. Barchaga ayonki, jonli muloqot pragmatik jihatdan ekspressivlikdan holi emas. Inson ongli mavjudot bo‘lib, muloqot jarayonida pragmatik jarayondan kelib munosabatga kirishadi.

Tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, rasmiy ishbilarmonlik nutqi madaniyatining o‘ziga xos xususiyati ikki xil xarakterdagi normalarni o‘zlashtirishdadir: matn va lingvistik.

Matn me’yorlari hujjat qurilishining qonuniyatlarini, ya’ni hujjat matnining butun va uning alohida qismlarining rasmiy tashkil etilishini, shuningdek, uning mazmun sxemasini ishlab chiqish qonuniyatlarini tartibga soladi. Bunda hujjatning rasmiy tashkil etilishi deganda mazmunning doimiy majburiy elementlari (tafsilotlari), shuningdek ularning tarkibi, joylashish ketma-ketligi va hujjatdagi joylashuvi yig‘indisi tushuniladi.

Hujjatda ma’lum bir ma’lumot to‘plamining o‘rnatilishi, ularning tartibi va joylashishiga qarab, hujjatlarning matn normalari hujjatning qattiqligi / moslashuvchanligi darajasida farqlanadi. Matnning eng qattiq turi namunaviy matritsa bo‘lib, unda tarkibning doimiy elementlari o‘rnatiladi va o‘zgaruvchan elementlar uchun bo‘sh joylar ajratiladi. Yozuvchi hujjat matnini tuzishi shart emas, lekin savollarga javob berishi yoki ustunlarni to‘ldirishi kerak, masalan, sertifikat, shartnoma. Namuna-model – namunaviy matritsaga qaraganda me’orning ko‘proq moslashuvchanligini, ijodkorlik uchun ko‘proq erkinlikni ko‘rsatadi: masalan, bayonot, tartibga solinadigan ish xatlari.

Rasmiy ish yuritish uslubida matn normalari bilan bir qatorda ish hujjatlarida leksik va grammatik vositalardan foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq lingvistik normalar ham mavjud. Bu haqida keyingi ishlarimizda batafsil yoritamiz.

Conclusion. Shunday qilib, rasmiy ish yuritish uslubidagi matnlar soha doirasi materiallarni etkazishning turli shakllari bilan tavsiflanadi. Hujjatlari qonuniy talab qilinadigan ish uslubini, standart vaziyatlarni birlashtirish, matn yoki hujjat yaratish vaqtidan oqilona foydalanish istagi, shuningdek, ilmiy texnologiyalardan foydalanish - bu uslubni eng jozibali xususiyatlarini ifodalaydi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, rasmiy ish yuritish uslubi tilning lingvistik xususiyatlari orqali rasmiy munosabatlarni amalga oshirishda eng optimal yechimlarni beradigan, munosabatlarni to‘g‘ri amalga oshirilishga imkoniyat yaratadigan uslubdir.

REFERENCES:

1. M. Aminov va boshqalar. Davlat tilida ish yuritish. Toshkent – 2020
2. M. Xalilova. O‘zbek tili stilistika asoslari. Farg‘ona-2009
3. Saodat Sultonsaidova, O‘lmas Sharipova. *O‘zbek tili stilistikasi*. Toshkent – 2009
4. Solganik, G. Ya. The Stylistics of the Text [Text] : Study Guide / G. Ya. Solganik. – 6-th Edition. Flinta: Nauka, 2005. – 256 p.
5. Барлас Л.Г. Русский язык. Стилистика / Л.Г. Барлас. – М., 1998. – 255 с.
6. Васильева А. Н. О целостном комплексе стилистических факторов на уровне макростилей // Функциональная стилистика: Теория стилей и их языковая реализация. – Пермь: ПТУ, 1986. – С. 3 – 12.
7. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. – М.: Изд-во лиг. на иностр. яз., 1998. – 459 с.
8. Кожина М.Н. Стилистика русского языка. – М., 1993. – С. 175.
9. Толстов С.П., 1948. Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования. М.: МГУ, 352 с.

UO‘K 801 (045)

QARINDOSHLIK OTLARI ATAMALARI TADQIQI SHAKLLANISH TARIXIGA DOIR

G.U.Ochilova, o‘qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Hozirgi zamon tilshunosligida tillarning qiyosiy tahliliga alohida e’tibor qaratilmoqdaki, bu tabiiy holat bo‘lib, turli xalqlarga xos madaniy unikalik va o‘xshashlikni anglashning jadal taraqqiy etishi antropologik fan sohalari yo‘nalishlar qatori tilshunoslik fanlari rivojiga o‘ziga xos ta’sir ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: qiyosiy-tipologik yondashuv, tilshunoslik, qarindoshlik otlari, kulturologik, monosemantik, tushuncha.

Аннотация. В современном языкознании особое внимание уделяется сравнительному анализу языков, что является естественной ситуацией, а быстрое развитие понимания

культурного своеобразия и сходства разных народов оказывает своеобразное влияние на развитие лингвистических наук, а также как показали области антропологических наук.

Ключевые слова: сравнительно-типологический подход, лингвистика, родственные существительные, культурологический, концепт.

Abstract. In modern linguistics, special attention is paid to the comparative analysis of languages, which is a natural situation, and the rapid development of the understanding of the cultural uniqueness and similarity of different peoples has a unique effect on the development of linguistic sciences, as well as the fields of anthropological sciences.

Key words: comparative-typology approach, linguistics, kinship nouns, culturological, monosemantic, concept.

Kirish. So'z lisoniy kategoriya sifatida borliqdagi ob'yekt yoki hodisa bilan uzviy bog'liqlikdagi tushunchadir. Turli xalqlar madaniyatiga xos ob'yektlar yoki hodisalarning o'zigina emas, balki ularga taalluqli kulturologik tasavvurlar ham o'zaro farqlanuvchi bo'lishi mumkin. Zero, har bir xalq o'ziga xos madaniy muhit yaratib unda yashaydi va faoliyat yuritadi. Boshqacha aytganda, har bir xalq tildan nafaqat dunyoning lisoniy manzarasini aks ettirishda, balki til egasi ongida botiniy dunyo manzarasini hosil qilishda foydalanadi. Bu o'rinda avvalo, xalq tafakkurining diqqat - e'tibori jahon tamadduni umumiy rivoji manzarasida ayni shu xalqqa tegishli, alohida olingan milliy taraqqiyot yo'lining o'ziga xos xususiyatlari haqidagi bilimlar mazmunini to'ldirish yoki rivojlantirish imkonini beradigan soha va yo'nalishlar, jumladan, xalq madaniyatining qadr-qimmatini, tilining o'ziga xosligini, pirovardida milliy mentalitetning xos xususiyatlarini o'rganishga urg'u beruvchi jabhalarni aniqlashga qaratildi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Bunday o'ziga xoslikni mujassam etuvchi til lug'at boyligining tematik qatlamlari orasida etimologik jihatdan chuqur tarixiy ildizga egaligi, o'zi ifodalovchi ma'noning barqaror saqlanishi bo'yicha oldingi o'rinlarda turuvchi qarindoshlik otlari atamaları lug'at qatlami birinchilardan ko'zga tashlanadi. O'zaro qarindosh bo'lgan tillar tipologik tadqiqi hamda bunday tillar asosiy lug'at fondi tahliliga bag'ishlangan deyarli barcha ilmiy tadqiqotlarda muallif fikrining isbotlash asosi sifatida qarindoshlik otlari atamalaridan foydalanish tez-tez uchrab turuvchi ilmiy hodisa hisoblanadi. Shunday bo'lsa-da, qarindoshlik otlari atamaları tadqiqi ma'lum yevropa tillari va turkiy tillar guruhiga mansub tillar muqoyasasida mazkur atamalarning shakl va ma'nolari tarixi, uslubiy vazifalari, til lug'at boyligida tarqalganlik darajasi, so'z yasash imkoniyatlari va boshqa jihatları nuqtayi-nazaridan yetarlicha o'rganilmagan.

Har qanday tilning alohida qiziqish bilan o'rganiluvchi shunday leksik guruhi mavjudki, bu guruh – “qarindoshlik otlari atamaları” guruhi deb yuritiladi [Kryukov 1972: 56]. Shu bilan birga, ushbu jumladagi “atama (termin)” so'zini "ayni ma'noda qo'lliniluvchi, monosemantik, ma'lum uslubiy bo'yoqdorlikdan xoli bo'lgan ilmiy leksik birlik" o'laroq talqin qilmaslik mazkur matn mazmun talabidir. Boisi tadqiqot boblarida tahlili keltiriluvchi qarindoshlik otlarining aksariyati mazkur ta'rif qoidasi doirasidan tashqaridagi mazmun iste'molini ifodalaydi, jumladan, o'zbek tilidagi “kuyov”/“pochcha” atamaları rasmiy atamaga xos ma'no xususiyatiga zid o'laroq mos ravishda, “singilning turmush o'rtog'i” / “opaning turmush o'rtog'i” ma'nosi bilan bir qatorda “qizning turmush o'rtog'i” / “amma yoki xolaning turmush o'rtog'i” ma'nolarini ham izohlay olishi, atamaning monosemantiklik talabini buzishini va natijada atama ilmiy tushunchasi doirasidan chiqishini anglatadi. Shu bilan bir qatorda ilmiy adabiyotlarda atama (termin) tushunchasi turfa ma'noda qo'llanilib, ko'pincha konkret bo'lmagan tushunchalarni ifodalab keladi. Shu tariqa, avvaldan shakllangan an'anaga ko'ra atama (termin) tushunchasi qarindoshlik otlari atamasi jumlası tarkibida ham qo'llanilib, iste'molda bo'lib kelgan [Kapanadze 1965:75].

Har bir xalq madaniyatida qarindoshlik otlari atamaları tarixiy, genetik va madaniy jihatdan eng qadimgi bo'lgan leksik qatlam tegishli birliklar hisoblanadi. Qarindoshlik munosabatlari va qarindoshlik otlari atamalarining shakllanishi jamiyatning shakllanishi hamda rivojlanishi bilan parallel ravishda yuz bergan.

Mazkur tadqiqotning maqsadi birinchi navbatda til lug'at boyligining ajralmas qismi bo'lgan nominatsiya tizimini tavsiflash hamda muqoyasa qilinayotgan ingliz va o'zbek tillarini ular mansub

bo'lgan xalq madaniyatining amaliy ifodachisi o'laroq ko'rib chiqish orqali tadqiqot qamrovini kengaytirishdan iborat. Shuningdek, tadqiqotda lingvistik muloqotning etnografik tavsifini qarindoshlik otlari atamasini qo'llash vositasida asoslab berish ham ko'zda tutilgan. Bunday tavsifni tilshunos olim Makarov qayd etganidek “tilni hayotiy va xayoliy olam borasidagi ijtimoiy hamda shaxsiy dunyoqarashlarni ifodalovchi belgilar majmuidan to'qilgan sotsial mato sifatida anglash”ni ko'zda tutuvchi lingvistik antropologiya nuqtai nazaridan amalga oshiriladi [Makarov 2006: 36]. Ayni shu talqin talabidan kelib chiqib, “odatda soddagina qilib “so'zlovchi” va “tinglovchi” deb yuritiladiganlar, eng avvalo, o'ziga xos qadriyatlar, g'oyalar va rejalar majmuiga ega keng tarmoqli muloqot to'plamiga mansub ma'lum murakkab sotsial tuzilmaning ijtimoiy vazifa bajaruvchisi sifatida qayta gavdalanadi”.

Muhokama va natijalar. Ushbu tadqiqotda muqoyasa qilinayotgan ingliz va o'zbek tillarining qarindoshlik otlari atamaları tizimlarining qiyosiy tadqiqini amalga oshirish uchun bugungi kunda va yaqin kelajakda ham yetakchi tadqiq usuli bo'lib qolishi kutilayotgan sinxron-tipologik tadqiq metodi tanlangan. Ayni paytda ma'lum jamiyatdagi ijtimoiy strukturani tashkil etuvchi atamalarning qiyosan olganda uzoqroq davriy oraliqdagi tadqiqiga ehtiyoj tug'ilganda diaxron yoki tarixiy tadqiq usuliga ham murojaat qilindiki, bu tadqiqot doirasida kengroq qamrovdagi materialdan foydalanish imkonini yaratgan.

Mazkur ikki — sinxron va diaxron aspekt tadqiqi orqali bugungi kun yoki ma'lum belgilab olingan tarixiy davr chegarasidagi, shuningdek, nisbatan uzoq tarixiy ildizga ega yozma manbalari mavjud tillar tizimlari tadqiqini mukammal ko'rinishda olib borish orqali ularning ahamiyatini belgilash mumkin.

Qiyosiy-tipologik (bugungi kunda ko'proq qiyosiy-chog'ishtirma usul nomi bilan tanilgan) tahlil usulining asosiy maqsadi tillarni bir nisbiy butunlik sifatida taqqoslashdan iborat, bunday imkoniyat esa, tadqiqotchining ixtiyorida til tarkibiy tuzilishi va sathlari haqida cheklanmagan ma'lumotlar tahlili mavjud bo'lgandagina yuzaga keladi. Ayni holatda tilning bunday keng qamrovli tahliliga bo'lgan ehtiyoj nafaqat kam o'rganilgan tillarga, balki ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan yevropa tillariga ham xosligini qayd etib o'tish lozim. Shundan kelib chiqib aksariyat tadqiqotchilar chog'ishtirma tahlilning ma'lum sath doirasigacha bo'lgan qamrovda (masalan: qiyosiy-chog'ishtirma fonologiya, qiyosiy-chog'ishtirma grammatika, qiyosiy-chog'ishtirma semantika) toraytirilishi lozimligini ta'kidlashgan [Milevskiy 1963:87].

Qiyosiy – tipologik yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlarning aksariyat qismini tilning grammatik (o'z tarkibiga morfologik va sintaktik sathlarni qamrab oladi) yoki fonetik sathlari bilan bog'liq hodisalar tahliliga bag'ishlangan ishlar tashkil qiladi. Tilning leksik sathi bilan bog'liq hodisalar hozirgi kunga qadar qiyosiy-tipologik yo'nalishda oz o'rganilgan sohaligicha qolmoqda. Tilshunos olima Yartseva o'rinli qayd etganidek, “Muqoyasa qilinishi mumkin bo'lgan har qanday ikki til borasida go'yoki mazkur tillarni o'z ichiga olgan bilingual lug'atni tuzish jarayonida barcha muvofiqliklar va farqlar ko'rib chiqilgani bois tilning leksik sathida qiyosiy-tipologik tahlillarni o'tkazish uchun barcha sharoit bordek tuyulgani bilan, qanchalik g'alati bo'lsa ham kontrastiv leksikologiya sohasida erishilgan yaxshi nazariy yoki amaliy ahamiyatga molik natijalar ko'zga tashlanmaydi” [Yarseva 1981:1].

Tadqiqotda o'rganilishi ko'zda tutilayotgan qarindoshlik otlari atamalarining qiyosiy – tipologik tavsifini yaratishning mazmun – mohiyatiga XVIII asrning yigirmanchi yillarida yapon faylasufi D. Sunday o'zining neokonfutsian idealizm hamda buddizm mistikasiga qarshi nazariyasini asoslab berish uchun yaratgan ilmiy tadqiqotida “marhum qarindoshlarga motam tutishning konfutsiycha me'yorlari”ni batafsil tavsiflash jarayonida xitoycha qarindoshlik otlarini yaponcha qarindoshlik otlari bilan muqoyasa qilishga bo'lgan urinishi hamda ularning o'zaro kontrastiv-tipologik jadvalini tuzishi jarayonida yaqin kelgan. Garchi bu qarindoshlik otlari atamaları qiyosiy – tipologik tadqiqi borasida birinchi qadam o'laroq ahamiyatli hisoblansa ham, uni bu sohadagi birinchi muvaffaqiyatli ish deb hisoblash, muallifning asar ustida ish boshlaganligining boshidanoq yechimini topishi qiyin bo'lgan muammolarga duch kelgani bois imkonsizdir. Boisi, aksariyat xitoycha qarindoshlik otlari atamalariga yaponcha muqobil topishning iloji bo'lmaydi.

Yuqoridagi holatlar bilan ya'ni, o'z ona tiliga mutlaqo mos kelmaydigan holatlarga hamda tushunmovchilikga 1659 yilda Afrikaning Bakongo qabilasi tili grammatikasiga bag'ishlangan tadqiqotini tayyorlashda portugal missioneri G. Brushoto da Vetrallya ham duch kelgan, boisi ayni qabila tilida qarindoshlik otlaridan *esse* – so'zi ham ota, ham uning aka – ukalarini atash uchun, *ngudi* – so'zi esa, ham onani ham uning opa – singillarini atash uchun qo'llanilishi holati uchraydiki, bu portugal tili bilan mutlaqo taqqoslab bo'lmaydigan holatdir [Olderogge 1959: 1215].

Yuqorida so'z yuritilgan qiyosiy-tipologiyaning tamal toshi qo'yilgan asrdan keyingi XIX asr qarindoshlik otlari atamalarini besh soha kesimida tadqiq etila boshlangani bilan muhim ahamiyat kasb etgan asr bo'ldi. Ayni yuz yillikning oltmish yettinchi yili rus filologi P.A. Lavrovskiy “Slavyan xalqlari qarindoshlik otlarining tub ma'nosi” (Lavrovskiy 1867) nomli asarini chop ettiradi. Tilshunos o'z asarida oilaviy qadriyatlar hamda qarindosh – urug'chilik munosabatlari o'zgarib borishining qarindoshlik otlari ma'nosi o'zgarib borish mexanizmini slavyan tillaridagi qarindoshlik otlari atamaları kategoriyasiga mansub so'zlar tahlili misolida izohlashga urinib ko'rgan. Olim o'sha davr slavyan filologiyasi yutuqlariga asoslanib, o'z ishida tarixiy-qiyosiy tilshunoslik metodidan foydalanadi. “Qiyosiy tilshunoslikda ta'rifi keng qamrovli, tadqiqi natijalari boy va rang-baranglikka ega alohida kategoriyalar toifasiga hech shubhasiz eng ko'rinarli o'rin egallovchi qarindoshlik otlari atamalarini kiritish lozim, - deb ta'kidlaydi rus tilshunosi, - zamonaviy tilshunoslikning qat'iy va aniq qoidalari asosida ularning umumiy sonini imkon darajasida aniqlash hamda ularning tub ma'nosini ko'rsata olish bu ta'bir joiz bo'lsa, ibtidoiy odamlar orasida turli darajadagi qarindoshlik munosabatlari qanday yo'lga qo'yilgan bo'lganligi borasidagi asosiy g'oyani anglay bilishga teng holatdir, buni anglash esa o'z navbatida mazmun tarkibida qarindoshlik aloqasi haqida ko'rsatma saqlovchi ma'lumotni ifodalay olishni anglatadi” [Lavrovskiy 1867:1].

Lavrovskiy tomonidan olib borilgan tarixiy – etimologik tadqiqdan biroz avval, 1848 yilda F.I. Buslayev magistrlik dissertatsiyasining ma'lum boblarini slavyan tillaridagi ijtimoiy hayotni ifodalovchi atamalar majmuining etimologik tahliliga bag'ishlagan [Buslayev 1848: 15]. Buslayev birinchidan, slavyan tillaridagi qarindoshlik otlari atamalarining kelib chiqishini ularni sanskrit tilidagi qarindoshlik otlari atamaları bilan taqqoslash orqali tushuntirish mumkinligi, ikkinchidan, oila darajasidagi qarindoshlik munosabatini ifodalovchi atamalar kengroq ijtimoiy aloqalarni ifodalovchi so'zlarga aylanish tamoyiliga egaligi haqidagi xulosaga kelgan. Shu tariqa, P.A. Lavrovskiy va F.I. Buslayev bajargan tadqiqotlari qarindoshlik otlari atamalarini konkret olingan til leksik sathidagi aniq qatlam sifatida lisoniy tadqiq qilish an'anasining tamal toshini qo'ygan.

Xulosa. Mazkur tadqiqotda amalga oshirilishi ko'zda tutilayotgan, qarindoshlik otlari atamalarining funksional-semantik tadqiqida muammoning dolzarbligi uning til leksik tizimidagi eng qadimiy qatlam bo'lmish oila hamda uning o'sishi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan qarindoshlik otlari atamalarini keng qamrovda tahlil qilishi bilan belgilanadi. Tadqiqotning ahamiyatini shuningdek, oila a'zolarini atovchi otlarning umumiy nomenklaturasini tadqiq qilish orqali olingan xulosalardan tillarning nisbiy-genetik qarindoshlik aloqalarini tavsiflashda foydalanish mumkinligi ham belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Буслаев Ф.И. О влиянии христианства на славянский язык. - М.: Унив. тип., 1848.-211 с.
2. Капаназе Л.А. О понятиях «Термин» и «Терминология» // Развитие лексики современного русского языка. - М.: Изд-во наука, 1965. - С.75-85.
3. Крюков М.В. Система родства китайцев. - М.: Изд-во наука, 1972. - 327 с.
4. Лавровский П.А. Коренное значение в названиях родства у славян. - СПб.: Тип. имп. акад. наук, 1867. - 118 с.
5. Макаров М.Л. Лингвистическая антропология: к вопросу о научной идентичности // Вестник Тверского государственного университета. - Тверь: Твер. гос. ун-т. - 2006. - Вып. 5. - С.33-43.
6. Милевский Т. Предпосылки типологического языкознания // Исследования по структурной типологии. - М.: Наука, 1963. - С.43-56.
7. Ольдерогге Д.А. Система родства баконго в XVIII в. // Труды Института этнографии АН СССР. - М.: Наука, 1959. - Т.52 - С. 134-145.
8. Ярцева В.Н. Контрастивная грамматика. - М.: Наука, 1981. - 112 с.
9. Lafitau J.F. Moeurs des sauvages américains. - Paris, 1789. - http://aboriginals.narod.ru/origins_of_religion2.htm#_ednl.

JANR TADRIJI, QAHRAMON XARAKTERI TAKOMILLASHUVINING IFODA QIRRALARI VA BADIYYILIGI

O.Ochilova, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqola Omon Matjonning “Dravaxonim (“To’rabekaxonim”)” qissasi asosida yozilgan. Maqolada qissa janrining o’ziga xos jihatlarining ushbu asardagi ko’rinishlari tahlilga tortilgan. “Dravaxonim” qissa janrining mukammal namunasi bo’lib, unda tarixiy, mardlik, bunyodkorlik, xaloskorlik kabi fazilatlar uyg’unlashgani bois uni tarixiy - falsafiy qissa deb atash mumkinligi misollar yordamida yoritilgan.

Kalit so’zlar: Omon Matjon, janr, qahramon xarakteri, tarixiy shaxs obrazi, syujet, badiiy tahlil.

Абстрактный. Данная статья написана на основе рассказа Амона Матджона «Драваханим («Торабекахоним»)). В статье анализируются проявления своеобразия жанра новеллы в этом произведении. «Драваханим» представляет собой прекрасный образец жанра рассказа, сочетающего в себе такие качества, как история, храбрость, творчество, освобождение, поэтому его можно назвать историко-философским рассказом.

Ключевые слова: Амон Матжон, жанр, характер героя, образ исторического лица, сюжет, художественный анализ.

Abstract. This article was written based on the short story "Dravakhanim ("Torabekakhonim")" by Amon Matjon. The article analyzes the manifestations of the unique aspects of the short story genre in this work. "Dravakhanim" is a perfect example of the short story genre, which combines qualities such as history, bravery, creativity, liberation, and so it can be called a historical-philosophical story.

Key words: Amon Matjon, genre, character, image of a historical person, plot, artistic analysis.

Omon Matjon – moziy ixlosmandi, Xorazm tarixining badiiy tadqiqotchisi. Uning turli janr va hajmli bitiklarida o’lkamizning qadim o’tmishidan hozirgacha bo’lgan hayot yo’llarining muayyan jihatlarini qalamga olinadi. Ushbu asar ham ana shu yo’nalishdagi yaratqilardan biri bo’lib jamiyat va inson, davr va hayot haqiqatlaridan hikoya qiladi. U muallifning Xorazm tarixiga oid epik asarlari turkumiga mansub bo’lib, XIV asr voqealaridan bahs etadi, avvalgi doston va qissalaridagi ayrim qirralarni to’ldirish, boyitish yoxud izohlashga yordam beradi.

“Dravaxonim” Omon Matjonning umr oxirida yaratgan asarlaridan bo’lib, unda XIII asrdan mustaqillik voqealariga munosabat bildirilgan va “Diydor aziz” to’plamiga kiritilgan. Asar haqida ilk fikr bildirgan adabiyotshunos filologiya fanlari doktori J.Jumaboyevadir. U o’zining “El bilan bo’ldi” monografiyasida uni xolis baholab, muayyan fikr va takliflarni o’rtaga tashladi. Jumladan, “Ming bir yog’di”, “Pahlavon Mahmud”, “Beruniy” asarlari qatorida “Dravaxonim (To’rabekaxonim)”, “Shayx Najmiddin Kubro”, “Xorazmiyning to’rt sayohati va sakkiz bashorati” asarlarini “badiiy kashfiyot” sifatida ta’riflagan akademik N.Karimov yozadi: “Bu asarlarning bir qismi dostonlar, boshqa qismi she’riy dramalardir. Ayrimlarining janrlari esa haligacha aniqlangan emas”[2,6-7]. Bu fikrga, avvalo, “Dravaxonim” janri xususidagi quyidagi mulohazasi asos bo’lgan: “Birinchidan, bu asar haqida fikr yuritganda, u qissa janrining talablariga to’liq javob beradimi? – degan savol tug’iladi. Balki asarni qissa demasdan tarixiy ilmiy badiiy asar deb atasa, to’g’ri bo’larmidi. Chunki shoir unda avvalo tarixni chuqur o’rgangan tadqiqotchi sifatida ko’rinadi. “To’rabekaxonim (Dravaxonim)”da tarix haqiqatlari, falsafiy qarashlari maromiga yetishi uchun jiddiy ishlov kerakday seziladi”[2,149-150].

Nazarimizda, “Dravaxonim” qissa janrining mukammal namunasi bo’lib, unda tarixiy, mardlik, bunyodkorlik, xaloskorlik kabi fazilatlar uyg’unlashgani bois uni tarixiy - falsafiy qissa deb atash to’g’ri bo’ladi.

Omon Matjonning ayrim yirik asarlarini nomlash va janriy mansubligini belgilashda qo’sh (qorishiq) usullardan foydalanishi ko’zga tashlanadi. Xususan, “dramatik”, “she’riy”, “qissa” atamalari konkret janrlar belgisi sifatida keltiriladi (“Pahlavon Mahmud” dramatik dostoni,

“Beruniy” dramatik dostoni, “Gaplashadigan vaqtlar” she’riy qissasi, “Ardaxiva” qissasi va boshqalar).

To‘g‘ri, muallif bu usul orqali asar mohiyatini to‘laroq ochish, xarakteriga alohida urg‘u berish maqsadini ko‘zlagan. Ikkinchidan, bu hol keyingi davr adabiy jarayoni, ijodkorlarni individualikka intilishlari tobora yangilanayotgan uslubiy-shakliy izlanishlar bilan bog‘liqdir. Umuman janrlar o‘rtasida diffuziyalash holati nihoyatda kuchli bo‘lib, so‘nggi yillar yangicha tamoyillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Chunonchi, Beruniy, Pahlavon Mahmud haqidagi dostonlar drama unsurlarini, “Gaplashadigan vaqtlar”ga realistik, “Ardaxiva”, “Xaloskor ruh” qissalariga fantastik-ilohey qarashlarining singib ketgani yaqqol aks etsa-da, bu asarlar o‘zlarining doston va she’riy qissa sifatidagi tub janriy xarakterini yo‘qotmaydi. Yana bir muhim jihat Omon Matjon tabiatan shoir bo‘lgani bois uning doston, drama va qissalari to‘qimasida she’riy parchalar, poetik lutflarni qo‘llanishi ijodkor uslubidagi o‘ziga xosliklardan biridir.

Ma’lumki, muhim tarixiy olamshumul voqealar mashhur tarixiy shaxslar nomi bilan bog‘liq favqulodda hodisalar xalq ongida muayyan iz qoldiradi, uzoq davrlar uni esida saqlanib, turli shakllarda – og‘zaki talqinda ertak, naql, afsona, rivoyat, yozma ijodda qissa, roman, doston, drama sifatida avloddan avlodga o‘tib, qisman o‘zgarishlarga uchrab yashab keladi. Bu xususiyat “To‘rabekaxonim” asariga ham xos bo‘lib, uni butun tadrijiy shakllanish va takomillashish jarayoni tipologik namunasidir.

Qissa voqeasini u ro‘y bergan XIV asrdan boshlab turli davrlarga mansub roviy (ijrochi) va ijodkorlar To‘rabekaxonim haqidagi lavhalarni o‘z iqtidori, badiiy salohiyati va maqsadiga ko‘ra madh etib kelmoqdalar. Og‘zaki talqinda bular asosan ertak[6,3-9], afsona[5,23-26], rivoyat[1,13-15], yozma adabiyotda qissa[4,87-148] janrlarida yozib olingan va chop etildi.

Aytish kerakki, bu rangin variantlarda asosiy voqea ildizi bir manba bo‘lsa ham umumiy va farqli jihatlar bor. Jumladan, tarixiy fakt – To‘rabekaxonim daryo suvi to‘g‘onini ochishdagi hiyla – tadbiri barcha bitiklarda talqin sababini tashkil etuvchi bosh epik asos – nisbatan turg‘un motiv bo‘lsa, qolgan barcha syujet unsurlari, voqea va obrazlar tasvirlari uchun umumlashtiruvchi markaz sifatida mantiqan uni to‘ldiradi, izohlaydi va yaxlit syujet qurilmasini shakllantiradi. Bu jarayonda har bir janrga xoslik namoyon bo‘lsa ham qahramon xakteri talqinining yuqori nuqtasi saqlanib qoladi. Masalan, yuqorida qayd etilgan ertakda voqea-hodisalar bayonida bu janrning an’anaviy boshlanma, xulosa va mubolag‘a kabi xossasi, afsonalarda esa fantastik unsur, tarixiy faktni xira tortishi, makon va zamon o‘zgaruvchanligi ba’zan rivoyatlar bilan qorishiq kelishi kabi xususiyatlar aks etadi.

Muhimi shundaki, hozirgi zamonaviy nasriy asarlar, jumladan, qissalar ham xalq ijodi nasrining an’anaviy namunalari bilan ichki mantiqiy bog‘liqlikka ega. Chunonchi, ular qatlarida o‘tmishga mansub bir unsur, ifoda, tasvir va obrazning bo‘lishi turli miqyos va darajada, real voqelikning rivoyatda yorqin, hayotiy uydirma (xayoliy uydirma emas!) bilan aks ettirilishi ana shu aloqadorlikning ifodasidir. Bu jarayonda, tabiiyki, ijodkor iste’dodi, mayli, uslubiy individualigi asosiy omil bo‘lib, an’anaviylik bilan novatorlikni, obyektning yangicha talqin, yondashuv bilan takomillashtirishga erishadi.

Ikkinchidan, qissa yaxlit evolyutsiyasida xalq nasri janrlaridan quyidagi jihatlar bilan farqlanadi:

- 1) ertak, afsona, rivoyatda syujet asosini deyarli To‘rabekaxonimning suv uchun kurashi motivi tashkil etsa, qissada epik tizim ancha ko‘lamdorroqdir;
- 2) folklor namunalariida lokal variantlashuv faol bo‘lib, qahramonning yakka o‘zi jangda dushmanni mag‘lub etishi arxaik eposga xos xususiyatdir. Qissada esa bu holat jamoa kurashi shaklida namoyon bo‘ladi. (To‘rabekaxonim va Doston boshliq qizlar jasorati);
- 3) qissada xalq nasri asarlariga nisbatan tarixiy shaxslar, ma’lumotlar va realistik lavhalar miqyosli bo‘lib, umumiy talqinda moziy va hozirgi davr aloqadorligi masalalariga subyektiv munosabat ham zuhur etilgan.

Bu xususiyatlar qissa mazmun-mundarijasidagi og‘zaki va yozma evrilishlardan guvohlik bo‘lib, muallif ular mohiyati, mezonlarini yaxshi anglagan. Bu fikrni O.Matjonning quyidagi o‘z mulohazalari mustahkamlaydi: “To‘rabekaxonim hikoyatini eshitganimga mana ellik yilcha vaqt bo‘libdi. Keyinchalik ko‘p tarix kitoblari ta’siri qo‘shilib, bu g‘aroyib voqea tafsilotlari bilan to‘lisha

boshladi, uni kimgadir aytib berish istagi yillar osha meni ko'proq ta'qib eta bordi" [3, 111]. Qissa ana shu "ta'qib" (ijobiy ma'noda) natijasi sifatida yozildi.

Avvalo syujet to'qimasida ikkala pir – ustozlar turlicha talqinda namoyon bo'lishadi. Bu – ularning asardagi o'rni, estetik funksiyasining o'ziga xosligi natijasi bo'lib, muallif idealiga muvofiq keladi. Chunonchi, asar hajmi ancha salmoqli –17 bobning 6 tasida Shayx Najmiddin Kubro, 9 tasida Pahlavon Mahmudning turfa holatdagi faoliyatlari hikoya qilinadi. Voqealar bayoniga ko'ra Kubro epizodik, Pahlavon Mahmud asosiy obrazlardan biri.

Syujet qurilmasi tarixiy asarlar an'anasiga asoslangan: o'tmishda yashagan kishilar hayoti va yuz bergan voqealar yoki joriy hodisalar haqida hikoya qilinadi. Nisbatan turg'un bu shaklda syujetning ikki qatlamini ko'ramiz: 1) real – joriy qatlam; 2) xotira – eslash qatlami. Birinchisida muallif yoxud personaj nutqida ayni vaqtdagi hikoyalar aytilsa, ikkinchisida moziyga tegishli ma'lumotlar, xarakter va lavhalar xotira – eslash orqali ifodalanadi. Muhimi shundaki, xotira qatlamdagi esga olingan fakt va ta'rif mohiyatan biron jihati bilan real qatlamdagi syujet uzvlariga bog'langan, ularni ifodalagan yoki to'ldirgan bo'ladi.

Shayx qabrini ta'mirlash va jasadini qayta dafn etish jarayonida syujet uzvlari bir nuqtada mujassamlanib, yaxlit tasavvur hosil qiladi. Bu yakuniy lavhada har bir ifoda, detal, vosita o'ta yorqin bo'lib, kitobxonni Shayx davrasiga yetaklaganday tuyuladi. Muallif bu o'rinda an'anadan chekinib, beixtiyor Shayxning Chingizxondan unga omonlik beruvchi taklifini rad etuvchi qarorini uning tirikligidagi nutqi orqali keltiradi: "Biz qochguvchilar, ko'chguvchilar emasmiz, biz sobitlardanmiz, dorulomon zamonlar el bilan birga yashab, ofat kelsa – qochguvchilardan emasmiz..."[3,111]. Muhimi shundaki, o'quvchi bu keskin, murosasiz javobni bezabon shaxsga mansubligini unutib, goyat hayajonli va tarixiy real lavhani xayolida – xotirasida jonlantiradi, bu hol g'alati tushunilmaydi. Bu uzvlar asar umumiy arxitektonikasida kompozitsion-struktural bir butunlikni ta'minlovchi asosiy atributlar sifatida uslubiy vazifa ado etishadi.

Bu hol esa epik talqinda parallelizm usulidan keng foydalanishga imkon beradi, ya'ni qatlamlardagi o'tmish voqealar roviylarining real – joriy nutqlari bilan bir vaqtning o'zida baravar keltiriladi. Jumladan, Shayx mavzoleyining qayta bunyod etilishi xalq shodiyonasiga – buyuk marosimga aylanishi; xotiraviy hikoyalarda Kubroning tirikligida dushman bilan olishuvi lavhasiga tutash, yonma-yon bayon qilinadi, bu holat epik uzluksizlikni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Жумаев З. Ўзбек халқ тарихий ривоятлари. Фил. фан. номз. диссертация автореферати. Тошкент. 2008.
2. Каримов Н. Бу дунё бир тилсимдир, шеърият ҳам тилсим. "Эл билан бўлди" монографиясига сўзбоши. Тошкент. "Истиқлол". 2018..
3. Омон Матжон. "Дийдор азиз". Тўплам. NOSHIR нашриёти. Тошкент. 2011. Б 95.
4. Омон Матжон. Дравахоним ("Тўрабекахоним"). "Дийдор азиз" китобида. Қисса. NOSHIR нашриёти. Тошкент. 2011. Б 87-148.
5. Раҳимова М. Ўзбек халқ тарихий афсоналари // Тошкент. Фан. 2001. 48 б. С.Рўзимбоев, Ш. Бекжонов. Афсона ва тарихий ҳақиқат. Рисола. Урганч. 2000. Б 23-26.
6. Тўрабекахоним ва Султон Санжар // Хоразм эртақлари. Тузувчи: Ф.Абдуллаев. Бадиий адабиёт нашриёти. Тошкент, 1961.

UDC 81'253

USING SPEECH COMPRESSION TECHNIQUES IN SIMULTANEOUS INTERPRETING

D.Z.Olimova, lecturer, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Maqolada o'zbek tilidan ingliz tiliga va ingliz tilidan o'zbek tiliga sinxron tarjima qilishda nutq kompressiyasi usullari o'rganilgan va kompressiyadagi asosiy texnikalar ko'rib chiqilgan. Sinonimik o'rin almashish va tushurib qoldirish masalalariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Sinxron tarjima; nutq kompressiyasi; nutq kompressiyasi texnikasining tasnifi; sinonimik almashtirishlar; tushirib qoldirishlar.

Аннотация. В статье изучены методы сжатия речи при синхронном переводе с узбекского на английский и с английского на узбекский языки и рассмотрены основные приемы сжатия. Также уделено внимание вопросам синонимической замены и пропуска.

Ключевые слова: Синхронный перевод; сжатие речи; классификация приёмов речевой компрессии; синонимические замены; опущения.

Abstract. The article examines methods of speech compression during simultaneous translation from Uzbek into English and from English into Uzbek and discusses the main compression techniques. Also focus is given to the issues of synonymous replacement and omission.

Key words: Simultaneous translation; speech compression; classification of speech compression techniques; synonymous substitutions; omissions

Compression of a message in simultaneous translation is not an extraordinary phenomenon. It flows out of the row linguistic and psychological patterns of speech activity and, in particular, the transmission of speech messages. Compression in simultaneous translation is traditionally considered in as one of the means to ensure the very possibility of this type translation activity and is defined as “saving speech and language means to express the same content”. It is made possible by the information redundancy of speech. The redundancy of speech wears multilateral nature. In a sequence of speech registration there are many signals that make up a message that duplicate each other and increase the reliability of the communication process to a very high level. As means for measuring the degree of compression in simultaneous translation comparison of the syllabic value of the output message is used with the syllabic value of the original message.

Several researchers studied speech compression: G.V. Chernov, who under the term compression understands “the economy of speech-linguistic means for expressing the same content” [2, p. 147], A.F.Shiryaev, V.N. Komissarov, V. S. Vinogradov, R. K. Minyar-Beloruchev, E. V. Breus, L. K. Latyshev, L. Visson.

A.F. Shiryaev defines speech compression as follows: “A way to reduce the volume of a message without causing significant damage to the fulfillment of the task set speaker in front of him is called compression (speech compression)”. Poluyan quite rightly notes that in relation to simultaneous translation is hardly possible to talk about compression output message, since during operation of synchronous The output message translator does not yet exist in complete form.

“We can, however, talk about it being as economical as possible (in terms of syllabic length of its constituent elements) design” Based on this, compression in simultaneous translation can be considered precisely as an economical design of the output message, providing a decrease in the syllabic value of source text compared to syllabic value target text.

Due to the expansion of the use of simultaneous translation in the last three decades compared to the previous period the question of how to implement compression in simultaneous interpreting and theories about speech compression resources in translation have become more actual. Solution to this issue would contribute to significant optimization of the translation process in terms of time of translation acceptance solutions, saving translators' efforts, improving the quality of translation. It should be noted, however, that setting these good goals, which the simultaneous interpreter strives to achieve, using compression (to reduce the gap from the speaker, to prevent unjustified omissions), makes sense only in certain conditions for the implementation of the joint venture. Among the most important are the following factors such as the pace of oratorical speech, otherwise called time pressure. It is quite obvious that it is precisely “time restrictions during rapid the pace of the speaker's speech forces the interpreter to bring into the message changes in syntactic and lexical nature in order to reduce volume of text in the target language” [3. P. 27]. Hence, the importance of compression as a means of implementing simultaneous interpreting increases under conditions of lack of time.

In the translation studies literature there are no discrepancies between authors in determining the sources and prerequisites of speech compression. G.V. Chernov writes: “As a technique of simultaneous interpretation, compression becomes possible due to the redundancy of linguistic means observed in thematic component of the message”. There are other researchers who share the same idea.

If necessary, some of the overlapping elements of the speech chain can be sacrificed, i.e., them by reducing the amount of text in the target language. For instance, if the translator has completely translated the question “When did the implementation of this plan begin?” and he will have to translate

the answer "The implementation of this plan began at 1980. ", then he can painlessly squeeze it to" in 1980". Redundant here are the words "the implementation of this plan began ." The first four words duplicate the first part question-answer unity, and the rest of the words are clear from communication situations. Along with elements duplicating each other in the message may contain more information than it is necessary for the implementation of this communication task. For example, with the simultaneous translation of a scientific report will be redundant to some extent the links of the speech chains, the content of which is not directly related to the topic of the report (formulas of politeness, deviations from those we are). The main task of the translator in this case will be, obviously, it consists in the transfer of narrowly logical information.

Redundancy of the message may also appear in due to the fact that the communication situation makes it unnecessary verbal transmission of any information and thus allows the message to be shortened (the example given with the translation of the answer).

Message compression has a psycholinguistic basis. The reduction of utterances in general is one of the main features of oral transmission. Despite a large reduction in the text, the number of sentences in the message remains almost unchanged: reduction occurs mainly due to the addition of precise sentences, participial and adverbial phrases. Compression of messages in simultaneous translation has variable value. It depends on the rate of speech of the orator and is largely determined by the combination source language and target language.

It is advisable to identify the size of compression in simultaneous translation by comparing the compressed texts obtained as a result of synchronous translation with uncompressed texts. The latter can be translated texts made in writing.

Comparison of the syllable value of texts in the target language recorded in the course of the activity simultaneous translators with source texts cannot give an exact picture of compression, as it will affect the influence of changes in the syllabic value of a message during the transition from one specific language to another.

According to V.N. Komissarov, the most typical methods of compression are:

- 1) synonymous replacing phrases and sentences with shorter words, phrases and sentences;
- 2) replacing the full name of an organization, state, etc. abbreviation or abbreviation name;
- 3) replacing the combination of a verb with a verbal noun with a single verb, denoting the same action, process, or state as the noun it replaces;
- 4) omission connecting elements in a phrase;
- 5) replacing the subordinate clause with a participial one or prepositional phrase [3, p.107].

Since the amount of speech compression for each the language combination will be different for one and the same the same rate of speech of the speaker is not possible provide any data characterizing the speech compression for any language combinations. So we will restrict ourselves to the data in English-Uzbek language combination.

In the material under study we find the following examples of compression:

The complex phrase "...ham milliy darajada, global darajada boshqa mamlakatlar ham hamkorlikda " was replaced in the target language by two English adverbs globally and nationally (adverbialization technique):

**Hurmatli hamkasblar va forum ishtirokchilari. "Toshkentda toza suv" xalqaro forumining o'tkazilishi – O'zbekistonning suv muammolarini hal qilishda faol ishtirok etishga ham milliy darajada ham global darajada boshqa mamlakatlar bilan hamkorlikka tayyor ekanligini ko'rsatadi.*

"Dear colleagues and forum participants. The fact itself that international forum "Clean water in Tashkent" is being held in Tashkent indicates that Uzbekistan is ready to take an active part in resolving the issues of water *globally* and *nationally*."

*In the next example the interpreter replaces the grammatical basis "so'z beriladi" with "I give you the floor...", indicating the same action as the base being replaced. At the same time, the transformation of Uzbek subject "so'z" into the English complement "the floor". Also when translated into English the addition "... Abdushukur Khudoykulovich Khamzayevga" was replaced with the generally accepted one in English culture address to the speaker "Mr. Khamzayev".

“Taqqimot uchun soʻz uchun soʻz Abdushukur Khudoykulovich Khamzayevga beriladi” *Mr. Khamzayev, I now give you the floor for your presentation. Thank you.*

* In this case, the translator omits the connecting element “regulation” in the phrase, using instead of the phrase “vaqt reglament bilan belgilangan” the phrase “our time is limited.” This is a translation where the decision can be explained by the fact that, unlike Uzbek, English more often operates with verbs forms.

Bilaman, vaqt reglamentda belgilangan, 10 daqiqagacha. Va bu vaqtni men taqqimotga sarflashni istardim. Rahmat.

“I know that our time is limited – six minutes. So I’m planning to spend ten minutes for my presentation.”

*And in this case, the translator uses the technique of omitting the introductory phrase “I think”: *It is very sensible issue, but, I think, that only together we can do it.*

“Bu juda nozik masala, lekin biz buni faqat birgalikda hal qila olamiz.”

An example of synonymous replacement (replacing a word or sentence in one language with a synonym or a synonymous expression in another) can be the adverbialization technique described above in the first example .

The analysis of the material showed that in the process of simultaneous translation of spontaneous speech (as in English and Uzbek) various speech compression techniques are used, conditioned by the peculiarities of interaction between the systems of two languages. Thus, we can conclude that replacements in simultaneous interpreting are a more common method of speech compression.

REFERENCES:

1. В.Н. Комиссаров. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учебник для ин-тов и фак. иностр. яз. - М.: Высшая школа, 1990. - 253 с.
2. А.Ф. Ширяев. Синхронный перевод: Деятельность синхронного переводчика и методика преподавания синхронного перевода. - М.: Воениздат, 1979.- 183с.
3. Olimova, D. Z. (2023). Synchronization Mechanism In Simultaneous Interpreting. Innovative Development in Educational Activities, 2(6), 368-372.

UO’K 821

BADIIY ADABIYOTDA ZUHDIY QARASHLAR VA ZOHID OBRAZINING PAYDO BO’LISHI

A.D.Omanboyeva, o’qituvchi, Ma’mun universiteti NTM, Xiva

Annotatsiya. *Tasavvuf ta’limotida shariat bosqichi vakili bo’lmish zohidlar badiiy adabiyotda ham ilk yaratilgan tasavvufiy obrazlardandir. Adabiyotda oshiq, orif, rind, soqiy, er, eran, murshid, murid kabi obrazlar qatorida zohid obrazi ham o’z o’rni va maqom martabasiga ega. Zohid komillik siridan xabar beruvchi obrazdir. Ushbu maqolada uning tasavvufiy obrazlar orasidagi roli haqida soʻz boradi.*

Kalit soʻzlar: *Zuhd, zohid, tasavvuf, badiiy adabiyot, mumtoz davr, badiiy obraz, komillik, tariqat.*

Аннотация. *Отшельники, являющиеся представителями шариатской стадии в суфизме, относятся к числу первых мистических образов, созданных в художественной литературе. В литературе образ подвижника занимает свое место и место среди таких персонажей, как ошик, ученый, ринд, соки, эр, эран, муриид, мюрид. Аскет – образ, передающий тайну совершенства. В данной статье говорится о его роли среди мистических образов.*

Ключевые слова: *Аскет, аскетизм, мистика, художественная литература, классический период, художественный образ, совершенство, порядок*

Abstract. *Ascetics, who represent the leader of Sharia in Sufism, are one of the first subjects of Sufi literature. In literature, the image of the ascetic has its place and rank among the images of a oshiq, orif, rind, soqiy, er, eran, murshid, murid, murshid, and murid. The ascetic is an image that tells the secret of perfection. This article talks about his role among mystical images.*

Key words: *Zuhd, zohid, tasavvuf, fiction, classical period, artistic image, komillik, tarikat*

Inson va uning dunyoqarashidagi evrilishlar, insoniyat tarixidagi e'tiqodiy, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar eng birlamchi omil sifatida adabiyotda o'z aksini topishi tabiiydir. Shu nuqtayi nazardan olib qaralsa, adabiyotda ijtimoiy, psixologik, diniy, irfoniy mavzuning tez-tez qalamga olinishi va uni teran anglash masalasi yuzaga chiqadi.

Tasavvuf haqida so'z borar ekan, biz bu ta'limotni mumtoz Sharq adabiyoti va uning qat-qatiga singib ketgan g'oyasidan ajrata olmaymiz, balki biri ikkinchisining ta'siri bilan boyigan yoki uzviy bir yaxlitlikni hosil qilganligini tushunamiz. Dunyo insoniyat uchun imtihon yeri ekanligi ma'lum, zotan Odam alayhissalom ham bu dunyoga tavba tazarru uchun tushirilgan ekan, dunyodan yuz burishni, uning o'tkinchi hoyu havaslariga aldanmaslikni, nafsning farmoyishlariga bo'yinsunmoqdan himoyalanoq ilmini ham kunimizda tasavvufiy bilimlardan o'zlashtirmoqdamiz [1].

Tasavvuf ta'limot sifatida o'z tarixiga ega bo'lib, ma'naviy taraqqiyot takomilida ilk zohidlik davri, so'ngra esa orif-oshiqlik davri, deya nomlangan katta ikki bosqichni bosib o'tganiga guvoh bo'lamiz. Demak, bani basharning ma'naviy yuksalishida o'ziga xos o'rin tutgan tasavvuf ta'limotining ilk amaliyotchilari zohidlardir. Bu ta'lim-tarbiya jarayoni haqida maxsus kitoblar yaratilgan. Jumladan, mutasavvif Abdulkarim Qushayriy ma'lumot berishicha, so'fiylar zuhhod va ubbodlar (zohidlar va obidlar)dan so'ng maydonga chiqqan toifalardir [2]. Shunga ko'ra, zohidlar toifasining o'z maqsad muddaolari, nafs tarbiyasidagi usulu arkonlari asrlar davomida komillikka yetaklovchi bir yo'l sifatida qaralgan va bu hamida axloq asrori chuqur o'rganilgan. Natijada, mazkur yo'lining mazmun-mohiyatini ochib beruvchi: zuhdiy qarashlar, zuhd davri, zohid shaxsi kabi masala va istilohlar paydo bo'lgan. Ularning sharhiga bag'ishlangan risolalar yaratilgan.

Tasavvufga oid lug'atlarda zuhd atamasiga quyidagicha ta'rif beriladi: arab tilidan tarjima qilinganda bee'tiborlik, dunyo moliga ahamiyat bermaslik degan ma'nolarga ega. "VIII asrda «zuhd» so'zi ilgari shu mazmunda qo'llangan «nusk» so'zining o'rnini egallay boshlab, qanoat (o'z xohishlarini nazorat qilish va boriga ko'nib yashash) va vara' (parhezkorlik) kabi taqvodorlikni ifodalovchi tushunchalardan chuqurroq ma'no kasb eta boshladi [3]. "Zuhd arabcha **zhd** fe'lining masdari bo'lib, lug'atda biror narsaga moyil bo'lmaslik, talab qilmaslik, yuz o'girish, befarqlik va undan voz kechish ma'nolarini bildiradi" [4]. Tasavvuf atamalari lug'atida esa zuhd quyidagicha ta'riflanadi: "Nafsga qarshi mujohadaning ko'p chuqur usullarini qamrab olgan zuhd hayoti dastlabki paytlarda inson ruhini kamolga yetkazuvchi eng ishonchli yo'llardan biri bo'lgan". Juda ko'plab tasavvufga oid asarlarda zuhd davri haqida so'z boradi [5]. "Zuhdiy yashash tarzi qanday edi?"- degan savolga quyidagicha javob berish eng to'g'ri va maqbul: Payg'ambarimiz (s.a.v) kabi yashamoq, uning tarbiyasi ila tarbiyalanmoq, axloqi ila axloqlanmoqdir. Bu xususda esa shayx-ul mashoyix Ahmad Yassaviy shunday yozadi:

Haq rahmati – ulug' daryo, qoyil bo'lg'il,

Tolib ersang, Haq sorig'a moyil bo'lg'il,

Zuhdu taqvo doym qilib, omil bo'lg'il,

Haq jamolin ko'rsatmasa, zomin bo'lay!

Zuhd bir ko'ngil amalidir. Muhabbat bilan ado qilingan bu mashaqqatli amalning, albatta, samarasi bor. Zero, zohidning muddaosi jannat. Ammo jannatsiz ham Alloh azza va jalla va uning suyakli rasuli diydoriga yetib bo'lmaydi. Kecha-kunduz qilgan riyozati, mosivallohga yetishi zohidlarga Haq jamolini va'da qilishidan piri Turkiston xabar beradi. yana bir hikmatida o'qiymiz:

Zohidlardek masjid ichra namoz o'tay,

Mullolardek har yon boqib, kitob ochay,

Oshiqlardek sanga jonim fido qilay,

Yo Ilohim, nechuk sani topqayman-o?

Haqning rizosi qul uchun sharafdir. Insonlar o'z iroda imkoniyati orqali Haqni topishga intiladilar. Demak, hikmatda ta'kidlanganidek, zohidlarda muhim vosita masjidda namozdir.

Irfoniy terminlarga umumiy va xususiy tomondan qarash joizdir. Jumladan, zuhd masalasida ham. Chunki zohidlarning o'z ichki maqom-martabasi farqlanganidek, zuhd ham darajalanadi.

Ahmad ibn Hanbal zuhdning uch martabasi borligini aytgan. Birinchisi – avom zuhdi. Bu - haromni tark etmoq. Ikkinchisi - xavos zuhdi. Bu - halolning hamzaruriyatdan ortig'ini tark aylash. Uchinchisi - Allohdan boshqa hammasini tark qilmoq, ya'ni a'xos zuhdi [6].

Zuhdiy tushunchalar Allohning kalomida ko'rsatgan ishoratlari, dunyo va oxirat hayoti qarshisidagi qarama-qarshiliklardan ilhomlanib shakllangan. Shu sabablar uchun ham ilk so'fiylar dunyoni Allohning muhabbatiga yetishmoq uchun bir parda sifatida ko'rib undan qochishga harakat qildilar. Allohu taolo Qur'oni Karimda ham yo'q bo'lib ketishga mahkum bo'lgan dunyo hayotiga mo'min bandalarning aldanmasliklari haqida ogohlantiradi va ular o'tkinchi dunyo hayotiga qarama-qarshi abadiy bo'lgan oxirat hayotiga tayyorlanishlari haqida buyuriladi. Bu oyatlar [7] da istalgan va tavsiya etilgan har narsa uchun o'zlarining yo'l va riyozat bosqichlarini tuttilar. Shuning bilan nafsga qarshi kurashishga harakat boshlandi. Zuhd hech bir isbotsiz ham tasavvufning ilk maqomlaridan biri ekani ma'lumdir. Zuhd maqomining chuqurlashib borishi va takomillashuvida ilk zohidlar muhim ahamiyat kasb etti. Bular Abdulloh Muborak, Uvays Qaraniy, Hasan Basriy, Sufyon Savriy va Ibrohim Adhamlarni misol qilib keltirishimiz mumkin. Turkiy adabiyotda Ibrohim Adhamning nomi ancha mashhur bo'lib zuhdning izohi sifati "avval dunyoni tark etmoq va so'ngra uqboni tark etmoq" degan fikrlari keng tarqalgan. Keyinchalik, IX asrga kelib esa zuhdning qismlarga ajratgan holda tasnifi qayd etila boshlandi, bunga ko'ra: **tarki dunyo, tarki uqbo, tarki hasti, tarki tark**. Zuhd asl ma'noda qalbdan boshlangani bois, qalbini bor narsadan saqlagan kishigina zohid hisoblanadi. "**Dunyoga yuzlangan odamning qalbida oxirat tashvishi kamayishi tabiiy holdir**". (Al-ala; 16-oyat) deyiladi Kalomullohda ham.

Zohid dunyoviy ishlardan yuz o'girib, toat-ibodat bilan mashg'ul bo'lgan kishi ma'nosidan kelib chiqqan holda, arab tilida hayratlanish, bashorat qilish kabi turlicha ma'nolarga ega. Qur'onning faqat bir o'rnida, ya'ni Yusuf surasining hazrati Yusuf alayhissalomning sotilishi haqidagi: "*Vasharovhu bisaminin bahsin dorohima ma'duvdotihin va kaanu fiyhi minazzohidina*" (Keyin, karvon Misrga yetib kelgach), uni arzon bahoda — bir necha tangaga sotib (Chunki) ular (Yusufga) qiziqmagan edilar (Yusuf/20)" 20-oyatida bu so'zning ma'nosi keltiriladi. Odamlar uni sotib olishga qiziqmaganliklari ma'nosiga sohibdir [8]. Ammo haqiqiy zohidlik oxirat masalasida ham zohidlik qilishni talab qiladi. Zohid jannat ne'matlari va darajalariga qiziqmasligi kerak. Zero, oxirat ham maxluqdir. Yaratguvchi bor ekan, maxluq bilan muomala qilish bema'nilik ekanligiga alohida e'tibor berilgan.

Tariqatdagi maqomlar haqida so'z borganda esa, ular payg'ambarlardan meros qolgandir. Ilmda alohida e'tirof etilganidek, zohidlik — Iso a.s.ning maqomini tamsil etadi. Ammo har bir maqomning o'z zuhdi borligini hamisha inobatga olish zarur. Hujviri ham o'z asarida yuqoridagi misollarni keltirib o'tadi va shunday yozadi: "...Haq taolo bandalarini haq yo'lga solish uchun 124 ming payg'ambarini yubordi" [9]. Albatta, Odam avlodlari uchun ularning hayotlari ibrat bo'lib, ularning ma'naviy martabasidan bahs etuvchi asarlar ham og'zaki, ham yozma adabiyotda birday paydo bo'ldi. "Tarixiy davr hamda zohidlar shaxsiyatini xolis va chuqurroq o'rgansak, o'shanda islom olami hali sokin, musaffo, bu shaxsiyatlarning maqomlari ham baland edi. Ularning hol tajribalarisiz tariqat taraqqiyotini tasavvur etish mushkul. Zohidlar tariqatdagi ko'pgina hollarni kashf qilgan kishilar edi". Demak, zohidlarda, tark, sabr, shukur, rizo, tavakkul hollari bo'lib, xilvatdan ham nasibador bo'lishgan.

Abu Nasr ar-Sarraj Tusiy o'z asarining yettinchidan o'n uchinchi fasligacha sahobalardan jami 114 zohid, ahli baytdan imomlar, ahli suffa zohidlari, tabiin va ansorlar, tobe-i tabiin zohidlari, muallimdan ko'zga ko'ringan so'fiylar, va turli shaharlardagi so'fiylar tarjimai holi kiritilganligini ta'kidlaydi [10]. Bugun zohidlar shaxsiyati yoki badiiy adabiyotdagi zohid obrazini tahlil va talqin qilar ekanmiz, ana o'sha zohid deya tan olingan shaxslarni hamisha xotirimizda saqlashimiz zarur. Hazrat Alisher Navoiyning "Nasoyim ul- muhabbat" asarida ham tariqatda o'z maqom va holiga ega bo'lgan toat-ibodatda muqim bo'lgan, mashaqqat, riyozat bosqichlaridan o'tib ilmi hol maqollariga yuksalgan zotlar haqida hurmat va alohida e'tibor bilan yozadi [11]. Navoiyning irfoniy asari hisoblanmish "Lison ut-tayr" asarida ham ulug' tasavvuf allomalari, shayxlar bilan bir qatorda zuhd sohibi bo'lgan insonlarni ham alohida qalamga oladi. So'fiyona adabiyotda taqlidparast zohidlarni

qoralash, ularni ishq va irfon ahliga qarshi qo'yib, haq yo'ldchiligi haqiqatlaridan bahs yuritilsa ham chin zohidlarga bo'lgan ehtirom, baribir, sezilib turadi, hech qachon o'zining kuchini yo'qotmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A. Omanboyeva. Adabiyotda zuhd maqomi va zohidlikning o'rni va ahamiyati haqida. Educational Research in Universal Sciences 2 (4), B-1088
2. ҲаққулИ. Навоийгақайтиш (3-китоб). –Т.: Тафаккур, 2016. В-99
3. Тасаввуфатамалариизохлилуғати «Movarounnahr» - 2015. 97-b
4. Kadir Özköse Zühd ve sûfilerin zühde yükledikleri anlam., Ankara. B-12
5. a. Komilov N “Tasavvuf”. Toshkent. “Movarounnahr”-“O'zbekiston”2009 27-bet
- b. I. Haqqul. Meros va mohiyat, –Т.: “Маънавият”, 2008. 3-b
- d. ҲаққулИ. Тасаввуфвашърият. – Т: Адабиётвасанъат, 1991.
- e. Ҳаққул И. Ирфон ва идрок. –Т.: “Маънавият”, 1998
6. Ҳаққул И. Тасаввуф ва шеърият. – Т: Адабиёт ва санъат, 1991. 28-b
7. Qur'oni Karim. Ankabut 29/64; Hadid 57/23; Niso 4/77;
8. Cebecioglu E. Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü. – Ankara: Rahber yayınları, 1997. 260-b
9. Hujviriy. A. Kashf-ul ma'jub li arbob-ul qulub. Risoladan parcha/ kh- davron. Diniy adabiyotlar. Tasavvuf. Khujviriy. 2-sahifa
10. Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU, Keşfu'l-Mahcûb'un Muhtevası ve Kaynakları, 126-b. Qarang:
Hazrat Abu Bakr, Umar ibn Xattob, Usmon ibn Affon, Ali ibn Abu Tolib, Hasan ibn Ali, Husayn ibn Ali, Zaynibalidin, Muhammad Boqir, Jafar Sodiq, Uvays Qaraniy, Horim ibn Hayyon, Hasan Basriy, Said ibn Musayyib, Habib Ajami, Molik ibn Dinor, Abu Hotim Roy, Abu Hozim Madaniy, Muhammad ibn Vasiy, Abu Hanifa, Abdulloh ibn Muborak, Fuzayl ibn Ayo, Zunnun Misriy, Ibrohim ibn Adham, Bishr Hofiy, Boyazid Bistomiy, Xoris Muhasibiy, Dovud Tayi, Suriyon Saqatiy, Shayx Balxiy, Abu Sulaymon Daroniy, Ma'ruf Kahriy, Xotam Isom, Imom Shofeiyy, Ahmad ibn Hanbal, Ahmad ibn Abu Xavariy, Ahmad ibn Hadraviy, Abu Turob Nahshabiy, Yahyo ibn Muoz Roziy, Hamdun Qassor, Mansur ibn Ammor, Ahmad ibn Osim Antakiy, Abdulloh ibn Xubayd, Junayd Bag'dodiy, Abu Husayn Nuriy, Abu Usmon Xiriy, Ibn Jalla, Ruvaym, Yusuf ibn Husayn Roziy, Samnun Muhib, Shoh Shuja Kirmoniy, Amr ibn Usmon Makkiy, Sahl ibn Abdulloh Tustariy, Abu Abdulloh Balhiy, Hakim Termiziy, Abu Bakr Varrak, Abu Said Harroz, Ali ibn Sahl Isfahoniyy, Hayrun Nassaj, Abu Hamza Xurosoniy, Ibn Masruk, Abu Abdulloh Mag'ribiy, Abu Hasan ibn Ali Juzjoniyy, Abu Muhammad Jaririy, Abu Abbos Ahmad ibn Sahl Adamiy, Mansur Halloj, Ibrohim ibn Ahmad Havvos, Abu Hamza Bag'dodiy, Abu Bakr Vositiy, Shibliy, Jafar ibn Nusayr al-Huldiy, Ruzbariy, Abu Abbos Sayyoriy, Ibn Nur, Abu Usmon Said ibn Salom, Nasraboziy, Husriy, Ahmad ibn Muhammad Qassob, Abu Ali Dakkak, Haraqoniyy, Dabistoniy, Abu Said Mihaniy, Hutli, Kushayriy, Abu Abbos Shakkoniyy, Abu Qosim Jurjoniyy.
11. Алишер Навоий. Насойим ул-мухаббат. МАТ. 17-том. – Тошкент: Фан, 1998. Abu Turob Naxshabiy, Ahmad Abulxavoziy, Abdulqosim Roziy, Abdulmuzaffar Tirmiziy, Shayx Abdubakr, Mavlono Nizomuddin Xomush, Qozi Shafiuddin Buhayro, Amir Sharafiddin Ashraf, Mavlono Roziyuddin Nabiyy, Mavlono Kalon Ziyoratgohiy, Sayyid Nematulloh, Shayh Bidvoziy, Shayx Ziyoratgohiy, Xoja Abdulaziz Zomiy, Mavlono Saduddin, Sadriddin Ravvosiy, Tojuddin Ahmad Shijaniy, Shayx Yaxyo, Mavlono Humoyuddin Kalobodiy, ayollardan. Hafsa binti Sirin Joriyayi Majhula

UDC 811.161.1'28

COMMUNICATIVE FEATURES OF SPEECH

M.O.Otaniyazova, teacher, Karshi state university, Karshi

Annotatsiya. Har bir inson hayotida so'z alohida ma'noga ega, chunki bu fikrlarni ifoda etishning eng oson va qulay usullaridan biridir. Muloqot samarali bo'lishi uchun nutqning kommunikativ fazilatlarini, shuningdek uning asosiy xususiyatlarini bilish muhimdir.

Kalit so'zlar: nutq, nutqning kommunikativ fazilatlarini, qobiliyat, aniqlik, mantiqiylik, muvofiqlik, to'g'rilik, nutqning boyligi.

Аннотация. В жизни каждого человека слово имеет особое значение, так как это – один из самых простых и удобных способов выражения мыслей. Чтобы общение было продуктивным, важно знать коммуникативные качества речи, а также ее основные характеристики.

Ключевые слова: речь, коммуникативные качества речи, умение, точность, логичность, уместность, корректность, богатство речи.

Abstract. In every person's life, the word has a special meaning, as it is one of the simplest and most convenient ways to express thoughts. In order for communication to be productive, it is important to know the communicative qualities of speech, as well as its main characteristics.

Keywords: *speech, communicative qualities of speech, communication, ability, accuracy, logic, consistency, correctness, wealth of speech.*

Communication is a purposeful interaction of people. The main means of communication is speech, i.e. the activity itself (speaking, listening, writing, reading) and its result (utterance, text). Speech communication consists of a speech event, a speech situation, and speech interaction. A speech event refers to speech and communication conditions.

A speech situation is a situation in which an utterance is generated. The components of a speech situation are the time and place of utterance, as well as the participants in communication (speaker and listener). The rules of conversation and the nature of statements depend on the speech situation. Speech interaction is the interaction of the speaker and the listener, which is carried out on the basis of knowledge of the subject of speech (real reality) and the language that allows you to transmit information. The center of communicative interaction is a statement that is based on extralinguistic factors (knowledge of the subject of speech, the object of reality) and the language code.

For speakers, the culture of speech is important – the norms used in the presentation of their own thoughts, selected in such a way as to most fully, clearly and correctly express the necessary information. This concept is related to ethics – speech must comply with established ethical requirements. Language etiquette is built according to the specific situation – it is important who is involved in communication, whether there is an age difference between the interlocutors, whether the meeting is official. The ethical component is least related to the linguistic component of speech.

The leading qualities of good speech are communicative. They include all areas of communication at once, that is, they answer the question of how to build a presentation so that it is concise, appropriate, accurate, but understandable to the interlocutor. Compliance with all prescribed lexical and ethical norms in communication does not always lead to the proper result, therefore, a person needs to adapt these rules to a specific situation. This is the communicative task of speech.

Effective and comfortable communication is ensured by such qualities of speech as accuracy, relevance, correctness and expressiveness. Several other qualities are distinguished in various sources: consistency, richness, purity, clarity, accessibility, effectiveness, etc. The list of qualities (advantages) of speech can be expanded, however, it seems advisable not to multiply the essence, but to focus on the basic, one might even say fundamental, qualities of speech, without which communication will not be successful.

Accuracy of speech is associated with the ability to think clearly, with knowledge of the subject of speech, as well as with knowledge of the meanings of words. Even in ancient times, the connection between the ability to speak and the ability to think correctly was realized: only the presentation of a clear (for the author) thought can be clear and accurate.

Accuracy as one of the communicative qualities characterizes speech from the side of its content. When creating a speech, the speaker correlates its semantics with reality, checking whether reality is distorted, whether the semantics of speech allows the addressee to perceive it as the speaker assumes. Speech will be accurate if the speaker knows the subject of speech and is sure of the meaning of the words he uses. Otherwise, speech perception will be difficult.

In different functional styles and forms of language, the requirements for speech accuracy vary quite noticeably. They increase when there is no direct contact with the addressee of the speech, as well as when in direct contact, but with a large audience. In direct communication, correction is always possible to remove the inaccuracy that has arisen, in other cases this is not possible. There are increased demands on the accuracy of official, scientific, and journalistic speech. Accuracy as an obligatory quality is called in the list of properties and characteristic features of scientific speech. The presentation of the system of logical reasoning that conveys the researcher's thought should be accurate and clear, the description of the experiment and its results should be accurate, scientific conclusions should be precisely formulated. Only under this condition will scientific communication be uncomplicated and effective.

Relevance is ensured by the selection and organization of language tools that make speech meet the goals and conditions of communication.

Appropriate speech corresponds to the topic of the message, its logical and emotional content, the composition of listeners or readers, informational, educational, aesthetic and other tasks of written or oral presentation. Relevance is a special quality among others. The fact is that relevance, as it were, regulates the content of such qualities as accuracy, expressiveness, purity, etc. in a specific linguistic situation. For example, the beauty and splendor of phrases (corresponding to the quality of expressiveness), appropriate in a solemn speech, will be completely out of place in a dry official report.

The relevance of speech is a functional quality, it is based on the idea of the target setting of the utterance. The relevance of speech from this point of view is the adequacy of the language means used for the purposes of utterance. In a very limited number of situations, a rude word will be appropriate, which should not be used in any other way under other circumstances. That's probably why it's wrong to talk about the words "good" and "bad" - there are words that are appropriate and inappropriate. Unfortunately, many speakers do not feel this boundary and use reduced and roughly colloquial vocabulary in completely unacceptable contexts. Here we can recall the famous "wetting in the toilet" from the mouth of the first person of the state and other speech flaws, which were perceived by the layman as a kind of indulgence for such profanity.

The relevance of speech is a very important quality in the social aspect, because it regulates all our speech behavior. In this sense, relevance is closely related to tact.

Correctness of speech means mastery of the norms of the Russian literary language. Correctness of speech is a basic feature of speech culture, as well as culture in general. Correctness is called the main communicative quality, because first of all, mutual understanding is ensured by the correctness of speech. The correctness of speech is an indicator of proficiency in a literary language and, therefore, a sign of belonging to a given national culture. Non-compliance with the norms can lead to various communication failures. The expressiveness of speech is provided by the features of its structure, which maintain the attention and interest of the listener or reader.

The expressive means of language are not limited to stylistic techniques. They also include the richness of phraseology, aphorisms, precedent texts and intonation-expressive means of language. The expressiveness of a teacher's speech obviously does not coincide with the expressiveness of a politician's speech, the expressiveness of a lawyer's speech in court does not coincide with the expressiveness of a speaker at a mathematical conference, but expressiveness is needed in any communication conditions. The speech is sensible, but monotonous, sluggishly read, with long periods that are difficult to perceive by ear, with stamps instead of a living word will not be remembered by listeners, it will rightly be considered inexpressive. An expressionless form will hide the sensible content. On the contrary, a vivid, emotional speech, decorated with rhetorical questions, comparisons, repetitions, phraseological phrases, aphorisms, will make a completely different impression and will be remembered by the audience, despite the fact that it may be poorer in content than an inexpressive text.

Expressiveness of speech enhances the effectiveness of speech: vivid speech arouses the interest of listeners, supports attention to the subject of conversation, affects not only the mind, but also the feelings and imagination of listeners.

One should always remember the close connection between form and content, and not rely on the audience not to pay attention to the shortcomings of the form, focusing on the essence. If this can still work in a written text (say, scientific, but certainly not in a journalistic one), then an expressionless oral presentation will overshadow the entire content of the speech.

Accuracy, relevance, correctness, expressiveness are the main qualities of speech that ensure effective communication. Let's briefly describe some other qualities. Consistency means consistency and semantic unity of speech.

Purity of speech implies the absence of parasitic words, jargon, colloquial words, profanity. The richness of speech depends primarily on the vocabulary of the speaker and is manifested in the use of synonymous series, in a variety of syntactic constructions. Any expressive means should be used in speech expediently, taking into account the communication situation. Only then will speech interaction be effective.

REFERENCES:

1. Côté N., Berger J. Speech communication //Quality of Experience: Advanced Concepts, Applications and Methods. – Cham : Springer International Publishing, 2014. – C. 165-177.
2. Sarimsakova D. Communicative competence as a result of ef teaching and learning //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 12. – C. 166-169.
3. Sadock J. Speech acts //The handbook of pragmatics. – 2006. – C. 53-73.

UO'K 801(075.8)

PARADIGMS OF KNOWLEDGE IN MODERN LINGUISTICS

H.A.Otaxonova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada paradigma tushunchasi va zamonaviy lingvistik paradigma doirasida til tadqiqoti masalalari ko'rib chiqiladi, tilshunoslikdagi ustuvor paradigmalarning turli tizimlari taqdim etiladi va lingvistik bilimlarning zamonaviy kognitiv-diskursiv paradigmasi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: ilmiy paradigma, kognitiv-diskursiv paradigma, integral paradigma, tilshunoslik

Аннотация. В статье рассматривается понятие парадигмы и вопросы исследования языка в рамках современной лингвистической парадигмы, приводятся различные системы приоритетных парадигм в лингвистике, исследуются современные когнитивно-дискурсивные парадигмы лингвистического знания.

Ключевые слова: научная парадигма, когнитивно-дискурсивная парадигма, интегральная парадигма, лингвистика.

Abstract. The article deals with the concept of a paradigm and issues of language research within the framework of the modern linguistic paradigm, provides various systems of priority paradigms in linguistics, and explores the modern cognitive - discursive paradigm of linguistic knowledge.

Keywords: scientific paradigm, cognitive-discursive paradigm, integral paradigm, linguistics.

According to many linguists, the first truly scientific paradigm appeared in linguistics at the beginning of the 19th century, so the concept of a paradigm applicable only to linguistics of the 19th–20th centuries and subsequent centuries. Traditionally, three scientific paradigms are distinguished: comparative historical, system-structural and anthropocentric. “The comparative historical paradigm was the first paradigm in linguistics, for the comparative historical method was the first special language research method. The entire 19th century passed under the auspices this paradigm. Under the systemic-structural paradigm, attention was focused on an object, thing, name, so the focus was word,” writes V. A. Maslova [1, p. 61].

The system-structural paradigm appears in the 20s of the 20th century. The formation of this paradigm is associated with the ideas of Ferdinand de Saussure. The main attention of linguists is directed to the characteristics language systems, the specifics of their units and levels, general and different in organizing systems of different languages. The question of the nature of the modern scientific paradigm is complex due to its versatility.

The scientific paradigm is a set of fundamental achievements in the given field of science that set common standards, examples of scientific knowledge, problems and methods of their study and are recognized for a certain time by the scientific community as the basis for its future activity. When a new paradigm is created, the old schools gradually disappear [3]. Often, when creating a new paradigm, new journals arise, demands for new courses in universities, and the new paradigm is strengthened if it resolves issues of science better than the old ones.

Today, without any expansionism in the form of integrating linguistics and other branches of knowledge, no new linguistic theory is possible anthropocentrism, according to which scientific objects are studied in terms of their role for man, while anthropocentrism can take in different linguistic directions not identical forms. The principle of anthropocentrism the position according to which the basic functions of language as a semiological system are formed in an elementary form in the direct act of utterance and communication of two people – partners in the dialogue. The term anthropocentrism means that functions represent at the starting point a distraction, an abstraction of

some aspects or qualities of a person as active, cognizing and transforming the objective world of the subject. Its main properties are the importance of modern scientific research for humans and their interpretation from the standpoint of man.

At present, two global problems of studying the human factor in the language are formulated. One of them was formulated as a circle of questions about the effect that the developed natural language has on the behavior and thinking of man, and what gives in this respect the existence of a certain picture of the world in man. The other was formulated as a circle of questions about how a person influences the language used by him, what is the measure of his possible influence on him, which areas are open to his lingual-creative activity and generally depend on the "human factor" (deixis, modality, expressive aspects of language, word formation, etc.)[3]. A person who has grown up in one or another linguistic environment perceives the latter as part of the very nature of things that always remain at the level of background phenomena. Such anthropocentrism of the language proceeds from the language itself and is thus generalized, abstract, whether it is the influence of a cultural code or language stereotypes.

Language is a system of signs of any physical nature that performs cognitive and communicative functions in the process of human activity. People can use various sign systems such as the telegraphic code, transcriptions, shorthand, tables, numbers, gestures, road signs, etc. The study of sign systems is the subject of a special science -semiotics, which studies the emergence, structure and functioning of various sign systems that store and transmit information. In different studies, the term paradigm receives a different interpretation and is used either in a broader or in a narrower sense, departing from the content that was given to it by T. Kuhn in his monograph on the structure of scientific revolutions [5]. It is also important that the clarified concept of the paradigm of knowledge can, in our opinion, form the basis of linguistic historiography and streamline the systematization of views on the language and the fruitfulness of certain approaches to its description, and ultimately contribute to the discovery and interpretation of new realities of the language. The meaning of each new paradigm of knowledge in linguistics is determined for the discovery of properties, aspects, features of the language that escaped the attention of researchers for a certain time and were not fully understood, not described or explained by them.

It is elementary that such a definition hides several relevant ideas: firstly, the paradigm is based on the results achieved in a certain science, secondly, on the idea of recognizing these results by a certain scientific community, thirdly, on the idea of modeling problems and their solutions according to a certain modeland, therefore, the idea of the existence of such models of modeling, etc. Thus, the definition of the paradigm clearly did not include the innovative idea, so important for T. Kuhn himself, about the course of the development of science not at all through the accumulation and gradual cumulation of knowledge, but in the course of a leap, a break with previous traditions, a "ride into the unknown". In this case, according to T. Kuhn, it is the change in existing views that "should be called a revolution", from which it follows that only the emergence of a new paradigm and, in a sense, overcoming the errors of the old one, has a truly innovative character [5; 128].

The emergence of new paradigms is related to what was and is included in the area of prerequisite knowledge about the phenomena under consideration, and such knowledge, of course, is historically dependent and historically conditioned. This is all the more linguistics, with several millennia of experience in studying and describing a variety of languages and the deepest traditions of learning languages in different national schools and in different countries. It is interesting to point out that even in the scientific biographies of famous scientists of the past, their teachers and their original specialization in the course of their education were always taken into account.

In conclusion, L. Bloomfield, information was given that he started as a Germanist, for N. Chomsky -that political science was his primary area of interest, that knowledge of "exotic" languages played a major role in the formation of the concepts of R. Furs and B. Malinovsky. If for the individual development of each scientist, his prerequisite knowledge, which gradually accumulates in him, plays such a significant role, then for a certain scientific community, the totality of this knowledge turns out to be the theoretical foundation on which the scientific paradigm that is then formed within it is built.

REFERENCES:

1. Zhanpeisova NM Actual problems of Russian linguistics: Proc. allowance for magistr.filol. specialty. Aktobe: AU S.Baisheva, 2012.- 189 p.
2. Kubrjakova E.S. Evolution of Linguistic Ideas in the Second Half of the 20th Century (Experience of Paradigm Analysis) // Language and Science of the End of the 20th Century / Ed. Yu.S. Stepanova .- Moscow: The Russian state. University, 1995.- p. 149-
3. Kuhn T. Structure of scientific revolutions. – Moscow: Progress, 1977. – 288 p.
4. Kubrjakova E.S. The initial stages of the development of cognitivism: linguistics – psychology – cognitive science // Questions of linguistics.- 1994.-№4.-C.3-15.
5. Alpatov V.M. On the Anthropocentric and Semantic-Centric Approach to Language // Questions of Linguistics.- – No. 3.- P. 15-26.
6. Kravchenko A.V. Questions of Cognitive Linguistics // Language picture of the world: linguistic and cultural aspects.- Biysk: BSU, 1998.- t. 1.- C. 260
7. Popova E.A. Man as the fundamental value of modern linguistics // Philological sciences. No. 3. P.69-77
8. Demyankov V.Z. Fundamentals of the theory of interpretation and its applications in computational linguistics. – Moscow: Izd-vo Mosk. University, 1985. – 76 p.

UDC 81-13

PROVERBS WITH A "CURRENCY" COMPONENT IN THE PHRASEOLOGICAL SYSTEMS OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

M.F.Polvonova, teacher, Uzbekistan World State Languages University, Tashkent

Аннотация. Ушбу мақолада инглиз ва ўзбек тилларидаги “пул” компонентли мақолларнинг фразеологик тизимдаги ўрни ва аҳамияти ўрганилган. Мақолада тадқиқ этилган “пул” компонентли фразеологизмларнинг тилда нақадар бойифодаланиши ҳамда маълум бир тилда сўзлашувчиларнинг маданий парадигмаларини акс эттириши кўриб чиқилган. “Пул” компонентли фразеологизмларнинг ўзбек ва инглиз мақолларининг ўрни ва жойлашуви ҳамда уларнинг ўзига хос хусусиятларга эга икки тилдаги этимологиясига катта эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: Фразеологик тизим, компонент, мақол, парадигма, маданият, этимология, фразеологизм миллий хусусиятлар;

Аннотация. В этой статье исследуется роль и значение пословиц с компонентом обозначающие "деньги" во фразеологии. А также в этой статье мы рассмотрели пословицы с компонентом "деньги", которые показывают богатство языка и отображают культурные парадигмы носителей конкретного языка. Наибольшее внимание уделяется роли и размещению узбекских и английских пословиц, связанных с компонентом "деньги", а также их этимологии на двух языках с их особенностями.

Ключевые слова: фразеологическая система, компонент, пословицы, конкретный язык, культура, этимология, национальная специфика;

Abstract. This article explores the role and significance of proverbs with the component "currency" in the phraseological system. In this article, we looked at proverbs with the component "currency" that show the wealth of language and display cultural paradigms of speakers of a specific language. The most attention is paid to the role and placement of Uzbek and English proverbs related to the component "currency" as well as their etymology in two languages with particular features.

Key words: Phraseological system, component, proverbs, particular language, culture, etymology, national specificities;

Phraseology is one of the most important areas of research in modern linguistics. Many research studies have looked into phraseological units, particularly proverbs. Phraseology is a fundamental and well-recognized discipline in every language with a long history of evolution. One of the perceptions about the comprehension of phraseological units is that they are cultural phenomena, and so their role is explored in this context.

Phraseological units represent the richness of language by displaying cultural paradigms of speakers of a specific language. Phraseological units as specific fields of language revealed light on twentieth-century linguists and this word combination became the subject of scientific study.

A proverb is a popularly known, repeated and concrete saying with complete utterance; they express as truth based on common sense or the practical experience of people. According to the linguist W.Mieder's point about proverb he considers: "A proverb is a short, generally known sentence of the folk which contains wisdom, truth, morals, and traditional views in a metaphorical, fixed and memorable form and which is handed down from generation to generation" [W. Mieder, 1993 p-27]. It is clear from the definition that proverbs are usually based on metaphor and have figurative meaning. Proverbs have greatly history around the world. From ancient proverbs were among the people.

The English and Uzbek languages contain a large number of currency-related proverbs. Here are a few notable examples:

"A penny saved is a penny earned." This proverb emphasizes the value of thrift and saving money.

"Time is money." This proverb highlights the importance of time management and productivity.

"You can't buy happiness with money." This proverb acknowledges that material wealth alone cannot bring true fulfillment.

"It costs an arm and a leg." This proverb indicates something is very expensive.

"Born with a silver spoon in one's mouth." This proverb refers to someone born into wealth and privilege.

Uzbek proverbs also incorporate currency to convey valuable lessons. Some noteworthy examples include:

"Ming so'm puldan, bir so'z nom kelar" (Even with a thousand sum, a good reputation is worth more). This proverb emphasizes the importance of integrity over wealth.

"Pul suv kabi oqib ketadi" (Money flows away like water). This proverb warns against the impermanence of wealth.

"Pul ko'p bo'lsa, so'z ko'payadi" (The more money, the more talk). This proverb suggests wealth can lead to arrogance.

"Mehribonlik - puldan ham qimmat" (Kindness is more valuable than money). This proverb echoes the sentiment that true value lies beyond material possessions.

Currency is a material representation of its value, thus it is an obvious choice for placement in proverbs. Money-related proverbs frequently offer advice on financial prudence, the value of hard effort, and the transience of wealth. They can also provide humorous comments on social and economic disparities and the corrupting power of money.

In this issue, the most attention is paid to the comparison of Uzbek and English proverbs concerning the word "money" and their etymology as well in two countries with the specific features. During the conversion the usage of the word "money" can be encountered frequently according to the condition and proverbs about the money also utilized in most cases in order convey the people's situation in an appealing way. Uzbek language has evolved for a long time and during this period it gathered substantial amount of phraseological units that people considered successful and famous with the favor of omnipotent culture and national traditions. A language reflects the particular culture of its nation, especially proverbs' role in reflecting national features and culture of this nation is considerable. Not only traditions of the people and national notions, but also historical places, outstanding people and famous characters of the notion are expressed in proverbs. Proverbs have greatly history around the world. The proverbs have been given in order to show wisdom, instruction, understanding, justice, judgment, subtlety to the knowledge, discretion, learning counsel and to understanding a proverb and interpretation the words of the wise and their dark sayings. [N. F.Ochilova, 2014 p-14].

By analogizing the word "money" in etymological point of view, it was clarified that, the word money refers to two concepts: the abstract unit of account in terms of which the value of goods, services, and obligations can be compared and anything that is widely established as a payment. English people use proverbs in speech so often, that proverbs will be a valuable help to the advanced people of the language. English proverbs are attractive because they involve a small mass of

comparatively accessible material. Proverbs are, moreover, easy to group and to execute. By studying English proverbs we can know the history, political, economic and social life of the country.

When we glance to history of the proverbs about money, there are some sources that were effective in development of the folk and culture.

For instance, the proverb *"Get the money honestly if you can."* English proverb appeared early 19th century in the poetry of Horace (65-8BC). The English proverb *"Money has no smell"* used firstly in 20th century, but originally deriving from a comment made by the Roman Emperor Vespasian (AD 9-79), in response to an objection to a tax on public lavatories.[<http://blog.oup.com>]

And in Uzbek language also there are majority amount of proverbs about money and its saving like *"Suvdek kelgan pul suvdek oqib ketadi"*, *"Pul-belgi, quv vat"*, *"Pul jigardan bunyod bo'ladi."*. In Uzbek language all of the proverbs and sayings about money represent nations' deep history and custom that possess deep meaning and morality. [T.Mirzayev, A.Musoqulov, 2009]

So, English and Uzbek proverbs have very rich and different sources of enlarging which make them brighter and colorful, providing interests to a people's attitudes and outlook to the life. Moreover, Uzbek and English language also there are considerable amount of proverbs related to the word money and their usage. While translating them with the help of phraseological translation could be found the proverbs with the same meanings. Phraseological translation include the use in the text of stable units of varying degrees of proximity between a unit of English language and the corresponding unit of Uzbek - from full and absolute equivalent to approximate phraseological correspondence. In order to talk further about if method of translation, we will give a definition of the phraseological equivalent. Phraseological equivalent- it is phraseologism on translation language, by all indicators equal to the translated unit. [N.D. Djalilova, 2019 p 49-50]

Proverbs in both languages serve as warnings against ill-gotten gains and financial misfortune. English proverbs like *"Easy come, easy go"* and *"Money is the root of all evil"* caution against the dangers of sudden wealth and unethical financial practices. Uzbek proverbs like *"Ochlikdan bir so'm, so'zsizlikdan ming so'm"* (a money saved from hunger is better than a thousand money from talking carelessly) and *"Oqibat o'ylamagan, boylikka yetolmaydi"* (who does not consider the consequences will not reach wealth) express similar warnings. These proverbs advise against shortcuts and unethical means of acquiring wealth.

According to the analysis of the proverbs concerning to "money" in two countries, there could be founded some similar equivalents that can be compatible and akin completely from lexical point of view. For example:

- "A fool and his money are soon parted" [<https://www.myenglishteacher.eu>] - means that people spend their money on foolish things will lose their money and become poor. This is something that often happens to people who suddenly get a lot of money, especially if that money comes in one lump sum or over the period of a few years. In Uzbek form it can be similar with the proverb *"Xisobini bilmagan hamyonidan ayrilar."*

- "A good name is better than rich" – means that a good reputation is worth more than any amount of money .Uzbek form is *"Boy bo'lay deb izzatingdan ayrilma"*. Nonetheless, it can be identified significant amount of similar proverbs in two languages according to the meaning, the perspectives and viewpoints are various considerably. In English language the word "money" is used more positively. This word somewhat means power and superiority in English as *"Money makes the world go round"* while in Uzbek language this word take negative sign like *"Pul- qo'lning kiri"* in the light of the impact historical events.

As the result we can say that proverbs are the outcome of language. They come from people and are used by people. Proverbs that incorporate currency offer valuable insights into the financial attitudes and social values of a language community. By examining proverbs in English and Uzbek, we gain a deeper appreciation for the universal themes of financial prudence, hard work, and the importance of non-material wealth, while also recognizing the subtle cultural nuances embedded within these sayings. Proverbs as a prominent scholar once said the mirror of a nation and the living fossil of a language, do play an important role in different languages and cultures.

REFERENCES:

1. W. Mieder. International Proverbs Scholarship. New York: Garland Publishing, 1993. -p 27
2. N.F. Ochilova. Semantic structures of English phraseological units and proverbs with proper names. 2014 .- p14
3. T.Mirzayev, A.Musoqulov. O'zbek xalq maqollari - Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2009.
4. N.D. Djalilova The analysis of idioms comparison in Uzbek and English Languages. 2019.– p 49-50
5. <http://blog.oup.com>
<https://www.myenglishteacher.eu>

UO'K 811

KOMISSIV NUTQIY AKTLAR TURLARI VA ULARNING NUTQDA IFODALANISHI

O'. A.Po'latova, doktorant, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilida nutqiy aktlar turlari va ularning muayyan nutqiy vaziyatlarda ifodalanishi xususida so'z yuritiladi. Masala ustida izlanish olib borgan tadqiqotchilarning qarashlari, nutqiy aktlar turlari misollar orqali tahlil qilinib, komissivlarning aniq bir nutqiy vaziyatda ma'lum bir maqsadda ishlatilishi so'zlovchi intensiyasini amalga oshiribgina qolmasdan, tilning asosiy vazifasi bo'lgan muloqotning maqsadini ham ro'yobga chiqarishi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: nutqiy aktlar, komissivlar, va'da, qasamyod, ahdlashish, kafolat, qasam, taklif, rad etish, tahdid.

Abstract. The article deals with the types of commissive speech acts and their usage in certain speech situations. The views of the researchers who studied the issue, the types of speech acts are analyzed through relevant examples and the usage of commissives in a certain speech situation for a specific purpose leads to the realization of not only speaker's intention but also the aim of communication that is the main function of language.

Key words: speech acts, commissives, promise, vow, pledge, guarantee, swear, offer, refuse, threat.

Аннотация. В статье рассматриваются виды речевых актов в английском языке и их выражение в определенных речевых ситуациях. На примерах видов речевых актов анализируются мнения учёных, проводивших исследования по данному вопросу. Также говорится, что употребление комиссивов с определенной целью в конкретной речевой ситуации не только реализует регулятивную интенцию, но и осуществляет основную цель общения, которая является основной задачей языка.

Ключевые слова: речевые акты, комиссивы, поручения, обещание, клятва, завет, гарантия, предложение, отказ, угроза.

Tilning asosiy vazifasi - bu muloqot qilish bo'lib, muloqot jarayonida so'zlovchi va tinglovchi o'rtasida turli mazmunda nutqiy faoliyat ro'y beradi, ya'ni insonlar bir-birlariga xabar yetkazish, xabarni tasdiqlash, iltimos qilish, buyurish, ogohlantirish, maslahat, va'da berish, xislarini ifoda etish kabi turli kommunikativ maqsadlarni amalga oshirish uchun lisoniy birliklarga murojaat qiladilar. Muloqotning mazmun-mohiyati, maqsadi so'zlovchi shaxs tomonidan bajarilayotgan nutqiy faoliyat natijasi o'laroq amalga oshadi. Oksford universiteti professori Jon Ostinning quyidagi fikri so'zimizning isbotidir: "Biz nimanidir nutqqa ko'chirish orqali nimanidir amalga oshiramiz" ("By saying something, we do something"). Aynan J.Ostin muloqot jarayonida hosil bo'ladigan nutqiy harakatlarni alohida lisoniy birlik sifatida talqin qilish va ularni mazmunan tasniflash g'oyasini ilk bor targ'ibot qilgan va nutqiy akt nazariyasi to'liq ko'rinishdagi lingvofalsafiy ta'limot sifatida shakllanishiga asosiy hissa qo'shgan bo'lsa, uning g'oyalari amerikalik psixolog J.Syorl va boshqalarning ishlarida ancha shakllandi. Nutqiy akt tushunchasi oldinroq V.Humboldt, Sh.Balli, K.Byuller, E.Benvenist, M.Baxtin kabi olimlarning ta'limotlarida ham mavjud bo'lgan [1,77].

Nutq orqali bajariladigan ijtimoiy muloqot jarayonlari odatda nutqiy aktlar deb ataladi. Nutqiy akt so'zlovchining ma'lum muhitda, aniq maqsadda tinglovchiga lisoniy murojaatidir. Ko'pchilik pragmatik nutqiy aktga uch bosqichli faoliyat sifatida qarash tarafdorlari va bu bosqichlarda

uch xil harakat bajariladi [1,81]. Ular - lokutiv (*locutionary*), illokutiv (*illocutionary*) perlokutiv (*perlocutionary*) harakatlardir. Biz muloqot jarayonida mazmundor lisoniy kalimani yaratamiz va uni talaffuz qilish yo'li bilan nutqiy faoliyat bajaramiz, xuddi shu faoliyat ijrosi lokutsiya yoki lokutiv aktdir (*locutionary act*). Mazmundor gaplarni tuzishdan va talaffuz etishdan ma'lum bir maqsad ko'zlanadi. Ushbu maqsadning voqelanishi esa illokutiv akt (*illocutionary act*) natijasidir. Illokutsiya muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarning ifodalanishidir. Shaxslararo muloqot jarayonida so'zlovchi ko'zlagan kommunikativ maqsaddan qaysi biri ma'lum sharoitda voqelanishiga nisbatan nutqiy tuzilmaning illokutiv kuchi (*illocutionary force*) aniqlanadi [1,82].

Har qanday muloqot harakati natijaviy maqsadni ko'zlab bajariladi va bu maqsadga erishish uchun so'zlovchining nutqi tinglovchiga ta'sir o'tkazishini nazarda tutadi. Nutqiy faoliyatning ta'sir o'tkazish bosqichi perlokutiv akt (*perlocutionary act*) nomini olgan. Ya'ni perlokutsiya tinglovchi ongiga, his-tuyg'ulariga va xatti-harakatiga ta'sir o'tkazish harakatidir [1, 82].

J.Ostin nutqiy aktlarni tasnif qilar ekan, ularni illokutiv fe'llarning ma'nosiga tayangan holda besh guruhga ajratadi [1,90]:

1. Verdiktivlar; bu turdagi nutqiy aktlar hukm chiqarish mazmunini anglatadilar.
2. Ekzersitivlar; bu nutqiy harakatlar mazmunida o'z huquqidan, hukmronligidan foydalanib buyruq berish, majbur qilish, maslahat berish, ogohlantirish ma'nolari ifoda topadi.
3. Komissivlar mazmunida va'da berish va boshqa turdagi majburiyatlar ifodalanadi.
4. Bexabitivlar; bu jamoada o'zini tutish, biror kishi xatti-harakatiga munosabat bildirish ma'nolariga ega bo'lgan nutqiy harakatlardir.
5. Ekspozitivlar muloqot jarayonida so'zlovchi o'z fikrini izohlashi, tasdiqlashi va tushuntirish jarayonida yuzaga keladigan nutqiy aktlardir.

J.Syorl ham nutqiy aktlarni besh guruhga ajratadi, ammo u taklif qilgan guruhlar J.Ostin tasnifidan mazmun jihatidan farq qiladi [1, 91]:

1. Assertivlar (axborotning rostligini tasdiqlovchi nutqiy harakatlar);
2. Direktivlar (buyruq, savol, iltimos, ogohlantirish kabi tinglovchini faoliyatga undovchi nutqiy aktlar);
3. Komissivlar (J.Ostin ajratgan guruhga mos keladi);
4. Deklarativlar (voqelikdagi holatning o'zgartirilishi haqidagi nutqiy aktlar);
5. Ekspressivlar (tabrik, ta'ziya bildirish kabi nutqiy harakatlar).

J.Syorl ajratgan guruhlar nutqiy harakatlarning asosiy xususiyatlarini umumlashtirish va istiqbolda tasnif meyorlarini yanada kengaytirish yo'li bilan guruhlarni aniqlashtirish va tizimlashtirish imkonini beradi [1, 91].

J.Ostin taklif etgan guruhga mos ravishda J.Syorl ajratgan komissiv nutqiy aktlarda (*commissive speech acts*) so'zlovchi voqealarning keyingi yo'nalishi bo'yicha muayyan majburiyatlarni bajarish yoki bajarmaslikni o'z zimmasiga oladi va asosan va'da berish (*promise*), qasamyod qilish (*vow*), ahdlashish (*pledge*), kafolat berish (*guarantee*), qasam ichish (*swear*), yordam yoki xizmatini taklif qilish (*offer*), rad etish yoki norozilik bildirish (*refuse*), tahdid, po'pisa qilish (*threat*) kabilarda o'z ifodasini topadi [4]. Quyida komissiv nutqiy aktlarni ingliz tilidagi misollar yordamida ko'rib chiqamiz:

Va'da berish (Promise). Muayyan nutqiy vaziyatda so'zlovchining boshqalarga yoki o'z-o'ziga nimanidir amalga oshirishni, nimadir sodir etish yoki etmaslikni bo'yniga holda e'tirof etishi va'da berish hisoblanadi. Odatda va'da berilganda so'zlovchi tomonidan zimmasiga olinayotgan ish nima va qanday bo'lishidan qat'iy nazar boshqalarga yoki o'ziga so'z beradi. Va'dani buzish yoki so'zida turmaslik hollari esa va'da berish oqibati har doim ham ijobiy tus olavermasligini tasdiqlaydi. Ayniqsa bolalar o'rtasidagi va'dalashish ishorasi bo'lgan bir-birlarining jimjiloqlarini qattiq birlashtirish (*pinky promise*) harakati esa ularning o'zaro va'dasi ustida turishlarini kafolatlaydi [4].

Misollar: "Honey," she says, "believe me, I find land now, don't worry, very fast I find land. Please don't worry ... may be in next three days this is finish, I promise." [5, 342]

"...I promise you that I will not mention the matter again." [6, 614]

Qasamyod qilish (Vow). So'zlovchi nimanidir bajarishni qat'iyan o'z zimmasiga olishi ya'ni jiidiy tarzda va'da berishi - ont ichish yoki qasamyod qilish hisoblanadi. Bunda so'zlovchi e'tirof etilgan nutqiy harakatning barcha mas'uliyatini anglagan holda, uning ijrosiga jiddiy yondashadi.

Misollar: "I will repeat this vow 700 times a day: "I will not harbor unhealthy thoughts anymore." Every time a diminishing thought arises, I repeat the vow." [5, 192]

"...I made many Vows and Resolutions, that if it would please God here to spare my Life this one Voyage, if ever I got once my Foot upon dry Land again, I would go directly home to my Father, and never set it into a Ship again while I liv'd; that I would take his Advice, and never run my self into such Miseries as these anymore." [7, 66]

Ahdlashish (Pledge). Ahdlashish ham jiddiy tarzda va'dalashuv harakat turi bo'lib, aytilgan nutqiy harakatning ijrosi so'zlovchi tomonidan to'liq ta'minlangan holda kelishuv hisoblanadi.

Misollar: "So then I promised to wait for him to the end of time and pledged myself not to marry anyone else while he lived." [Sh.Holmes. 246]

"At any rate, I pledge my professional reputation – But the lady has fainted!" [6, 877]

Shuningdek, amerikaliklar "*I pledge allegiance to the flag*" deb aytishganida vataniga sadoqat va xurmat ahdnomasini ifodalaydilar.

Kafolat berish (Guarantee). Bunda nutqiy harakat so'zlovchi tomonidan nimadir sodir bo'lish yoki bajarilishiga ishonch hosil qilgan holda kafolatlanadi. Va bu aytilgan nutqiy harakatning aniq sodir bo'lishiga tinglovchi va boshqalarni ishonitirish usuli hisoblanadi.

Misol: "And whenever you have the pleasure of speaking to me address me as Francisco Urique.I'll guarantee I'll answer to it." [8, 245]

Qasam ichish (Swear). Komissiv nutqiy aktning ushbu turida so'zlovchi ta'kidlayotgan nutqiy harakat haqiqat, ro'yi-rost ekanini tasdiqlaydi va o'sha aytilgan nutqiy harakat aniq amalga oshishini ta'kidlaydi.

Misol: "I swear to him that I love him, his own Tonia. Last of all he said I must prove to him I am true." [8, 204]

Ko'pincha so'zlovchi qasam ichib gapirar ekan, o'zi sevgan, ardoqlagan va hurmat qilgan shaxslarning hayoti va ismlarini ishlatib aytilgan nutqiy harakatning haqiqat ekanligiga urg'u beradi lekin bu o'sha shahxsga ziyon-zahmat yetishini ifodalamaydi.

Misollar: "I'll kill her," he said... "I will. I swear to God I will." [9, 242]

"...I swear to Christ on his cross the lunatic tried to hit me again." [10, 288]

Taklif (Offer). So'zlovchi tinglovchining manfaatini ko'zlagan holda aytilayotgan nutqiy harakatni ixtiyoriy ravishda o'z zimmasiga yuklash orqali aniq bir nutqiy vaziyatda taklif kiritadi. Odatda taklif tinglovchiga savol tarzida yo'llanadi va taklifga rozi bo'lish yoki rad etish ixtiyorini tinglovchida qoldiradi.

Misol:

"You come to my house every day to practice English with me now?" I nod happily and he says, "I will teach you Balinese meditation, OK?" [5, 137]

Rad etish yoki norozilik bildirish (Refuse). Bu nutqiy akt orqali so'zlovchi unga qarata aytilgan taklifni rad etadi, inkor qiladi, rozi bo'lmaydi. Rad etish nutqiy akti ijobiy xarakterga ega emas chunki aniq bir nutqiy vaziyatda ko'zlangan maqsad so'zlovchi tomonidan rad etiladi.

Misol: "That is falsehood. I did not kill this Italian. I refuse to repeat it. I did not kill this Italian." [9, 457]

Tahdid, po'pisa (Threat). So'zlovchi tinglovchiga ziyon yetkazish va noqulaylik tug'dirish niyatida maqsadini ifodalashi tahdid, po'pisa qilish hisoblanadi. Bu tinglovchini qo'rqitish usuli bo'lib, keyingi noxush oqibatlardan ogohlantiradi va tinglovchi shunga ko'ra xatti-harakatini o'zgartiradi.

Misollar: "I will kill you. I will kill you and eat you!" [5, 158]

"If you try to look at it, Basil, on my word of honour I will never speak to you again as long as I live. I am quite serious." [11, 71]

Komissiv nutqiy aktlar boshqa turdagi nutqiy aktlar kabi muayyan nutqiy vaziyatdagi aniq bir maqsadni ko'zlagan holda so'zlovchi intensiyasini ifodalash uchun xizmat qiladi, lekin nutqiy aktning bu turida ifodalangan maqsadning bajarilishi aynan so'zlovchining o'z zimmasida qoladi. Ya'ni so'zlovchi tomonidan aytilgan nutqiy harakatning bajarilishiga aynan o'zi mas'ul ekanligiga tinglovchini ishontirgan holda ta'kidlaydi. Komissivlar o'z navbatida ijobiy va salbiy xarakterga ega bo'ladi, ya'ni so'zlovchi o'z zimmasiga nutqiy harakatni bajarish yoki bajarmaslik majburiyatini yuklaydi. Komissivlarning aniq bir nutqiy vaziyatda ma'lum bir maqsadda ishlatilishi so'zlovchi intensiyasini amalga oshiribgina qolmasdan, tilning asosiy vazifasi bo'lgan muloqotning maqsadini ham ro'yobga chiqaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.Safarov. Pragmalingvistika. – Toshkent, 2008.
2. J.L.Austin. How to do things with words. – Oxford University Press, 1962.
3. J. Searle. A classification of Illocutionary Acts. – Cambridge University Press, 1976.
4. <https://www.studysmarter.co.uk/explanations/english/pragmatics/commissives>
5. E.Gilbert. Eat, Pray, Love. – Penguin Group (USA) Inc., 2006.
6. <https://maggiemcneill.files.wordpress.com/2012/04/the-complete-sherlock-holmes.pdf>
7. D.Defoe. Robinson Crusoe. – Oxford University Press, 2007.
8. Victoria Blake. Selected stories of O.Henry. Barnes & Noble, Inc., 2003.
9. E.Hemingway. The Complete Short Stories of Ernest Hemingway. The Finca Vigia Edition. Simon & Shuster Inc., 1987.
10. T.C.Boyle. The Tortilla Curtain. London, Bloomsbury, 1996.
11. O.Wilde. The Picture of Dorian Gray. Global Grey, 2023.
globalgreypebooks.com/picture-of-dorian-gray-ebook.html

UO'K 81

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING TILSHUNOSLIK VA MEDIATILSHUNOSLIK ASPEKTLARI: YANGILIKLAR MATNI TAHLILI N.X.Qayumova, mustaqil izlanuvchi (PhD), o'qituvchi, Andijon Davlat Tibbiyot Instituti, Andijon

Annotatsiya. Mazkur maqola tilshunoslik va mediatilshunoslik tahlili, shuningdek, medialingvistika sohasidagi yangiliklar matnining lingvistik xususiyatlarini ochib berishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi ommaviy axborot vositalarining lisoniy faoliyatini, shu jumladan matnlar, gap tuzilmalari, leksik elementlar va fonetik-fonologik hodisalarni o'rganish orqali media tilning mohiyatini chuqurroq tushunishdir.

Kalit so'zlar: Lingvistika, medialingvistika, ommaviy axborot vositalari, media diskurs, media ta'lim, kommunikativ pragmatika.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу лингвистики и медиалингвистики, а также раскрытию лингвистических характеристик текстов новостей в области медиалингвистики. Основная цель исследования - углубить понимание лингвистической активности средств массовой информации, включая тексты, структуры предложений, лексические элементы и фонетико-фонологические явления, через изучение языка медиа.

Ключевые слова: Лингвистика, медиалингвистика, средства массовой информации, медиа дискурс, медиа образование, коммуникативная прагматика.

Abstract. This article is dedicated to the analysis of linguistics and media linguistics, as well as revealing the linguistic characteristics of news texts in the field of media linguistics. The primary objective of the research is to deepen the understanding of the linguistic activity of mass media, including texts, sentence structures, lexical elements, and phonetic-phonological phenomena, through the study of media language.

Keywords: Linguistics, media linguistics, mass media, media discourse, media education, communicative pragmatics.

Kirish. Medialingvistika ommaviy axborot vositalari matnining tilshunoslik jihatidan tahlili bilan shug'ullanuvchi yangi soha hisoblanadi. Yangilik matnini tadqiq etishda ikki obyekt: ommaviy axborot vositalari matni va media diskursi tushunchalari asosiy negiz hisoblanadi. Sababi, ularga

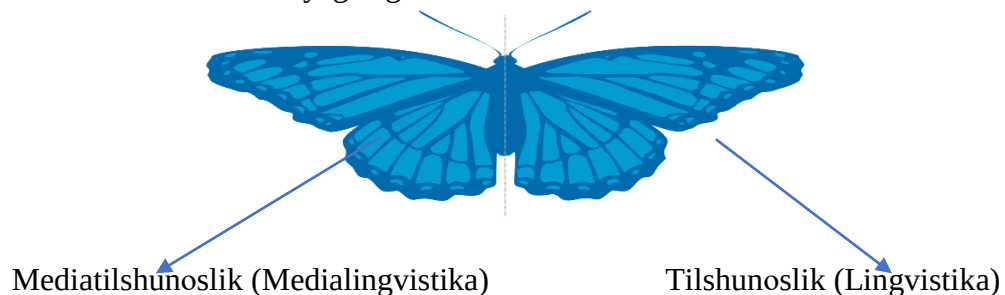
tilshunoslikning zamonaviy yangi bir yo'nalishi *medialingvistika* poydevor bo'ladi. Zero, ushbu yo'nalishning yetakchi maqsadi, vazifasi, ustuvor strategiyasi ommaviy axborot vositalari sohasida qo'llaniladigan lisonning faoliyatini har tomonlama lingvistik targ'ib etish va tahlil qilishdir. Medialingvistikaning asosiy tushunchasi "media til" ning mohiyatini tushunish uchun uning shakllanishi va mazmuniga batafsil to'xtalib o'tish lozim [4, 15].

Adabiyotlar sharhi. Medialingvistika sohasida T.A. Van Deyk [14], T.G.Dobrosklonskaya [4], D.Perrin [7], L.R.Duskaeva [5], E.V.Budaev [2], T.V.Shmelyova [12], O.I.Tayupova [9], N.V.Bichkovskaya [3], Yu.V.Shemelina [13] va boshqalar «Medialingvistika»ni zamonaviy mustaqil yangi yo'nalish sifatida talqin qila boshladilar. O'zbek tilshunosligida esa G.X.Boqiyeva [1], D.M.Teshaboyeva [10], M.K. Sabirova [8] kabi tadqiqotchilarning ishlari muhim o'rin tutadi. Ular media matnlarining lingvistik xususiyatlari, kommunikativ vazifalari va madaniy kontekstidagi ahamiyati haqida chuqur tahlillar taqdim etganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida matn tahlili, diskurs tahlili va komparativ tahlil usullari qo'llaniladi. Bu usullar yordamida ingliz va o'zbek tillaridagi media matnlarining lingvistik xususiyatlari solishtirilib, ularning o'zaro ta'sirlari va farqlari aniqlanadi.

Tahlil va natijalar. Darhaqiqat, hozirgi paytda OAVni o'rganishda kompleks yondashuv – medialingvistika rivojlantirilmoqda. "Mediamatnlarni yaratish va tarqatish usullari ularning lisoniy hajm xususiyatlar, funksional janrli tasniflash, fonologik, sintagmatik va stilistik xususiyatlar, talqin etish xossalari, madaniy-xususiy belgilar, ideologik modellilik, pragmalisoniy qimmatiga bog'liq [4, 32]. D.M.Teshaboyeva, medialingvistika bu – media sohasidagi zamonaviy bosma, audiovizual va Internet tilini o'rganadigan yo'nalish, deya ta'riflaydi [10, 47].

Shuni e'tirof etish kerakki, *medialingvistika* ancha yillar oldin olimlar tomonidan tadqiq etilgan, shakllangan hamda o'zining bir necha fanlar tarkibi, jumladan, psixolingvistika, sotsiolingvistika, ontolingvistika, huquqshunoslik, siyosiy tilshunoslik va boshqalar bilan chambarchas holda til faoliyatini muayyan holatda, uning tuzilishi, unda yuzaga kelgan o'zgarishlar, rivojlanishlar, tendensiyalar kabi ichki va tashqi omillar ta'sirida til va nutq madaniyatini umumiy qolipini tushuntirishni aks ettiruvchi axborot foni hisoblanadi. Bu sohani ko'p tarmoqli deyish o'rinlidir, chunki, uning media sohada og'zaki, yozma, vizual, audiovizual, kommunikatsion, tarmoqli harakatida ishlashini o'rganish, uning tarkibidagi barcha yuqorida qayd etilgan fanlar bilan jamlangan holda o'zining umumiy nazariyalari bilan tilshunoslik sohasiga simmetrik. Deylik, tilshunoslik til haqidagi fan bo'lib, uning ijtimoiy tabiatini, ichki tuzilishi, tasnifi, muayyan tillarning amal qilish (faoliyat) qonunlarini, tarixiy taraqqiyoti, bir nechta yo'nalishlari (sohalari) bilan aloqador til xususiyatlarini o'rgatsa [6], medialingvistika uning strukturasi bilan almashtirilishiga nisbatan invariantligini bildiradi. Biz buni kapalak timsolida voqealantiramiz. Aniqrog'i, kapalakning qanotlarida F shaklni o'z-o'ziga aylantiruvchi ortogonal almashtirish mavjud bo'lsa, bu F shakl S.ga ega (simmetrik) deb yuritiladi [15], ya'ni, *tilshunoslik* kapalakning o'ng qanoti bo'lib, uning rang barang ifodalari tilshunoslikning sohalari sifatida ramzlanadi, chap qanoti esa, tilshunoslikning bo'limi hisoblangan *medialingvistika* holatida, tilshunoslikka tekislik (to'g'ri chiziq) bilan kesishish nuqtasida almashinuvchi simmetriyaga ega.

1-rasm. Tilshunoslik va mediatilshunoslik

Medialingvistika tilshunoslikning alohida yo'nalishi sifatida ommaviy axborot vositalari, jurnalistika va tilshunoslik fanlari kesishmasida yuzaga kelgan. Aytish joizki, medialingvistika nafaqat mediamatnning til xususiyatlarini o'rganadi, balki ommaviy axborot vositalari xodimlari nutqiy xulq-atvori, nutqiy etiket bilan bog'liq muammolarni ham qamrab oladi [8,187]. XX asrning

60-yillaridan boshlab mediamadaniyat olamiga yaxshiroq moslashish, ularning tilini puxta o'zlashtirish, ommaviy axborot vositalari matnlarini tahlil qila olishga qaratilgan "media ta'lim" (media education) ning o'ziga xos yo'nalishi shakllandi [11, 11]. Ushbu yo'nalish Kanada va Avstraliyadagi barcha o'rta maktablarda (1-sinf dan 12-sinf gacha) ta'limning majburiy tarkibiy qismiga aylandi. Media ta'lim (media education) Buyuk Britaniya maktablarida ona tili darslariga integratsiya qilingan, masalan, har yili 25 000 o'rta maktab o'quvchilari va 8 000 universitet talabalari yakuniy imtihonlari uchun media kursdan o'tadilar [11, 12]. O'zbek tilshunosi D.M.Teshaboevaning fikrlari e'tiborga loyiq: mediamatn dunyoni real voqelik sifatida tafakkur qilishini va bu tafakkurni insonning dunyoni qabul qilish va fikrlashiga verbal-noverbal shaklda qayd etilishidagi holat lisoniy birliklarning ichidan «o'zidagi narsa» tamoyiliga asoslanib tadqiq qilishdan mediakommunikatsiya tilini tashqaridan funksional yaxlitlik sifatida o'rganish imkonini bergan «tayanch hisob nutqasini» qidirishga o'tish zaruratini asoslaydi [10, 13]. Yu.V.Shemelina mediamatnga shunday ta'rif beradi: Ommaviy axborot vositalari matni matnning alohida turi sifatida o'ziga xos lingvistik xususiyatlarga ega, ya'ni til tizimining turli darajadagi o'ziga xos birliklaridir. Shu bilan birga, u matnning an'anaviy ta'rifidan ma'lum bir ommaviy axborot vositasining xususiyatlari bilan belgilanadigan bir qator format yoki media xususiyatlarining mavjudligi bilan ajralib turadi, ular ichida ma'lum media matni yaratiladi va ishlaydi. Bunday xususiyatlarga musiqiy hamrohlik, ovoz effektlari, statik va dinamik tasvirlar kiradi [13, 7].

Yuqoridagi tasnifda berilgan funksional-janr borasida T.G.Dobrosklonskaya o'zining asarida quyidagicha fikr yuritadi, ommaviy axborot vositalari matnlarini funksional-janr tavsiflash imkoniyatlariga mavjud yondashuvlarning umumiy xilma-xilligi fonida, media lingvistika nazariyasi doirasida ishlab chiqilgan tasnif barqaror tuzilmani haqiqiy matn materialining cheksiz xilma-xilligi va harakatchanligi bilan moslashuvchan tarzda birlashtirishga imkon beradi [4,37]. Ushbu tasnif media matnlarning quyidagi to'rtta asosiy turini belgilaydi: 1) yangiliklar 2) axborot tahlili va sharhi 3) inglizcha "features" atamasi bilan qulay tarzda belgilangan muallifning tematik materiallari 4) reklama [4,37].

Anglashiladiki, media matnni ommaga tarqatishda uni ajratib beruvchi aniq qolipga ega bo'lgan tizim bo'lishi darkor, shu orqali uning lingvistik shakli, xususiyati, tayyor bo'lgan formatni taqdim etishga tavsifi, umuman olganda, mavjud parametr holati nihoyatda katta ahamiyat kasb etadi. Buning uchun, bizningcha, quyidagi tamoyillar zarur bo'ladi: 1) yakka muallif yoki jamoaviy tarzda matnni tayyorlash metodi 2) matnni yaratish va ommalashtirish uslubi, og'zaki yoki yozma tarzda 3) tashviqot-targ'ibot vositasi (OAV) 4) matnning shakliy turi, ya'ni yangiliklar, sharhlar, reklama va h.klar 5) mavzuviy-tasnifiy ajratilgan parameter 6) davriy shakllantirilgan holat. Ushbu o'rinda, matnni anglash, uni to'g'ri qabul qilish lingvistik birliklardan tashqari kommunikativ belgisini aniqlash bilan ham xarakteralanadi. Media nutqni idrok etishda, muayyan jamoani ijtimoiy-madaniy holati borasidagi bilimlar bazasi bo'lgan kommunikativ senariy yetakchilik qiladi, tabiiy ravishda aloqa o'rnatishda butun hajmni o'zida mujassam etib, axborotni oydilashtiradi, uni tarqatishda kontekstning tuzilmasiga zamin bo'ladi. Shu o'rinda, kommunikativ kontekst katta maydon ekanligini, uning tarkibida bir qator hodisalar mujassamligini payqash mumkin: voqeani ommaviy axborot vositalarida qayta qurish xususiyatlari va talqin qilish doirasi; 2) xabarning axborot va efir uslubi; 3) xabarning mafkuraviy modeli.

Xulosa. Ommaviy axborot vositalarni o'rganish, uning matnini izchil tadqiq etish, mediadiskursni tushunishda asosiy va zamonaviy soha *medialingvistika*dir. Medialingvistika tilshunoslikning yangi yo'nalishi sifatida media muloqotning strukturasi, kommunikativ vazifasi, leksik, stilistik, grammatik hamda fonetik birliklarda to'g'ri shakllanganligi uni turli sohalarda va vaziyatlarda foydalanish samaradorligi kabi vazifalarni tadqiq etish strukturasi bilan belgilanadi. Medialingvistika sohasida olib borilgan tadqiqotlar media tilining mohiyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ushbu soha media matnlarining lingvistik tahlili orqali til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqliklarni ochib berishga qodir. Tadqiqotning asosiy xulosasi shundaki, medialingvistika tilshunoslikning muhim bir qismiga aylanib, media matnlarini tushunish va tahlil qilishda asosiy vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бакиева Г.Х., Тешабаева Д.М. Медиамаконда матн. – Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2019. – 171 б.

2. Будаев Э.В., Чудинов А.П. Метафора в политической коммуникации. – М.: ФЛИНТА, 2012. – 248 с.
3. Бычкова Н.В. Медиалингвистика как современное научное направление // Российский гуманитарный журнал. – 2014. – Т.3. – №.1. – С. 200-215.
4. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиаречь. – М.: 2008. – 264 с.
5. Дускаева Л.Р. Медиалингвистика в России: лингвопраксиологическая доминанта // Медиалингвистика. – 2014. – №.1. – С.5-15.
6. Нурмонов А.А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – 232 б.
7. Perrin D. "Linguistics and the Media: Applying Linguistic Theory to Media Texts." *Linguistic Approaches to Media*, edited by D. Perrin and E. Carter, Routledge, 2016, pp. 45-60.
8. Сабирова М.К. Медиалингвистиканинг тадқиқ объекти: медиаматн ва унинг хусусиятлари // Истиклол даври ўзбек тилшунослиги, адабиётшунослиги ва фольклоршунослигининг долзарб масалалари” республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент, 2021. – С. 186 – 195.
9. Таюпова О.И., Юсупова Л.Г. Лингвистические аспекты теории коммуникации // Вестник Башкирского университета. – 2014. – Т.19. – №.2. – С.145-160.
10. Тешабоева Д.М. Оммавий ахборот воситалари тилининг нутқ маданияти аспекти тадқиқи (Ўзбекистон Республикаси ОАВ мисолида). филол. фан. док. дис. автореф... – Тошкент, 2012. – 47 б.
11. Фёдоров А.В. Медиаобразование и медиаграмотность. – Таганрог: Изд-во Кучма, 2004. – 340 с.
12. Шмелева Т. В. Жанр в современной медиасфере // *Жанры речи*. – 2012. – №.8. – С.26-37.
13. Шемелина Ю.В. Лингвокогнитивные аспекты английских новостных текстов (на материале британской качественной прессы): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Белгород, 2008. – 21 с.
14. Van.Dijk. Teun A. News as discourse. – Hillsdale, New Jersey. UK: Hove and London, 1988. – 210 p.
15. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 2000-2005. <https://n.ziyouz.com/kutubxona/category/11-o-zbekiston-milliy-ensiklopediyasi>.

UDC 821.111

THE USE OF STYLISTIC DEVICES IN JOHN DONNE'S METAPHYSICAL POETRY

Z.N.Qilichova, Master's student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. *Ushbu maqolada John Donne she'riyatida foydalanilgan badiiy ulublar haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *metafizik she'riyat, badiiy uslublar, metafora, alliteratsiya, paradoks, takrorlash.*

Аннотация. *В этой статье рассматриваются художественные стили, использованные в поэзии Джона Донна.*

Ключевые слова: *метафизическая поэзия, художественные стили, метафора, аллитерация, парадокс, повторение.*

Abstract. *This article covers the usage of stylistic devices in John Donne's metaphysical poetry.*

Key words: *metaphysical poetry, stylistic devices, conceits, metaphore, alliteration, paradox, repetition.*

Metaphysical poetry is a unique genre characterized by its exploration of abstract ideas, intellectual wit, and complex themes. Unlike conventional poetry, which often focuses on expressing emotions or describing nature, metaphysical poetry delves into philosophical concepts and the deeper mysteries of life. This genre emerged in the 17th century, with poets like John Donne, George Herbert, and Andrew Marvell leading the way. What sets metaphysical poetry apart is its use of elaborate conceits, or extended metaphors, to explore profound truths. These conceits often draw unlikely comparisons between disparate objects or ideas, challenging readers to rethink their understanding of the world. Additionally, metaphysical poets employ techniques such as paradoxes, irony, and wordplay to provoke thought and engage the intellect.

One of the defining features of metaphysical poetry is its blending of the spiritual and the sensual. These poets grapple with the complexities of human experience, addressing themes such as love, death, faith, and the nature of existence. Through their work, they seek to reconcile the physical and the metaphysical, the tangible and the transcendent. Metaphysical poetry is known for its dense, intricate language and unconventional verse forms. Poets often employ irregular meter and rhyme schemes, reflecting the complexity of their ideas. This style challenges readers to engage deeply with the text, deciphering layers of meaning and unraveling the poets' profound insights. Despite its

challenging nature, metaphysical poetry remains a significant and enduring literary tradition. Its influence can be seen in the works of later poets, from the Romantic period to the modern era. By pushing the boundaries of poetic expression and grappling with timeless questions, metaphysical poets have left a lasting legacy that continues to inspire readers and writers alike.

One notable researcher who has made significant contributions to the study of Metaphysical poetry is Helen Gardner[1]. Her book titled "The Metaphysical Poets" is considered a seminal work in the field. Gardner provides in-depth analyses of the major Metaphysical poets, including John Donne, George Herbert, and Andrew Marvell, exploring their themes, stylistic techniques, and philosophical underpinnings. Another influential scholar in the field of Metaphysical poetry is T.S. Eliot[2]. In his essay "The Metaphysical Poets," first published in 1921, Eliot offers a critical assessment of the Metaphysical poets, praising their ability to unify thought and feeling in their poetry. Eliot's essay has been instrumental in shaping scholarly discussions and interpretations of Metaphysical poetry.

Additionally, M.H. Abrams[3], in his renowned work "The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition" (1953), discusses the evolution of literary criticism and its impact on the interpretation of Metaphysical poetry. Abrams examines how the Romantics reevaluated the works of the Metaphysical poets, influencing subsequent generations of critics and readers.

These researchers, among others, have played a crucial role in deepening our understanding of Metaphysical poetry and its significance within the broader literary tradition. Their scholarly contributions continue to shape academic discourse and inspire further exploration of this rich and complex poetic genre. Understanding metaphysical poetry can present challenges due to its dense and complex nature. Unlike more straightforward forms of poetry, metaphysical works often require readers to navigate through layers of intricate language, elaborate metaphors, and abstract concepts.

One of the primary challenges of comprehending metaphysical poetry lies in deciphering the elaborate conceits employed by the poets. These extended metaphors can be intricate and sometimes obscure, requiring readers to unravel the underlying meanings hidden within them. Additionally, metaphysical poets often draw connections between seemingly unrelated ideas, challenging readers to make sense of these unconventional juxtapositions.

Despite these challenges, the rewards of engaging with metaphysical poetry are significant. Through careful analysis and interpretation, readers can uncover profound insights into the human experience, grapple with timeless questions, and appreciate the intellectual and artistic achievements of these poets. While it may require patience and perseverance, the journey to understand metaphysical poetry offers rich opportunities for exploration and enlightenment.

John Donne, one of the foremost figures of Metaphysical poetry, demonstrates a remarkable mastery of stylistic devices in his works. Through intricate language and innovative techniques, Donne elevates his poetry to new heights, captivating readers with his unique blend of intellect and emotion.

One of Donne's most notable stylistic devices is his use of metaphysical conceits, which are extended metaphors that draw unconventional comparisons between disparate concepts. These conceits serve as vehicles for Donne to explore complex ideas and emotions, often weaving together seemingly unrelated elements to create thought-provoking imagery. In addition to metaphysical conceits, Donne employs paradoxes and irony to challenge conventional wisdom and provoke deeper reflection. His poems are filled with paradoxical statements that defy logic and invite readers to reconsider their assumptions about love, faith, and mortality. Through irony, Donne infuses his poetry with wit and satire, using humor to critique social norms and human folly. Here is extract from the poem: "The Flea":

*"Mark but this flea, and mark in this,
How little that which thou deniest me is;
It sucked me first, and now sucks thee,
And in this flea our two bloods mingled be[4];"*

Metaphor. The speaker begins by drawing attention to a flea that has bitten both him and his beloved, thereby physically uniting them through the mingling of their blood inside the insect.

Through this seemingly trivial occurrence, the speaker asserts that their relationship is already intimate and that denying him physical intimacy is akin to denying something insignificant. He uses the *flea* as a *metaphorical device* to diminish the significance of sexual intimacy, suggesting that their mingled blood in the flea is a natural consequence of their love.

Paradox. Moreover, the speaker presents a *paradoxical argument* that denying him physical intimacy is insignificant compared to the already existing physical union symbolized by the flea.

Alliteration. There is an example of alliteration in the repetition of the "s" sound in "*It sucked me first, and now sucks thee.*" This repetition creates a sense of rhythm and emphasizes the speaker's point about the continuity of their physical connection through the flea.

Repetition. The repetition of the word "sucks" in the phrase "*It sucked me first, and now sucks thee*" not only serves as a rhetorical device to emphasize the continuity of the flea's actions but also adds a sense of insistence to the speaker's argument. For example, in "A Valediction: Forbidding Mourning," Donne compares the love between himself and his partner to a compass, illustrating the connection between two souls despite physical distance:

"As virtuous men pass mildly away,
And whisper to their souls to go,
Whilst some of their sad friends do say
The breath goes now, and some say, No:
So let us melt, and make no noise,
No tear-floods, nor sigh-tempests move;
'Twere profanation of our joys
To tell the laity our love." [5]

Analogy. The speaker employs an analogy between the *departure* of virtuous men from life and the *separation* of lovers. This analogy serves to elevate the love between the speaker and their beloved to a spiritual level, equating it with the solemnity of death.

Metaphor. The phrase "*melt, and make no noise*" metaphorically conveys the idea of parting quietly and without outward displays of emotion. The use of "*melt*" suggests a soft, gradual dissolution of their physical presence, mirroring the gentle passing of virtuous souls.

Imagery. The imagery of "*tear-floods*" and "*sigh-tempests*" vividly depicts the intense grief and sorrow that typically accompany farewells. This imagery contrasts sharply with the speaker's insistence on quiet departure, highlighting the emotional restraint advocated by the speaker.

Paradox. The speaker presents a paradoxical argument that openly mourning the separation would be a "*profanation of our joys.*" This paradoxical statement underscores the depth and sacredness of their love, suggesting that expressing grief would diminish its sanctity.

Furthermore, Donne's use of vivid imagery and sensory language adds richness and depth to his poetry, allowing readers to experience his themes on a visceral level. Whether describing the ecstasy of physical love or the anguish of spiritual doubt, Donne's imagery evokes a wide range of emotions and sensations, immersing readers in his poetic world. Finally, Donne's manipulation of sound and rhythm enhances the musicality of his verse, creating a harmonious interplay between form and content. His use of meter, rhyme, and alliteration contributes to the overall aesthetic appeal of his poetry, captivating listeners with its lyrical beauty.

In conclusion, John Donne's use of stylistic devices in his metaphysical poetry highlights the deep connection between form and meaning, revealing the intricate complexities of human experiences such as love, spirituality, and mortality. Through his skillful employment of metaphors, analogies, paradoxes, imagery, alliteration, and religious symbolism, Donne challenges conventional poetic norms and prompts readers to engage with profound philosophical questions about reality and existence. His manipulation of language and form underscores the central themes of his poetry, inviting readers to explore the intricacies of human relationships, the fleeting nature of life, and the quest for spiritual enlightenment. Donne's stylistic choices not only enhance the aesthetic appeal of his poetry but also encourage deep contemplation on the fundamental aspects of the human condition.

REFERENCES:

1. Gardner, Helen. *The Metaphysical Poets*. Oxford University Press, 1957.

2. Eliot, T.S. "The Metaphysical Poets." *The Sacred Wood: Essays on Poetry and Criticism*. Faber and Gwyer, 1920.
3. Abrams, M.H. *The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical Tradition*. Oxford University Press, 1953.
4. Donne, J., *The Flea*. New York: Vermillion Press. 1962.
5. Donne, John. "A Valediction: Forbidding Mourning." *The Complete English Poems of John Donne* Edited by C. A. Patrides. Penguin Classics, 1996.

UO'K 811.111

AYOL JINSINI IFODALOVCHI INDIKATORLAR

G.M.Qodirova, o'qituvchi, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxs ismi bilan kelib, ayol jinsini ko'rsatuvchi indikatorlar Xorazm shevalariga xos misollar asosida tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: indikator, ism, atoqli ot, onomastika, indikator turlari.

Аннотация. В данной статье на основе примеров, характерных для хорезмийских диалектов, анализируются показатели, указывающие на женский род, идущие с личным именем.

Ключевые слова. индикатор, имя, имя собственное, ономастика, индикаторные типы.

Abstract. In this article, the indicators indicating the female gender coming with the personal name are analyzed based on examples specific to Khorezm dialects.

Key words: indicator, name, proper noun, onomastics, indicator types.

Nomlar xalqning turmushi, dunyoqarashi, ijtimoiy-iqtisodiy darajasi, tarixi, ularning o'zga xalqlar bilan aloqasi haqidagi boy ma'lumotlarni o'zida jamlagan manbalardir. Kishi ismlari – antroponimlar eng qadimgi tariximiz bilan bog'liq bo'lib, o'zida davr, makon, ijtimoiy holat va jins kabi ko'rsatkichlarni aks ettiradi. Bu ko'rsatkichlar tilshunoslikda indekator (lotincha: "ko'rsakich") atamasi bilan yuritiladi. Indekatorlar nomlarga qo'shilganda shu onomastik birlik nomiga qo'shilgan holda nomlanadi. Antropoindikatorlar shaxs nomlariga qo'shib, uning biror xususiyatiga ishora qilar ekan, ular orasida jins ifodalovchi indikatorlar ham muayyan mohiyat kasb etadi. Antropoindikatorlarni kuzatar ekanmiz, ularni jins ifodalashi jihatidan quyidagi turlarga ajratamiz:

- a) erkak jinsini ifodalovchi indikatorlar;
- b) ayol jinsini ifodalovchi indikatorlar;
- d) har ikkala jinsni ifodalovchi indikatorlar.

Ushbu maqolamizda ayol jinsini ifodalovchi indikatorlarga to'xtalamiz. Onomastika tizimida ayol ismlarini hosil qiluvchi komponentlar ham e'tiborga loyiq. Ularning ko'pchiligi uzoq asrlardan beri qo'llanib kelinayotgan tarixiy birliklardir. Shulardan ayrimlari haqida to'xtalamiz.

Begim podshohning xotini yoki qizi; malika, bekdoda; xonim, beka, oyim; yuksak martabali, aslzoda. Ayol ismlari tarkibida qo'llanilib, hurmat ma'nosini anglatadi. *Nodirabegim*, *Xonzodabegim*, *Gulbadanbegim* kabi.

Beka/-bika. Hukmdorning, yuqori martabali amaldorning xotini; xonadon sohibasi ma'nosini anglatuvchi bu indikator ayollar qo'shma ismlarida birinchi va ikkinchi qism bo'lib kelishi ham kuzatiladi [3.: 257]: *Bikabuvi*, *Bikajon*; *Oybika*, *Xolbika*, *Suyumbika* kabi.

Bibi/-biyi. Bu qism O'rta Osiyo xalqlarida ayol ismlarini hosil qiluvchi eng faol komponentlardan biridir. Islom diniga e'tiqod qiluvchi xalqlarda tabarruk kishilar va ularning avlodlaridan bo'lgan ayollarni nomlashda ularning ismiga hurmat ifodalovchi, ularning avlodlarini ulug'lovchi qo'shimchalar qo'shib aytish udum bo'lgan. Masalan, afsonaviy Ibrohim payg'ambarning xotini O'rta Osiyo xalqarida *Bibisora* shaklida qo'llaniladi. Xuddi shuningdek, Muhammad (s.a.v)ning xotinlari Xadicha va Oysha ismlariga ham "bibi" indikatorini qo'shib, *Bibixadicha*, *Bibioysha* tarzida aytiladi. Bu elementning asosiy funksiyasi ayol ismlarini hosil qilishdir.

Bonu – forsha بانو mo'tabar ayol, xonim ma'nosini anglatuvchi bu so'z sharq ayollarining o'ziga xos zodagonlik belgisini anglatuvchi, martabalilik darajasini ko'rsatuvchi tushunchadir. Ushbu

komponent ko'pincha so'zning oxiriga qo'shiladi. *Shahribonu, Nigorbonu, Gulbonu, Nurbonu* kabi. Hozirda bu komponent yakka shaklda, qizlar ismi sifatida qo'llanilmoqda: *Bonu* (qizlar ismi).

Gul. Bu komponent asli forscha so'z bo'lib, Xorazm mintaqaviy antroponimikasi, xususan, o'zbek antroponimikasida uchraydigan ayol ismlari tarkibida eng faol birliklardan hisoblanadi. *Gulsara, Gullola, Gulnora, Gulasal, Gulbahor...* Umuman, bu indikatorni Xorazm dostonchilik maktabiga oid xalq og'zaki ijodi namunalari ham ko'plab uchratishimiz mumkin. Jumladan, *Gulxiromon, Gulsho, Gulandom, Gulanor, Gulasal, Guljamila, Guldona, Guljamol, Gulnihol, Guloyim, Guloy, Gulqiz, Gulrux, Gulchehra, Gulshirin, Gulnoz* va boshqalarda nomning oldida ishlatilsa; *Dastagul, Donogul, Lolagul, Olmagul, Mehriqul, Sarvigul, Oygul* kabilarda ism oxirida keladi.

O'zbek tilida bu so'zning bir qancha ma'nolari bor:

1. Yopiq urug'li o'simliklarning urchish uchun xizmat qiladigan, gulband, kosachabarglar, tojbarglar, changchilar va urug'chidan iborat qismi. *Olma guli, nok guli...*

2. Atirgul va umuman ziynat uchun ekiladigan yoki tabiiy o'zi o'sadigan gulli o'simliklar; chechaklar: *Tikansiz gul bo'lmas, mashaqqatsiz – hunar* (Maqol).

3. Biror narsaga tabiatdagi gullar shaklida chizib, tikib, bosib yoki o'yib tushirilgan bezak, naqsh; ornament. *Mehrini esa do'ppisining gulidan tanidi* (Sh. Rashidov "Bo'rondan kuchli").

4. Ko'chma ma'noda, badiiy adabiyotda go'zal ma'nosini anglatuvchi so'z. *Ikkovi ham uzilmagan gul* (Oybek Tanlangan asarlar).

5. I shaxs egalik qo'shimchasi bilan murojaat shakli: *Gulim, senga aytar so'zim bor*.

6. III sh egalik qo'shimchasi bilan: *Shoh qiz, shakar qiz, qizlarning guli, Qoshlaringni ko'rsatgil, men uning quli* (S. Ayniy "Doxunda").

7. Bahorda, gullar ochilganda, marhum xotirasiga bag'ishlab uning yiliga qadar o'tkaziladigan marosim: *...hali bu yoqda uchi, yettisi, yigirmasi, fотиhaxonligi, shakligi, iftorligi, ikki hayiti, guli, qovoq oshi, qovun-uzumi, yil oshisi, oq solar va hokazolar bor* (M. Osim "Tilsiz guvoh").

Demak, gul so'zining bulardan tashqari Antraponimika sohasida yana bir vazifasi borligini yuqorida bir qancha misollar vositasida ko'proq ayollar, xotin-qizlar ismining birinchi va ikkinchi qismi sifatida ham kelishini yuqorida ko'rib chiqdik.

Jamol. Xorazm dostonlarida uchraydigan *Bibiguljamol, Guljamol, Oyjamol* kabi ismlar tarkibida qo'llangan. Ushbu komponent aslida arab tiliga xos bo'lib, "go'zal, mukammal" degan ma'nolarni anglatgan. Majoziy ma'noda "yuz, bet, chehra" kabilarni ham anglatadi.

Moh – ماه oy ma'nosidagi bu so'z aslida fors tilidan kirib kelgan. U ayollar ismlari tarkibida ham uchraydi hamda muayyan komponent vazifasini o'taydi: *Mohigul, Mohinur, Mohidil...*

Ko'pgina mumtoz ijodkorlarimiz badiiy adabiyotda ko'plab uchrovchi bu tushuncha doirasida bir qancha birikmalar hosil qilgan va hatto ular ijodiy ishlarda takror-takror qo'llanilib, qoliplashgan, odat tusiga kelib qolgan tasviriy ifoda mazmunini kasb etmoqda. P. Shamsiyev va S. Ibrohimovlar tomonidan tuzilgan "Navoiy asarlari lug'ati"da moh bilan bog'liq quyidagi ifodalarga ko'zimiz tushadi: **mahi anvar** – eng porloq oy; **mahi tobon** – toblanuvchi, yorqin oy; **mahi du hafta** – ikki haftalik oy, to'linoy; **mahi ulviy xirom** – eng yuqorida yuradigan oy; **mahi fard** – yolg'iz oy; **mahi xirgohiy** – qo'rg'onlagan oy; **mahi nokasta** – juda to'lgan, hech kamchiliksiz oy; **mahi xovariy** – sharqlik go'zal; **mahi xirgahnishin** – chodir, parda ichidagi go'zal; **mah to bamohi** – oydan baliqqacha (yerdan ko'kkacha); **mah to moh** – oydan oyga.

Yuqoridagi misollardan ko'rish mumkinki, *moh* leksema sifatida ham ayollarga nisbatan qo'llanilgan, antroponimik indikator sifatida ham ayol jinsini ko'rsatuvchi birlik mazmunini namoyon qilgan. Bugun ham bu indikatorning iste'mol doirasi kengdir.

Nisa, niso – ayol, xotin, xonim, oliy martabali. Bu so'z o'tmishda aslzoda hukmron oilaga mansub ayollar ismiga qo'shib aytilgan: *Zebiniso. To'tiniso, Huriniso, Mehriniso, Oynisa* kabi.

Oy (Oyim) – ma'lumki, nutqimizda kosmonim sifatida mavjud. Ba'zan tilimizda uchrovchi ko'pchilik kosmonimlarni antroponim sifatida qo'llash ham bir qancha omillar bilan bog'liq ravishda davom qilmoqda. Bu, albatta, kishilarning orzu-umidlari, ishonch-e'tiqodlari bilan ham uzviy bog'liq. Hozirgi kungacha quyidagi kosmonimlar antroponimlarga ko'chgan: *Venera, Mushtariy, Quyoshxon, Yulduz, Zuhro*.

Bu komponent ayollar ismida ancha faol ishlatiladi. Ammo ba'zan erkak kishi ismi sifatida ham qo'llanadi (Oybek), lekin erkak ismlari tarkibida bu komponent “baxt, omad” ma'nosini, ayollar ismida “go'zal, xushro'y” ma'nosini anglatadi: *Oyimjon, Oymonjon, Boloyim, Oygul, Oysanam, Oyyamol* va boshqalar.

Xorazm o'g'uz shevasida, umuman, boshqa shevalarda ham oy so'zi ismlar tarkibida kelib, antroponimik indikator bo'lib kelishdan tashqari, ko'chma ma'noda shaxsning sifatini ham ko'rsatib keladi: *Oy qiz ekan-ku shu*. Bunda u sifatlovchi aniqlovchi vazifasini bajarib, uning o'rnini bosib biladigan, ya'ni bu so'zga ma'nodosh bo'lib biladigan *oltin, tilla* so'zlari bilan bir sinonimik qatorni tashkil qiladi. Quyida oy so'zining bir qancha ma'nolari bilan tanishamiz:

1. Oy astronomik jism. Quyoshdan nur olib, yog'du sochuvchi samoviy jism, Yerning tabiiy yo'ldoshi. Kechki gullar ochilib turibdi: *Ko'kda tanho oy kezmoqda* (I. Rahim “Chin muhabbat”).

2. Astronomik yilning o'n ikkidani biriga – Oyning Quyosh atrofidan bir marta aylanib chiqish muddatiga yaqin vaqt oralig'i; o'ltov birligi: 28, 29, 30 yoki 31 kunlik davr: *Oyning o'n beshi qorong'i bo'lsa, o'n beshi yorug'* (Maqol).

3. Uch-to'rt kunlik oy shaklidagi bezak yoki belgi: *Mezana ustidagi oy*.

4. Ayollar ismi tarkibiga kiradi yoki ayollar nomiga qo'shib, erkalash, hurmatni bildiradi. Masalan: *Oyposhsha, Oyqiz, Oyto'ti, Oynisa, Tursunoy, Oydinoy, Yorqinoy*.

Pari. Ko'proq dostonlar onomastikasida ayol ismlari tarkibida qo'llanadigan birliklar orasida “pari” komponenti alohida o'ringa ega: *Anqos pari, Anjum pari, Gulasalpari, Misqolpari, Yunuspari, Hilol pari, Savson pari, Xo'pnishon pari, Shamsun pari* va boshqalar. Dostonlar onomastik tizimidagi “pari” komponentidan anglashiladigan ma'no “farishta” so'zi semantikasidan farq qiladi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, kundalik turmushimizda ham mazkur birlik – antropoindikator bilan shakllangan antroponimlarni ko'plab uchratishimiz mumkin: *Kuzatamiz: Parivash, Parigul, Parizod, Parizoda, Pariruh, Parichehra, Pariniso...*

Xotun خاتون Mazkur so'z turkiy tillarda qadimgi Enasoy bitiklarida ham qo'llanishda bo'lib, “xonim”, “e'tiborli odamning xotini” ma'nolarini anglatgan [3.: 442]. Bu so'zning arab filologi ibn Muhanna qayd etgan ma'nosi hozirgi turk tilida saqlanib qolgan. “At-tuhfa”da ham uning tarjimai **سیده** – “xonim”, “xonim afandi” tarzida berilgan [1.: 66]. Turkiy tillarning keyingi taraqqiyotida bu so'z umuman ayol kishi: *uy bekasi; xotin (erning jufti)* ma'nolarini anglatgan.

Shuningdek, Xorazm mintaqaviy antroponimikasida ayollar ismlariga qo'shib keluvchi: -sulton (*Zevarsulton, Oysulton*), -malika (*Malikai Dilorom, Malikai Zavriyo*), -dona (*Guldona, Durdona*), -dali (*Karamdali, Xirmondali*) kabi komponentlar ham qo'llanilgan. Ularning ba'zilar o'z leksik ma'nosini yo'qotib, grammatik funksiya bajarishga moslashgan, aniqrog'i, affiksoid holiga kelgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Аттухфатуз закияту филлуғатит туркия. Таржимон ва нашрга тайёрловчи С.Муталлибов. – Тошкент: Фан, 1968.
2. Малов С.Е. Енисейская письменность тюрков. – М. – Л., 1952.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I том. – Тошкент: “ЎЗМЭ”, 2006.

UO'K 81'42:070:659.11

REKLAMA MATNIDA TIL BIRLIKLARINING AHAMIYATI

D.I.Qo'shmurodova, magistrant, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

M.F.Xomidova, PhD, dots.v.b., O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda reklama matnlaridagi til birliklarining ahamiyati o'rganilib, til birliklarining reklamada tutgan o'zni ko'rib chiqildi. Reklama uchun til birliklari eng muhim vosita ekanligini dalillashga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: reklama, reklama matni, reklama tili, til birliklari, manipulyatsiya, ko'ruv (vizual) reklama, eshituv (audial) reklama, ko'ruv-eshituv (vizual-audial) reklama.

Аннотация. В данной статье изучено значение языковых единиц в рекламных текстах, а также рассмотрена роль языковых единиц в рекламе. Была попытка доказать, что языковые единицы являются важнейшим инструментом рекламы.

Ключевые слова: реклама, рекламный текст, рекламный язык, языковые единицы, манипуляция, визуальная (визуальная) реклама, слуховая (аудиальная) реклама, зрительно-слуховая (визуально-аудиальная) реклама.

Abstract. In this article, the importance of language units in advertising texts was studied, and the role of language units in advertising was considered. It was tried to prove that language units are the most important tool for advertising.

Key words: advertising, advertising text, advertising language, language units, manipulation, visual (visual) advertising, auditory (audial) advertising, visual-auditory (visual-audial) advertising.

Jadallik bilan rivojlanib borayotgan asrimizda eng yaxshi mahsulot tanlash, eng sifatli narsalarning xaridoriga aylanish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Bunday holatlarga yechim sifatida “reklama” ni ko’rsatishimiz mumkin. Reklama tadbirkor uchun mahsuloti haqida xabar berish, uni ommaga namoyish qilish va sotib olishga undash kabi vazifalarni bajarsa, xaridor uchun eng yaxshi mahsulot haqida xabardor bo’lish, ishonchli mahsulotni topish va undan qanday foydalanish kabi axborotlarni tashiydi.

O’zbekiston Respublikasining “Reklama to’g’risi”dagi Qonuni Qonunchilik palatasi tomonidan 2021-yil 28-dekabrda qabul qilingan. Senat tomonidan 2022-yil 17-martda ma’qullangan. Bu qonun 7 ta bobni o’z ichiga oladi. Qonunda tashqi reklama, reklamaga doir umumiy va maxsus talablar, reklama aylanishini tartibga solish, reklama tarqatishning o’ziga xos xususiyatlari kabi masalalarga atroflicha to’xtalinadi. Ko’rinib turibdiki, yurtimizda reklama, uni rivojlantirish va ommaga tadbiriq qilishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu ishlarning barchasi bejizga emas, albatta. Chunki reklama jamiyat uchun kerakli bo’lgan mahsulotlarning mavjudligini va ularning eng yaxshisini namoyish qilish usullarining eng samaralisidir.

Reklamani “muloqot vositasi” deb atasak ham yanglish bo’lmaydi. U xaridor va tadbirkor orasidagi muloqotdir. U xabar beradi, ishontiradi va xarid qilishga undaydi.

Reklamada butunlay boshqacha joziba mavjud bo’lib, u iste’molchini manipulatsiya qilish kuchiga egadir. Manipulatsiya reklamaning ta’sir kuchini ko’rsatuvchi xususiyatdir. Reklama matni uchun ta’sir kuchi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda reklamaning ommaga tegishlilik xususiyatini inobatga olish ham o’rinlidir.

Mutaxassislarning fikricha, reklama kommunikatsiya shakli hisoblanadi. Bilamizki, kommunikatsiya turli xil yo’llar bilan amalga oshiriladi. Kommunikatsiya axborot almashish, uzatish va uni qabul qilish kabi vazifalarni bajaradi. Reklamani kommunikatsiya shakli deb atashimizning sababi yuqoridagi funksiyalarni reklama ham bajarishidadir. Kommunikatsiya jarayonida resipiyentga ta’sir qilish ham mavjud, biz bu xususiyatni reklamada ham kuzatamiz. Reklamaning resipiyentga ta’siri biror mahsulotdan foydalanishga undash va o’sha mahsulotni sotib olishga majbur qilishidir. Qisqacha qilib aytadigan bo’lsak, reklama kommunikatsiyaning noan’anaviy ko’rinishidir. U shakli va qo’llanadigan vositalari bilan noan’anaviylik kasb etadi. Xaridorni an’anaviylik o’ziga jalb qilmaydi. Balki boshqasiga o’xshamagan uslub uni o’ziga tortadi. U doim yangilik izlaydi. Yangiliklar esa, an’anaviy shaklda emas, aksincha, noan’anaviy shaklda o’zini namoyon etadi. Noan’anaviylik reklamaning til xususiyatlarida ham o’zini ko’rsatishi lozim. O’ylashimizcha, ana shu noan’anaviyligi ta’sir kuchining yuqori bo’lishiga ko’maklashadi. Bu o’rinda V.Konkovning “Reklama matni an’anaviy matndan farq qiladi va u noan’anaviydir” fikrlari o’z tasdig’ini topishini ko’rishimiz mumkin.

Reklama – oddiy matn bo’libgina qolmay, stilistik bo’yoq va ekspressiv ta’sirchan so’z, so’z birikmalari va gaplar orqali ifodalangan matn, desak o’rinli bo’ladi. Bilamizki, axborot shaklida berilgan matn bilan bo’yoqdor matnning ta’sir darajasi ikki xildir. Axborot shaklida berilgan matnning his-tuyg’ularga emas, ma’lumot berishga yo’naltirilganligi ta’sirchanlik darajasini pasaytirs, ekspressivlik mavjud bo’lgan matn his-tuyg’ularga ta’sir qilib, reklamaning ta’sir darajasini yanada orttiradi. Shu o’rinda, ekspressivlik reklama matnlarida nimada ko’rinadi, degan savol tug’ilishi, tabiiy. Bu savolga barcha turli xil javob berishi mumkin. Shu qatorda bu savolga biz ham to’xtalishni joiz deb bildik.

D.Y.Rozental va N.N.Koxtev “Reklama matnlari tili” asarida reklamalarning turlarini o’ganadi:

1.ko'ruv (vizual);

2.eshituv (audial);

3.ko'ruv-eshituv (vizual-audial) turlarga tasnif qilinadi. Ana endi bu matn turlaridan kelib chiqib, ekspressivlikning nimada ko'rinishini tahlil qilishga harakat qilamiz. Ekspressivlik vizual-audial reklama matnlarida tasvirlarda yoki turli shaklda ishlangan montajlarda ham aks etadi, desak yanglishmaymiz., ammo, o'sha montaj va tasvirlarning barchasida "til" mavjud. Reklama matnlarining barcha turida til muhim rol o'ynaydi. Bo'yoqdorlik nima orqali beriladi, tabiiyki, so'zlar, so'z birikmalari va gaplar orqalidir. Ularni to'g'ri tanlash va to'g'ri qo'llash natijasida ekspressivlik kuchayadi. Bundan ko'rinib turibdiki, ekspressivlik reklama matning til xususiyatiga bog'liq bo'ladi. Reklama tili qanchalik o'ynoqi va jozibador bo'lsa, reklama matni shu qadar bo'yoqdor va ravshan bo'ladi. Xalqimiz bejizga "Ko'ngilni qo'l bilan ovlamasang, Til bilan ovla" deyishmaydi. Reklama uchun xaridorni ovlash quroli bu – til. Xaridor uchun reklama tili, birinchi navbatda tusharli va diqqatni o'ziga tortuvchi bo'lishi lozim. Ana o'shandagina reklamaning vizual, audial yoki vizula-audial ko'rinishlari bo'ladimi, muvaffaqiyatli bo'ladi.

Reklama tili uchun muhim xususiyatlardan biri uning uslubi hisoblanadi. Uslub doim uning uchun yetakchi unsurlardan bo'lib kelgan. Chunki uslub til uchun ahamiyatli sanalgani kabi reklama uchun ham ahamiyatini yo'qotmaydi. Reklama matnlarida adabiy til me'yorlari hamisha buzilgan holatda bo'lganligi sababli o'ziga xos stilistik uslubni shakllantiradi. Reklama matnida uslubga ikki karra ehtiyoj seziladi. Reklamaning omma uchun tushunarli bo'lishi, jalb qila olish kuchi uslubni ehtiyotkorlikka chorlaydi. Reklamada tanlangan uslub yo mahsulotning xaridorgir bo'lishiga, yo mahsulotning inqiroziga sabab bo'ladi. Bu o'rinda A.Repyevning "Reklama matnini yaratish uchun grafik va stilistik uslublar eng ko'p ishlatiladigan til vositalaridir", degan so'zlari ham uslub reklama matni uchun ahamiyatli ekanligiga ishora qiladi. Shu qatorda reklamaga xos bo'lgan til birliklari (fonetik, leksik, sintaktik, morfologik), semiotik tizimlar (tovush, rang, grafik, shirft, chizma) kabi birliklar reklama tilini tashkil qiladi. Bir so'z bilan aytadigan bo'lsak til – reklama matni uchun undan olib tashlolmaydigan va usiz reklama matni bo'lmaydigan unsurdir.

Ko'ruv (vizual) reklama matnlari asosida reklama matnidagi til birliklarini ko'rib chiqish asnosida xaridor diqqatini jalb etish uchun tilning o'rni qanchalik muhim ekanligini ushbu kichik taqdiqotimizda isbotlashga harakat qildik. Taqdiqot uchun o'rta yoshli oila va uning a'zolarini tanlab oldik. Bunday yo'l tutishimizning asosiy sababi, reklama matnidagi til birliklarining qaysi biri xaridor diqqatini jalb qilishi zarurligi haqida mulohazalarimizni bildirib o'tish edi. Biz bu taqdiqot uchun bir xil mahsulotga qaratilgan, ammo, ikki xil til birliklari va uslubda yondashilgan ushbu ko'ruv (vizual) reklama matnlarini tanlab oldik:

Pepsi bilan hamnafas bo'l	Ko'proq ta'm pepsi bilan
	
1-rasm.To'y oshi. Soat: 10:30 1kg – 55 000 so'm, Non + choy + salat, 30 000 so'm	To'y oshi. Har kuni 11:00 dan Marhamat!

Tadqiqotimizda ishtirok etgan oila a'zolarini oiladagi mavqeyiga qarab quyidagicha nomladik:

- 1-ishtirokchi – ota (48 yosh);
- 2 – ishtirokchi – ona (45 yosh);
- 3 - ishtirokchi – katta o'g'il (24 yosh);
- 4 – ishtirokchi – o'rtancha o'g'il (21 yosh);
- 5 – ishtirokchi – kichik o'g'il (16 yosh).

Tadqiqotimiz uchun “Siz qaysi reklama matniga qarab mahsulot xarid qilar edingiz?” savoli bilan ishtirokchilarimizga murojaat qilindi. Ishtirokchilarimizning javoblari quyidagicha bo'ldi:

Ota – 1-reklama matnidani: 1-rasmni; 2-reklama matnidani: 4-rasmni;

Ona – 1-reklama matnidani: 1-rasmni; 2-reklama matnidani: 4-rasmni;

Katta o'g'il - 1-reklama matnidani: 2-rasmni; 2-reklama matnidani: 3-rasmni;

O'rtancha o'g'il – 1-reklama matnidani: 2-rasmni; 2-reklama matnidani: 3-rasmni;

Kichik o'g'il – 1-reklama matnidani: 1-rasmni; 2-reklama matnidani: 4-rasm kabi reklama matnlarini ma'qul ko'rishdi.

1-reklama matnidani: “Pepsi bilan hamnafas bo'l”, 2-reklama matnidani:

To'y oshi

Har kuni 11:00 dan

Marhamat!

kabi matnlari xaridorlarni eng ko'p jalb qilgan matnlar bo'ldi. Buning sababi o'rganilganda tadqiqotimiz ishtirokchilari reklama matni uchun qisqalik va diqqatni jalb etuvchi til birliklari muhim ekanligini ta'kidlashdi. Reklama matnidagi til birliklarining ahamiyatini aniqlash muhim ekanligini inobatga olib, ularning bannerlari ishtirokchilarga ko'rsatilmadi. Ulardagi matn havola qilindi. “Pepsi bilan hamnafas bo'l” va “Ko'proq ta'm pepsi bilan” reklama matnlarining birinchisida gap an'anaviy shaklda tuzilgan, ammo, unda “hamnafas” so'zi kishi diqqatini ko'proq tortib, emotsionallikning ortishiga ham xizmat qilgan. Ikkinchi reklama matnida gap noan'anaviy tuzilgan, ammo, unda diqqatni jalb qiluvchi til birligi mavjud emas, bundan ko'rinadiki, mahsulot o'z xaridorini topishi uchun reklama matnidagi til birliklari eng muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

To'y oshi bilan bog'liq reklama matnimizda ikkinchi matnning afzal ko'rilishi undagi qisqalik va aniqlikdir. Eng mashhur reklamashunoslardan biri Klod Xopkins “Ilmiy reklama” asarida “Qisqa yoz, odamlar vaqtini tejsan” deb yozgan. Bu so'zlarning isbotini yuqoridagi tadqiqotimizda ham ko'rishimiz mumkin.

Reklama zamon talabiga aylanib borayotgan bir vaqtda, uning til xususiyatlarini tahlil qilish, undagi til birliklarining qo'llanishiga diqqat qilish, tadbirkor uchun xaridorlarining ortishiga, mahsulotini ommaga tanitishiga va shu orqali daromadini oshirishiga sabab bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdusaidov S. Gazeta janrlarining tili va uslubi. - Samarkand, 2001.
2. Botirova M. Jahon tilshunosligi va turkologiyada relama tadqiqiga oid ishlar tahlili// Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3-iyun,2023-yil.
3. <http://lex.uz//docs/-6052631>. 10-dekabr, 2023-yil. Soat 10:30.

4. Muxamedjonova.S. Reklamadagi ma'no hosil qiluvchi arxetip va belgilarni madaniyatshunoslik konsepsiyasi doirasida tahlili. Ta'lim, fan va innovatsiya, 2015.
5. Solijonov.M. Reklama matnlarida turg'un birikmalarning lingvistik xususiyatlari, Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies (CARJIS). Mart, 2022-yil.
6. Shamsiyeva.M. Reklama matnining psixolingvistik xususiyatlari. Metodist – I. – Toshkent, 2017.
7. Qizi Xomidova, M. F. (2019). Intertextuality and literary translation. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(6), 309-311.
8. Qizi, X. M. F., & Tursunova, L. (2022, December). intertextuality and its sources in the creation of muhammad yusuf. in *international scientific conferences with higher educational institutions* (Vol. 1, No. 23.12, pp. 41-50).

UO'K 82.0

TOG'AY MURODNING "OT KISHNAGAN OQSHOM" ASARIDA BADIY TASVIRNING FONOSTILISTIK XUSUSIYATLARI

N.R.Qurbonova, PhD, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Z.R.Babajanova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy asar mazmuni va badiiyligini oshirishga hissa qo'shgan fonostilistik xususiyatlar O'zbekiston xalq yozuvchisi Tog'ay Murodning "Ot kishnagan oqshom" qissada tahlil qilinadi hamda fonetik stilistikaning emotsional ekspressiv jihatlarini to'g'risida fikr-mulohazalar bayon etiladi va alliteratsiya, assonans va giminatsiya haqida nazariy jihatdan ma'lumotlar berilgan va misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: alliteratsiya, assonans, tovushlar uyg'unligi, millat ruhi, so'z jozibasi, falsafiy qarashlar, emotsional ifoda, ekspressiv xususiyatlar, xalq tili

Аннотация. В этой статье анализируются фоностилистические особенности, способствовавшие повышению содержания и художественности художественного произведения, в рассказе "Вечер коня" народного писателя Узбекистана Тогай Мурода, а также даются отзывы об эмоционально-экспрессивных аспектах фонетической стилистики и об аллитерации, ассонансе и геминии даны теоретические сведения и приведены примеры.

Ключевые слова: аллитерация, ассонанс, гармония звуков, дух нации, обаяние слова, философские взгляды, эмоциональное выражение, выразительные черты, народный язык

Abstract. This article analyzes the phonostylistic features that contributed to increasing the content and artistry of the work of art in the story "The Evening of the Horse" by the people's writer of Uzbekistan Togay Murod, and also provides feedback on the emotional and expressive aspects of phonetic stylistics and theoretical information and examples are given about alliteration, assonance and gemination.

Keywords: alliteration, assonance, harmony of sounds, spirit of the nation, charm of the word, philosophical views, emotional expression, expressive features, folk language

Kirish. Inson "so'z" ma'nolarini tovushlar va ularning talaffuzi orqali anglaydi. Shu sabab nutq tovushlari boshqa barcha til birliklari singari ular uchun nafaqat fikrlarini bayon etish, balki his-tuyg'u va ruhiy holatlarini ham ifoda etishning beqiyos vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, badiiy uslubda fonetik hodisalar nutqning ta'sirchan, aniq, to'g'ri ifodalanishini, emotsional hamda jozibali bo'lishini ta'minlaydi.

Tildagi barcha yaruslarning tub mohiyati ulaming o'zaro integratsiyasi jarayonida ko'rinadi. Fonetika bilan stilistikaning ham uzviy bog'liqligi orqali fonetik birliklarning cheksiz imkoniyatlari aks etadi. E.Qilichevning fikricha: "So'z, ibora va so'z formalari singari so'zdagi tovushlarda ham ma'lum stilistik bo'yoq ifodalanadi. Nutq tovushlaridagi emotsionallik, ta'sirchanlik, talaffuzdagi jarangdorlik, eshitishdagi yoqimlilik, ularning badiiy qo'llanish qoidalari, estetik roli fonetik stilistikaning o'rganish ob'yektini belgilaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tinglovchi ham ma'noni tovushlar yordamida qabul qiladi. Shuning uchun so'z tarkibidagi biror tovushning talaffuzda o'zgarishi (cho'ziq aytilishi, almashtirib qo'llanishi, tushirib qoldirilishi, qavatlanishi) ma'noga ham ta'sir qiladi. Bunday hollarda so'zning denotativ ma'nosi o'zgarmay, faqat konnotativ ma'nosi o'zgaradi." [2,88]. Ushbu fikrlar tasdig'ini yunon faylasufi Arastu asarlarida ham kuzatish mumkin: "Ifodaning aniq, ravshan va ajoyib bo'lishini

ta'minlashda uzaygan, qisqargan va o'zgargan so'zlar ham samarali ta'sir qiladi." [2,57]. Ushbu fikrlar asosida shuni aytish mumkinki, tovushlarning chinakam ta'sirchan, mo'jizaviy xususiyatlarini, ayniqsa, nutqda ko'proq kuzatish mumkin.

Tilshunos olim A.Abdullayev tasnifiga ko'ra, fonetik usul bilan ma'no kuchaytirishning quyidagi ko'rinishlari mavjudligini ko'rish mumkin:

- 1)unlini kuchli talaffuz qilish(zarb urg'u);
- 2)unlini cho'zish(kvantitativ urg'u);
- 3)undoshni qavatlash(geminatsiya) [3,9].

Har bir so'zda tovush va ma'no uyg'un bo'lsa, ijodkor o'ylagan maqsadiga erisha oladi. Zotan, tovushlar vositasida ham har qanday his-kechinmalarni ifoda etish mumkin. E. Bagritskiy: "Asarning har bir harfi organizmdagi hujayraga o'xshaydi va u doimo harakatda. Asarda o'lik hujayralar bo'lmaydi", desa, S. Marshak: "Asarda nafaqat har bir so'zga, balki har bir tovush, har bir unli, har bir undoshga ma'no yuklatiladi", deydi.[4,81].Tovushlarning qo'shimcha ma'no ifodalashi esa ularning konnotativ vazifasi asosida yuzaga chiqadi.

Adabiyotshunoslik va tilshunoslik bo'yicha yozilgan ayrim manbalarda ham tovush takroriga asoslangan alliteratsiya hodisasi muhim ahamiyatga ega. Biz quyidagi "O'tgan kunlar " ingliz tili tarjimasida "t" tovushi bilan alliteratsiya hodisasini ko'rishimiz mumkin. *"town crier proclaimed that Otabek and Qutidor were due to be hanged for treason"*

Alliteratsiya (lot. "litera" so'zidan olingan.) nutqdagi har bir qatordagi bir xil undosh tovushlarning takror ishlatilishi, ya'ni nutqda tovushlarning mos kelishi.[4,12]. U takrorning bir ko'rinishi bo'lib, so'zlar yoki bo'g'inlar boshida, oxirida bir xil undosh tovushlarning uyg'un holda qo'llanishi asosida asarga beqiyos ohangdorlik,baxsh etadi. Sharq asarlarida betakror baxsh etuvchi vosita sifatida keng qo'llangan ushbu hodisa adabiyotda "tavze" (ar. taqsim qilmoq, joylashtirmoq san'ati deb yuritilgan. [4,50].

Alliteratsiyaning sof(to'liq) shaklini Tog'ay Murodning asarlarida, qissalarida, hikoyalarida kuzatish mumkin. Ular yozuvchi ijodiga musiqaning betakror kuyidek joziba, o'zgacha ruh, ohanrabolik, ta'sirchanlik baxsh etadi. Jumladan yozuvchining " Ot kishngan oqshom" qissasida. Qissa muallifning shunday satrlarida alliteratsiyaga misollar ko'rish mumkin:" Tuyoq tovushlari bir maqomda tikilladi: tik-tik-tik..."[1,113] Qo'shimcha qilib quyidagi satrlarni alliteratsiya misol qilib olish mumkin. "**Chil** yo'lini **chap** solib-**chap** solib **chopdi**. **Chag'ir chekkagir Chilga** yaqin-da borolmadi. **Chekagir** armonda qoldi."[1,134]. "**Otlar** oldinimni **oldi**. Birodarlar, yolg'iz otning **changi chiqmaydi, changi chiqsa**-da, dong'i **chiqmaydi!**" [1,135] va shu kabi ko'plab alliteratsiyaga oid misollarni qissada kuzatishimiz mumkin. Ushbu misolda biz alliteratsiyaning so'zlarni ravonlik bilan hamda har bir so'zning ohangligini vujudga keltiradi. Quyidagi keltirilgan parchalarda biz biz yozuvchi qahramon Ziyodullaning otiga berilgan rangdor, chiroyli shuningdek betakror tariflab bergan. Ayniqsa adib otlar obrazini shu qadar mehr bilan ishonarli hamda jonli ifodalab tasvirlab berganki kitobxonda otlarga bo'lgan ishtiyoq ortadi.

Assonans gaplardagi bir-biriga yaqin unli tovushlarning ohangdoshligi bo'lib, "Tilshunoslik terminlari izohli lug'ati"da (frans.assonance-ohangdoshlik) "aynan yoki yaqin unlilarning takrorlanishi natijasida yuzaga keladigan ohangdoshlik", deb beriladi.[4,19]. Unlilar takrori nutqda, asosan, a-o, u-o' yoki i-e tovushlarining uyg'unligi asosida yuzaga kelishi ko'proq kuzatiladi. Muallif unlilar takrorini shunchaki oddiy so'zlardagina qo'llamaydi, balki barchani hayajonga soladigan mashhur shaxslar, joylar nomlarida ham keltiradiki, tinglovchi beixtiyor asar voqealari, qahramon qismatida yashay boshlaydi:

Yozuvchining Ziyodulla Momosuluvga uylanayotgan paytida ifodalangan so'zlari inson ta'nasini larzaga keliradi.

"— Aytib qo'yinglar, men hali ot olib, ko'pkari chopaman! — dedim. Momosuluv nozqilib-qilib, oxiri ko'ndi! To'y-tomosha bo'ldi. U **mastona-mastona** qadam qo'yib, chimildiqqa kelin bo'lib kirdi. Men **mardona-mardona** odim qo'yib, kuyov bo'lib kirdim. Momosuluvga ko'rgan tushimni aytib berdim."[1,104-105.] Qissaning quyidagi satrlarida Ziyodulla chavandozning muxbir bilan suhbatida dotondan bir parcha keltirilganda to'rtligi assonansga to'liq misol bo'lishi mumkin.

Boli boli **boling** bor.

Ming tumorli **noring** bor,

Jasadingga qarayman

Chopadigan **holing** bor

quyidagi keltirilgan satrda yozuvchi otiga nisbatan mehri balandligini ko'rishimiz mumkin. Chunki voqealar rivoji Ziyodulla chavandozning ot sotib olishi bilan davom etadi va shuni qo'shimcha qilib aytish joizki uning Tarlon deb nomlangan oti qahramonning hayot mazmunini yanada rang baranglikka undaydi.

Yana qo'shimcha qilib shuni ta'kidlash joizki quyidagi to'rtlik ham assonansga yaqqol misol bo'lishi mumkin.

Otlarni boqsang **qashib** boq,

Olisdan suvini **tashib** boq,

Sira uzmagin yemini,

Yemini yemiga **qo'shib** boq. [1,111]

Ushbu to'rtlikda Ziyodulla chavandoz otlarni boqishda o'zgacha mehr bilan va otlarga beradigan ozuqasini ayamay aksincha oshig'i bilan qarashni afzal ko'radi. Va ushbu holatda biz so'zlarning ohangdorligini a va i harflarning takrorlanishi bilan ko'rish mumkin.

Giminatsiya-ikkita bir xil undoshning so'z tarkibida qavatlanishi. [4,143]. Unlini kuchli talaffuz qilish bilan ma'noni kuchaytirib ifoda etish nutqda eng keng qo'llanuvchi fonetik usullardan biridir. Bir bo'g'inli so'zlarda unlini kuchli talaffuz qilish(zarb urg'usi) bilan ma'noni kuchaytirishga erishish mumkin. Biroq ko'p bo'g'inli so'zlarda bunday imkon biroz chegaralangan bo'ladi. Unlining kuchli talaffuz qilinishiga undoshni qavatlash orqali erishish mumkin. Qo'sh undosh oldida qo'llangan unlining cho'ziq talaffuz qilinishi ma'noni ham kuchaytirib beradi. Professor A. G'ulomov qo'sh undoshlarning ma'noni kuchaytirish(geminatsiya) talabi bilan yuzaga kelganini va bora-bora qo'sh undoshlikning ekspressiv ma'nosi yo'qolib, oddiy holga kelib qolganini aytadi. [3,11]. Biroq ijodkorlar ushbu fonetik usuldan hozir ham ta'sirchanlikni oshirish, turli ma'nolar qo'shish yoki ma'noni kuchaytirish maqsadida stilistik vosita sifatida foydalanadilar. Yozuvchi Tog'ay Murodning ushbu qissasida tovushlar qo'shoqlanishi usulini lirik qahramonning dushmanga nafrati, g'azabini ifoda etish, ma'noni kuchaytirish uchun qo'llaydi:

Misol tariqasida Ziyodullaning onasi bolan bo'lgan suhbatini keltirishimiz mumkin.

Onamiz norozi bo'ldi. Beti burishib-burishib og'rindi. Labini burib ming'illadi:
— Otim nimam... otdan mashina yaxshi... — dedi.

— Mashinam nimam? Oti borning — qanoti bor, — dedim.

— Otga yemish qani...

— Yemish? Xudo har jonivorni o'z rizqi ro'zi bilan yaratadi. Ot bitdi — qanot bitdi. Yemish topiladi. Birodarlar, mashina deganlari temir! Joni yo'q! Joni yo'q temir odamga el bo'lmaydi! Temirning yuragi yo'q-da! Ot odamga el bo'ladi. Boisi, otning joni bor, yuragi bor-da! El menga-da burnini jiyirib qaradi, otimgada burnini jiyirib qaradi. El, og'zini ushlab kuldi, piq-piq kuldi, qo'li bilan ko'rsatib kuldi, pana-panalarda kuldi.

Bildim, el, Ziyodulla kal, otangni ko'rdim — ahmadi forig', onangni ko'rdim — tovonni yoriq, ko'rpangga qarab oyoq uzat, dedi. O'zing bir sag'ir bo'lsang, senga kim qo'yibdi otni, dedi. Yana tag'in kal bo'lsang, kalga otim nimam, dedi. Kalga eshak ham bo'ladi, dedi. Birodarlar, el shunday! El og'ziga elak tutib bo'lmaydi! Odamzot shunday! Bor bo'lsa, ko'rolmaydi, yo'q bo'lsa, berolmaydi!

Shunday ekan, odam bo'laman desangiz, el og'ziga e'tibor bermang! Odam bo'laman desangiz, el gapiga parvo qilmang! Ammo beparvo-da bo'lmang! Asar davomida bosh qahramon turli xil adolatsizliklarga uchraydi bu esa asardagi sujet qismlaridan biri bo'lmish tugunni yuzaga keltiradi. Asar so'ngida esa chavandozning boshiga kulfat tushgan kechasi yonida faqatgina oti Tarlon bo'ladi. Asar shunday holatda tugaydi. Ziyodulla chavandoz o'zining Tarlonini aka ukalaridek qadrlaydi. "Ayo Tarlon, sen mening akamsan. Uka desa degulik mendayin ukang bor, aka desa degulik sendayin akam bor, nima g'amim bor? Ayo Tarlon, sen mening birodarimsan. Mening birodarim sensan. Ayo Tarlon, sen mening birodarimsan, qiyomatlik birodarim" deb aytadi. Tarlon ham bunga

javoban vafodorligi bilan chavandozning mehrini qozongan edi. Qissada ba'zi bir insonlarda bo'lmagan vafodorlik Tarlonda jam bo'lgan edi. Asarning esa "Ot kishnagan oqshom" deb nomlanishiga bosh obrazning boshiga kulfat tushgan kechasi faqat faqatgina Tarlon achchiq-achchiq kishnagani bilan bog'liq deb o'ylayman.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, mahoratli ijodkor har qanday til birligini ulkan ma'no ifoda etish vositasi sifatida uzukka qo'yilgan olmosdek tovlantira oladi. Tog'ay Murod ham alliteratsiyadan asar jozibasini oshirish, matnni o'quvchining yodida saqlanishini osonlashtirish, obrazlilikni ta'minlash uchun qo'llagan bo'lsa, bir xil yoki bir-biriga yaqin unlilarning qatorlar, bo'g'inlar yoki so'zlar boshida ohangdosh bo'lib, takror qo'llanishi asosida undoshlar takrori singari asarning badiiyligini oshirish, nutqning nafis, yoqimli, jarangdor bo'lishiga erishadi. Muallif :Birodarlar, bo'z ot qanday bo'ladi? Surpday oppoq bo'ladi! Bordi-yu, ajdodida bo'lsa, to'qqizga to'lganda tarlon bo'ladi. To'qqiz yoshida bo'zning badanida xolday-xolday qora donalar paydo bo'ladi. Shundan boshlab u bo'z emas, Tarlon ot bo'ladi. kabi ayrim tovush o'zgarishi va qisqargan shaklda qo'llangan poetik arxaik so'zlarni qo'llash orqali qissalariga ajoyib ohangdorlik, badiiylilik, musiqiylilik va ta'sirchanlik baxsh etadi. Albatta shuni aytish joizki yozuvchi o'z qissasida turli afsona, hikoyalarni ham ko'rish mumkin. Bu esa xalqona asar ekanligi, barcha uchun tushunarli bo'lgan so'z va iboralarni qo'llaganligini yana bir bor isbotlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. T. Murod "Ot kishnagan oqshom" Toshkent- Sharq nashriyoti 1994
2. Arastu. Poetika. Axloqi kabir. Ritorika. Toshkent. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2018.
3. Abdullayev A. O'zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi. Toshkent: Fan. 1983.
4. Alponova Sh. Inson ruhiyatini aks ettirishda fonetik vositalarning o'rni. O'zbek tili va adabiyoti. Toshkent: Fan. 2009, № 4.
5. Istamovna A. N. Eternal Life of Heroes of Uzbek and English Epics //Middle European Scientific Bulletin. - 2021. - T. 10. - №. 1.
6. KN Rozikovna. Mark Twain is a prominent representative of American literature. Current research Journal of philological sciences Volume 3, Issue 05. 2022 p.69-73
7. Normatov U. Kechmishdan qolgan armonlar. "Xalq so'zi" gazetasi, 16-iyul, 1993-yil.
8. Qilichev E. O'zbek tilining praktik stilistikasi. Toshkent - O'qituvchi. -1985.
9. Solijonov Y. Erkinlikning ilk qaldirg'ochi. „O'zbekiston adabiyot va san'at“ gazetasi, 5-avgust 1994-yil.
10. Said Ahmad. Tog'ay Murod qo'shiqlari. Kitob: Said Ahmad. Tanlangan asarlar. 3-jild, T.: „Sharq“, 2000, 238–242 betlar.

UO'K 82.09 (092)

MUSHOHADAGA CHORLOVCHI ASAR

B.B.Rahimova, dots., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada taniqli shoir, tarjimon, publitsist Matnazar Abdulhakimning "Ko'chki" dostoni misolida shoirning umr mazmuni, Odam va Olam munosabati, hayot mohiyati haqidagi qarashlari tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: doston, lirik qahramon, falsafiy-intellektual mavzu, inson mohiyati, umr mazmuni, badiiy mahorat, ramziylik, obraz, adabiy jarayon.

Аннотация. В данной статье на примере эпоса "Кучки" исследуются взгляды известного поэта, переводчика, публициста Матназара Абдулхакима на смысл жизни, взаимосвязь Человека и вселенной, сущность жизни.

Ключевые слова: эпос, лирический герой, философско-интеллектуальная тема, человеческая сущность, смысл жизни, художественное мастерство, символика, образ, литературный процесс.

Abstract. In this article, the famous poet, translator, publicist Matnazar Abdulhakim's views on the meaning of life, the relationship between Man and the Universe, and the essence of life are studied on the example of the epic "Kochki".

Key words: epic, lyrical hero, philosophical-intellectual theme, human essence, meaning of life, artistic skill, symbolism, image, literary process.

Matnazar Abdulhakim (1948-2010) zamonaviy o'zbek adabiyotining yorqin namoyandalaridan biri bo'lib, donishmand shoir, zukko publitsist, mohir tarjimon sifatida keng tanildi. Shoir boy adabiy merosining salmoqli qismini she'riyat tashkil qiladi. Ijodkor she'riyatning turli janrlarida samarali ijod qildi: g'azal, muhammas, to'rtliklar, sonet, ballada, doston va hokazo. Shoir ijodi, ayniqsa, istiqlol yillarida juda samarali bo'ldi. Uning asarlari adabiyotshunoslar, ustoz ijodkorlar tomonidan yuksak baholandi. Abdulla Oripov, H.Abdullayev, O'tkir Rahmat, Shuhrat Rizayev, O'rozboy Abdurahmonov, Go'zal Begim, Sultonmurod Olim, Madrahim Safarboev, Q.Salayev, Sh.Matkarimov, H.G'ayipova kabi olimlar, ijodkorlar, tadqiqotchilarning xotira va maqolalarida shoir ijodi xususida iliq fikrlar bildiriladi, asarlari tahlil etildi.

Matnazar Abdulhakim she'riyati xususida qator maqola va tadqiqotlar qilgan adabiyotshunos olim H.Abdullayev shoir lirikasiga yuqori baho berib, "Matnazar Abdulhakim hozirgi dostonchiligimizni ham yangi mazmun va shakl jihatdan boyitdi. Uning "Ko'prik", "Ko'chki" va "Javzo arafasi" asarlari shu janrning falsafiy-ruhiy olamlarda kashf etilgan namunalaridir. Ularni hayot falsafasining, shoir badiiy va intellektual qarashlarining tarovatli ifodasi deyish mumkin", - deya to'g'ri ta'kidlagan edi [1: 68]. Ko'rinadiki, falsafiy mushohadakorlik, ramziy-majoziy tasvir uyg'unligi Matnazar Abdulhakim lirikasining asosiy jihatlaridan biri sanaladi. Ma'lumki, har bir insonning o'z falsafasi, tafakkur olami, hayotni anglash yo'sini bor. U dunyoni o'z-o'zicha teran anglash va kashf etishi bilan buyuk. Azal-azaldan adabiyotning bosh obyekti bo'lgan insonni butun murakkabliklari bilan tasvirlash, uning hayot falsafasi, umr mazmuni mohiyatini o'rganish asosiy vazifalardan biri sanalgan. Matnazar Abdulhakim she'riyatini boyitgan mavzulardan biri ham aynan shu mavzuni asarlarida chuqur yoritishga intilishidir. Shoirning Abu Mansur as-Saolibiyning "Yatimat ad-dahr" asari ohanglarida bitilgan "Ko'chki" dostoni falsafiy-intellektual, axloqiy-ta'limiy mavzuda yozilgan go'zal asar sanaladi va kitobxonni hayot va umr mohiyati haqida mushohada yuritishga chorlaydi.

As-Saolibiyning "Yatimat ad-dahr" ("Asr ahlining fozillari haqida zamonasining durdonasi") asari muallif nomini dunyoga tanitgan asar hisoblanadi. Mazkur asar muallifi Abu Mansur Abdulmalik ibn Muhammad ibn Ismoil as Saolibiy (961 - Nishopur - 1038) - yozuvchi, adabiyotshunos, tilshunos va tarixchi olim. Arabiston, Iroq, Ispaniya, Xuroson va Movarounnahr bo'ylab sayohat qilgan. 992-yilda Buxoroga, so'ng Xorazmga kelgan. Xorazmshoh Abul Abbos Ma'mun (hukmronlik davri: 1009-1017) saroyida xizmat qilgan, unga atab asarlar yozgan. Saolibiyning "Yatimat ad-dahr fi mahosin ahl al asr" ("Asr ahlining fozillari haqida zamonasining durdonasi") tazkirasi mashhur bo'lib, u o'sha davrdagi Movarounnahr, Xorazm, Xuroson va arab adabiyoti haqidagi noyob manbadir. Asarning ilk nusxasi 994-1000-yillarda yozilgan bo'lib, muallif 1011-1017-yillarda uni qayta ishlab to'ldirgan va xorazmshoh Abul Abbos Ma'munga taqdim etgan. Tazkira muqaddima va 4 qism (40 bob)dan iborat bo'lib, unda 10-asr hamda 11-asr boshlarida arab tilida ijod qilgan movarounnahrlik va bir qancha xurosonlik shoirlar hayoti hamda ijodi yoritilgan. "Tatimmat al-Yatima" ("Yagona durdonaga qo'shimcha", 1032-1038) asarida esa "Yatimat ad-dahr" ga kirmay qolgan yoki keyinchalik tanilgan yana 209 shoir (ulardan 104 nafari Movarounnahr va Xurosondan) haqida ma'lumot berilgan. Demak, Saolibiyning bu asari X va XI asr birinchi yarmida Movarounnahr va Xurosonda yashab ijod etgan va ko'pchiligi hozirgacha adabiyotimizda ma'lum bo'lmagan 124 nafar arabiynavis shoirlar haqida bebaho ma'lumotlar, ularning she'riy va nasriy asarlaridan parchalar berilgan bo'lib, o'sha davr arab tilida yaratilgan adabiyotni o'rganishda yagona manba hisoblanadi. Bu asardagi hayot va umr mazmuni haqidagi go'zal qissalar, tarix qoldirgan durdonalar Matnazar Abdulhakimni donishmandlikka yo'g'rilgan hayot haqiqati haqidagi "Ko'chki" dostonini yozishga da'vat qildi va shoir bu asarni "Yatimat at-dahr" asari ohanglaridagi turkum deb atadi.

Ma'lumki, inson obrazi va uning mohiyatini, ichki va tashqi dunyosini yoritish, ruhiyatini bilishga intilish adabiyotning bosh maqsadidir. Ayniqsa, mustaqillik yillarida inson mohiyatini yoritishga, uning ichki dunyosini o'rganishga bo'lgan qiziqish kuchaydi. Inson ongi yoritishgan lahzalardan buyon olam va odam haqidagi haqiqatlarni izlaydi. Aslida inson umrining mazmuni ham shunda. Inson azal-azaldan o'z qalbi, ruhiy olami, imkoniyatini anglashga tirishadi. Hissiy, aqliy bilish, jonli mushohada qobiliyati narsa va hodisalar, voqelikning mohiyati, sabab va oqibatlarini

chuqur idrok etishda asosiy mayoqdir. Shuning uchun ham inson o'z falsafasi bilan tirikdir. U dunyoni o'z-o'zicha teran anglash va kashf etish bilan buyukdir. Bunda u yaqinlariga suyanishi esa o'zidagi fikr-kechinmalarning bo'yoqdorligini oshiradi. Shoirning "Ko'chki" dostonini inson mohiyati va hayot qadri falsafasining badiiy in'ikosi deyish mumkin. Unda 81 ta sakkizlik mavjud bo'lib, barcha mavzular ushbu umuminsoniy g'oyaning turli qirralarini badiiy-intellektual mezonlar talqinlari asosida yoritishga qaratilgan. Dostonning muqaddima qismida shoir o'zini bu asarni yozishga ruhlantirgan Saolibiyga chuqur hurmat bilan murojaat qiladi:

Seni o'qib nidolar topdim,
O'zimdan ko'p xatolar topdim.
Alangali qo'shiqlarimga
Xayolimdan sadolar topdim.
Ming tulkini tilkalagan sher,
Yuragimdir senga tolib uy...
Assalomu alaykum, hazrat
Abu Mansur as-Saolibiy [2: 102].

Sakkiz bandlik mudaqqimadan so'ng Matnazar Abdulhakim o'z hayotiy tajribalari, Olam va Odamni kuzatish asnosidagi falsafiy-estetik qarashlarini sakkiz misralik bandlarda bayon qiladi. Zero, Matnazar Abdulhakimni "donishmand shoir" deya e'tirof qilinishi qanchalik haqqoniy ekanligi dostonidagi fikrlar quyuqligi va mazmun salmog'i bilan ham belgilanadi. "Uning yozganlarini axtarib topib o'qiydigan ixlosmand kitobxonga aylangan" O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripov shunday e'tirof etadi: "Bir uchrashuvda Matnazar Abdulhakim ham she'rlaridan o'qidi. Undan yana she'r o'qishni so'radik. Chunki u she'rlar ilohiy kitobimiz Qur'onda talab qilinganidek hikmat" edi" [4: 63] Qahramon shoirning bu yuksak bahosi Matnazar Abdulhakimning ham aruz, ham barmoq vaznlaridagi she'rlariga va aynan "Ko'chki" dostoniga ham daxldor bo'lsa ajab emas. Bu o'rinda shoir manzumalardagi salmoqdor poetik ma'no (mazmun) va formal-struktural ko'rinish (shakl) o'rtasidagi dialektik muvozanat nazarda tutilgan.

"Ko'chki" dostonida Matnazar Abdulhakim, asosan, sakkizliklardan ko'proq foydalangan. Ularning yuzaga kelishi ikki holatda yorqin ko'rinadi:

- 1) sakkiz misraning o'zaro bir butunligi tarzida birikuvi ko'rinishida;
- 2) ikki to'rtlikning shaklan alohida, lekin bir mazmunni ifodalashga qaratilgan yaxlit sakkizliklar tarzida.

Bulardan har birining o'ziga xos jihatlari mavjud. Jumladan, sakkizliklar asosan 9-11 hijoli ikki, uch turoqli misralar bo'lib, falsafiy-ijtimoiy, intellektual fikrlar ustuvordir. Bularga "Ko'chki" dostonida keng o'rin berilgan.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, sakkizliklarga xos mushtarak xususiyat – ularda falsafiy-ma'naviy mushohadakorlik, yuksak badiiylik va mental (aqliy-ruhiy) tasavvur uyg'unligining yetakchilik qilishidir. Darhaqiqat, "falsafiy timsolli obrazlilik badiiy tafakkurning o'ziga xos mustaqil ko'rinishi....o'zining hikmatli, dono, ibratli ma'nodorligiga ko'ra insoniyat madaniyati tarixini bezab keladi" [5: 21]. Binobarin, mustaqillik davri o'zbek she'riyati, jumladan, Matnazar Abdulhakim sakkizliklari ham ana shu maqsadga qaratilgani bilan ahamiyatlidir.

Shoirning "Ko'chki" dostonida 81 ta sakkizlik mavjud bo'lib, barcha mavzular ushbu umuminsoniy g'oyaning turli qirralarini badiiy-intellektual mezonlar talqinlari asosida yoritishga qaratilgan. Quyidagi sakkizlikda o'qiymiz:

Menga birov yaxshilik qildi.
Bilmay qoldim – kim ul, xudoyim.
Qaysi Hotam, qaysi javonmard.
Qanday g'aniy. Qanday fidoyi.
Ikki kunki, xudoyim, mana
Yuragim g'ash, ruhim bulutdir,
Mendan kimki yaxshilik ko'rsa
Endi menga barin unuttir [3: 84].

Misralar ketma-ketligiga asoslangan ushbu sakkizlikda o'zgalarga beminnat ezgulik qilgan shaxs kamtarligi, samimiyligi ulug'lanadi. Bu g'oya ifodasi ikkala to'rtlikning yagona shaklini taqozo qilgan. Chunki dastlabki ikki misra juftligida ko'zlangan fikr tugal bo'lmay, uning davomiga zarurat tug'dirgan. Shu bois asosiy poetik ma'no sakkizlik yaxlitligida o'z ifodasini topgan. Banddagi badiiylik unsurlari fikr va ifoda ta'sirini yuzaga keltirgan. Jumladan, yaxshilik tushunchasining ilohiy ne'mat ekanligi "xudoyim" so'zining takrori orqali izohlansa, "Hotam" ismida talmeh san'ati, "qanday" so'zi takrorida urg'ulangan ta'kid, "bulutdir" so'zida istioraviy ko'chim, "g'aniy" va "fidoyi" kalomlarida yaqin ma'nodoshlik namoyondir. Fikr mohiyati mujassamlashgan yakuniy ikki misrada esa Hadisi shariflardagi "birovga yaxshiligingni unut, birovning yaxshiligini unutma" hikmatining ta'siri ravshanlashgan. Insonlardagi yaxshi-yomon jihatlarni tahlil qilar ekan, o'zining ham gunohlari ko'pligini, shu misoli bir hayvonga aylanayotgan insonlarni to'xtatib qolishga kuchi yetmasligidan, tevarakdagi insonlarning beg'amligidan g'amga botadi. Ba'zan shoir nobop illatlar bilan xastalangan asrdan bezib, bir zum sirli uyquga cho'mishni, insonning oydin istiqloq asri boshlangunga qadar barcha dog'lardan chetda osoyish topishni ixtiyor qiladi, ammo insonning qismati, umrining mohiyati harakat va kurashda ekanligini, shularsiz inson shunchaki bir maxluqqa aylanib qolishini ham unutmaydi. Shundayligiga qaramasdan shoir o'zining gunohiga yaratgandan jazo so'raydi:

Ko'p og'irdir mening gunohim,
Yo'q beparvo qayrilib ketma.
Afv etib sen mening jonimga
Ko'p ayovsiz bir zulm etma.
Milsiz ayb etdim qoshingda
Buzib qo'yib yurak ahdini.
Muyassar qil endi boshimga
Qattiq jazo tortmoq baxtini.

Yana shu narsa a'yon bo'ladiki, umrimiz bizga uzundek tuyuladi, aynan taqdir tomonidan bizga ajratilgan vaqtning "qo'li"da omonat garovdamiz. Ma'nan o'ziga xos tutqunlarmiz. Bizga berilgan hayot shunchaki tuhfa bo'lib qolmasdan, bir kunmas bir kun hisobi so'raladigan arg'umondir. Demak, inson har ikkala hayotni ham ya'ni yer yuzidagi hayotni ham, inson hayotidan keyingi oxirat hayotini ham bir-biridan ayricha tasavvur qilmasdan, har ikkala hayotni ham bir-birining uzviy davomi deb anglab ma'naviy faoliyatda bo'lsa, ayni muddao shudir. Shoir dostonni yozar ekan, uning har bir bandida kitobxonga inson mohiyatini, hayot qadrini tushuntirishga intiladi.

Yaxshilik, ezgulik inson ma'naviy olamini ko'rsatuvchi, umrini bezaydigan, sayqal beradigan hislatdir. Shoir ijodida, xususan, "Ko'chki" dostonida ham ana shu tuyg'u ulug'lanadi, yovuzlik qoralanadi. Zero, ezgulik va yovuzlik hamisha yonma- yon yuradi. Ko'pincha hayotda yaxshilikka yomonlik qaytishini, "dildan ezgulik qil"ganning "dili yaro" bo'lishi mumkinligi shoir yuragini o'rtaydi. Shoir go'zal o'xshatish orqali bu jarayonni chiroyli ifodalaydi:

Dildan ezgulik qilib eding,
Diling yaro bo'ldi, azizim.
Oq ko'nglingdan chiqqan niyat deb,
Yuzing qaro bo'ldi, azizim.
Bular tilin tiygan bo'lardi
Bo'lsa edi o'y-andishasi...
Nur sochaman deb dudga to'lgan,
Ey begunoh chiroq shishasi.

Xullas, dostonda insonning orzu-umidlari, yurak va aql munosabati, mehr va qahr, adolat, diyonat, kamtarlik va kibr kabi tuyg'ular haqida mushohada yuritiladi. Matnazar Abdulhakimning intellektual mushohadaga boy talqinlari doston mazmun-mohiyatini yanada oshirishga xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаев Х. Бадий сўз фйзи. –Тошкент, 2009. Б. 65-68.
2. Матназар Абдулҳаким. Танланган асарлар. 1 жилд. –Тошкент. F.Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2017. Б.102.
3. Матназар Абдулҳаким. Жавзо ташрифи. Сайланма. –Тошкент. Шарқ. 2008. Б.84.

4. Орипов А. Теран ижод // Матназар Абдулҳакимни эслаб. Мақолалар. Хотиралар. –Тошкент. LESSON PRESS.2017. Б.3.

5. Раҳимжонов Н. Мустиқиллик даври ўзбек шеърляти. –Тошкент. Фан. 2007. Б.21.

UDC 181.161

LINGUISTIC AND PRAGMATIC ASPECTS OF SEMANTIC DERIVATION

M.Rajabov, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqola lingvopragmatika va semantik ishlab chiqarishning kesishishini o'rganib, kontekstual omillar so'z ma'nolarining evolyutsiyasiga qanday ta'sir qilishini tushunish imkonini beradi. U metafora, metonimiya va pragmatik boyitish kabi semantik o'zgarishlar mexanizmlari va ularning til dinamikasini tushunishdagi ahamiyati bilan tanishadi. Tadqiqotda lingvistik shakllar va ularning semantik evolyutsiyani shakllantirishdagi pragmatik funksiyalari o'rtasidagi o'zaro ta'sirni o'rganish uchun korpus lingvistikasi va diskurs tahlilini o'z ichiga olgan turli metodologiyalardan foydalaniladi.

Kalit so'zlar: Lingvopragmatika, semantik derivatsiya, metafora, metonimiya, semantik kengayish, semantik torayish, til evolyutsiyasi.

Аннотация. Эта статья исследует пересечение лингвопрагматики и семантического производства, предоставляя понимание того, как контекстуальные факторы влияют на эволюцию значений слов. Она погружается в механизмы семантического изменения, такие как метафора, метонимия и прагматическое обогащение, и их значимость в понимании динамики языка. Исследование использует разнообразные методологии, включая корпусную лингвистику и анализ дискурса, для изучения взаимодействия между лингвистическими формами и их прагматическими функциями в формировании семантической эволюции.

Ключевые слова: лингвопрагматика, семантическая деривация, метафора, метонимия, семантическое расширение, семантическое сужение, эволюция языка.

Abstract. This article explores the intersection of linguopragmatics and semantic derivation, offering insights into how contextual factors influence the evolution of word meanings. It delves into the mechanisms of semantic change, such as metaphor, metonymy, and pragmatic enrichment, and their significance in understanding language dynamics. The study employs a variety of methodologies, including corpus linguistics and discourse analysis, to examine the interplay between linguistic forms and their pragmatic functions in shaping semantic evolution.

Keywords: Linguopragmatics, semantic derivation, metaphor, metonymy, semantic broadening, semantic narrowing, language evolution.

Introduction. The fusion of linguistics and pragmatics, known as linguopragmatics, delves into how contextual factors influence the interpretation of language, offering profound insights into human communication. A pivotal area within this discipline is the study of semantic derivation, which examines the dynamic processes by which words and phrases acquire new meanings over time. This phenomenon is not merely a linguistic curiosity but a window into the cognitive, social, and cultural forces that shape language evolution.

Semantic derivation encompasses a range of mechanisms, from metaphor and metonymy to broadening and narrowing of meanings, each playing a crucial role in the adaptive nature of language. The importance of understanding these processes extends beyond academic linguistics; it has practical implications for fields such as computational linguistics, lexicography, language teaching, and translation studies.

The study of semantic derivation from a linguopragmatic perspective offers a holistic view of language as a living entity, constantly evolving in response to changes in human thought, society, and technology. By examining how meanings shift and expand, linguists can gain insights into the underlying principles of language change and the intricate interplay between language form, function, and context.

Theoretical Background. The linguopragmatic approach to semantic derivation is grounded in several key theoretical frameworks that inform its principles and methodologies. Central among

these is Relevance Theory, which posits that human communication is guided by the pursuit of maximal relevance through the least cognitive effort. This theory is instrumental in understanding how new meanings are derived contextually and how inferential processes contribute to semantic change.

Another cornerstone is the theory of Pragmatic Enrichment, which explains how the meanings of words and sentences can be expanded or modified based on contextual information, leading to new or shifted meanings. This enrichment is a fundamental aspect of semantic derivation, showcasing the fluid boundary between literal and inferred meanings.

Additionally, Cognitive Semantics plays a vital role in the linguopragmatic study of semantic derivation. It emphasizes the concept of embodied cognition and the idea that semantic changes are rooted in human experience and the perceptual world. This perspective helps elucidate how metaphors and metonymies, as cognitive processes, drive the evolution of word meanings. These points provide a solid foundation for the theoretical background of the linguopragmatic approach to semantic derivation. Relevance Theory, Pragmatic Enrichment, and Cognitive Semantics each offer a unique lens through which to view the processes underlying semantic change. Together, they form a comprehensive framework for understanding how meanings evolve in response to cognitive, contextual, and experiential factors.

Methodology. The methodologies employed in the linguopragmatic study of semantic derivation are diverse, combining qualitative and quantitative approaches to capture the nuances of meaning change. Corpus linguistics is a primary tool, allowing researchers to analyze large datasets of natural language use to identify patterns of semantic shift over time. Through this method, linguists can trace the evolution of specific words and phrases, examining their frequency, contexts of use, and the emergence of new meanings. Discourse analysis is another critical methodology, focusing on the pragmatic aspects of language use in social interaction. This approach sheds light on how contextual factors and conversational dynamics contribute to semantic derivation, particularly in the case of pragmatic enrichment and inferential meaning-making.

Experimental pragmatics, involving controlled experiments to test hypotheses about language comprehension and use, provides insights into the cognitive processes underlying semantic change. These points provide a thorough overview of the methodologies used in studying semantic derivation from a linguopragmatic perspective. By combining corpus linguistics, discourse analysis, and experimental pragmatics, researchers can gain a comprehensive understanding of how meanings evolve and the factors influencing these changes. Each method offers unique insights into the process of semantic derivation, from identifying patterns in large language datasets to understanding the cognitive mechanisms behind meaning interpretation. This method helps clarify how individuals interpret ambiguous or novel uses of language, contributing to our understanding of semantic derivation from a cognitive perspective.

Case Studies. Illustrative case studies offer concrete examples of semantic derivation in action, showcasing the mechanisms and outcomes of this phenomenon across different languages and cultural contexts. One such example is the word "tweet," which expanded from a verb describing the sound birds make to a noun and verb related to posting on the social media platform Twitter. This case exemplifies semantic broadening and metaphorical extension driven by technological advances and cultural adoption.

Another example is the semantic shift of "awful" from meaning "inspiring wonder" to "very bad or unpleasant." This case of semantic narrowing and pejoration reflects changes in social attitudes and linguistic usage over time, highlighting the role of sociocultural factors in semantic derivation.

The study of "gay," which evolved from meaning "happy" to primarily denoting a sexual orientation, illustrates the complex interplay of social, cultural, and political forces in semantic change. Those are excellent additions to the case studies on semantic derivation. Each example highlights different aspects and drivers of semantic change, such as technological advancements, social attitudes, and cultural shifts. These case studies provide a comprehensive view of how words evolve over time and the various factors that influence their meanings. This case study underscores

the importance of considering extralinguistic factors in the linguopragmatic analysis of semantic derivation.

Conclusion. The linguopragmatic study of semantic derivation provides invaluable insights into the dynamic nature of language, revealing how words and meanings evolve in response to cognitive, social, and cultural influences. By examining the theoretical underpinnings, methodologies, and case studies of semantic derivation, this article highlights the intricate processes through which language adapts and changes over time.

Understanding these processes not only enriches our knowledge of linguistics but also informs practical applications in language teaching, translation, and technology. As language continues to evolve, the study of semantic derivation will remain a crucial area of research, shedding light on the fundamental mechanisms of communication and meaning-making.

REFERENCES:

1. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Harvard University Press.
2. Carston, R. (2002). *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Wiley-Blackwell.
3. De Saussure, F. (1916). *Course in General Linguistics* (C. Bally & A. Sechehaye, Eds.). McGraw-Hill Book Company.
4. Geeraerts, D. (2010). *Theories of Lexical Semantics*. Oxford University Press.
5. Grice, H. P. (1975). "Logic and Conversation." In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts* (pp. 41-58). Academic Press.
6. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
7. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
8. Sperber, D., & Wilson, D. (1986). *Relevance: Communication and Cognition*. Blackwell.
9. Traugott, E. C., & Dasher, R. B. (2002). *Regularities in Semantic Change*. Cambridge University Press.
10. Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical Investigations* (G. E. M. Anscombe, Trans.). Blackwell.
11. M.Rajabov.(2019) *Modern Methods in Teaching Foreign Languages*. Scope Academic House B&M Publishing.
12. M.Rajabov.(2024) *How To Teach Vocabulary In Pre-School And School*. JA Inkwell Publishing

UO'K 808.5

BOLALAR SHE'RIYATINING TADQIQIGA DOIR

A.M.Rasulova, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
G.V.Abdullayeva, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada o'zbek bolalar she'riyatining yuzaga kelishi, davrlashtirish masalasi, ushbu adabiyot yuzasidan muamolarning o'rganilishi kabi masalalar tadqiq etilgan. Tursunboy Adashboyev, Abdurahmon Akbar she'rlari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Bolalar adabiyoti, folklor, Rahmatulla Barakayev, Abdurahmon Akbar, Savol she'rlar.

Аннотация. В статье рассматриваются такие вопросы, как возникновение узбекской детской поэзии, вопрос периодизации, изучение проблем, связанных с этой литературой. К анализу были привлечены стихи Турсунбая Адашбаева, Абдурахмана Акбара.

Ключевые слова: Детская литература, фольклор, Рахматулла Баракаев, Абдурахман Акбар, вопрос стихи.

Abstract. The article explores issues such as the emergence of Uzbek children's poetry, the question of periodization, the study of problems on this literature. The poems of Tursunboy Adashbayev, Abdurahman Akbar were subjected to analysis.

Keywords: Children's literature, folklore, Rahmatulla Barakayev, Abdurahman Akbar, question poems.

O'zbek bolalar she'riyati tom ma'noda XX asr boshlarida yuzaga keldi, bolalar shoir va yozuvchilari tomonidan yaratilgan asarlar adabiyotimizga ulkan hissa qo'shdi. Bu davrga qadar bo'lgan vaqtda folklor namunalari va ma'lum ijodkorlarning asarlarida bolalar tarbiyasiga bog'liq jihatlar ham mavjud bo'lgan (bolalar qo'shiqlari, A.Navoiy, Gulxaniy asarlari kabi). Shu bilan birga bolalar adabiy tanqidchiligi ham yuzaga kela boshladi. M.Qo'shjonov, S.Mamajonov, U.Normatov, B.Imomov, S.Irisxo'jaeva kabi tanqidchilarning ayrim adabiy-tanqidiy maqola va to'plamlarida

bolalar adabiyoti muammolari xususida bahs yuritilgan.[1] Dastlab, bolalar adabiyotining tarbiyaviy jihatlariga e'tibor berildi. Ya'ni bolalar adabiyotining vazifasi sifatida didaktika birlamchi deb qaraldi. Keyinroq didaktika bilan bir qatorda ijobiy qahramon, satira va yumor, adreslilik masalalari atroflicha tadqiq etildi.

Bolalar adabiyotining xos xususiyatlarini yoritishga qaratilgan tadqiqotlar, shuningdek, munaqqidlar M.Qo'shjonov, U.Normatov, B.Imomovlarning izlanishlarida, asosan nasrdagi o'ziga xosliklarni va qisman she'riyatdagi ayrim yutuqlarni ko'rsatishga qaratilgan tadqiqotlar yuzaga keldi. S.Irisxo'jayeva, S.Ochil, Q.Qahramonov, M. Qurboniyozov, E.Ochilovlar esa bolalar she'riyati bo'yicha bir nechta maqolalar e'lon qilgan. Bolalar adabiyoti tadqiqotchisi va ijodkori R.Barakayev dastlab bolalar adabiy tanqidchiligidan ranjiydi. Bu fikrlarga Q.Qahramonov "Bir munozara bahonasida" maqolasida bolalar adabiyoti muammolari bo'yicha izlanayotgan mutaxassislar anchagina ekanligini aytib, o'z munosabatini bildiradi.[2] Bu borada R. Barakayevning izlanishlari alohida ahamiyatga ega.

R.Barakayev o'zbek bolalar adabiyotining eng dolzarb mavzularida ilmiy tadqiqotlar olib bordi. Olim mumtoz adiblarimiz ijodida bolalar tarbiyasiga oid didaktik qarashlar singdirilgan asarlarni o'rgandi. Jumladan, A.Navoiy asarlarining ma'rifiylik, tarbiyaviylik, barkamol avlod tarbiyasi, insonparvarlik g'oyalari, ma'rifiy-estetik xususiyatlarini tadqiq etgan. Ko'rinadiki, bolalar adabiyoti XX asrda birdan yuzaga kelib qolmadi, asarlarda bolalar tarbiyasiga oid qarashlar xalq og'zaki ijodidagi bolalar folklori(qo'shiq, topishmoq, tez aytish kabilar), Alisher Navoiyning "komil inson" haqidagi qarashlari va inson tarbiyasi bilan bog'liq fikrlarini "Xamsa" asari, "Mahbub-ul qulub" va ruboiylarida ham mavjudligini anglaymiz. S.Matchonov "San'atmi yo tarbiya?"[3] maqolasida bolalar adabiyotining tarbiyaviy ahamiyati, shu bilan birga so'z san'ati sifatidagi ulug'vor vazifasini ko'rsatib o'tadi. Uning fikriga ko'ra XX asr boshlarida yartilgan Abdulla Avloniy, Hamza, Munavvarqori, M.Behbudiy kabi ilg'or ziyolilar ijodida bolalar adabiyoti vositasida tarbiya shu bilan birga ma'rifatparvarlik ilgari surilganini aytib o'tadi. Bu borada ilmiy izlanishlar olib borayotgan "R. Barakayev ham Abdulla Avloniy va Anvar Obidjonning maktab ta'rifiga bag'ishlangan she'rlari"[4] maqolasida Avloniy ijodida ham bolalarga atalgan ma'rifiy-tarbiyaviylik xususiyatiga ega bo'lgan she'rlar borligini aytib o'tgan. R.Barakaev tadqiqotlari asosan o'zbek bolalar adabiyotining paydo bo'lish tarixi, shakllanishi, taraqqiyot tamoyillari, uni davrlashtirish va bugungi kunda bolalar adabiyotini o'rni, mavzu va g'oyasi, vazifasi kabi masalalarni o'z ichiga oladi. "Jonajonim she'riyat" nomli risolasida 80-90 yillar bolalar adabiyotidagi ijodiy-uslubiy izlanishlarni tadqiq etgan, keyingi davr bolalar she'riyatidagi g'oyaviy-badiiy izlanishlar, poetik yangilanish jarayonlarini ko'rsatib bergan.[5] Shu bilan birga o'zbek bolalar she'riyatida shakliy va mazmuniy izlanishlar qay darajada va qachondan boshlab aks etayotganini ham tadqiq etadi. Dastlab, bolalar she'riyatida - alifbo she'rlar aks etgan bo'lsa, XX asrning 30-yillariga kelib aynan bolalar uchun asarlar yaratila boshlandi, bolalar she'riyatida tom ma'noda bolalar obrazlari maydonga kela boshladi, lirik qahramon sifatida bolaning o'zi maydonga chiqdi, tasvir usullarida ota – ona, muallim – murabbiyning yosh avlodga bevosita murojaati, pand – nasihati namoyon bo'ldi, didaktik mavzudagi she'rlar yaratildi. Bu davrda Sulton Jo'ra, Zafar Diyor, Shukur Sa'dulla, Quddus Muhammadiy, G'ayraty, Ilyos Muslim singari professional bolalar shoirlari maydonga keldi. R.Barakaev bu davr bolalar she'riyati haqida so'z yuritganda tabiat va hayvonot dunyosiga bag'ishlangan bir qancha she'rlar yaratilganini aytib, Zafar Diyorning "Archa qo'shig'i" she'rini tahlilga tortganda Yangi yil bayrami va archasiga bag'ishlangan ilk asarlardan ekanligini aytadi. Shu bilan birga archa atrofida quvnab o'ynayotgan bolalarning o'z tilidan shodligi, xursandchiligini tarannum etgan- deya izohlaydi.[6] Zafar Diyor she'rlari o'sha davr mafkurasidan holi bo'lmasa-da, bu qobiqni yorib chiqishga harakat qilgan, bolaning o'zini maydonga olib chiqa olgan. Olim 50-60 yillar bolalar adabiyoti namoyondalarining safi yanada kengayganini Po'lat Mo'min, Aziz Abdurazzoq, Miraziz A'zam, Safar Barnoev, Tursunboy Adashboev, Safar Ochil singari ko'plab ijodkorlar qo'shilganini alohida ta'kidlab tinchlik, mehnat, do'stlik mavzulari bosh mavzularga aylanganini aytib o'tadi.

70-80 yillar 1-yarmida o'zbek bolalar adabiyoti, xususan, she'riyati haqida gapirganda, bu davrda hurfikrlikning keskin bo'g'ilishi, she'riyatda ma'joziy fikrlarning kuchayishi, ijodkorning dardlari, imo – ishoralar, ramzlar, majozlarga ko'chishi bilan xarakterlansa, 80-yillarning ikkinchi

yarmida, ona Vatan, kindik qoni to'kilgan muqaddas zaminga mehr - muhabbat, tabiatni asrab - avaylash tuyg'ularini shakllantirishga, bu vatanga munosib bo'lish ruhida tarbiyalashga xizmat qilganini alohida ta'kidlash joiz. Bu davr bolalar she'riyatida ramzlar, timsollar kuchaygani, ularning o'ziga xos tomonlarini aks ettirganini ko'ramiz. Bu davrda T.Adashboyev, S.Barnoyev, Miraziz A'zam, Anvar Obidjon, Rauf Tolipov, Q.O'taev, A.Ko'chimov, Rustam Nazar, H.Imonberdiyev, K.Turdiyeva, S.Inoyatov, A.Akbar, D.Rajab, Z.Isomiddinov, O.To'xtashev kabi o'rta va yosh avlod namoyondalari 80-yillar o'zbek bolalar she'riyatiga yangi nafas, toza ruh olib kirdi, - deya e'tirof etadi R.Barakaev[6]. Ayniqsa, Tursunboy Adashboyev ijodida bolalar hayotiga oid nozik hissiy manzaralarni va yuksak vatanparvarlik o'z tug'ulib o'sgan joyiga muhabbat tuyg'ullarni, aks ettirish bilan ajralib turadi.

Istiqlol davri o'zbek bolalar she'riyati soni bilan emas, sifati bilan salmoqdorligi, madhiyabozlik, shiorbozlikdan yiroqligi bilan ajralib turadi. Jumladan, A.Akbarning "Bir daftar savol" turkumidagi she'rlarini yuksak baholaydi. Bu she'r Shuhratjon ismli bola tilidan berilgan savollardan iborat. Bolakay ularni turkumlarga ajratib ham qo'ygan. "Bekatta tug'ilgan savollar", "Yo'lda tug'ilgan savollar", "Maktabda tug'ilgan savollar", "Uyda tug'ilgan savollar" kabi. "Gulzor" deb atalgan bu keng bekatning atrofida nega gul o'smas? - deb o'zi - o'ziga savol beradi. Chunki uning nazdida (va aslida ham) ism jismiga mos bo'lishi kerak edi-da. Bu savollar shunchaki savol emas, aslida ularning har biri katta ma'naviy - ma'rifiy mohiyatni kasb etadi. Shoirning "Bir daftar savol" she'rlar turkumida yosh kitobxonni qiziqishlari, dunyoni o'z tasavvuri asosida anglashga harakat qilish holatini ko'ramiz. She'rlar o'ziga xos-shakl va mazmun jihatidan novatorona bo'lib, ikki misra - baytma-bayt berilgan. Har bir bayt mustaqil ma'no va mazmunga ega savollardan tashkil topgan va raqamlar asosida turkumlarga ajratilib, alohida nomlangan.

Kim kimdan o'rgangan salomlashishni/Chumoli bizdanmi, biz chumolidan?[7]

Qiziquvchan bolakay bu holatni insonlarga, ayniqsa, o'zbek mintalitetiga xos bo'lgan xususiyat bilan qiyoslab, aslida kim-kimdan o'rganganiga hayron. Bolakaylar sersavol bo'ladi, sababi, ular dunyoni tezroq anglashga, jumboqarni yechishga harakat qiladi, ularning savollariga javob topish ba'zan mushkul. She'r tarbiyaviy ahamiyatga ham ega bo'lib, odob-axloq, mehr-oqibat tuyg'ularini yuksaltiradi. Shoirning shakily-mazmuniy novatorlikka ega "She'riy hikoyalar", "Raqamli she'rlar", "Teskari sarlavhali she'rlar", "Savol she'rlar" ini tahlilga tortadi va ijodkorning uslubiy mahoratiga yuksak baho beradi, yangicha yondashganligini ta'kidlab o'tadi. Shu bilan birga A.Akbar ijodi mavzu va obrazlar tizimi, lirik qahramon ifodasi, she'rning bolaning o'z nutqi orqali berilishi, so'zlari sodda, ravonligi, uslubining qisqaligi, fanlararo integratsiyasi bilan bolalar adabiyotining rivojiga katta hissa qo'shdi.

Olim R.Barakayev bolalar adabiyotidagi ma'lum muammo va o'zgachaliklarini tadqiq qilish bilan birga, davrlashtirish ya'ni taraqqiyot bosqichlarini quyidagi to'rt davrga bo'lib tasniflaydi:

1. Ilm-ma'rifat va axloq-odob mavzularidagi didaktik asarlar - bolalar kitobxonligi bosqichi. 2. Bolalar uchun yaratilgan dastlabki badiiy asarlar-"paydo bo'lish" bosqichi. 3. Bolalar uchun maxsus tasnif etilgan ilk asarlar (maktab, adabiyot darsliklari: alifbo va o'qish kitoblari) -"tarkib topish" bosqichi. 4. Turli yoshdagi bolalar adabiyotlariga ajratiladigan maxsus bolalar adabiyoti - "shakllanish" bosqichi.

Yuqoridagi fikrlar asosida bolalar she'riyatini davrlashtirishda quyidagicha tasnifni ham amalga oshirish mumkin:

1.XX asrning boshlari va 20-yillari (alifbo - she'rlar). 2. XX asrning 30-40 yillari (she'riyatni pand - nasihat namoyon bo'la borishi).3. XX asrning 50-60 yillari (tinchlik, do'stlik, mehnat, yaratuvchanlik, Vatan madhi mavzusidagi she'rlar asosiy o'ringa chiqishi). 4. XX asrning 70-80 yillari:

a) 1- yarmi hurfkrilik bo'g'ib qo'yilgan davri, ijodkor fikrlari, ramzlar va imo - ishoralar, majozlarga ko'chishi (A.Obidjon, T.Adashboev she'rlari misolida);

b) 2-yarmi. Istiqlol shabadalari aks etgan she'rlar, erksevarlik, yangi nafas, yangicha ruh aks etishi, mavzu va obrazlar tizimini kengayishi, bolakaylarning turlicha qiyofalari aks etishi (T.Adashboev, A.Obidjon, H.Imonberdiyev, A.Akbar, D.Rajab kabi ijodkorlar misolida). 5.XX asrning 90-yillaridan bugungacha bo'lgan davr. (vatan mavzusi keng o'rin olishi, mazmun va shakli)

jihatdan bir qancha yangilanishlarni aks etishi, ilm - ma'rifat, ta'lim - tarbiya bilan birga falsafiy mushohadalar keng o'rin egallagan davr.)

Bu davrlashtirish shartli bo'lib, har bir davrning o'ziga xos xususiyati aks etgan. Bugungi davr bolalar she'riyati ifoda yo'sini, qahramonlar turfaligi, falsafiy mushohadaga boyligi, shakliy va mazmuniy jihatdan o'zgachaligi bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбек адабий - танкиди. Анталогия. Тошкент, "Турон - Иқбол" - 2011
2. Қахрамонов Қ. Бир мунозара баҳонасида. Ўзбек адабий - танкиди. Анталогия. Тошкент, "Турон - Иқбол" – 2011.Б. 400
3. С.Матчонов. Ўзбек адабиёти танкиди. Болалар адабиёти санъатми ё тарбия" Тошкент, 2011, 334 - 340 бет.
4. Barakayev R.Mamadlimov Z. Abdulla Avloniy va Anvar Obidjonning maktab ta'rifiga bag'ishlangan she'rlari. "O'zbek tili va adabiyoti".2016-yil.5 son. B.35-39
5. Қахрамонов Қ. Толмас тадқиқотчи .Танкид ва адабиётшунослик. 2014-йил 14-март № 11-сон Ф.Ф.Н.
6. Barakayev R. Zafar Diyorning zafarli ijodi. Sharq yulduzi.2012-yil.,6-son B.166-169
7. Abdurahmon Akbar.Uyquchining tushlari.-Toshkent:Sharq.2006.B.66

UO'K 811

T.DRAYZERNING "BAXTIQARO KERRI" ASARI 3- BOBIDA O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA SIFATNING SEMANTIK-FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI TAHLILI

H.Q.Ro'zmetov, f.f.n., dots., Urganch davlat universiteti, Urganch
G.B.Mayliyeva, mustaqil izlanuvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada mashhur amerikalik yozuvchi Teodor Drayzerning "Baxtiqaro Kerri" asari 3-bobidan olingan sifatlarning semantik-funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Tahlil o'zbek tili va ingliz tili morfologiyasida qabul qilingan semantik guruhlar asosida qilinadi va ular o'rtasidagi farq ko'rsatiladi. Asarning ingliz va o'zbek tilidagi talqinlari bilan solishtirilib chiqiladi. Sifatning ma'noviy guruhlarini funksional tahlili qilinadi. Sifat so'z turkumining asarda turli shakl va mazmunga ega bo'lishi kuzatildi, bunda sifatning ko'p ma'noliligi, uning o'ziga xos, semantik-funksional xususiyatlarga ega ekanligini ko'rish mumkin.

Kalit so'zlar: semantik-funksional xususiyatlar, xarakter-xususiyat, holat, shakl, hid, maza-ta'm, hajm-o'lchov, rang-tus, o'rin va paytni ifodalovchi sifatlari.

Аннотация. В данной статье анализируются семантико-функциональные характеристики прилагательных, взятые из третьей главы произведения известного американского писателя Теодора Драйзера «Счастливая Кэрри». Анализ произведен на основе семантических групп, принятых в морфологии узбекского языка и английского языка, и показано различие между ними. Сопоставляется с интерпретациями произведения на английском и узбекском языках. Проведен функциональный анализ семантических групп прилагательных. Было замечено, что группа прилагательных слов в работе имеет разные формы и содержание, видно, что прилагательное имеет многозначность и имеет свои семантико-функциональные свойства.

Ключевые слова: прилагательные, выражающие семантико- функциональные свойства, характер-свойство, состояние, форму, запах, вкус, объем-мерность, цвет, место и время.

Abstract. This article analyzes the semantic features of adjectives taken from the 3rd chapter of "Sister Carrie" by the famous American writer Theodore Dreiser. The analysis is made on the basis of the semantic groups accepted in the morphology of the Uzbek language and the English language, and the difference between them is shown. It is compared with the interpretations of the work in English and Uzbek. A functional analysis of the semantic groups of adjectives will be carried out. It was observed that the adjective word group has different forms and contents in the work, and it can be seen that the adjective has multiple meanings and that it has its own semantic-functional properties.

Key words: adjectives expressing semantic-functional properties, character-property, condition, shape, smell, taste, dimension, color, place and time.

Kirish. O'zbek va ingliz tilshunosligida sifat so'z turkumining ahamiyati borasida ko'plab tilshunos olimlar ta'kidlab o'tganlar. Ayniqsa sifatning semantik-uslubiy xususiyatlari borasida o'zbek tilshunoslaridan Z.Pardayev, Sh.Rahmatullayev, A.G'ulomov, A.Hojiyev, G'.Qo'ng'urov tadqiqot ishlarida sifat leksemalarini tahlil qilar ekanlar uni semantik-uslubiy imkoniyatlari haqida turli fikrlar bildirishgan. Ingliz tilida ham tilshunos olimlarning sifat semantik guruhlari borasidagi ishlari diqqatga sazovor. Chunonchi, mashhur Britaniyalik tilshunos olim Charls Randolf Quirk sifat so'z turkumining boshqa so'z turkumlari bilan aloqasini o'rganar ekan, uning juda ko'p xossalari haqida fikr bildirgan: "Biz endilikda sifat va boshqa so'z turkumlari o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rishimiz mumkin. Bu bog'liqlik sintaktik xususiyatlar bilan aloqador, ular sifat so'z turkumida ham, boshqa so'z turkumlarida ham kuzatiladi. Sifatga sintaktik munosabatlarda juda o'xshash bo'lgan asosiy uchta so'z turkumlari ravish, ot va sifatdoshdir"[1].

Tadqiqot metodi. Tadqiqot ishida turli metodlardan foydalanildi: qiyosiy taqqoslash, chog'ishtirish, struktur-semantik va statistik usullardan foydalanildi.

Sifat so'z turkumi boshqa so'z turkumlari bilan shakl va mazmun jihatdan o'xshashligini aytadigan bo'lsak, ravish so'z turkumini bu o'rinda ta'kidlab o'tmaslikning iloji yo'q. Sifat o'zini aniqlab kelsa, ravish fe'lga xossa beradi. O'zbek tilida ham ingliz tilida ham sifat va ravishni farqlash juda oson, ular asosan qachon, qayerda, qay holatda, qachalik tez-tez so'roqlariga javob bo'ladi. O'zbek tilida ular bir hil shaklga ega bo'lishi mumkin, faqat matnda ma'nodan farqlanadi: bu-tez(sifat) mashina, bu mashina tez(ravish) yuradi. Ingliz tilida esa sifat ravish turli shakllarda yoki bir shaklda ham kelishi mumkin. Ko'pincha sifat o'zagiga -ly qo'shimchasini qo'shish orqali farqlanadi: bad-badly, quick-quickly. Shakli bir hil bo'lgan sifat va ravish matnda, ma'nodan kelib chiqib farqlanadi: a fast(adjective) car, he drives fast(adverb). Bu kabi sifat o'zagiga -ly qo'shimchasi qo'shilsa, ma'no o'zgarishi mumkin: she had her hair cut short(qisqa), we will meet shortly(tez orada). Yoki sifat va ravish o'zaro turli hil shaklda kelishi bilan farqlanishi mumkin: she is good(yaxshi), she speaks well(yaxshi) in English. Ba'zi sifatning o'zagida -ly qo'shimchasi bo'ladi va ularning ravish shakli ham bir hil bo'ladi: early, daily, likely, monthly, weekly. Ravish fe'lga bog'lanib gapda hol vazifasida, sifat, ravish va ba'zan otga bog'lanib, gapda sifatlovchi-aniloqlovchi vazifasida keladi. T.Drayzerning "Baxtiqaro Kerri" kitobining 3-bobidagi sifatning tahlil qilar ekanmiz, bir qancha sifatning ko'chma ma'noda, turkum doirasida boshqa so'z turkumi bo'lib kelishini uchratdik. Masalan, dov so'zi bo'yi baland, yo'g'on, baquvvat ma'nolarini anglatadi, lekin, matnda Kerri yuragi dov bermay-ko'chma ma'noda qo'llanilgan bo'lib, jur'at, dadillik mazmunidagi gapda keltirilgan. Kitobning ingliz tilidagi talqinida esa yuragi dov bermay so'zi hesitating ya'ni ikkilanib ma'nosida ishlatilgan. Pana-ot so'z turkumiga doir so'z bo'lib, himoya, to'siq ma'nolarini anglatadi, matnda boshqalar nigohidan pana edi-to'silgan, himoya qilingan ma'zmunida keltirilgan. Ingliz tilida esa hidden ya'ni yashirilgan ko'rinishida keltirilgan. Chuqur sifati ot so'z turkumi bo'lganda qazilgan joy, sifat bo'lib kelganda esa cho'nqir, sathdan ancha past ma'nosini anglatadi, lekin matnda u ravish so'z turkumi bo'lib ishlatilgan: juda chuqur his etdi. Ingliz tilida esa ushbu gap with more realization ya'ni ko'proq anglash bilan so'zi orqali berilgan. Tosh so'zi ot so'z turkumiga mansub bo'lib, qattiq jismni anglatadi, undan tashqari ko'chma ma'noda qalbi tosh, tosh non holatlarida ham uchraydi, matnda esa tosh plitalar yotqizilgan ko'rinishida uchratdik, plitaning toshdan yasalganini va gapda sifatlovchi aniloqlovchi bo'lib kelganini aniqladik. Ingliz tilida esa ushbu tosh plita so'zi flagging stone bilan berilgan, aynan tosh plita ma'nosini anglatadi ushbu so'z. Ularning qoralari yuqori qavatlardagi derazalardan ko'rinib qolardi-ushbu gapda qoralari so'zi rangni ifodalovchi qora so'zidan olingan, lekin turkum doirasida ot bo'lib, biror narsaning uzoqdan yoki qorong'idan ko'ringan aksi ma'nosini ifodalab kelmoqda. Lekin qoralari so'zi ingliz tilidagi berilgan matnda uchramadi, uning o'rniga She could see them moving about now and then upon the upper floors-gapidagi them-ularni ma'nosida ishlatilgan. Mis taxtachamis moddasidan yasalgan taxtacha ma'nosini ifodalab, sifatlovchi aniloqlovchi vazifasida kelmoqda. Ingliz tilida mis taxtacha-brass sign so'zi bilan berilgan. Brass so'zi sariq mis, jez ma'nosini ifodalaydi. Yaqin bordi –ravish vazifasida kelmoqda, aslida yaqin so'zi masofaning yaqinligini va jismonan shu atrofda ekanligini ifodalaydi. Ingliz tilidagi talqini ko'zdan kechirar ekanmiz, yaqin bordi ma'nosini anglatuvchi so'zning

yo'qligini va tarjimon bu yerda vaziyatni aniqroq tushuntirish uchun ushbu so'zlardan foydalanganini anglash mumkin. Ingliz tili ushbu ma'no stood humbly waiting-iymanibroq kuta boshladi kabi berilgan. Indamay, beso'naqayroq tisarildi- ushbu gapdagi indamay, beso'naqayroq so'zlari aslida sifat so'z turkumiga doir so'zlar hisoblanadi, lekin matnda ravish so'z turkumi bo'lib kelmoqda. Ingliz tilida esa ushbu so'zlarni quyidagicha keltirilganini ko'rish mumkin: in silence-jimlikda, awkwardly-noqulaylik bilan, hijolatli.

O'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida ba'zi gaplarning noto'g'ri ma'noda talqin qilinganligini ham kuzatish mumkin, masalan, Jentlemnning muloyim qarshi olgani uni sal hayratga solgandi-bu yerda vaziyat qizning ish so'rab hamma eshiklarga kirib hijolat chekib yurganida, yana bir do'kon boshqaruvchisidan keskin yo'q javobini olgan holati tasvirlangan, bunda qiz Jentlmenning rad javobini jimgina, hijolatli holatda qabul qildi va ushbu muloyim qabul qilgani o'zini hayratlantirdi ma'nosida keltirilgan edi kitobning asl nusxasida, jentlmenning emas. Ushbu gapda keltirilgan muloyim so'zi ingliz tilidagi talqinda Pleasant nature of her reception so'zi bilan berilgan va pleasant yoqimli, muloyim ma'nolarini anglatadi. Yana bir o'rinda sovuq gap misolini olish mumkin, bunda sovuq so'zi haroratni emas, balki ko'chma ma'noda ifodalanib, yoqimsiz, quloqqa yoqmaydigan gap mazmunini bildiradi. Ingliz tilidagi kitobda esa, something cold-sovuq nimadir ko'rinishida ifodalangan. Ahvoli tubanligini misolida tubanligini so'zi to'ldiruvchi aniqlovchi vazifasida kelmoqda, bu sifatning gapdagi yana bir vazifasi hisoblanadi. Lekin ingliz tilida ushbu to'ldiruvchi vazifasidagi tubanligini so'zi unfortunate position-baxtsiz holat ma'nosidagi so'z bilan ifodalangan. Yoshlari qirq va undan baland bo'lgan misolidagi baland so'zi sathdan yuqorida ma'nosida emas, balki ko'chma ma'noda, oshgan, yuqori ma'nosida ishlatilgan. Ingliz tilida esa men of forty and more-qirq yoshdan oshgan erkaklar ma'nosida ishlatilganini ko'rish mumkin. Yana bir o'rinda qattiq qayg'urishadi misolidagi qattiq so'zi jismning qattiq ekanligini emas, balki ko'chma ma'noda juda, kuchli ma'nolarida kelmoqda. Ingliz tilida ushbu ma'noni peculiarly sensitive-ya'ni sezilarli darajada ta'sirchan so'zlari ifodalagan. Shvedcha yozuv stoli-misolidagi shvedcha so'zi shved xalqiga mansub, tegishli ma'nosida ishlatilgan va sifatlovchi aniqlovchi vazifasida kelgan. Ingliz tilida ushbu so'zni roll-top desk so'zi bilan ifodalagan bo'lib, tepasi yoqib qo'yiladigan, javonli stolni nazarda tutilgan, lekin nega aynan shvedcha stol bilan berilgani qorong'i. Asarning bevosita ingliz tilidan rus tiliga, rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qilingan. Shuning uchun ushbu kitobning aynan rus tilidagi tarjimasini ham ko'rib chiqdik va unda раздвижным письменным столом-harakatlanuvchi yozuv stoli so'zi bilan tarjima qilinganini uchratdik. Shirin sifati mazali, ta'mli ma'nolarini ifodalaydi, lekin asarda shirin orzu ko'rinishida uchragan va bu yerda ko'chma ma'noda kelgan, chunki orzuning shirinligi uning ko'chma ma'nosi hisoblanadi. Yana bir o'rinda qora sifatinı uchratish mumkin, bu o'rinda ichi qora iborasini ko'rish mumkin. Bu yerda qora sifati ko'chma ma'noda ishlatilgan. Sovuqdan sovuq rad javob olardi gapidagi sovuqdan sovuq sifati ma'noni kuchaytirishda takroriy sifat ishlatilgan. Yomon qo'pollik qilishdi misolda berilgan yomon so'zi bu o'rinda ravish bo'lib kelmoqda. Zo'r qat'iyat gapidagi zo'r sifati katta, ulkan, buyuk, kuchli ma'nosida sifat bo'lib kelmoqda. Behuda ketdi misolida behuda sifati foydasiz, amalga oshmaydigan, o'rinsiz degan ma'nolarni anglatadi va ushbu gapda ravish vazifasida kelgan. Ingliz tilidagi kitobida ushbu misolni quyidagi gapda ko'rish mumkin: Her subsequent experiences were not of a reassuring nature, however. Ushbu reassuring so'zi behuda ma'nosini ifodalamaydi, u tinchlantiruvchi, dalda beruvchi ma'nosini anglatadi, lekin tarjimon gapning mazmunidan kelib chiqib behuda ravishini ishlatgan. Yana bir o'rinda aslida sifat bo'lishi mumkin bo'lgan, lekin matnda vazifasi va ma'no jihatdan o'zgarib kelgan sifatni uchratish mumkin: o'rta yoshlardagi jentlmen gapida o'rta sifati oraliq,o'rtadagi degan ma'nolarni anglatadi, o'rinni ifodalaydi, lekin matnda o'rtacha, me'yoriy darajada ma'nosida ishlatilgan. Ingliz tilida esa o'rta sifati middle-aged gentleman, aynan o'rta ma'nosini anglatuvchi middle so'zi orqali ifodalangan. Yaqinroqda turgan misolidagi yaqinroq sifati qiyosiy darajada, o'rinni ifodalab kelmoqda. Lekin matnda ravish vazifasida kelmoqda. Ingliz tilida ushbu gapni a boy near by misolidagi near by aynan yaqin atrof ma'nosini anglatadi. Tez orada misolidagi tez so'zi aslida sifat bo'lib, orada so'zi bilan birgalikda kelsa ravish vazifasini bajarib kelmoqda. Ingliz tilida ushbu misol quyidagicha berilgan: in a little while ushbu misoldagi while vaqt ma'nosini anglatadi, shuning uchun tarjimon uni tez orada deb tarjima qilgan. Sizbop ish misolida

sizbop so'zi olmosh o'zagidan olinib sifat so'z turkumini yasagan, bop so'zi qo'shma so'zlarning ikkinchi qismiga qo'shilib, munosib, mos, to'g'ri keladigan degan ma'nolarni ifodalaydi: ommabop, sizbop. Lekin ingliz tilida bop ma'nosini beruvchi so'z ishlatilmagan, uning o'rniga for you-siz uchun predlogi orqali tarjima qilingan. O'zbek tilida jismoniy va ruhiy holatni ham anglatadigan sifatlarni uchratish mumkin, ular matndan qaysi ma'noni anglatayotganini bilib olish mumkin. Masalan, dadil sifati jismonan tetik, va ruhan bardam degan ma'nolarni ifodalashi muki. Kitobda dadil odimlayotganini misolida uchratdik va bu misolda sifat bo'lib emas, balki, ravish bo'lib kelganini kuzatish mumkin. Shu o'rinda aytish kerakki, o'zbek tili o'zining ma'noga boy til ekanligi bilan ham boshqa tillarda ajralib turadi. Ingliz tilidagi kitobda esa ushbu so'z lightsome-jonli, dadil sifati bilan ifodalangan.

Semantik turlar	3-bobda berilgan sifatlar	Jami
Xarakter-xususiyatni ifodalovchi sifatlar	Durustroq, ajab, qo'pol, ajoyib, dastyor, malakali, qiziqarli, barakali, muhim, zo'r, tushunarli, befayz, salbiy, ma'qul, kamsuqum, tortinchoq, yaxshiroq, ajab, tajribali, yomon, qo'pol, zo'r, toshbag'ir, qiziqarli, quvnoq, dimog'i chog', ko'ngilochar, yoqimli, yaxshiroq, quvonchli	31
Holatni	a) tabiiy holat: ko'rkam, keksa, maftunkor, ko'rkam, bejirim, yoshgina, jimjima, mahrum, chiroyli, kelishgan, chiroyli, maftunkor, chiroyli, go'zal, bemalol, qiyin, sodda, tirik, durustroq, ma'qul, mamnun b) jismoniy holat: qattiq, jonsarak, xira, bardam, tayyor, tetik, g'oyib, yarqiroq, serg'ayrat, toliqqan, yupqa, halpillama, ochiq, beso'naqay, tayyor, berk, qattiq, oynali, toliqqan, ochiq, dadil, mayin, nim qorong'u, yorqinroq, qorong'i, ravshan c) ruhiy holat: rohatijon, bamaylihotir, vahimali, do'stona, umidvor, bexabar, kamtarin, asabiy, ta'sirchan, baxtlaroq, beparvo, alamzada, ovora, hotirjam, loqayd, vahimali, d) iqtisodiy holat: hashamatli, odmiroq, qimmatbaho, nochor, ishsiz, qashshoq, bashang, xarob, mustaqil, e) harorat: salqin, sovuq, sovuqdan sovuq f) tozalik: isqirt, pokizagina g) eskilik, yangilik: yangi, yangicha h) ho'l quruqlik: i) tinch, notinch: jim, sershovqin j) yetilganlik:	21 26 16 9 3 2 2 2 Jami: 81
Shaklni	Katak, o'rama	2
Rang-tusni	Bo'zrang, ko'k, moviy, oppoq, qora, rang-barang	6
Maza-ta'mni	shirin	1
Hidni		
Hajm-o'lchovni	Ulgurji, baqaloq, ulkan, bahaybat, yirik, katta, mo'jazzgina, ulkan, pakanagina, pakana, oz, chakana, yaxlit, talay, to'la, gavjum, oriqqina, ko'p, ulkan, bepoyon, ulkan, qisqagina, limmo-lim, katta, kichikroq, kam, bahaybat, yirik	28
O'rinni	Narigi, yaqin, olis, tashqi, janubiy, narigi	6
Paytni	Hozirgi, dastlabki, kunduzgi	3

Yuqoridagi jadval bo'yicha shunisi aniqlandiki, "Baxtiqaro Kerri" asarining 3-bobi bo'yicha sifatning 9 ta semantik guruhlardan jami 158 ta sifat aniqlandi va ulardan eng ko'p holat sifatlari hisoblanadi. Endi esa "Sister Carrie" kitobidan ushbu bobni Dixon taklif qilgan [2] 7 ta sifatning semantik guruhlari bo'yicha tahlil qilib chiqamiz, sifatlarni quyidagi jadval guruhlariga ajratdik va ulardan misollar keltirdik.

Sifatning semantik turlari	3-bobdagi sifatlar	Jami
Value-qiymat	Likely, common, great, desired, great, difficult, satisfactory, various, cool, executive, pleasant, difficult, unfortunate, remarkable, pleased, mental, unassuming, exorbitant, probable, particular, experienced, successful, familiar, needful, interesting, commercial, effective, economic, successful, separate, valuable, dainty, individual, painful, poor, unpoetic, pleasing, fine, familiar, fortunate, favoured, fine, individual, possible, sick, particular, incandescent, latter, rich, aware, experienced, gratifying, mere, grimy, hardened, bad, subsequent, reassuring, pleasing, chilling, experienced, painful, earnest,	74

	deserving, better, great, baffled, general, considerable, great, better, livelier, sprightlier, better,	
Dimension-o'lov	Wholesale, wide, wholesale, broad, small, large, large, high, close, little, small, vast, short, whole, low, long, far, thin, shapeless, lowest, least, larger, curt, lightsome, huge	25
Color-rang	Grey, blue, grey-haired, blue	4
Age-yosh	Novel, young, young, old, young, new, earliest, middle-aged, new, old	10
Physical property-jismoniy xususiyat	Imposing, certain, indefinable, checked (katak), dry, bright, clean, shady, plate, open, cold, harsh, obscuring, single, stout, dry, hard, imposing, handsome, remarkable, cold, pretty, handsome, neat, clear, dim, sharp, certain, wrapping, lighted, darkest, drabby-looking, clad(kiyingan), shod(oyoq kiyimi), bare, open, slouchy(bukilgan), pale, strong, certain, clean, imposing, fatigued, harder, light	45
Human propensity-inson hatti harakatlari	Conscious, severe, well-dressed, bold(jasur), plaintive(g'am qayg'uli), modest, busy, nervous, sensitive, high-strung(asabiy), sensitive, self-satisfied, independent, quick-mannered, busy, abashing-xijolat bo'lgan, tired, nervous, indifferent, happy, careless, persistent, timid, sure, uncomfortable, rude, modest, free, forlorn, worn, wearisome, weary, nervous, more stolid(sovuqqon), fierce,	35
Speed-tezlik		

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, 3-bob bo'yicha jami 193 ta sifat ma'lum bo'lgan, ulardan juda ko'p ishlatilgan sifat turi bu value ya'ni qiymatni ifodalovchi sifatlar bo'lib, ular 74 ta ekanligi ma'lum bo'ldi. Ushbu bobda tezlikni ifodalovchi birorta ham sifat uchramaganligini ham ko'rish mumkin.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash kerakki, "Baxtiqaro Kerri" hamda "Sister Carrie" asarining 3-bobida uchragan sifat leksemalari nafaqat sifat ma'nosida, balki, turkum doirasida ravish, ot va sifatlovchi o'rinda ham kelganini guvohi bo'ldik. O'zbek va ingliz tilidagi sifatlarning semantik guruhlarini bir-biridan son jihatdan ham, shakl jihatdan ham farq qiladi, ingliz tilidagi tezlikni ifodalovchi sifatlar o'zbek tilida holatni ifodalovchi sifatlarning jismoniy holatni ifodalovchi sifatlar turiga kiradi. Human propensity-inson hatti-harakatlarini ifodalovchi sifatlar xarakter-xususiyat bildiruvchi sifatlarda ham holatni ifodalovchi sifatlarda uchraydi. Eng ko'p misollar topilayotgan Value-qiymatni ifodalovchi sifatlar esa o'zbek tilidagi xarakter-xususiyat ifodalovchi sifatlar turiga to'g'ri keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dixon, Where have all adjectives gone?, 1982, p. 115.
2. Randolph Quirk, A Comprehensive Grammar of the English language, Longman, London and New York, 1985, p. 403
3. Veronika Louru Jaga Ladu, Semantic types and Syntactic functions of adjectives in Wonderful Indonesia Articles, 2021, p.8, p.10, p.15
4. Пардаев Зафар Низомович, Ўзбек тилида сифатларнинг семантикгуслибий хусусиятлари, автореферат, Самарқанд, 2004

UO'K 821.111

DEN BRAUNNING DA VINCHI SIRI ASARIDAN "PENTAKL" RAMZINING INTERTEKSTUAL TAHLILI

D.N.Sadikova, o'qituvchi, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy adabiyotda postmodernizm o'z uslubi bilan dunyo kitob muhlislarini qalbini egallagan Den Braunning Da Vinchi siri (Da Vince Code) asarida ramziy detallardan biri bo'lgan petaklning boshqa asarlar bilan intertekstual tahlili va ma'nolari yoritilgan. Ramzning jahon adabiyotlarida ishlatiladigan ko'lamini tekshirish va Da Vinche siri asaridagi ma'nolarini tadqiq etish asosiy maqsad etib belgilangan. Ushbu tadqiqot o'z ichiga pentakl ramzining etimologik kelib chiqishidan to hozirgi zamonaviy adabiyotdagi o'rni haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: ramz, pentakl, pentagramma, pagan, tumor

Аннотация. В этой статье освещается интертекстуальный анализ и значение петакла с другими произведениями, одной из символических деталей в произведении "тайна да Винчи" (Da Vince code) Дэна Брауна, который покорила сердца читателей мира своим стилем в современной литературе-постмодернизмом. Основной целью было исследование

масштаба символа, используемого в мировой литературе, и исследование его значений в работе Код Да Винчи. Это исследование включает в себя освещение от этимологического происхождения символа пентакля до его места в современной литературе.

Ключевые слова: символ, пентакль, пентаграмма, паган, паганизм, амулет

Abstract. This article covers the intertextual analysis and meanings of petakl with other works, one of the symbolic details in the work of Dan Brown, Da Vince Code, which in modern literature-postmodernism has captured the hearts of world book fans with its style. The primary objective is to examine the scope of the symbol used in world literature and to research its meanings in the work of Da Vince Code. This study included coverage of the pentacle symbol from its etymological origins to its place in modern literature today.

Key words: symbol, pentacle, pentagram, pagan, wicca, amulet

Den Braun Amerikaning mashhur yozuvchilaridan biri bo'lib, bir qator bestsellerlar muallifidir. Hozirda uning "Raqamli qal'a", "Da Vinchi kodi", "Ibtido", "Farishtalar va shaytonlar" kitoblari dunyo bo'ylab 55 dan ortiq tillarga tarjima qilingan, o'zbek tilida ham ushbu asarlarning tarjimalarini kitob rastalaridan topish mumkin. D.Braun "Time" jurnali e'lon qilgan "Dunyoning eng nufuzli shaxslar yuztaligi" dan joy egallagan.

Dan Braun o'z ijodida tarixiy faktlar bilan birgalikda to'qima hikoyalarni mujassamlashtirgan. Asarida fan va din o'ratsidagi nizolar va mutanosibliklarni olg'a surgani uchun u ko'plab U yoshliga matematika, kreptografiya va jumboqlar yechishga juda qiziqqan. Yoshligida u aka va singillariga atalgan bayram sovg'asini topishlari uchun turli jumboqlar va kreptekstlar yaratgan. Den bundan ilhomlanib bu hodisalarni "Da Vinchi Kodi" asarida Jak Soner va uning nabirasi Sofi Novyo bilan o'tgazgan yoshlik davrlarida aks ettirgan. Yozuvchining ispan tilini va metafizika yaxshi o'zlashtirganinini "Ibtido" asarida ko'rish mumkin, jumboqlarga yechim faqat matematikada emas balki san'at va musiqa orqali ham topish mumkinligini esa "Da Vinchi Kodi" asarida yaqqol ko'rinadi. Balki shuning uchun ham bu asar dunyo bo'ylab 200 milliondan ortiq nashrlarda sotilgan.

Den Braunning ilk chop etilgan asari "Raqamli qal'a" bo'lib, AQSH milliy xavfsizlik agentligiga bag'ishlangan asar ko'plab o'quvchilar ko'nglidan joy oldi. U har bir asarini yozishdan oldin, ma'lum muddat ekspeditsiyalar va ilmiy izlanishlar, olimlar bilan mavzu yuzasidan suhbatlar olib borgan. Shunday so'ng dunyoga, Roberd Lengdon- Garvard universiteti professori symbolist va diniy marosimlar bo'yicha mutaxassis, obrazi tug'ildi. Birin ketin dunyo yuzini ko'rgan asarlar, asosiy qahramoni bo'lgan Robert Lengdon seriyasi kelib chiqdi:

1. "Farishtalar va shaytonlar" 2000 y (Angels and Demons)
2. "Da vinchi siri" 2003 y (Da Vinchi Code)
3. "The lost symbol" 2009 y
4. "Inferno" 2013 y
5. "Ibtido" 2017 y (Origin)

Ushbu bestseller asosida filmlar ham ekranlashtirilgan va ular tomoshabinlar tomonidan yaxshi kutib olingan. Ta'kidlash joizki asarlar asosida yaratilgan filmlar bir necha mukofotlarga ham sazovor bo'lgan.

Den Braun ijodiga mansub Robert Lengdon ketma- ketliklarida asosan nasroniy dini va fan o'rtasidagi azaliy bahs mohiyatini ochib berishga harakat qiladi. Yozuvchi juda nozik masalaga qo'l urgan bo'lib, bu albatta achchiq tanqid ostida qolishiga ham olib keldi. Ayniqsa "Da Vinchi siri" asari yuzasidan ayrim tanqidchilar fikriga ko'ra - bu asarda xato faktlar misol keltirilganligi va Nasroniy diniga mansub bo'lgan Masonlarning sirli birodarlik jamiyati mavjudligi esa g'irt yolg'on bo'lib, o'quvchilar bunday to'qimani noto'g'ri talqin qilishlari va dinga bo'lgan e'tiqodiga zarar yetishi mumkinligini aytib o'tishgan. Biroq bu asar fantaziya, triller janrida yozilganligi uchun D.Braun bunday ayblovlarni rad etib "...- har bir yozilgan so'zga ishonishga majbur emassiz..." deydi. Yozuvchi nafaqat tarixiy faktlar asosida voqealarni shakllantirgan balki turli ramzlar va jumboqlarni yaratishda va ularni topish jarayonida qahramonning aql- zakovatini ko'rsatib berganligi ham asarni o'zgacha bo'lishiga yordam bergan. "Da Vinchi siri" asari bunday ramzlar va jumboqlarga to'ladir.

Bilamizki adabiyotda ramzlar ikki xil yo'l bilan tushuniladi, to'g'ridan to'g'ri va ko'chma ma'noda, albatta oxirgisi matnda chuqur ma'no kasb etadi. Zamonaviy adabiyot simvolizm yo'nalishida turli ramzlar, simvollar, belgi va jumboqli rasmlarni o'z ichida olgan. Den Braun ham o'z asarlarida o'rta asrlarda sirli jamiyatlar, birodarlik guruhlarini o'zaro munosabat shakli bo'lgan ramz va belgilar mohirona foydalangan.

Bunday ramzlardan biri- *Pentakldir*. Besh qirrali yulduz-Pentaklni yozuvchi asarda turli ma'nolarda kelishini ya'ni diniy va falsafiy ma'nolarini ochib berishda yorqin misollar asosida professor R.Lengdon orqali ko'rsatib bergan.

““*Symbols carry different meanings in different settings,*” Langdon said. “*Primarily, the pentacle is a pagan religious symbol.*”

- *Fache nodded. "Devil worship."*

- *"No," Langdon corrected, immediately realizing his choice of vocabulary should have been clearer.*

Nowadays, the term pagan had become almost synonymous with devil worship—a gross misconception. The word's roots actually reached back to the Latin *paganus*, meaning countrydwellers. “*Pagans*” were literally unindoctrinated country-folk who clung to the old, rural religions of Nature worship. In fact, so strong was the Church's fear of those who lived in the rural villes that the once innocuous word for “villager”—villain—came to mean a wicked soul.

“The pentacle,” Langdon clarified, “is a pre-Christian symbol that relates to Nature worship. The ancients envisioned their world in two halves—masculine and feminine. Their gods and goddesses worked to keep a balance of power. Yin and yang. When male and female were balanced, there was harmony in the world. When they were unbalanced, there was chaos.” Langdon motioned to Saunière's stomach. “This pentacle is representative of the female half of all things—a concept religious historians call the ‘sacred feminine’ or the ‘divine goddess.’ Saunière, of all people, would know this”

Langdon had to admit, it seemed odd. “In its most specific interpretation, the pentacle symbolizes Venus—the goddess of female sexual love and beauty.” (Brown, 2003)[1]

Ushbu parcha R.Lengdon va kapitan Fash o'rtasida bo'lgan suhbatdir, Kapitanning bilishi bo'yicha Pentakl “Majusiylilik dinidagi yovuzlik” sifatida tushunilgan, biroq professor Lengdon bu qarashlarni noto'g'ri ekanligi isbotlashga harakat qildi:

“... Bundan tashqari, besh qirrali yulduz muhabbat va go'zallik ma'budasi bo'lmish Zuhraning ham timsolidir.... Venera ma'budasi va Venera yulduzi – aslida, bitta narsa. Ma'buda qorong'u osmonda makon qurgan bo'lib, turlicha nomlar bilan ataladi-Venera, Sharq yulduzi, Ishtar, Astarte.

.....Qadim paytlarda besh qirrali yulduz ayollik ibtidosining belgisi hisoblangan, ammo ming yilliklar davomida uning haqiqiy ma'nosi buzilib ketdi. Buning uchun esa anchagina qon to'kildi.... Besh qirrali Venera tilga olinganda, odamlar shaytonni tushadigan bo'lishdi.-Lengdon biroz tin olib, ya'na davom etdi: -Ming taassuflar bo'lsinki, AQSH Mudafaa vazirligi ham o'z ramzi sifatida besh qirra yulduzdan foydalanadi”.[2]

Muallif fikricha pentakl- besh qirrali yulduz qadimda Zuhra yulduzi va shuningdek muqaddas ayollik ibtidosi timsoli bo'lgan. Ushbu ramz asarda ko'chma ma'nolarni o'zida mujassamlagan bo'lib u faqatgina, shunchaki matematik shakl bo'lib qolmasdan bir necha yashirin ma'nolarni aks ettirgan. Ushbu pentakl ramzi yuzasidan ilmiy tadqiqot ishimizda uning etimologik kelib chiqishi va Yevropa adabiyotida bir necha asarlarda turlicha ma'nolarda ishlatilishini va ularning Da Vinche siri asariga mutanosibligini shuningdek, ushbu ramzning gipoteks intertekstualligini tahlil qilamiz.

“**Pentakl** - birinchi tasvirlangan hujjat 1500-yillarda soxta Pietro d'Abano tomonidan “*Heptaméron*” deb nomlangan 72 qisqa hikoyalardan tashkil topgan asar bo'lib, Fransuz adibi Marguerite de Navarre tomonidan nashr etilgan edi. “*Heptaméron*” da faqat bitta pentakl mavjud bo'lsa, Sulaymon kalitida o'nlab turli beshburchaklar (pentakllar) mavjud. “*Heptaméron*” ning beshburchakchasi olti burchakli bo'lib, u xochlar va harflar bilan bezatilgan, Sulaymonning pentakllar kaliti esa juda ko'p turli xil dizaynlarga ega, ulardan faqat ikkitasi pentagrammatikdir. (Guiley, 1989)[3]

Pentaklning etimologik kelib chiqishini o'rganadigan bo'lsak bu so'z birinchi marta fransuz tilidan 1561- yilda ingliz tilida yozilgan. Fransuz tilida bu so'z "talisman" degan ma'noni anglatadi. Shuningdek, bu so'z o'z navbatida lotincha "pentaculum" so'zidan (lotincha kichraytiruvchi -culum qo'shimchasidan foydalangan holda), italyanча "pentacolo" so'zidan kelib chiqqan.

Oksford inglizcha lug'atining oldingi nashrlarida (2-nashr 1989) "ba'zilar buni" fransuzchada "pentacol" (1328) yoki "pendacol" (1418) so'zlari bilan bog'laydi, ushbu so'zga -bo'yinga taqiladigan marvarid yoki bezak (pend- 'hang', à to, col yoki cou 'neck' dan) deb ta'rif berilgan.[4]

"Vikkaning otasi"(Father of Wicca, **Gardnerian Wicca**,) sifatida tanilgan Gerald Gardner, paganizm ta'limotini olg'a surgan. II jahon urushi paytlarida Buyuk Britaniyada turli maxfiy tashkilotlar tashkil etgan bo'lib, biroq ular taqiqlanganligi bois, o'zining beqiyos ilmini kitoblarida yozib qoldirishga qaror qilgan. Pentakllar ramzining katta qismini G.Gardnerning 1949-yilda chop etilgan **"Yuqori sehrli yordam"(High Magic's Aid)** kitobida uchratish mumkin.1954-yilgi **"Bugungi jodugarlik"** kitoblarida Gardner pentagrammani **"besh burchakli yulduz"** deb ta'riflagan. Gardner 1959 yilda chop etilgan **"Jodugarlikning ma'nosi"** kitobida pentaklning "pentagramma" ning sinonimi sifatida ta'riflagan.Ko'pgina so'nggi kunlardagi Wikkanlar orasida "pentacle" ning o'ziga xos ta'rifi mavjud: aniqrog'i, "pentacle" doira bilan chegaralangan "pentagram" ni anglatadi. (Philip, 2012) [5]

Pentakl ramzi shuningdek XX asr adabiyotida ham ko'plab qo'llangan. **Kraig (1998)** Pentagramning kichik marosimi (yoki Lesser Ritual of the Pentagram) - bu zamonaviy okkultizmning asosiy tayanchiga aylangan "Oltin Tong" ning (Golden Dawn) sirli tashkilot manuskripti) asl tartibi tomonidan ishlab chiqilgan va qo'llaniladigan tantanali sehrli marosimdir. Ko'pchilik bu marosimni har qanday boshqa sehrli ish uchun asosiy boshlang'ich qismi deb hisoblashadi, shuning uchun u "Oltin Tong" a'zolariga ichki tartibga o'tishdan oldin o'rgatilgan marosimlardan tashqari, yagona marosim bo'lgan. (Kraig, 1998) [6]

Zamonaviy kitoblarning birida ushbu marosim ikki turga ajratilgan bo'lib, unga ko'ra Kichik pentagrammaning chiqarib tashlash marosimi (LBRP) va Dou qilish Pentagram ritullariga (LIRP)bo'lingan. Tunda 1-si, tongda esa 2 -o'tkazilgan. Ruhiy sehrgarlardan biri ushbu jarayonni ta'riflab uni 4 bosqichda amalga oshirishni aytib o'tgan .U o'z kitobida Ritualda pentakl burchaklariga yo'nalgan nuqtalarda Xudolarning nomi bilan bog'langan suv, havo, yer, olov va ruh nomlari aytilgan. Bu marosimning asosiy maqsad 4 unsumni duo qilish yoki haydab chiqarish bo'lgan. (Cicero, Chic; Cicero, , 2003)[7]

Crowley describes banishing in his *Magick, Book 4* (ch.13)

"... in the banishing ritual of the pentagram we not only command the demons to depart, but invoke the Archangels and their hosts to act as guardians of the Circle during our pre-occupation with the ceremony proper. In more elaborate ceremonies it is usual to banish everything by name. Each element, each planet, and each sign, perhaps even the Sephiroth themselves; all are removed, including the very one which we wished to invoke, for that forces as existing in Nature is always impure. But this process, being long and wearisome, is not altogether advisable in actual working. It is usually sufficient to perform a general banishing, and to rely upon the aid of the guardians invoked. ..."The Banishing Ritual of the Pentagram" is the best to use (Magick,Liber ABA, 1997)

Consecration is an equally important magical operation. It is essentially the dedication, usually of a ritual instrument or space, to a specific purpose. In *Magick, Book 4* (ch.13)

...The ritual here in question should summarize the situation, and devote the particular arrangement to its purpose by invoking the appropriate forces. Let it be well remembered that each object is bound by the Oaths of its original consecration as such. Thus, if a pantacle has been made sacred to Venus, it cannot be used in an operation of Mars (Crowley, 1997) [8]

Ushbu parchada Pentakl Venus ya'ni Zuhro yulduziga o'xshatilgan, aynan shunga o'xshash fikrni D.Braunning Da Vinchi Siri asarida o'qishimiz mumkin.

.... "This is very common in times of turmoil," Langdon continued. "A newly emerging power will take over the existing symbols and degrade them over time in an attempt to erase their meaning. In the battle between the pagan symbols and Christian symbols, the pagans lost; Poseidon's trident became the devil's pitchfork, the wise crone's pointed hat became the symbol of a witch, and Venus's pentacle became a sign of the devil." Langdon paused. "Unfortunately, the United States military has also perverted the pentacle; it's

now our foremost symbol of war. We paint it on all our fighter jets and hang it on the shoulders of all our generals." So much for the goddess of love and beauty." (Brown, 2003)

Pentaklning Den Braunning Da Vinchi Siri asaridagi ma'nolari:

Kapitan Fash (nuqtai nazaridan)	Majusiylar dinning ramzi, paganizm unsuri
Robert Lengdon ta'rifi bo'yicha	1)Besh qirrali yulduz
	2)Muqaddas ayollik ibtidosi
	3)Ma'buda
	4)Venera yulduzi,Venera ma'budasi
	5)Harbiy Mudofaada unvoni, urush belgisi

Pentakl ramzining gipotektual tahlil natijalari:

Gerald Gardner "High Magic's Aid" 1949y	Pentakl – 5 unsur (havo, suv, tuproq, olov, ruh)
Golden Dawn	Ayyollar erkaklar bilan tengligi
The meaning of Witchcraft	Pentacle =Pentagram
Witchcraft today	besh qirrali yulduz(five- point star), beshta unsur (havo , yer, suv, olov va ruh)

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki pentakl yoki pentagramma ramzi kelib chiqish tarixi o'rta asrlarga borib tarqalishi va matematikadagi mukammal shakl ya'ni besh qirra ayyollik va erkaklik tengligini ifodalishi tarixiy va zamoniviy adabiyotlarda o'z ichki yashirin va tashqi ma'nolarini ifoda etgan. Da Vinchi siri asaridagi bu ramz gipoteks sifatida Wikkalarning "Magick Book, Golden Dawn" kitoblarida uchratish mumkin bo'lgan ilohiy tumor ramziy ma'nolarini aks ettirgan. Har bir millat yohud har bir madaniyatda o'zgacha ma'no kasb etgan pentakl ramzi muallif tomonidan hikoyada turli ma'nolarda ifoda etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dan Brown "Da Vince Code" 2003 p, 34-36 (1st ed.), US: Doubleday, April 2003, ISBN 0-385-50420-9.
2. Den Braun "Da Vinchi siri" tarjima shakli
3. Jump up to: a b Guiley, Rosemary (1989). The Encyclopedia of Witches and Witchcraft. New York: Facts on File. pp. 122–124. ISBN 0-8160-2268-2.
4. "Pentacle". Oxford English Dictionary (2nd ed.). Oxford University Press. 1989.
5. Philip, Heselton, Witchfather: A Life of Gerald Gardner Vol. 1: Into the Witch Cult
6. Abraham ben Simeon, of Worms (1975) [1897]. "Introduction by Mathers". The Book of the Sacred Magic of Abramelin the Mage. Translated by MacGregor Mathers, S. L. New York: Dover. ISBN 0486232115
7. Cicero, Chic; Cicero, he Essential Golden Dawn: An Introduction to High Magic. 2003, Llewellyn Worldwide.
8. Crowley, Aleister (1997). "The Pantacle". Magick: Book 4, Liber ABA. York Beach, Maine: S. Weiser. p. 95. ISBN 0-87728-919-0.
9. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Da_Vinci_Code

UDC 808.3

LINGVOCULTURAL ASPECTS OF SIMILES IN ENGLISH AND UZBEK PROVERBS

Z.T.Safarova, dots., Bukhara State University, Bukhara

S.U.Rahmonova, master student, Bukhara State University, Bukhara

Annotasiya. Ushbu maqolada ngliz va o'zbek tillaridagi bir nechta maqollarning semantik va lingvokultural jihatlarini ingliz va o'zbek maqollarida mavjud bo'lgan o'xshatishlarning lingvokultural jihatlarini o'rganib chiqdi va ushbu lingvistik iboralar tegishli madaniy o'ziga xoslik va dunyoqarashni qanday aks ettirishini o'rganib chiqdi. Maqola natijalari va rasmlari maqollarning o'zbek va ingliz tillaridagi ma'nolari o'rtasidagi ba'zi farqlarni aniqlashga yordam beradi va ularning lingvokultural qiziqishlari haqida ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: maqol, lingvokulturologiya, madaniyat, sinonimiya, antonimiya, ekvivalent, kontekst, maqol, maqol, lingvokulturologiya, lingvodidaktika, mulotot maqsadlari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются Семантические и лингвокультурные аспекты нескольких пословиц на английском и узбекском языках были изучены лингвокультурные аспекты сравнений, встречающихся как в английских, так и в узбекских пословицах, с целью изучения того, как эти языковые выражения отражают соответствующую культурную идентичность и мировоззрение. Результаты работы и иллюстрации, приведенные в статье, могут помочь выявить определенные различия между

значениями пословиц в узбекском и английском языках и рассказать вам об их лингвокультурных особенностях.

Ключевые слова: пословица, лингвокультурология, культура, синонимия, антонимия, эквивалент, контекст, пословица, поговорка, лингвокультурология, лингводидактика, коммуникативные цели.

Abstract. *The semantic and linguocultural aspects of a few proverbs in English and Uzbek delved into the lingvocultural aspects of similes found in both English and Uzbek proverbs, examining how these linguistic expressions reflect the respective cultural identities and worldviews. The paper's outcomes and illustrations can help identify certain differences between the meanings of proverbs in Uzbek and English and teach you about their linguocultural quirks.*

Keywords: *proverb, linguoculturology, culture, synonymy, antonymy, equivalent, context, proverb, saying, linguoculturology, linguodidactics, communication aims.*

Introduction. Similes, as linguistic devices, play a significant role in expressing ideas, emotions, and cultural nuances across languages and societies. They often serve as colorful windows into the values, beliefs, and traditions of a particular culture. In this article, we will delve into the lingvocultural aspects of similes found in both English and Uzbek proverbs, examining how these linguistic expressions reflect the respective cultural identities and worldviews. A language takes into account the unique culture of its country, and proverbs play a significant role in portraying the national characteristics and culture of that country. Not only do national ideas and customs exist, but historical sites, notable individuals, and well-known figures of Nationhood is articulated through proverbs.

Methods. Similes in English Proverbs: English proverbs are rich in similes that draw on a wide range of cultural references, including animals, nature, and everyday experiences. For instance, expressions like "as busy as a bee" or "as quiet as a mouse" not only vividly describe someone's behavior but also reflect the cultural familiarity with the industriousness of bees or the stealth of mice. These similes often convey practical wisdom, such as "as you sow, so shall you reap," which underscores the universal principle of cause and effect. Moreover, English similes frequently incorporate elements from literature, history, and folklore, showcasing the cultural heritage of the language. For example, "as old as the hills" or "as wise as Solomon" evoke timeless symbols and figures that resonate deeply within English-speaking communities. sentences, clauses, conversational turns, speech actions, etc., linguistics also separates them from idioms and phrases.

Similes in Uzbek Proverbs: Uzbek proverbs, rooted in the region's rich history and traditions, also abound with vivid similes that offer insights into the cultural fabric of Uzbek society. These similes often draw on local flora, fauna, and daily life experiences, reflecting the agrarian lifestyle and communal values prevalent in Uzbekistan. For instance, expressions like "as stubborn as a mule" or "as patient as a farmer waiting for rain" not only depict individual traits but also highlight the importance of resilience and perseverance in agricultural societies. Furthermore, Uzbek similes frequently emphasize hospitality and social cohesion, such as "as welcoming as an open door" or "as united as fingers on a hand," underscoring the value placed on community bonds and solidarity. Scientific findings are fascinating and beneficial when proverbial stocks of several languages are compared and contrasted. The purpose of this study is to examine the semantic and linguocultural aspects of proverbs in two languages—Uzbek and English—that do not belong to the same family. Additionally, the proverbs concerning families in the two languages stated above serve as illustrations for this study. Proverbs, as is evident, depict a considerable lot of information from even the most common people's daily lives.

Results. Cultural Significance and Interpretation: The lingvocultural analysis of similes in English and Uzbek proverbs reveals intriguing parallels and differences between the two linguistic traditions. While both utilize similes to convey universal truths and wisdom, the cultural references and contexts vary significantly, reflecting the distinct values and experiences of each society.

In English proverbs, similes often draw on a diverse range of cultural symbols and historical figures, reflecting the multicultural and literary richness of the language. Conversely, Uzbek proverbs

tend to rely more on local imagery and communal values, reflecting the agrarian heritage and collective ethos of Uzbekistan.

Discussion. Similes serve as powerful linguistic tools that not only enrich communication but also offer profound insights into the cultural identities and worldviews of different societies. By exploring the lingvocultural aspects of similes in English and Uzbek proverbs, we gain a deeper appreciation for the diverse ways in which language reflects and shapes cultural values, beliefs, and traditions. Furthermore, each country has its own traditions, culture, and language, which naturally reflects certain aspects of that culture. These culturemes provide proverbs their unique linguocultural and semantic characteristics.

In light of the aforementioned considerations, it is crucial to emphasize that proverbs describe social customs that are imaginable in the actual or imagined world. Additionally, a Daily changes in language result in a daily variation in the number of proverbs found in it. Some proverbs may vanish, and individuals may start using new proverbs in their discourse.

REFERENCES:

1. Mieder W. International Proverb Scholarship. New York: Garland Publishing, 1993. P. 27- 63.
2. Gotthardt H.H., Varga M.A. Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies. Berlin: De Gruyter, 2014. P. 2-10.
3. Litovkina A.T. Twisted wisdom: Modern anti-proverbs. Burlington: The University of Vermont, 1999. 12.
4. Hasanovna, R. S. (2022). Ideas of postmodernism in the literature of the XXI century. American Journal Of Philological Sciences, 2(11), 82-87.
5. Ruzieva Saodat Hasanovna. (2023). The work of david mitchell and his position in english literature. International Journal Of Literature And Languages, 3(02), 24–28.
6. Ruzieva Saodat Hasanovna. (2023). The manifestation of postmodern traditions in the work of David Mitchell. International Journal Of Literature And Languages, 3(04), 82–87.

UO'K 81-11

ZAMONAVIY MEDIALINGVISTIKADA PUBLISISTIK USLUB: TAHLIL VA TASNIF S.K.Saidnazarova, mustaqil izlanuvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Publisistik uslubning zamonaviy medialingvistikadagi o'rni, medialingvistlarni qiynayotgan muammolar, bugungi jamiyat va media olamining unga ta'siri haqida ushbu maqolada muhokama qilinadi.*

Kalit so'zlar: OAV, publisistika, media tili, omma ongi, medialingvistika, axborot, globallashuv, mediamatn.

Аннотация. *В данной статье рассматривается роль публицистического стиля в современной медиалингвистике, проблемы, волнующие медиалингвистов, влияние на него современного общества и медиамира.*

Ключевые слова: *средства массовой информации, журналистика, медиаязык, массовое сознание, медиалингвистика, информация, глобализация, медиатекст.*

Abstract. *This article discusses the role of journalistic style in modern medialogistics, the problems plaguing medialoguists, the influence of today's society and the media world on it.*

Key words: *mass media, journalism, media language, mass consciousness, medialogistics, information, globalization, media text.*

Bugungi globallashuv sharoitida siyosiy, madainiy va ma'naviy tarbiya sohasida yuzaga kelayotgan ayrim muammolar echimini topish, xususan, yosh avlod ongini turli zararli oqimlar, buzg'unchi mafkuralar ta'siridan saqlash, yoshlarni har tomonlama barkamol insonlar qilib tarbiyalash jamiyat oldida turgan muhim va dolzarb vazifalardan biridir. Yoshlar qalbiga Vatan tuyg'usi, vatanparvarlik ruhini singdirish ma'naviy tarbiyaning o'zagi hisoblanadi. Xalqimiz ming yillar davomida tarbiyaviy tamoyillar vositasida o'z farzandlarini ona-Vatanni sevishtga, uni himoyalash, moddiy va ma'naviy boyliklarini asrab-avaylashga, kindik qoni to'kilgan ona-beshik bilan g'ururlanishga da'vat etib kelishgan va hozir ham bu ana'na davom etmoqda. Shu o'rinda o'z auditoriyasi hisoblangan ommani ayniqsa yoshlarni har tomonlama barkamol insonlar qilib tarbiyalashda OAVning o'rni beqiyos ekanligini alohida ta'kidlash lozim. D.M. Teshabaeva

ta'biricha, "aynan OAV zimmasiga ijtimoiy ong shakllanishi va taraqqiyotiga oid eng muhim vazifalar yuklatiladiki, ularni amalga oshirishda muttasil takomillashuv jarayoni alohida o'rin tutadi hamda OAVning paydo bo'lishi va keng tarqalishi inson taqdiriga, xatti-harakatiga, ongiga doimiy ta'sir etib turadi".

Ma'lumki, OAV adresati – ommaviy auditoriya bilan retial (lat. pere – tarmoq), bilvosita ijtimoiy yo'naltirilgan aloqa hisoblanadi. Shuningdek, kategoriyaviylikni bildiruvchi belgilar – retial, anonim, yo'naltirilgan (vaqtga, bosma matnda joylashishiga ko'ra ham), aniqlanmagan, turli xil, "faqat elementar til bilish" bilan bog'langan belgilar mavjud. Ular massmedia xususiyatiga ko'ra mediamatnni tanqidiy baholay olishga qodir emas.

Zero, til o'zi aks ettirgan jamiyat va tabiat kabi murakkab hodisa bo'lgani kabi, uni ilmiy tadqiq va talqin etishda turfa yondashuvlar mavjudligi ham kuzatiladi.

OAVning asosiy vazifasi bo'lmay "axborot tarqatish muayyan darajada jamiyat ongiga ta'sir etish va olamning umumiy tasvirini tuzish orqali atrofdagi dunyo haqida manzara va baho hosil qiladi ... bil orqali muloqot qilish muayyan modellar asosida o'ziga xos til haqidagi ma'lumotni talab qiladi va ular hamsuhbatlar ongida o'zgacha ma'no kasb etishi mumkin". Bu o'rinda N.Abdusazizova fikriga ta'namiz: "Globallashuv jarayonini boshidan kechirayotgan hozirgi jamiyatning biror bir sohasini OAV tilisiz tasavvur etish qiyin. OAVda texnik imkoniyatlarning kengligi ijtimoiy sohalar etkazib berayotgan axborotlarni bir vaqtning o'zida faqat lisoniy emas, balki nolisoniy usullarda ham ifodalashga yordam beradi. Shu tufayli uni ilm-fan, publisistika va madaniyat tili deb ham ta'riflashadi».

Zamonaviy ommaviy axborot vositalari media muhitini – jamiyatning ijtimoiy-madaniy makonini yaratadi, bu esa o'ziga xos media madaniyatini keltirib chiqaradi. Yangi kodlar va matnlarni ishlab chiqarish va efirga uzatish orqali ommaviy axborot vositalarining madaniyati ma'lum bir ma'lumot uzatish madaniyatini va uni idrok etish madaniyatini o'z ichiga oladi. Media-madaniyat, shuningdek, media matnni o'qish, tahlil qilish, baholash, media ijodkorligi bilan shug'ullanish, ommaviy axborot vositalari orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish va boshqalarga qodir bo'lgan shaxsning rivojlanish darajalari tizimi sifatida ham harakat qilishi mumkin.

Aytish joizki, til – OAVning asosiy xabar berish quroli bo'lib xizmat qiladi. Shu boisdan ham uni, avvalo, lingvistik tomondan o'rganish zarurati mavjud. Biroq ma'lumotlarni qabul qilish, albatta, bir qancha boshqa gumanitarfanlar bilan ham bog'liqdir. «OAV tilini tadqiq etish uni qabul qilish masalasi bilan aloqador holda olib borilsa bu borada yanada xolis fikr yuritish mumkin bo'ladi. Chunki yagona adabiy til, uning amaldagi qonuniyatlariga amal qilishi millat va mamlakat doirasida to'siqsiz axborot almashishning asosiy vositasidir».

Media tilining tarkibiy qismi sifatida OAV tilini o'rganishning turli jihatlarini o'zbek medialingvistlaridan A.Abdusaidov, G.x.Bakiyeva, D.M.Teshabayeva, S.D.Sa'dullayev, I.Ye.Toshaliyev, S.X.Shomaksudova, M.Israil, Sh.S.Safarov, Yo.R.Odilov, Sh.A.Usmonova, M.R.Artikova xorijiy tilshunslar M.A.Jovtobryux, I.Ya. Zavalnyuk, G.G. Pocheptsov, V.V. Rizun kabi ukrainalik olimlarning asarlarida o'z aksini topgan. OAV matnlarining o'ziga xos xususiyatlariga birinchi bo'lib murojaat qilgan rus tilshunoslari orasida V.G. Kostomarov, G.Ya. Solganik, S.I. Bernshteyn, D.N. Shmelev, L.M. Maydanova, V.I. Mixalkovich va boshqalardir. Tilning uslub xususiyatlarini o'rganishga katta hissa qo'shgan ommaviy axborot vositalari va mediamatnlar tipologiyasini ishlab chiqishga g'arb olimlari: A.Bell, R.Fouler, N.Ferclough, M.Montgomery, T.Van Djek va boshqalar kirishgan. Tilning mavjudligi, uning "tirik" kesimi, so'zning ishlab chiqarilishi va tarqalishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

OAV tili va uslubi masalalari yigirmanchi asrning 80 yillaridayoq maxsus tizim sifatida qaraladigan tadqiqotlarda yoritilgan boshladi. Ammo, T.G. Dobrosklonskaya ta'kidlaganidek, XX asrning 90 yillari OAV tilining umumiy kontsepsiyasining shakllanishi va rivojlanishining eng muhim bosqichi hisoblanadi: aynan mana shu davrda «OAV tili» maqomi paydo bo'ldi. OAV alohida mustaqil hodisa sifatida ilmiy ongda mustahkamlandi. Zero, hozirda ommaviy axborot vositalarining tili "barqaror til ichidagi tizim bo'lib, aniq belgilangan lingvo-stilistik xususiyatlar va xususiyatlar to'plami bilan tavsiflanadi", zamonaviy tilshunos olimlarning asosiy tadqiqot ob'ektlaridan biri hisoblanadi.

Media tili olimlar tomonidan OAV tomonidan ishlab chiqarilgan va tarqatiladigan matnlarning butun majmuasi sifatida qaraladi va unda:

- lingvo-stilistik xususiyatlar va atributlarning ma'lum bir to'plami bilan tavsiflangan barqaror intralingual tizim sifatida;

- OAVning har biriga xos bo'lgan og'zaki va audiovizual komponentlarning ma'lum nisbatiga ega bo'lgan aralash turdagi maxsus belgilar tizimi sifatida;

- bosma, radio, televidenie, internet. Biroq, zamonaviy ommaviy axborot vositalarining tili — bu media matnlarda amalga oshiriladigan, muayyan o'ziga xos xususiyatlarga ega, pragmatik yo'nalishga ega bo'lgan va dunyoqarash, mafkura va dunyoqarashdagi o'zgarishlarni eng tez aks ettiruvchi, ishlaydigan tilning maxsus qatlami tahlil qilinadi.

Zamonaviy ommaviy axborot vositalarining tili jamiyat hayotiga eng tez javob beradi, uning lug'ati, stilistikasi va grammatikasida ommaviy auditoriya tomonidan apriori to'g'ri deb qabul qilingan turli xil mualliflik lingvistik o'zgarishlarini aks ettiradi va jamlaydi. Ommaviy axborot vositalari tilining doimiy rivojlanishi zamonaviy jamiyatning postmodern dunyoqarashi bilan ham izohlanishi mumkin, bu doimo “yangi”, “o'zgargan”, “o'zgartirilgan” tilni talab qiladi, til bilan o'yinlar va ushbu o'yinlarga jalb qilishni talab qiladi. Shunday qilib, media-diskursda yuzaga kelayotgan lingvistik jarayonlar nafaqat media-lingvistik, balki sociolingvistik, psixolingvistik va kulturologik tadqiqot usullaridan foydalangan holda batafsilroq o'rganishni talab qiladi.

Tadqiqotchilarning turli fikr-mulohazalarini inobatga olgan holda, biz media matn bu dialogik shakldagi matnning o'ziga xos turi, ommaviy kommunikasion nutqda ishlaydigan, ma'lumotli va pragmatik yo'nalishga ega, ijtimoiy, madaniy, milliy, siyosiy mavzularga murojaat qiladi, deb hisoblaymiz. Zamonaviy media matnlarning asosiy xususiyatlariga ochiqlik, stilistik va janr sinkretikligi, ekspressivlik, matnlararo aloqalar, polikod, realizasiya, potensial polisemantiklik, ustuvorlikka murojaat qilish kiradi.

Shunday qilib, aytish joizki, OAV orqali dunyoda yuz berayotgan voqealarni uzatishda ularni ommaviy ongga samarali ta'sir o'tkazish nuqtai nazaridan tadqiq etishda publisistik uslub ham beqiyos amaliy ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduazizova N. Mustaqil O'zbekiston jurnalistika tarixi. – Toshkent.: AKADEMIYA, 2007. – S.90-91.
2. Teshabayeva D.M. – Ommaviy axborot vositalari tilning nutq madaniyati aspektida tadqiqi. Filol. f. d-ri...diss, -Toshkent, 2012.
3. Teshabayeva D.M. Medialingvistika va tahrir. – Toshkent: O'zbekiston, 2019.
4. Волков А.А. Риторический аспект языка СМИ. // Язык средств массовой информации: учебное пособие для вузов / под ред. М.Н. Володиной. – М.: Академический проект: Альма Матер, 2008.
5. Илясова С. В. Языковая игра в коммуникативном пространстве СМИ и рекламы / С. В. Илясова, Л. П. Амири. – [2-е изд.]. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2012.
6. Добросклонская Т. Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиареч: [учеб. пособие] / Т. Г. Добросклонская. – М.: Флинта, 2008.
7. Добросклонская Т. Г. Язык средств массовой информатсии. – М.: КДУ, 2012.

UO'K 894.3

ADABIY TA'SIR VA TAQLIDGO'YLIK MASALALARI

R.M.Saidova, tayanch doktorant, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiy ta'sir va taqlidgo'ylik masalalari o'zaro A. Qodiriy, Oybek, Cho'lpon, A. Oripov ijodi va fikrlari asosida qiyosiy tahlilga tortildi. Ijodkorlar bilan uchrashuvlar, adabiy suhbatlar, sayohatdan ta'sirlanish yangi asarlarning yaratilishiga turtki bo'lishi hamda adabiy izdoshlik va taqlidchilik masalalari yoritildi.

Kalit so'zlar: Adabiy ta'sir, taqlidgo'ylik, taqlidchi, adabiy suhbatlar, izdoshlik.

Аннотация. В данной статье вопросы литературного влияния и подражательности были подвергнуты сравнительному анализу на основе произведений и мнений А. Кадыри, Ойбека, Чолпона, А. Орипова. Освещались встречи с творцами, литературные беседы влияние путешествий как толчка к созданию новых произведений, вопросы литературного следования и подражания.

Ключевые слова: Литературное влияние, имитация, подражатель, литературные беседы, следующий.

Abstract. In this article, the issues of literary influence and imitativeness were subjected to a comparative analysis based on works and opinions of Kadiri, Oybek, Cholpon, A. Oripova. Meetings with creators, literary conversations, the creation of new works, and the issues of literary following and imitation were covered.

Keywords: Literary influence, imitation, imitator, literary influence, following.

O'zbek adabiyoti tarixida shunday siymolar borki, ularning muborak asarlari avlodlar ijod yo'lini so'nmas nur, tolmas kuch bo'lib nurafshon etadi. Yillar, asrlar o'tar bir avlod o'rniga yangi avlod kelar, ammo o'zbek adabiyotining A. Navoiy, A. Qodiriy, Cho'lpon A. Qahhor kabi ijodkorlari yaratgan ma'naviy boyliklari eskirmaydigina emas, balki aksincha, ularning yildan yilga yangi qirralari ko'rinib, o'zining butun ulug'vorligi va go'zalligini namoyon qila boradi hamda adabiy ta'sir ko'rsatishi bilan birga yosh san'atkorlar uchun haqiqiy ijod maktabi vazifasini ham o'taydi.

Ma'lumki, adabiy ta'sir bir yozuvchi dunyoqarashi va ijodiy usullarining boshqa bir yozuvchi ijodiga ta'siri demakdir. Badiiy asar kishiga nafaqat mazmuniy jihatdan, balki muallif tomonidan qo'llangan o'ziga xos yutuqlari bilan ham ta'sir ko'rsatadi. Ko'plab ijodkorlar badiiy asarni chuqur tahlil etish jarayonida yoki asar muallifi bilan bo'lgan suhbatdan ham ta'sirlanishi va bu ta'sir natijasi ijod yo'llarining qaysidir pog'onasida yaratajak asari yoxud ijodi jarayonida asarlarining ma'lum o'rinlarida aks etadi. Adabiy ta'sir san'atkorlarga badiiy ijod olamining sir-asrorini anglashida yordam beradi. Jumladan, har bir so'zni taroziga solib ko'radigan, og'ziga kelgan har bir so'zni aytavermaydigan, o'ylab, mushohada etib, so'ngra so'zlaydigan adib Abdulla Qodiriyning ijodkor sifatida o'zini tutishi, badiiy ijod haqidagi sermazmun fikrlari, ijod ahliga, suhbatdoshlariga ham bevosita ta'sir ko'rsatgan desak, mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Xususan, Muso Toshmuhammad o'g'li Oybek "Realist san'atkor" sarlavhali maqolasida Abdulla Qodiriy bilan bo'lgan suhbatlaridan birini shunday xotirlaydi:

Hozirgi zamon temasi shundaygina yoz-yoz deb turbidi, biroq biron narsa chiqara olarmikanman? Uh, bilmayman aqlim yetmay qoldi...-U kulimsirab qo'ydi-da, o'ziga o'zi:-Hamma gap mana shu bilmasligimda! Kam narsa bilaman. Men og'irkarvon odamman, ko'p kuzatishim kerak!-deb qo'ydi.[1, 5]

Ushbu suhbat adib Oybek uchun juda foydali kechadi. Adibning o'ziga xos kamtarinligi, o'z davrining ilg'or yozuvchisi bo'lishiga qaramasdan kam narsa bilaman deya o'ziga tolishi, hayotni ko'p kuzatishi kerakligini ta'kidlashi, fikrlari bevosita Oybekka ta'sir ko'rsatadiki, keyinchalik Oybek maqolasida: "Men keyinchalik proza yozishga o'tganimda "ko'p kuzatishim kerak" degan so'zlarni tez-tez eslab turardim",-deya ta'kidlaydi. Shunday ekan, Oybekning prozada yaratgan asarlarining zahirida A. Qodiriy bilan bo'lgan suhbat va adabiy ta'sir o'z o'rniga egadir. Abdulla Qodiriydagi har bir detalni sinchkovlik ila kuzatish usuli ma'lum vaqt o'tgach, Oybekday buyuk san'atkor uchun dasturulamal vazifasini bajargan. Ko'plab adabiy tanqidiy maqolalarda ba'zi munaqqidlar adabiy ta'sir va taqlidchilik masalalarini farqlashda ba'zi bir kamchiliklarga yo'l qo'yadilar. Chunonchi, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani arab yozuvchisi Jurji Zaydon romanlariga taqlidan yozilgan, yoki "Baxtsiz kuyov" pyesasi Behbudiyning "Padarkush" dramasi taqlidan yozilganligi haqida ma'lumotlar mavjud. Bizga ma'lumki, A. Qodiriy arab yozuvchisi Jurji Zaydon asarlarini chuqur mutolaa etgan, shuningdek, Behbudiyning "Padarkush" dramasi ta'sirida "Baxtsiz kuyov" pyesasini yozganini ta'kidlaydi.

Adabiy ta'sir va taqlidgo'ylik bir biridan farqli tushunchalar bo'lib, taqlidchilik bu badiiy, ilmiy yo'nalishga, uning namoyondalariga xos g'oya va usullarni tushunib tushunmagan holda g'ayriixtiyoriy qaytarish, takrorlash demakdir. Taqlidchi an'analariga ijodiy yondashmaydi, balki mehanik yondashadi. U shoir yoki yozuvchini ijodiy mustaqillik, o'ziga xoslikdan, orginallikdan mahrum etadi.

Adabiy ta'sir esa adabiy izdoshlikni yaratadi. Adabiy ta'sir natijasida o'ziga xos, takrorlardan holi bo'lgan, ustoz-salaflarning an'alarini davom ettiruvchi va boyituvchi, boy adabiy tajribani

rivojlantiruvchi asarlar dunyoga keladi. Shu o'rinda, taqlidchilikni izdoshlikdan farqlash kerak. Masalan, A. Navoiyning Jomiy va boshqa shoirlar g'azallariga tatabbu, Muqumiy va Furqatning Navoiy va Fuzuliy g'azallariga taxmislari ijodiy izdoshlikning, adabiy ta'sir asosida yaratilgan namunalardir.

Taqlidchilik ijod tabiatiga zid. Shuning uchun ham Abdulla Oripov taqlidchi shoirga haqli ravishda mana bunday kinoya qiladi.

Taqlid qila bergin yetsa bardoshing,

Modomiki senda bor ekan havas.

Faqat bir qora kun ko'tarib boshing,

Asl nusxaman deb dod solmasang bas.[2, 226]

Shoir taqlid asosida yaratilgan asarni o'qigan adabiyot ahli asarning asl nusxani esga olishi, ular o'rtasida farqni sezmasligiga va kitobxon yoki munaqqid ijobiy baholamasligiga ishora bor. Taqlidan dunyoga kelgan asarlar barhayot bo'lmasligi, asl nusxaning soyasida qolib ketishi tabiiy holdir.

O'zbek mumtoz adabiyotida asrlar davomida ko'plab an'anaviy tasviriy vositalar, xususan, qayta-qayta qo'llanadigan o'xshatishlar vujudga kelgan. Chunonchi, go'zal qizning qomatini sarvga, yuzini oyga, ko'zlarini yulduzga, qoshlarini yoyga, sochlarini ilonga, lablarini olchaga o'xshatish odat tusiga kirib qolgan. Cho'lpon ham bunday obrazlardan ko'p foydalangan. Shu bilan birga, u bunday takrorlanishlarni ko'p ham ma'qullamay, "Bir xil, bir xil, bir xil" deb ta'riflagan.[3, 201] Cho'lpon ijodida takrorlardan, bir xillikdan ko'ra asarlarini turli no'anaviy ifoda vositalari bilan boyitishga harakat qilgan, oqibatda "Go'zal", "Ko'ngil", "Ro'molim" kabi she'rlarida yangicha o'xshatish va ifodalardan foydalangan. Takrorlardan qochish ijodkorlarni novatorlikka, betakror asarlar yaratishga undaydi.

Qodiriy XX asr 20-30-yillarida yozgan adabiy-tanqidiy maqolalarida badiiy asar tabiati, yozuvchi mas'uliyati, ijod psixologiyasi, dunyo adabiyoti tajribalaridan o'rganish kabi masalalarni muhokama qiladi. [4, 48-49] Xondamir Qodiriyning "Abdulla Qodiriy" sarlavhali to'plamida Abdulla Qodiriyning birinchi o'rinda Sharq adabiyotini mukammal o'rganganligi, shu bilan birga G'arb adabiyotini ham puxta egallaganligi, bu ikki maktabdan olgan bilimlarini, tajribalarini o'z ijodida mohirona qo'llay olganligi, uning asarlarining sevib o'qilishining omili ekanligi tahmin qilinadi. Shunday ekan, Sharq va G'arb xalqlarining tajribalari, badiiy adabiyoti ta'siri Abdulla Qodiriy asarlarining sevimli bo'lishi sabablaridan biri bo'lsa, ajab emas.

A. Qodiriy asar yozishdan avval yurt kezib xalqni yaqindan tanib, so'ngra asar yozishga o'tirgan. Bu kabi taassurotlar haqida "Abdulla Qodiriy zamondoshlari xotirasida" kitobiga Yo'ldosh Shamsharovning "Ulug' adib edi" sarlavhali maqolasi kiritilgan bo'lib, unda maqola muallifi Abdulla Qodiriyning Namanganga tashrif buyurgani namanganliklar bilan suhbatda bo'lgani, ularni ko'p kuzatgani Boborahim Mashrab haqidagi fikrlariga to'xtaladi va Namangandagi suhbatdan so'ng Abdulla Qodiriy namanganlik paxtakor Mallaboy aka haqida bir ocherk e'lon qilganligini, bunda o'sha o'rganish ta'siri baralla sezilib turganligini qayd etiladi. Demak, A. Qodiriy Namangan tassurotlari ta'sirida Mallaboy aka haqidagi ocherkning yozilishiga turtki bo'lgan adabiy ta'sir badiiy ijod taraqqiyotidagi muhim omillardan biridir

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, san'atkorlar qoldirgan badiiy meros bilan birga ijodkorlar bilan bo'lgan suhbatlar, shoir-yozuvchilarning o'zini tutishi, ma'lum masala yuzasidan bildirgan nuqtayi nazari ham bevosita tinglovchiga ta'sir ko'rsatadi. Agar tinglovchilar talant egalari bo'lsa, bu adabiy ta'sir kuchi ijod jarayonida ularning mukammal asarlar yozishida foyda beradi. Ijod ahlining ko'pchilik qismi sayohatlarni xush ko'radi, sababi, undan olgan taassurotlaridan ilhomlanadi. Ko'rgan-kechirganlari ta'sirida sayohatdan so'ng yangi asarlar yozadi. Buni yuqorida keltirilgan A. Qodiriyning Namangan safaridan anglash qiyin emas. Shuningdek, badiiy asarlar tahlilida adabiy taqlid va adabiy ta'sir masalalarini chalkashtirib yubormaslik lozimki, adabiy ta'sir natijasida yangi, o'ziga xos asar yaratilsa, taqlidchilik takrorlarga asoslangan, mustaqil yaratuvchilikdan xoli bo'lgan asarlarning yaratilishi demakdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Xabibullo Qodiriy. Abdulla Qodiriy zamondoshlari xotirasida. T.: "G'afur G'ulom", 1986. 5-bet
- 2.Nurboy Jabborov. Maoniy ahlining sohibqironi. T.: "Adabiyot", 2021, 226-bet

3. Erkin Xudoyberdiyev. Adabiyotshunoslikka kirish. T.: "Iqtisod-moliya" 2007-y, 201-bet
4. Bahodir Karim. Jadidlar. Abdulla Qodiriy. T.: "Yoshlar nashriyoti uyi", 2022. 48-49-b
5. [https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Taqlid_\(tushuncha\)](https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Taqlid_(tushuncha))

UO'K 808.5

BADIY DISKURSDA QO'LLAB-QUVVATLASH KOMMUNIKATIV STRATEGIYALARINING IFODALANISHI

M.U.Saidova, PhD, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro
Sh.Olimova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy nutq, badiiy diskurs, badiiy nutqdagi dialog va uning xususiyatlari, shuningdek, badiiy diskursda qo'llab-quvvatlash kommunikativ strategiyalarining ifodalanish xususiyatlarini ingliz va o'zbek tilidagi manbalar asosida berish yuzasidan fikr-mulohazalar keltiriladi. Badiiy diskursda mazkur strategiya ifodasi bilan bog'liq nutq vaziyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Til, inson omili, nitqiy muloqot, badiiy nutq, badiiy dialog, badiiy diskurs.

Аннотация. В данной статье приводятся мнения о художественной речи, художественном дискурсе, диалоге в художественной речи и его особенностях, а также особенностях выражения коммуникативных стратегий поддержки в художественном дискурсе на основе источников на английском и узбекском языках. Проанализированы речевые ситуации.

Ключевые слова: Язык, человеческий фактор, речевое общение, художественная речь, художественный диалог, художественный дискурс.

Abstract. This article provides opinions on artistic speech, artistic discourse, dialogue in artistic speech and its features, as well as the features of expression of communicative strategies of support in artistic discourse based on sources in English and Uzbek. speech situations are analyzed.

Key words: Language, human factor, speech communication, artistic speech, artistic dialogue, artistic discourse.

Kirish. Ma'lumki, badiiy adabiyot hayot darsligi sifatida insonning olam haqidagi tasavvurini boyitadi, hayot, yashahdan maqsad, jamiyatdagi o'rni to'g'risidagi bilimlarini kengaytirishga, boyitishga xizmat qiladi. Uning eng sara namunalari vositasida nafaqat o'tmish ajdodlar tajribasini, balki zamonamiz qahramonlarining mehnat-u ijodiy yutuqlarini, ta'bir joiz bo'lsa, kelajak haqidagi orzu-intilishlarimiz ifodasini ham uqish mumkin. Zero, adabiyot san'atlar ichida eng oliy san'at, deb baholanadi. Zero, u har bir millat yoki xalqning ona tili boyliklarini o'zida mujassam etadi.

Bugungi davrda jahon tilshunosligi o'z yondashuvlari va qarashlarini yangi paradigmalarda (o'lovlar) asosida rivojlantirish yo'lidan bormoqda. Bu jahonda yuz berayotgan globalashuv jarayonlari tilshunoslik taraqqiyotiga o'z ta'sirini o'tkazayotgani bilan belgilanadi. Shunday yondashuvlarning eng e'tirof etilgani inson omilini tadqiq etish bilan bog'liqdir. Antropotsentrik tilshunoslik ayni inson omilini o'rganishni markaziy o'ringa qo'yar ekan, turli matn turlari, xususan, badiiy matn tadqiqida so'zlovchining intensiyasi va motivini tadqiq etishga bosh vazifa sifatida qaraydi. Shu jarayonda muallif va personaj munosabatidagi lisoniy vositalarni aniqlash hamda tasniflash, shuningdek, matnning zohiriy va botiniy strukturasida ularni qayta namoyon qilish dolzarb muammolardan hisoblanadi. Tadqiqotlar ko'rsatganidek, antropotsentrik yondashuvda badiiy diskursni o'rganish uni lingvopersonologiya, matn lingvistikasi, kommunikativ tilshunoslik, kognitiv tilshunoslik, lingvokonseptologiya, diskursiv lingvistika va lingvokulturologiya nuqtayi nazaridan kompleks, fanlararo tadqiq qilishni nazarda tutadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Bugungi kunda dunyo tilshunosligi rivojlanishi kontekstida antropotsentrizm sohasiga doir quyidagi ustuvor yo'nalishlar bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda: lingvopersonologiya, diskursologiya, tanqidiy diskurs, diskursiv stilistika, kognitiv lingvistika, lingvopragmatika, lingvokulturologiya, kognitiv stilistika, kommunikativ lingvistika, sinergetika, gender lingvistikasi, teolingvistika. Shuningdek, badiiy matn hamda diskursga fanlararo va antropotsentrik yondashuv masalasi bir qator xorijiy va mahalliy olimlar: P.Verdonk,

A.Vejbitskaya, T.A. van Deyk, Dj. Lakoff, G.Lich, N.F. Alfirenko, N.D. Arutyunova, I.V.Arnold, N.N. Boldirev, I.R. Galperin, A.V. Karasik, YU.N.Karaulov, E.S. Kubryakova, V.A. Maslova, E.V. Paducheva, YU.S. Stepanov, V.N. Teliya, D.U. Ashurova, N.M. Mahmudov. Sh S. Safarov, R.S. Sayfullayeva, M.I. Rasulova, A.E. Mamatov, X.I. Islamdjanova, D.E. Lutfullayeva, D.S. Xudoyberganova, M.R. Galiyeva, N.M. Djusupov va boshqalarning ilmiy ishlarida ishlab chiqilgan.[1] Tilshunoslik sohasida til orqali shaxsni, uning dunyoqarashini o'zgartirish imkoniyatlari A.Potebnya, L.Shcherba, G. Vinokur, B.Larinlar[2] ning ishlarida qayd qilingan. Til shaxsi tuzilishi rus tili materiallari misolida Y. N.Karaulovning ishlarida ancha mufassil tavsiflangan.

Muhokama va natijalar. XX asrning so'nggi choragidan jahon tilshunosligida lisoniy faoliyat mahsuli bo'lgan har qanday nutqiy tuzilmani uni yaratuvchi va idrok etuvchi shaxs – muallif va retsipient muloqoti nuqtai nazaridan tadqiq etishga katta e'tibor qaratila boshlandi. Nutqiy tuzilmani muloqot jarayoni sifatida o'rganish *diskurs* tushunchasining yuzaga kelishiga sabab bo'ldi.O'tgan asrning 50-yillarida amerikalik tilshunos Zellig Xarris tomonidan birinchi marta qo'llangan *diskurs* so'zi bugungi kunda tilshunoslikning markaziy masalalaridan birini ifodalovchi hodisani anglatmoqda. *Diskurs* tushunchasi hozirgi davrda o'ta jadallik bilan sodir bo'layotgan fanlar integratsiyasini o'zida yaqqol namoyon etadi. U adabiyotshunoslik, tilshunoslik, falsafa, tarix, sotsiologiya, antropologiya, pedagogika, siyosatshunoslik kabi fan sohalarining har birida maxsus definitsiyaga ega bo'lishi bilan birga, bugungi kunda yangi yo'nalishlardan biri hisoblangan diskursiv tahlilning ham markaziy muammolaridan biriga aylandi. Diskursning o'ziga xosligi uning antropotsentrikligi hamda muallif tomonidan modellastiriluvchi o'zgacha olamning badiiy manzarasini obrazli shaklda ifodalay olishidir. Shu ma'noda diskurs kommunikatsiyaning eng murakkab turlaridan biri bo'lgan badiiy-adabiy muloqotning bir turi sifatida namoyon bo'ladi. Uning subyektlari nafaqat muallif va kitobxon, balki personajlar hamdir.

Badiiy matnning nutqiga kelsak, u boshqa nutq turlaridan sezilarli farq qiladi, bu muallif va oluvchi o'rtasidagi munosabatlar va o'zaro ta'sirning alohida turini, dunyo haqidagi madaniy, estetik va individual bilimlardan foydalanishni va uning aksini aks ettiradi. atrofdagi haqiqatga alohida munosabat. Adabiy aspektidagi diskurs muammosi mashhur frantsuz olimlari M.Fuko, S.Todorov, Y.Kristeva, R.Bart asarlarida, shuningdek, rus olimlari M.M.Baxtin, Y.M.Lotman, V.I.Tyup tadqiqotlarida ko'rib chiqilgan, S.N.Broytman, I.P.Smironov, I.V.Samorukov, Y.Rudnev, P.A. Kovalev xususan, nutq nazariyasi, diskursiv poetika va diskurs tahlillari to'liq hal qilinmagan va qo'shimcha o'rganishni talab qiladi.

Aytish joiz, «diskurs - bir paytning o'zida ham lisoniy faoliyat jarayoni, ham uning mahsulidir». Diskursiv faoliyat mohiyatan bilim (ma'lumot) berish hamda «yangi bilimni shakllantiruvchi hodisadir». Bilim uzatilishi va yangidan shakllanishi uchun esa matn yaratilishi lozim. Badiiy matn badiiy diskurs namunasi bo'la oladi. Bunday matnlarning xususiyatlarini ayniqsa, badiiy asardagi dialoglar misolida yaqqol ko'rish mumkin. Badiiy dialogni tasniflashga doir turli nuqtayi nazarlar va yondashuvlar mavjud. Ularning asosida quyidagi mezonlar yotadi: a) badiiy dialogning qamrovi (qisqa va yoyiqligi); b) semantik va mavzuiy mazmuni (maishiy, falsafiy, diniy, ijtimoiy xarakterdagi dialoglar, maqomiga ko'ra tomonlarning munosabatlarni ochib beruvchi dialoglar, fikr almashish dialoglari va hokazo); v) shaxslararo ta'sir xarakteri (dialog-bahs, dialog- ishontirish, dialog-munozara, emotsional ta'sirga ega dialog va hokazo). Shubhasiz, sanab o'tilganlar badiiy dialogning barcha turlarini qamrab ololmaydi.

Psixologik tiplarning K.Yung[3] tomonidan ishlab chiqilgan tasnifiga asoslanib, badiiy dialog tahlili personaj nutqining ekstravert va introvert tiplari hamda ularning shakllari bo'lgan tafakkur qiluvchi, emotsional, his qiluvchi, intuitiv tiplarini reprezentatsiyalovchi leksik, stilistik, sintaktik o'ziga xosliklarni yuzaga chiqarishga yo'naltiriladi. BDda grafik vositalarning tahlili ularning turlituman ekanligini ko'rsatdi: so'z va gaplarning kursiv bilan ajratilishi, bosh harflar bilan yozilishi, so'zlarning yo'g'on shrift bilan ajratilishi; masofa-probellar (so'zlararo, boblararo, abzatslararo), turli shakllardagi geometrik figuralarning, shuningdek, punktuatsiya belgilari: undov, so'roq, ko'p nuqta, tire, qavs, qo'shtirnoq, chiziqcha (defis), nuqta qo'ymaslik kabilarning ishlatilishi bunga misoldir. Diskursiv shaxsni ifodalovchi mazkur belgilarning o'ziga xos jihati shundaki, ular muallif nutqida ham, personaj nutqida ham ishlatiladi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, muallif va personaj nutqidagi grafik

vositalarning o'ziga xosligi ularning ko'p funktsionalligidan kelib chiqadi. Grafik vositalarning asosiy vazifasi (funktsiyasi) aksentuatsiya (urg'u berish, diqqatni tortish), ya'ni matnning u yoki bu parchasini ajratib, bo'rttirib ko'rsatish, urg'u berishdir. O'z navbatida aksentuatsiya e'tiborni jalb etish, emotsional ta'sir ko'rsatish, tagmatn (podtekst) yaratish va konseptual ahamiyatga ega axborotni ifodalashga yo'naltirilgandir. Mazkur da'volar isbotini ingliz va o'zbek badiiy adabiyoti namunalari asosida keltirish mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Amerika tilshunosligiga ko'ra "diskurs" tushunchasi faqat og'zaki muloqot natijasida qo'llanilishi bilan tavsiflanadi. O'zbek tilshunoslari "diskurs" tushunchasini kengroq ko'rib chiqadilar. Tadqiqotchilar bu tushunchalarni statika/dinamika yo'nalishi bo'yicha qat'iy ravishda farqlashga moyildirlar, ya'ni matn ma'lum bir natija, muloqot mahsuli bo'lib ko'rinadi, nutq esa muloqotning o'zi, jonli jarayondir. Diskursning o'ziga xosligi uning antropotsentrikligi hamda muallif tomonidan modellastiriluvchi o'zgacha olamning badiiy manzarasini obrazli shaklda ifodalay olishidir. Shu ma'noda diskurs kommunikatsiyaning eng murakkab turlaridan biri bo'lgan badiiy-adabiy muloqotning bir turi sifatida namoyon bo'ladi. Uning subyektlari nafaqat muallif va kitobxon, balki personajlar hamdir. Badiiy matnning nutqiga kelsak, u boshqa nutq turlaridan sezilarli farq qiladi, bu muallif va oluvchi o'rtasidagi munosabatlar va o'zaro ta'sirning alohida turini, dunyo haqidagi madaniy, estetik va individual bilimlardan foydalanishni va uning aksini aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ашурова Д.У. Стилистика в свете когнитивной теории языка // Ўзбекистонда хорижий тиллар /Илмий методик электрон журнал. — Т.2018. - №2 (21)
2. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. - М.: Искусство, 1976. - 614 с.; Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку. - М.: Учпедгиз, 1957. — 188 с.
3. Юнг К. Структура психики и процесс индивидуализации. - М., 1998. -220 с.
4. Қосимова М. Бадий нутқ индивидуализациянинг лингвистик хусусиятлари. филол.фан номз.дисс...Т.2007
5. Brayant Dj., Tompson S. Osnovy vozdeystviya SMI. M.: Izdatelskiy dom "Vilyams", 2004. - 432 s.

UO'K 808.3

O'G'ZAKI DISKURSDA RAD ETISHNING KOMMUNIKATIV STRATEGIYASI XUSUSIDA MULOHAZALAR

M.U.Saidova, dots., PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro
N.A.Nadirxanova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslik tarixidagi "an'anaviy tilshunoslik" va "struktur tilshunoslik" bosqichlarining mohiyati, til, lison va nutq, nutq tabiati, antropotsentrizm, sotsiolingvisitika, pragmalingsitika, diskurs, diskursologiyaning shakllanishi xususida fikr-mulohazalar bayon qilinadi. Zamonaviy tilshunoslikda diskurs tushunchasi, uning mohiyati, qo'llanilishi, og'zaki nutq xususiyatlari tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Til, an'anaviy tilshunoslik, struktur tilshunoslik, lison, nutq, antropotsentrizm, sotsiolingvisitika, pragmalingsitika, diskurs, nutqiy faoliyat, nutqiy vaziyatlar, kommunikativlik.

Аннотация. В статье раскрыта сущность этапов «традиционной лингвистики» и «структурной лингвистики» в истории языкознания, языка, речи, природы речи, антропоцентризма, социолингвистики, прагмалингвистики, дискурса, дискурсологии. В современном языкознании анализируются понятие дискурса, его сущность, применение, особенности устной речи.

Ключевые слова: Язык, традиционная лингвистика, структурная лингвистика, язык, речь, антропоцентризм, социолингвистика, прагмалингвистика, дискурс, речевая деятельность, речевые ситуации, коммуникативность.

Abstract. This article describes the essence of "traditional linguistics" and "structural linguistics" stages in the history of linguistics, language, language and speech, the nature of speech, anthropocentrism, sociolinguistics, pragmalinguistics, discourse. In modern linguistics, the concept of discourse, its essence, application, and characteristics of oral speech have been analyzed.

Key words: *Language, traditional linguistics, structural linguistics, language, speech, anthropocentrism, sociolinguistics, pragmalinguistics, discourse, speech activity, speech situations, communicativeness.*

“Sivilizatsiyaning muhim vazifasi - insonlarni fikrlashga o‘rgatishdir”.

T.Edison

Kirish. Ma'lumki, tilshunoslikda lison va nutqni izchil farqlab o'rganish avvalo, tilshunoslar Vilhelm fon Humboldt, Boduen de Kurtene va Ferdinand de Sossyur nomlari bilan bog'liq. Lison va nutqning farqlanishi, tilga sistema sifatida yondashuv XX asr jahon tilshunosligida tub burilish sifatida baholanadi.

Aytish mumkinki, tilshunoslik tarixi va rivoji tilning tabiati va mohiyatiga turlicha yondashuvlar va metod va metodologiyalar asosidagi izlanish natijalarini o'z ichiga oladi. Tilshunoslik tarixidagi “an'anaviy tilshunoslik” va “struktur tilshunoslik” bosqichlarining mohiyati ham til tabiati va mohiyatiga turlicha yondashuv, shuningdek, xilma-xil metodologiya va metodlarga asoslangan tahlil natijalariga ko'ra oydinlashadi. Sir emaski, har qanday fan rivojlanishning turli bosqichlaridan o'tib takomillasha boradi. Albatta, oldingi bosqich keyingi bosqichdagi taraqqiyotga zamin hisoblanadi. Dunyo tilshunosligida ham yoki o'zbek tilshunosligi misolida ham aytish mumkinki, fan taraqqiyotining oldingi bosqichida yo'l qo'yilgan kamchiliklarga tanqidiy baho bergan holda, ularni bartaraf qilishga yordam beradigan tadqiqot metodologiyasi va metodlarini qidirishga harakat qilindi va ancha yutuqlarga erishildi. Aniqroq aytiladigan bo'lsa XX asrning uchinchi choragidan boshlab o'zbek tilshunosligida tilning ichki struktur belgilarini yoritishga yordam beradigan yangi tadqiqot metodlarini qo'llashga intilish kuchaydi. Bu davrda yetakchi o'zbek tilshunoslaridan A.Nurmonovning ta'kidlashicha: “Nutqiy faoliyat til va nutqning dialektik munosabatidan tashkil topishining e'tirof etilishi sistemaviy tilshunoslikning vujudga kelishiga dadil qadam bo'ldi.”[1] O'z navbatida tilshunos olim buni shu davrdagi tarixiy sharoit, ya'ni milliy o'z-o'zini anglash hissining kuchayishi bilan bog'laydi. Darhaqiqat, nutqiy faoliyat til va nutqning dialektik munosabatidan tashkil topishining e'tirof etilishi sistemaviy tilshunoslikning vujudga kelishiga dadil qadam bo'ldi.

Sistemaviy tilshunoslikda paraglingvistika paralingvistika bevosita nutq faoliyati bilan bog'liq bo'lib, nutq jarayonida fikr ifodalash bilan bir vaqtda yuzaga keluvchi, so'zlashuv nutqining doimiy hamrohi bo'lgan qo'l va yuz harakatlarini(imo-ishora, mimika), nutqning balandligi, ekspressiv-emotsional bo'yoq kabi qator jihatlarni o'rganuvchi sohadir. Pragmatik lingvistika esa struktur tilshunoslik yutuqlari, natijalari asosida shakllangan yangi bosqichdagi fahmiy (emprik) tadqiqotlar, izlanishlar natijasidir. U lisoniy birlikning qo'llanilish vaziyatini, nutqiy faoliyatini sistema sifatida oladi. Shunga ko'ra muayyan birlikni nutqiy faollikda, voqelanishda, nutqda namoyon bo'lishda turli nolisoniy omillar va turli sathlar bilan hamkorlikda, ular bilan o'zaro bog'liqlikda o'rganadi, tekshiradi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Dunyoning bugungi manzarasiga nazar tashlar ekanmiz, uning naqadar serqirra, shuningdek, serjilo bo'yoqlarda tovlanayotganligining guvohi bo'lamiz. Darhaqiqat, shiddat bilan o'zgarayotgan davr bizni ham o'z ortidan ergashtira olishi tabiiy. Davr bilan hamnafaslik esa – taraqqiyot kafolati. Zamonaviy tilshunoslikdagi ilg'or qarashlarni o'rganish asnosida respublikamizning taniqli tilshunos olimlaridan Sh.Safarovning ilmiy izlanishlari tufayli nutqiy faoliyat tadqiqi yo'nalishida anchagina mukammal, jiddiy natijalarga erishilganligiga ishonch hosil qildik. Tilshunos olim Sh.Safarov, keyingi paytlarda tadqiqotchilar diqqati insonlar o'rtasidagi o'zaro fikr almashinishi, aloqa-munosabat jarayonlari va ijtimoiy nutq tabiatining tadqiqiga ko'proq qaratilayotgani, anchadan beri tilshunoslar nazaridan chetda qolib kelgan bu masala hozirgi kunda fanning eng muhim, dolzarb muammolaridan biriga aylanganligini ta'kidlab ko'rsatadi. Olimning fikricha, o'tgan asrning uchinchi choragida lisoniy vositalar, hodisalar sirasi sistem-struktur tilshunoslik tadqiq tamoyillari asosida aniqlanib, birmuncha tugal tavsiflangach – asosiy e'tibor bu hodisa birliklarining nutqda qo'llanishi va ulardan qay yo'sinda mumkin qadar samarali foydalanish yo'llariga, boshqacha qilib aytganda, lisoniy birliklarni unumli, samarali qo'llash, kam kuch sarflab ko'p samara olish yo'llarini aniqlashga qaratiladi. Zero, bozor iqtisodiyoti

sharoitida mazkur masala mavjud ko'plab muammolarning yechimini topishda muhim rol o'ynaydi. Sh.Safarov nutqni jarayon sifatida o'rganish faqat muloqot - so'zlovchi va tinglovchi orasida o'zaro diskurs (fikr almashtirish), savolga yarasha javob berish holatidagina tadqiq etilishi mumkinligini shu bois XX asrning oxirlarida tilshunoslikning yangi bir tarmog'i diskursologiya nutqiy muloqotni tadqiq etuvchi fan sifatida shakllanganligini asoslab beradi[2].

Aytish joizki, jahon tilshunosligida antropotsentrizm, fanlararo aloqadorlik va diskurs masalalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasida bir qator, jumladan, quyidagi ilmiy natijalar olingan: kognitiv tadqiqotlarning fanlararo bog'liqlik xususiyati o'rganilgan (Cambridge University), diskursning kognitiv, pragmatik o'ziga xosliklari aniqlangan (Lancaster University, University of Edinburgh), diskurs pragmatik intensiyalarining o'ziga xosliklari o'rganilgan (Barcelona University), diskursning sotsiolingvistik aspektlari ko'rib chiqilgan (University of Toronto), diskursning fanlararo xarakteri o'rganilgan (University of Copenhagen), University of Edinburgh), tanqidiy diskurs tahlilning til markerlari tahlil qilingan (Ohio State University), tanqidiy diskurs-tahlilining tamoyillari belgilangan (Vrije Universiteit), University of Bern), tilning harakatdagi o'ziga xosliklari o'rganilgan (Oxford University); badiiy diskurs tahlili o'tkazilgan (Afyon Kocatepe University)va hokazo.

Shuningdek, badiiy matn hamda diskursga fanlararo va antropotsentrik yondashuv masalasi bir qator xorijiy va mahalliy olimlar: P.Verdonk, A.Vejbitskaya, T.A. van Deyk, Dj. Lakoff, G.Lich, N.F. Alfirenko, N.D. Arutyunova, I.V.Arnold, N.N. Boldirev, I.R. Galperin, A.V. Karasik, YU.N.Karaulov, E.S. Kubryakova, V.A. Maslova, E.V. Paducheva, YU.S. Stepanov, V.N. Teliya, D.U. Ashurova, N.M. Mahmudov. Sh S. Safarov, R.S. Sayfullayeva, M.I. Rasulova, A.E. Mamatov, X.I. Islamdjanova, D.E. Lutfullayeva, D.S. Xudoyberganova, M.R. Galiyeva, N.M. Djusupov va boshqalarning ilmiy ishlarida ishlab chiqilgan.[3] Demak, diskurs muammosi turli-tuman yondashuv va fikrlarning ko'pligi bilan xarakterlanuvchi keng va ziddiyatli tadqiqot sohasidir.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqot mavzusini yoritishda qiyosiy tahlil, struktural tahlil usullari tahlilidan foydalanildi.

Muhokama va natijalar. Mazkur muammoga bog'liq mavjud adabiyotlarning detallashtirilgan tahlili diskursning nisbatan ahamiyatli xarakteristikalarini yuzaga chiqarish imkonini berdi. Ular sirasiga antropotsentrizm, intensionallik, adreslilik, integrativlik, situativlik, protsessuallik, ochiqlik, dinamiklik kabilar kiradi. Sanab o'tilgan belgilar diskursni, matnni turli ekstralingvistik (nolisoniy) omillar: kommunikantlar, muloqot vaziyati va sharoiti, maqsadlar, sotsiomadaniy kontekstlarni o'z ichiga oluvchi murakkab, fanlararo, ko'p qirrali, kommunikativ-kognitiv hodisa sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. Aytish joizki, bugungi kunda olib borilayotgan sotsiolingvisgik tadqiqotlar lisoniy birliklarni qo'llash nafaqat nutq sharoiti, vositasi va hokazo kabi ijtimoiy hodisalar bilan, balki har bir xalq, millat, hatto, ijtimoiy guruh yoki toifa uchun odat tusiga kirgan qator urf-odatlar, rasm-rusumlar, ya'ni etnografik tomonlar bilan aloqador ekanligini ko'rsatdi. Shuning natijasida nutqni ham lisoniy, ham etik-egnografik xususiyatlarni hisobga olgan holda tadqiq etish nagijasida sotsiolingvistikaning yangi tarmog'i - *etnosotsiolingvistika* shakllandi va bugungi kunda jadal rivojlanmoqda. Professor Sh. S.Safarovning ta'kidlagandek, jahonda hukm surayotgan bozor iqtisodiyotining eng asosiy omili faoliyatning samaradorligi hisoblanadi. Bu samaradorlik kam sarflab, ko'pga erishishni nazarda tutadi. Shu tamoyil asosida lisoniy birliklardan ijtimoiy (sotsial) etnik omillarni hisobga olgan holda qay birini muayyan sharoitda qo'llash ko'proq samarali, ya'ni ta'sirchan ekanligini o'rganuvchi etnosotsiolingvistikaning yangi bir tarmog'i – etnosotsiopragmatika yoki pragmatik *etnosotsiolingvistika* shakllanmoqda va rivojlanmoqda. Etnosotsiopragmatika (pragmatik etnosotsiolingvistika) nazariyasi jahon tilshunosligida hali to'la shakllangan emas.O'zbek tilshunosligida esa bu sohaga ilk qadamlar qo'yilmoqda.[4]

Nutqiy vaziyat – bu suhbatdoshlarni ma'lumot almashishga undovchi tashqi sharoit va ichki psixologik reaksiyalarning murakkab kombinatsiyasidir. Nutq samarali bo'lishi uchun ba'zi prinsiplarga amal qilish kerak. Nutqiy odob-axloq prinsipi so'zlovchining qayerda kim bilan qanday munosabatda bo'lishi kerakligini ta'kidlab turadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, inson omilini tilda o'rganishni nazarda tutuvchi antropotsentrik paradigma kognitiv tilshunoslik, lingvopragmatika, lingvomadaniyatshunoslik, lingvokonseptologiya, psixolingvistika, sotsiolingvistika singari yo'nalishlarni o'z ichiga birlashtiruvchi makroparadigmadir. Dunyo tilshunosligida paydo bo'lgan yangi yondashuvlar natijasida inson omilini "til-inson-muloqot", "til-inson-tafakkur", "til-inson-madaniyat" prizmasida ko'rib chiqish yoki bir so'z bilan aytganda "til va ijtimoiy hayot" muammosi o'zbek tilshunosligiga ham tadqiqotlar ko'lamini va doirasini kengaytirishga imkon berdi. Jumladan, ingliz tilining xalqaro muloqot tili sifatida hayotimizning har bir jabhasiga kirib kelayotgani ijtimoiy muammolarni xorijiy tillar kontekstida o'rganish istiqbollarini belgilab berdi. "Til va ijtimoiy hayot" muammosi yosh avlodning ma'naviy-aqliy salohiyatini yuksaltirish va dunyoqarashini kengaytirishda katta ahamiyat kasb etadi. Zotan, "nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a'zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun avvalo ilm-ma'rifat, yuksak ma'naviyat kerak"[5]. Darhaqiqat, yuksak tafakkur sohibigina ijodiy fikrlay oladi hamda fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda ravon ifodalash imkoniyatlariga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nurmonov, Abduhamid. Struktur tilshunoslik: ildizlari va yo'nalishlari. O'quv qo'llanma, O'zR Oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligi. — Toshkent: Ta'lim, 2009. — 160 b.6-bet.
2. Сафаров Ш., Тоирова Г., Нутқнинг этносоциопрагматик таҳлили асослари. Ўқув қўлланма. - Самарқанд, СамДЧТИ нашри, 2007. - 39 бет.
3. Ашурова Д.У. Стилистика в свете когнитивной теории языка//Ўзбекистонда хорижий тиллар/Илмий методик электрон журнал. — Т.Д018. - №2 (21)
4. Mo'minov S. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyati. DDA. — T.: 2000.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 28.01.2020 й. Электрон манзил <https://uza-uz/nj/pditics/poslanie-prezidenta-respubliki-uzbekistan-shavkata-mirziyeev-25-01-2020>.

UO'K 81'33

INGLIZ TILIDA QUVONCHNI IFODALOVCHI SO'ZLARNING TAHLILI

G.R.Sanoyeva, dots.v.b., PhD, Jizzax politexnika instituti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqola ushbu tuyg'u bilan bog'liq bo'lgan so'zlarni tahlil qilish orqali ingliz tilidagi quvonchning lingvistik manzarasini o'rganadi. Mavjud adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqish va empirik ma'lumotlarni tahlil qilish orqali biz quvonchni ifodalovchi turli leksik birliklarni aniqlaymiz va toifalarga ajratamiz. Ushbu so'zlarning semantik nuanslari, chastota taqsimoti va kontekstual ishlatilishini o'rganib chiqib, biz quvonchning lingvistik kodlanganligi va ingliz tilida qanday ifodalanishini chuqurroq tushunishni maqsad qilganmiz.

Kalit so'zlar: Quvonch, Tuyg'u, Leksik tahlil, Ingliz tili, Semantik klasterlar, Ijobiy ta'sir, Hayajon, Rahmat

Аннотация. В этой статье исследуется лингвистический ландшафт радости в английском языке путем анализа слов, обычно связанных с этой эмоцией. Путем всестороннего обзора существующей литературы и анализа эмпирических данных мы идентифицируем и классифицируем различные лексические единицы, выражающие радость. Исследуя семантические нюансы, частотное распределение и контекстное использование этих слов, мы стремимся обеспечить более глубокое понимание того, как радость лингвистически кодируется и выражается в английском языке.

Ключевые слова: Радость, Эмоция, Лексический анализ, Английский язык, Семантические кластеры, Позитивный аффект, Волнение, Благодарность.

Abstract. This paper explores the linguistic landscape of joy in the English language by analyzing words commonly associated with this emotion. Through a comprehensive review of existing literature and empirical data analysis, we identify and categorize various lexical units expressing joy. By examining the semantic nuances, frequency distributions, and contextual usage of these words, we aim to provide a deeper understanding of how joy is linguistically encoded and expressed in English.

Key words: Joy, Emotion, Lexical analysis, English language, Semantic clusters, Positive affect, Excitement, Gratitude

Kirish. Quvonch - bu madaniy chegaralardan oshib ketadigan va bizning hissiy landshaftlarimizni shakllantiradigan universal insoniy tajriba. Bu bizning hayotimizga turli shakl va intensivliklarda kirib boradigan chuqur baxt, ko'tarinkilik va zavqlanish hissi. Kundalik hayotning oddiy zavqlaridan tortib, g'alaba va bayramning hayajonli daqiqalarigacha, bizning farovonligimiz va ijtimoiy munosabatlarimizda asosiy rol o'ynaydi.

Xursandchilikning lingvistik ifodasi hissiyotning o'zi kabi rang-barang va jonli. Ingliz tilida quvonchning nuanslarini ifodalash va uning ko'p qirrali tabiatini etkazish uchun boy so'z leksikasi mavjud. Bu so'zlar nafaqat quvonchli kechinmalarning shiddatini, balki inson his-tuyg'ulari va in'ikoslarining nozik tomonlarini ham aks ettiradi.

Ingliz tilidagi quvonchning leksik inventarini tushunish hissiy muloqot va ifodalashning murakkabliklarini ochish uchun juda muhimdir. Semantik o'lchovlarni, chastota taqsimotini va quvonch bilan bog'liq so'zlarning kontekstual ishlatilishini o'rganib chiqib, biz ingliz tilida so'zlashuvchi dunyoda quvonch qanday lingvistik kodlanganligi va aloqasi haqida chuqurroq ma'lumotga ega bo'lishimiz mumkin.

Tuyg'ular va ularning lingvistik ifodasini o'rganish psixologiya, tilshunoslik va informatika kabi turli fanlarning qiziqish mavzusi bo'lib kelgan. Oldingi tadqiqotlar hissiy holatlarning tasnifi va tahlilini tushunish uchun asos yaratdi, bu esa quvonchning ingliz tilidagi leksik ifodasi haqida qimmatli fikrlarni taqdim etdi.

Plutchikning (1980) tuyg'ularning sirkpleks modeli hissiyotlar nazariyasidagi muhim ishlardan biri bo'lib, ularning intensivligi va valentligiga asoslangan hissiy holatlarning ierarxik tuzilishini taklif qiladi. Shu doirada quvonch yuqori intensivlik va ijobiy valentlik bilan ajralib turadigan asosiy his-tuyg'ulardan biri sifatida tasniflanadi. Plutchik modeli quvonchning asosiy o'lchovlarini va uning boshqa hissiy holatlar bilan aloqasini tushunish uchun nazariy asos yaratadi.

Xuddi shunday, Ekmaning (1999) asosiy hissiyotlar nazariyasi hissiyotlarni ifodalash haqidagi tushunchamizni shakllantirishda ta'sir ko'rsatdi. Ekman quvonchni yuz ifodalari orqali umume'tirof etiladigan asosiy tuyg'ulardan biri sifatida belgilaydi, bu quvonchning namoyon bo'lishida madaniyatlararo izchillikni ko'rsatadi. Bu nazariya madaniy va lingvistik chegaralarni kesib o'tib, insonning hissiy tajribasining asosiy jihati sifatida quvonchning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Tilshunoslik sohasidagi tadqiqotlar his-tuyg'ularning leksik inventarini va ularning lingvistik ko'rinishlarini o'rganib chiqdi. Tadqiqotchilar muayyan hissiy holatlar, jumladan, quvonch bilan bog'liq so'zlarni turkumlash va tahlil qilish uchun leksika va lug'atlarni ishlab chiqdilar. Misol uchun, Lingvistik so'rov va so'zlar soni (LIWC) lug'ati quvonch, baxt va sevgi kabi ijobiy his-tuyg'ularga tegishli toifalarni o'z ichiga oladi, bu matnni avtomatlashtirilgan tahlil qilish va hissiyotlarni tasniflash uchun vositani taqdim etadi.

Metodologiya. Ingliz tilida quvonchni ifodalovchi so'zlarni tahlil qilish uchun biz sifat va miqdoriy usullarning kombinatsiyasidan foydalandik. Biz turli xil manbalardan, jumladan, adabiyotlar, ijtimoiy media va onlayn forumlardan olingan matnlar jamlanmasini tuzdik, bunda quvonchning keng lingvistik ifodalarini qo'lga kiritdik. Tabiiy tilni qayta ishlash usullaridan foydalanib, biz quvonch bilan bog'liq so'zlarni aniqlash va tasniflash uchun chastota tahlili, semantik klasterlash va kontekstual izohni o'tkazildi.

Tahlil va natijalar. Ingliz tilidagi quvonchni ifodalovchi so'zlarni tahlil qilishimiz quvonch bilan bog'liq so'zlarning leksik ifodasi, semantik nuanslari va kontekstual ishlatilishiga oid chuqur ma'lumotlarga ega bo'ldi. Natijalar tahlil davomida aniqlangan semantik klasterlar asosida asosiy tematik toifalarga ajratilgan holda quyida keltirilgan.

Ingliz nutqida quvonchning keng tarqalgan xususiyatini aks ettiruvchi korpusda baxt va ijobiy his-tuyg'ularni bildiruvchi so'zlar keng tarqalgan. Ushbu turkumdagi umumiy quvonch bilan bog'liq so'zlarga " "happy," "joyful," "cheerful," "delighted," va "blissful." kiradi. Bu so'zlar ko'pincha yoqimli tajribalar va ijobiy hayotiy voqealar bilan bog'liq bo'lgan hissiy farovonlik va qoniqish hissini bildirgan.

Xursandchilik ko'pincha hayajon, jo'shqinlik va jo'shqinlikni bildiruvchi so'zlar orqali ifodalangan. Bu turkumdagi quvonch bilan bog'liq so'zlarga misollar: "excited," "ecstatic," "thrilled," "overjoyed," va "elated.". Bu so'zlar ko'pincha kutilgan voqealar yoki yutuqlarga javoban qo'zg'alish va ijobiy kutish holatini bildiradi.

Korpusda minnatdorchilik va minnatdorchilik bildiruvchi so'zlar ham ko'zga tashlandi, ular quvonchning munosabatlar jihatini va uning shaxslararo munosabatlar bilan bog'liqligini aks ettirdi. Ushbu turkumdagi umumiy quvonch bilan bog'liq so'zlarga "thankful," "grateful," "appreciative," va "blessed" kiradi. Bu so'zlar minnatdorchilik va qarzdorlik tuyg'usini bildiradi, ko'pincha boshqalarga yaxshiliklari yoki yordamlari uchun qaratilgan.

Quvonch ko'pincha qoniqish, mamnunlik va xotirjamlik hissi bilan bog'liq edi. "content," "satisfied," "fulfilled," va "serene" kabi so'zlar ko'pincha o'zi va tevarak-atrof bilan uyg'unlik tuyg'usidan kelib chiqqan holda ichki xotirjamlik va mamnunlik tuyg'usini bildirgan.

Quvonch, shuningdek, o'yin-kulgi, kulgi va o'yin-kulgi bilan bog'liq so'zlar orqali ifodalangan. Bu turkumdagi quvonch bilan bog'liq so'zlarga misollar: "amused," "jovial," "merry," "chirpy," va "lighthearted". Bu so'zlar ko'pincha hazil yoki ko'ngilochar tajribalardan kelib chiqadigan quvnoqlik va yengiltaklik tuyg'usini bildirgan.

Chastotalar tahlili turli matn janrlari va ijtimoiy media platformalarida quvonch bilan bog'liq so'zlardan foydalanishdagi farqlarni aniqladi. "Baxtli" va "hayajonli" kabi ba'zi so'zlar barcha janrlarda keng tarqalgan bo'lsa-da, boshqalari janrga xos afzalliklarni ko'rsatdi. Masalan, "happy" va "excited" kabi so'zlar adabiy matnlarda ko'proq tarqalgan bo'lsa, norasmiy onlayn nutqda "blissful" va "serene" kabi so'zlashuv iboralari keng tarqalgan.

Namunaviy jumlar va nutq qismlarini sifatli tahlil qilish quvonch bilan bog'liq so'zlarning kontekstual ishlatilishini tushunish imkonini berdi. Bu so'zlar ko'pincha shaxsiy tajribalar, ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va madaniy kontekstlar haqidagi hikoyalarga kiritilgan bo'lib, ingliz nutqida quvonchni ifodalash va idrok etishning turli usullarini aks ettiradi.

Umuman olganda, bizning tahlilimiz natijalari quvonchni ingliz tilida lingvistik kodlash va ifodalashning boy va nozik usullarini ta'kidlaydi. Xursandchilik bilan bog'liq so'zlarning semantik xilma-xilligi, chastota taqsimoti va kontekstual o'zgarishlari quvonch tajribasini etkazishda til, hissiyot va ijtimoiy o'zaro ta'sir o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni ta'kidlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ingliz tilida quvonchni ifodalovchi so'zlarni tahlil qilishimiz quvonch bilan bog'liq so'zlarning leksik ifodasi, semantik nuanslari va kontekstual ishlatilishi haqida qimmatli tushunchalarni berdi. Turli manbalardan olingan matn ma'lumotlarini har tomonlama o'rganish orqali biz turli xil hissiy tajribalar va ifodalarni o'z ichiga olgan boy va jonli quvonch leksikasini topdik.

Tadqiqotimiz natijalari quvonchning ko'p qirrali tabiatini va uning ingliz nutqidagi lingvistik ko'rinishlarini ta'kidlaydi. Shodlik va mamnunlikning oddiy ifodalaridan tortib, hayajon va minnatdorchilikning shov-shuvli ko'rinishlarigacha turli shakl va shiddat bilan tilimizga singib ketgan. Xursandchilik bilan bog'liq so'zlarning semantik xilma-xilligi insonning hissiy kechinmalarining murakkabligini va bu tajribalarni ifodalash uchun til repertuarimizning boyligini aks ettiradi.

Bundan tashqari, bizning tahlilimiz turli matn janrlari va ijtimoiy kontekstlarda quvonch bilan bog'liq so'zlarning chastota taqsimoti va kontekstual ishlatilishidagi o'zgarishlarni aniqladi. Ba'zi so'zlar rasmiy yozma nutqda ko'proq bo'lishi mumkin bo'lsa-da, boshqalari odatda ijtimoiy media va onlayn forumlar kabi norasmiy aloqa kanallarida qo'llaniladi. Ushbu o'zgarishlar tildan foydalanishning dinamik tabiatini va ijtimoiy va madaniy omillarning ingliz tilida quvonchni ifodalashga ta'sirini ta'kidlaydi.

Umuman olganda, bizning tadqiqotimiz quvonchning lingvistik kodlanganligi va ingliz tilida qanday muloqot qilishini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Xursandchilik bilan bog'liq so'zlarning semantik o'lchamlari, chastota taqsimoti va kontekstual o'zgarishlarini yoritib, biz til, hissiyot va ijtimoiy o'zaro ta'sir o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni yoritib berdik. Ushbu bilimlar psixologiya, tilshunoslik va kompyuter fanlari kabi sohalarga ta'sir qiladi, hissiy ifoda, hissiyotlarni tahlil qilish va tabiiy tilni qayta ishlash bo'yicha tadqiqotlarni xabardor qiladi.

Oldinga qarab, kelajakdagi tadqiqotlar turli tillar va jamiyatlarda quvonchni leksiklashtirishda tillararo taqqoslash va madaniy o'zgarishlarni o'rganishi mumkin. Bundan tashqari, hisoblash tilshunosligi va matnni tahlil qilish texnikasidagi yutuqlar raqamli aloqa platformalari va onlayn hamjamiyatlarda quvonch qanday ifodalanishi va idrok etilishi haqidagi tushunchamizni yanada oshirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ekman, P. (1999). Basic emotions. In Handbook of cognition and emotion, 45-60.
2. Plutchik, R. (1980). Emotion: A psychoevolutionary synthesis. Harper & Row.

UO'K 81-13

MUNIS VA OGAGHIYLARNING TARIXNAVISLIK MAHORATI “FIRDAVS UL-IQBOL” ASARI MISOLIDA

G.U.Sapayeva, o'qituvchi, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada Munis va Ogahiyning tarixnavisligi badiiy san'atlarda o'z ifodasini topgan. Maqolada Ogahiyning tarixnavislikdagi teran ziyrakligi, kuchli bilim, aniq mushohada, har bir jarayonni belgilashda xolislik, yondosh tillarni bilish kabi mahorati ochib berilgan.

Kalit so'zlari: *Tablig', ig'roq, anafora, epifora, radif, hojib, tardu aks, musalsal.*

Аннотация. В данной статье историография Муниса и Огахия выражена в художественном искусстве. В статье раскрываются глубокий историографический интеллект Огахия, глубокие знания, ясная наблюдательность, беспристрастность в определении каждого процесса, знание соседних языков.

Ключевые слова: *Таблиг, игруг, анафора, эпифора, радиф, хаджиб, тарду акс, мусалсал.*

Abstract. In this article, the historiography of Munis and Ogahiy is expressed in the artistic arts. The article reveals Ogahiy's deep intelligence in historiography, strong knowledge, clear observation, impartiality in defining each process, and knowledge of neighboring languages.

Key words: *Tabligh, igrog, anaphora, epiphora, radif, hajib, tardu aks, musalsal.*

Kirish. “Tarix” so‘ziga “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da 7 xil ta’rif berilgan. Tarix ijtimoiy taraqqiyot jarayonida yuzaga kelgan voqelikni, hayotni bildiradi. Shuningdek, tarix o‘tmishga oid fakt va hodisalar majmui; biror narsa, voqea-hodisa yoki shaxsning o‘tmish hayoti; jamiyat va davlatlar o‘tmishi taraqqiyotini o‘rganuvchi fan; tabiat va jamiyatning, undagi ma’lum sohalarining rivojlanishi, o‘zgarishi bilan bog‘liq tomonlarni o‘rganuvchi fan sifatida ham ahamiyatlidir.

Mavzuning dolzarbligi. Xorazm zaminida azaldan o‘tmish voqealarini mangulikka daxldor qilib, darj qilib borish an’ana tusini olgan. Abulg‘ozi Bahodirxon boshlab bergan Xorazm muarrixlik maktabi keyinchalik Munis, Ogahiy va Bayoniylar tomonidan yuksak cho‘qqiga ko‘tarildi. Bu maktab vakillari tomonidan yaratilgan tarixiy asarlarning voqealar ko‘lami, manbalarning ishonarliligi va ko‘pligi jihatidan boshqa xonlik tarixnavislik maktablaridan ustun turishini mashhur rus olimi V.V.Bartold haqli tarzda e’tirof qilib o‘tgan.[1,952]

Muarrixlik san’ati O‘rta Osiyo hududida qadimdan davom etib kelgani tarixdan ma’lumdir. Xususan, Xorazm zaminida Abulg‘oziy Bahodirxon tomonidan muvaffaqiyatli boshlab berilgan tarixnavislik keyingi bosqichlarda yanada yuksak cho‘qqilarga chiqdi. XVIII asrning oxirgi choragi va XIX asr Xorazm tarixnavisligida alohida o‘rinni egallaydi. Chunki bu davrda atoqli tarixnavis olim va shoir, davlat arbobi, o‘zining butun faoliyati bilan Xorazmda madaniy yuksalishga homiylik qilgan Shermuhammad Munis ibn Amir Avazbiy mirob va uning jiyani Muhammad Rizo Ogahiy ibn Erniyozbeklar qalam tebratdilar va qator tarixiy hamda adabiy asarlar ijod etdilar.

Tajriba qismi. Xorazm tarixini qadim zamonlardan 1825- yilgacha bayon etuvchi «Firdavs ul-iqbol» asari ham ana shu ikki buyuk muarrix tomonidan tartib berilgan. Shermuhammad Munis iste’dodli shoir, mohir tarjimon, tarixnavis va davlat arbobi bo‘lgan. U mashhur Sharq tarixchilaridan hisoblangan Muhammad Mirxondning «Ravzat-us-safo» asarini fors tilidan o‘zbek tiliga tarjima

qilishga kirishib, 1-jildini va 2- jildining birinchi yarmini tugallashga ulguradi, xolos. Keyinchalik bu xayrli ishni Ogahiy va boshqa ijodkorlar davom ettiradilar.

O'rta Osiyo va Xorazm tarixining bebaho asari hisoblangan «Firdavs-ul-iqbol» jahonning mashhur olimlari tomonidan juda yuqori baholangan. Bu asarning yaratilish tarixi haqida Ogahiy quyidagi ma'lumotlarni yozib qoldirgan: «Eltuzarxon Munisni huzuriga chorlab, unga Xorazm tarixini yozishni topshiradi. Munis o'z asarini Sherg'ozixon davrigacha yozib etkazganda Eltuzarxon vafot etadi. Undan so'ng davlat tepasiga uning birodari Muhammad Rahimxon I keladi. Muhammad Rahimxon I Munisga o'z asarini davom ettirishni buyuradi. Munis asarni davom ettirarkan, Muhammad Rahimxon I hukmronligining ettinchi yilida sodir bo'lgan voqealarni yozib tamomlaganda, xon Munisga Mirxondning mashhur «Ravzat us-safo» nomli tarixiy asarini o'zbek tiliga tarjima qilishni buyuradi. Munis bu asarning birinchi jildini o'zbek tiliga tarjima qilib, ikkinchisini davom ettirayotganda Muhammad Rahimxon I vafot etadi. Muhammad Rahimxonning o'rniga o'g'li Ollaqulixon o'tiradi. U ham Munisga mazkur asarni tarjima qilishni buyuradi. Biroq Munis 2-kitobni oxiriga yetkaza olmay, 1244/1829- yili vafot etadi. Ollaqulixon taxtga o'tirgandan so'ng u 1255/1839-1840- yili Munisning shogirdi va uning tarbiyasini olgan amakivachchasi Muhammad Rizo Ogahiyga chaqirib, 1813- yil voqealarini bayon etish bilan uzilib qolgan «Firdavs ul- iqbol» asarini davom ettirishni buyuradi. Ogahiy 1813- yildan boshlab Xorazmda sodir bo'lgan voqealarni yozishga kirishadi. Bu haqda u shunday yozadi: *«Bu bandai bebizoat, Muhammad Rizo mirob, al-mutaxallis bil-Ogahiy ibn Erniyozbek birodarzodai va dastparvardai Munis mirobkim, Ollaqulixon bu nusxai parishon avroqkim, tarkibidin ko'ngul mutahayyirdur, jam' qilib, itmomg'a etkurmakni buyurib, bu amrg'a ixtisos topdim. Bo'ysunib qulluq qilmoqdin o'zga chora topmadim. Ma'lumi xotiri ashrof bo'lsinkim, Muhammad Rahimxonning julusi humoyunining sakkizinchi yilidan to hangomai vafotig'acha vuqu' topg'on barcha futuhot va voqeotdin ba'zining tajassus bila nusxasi topilib va ba'zini taraddud bila noqillar tilidan eshitib, ijmol tariqasi bila raqam silkiga chekilgusidur»*.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra Muhammad Rahimxon I hukmronligining sakkizinchi yilidan (1228/1813) keyingi davrda sodir bo'lgan voqealar Ogahiy tarafidan yozilganligi aniqlanadi. Buni Bayoniy ham o'zining «Shajarayi Xorazmshohiy» asarining muqaddimasida qayd qiladi.

Muarrixlik salohiyati o'z-o'zidan shakllanadigan jarayon emas. Bu kasb har bir tarixnavisdan kuchli bilim, teran mushohada, har bir jarayonni belgilashda xolislik, yondosh tillarni bilish, voqealardan to'g'ri va aniq xulosa chiqarish, nutqni eshitimli, kitobxonni zeriktirib qo'ymaydigan darajada bayon qilish kabi qator malakalarni talab qiladi. Ana shunday malaka va ko'nikmalarga ega bo'lgan muarrixgina tarixiy voqealarni yozib qoldirishda o'z muhrini qoldira oladi.

Xorazm tarixnavislik maktabi haqida atoqli olim Quvomiddin Munirov maxsus tadqiqotlar olib borgan.[3,191] «Xorazmda tarixnavislik» asari Xorazmda yaratilgan tarixiy asarlar haqida to'liq ma'lumot bera olishi bilan muhimdir. Muallif bu asarlarning yaratilish va o'rganilish tarixi, qo'lyozma nusxalarining saqlanish manbalari haqida batafsil ma'lumotlar bergan bo'lsa-da, muarrixlik mahorati haqida to'xtalib o'tmagan.

Bu borada filologiya fanlari doktori, professor Nusratullo Jumaxo'janing fikrlari ahamiyat kasb etadi. Xorazm tarixini yozib qoldirgan Abulg'oz Bahodirxon, Munis, Ogahiy va Bayoniy asarlarining bir-biridan uslub jihatidan farqlanishini olim juda to'g'ri ta'kidlab o'tgan.[2,372-380]

Haqiqatan ham, har bir muarrix o'ziga xos uslubga ega. Abulg'oz Bahodirxon – voqealarni sodda, sof turkiy tilda bayon qiladi; Munis – ko'pincha arabcha so'zlarga, izofali birikmalarga murojaat qilib, fikrining ilmiy va diniy tasdig'i sifatida Qur'on oyatlaridan yoki hadisi shariflardan namunalar keltiradi; Ogahiy – nisbatan arabiy izofalardan chekinib, sof turkiy so'zlarni qo'llashga e'tibor qaratadi, voqea tafsilotlarini mayda detallargacha batafsil bayon qiladi; Bayoniy – voqealarning yorqin nasriy bayoni, ya'ni ravshanbayonligi bilan ajralib turadi.

Yuqorida nomi tilga olingan muarrixlar bir zaminda, bir muhitda ijod qilgani bilan, ko'rib o'tganimizdek, uslub jihatidan betakrordirlar. Abulg'oz Bahodirxondan farqli ravishda Munis, Ogahiy va Bayoniylar muarrixlikni kasb qilib olganlar, shuning uchun ham kasb etiketi doirasida an'anaviy tarixnavislik andozasi doirasida faoliyat ko'rsatganlar. [2,372-380]

Ta'kidlab o'tganimizdek, Munis va Ogahiyning muarrixlik mahorati boshqalardan uslub jihatidan farq qiladi. Bu, asosan, quyidagilarda ko'rinadi:

1. Munis va Ogahiy, birinchi navbatda, lirik shoir hisoblanishadi. Bu hol esa ularning voqealar bayonida vaziyatga qarab nazmiy parchalarni ilova qilib ketishiga sabab bo'lgan. Maqsad – o'quvchi kitobxon asar mutolaasida bir xillikdan zerikib qolmasligi, voqealarning, ayniqsa, jang lavhalari, ov jarayoni, ma'muriy va obodonchilik ishlari bayonining yanada ta'sirchanligini oshirishdir;

2. Ogahiy islom ma'naviyatini teran anglagan ijodkor sifatida ustoz Munis kabi voqealar bayonida Qur'on oyatlari, hadisi sharif va diniy hikmatlarga ko'plab murojaat qilgan. Iqtibos san'atidan mohirona foydalish, har bir oyatning tub mazmunini anglash muarrixdan katta mas'uliyat talab qiladi. Bu borada Ogahiy o'z maqsadiga to'la erisha olgan;

3. Voqealar bayonida oddiy detallarning, hodisalarning ham o'z o'rniga e'tibor qaratish Ogahiyning ziyrak kuzatuvchanligidan darak beradi;

4. Xolislik – bu har bir muarrixning kasbiga sodiqligi bilan belgilanadi. Munis va Ogahiy tarixiy voqealarning xolis kuzatuvchisi sifatida o'z fikrini mustaqil bayon qila olishgan. Hukmdorga xush keluvchi maddohlik bayonidan chekinib, u qilgan ishlarni ro'y-rost qayd qilishadi. Bu hol ko'pincha qo'shni davlatlarga qilingan yurishlar, besabab qon to'kilishlar, beayov qirg'in tafsilotida kuzatiladi.

Tarixiy asarlarda ko'plab she'riy shakllarga duch kelamiz. Ularning ayrimlari janr sifatida qat'iy poetik xususiyatlariga ega bo'lsa, ayrimlari “nazm”, “bayt”, “manzuma”, “she'r” kabi umumiy atamalar sifatida keltirilgan. Bunday atamalarning paydo bo'lishi asarni ko'chirgan kotiblar tomonidan amalga oshirilgan bo'lishi mumkin.

Munis va Ogahiy badiiy maqsadlarini amalga oshirishda shaklni mazmunga tobe qila olgan ijodkor hisoblanishadi. Shoir qalamiga mansub tarixiy asarlarni kuzatar ekanmiz, badiiy tasvir vositalaridan saj', o'xshatish, epiteta, mubolag'a, qarshilantirish; nazmiy parchalarda takror bilan bog'liq sintaktik vositalar (takror, anafora, epifora, radif, hojib, tavgologiya, tardu aks), poetik fonika bilan bog'liq sintaktik vositalar (alliteratsiya, musalsal, assonans, dissonans)ning ajoyib namunalariga duch kelamiz. Chunki muarrixlarning shoirlik mahorati nasrga ham ta'sir qilmasdan qolmagan.

Voqealar bayonida saj' muhim o'rin tutadi:

“O'zga olomon mashagqati bekaron va suubati farovon bila aksari kemalarga minib, ba'zisi shino dastyorlig'i bila daryodin ubur qildilar”[4, 340];

“...xilo'i xurshidshio' va albisai garonbaho in'omi bila o'z aksho va ashbohlari orasida quyosh yanglig' mumtoz va sarafroz qildilar”[4,8];

“Ostoni falakoshiyon mulozamati sharafig'a istis'od toptilar va ul hazrat olarni navozishi podshohona va avotifi xisravonasig'a mashmul ...etib, ...sarafroz qildilar”. [4,7]

Munis va Ogahiyning taixiy asarlarida keltirilgan she'riy parchalar badiiy barkamolligi jihatidan shoirlar devonida keltirilgan she'rlardan qolishmaydi. Quyida ayrim nazmiy parchalar badiiyatiga qaratamiz:

Alliteratsiya – she'riy nutqda, qisman, nasriy asarlarda bir xil tovushlar takroriga asoslangan fonetik-stilistik usul. [5,22] Alliteratsiya mumtoz adabiyotda tavze' nomi bilan ham yuritiladi.

Quyosh zotida bor edi chun ziyo,

Chiqib erdin etti falak uzra jo.

Chu Yusufda bor edi sidqu tamiz,

Chiqib chohi zillatdin o'ldi aziz.[4,175]

Alliteratsiya she'riy asarlarning ohangdorligini ta'minlaydi, ma'lum bir tovushlar takrori orqali o'ziga xos ritm hosil qilingan.

Barq yonglig' bodipolarni surub,

Bir-birisig'a sinonlar etkurub.

Hamlalar aylarda tortib na'ralar,

Yorilib ahli falakka zuhralar.[6,149]

Tablig' – aqlan ishonsa bo'ladigan va hayotda yuz berishi mumkin (har doim ham emas) bo'lgan mubolag'a.

Bu yanglig' edi barchag'a ishtig'ol,

Tong otg'uncha erdi sipahg'a bu hol.[4,12]

Ig'roq – belgi yoki harakatni aqlan ishonish mumkin bo'lsa ham, hayotda ro'y berishi mumkin bo'lmagan tarzda kuchaytirib, oshirib tasvirlash.

O'yla xanjarlar adudan kesti bosh,

Kim o'kuldi tog'dek yuz erda losh.[4,15]

Anafora – badiiy takrorning qat'iy tizimli ko'rinishlaridan biri bo'lib, she'r yoki banddagi misralarning boshidagi so'z yoki so'z birikmalarining boshqa misralar boshida aynan takrorlanib kelishidir.

Birov qizlar og'ushidin kom olib,

Birov tug'malar xizmatig'a solib.

Birov zar bila komronlig' topib,

Birov mol ila shodmonlig' topib.[4,37]

Epifora – she'riy misra so'ngida tovush, so'z va birikmalarining takrorlanib kelishi natijasida hosil qilinadi. Milliy she'riyatdagi radifdan farqli o'laroq, ushbu poetik hodisa zimmasida faqat ohangdoshlik hosil qilish emas, balki ma'noni ta'kidlash vazifasi mavjuddir.[5,307]

Suronlar solib hoyu-hu aylabon,

Muborizlar tilab justju aylabon...

... Bedavlar bo'lub garm javlon aro,

Qilichlar sohib barq maydon aro...[6,137]

Radif – (arabcha رديف – mingashuvchi, ergashuvchi, izma-iz keluvchi) mumtoz she'riyatda qofiyadan keyin aynan takrorlanuvchi so'z yoki so'z birikmasidir. Radiflar she'ning ohangdorligi, musiqiylikini ta'minlash bilan birga, asarda ilgari surilayotgan muayyan fikrni ta'kidlash, she'rxon diqqatini o'sha g'oyaga qaratish maqsadiga yo'naltirilgan bo'ladi. [5,192]

Jahon fayz topib safosi bila,

Ulus komin olib havosi bila...

O'yun necha turluk namoyon qilib,

Tuman aqlni biri hayron qilib.[6,170-171]

Hojib – (arabcha حاجب – eshikbon, pardador) she'r misralarida qofiyadan oldin aynan takrorlanib keluvchi so'zdir. Hojib bir yoki bir necha so'zdan iborat bo'lishi mumkin.

Mundoq yana necha qushni solib,

Mundoq yana necha ovni olib...

Nechasi aning shohu shahzodalar,

Nechasi aning beku ozodalar.

Bari Rustamosoyilu nomdor,

Bari uylakim bozi dushmanshikor.

Yurub shoh keynida aylab hujum,

Quyosh keynida ul sifatkim nujum.[6,87]

Tavtologiya – (grekcha *tauto* – so'zidan olingan bo'lib, u aynan *logos* – so'z ma'nosini anglatadi) aynan bir fikrni, mazmunni boshqa so'z yoki so'zlar vositasida takroran, ortiqcha ishlatish, so'zni ortiqcha takrorlash.

Xarob 'ttilar xonumonini ham,

Bori maskanin ham, makonin ham.[4,13]

Surub goh ko'h-u biyobon aro,

Gahi besha, gohi naviston aro.[6,243]

Tardu aks – arabcha so'z bo'lib (تردعكس), “teskari qilib takrorlash” ma'nosini anglatadi. Bu lafziy san'atning mohiyati birinchi misrada keltirilgan ikki so'z yoki so'z birikmalarini keyingi misrada o'rnini almashtirib qaytarishdan iboratdir. Bundan maqsad, mazkur so'z yoki so'z birikmalarini yana bir bor ta'kidlash emas, balki ularning ma'nosi ham yangilanib, misra mazmunini ham takomillashtirishdan iborat.

Birov qolmayin komini olmayin,

Birov komini olmayin qolmayin.[4,15]

Musalsal (arabcha **مسلسل** – zanjirsimon, ya'ni halqa-halqa qilib ulash) – she'r band (bayt)larini badiiy takror vositasida bir-biriga halqa-halqa bog'lash usuli. Bu usul hozirgi she'rshunoslikda uchma-uch ulash (**stik** yoxud **simploka**) deb yuritiladi.

Bu san'atning o'ziga xosligi shundaki, she'r bandi (bayti)ning so'nggi so'zi navbatdagi bandi (bayti)ning ilk so'zi o'rnida aynan takror bo'lib keladi. Bu usul kichik she'riy janrdagi asarlarda ham, yirik hajmli epik asarlarda ham ishlatiladi.

To'fang o'qi har sori parron bo'lub,

*Aduv xaylig'a qosidi jon **bo'lub**.*

Bo'lub xanjari tezdam jilvagar,

Qilib chok a'do tanin sarbasar.[6,16]

Quyidagi baytda bir necha badiiy san'atlarni kuzatishimiz mumkin:

Kishi qolmayin necha bosh olmayin,

Kishi necha bosh olmayin qolmayin. [4, 324]

Baytda misra ichidagi *qolmayin – olmayin* so'zlari musajja' hisoblansa, misra oxiridagi *olmayin – qolmayin* so'zlari qofiyadir. Shuningdek, baytda takrir (*kishi – kishi*), tardi aks (*qolmayin necha bosh olmayin – necha bosh olmayin qolmayin*) san'atlaridan ham unumli foydalanilgan.

Kutilayotgan natija:

–Munis va Ogahiyar shoirlik mahoratini muarrixlik bilan omuxta holda olib borishgan. Lekin bu hol tarixiy voqealarning nasriy bayoniga soya solmaydi. Balki ijodkorlarning muvaffaqiyatini ta'minlaydi, xolos;

–Xorazm tarixnavislik maktabida bir qancha taniqli muarrixlar bo'lsa-da, ularning uslubida faqrlar jihatlar ko'zga tashlanadi;

–Voqealarning xolisona yortilishida muarrixlardan adolat mezonlaridan og'ishmaslik talab etiladi. Munis va Ogahiyar ushbu mezonni maqsadni amalgam oshirishda bosh vosita qilib olishgan;

–Tarixiy voqealarning nasriy bayonida nazmga ham murojaat qilish tinglovchini diqqatini yanada kuchli jalb etish bilan birga ta'sir doirasini ham kuchaytiradi;

–Munis va Ogahiyarlar tarixiy asarlaridagi lirik janrlar shoirar she'riy kulliyotidan o'rin olgan she'rlardan badiiy qiymati jihatidan kam emas;

–Xorazm tarixnavislik maktabiga Abulg'oziy Bahodirxon tomonidan asos solingan bo'lib, uning keyingi bosqichlarida Munis, Ogahiy va Bayoniylarning xizmati katta;

–Voqealar bayonida oddiy detallarning, hodisalarning ham o'z o'rniga e'tibor qaratish muarrixning vazifalaridan biridir.

–Munis va Ogahiyarlar tarixiy asarlarda o'z fikrlarini diniy isbotlash maqsadida Qur'on oyatlariga murojaat qilishlari ularning chuqur diniy bilim sohibi ekanligidan darakdir.

–“Firdavs ul-iqbol” asari tarixiy faktlarning aniqliligi, ko'pligi jihatidan boshqa tarixiy asarlarga qaraganda ishonchli manba hisoblanadi;

–“Firdavs ul-iqbol” asari tarkibidagi lirik janrlarning hajmi (6000 misraga yaqin) jihatidan adabiy manba sifatida ham ahamiyatlidir;

–Muarrixlar ham nasr, ham nazmni omuxta tarzda olib borishlari voqea bayonining ta'sirli, qiziqarli, o'qimishli bo'lishida xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bartold V.V. Istoriya kulturnoy jizni Turkestana // Sochineniya. – T. II. – Moskva, 1963
2. “Firdavs ul-iqbol”. Nashrga tayyorlovchilar: N.Jumaxo'ja, S.Ro'zimboyev, A.Ahmedov. – Toshkent: O'qituvchi, 2010. So'ngso'z.
3. Munirov Q. Xorazmda tarixnavislik. – T.: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2002.
4. Ogahiy. Asarlar. 6 jildlik. 6 jild. – T.: Adabiyot va san'at, 1980.
5. Salayev F., Qurbaniyozov G. Adabiyotshunoslik atamalarining izohli so'zligi. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2010.
6. Shohidu-l-iqbol. – Toshkent: Muharrir, 2009.

THE DEGREE OF STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH SOMATIC COMPONENTS IN MODERN LINGUISTICS

I.N.Saydamatov, teacher, Uzbekistan State world languages university, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada asosan somatik komponentli frazeologik birliklar va ularning lisoniy xususiyatlari haqida so'z boradi. Somatik komponentli frazeologik birliklar - tarkibiy qismlardan biri sifatida tana qismlari yoki funktsiyalarini o'z ichiga olgan idiomatik iboralar. Bu iboralar alohida komponentlarining lug'aviy ma'nolaridan xulosa qilib bo'lmaydigan aniq ma'noni bildirish uchun ishlatiladi. Ushbu iboralar ko'pincha kundalik suhbatda qo'llaniladi va tildan foydalanishga rang va shaxsiyat qo'shishi mumkin. Ular, shuningdek, ona tili bo'lmaganlar uchun tushunishlari qiyin bo'lishi mumkin, chunki ularning ma'nolari tarkibiy qismlarining to'g'ridan-to'g'ri ma'nolaridan darhol aniq bo'lmasligi mumkin.

Kalit so'zlar: somatik komponentli frazeologik birliklar, somatizmlar, leksik-semantik xususiyatlar, sinonimlar, ekvivalent, tana qismlari, iboralar, vazifalar.

Аннотация. В данной статье речь пойдет в основном о фразеологизмах с соматическими компонентами и их языковых особенностях. Соматические компонентные фразеологизмы – это идиоматические выражения, включающие в качестве одного из своих компонентов части тела или функции. Эти выражения используются для передачи определенного значения, которое нельзя вывести из буквального значения их отдельных компонентов. Эти выражения часто используются в повседневной беседе и могут придать индивидуальности использованию языка. Они также могут быть трудными для понимания неносителями языка, поскольку их значения могут быть не сразу ясны из буквального значения их компонентов.

Ключевые слова: соматические компонентные фразеологизмы, соматизмы, лексико-семантические признаки, синонимы, эквиваленты, части тела, выражения, функции.

Abstract. This article is mainly about the phraseological units with somatic components and their linguistic features. Somatic componential phraseological units are idiomatic expressions that include body parts or functions as one of their components. These expressions are used to convey a specific meaning that cannot be inferred from the literal meanings of their individual components. These expressions are often used in everyday conversation and can add color and personality to one's language use. They can also be challenging for non-native speakers to understand, as their meanings may not be immediately clear from the literal meanings of their components.

Keywords: somatic componential phraseological units, somatisms, lexic-semantic features, synonyms, equivalent, body parts, expressions, functions.

Somatic componential phraseological units can be classified into different types based on the body part or function included in the expression. For example, expressions that include the heart as a component are known as cardiac phraseological units, while those that include the nose are known as olfactory phraseological units.

These expressions often have cultural and historical significance, reflecting the beliefs and values of a particular community. For example, the expression "to have a heart of gold" may have originated from the belief that gold is a valuable and precious metal, just like a kind and generous heart is a valuable and precious trait.

Somatic componential phraseological units can also be used metaphorically, where the body part or function included in the expression is used to represent something else. For example, the expression "to have a sharp tongue" uses the function of the tongue to represent someone's ability to speak harshly or critically.

Overall, somatic componential phraseological units are an important aspect of language use, adding depth and nuance to communication. They reflect cultural beliefs and values, and can be used metaphorically to convey complex meanings.

Somatic component phraseologisms make up a significant part of the phraseology of world languages. Somatic phraseologisms involve somatisms, words meaning body organs. It is in the phraseological units with somatic components that the centuries-old experience, lifestyle, culture, spiritual image, customs of a particular people will be reflected.

In world linguistics, too, many scientific studies have been carried out within the framework of this important direction, namely somatic phraseologisms. One of the first linguists to study somatic component phraseologisms was F. Bakk. He classified somatic phraseologisms into three groups:

- a) describes only people;
- b) people and animals are depicted;
- c) proposes to divide into phrases such as those that only describe animals.

In recent years, somatic phraseologisms were studied in the context of languages in a comparative variety of systems. D. in the same place. Saipullayeva (somatic phraseologisms in Turkmen and English), M. Abilgalieva (somatic phraseologisms in Kazakh and German), The scientific research of scientists such as Y. Dolgoplov (phraseologisms in Russian, English and Uzbek) has resulted in significant advances within Somatics .

Semantic features of somatic phraseologisms of Turkic languages were studied by linguist-scientist D. Bozorova. This scientist is particularly concerned with the importance of somatic phraseologisms in the formation of their grammatical categories, not just with the lexical aspect.

In modern linguistics, there have been many scientific studies related to the study of stationary compounds. In these works, within the framework of a particular language (or several languages), along with the lexical-semantic aspects of phraseological units, functional features have been studied in detail. At the same time, it is gratifying that the volume of work devoted to the analysis of phraseological units in which somatisms took part is also significant.

Below we will talk about the issues of study in modern linguistics of phraseological units, in which somatisms are involved, and get acquainted with the scientific works studied in detail on this topic in the world, including English and Uzbek linguistics.

In World linguistics, there are a number of scientific works devoted to the analysis of phraseologisms in which somatisms are involved, and many scientists in their research focus on their lexical-semantic properties.

In particular, many of Mehdi Nasser's scientific works are devoted to the analysis of phraseologisms in which somatisms "hand" and "foot" are involved, in which the meanings of somatic phrases in which the lexeme "hand" is used are studied: "ability", "talent", and "skill". With this, the descriptive meanings that these expressions carry in themselves have been researched and studied on the basis of the approach that they are part of the gradual lexicon. Analyzing the phrases in which the "hand" somatism took part, the author notes that these phrases are mainly related to the topic of "Labor".

To date, in modern linguistics, a method of comparative analysis has developed in the study of phraseological units in which somatisms are involved, and the number of works in this direction is also significant. We will also cite a number of theoretical foundations below:

In particular, Lenka Chiklova in her graduation qualification work analyzes the phrases involved in the "hand" somatism in Russian and Czech. In this, mainly, the problems of whether there is an equivalent in the Czech language of phrases that exist in the Russian language, as well as how to translate. In these respects, the author put the issue of dividing the phrases in which the somatism of the "hand" took part into four groups:

1. in both languages there is a synonym in terms of meaning of hand somatism phrases attended;
2. only a phrase in which hand somatism is involved in one language is meaningless with a phrase in which another somatism is involved in the second language;
3. expression in one language in which hand somatism is involved is expressed in another way in the second language;
4. the absence of a second-language equivalent of a phrase in which hand somatism is involved in one language.

Famous linguist I.B. Gorodeskaya has also done a number of research within somatisms, noting that the units in which somatisms in Russian and French participate are the most common concepts in both languages, while studying phraseologisms in which somatisms “head”, “eye”, “heart”, “hand”, “foot” are involved.

As another of the works with an effective and in-depth approach within the framework of somatisms, one can show the dissertation of Chite Timea. This is in the process of analyzing somatic phraseologisms in Russian and Hungarian, which consider the place of these units in both folk languages.

Italian linguist M.B. While Papi linguomatically analyzes the use of the “hand” lexeme in English and Italian in a phraseological and portable sense, he examines the problems of which linguistic aspects are found in these units, using the example of English and Italian, noting that they have several similar and non-specific aspects and their peculiarities.

We can say that, observing the work covered by many of the above current issues, relying on theoretical foundations, in World linguistics, within the framework of different languages, this problem has been put in the middle and certain results have been achieved through different directions.

At this point, we should mention that the study of phraseological units with the somatic component in English is also rated much higher.

In Addition, S.In his doctoral work, Abduramanova conducted an atrophical analysis of a number of peculiarities and methods of assimilation in the use of phrasaeological units in English, in which somatisms were involved, by Turkic peoples studying the English language.

The subject of somatic phraseologisms in Uzbek was is researched in A. Isaev's candidate thesis “Somatic phraseologisms of the Uzbek language”. This scientific work examined the quantity of somatic phraseologisms in the Uzbek literary language, their communicative functions, variety, synonymic series, homonymy and antonymic features. In this work, mainly dwell in detail on head and eye-based phraseologisms, a comparative analysis of which is given by the Uzbek language and, at the same time, Tatar, Turkmen and Azerbaijani variants. The scientist offers to limit the range of somatic phraseologisms. The scientist believes that among the somatic phraseologisms there is no need to include the names of animal body organs. Moreover, “There is no reason to include words like Soul , Soul, in the somatic lexicon” says the scientist.

REFERENCES:

1. Abduramanova S. Processing of English idioms with body part components by native speakers of Turkish learning English with intermediate level of proficiency. Thesis for the Doctor of Philosophy Degree. Istanbul, 2012. 142 p.
2. Абрамова А.Г. Фразеологические единицы с компонентами– соматизмами в разноструктурных языках, –на материале русского и чувашского языков. Автореферат дисс. ... кан. фил. наук. –Чебоксары, 2005. 20 с.
3. Алиференко Н.Ф. Этноэдемический концепт и внутренняя форм языкового знака // Вопросы когнитивной лингвистики. –Тамбов, 2004. –С.70.
4. Анипкина Л.Н. Оценочные высказывания в прагматическом аспекте // Филологические науки. – М., 2000. – №2. – С.58–65.
5. Арнолд И.В. Стилистика современного английского языка. – Л.: ЛГУ, 1981. – 324 с
6. Ахманова О.С. О стилистической дифференциации слов // Сборник статей по языкознанию. –М.,1984. – С.184–195.
7. Abduazizov A.A. Tilshunoslikka kirish. 2–qism. Leksikologiya va semasiologiya.Grammatika.–Т.:1999.–57 b.

UO’K 81’271

“TILAK” NUTQIY JANRINING MOHIYATI

D.P.Sayfutdinova, katta o‘qituvchi, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada tilak nutqiy janrining til tizimidagi mazmuniy qatlamini to‘g‘ri anglash va uning ishlatilish maqsadi haqida hamda tilak nutqiy janrining alohida mazmuniy tiplari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: nutqiy janrlar, tilak nutqiy janri, lingvistik xususiyatlar, ijobiy tilaklar, salбий tilaklar, adresant, nияt, xohishi-istaklar

Аннотация. В статье рассматривается правильное понимание содержательного слоя речевого жанра тилак в языковой системе и цели его использования, а также конкретные типы содержания речевого жанра “пожелание”.

Ключевые слова: речевые жанры, речевой жанр “пожелание”, языковые особенности, положительные пожелания, отрицательные пожелания, адресат, намерение, пожелания.

Abstract. The article discusses the correct understanding of the content layer of the speech genre tilak in the language system and the purpose of its use, as well as specific types of content of the speech genre “wish”.

Key words: speech genres, speech genre “wish”, linguistic features, positive wishes, negative wishes, addressee, intention, wishes.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda XX asrning 50-yillaridan tilshunoslar e'tiborining nutqiy hodisalar tadqiqiga qaratilishi til tizimida o'ziga xos nutqiy maqsad, kompozitsiya va uslubga xoslangan nutqiy butunliklarning lingvistik tadqiqini boshlab berdi. Hozirgi kunda nutqiy janrlar tadqiqida nutqiy janrlar tipologiyasini tuzish va umumiy tasnif tamoyillarini ishlab chiqishda nutqiy janrlar alohida tiplarining o'ziga xos lingvistik xususiyatlarini aniqlash muhim bo'lib bormoqda.

Adabiyotlar tahlili. Ijobiy istak mazmunini ifodalovchi nutqiy birliklarning leksik, grammatik, sintaktik kabi xususiyatlari yuzasidagi masalalar o'zbek olimasi M.Bazarova tadqiqotida uchraydi. Ushbu muallifning tadqiqotlarida ijobiy istak mazmunini ifodalovchi nutqiy birliklarning lisoniy xususiyatlari, asosan, leksik-semantik, morfologik, sintaktik xususiyatlari asosida o'zbek tilidagi ijobiy istak mazmunidagi birliklar jamlanib, mazmuniy va shakliy jihatdan tasnif qilingan, siosiolingvistik jihatdan yondoshilgan, ushbu birliklarning shakliy-sintaktik tuzilishi va bunda o'ziga xos jihatlar aniqlangan. Ammo ijobiy istak mazmunidagi nutqiy birliklar tilak nutqiy janri sifatida alohida lingvistik tadqiqot ob'ekti bo'lmagan, tilak nutqiy janrining semantik maydonida uning ijobiy va salbiy turlarining o'ziga xos umumiy va farqli xususiyatlari aniqlanmagan. Ayniqsa, tilak nutqiy janrining uslubiy xususiyatlariga oid konstitutiv belgilari tadqiq etilmagan. Mavjud manbalarda tilak nutqiy janrini o'rganishga bag'ishlangan lingvistik tadqiqotlarning mavjud emasligi mazkur ishning yangi tadqiqot ekanligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodlari va metodologiyasi. O'zbek tilida tilak nutqiy janrining mohiyatini yoritishda tilshunoslikning tavsiflash va component tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. O'zbek tilining etimologik lug'atida tilak so'zi *tila*, ya'ni *istak-xohish bildir* ma'nosini anglatishi qayd etiladi [1]. Shu nuqtai nazardan jumlaning markaziy mazmunida istak-xohish bo'lgan har qanday nutqiy butunlik tilak mazmunli nutqiy butunlik sifatida belgilanadi. Tilak nutqiy janrini o'rganishda, avvalo, tilak nutqiy janrining til tizimidagi mazmuniy qatlamini to'g'ri anglash zarur. Masalan, podshohlarga murojaat qilishda aytiladigan *umringiz ziyoda bo'lsin, a'lo hazratlari deya boshlanadigan* jumlar podshohni madh etish, unga tavoze' qilish, ta'zim qilishni nazarda tutuvchi tilak mazmunli nutqiy butunliklar sifatida podshohlar nutqidagi *tila tilagingni*, deb so'ralgandagi *bir qoshiq qonimdan keching, falonchining gunohidan o'ting, avf eting* mazmunidagi tilaklardan mazmuniy-funksional jihatdan tubdan farqlanadi. Bu tipdagi tilaklarning lingvistik tadqiqi tilak va uning ijobati masalasiga chuqurroq yondoshishni talab qiladi. Tilakning ijobati inson va turli sehrli mavjudotlardan kutilishi, ayniqsa, tilakning o'sha zahotiyuq, tilak aytilgan ayni vaqtda ijro etilishi podshohlarga yohud oltin baliq ertagidagi oltin baliqqa, Oloviddinning sehrli shamchirog'i ertagidagi jinga xoslanganligi bilan xarakterlanadi, bunda tilakni amalga oshiruvchi kishi yoki sehrli mavjudot ijtimoiy jihatdan muayyan statusga, ya'ni podshoh statusiga ega bo'lishi yohud ruhiy jihatdan sehrli kuchga ega mavjudot bo'lishi qat'iy talabdir. Tilak nutqiy janri va uning ijobati bilan bog'liq jarayonlarning o'zgarishi uzoq yillar va davrlar mobaynida insonlar ruhiy olami va ongida, avvalo, ijtimoiy kuchga, so'ngra sehrli kuchga, keyinchalik ilohiy kuchga ko'chishi tilak ijobatining ilohiy-diniy xususiyatlarini yuzaga keltirgan. Tilak nutqiy janri va ijobati masalasida tilak ijobatining ijtimoiy statusga ega bo'lgan kishilarga, sehrli mavjudotlarga, qolaversa, ilohiylashtirilishga ko'chganligi tilak nutqiy janrining o'ziga xosligini ko'rsatadi. To'plab o'rganilgan hozirgi kundagi tilak nutqiy janri namunalari tahlili shuni ko'rsatadiki, hozirgi kundagi tilak nutqiy janrida

tilaklarning ilohiylashtirilishi, tilaklarning ijobati xudo bilan bog'lanishi yetakchilik qilib, tilakning shu ondayoq bajarilishi bilan bog'liq tiplari kishilar ongida eskirgan va muomaladan chiqqan.

Hozirgi davrga oid tilak nutqiy janri tiplarining xilma-xilligi bir tomondan, yevropa mamlakatlarida halqlarning va millatlarning madaniy to'qnashuvi, globallashuvi natijasi, ikkinchi tomondan, zamonaviy ilm-fanning rivojlanishi, aniq fanlarning yuzaga kelishi halqlarning e'tiqodiy jarayon va e'tiqodiy ongdagi qarashlarining o'zgarishi bilan izohlanadi. Ayniqsa, ilm-fan taraqqiyoti, aniq fanlarning rivojlanishi ateistik ongning rivojlanishiga o'z ta'sirini o'tkazdi. Shu sababli ham turli tizimli tillarda tilak nutqiy janrining diniy va diniy bo'lmagan shakllari yuzaga keldi. Dinsizlar va ateistlar nutqidagi tilak nutqiy janrida diniy elementlarga ega so'zlar va diniy mazmundagi, diniy olamga ishora qiluvchi tilaklar bildirilmaydi. Ammo til tizimida tilak mazmunli shunday jumlar borki, ular diniy jihatdan neytral jumla bo'lib xizmat qiladi. Masalan, *oq yo'l* jumlasini. Ushbu jumla manzilga xavf xatarsiz yetib olishni tilash mazmunida ramzlashadi. Ammo o'zbek tilida bu jumla diniy jihatdan oq va qora yo'l, ya'ni xavfsiz yo'llarga diniy ishora sifatida ham qabul qilinishi ham mumkin.

Hozirgi davrda bevosita tilaklarning Xudoga xoslantirilganligi dominantdir. Shuni aytish kerakki, tilakning diniy xoslanishi til tizimida halqning diniy e'tiqodi va milliy mentalitetidan kelib chiqib, turli nutqiy janrlarni shakllantiradi. Masalan, duo nutqiy janri o'zbek lingvomadaniyatida tilak nutqiy janrining deyarli sinonimiga aylangan. Ammo qadah so'zi nutqiy janri garchi mazmunan yevropa madaniyatida tilak nutqiy janriga sinonim sifatida shakllangan bo'lsa-da, hozirgi kunda o'zbek tili tizimida qadah so'zi nutqiy janri xristian dinidan kelib chiqqan diniy nutqiy janr sifatida muomaladan chiqqan. Ammo tabrik nutqiy janrida tilak nutqiy janrining ifodalanishi barcha tillar uchun umumiylik kasb etadi va umumiy neytral tilaklar asosida neytrallashadi. Demak, bu o'rinda ta'kidlash kerakki, til tizimida tilak nutqiy janrining diniy va diniy bo'lmagan hamda neytral shakllari mavjud.

Tilak nutqiy janrining davrlar osha bizgacha yetib kelgan shakllari shuni ko'rsatadiki, tarixan halqning kishilar va ularning xulqiga bo'lgan turli qarashlari va munosabatlari turli nutqiy janrlar rivojlanishiga katta ta'sir o'tkazgan. Bunda so'zlovchining xohish-istagini bildirib keluvchi tilak nutqiy janri har qaysi davrda adresantning o'ziga va boshqalar uchun ham yaxshiliklar tilash, shu bilan birga, ularning o'zi va boshqalarga ham hayrihohligi yohud boshqalarning xatti harakati va so'zlariga o'zining salbiy munosabatini, kimningdir hatti-harakatiga qarshiligi va noroziligini ham ifodalagan.

So'zlovchining istak-xohish bildirish mazmunidagi tilak nutqiy janri mazmunan adresantning o'zi yoki boshqalar uchun ham istak xohish bildirish nutqiy maqsadlarini ham anglatib, o'ziga xos kompozitsion tuzilish va uslubga xoslanadi. Demak, tilak nutqiy janrida so'zlovchining ijobiy yoki salbiy istak-xohishlari ifodalanar ekan, ijobiy tilaklar o'zi va boshqalar uchun yaxshi istak va xohishlarni aytishni, salbiy tilaklar esa o'zi va boshqalar uchun yomon istak va xohishlarni aytishni nazarda tutadi. Shu jihatlarga ko'ra tilak nutqiy janri mazmunan murakkab nutqiy butunlik bo'lib, adresantning xohish-istaklarini bayon qilish nutqiy harakati mavjudligi sababli ham uning boshqa nutqiy janrlar tarkibiga mazmunan singib ketish xususiyati ega. Masalan, duo va tilak nutqiy janri til tizimida bir sinonimik nutqiy janrlar sifatida tushunilishi mumkin. Ammo, duo nutqiy janri tilakni Xudodan so'rash mazmuni bilan tilak nutqiy janrining boshqa turlaridan farqlanadi. Duo nutqiy janrida Xudoga iltijo, munojot qilish, o'tinib so'rash kabi nutqiy aktlar yuzaga kelib, tilakni Xudoga yo'naltirilishi va uning ijobati Xudoning xohishi bilan bog'lanadi. Ammo tilak nutqiy janrida tilaklar tinglovchiga yo'naltirilib, motivatsion harakat sifatida ham baholanishi, dinsizlar nutqida tilakdagi maqsadlar so'zlovchi tomonidan bajarilishiga ishonch bildirilishi va da'vat qilinishi nazarda tutilishi mumkin.

Shunday qilib, til tizimida tilak nutqiy janri so'zlovchining narsa-hodisalarga, tinglovchilarga bo'lgan ijobiy va salbiy munosabatini ifodalab, o'z mazmuniga ko'ra ijobiy va salbiy tilaklarni anglatadi. Ijobiy tilaklar ikki tomonlama xarakterga ega bo'lib, bir tomondan, so'zlovchining Xudoga o'z niyati, maqsadu muddaosini aytishni, ikkinchi tomondan, Xudodan so'rash mazmunida tinglovchi uchun ham foydali bo'lgan maqsadlarni aytish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Ijobiy tilakning adresatga yo'naltirilgan shaklidagi tilak nutqiy janri tipi so'zlovchining o'z hayrihoxligini

tinglovchiga yetkazish vazifasini ham bajaradi. Salbiy tilaklar esa so'zlovchining o'zi uchun nomaqbul bo'lgan adresatning hatti-harakat va so'zlariga bo'lgan munosabatini, noroziligini anglatadi. Salbiy tilaklar til tizimida qarg'ish, qarg'anish, qasam ichishning ayrim turlari tarkibida kelib, so'zlovchi yoki tinglovchi yohud bularga tanish bo'lgan kimsalar/narsa-predmetlarga yomonlik tilash kabi mazmunlarga ega bo'ladi.

Ijobiy tilak nutqiy janri alohida nutqiy akt sifatida voqye'langanda so'zlovchining hayrihohligini bildiruvchi barcha nutqiy janrlar tarkibida qo'llanilishi bilan xarakterlanadi. Masalan, *Qotilni topishga ishonasizmi? — dedi Chuvrindi qog'ozga imzo cheka turib. — Yuz foiz ishonaman, — dedi Zohid qat'iy tarzda. Bu gapdan Chuvrindi miyig'ida kulimsiragan bo'lsa-da, Zohidning tik qarashiga bas kelolmay ko'zlarini olib qochdi. — Omadingizni bersin, — deb xonadan chiqmoqchi bo'lganida Zohid to'xtatdi [2].* Ushbu jumlar orqali so'zlovchining hayrixohligi tilak nutqiy janri vositasida ifodalanmoqda.

O'zbek lingvomadaniyatida tilak nutqiy janri, avvalo, har qanday niyat va maqsadlarni Ollohdan so'rashni ifodalaydi. Masalan, *Abdurahmon tabib har subhi sodiqda Ollohdan bandalariga imon tilaydi, hidoyat tilaydi, dil qulflarini ochmoqlikni so'raydi... [3].*

Tilak nutqiy janrida tilakning ba'zan adresantga, ba'zan adresatga, ba'zan esa adresat va adresantga yaqin bo'lgan kimsalar va predmetlarga qaratilishi tilak nutqiy janrida yo'naltirilganlik xususiyati mavjudligini ko'rsatadi. Adresantga qaratilgan tilaklar mazmunida so'zlovchining o'ziga qaratilgan yaxshi tilak shakli niyat nutqiy akti deb nomlanadi. Masalan, *To'y-hashamdagi poygalarida, kurashlarda g'olib chiqsa-chiqmasa unga mehrini bog'laganlar suyunchi sifatida pul berar edilar. U ana shu pullarni yig'a boshladi. «Ot bo'lmasa toy olarman», deb niyat qildi. Nazran tomondagi Ingush ovulda bir toyniing dovruq'ini eshitib, xaridor bo'lib bordi. Toyniing egasi narxni aytganida Aftondilning kapalagi uchib ketdi: to'plagan puli toyniing bitta tuq'iga arang yetardi[4].* Ko'p hollarda niyatning Xudo bilan bog'lanishi Xudodan tilak tilash mazmunida tushuniladi.

Til tizimida tilak nutqiy janri adresant va adresatlarning tilak nutqiy janrida tilga olingan va belgilangan ishlarining kelajakda amalga oshirishlariga bo'lgan hatti-harakatlarga undash, da'vat etish, qo'llab quvvatlash vazifasini ham bajaradi. *Bir oydan keyin o'g'illaring kelishadi. Ikkovini baravar uylab qo'yamiz, — dedi Asadbek jimlikni buzib. Ko'pdan beri xayolini band etib kelayotgan bu fikrni aynan shu damda, uyda emas, aynan shu yerda aytishiga sabab, xotiniining zimiston ko'ngliga umid chiroq'ini yoqish edi. — Xudo o'sha kunga yetqazsin, — dedi Manzura titroq ovozda. «Hozir yana bir narsa desam yig'lab yuboradi», deb o'yladi Asadbek. — Sen piqillama, hali yosh, istaganicha bola ko'raveradi. — Aytganingiz kelsin, iloyim... dadasi..*

Tilak nutqiy janrining boshqa mustaqil nutqiy janrlar bilan mazmuniy ketma-ketlikni tashkil qilish xususiyatiga ko'ra tilak nutqiy janrining alohida mazmuniy tiplarini farqlash mumkin. Masalan,

1) **Tilak:** *Agrolayf jamoasiga omad!*

2) **Tilak-duo:** *Shunchalar xursandmanki, ilohim, yurtboshimizni aziz boshlari omon bo'lsin. Amin.*

3) **qadah so'zi + tilak:** *Darvoqye, Toshkentboy kamgap edi. O'tirishlarda ham qadah so'zi berganimizda chaynalib, ezilib o'tirmas, gapni juda qisqa qilar, nari borsa: Hamma sog' bo'lsin, deb qutulari [5].*

4) **tabrik+tilak+duo:** — *E, keling, Zohidjon, yangi yillar qutlug' bo'lsin. Oilangiz, ota-onangiz sog'-salomatmilar? Baxtingizga ko'p yillar yashashsin, to'ylaringizga bosh bo'lishsin [6].* Bunda — *E, keling, Zohidjon* jumlasida o'zbek lingvomadaniyatida mehmonni yaxshi qarshilaganlikni, xush ko'rganlikni ifodalovchi, matnning ayni diskursiv vaziyatidan darak beruvchi jumla, *yangi yillar qutlug' bo'lsin* jumlasida tabrik, *Oilangiz, ota-onangiz sog'-salomatmilar? Baxtingizga ko'p yillar yashashsin, to'ylaringizga bosh bo'lishsin* jumlasida tilak va duo nutqiy janri zanjirini tashkil qiladi. Tabrik+tilak+duo shaklidagi tilak nutqiy janri ko'proq diniy xususiyat kasb etib, ba'zan diniy so'zlar yordamida ham ifodalanadi. Masalan, Karimulla Asadbek yolg'iz emasdir, degan xavotirda edi. Ichkariga kirgach, yayrab ketdi. Ildam yurib kelib Asadbek bilan qo'shqo'llab so'rashdi. Asadbek o'rnidan qo'zg'olmay, qo'l uchini berdi. — *O'rusning yangi yili muborak bo'lg'ay, — dedi Karimulla ishshayib. Asadbek unga javob bermadi. «Xo'sh, nimaga kelding?» degandek norozi qiyofada boqdi. Karimullaning maqsadi yangi yil bilan tabrik etish emas, balki ko'ngil so'rash, shu*

orqali o'zining ham ruhan «aziyat chekayotganini» ma'lum qilib qo'yish edi. Ammo Asadbekning qarashi uni shoshirib qo'ydi. «Sizga qasd qilganlar past bo'lsin, qizingizning baxti ochilib ketadi, inshoolloh», deb diliga tugib kelgan gaplarini ham unutdi. — Bitta xonaga joy qilib namozni boshlab yubordik. Butun mahalla duoi joningizni qilib yotibdi [7]. Bunda O'rusning yangi yili muborak bo'lg'ay jumlasini tabrik, Sizga qasd qilganlar past bo'lsin, qizingizning baxti ochilib ketadi tilak, inshoolloh jumlasini esa duo nutqiy janriga tegishlidir.

5) **maqtov +tilak:** *Bek aka, yana «menga aql o'rgatyapti», demang. Xayolimga to'satdan kelib qolgan gaplarni aytdim. Bek akam kelib qolsalar aytarman, deb atayin tayyorlamovdim bu gaplarni. Ahli muslimning vazifasi bir-biriga da'vat qilish. Siz masjid qurdiryapsiz. Men o'shanda noo'rin gap aytib edim. Topgan pulingizning harom-halloligini ajrim qilish huquqi menga berilmagan. Bu Ollohning o'zigina biladurgan narsa. Qanday topishingizdan qat'iy nazar, uni foydali ishga sarfladingiz, buni inkor etib bo'lmas. Siz bu pullarni fahsh ishlarga sarflab yuborsangiz ham bo'lardi. Olloh dilingiz qulfini o'zi ochsin [8].*

6) **Olqish+tilak:** *Yashasin do'stlik! Butun dunyoda tinchlik bo'lsin!*

7) **Murojaat+tilak+maqtov-e'tirof:** *Shavkat aka, omon bo'ling, yurtboshimiz, O'zbekistonni o'ylaydigan prezidentimizni ollo bergan bizga!*

8) **Minnatdorchilik+da'vat+tilak:** *Otamizga rahmat. O'zbekiston olg'a! Omat yor bo'lsin!*

9) **Murojaat+tilak+duo:** *Musofirda uyidan uzoqda yurgan vatandoshlar. Sizlarga sog'lik va salomatlik bo'lsin. Uylaringa eson omon qaytib kelinglar va hokazolar.*

Til tizimida tilak nutqiy janri suhbat, dialog kabilarda tilga olingan shaxslarni hurmat bilan eslash, o'z hurmatini izhor qilish maqsadida ham ishlatiladi. Masalan, *Bir kuni Muoviyaning, Olloh undan rozi bo'lsin, huzuriga ikki yuz yil umr ko'rgan bir odam kelibdi, Abdurahmon tabib unga bir oz tikilib turgach, tilga kirdi: — Oshnangiz xasta bo'lsa, Olloh shifosini bersin* kabi. Bundan tashqari kishilarning kundalik hayotda so'zlashuv nutqida bir-birlariga yaxshilik tilash bilan bog'liq turli vaziyatlarda, masalan, tungi uyqu bilan bog'liq: *xayrli tun* kabi, ovqatlanayotganda: *yoqimli ishtaha, osh bulsin* kabi, minnatdorchilik bildirganda: *umringiz ziyoda bo'lsin, rahmat* kabi, ta'ziyada: *joylari jannatda bo'lsin* kabi, yozma nutqda esa xat, dastxat kabi nutqiy janrlarning yakuniy qismlarida: *Olloha omonatsiz, Inim, sog' bo'ling* kabi, biror vazifa yoki ish boshlanishi/yakunlanishi oldidan: *sizga kuch quvvat tilayman* kabi, xayrlashuv jarayonida *omon bo'ling* kabi tilak nutqiy janrining vaziyatlarga xoslangan shakllari uchraydi. M.Sulaymonov dastxatlarni lingvistik tadqiqi bilan bog'liq ishida keltirilishicha, dastxatlarning asosiy mazmunini tilak, niyat tashkil etadi [9]. Ko'rinadiki, til tizimida *yaxshi niyat tilash, duo, tabrik, qutlash, muborakbod etish, qadah so'zi, dastxat, bag'ishlov, xayrlashish, salomlashish, ta'ziya bildirish* kabi bir qator nutqiy janrlari ijobiy tilak aytish semasi ostida birlashadi. Ushbu nutqiy janrlarning umumiy xususiyati shundan iboratki, bunday jumlar semantik va shakliy jihatdan til tizimida barqarorlashib, aksariyat nutqiy etiketga aylanib qolgan va ularning barchasida istak mazmuni anglashiladi [10].

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, ijobiy tilak nutqiy janri til tizimida so'zlovchining o'z hayrihohligini izhor qilish, niyat va maqsadlarini Ollohdan so'rash, kelajak ishlarga da'vat qilish, undash, qo'llab-quvvatlash, tilga olingan shaxslarni hurmat bilan eslash, o'z hurmatini izhor etish, yaxshilik tilash, minnatdorchilik bildirish, ta'ziya izhor qilish, tabriklash kabi nutqiy vaziyatlarda namoyon bo'ladi. Tilak nutqiy janri uslubiy xususiyatlarga ega bo'lib, rasmiy va norasmiy tadbirlarda rasmiy uslubiy va so'zlashuv nutqiga xoslanadi. Tilaklar adresantga yo'naltirilgan va adresatga yo'naltirilgan tilak tiplaridan tashkil topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати (туркий сўзлар). Т., Университет, 2000, – Б 233.
2. Малик Тоҳир. Шайтанат. 2-китоб. – Т.:Шарк, 1995. – Б 49.
3. Малик Тоҳир. Шайтанат. 3-китоб. – Т.:Шарк, 1997. – Б 159.
4. Малик Тоҳир. Шайтанат. 4-китоб. – Т.:Шарк, 2000. – Б 32.
5. Ёўлдош А. Ҳаёт энди бошланади. Ҳикоя. <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/abduqayum-yoldosh/>
6. Малик Тоҳир. Шайтанат. 1-китоб. – Т.:Шарк, 1992. – Б 72.
7. Малик Тоҳир. Шайтанат. 1-китоб. – Т.:Шарк, 1992. – 210 б.
8. Малик Тоҳир. Шайтанат. 1-китоб. – Т.:Шарк, 1992. – 210 б.

9. Сулаймонов М. Ўзбек тилидаги дастхатларнинг социолингвистик тадқиқи. филол.фан.номз. ... дисс. – Т., 2009. – Б.12.

10. Базарова М. Ўзбек тилидаги ижобий истак мазмунини ифодаловчи нутқий бирликларнинг лисоний хусусиятлари (дуолар ва нутқий этикетлар мисолида): Филол.фан.номз. ... дисс. – Т., 2007. – Б.3.

UO'K 81'272(063)

TILSHUNOSLIKDA SOSIOPRAGMATIK MASALALARINING O'RGANILISHI

S.Dj.Shabanova, tayanch doktorant, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada tilshunoslikda sotsiopragmatik masalalarini o'rganish muhokama qilinadi. Ushbu ish materiallari tilshunoslikni o'qitishning sotsiopragmatik yondashuvi haqidagi tushunchani kengaytirdi, uning asosiy tamoyillari va uslubiy qoidalarini asosladi.

Kalit so'zlar: sotsiopragmatik yondashuv, zaruriyat, aloqa strategiyasi, sotsiopragmatika, tilshunoslik.

Аннотация. В статье рассматриваются исследование социопрагматических проблем в лингвистике. Материалы данной работы расширили представления о социопрагматическом подходе при обучении языку, обосновали его основные принципы и методологические положения.

Ключевые слова: социопрагматический подход, необходимость, коммуникативная стратегия, социопрагматика, лингвистика.

Abstract. The article discusses the study of sociopragmatic problems in linguistics. The materials of this work expanded the understanding of the sociopragmatic approach to language teaching, substantiated its basic principles and methodological provisions.

Key words: sociopragmatic approach, necessity, communication strategy, sociopragmatics, linguistics.

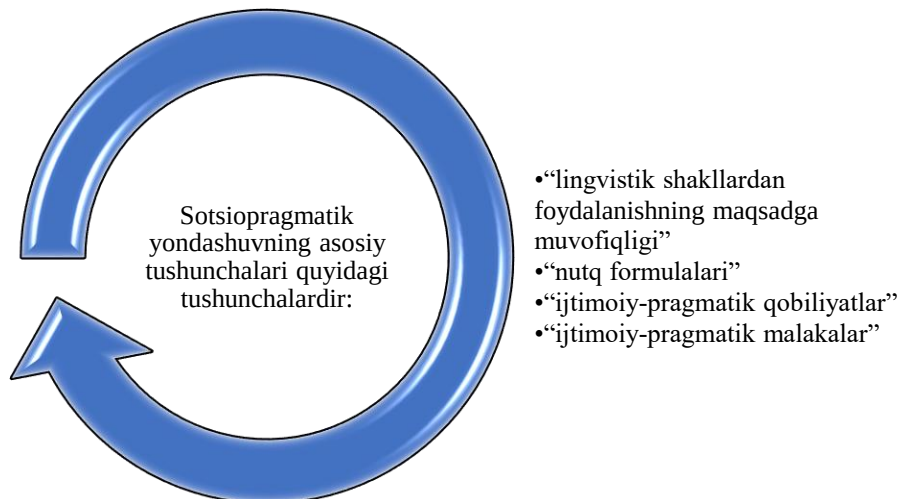
XX-asrning oxirida tadqiqotchilarning nutq faoliyatiga qiziqishi keskin o'sdi, bu tilning leksik yoki grammatik materialini o'rganishning statik paradigmasidan inson omiliga yo'naltirilgan antropotsentrik paradigmaga o'zgarishiga olib keldi. Bu pragmatika, sotsiolingvistika, pragmalingvistika, psixolingvistika va boshqalar sohalari va tushunchalarining sezilarli kesishishi tufayli fanda kelishmovchiliklarga olib keldi. Rivojlanayotgan yangi sotsiopragmatik yo'nalish interaktiv nutq faoliyatini nafaqat lingvopragmatikani hisobga olgan holda, balki sotsial-madaniy kontekstning ijtimoiy va umumbelgilangan xususiyatlarini uyg'unlashtirishda o'rganish imkonini beradi [1]. Ushbu yo'nalish lingvistik shakllarning, pragmatik funktsiyalarning, shuningdek, ma'lum bir til hamjamiyatiga xos bo'lgan nutq aloqasining tegishli normalarining uyg'unligini o'rganadi.

Sotsiopragmatika sotsiolingvistika va lingvopragmatikaning sintezi bo'lib, turli sotsiolingvistik kontekstlarda to'g'ri tushunishga yordam beradigan tilni ishlab chiqarish va ishlatishga qaratilgan.

Sotsiopragmatik bilimlar lingvistik shakllardan foydalanishning maqsadga muvofiqligi va nutq strategiyalarini noto'g'ri tanlash oqibatlarini tushunishni qamrab oladi. Zamonaviy qarash shundan iboratki, kommunikativ kompetentsiyaga erishish uchun asosiy e'tibor nafaqat turli xil madaniy jihatlariga, balki muayyan nutq vaziyatida tildan foydalanishning maqsadga muvofiqligiga ham qaratilishi kerak [3].

Sotsiopragmatika tilning vaziyatga, madaniy va ijtimoiy jihatdan to'g'ri ishlatilishiga oid qoidalar va konvensiyalar bilan bog'liq. Til va madaniyatning birligini ta'kidlagan holda, sotsiopragmatik yo'nalish tilshunoslik bakalavrlari uchun kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan pragmatik muvaffaqiyatsizlikni oldini olish uchun lingvistik va madaniy kontekstning dolzarbligini kontseptualashtirishni o'z ichiga oladi [2]. Tildan muloqot jarayonida asosiy komponent sifatida foydalanishning maqsadga muvofiqligi ilmiy adabiyotlardagi ko'plab mualliflarning asarlarida o'rganilgan bo'lib, pragmalingvistik kamchiliklarni lingvistik bo'shliqlar ko'rsatkichi sifatida belgilaydi, sotsiopragmatik muvaffaqiyatsizliklar esa sotsial-madaniy bilim va madaniyatning etishmasligi natijasi asosidagi tegishli lingvistik xatti-harakatni tushunishdir [4]. Ijtimoiy-pragmatik muvaffaqiyatsizliklar tilda muloqot jarayonida yoki maqsadli til jamiyati a'zolari bilan muloqotda o'z lingvistik me'yorlarini qo'llash tufayli ona tilning aralashuvi natijasida yuzaga kelishi mumkin.

Zamonaviy G'arb tilshunoslari nuqtai nazaridan sotsiopragmatikaning asosiy elementi nutqiy vaziyatda kerakli effektga erishish imkonini beruvchi nutq formulalari tilidir [5]. Muhimligini tan olishiga qaramay, nutq formulalari tili "nutq formulalari tili" tushunchasi va uning tarkibiy qismlarini aniqlash bo'yicha konsensusning yo'qligi tufayli o'zini boshqarish qiyin bo'lgan tushunchadir. Tilning formulali jihatini tavsiflashning ko'plab variantlari mavjud va ko'plab tadqiqotchilar, aslida, tilning qandaydir naqshlari haqida gapirishlariga qaramay, ma'lum bir aniq tushuncha paydo bo'lmagan.

Nutq formulalari tilining mohiyati bo'yicha tadqiqotlarni tahlil qilishda, "axborotni tezlashtirilgan qayta ishlash", "qabul qilish mumkinligi", "ishonchlilik" kabi tushunchalarni tushunish nutq formulalaridan foydalanish o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik o'rnatildi, bu esa nutq formulalarini yani ona tilida nutqni ravon yaratish imkoniyatini ochadi. Ravonlik keng ma'noda insonning tildan foydalanib, to'liq fikrlarni turli semantik va grammatik shakllarda ifodalash, o'ziga xos intonatsiyani ortiqcha yoki g'ayritabiiy ikkilanishlar va pauzalarsiz osonlikcha qo'llash qobiliyatidir [4]. To'g'ridan-to'g'ri uzoq muddatli xotiradan butun jumlar va nutq formulalarini olish sintaktik qoidalarga muvofiq jumalarni yaratishga qaraganda, so'zlarni yaratish jarayonining sekinroq bo'lishiga yordam beradi. Ko'p yillik tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, sotsiopragmatika ravon nutqni yaratishda hal qiluvchi ahamiyatga ega va nutqni faollashtirish jarayonida asosiy rol o'ynaydi.

Sotsiopragmatik yondashuv quyidagilarga asoslanadi

til pragmatikasi tamoyillari;

hamkorlik tamoyili;

xushmuomalalik nazariyasi;

nutqiy harakatlar nazariyasi;

pragmatik pedagogika g'oyalariga;

funksional va kommunikativ yondashuvlar;

leksik yondashuvlar

Turli lingvistik yondashuvlarning integratsiyalashuvi natijasi bo'lgan sotsiopragmatik yondashuv tilshunoslikni o'rgatish maqsadini ko'zlaydi, lingvistik vositalardan to'g'ri foydalanish va tildan aniq nutq vaziyatida ravon foydalanishga qaratilgan. Kasbiy maqsadlarda til talabalarining

sotsiopragmatik ko'nikmalari nafaqat lingvistik va kommunikativ kompetentsiyani, balki pragmatik tamoyillar va ijtimoiy-pragmatik elementlardan, masalan, nutqiy situatsion iboralar, idiomalar, birikmalar kabilardan muvaffaqiyatli foydalanishni ham o'z ichiga olishi kerak.

Tilshunoslikda tilni o'rgatishda sotsiopragmatik yondashuvdan foydalanish tilning funktsional maydonini kengaytirish va lingvistik bilimlarni real nutq vaziyatida dinamik aspektda integratsiyalashning alohida ehtiyojini hisobga oladi [2] va shuning uchun muayyan tamoyillarni o'z ichiga oladi:

1. Funktsionallik printsipi

Funktsional printsip aloqa jarayonida muayyan sharoitlarda kommunikativ muammolarni hal qilishga yordam beradi. U til materialidan belgilangan kontekstda va berilgan nutq vaziyatida foydalanishga qaratilgan. Bu tamoyilga ko'ra, til hodisalari funktsional ahamiyati nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Funktsiya deganda situatsion kommunikativ ko'nikmalar, aniq, batafsil nutq harakatlari, nutqiy harakatlar, nutq turlari tushuniladi.

2. Situatsionlik printsipi (yoki nutq holatlarini modellashirish)

Vaziyat printsipi nutqni ishlab chiqarishni o'rganish muloqot muammosini hal qilish uchun muayyan vaziyatlar yordamida sodir bo'lishini anglatadi. Nutqni o'rgatish holatlari tabiiy muloqot sharoitlariga taqlid qilish, suhbat formulalarini faollashtirish, nutqiy fikrlash faoliyatini faollashtirish va muayyan til tuzilmalariga e'tiborni qaratish imkonini beradi.

3. Til tajribasini ichkilashtirish tamoyili

"Interiorizatsiya" – "tashqaridan ichkariga o'tish" degan ma'noni anglatadi (lotincha *interior* - "ichki"). Ushbu jarayonning asosiy g'oyasi shundan iboratki, faoliyatning tashqi shakllarini ichkilashtirish jarayoni orqali aqliy tekislikda o'tkazish natijasida ular ongli ichki jarayonlarga aylanadi [3]. Interyerizatsiya jarayoni natijasida tushunish jarayonida lisoniy tuzilmalarning o'ziga xos qayta kodlanishi sodir bo'ladi.

Sotsiopragmatik yondashuvdagi interyerizatsiya tamoyili nutq formulalarini leksiklashtirish, mazmunli bir butunlik sifatida saqlash va qayta tiklash ma'nosida o'zlashtirish orqali amalga oshiriladi va vaqt o'tishi bilan ular ifodalagan tushunchalar uzoq muddatli xotirada mustahkamlanadi. Agar leksik element birinchi marta uchrasa, u deklarativ bilimlar doirasiga kiradi, lekin takroriy o'rganish va takroriy sotsiopragmatik kontekstual stimullar bilan nutq formulalari uzoq muddatli xotirada ajralmas elementlarga aylanadi, protsessual bilimga aylanadi. Protssessual bilim yoki biror narsani qanday qilish to'g'risidagi bilim, deklarativ bilim yoki biror narsa haqidagi bilimga qaraganda tezroq avtomatlashtirilgan bo'lishi mumkin. Avtomatlashtirish yoki formulalarni protsessual qayta ishlash ularning ichki nutqqa o'tish qismi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin [2].

Sotsiopragmatik – terminologik vositalarning rivojlanishiga va ilmiy tadqiqotlarda taqdim etilishining parchalanishiga qaramay, ma'lum bir til hamjamiyatida qabul qilingan sotsiopragmatik mazmun, lingvistik shakllar va nutq aloqasi normalari o'rtasidagi munosabatlarning muhimligini aks ettiradi. Tadqiqot kasbiy lingvistik ta'limda tillarni o'qitish nazariyasi va metodologiyasining ilmiy ahamiyati va istiqbollari ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаев Д. Предмет изучения социопрагматики // Наука и современность. - 2010. № 3-2. - С. 279-283.
2. Kuzheleva-Sagan I.P. Scientific knowledge about public relations: sociopragmatic problems in modern linguistics. Philosophical analysis. M.: LIBROKOM, 2023.
3. Короленко И.А. Сущность социопрагматического подхода при обучении иностранному языку в профессиональном лингвистическом образовании // Современные проблемы науки и образования. – 2021. – № 2. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=30566>
4. Расулова Н.А. (2023). Социопрагматические и лингвистические аспекты лингвистики// Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета, (1 (91)), 108-113.
5. Шеверина О.В. Социопрагматический подход к исследованию литературных онимов//Витебский государственный университет имени П.М. Машерова. Ученые записки. — 2018. — Том 27. С. 189-194.

O'ZBEK XALQ ERTAKLARIDA TIKUVCHI OBRAZI

S.G'.Shomurodova, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada ertaklarda uchraydigan tikuvchi obrazi va tikuvchilik hunari o'zbek xalq ertaklaridan namunalar keltirish orqali tahlillarga tortilgan. Shuningdek, ertaklarda ifodalangan qahramon tikuvchi turg'un ramziy obraz sifatida kelishi haqida so'z yuritilgan. Tikuvchi obrazi turli davrlarda turli vxalqlarning maishiy turmush tarsi bilan moddiy va madaniy saviyasini, ularning ehtiyoj va imkoniyatlarini, urf-odatlarini ko'rsatish uchun xizmat qiladigan qahramondir. Uning mahorati tarixiy madaniyatimizning bosqichlarni belgilashga xizmat qiladi. Shuningdek, bu obraz o'zbek ertaklarida asosiy qahramon sifatida keltirilganligini ham kuzatishimiz mumkin. Ertaklardagi tikuvchi obrazi alohida o'ringa egaligi tarixiy-madaniy hamda qiyosiy-analitik metodlar orqali yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Tikuvchi, duradgor, mushukteri, Oddissey, Alpomish, Qultoy, "Besh qiz" ertagi, "Kambag'al qiz" ertagi, mulla

Аннотация. В данной статье образ портного в сказках и портновское ремесло анализируются на примере примеров из узбекских народных сказок. Говорят также что герой сказок станет символическим образом портного уровня, его потребностей и возможностей, обычаев разных народов в разные эпохи. Его навыки служат для определения этапов нашей исторической культуры. Также мы можем наблюдать, что этот образ представлен в качестве главного героя в узбекских сказках. Значение образа портного в сказках объясняется историко-культурным и сравнительно-аналитическим методами.

Ключевые слова: Портной, плотник, кошачья кожа, Одиссей, Алпомиш, Гультой, Сказка о "Пяти девицах", Сказка о "Бедной девочке", Мулла

Abstract. In this article, the image of the tailor in fairy tales and the craft of tailoring are analyzed by giving examples from Uzbek folk tales. It is also said that the hero of the fairy tales will come as a symbolic image of the tailor. The image of the tailor is a hero who serves to show the material and cultural level, their needs and opportunities, and customs of different peoples in different eras. His skills serve to define the stages of our historical culture. We can also observe that this image is presented as the main character in Uzbek fairy tales. The significance of the image of the tailor in fairy tales is highlighted through historical-cultural and comparative analytical methods.

Key words: Tailor, carpenter, catskin, Odyssey, Alpomish, Gultoy, "Five girls" fairy tale, "Poor girl" fairy tale, mullah

Kirish. Tikuvchi – o'zbek xalq ertaklarida alohida o'ringa ega obrazlardan biri. O'zbek ertaklarida uning bosh qahramon darajasiga ko'tarilganini ham kuzatish mumkin. Qizig'i shundaki, bu obraz dostonlarda uchramadi.

O'zbek ertaklari orasida tikuvchi nomiga bag'ishlangan namunalari ham bor. Bu jihatdan o'zbek ertaklarini ikkiga bo'lib o'rganish mumkin:

1. Tikuvchi nomi sarlavhaga ko'tarilgan ertaklar;
2. Syujetida tikuvchi obrazi mavjud ertaklar.

Asosiy qism: Tikuvchi nomi sarlavhaga ko'tarilgan ertaklarda, tabiiyki, tikuvchi bosh qahramon sifatida gavdalanadi. Bunga "Duradgor bilan tikuvchi" deb nomlanuvchi o'zbek xalq ertagini misol qilish mumkin. Uning syujeti "Kuch birlikda" deb nomlanadigan naql syujetiga o'xshash. Ertak syujetida bir-birlari bilan do'st bo'lgan bu ikki kasb egalari haqida hikoya qilinadi. Unda aytilishicha, bir kuni tikuvchi nihoyatda yaxshi bir ko'ylak tikibdi va o'rtog'i duradgor ustani chaqirib: "Bir ko'ylak tikdim, ko'rdingmi?" – deb duradgor ustaning qo'liga beribdi. Usta ko'ylakni ko'rib, hech tikkan yeri – chokni topolmabdi. Tikuvchi ko'ylakni juda ustalik bilan tikkan ekan, Duradgor esa umrida bu xilda ko'ylak ko'rmagan ekan. U bunga hayron bo'lib, qoyil qolibdi. O'sha shaharda bir chiroyli qiz bor ekan. Bu qiz ham tikuvchi bilan, ham duradgor bilan gaplashib yurar ekan. Lekin har ikki do'st bir-birlarining bu ishlaridan bexabar yurar ekanlar. Bir kun duradgor tikuvchi oshnasi yoniga borsa, do'stining tikkan ko'ylagini haligi qiz kiyib turgan emish. Buni

ko'rgan duradgor nihoyat xafa bo'libdi va o'ziga: "Tikuvchi bu hunarni qilibdi. Men ham bir ish qilay", deb o'sha kundan boshlab bir sandiq yasashga kirishibdi. Bir necha kundan keyin bir sandiq tayyorlabdi. Hech kim bunday sandiqni ko'rmagan ekan. Bir kun duradgor sandiqni tikuvchi o'rtog'iga ko'rsatibdi: "Men bir sandiq yasadim, – debdi. Tikuvchi sandiqni ko'rib hayron qolibdi va do'stini maqtabdi. Duradgor: "Buning ajoyib ekanligini ichiga tushsangiz bilasiz", – deb javob beribdi. Tikuvchi sandiqning ichiga tushgan ekan, duradgor kelib sandiqni bekitib, qulflab qo'yibdi. Shundan so'ng sandiq havoga ko'tarila boshlabdi. Tikuvchi sandiq ichida dod-faryod ko'taribdi, do'sti quloq solmabdi. Sandiq havoga ko'tarilib chiqib ketibdi. Namozning asr vaqtida tikuvchi boshqa bir shaharning chetqoq bir yeriga kelib tushibdi.

Tikuvchi shu yurt podshosining qiziga uylanadi. Yurtga bostirib kelgan dushmani bir o'zi yengadi. Bularning barida unga duradgor do'sti yasagan sirli sandiq yordam beribdi. Ammo tikuvchi yigitning sandig'iga yog' va o't tushib qolib, sandiq ham yona boshlabdi. Tikuvchi buning ilojini qila olmabdi. O'zi ham biroz kuyibdi. Nihoyat, u tog'ning orqasiga borib, bir suv bo'yiga yiqilib tushibdi. Dushman askarlari qochib ketibdilar. Tikuvchi yongan sandiqdan zo'rg'a chiqib, o'zini suvga tashlabdi. U joyda shu kecha yotibdi. Uch oygacha tog'-toshlarda yurib sog'ayib, yaxshi bo'libdi. Biroq uning yuz-qo'llari tirtiq bo'lib qolibdi. Uch oy o'tibdi. Bu borada podshoh o'lib, uning o'miga qizi podshoh bo'libdi. Qiz erining kelmaganiga hayron bo'lib yuribdi. Bir kuni tikuvchi "Men endi u shaharga borsam, podshoh arkinining tagidan o'tsam, meni biror kishi tanirmikan?" deb, bir eski yirtiq chopon kiyib yo'lga tushibdi. U shaharga yetib borib podshoh saroyi oldidan o'tib borayotganda qizning ko'zi unga tushib qolibdi. Maqollarda "Yaxshini tanirlar julning ichida, Yomonni tanirlar gulning ichida" deganlaridek, ayol yorini tanibdi va xizmatchilariga uni yaxshi kiyimlar kiygizib olib kelishlarini buyuribdi.

Xizmatkorlar tikuvchiga yaxshi kiyimlar kiydirib, podshoh qiz oldiga olib chiqibdilar. Qiz undan: "Siz kimsiz?" – deb so'rabdi. Tikuvchi: "Men Azroilman", – debdi. Qiz: "Sizga nima bo'ldi, ko'rinmay ketdingiz", – debdi. Tikuvchi: "Sizning otangizning dushmani bilan olishaman deb, qanot-quyruqlarim yulini, shu ahvolga tushib qoldim", – debdi. Qiz: "Xudo xohlasa, yana qanot-quyruqlaringiz chiqib qolar. Men podshohlikni sizga berdim. Keling, mening o'rnimda podshohlik qiling" – deb, otasidan qolgan podshohlikni eriga topshiribdi. Shu bilan tikuvchi malika bilan birga yashab, murod-maqsadiga yetgan ekan.

Syujetida tikuvchi obrazi mavjud ertaklarda tikuvchi yetakchi obrazlardan biri sifatidagi mavqeini saqlaydi. Buni uning ertak voqealari rivojida asosiy o'rin tutishidan bilish mumkin. U bosh qahramon emas, lekin faol personajlardan biri sifatida gavdalanib keladi. Bunga xuddi yuqoridagi ertakka o'xshab ketadigan "Kambag'al qiz" ertagini misol keltirish mumkin. Unda so'zlovchi sehrli karovot tilidan bir duradgor va uning zargar o'rtog'i, zargarning tikuvchi o'rtog'i, tikuvchining bitta mullayi qoq o'rtog'i bo'lganligi haqida so'zlab beriladi. Ular birga hajga jo'nabdilar. Yo'lda kech bo'libdi. Hammamiz uxlasak bo'ri yeb ketadi, bittamiz uxlamaylik, deb uch kishi uxlabdi. Duradgor o'tiribdi, buning ham uyqusi kelib, teshani qo'liga olib, bir tarashadan bitta but tarashlab, chiroqning tagiga qo'yibdi va uxlabdi. Zargar uyg'onib: "Bu – birodarimning ishi, men bir ish qilay", deb bitta tangani eritib, qosh-ko'z, tirnoq qilib, chiroqning tagiga qo'yib uxlabdi. Tikuvchi uyg'onib: "Bu – o'rtog'imning ishi", deb bir parcha lattani qiyib, tikib, egniga solibdi. Bir qo'g'irchoq qiz bola paydo bo'libdi. Uni chiroqning tagiga qo'yib uxlabdi. Mullayi qoq uyg'onibdi. "Bu – o'rtoqlarimning hunari, men bir ish qilay", deb boshini yerga qo'yib: "O'rtoqlarimning ichida meni sharmanda qilma, shu suratga jon ato qil!" deb ko'p yig'labdi. Bu ham yotib uxlabdi. "Turinglar, tong otdi, ketaylik" degan bir tovush kelibdi. Hammasi boshini ko'tarib ko'rsa, bir malika, olamda hech kishi ko'rgan emas, uning oldida Oqbilak pari, cho'l qurbaqacha ham emas ekan.

Haligi qizga hammalari oshiq bo'lib qolibdi. Endi u "duradgornikimi, zargarnikimi, tikuvchinikimi, mullanikimi?" degan bahs tug'ilibdi. Qiz mullani tanlabdi.

"Besh qiz" ertagida qaroqchilarga yo'liqib, sekin o'liklar orasiga yashiringan, so'ngra bir molboqar bolaning kiyimini topib kiyib, shaharga kirib borgan yigitga to'g'ri yo'l ko'rsatgan, uni qaramog'iga olib, hunarini beg'araz o'rgatgan tikuvchi chol obrazi misol bo'la oladi. Shu o'rinda aytish kerakki, jahon va o'zbek eposida qahramonning o'z kiyimlarini qul yoki cho'ponlar kiyimi bilan almashtirib, kimligini yashirishi motivi an'anaviy qadimiy motivlardan biridir. Bu orqali

kiyimning himoyachi sifatidagi magik xususiyatiga ishonch motivi bo'rttiriladi. Buni Gomerning "Odissey" dostonidagi Odissey, "Alpomish" dostonidagi Alpomishning Qultoy kiyimida xalqqa ko'rinish berishi misolida kuzatish mumkin.

Xullas, cho'pon bola ko'rinishida podshoh oldiga borishga nomus qilgan yigit aylanib yurib bir tikuvchi do'koniga uchraydi va tikuvchiga boshidan o'tgan ishlarni gapirib beradi. Yigit tikuvchidan uning oldida bir necha vaqt ishlab, o'zini tuzatib, keyin podshoh oldiga borishni iltimos qiladi. Tikuvchi yigitga bu gaplardan xabardorligini, podshoh uning otasiga o'chakishganini, qanday bo'lmasin uni bu yerga olib kelib, otasini podshohligidan bo'shatmoqchi ekanini aytib beradi.

Bu o'rinda tikuvchi xuddi bilag'on, bag'rikeng, yo'l ko'rsatuvchi, ustamon, yaxshi odam qiyofasida gavdalanitirilgan. Yigit unga: "Siz bu ishlarni qaydan bilasiz?" – deb so'raydi. Tikuvchi: "Men podshohning kiyimlarini tikadigan ustaman. Bir vaqt vazir bilan podshoh sening to'g'ringda maslahatlashib turganida eshitdim. Men podshohning bu buzuv fikrini eshitib xafa bo'ldim", – deb javob beradi.

Tikuvchi usta yigitni o'tinchilarga qo'shib qo'yadi. Yigit o'tinchilik qilib yurganida devga duch keladi. U dev tikuvchi yoniga borib yigit haqida surishtiradi.

Devning tikuvchi bilan uchrashishi, muloqotda bo'lishi motivi asosida tikuvchilik kasbining g'ayb olami bilan bog'liqligiga ishora qilinayotganini anglash mumkin.

"Boyvachcha bilan pari" ertagida pari obrazi tikuvchilik hunari bilan bog'lab berilgan. Unda usta tikuvchi parilar obrazi gavdalanitirilgan. Parining mushuk teri libosli ekani aytilgan. Uning bu teri libosini qaynotasi boy olovga tashlasa, pari ketib qoladi. Uning eri ming mashaqqat bilan uni yana qaytarib keladi. Bu motiv "Qurbaqa malika va shahzoda" nomli rus ertagi hamda "Qurbaqa shahzoda" nomli nemis ertagi syujetida ham bosh motiv sifatida uchraydi. Yana inglizlarning "Catskin" ("Mushukteri") ertagida ham mushuk terisidan tikilgan to'n qizning asli kim ekanligini hammadan yashirishga xizmat qiladi.

Ushbu ertakda xalq tilida uchraydigan "gapi kavushday poyma-poy", "igna yutgan itday tirishib" iboralari qo'llanganki, ular tikuvchilik holati va predmetlari bilan bog'lanishi jihatidan e'tiborni tortadi.

"Chumchuq" ertagida bir chumchuq uchib ketayotib yo'ldan bir g'o'za topib olibdi. U sevinganidan g'o'zani tishlab shoshilganicha bir kampirning oldiga olib boribdi. G'o'zani kampir oldiga tashlab: – Chuv, chiy, chiy, – debdi. Kampir g'o'zani chuyib beribdi. Chumchuq paxtani olib boshqa bir kampir oldiga olib borib: – Sava, sav, sav, – debdi. U kampir savab beribdi, so'ngra Chumchuq ola chopon bo'zchi do'koni oldiga borib: – Ig, ig, ig, to'q, to'q! – debdi. Do'kondor bo'zchi yigirib, to'qib beribdi. Chumchuq tikuvchi oldiga borib: – Tik, tik, tik, – debdi. Tikuvchi uni o'lchab, chopon tikib beribdi. Ana endi Chumchuqboy choponni kiyib, podshoh o'rdasiga uchib boribdi. Chumchuq qarasa, podshoh yuz-qo'lini yuvayotgan ekan. Chumchuq podshohning orqasiga kelib bir qadam naridan turib, podshohga qarab: "Mening to'nim chiroyli, mening to'nim chiroyli", – debdi. Shunda podshoh g'azabga kelib: – Jallod, – debdi. Bosh jallod kelibdi. Podshoh: – Ana u falokat nima deyapti? O'ldir uni! – deb baqiribdi. Bosh jallod ham qonli boltasini quloqlab, zarb bilan uribdi.

Chumchuq "pir" etib uchib, devor ustiga qo'nibdi. Bosh jallod qarasa, urgan boltasi podshoh orqasining yarmini kesib ketibdi. Podshoh tovush chiqarmay o'libdi. Chumchuq bo'lsa, devorda turib, bu hodisani ko'rib dimog'i chog', vaqti xush bo'lib: "Podshohning orqasi chopildi, mening ko'nglim ochildi, – debdi. Shunday qilib zolim podshoh o'lib, hamma murodiga yetgan ekan.

Hammavaqt tikuvchi bilan yamoqchi kasb egalarini xalq hurmat qilib kelgan.

"Mahmud yamoqchi" ertagida hikoya qilinishicha, o'tgan zamonda Balx shahrida Mahmud degan bir yamoqchi qari onasi bilan yashar ekan. Ular kambag'al yashaganliklari bois, Mahmud yamoqchi uylanishga qurbi yetmas ekan. Kunlardan bir kun Mahmud bozorda yamoqchilik qilib o'tirganida qarshisiga bir chol kelib o'tiribdi va u Mahmudning og'ir ahvolda kun kechirishini bilgach, uni o'zi bilan birga sayohatga olib ketmoqchi bo'libdi. Mahmud ham ko'nibdi. Mahmud onasi bilan xayrlashib, chol bilan safarga chiqibdi. Chol o'z davrining bilimdon kishisi ekan. Chol turli kitoblarni o'qib turar ekan, u kitobda bir sirni o'qib qolibdi. Bu sir shundan iborat ekan: bir tepalik ostidagi yerning tagida allaqanday o'rada doim chiroq yonib turar ekan. "Chiroqni Mahmud

degan yamoqchi olib chiqsa, tuganmas xazinaga ega bo'lishi mumkin", deb yozilgan ekan. Bu jinchiroq bo'lsa, chol Xizr buva ekan. Mahmud shundan keyin o'z shahriga qaytib bir qizga uylanibdi. Shunday qilib, yaxshi kun kechirib, murod-maqsadiga yetibdi.

Ko'rinyaptiki, bu ertak arablarning "Oloviddinning chirog'i" ertagiga o'xshab ketadi. Ushbu ertak orqali xalqning tikuvchi va yamoqchi kasbi vakillari "Xizr nazar qilgan insonlar" degan ma'noni ta'kidlashga qaratilgan.

Xulosa. Xullas, inson liboslari tarixan juda ko'p ma'nolar kasb etgan va o'ziga xos taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tib, "kiyinish madaniyati" yaralishiga asos bo'lgan. Kiyinish madaniyatining shakllanishida o'z hissasini qo'shgan tikuvchilar bugungi kungacha millatning va elatning tarixini o'zlarining tikkan liboslarida aks ettirib kelmoqdalar.

O'zbek xalq ertaklarida kelgan tikuvchi obrazi bilan bir qatorda turgan yamoqchi obrazi ham alohida o'ringa ega. O'tmishda yamoqchilik keng tarqalgan. Xususan, kambag'al xalqning bu kasbga ehtiyoji katta bo'lgan. Shuning uchun xalq bu kasb egalariga alohida ehtirom ko'rsatgani ertaklarda tikuvchi va yamoqchining bosh qahramon sifatida gavdalantirilishidan ham anglashiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбек халқ эртаклари. К.И. – Т.: "Ўқитувчи" НИУ, 2007. – 384 б.
2. Ўзбек халқ эртаклари. К.И. – Т.: "Ўқитувчи" НИУ, 2007. – 384 б.
3. Ўзбек халқ эртаклари. К.И. – Т.: "Ўқитувчи" НИУ, 2007. – 384 б.
4. Duradgor bilan tikuvchi // O'zbek xalq ertaklari. К.И. – Т.: "O'qituvchi" NIU, 2007. – B.284-290.
5. Kambag'al qiz // O'zbek xalq ertaklari. К. И. – Т.: "O'qituvchi" NIU, 2007. – B.100-118.
6. Besh qiz // O'zbek xalq ertaklari. К. И. – Т.: "O'qituvchi" NIU, 2007. – B.5-22.
7. <https://uz.wikipedia.org/wiki/tikuvchilik>

UDC 81.22

UNVEILING THE MULTIFACETED WORLD OF TASTE ADJECTIVES IN THE ENGLISH LANGUAGE: EXPLORING THEIR LINGUISTIC SIGNIFICANCE AND ROLE IN CULINARY DISCOURSE

D.Suvonova, teacher, Karshi Institute of Irrigation and Agrotechnology at the National Research University "TIAME", Karshi

Annotatsiya. Ta'm sifatlari tilning asosiy jihatini tashkil etib, ovqat va ichimlik bilan bog'liq hissiy tajribalarni tasvirlash va ifodalash uchun lingvistik vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu keng qamrovli tadqiqot ingliz tilidagi ta'm sifatlarining murakkab dunyosiga chuqur kirib boradi, ularning lingvistik ahamiyatini, semantik nuanslarini, madaniy ta'sirlarini va oshpazlik nutqidagi pragmatik funksiyalarini o'rganadi. Lazzatning asosiy tavsiflovchilaridan tortib ta'm sifatining nozik ifodalarigacha, bu maqola ta'm sifatlarining boy gobelenini ko'rib chiqadi, ularning hislarni shakllantirish, afzal ko'rishni bildirish va pazandachilikni qadrlashni rivojlantirishdagi chuqur roliga oydinlik kiritadi.

Kalit so'zlar: to'qimalar, Lazzat, shirin, nordon, achchiq, sho'r, umami, mazali, aromatik.

Аннотация. Вкусовые прилагательные составляют фундаментальный аспект языка, служа лингвистическими инструментами для описания и выражения чувственного опыта, связанного с едой и напитками. Это комплексное исследование глубоко погружается в сложный мир вкусовых прилагательных в английском языке, изучая их лингвистическое значение, семантические нюансы, культурные влияния и прагматические функции в кулинарном дискурсе. От базовых дескрипторов вкуса до тонких выражений вкусовых качеств — эта статья рассматривает богатую палитру вкусовых прилагательных, проливая свет на их глубокую роль в формировании восприятия, передаче предпочтений и развитии кулинарного вкуса.

Ключевые слова: текстура, вкус, сладкое, кислое, горькое, соленое, умами, пикантное, ароматное.

Abstract. Taste adjectives constitute a fundamental aspect of language, serving as linguistic tools to describe and articulate sensory experiences related to food and drink. This comprehensive investigation delves deep into the intricate world of taste adjectives in the English language, examining their linguistic significance, semantic nuances, cultural influences, and pragmatic

functions in culinary discourse. From the basic descriptors of flavor to the nuanced expressions of taste quality, this article navigates through the rich tapestry of taste adjectives, shedding light on their profound role in shaping perceptions, communicating preferences, and fostering culinary appreciation.

Keywords: texture, flavors, sweet, sour, bitter, salty, umami, savory, aromatic.

Introduction: Language is not merely a means of communication but also a reflection of human perception and experience. Within the realm of language, taste adjectives occupy a distinctive position, enabling individuals to convey the complex and subjective sensations associated with the gustatory domain. In the English language, taste adjectives encompass a diverse array of words that encapsulate the myriad flavors, textures, aromas, and sensations encountered in the culinary world. This article embarks on a comprehensive exploration of taste adjectives, unraveling their linguistic significance and unraveling their multifaceted role in culinary discourse.

Understanding Taste Adjectives: A Linguistic Perspective: Taste adjectives are a subset of adjectives that specifically pertain to the sensory experience of taste. Unlike other adjectives that describe physical attributes or abstract qualities, taste adjectives are uniquely tied to the perception of flavor and gustatory sensations. Within the framework of linguistic analysis, taste adjectives can be categorized based on various criteria, including taste modalities, intensity levels, semantic domains, and pragmatic functions.

Semantic Nuances and Classification of Taste Adjectives: The semantic nuances of taste adjectives are multifaceted, encompassing a broad spectrum of flavor perceptions and sensory experiences. Taste adjectives can be broadly classified into several categories based on their primary taste modalities, including sweet, sour, bitter, salty, and umami. These foundational taste categories serve as the building blocks for more complex flavor descriptors, which may encompass combinations of primary tastes, as well as secondary attributes such as aroma, texture, temperature, and mouthfeel.

Cultural Influences on Taste Adjectives: The evolution of taste adjectives in the English language is intricately intertwined with cultural influences, culinary traditions, and historical contexts. Different cultures exhibit distinct flavor preferences, culinary practices, and sensory perceptions, which are reflected in the diversity of taste adjectives across languages. For example, Mediterranean cuisines often emphasize fresh, vibrant flavors with descriptors such as "herbaceous," "fruity," and "zesty," while East Asian cuisines may focus on the delicate balance of sweet, sour, salty, and umami tastes, with terms like "savory," "tangy," and "aromatic."

Pragmatic Functions of Taste Adjectives in Culinary Discourse: In addition to their semantic nuances, taste adjectives serve various pragmatic functions in culinary discourse, facilitating communication, conveying preferences, and evoking sensory imagery. In descriptive writing, taste adjectives play a crucial role in creating vivid and immersive culinary experiences, allowing readers to imagine the flavors, textures, and aromas of a dish. Moreover, taste adjectives are essential for evaluating and critiquing food, providing a vocabulary for expressing likes, dislikes, and judgments about taste quality.

Contemporary Trends and Innovations in Taste Adjectives: In the contemporary culinary landscape, taste adjectives continue to evolve in response to changing dietary trends, culinary innovations, and global influences. With the rise of fusion cuisine, molecular gastronomy, and experimental cooking techniques, new taste descriptors have emerged to capture the complexity and creativity of modern culinary creations. Terms like "deconstructed," "foamy," "smoked," and "infused" reflect the growing diversity of flavor profiles and the fusion of traditional and avant-garde culinary traditions.

Conclusion: Taste adjectives are not merely linguistic constructs but also windows into the rich and complex world of culinary experiences. From the basic tastes of sweet, sour, bitter, salty, and umami to the nuanced expressions of flavor quality, taste adjectives serve as versatile tools for describing, evaluating, and appreciating food and drink. As language continues to evolve and culinary

traditions evolve, taste adjectives will undoubtedly continue to adapt and proliferate, reflecting the ever-changing nature of human perception and sensory experience.

REFERENCES:

1. Aliyeva, N. (2010). The Adjective in the English language. Baku: Elm and Tahsil.
2. Beloborodova, I.V. (2000). The Concept of "Color" in Lingvocognitive Aspect (based on an autobiographical prose). Abstract of Ph.D. Thesis. Taganrog.
3. Biborka Szántó (Salamon). Synaesthesia. A Cognitive Approach. Abstract of Ph.D. thesis. [Online] Available: http://doctorat.ubbcluj.ro/sustinerea_publica/rezumat/2011/filologie/SalamonBiborkaEn.pdf
4. Bilous, M.P. (1985). Adjectives of Taste in the Modern Ukrainian Language. Abstract of Ph.D. thesis. Lvov.
5. Budaqova, Z. (ed.) (1985). The Semasiology of the Modern Azerbaijani Language. Essays. Baku: Elm.
6. Kurbanovna, S. D., & Mustafakulovich, K. S. (2022). The Role of Aesthetic Culture in Educational Processes. *Open Access Repository*, 8(04), 208-210.
7. Suvanov, D., & Karoboyev, S. (2023). THE SIGNIFICANCE OF RELIGIOUS VALUES IN FORMING AESTHETIC CULTURE. *Академические исследования в современной науке*, 2(26), 103-108.
8. Corbett, G.G., Morgan, G. (1988). Color Terms in Russian: Reflections of Typological Constraints in a Single Language. *Journal of linguistics*, 24, 31-64.
9. Dybo, A.V. (2002). Basic Color Terms in the Celtic languages. *Moscow Linguistic Journal*. v. 6. i. 1, 7 - 52.
10. Gadani, K. (1984). Comparative Characteristics of the Adjectives of Color in some Slavic Languages. Abstract of Ph.D. thesis. Minsk.
11. Gerasimova, K.M. (1985). Lexicographic and Semantic Interpretation of Adjectives of Taste Sensations. Abstract of Ph.D. thesis. Mosc

UO'K 81-13

FIRDAVS UL-IQBOL ASARIDA "O'LMOQ" LEKSIK SEMANTIK MAYDONI VA INGLIZCHA TARJIMALARI TAHLILI

Z.Q. Teshaboyeva, DSc, dots., Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent
D.D. Borasulova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolamiz Ogahiy va Munis qalamiga mansub bo'lmish shoh asar "Firdavs ul-iqbol" asarining sharqshunos Yuri Bregel tomonidan ingliz tiliga tarjima qilingani va asarning islom olamining bebaho tarixiy namunasi ekanligining yana bir isboti tariqasida yozilgan. Introduction ya'ni Kirish qismida esa, asarning yozilishi, asarda foydalanilgan manbaalar xususida ham bir qator tarixiy faktlarga asoslangan qimmatli ma'lumotlarni taqdim etgan. Biz asar tilidan naqadar turkiy tilimizning boy bo'lganligini birgina "o'lmoq" leksik-semantik maydonidagi so'zlarning ingliz tiliga tarjimasini o'rganish orqali ko'rsatib berishga harakat qildik. Asar bu kabi bebaho manbalarga boy ekanligining guvohi bo'lishingiz mumkin.

Kalit so'zlar: Ogahiy, Munis, Yuri Bregel, "Firdavs ul-iqbol", leksik-frazeologik birliklar, kognitiv tilshunoslik, konsept, leksik ma'no, tilshunoslik, o'lmoq, lisoniy tarkib, do'zax, jannat.

Аннотация. Данная научная статья написана об английском переводе шедевра «Фирдавс уль-Икбал». Этот шедевр написан великими переводчиками и писателями Огахи и Мунисом. «Фирдавс уль-Икбал» в переводе востоковеда Юрия Брегеля и еще одно доказательство бесценного исторического примера исламского мира. Во вступительной части он предоставил ценную информацию о ряде исторических фактов о написании работы и источниках, использованных в работе. Мы попытались показать, насколько богат наш турецкий язык от языка произведения, изучая английский перевод слов в лексико-семантическом поле «умереть». Работа может быть свидетелем таких ценных источников.

Ключевые слова: Огахи, Мунис, Юрий Брегель, «Фирдавс уль-Икбал», лексико-фразеологические единицы, когнитивная лингвистика, концепт, лексическое значение, лингвистика, умирание, языковое содержание, ад, рай.

Abstract. This scientific article is written about the English translation of the masterpiece "Firdavs ul-Iqbal". This masterpiece written by great translators and writers Ogahi and Munis. "Firdavs ul-Iqbal" translated by the orientalist Yuri Bregel, and another proof of the work's priceless historical example of the Islamic world. In the Introduction part, he provided valuable information on a number of historical facts about the writing of the work and the sources used in the work. We tried to show how rich our Turkish language is from the language of the work by studying the English

translation of the words in the lexical-semantic field of "to die". The work can be a witness of such valuable sources.

Key words: Ogahi, Munis, Yuri Bregel, "Firdavs ul-Iqbal", lexical-phraseological units, cognitive linguistics, concept, lexical meaning, linguistics, dying, linguistic content, hell, heaven.

Ogahiy va Munis qalamiga mansub bo'lmish shoh asar "Firdavs ul-iqbol" islom olamining bebaho tarixiy namunasi bo'lib, u yirik tarixchi olim, sharqshunos Yuri Bregel tomonidan ingliz tiliga tarjima qilingan. *Introduction* ya'ni *Kirish* qismda esa, asarning yozilishi, asarda foydalanilgan manbaalar xususida ham bir qator tarixiy faktlarga asoslangan qimmatli ma'lumotlarni taqdim etgan. Bregel Firdavs ul-iqbol asarining avvalgi bob va ikkinchi bobini faqatgina bayoniy tarjima qilib, kirish qismda tilga olib o'tgan; asosan so'zma-so'zma, uchunchi bobdan, ya'ni: *Qurlas avlodidin podshohliq martabasig'a yetganlar zikridakim...* - "About the descendants of Qurlas who became king" dan boshlab tarjima qilgan.

"Firdavs ul-iqbol" asarini mutolaa qilar ekanmiz, turkiy tilning naqadar boy til bo'lganligini asardagi birgina "o'lmoq" leksik-semantik maydonidagi so'zlarning 70dan ortiq ekvivalentlari orqali kelganida ham ko'rishimiz mumkin. O'z navbatida tarjimon ham ularni mahorat bilan ingliz tiliga o'g'irgan.

Asarni tarjima qilishda ko'plab qiyinchiliklar va muammolarga sabab bo'ladigan ko'plab leksik-frazeologik birliklar tarjimasini tahlil qilar ekanmiz, tarjimonning ishi nechog'lik tahsinga loyiq ekanligiga amin bo'lamiz. Bizga ma'lumki, leksikologiya tilshunoslikda tilning lug'at boyligini o'rganish bilan shug'ullanadigan qatlamidir. Leksik ma'no boshqa ma'nolar (grammatik, stilistik)ga qaraganda aniq va individualdir. Har bir leksik ma'no muayyan bir so'zga tegishli bo'ladi. [M.Irisqulov. "Tilshunoslikka kirish", Toshkent-2009. b.93] Shu jumladan, frazeologiya ham leksikologiyani tarkibiy qismlaridan bo'lib, grek tilidagi ikkita so'zdan, ya'ni "phraseos"- "ifoda" va "logos"- "so'z"lardan tashkil topgan.

Frazeologiya tilshunoslikning ajralmas qismi bo'lib, u tilning frazeologik birliklarini ham tarixiy, ham zamonaviy nuqtayi nazarlardan o'rganadi. Umumiy tilshunoslik nuqtayi nazaridan frazeologik birliklar deganda semantik jihatdan bir-biriga tobe bo'lgan "ya'ni erkin bo'lmagan" nutq jarayonida gapiruvchi tomonidan erkin so'zlarni bir-biriga qo'shish yo'li bilan tuzilmaydigan, til leksikonida tayyor holda mavjud bo'lgan va jamiyat tomonidan belgilangan barqaror ma'noga ega bo'lgan ma'lum bir leksik-grammatik tuzilma tushuniladi.

Keltirilgan ta'rifdan ma'lum bo'lishicha frazeologizmlar barcha tillarda o'zlarining barqarotlik xususiyatlari bilan, nutq jarayonida ularni yasash uchun so'z tanlash va ma'lum grammatik shakllarda ishlatish yo'li bilan yasalmasdan, tayyor holda mavjud bo'lgan birlik sifatida qo'llanilishidir. [M.Irisqulov. "Tilshunoslikka kirish", Toshkent-2009. b.93]. Misol uchun "Firdavs ul-iqbol" asaridagi: ... **sharbat shahodatdin sarshor qildi**[100] – ...*drink abundantly [of the draught] of death*. [60]; **yigirma besh kishini iliklab**[100] – *siezed twenty five chiefs*[60] gapida frazeologik birliklarni ko'rishimiz mumkin.

"Firdavs ul-iqbol" asaridagi leksik-frazeologik birliklarning inglizcha tarjimasining qiyosiy tahlili ustida tadqiqot olib borar ekanmiz, turli xil konseptlar ustida izlanishlarimiz kognitiv tilshunoslik bilan ham bog'lanib u xususida ham biroz so'z yuritimiz.

Kognitiv tilshunoslik atamasining mazmuni lotincha "cogniscere – bilishga oid" so'zi bilan bog'liq bo'lib u cognire-bilmoq, anglamoq, tushunmoq; cognition-bilim demakdir. (Umumiy tilshunoslik. Toshkent-2014, A. Sodiqov, A. Xolmurodov, bb,-148-149) Sh.Safarovning fikricha, "Bilim olish va saqlash, uni amalga qo'llash va uzatish manbai va nihoyat, uni shakllantiruvchi vositasi bo'lgan til tizimi kognitiv tahlil obyekti ekanligiga hech qanday shubha yo'q..., deydi. Bilimning mavjudligi tilning mavjudligidan. Tilning o'zi esa kognitiv tizimning faoliyati mahsulidir, lisoniy tarkiblar tafakkur faoliyati natijasida shakllanadi". Shunday ekan, "tilshunoslik, psixologiya, sotsiologiya, madaniyatshunoslik kabi sohalar hamkorligi kognitiv faoliyat asosida voqealanuvchi hodisadir". (Sh. Safarov. Kognitiv tilshunoslik. "Sangzor" nashriyoti. Jizzax. 2006. 9-12 betlar.) Tillarning grammatik tarkibi esa uning tizimi kognitiv tilshunoslik nazaridan chetda qolmaydi. Voqealik va uni idrok etish makon va zamon tushunchalari bilan uzviy bog'liqligi isbot talab

qilmaydigan haqiqatdir. Shunday ekan, muloqotga kirishayotgan shaxs tinglovchini qiziqtirayotgan mavzuni (konseptni) unga yetkazishda gapirilayotgan tildan leksik birliklarni tanlaydi, so'ngra mavjud grammatik kategoriyalar asosida ularni modellashtiradi va shu tariqa uni tinglovchi e'tiboriga havola etadi. Voqeilik (mavzu)-uni tegishli tartibda grammatik jihatdan modellashtirish-tinglovchi tomonidan bu axborot qabul qilinib, idrok etish jarayoni ijtimoiy tilshunoslik, psixolingvistika va kognitiv tilshunoslikning o'rganish obyektlaridan biridir. (M.Irisqulov "Umumiy tilshunoslikka kirish" Toshkent-2009. Bb. 162-163) Konsept ham tafakkur birligi va uning asosida tushuncha obraz va insoniy ma'no umumlashmasi yotadi. Konseptning shakllanishi individual obraz tug'ilishidan boshlanib, insoniy birlikning paydo bo'lishi bilan tugaydi. (Umumiy tilshunoslik. Toshkent-2014, A. Sodiqov, A. Xolmurodov, bb.-148-149). Demak, kognitiv jarayon bilan konsept bir biri bilan bog'liq bo'lib, mazmun mohiyatni aks ettirishda muhim ahamiyat kasb etar ekan.

Asliyatdagi frazeologik birliklarning konseptlarda, matn ichida o'rganilishi tarjimonni chuqur fikrlashga, uning ekvivalentlari va bir necha sinonim guruhlarini borligini bilishga yordam beradi. Asliyatdagi bir so'zning leksik maydon hosil qilishi yoki unga tegishli bo'lgan, asos so'zdan o'sib chiqqan frazeologik birliklar mazmuni kognitiv-konseptual jihati yoritilib tahlil qilingan "Fazeologik birliklarning konseptual o'zbekcha-ruscha-inglizcha tarjimalari lug'ati"ni ham ko'rib chiqar ekanmiz, bu naqadar turkiy tilimizning boy til ekanligini yorqin namunalaridan biri bo'lib xizmat qilayotganining guvohi bo'lamiz. [Z.Teshaboyeva. Fazeologik birliklarning konseptual o'zbekcha-ruscha-inglizcha tarjimalari lug'ati. Toshkent-2021.]

Quyidagi "Firdavs ul-iqbol" asaridan leksik-fazeologik birliklarning "o'lim" konseptiga oid misollarning inglizcha tarjimalari bilan tanishar ekanmiz, ona tilimizni naqadar boy til bo'lganligiga yana bir bor guvohi bo'lamiz.

Totor boshliq aksar atroknikim, qadimiy dushman erdi, taidoti ilohiy bila mag'lub va mustaosil qilib, ko'p muddatlar o'tgandin so'ng olamg'a vido qildi. – With divine assistance, he defeated and uprooted most of the Turks with the Tatars at the head, who were their ancient enemies, and, after along time passed, he bade farewell to this world.

Ushbu misolda **olamg'a vido qildi** -he bade farewell to this world, deya tarjima qilingan. **Olamg'a vido qildi** uch komponentli frazeologik birlik hisoblansa, ingliz tilidagi *bade farewell to this world* to'rt komponentli frazeologik birlik orqali o'giriladi va yana unda oldin kelgan *passed* so'zi ham tarjimada beriladi.

Asardan keltirilgan yana bir misolda *Chun Buzunjarxon jahong'a vido qildi, andin Abqo va To'qto otlig' ikki o'g'ul qoldi. – When Buzunjar Khan bade farewell to this world, two sons remained: Buqa and Toqta.*

Bu yerda ham **jahong'a vido qildi** frazeologik birligi yuqoridagi ...**olamg'a vido qildi** bilan bir xil, ya'ni *bade farewell to this world*, -deya tarjima qilingan.

Hozirgi o'zbek tilida ham ishlatiladigan frazeologik birlik quyidagi *Aning ayyomi hukumatida Erumji barlos valadi Qochuli bahodir vafot topdi*, da ko'rishimiz mumkin. – *In his reign Erumji Barlas, son of Qachuli Bahadur died.*

Yuqoridagi *vafot topdi*ni birgina *died* bilan tarjima qilganini ko'ramiz.

Fazeologik birliklarni o'rganar ekanmiz gohida komponent degan tushuncha, yani iboraning tarkibi haqida ham biroz to'xtalishga tog'ri keladi, chunki ular aksariyat hollarda gap shaklida ham kelishini guvohi bo'lamiz. *Haramlari va avlodi va hazoini mo'g'ul qo'liga tushgan xabarin eshitib, olamdin ko'z yumdi. – (There) he learned that his harem, children and treasury had fallen into the hands of the Mongols, and left this world.*

Takidlaganimizdek, uch komponentli *olamdin ko'z yummoqni – left this world*, ya'ni har ikkala tilda ham uch komponentli frazeologik birlik aks etganini ko'ramiz.

Asarning mumtoz so'z sehri tarjimonni ham asliyatdagidek aks ettirishga undaydi: *Sana olti yuz o'ttuz to'qqizda dor al-fanodin dor al-baqog'a rihlat qildi. – In 639 A.H. he passed from this transitory abode to the eternal one.*– Hijriy yilning olti yuz o'ttiz to'qqizida u **bu o'tkinchi maskandan abadiylikka ketdi**, deya o'giran.

Dor al-fanodin dor al-baqog'a rihlat qildi - ... *he passed from this transitory abode to the eternal one*, bolsa, **bu o'tkinchi maskandan abadiylikka ketdi**, tarzidagi ekvivalentini aks ettirgan.

Va bir necha yildin so'ng "qachon ajallari yetsa, uni biron soat kelga ham sura olmaydilar, ilgari ham sura olmaydilar" iqtizosi bila **sharbati nogo'zirin ichib** "ostidan daryolar oqib turadigan **jannat bog'lari**" **gulshanig'a rihlat qadamin qo'ydi**.

Yuqoridagi misolda **sharbati nogo'zirin ichib, ... jannat bog'lari gulshanig'a rihlat qadamin qo'ydi**, ajratib yozilgan matn quyidagi inglizcha tarjimada bunday beriladi: *Several years later, as (the Qur'aan says): "When their term comes they shall not put it back by a single hour, nor put it forward," he drank the inevitable draft, as (the Qur'aan) says: "Every soul shall taste of death," and set out on the journey to the rosegarden (described as) "Gardens underneath which rivers flow."*

Ushbu jumlada Qur'ondan parcha keltirib o'tilgan: **"har bir jon o'limning sharbatini tatiguvchidir"** - *"Every soul shall taste of death," ya'ni hamma bir kun kelib o'ladi demakdir. "ostidan daryolar oqib turadigan jannat bog'lari"* esa *"Gardens underneath which rivers flow."* deya, **gulshan-rosegardenning ta'rifi so'zma-so'z tarjima qilingan. ...rihlat qadamin qo'ydi**- ya'ni bu dunyoni tark etdi degan frazeologik birlik esa, ... *set out on the journey* - deya tarjima qilingan.

Demak, tarjimon Yuriy Bregel musulmonlarning muqaddas kitobi Qur'ondagi oyatlar bormi barchasining mazmunini to'liq o'zlashtiribgina qolmay, har bir efemizmning ma'nolarini to'laqonli ochib berishda va ularni tarjimada aks ettirishda bor mahoratini ish solganligini ko'ramiz.

Yana boshqa misolni olaylik: *Podshohliqi uzoqg'a tortmay, sana yeti yuz oltmish ikkida umri oxir bo'ldi.* – *His reign did not last long, and in 762 A.H. his life came to an end.*

Ushbu misolda, ...umri oxir bo'ldi - *his life came to an end*, deya so'zma so'z tarjima qilinganini ko'ramiz.

Chun ajal yetkach, inisin vallahd qilib **Tangri hukmin butkardi**. [77] – *When the death-hour come, he appointed his younger brother to be his successor, and did as God had decreed.* [26]. Ushbu misolda, ... **ajal yetkach**- *the death-hour come*, deya ...**Tangri hukmin butkardi** esa ...*God had decreed*, ya'ni Olloh hukm qildi deya aks ettirgan.

Bir necha fursat farog'at bila saltanat surib, hayot vadiatin qobiz al-arvohg'a topshurdi. [79] – *Having reigned for some time in peace and quiet, he entrusted the life which he had held in trust to the angel of death.* [29]

Bu berilgan jumlada "o'lim" tushunchasidan tashqari "osoyishta hukmronlik qilish" ham bor: ...**farog'at bila saltanat surib**- ... *Having reigned in peace and quiet* – Tinchlik va osoyishtalikda hukmronlik qilgan, deb berilsa, ... **hayot vadiatin qobiz al-arvohg'a topshurdi**... kabi murakkab frazeologik birlikni Yuriy Bregel mahorat bilan ...*held in trust to the angel of death*...ya'ni, o'lim farishtasiga ishonib topshirilgan deya adekvatlikka erishganini guvohi bo'lamiz.

"Firdavs ul-iqbol" asarida tarixiy shaxslar haqidagi ma'lumotlar shu qadar ko'pki, bevosita ularning hayotini va umrini qanday yakun topishi mualliflarni be'tibor qoldirmaydi va bunday tasvirdagi qo'llangan frazeologik birliklar asarni o'qiganimizda ko'zga tashlanadi.

Bu rasm bila bir kecha o'tlanib kelur erdi. *Badrxon arig'ining ko'prukiga kelganda, ot surunib, xon otdin judo bo'lub, boshi yorilib, oxirat azmi tutti.* [95] – *One night, when he was returning this way and came to the bridge on the Badarhan canal, the horse stumbled, the khan fell off the horse, his head split, and he set out to the next world.* [52]. Ushbu misoldagi **oxirat azmi tutti**, inglizcha **set out to the next world**– keying dunyoga jonab ketdi tarzida beriladi.

Sanai mazkurning avoxirida Abulfayzxon chechak zahmati bila **rahmat javorig'a intiqol qildi**. [111] – *At the end of the aforementioned year Abu'l-Fayz Khan died of smallpox ...* [78] Yuqoridagi frazeologik birlik **rahmat javorig'a intiqol qildi**.- oddiy **died-o'ldi** leksik birligi orqali uzatiladi va bu harakat quyidagi misollarda ham aks etadi.

Va Abdukarim beki mazkur Bobobek va Ko'chak inoq Xivaq ustiga lashkar kelturganda zaxmdor bo'lub, shaxodat topdi. – *The aforementioned Abdu Karim Bek was wounded and died when Baba Bek and Kuchuk inaq came with an army against Khiva.*[95]

Muhammad inoq andin rozi bo'lib, ul mahalla masjididakim "Bolta qarg'a masjidi" g'a mashhurdur, peshin namozin o'tab, Bolta qarg'akim, ul mahalla kadxudosi va o'zining chokari erdi, o'zin otturub, olami foniydin jaxoni boqiyg'a intiqol qildi. [145] – *Muhammad Inaq was pleased with this, and, at the mosque of this neighborhood known as the Balta Qargha mosque, having*

performed the mid-day prayer, he had himself shot by Balta Qargha, who was the elder (kethuda) of this neighborhood and his own servant (chakir), and **passed from the transient world to the eternal one** [123]. Yuqorida keltirilgan tarixiy shaxslar Muhammad Inoq va Bolta Qarg'a haqidagi tafsiloti keltiriladi. Bolta Qarg'aning gunohkor va ozini ottirishi **olami foniydin jaxoni boqiyg'a intiqol qildi** deya asliyatdagi ibora inglizcha **passed from the transient world to the eternal one**– o'tkinchi dunyodan o'tdi, abadiy dunyoga ketdi, deb beriladi.

Yana shunday iboralar ham mavjudki, bugungi kunda istehzo yoki bo'rtirib gapirganda qo'llanadigan iboralardir. Shulardan biri quyidagi misolda uchramiz: ...*Va bahodirlar shijoat tig'in jilvag'a kirguzub, muonidlardin Cho'ngqara solur boshlig' ko'p kishini adam asfalasoflinig'a yibordilar.* [147] – *The brave warriors drew their courageous swords and sent many of the rebels, headed by Chon Qara the Salor, to the nothingness of the depths of hell.* [125]

Yuqoridari misolda **adam asfalasoflinig'a yibordilar** inglizchada **to the nothingness of the depths of hell** - do'zax tubining yo'qligiga ketdi, deya o'giriladi. Bu joyda tarjimon barcha so'zning ma'nosini o'girish orqali o'z maqsadiga erishmoqda.

Asarni o'qir ekanmiz undan faqat so'zlardan dur yig'iladi. Uning leksikasi bugungi kunda yoqotilayotgandek, nazarimizda. Mumtoz so'z sehri asarni mehr bilan mutolaa qilgandagina yanada ochilib boradi. Tarixiy muhit ohangrabosi sizni o'ziga rom etib oladi. Shunday tarixiy muhitdan yana bir misol keltitamiz.

Ammo, ul hurubda Fozil biy g'olib erdi, magar bir urushdakim, anda sipohi nusratpanoh burung'orig'a andak shikast yetib, Do'ston qo'shbegi naboiridin Sayyidnazar bekka qazo o'qi tegib, shahodat jomidin "barcha jon o'lim sharbatini tatuvchidir" sharobi xushgavorin simirdi. [155] – *In this battles Fazil Bek was victorious, except for one battle, in which the right wing of the ever-victorious army was partially defeated and Sayyid Nazar Bek, of the descendants of Dostan Qoshbegi, was struck by the arrow of fate and drank from the cup of martyrdom the delectable drink [about which it is said] "Every soul shall taste of death"* [137]

Ushbu misolda tarixiy shaxs Saidnazar bekning o'limi haqida boradi. Sayyidnazar bekka *qazo o'qi tegib, shahodat jomidin "barcha jon o'lim sharbatini tatuvchidir" sharobi xushgavorin simirdi* inglizcha *was struck by the arrow of fate and drank from the cup of martyrdom the delectable drink [about which it is said] "Every soul shall taste of death*, ya'ni taqdirning o'qi uni urdi va shahidlik kosasidan lazzatli ichimlikni ichdi [bu haqida qur'onda nozil bo'lgan oyatda aytiladi] "Har bir jon o'limni totadi tarzida qiladi.

Xulosa tarzida shuni ta'kidlash lozimki, "Firdavs ul-iqbol" asaridagi "o'lmoq" leksik semantik maydonidagi frazeologik birliklar kamdan kam so'zma- so'z tarjima qilingan. Tarjimon asliyatga nihoyatda ijodiy, tahliliy jihatdan differensial yondashgan. Asar mualliflari Munis va Ogahiyning leksikasini inglizcha mumtoz so'z sehrini aks ettirishga uringan va bu ma'lum ma'noda tog'ri deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Firdavs al iqbol". Toshkent. 2010.
2. "Firdaws al-iqbal" *History of Khorezm*. Brill. Leiden-Boston-Ko'ln. 1999
3. Sh. Safarov. Kognitiv tilshunoslik. "Sangzor" nashriyoti. Jizzax. 2006. 9-12 betlar.
4. M.Irisqulov. "Tilshunoslikka kirish", Toshkent-2009. b.93
5. M.Irisqulov "Umumiy tilshunoslikka kirish" Toshkent-2009. Bb. 162-163
6. Umumiy tilshunoslik. Toshkent-2014, A. Sodiqov, A. Xolmurodov, bb,-148-149
7. Z.Teshaboyeva. Frazeologik birliklarning konseptual o'zbekcha-ruscha-inglizcha tarjimalari lug'ati. Toshkent-2021.

UDC 81.322

THE ROLE OF COMPUTATIONAL LINGUISTICS IN CONDUCTING STATISTICAL RESEARCH

D.O'.Teshayeva, teacher, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers National Research University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada biz statistik tadqiqotlarda kompyuter lingvistikasining qo'llanilishini, shuningdek, ushbu sohada qo'llaniladigan vositalar va usullarni ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: kompyuter lingvistikasi, statistik tadqiqotlar, IKT, vosita va usullar, axborot maydoni.

Аннотация. В этой статье мы рассмотрим применение компьютерной лингвистики в статистических исследованиях, а также инструменты и методы, используемые в этой области.

Ключевые слова: компьютерная лингвистика, статистические исследования, ИКТ, средства и методы, информационное поле.

Abstract. In this article, we will consider the application of computational linguistics in statistical research, as well as the tools and methods used in this area.

Keywords: Computational linguistics, statistical research, ICT, tools and methods, information space.

Many of us use search engines, voice assistants, and text translators on a daily basis. The emergence of these technologies was made possible by computational linguistics, an artificial intelligence field that deals with the description of natural languages using mathematical models.

Computational linguistics is a scientific field in the field of mathematical and computer modeling of intellectual processes in humans and animals when creating artificial intelligence systems, which aims to use mathematical models to describe natural languages. Computational linguistics partially overlaps with natural language processing. However, in the latter, the emphasis is not on abstract models, put on applied methods of language description and processing for computer systems. The field of activity of computer linguists is the development of algorithms and application programs for processing language information.

Our ancestors invented natural language many thousands of years ago for the needs of an evolving society. Modern natural languages develop according to their own laws: in each epoch they serve as an adequate means of human communication, expression of feelings, thoughts and actions. The structure and use of natural language are based on the assumption that the participants in the conversation have similar experiences and knowledge, as well as worldviews and behaviors. The big challenge turned out to be the use of an unlimited language to exchange information with a creature of a completely different nature - a computer.

Over the past 200 years, humanity has successfully automated many tasks with the help of mechanical and electrical devices that continue to serve society in everyday life. In the second half of the 20th century, people's attention shifted to the automation of natural Language Processing (NLP). Since then, the devices have performed not only mechanical functions, but also intellectual ones.

The machines have a new task: to read the text, check it for correctness, follow the prescribed instructions or give a reasonable answer based on the meaning of this text. People left behind only the final decisions. In an effort to fill the gap between human communication and computer understanding, NLP relies on many disciplines, including Computational Linguistics (CL).

The need for intelligent automatic text processing arises mainly for two reasons, both of which are related to the number of texts produced.

Statistical research is a scientifically organized collection, summary and analysis of data (facts) on socio—economic, demographic and other phenomena and processes of public life in the state with registration of their most significant features in accounting documentation. Stages of the study:

- 1) collection of statistical information and its primary processing;
- 2) systematization and further processing of data obtained as a result of statistical observation, based on a summary and grouping;
- 3) generalization and analysis of the results of processing the obtained data, formulation of conclusions and recommendations based on the results of the entire statistical study.

Millions of people who work with texts all over the world do not have enough knowledge and education to meet modern standards of document processing. For example, a secretary in an office cannot take into account the hundreds of different rules necessary to write a good business letter to another company every time, especially when he does not write in his native language. Therefore, it

is cheaper to teach a machine to do this job once than to repeatedly teach each new generation of computer users to do it themselves.

In many cases, in order to make an informed decision or find information, you need to read, understand and take into account a huge number of texts. To find information on the Internet about the expected demand for a particular product next month, specialists would have to read texts on this topic for a hundred years. In such situations, using a computer is the only possible way to complete the task.

Everyone, whether they are a programmer, a scientist or a craftsman, wants to feel useful. There are quite a few specialists who adhere to this position, including in the field of IT and social innovation. These people improve the delivery and service services at the bank, create adaptive technologies and, in principle, help to live the life that we would like to live. Their motivation is emotions and pleasure from the work they have done. Such people strive to change the world and life for the better.

Large corporations compete to improve the algorithm by hundredths of a percent, their developments and projects are very large-scale. And in the case of the social direction, the tasks are more local and applied, but their result is immediately visible. One of the unpleasant things is that social startups don't have budgets. Emotional engagement is a competing factor. The big players offer very good conditions, so many candidates prefer to work in such companies. This makes it difficult to find a team. In addition, in social startups, salaries are usually 30-40% lower, and it is difficult to find a replacement for such specialists.

The role of a computer linguist in conducting statistical research is incomparable. A computer or digital linguist is a specialist who develops algorithms and programs capable of reproducing human cognitive language activity: the ability to read, understand by ear, speak, participate in a dialogue and translate from one language to another. Computer linguist is help to follows:

- develops algorithms and methods of machine translation;
- programs information retrieval and retrieval systems, speech recognition and other products;
- works with text generators;
- combines similar texts into groups;
- develops question-and-answer systems;
- creates programs for statistical research.

In addition, the digital linguist analyzes how well automatic text processing programs work: spell checking systems, machine translators or text similarity meters. Computer linguists are in demand among large IT companies involved in processing large amounts of text and speech data. These specialists can work wherever the application of modern technologies to linguistic data is required: in finance, trade, science, media and healthcare.

A specialist in computational linguistics combines the knowledge of a linguist and a programmer, so he combines the professional qualities characteristic of these two seemingly incompatible specialties. To work with computers and databases, a digital linguist must have mathematical and analytical skills, as well as be able to process large streams of information. In order for algorithms and neural networks to remember correct information, a specialist needs knowledge of reliable sources of information for analysis and a high level of literacy for their correct marking and interpretation.

Computer and natural languages belong to sign systems. Therefore, it is important for a computer linguist to be able to handle both systems equally well and find common ground in them. It is advisable to know foreign languages, as well as programming languages and machine learning technologies necessary for work: Python and its numerous libraries and frameworks, R, specialized languages Lisp and Prolog, embeddings, neural networks, data markup and much more.

The linguistic aspect of the profession of a computer linguist requires qualities such as imaginative thinking, good memory, attentiveness, perseverance and patience. In addition, a specialist should be able to formulate thoughts clearly and concentrate on one task for a long time.

The analysis and generalization of statistical data is the final stage of statistical research, the ultimate goal of which is to obtain theoretical conclusions and practical conclusions about the trends

and patterns of the studied socio-economic phenomena and processes. The objectives of statistical analysis are: to identify and evaluate the specifics and features of the phenomena and processes under study, to study their structure, relationships and patterns of their development.

Statistical research is carried out in an inextricable connection between the theoretical, qualitative analysis of the essence of the phenomena under study and the corresponding quantitative tools, the study of their structure, relationships and dynamics.

Computational linguistic in the statistical research is the study of the characteristic features of the structure, the relationship of phenomena, trends, patterns of development of socio-economic phenomena, for which specific economic-statistical and mathematical-statistical methods are used. The statistical analysis is completed with interpretations of the results obtained.

Thus, in statistical research, computational linguistics, like any scientific study, is important in revealing the essence of mass phenomena and processes, as well as their specific laws.

REFERENCES:

1. Martinez A., Martinez W. At the interface of computational linguistics and statistics //Wiley Interdisciplinary Reviews: Computational Statistics. – 2015. – T. 7. – №. 4. – C. 258-274.
2. Ali Z., Bhaskar S. B. Basic statistical tools in research and data analysis //Indian journal of anaesthesia. – 2016. – T. 60. – №. 9. – C. 662-669.
3. Johnson M. How the statistical revolution changes (computational) linguistics //Proceedings of the EACL 2009 Workshop on the Interaction between Linguistics and Computational Linguistics: Virtuous, Vicious or Vacuous?. – 2009. – C. 3-11.

UO'K 81

AYOLLAR KIIYIMI VA MODASI LUG'ATINI RUS, INGLIZ VA TOJIK TILLARIDA O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI

G.S.Tillaboyeva, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ayollar kiyimi va modasi lug'atini rus, ingliz va tojik tillarida o'rganishning nazariy asoslari ilmiy jihatdan tadqiq etilgan.*

Kalit so'zlar: *kiyim-kechak, mo'yna, kashta, mato, kolet, shleyfl, simran.*

Аннотация. *В данной статье научно исследованы теоретические основы изучения лексики женской одежды и моды на русском, английском и таджикском языках.*

Ключевые слова: *одежда, мех, вышивка, ткань, колетт, шлейфл, симран.*

Abstract. *In this article, the theoretical basis of learning vocabulary of women's clothing and fashion in Russian, English and Tajik languages is scientifically researched.*

Keywords: *clothing, fur, embroidery, fabric, colette, shleifl, simran.*

Kirish. Kiyimni bildiruvchi lug'at inson dunyoqarashining ifodasi bo'lib, insoniyat taraqqiyoti tarixi bilan uzviy bog'liq bo'lgan eng qadimiy bilim sohalaridan biridir. Kiyimning tabiatning salbiy ta'siridan himoya qilish vositasi sifatida ahamiyatini kashf etgan inson, uning estetik vazifasi haqida o'ylay boshladi. Insonning yangilikka, madaniyatning namoyon bo'lish shakllarini o'zgartirishga intilishi kiyim ijodkorlarini yangi shakllarni izlashga majbur qiladi. Noma'lum hunarmandlar, tikuvchilar va hunarmandlar modaga aylangan noyob kostyumlarni yaratdilar. Bugungi kunda moda sanoati ko'pchilik davlatlararo munosabatlar bilan bog'liq bo'lgan hodisadir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Lug'at - bu tildagi so'zlarning butun majmuasi, uning so'z boyligi. Tilshunoslikning lug'atni o'rganuvchi bo'limi leksikologiya deb ataladi. Leksikologiya so'zni individual birlik sifatida, shuningdek, so'zning hozirgi tilning leksik tizimidagi o'rnini o'rganadi. Leksikologiyaning asosiy bo'limlaridan biri so'z ma'nosi bilan bog'liq barcha masalalarni, shuningdek, so'z ma'nosidagi o'zgarishlarni o'rganuvchi semasiologiya yoki semantikadir. Leksikologiya so'zlarning semantikasidan tashqari, zamonaviy til lug'atining kelib chiqishi va shakllanishini, so'zning faol yoki passiv lug'atga munosabatini o'rganadi, ya'ni. so'zning leksik tizimidagi, shuningdek, zamonaviy rus, tojik va ingliz tillarining funktsional uslublari tizimidagi (neytral, ilmiy, biznes) o'rnini belgilaydi. Leksikologiya tilning hozirgi holatidagi lug'at tarkibini, shuningdek, lug'at tarkibidagi o'zgarishlar, so'z ma'nosining o'zgarishi masalalarini, tilning lug'at tizimining rivojlanishidagi asosiy tendentsiyalarni o'rganadi va lug'at tarkibidagi o'zgarishlarning

sabablarini aniqlaydi. soʻzning maʼnosi va umuman tilning lugʻat tarkibi. Leksikologiyaning alohida sohasi etimologiya - soʻzlarning kelib chiqishini oʻrganadigan fandir. Demak, leksikologiyaning predmeti tilning lugʻat boyligi – maʼlum, nisbatan barqaror munosabatlar bilan oʻzaro bogʻlangan, tilga xos boʻlgan maʼlum qonuniyatlar asosida faoliyat koʻrsatuvchi va rivojlanib boruvchi leksik birliklarning ichki tashkil topgan, tuzilgan toʻplamidir. Lugʻat tarkibi quyi tizim sifatida tilning umumiy tizimiga kiradigan yagona leksik-semantik tizimni ifodalaydi. Soʻz ichidagi semantik bogʻlanishlar soʻz maʼnosi va tushuncha oʻrtasidagi munosabat bilan belgilanadigan uning semantik tarkibiy qismlarining bogʻliqligini tahlil qilishdir. Soʻzning subʼekt-mantiqiy oʻzaro bogʻliqligi uning voqelik haqidagi gʻoyalari bilan bevosita bogʻliqligini koʻrsatadi, keyinchalik ular soʻzlardan foydalanish deb ataladigan turli xil tushunchalarning asosiga aylanadi. Aynan ularda shaxs muayyan obʼektlar, hodisalar, jismoniy va ruhiy holat, ijtimoiy munosabatlar tizimi va boshqalar haqida oʻz gʻoyalari va tushunchalarini rasmiylashtiradi va shakllantiradi. [Vinogradov, 1975, 15-bet] Lekin tushuncha falsafa va mantiq kategoriyasi, maʼnosi bilan soʻz esa lingvistik kategoriyadir. Mantiqiy maʼno til tizimining birligi sifatida idrok etilishi uchun uni maʼlum bir soʻz bilan bogʻlash kerak. Soʻz va tushuncha oʻrtasidagi bogʻliqlik juda yaqin. Obʼekt, hodisa, sifat, holat yoki harakat tushunchasi - bu ijtimoiy va mehnat faoliyati jarayonida tan olingan real olamning xususiyatlari haqidagi asosiy gʻoyalarni odamlar ongida umumlashtirilgan aks ettirishdir. Dastlab, odamlarning ongida faqat aniq koʻrinadigan, seziladigan, moddiy narsalar aks ettirilgan, yaʼni. insonning beshta sezgi organi (eshitish, koʻrish, taʼm, teginish, hid) orqali idrok etgan hamma narsa. Tafakkurning rivojlanishi natijasida odam mavhum gʻoyalarni shakllantirish qobiliyatiga ega boʻladi. Odamlar ongida nafaqat haqiqatda mavjud boʻlgan narsalar, balki barcha mavhum jarayon va hodisalar ham aks etadi. Obʼektlar va hodisalarni anglagan holda, inson oʻz xususiyatlarida, sifatlarida ahamiyatsiz boʻlgan hamma narsadan mavhumlashadi, yaʼni. asosiy xususiyatlariga eʼtibor qaratadi. Keyin u oʻxshash yoki oʻxshash obʼektlar haqidagi bilimlardan olingan fikrlarini taqqoslaydi.

Shunday qilib, uning ongi va tafakkurida voqelik predmetlari va hodisalari haqidagi tushunchalar shakllanadi. Tushunchada muayyan predmet yoki harakatga xos boʻlgan barcha sifat va xususiyatlar oʻz aksini topmaydi, balki faqat umumiy, asosiy, eng muhim boʻlgan narsalarni aks ettiradi, bu esa bir predmetni boshqasidan ajratish imkonini beradi. Kontseptsiyaga ism, soʻz beriladi, yaʼni. Tushunchalarning oʻzi ham lingvistik vositalar yordamida shakllanadi. Soʻz va tushuncha oʻrtasidagi bogʻliqlik odamlarning birgalikdagi faoliyati jarayonida oʻrnatiladi. Obʼekt, hodisa, belgi, harakat va hokazolarni belgilab, ular haqidagi tushunchani ifodalab, soʻz oʻzining asosiy vazifasini - nomlash yoki nominativ (lotin nomidan - "ism") vazifasini bajaradi, bu esa sizni ajratib koʻrsatish imkonini beradi. obʼekt (hodisalar, belgi, harakat) bir qator oʻxshash yoki boshqa koʻplab turli xil obʼektlar yoki denotatsiyalardan. Tilda hamma soʻzlar ham tushunchani nomlamaydi. Masalan, kesim, modal soʻzlar, qoʻshma gaplar, yuklamalar, zarrachalar va maʼlum darajada olmoshlar va oʻzlik otlar tushunchalarni bevosita nomlamaydi, yaʼni. ular bilan bevosita bogʻliq emas. [Kobozeva, 2000, s. 178] Hamma soʻzlarning maʼnosi bor. Faqat baʼzilar uchun bu tushuncha bilan bevosita bogʻliq boʻlib, ular intellektual yoki kontseptual maʼnoga ega (grammatik rolini hisobga olgan holda, ular muhim soʻzlar deb ham ataladi). Bu soʻzlar ham leksik, ham grammatik maʼnoga ega. Boshqa soʻzlar bunday funktsiyaga ega emas, ular subʼekt bilan bevosita bogʻliqligi bilan tavsiflanmaydi. Bunday soʻzlar (kesim, modal soʻzlar, yuklamalar, bogʻlovchilar, zarrachalar) goʻyo tushuncha jihatdan toʻliq emas (grammatikada soʻzlarning oxirgi uch guruhi vazifa soʻzlari deyiladi). Ular ham leksik, ham grammatik maʼnolarga ega, ammo ularning semantik tuzilishida irodali impuls, his-tuygʻular, voqelikka munosabat va boshqalarning ifodasi ustunlik qiladi. yoki toʻliq baholi soʻzlar oʻrtasidagi bogʻlanish belgisi, toʻgʻridan-toʻgʻri, bevosita munosabat emas mantiqiy tushuncha. Demak, tushuncha soʻz maʼnosining eng muhim elementidir, lekin har doim ham yagona emas. Soʻzning maʼnosi baholovchi-ifodali elementlarni, grammatik xususiyatlarni, kontekstual-uslubiy assotsiatsiyalarni oʻz ichiga olishi mumkin. Soʻzning leksik maʼnosi V.V.ning fikricha. Vinogradov, uning "maʼlum bir til grammatikasi qonunlariga muvofiq ishlab chiqilgan va ushbu til lugʻatining umumiy semantik tizimining elementi boʻlgan mavzu-moddiy mazmuni". [Vinogradov, 1977, s. 45] Soʻzning lugʻaviy maʼnosini aniqlash uchun, birinchidan, uning obyektiv-moddiy va konseptual-mantiqiy mazmunini (yaʼni denotatsiya bilan bogʻliqligini) oydinlashtirish zarur; ikkinchidan, soʻz

bilan atalgan voqeliklarning atrofdagi voqelikda ob'ektiv mavjud bo'lganlar bilan qanday bog'lanishini aniqlash; uchinchidan, aniqlangan leksik ma'noning boshqa ma'nolarga qanday aloqadorligini aniqlash, chunki so'z o'z ma'nolarini alohida-alohida, ma'lum bir muayyan tilning leksik-semantik tizimidan ajralgan holda emas, balki u bilan uzviy bog'langan holda, uning tarkibiy elementi sifatida ifodalaydi. [Vinogradov, 1977, s. 67] Masalan, kafedra so'zining ta'rifi quyidagi xususiyatlarni o'z ichiga olishi kerak: 1) umumiy mavzu atributining belgisi - "mebel"; 2) maqsadning umumiy mohiyatini oshkor qilish - "faqat o'tirish uchun mebel"; 3) shaklning xususiyatlarini ko'rsatish - "orqa bilan"; 4) tayinlash xususiyatini tavsiflash - "bir kishi uchun". Sanab o'tilgan "ma'no elementlari" ning barchasi, birinchidan, stul so'zini boshqa paradigmatic o'xshash birliklardan farqlash uchun, ikkinchidan, so'zning ushbu o'ziga xos ma'nosini aniqlash uchun zarurdir: "faqat o'tirish uchun mo'ljallangan, orqa tomoni bilan mebel turi. bir kishi uchun mo'ljallangan."

Natijalar. Demak, so'zning lug'aviy ma'nosi nafaqat uning ko'rsatilayotgan konkret (yoki mavhum) obyekt bilan bevosita bog'liqligidir. So'zning ma'nosi (ya'ni, uning semantik tuzilishi) umumiy sub'ekt-mantiqiy bog'lanishlarni va ma'lum (yoki o'xshash) leksik paradigmaning boshqa so'zlarining leksik ma'nolari bilan munosabatlarini, leksik moslik chegaralarini va leksikaning tabiatini aks ettiradi. -grammatik aloqadorlik (shuning uchun lug'atlarda ma'lum bir so'z tegishli bo'lgan nutq bo'lagi, shuningdek, umumiy rasmiy kategorik ma'nolar ko'rsatilgan), so'zga xos bo'lgan emotsional va ekspressiv xususiyatlar [Karashchuk, 1977]. So'zning ma'nosi tarixiy tushunchadir. U o'zgarishsiz qolmaydi, uning mazmuni lug'at rivojlanishining har bir davriga xos bo'lgan, tildan tashqari voqelik bilan bevosita bog'liq bo'lgan muhim xususiyatlarni aks ettiradi. So'z ma'nosining rivojlanishining tarixiy taqdiri tushuntirish lug'atlarida katta yoki kamroq aniqlik va to'liqlik bilan aks ettirilgan. Ularda ma'nolar talqinining joylashish ketma-ketligi ko'pincha so'zning rivojlanish jarayonini ko'rsatadi: birinchi navbatda, zamonaviy tushunchadagi ma'no beriladi, keyin esa o'zgarishlarga uchragan ma'nolar keladi. Til fanida so'zning leksik ma'nosi haqida turli tushunchalar mavjud. Ishchi ta'rif sifatida biz quyidagilarni qabul qilishimiz mumkin: leksik ma'no so'zning belgi sifatidagi voqelik narsa va hodisalari bilan bog'liqligi va ularning ongimizda aks etishidir. So'zning lug'aviy ma'nosi kamida uch jihat: ijtimoiy jihat, aqliy jihat va mantiqiy jihatda ko'rib chiqiladi. Ijtimoiy jihatdagi leksik ma'no tovush majmuasining ob'ektlarning ma'lum bir sinfi bilan o'zaro bog'liqligidir. Leksik ma'noning bu jihati so'zning asosiy vazifasi - nominativ bilan bog'liq.

Xulosa. Ushbu maqolada rus, tojik va ingliz tillari materiallari asosida umumiy lug'at va kiyim-kechak lug'atini, xususan, ko'p tizimli tillarni o'rganishning nazariy masalalari muhokama qilinadi. Kiyim va modaning leksik qatlami inson dunyoqarashining ifodasi bo'lib, insoniyat taraqqiyoti tarixi va madaniyati bilan uzviy bog'liq bo'lgan ma'noni ifodalaydi. So'z boyligining bu qatlami jamiyat taraqqiyoti va yangi tushunchalar, so'z va iboralarning paydo bo'lishi munosabati bilan o'zgarishga moyilligi tufayli yetarlicha o'rganilmagan. Ayniqsa, uni qiyosiy va qiyosiy jihatdan ko'rib chiqish qiziq. Ushbu lug'at ham qarz olish, ham etimologiya nuqtai nazaridan qiziqarli.

Biz moda tushunchasiga insonning atrofdagi voqelikdagi xilma-xillik va yangilikka doimiy ehtiyoji bilan bog'liq bo'lgan ma'lum shakl va uslublarning qisqa muddatli hukmronligi sifatida ta'rifi amal qilamiz. Moda tushunchasi insoniyat ko'p asrlar davomida intilib kelgan go'zallik g'oyasi bilan bog'liq.

Vaqt kontinuumida ushbu lug'atning xronologiyasi va rivojlanishini ko'rib chiqish kerak edi va shuning uchun turli davrlarda ayollar kiyimi va modasining asosiy turlarini tavsiflashga harakat qilindi. Tojik kiyimlari etnik guruhning moddiy madaniyatining o'ziga xosligini ifodalovchi kategoriya sifatida ko'p asrlar davomida shakllangan. Tojiklar azaldan turli moda naqshlari bilan liboslar tikib kelishgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tillaboyeva, G. S. Q. (2022). Alisher Navoiy she'riyatida "shaxs" tushunchasi. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(2), 182-196.
2. Tillaboyeva, G., & Umarova, N. R. (2021). Alisher Navoiy asarlarida badiiy taxalluslarning qo'llanilishi. *Студенческий вестник*, (13-5), 70-72.
3. Tillaboyeva, G. S. Q. (2022). Tilshunoslikda libos nomlari. *Scientific progress*, 3(4), 506-514.
4. Tillaboyeva, G.S. (2023). Formation stages of ancient period dresses. *International journal of advanced research in education, technology and management*, 2(2).

PRAGMATIC ASPECTS IN THE PASSIVE CONSTRUCTIONS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

M.E.Toshboyeva, teacher, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot ishi hozirgi ingliz va o'zbek tillarida passiv konstruksiyalarning pragmatik jihatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Matn turini tanlash tasodifiy emas, chunki ommaviy kommunikatsiyaning ushbu turi o'quvchilarning keng doirasi uchun ochiq bo'lib, yangiliklar oqimini ham, o'quvchilarning fikrlash va baholash uslubini ham globallashuv sharoitidagi voqealarga yo'naltiradi.*

Kalit so'zlar: *pragmatik jihatlar, passiv konstruksiyalar, globallashuv konteksti, o'quvchilarni baholash, fikrlash tarzi, yangiliklar oqimi, matn tanlash.*

Аннотация. *Настоящая научно-исследовательская работа посвящена исследованию прагматических аспектов залоговых конструкций в современного английского и узбекского языка. Выбор типа текста не случаен, поскольку этот вид массовой коммуникации доступен широкому кругу читателей, направляя как потоки новостной информации, так и образ мысли и оценки читателей к событиям в условиях глобализации.*

Ключевые слова: *прагматические аспекты, пассивные конструкции, контекст глобализации, оценка читателей, образ мышления, поток новостей, выбор текста.*

Abstract. *This research work is devoted to the study of the pragmatic aspects of passive constructions in modern English and Uzbek languages. The choice of text type is not accidental, since this type of mass communication is accessible to a wide range of readers, directing both the flow of news information and the way of thinking and assessment of readers to events in the context of globalization.*

Key words: *pragmatic aspects, passive constructions, context of globalization, assessment of readers, way of thinking, flow of news, choice of text.*

Modern grammatical research is invariably associated with the semantic categories of language and their formal grammatical means of expression in different functional styles. The grammatical semantics of the verb, which occupies a leading position among other full-valued parts of speech in European languages, has a central place in the description of the semantics and syntax of a statement, and the "eternal" verbal category of voice still attracts the attention of researchers.

In general, it is convenient to distinguish three main approaches to the definition of voice: traditional, universal-typological and functional-semantic approach.

According to the traditional approach, voice is interpreted as a morphological or morphological-syntactic category of finite and impersonal forms of the verb, aimed at describing the inflection forms of the verb. The voice is connected to the syntactic category through certain relationships between the members of the sentence (subject and object). The nature of the correspondence to extra-linguistic reality in the case of voice is completely special: the forms of active and passive voices correspond to the same referent, having nothing to do with the reflection of real reality by the language [Gurevich V.V. 2008, p. 25]. Moreover, voice is not just a grammatical category, but a category of the metatextual level (the term of N.F. Irteneva), since voice forms do not reflect differences in the designated situation and, it seems, are semantically empty, but only indicate differences in the structure of sentences.

The verb differs from other word groups in that it has different categories. In English and Uzbek languages, the verb is a group of words rich in grammatical categories, but the categories of the verb in both languages are different from each other. Sometimes we can observe similarities. English has the following grammatical categories of verbs: the category of perfect (correlation Order), the category of voice, the category of person, the category of number, the category of tense, the category of aspect, the category of mood.

Grammatical categories specific to verbs in modern Uzbek language are: Degree, participle - indivisibility, inclination, tense, person - number [1]. Contrasting synthetic or analytical forms of

words belonging to the verb group [2] express grammatical categories of verbs. The category of perfect (The category of perfect) shows that the work - action will happen, be completed or be completed before a certain period or time.

For example: *I have finished my work - Men ishimni tugatdim*. Perfekt kategoriyasi bo'yicha fe'l shakllari 2 xil bo'ladi: I. Non – perfekt verb forms. II. Analytical perfect forms of the verb. The non-perfect forms of the verb are opposed to the perfect forms in various categories, that is, they enter into opposition. The perfect form of the verb is formed by adding the verb to have to the adjective II. For example: *I have come; I had come; I shall have come*. The perfect form can also be formed by adding the verb to be to the adjective II, and when formed in this way the verb is always intransitive. For example: *His parents were gone for a fortnight's holiday. It was all gone*

Proportion is a grammatical category that constantly attracts the attention of linguists and is one of the most common verb-only phenomena in language. Many research studies have been devoted to the study of the ratio category, because the ratio category is one of the most difficult in the Germanic verb category system. Since the ratio is invariably related to the expression of subject-object relations, the verb It is natural to ask whether the concept of change of state expressed by I includes the meaning of the performer of the action and the meaning of the object. The initial solution of this question seems to be very important and even necessary to reveal the grammatical meaning of relative forms. It is known that a verb expresses an action, a process. The interaction of an action with an object or a person is, first of all, a connection with the originator (source) of this action, because it is the "cause" of a certain process (action or state). Its lack of contact with the object is an immanent feature of this process. A.M. According to Peshkovsky, "the verb means the sign created by the activity of the subject" [1; p. 17-35]. Object relations indicate the semantic distribution of the word-lexeme.

Compare:—*He has changed*. —*Uo 'zgardi*.—*He has changed (his decision)*. —He changed his mind. From the point of view of the ratio category, these forms are the same (exact ratio). Differences introduced by object relations are only lexical-semantic variants of the word change as a lexeme.

Thus, there is a fundamental difference between the relation of the process to the performer of the action and to the object; the first is constant and inseparable from the concept of process, the second is optional (it may not be an object, object relations are variable, unstable, diverse, just as the lexical meanings of verbs are dependent and is as diverse as it grows). Unlike the cause of action, the object only participates in the process, its relationship with the process may be closer or less close, but the object always maintains relative independence and, unlike the subject, can be understood separately. The process itself, in turn, is understood independently of the process object. Let's return to the consideration of the morphological contrast of the ratio category:—*killed* —*was killed*;—*changed* —*was changed*.

It is known that in grammar it is usually assumed that such a contrast can be only between the inflectional forms of transitive (for the English language, more broadly - object) verbs. Transitivity is the property of the process of spreading and "moving" to another object, not belonging only to the originator, that is, the potential ability of the verb to express correlation with another object as a lexeme. In modern English, it is known that there is no clear division of verbs into transitive and intransitive, which led the authors of large English-Russian dictionaries to a different approach [2; p. 6]: the dictionary usually does not have verb transitive (vt) and verb intransitive (vi) notes, as in other bilingual dictionaries.

In fact, authors as object verbs sometimes use many intransitive verbs: —«*You just dance me over to the side now, Alfred*». They moved to the edge of the floor (O 'Hara)—*Then she took the flashlight and shone it to the other cot that they had carried in after Harry had gone to sleep* (E. Hemingway).

Although it is sometimes expressed in the literature that definite and passive relative forms do not belong to the general inflectional paradigm of the same word, the traditional view of the relative category, first of all, as inflectional, morphological in grammar, is strictly adhered to. . Below we will try to show that this opposition allows us to reveal their grammatical meaning.

It seems that the meaning of relative forms can be better revealed by contrasting the relative forms of non-personal (non-predicative) forms of the verb, because in this case the relative meanings

are related to predicativeness (tense, tend, person) are not complicated by the meanings of related grammatical categories and are therefore used in their pure form.

Speaking about the ratio category, it can be explained in such a way that the ratio category specific to the verb shows the nature of the relationship between the participants of the situation expressed by the syntactic construction and its direction. The presence of the ratio category in the language is usually determined by contrasting the definite ratio forms of the verb with the passive ratio forms. It is expressed using the adjective form II of the main verb, that is, be - V en. In such an opposition, the passive level is considered a defined, that is, expressive and strong member of the opposition. The passive voice expresses the acceptance of the action by the owner of the syntactic device. The possessor in these devices is referred to as the passive or passive possessor and serves as the object of the action. The form of definite ratio is the weak member of this opposition and summarizes this meaning in the form of anonymity. This anonymity can be expressed in the Uzbek language in the form of causative ratio, self ratio, unity ratio. In English, the scope of the use of verbs in the passive form is quite wide. For example, in English, not only transitive verbs, but also intransitive verbs are used in the passive form as in Uzbek [3].

The pragmatic aspects of translation should be understood as the pragmatic potential of the text as such, the pragmatic adaptation of the target text and the pragmatic meanings of the lexical units of the source and target texts.

Reflects the compliance of information with the purpose for which the information subject intends to use it. The definition of information as useful data content primarily reflects the pragmatic aspect. From this point of view, the consumer properties of information are analyzed.

Voice traditionally attracts the attention of linguists, and the grammatical category (the Voice) is one of the most widespread and widespread phenomena in language, inherent only to the verb. A significant number of research works are devoted to this category, since in the system of verbal categories of Germanic languages the category of voice is considered one of the most complex.

As a conclusion, we can say that the semantics associated with voice is not limited to the direct correlation of semantic features and morphological forms. The choice of one voice instead of another reflects not so much changes in the real world, as, for example, it happens when changing the number gramme in a noun or the tense gramme in a verb, it changes something in the speech act and within the denotative situation itself. It is obvious that the semantics of the voice potentially contains something that would clarify the communicative process and the positions of its participants, the purpose and purpose of communication.

REFERENCES:

1. Kadirova Zarina. (2023). Ingliz tilida nisbat shakllarining semantik munosabatlari. Journal of New Century Innovations, 22(4), 113–117. Retrieved from <https://newjournal.org/index.php/new/article/view/3497>
2. [file:///C:/Users/User/Downloads/Maxmudova+Zuhra+Maqsud+qizi%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Maxmudova+Zuhra+Maqsud+qizi%20(2).pdf)
3. [file:///C:/Users/User/Downloads/102%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/102%20(1).pdf)

UO'K 80/81

KOGNITIV KONSEPT TAHLILI VA UNING TUZILISH TAVSIFI

D.M.Turakulova, o'qituvchi, O'zbekiston Davlat Jahon tillari Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada konseptlarning asosiy kognitiv xususiyatlari va bu xususiyatlarning turli zonalar (utilitar, tartibga solish, ijtimoiy-madaniy, paremiologik) doirasida qanday namoyon bo'lishi muhokama qilinadi. Har bir zona, konseptning ma'lum bir tomonlarini – amaliy qo'llanilishi, qoidalari, ijtimoiy-madaniy ahamiyati va an'anaviy ifodalari orqali tushunilishini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Konseptlar, kognitiv xususiyatlar, utilitar zona, tartibga solish zonasi, ijtimoiy-madaniy zona, paremiologik zona,

Аннотация. В статье "Когнитивный анализ концептов и описание различных зон" обсуждаются основные когнитивные характеристики концептов и то, как эти характеристики проявляются в различных зонах (утилитарная, регулятивная, социокультурная, паремнологическая). Каждая зона подчеркивает определенный аспект

концепта – его практическое применение, правила, социокультурное значение и традиционные выражения. **Ключевые слова:** концепты, когнитивные характеристики, утилитарная зона, регулятивная зона, социокультурная зона, паремиологическая зона.

Abstract. The article "Cognitive Analysis of Concepts and Description of Various Zones" discusses the fundamental cognitive characteristics of concepts and how these characteristics manifest in different zones (utilitarian, regulatory, socio-cultural, paremiological). Each zone highlights a specific aspect of the concept – its practical application, rules, socio-cultural significance, and traditional expressions.

Key words: Concepts, cognitive characteristics, utilitarian zone, regulatory zone, socio-cultural zone, paremiological zone

Hozirgi zamon tilshunosligida konsept tushunchasini izohlash uchun turli hil yondashuvlar va qarashlar mavjud. Misol uchun, kognitiv yondashuv, madaniy yondashuv hamda semantik yondashuv. Shuningdek, konseptning strukturasini belgilashda ham hali hanuz yagona qarash ishlab chiqilmagan va bu kognitiv tilshunoslikning dolzarb muammolaridan birri bo'lib qolmoqda. Konseptlar, ya'ni tushunchalar va voqealar asosiy farqlash xususiyatlari orqali aniqlanuvchi eng muhim kognitiv xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Bunda asosiy tavsiflar qo'shimcha qatlamlar yordamida yanada boyitiladi. Har bir konsept o'zining hissiy jihatdan ta'sirli asosiy kognitiv qatlamiga ega bo'ladi, chunki bu qatlamsiz konsept o'zining aqliy birligi vazifasini ado eta olmaydi. Masalan, "kvadrat" tushunchasi to'rtburchak va teng tomonli xususiyatlarni, "yulduz" esa o'zidan nurlanuvchi va qizg'ish xususiyatlarni, "Toshkent" esa shahar va O'zbekistonning poytaxti degan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Keng qamrovli tadqiqotlar natijalariga ko'ra, olimlar kontseptni tashkil etuvchi komponentlar (kontseptual belgilar)ning mavjudligini aniqlashgan. Bu belgilar turlicha namoyon bo'ladi va ularning abstraktsion darajasi ham farq qiladi. Kontseptning tuzilishiga xos xususiyat shuki, u qatlamli bo'lib, har bir qatlam turli davrlarning madaniy hayotidan kelib chiqqan. Shu sababli, kontsept har xil tarixiy davrlarga tegishli qatlamlardan iborat bo'lib, ularning paydo bo'lish vaqti, kelib chiqishi va ma'nosi jihatidan farq qiladi. U quyidagilarni o'z ichiga oladi: 1) asosiy (joriy) belgi; 2) qo'shimcha (faol bo'lmagan, tarixiy) belgi; 3) ichki (ko'pincha sezilmaydigan) shakl.

Yuqoridagi fikrlar Y.S.Stepanov tomonidan ilgari surilgan. Bundan tashqari, V.I.Karasikning fikrlari ham diqqatga sazovordir. Uning qarashlariga ko'ra, kontseptning qatlamlari butun tizimning bir qismi sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Uning fikricha, faol qatlam (har bir madaniyat a'zosiga ma'lum va uning uchun muhim bo'lgan asosiy joriy belgi) umummilliy kontseptga kiradi, passiv qatlamlar (ayrim madaniyat vakillari uchun muhim bo'lgan qo'shimcha belgilar) alohida submadaniyatlarning kontseptosferalariga mansub, kontseptning ichki shakli (faqat mutaxassislariga ma'lum) ko'pchilik madaniyat a'zolari uchun uning madaniy jihatdan muhim elementlaridan biridir.

Demak, lingvomadaniy kontsept ko'p qirrali bo'lib, uning tuzilishi har xil tarzda aniqlanadi. Murakkab mental kompleks sifatida, kontsept nafaqat ma'noviy mazmunga ega, balki odamning qayd etilgan obyektga nisbatan munosabati, unga berilgan baho va boshqa jihatlarini ham o'z ichiga oladi:

- a) umuminsoniy yoki universal;
- b) milliy-madaniy (insonning aniq bir madaniy muhitda yashashi bilan bog'liq);
- v) ijtimoiy (insonning ma'lum bir ijtimoiy tabaqaga mansubligi bilan bog'liq);
- g) guruhga xos (til shaxsiyatining aniq yosh guruhiga mansubligi bilan bog'liq);
- d) individual-shaxsiy (shaxsiy xususiyatlarning ta'siri ostida shakllangan)

Tilshunoslar konseptning tushuntirish sohasini ham belgilab olishgan. Bu soha ma'lum bir ichki mazmun birligiga ega bo'lib, o'xshash kognitiv xususiyatlarni birlashtiradi. Tushuntirish sohasi bir nechta zonalarini o'z ichiga oladi. Masalan, baholash zonasi estetik, hissiy, intellektual va axloqiy kognitiv xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Misol tariqasida, yaxshi-yomon (umumiy), chiroyli-xunuk (estetik), yoqimli-yoqimsiz (hissiy), aqlii-ahmoq (intellektual), mehribon-shafqatsiz, adolatli-adolatsiz (axloqiy) kabi qarama-qarshiliklar keltirilishi mumkin.

Ensiklopedik zona esa tajriba va bilim asosida tanishishni talab qiluvchi, konseptning turli kognitiv xususiyatlarini birlashtiruvchi zona hisoblanadi. Misol uchun, "Kuz" konsepti fasl sifatida,

iliq, sentabr, oktabr, noyabr oylari, barglarning to'kilishi kabi xususiyatlar bilan bog'liq. "Momaqaldiraq" konsepti esa odamlar uchun xavfli, odatda yozda sodir bo'ladigan, baland daraxtlar orasiga yashirinmaslik kerak bo'lgan xususiyatlar bilan tavsiflanadi.

Utilitar zona insonlarning konseptga pragmatik munosabatlarini ifodalovchi, amaliy maqsadlarda foydalanish imkoniyatini beruvchi kognitiv xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Bu zona, masalan, "ingliz tili" konsepti bo'yicha eng muhim xalqaro til sifatida, turli dialektlari va lahjalari mavjudligi, ko'plab joylarda talab qilinishi kabi bilimlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, "mikroto'lqinli pech" ham utilitar zonaning bir qismi bo'lib, u uy bekalariga qulaylik yaratuvchi, tez va oson ovqat isitish yoki muzdan tushirish imkoniyatini beruvchi jihoz sifatida tavsiflanadi.

Tartibga solish zonasi esa nima qilish mumkin yoki qilish mumkin emasligini ko'rsatuvchi xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Masalan, "ingliz tilini o'rganish kerak", "chiroyli va madaniyatli gapirish kerak" kabi ko'rsatmalar bu zonaga kiradi.

Ijtimoiy-madaniy zona esa konseptning xalq hayoti va madaniyatining bir-biri bilan bog'liqligini aks ettiruvchi mahalliy belgilarni o'z ichiga oladi. Bu zona o'ziga xos urf-odatlar, san'at asarlari, adabiyot va san'atning namoyondalari orqali ifodalangan. Paremiologik zona konseptning maqollar, aforizmlar orqali obyektlashtirilgan kognitiv xususiyatlarini o'z ichiga oladi va bu, o'z navbatida, insonlarning ma'lum bir tarixiy davrda ushbu konseptga bo'lgan munosabatlarini aks ettiradi. Bunda maqollar va aforizmlar konseptning mohiyatini, unga bo'lgan umumiy qarashlarni ifodalovchi, o'z ichiga an'anaviy donolik va tajribani oladi.

D. Popova va I.A. Sternin tomonidan konsept tuzilishi haqida kengroq tushuncha berilgan va yoritilgan. Ushbu olimlar konsept tuzilishini tahlil qilish jarayonida, har qanday konseptning tuzilishida uch asosiy qatlam mavjudligini ta'kidlaydilar:

Tayanch Qatlam (Konseptning Asosi, Obrazi): Bu qatlam konseptning eng asosiy, yadroviiy qismi hisoblanadi. Ushbu qatlam konseptning mohiyatini, asosiy g'oyasini va uni boshqa konseptlardan farqlaydigan xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Misol uchun, "erkinlik" konsepti uchun tayanch qatlam uning asosiy ma'nosi va uni boshqa tushunchalardan ajratib turadigan asosiy xususiyatlarni ifodalaydi.

Axborot Komponenti: Bu qatlam konseptga oid qo'shimcha ma'lumotlarni, an'anaviy tushunchalarni va uni atrof-muhit bilan bog'liq xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Axborot komponenti orqali konseptning turli jihatlar va uning turli kontekstlardagi qo'llanilishi ko'rsatib beriladi. Bu qatlam konseptni tushuntirish va uni boshqa tushunchalar yoki kontekstlar bilan bog'lashga yordam beradi. U orqali konseptning qo'llanilishi, uning madaniy, ijtimoiy va tilshunoslik jihatlaridan kelib chiqqan holda tahlil qilinishi mumkin.

Shuningdek, tilshunos olimlar tomonidan konseptning izohlash sohasi ham ajratib ko'rsatilgan bo'lib, u ma'lum bir ichki mazmun birligiga ega hamda o'xshash kognitiv xususiyatlarni birlashtiradi. Izohlash sohasi o'z ichiga bir nechta zonalarini qamrab oladi: birinchisi-baholash zonasi deb atalib bu zona umumiy bahoni ifodalovchi estetik, hissiy, intellektual kognitiv xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Misol uchun, yaxshi-yomon(umumiy), chiroyli-xunuk(estetik), yoqimli-yoqimsiz(hissiy), aqli-ahmoq(intellektual), mehribon-shafqatsiz, adolatli-adolatsiz (axloqiy).

Ushbu uch qatlamning har biri konseptning to'liq va chuqur tushunilishini ta'minlaydi. Konseptning tayanch qatlamidan tashqari, uning axborot komponenti va izohlash qatlami ham muhim ahamiyatga ega, chunki ular orqali konseptning ko'p qirrali tabiati va uning turli madaniy hamda lingvistik kontekstlardagi ifodalari ochib beriladi. Shuning uchun, har qanday konseptni tahlil qilishda ushbu uch qatlamni hisobga olish juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Зайнуллина Л.М. Лингвокогнитивное исследование аффиктивной лексики (на материале английского, русского, башкирского, французского и немецкого языков). – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – 256 с.
2. Залевская А.А. Концепт как достояние индивида. Психолингвистические исследования слова и текста. –Тверь, 2001. –С. 5-18.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Категоризация как всеобщая процедура познавательной деятельности. URL: <http://ideashistory.org.ru/pdfs/phss09g3p2.pdf>.
5. Красавский Н.А. Концепт “Зорн” в пословично-поговорочном фонде немецкого языка // теоретическая и прикладная лингвистика. Выпуск

6. Кубрякова Е.С. О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный». Вестник ВГУ. Серия лингвистика и межкультурная коммуникация. –М., 2001. –С.4-5.
7. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М.:АСТ: Восток – Запад, 2010. – 314 с.
8. Прохвачева О.Г. Лингвокультурный концепт “приватность” (на материале американского варианта английского языка): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2000. –24 с.

UO'K 811

TILSHUNOSLIKDA SINONIM SO'ZLAR LUG'ATLARINING UMUMIY TUZILISHI

G.Turobova, o'qituvchisi, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Tilshunoslikda sinonim so'zlar masalasi necha davrlardan buyon o'rganib kelinmoqda. Ularning umumlashmasi bo'lmish sinonimik lug'atlar fonetik va orfografik jihatdan farqlanuvchi, lekin bir-biriga o'xshash yoki ma'nosiga yaqin bo'lgan so'zlarni izohlaydi. Sinonimik lug'atlarining bunday ta'rifini biryozqlama ta'rif desak to'g'ri bo'ladi. Ushbu maqolada tilshunoslikda sinonim so'zlar lug'atlarining umumiy tuzilishi va rivojlanishi, shuningdek undagi so'zlarning tanlanish mezonlari, lug'at qismlarining tarkibi, joylashuvi ko'rib chilqi.

Kalit so'zlar: o'quv lug'atlari, qurilish, sinonimiya, lug'at korpusi, tilshunoslik.

Аннотация. В лингвистике вопрос синонимов изучается уже много лет. Синонимические словари, являющиеся их обобщениями, объясняют слова, различающиеся фонетически и орфографически, но схожие или близкие по значению. Такое определение словарей синонимов правильно назвать односторонним определением. В данной статье рассмотрены общая структура и развитие словарей синонимов в лингвистике, а также критерии отбора слов, состав и расположение словарных частей.

Ключевые слова: учебные словари, структура, словарь синонимов, словарный корпус, лингвистика.

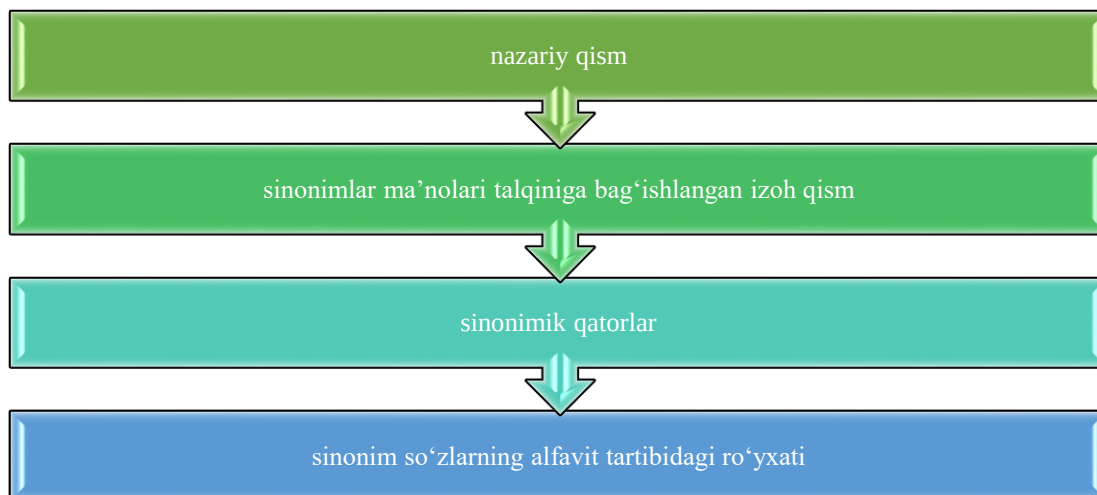
Abstract. In linguistics, the issue of synonyms has been studied for many years. Synonymous dictionaries, which are their generalizations, explain words that differ phonetically and orthographically, but are similar or close in meaning. Such a definition of synonym dictionaries can correctly be called a one-sided definition. This article examines the general structure and development of dictionaries of synonyms in linguistics, as well as the criteria for selecting words, the composition and arrangement of dictionary parts.

Key words: educational dictionaries, structure, dictionary of synonyms, dictionary corpus, linguistics.

Muloqotning eng muhim vositasi bu – so'z bo'lsa, fikrni ta'sirchan, to'liq va jozibali ifodalashning muhim vositalaridan biri bu – sinonimlardir. Til qancha qadimiy bo'lsa, undagi sinonimlar ham shuncha qadimiy. Sinonimlik o'ta serqirra hodisa bo'lib, berilgan aksariyat ta'riflar sinonimiyaning mohiyatini har tomonlama qamrab olmaydi. Ma'nodoshlik paradigmasi doimo ochiqbo'lib, jamiyat, davr talabi asosida keraksizi iste'moldan chiqib, qator yangilari bilan boyib boraveradi, nutqda ma'nodoshlik qatorlari nutqning atash birliklari, iboralar, mustaqil leksema sememalarining turi, yasama so'z, so'z birikmasi, nutqiy ko'chma so'z bilan to'lib, kengayib boraveradi. Ular kontekstual sinonim sifatida nutqning go'zalligi va boyligini ta'minlovchi vosita sanaladi.

Sinonim so'zlarning mavjud ilmiy adabiyotlardagi ishchi ta'rifida bir turkumga mansub bo'lishi, yozilishi, talaffuzi har xil, ammo ma'nosi bir xil yoki yaqin bo'lgan so'zlar ekanligi aks etadi. Sinonimlik o'ta serqirra hodisa bo'lib, berilgan aksariyat ta'riflar sinonimiyaning mohiyatini har tomonlama qamrab olmaydi. Ma'nodoshlik paradigmasi doimo ochiq bo'lib, jamiyat, davr talabi asosida keraksizi iste'moldan chiqib, qator yangilari bilan boyib boraveradi, nutqda ma'nodoshlik qatorlari nutqning atash birliklari, iboralar, mustaqil leksema sememalarining turi, yasama so'z, so'z birikmasi, nutqiy ko'chma so'z bilan to'lib, kengayib boraveradi. Ular kontekstual sinonim sifatida nutqning go'zalligi va boyligini ta'minlovchi vosita sanaladi [2].

O'zbek tilida yaratilgan ilk sinonimlar o'quv lug'ati – A. Hojiyevning 1963-yilda Toshkentda nashr etilgan “O'zbek tili sinonimlarining qisqacha lug'ati” quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topgan:

✓ Nazariy qism mohiyatan kirishga to'g'ri kelib, unda lug'atning yaratilishiga bo'lgan zarurat, maqsadi, tuzilishi, asosiy tamoyillari xususida so'z boradi.

✓ “Sinonimlar ma'nolari talqiniga bag'ishlangan izoh qism”da sinonimiya hodisasi, sinonimik qator, ko'p ma'noli so'zlar sinonimlar munosabati, lug'at bilan ishlash tartibi haqida fikr yuritiladi. “Sinonimik qatorlar” lug'atning korpusini tashkil etadi.

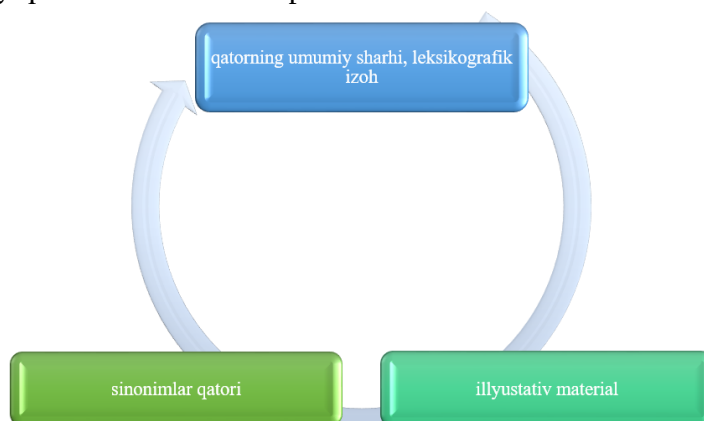
✓ “Sinonim so'zlarning alfavit tartibidagi ro'yxati” qismi lug'atdan sinonimlarni tez va oson topish imkonini beruvchi mundarija vazifasini bajaradi.

Kirish nafaqat o'quv lug'ati, balki har qanday turdagi lug'at, ilmiy asarni ochib, boshlab beradigan qismdir. O'quv lug'ati megaqurilmasi kirish qismida uzluksiz ta'limning qaysi bo'g'ini uchun mo'ljallanganidan kelib chiqib lug'atning maqsadi, oldiga qo'ygan vazifalari, mazkur lug'atni tuzishga asos bo'lgan tamoyillar [1], shuningdek, lug'atdan foydalanish tartibi xususida ma'lumot beriladi. Nisbatan katta yoshli foydalanuvchilar – oliy o'quv yurti talabalari uchun mo'ljallangan aksariyat akademik o'quv lug'atlarida “Kirish” bir paytda lug'atning o'quv metodik ta'minoti vazifasini ham o'taydi. Ya'ni shu qismda lug'atdan foydalanishni qulaylashtirish uchun xizmat qiluvchi ma'lumotlar, shartli qisqartmalar va leksikografik pometalarga izoh ham beriladi.

Masalan, A.Hojiyevning 1974-yilda nashr etilgan “O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati” megaqurilishi uch qism – kirish, so'zlik va ko'rsatkichdan tuzilgan. Ushbu lug'at uzluksiz ta'limning yuqori bo'g'ini – universitetlar va pedagogika institutlarining talabalari uchun mo'ljallangani sababli kirish va lug'at ustida ishlash bo'yicha ko'rsatma qismi – o'quv-metodik ta'minot birlashtirib yuborilgan. Shu bois kirishda sinonimlar haqida qisqacha ma'lumot, sinonimik qator va uning tarkibiy tuzilishi, lug'atning xarakteri, lug'at maqola tuzilishi, lug'at bilan ishlash bo'yicha tushuntirishlar berilgan. O'quv-uslubiy qurilma lug'atning o'quv jarayoniga aloqador ekanligidan darak beruvchi metodik ta'minot bo'lib, u lug'at foydalanuvchisining ta'limning qaysi bosqichida ekanidan kelib chiqib, shu bosqich o'quv dasturi va darsliklariga mos holda lug'at ustida ishlash ko'nikmalarini shakllantirish, leksikografik kompetentlikni oshirish vazifasini bajaradi. Rus tilida esa A.A.Semenyukning maktablar, gimnaziyalar, litseylarning 5-11-sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan mashhur “Школьный словарь синонимов русского языка” (2013) lug'ati o'quv-uslubiy qurilmasida lug'atning maqsadi – o'quvchilarning so'z boyligini oshirish, notiqlikka o'rgatish, fikrni aniq va ta'sirchan ifodalash, turli nutqiy vaziyat talabidan kelib chiqib sinonimlardan mosini to'g'ri va o'rinli qo'llashga qaratilgan mashq va topshiriqlar tizimi joy olgan [3].

Shuningdek, lug'atda qo'llangan uslubiy pometalalar, shartli qisqartmalar, illyustrativ materiallarga sharh berilgan. Shu o'rinda aytib o'tish kerakki, o'zbek tilida tuzilgan o'quv sinonimik lug'atlarning deyarli barchasida lug'at turiga aniq ishora qilib turuvchi qism – o'quv metodik qurilma o'quv lug'atchiligining talablariga to'la javob bermaydi. Aniqrog'i, sinonim lug'atlar korpusi, odatda, alfavit tartibiga asoslangan sinonimik qatorlardan tashkil topadi. Sinonim lug'atlar qamrovi so'z

emas, sinonim qatorlar soni bilan belgilanadi. Har bir sinonimik qator alohida lug'at maqolaga teng keladi va bir necha ichki qurilmalar asosida shakllanadi. Zamonaviy o'quv sinonimik lug'atlarda lug'at quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topadi:

“O‘zbek tili sinonimlarining izohli lug‘ati”ning boshqa sinonim lug‘atlardan afzalligi shundaki, u qatordagi har bir sinonim leksema xos ifoda semalarini alohida sharhlaydi. Sinonimik qator (ma‘nodoshlik qatori, sinonimik paradigma, ma‘nodoshlik paradigmasi) – ikki yoki undan ortiq ma‘nodosh birliklarning o‘zaro ichki munosabatlari asosida tartiblangan qatori. Sinonimlar qatori – o‘rinlashuvi qo‘llanish darajasi va uslubiy nozikliklariga asoslangan leksik va frazeologik sinonimlar qatori [2]. Lug‘atda ta‘kidlanganidek, ma‘nodoshlik paradigmasining umumiy xususiyatlaridan biri bu qatorlarning bitta bosh leksema – dominanta atrofida birlashishi, ma‘nodoshlik qurshovi hosil qilishi bilan bog‘liq. Dominanta sememasi tarkibidagi ifoda semalari ma‘nodoshlik qatoridagi boshqa sinonimlarning ifoda semalariga nisbatan neytral bo‘ladi.

Darhaqiqat, lug‘at megaqurilishida lug‘at turi ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan, O.Gaybaranning yuqorida tilga olingan sinonimlar o‘quv lug‘ati megaqurilmasi kirish, metodik ta‘minot, ko‘rsatkichlar va korpusdan tashkil topadi. Korpus sinonimik qatorlardan iborat bo‘lib, lug‘atning makroqurilishini, har bir sinonimik qator esa alohida lug‘at maqolaga teng kelib, lug‘atning mikroqurilishini tashkil qiladi. O‘z navbatida lug‘at maqola ham alohida tizim sifatida – sinonimlar qatori, qatorning umumiy sharhi, qatordagi har bir sinonim leksemaning leksikografik izohi hamda illyustativ materialdan iborat tuzilma hisoblanadi [1]. Qatorda sinonimlarning joylashuvi asosida sinonimlar ifoda semasi, qo‘llanish davri, qo‘llanilish doirasi, iste‘mol darajasi, uslubiy bo‘yog‘i va boshqalar yotadi. Qisqasi, birinchi bosqich sinonimlarining lug‘atlari asosan ro‘yxatlardan tashkil topgan bo‘lib, so‘z turkumlari tematik prinsiplar asosida tashkil yetilgan bo‘lib, ritorikani o‘rgatish, so‘zlarning nozik semantik farqlarini tushunish va nutqda ishlatish uchun ishlatiladi. faqat ro‘yxatlar yemas, balki ularning izohlari berilgani, izohlarda sinonimlarning tarixiy taraqqiyoti, xoh og‘zaki yoki adabiy tilga xos bo‘lsin, xoh o‘z yoki o‘zlashtirilgan qatlam so‘ziga oid ma‘lumotlar ham borligi kuzatiladi.

Sinonim o‘quv lug‘atlar lug‘at maqolasi tarkibida, odatda, grammatik izoh: so‘z turkumi, grammatik shakli, variantlari:, leksikografik pometalari: turli qisqartmalar, belgilarga kam o‘rin beriladi. O‘zbek tilshunosligida sinonimik munosabatlarni to‘liq va atroflicha o‘rganish, sinonimlar sememasi tarkibidagi ifoda semalarini aniqlash, sinonimlarni zamonaviy lingvistik paradigmalar – kognitiv, psixologik, assotsiativ, lingvodidaktik nazariyalar asosida tadqiq qilish, shu asosda o‘zbek tili sinonimlarining akademik lug‘atini qayta ko‘rib chiqish, umumiy va o‘quv lug‘atlarda sinonimlarning leksikografik talqini muammosini yoritish oldimizda turgan dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Абдурахманова А.К. Способы номинации лиц как отражение языковой картины мира в узбекском и русском языках. Изд-2. Ташкент, 2021.
2. Valiev M. (202). Features of the structure of a dictionary entry in a dictionary of synonyms. Interactive Science, (2), 104-109.
3. Козырев В.А., & Черняк В.Д. (2021). Синонимические словари: пространство выбора. Verba. Северо-Западный лингвистический журнал, (1 (1)), 8-21.

XORIJIY QODIRIYSHUNOSLAR VA TARJIMONLAR IJODINI O'RGANISH*E.U.Tursunov, katta o'qituvchi, O'zDJTU, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. *Bir necha asrlik o'zbek adabiyoti tarixida A. Navoiy ijod qilgan XV hamda o'zbek jadid adabiyoti namoyondalari ijodiy faoliyat yuritgan XX asrlar o'zbek adabiyotshunosligining oltin sahifalari sanaladi. Abdulla Qodiriy kabi o'zbek ma'rifatparvarlik adabiyoti vakillari ijodi nafaqat mamlakatimiz va qo'shni qardosh xalqlar olimlari, balki xorijiy adabiyotshunoslar va tadqiqotchilar tomonidan xalq ma'naviyatiga xos o'lmas qadriyatlar sifatida tan olingan. Maqolada xorijiy qodiriyshunoslarning Abdulla Qodiriy ijodiy faoliyatini yoritishdagi xizmatlari qalamga olinadi.*

Kalit so'zlar: *jadidchilik, muxojiro, keksa avlod jadidchilari.*

Аннотация. *В истории узбекской литературы нескольких столетий творчески активизировались золотые страницы узбекского литературоведения XV и XX веков, созданные А. Навои и представителями современной узбекской литературы. Произведения представителей узбекской просветительской литературы, таких как Абдулла Кадыри, были признаны не только учеными нашей страны и стран ближнего зарубежья, но и зарубежными литературоведами и исследователями бессмертными ценностями национальной духовности. В статье упоминаются заслуги зарубежных искусствоведов в освещении творческой деятельности Абдуллы Кадири.*

Ключевые слова: *джадидизм, эмиграция, джадидцы старшего поколения.*

Abstract. *In the history of Uzbek literature of several centuries, the golden pages of Uzbek literary studies of the 15th and 20th centuries, which were created by A. Navoi, and the representatives of modern Uzbek literature, were creatively active. The works of representatives of the Uzbek literature of enlightenment, such as Abdulla Qadiri, were recognized not only by scientists of our country and neighboring countries, but also by foreign literary critics and researchers as immortal values of the national spirituality. The article mentions the services of foreign art historians in illuminating the creative activity of Abdulla Qadiri.*

Key words: *Jadidism, emigration, Jadidists of the older generation.*

Milliy o'zbek adabiyotimizning xorijiy va qardosh mamlakatlardagi tadqiqini o'rganish jarayonida xorij olimlarining asosiy e'tibori XX asr jadid adiblari ijodi tahliliga qaratilgani ma'lum bo'ldi. Shu bilan birgalikda o'zbek jadidchilik harakati namoyondalarining ijodiy faoliyati, xususan, Abdulla Qodiriyning adabiy merosi xorij adabiyotshunoslari tomonidan ma'lum darajada tadqiq etilgan. Zero, "adabiyot – jamiyat hayotida ezgu qadriyat va an'analarni chuqur qaror toptirishda, xususan, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodning ma'naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani va xalqiga muhabbat hamda sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega"[1] dir.

Tadqiqotimizning mazkur fasli xorijiy qodirishunoslar va tarjimonlar ijodi tadqiqi va tahliliga bag'ishlangan. Mavzuga oid maxsus adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, XIX asrning 80-yillarida Qrimda vujudga kelgan va XX asrning 20-yillariga qadar davom etgan jadidchilik harakari, Abdulla Qodiriyning mazkur harakatdagi o'rni hamda uning ijodiy merosiga oid masalalar tahlili E.Olvord, A.Beningsen, E.Uimbush, Mikalef R.Mariya, Robert J.Barret, V.Fiyerman, J.Souper, A.Matushevskiy, I.Sirtautas, V.Xanovey, E.Lazzareni, B.Elizabet, Sh.Layons, O.Axmet, J.Makkeyn, Og'ir Ahmet, D.Montgomeri, G.Morris, H.Battersbi, I.Baldauf, A.Xalid, K.Murfi, K.Sarfraz, K.Sigrid, S.Xon, Z.Klaynmixel, K.Timur, S.Jeff, Sh.Shizio, W.Franz, E.Nabi, H.Bertens, A.Merhan singari xorijiy tadqiqotchilar tomonidan yozilgan dissertatsiyalar, adabiy-tanqidiy maqolalar va kitoblarda va O'rta Osiyoni o'rganish muammolariga bag'ishlangan izlanishlarda o'z aksini topgan.

1980-yilda Xristofor Maykel Murfi "The Relationship of Abdulla Kadiri's historical novels to the earlier Uzbek literary traditions "(University of Washington 1980)", ya'ni "Abdulla Qodiriy tarixiy romanlarining ilk o'zbek adabiy an'alariga aloqasi" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini yozadi. Mazkur tadqiqotda M.Murfi Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan chayon va O'tkan kunlar" romani borasida, Oybek va Izzat Sultonov kabi o'zbek qodiriyshunoslari va xorijiy olimlar tomonidan

adibning hayot yo'li va ijodiy faoliyatiga doir fikrlar bayon qilinadi. Jami 7 bobdan tarkib topgan mazkur dissertatsiyada M.Murfi "O'tkan kunlar" romani tuzilishini "Alpomish", "Kuntug'mish", A.Navoiyning "Layli va Majnun" dostonlari va "Tohir va Zuhra" kabi xalq dostonlariga qiyosan tahlil qiladi. Bahodir Karimning fikricha, "tadqiqotchi Qodiriy romanlaridagi zamon va makon realligini novatrolik-yangilik sifatida baholaydi. Zero, o'tmish xalq epik dostonlaridan ana shu e'tibor bilan ham farqlanadi. Umuman olganda, X.Murfi dissertatsiyasida bunday muhim xulosalar ko'p"[2,215]ligini ta'kidlaydi.

1964 yil E.Olvort "O'zbek adabiy siyosati" (Uzbek Literary Politics) sarlavhali kitobida Abdulla Qodiriyning o'zbek romanchiligi asoschisi bo'lsa-da, e'tibordan qolib ketganligi, 1956 yilga kelibgina unga alohida e'tibor berila boshlaganligi ta'kidlanadi.[3.36-37] 1975 yil Eden Nabi "Transitional Central Asian Literature: Tajik and Uzbek prose fiction from 1909 to 1932" (O'rta Osiyoning o'tish davri adabiyoti: 1909 yildan 1932 yilgacha tojik va o'zbek badiiy prozasi) mavzusida dissertatsiya himoya qiladi.[4] Mazkur tadqiqot ishida asosan o'sha davrda ijod qilgan Sadriddin Ayniy va Abdulla Qodiriy haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan. Tadqiqot ishida, shuningdek, "adib asarlarining janr xususiyatlari, ularda millatparvarlik g'oyalari badiiy talqini, - syujet va kompozitsiya mushtarakligi, o'zbek romanchiligining tarixiy ildizlari hamda yetakchi xususiyatlari, yozuvchi uslubi va badiiy mahorati kabi mavzular o'rganilgan".[5]

1990 yil Yevropaning adabiyot sohasidagi keng qamrovli 23 tomndan iborat "Kindlers Neues Literatur Lexikon" nomli ensiklopediyasining 9-bobida "Abdulla Kadiri. O'tkan kunlar" nomli maqola chop etiladi. [6] Mazkur ensiklopediyada jahon adabiyotining eng nodir asarlari sharhlab boriladi. 1997 yil Maykellef Roberta Mariya (Olmoniya) "Milliy tiklanishda adabiyot va ziyolilarning o'rni" (The Role of Literature and Intellectuals in National Identity Construction: The Case of Uzbekistan) mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan. Tadqiqotda Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani voqealari, personajlar, ramziy ifodalar davr voqealari bilan bog'liq holda tadqiq etilib, asar kompozitsiyasi, mavzusi, nomi va etimologiyasi, yaratilish tarixi kabi masalalar qiyosiy uslubda o'rganiladi.[7] 2003 yil Ahmet Og'ir (Turkiya) "From Colonial Past to Post-colonial Future: Three Uzbek Novels (Qodiriy, Oybek, Hoshimov)" (Mustamlaka o'tmishdan ozod kelajak sari: uch o'zbek romani) mavzusida doktorlik dissertatsiyasini yozadi. Tadqiqotda A.Og'ir Qodiriy romanidagi yozuvchi umid-orzulari paymol etilgan obrazlar, yetuk qahramon va islohotchi shaxslarning maydonga kelishi, shakllanish omillarini Yo'lchi ("Qutlug' qon"), Rustam ("Tushda kechgan umrlar") obrazlari bilan qiyoslab o'rgangan [8]ini ham keltirishimiz mumkin.

Adib Xalidning (2018) "O'rta Osiyoda jadidlik harakati: harakatning paydo bo'lishi, rivojlanishi va sovetlar ta'siri ostidagi taqdiri" sarlavhali maqolasi bosildi. Maqolada 1880-1920 yillar oralig'ida Jadidlik harakati nomi bilan keng tarqalgan yangi oqimning paydo bo'lish tarixi, oqimning asosiy g'oyalari hamda ularning keying taqdiri haqida so'z boradi. [9] Shuningdek, maqolada Abdulla Qodiriyning "Baxtsiz kuyov" pyesasi xususida qator fikrlar ilgari surilgan.

"Amerikalik qodiriyshunoslar yangi avlodi vakillarining o'z tadqiqotlarida g'arblik mashhur olimlar nazariy qarashlariga tayanishi A.Qodiriy asarlarini xolis tushunish sari yetaklagan. Ayniqsa, adib romanlarini folklor va mumtoz adabiyot namunalari bilan qiyosiy yo'sinda tadqiq etish, tasniflash, tasvir usuli, ifoda vositalarini, tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganish o'zbek adibi romanlarini chuqur tadqiq etish imkonini bergan".[5] Shuningdek, M.Avezov, Z.Bashiriy, Azimzoda, Q.Isroiljon, B.Hayit, S.Muqonov, J.Ikromiy, B.Kerboboyev, X.Deryayev, T.Sidiqbekov, L.Nelomnyashe singari boshqa qardosh mamlakat yozuvchilari va adabiyotshunoslari ham Abdulla Qodiriy ijodiga katta qiziqish bildirgan. A.Qodiriyning o'zi ham o'zbek mumtoz adabiyoti, arab, fors, tatar, turk, rus tillari bilan bir qatorda Sharq tarixi va adabiyotini chuqur o'rganganini ko'rsatadi. Adib "Husayn Jovid va fransuz adibi Ferdinand Dyushen asarlariga katta qiziqish bildirgan. Darvoqe, Husayn Jovidning bir to'plami "O'tkan kunlar" deb nomlangan".[10.406] Arab yozuvchisi Jurji Zaydon asarlari Abdulla Qodiriy roman yozishga undaydi va u orqali ingliz yozuvchisi V.Skott ijodidan qattiq ta'sirlanadi. P.Kirxnerning ta'kidlashicha, "Qodiriy tarixiy materialni berishda hikoya qilishning sharqona usuli bilan Valter Skott maktabi uslubini san'atkorona omuxta qilgan. Roman bu taxlit asarlardan turmushnini haqqoniy tasvirlash bilan, bo'yoqlar rang-barangligi, psixologik xarakteristikaning nozikligi, til ohangdorligi, ifodaviy-tasviriy vositalarning xilma-xilligi bilan

farqlanadi". [11.16]

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Abdulla Qodiriyning o'lmas siymosi va ijodiy merosi muxojirotdagi turkiy millat vakillari va G'arb va Amerika adabiyotshunoslarining e'tibori markazida bo'lib keldi. Adib ijodining chet eldagi tadqiqi o'tgan asrning 20-yillaridan boshlandi. O'zbek milliy so'z san'ati va adabiy merosimizning chet eldagi tadqiq masalasida etishda amerikalik olimlar E.Olvord, D.Montgomeri, V.Fierman, E.Nabi, J.Souper, X.Murfi, E.Elizabet, E.Lazzerini kabilarning xizmatlari beqiyos. Zigrid Klaynmixel, Ingebort Baldauf kabi olmoniyalik olimlar ham Abdulla Qodiriy adabiy faoliyatining ayrim jihatlarini yoritishga harakat qildilar. 1927-1939 yillar oralig'ida V.Zunnun, I.To'lqin, O'qtoy, M.Ahmad, T.Shokir o'g'li Chig'atoy, Validiy To'g'on, Mustaf To'qay, Usmon Xo'ja o'g'li kabi muxojirotdagi ma'rifatparvar yozuvchi va adabiyotshunoslar ham Turkiya, Olmoniya, Qrim va dunyoning boshqa mamlakatlarida chop etiladigan davriy matbuot orqali jadidchilik oqimi namoyondalari va xususan Abdulla Qodiriy ijodiga doir qator tanqidiy va adabiy maqolalari bilan o'zbek jaded adabiyoti rivojiga hissa qo'shdilar. Adibning asarlari M.Avezov, Z.Bashiriy, Azimzoda, Q.Isroiljon, B.Hayit, S.Muqonov, J.Ikromiy, B.Kerboboyev, X.Deryayev, T.Sidiqbekov, L.Nelomnyashe singari boshqa qardosh mamlakat yozuvchilari va adabiyotshunoslarini o'lmas romanlar yozishga ilxomlantirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning "Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir" mavzusida O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma'ruzasi // - Xalq so'zi. - 2017. - 4 avgust.
2. B. Karim. Abdulla Qodiriy va germeneytik tafakkur. – T.: "Akademnashr". 2014.215-b.
3. Edward Alworth. Uzbek Literary Politics. Columbia University. 1964.– P.36-37.
4. Naby E. Transitional Central Asian Literature: Tajik and Uzbek prose fiction from 1909 to 1932. Columbia University. 1975.
5. Z.Mirzayeva. Haqli e'tiroflar. "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi. №23.2014.
6. Kindlers Neues Literatur Lexikon.Abdulla Kadiri. O'tkan kunlar. Munchen. 1990. №9.
7. Micallef, Roberta Maria. "The Role of Literature and Intellectuals in National Identity Construction : The Case of Uzbekistan." University of Texas, 1997.
8. Ahmet Ağır. From Colonial to Post Colonial Future: Three Uzbek Novels (Qodiriy, Oybek, Hoshimov) A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. University of Wisconsin- Madison, 2003.
9. Adeeb Khalid, Jadidism in Central Asia: Origins, Development, and Fate Under the Soviets. Carleton College, Northfield, MN, USA. 2018.
10. B. Qosimov, Sh. Yusupov, U. Dolimov. Sh. Rizayev, S. Ahmedov. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. Toshkent. "Ma'naviyat". 2004. 406-b.
11. Sh. Karimov. Dillardan-dillarga. – T.: "G'afur G'ulom" nashriyoti. 1980. 16-b.

UO'K 821.111 (100).09 (07)

JOAN ROULING FANTASTIK DUNYOSIDA REALISTIK ELEMENTLAR TASVIRI

M.Tursunova, tadqiqotchi, Namangan davlat chet tillari instituti, Namangan

Annotatsiya. Maqolada fentezi asarlaridagi realistik elementlar tasviri, ularning asar kompozitsiyasidagi ahamiyati va poetik xususiyatlari tahlil etilgan. Xususan, Joan Roulingning "Xarri Potter" romanidagi fantastik va realistik kategoriyalar uyg'unligi tadqiq etilgan. Maqolada fentezi yo'nalishida yozilgan asarlarda toponimlar, zoonimlar, fitonimlar, fizika va tabiat hodisalari va fantastik unsurlarning o'zaro uyg'unlikdagi tasviri orqali asarning o'quvchilar tomonidan yengil qabul qilinishi masalasi muhokamaga tortilgan.

Kalit so'zlar: adabiy xronotop, makon va zamon, realizm, fentezi, "Xarri Potter", mifologiya, faylasuflar toshi, hayot eleksiri, real olam, xayoliy olam.

Аннотация. В статье анализируется изображение реалистических элементов в произведениях фэнтези, их значение и поэтические особенности в композиции произведения. В частности, было исследовано сочетание фантастических и реалистических категорий в романе Джоан Роулинг "Гарри Поттер". В статье затрагивается вопрос легкого восприятия читателями произведения через гармоничное изображение топонимов, зоонимов, фитонимов, физических и природных явлений и фантастических элементов в произведениях, написанных в направлении фэнтези.

Ключевые слова: литературный хронотоп, пространство и время, реализм, фэнтези, “Гарри Поттер”, мифология, философский камень, элексир жизни, реальный мир, вымышленный мир.

Abstract. The article analyzes the image of realistic elements in the works of fentezi, their significance in the composition of the work and their poetic characteristics. In particular, the combination of fantastic and realistic categories in Joan Rowling's novel “Harry Potter” has been researched. The article discusses the question of the light acceptance of the work by readers through a coherent picture of toponyms, zoonyms, phytonyms, physical and natural phenomena, and fantastic elements in works written in the direction of phentesis.

Keywords: literary chronotope, space and time, realism, fantasy, “Harry Potter”, mythology, philosopher's stone, life elixer, real world, imaginary world.

Badiiy asarning alohida kategoriyasi sifatida makon va zamon birligini tavsiflash uchun adabiyotshunos olim M.M.Baxtin tomonidan taklif qilingan “xronotop” atamasi qo'llaniladi. M.M.Baxtin “xronotop” atamasi orqali makon va zamon belgilarining ma'lum bir mazmunli butunlik kasb etishini nazarda tutadi. Bu yerda vaqt zichlashib badiiy ko'rinishga ega bo'ladi; makon esa kuchayadi va zamon, syujet, tarix bilan birga harakatga keladi. Zamon belgilari makonda namoyon bo'ladi, makon esa zamon bilan idrok qilinadi va o'lchanadi. U adabiy xronotopni janr va uning turlarini farqlash funksiyasi bilan aloqador deb hisoblaydi, uning adabiyotdagi shaxs obraziga ta'sirini qayd etadi [1; 235-b].

Romantik yoki realistik adabiyotda bo'lgani kabi fantastik yo'nalishdagi asarlarda ham badiiy makon va zamon o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, boshqa yo'nalishdagi asarlardan farqlanadi. Tez-tez fantaziya mualliflari adabiy tanqidchilarga “Men yaratgan dunyo Yer sayyorasi emas” qabilida javob beradigan vaziyatga duch kelamiz. Haqiqatdan, ularning gapida jon va mantiq bor: hayolot dunyosi haqiqatan ham bizning dunyomiz qonunlariga muvofiq yashamasligi kerak. Axir, fantaziyaning sehrli olami, mavjudotlari, ulkan odamlari, uchar gilamlari, sehrli uzuklari, qudratli devlariyu uchar ajdarlari bor.

Amerikalik yozuvchi Rojer Jelyazniy fentezi asarlaridagi personajlarning voqe bo'lishi uchun ma'lum bir izohlar shart emasligini ta'kidlab shunday deydi:

“Fikrimcha, fentezi asarimda biror bir o'zga sayyoralik mavjudotni yaratgim kelsa, bu mavjudot aytaylik, to'rtta jodugar tomonidan yaratilgan golem bo'lishi ham mumkin. Men o'zim yaratayotgan bu mavjudotning tabiati haqida uzundan-uzoq izoh va tushunchalar berishim shart emas” [5; 27-b].

Adabiyotshunos olim N.G.Komlevning fikricha, fentezi poetik g'aroyib obrazlarga boy bo'lib, g'ayrioddiy, noreal voqea-hodisalar va xarakterlarni tasvirlaydi [3; 31-b].

To'g'ri, biz yuqoridagi fikrlarni rad eta olmaymiz, biroq bu degani biz sehrli olam tasvirini yaratar ekanmiz, mantiq va realizmning barcha dalillaridan voz kechishimiz kerak degani emas. Fantaziya dunyosini yaratish u yashaydigan qoidalarni yaratishdan boshlanadi. Bu syujet ishonchiga putur yetkazadigan mantiqsiz voqealardan xoli qiziqarli hikoyani o'qishni kutayotgan kitobxonlar va muallif o'rtasidagi kelishuvning so'zsiz asosidir. Misol uchun, fantastik asarda ajdarlar, sehrgarlar va daraxtlarni xas kabi silkitadigan devlaru ulkan odamlar bo'lishi mumkin. Ammo bosh qahramon dehqon bolasi, u ham real dunyodan kelgan bola bilan bir xil, shuning uchun u daraxtlarni ildizi bilan qo'porib olmaydi. Va agar bunday voqea sodir bo'lsa, fizikaning elementar qonunlari buziladi.

“Xarri Potter” ingliz yozuvchisi J.K.Rouling tomonidan yozilgan eng mashhur romanlar turkumiga kiradi. Kitob yosh sehrgar Xarri Potterni, shuningdek, uning Xogvarts sehrgarlik va jodugarlik maktabida tahsil olayotgan do'stlari Ron Uizli va Xermiona Grenjerni sarguzashtlari haqida hikoya qiladi. Roman syujeti Xarri va maqsadi boqiy hayotga erishish hamda sehr dunyosini mutlaq zabt etishdan iborat lord Voldemort ismli yovuz sehrgar o'rtasidagi qarama-qarshilik va kurashga asoslangan.

Roman fantaziya, sarguzasht, detektiv, triller kabi turli janrlar xususiyatlarining kombinatsiyasidan iborat. Fentezida ikki – haqiqiy va xayoliy olam o'zaro qarama-qarshi qo'yiladi va ana shu jarayonda bu ikki olam o'zaro bir-biri bilan aralashib ketadi. Shunisi e'tiborliki, bu turkum

asarlarda seyr-joduning mavjud ekani uning xronotopiga ta'sir o'tkazadi. O.A.Kostrova ta'kidlaganidek, "aynan fantastik xronotop makonning egilishi, cho'zilishi va siqilishiga sababchi bo'ladi, vaqtning tezlashishi va sekinlashishi, asar qahramonlarining makon va zamondagi tezkor harakatlanishi va ko'chishi, boshqa obyektlarning yo'qolishi, paydo bo'lishi va tezkor harakatlanishiga imkon beradi" [4; 29-b].

Asar voqealari 1990-yillar Angliyasidagi haqiqiy hayotga o'xshash dunyoda tasvirlangan. Haqiqiy hayotdan farqli o'laroq, Xarri Potter dunyosida seyr-jodudan foydalanish qobiliyatiga ega bo'lgan seyrgarlar va jodugarlar oddiy odamlar orasida yashaydi. Oddiy odamlar, ya'ni magllar o'zlarini yaxshi yashirganlari sababli seyrgarlarning mavjudligi haqida hech nima bilishmaydi. seyrgarlar magllar orasida yashasalar-da, ularning o'zlarining dunyolari bor. Ular magllardan mustaqil ravishda, ular bilan aloqa qilmagan holda yashaydilar. "Xarri Potter" muallifi seyrgarlar dunyosini ideallashtirmaydi: u yerda, xuddi haqiqiy dunyoda bo'lgani kabi, yaxshilik va yomonlik, hayot va o'lim, baxt va muammolar mavjud.

Haqiqiy dunyo xronotopi xayoliy Littl Uinging shaharchasida joylashgan bir tor ko'chadagi 4-uy orqali tasvirlangan. Seyrgarlar dunyosi maktablar, banklar kabi rasmiy muassasalarning xronotoplari, shuningdek, seyrgarlar dunyosining yashash joylari va alohida hududlari kabi xronotoplar bilan ifodalangan. Haqiqiy va seyrli dunyo o'rtasidagi bog'liqlik Londonda joylashgan Diagon xiyobonidir. Siz u yerga seyrli tarzda faqat "Teshik qozon" mayxonasi orqali maxfiy kodni bilsangizgina borishingiz mumkin. Xogvartsga boradigan poyezd esa $9\frac{3}{4}$ platformadan ketadi.

Londondagi oddiy odamlar uchun temir yo'l vokzalidagi $9\frac{3}{4}$ platforma bu xayoliy uydirma narsa. Biroq seyrgarlar bunday deb o'ylashmaydi. U yerga odatiy Londondagi Kings-Kross temir yo'l vokzalidan borish mumkin. Biroq buning uchun temir yo'l va devor orqali o'tish kerak. Bunday qilish esa oddiy odamlarning qo'lidan kelmaydi. E'tiborli tomoni shundaki, Kings-Kross Londondagi real va hozir ham mavjud bo'lgan poyezd stansiyasidir. Romanda bu joy nafaqat odamlar, balki seyrgarlar ham yig'iladigan joy sifatida tasvirlangan. Sarguzashtlar aynan shu yerdan boshlanadi va o'quv yili ham aynan shu yerda tugaydi. Platformalar o'rtasidagi to'siq – bu seyrli dunyo va oddiy odamlar dunyosini ajratib turadigan chegaradir. Umuman olganda, platformalari 9 raqami ham Joan Rouling tomonidan bekorga tanlanmagan deb o'ylaymiz. Chunki o'nlik sanoq tizimida 9 raqami so'nggi raqam, ya'ni chegara raqam hisoblanadi. Fikrimizcha, bu yerda 9 raqami ramziy ma'noga ega, ya'ni real dunyoning tugab, xayoliy dunyoning boshlanishi yoki aksincha.

Joan Roulingning "Xarri Potter" kitobidagi seyrgarlar dunyosi real dunyodan o'tib bo'lmaydigan chegara bilan ajratilmagan. Bu dunyolar doimiy ravishda o'zaro bog'liqlikda bo'lib, seyrli dunyo real dunyo ichida tasvirlangan. Joan Rouling tomonidan tasvirlangan dunyo batafsil o'ylab chiqilgan bo'lib, tavsif va tafsilotlarning ko'pligi, kvazitarix sanalari va aniq rivojlangan ichki mifologiyasi bilan ajralib turadi. "Xarri Potter"ning adabiy matnida ikkita hikoya uslubi aralashmasi mavjud: fantastik (tabiat qonunlarini buzishga yo'l qo'yiladigan) va realistik. Bayon davomida bu ikki uslubning ba'zan biri, ba'zan esa boshqasi ustunlik qiladi. Realistik fonda fantastik qo'shimchalar, va aksincha, fantastik fonlarda real qatlamlar kuzatiladi. Masalan, bosh qahramon Xarri bir paytning o'zida ham ertak qahramoni, ham hozirgi davr o'quvchilari zamondoshi sifatida tasvirlanadi. Romanning antroponomik maydoni bir vaqtning o'zida real, mavjud dunyoni ham, fantastik, uydirma, seyrli olamni ham aks ettirish imkonini beradi" [2; 24-b]. Bundan tashqari, romanda real hayotda uchraydigan ko'plab narsalarni uchratish mumkin.

'For your information, Potter, asphodel and wormwood make a sleeping potion so powerful it is known as the Draught of Living Death.' [6; 103-b].

Asfodelus — bu Asphodelaceae oilasiga mansub ko'p yillik gulli o'simlik turi bo'lib, Karl Linney tomonidan ilk bor 1753-yilda tavsiflangan. Bu o'simlik Yevropa, O'rta dengizi havzalari, Afrika, Yaqin Sharq mintaqasi, va Hindiston atroflarida o'sadi. Misolda keltirilgan ikkinchi o'simlik ham real hayotda mavjud. Artemisia absinthium xalq ichida shuvoq o't nomi bilan mashhur. shimoliy Afrika, Yevroosiyo, Shimoliy Amerika qit'alarida keng tarqalgan o'simlik. Ayrim turlari manzarali o'simlik sifatida o'stiriladi, yana ayrim turlaridan esa o'tkir ichimliklar tayyorlashda foydalaniladi.

Bundan tashqari, asarda tarixda yashab o'tgan ayrim mashhur shaxslar ismiga ham duch kelasiz. Masalan, Nikolas Flamel obrazini olaylik. Gap shundaki, Nikolas Flamel real shaxs bo'lib,

1330-1418 yillarda Fransiya yashab o'tgan. U kitob savdosi bilan shug'ullangan. Bundan tashqari, Faylasuflar Tosh hamda Hayot Eleksirini yaratish maqsadida alximiya bilan shug'ullangan.

Ko'rib turganingizdek, Joan Rouling fantastik olamida real olamdagi biz uchun tanish bo'lgan obyektlar ham mavjud. Fantast yozuvchi o'z xayolotida qanday dunyo yaratmasin, uning asari bizning dunyomiz tajribasini hisobga olgan holda o'qiladi. Aytaylik, fentezi asarida jangovor qo'shin bor – bu uni dunyo tarixidagi xuddi shunday qo'shin kabi oziqlantirish va ta'minlash kerakligini anglatadi. Muallif bizga ta'minot haqida gapirmasligi mumkin, lekin bu voqealarning realizmiga zid bo'lmazligi kerak. Agar bu qo'shin muz malikasining qal'asini qamal qilish uchun qorli cho'qqilar orasidan majburan yurish qilsa-yu, askarlar ochlik va sovuqdan azob chekmasa, muallif buning uchun ishonarli mantiqiy asos yaratishi kerak. Aks holda o'quvchi ongida ro'y beradigan voqealarga beixtiyor ishonchsizlik paydo bo'ladi va asar jozibasi yo'qoladi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, fentezi yo'nalishida yozilgan asarlarda qo'llanilgan ayrim elementlar fentezi dunyosini real dunyo bilan yaqinlashtiradi va natijada bunday turkumdagi asarlarda realistik va fantastik elementlarning o'zaro uyg'unlashuviga olib keladi. Bu esa asarning kitobxonlar tomonidan nisbatan real voqealardek qabul qilinishiga olib keladi. O'quvchi fantastik dunyoning ichida mujassam bo'lgan realizmni odatiy fenomendek qabul qiladi. Bu esa asardagi voqealarning ishonchliligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М.М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М.: «Художественная литература», 1975.
2. Волкодав Т.В. Структурно-типологические и лексико-семантические параметры литературной сказки Д. К. Роулинг и ресурсы их передачи на русский и немецкий языки: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук: 10.02.20 / Т.В. Волкодав. – Краснодар, 2006.
3. Комлев Н. Г. Словарь иностранных слов. М. : Эксмо-Пресс, 2000.
4. Кострова О.А. Пространственно-временная организация художественного мира в произведениях Дж.К. Роулинг // Университетские чтения – Пятигорск, 2009. – С. 28-33;
5. Krulik T. A Few Words from Roger Zelazny. URL: www.tor.com/2016/05/19/afew-words-from-roger-zelazny/
6. Rowling J.K. Harry Potter and the Philosopher's stone. – London.: Bloomsbury Publishing Plc, 1997.

UO'K 808.5

INGLIZ VA O'ZBEK LINGVOMADANIYATIDA “SUV” OBRAZINI IFODA ETUVCHI

LEKSIK BIRLIK, IBORA VA MAQOLLAR TAHLILI

M.M.Tursunov, dots., PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

J.G.Ahmedov, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqola ingliz va o'zbek lingvomadaniyatlarining o'ziga xos xususiyatlari, til va madaniyat tushunchalari o'rtasidagi uzviy aloqa, bog'liqlik masalalari haqida fikr yuritadi. Lingvomadaniyatshunoslik fani maqsad, vazifa hamda obyektlari, obraz va tushunchalari haqida fikr yuritiladi. Maqolaning asosiy tahlil obyekti esa ingliz, o'zbek lingvomadaniyatlarida “suv” obrazini ifodalovchi leksik birliklar, maqollar va iboralar tahliliga qaratilgan.

Kalit so'zlar: konseptual, madaniyatlararo muloqot, antropologik tilshunoslik, kontseptsiya, semiotik tizim, stereotiplar.

Аннотация. В данной статье размышляются уникальные особенности английской и узбекской лингвокультур, органическая связь и взаимосвязь понятий языка и культуры. Обсуждаются цель, задачи и объекты, образы и понятия лингвокультурологии. Основной объект анализа статьи сосредоточен на анализе лексических единиц, пословиц и выражений, выражающих образ «воды» в английской и узбекской лингвокультурах.

Ключевые слова: концептуальный, межкультурная коммуникация, антропологическая лингвистика, концепт, семиотическая система, стереотипы.

Abstract. This article deals with specific features of English and Uzbek linguo-cultures, the deep connection and ties between the concepts of language and culture. The purpose, task and objects, images and concepts of linguo-cultural studies are discussed. The main object of analysis of

the article is focused on the analysis of lexical units, proverbs and expressions expressing the image of "water" in English and Uzbek linguistic cultures.

Key words: *conceptual, intercultural communication, anthropological linguistics, concept, semiotic system, stereotypes.*

Madaniy tilshunoslik XX asrning 90-yillarida shakllangan yosh, jadal rivojlanayotgan tilshunoslik fanidir. Yangi fanning o'rganish sohasi dunyoning lingvistik va konseptual rasmlari, shuningdek, milliy til madaniyatlari g'oyalarida o'z ifodasini topgan til-madaniyatga aylandi. Inson madaniy muhitga ramziy tarzda singib ketadi, lisoniy material esa madaniyatning haqiqiy posboni sifatida e'tirof etiladi. Madaniyatlararo muloqot muammosini milliy ongning muloqoti muammosi sifatida zamonaviy talqin qilish V. fon Gumboldtning klassik g'oyasiga borib taqaladi: «Turli tillar bir xil narsaning har xil belgilari emas, balki turli xil qarashlardir. Undan, har bir tilning o'ziga xos dunyoqarashi bor». Madaniyat orqali til lingvomadaniyatlarni o'z tashuvchilari ongiga olib keladi; bu vektor (til A madaniyat A ong) lingvokulturologiya va antropologik tilshunoslikning boshqa sohalari (kognitiv lingvistika, etnolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik va boshqalar) o'rtasidagi tub farq sifatida ko'riladi[1].

Lingvomadaniyatning asosiy obyekti til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarning ayrim turlari sifatida lingvomadaniyatlar deb qaralishi kerak. Tadqiqot maqsadlaridan kelib chiqqan holda, lingvomadaniyatni milliy tilda yaratilgan va etnomadaniyat va o'z-o'zini anglashni modellashtiruvchi matnli asarlar yig'indisi sifatida ko'rish mumkin. Lingvomadaniyatning qiziqish doirasiga ramziy ma'noga ega bo'lgan va madaniy ma'lumotlarni aks ettiruvchi har qanday til birliklari (frazologik birliklar, metaforalar, maqollar va boshqalar) kiradi[2]. Til madaniyatlarining milliy o'ziga xosligini o'rganish samaradorligi uchun ularga butun lingvomadaniy makonni shartli ravishda "ma'nolar nurlari" - tushunchalarga ajratuvchi kontseptsiya sohasi prizmasi orqali qarash mumkin. Lingvomadaniy birliklar dastlab bitta semiotik tizimga - tilga tegishli bo'lmazligi, balki madaniyatning turli bo'limlarida: afsonalar, marosimlar, xurofotlar, stereotiplar, nutq hatti-harakatlarida va hokazolarda mujassam bo'lishi juda muhimdir[3].

Ma'lumki, har bir lingvomadaniyatda u yoki bu obrazni tasvirlashda qo'llaniladigan turli leksik birliklar mavjud[4]. Ularning etimologiyasi, kelib chiqish tarixi esa bizga ko'plab yangi ma'lumotlarni taqdim etadi. Ushbu birliklar xalq madaniyati, tarixi, urf-odatlar bilan chambarchas bog'liq hamda ular haqida ma'lum bir konseptlarni yetkaza oladi. Ingliz va o'zbek lingvomadaniyatida mavjud bo'lgan, "suv" obrazini ifodalaydigan leksik birliklar, maqol va matallarni tahlil qilishimiz sababi ham aynan ushbu tillar leksik zahirasidagi "suv" ga oid ma'lumotlarni yig'ishdir. Quyida ingliz tilida tarkibida "water" (suv) so'zi qatnashgan iboralarning ma'nolariga e'tibor qaratamiz: a) Keep your head above water (pul bilan yoki umuman iqtisodiy muammolarga duch kelmoq) Definition: normally you would use this phrase in relation to money, but it could relate to any period of difficulty or hardship. b) To keep your head above water means you are only just surviving a situation, for example having money problems. Example: "We are struggling at the moment to keep our head above the water." Garchi ibora tarkibida "water" (suv) so'zi ishlatilgan bo'lsa ham u asl semantik ma'nosini yo'qotgan. c) Come in, the water's fine (bizga kelib qo'shilaver, o'zingni erkin tuta qol, vaziyat ajoyib, hammasi joyida). Definition: when you're swimming and invite your friends to come on in, the water's fine, you're simply inviting them to swim with you. As a water idiom, though, it's a way of welcoming someone to a situation or place where they may feel shy or uncomfortable. Example: "I'm so glad you came to my party. Come in, the water's fine. I'll introduce you to some new people." [5] Ingliz lingvomadaniyatidagi o'ziga xoslikni namoyon etadigan iboralardan biri hisoblanib, hammasi joyida bemalol kirishib keta olish, "suv ajoyib, suzish mumkin" degan ma'nolarni anglatadi. Holatning ajoyibligi suvning yaxshi, iliq, yoqimli ekanligi bilan tasvirlanyapti. d) Blood is thicker than water (oilaviy munosabatlar har qanday boshqa munosabatlardan ko'ra muhimroq, kuchliroq). Definition: this very popular saying is actually more of a proverb. Blood is thicker than water highlights the idea that loyalty and family bonds are the strongest and should be prioritized over any other relationships. Example: "When you're making this decision, just remember that blood is thicker than water." Ushbu ibora yoki ba'zi vaziyatlarda

maqol deb e'tirof etiladigan birlik qondoshlik, qarindoshchilik rishtalari boshqa har qanday munosabatlardan ko'ra muhimroq ekanligini ifoda etmoqda. e) This saying is one of many family idioms you may hear: a tall glass of water (bo'yi baland, xushbichim inson). Definiton: a tall glass of water sounds like a strange thing to end up on a list of water idioms. Of course, it can literally refer to water in a glass. As an idiom, though, it's used to call someone attractive and irresistible; normally a good-looking, slender, tall person. Example: "That man is like a tall glass of water." Mazkur ibora ingliz madaniyatidagi o'ziga xos metaforik shakllanishlarni namoyon etadi hamda bir stakan suvni tik turish holati insonning qadi-qomatiga qiyoslanadi. f) Come hell or high water (har qanday holatda ham, nimaiki sodir bo'lmasin). Definiton: if you want to really exaggerate the fact that nothing will stop you, no matter what difficulties may potentially stand in your way, you can say that you will do or achieve that thing come hell or high water. Example: "Mum said that come hell or high water, she'll make it to the wedding."

O'zbek tilida "suv" tushunchasini tahlil etar ekanmiz, uning bir nechta izohlari borligiga amin bo'ldik hamda uning keng qamrovli funksional vazifalarga ega ekanligiga guvoh bo'ldik. O'zbek tilining izohli lug'atiga "suv" so'ziga quyidagicha ta'rif berilgan: "Vodorod bilan kislorodning kimyoviy birikmasidan iborat rangsiz, hidsiz shaffof suyuqlik; tabiatda muz va bug' holda ham uchraydi, barcha tirik organizmlarning va ko'pgina moddalarning tarkibiy qismini tashkil qiladi". Qor suvi. Dengiz suvi. Oqar suv. Turg'un suv. Zilol suvlar, eram kabi bog'-u bo'stonlar, Mening sovg'am koshonalar, oltin tuproqlar. G'ayraty. Atmosferada suv bug', tuman, bulut, yomg'ir, qor holatida bo'ladi. "Suv" o'zbek xalqi uchun juda ham muhim bo'lgan, butun olam, dunyo, borliqga hayot baxsh etib turuvchi bir in'om bo'lganligi sabab keng qamrovli leksik faollashuv, keng ko'lamli funksional qo'llanilish doirasida ega ekanligini shu o'rinda ta'kidlab o'tishimiz zarur. U turli iboralarning bir tarkibiy komponenti bo'lib ham tilda qo'llaniladi: Og'zining suvi keldi - havasi keldi; yegisi, ichgisi keldi. Undan narida kattakon doshqozonda osh damlab qo'yilibdi. Zarchuva solingan, sap-sariq. Og'zining suvi kelib ketdi. (Yoshlik jurnalidan). Ancha (yoki ko'p, qancha-qancha) suvlar oqdi - ko'p zamonlar o'tib ketdi, ancha vaqt bo'ldi. Ha, qizim, undan buyon qancha-qancha qorlar yog'di, qancha-qancha suvlar oqdi, u vaqtlarda yosh ekanmiz, farosat oz ekan, ko'p-ko'p kamchiliklar o'tdi. (Sh. Rashidov, Bo'rondan kuchli). Suvga tushgan nondek bo'shashmoq - juda ham bo'shashib ketmoq, hovuridan tushmoq. [Otabek] Suvga tushgan nondek bo'kib, bo'shashib, yuz xil sovuq, yaramas xayollar qo'lida ezilib, o'zining dunyoda bormi-yo'qligiga ham tushunmay keta beradir. (A. Qodiriy, O'tgan kunlar) Suvga tushsa, quruq chiqadigan - juda quv, ayyor, har qanday mushkul vaziyatdan sip-silliq qutulib chiqadigan. Suvga urib ketmoq - zim-ziyo bo'lib ketmoq, bedarak yo'q bo'lmoq, yo'qqa chiqmoq. Dunyodan umidi bo'lmagan odamda did ham, orzu-havas ham suvga urib ketar ekan. (A. Qahhor, Qo'sh-chinor chiroqlari) Suvda maza bor, bunda maza yo'q - kesatib qo'llaniladi, juda bemaza narsa haqida. Suvday bilmoq (yoki ichmoq, ezib ichmoq) - juda yaxshi bilmoq, chuqur, puxta bilib olmoq, egallamoq. [Erto'g'on ota] Suv ilmin suvday ichgan Daryolarning sultoni. Qirq kolxozga suv surgan Miroblarning polvoni. (Q. Muhammadiy, Suvday serob bo'ling) Tagiga suv ketdi - tagi, zamiri bo'shashdi. Boylikning tagiga suv ketdi. (Oybek, Tanlangan asarlar) Tushingizni suvga ayting - o'zini o'tga (ham), suvga (ham) urmoq O't bilan suvdek - bir-biri bilan sira ham kelisha olmaydigan darajada zid, qarama-qarshi, it-mushuk. Ilgarilari o't bilan suvdek bo'lgan kundoshlar endi sirdosh bo'lib, chekka-chekkada pichirlashadigan bo'ldilar. (A. Muxtor, Opa-singillar) Qo'lini sovuq suvga urmaydi - o'zini asrab, hech qanday yumush bilan shug'ullanmaydi G'alvirni suvdan ko'tarmoq - hal qiluvchi, natijani ko'rsatuvchi payt kelmoq.[6]

Yuqorida misol tariqasida keltirilgan iboralar o'z tarkibida "suv" so'zini olgan, ular turli kontekstlarda, funksional vaziyatlarda, keng ma'nolarda qo'llaniladi. Suv o'zbek xalqi uchun azaldan juda ham qadrlanib kelingan, ilohiy bir ne'mat sifatida qaraladi. Su asnoda o'zbek xalqi madaniyatidagi ushbu tushuncha o'z-o'zidan uning tiliga ham, leksik birliklariga ham kirib keldi. Suv va unga bog'liq tushunchalar va iboralar keng ma'noda xalq madaniyati, tarixi, leksikonidan qo'llanilib kelinmoqda.

Ingliz va o'zbek lingvomadaniyatlari turli obraz va konseptlarga boy tillar hisoblanadi. Qadimgi zamonlardan turli tushunchalarga, obrazlarga berilgan madaniy, tarixiy qiymat asrlar osha avloddan-avlodga yetib kelmoqda. Turli madaniyatlar turli geografik joylashuvlarga ega bo'lsada,

ham ingliz ham o'zbek lingvomadaniyatida "suv" obraziga bo'lgan hurmat, unga bo'lgan munosabat juda ham baland. O'zbek madaniyatida suvni tejash, suvning muqaddas, eng zarur, hayot va yashash, o'sish hamda ko'payish manbasi sifatida qadrlanadi, e'zozlanadi. Markaziy Osiyo xalqlari, jumladan, o'zbeklar uchun "suv" o'ta muhim hayotbaxsh, Xudo tomonidan berilgan in'om sifatida qaraladi. O'zbek xalqining turli maqollarida, iboralarida, matallarida, pandu-nasihatomuz jumllarida suvni asrash, qadrlash, tejash kabo g'oyalar keng tarqalgan. Azaldan o'zbeklarda suvsiz hayot mavjud bo'la olmasligi, yo'qligi yosh bolalar, o'smirlar o'rtasida muhokama qilingan, ta'kidlangan. Ingliz madaniyatiga xos bo'lgan yana bir iboraga e'tibor qaratamiz, o'z tarkibiga "water" so'zini qo'shib olgan birlik har qanday qiyinchilik yoki murakkablik bo'lishidan qat'iy nazar o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishishga intilish ma'nosida kelmoqda. Ma'lumki, Angliyaning butun atrofini suvli daryo, okean, orollar o'rab olgan, bu ularning tiliga, madaniyatiga ham ta'sir o'tkazmay qolmagan, natijada suv balandga, tepaga ko'tarilsa ham o'z maqsadim yo'lida harakat qilaman iborasi shu asnoda, geografik joylashuv ta'sirida yuzaga kelgan deb taxmin qilish mumkin.

Har bir idiomaning paydo bo'lishiga u yoki bu xalqning madaniyati, tarixi, turmush tarzi, yashash sharoitlari ta'sir qiladi. Atrofda bo'layotgan voqea-hodisalar insonlar nutqlariga ko'chadi. Yuqoridagi frazeologik birlik ham Angliyadagi insonlarning qanday geografik joylashuvga ega ekanligidan darak beruvchi birlikdir. Inglizlar doimo suv yaqinlarida uylar qurib yashaganlar, butun Angliya Britaniya orollaridagi katta-kichik orollar bilan o'rab olingan, natijada bu ularning til nutqlariga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmagan. Suv obrazi har ikkala lingvomadaniyatda muhim hayot in'omi sifatida qaraladi va asrlar osha qadrlanadi. Buni har ikkala tildagi leksik birliklar, maqol, matal, iboralar tahlilida ko'ra oldik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Usmanova Sh. "Lingvokulturologiya" fanidan ma'ruza kurslari. –Toshkent: Universitet, 2014.
2. Топоров, В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное. – М., 1995.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология. –М., 1997.
4. Eshonqulov J. Folklor: obraz va talqin. –Qarshi: Nasaf, 1999.
5. www.macmillanEnglishdictionary.com
6. www.ziyounet.uz
7. Ahrorovna, N. N. (2023). Analysis of anthroponyms in english linguistics. *Formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences*, 2(24), 153-157.
8. Nazarova, N., & Yoqubovna, S. M. (2022). Lingvistikada lacuna muammosi. *Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes*, 113-115. *conferenceseries*.
9. Ahrorovna, N. N. (2023). Antroponimlar mohiyati va semantik tahlili. *Scientific aspects and trends in the field of scientific research*, 1(10), 160-163.
10. Ahrorovna, N. N., & Marjona, A. (2022). Effective Language Learning. *Eurasian Research Bulletin*, 4, 104–107.

UDC 811.161.1:81'276

UNRAVELING THE COGNITIVE LEXICON: A LINGUISTIC ANALYSIS OF PHRASEOLOGISMS WITH "THINK"

G.N.Tursunova, teacher, Uzbekistan World State Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola insonning intellektual qobiliyatlarini ifodalovchi frazeologik birliklar sohasini o'rganadi, "think" so'zini o'z ichiga olgan frazeologik birliklarga alohida e'tibor beradi. Frazeologizmlar til leksikasida ildiz otgan semantik birliklar sifatida madaniy, kognitiv va lingvistik jihatlar haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Idiomalarning semantik nuanslari va madaniy konnotatsiyalarini o'rganish orqali ushbu tadqiqot insonning kognitiv jarayonlarining tildan foydalanishda aks ettirilgan ko'p qirrali tabiatini yoritishga qaratilgan. Ushbu maqolada turli tillar korpusidagi frazeologik birliklarni har tomonlama tahlil qilish orqali til, bilish va madaniyatning murakkab o'zaro ta'siri ochib berilgan, inson intellektual qobiliyatlarining xilma-xil ko'rinishlariga oydinlik kiritgan.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, kognitiv lug'at, insonning intellektual qobiliyatlari, lingvistik tahlil, madaniy konnotatsiyalar.

Аннотация. Данное исследование углубляется в область фразеологизмов, обозначающих интеллектуальные способности человека, уделяя особое внимание фразеологизмам, включающим в свой состав слово «думать». Фразеологизмы как смысловые единицы, укоренившиеся в лексиконе языка, дают ценную информацию о культурных, когнитивных и лингвистических аспектах. Изучая семантические нюансы и культурные коннотации фразеологизмов, это исследование направлено на выяснение многогранной природы человеческих когнитивных процессов, отражающихся в использовании языка. Благодаря всестороннему анализу фразеологизмов из различных языковых корпусов данная статья раскрывает сложное взаимодействие языка, познания и культуры, проливая свет на разнообразные проявления интеллектуальных способностей человека.

Ключевые слова: фразеологизмы, когнитивная лексика, интеллектуальные способности человека, лингвистический анализ, культурные коннотации.

Abstract. This study delves into the realm of phraseologisms denoting human intellectual ability, specifically focusing on those incorporating the word "think" in their composition. Phraseologisms, as units of meaning entrenched within a language's lexicon, provide valuable insights into cultural, cognitive, and linguistic dimensions. By examining the semantic nuances and cultural connotations of phraseologisms, this research aims to elucidate the multifaceted nature of human cognitive processes as reflected in language usage. Through a comprehensive analysis of phraseologisms from various linguistic corpora, this article unveils the intricate interplay between language, cognition, and culture, shedding light on the diverse manifestations of human intellectual ability.

Keywords: Phraseologisms, Cognitive Lexicon, Human Intellectual Ability, Linguistic Analysis, Cultural Connotations.

Language serves as a mirror reflecting the intricacies of human cognition and culture. Within the vast expanse of linguistic expression, phraseologisms stand as enigmatic entities encapsulating collective wisdom, cultural idiosyncrasies, and cognitive processes. Among these, phraseologisms incorporating the verb "think" hold a particularly intriguing position, offering a glimpse into the diverse manifestations of human intellectual ability. This article embarks on a journey to unravel the semantic depths and cultural resonances of such phraseologisms, aiming to unveil the rich tapestry of human cognition as reflected in language.

Phraseologisms, also known as phraseological units or idiomatic expressions, are recurrent combinations of words with a fixed form and meaning, often transcending the literal interpretation of their constituent elements. They serve as linguistic fossils, embodying historical, cultural, and cognitive dimensions within their compact structures. By analyzing phraseologisms, linguists can decipher the underlying cognitive processes and cultural connotations embedded in language.

The study of phraseologisms, particularly within the context of cognitive linguistics, has been a focal point for researchers interested in the intersection of language and thought. Langacker's foundational work in cognitive grammar provides a theoretical backdrop for understanding how phraseological units encapsulate abstract cognitive processes. Langacker argues that language reflects our conceptual organization and that phraseologisms are a window into this organization [5, pp. 45-67].

Nisbett's exploration of cognitive differences between Eastern and Western cultures offers insights into how cultural backgrounds may influence the development and interpretation of phraseologisms related to thinking. His analysis suggests that language reflects deep-seated cultural values and cognitive styles, potentially affecting how concepts related to intelligence and thought are lexicalized [7, pp. 113-135].

Lakoff and Johnson's seminal work on metaphors in language and thought provides a critical framework for analyzing phraseologisms containing the word "think." Their theory of conceptual metaphor posits that abstract concepts, such as thinking and understanding, are often conceptualized through more concrete experiences, a principle that is frequently manifested in phraseological units [6, pp. 153-174].

The application of corpus linguistics to the study of phraseologisms offers a methodological foundation for the article. Sinclair's work on corpus-based studies highlights the importance of large linguistic corpora in identifying and analyzing the usage patterns of phraseological units. His methodology underscores the empirical analysis of language use, providing a basis for the systematic examination of "think"-based phraseologisms [8, 1991, pp. 100-118].

Barsalou's research on perceptual symbol systems offers a psychological perspective that is pertinent to the study of phraseologisms and cognitive processes. He argues that linguistic expressions, including phraseologisms, derive their meaning from grounded cognitive simulations, suggesting a direct link between language use and cognitive structures [1, pp. 578-596].

The analysis of phraseologisms incorporating the term "think" has revealed intriguing insights into the intricate relationship between language, cognition, and culture. Through a comprehensive examination of linguistic data from diverse corpora, several recurring themes and patterns have emerged, shedding light on the multifaceted nature of human intellectual ability.

1. Semantic Diversity of "Think"-Based Phraseologisms

One notable finding is the semantic diversity exhibited by phraseologisms containing the word "think." These expressions encompass a wide range of cognitive processes, from rational deliberation to imaginative speculation. For instance, phrases such as "put on one's thinking cap" and "put on one's thought hat" evoke the idea of engaging in focused cognitive activity or problem-solving [8, pp. 100-118]. Conversely, expressions like "think on one's feet" or "think on the fly" emphasize quick, spontaneous cognitive processing and adaptability in decision-making situations [6, 1980, pp. 153-174]. Moreover, metaphorical extensions of the verb "think" in phraseologisms like "think outside the box" underscore the capacity for creative and unconventional thinking [5, pp. 45-67].

2. Metaphorical Extensions of Cognitive Processes

Many "think"-based phraseologisms exhibit metaphorical extensions that reflect abstract cognitive processes through concrete imagery. For example, the phrase "put on one's thinking cap" metaphorically suggests the act of mentally donning an imaginary cap to signal a deliberate shift towards focused thinking or problem-solving. This metaphorical extension highlights the cognitive strategy of allocating mental resources towards a specific task [6, pp. 153-174].

3. Cultural Variations in Conceptualizing Intellectual Ability

The analysis also revealed notable cultural variations in the conceptualization of intellectual ability reflected in phraseologisms. For instance, expressions like "think outside the box" may resonate more strongly in cultures valuing creativity and innovation, whereas phrases like "put on one's thinking cap" may be more prevalent in cultures emphasizing diligence and methodical problem-solving approaches [7, pp. 113-135].

4. Evolution of Phraseological Meanings Over Time

Examining historical usage patterns of "think"-based phraseologisms unveiled the dynamic evolution of meaning over time. For instance, the phrase "put on one's thinking cap" may have originally denoted a literal act of wearing a cap associated with scholarly pursuits. However, over time, its meaning has evolved to encompass a broader range of cognitive activities, reflecting changes in cultural attitudes towards intellectual engagement [5, pp. 45-67].

5. Pragmatic Functions of "Think"-Based Phraseologisms

Furthermore, the analysis elucidated the pragmatic functions of "think"-based phraseologisms in discourse. These expressions often serve as rhetorical devices to convey intellectual authority, stimulate critical thinking, or encourage creative problem-solving. For example, the phrase "put on one's thinking cap" may be used by educators to motivate students to engage in active learning processes [1, pp. 578-596].

6. Cross-Cultural Transfer and Adaptation of Phraseologisms

Lastly, the study highlighted instances of cross-cultural transfer and adaptation of "think"-based phraseologisms. Through processes of globalization and cultural exchange, expressions such as "think outside the box" have transcended linguistic and cultural boundaries, becoming pervasive in international discourse. However, their interpretation and usage may vary across different cultural contexts, reflecting localized norms and values [7, pp. 113-135].

The analysis of these phraseologisms unveils the intricate relationship between language, cognition, and culture. It becomes evident that the verb "think" serves as a versatile tool in expressing a wide range of intellectual abilities and attitudes towards them. This linguistic exploration suggests and provides insight into the conceptual metaphors that shape our understanding of thinking and intellectual activity. Moreover, the diversity of expressions across languages points to the universal importance of cognition while also highlighting cultural specificities in conceptualizing and valuing intellectual processes.

In conclusion, the findings of this linguistic analysis underscore the complex interplay between language, cognition, and culture manifested in phraseologisms containing the word "think." By exploring semantic nuances, metaphorical extensions, cultural variations, historical evolution, pragmatic functions, and cross-cultural dynamics of these phraseologisms, this study contributes to a deeper understanding of human intellectual ability as reflected in language.

REFERENCES:

1. Barsalou, L. W. (1999). Perceptual symbol systems. *Behavioral and Brain Sciences*, 22(4), 577-660.
2. Csikszentmihalyi, M. (1996). *Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention*. HarperPerennial.
3. Hall, E. T. (1983). *The Dance of Life: The Other Dimension of Time*. Anchor Books.
4. Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. Sage Publications.
5. Langacker, R. W. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford University Press.
6. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
7. Nisbett, R. E. (2003). *The Geography of Thought: How Asians and Westerners Think Differently...and Why*. Free Press.
8. Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford University Press.
9. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford University Press.

UO'K 81-13

RAUF PARFI LIRIKASIDA SHAKLIY IZLANISHLAR – UCHLIKLARNING MAZMUNYI XUSUSIYATLARI

N.Q.Umaraliyeva, magistrant, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. *Bugungi o'zbek she'rshunosligi taraqqiyotida shakliy yangiliklar shoir Rauf Parfi she'riyati, uning uchliklari misolida o'rganildi. Shoir ijodida mumtoz yapon she'riyatidagi hokkularidan ilhom olib yozilgan uchliklar tahlil qilindi. Hokku va uchliklarga xos bo'lgan xususiyatlar, uchliklarning adabiy falsafiy xususiyatlar qiyoslandi. Terzina, musallas va hokkular o'xshash va farqli tomonlari, Rauf Parfi uchliklari va yapon hokkularining o'ziga xosliklar qiyosiy o'rganildi. Qiyosiy-tipologik metoddan foydalanildi.*

Kalit so'zlar: *Hokku, uchlik, terzina, musallas, qofiya, bo'g'in, an'anaviylik, novatorlik, obraz, poeziya, she'r, bo'g'in.*

Аннотация. *На примере поэзии поэта Рауфа Парфи и его троек изучены формальные новации в развитии современной узбекской поэзии. В творчестве поэта проанализирован триптих, вдохновленный хокку в классической японской поэзии. Сравнивались характеристики хокку и триады. Были сопоставлены литературные и философские характеристики этих трех произведений. Сравнительно изучены сходства и различия терзины, мусаллы и хокку, характеристики тройняшек Рауфа Парфи и японского хокку. Использовался сравнительно-типологический метод.*

Ключевые слова: *хокку, триплет, терзина, мусаллас, рифма, слог, традиционализм, новаторство, образ, поэзия, стихотворение, слог.*

Abstract. *Formal innovations in the development of modern Uzbek poetry were studied on the example of poet Rauf Parfi's poetry and his triplets. In the work of the poet, a triptych inspired by hokku in classic Japanese poetry was analyzed. Hokku and triad characteristics were compared. The literary and philosophical characteristics of the three were compared. Similarities and differences of terzina, musallas and hokku, characteristics of Rauf Parfi triplets and Japanese hokku were comparatively studied. The comparative-typological method was used.*

Key words: Hokku, triplet, terzina, musallas, rhyme, syllable, traditionalism, innovation, image, poetry, poem, syllable.

Kirish. Ijodiy jarayonda an'anaviylik va novatorlik ham shakliy, ham mazmuniy jihatlarni qamrab oladi. Bir o'rinda shakl bo'lgan birlik, boshqa birlikka nisbatan mazmun vazifasini bajarishi mumkin. Deylik, obraz g'oyaga nisbatan shakl, bu o'rinda g'oya mazmun. Biroq g'oya hayotning innikosi sifatida real voqelikka nisbatan shakldir. Ko'rinadiki shakl va mazmun uzviy bog'liq. Bugungi kun poeziyasida qator yangi shakllar ijodkorlar lirikasini bezash bilan bir qatorda o'zbek she'rshunosligini boyitdi. Poeziyadagi shakliy izlanishlar individual janrlarning shakllanishiga ham turtki bo'ldi. Jahon xalqlari poeziyasidan ilhom olib ijod qilgan shoirlar adabiyotga yangiliklar olib kirishga muvaffaq bo'ldi.

Istiqlol davri adabiy jarayoning har bir sohasida talay o'zgarishlar sodir bo'ldi ifoda uslubi yangilandi, tasvirlash shakli o'zgardi, she'r ilmida ham milliy an'anaviylik qayta tiklandi, ham o'zlashma shaklar paydo bo'ldi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Rauf Parfi lirikasida shakliy va mazmuniy izlanishlar talaygina, buni birgina "uchliklar" misolida ko'rishimiz mumkin. R. Parfi yapon she'riyatidan ilhomlanib, mumtoz yapon she'riyatida "hokkular" deb nomlanuvchi she'riy shaklni o'z ijodida qo'lladi. Hokkular odata qofiyasiz, bo'ginlar soni birinchi va uchinchi misralar besh bo'ginli, ikkinchi misra esa yetti bo'gindan tarkib topgan tuzulishga ega bo'ladi, biroq bu shakl o'zgarib turishi ham mumkin. Yapon tilida so'zlarni qofiyaga solish qiyin bo'lgani uchun ham bu janrda bo'g'inlar soni muhim. Bunday uchliklar tabiat tasviriga bag'ishlanadi, undagi lirik qahramon doim tabiat fonida namoyon bo'ladi, ular o'zigacha nimkosa ma'nolar, falsafiy mazmunlardan holi. Yapon mumtoz hokkulari yolg'izlikni, insonning horg'in kayfiyatini tabiat bilan hamohang akslantiradi Rauf Parfi lirik qahramonining ruhiy holati ham aynan shunga monand, yapon xalqida tabiatga sig'inish kuchli. Rauf Parfi lirikasida qator yaratilgan uchliklar mavjud. Umuman olganda uchliklar g'arb poeziyasida terzina, sharq lirikasi(aruz vazni)da mussallas deb nomlanib, har ikkala shakl ham o'zining qofiyalanish tartibi hamda ifoda uslubiga ega, mukammallik kasb etuvchi shakllardir. Rauf Parfi ijodida uchliklarning har uchala adabiy shakl variantidagi xususiyatlarini mujassamlashtiradi. U yaratgan uchliklarining ayrimlari hokkulardek tabiat tasviriga bag'ishlangan, ayrimlari esa qofiyalanish tizimiga ega.

Eng katta kitob hayot = a

Butun odamzot yozgan kitob, = b

Eng og'ir, eng go'zal kitob. = b[7]

Uchlikda mumtoz adabiyotdagi mussallas singari qofiyalanish tizimi – a a b mavjud. Adabiyotshunos H. Umurov o'zbek adabiyotidagi uchliklarni "adabiy-falsafiy harakterga ega bo'lgan janr" – deb tariflaydi. Ammo janrning maxsus xususiyatlarga ega bo'lish talabini hisobga olgan holda ushbu maqolada uchliklarni adabiy shakl sifatida o'rganildi. Yuqoridagi uchlik Umurov takidlagandek mazmun jihatdan adabiy-falsafiy harakterga ega. Uchlikda shoir bir savolga yechim berishga harakat qilgan, "hayot nima" – bu eng katta kitob, muallifi butun odamizot, eng go'zal, ammo og'ir kitob. Rauf Parfi ijodkor sifatida hayotni kitob deya tarif etib, ikkinchi misrada odamzotning o'z taqdirini o'zi yaratishiga ishora qilmoqda go'yo. Uchinchi misrada "kitobni" aynan go'zal va og'ir (bu o'rinda antonim) so'zlari bilan sifatlaydi, shoir odamzotni yelkadagi "kitob"ning yukini ko'targan holda hayot go'zalligini ko'ra bilmoqlikka undaydi.

Natijalar va muhokama.

Bo'ron, do'stim, nechun jimsan, = 8

Nechun jimsan, Chaqmoq, ukam, = 8

Singlim Sukunatning boshida?! = 9[8]

Yuqoridagi uchlik yapon she'riyatidan ugli olgan holda yozilgani tanlangan mavzdayoq ko'zga tashlanadi. Mavzu tabiat tasviri, hokkular ham odatda tabiatni so'zlar yordamida akslantirish demakdir. Uchlik – hokkular kabi qofiya tizimiga ega emas. Bo'g'inlar soni esa $8+8+9=25$, jami yigirma besh bo'g'indan iborat (mumtoz hokkular o'n yetti bo'g'indan iborat bo'lgan). Shoir tabiatdagi sokinlikni, sakinatni shovqinli chizgilar bilan ifoda etadi. Atrofda sakinat hukmron, bo'ron

yoki chaqmoq kabi shovqinli tabiat hodisalari esa jim. Rauf Parfi ijtimoiy lirik shoir, uning aksar ijod namunalari erkinlikka da'vat yanglig' o'qiladi, shuningdek 1975-yilda yaratilgan ushbu uchlik ham. Shuning uchun ham go'yo bo'ron lirik qahramonning do'sti, chaqmoq uning ukasi sifatida undalma bo'lib kelyapti va shovqin solishga undalmoqda. Sukunat ham begona emas lirik qahramonga go'yoki singil. "Hokku" o'qilganda sukunat emas, bo'ronli kun kishi ko'z o'ngida gavdalanadi. Rauf Parfi yaratgan obrazlar bo'ron, chaqmoq, sukunat uning yaqinlari, mustabit tuzumga qarshi chiqqan olmayotgan millati. "Nechun jimsan" – deya berillgan ritorik so'roq ham aynan ularga qarata xitob qilingan.

Tabiat go'zalligini tasvirlashda lirik qahramon "kecha"dan ilhom oladi, kecha shoir yashab turgan mustabit tuzum davri edi, Rauf Parfi she'riyati jadidlar ijodining mantiqiy, zamonaviy ko'rinishdagi davomi edi. Xususan Cho'lpon ijodida birgina "Go'zal" she'ridagi kecha, yulduz, oy, shamol kabi obrazlar tizimini Rauf Parfining bir necha uchliklari semantik markazida ko'rishimiz mumkin.

Umuman olganda, hokkularda mavsumni yoki insonning ruhiy holatini anglatuvchi maxsus kalit so'zlar qo'llanilgan. Rauf Parfi uchliklarida esa butun bir davrni anglatuvchi "kalit so'zlar" – obrazlar mavjud, bu uning uchliklarning ijtimoiy mohiyatini ortiradi, badiiy-falsafiy mazmun kasb etishiga turtki beradi.

1. Tovushlarga ko'milib qoldim, = 9

Zalvor qorli tovushlarga. =8

Junjiktirar oynning nolasi. =9[7]

2. Xiralashib borar kunduzning rangi, =11

Oy ham kular mendan bexayo, bexis – =11

Kunduzning rangini so'rib olgan u. =11[7]

3. Ichimdan dunyolar kechdi, = 8

Ichimda titraydi zaminlar. = 9

Oylar kuydi Porladi Quyosh. = 9[7]

Ushbu uchliklarda "oy" obrazining tadrijini ko'rishimiz mumkin. Dastlab nola qilayotgan oy, so'ng kunduzning rangini so'rib olgan oy, nihoyat kuygan oy va porlagan quyosh. Shubxasiz bu chizgilar shoir yashab turgan ijtimoiy muhit bilan va lirik qahramonning ruhiy holatida hamohanglik kasb etadi.

Qor hidi dimoqqa urildi... = 9

Uxlaydi shamolning qo'ynida = 9

Barglarini to'kmagan rayxon. = 9[7]

Hokku ijodkorlari tabiatni oddiy inson ko'zi ilg'ab ololmaydigan go'zaligini anglab uchlik yaratganlar. Yuqoridagi uchlikda ham Rauf Parfi qish faslini tarifiga chog'langandek, qor hidiga tarif bilan boshlaydi, ammo shamolning qo'ynida uxlayotgan rayxonning ifori uchlikning semantik markazida turadi. Rayxon ertangi kunga bo'gan umid, uning barglar insonning chidam va bardoshining timsoli, ijodkor bu uchlikda ham shamol obraziga to'xtalib o'tadi. Qish fasli ifoda etilgan uchlikda uch obraz (ramz) qor, shamol hamda rayxon timsollari orqali go'zal san'at asari yaratilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, uchlik shakllari adabiyotimizda mavjud edi biroq undagi ifoda shakli o'zgardi, unga tabiatni suratlantirish vazifasi yuklandi, lirik qahramon ruhiy holatini yil fasillari bilan bog'lash vazifasini oldi, adabiy-falsafiy qarashlar singdirildi. Uch qatordan iborat ushbu she'riy shakllarning semantik, ma'no sig'imi kattalashdi, Rauf Parfi tabiri bilan aytganda "e'tiborsiz o'qilgan uchlik o'zining asl ma'nosidan mahrumdir". O'zbek she'riyati jahon poeziyasidagi shakllar orqali ham boyib bormoqda. Shoir hokkularni o'zbek poeziyasiga o'z individual ijodidan kelib chiqqan holda novatorlik bilan olib kirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish: Istiqlof-moliya. – Toshkent, 2007. – 300 – b.
2. Adabiyot nazariyasi. Ikki tom. – Toshkent: Fan, 1987. T.1. – 416 b; 1979 – T.2. – 445 b.
3. Qur'onov D., Raxmonov B. G'arb adabiy-tanqidi va tafakkuri tarixi ocherklari. – Toshkent: Sharq, 2004. – 275. – b.
4. D. Tojiboyeva XX asrning so'nggi choragi o'zbek she'riyatda poetik uslubmasalasi – Toshkent: Mumtoz so'z 2019. – b. 130.

5. Boboyev. T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – B. 323.
6. R. Parfi. Sakina. – Toshkent: Muharrir , 2013. B.
7. R.Parfi. Saylanma. – Toshkent: : Muharrir , 2022. B.
8. R. Parfi. Turkiston ruhi. – Toshkent: Sharq, 2013. – B. 319.

UDC 81

SEMANTIC AND LINGUOCULTURAL FEATURES OF SOME ENGLISH AND UZBEK PROVERBS ABOUT FRIENDSHIP

M.N.Umaraliyeva, teacher, Uzbekistan state University of World languages, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida do'stlik haqidagi ayrim maqollarning semantik va lingvomadaniy xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Tarjimaning muhim ixtirochilik usullarini aniqlash va ularning ingliz va o'zbek tillaridagi xususiyatlarini solishtirish maqsadida ona tilidagi ayrim maqollarga boshqa tilga tarjima qilish uchun ekvivalentlar berilgan. Ushbu maqolaning xulosalari va misollari ingliz va o'zbek maqollarining ta'riflarida do'stlikning ba'zi o'zgarishlarini ko'rishga va ularning til va madaniy xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *til madaniyati, maqol, o'ziga xoslik, maxsus, mentalitet, madaniyat, an'ana.*

Аннотация. *Данная статья посвящена изучению семантических и лингвокультурных особенностей некоторых пословиц о дружбе в английском и узбекском языках. Некоторым пословицам на родном языке даны эквиваленты для перевода на другой язык с целью выявления важных изобретательских способов перевода и сопоставления их особенностей в английском и узбекском языках. Выводы и примеры данной статьи помогут увидеть некоторые вариации дружбы в определениях английских и узбекских пословиц и выявить их лингвокультурные особенности.*

Ключевые слова: *лингвокультурологическая, пословица, особенность, специфический, менталитет, культура, традиция.*

Abstract. *This article is dedicated to the study of semantic and linguocultural features of some proverbs about friendship in English and Uzbek. Some proverbs in a native language are given equivalents for translating them in the other language in order to find out some important inventive ways of translation and to contrast their peculiarities in English and Uzbek languages. The findings and examples of this article will help to discern some variations regarding friendship in the definitions of the English and Uzbek proverbs and to identify linguocultural peculiarities of these.*

Key words: *linguacultural, proverb, peculiarity, specific, mentality, culture, tradition.*

Introduction. Proverbs are significant in any case, since they offer wise advice. They show folk wisdom, they offer advice that it is more of a spiritual message from the wise. Proverbs show a national symbol, a set of principles, a public morality, a connection to the world, to humans, to other nations. Dobrovolskij and Piirainen (2005) acknowledge that the main feature of proverbs is the essence of a universal quantifier. Proverbs have a generalizing function because they express "a universal truth". Notable linguist W. Mieder gives a definition to a proverb in his book: "A proverb is a short, generally known sentence of the folk which contains wisdom, truth, morals, and traditional views in a metaphorical, fixed and memorable form and which is handed down from generation to generation" [1, p. 27]. The purpose of this article is to analyze proverbs and compare the image of friendship in English and Uzbek proverbs and to draw conclusions on cultural differences in English and Uzbek language proverbs about friendship. The theory is that 'friendship' and 'friend' have different features in English and Uzbek languages and it provides an insight into a nation's culture and customs.

Method. In order to examine the principles and perspective of the British and Uzbek people on friendship, we use comparative method and make a list of proverbs about friendship from the dictionary was made based on their context and semantic content. The following five semantic categories demonstrate various sides of life and picture of friendship.

1.Sharing everything with a friend

1. Friends all things in common, among.

2. Friend asks, when a there is no tomorrow.

2.False friends / risks connected to friendship

3. Friend to everybody is a friend to nobody.

4. Friends are thieves of time.

3.Wise advice

5. Friends both in heaven and in hell, it is good to have some.

6. Friend agree best at distance.

7. Friendship cannot be without equality, perfect.

8. Friendship cannot stand always on one side.

4.Connection of souls

9. Friends in general, many one in special.

10. Friends may meet, but mountains never greet.

11. Friend is another self.

5. Money and friendship

12. Friend in court is better than (worth) a penny purse.

13. Friend in the market is better than money in the chest.

Proverbs is graded according to the semantic criteria. Proverbs about friendship in Uzbek can also be classified into specific groups based on semaseological criteria.

1. Sharing everything with a friend

1. Do'stsiz boshim tuzsiz oshim.

2. Yaxshi ko'rgan do'stingga.

Yaxshi ko'rgan molingni ber.

2. False friends and risks connected to friendship

3. Dushmanning donidan do'stning somoniyaxshi .

4. Yaxshi do'st bilan yetarsan murodga yomon do'st bilan qolarsan uyatga.

5. Asli dushman el bo'lmas,

Etakni kessang, yeng bo'lmas.

3. Wise advice

6. Do'st boshga kulfat tushganda bilinadi.

7. Do'st achitib gapiradi dushman kuldirib.

8. Aybsiz do'st izlagan do'stsiz qolar.

4. Connection of souls

9.Qonga qon, jonga jon.

10.Do'st hisobi – dilda.

11.Jonga kuygan jonday do'st,

Jonga kuymas qanday do'st.

12.Quyosh havoni isitar, do'st – qalbni.

5.Money and friendship.

13.Boylik boylik emas, birlik boylik.

14.Do'stlik – barcha boylikdan afzal.

15.Hisobli do'st ayrilmas.

The comparative method shows that by analyzing the proverbs about friendship given in the dictionary, we can find out to what extent the Uzbek and English peoples use these proverbs.

Discussion. All English and Uzbek proverbs on friendship are subject to the same textual classification criteria, the effects of which make it possible to examine the mindset of English and Uzbek people, to discover similarities and discrepancies between these two cultures.

Further semantic classification requirements than English proverbs provide for Uzbek proverbs about friendship.

The classification of the proverbs and the diagram built on their basis allows for a detailed analysis of the components of friendship, identifying the dominant category and drawing conclusions on the most relevant cultural values and stable representations of two separate nations on the meaning of friendship, the importance of contact and the position of friendly relationship.

Conclusion. The study conducted and the semantic analysis of proverbs allow conclusions to be drawn that the features of a friend and friendship as described in the proverbs distinguish in these two cultures but also coincide in some points. Both cultures assume everybody wants to have a close friend with or a soulmate. English and Uzbek proverbs related to the notion of "friendship" convey a nation's mentality, culture, and traditions, and take an important place in that nation's language. Proverbs about friends are different in both languages, besides being able to find similar or antonymous proverbs among them. However their reciprocal and antonymic relationships are not regarded to be complete, because they are chosen according to context, as a consequence their meanings may also be slightly modified.

REFERENCES:

1. Валерина В.Г. Лексическая семантика и внутренняя форма языковых единиц. // Причины и методы семантических исследований: [Сб.статей] – М., 1976.
2. Ikromov T.T., Ibrohimxo'jayev I. Metaforik maqollardagi obrazlilikning lingvomadaniy xususiyatlari (ingliz va o'zbek tillari materikasida) // Filologiya va madaniyatlararo kommunikatsiya : dolzarb masalalar va iqtiboslar. Toshkent, 2018, betlar: 211-216.
3. Krikman A. Proverb semantics: Studies in structure, logic, and metaphor. University of Vermont, 2009.
4. O'zbek xalq maqollari. Toshkent, "Fan" nashriyoti, 1984.
5. Джусупов М, Таджибаева Д. Изучение антропоцентрической пословицы как фактор формирования активного билингва // Проблемы и перспективы воспитания языковой культуры формирования личности молодого журналиста и филолога евразийского пространство. Труды международной научно-практической конференции. IV Молодёжный информационный форум «Кольцо Евразии» 17-20 мая 2006г. М: Изд-во РУДН.
6. Икрамов Г. The national specific features of the imagery of the metaphorical proverbs in the English and Uzbek languages // Гармонично развитое поколение – условие стабильного развития Республики Узбекистан. Сборник научно-методических статей, №23. Ташкент, 2016.
7. Юсупов У.К. Теоретические основы сопоставительной лингвистики. Ташкент, Изд-во «Фан» 2007.

UDC 808.5

GREAT INFLUENCE OF ALISHER NAVOI'S POEMS ON THE WORLD SCIENCE

D.Usmonova, teacher, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolaning maqsadi Alisher Navoiy adabiy asarlarining ahamiyatini ko'rsatishdir. Ushbu maqolada dunyoga mashhur allomalarning Navoiy haqidagi fikrlari, asarlarining o'zbek tiliga tutgan o'rni va o'zbek va ingliz tillaridagi aforizmlarining ayrim namunalari haqida umumiy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: hissa, etnonimlar, adabiyot tarixi, insoniyat, meros, ma'naviyat, taqqoslash, aforizmlar, metodlar, tilshunoslik.

Аннотация. Цель данной статьи - показать важность литературных произведений Алишера Навои. В этой статье будет представлена общая информация о мнениях всемирно известных ученых о Навои, роли его произведений для узбекского языка и некоторые примеры его афоризмов на узбекском и английском языках.

Ключевые слова: вклад, этнонимы, история литературы, человечество, наследие, духовность, сравнение, афоризмы, методы, лингвистика.

Abstract. The purpose of this article is to show the importance of the literary works of Alisher Navoi. This article will present overall information about the opinions of world's famous scholars about Navoi, the role of his works to Uzbek language and some examples of his aphorisms in Uzbek and English languages.

Keywords: contribution, ethnonyms, literary history, humanity, heritage, spirituality, comparison, aphorisms, methods, linguistics.

Alisher Navoi's works which made invaluable contribution to the world civilization have been studying by lots of scientists for many centuries. Especially after the independence of Uzbekistan the objective study of Navoi's poems are increased. He is one of the most beloved poet among Central Asian Turkic nation. He is generally regarded as the greatest representative of Chagatai language

literature. His mastery of the Chagatai language was so significant that this language became known as “the language of Navoi”.

Although according to some Central Asian ethnonyms Navoi is anachronistic person that is not in its correct historical or chronological time, but in Soviet and Uzbek sources he is regarded as an ethnic Uzbek. A professor of Persian and Islamic Studies Maria Subtelny has proposed that Alisher Navoi was a descendant of Bakthehshi scribes, which has led some other sources to consider Navoi as a descendant of Uyghurs. [Subtelny, 1993; Subtelny, 2013]

However, other scholars such as Kazuyuki Kubo disagree with this view. The authors of Soviet and Uzbek sources think about that Navoi significantly contributed to the development of the Uzbek language and consider him to as the founder of the Uzbek literary language. In the early 20th century, Soviet linguistic policy renamed the name of Chagatai language to “Old Uzbek”. According to Edward A. Allworth, this language has badly distorted the literary history of the region and the Uzbek language was used to give the authors such as Alisher Navoi an Uzbek identity.[Robert McHenry, 1993.-Inc p.563]

Navoi is appreciated not only by the Uzbek or Turkic people but he is a pride of entire humanity and honored by the whole world. We do not have enough information about the scholars, researches and publications in abroad about Navoi’s works. If we find and study them, introduce them to our nation we will be able to make a great contribution to the development of pride and national dignity among the young generation. Navoi’s works and personality is such a wide field of research that there are a lot of scientists who want to study them. Each country in every period should gather and study the achievement of people who studied the works by A. Navoi. And this will be a path to the future development and will serve as a theoretical methodological base.

Comparative typological researches play an important role in modern linguistics, because these researches explain us the general and special peculiarities of linguistic phenomena. Besides that they introduce linguistic categories and the rules of their use in speech and so they make a great contribution to the development of the Linguistics [Greenberg, 1963, pp.58-90].

When the text is translated from one language into another language, the translator of that text tries to use an appropriate word in order to provide the inner meanings and content to the reader. We have chosen the use of Alisher Navoi’s aphorisms in two different language systems: the Uzbek and the English languages. For instance, the translation of Alisher Navoi’s aphorisms into English and German by a talented translator Yuldosh Parda in 2000 is also one of the new research in this field. According to Alisher Navoi Allah created the humanity as the greatest creature on Earth, as his secret keeper and peer and humanity must keep it in his mind. Limitless power and merits are hidden in the body and mind of humanity. So Alisher Navoi in his aphorism tries to persuade people to be aware of everything, to realize them and to behave appropriately. As a result of such humanism he tells the people the following words in his book “Lison ut -tair” (The Language of Birds): *Ўз вужудига тафаккур айлагил,*

Ҳар не истарсен, ўзунгдин истагил.

Most important sources for Alisher Navoi while creation of aphorisms were Koran and Hadis. The religious poems of Navoi which were adopted firstly are called “Arbain” and “Munajat”. “Nasoyim ul-muhabbat” also includes information about 750 sheikhs of mysticism. In one hadith there is said: “If you like something share it with others as well!” [Ахлоқ одобга доир хадис намуналари, 1990, 16-18 бб]. In the novel of “Saddi Iskandari” by Alisher Navoi this sentence is expressed by Iskandar like following: “Халойиққа кўрма, қилиб бенаво,

Ўзунга раво кўрмагани раво”.

[Alisher Navoi. Hamsa, p 839]

Nowadays we have all opportunities within comparative study of the poet’s works in chronological-historical points of view. We have to touch upon many matters during the process of both practical and theoretical investigation of the aphorism of Alisher Navoi. We should pay much attention to the issues of creative methods among the theoretical matters of literature and translation, because the matter of what to write and how to write has always been an important issues for linguists.

Having studied this work closely and in detail besides the above mentioned information, the followings can also be pointed out on this issue:

✓ The better we know the sources of Alisher Navoi's works, the more we develop our methods of study and investigation of them, our evaluation to our great ancestor will be so appropriate and objective.

✓ One of the main peculiarities of good understanding of Alisher Navoi's practical activities is to be aware of lexical and grammatical norms of the poet's poetry and prose. So, we have to learn the ways of study and understanding it and we must carry out very detailed investigations in this sphere.

✓ We think that now we have to establish Alisher Navoi's role in the world literature and we must make sure that the translations of his works will be introduced in the Werstern European and other countries of the world. Alisher Navoi's works must be put forward during the discussions of translation of the national book into Western languages.

If we establish Alisher Navoi's aphorisms to our educational institutions they will help to develop our literary heritage and to improve the national ideaology. These aphorisms are very important for the behavior, spirituality and culture of our young generation. The scientific investigations which are carried out on the basis of the comparative method between two or more related or unrelated languages have high quality. Beside that this method is always topical to study and resolve many matters in the sphere of linguistics. A number of creative results have been achieved during the analysis of Alisher Navoi's aphorisms by this method.

REFERENCES:

1. Ali Shir Navoi. Muhakamat ul-lughatain tr. & ed. Robert Devereaux (Leiden: Brill) 1966.
2. Axloq odobga doir xadis namunalari. Toshkent, 1990. – 16-18 pp.
3. Greenberg J.H. Some Universals of Grammar with Particular reference to the order of meaningful elements //Universals of language. Cambridge MA: MIT Press, 1963. pp.58-90.
4. Robert McHenry. Navoi Mir Alisher. - Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993. p. 563.
5. Subtelny M.E. Alisher Navoiy. New York: Encyclopedia of Islam. Edited by G.Krämer, D. Matringe, J.Nawas, E. Rowson, Brill Online, 2013.
6. Subtelny M.E. Mir Alisher Navoi. - New York: The Encyclopedia of Islam VII. Edited by Bosworth C. E; Van Donzel E; Heinrichs W. P; Ch. Pellat, 1993.

UO'K 801.82

O'ZBEK TILIDA TERMIN YASOVCHI AFFIKSLARNING O'RNI VA VAZIFASI

A.Usmanov, dots., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek tilida termin yasalishi bilan bog'liq bir qator masalalar hamda o'zbek tili terminologiyasida faol, mahsuldor affikslar, unumsiz affikslarning unumli affiksga aylanishi, bularning sababini, shunday affikslarning o'zbek tilida termin yasash imkoniyati darajasini belgilash haqida ma'lumot berilgan.*

Kalit so'zlar: *affiks, lug'at, adabiy til, leksika, termin, atama, so'z.*

Аннотация. *В данной статье рассмотрен ряд вопросов, связанных с образованием терминов в узбекском языке, а также сведения об активных, продуктивных аффиксах в терминологии узбекского языка, трансформации непродуктивных аффиксов в продуктивные, причина этого, и определение уровня возможности таких аффиксов образовывать термин в узбекском языке с учетом*

Ключевые слова: *аффикс, словарь, литературный язык, лексика, термин, термин, слово.*

Abstract. *This article examines a number of issues related to the formation of terms in the Uzbek language, as well as information about active, productive affixes in the terminology of the Uzbek language, the transformation of unproductive affixes into productive ones, the reason for this, and determining the level of possibility of such affixes to form a term in the Uzbek language, taking into account*

Key words: *affix, dictionary, literary language, vocabulary, term, term, word.*

O'zbek tili so'z, atamasi yasash imkoniyatlariga boy tillardan biridir. "O'zbekcha-ruscha lug'at"ga ilova qilingan ishdan ma'lum bo'lishicha, o'zbek tilida 402 ta so'z yasovchi elementlar mavjud ekan. To'g'ri, bularning ayrimlari 3-4 ta so'z tarkibidagina saqlanib qolgan. Boshqalari esa ijtimoiy-siyosiy hayotdagi, fan-texnika, madaniyatda erishilgan yangidan-yangi yutuqlar ta'sirida nihoyat darajada faollashib, mahsuldorligi o'n chandon oshib ketdi. Bu jarayonda o'zbek tili leksikasi bilan rus tili leksikasi o'rtasida boshlangan aloqa ham o'zining ijobiy ijobiy ahamiyatga ega. Chunki ayrim so'z yasovchi elementlar, jumladan, so'z yasovchi affikslar –chi, -gich, -ma affikslarining so'z yasash vazifa doirasi nihoyatda kengaydi. Ular rus tilidagi so'z (atamalar)ni o'zlashtirishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Bular yordamchi ruscha-baynalmilal atamalarni kalakalash yo'li bilan yangi atamalar hosil qilish barqaror tus oldi.

Hozirgi o'zbek adabiy tilining tarkib topish uzoq o'tmish bilan bog'liqdir. Ma'lum sabablar tufayli uning leksikasida, terminologiyasida ko'plab o'zgarishlar ro'y berib turadi. SHuning uchun ham so'z va termin yasovchi elementlar goh ko'payib, goh kamayib turadi. Bunday hodisaning ro'y berishida lisoniy omil bilan bir qatorda nolisoniy omillar ham o'z o'rniga ega.

Shu narsa e'tiborga loyiq, turli tipdagi atamalarni yasovchi affikslar (avallari so'z yasagan, lekin hozirda so'z yasamaydigan va hozirda so'z yasayotgan affikslar) miqdori ancha ko'p bo'lsa ham, lekin har bir tipdagi so'z, atama yasovchilardan bir-ikkitasigina hozirgi vaqtda faol, mahsuldor affikslar aylangan. Qolganlari esa yo sanoqli miqdorda yangi termin yasaydi, yoki (atama) yasash vazifasini butunlay to'xtatgan.

Narsa, asbob-qurol bildiruvchi termin yasashida –gich va –ma affikslari mahsuldor, faol affikslarga aylangan bo'lib, shu tipdagi ot yasovchi boshqa affikslar o'z vazifasini butunlay yoki deyarli to'xtatgan.

Hozirgi o'zbek adabiy tilida –gich affiksini so'z (termin) yasovchi sifatida tahlil etishda avvalo quyidagi ikki hodisa haqida to'xtab o'tish kerak: 1) –gich affiksi ot yasovchi vazifasida qo'llanishi; 2) –gich affiksining sifat yasash va bu sifatning birikma terminlar tarkibida aniqlovchi bo'lib kelishi masalasi.

–gich affiksi hozirgi zamonda o'zbek tilida narsa, asbobqurol bildiruvchi, ya'ni ot (atama) yasovchi sermahsul, nihoyatda faol affiksga aylangan. Uni sifat uchun qo'llashga yetarli asos ham, bunday qilishga ehtiyoj ham yo'q.

–gich affiksi yordamida so'z (sodda so'z) va birikma terminlar hosil qilinmoqda: o'chirgich, qisqich, purkagich, tebrangich, kofe maydalagich, optimal almashtirgich, shudgor tekislagich, universal yuklagich va boshqalar.

Asbob-qurol ma'noli birikma atamalar fe'ldan yasalgan ot (terim, o'rim kabi) harakat nomi yoki sifatdash formasi mashina, asbob, mexanizm kabi so'zlardan biri bilan ifodalanadi: termin mashinasi, ko'rish apparati, boshqaruvchi mashina kabilar. Bunday atamalar harakat tushunchasi fe'ldan yasalgan ot, harakat nomi yoki sifatdash formasi bilan, asbob-qurol tushunchasi, ya'ni –gich affiksiga xos ma'no esa mashina, apparat, mexanizm kabi so'zlar bilan ifodalanadigan bo'ladi.

Rus tilidagi asbob-qurol ma'noli so'zlarni kalakalab o'zlashtirish jarayonida –gich affiksining vazifasi kengaydi, xuddi shu jarayonda u nihoyatda mahsuldor va faol affiksga aylandi. U ruscha bir necha xil modelda yasaluvchi atamalarning, shuningdek asbob-qurol ma'noli atama yasovchi bir necha affikslarning o'zbek tilidagi muqobilini (ekvivalentini) yasashda qo'llanadi. Masalan, davl+ka-ez+gich, rez+ets – kes+kich, ugle+voz – ko'mir tashigich, semyaprovod-sigito'tkazgich, vysotomer-balandlik o'lchagich, suchkorez-butoq keskich, gazometrgaz o'lchagich, otoskop-quloq tekshirgich va boshqalar.

O'zbek tili dalillaridan ma'lum bo'ladiki, –gich affiksi tuzish jihatidan quyidagi ko'rinishdagi terminlarda faol qatnashmoqda:

1. Sodda terminlar yasashda: o'chirgich, qisqich, purkagich, sovutgich, tutgich, qoplagich, surgich, tomizgich, qashlagich, qistirgich, yelpigich va b.

2. Qo'shma terminlar yasashda. Masalan: ovozo'chirgich, o'g'ittushirgich, paxtatozalagich, paxtatergich, g'ozapoyayulgich, suvtahsimlagich, suvo'lchagich, tolaajratgich, chigittushirgich, dalatekislagich va b.

3. Birikma terminlar yasashda. Masalan: matematik tebragich, kofe maydalagich, optimal almashtirgich, shudgor tekislagich, suv tintirgich, ko'sak tozalagich, universal yuklagich va b.

-gich affiksi sodda yasama termin hosil qilganda, asbobqurol bajaradigan harakat ob'ekti ifodalanmay, balki asbobqurolning o'ziga ifodalanadi (qo'shma va birikma terminlar tarkibidagi –gich affiksining vazifasi haqida keyinroq yana to'xtaymiz).

Demak, harakat ob'ektini ifodalashga ehtiyoj bo'lmaydi va harakat asbob-qurolning o'zi ifodalaniladigan hollarda –gich (kich, -qich, -g'ich) affiksi bilan yasaluvchi so'zning o'zi qo'llaniladi (-gich affiksi shunday qurolni bildiradigan so'z (termin)ni yasash uchun qo'llanma oladi).

Bu punktda keltirilgan misollardan yana shu narsa ham ma'lum bo'ladiki, -gich affiksi bilan yasaluvchi so'z (termin)da harakat bilan asbob-qurol tushunchasi birlikda ifodalanadi. Bunda harakat tushunchasi –gich affiksi qo'shiladigan fe'lga, asbob-qurol tushunchasi –gich affiksiga xos bo'ladi: o'tkazgich – o'tkazish+asbob (qurol, mexanizm).

Misollarda ma'lum bo'lmoqdagi, harakat tushunchasi qurol bilan birga uning ob'ekti ham aniq ifodalanishi talab etilgan paytda –gich affiksli so'zning o'zidan uning ob'ekti aniq bo'lmaydi maydalashi aniq ifodalanmaydi. Ana shunday hollarda ob'ektni bildiruvchi so'z ham qo'llaniladi: kofe maydalagich, silos presslagich, gayka buragich, beton qorgich, g'ozapoya yulgich va b.

Hozirgi o'zbek tilida –gich affiksi ishtirokida ayrim zoologik atamalar ham yasalishi kuzatildi: orqa suzgich, dum suzgich, qorin suzgich va boshqalar. Lekin bunday atamalar juda kam miqdorda.

Ilgari asosan ovqat nomlari (dimlama, qaynatma, ko'mma, yorma), ayrim kasalliklar nomlari (terlama, qichitma, ich ketma, bug'ma)ni bildiruvchi so'zlar yasash uchun xizmat qilgan –ma ot yasovchi affiksi hozirgi vaqtda o'nlab sohalarga oid atamalar yasashda faol qo'llanmoqda. Masalan, matematikaga oid atamalar: chizma, urinma, ko'paytma, tanlama, tenglama, bo'linma, ayirma; fizikaga oid atamalar: yuqori molekulyar birikma, to'lqintenglama, gelioenergetika qurilma; dorishunoslikka oid atamalar: surkama, yalama, sepma, bo'g'ma, toshma, qaynatma; ximiyaga oid atamalar: eritma, aralashma, qotishma, suyuqlanma, cho'kma va boshqalar. Bu affiksning faollashuvi, sermahsul affiksiga aylanishda ham, ruscha-baynalmilal atamalarni o'zlashtirish jarayoni katta o'rin tutadi, ya'ni rus tilidagi atama yasovchi ko'pgina affikslarning vazifasini o'zbek tilida mana shu –ma affiksi bajaradi. Masalan, nakople+nie-jamg'ar+ma, vyips+ka-ko'chir+ma, maxr+ovy- tsvetok qatla+ma gul, samazoch+niy-surka+ma, ukaza+nie-ko'rsat+ma va boshqalar.

–ma affiksi yordamida asbob-qurol bildiruvchi atamalar yasalishi hollari uchraydi. Lekin bunday atamalarni -gich affiksi ham yasaydi. Bunday hollarda –gich affiksi o'rnida –ma affiksi qo'llashga ehtiyoj sezilmaydi. SHuning uchun ham asbobqurol bildiruvchi atamaning yasalishda ma'noni aniq ifodalaydigan –gich affiksining o'zidan foydalanish ma'qul.

O'zbek tilida shaxs oti yasovchi affikslar ham anchagina. Lekin ulardan ayrimlari hozir yangi so'z (shaxs oti) yasash uchun umuman qo'llanmaydi, ayrimlari kam miqdorda so'z yasaydi, ya'ni ular sermahsul affiks hisoblanmay. Ilgaridan sermahsul affiks bo'lgan –chi affiksining mahsuldorlik, faollik darajasi esa o'zbek tilining sho'ro davridagi taraqqiyoti jarayonida yana ham oshdi. Bu hodisa ham shu davr davomida ruscha shaxs otlarini kal'kalab o'zlashtirish bilan bevosita bog'liq. Rus tilida turli xil usulda o'zlashtirish bilan bevosita bog'liq. Rus tilida turli xil usulda yasalgan shaxs otlarini, shuningdek, affiks yordamida yasaluvchi juda ko'p tipdagi shaxs otlarini kal'kalab o'zlashtirishda asosiy vosita bo'lib –chi affiksi xizmat qiladi. Masalan, desant+nik-desant+chi, soiska+tel'stadqiqot+chi, retsen+ent-taqriz+chi; -var (ruscha varit'tayyorlamoq, pishirmoq so'zining qisqartirmasi): syrovarpishloqchi, pivovar-pivochi; -vod (ruscha vodit'-boshqarmoq so'zining qisqartmasi): rudokop-konchi, uglekop-ko'mirchi; boy (ruscha byt'-urmoq so'zining qisqartmasi): kitoboykitchi, zveroboy –ovchi va boshqalar.

–chi affiksi turli sohaga oid birikma atamalarning sifat qismini yasashda ham faol qo'llanadi. Masalan, harbiy atamalar: madadchi aviatsiya, shatakchi kema, o'qchi qo'shilma; texnikaga oid atamalar: mevachi barg, urg'ochi gul, asalchi bez; tilshunoslikka oid atamalarda; yordamchi so'z, ko'makchi fe'l va boshqalar.

O'zbek tilida shaxs oti yasashda –dosh affiksi ham qadimdan qo'llanib keladi. Lekin uning yordamida yasalgan shaxs otlari u qadar ko'p emas edi. Keyingi vaqtlarda esa uning yordamida yangi-yangi shaxs otlari yasaladi: sinfdosh, polkdosh, komandadosh, kursdosh va boshqalar.

Xarakterli hodisasi shuki, -dosh affiksi faqat shaxs oti yasovchi emas, balki turli sohalarga oid boshqa turdagi atamalar yasashda ham faollashadi. Boshqacha aytganda u yangi vazifaga shaxs otlaridan boshqa turdagi otlar (atamalarda) yasash vazifasiga ham ega bo'ladi: sifatdosh, ravishdosh, o'zakedosh, turdosh(so'zlar), ittifoqdosh(respublikalar) va boshqalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Usmonov A. O'zbek tilida termin yasovchi affikslar T.:106-b, 2023 yil
2. Usmonov, A. (2021). Lug'at boyligini oshirish usullari. *Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalar*, 1(Архив№ 2).
3. Усмонов, А. (2021). Мактабда лексика бўлимини ўқитиш муаммолари. *Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalar*, 1(Архив№ 2).

UDC 811-111

CONFLICTS BETWEEN ANALYTIC AND SYNTHETIC FORMS IN AGGLUTINATIVE LANGUAGES

Yo.M.Usmonov, teacher, Kokand State pedagogical instituti, Kokand

Annotatsiya. Agglyutinativ tillar har biri yagona grammatik yoki semantik ma'noni ifodalovchi affikslarning qo'shilishi orqali so'zlarning shakllanishi bilan tavsiflangan til turidir. Bu affikslar o'zak yoki o'zakga qo'shib, bir nechta komponentli murakkab so'zlarni hosil qiladi.

Kalit so'zlar: Agglutinativ tillar, analitik shakllar, sintetik shakllar, til, morfologik tuzulish.

Аннотация. Агглютинативные языки — это тип языка, характеризующийся образованием слов посредством присоединения аффиксов, каждый из которых представляет собой одно грамматическое или семантическое значение. Эти аффиксы добавляются к корню или основе для образования сложных слов, состоящих из нескольких компонентов.

Ключевые слова: Агглютинативные языки, аналитические формы, синтетические формы, язык, морфологическая структура.

Abstract. Agglutinative languages are a type of language characterized by the formation of words through the addition of affixes, each of which represents a single grammatical or semantic meaning. These affixes are added to the root or stems to form complex words with several components.

Key words: Agglutinative languages, analytical forms, synthetic forms, language, morphological structure.

Kirish. Agglyutinativ tillarning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: Morfologik tuzilish: Agglyutinativ tillar o'ta muntazam va shaffof morfologik tuzilishga ega bo'lib, bunda affikslar ildiz yoki o'zaklarga ketma-ket va qo'shimchali qo'shiladi. Bu so'zlar ichidagi grammatik va semantik ma'lumotlarni aniq ajratishga olib keladi. Affiksatsiya: Affiksatsiya agglyutinativ tillarda so'z yasashning asosiy usuli hisoblanadi. Affikslar o'zak yoki o'zakga qo'shib, turli grammatik kategoriyalarni, masalan, zamon, tomon, mayl, hol, son, shaxsni bildiradi. Fleksiyaning yo'qligi: Birikish orqali bir affiks ichida bir nechta grammatik ma'nolar ifodalanishi mumkin bo'lgan birlashma tillaridan farqli o'laroq, agglyutinativ tillar affikslar va o'ziga xos grammatik yoki semantik vazifalar o'rtasida yakkama-yakka muvofiqlikka ega bo'ladi. Shaffoflik: Agglyutinativ tillarning morfologik tuzilishi ko'pincha shaffof bo'ladi, ya'ni so'zning alohida komponentlarini osongina aniqlash va bo'laklarga bo'lish, har bir affiks orqali berilgan grammatik va semantik ma'lumotlarni farqlash nisbatan oson bo'ladi. Moslashuvchanlik: Agglyutinativ tillar ko'pincha so'z yasashda yuqori darajada moslashuvchanlik va mahsuldorlikni namoyon etadi, bu esa affikslar qo'shish orqali yangi so'z va iboralar yaratish imkonini beradi. Agglyutinativ tillarga turk, yapon, koreys, fin va dunyoning ko'plab mahalliy xalqlari misol bo'la oladi. Bu tillar morfologik tuzilishi va so'z yasash jarayonlarida agglyutinatsiyaning asosiy xususiyatlarini namoyon etadi.

Material va usullar. Til morfologiyasidagi analitik va sintetik shakllar so'zlarning tuzilishi orqali tillarning grammatik munosabatlari va ma'nolarini ifodalashning ikki xil usulini bildiradi. Bu

tushunchalar tillarning fleksiya va derivatsion jarayonlarni qanday boshqarishini tushunishda ayniqsa muhimdir. Analitik tillar: Izolyatsiya qiluvchi tillar deb ham ataladigan analitik tillar soʻz tartibining yuqori darajasi va grammatik munosabatlar va maʼnolarni ifodalash uchun alohida soʻzlar, qoʻshimchalar yoki yordamchi feʼllardan foydalanish bilan ajralib turadi. Analitik tillarda zamon, aspect, mayl, hol kabi grammatik vazifalar koʻpincha soʻzning oʻzagi yoki oʻzagiga qoʻshilgan flektiv affikslar orqali emas, balki alohida soʻz yoki iboralar orqali koʻrsatiladi. Masalan, ingliz tilida kelasi zamon koʻpincha “will” yoki “shall” kabi yordamchi feʼllar yordamida, soʻngra asosiy feʼlning asos shakli (masalan, “I will go”) yordamida ifodalanadi. Xuddi shunday, predloglar joylashishi va vaqtinchalik munosabatlarni koʻrsatish uchun ishlatiladi (masalan, “uyda”, “stolda”). Sintetik tillar: Sintetik tillar esa yuqori darajadagi flektiv morfologiya bilan ajralib turadi, bunda grammatik munosabatlar va maʼnolar soʻz oʻzagi yoki oʻzagiga qoʻshilgan flektiv affikslar yordamida ifodalanadi. Sintetik tillarda bir soʻz murakkab grammatik maʼlumotlar toʻplamini oʻz ichiga oladi, koʻpincha zamon, jihat (aspekt), mayl, shaxs, son, hol va boshqa grammatik kategoriyalarga oid maʼlumotlarni bitta flektiv shakl doirasida oladi. Masalan, lotin tilida “amare” (sevmok) feʼli turli xil grammatik kategoriyalarni, masalan, zamonni koʻrsatishi mumkin. Shuningdek misol tariqasida (“amabat” “he (u, oʻgʻil bola)/she(u, qiz bola)/it (u, jonsiz narsa)” sevgan. Oʻtgan zamon feʼlida ifodalangan”), aspekt (“amaverat” u sevgan edi. Tugallangan oʻtgan zamon), mayl (“amet” “he (u, oʻgʻil bola)/she(u, qiz bola)” sevishi mumkin”), shaxs (“biz sevamiz” uchun “amamus”, son (“ular sevadi” uchun “amant”) va boshqalar. Shuni taʼkidlash kerakki, koʻplab tillar har xil darajada analitik va sintetik xususiyatlarning kombinatsiyasini namoyish etadi. Analitik va sintetik shakllar oʻrtasidagi farq tilshunoslar va til oʻrganuvchilarga tillar grammatik maʼlumotlarni qanday kodlashini va ular soʻz shakllanishi va flektiv jarayonlarni qanday boshqarishini tushunishga yordam beradi.

Natijalar va muhokama. Analitik va sintetik shakllarni agglyutinativ tillar kontekstida oʻrganish muhim ahamiyatga ega, chunki bu tillarning morfologik tuzilishi orqali grammatik munosabatlar va maʼnolarni ifodalashning oʻziga xos usullarini tushunishga yordam beradi. Agglyutinativ tillar: Agglyutinativ tillar aglyutinativ morfologiya qoʻllanishi bilan ajralib turadi, bunda soʻzlar oʻzak yoki oʻzakga affiks qoʻshish orqali hosil boʻladi, har bir affiks maʼlum grammatik vazifa yoki maʼnoni ifodalaydi. Bu affikslar odatda chiziqli, ketma-ket qoʻshiladi, natijada soʻz tuzilishi juda shaffof va modulli boʻladi. Agglyutinativ tillarda analitik va sintetik shakllarni oʻrganishning ahamiyati:

a. Morfologik murakkablikni tushunish:

Analitik va sintetik shakllarni agglyutinativ tillar kontekstida oʻrganish orqali biz bu tillarning morfologik murakkabligi haqida tushunchaga ega boʻlishimiz mumkin. Agglyutinativ tillar koʻpincha sintetik xususiyatga ega boʻlib, bir soʻz shakli ichida bir nechta grammatik kategoriyalarni ifodalash imkonini beruvchi murakkab flektiv tizimlarga ega. Biroq, ular muayyan grammatik maʼnolarni etkazish uchun alohida soʻzlar yoki zarrachalardan foydalanish kabi analitik elementlardan ham foydalanishlari mumkin.

b. Qiyosiy tahlil:

Agglyutinativ tillardagi analitik va sintetik shakllarni oʻrganish boshqa til turlari bilan qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu qiyosiy yondashuv tilshunoslar va til tadqiqotchilariga tillarning grammatik maʼlumotlarni qanday kodlashi va soʻz yaratish jarayonlarini qanday boshqarishidagi tipologik oʻzgarishlarni tushunishga yordam beradi. Shuningdek, agglyutinativ tillarning morfologik tuzilishi va soʻz yasalihi jihatidan birikuvchi yoki yakkalanib turuvchi tillardan farqlanish yoʻllarini ham yoritib beradi.

c. Til tipologiyasi va universal grammatika:

Agglyutinativ tillardagi analitik va sintetik shakllarni oʻrganish til tipologiyasi va universal grammatika haqidagi tushunchamizga yordam beradi. U har xil til tiplarining morfologik tuzilmalari asosidagi umumiy qonuniyatlar va tamoyillarni aniqlash imkonini beradi hamda til universalligi va til xilma-xilligi nazariyalari uchun qimmatli maʼlumotlar beradi.

Agglyutinativ tillardagi analitik va sintetik shakllar oʻrtasidagi ziddiyatlar grammatik munosabatlar va maʼnolarni ifodalashning turli strategiyalarining birgalikda mavjudligi tufayli yuzaga kelishi mumkin. Ushbu qarama-qarshiliklar bir necha yoʻllar bilan namoyon boʻlishi mumkin.

Morfologik noaniqlik: Agglyutinatív tillar ko'pincha bir so'z ichida bir nechta grammatik kategoriyalarni ifodalash uchun sintetik shakllardan foydalanadi. Biroq, analitik elementlar kiritilganda, noaniqlik yuzaga kelishi mumkin. Masalan, tilda odatda zamon, aspekt va maylni bildirish uchun qo'shimchalar qo'llanilsa, shu bilan birga bu kategoriyalarni ifodalash uchun alohida yordamchi fe'llardan foydalanishga ruxsat berilsa, berilgan kontekstda qaysi shakl ustuvorligini aniqlashda konfliktlar kelib chiqishi mumkin.

Morfofonologik ziddiyatlar: Agglyutinatív tilga analitik elementlarning kiritilishi morfofonologik qoliplarda ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Masalan, tilda grammatik vazifalarni belgilashda birinchi navbatda agglyutinatív qo'shimchalar qo'llanilsa, alohida bo'laklar yoki yordamchi fe'llar kabi analitik elementlarning qo'shilishi tilning tipik so'z tarkibiga xos bo'lgan fonologik va morfologik uyg'unlikni buzishi mumkin.

Sintaktik noaniqlik: Analitik va sintetik shakllarning birga yashashi ham sintaktik ziddiyatlar olib kelishi mumkin. Agglyutinatív tillarda so'z tartibi va morfologik belgilar ko'pincha grammatik munosabatlarni ko'rsatishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Analitik elementlar kiritilganda gapning sintaktik tuzilishini aniqlashda konfliktlar yuzaga kelishi mumkin, bu esa turli elementlar orasidagi munosabatlarni izohlashda potentsial ziddiyatlar olib keladi.

Tilni o'zgartirish va uning aloqasi: Agglyutinatív tillardagi analitik va sintetik shakllar o'rtasidagi ziddiyatlarga til o'zgarishi va uning aloqalariga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Misol uchun, ko'proq analitik tuzilmalarni qo'llaydigan tillar bilan aloqaning kuchayishi analitik elementlarning agglyutinatív tilga olinishiga olib kelishi mumkin, bu an'anaviy sintetik tizim va yangi kiritilgan analitik xususiyatlar o'rtasida ziddiyatga olib kelishi mumkin. Agglyutinatív tillardagi analitik va sintetik shakllar o'rtasidagi ziddiyatlarni hal qilish ko'pincha tilning ichki jarayonlarini o'z ichiga oladi, masalan, analogik sathlash, morfologik shakllarni qayta tahlil qilish yoki turli shakllarning birga moslashish uchun yangi morfologik strategiyalarni ishlab chiqish. Bundan tashqari, til aloqasi va sotsiolingvistik omillar vaqt o'tishi bilan ushbu ziddiyatlarning qanday hal qilinishini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Agglyutinatív tillarda analitik elementlarning kiritilishi haqiqatan ham morfologik ziddiyatlar olib kelishi mumkin. Til an'anaviy ravishda bir so'z ichida bir nechta grammatik kategoriyalarni ifodalash uchun sintetik shakllardan foydalansa, alohida yordamchi fe'llar yoki boshqa analitik konstruktsiyalarning qo'shilishi mo'ljallangan ma'noda ziddiyatni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, o'ziga xos qo'shimchasi ham o'tgan zamonni, ham tugallangan zamon bildiradigan tilda o'tgan zamonni alohida ifodalash uchun yordamchi fe'lning kiritilishi ziddiyatlar olib kelishi mumkin. Agar gapda qo'shimchali sintetik shakl ham, ko'makchi fe'l bilan ham analitik shakl bo'lsa, ko'zda tutilgan grammatik ma'noni yetkazishda qaysi biri birinchi o'rinda turishi darhol aniqlanmasligi mumkin. Bunday ziddiyatni hal qilish ko'pincha kontekst, so'z tartibi va pragmatik omillarni o'z ichiga oladi. Ma'ruzachilar va tinglovchilar jumlaning umumiy tuzilishiga, sintetik va analitik shakllar orqali yetkazilgan o'ziga xos ma'nolarga va ularning kengroq lingvistik va ijtimoiy-madaniy kontekstga asoslangan taxminlariga tayanishi mumkin. Morfologik ziddiyatlilik potentsiali agglyutinatív tillardagi sintetik va analitik elementlarning murakkab o'zaro ta'sirini va bu shakllarning o'zaro ta'siri va haqiqiy tilda qanday talqin qilinishini diqqat bilan ko'rib chiqish zarurligini ta'kidlaydi.

Xulosa. Shubhasiz, agglyutinatív tilga analitik elementlarning kiritilishi haqiqatan ham morfofonologik zidlanishlarga olib kelishi mumkin. Agglyutinatív tillarda fonologik va morfologik uyg'unlik ko'pincha belgilovchi xususiyat bo'lib, qo'shimchalar va boshqa affikslar fonologik assimilyatsiya va o'zgartirishning izchil qoliplariga ergashadi. Alohida bo'laklar yoki yordamchi fe'llar kabi analitik elementlar kiritilganda ular agglyutinatív affikslar kabi bir xil fonologik qoliplarga amal qilmasligi mumkin. Bu o'rnatilgan fonologik uyg'unlikni buzishi va so'z tarkibida zidlanishlarga olib kelishi mumkin. Masalan, tilning agglyutinatív qo'shimchalarida unli tovushlar uyg'unligining aniq shakllangan namunasi bo'lsa, turli unli sifatlarga ega yordamchi fe'llarning kiritilishi tilning fonologik tizimida disgarmoniya hosil qilishi mumkin. Xuddi shunday, agar agglyutinatív qo'shimchalar o'ziga xos undosh mutatsiyalar yoki assimilyatsiyalarni namoyon qilsa, bu tamoyillarga amal qilmaydigan analitik elementlarning qo'shilishi fonologik to'qnashuvlarga olib

kelishi mumkin. Ushbu morfofonologik zidlanishlar tilning umumiy fonologik tizimidagi o'zgarishlarga olib keladi, chunki ma'ruzachilar yangi analitik elementlarga moslashish uchun o'zlarining talaffuzi va so'z tuzilishini moslashtirishlari kerak bo'ladi. Bundan tashqari, bu ziddiyatlar morfofonologik tamoyillarni yarashtirish uchun tilda yangi fonologik qoidalar yoki jarayonlarning rivojlanishiga olib keladi. Umuman olganda, agglyutinatativ tilga analitik elementlarning kiritilishi uning fonologik va morfologik tizimlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, bu esa so'zlovchilar tomonidan moslashish va sozlashni talab qiladigan ziddiyatlarga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduazizov. A.A. "English phonetics" (theoretical course) T., 2007
2. Miraziz Mirtojiyev. "turkiy tub so'zlar"
3. Nabiyeva Diloromxon "O'zbek tili satxlarda umumiylik, xususiy dialektikasini namoyishi"
4. Nurmonov A.A "O'zbek tili fonologiyasi va morfonologiyasi"
5. Аракин В. Д. «Сравнительная типология английского и русского языков». М.,
6. Зимняя И. А. Психологическая характеристика слушания и говорения как видов речевой деятельности. - «Иностранные языки в школе
7. Загвязинский В.И. Методология и методика дидактических исследований. - М: Педагогика

UDC 81`38

THE ROLE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN EXPRESSING EMOTIONS AND ATTITUDES

N.Z.Valieva, Master Student, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologik birliklarning tilda his-tuyg'u va munosabatni ifodalashdagi o'rni ko'rib chiqiladi. U frazeologik birliklarni tushunish va ularning his-tuyg'u va munosabat bilan bog'lanishini chuqur o'rganadi, bu jihatlar til orqali qanday ifodalanishi haqida umumiy ma'lumot beradi. Frazeologiyada his-tuyg'u va munosabatga oid adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqish asosida ushbu tadqiqot frazeologik birliklar bilan hissiyot va munosabat ifodasi o'rtasidagi murakkab munosabatlar, jumladan, baxt va quvonch, qayg'u va melanxoliya hisslarini o'rganadi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, his-tuyg'ular, munosabat, obrazli til, emotsional ifoda, munosabat ifodasi, lingvistik tahlil.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль фразеологизмов в выражении эмоций и отношений в языке. Автор анализирует фразеологизмы и их связи с эмоциями и отношениями, предоставляя обзор того, как эти аспекты выражаются через язык. Опираясь на всесторонний обзор литературы по фразеологии, эмоциям и отношениям, это исследование рассматривает сложную взаимосвязь между фразеологическими единицами и выражением эмоций и отношений, включая эмоции счастья и радости, печали и меланхолии.

Ключевые слова: фразеологизмы, эмоции, отношения, образный язык, эмоциональное выражение, установочное выражение, лингвистический анализ.

Abstract. This article examines the role of phraseological units in expressing emotions and attitudes in language. It delves into the understanding of phraseological units and their connection to emotions and attitudes, providing an overview of how these aspects are expressed through language. Drawing on a comprehensive review of literature on phraseology, emotion, and attitude, this study explores the intricate relationship between phraseological units and the expression of emotions and attitudes, including emotions of happiness and joy, sadness and melancholy.

Keywords: phraseological units, emotions, attitudes, figurative language, emotional expression, attitudinal expression, linguistic analysis.

Language serves as a powerful medium for human communication, enabling individuals to express their thoughts, feelings, and attitudes. Within the realm of language, phraseological units have emerged as fascinating areas of study due to their ability to convey nuanced meanings and evoke emotional responses.

This scientific article aims to delve into the role of phraseological units in the expression of emotions and attitudes. Emotions and attitudes play vital roles in shaping human experiences and

interactions. They reflect individuals' subjective states, influencing their perceptions, actions, and relationships. Language acts as a powerful tool for conveying these internal states to others. Understanding how phraseological units contribute to the expression of emotions and attitudes offers valuable insights into the intricacies of language and its influence on interpersonal communication. We will investigate phraseological units and analyze their emotional and attitudinal implications. By examining the role of phraseological units in expressing emotions and attitudes, this study aims to contribute to the growing body of research on language and emotion, as well as expand our understanding of the complexities of human communication.

Emotions and attitudes are fundamental aspects of human experience, shaping our perceptions, actions, and relationships. Emotions refer to complex psychological states that involve subjective experiences, physiological responses, and expressive behaviors. They encompass a wide range of feelings such as happiness, sadness, anger, fear, and disgust. Attitudes, on the other hand, pertain to individuals' evaluations or opinions towards people, objects, or ideas. Attitudes can encompass positive or negative evaluations, and they can be influenced by personal beliefs, values, and experiences (Gibbs Jr, R., 1994).

Language plays a crucial role in the expression of emotions and attitudes, enabling individuals to communicate their internal states to others. Through words, phrases, and other linguistic devices, individuals can articulate their emotions and attitudes, making them perceptible to others. This ability to express and communicate emotions and attitudes is essential for social interaction, empathy, and building meaningful connections with others.

Phraseological units, also known as idiomatic expressions or fixed collocations, constitute an intriguing area of study within the realm of language. These units are comprised of combinations of words that have become established and fixed in a language. They exhibit a degree of lexical, syntactic, and semantic stability, often deviating from the conventional meanings of their components.

Phraseological units have garnered significant attention in linguistic research due to their unique properties and communicative functions. They are characterized by their idiomatic nature, and they often possess figurative or metaphorical meanings. The figurative nature of phraseological units allows for the expression of emotions and attitudes in a concise and impactful manner. These units can encapsulate complex emotional experiences or convey evaluative stances with brevity and precision. The analysis of phraseological units plays a crucial role in understanding how emotions and attitudes are expressed in language. This section focuses on the identification and selection of relevant phraseological units, as well as the categorization and analysis of the emotional and attitudinal expressions embedded within them.

To begin with, a wide range of phraseological units has been identified and selected to examine their role in expressing emotions and attitudes.

Happiness and joy:

On cloud nine – extremely happy

Bursting with joy - overwhelming happiness

Over the moon - ecstatic

Jump for joy – excited and elated

Fit as a fiddle – in excellent health

Full of beans - energetic and enthusiastic

Walking on air – feeling extremely happy and euphoric

In seventh heaven – feeling blissfully happy

Pleased as punch – extremely satisfied or delighted

Grin from ear to ear – smiling broadly

The phraseological units in this category offer a glimpse into the rich and vivid ways in which language captures the essence of positive emotions. These expressions often employ metaphors and imagery to convey the intensity and elation associated with happiness and joy.

The phrase "*on cloud nine*" vividly depicts a state of extreme happiness. The use of the metaphorical image of being on a cloud high above the ground suggests a feeling of elevation and

bliss. Similarly, "*bursting with joy*" suggests overwhelming happiness that is so intense it cannot be contained. The metaphor of bursting implies an explosion of positive emotions.

The phrase "*over the moon*" evokes a sense of being beyond ordinary happiness. The imagery of being above the moon, in the realm of celestial ecstasy, captures the notion of being ecstatically happy. Similarly, "*jump for joy*" conveys the idea of being so elated that one cannot help but physically express it through jumping. This phrase emphasizes the physicality of joy and the exuberance it brings.

Other phraseological units in this category focus on the physical and mental well-being associated with happiness. "*Fit as a fiddle*" describes a state of excellent health, linking physical fitness to overall happiness. "*Full of beans*" suggests being energetic and enthusiastic, highlighting the positive mindset and vigor associated with happiness.

The phrase "*walking on air*" vividly portrays the feeling of extreme happiness and euphoria. The image of walking on something intangible and weightless suggests a sensation of floating and being uplifted. Similarly, "*in seventh heaven*" expresses a state of blissful happiness, as if being in a realm of divine joy and contentment.

"*Pleased as punch*" conveys extreme satisfaction and delight. The phrase originates from the character Punch from the traditional puppet show Punch and Judy, who was always gleeful when he successfully outwitted others. This expression thus captures a sense of triumphant satisfaction and joy.

Lastly, "*grin from ear to ear*" illustrates the idea of smiling broadly, to the point where the corners of one's mouth reach the ears. This phrase captures the visual aspect of happiness, emphasizing the wide and radiant smile that accompanies genuine joy.

Overall, these phraseological units reveal the creativity and linguistic richness employed to express emotions and attitudes associated with happiness and joy. Metaphors, imagery, and cultural references are utilized to convey the intensity, exuberance, and positive well-being experienced in moments of happiness. Through these expressions, language becomes a tool to capture and share the essence of human emotions.

Sadness and melancholy:

Down in the dumps – feeling sad or depressed

Heartbroken - devastated and deeply saddened

Feeling under the weather – not feeling well

Crying a river – crying profusely

Like a fish out of water – feeling uncomfortable or out of place

The phraseological units in this category reflect the various shades of sadness and melancholy that individuals experience. These expressions employ metaphors, similes, and vivid imagery to convey the depth of negative emotions and feelings of discomfort.

The phrase "*down in the dumps*" portrays a state of feeling sad or depressed. The use of the metaphorical image of being in a dump or a low place suggests a feeling of being emotionally and mentally downcast as if surrounded by emotional garbage or waste.

"*Heartbroken*" signifies a state of devastation and deep sadness, often associated with the loss of a loved one or the end of a significant relationship. The word "heartbroken" carries a literal connotation of the heart being shattered or damaged, emphasizing the profound emotional pain experienced.

"*Feeling under the weather*" is an idiomatic expression that conveys the sense of not feeling well, both physically and emotionally. While it primarily refers to physical illness, it can also be used metaphorically to indicate a general sense of being down or unwell emotionally.

The phrase "*crying a river*" vividly depicts the act of crying profusely. The imagery suggests that the tears are so copious and continuous that they could form a river, emphasizing the intensity of sadness and the overwhelming flood of emotions.

"*Like a fish out of water*" describes the feeling of being uncomfortable or out of place in a particular situation or environment. The simile compares the unease to a fish removed from its natural

habitat, unable to function or adapt properly. This phrase emphasizes the sense of disorientation and alienation.

These phraseological units illustrate the multifaceted nature of sadness and melancholy. They employ various linguistic devices to capture the nuances and intensity of negative emotions, using metaphors, similes, and idiomatic expressions to evoke powerful imagery and feelings of discomfort.

By employing these expressive language tools, speakers and writers can convey the complexity of human emotions and attitudes associated with sadness and melancholy. These phraseological units serve as vehicles for empathy and understanding, enabling individuals to articulate and relate to their own experiences of negative emotions while also fostering connections with others who may be going through similar emotional states.

In conclusion, this article has explored the role of phraseological units in expressing emotions and attitudes. Through the analysis and categorization of a diverse range of phraseological units, we have gained valuable insights into how language captures and conveys various emotional states and attitudes. Key findings from this study reveal that phraseological units serve as powerful linguistic tools for expressing a wide spectrum of emotions, including happiness, sadness, anger, fear, surprise, disgust, jealousy, love, and more. These phraseological units encapsulate the essence of emotions, enabling individuals to articulate their feelings and attitudes with precision and impact. Moreover, they provide a framework for understanding the cultural and social dimensions of emotions and attitudes, as phraseological units often reflect the shared experiences and values of a particular community or language group. The findings underscore the significance of phraseological units in enriching communication, enhancing expressiveness, and fostering a deeper understanding of the intricate interplay between language, emotions, and attitudes. By unraveling the role of phraseological units in expressing emotions and attitudes, we unlock a deeper appreciation for the power of language in shaping our emotional experiences and interpersonal interactions.

REFERENCES:

1. Gibbs Jr, R. W. (1994). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge University Press.
2. Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge University Press.
3. Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford University Press.
4. Ammer Ch. (2003). *The American Heritage Dictionary of Idioms*. Boston: Houghton Mifflin Company.
5. *Cambridge Dictionary of American Idioms*. (2003). Cambridge: University Press.
6. *Collins Cobuild Dictionary of Idioms*. (1997). Harper Collins Publishers.
7. Richard A. Spears. (2000). *NTC'S American Idioms Dictionary*. McGraw-Hill.

UO'K 81-13

ALEKSANDR ROMANOVICH BELYAEV ASARLARI HAQIDA

X.R.Xakimova, mustaqil tadqiqotchi, Ma'mun Universiteti, Xiva

F.B.Xakimov, talaba, Ma'mun Universiteti, Xiva

Annotatsiya. Ushbu maqolada rossiyalik fantast yozuvchi, muxbir va huquqshunos, jurnalist Aleksandr Romanovich Belyaevning hayoti va faoliyati tasvirlangan. Qayd etilishicha, yozuvchi rus ilmiy-fantastik adabiyotining asoschisi, o'zini butunlay shu janrga bag'ishlagan yozuvchilarning birinchisidir. Tadqiqot yozuvchining mashhur iqtiboslarini taqdim etadi. Unutilgan buyuk adibning hayoti va ijodi xronologik tartibda bayon qilinib, fantast yozuvchi sifatida yozuvchi tilining o'ziga xos xususiyatlarini yanada chuqurroq o'rganish zarurligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: fantaziya, ilmiy fantastika, A.R. Belyaev, tanqid, ijod, nashr, davr.

Аннотация. В данной статье описывается жизнь и творчество Александра Романовича Беляева- русского писателя-фантаста, репортёра и адвоката, журналиста. Отмечается, что писатель является основоположником русской научно-фантастической литературы, первым из писателей, целиком посвятивший себя этому жанру. В исследовании приводятся известные цитаты писателя. В хронологическом порядке описывается жизнь и творчество великого забытого писателя, говорится о необходимости более тщательного

изучения особенностей языка писателя как научного фантаста.

Ключевые слова: фантастика, научная фантастика, А.Р. Беляев, критика, творчество, публикация, период.

Abstract. This article describes the life and work of Alexander Romanovich Belyaev, a Russian science fiction writer, reporter and lawyer, journalist. It is noted that the writer is the founder of Russian science fiction literature, the first of the writers who devoted himself entirely to this genre. The study provides famous quotes from the writer. The life and work of the great forgotten writer is described in chronological order, and the need for a more thorough study of the peculiarities of the writer's language as a science fiction writer is discussed.

Key words: fantasy, science fiction, A.R. Belyaev, criticism, creativity, publication, period.

Kirish. Fantastik adabiyot va filmlar zamonaviy madaniyatning ajralmas qismiga aylandi. Ular bizning tasavvurimizni ilhomlantiradi va rag'batlantiradi. Ular insonning imkoniyatlari hech narsa bilan cheklanmaganligini tushunishga yordam beradi va orzular juda yaxshi haqiqatga aylanishi mumkin.

Fantaziya yunoncha "phantastike" tushunchasidan kelib chiqqan bo'lib, "tasavvur qilish san'ati" degan ma'noni anglatadi. Zamonaviy tushunchada ilmiy fantastika mavjud voqelik va bizga tanish bo'lgan tushunchalardan farqli o'laroq, dunyoning yangi ajoyib manzarasini yaratadi. Janrning asosini fantastik taxminlar, real dunyoda mavjud bo'lmagan yoki fan tomonidan tasdiqlanmagan g'oyalar tashkil etadi. Biroq, ba'zida bu hikoyalar shunchalik ishonchli bo'lishi mumkinki, ularning mavjudligiga ishonish mumkin.

Fantastik asarlar ko'pincha o'quvchini hayajonli va hayajonli qiladigan sarguzasht elementlarini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, ilmiy fantastika murakkab ijtimoiy va falsafiy muammolarni ko'rib chiqish, ularni fantastik dunyo kontekstida taqdim etish imkoniyatini beradi.

2024 yil 16 martda rus ilmiy fantastikasi asoschisi, nafaqat yozuvchi, balki yorqin adabiyotshunos, publitsist, olimlar haqidagi ikkinchi biografik ocherk Aleksandr Romanovich Belyaev tavalludiga yuz qirq yil to'ldi.

Uning asarlari uzoq vaqtdan beri adabiyotda o'z o'rnini egallab kelgan va ularning eng yaxshilari mahalliy va hatto jahon ilmiy fantastikasining "oltin fondini" tashkil etgan. Ular ko'p avlodlar uchun eslanadi, o'qiladi va seviladi; Yozuvchining eng yaxshi hikoyalari to'plamlari havas qiladigan muntazamlik bilan qayta nashr etilmoqda va nashr etilgan to'plangan asarlar soni bo'yicha Belyaevga o'tmishdagi va hozirgi rus ilmiy fantastika yozuvchilarining har biri hasad qilishi mumkin edi - o'ttiz yil ichida ettita.

Yozuvchining bugungi kungacha hayratga sabab bo'lgan ko'plab iqtiboslari odamlar xotirasida mustahkam saqlanib qolgan:

"Odam amfibiya":

"Agar siz do'zaxga kirsangiz, shaytonlar bilan hamjihatlikda bo'lishingiz kerak." [1,1928].

"Muammo shundaki, odam hayvondan paydo bo'lgan emas, balki u hech qachon hayvon bo'lishni to'xtatmagan." [O'sha yerda].

"Kurash va ochko'zlik eng yuqori kashfiyotlarni yovuzlikka aylantiradi va inson azob-uqubatlarini oshiradi." [O'sha yerda].

"Dunyo hukmdori":

"Eng katta energiya manbai inson fikridir. Inson miyasi hujayralarida paydo bo'ladigan elektromagnit tebranishlar dunyoni boshqaradigan kuchdir. [2,1929].

"Iqtidorli yovuzlik ikki baravar xavflidir." [O'sha yerda].

"Tarix aqldan ozgan podshohlar ulkan davlatlarni boshqargan va xalq bu haqda hatto bilmagan misollarni biladi." [O'sha yerda].

"Professor Douellning boshi":

"Odoblilik haqiqatga ziddir." [3,1925].

"... er yuzida, bu sizga ma'lum bo'lsin, sodda jonzot, yomon va faqat yomon zafarlar! Ezgulik esa... Ezgulik qo'lini cho'zib, yomonlikdan tiyin tilab turadi..." [O'sha yerda].

"Donolikka qimmatga tushadigan ahmoqlik bor." [O'sha yerda].

"Ko'p ayollar erkak bo'lib tug'ilmaganidan afsuslanishadi. Bu erkaklar e'tibor bermagan ayollardir." [O'sha yerda].

"Go'zal ayol - bu ikki baravar ayol. Demak, uning ikki barobar ayol kamchiliklari bor". [O'sha yerda].

"Agar fazilat g'alaba qozona olmasa, hech bo'lmaganda yomonlik jazolanishi kerak." [O'sha yerda].

"Siz ayolsiz - bu yomon. Siz go'zalsiz - bu bundan ham battar." [O'sha yerda].

"Yo'qotilgan kemalar oroli":

"Dengiz ko'p qavatli bino. Har bir "qavat" ning o'z aholisi bor, ular yuqori "qavatlarga" chiqmaydi va pastki "qavatlarga" tushmaydi. [4,1927].

"Ariel":

"Va xudolar ba'zan oddiy odamlarga hasad qilishlari mumkin." [5,1941].

"KETs yulduzi":

"Harakat - bu hayot. Harakatni to'xtatish o'limni anglatadi. Harakat - bu baxt. Aloqa, to'xtash - azob, baxtsizlik. Baxt harakatda - tananing va fikrlarning harakatidir." [6,1940].

Mavzular va usullarning o'rganish darajasi. Aleksandr Romanovichning hayoti va faoliyati haqida cheksiz ko'plab maqolalar yozilgan, Boris Lyapunov (1967) va Zeev Bar-Sella (2013) biografik kitoblari mavjud. Aleksandr Romanovichning ijodiy merosiga kelsak, unda hech qanday maxsus sir yo'q.

Biroq, fantast yozuvchining ishi hozirga qadar biz uchun to'rtdan kam asarlarning juda oddiy ro'yxati bilan cheklangan. Aniq narsani aniqlash uchun yozuvchining ko'proq yoki kamroq to'liq bibliografiyasini ko'rib chiqish kifoya: Belyaev tomonidan yozilgan va nashr etilganlarning hammasi ham bugungi kungacha saqlanib qolmagan. Faqat 1980-yillarda Belyaevning adabiy debyuti, "rasmiy" versiyadan farqli o'laroq, 1925 yilda emas, balki o'n yil oldin sodir bo'lganligi aniqlandi.

Yosh huquqshunos va jurnalist Aleksandr Belyaev Moskvadagi "Protalinka" bolalar jurnali bilan hamkorlik qildi, u erda 1914 yil ettinchi sonida uning birinchi adabiy asari - "Babu Moira maktabi" ertak pyesasi nashr etildi, shundan beri u hech qachon hech qayerda nashr etilmagan. .

Aleksandr Belyaevning merosi juda tengsiz. Bu, ayniqsa, 1930-yillarda yozilgan asarlar uchun to'g'ri keladi, ular odatda sovet adabiyoti uchun qiyin bo'lgan, va undan ham ko'proq ilmiy fantastika uchun: u xalqining kitobxonlik doirasidan chiqarib tashlangan, o'rniga "yaqin masofadagi fan" deb nomlangan og'ir yirtqich hayvon egallagan fantastika, buning badiiy adabiyotga unchalik aloqasi yo'q edi.

Shuningdek, Belyaevni umumiy maxrajga moslashtirishga, uni to'g'ri yozishga majburlashga harakat qilishdi. Va bu deyarli muvaffaqiyatli bo'ldi. 1933 yilgacha Aleksandr Romanovich birorta ham yangi kitob nashr etmadi va vaqti-vaqti bilan jurnallarda nashr etilgan narsa Belyaevga 1920-yillarni juda uzoqdan eslatib turadi: sevimli mashg'ulot hikoyalar va romanlardan deyarli yo'qoldi va odamlar butunlay g'oyib bo'ldi.

Misollarni uzoqdan izlashning hojati yo'q - keling, "Suv osti fermerlari" va "Dijabl" qiynoqli hikoyalarini eslaylik. Zamonaviy o'quvchiga noma'lum bo'lgan "Bo'ron" (1931), "Uchurtma" (1931) hikoyalarida va "Yer yonmoqda" (1931) hikoyalarida vaqt belgilari aniq namoyon bo'ladi. O'sha davrning "issiq" mavzulari - ob-havoning dangasaligini boshqarish, shamol energiyasidan qishloq xo'jaligi ehtiyojlari uchun foydalanish ...

Ushbu "yaqin fikr" davrining izlari keyingi "Arktika osmoni ostida" (1938-1939) romanida ham sezilarli bo'lib, u faqat jurnal versiyasida qolgan. Bu g'alaba qozongan kommunizmning kelajagida, insoniyat iqlimni boshqarishni o'rgangan va Arktikada er osti utopiya shahri - doimiy yashil kurort yaratilganda sodir bo'ladi. Sarguzashtlarning ham bu sun'iy jannatda o'z o'rnini bor edi – ularsiz roman ilmiy-ma'rifiy inshoga aylanib qolish bilan tahdid qildi.

Ammo hatto Belyaev uslubi uchun atipik bo'lgan (so'zning yaxshi ma'nosida) bu asarlar ham 1930-yillarning jonsiz va xiralashgan ilmiy-texnik psevdofantastika fonida sezilarli darajada ajralib turardi. Yozuvchi hatto o'zining texnik prognozlarida ham ishonchli romantik bo'lib qoldi va, albatta, ularda "yaqindan qarash" apologistlari Vladimir Nemtsov yoki Vadim Oxotnikovning yozuvlariga

qaraganda ko'proq samimiylik va xayolparastlik bor edi. Belyaev sotsialistik realizm oqimiga qo'shila olmadi.

Biroq, 30-yillarning ikkinchi yarmida ilmiy fantastika hali ham mavjud bo'lishiga ruxsat berildi - doimiy nazorat ostida va umumiy yo'nalishga muvofiq. 1937-1938 yillarda "Lenin uchqunlari" gazetasida Belyaevning "Samoviy mehmon" qisqa romanining davomi - o'sha yillardagi eng yaxshi sovet ilmiy fantastika asarlaridan biri nashr etildi. Roman ko'p jihatdan innovatsion va istiqbolli bo'lib chiqdi: uning qahramonlari, bir guruh olimlar, rus ilmiy fantastikasidagi boshqa yulduzning sayyorasiga birinchi sayohatlardan birini qilishdi. Jahon ilmiy fantastikasi tarixida birinchi marta ular o'rtasida uchish uchun ikkita yulduzning konvergenstiyasidan foydalanish g'oyasi qo'llanildi (bu g'oya keyinchalik Ivan Efremov va Genrix Altov kabi fantastika yozuvchilari tomonidan ishlab chiqilgan).

Ushbu kitobdagi g'oyalar ilmiy loyihalarda va real hayotda o'z ifodasini topgan: sayyoralararo parvoz uchun atom energiyasi va suv oqimi kuchlaridan foydalanish, boshqa sayyora atmosferasiga tushishda aerodinamik tormozlash uchun parashyutdan foydalanish (amalda, "Venera" va "Mars" stantsiyalari) ... Lekin nafaqat ilmiy kashfiyotlar romanni jozibali qiladi. Uning jonli, hayajonli, hazil bilan yozilgani ham muhimdir... Shunga qaramay, u ko'p yillar davomida unutildi - atigi yarim asr o'tgach, u Permdagi "KETS yulduzi" (1987) to'plamida qayta nashr etildi.

Belyaevning "Atlantisdagi so'nggi odam" (1986) va "Efirdagi kurash" (1991) to'plamlarida qayta nashr etilgan "Havodagi kurash" (1928) erta romani biroz omadliroq edi. Ilmiy fantastika ensiklopediyalari ko'pincha bu asarni ilmiy fantastika g'oyalari katalogi sifatida tavsiflaydi. Biroq, kitobxonga yo'l ko'p yillar davomida bu roman uchun yopiq edi. U kommunistik utopiyanı tasvirlaydi, lekin deyarli parodiya nuqtasiga qadar olingan.

Noma'lum davriy nashrlar sahifalarida Belyaevning ko'plab qiziqarli, o'ziga xos hikoyalari yo'qolgan bo'lib, ular na to'plangan asarlar, na muallifning to'plamlariga kiritilmagan: paradoksal "Yo'qolmaydigan dunyo" (1930), agar ular to'satdan mikroblar yo'q bo'lib ketsa nima bo'lishi haqida; aerodinamik eksperiment qurboni bo'lgan odam haqidagi "Quvurda" (1929) fantastik-sarguzasht hikoyasi; Qit'alararo havo aloqalari uchun muz bazasini yaratish uchun kuchlarning kurashi haqida "Yo'qotilgan orol" (1935) yorqin sarguzasht risolasi.

Shuningdek, "Katta paqirni ovi" (1927) va "Shoxli mamont" (1938) hazil hikoyalarini ham ta'kidlash kerak. Ulardan birinchisi folklor an'analariga, ertaklarga, ikkinchisida yozuvchi "ilmiy mifologiya" yaratilishini ko'rsatadi: harakat gazeta paleontologik tuyg'usi bilan bog'liq. Arktikada shoxli mamont qoldiqlari topildi, u aslida oddiy sigirning bosh suyagi bo'lib chiqadi...

Aleksandr Belyaevning "Anatomik kuyov" (1940) hayotidagi so'nggi hikoyasi ham yarim unutilgan - radioaktiv elementlarning odamlarga ta'siri bo'yicha tajriba o'tkazgan kamtarin xizmatchi haqidagi tragikomik hikoya. Buning yordamida qahramon ajoyib ko'rsatkichga erishdi va uxlash zaruriyatini yo'qotdi. Ammo yakuniy natija halokatli bo'ldi: "Supermen" xodimi shaffof bo'lib qoldi va bir kuni oynaga qarab, u ... o'zining ichki qismini ko'rdi.

Realist Belyaev bizga kam ma'lum. 1925 yilda u pochta va telegraflar xalq komissarligining o'sha paytdagi xodimi bo'lib, pochta va pochta xizmati haqida o'zining "Uch portret" nomli birinchi hikoyalaridan birini yozdi. Aytgancha, u ushbu mavzuga ikkita badiiy bo'lmagan kitobni bag'ishlagan - "Chet elda zamonaviy pochta" (1926) va "Yozuvchining hamrohi" ma'lumotnomasi (1927). Xuddi shu tajriba N pochta-telegraf bo'limidagi sirli o'z joniga qasd qilish haqidagi nozik, deyarli detektiv "Qirg'iz dashtlarida" (1924) hikoyasida ham o'z aksini topgan.

Belyaevning "sof" detektiv hikoyasi ham bor, u noyob nafislik va psixologik haqiqiylik bilan yozilgan - qaroqchilar tomonidan qo'rqib, tasodifan politsiyachini o'ldirgan pochta xodimi haqidagi "Qo'rquv" (1926) hikoyasi.

Tadqiqot natijalari. Belyaev fantastik detektiv janrining kashshoflaridan biri edi. 1926 yilda World Pathfinder jurnali uning "Ideophone" hikoyasini nashr etdi. Hikoya qahramoni, tergovchi oldida qiyin vazifa turibdi: jinoyatchini Bosh vazirga suiqasd uyushtirganini tan olishga majburlash. Ammo hammasi muvaffaqiyatsiz bo'ldi. Va keyin tergovchi go'yoki inson fikrlarini o'qiy oladigan qurilmadan foydalanishga qaror qiladi.

Belyaev nihoyatda qiziqarli psixologik ziddiyat yaratadi. Gumonlanuvchi uning ichki fikrlari eshutilishiga ham ishonadi, ham ishonmaydi <...>. Va odam endi o'zini tuta olmaydi, u bu qiynoqlarni to'xtatish uchun hamma narsaga tayyor. U o'lim haqidagi farmoni o'zi imzolaydi...

Belyaevning er osti ishchisining sarguzashtlari haqidagi "Yovvoyi otlar orasida" (1927) tarixiy sarguzasht hikoyasi va "Mustamlakachi" "Shamolda yurish" (1929), "Rami" (1930), "Quvnoq" hikoyalari davriy nashrlarda yo'qolgan. Tan" "(1931).

Belyaevning eng minnatdor o'quvchilari har doim o'smirlar bo'lgan. Va uning o'zi bolalar uchun juda ko'p yozgan. 1930-yillarda u "Kirpi" va "Chizh" bolalar kurtkalari bilan faollashtirildi, bu erda "Birlashgan burgut va zagaidlar" "Noto'g'ri dastlabki tadqiqot" (1933) chiqarildi, masalan, Raskaning jonli qismida. qaysi tortishish bo'ladi; "Durov bobo haqidagi hikoyalar" (1933), "Yangi yil kechasi" fantaziyasi (1933).

Aleksandr Romanovich odatda bolalar bilan juda do'stona munosabatda edi. 1939 yilda u Leningrad yaqinidagi Pushkinda "Mo'jizalar bog'i" ni yaratish loyihasini ishlab chiqdi - aslida Disneylend prototipi. Belyaevning loyihasi ko'plab madaniyat va fan arboblari tomonidan qizg'in qo'llab-quvvatlandi, ammo urush uni amalga oshirishga to'sqinlik qildi.

...Urush yillarida yozuvchi yashab, vafot etgan uyga snaryad tegdi. Belyaevning hayotining so'nggi yillarida ko'plab tugallangan va tugallanmagan ishlar to'plangan arxivi ham vayronaga aylangan.

Ma'lumki, urushdan oldin yozuvchi bolalar uchun "Ajdaho g'ori" fantastik sarguzasht romani ustida ishlagan, "Alkimyogar" spektaklini tugatgan va Konstantin Tsiolkovskiy hayoti haqidagi kitobni deyarli tugatgan. 1935 yilda Leningrad radiosida "Yomg'ir buluti" hikoyasining dramatisatsiyasi eshildi, uning matni hech qachon topilmadi. "Yosh gvardiya" Leningrad bo'limi direktori Grigoriy Mishkevichning aytishicha, Aleksandr Belyaev "Tayga" kodli nomi ostida roman ustida ishlamoqda - "taiga sahrosida o'rtoqlarning avtorobot yordamida bosib olinishi va qidiruv haqida. U erda yashiringan boyliklar uchun. Roman bitmadi: aftidan, kasallik o'z joniga qasd qildi" (B. Lyapunov).

Yozuvchi Lyudmila Podosinovskayaning xotiralaridan bilamizki, 1941 yil bahorida yozuvchi "Atirgul tabassumlari" qissasini - "smayliksiz" qiz haqidagi qayg'uli hikoyani va 1941 yil 15 iyuldagi maktubida tugatgan. Shoir Vsevolod A Zarova Belyaevga hozirgina olimlarning bakteriologik urushni boshlashga urinishi haqidagi "Qora o'lim" fantastik risolasini eslatib o'tdi.

Xulosalar. Turli mualliflarning o'nlab kitoblari, yuzlab jurnal, gazeta nashrlari arxiv javonlari orasida yo'qolib ketdi. Va faqat mashaqqatli bibliograflarning yilnomalari ularning xotirasini saqlab qoladi: ular bir paytlar mavjud bo'lgan, bir marta o'qilgan. Keling, ob'ektiv bo'laylik: ularning ko'pchiligi shunchaki xotiraga loyiq emasligi sababli unutiladi. Ammo boshqalar ham bor - tasodifan yoki senzura va hokimiyatning yomon niyati tufayli adabiyot tarixidan tushib qolganlar ...

Aleksandr Belyaev o'z ijodining barcha qarama-qarshiliklari bilan adabiyot tarixining bir qismidir, uning asarlari zamonning guvohidir. Ehtimol, qachondir biz kitob javonlariga Aleksandr Romanovich Belyaevning chinakam to'liq asarlarini qo'yishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Belyaev A.R. "Professor Douellning boshlig'i" 1 (hikoya): "Gidolash", 1924; "Dunyo yo'lini topuvchi", 1925 yil.
2. Belyaev A.R. "Amfibiya odami." "Dunyo bo'ylab", 1928 yil, № 1-6, 11-13; va boshqalar. ed. - M., "ZiF", 1928 yil.
3. Belyaev A.R. "KETS yulduzi." "Dunyo bo'ylab", 1936 yil, 2-11-son; va boshqalar. ed. - M.-L.: Detizdat, 1940.
4. Belyaev A.R. "Ariel" .otd. ed. - L., "Sov. yozuvchi", 1941 yil.
5. Belyaev A.R. "Dunyoning hukmdori." "Gudok", 1926, 19-24, 26-31 oktabr, 2-6, 10-14, 16-18 noyabr; va boshqalar. ed. -L., "Qizil gazeta", 1929 yil.
6. Belyaev A.R. "Yo'qotilgan kemalar oroli" "Dunyo yo'lini topuvchi", 1926 yil, 3-4-son; 1927 yil, 5-6-son; va boshqalar. ed. - M., "ZiF", 1927 yil.
7. Andrienko A. V. Smolensk yo'llari A. R. Belyaeva. A. R. Belyaevning "Smolenskiy vestnik" gazetasidagi nashrlari (1907-1914) // Bibliografiya. - 2012. - No 3. - B. 147-152.

XORIJDAGI NOYOB MA'NAVIY MEROSIMIZ

G.I.Xallieva, prof., f.f.d., O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

N.K.Adambayeva, v.b.dots., PhD, TTA Urganch filiali, Urganch

Annotasiya. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng yurtimiz ilm-fani, madaniyati va san'atiga qiziqish jahon miqyosida kuchayib bormoqda. Xususan, yildan yilga xorijiy mamlakatlarda o'zbek adabiyoti durdonalari yuasidan adabiyotshunos tadqiqotchilar tomonidan salmoqli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Ayniqsa, adabiy-tarixiy manbalarni o'rganish asosida qadim qo'lyozmalarimiz xazinalarini boyitish, xorijiy davlatlarning qo'lyozma fondlarida saqlanayotgan, balki fanga noma'lum bo'lgan madaniy merosimiz namunalaridan iborat kataloglar tuzish, jumladan Alisher Navoiyning horijda saqlanayotgan qo'lyozma manbalarini har tomonlama chuqur o'rganish, shoirning jahon ilm-fani va sivilizatsiyasi rivojiga qo'shgan beqiyos hissasini targ'ib etish kabi dolzarb vazifalar turibdi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, Yevropa kutubxonalari, Berlin, Myunxen, Drezden, Leypsig, Parij, Vilgelm Perch, U.Satimov, M.Tojixojaev, yevrotursologisa.uz, platform.

Аннотация. После обретения независимости во всем мире растет интерес к науке, культуре и искусству нашей страны. В частности, из года в год в зарубежных странах проводятся значительные работы литературоведов на основе шедевров узбекской литературы.

Пополнение сокровищ наших древних рукописей на основе изучения литературных и исторических источников, составление каталогов образцов нашего культурного наследия, хранящихся в рукописных фондах зарубежных стран, но неизвестных науке, в том числе рукописных источников Алишера Навои, хранящихся за рубежом. актуальными задачами являются углубленное изучение, пропаганда несравненного вклада поэта в развитие мировой науки и цивилизации.

Ключевые слова: Алишер Навои, европейские библиотеки, Берлин, Мюнхен, Дрезден, Лейпциг, Париж, Вильгельм Перч, У.Сатимов, М. Тожиходжаев, evroturcologica.uz, платформа

Abstract. After gaining independence, interest in the science, culture and art of our country has been growing throughout the world. In particular, from year to year significant works by literary scholars are carried out in foreign countries based on the masterpieces of Uzbek literature.

Replenishing the treasures of our ancient manuscripts based on the study of literary and historical sources, compiling catalogs of samples of our cultural heritage stored in manuscript funds of foreign countries, but unknown to science, including Alisher Navoi's handwritten sources stored abroad. The urgent tasks are in-depth study and promotion of the poet's incomparable contribution to the development of world science and civilization.

Keywords: Alisher Navoi, European libraries, Berlin, Munich, Dresden, Leipzig, Paris, Wilhelm Perch, U.Satimov, M.Tozhikhodzhaev, evroturcologica.uz, platform.

Jahon xalqlarining ma'naviy-madaniy yo'nalishda hamjihatlikka intilishi, bir-birlarining adabiyoti va san'atini o'rganishga qiziqishi allaqachon tabiiy jarayonga aylangan. Sharqning ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy hayotini etarli darajada bilish ehtiyoji, sharqshunoslik ilmi taraqqiyotidagi asosiy omillardan biri bo'lgan. Keyingi yillarda ilmiy-adabiy tafakkur kundan-kunga yangilanmoqda, o'zbek tili va adabiyotining xalqimiz, jamiyatimizning ma'naviy rivojida, zamonaviy ilm-fan taraqqiyotida tutgan o'rni va roli bilan bog'liq dolzarb mavzularda muhim ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda.

Germaniyada Alisher Navoiy asarlari 88 ta nusxada, Fransiyada 42 ta, Finlyandiyada 27 ta Chexiyada 11 ta, Shveysariya 13 ta, Estoniyada 8 ta, Rossiyada 94 nusxada saqlanadi. (Bu mening ko'rganlarim, aslida bu mamlakatlarning boshqa shaharlari kutubxonalarida yana bo'lishi mumkin) Bular ichida Navoiy asarlari eng ko'p saqlanadigan fondlar Germaniya, Fransiya, Rossiya fondlari hisoblanadi.

Ilmiy manbalarga nazar solsak, Yevropada birinchi bo'lib Navoiy asarlarini o'rgangan olimlar fransuz olimlari ekanini ko'ramiz. Dunyoga mashhur Parij milliy kutubxonasida Navoiy asarlarining 42 ta qo'lyozma nusxasi saqlanadi. Turkiy qo'lyozmalarining 2 jildidan iborat tavsifini fransuz olimi Edgar Bloshe yaratgan (1932-33) bo'lib, bu katalogda Navoiyning 35 ta qo'lyozma asari nusxalariga tavsif berilgan. Fransiya ilmiy safarimiz davomida (2022 yil, mart) bu katalogni va Navoiy asarlarini o'rgangan olimlarning ilmiy ishlarini ko'rishga muvaffaq bo'ldik.

Germaniyaning Berlin, Myunxen, Drezden, Leypsig kabi shaharlaridagi yirik kutubxonalarda nazmiy va nasriy durdonalarimiz ko'z qorachig'idek asrab kelinayotganini o'z ko'zim bilan ko'rib, guvohi bo'ldim. Ilmiy safarim davomida mazkur qo'lyozma asarlar asosidagi nemis sharqshunoslarining faktik ma'lumotlarga boy bo'lgan ilmiy izlanishlari bilan ham tanishib, ularning turkiy xalqlar madaniyati tarixida muhim ahamiyatga ega ekanligiga amin bo'ldim.

Ma'lumki, adabiyotshunoslarimizdan U.Satimov, R.Abdullaeva, M.Tojixojaev, Z.Sodiqov, A.Abdullajanov, X.Raximov kabi taniqli olimlarimiz nemis adabiyotida madaniyatimiz va tariximizga qiziqish tarixini, jumladan, Navoiy asarlarining Germaniyada o'rganilishi masalasini o'z ilmiy ishlarida imkon qadar yoritishgan. Xususan, U.Satimov Navoiy asarlarining g'arbiy Yevropada o'rganilishiga bag'ishlangan doktorlik ishida (1996) Yozef fon Xammer Purgshtal (1774-1856), Teodor Benfey (1809-1881) kabi, M.Tojixojaev "O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari Martin Xartmann tarjimai va talqinida" mavzusidagi tadqiqotida (2021) Martin Xartman (1851-1918) kabi nemis olimlarining jahon navoiyshunosligi rivojiga qo'shgan hissasi borasida muhim ilmiy nazariy fikrlarini bayon qilishgan. O'zbek nemis adabiy aloqalariga o'zining munosib hissasini qo'shib kelayotgan professor X.Raximov Alisher Navoiyning 580 yilligi arafasida shoirning g'azallarini nemis tiliga tarjima qilib nashr ettirishga, bugungi olmon ziyolisini Navoiy she'riyatidan bahramand qilishga muvaffaq bo'ldi. Yutuqlarimiz ko'p albatta, ular bilan faxrlansa arziydi.

Germaniya kutubxonalarida Alisher Navoiyning "Xamsa", "Lison ut tayr", "Majolis un nafois", "Xamsat ul mutahayyirin", "Mahbub ul qulub", "Tarixi mulki ajam" kabi asarlari, devonlari mavjud bo'lib, turli davrlarda ko'chirilgan qo'lyozma nusxalar sanaladi. Qo'lyozma asarlar orasida "Mahbub ul qulub" asarining 1238 hijriy yilda ko'chirilgan noyob nusxasi ham mavjud. Germaniyada Navoiy asarlariga qiziqish qachondan va nima maqsadda boshlangan? Kimlar birinchilardan bo'lib shoirning qo'lyozmalariga tavsif berishgan? Shoir asarlaridan qaysilari nemis tiliga tarjima qilingan? Albatta, bu savollar barchani qiziqtirishi tabiiy.

Germaniyada Alisher Navoiy asarlariga jiddiy qiziqish Berlin, Myunxen va Leypsig universitetlarida turkologiya bo'limlarining (xIX-xx asr) ochilishi bilan bog'liq. Turkologiya rivojida Navoiy asarlarini o'rganish muhim ekanini anglagan K.Brokkelman, M.Xartman, A.Kayzer, G.Flyugel, T.Benfey, X.Vamberi, D. Shuls, M.Gets, T.Mensel, X.Ritter, A.Kurella kabi olimlar, aynan diqqat e'tiborni shu jihatga qaratib, imkon qadar Germaniya fondlarida yig'ilgan shoir asarlarini o'rganishga harakat qilganlar. Shoir qo'lyozmalariga birinchilardan bo'lib tavsif bergan olimlar Vilgelm Perch (1889) va Martin Xartman (1900) sanaladi. Ular turkiy qo'lyozmalar tavsifiga oid ilmiy asarlarida Navoiyning Berlin va Gota shaharlari kutubxonalarida saqlanayotgan qo'lyozmalar haqida batafsil ma'lumot berishgan.

Vilgelm Perch butun ilmiy faoliyati davomida nafaqat turkiy qo'lyozmalar, balki arabiy, forsiy va boshqa sharq qo'lyozmalari tavsifiga bag'ishlangan 8 jild asar yaratgan bo'lib, ularning asl nusxalari hozirda Gota shahri kutubxonasida saqlanadi. Germaniya fan tarixida bu qadar iqtidorli sharqshunos va ko'p katalog yaratgan boshqa olim bo'lmagan. Bundan tashqari boshqa kataloglarni kuzatish asosida Navoiy qo'lyozmalari tavsifi Jorg Kraember (1956), Barbara Flemming (1968), Manfred Gotz (1979), Xanna Soxvayde (1974) kabi olimlar yaratgan ilmiy asarlarda ham aks ettirilgani ma'lum bo'ldi. Adabiyotshunos olim M.Tojixojaevning ta'kidlashicha, Navoiy asarlaridan dastlabki ilmiy izohli tarjimalar G.Vamberi (1867) va M. Xartman (1902) tomonidan amalga oshirilgan. Har ikkala olim "Chig'atoy tili" darsligini yaratib, misol tariqasida Navoiy she'rlaridan izohlari bilan parchalar keltirishgan. [3, 6.274.]

Sharqshunos olim V.V.Bartold «Mir Alisher va siyosiy hayot» nomli monografiyasida Navoiyning tarixiy biografiyasini qo'lyozma manbalar asosida yoritib bergan. Olim monografiyada Alisher Navoiyning hayot yo'lini, ijodiy faoliyatini bor holicha, real ko'rsatishni maqsad qiladi.

Chunki shoir biografiyasi yoritilgan ko'p manbalarda Navoiy dunyodan uzilgan, darveshsifat, faqat she'ru shoirlik shaydosi qilib ko'rsatilgan. V.V.Bartold o'zigacha yozilgan tadqiqotlardagi kamchiliklarni yoritir ekan, aniq manba va tarixiy dalillarga suyanmay fikr aytish ilmiy etikaga to'g'ri kelmasligini uqtiradi. [1, 6.100-165]

E.E.Bertels (1881–1957) Alisher Navoiy ijodiy merosini yuksak tekstologik tayyorgarlik asosida jiddiy o'rgangan sharqshunoslardan biridir. Umumiy estetik asosga ega bo'lgan turli xalq adabiyotlarining qiyosiy tahlili olimga turkiy adabiyotning o'ziga xosligini aniqlashga yordam berdi. Olim o'zigacha bo'lgan Yevropa olimlarining, jumladan, fransuz olimi Fransua Belen va nemis olimi Yozef fon Xammer Purgstallning "Navoiy fors adabiyotining taqlidchisi" degan qarashlarini davr sharqshunoslarining eng katta «metodologik xatosi», asar mohiyatini anglamaslik deb bildi, o'z izlanishlari bilan bu qarashni rad qildi va Navoiy asarlarining originalligini isbotlab berdi. Olim tahlil jarayonida asarlarning asosan fabulasiga e'tibor qilish, qisqa tavsif bilan chegaralanish "turkiy adabiyot to'la qimmatga ega emas, forsiy adabiyotning takrori" degan noto'g'ri xulosaga olib kelganini ma'lum qiladi.

Alisher Navoiy turkiy xalqlarning g'urur va iftixori, butun dunyo xalqlarining intellektual boyligidir. Buyuk mutafakkirimizning ijod olamiga sayohat va ijobiy natija chinakam saodat va san'atdir. Ustozimiz Ibrohim Haqqul to'g'ri ta'kidlaganidek, navoiyshunoslik ma'no miqyosi nihoyatda keng va ulkan soha. Uni har tomonlama bilish yoki fikran qamrab olish ancha qiyin yumush. Navoiyning ulug'likda beqiyos, qudratli, yaratuvchan shaxsiyatini keng o'rganib, daho shoir asarlarida tasvirlangan ma'no va haqiqatlarni Navoiyga go'yoki hisob berayotganday tahlil va talqin qilish burch hamda qalb zaruriyatiga aylantirilsa, yechimi topilmaydigan muammo qolmaydi.

Yevropada navoiyshunoslik bugungi kunda ham jadal suratlar bilan davom etmoqda. Shoirning asarlari tarjima qilinmoqda, tavallud kunlarida halqaro anjumanlar, uchrashuvlar tashkil qilinmoqda. Demak, Yevropa navoiyshunosligi jahon adabiyotshunosligining muhim tarkibiy qismi bo'lib, bu sohani ko'p yangi ma'lumot, tahlil va talqin bilan boyitgan va boyitmoqda. E.E.Bertels ta'kidlaganidek, Navoiy ijodi muzeydagi eksponat yoki tarixning bir bo'lagi emas, u barhayot va yashashda yana davom etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бартольд В.В. Мир Али Шир и политическая жизнь // Сб. Мир Али Шир. –Л.:1928. –С.100–165.
2. Никитский М. Эмир Низам–Эд–Динь–Али Ширь. Государственном и литературном его значении. Санкт–Петербург. 1856.
3. Тожихўжаев М. Из истории переводов произведений Алишера Навоий на европейские языки. //Вестник ЧПУ, 2012, №2. - С.274.
4. Quatrimere M. Chrestomathie en turc oriental. Paris. 1841.
5. Adambayeva N.K. Ma'orifun Nasab qo'lyozmasini tabdil qilishda o'ziga xos qiyinchiliklar. Innovation: The journal of social science and researches. Vol.1, Issue 6, 2023.
6. Xalliyeva G.I., Adambayeva N.K. Bobojon Sanoiyning Berlin davlat kutubxonasida yagona nusxada saqlanayotgan "Maorifun nasab" qo'lyozmasi xususida. International scientific-methodological electronic journal "Foreign Languages in Uzbekistan", 2023, No 1 (48), 133-141

UDC 81.276.6

UZBEK PARALLEL CORPUS FOR MACHINE TRANSLATION

N.R.Xonqulova, teacher, Uzbekistan state university of world languages, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada mashina tarjimasi uchun o'zbek tilining parallel korpusini yaratish va baholash ko'rsatilgan. Korpus turli manbalardan to'plangan o'zbek va ingliz tillarida izchil matnli ma'lumotlardan iborat. Maqolada kompilyatsiya jarayoni, moslashtirish uchun ishlatiladigan asboblardan va ishning umumiy sifati haqida batafsil ma'lumot berilgan. Korpusdan foydalangan holda mashinali tarjima tizimlarini baholash istiqbolli natijalarni ko'rsatib, uning o'zbek mashina tarjimasi sohasidagi keyingi tadqiqotlar uchun foydali ekanligini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *O'zbek tili, parallel korpus, mashina tarjimasi, tahrirlash vositalari, sifatni baholash, ramka, kontekst, joylashuv, ilmiy, jurnalistik matnlar, elektron lug'atlar.*

Аннотация. *В данной статье представлено создание и оценка параллельного корпуса узбекского языка для целей машинного перевода. Корпус состоит из согласованных*

текстовых данных на узбекском и английском языках, собранных из различных источников. В статье подробно рассказывается о процессе компиляции, инструментах, используемых для выравнивания, и общем качестве корпуса. Оценки систем машинного перевода с использованием корпуса показывают многообещающие результаты, что позволяет предположить его полезность для дальнейших исследований в области машинного перевода на узбекский язык.

Ключевые слова: Узбекский язык, параллельный корпус, машинный перевод, средства выравнивания, оценка качества, корпус, контекст, коллокация, научный, публицистические тексты, электронные словари.

Abstract. This article presents the creation and evaluation of a parallel corpus for Uzbek language for the purpose of machine translation. The corpus consists of aligned text data in Uzbek and English collected from various sources. The article provides details on the compilation process, tools used for alignment, and the overall quality of the corpus. Evaluations of machine translation systems using the corpus show promising results, suggesting its usefulness for further research in the field of machine translation for Uzbek language.

Key words: Uzbek language, parallel corpus, machine translation, alignment tools, quality evaluation, frame, context, collocation, scientific, journalistic texts, electronic dictionaries.

Introduction. Achieving competitiveness and efficiency of the national economy based on the development of science and scientific activity [1] is one from the main courses of political-economic and social life of Uzbekistan, in connection with which priority areas of development are determined in the country science and technology. In his address, the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Miromonovich Mirziyoyev to heads of universities, scientists and academicians emphasized that "A country striving for progress, wanting to become competitive, must definitely pay attention to science. Speaking your language, we must develop as a progressive and innovative country" [2].

Literature analysis. It should be noted that the beginning of the 21st century is marked by a powerful breakthrough information technologies in the field of philological sciences: it has become possible language teaching through so-called large text arrays. In the first half of the twentieth century, computer technology contributed to the development practice of creating buildings, in connection with which in the 80s it was formalized an independent branch of linguistics is corpus linguistics, which is engaged in the development, creation and use of text corpora. The created text corpora included a wide range of linguistic data, such as dictionaries, works of art, scientific and technical texts, modern texts on a certain topic, etc. Russian linguist Doctor of Philology V.Plungyan in his discussions about a new view of language, noted that "If we want name an area of linguistics that, by definition, is ultra-modern, then the first thing that comes to mind is linguistics buildings" [3].

Depending on the specialization of the corps, several types are classified: informative, monolingual, bilingual, multilingual, parallel, comparative (comparable), diachronic (diachronic) and a number of others for language processing, language editing, translation automation and creation of programs specific to the electronic dictionary. According to the parallelism criterion, corpora are monolingual, bilingual and multilingual divided into categories. Bilingual and multilingual corpus for one subject area texts written independently in two or more languages combines, for example, conferences in different languages, scientific collection of congresses, political conferences and other materials and other. These are comparative studies, theory and practice of translation serves as an important source for research.

D. Dobrovolsky defines the parallel corpus as follows: "Parallel corpus - original and target language translations consists of a collection of electronic texts. In a parallel case, target and the translated texts are not placed next to each other, but in these two texts, sentences into several parts at the level of content matching is divided. Then these units are side by side, connected to each other will be done. In the translation corresponding to the text fragment in the original language fragment will be marked. This is exactly the case with such cases with the help of which it is possible to perform various linguistic operations" [4].

Several views of parallel corpora in corpus linguistics there is. They are widely used by consumers mainly: Multilingual corpus (comparable/multilingual corpora) and b) translation corpus (translation corpora).

A case with this feature its content may vary depending on its purpose: in the usual text form referring to the translation; in the form of texts in the interface that is convenient for comparison; in the database view. According to the structure, the arrangement of the text, the adaptation of the units, parallel corpus is available in several languages and they are will be as follows. [5]

In addition to the structural structure of the parallel corpus translation language certain words, phrases, collocations, idioms and word combinations it also serves to monitor its possibilities in the context. This corpus types in modern linguistics, comparative linguistics (two in order to analyze the language structure); in the field of translation (original search for contextual translation of the text in the language from other languages purpose); automatic translation (in the electronic dictionary); lexicography wide use in the fields of the expansion of the networks of this field makes it possible. This is the system of creating a parallel corpus requires a deeper study of its scientific and practical aspects.

Some scientists use a single language and intercultural relations as opposed to comparative texts considers that the factor should be taken into account. A source in the original language mainly in statistics when translating materials into the target language the use of translated materials is in a parallel corpus increases confidence. One is about taking into account the factor of intercultural relations in creating a parallel corpus several Uzbek researchers also gave their opinions reported. Among them, according to V.Tangriyev, "There is cross-cultural communication in two languages when creating a corpus otherwise, parallel corpus cannot be created."

Cross-cultural the weaker the connection, the better the quality of the translation in the two languages it will be so weak. Due to the low implementation of translations the more difficult it becomes to create a corpus and a parallel corpus. For example, political and cultural relations between the two countries availability of various documents, instructions, manuals, brochures and etc. facilitates translation from one language to another and increases the number of sources." It can be seen from the above opinion that researcher V.Tangriyev mainly encountered when creating a parallel corpus emphasis on the problem of intercultural relations.

Automatic translation using a corpus. When using machine translation algorithms based on deep learning, availability volumetric and high-quality parallel housing becomes the most important resource. Statistical or neural machine translation based on data corpus, can identify patterns and semantic correspondences between two languages. Thus, the corpus becomes not only a database for translation, but also a tool for training and optimizing translation algorithms.

Creation of educational materials based on the corpus for study languages. The parallel body can serve as an inexhaustible source material for educational programs. NLP (natural language processing) capabilities allow create training modules that automatically adapt to the student's level of knowledge. In addition, the analysis of grammatical and lexical structures of texts in body can contribute to the development of exercises to consolidate specific language skills. Integration of NLP methods into work with parallel corpus between Uzbek and English languages represents a synergy of technology and linguistics, which can bring invaluable benefits in the field of education and scientific research. [6]

To achieve a statistical machine translation algorithm from Uzbek to English, we use the phrase we use a model based on some Uzbek words in Uzbek-English comparison can be translated into several English words or vice versa. In such cases, speak up based models will be ineffective. The introductory sentence in the Uzbek language is first to the word combinations is divided, and then each phrase is translated into an English phrase. Finally, phrases again sorted. It should be noted that in the phrase-based statistical machine translation model, the phrase translation table is based on the previously entered data and the predefined model performs the reordering.

Statistical machine translation is a probabilistic model of translation based on a given language orientation learns to create results based on previous observations of examples. It is a parallel body also known. Statistical machine translation has several advantages over translation. However,

statistical machine translation of a sufficient number of parallel corpora to obtain a reliable translation requires, and it provides explanation of words and their translation. This means that we must have a dictionary to explain the meaning of words. Therefore, a statistical machine is the main obstacle in creating a translation is the development of parallel corpora of given languages.

To develop a parallel corpus, we need a database. Information are Uzbek-English and English-Uzbek texts in different contexts. Information in different ways can be collected. Translated by our professional translators in electronic text format we collect data from scientific articles. These articles are more than one hundred scientific in Uzbek it is the case that professional translators translate the texts into English. This scientific articles cover a variety of fields, including medicine, history, translation, and politics. [7]

In conclusion, the creation of a parallel corpus for Uzbek language is essential for the development of machine translation systems for this language. The availability of such a corpus will facilitate the training of machine translation models, improving their accuracy and performance. By leveraging this resource, researchers and developers can make significant strides in enabling seamless communication between Uzbek speakers and speakers of other languages. The creation of an Uzbek parallel corpus for machine translation is a crucial step towards enhancing language technology for this linguistic community.

REFERENCES:

1. Закон Республики Узбекистан «О науке и научной деятельности». -г. Ташкент, 29.10.2019 г., № ЗРУ-576.
2. Ш. Мирзиёев. О науке, прогрессе и инновациях. Речь на встрече с руководителями вузов, учеными и академиками. Ташкент, 6.04.2018.
3. <https://postnauka.ru/>
4. Добровольский Д. Какие задачи решают параллельные корпуса. — URL: <https://postnauka.ru/video/54851>
5. <https://translationrating.ru/glossary/parallelnyj-korpus/>
6. www.pedagoglar.uz
7. Kompyuter lingvistikasining zamonaviy texnologiyalari - CTCL.2023» mavzusida vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman www.myscience.uz

UO'K 821.511.143"19"

ERTAK JANRIDA MIFOLOGIK OBRAZLAR TALQINI

M.S.Yakubova, mustaqil tadqiqotchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ertak janrining o'ziga xos xususiyatlari xalq ertaklarining xalqimiz tarixi, madaniyati, o'ziga xos turmush tarzi, marosimlari va qadimgi e'tiqodlarini o'rganishning muhim manbalaridan biri ekanligini to'g'risida fikr yuritilgan. Bizning fikrimizcha, folklorshunoslikda matniy an'analarga e'tibor berish muhimroq hisoblanadi. Ertak janridagi asarga qanday yondoshmaylik u avvalo badiiy sanaladi va o'zida og'zaki epik turning deyarli barcha xususiyatlarini mujassam eta oladi.*

Kalit so'zlar: ertak, janr, xususiyat, ramziylik, badiiy tasvir vositalari, motiv, epizod va personaj.

Аннотация. *В данной статье особенности жанра сказки рассматриваются как один из важных источников изучения истории, культуры, своеобразного быта, обрядов и древних верований нашего народа. На наш взгляд, в фольклористике более важно уделять внимание текстовым традициям. Как бы мы ни подходили к произведению сказочного жанра, оно в первую очередь считается художественным и может воплотить в себе почти все черты устного эпоса.*

Ключевые слова: сказка, жанр, особенность, символика, средства художественного изображения, мотив, эпизод и персонаж.

Abstract. *In this article, the specific features of the fairy tale genre are considered to be one of the important sources of studying the history, culture, unique lifestyle, rituals and ancient beliefs of our people. In our opinion, it is more important to pay attention to textual traditions in folklore*

studies. No matter how we approach the work of the fairy tale genre, it is primarily considered artistic and can embody almost all the features of the oral epic type.

Key words: *fairy tale, genre, feature, symbolism, artistic image tools, motive, episode and character.*

Ertak janri xalq og'zaki ijodidagi badiiy nasrning eng qadimiy va ommaviy namunasi hisoblanadi. Bolalik vaqtimizdan ertak eshitib o'samiz. Ertak nafaqat bolalarni ovutish, ularni uxlatish uchun, qolaversa ularning dunyoqarashini kengaytirish, xayolot duynosini boyitishga xizmat qiladi. Bolalikdan ertak eshitgan bolalar, maktab yoshiga yetgach o'zlari ham ertak to'qiydilar va do'stlariga, yaqinlariga aytib beradilar.

Bizning fikrimizcha, folklorshunoslikda matniy an'analarga e'tibor berish muhimroq hisoblanadi. Shu o'rinda doston, ertak janrlariga mansub asarlarning nasriy va nazmiy shakllarini, asar boshlanmasidagi an'anaviy o'rinlarni nazarda tutamiz. Adabiyotshunoslikda obraz yaratish, konflikt badiiy tasvir vositalari kabi tushunchalar yetakchi xususiyatlar sanaladi.

Ertaklardagi «ramzlar tili» yoki badiiy tasvir vositalari, san'atlar orqali mifik obraz va ular orqali mif yaratgan qadimiy ajdodlarimizning ichki dunyosi, kayfiyati, fikrlash tarzini anglashimiz mumkin.

Ertak janridagi asarga qanday yondoshmaylik u avvalo badiiy sanaladi va o'zida og'zaki epik turning deyarli barcha xususiyatlarini mujassam eta oladi. Xususan mifik asosga ega qush obrazlari qatnashgan ertaklar tilida sehr-jodu, g'ayritabiiy kuch va sifatlarni ifodalovchi so'z va so'z birikmalari ko'p qo'llaniladi. Bunday ertaklarda obrazning poetik vazifasini kuchaytirish maqsadida mubolag'a, epitet, o'xshatish, qiyoslash, intoq kabi badiiy vositalardan unumli foydalaniladi. Masalan, "Qahramon" [1] ertagida Semurg' qushining tasviriga bag'ishlangan ushbu parchaga diqqat qilaylik:

"Bir kun havo bulut bo'lib, bo'ron turib, chaqmoq chaqib, jala quyib hammayoq to's-to'polon bo'libdi. Qahramon: "Bu nima gap?" – deb so'rabdi,

Semurg'ning bolalari: Qo'rqma, nafasidan bo'ron qo'zg'olib, ohidan chaqmoq chaqilib, ko'z yoshidan jala quyilib onamiz kelayotibdi". Bu yerda ertakdagi Semurg'ning g'ayritabiiy va sirililigini kuchaytirish maqsadida o'xshatish san'atidan unumli foydalanilganini ko'rishimiz mumkin. Uning vositasida mifologik personajning belgisi tabiatdagi hodisalar jala, bo'ron, chaqmoqlarga nisbatan tasvirlangan. Semurg' obrazining xarakter-xususiyatini, unga xos sirlilik va qudratlilikni yanada aniqroq ochib berish uchun shunday yo'l tutilgan. Ayni paytda parchadagi "nafasidan bo'ron qo'zg'olib", "ohidan chaqmoq chaqilib", "ko'z yoshidan jala quyilib" jumllaridagi o'xshatishli birikmalar sanash ohangi bilan qo'llanib, ertakda ritm va nasriy qofiya, ya'ni sajni hosil qilyapti. Bu esa ertakni aytishda mifik personajning qudratini tinglovchi ko'z oldiga keltirishi va tasavvur qilishini osonlashtiradi.

Xizr – turkiy xalqlarning suv, olov, issiqlik, bahor, hosildorlik, yaxshilik va hayot suvi to'g'risidagi mifologik tasavvurlari asosida yaratilgan. Xidr esa arab mifologiyasi mahsulidir. Uning fikricha, "issiqlik", "olov kuchi" ma'nolarini anglatuvchi "xiz" so'zi "Xizr" atamasining kelib chiqishi uchun asos bo'lgan bo'lib, mifonemning ikkinchi komponenti – "ir" so'zi esa turkiy tillarda "er", "erkak", "odam" ma'nolarini bildiruvchi "or" leksemasidir.

Xizr obrazining islomdan burungi mifologiyaga bog'lanishi S.A.Qashqarov, B.Sarimsoqov, M.Jo'rayevlar tomondan ham qayd qilingan. Bu obraz islomdan burun shakllangan bo'lishiga qaramasdan avliyolar kultining keng ommalashishi jarayonida islomiyatning dastlabki davrlaridayoq musulmon diniga oid manbalardan o'rin ola boshlagan. Xususan, asli yamanlik bo'lgan adib Vahhob ibn Munabbihning "Kitob at – Tiyjon" nomli islomiyatning ilk asarida yaratilgan asarida Xizrning Iskandar Zulqarnayn bilan birga boqiylik tog'iga chiqqanligi tasvirlangan.

Islomdan burungi mifologiyada homiy kuch ramzi sifatida tasavvur qilingan Xizr obrazi nasroniyluk dinining g'alabasi uchun kurashgan avliyo Muzaffar Georgiyning sifatlarini ham o'zida mujassamlashtirgan. Daxshatli ilonni mahv etib, nasroniyluk g'alabasi ta'minlangan Muzaffar Georgiy singari hazrati Xizr ham islom dinining keng yoyilishi uchun mo'jizalar ko'rsatuvchi personajga aylantirilgan [2].

Ayrim manbalarda Xizr payg'ambar maqomida ham tasvirlanadi. Masalan, "O'zbek tilining izohli lug'ati"da yozilishicha, "Xizr katta degan ma'noni bildiruvchi diniy – afsonaviy payg'ambar" nomidir. "Navoiy asarlari lug'ati"da qayd qilinishicha, "Xizr – afsonaga ko'ra, "obi hayvon" (tiriklik suvi) izlab topgan va undan ichib doimiy tirik yurgan bir paug'ambarning nomi. Kishilarga yo'ldoshlik bilan mashhur".

Xizr nomi turli manbalarda payg'ambarlar sirasida sanab kelinishi bahsli masala hisoblanadi. Bu haqda "Qissasi Rabg'uziy"da shunday deyiladi: "Xizr ma'nosi yashil bo'lur. Qoyu tosh uza Xizr alayhissalom o'ltursa, ul yer ko'karur edi. ba'zilar aytdilar: Xizr yalovoch edi. Ba'zilar aytdilar: yalovosh ermas, solih, yo'rsal erdi. Tog'i sayramlig'. Bani isroilga ulg'ardi. Mangu suyin ichib tirik qoldi, ammo Ilyos Mursal yalovoch turur".

Ana shu ma'lumotning o'zi ham Xizr payg'ambar emas, balki solih, donishmand, barhayotlik suvini ichganligi uchun mangu tirik kishi sifatida tasavvur qilinganligini ko'rsatadi.

Xizr obrazining genetik ildizlari islomdan avvalgi kult miflari va e'tiqodlarga bog'liq bo'lib, uchinchi bobning "Xizr obrazi va suv kult" nomli ilk faslida Xizr obrazining mifologik talqinida suv bilan aloqador tasavvurlar muhim o'rin tutishi asoslandi.

Xorazmlik dehqonlar xirmondagi donni somondan ajratib, chosh qilinandan keyin bug'doy choshining ustiga kesak quyadilar va uni "Xizr kesagi" yoki "baraka kesagi" deb ataydilar. Xirmondagi bug'doyni qoplarga solib, uyga tashilgandan keyin ham "baraka kesagini" tashlab yubormaydilar. Uni bug'doy slingan qoplarning sutiga qo'yadilar va kelasi yl o'rim – yig'im vaqtigacha asrashga harakat qiladilar.

Ertakning badiiyligini ta'minlash maqsadida ertakda turli sirli voqealar, tush vositalaridan ham unumli foydalanilgan. Masalan, «Malikai Husniobod» ertagida qarg'a zolim podshoning halokatini tezlashtiruvchi vosita, podshoning tushida taxt va podshoni ko'tarib uchgan burgut esa ramziy timsoldir. Bu bilan ertaklardagi badiiyligni ta'minlash uchun ijodkorlar ramziy qushlar obrazlaridan foydalanganini ko'rish mumkin.

Umuman olganda, barcha ertaklarda bo'lgani kabi mifik asosga ega qush obrazi qatnashgan ertaklarda ham badiiyatning poetik boshlanmasi («bir bor ekan, bir yo'q ekan, och ekan-u to'q ekan, bo'ri bakovul ekan, tulki yasovul ekan, qarg'a qaqimchi ekan, chumchiq chaqimchi ekan, toshbaqa tarozibon ekan, to'ng'iz qassob ekan, qurbaqa undan qarzdor ekan. Qadim zamonda bir chol bilan kampir yashar ekan») va murod maqsadlariga yetishi haqidagi tugallanmasi ertakka o'ziga xos badiiy ifoda bag'ishlagan.

Fasl bo'yicha yakunlab shuni aytish kerakki, mifik asosga ega qush obrazlarida ramziylik, mubolag'a, epitet, o'xshatish, qiyoslash, intoq kabi badiiyat hosil qiluvchi vositalar, o'ziga xos kompozitsiya, an'anaviy boshlanma va yechimlardan keng foydalaniladi. Lekin ba'zi ertaklarda bunda an'anaviy boshlanma o'rniga to'g'ri, voqealar tuguni ham berilishi mumkin. Masalan, «Rustam» ertagida shunday holni kuzatish mumkin..

Ertaklarda shuningdek, to'tiqush, qarg'a obrazlarining bashoratchi sifatida kelishi, tuyaqush uchib yurishi ham bu qushlar haqidagi xalq to'plagan tajribalar bilan bog'liq. Masalan, hozirda xalq orasida yurgan, to'tiqush junini hurpaytirib tursa, havo ayniydi, degan qarash qadimdan mavjud. Yoki tuyaqushning meshdagi tillolarni ko'tarib uchishi uzoq o'tmishda ulkian qushlarning osmonda uchib yurganiga oid hodisalarning qoldiqlari hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, o'zining qadimiy va boy madaniyati bilan jahon tamadduniga ulkan hissa qo'shgan ajdodlarimizning badiiy tafakkuri, taraqqiyot va tarixini biz mifik asosga ega qushlar obrazlari ishtirok etgan o'zbek xalq ertaklarida ko'rishimiz mumkin. Asrlar davomida ezgulikni, yaxshilikni, odamiyligni tarannum etib kelgan mazkur asarlar hali kelajak avlodga ham beminnat xizmat ko'rsatishadi.

Folklordagi mifik asosga ega qush obrazi misolida adabiyotshunosligimizda mif va badiiyligi o'rtasidagi umumiy jihatlar, mifning ertak bilan munosabati, genezis nuqtai nazaridan aloqadorligi, mif va mifik obrazning ertakdagi o'rnini, adabiyot tarkibida yashash shartlari va usullari, bunda ijtimoiy, tarixiy, madaniy omillarning ahamiyati, shuningdek, bu jarayonlarning inson ong va ong osti psixologiyasiga doir talqinlari kabi bir qancha muammolar borki, ular adabiyotshunoslikning dolzarb muammolaridir.

Ertaklarda shuningdek, to'tiqush, qarg'a obrazlarining bashoratchi sifatida kelishi, tuyaqush uchib yurishi ham bu qushlar haqidagi xalq to'plagan tajribalar bilan bog'liq. Masalan, hozirda xalq orasida yurgan, to'tiqush junini hurpaytirib tursa, havo ayniydi, degan qarash qadimdan mavjud. Yoki tuyaqushning meshdagi tillolarni ko'tarib uchishi esa uzoq o'tmishda ulkian qushlarning osmonda yurganiga oid hodisalarning qoldiqlari hisoblanadi. O'zbek xalq ertagida ko'plab qushlar mifik asosga ega ekanligi, ular orasiga laylak, burgut, g'oz, burgut, o'rdak, oqqush, lochin, shunqor, qaldirg'och, musicha kabi qushlarni kiritish mumkin. Lekin xalq mifik asosga ega qush obrazlarini yaratishda ikki xil tamoyilga asoslangani yuqorida keltirildi. Bundan tashqari, qushning pati ham ertaklarda mifik qudratga egaligi aniqlandi. Umuman olganda, barcha qush obrazlari ostida qadimgi ajdodlarimizning olam va uning hodisalar, tiriklik va yashash tartibotiga oid ilk tasavvur va tushunchalari o'z ifodasini topgan. Bizgacha yetib kelgan mifik parchalarda qush yaratuvchi, himoya qiluvchi, u yoki bu qabila-urug'ning totemi sifatida tilga olingan bo'lsa, keyinchalik poetik ko'chish sodir bo'lib badiiy obrazga aylangan. Lekin o'zining mifik xususiyatini ham nisbiy darajada saqlab qolgan.

Xullas, ertak yaratuvchi motiv, epizod va personajlar mif va mifologik dunyoqarashdan o'sib chiqqan va keyinchalik ijtimoiylik kasb etgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimiy B. O'zbek xalq ertaklarining ba'zi bir xususiyatlari. O'zbek tili va adabiyoti. Toshkent. 1995. № 5-6. 57-62 betlar.
2. Karimiy B. O'zbek xalq ertaklarining ba'zi bir xususiyatlari. O'zbek tili va adabiyoti. Toshkent. 1995. № 5-6. 57-62 betlar.
3. Oltin beshik. Ertaklar. O'zbek xalq og'zaki ijodi. –Toshkent. Adabiyot va san'at. 1985.
4. Qur'onov D. Adabiyotshunoslikka kirish. –Toshkent. Fan. 2007.
5. Qur'onov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. Toshkent, Akademnashr. 2010.

UO'K 811.111 (051)

DISKURS TURLARI VA SIYOSIY DISKURS HAQIDA

F.J. Yakubov, o'qituvchi, SamDU Kattaqo'rg'on filiali, Kattaqo'rg'on

Annotatsiya. Ushbu maqolada diskurs turlari haqida rus va ga'rb olimlari fikrlari umumlashtirilgan, siyosiy diskursning institutsional diskurs turi sifatida xususiyatlari, boshqa diskurs turlari bilan kesishuvi, ijtimoiy diskurs sifatida maqsadi va ishlatilishi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: diskurs, institutsional diskurs, yuridik diskurs, pedagogik diskurs, diniy diskurs, pragmatik diskurs, siyosiy diskurs.

Аннотация. В статье обобщаются взгляды ученых на типы дискурса, рассматриваются специфические особенности политического дискурса как институционального дискурса, его цели и использование.

Ключевые слова: дискурс, институциональный дискурс, юридический дискурс, педагогический дискурс, религиозный дискурс, политический дискурс, прагматический дискурс.

Abstract. The article summarizes the views of scientists on the types of discourse and discusses the specific features of political discourse as an institutional discourse, its goals, and its use.

Keywords: discourse, institutional discourse, legal discourse, pedagogical discourse, religious discourse, political discourse, pragmatic discourse.

“Diskurs” so‘zi termin sifatida hali ishlatilmay turib tilshunoslar akademik V.V.Vinogradovning quyidagi funktsional uslub tushunchasidan foydalanganlar: “Uslub – bu ijtimoiy ongli va funktsional shartli, sohada og‘zaki aloqa vositalarini qo‘llash, tanlash va kombinatsiyalash usullarining ichki integratsiyalashgan to‘plami. Shuningdek, turli maqsadlarga xizmat qiluvchi, ma‘lum bir xalqning ommaviy nutq amaliyotida boshqa funktsiyalarni bajaradigan yoki shunga o‘xshash ifoda usullari bilan bog‘liq bo‘lgan u yoki bu umumiy milliy til hamdir. Uslubning bir nechta boshqa ta‘riflari ham mavjud, ammo yuqoridagi ta‘rif eng keng tarqalgan va hodisaning mohiyatini to‘liq aks ettiradi. Funktsional uslublarning tasnifi borasida umumiy fikr mavjud emas, lekin eng keng tarqalgan tasnif quyidagicha: “tilning aloqa, munosabat va ta‘sir kabi

muhim ijtimoiy funksiyalarini ajratib ko'rsatishda uning tuzilish shartlari: kundalik turmush tarzi (muloqot funksiyasi); kundalik hayot, rasmiy hujjatli va ilmiy (xabar funksiyasi); publitsistik va fantastik (ta'sir funksiyasi) inobatga olinadi. Bu uslublar nisbiydir. Ular bir-biriga ma'lum ma'noda zid bo'lsa-da, aksariyat hollarda yonma-yondir".

Diskursning ko'p taraflama va ko'p xususiyatlarga ega ekanligini e'tiborga olib tadqiqotchilar diskursning bir qancha turlarini ko'rsatib o'tishgan. Masalan, N. N. Mironova diskursning eng ko'p uchraydigan quyidagi turlarini ko'rsatib o'tadi [Mironova 1997a: 14-15; 1997b]:

- "pedagogik diskurs", bunda bolalar va o'smirlar xulq-atvorining jamiyatdagi normalari aniqlanadi;

- "siyosiy diskurs", bu diskursda jamoat ongi aktuallashadi.

- "ilmiy diskurs", bunda ob'ektiv bayon uchun olimning adresant sifatida o'z-o'zini chetga olishi, yo'q qilishi ro'y beradi.

- "tanqidiy diskurs", bunda inson faoliyatining va bu faoliyat intellektual mahsulining har xil sohalarida, masalan, fan, siyosat, san'at sohalaridagi sub'ektiv tanqidi bayon qilinadi.

- "etik diskurs", "oliyjanoblik" va "yovuzlik", "yaxshilik" va "yomonlik" masalalari yoritiladigan diskurs.

- "yuridik diskurs", insonning jamiyatdagi huquqiy normalari haqidagi qoidalar tushuntiriladigan diskurs.

- "harbiy diskurs", konflikt va urushlar tushuntirib beriladigan diskurs.

"Pragmatik diskurs" ni alohida ta'kidlab o'tish kerak bo'ladi, chunki yuqoridagi diskurs turlarining barchasi "Pragmatik diskurs" turiga shu ma'noda tegishlik, ularning har birida ma'lum bir kommunikativ strategiyalar aktuallashadi. T.A. van Deyk ularni "kontekstual makrostrategiyalar" deb ataydi [Deyk 1989: 57 – 58].

Bundan tashqari, "interdiskurs" va "maxsus diskurs" larni ajratishadi (V. Libert), ularni "umumiy diskurs" va "xususiy diskurs" deb belgilash ham mumkin.

V.A. Karasik taklif qilgan diskurs turlari ham ahamiyatlidir. U ikki diskurs turini ajratadi:

- 1) Shaxsiy (Personal) (shaxsga yo'naltirilgan). (gapiruvchi o'zining butun ichki dunyosi boyligidagi shaxs sifatida so'zlaydi.

- 2) institutsional (gapiruvchi ma'lum ijtimoiy status vakili sifatida ifodalanadi) [Karasik 2000].

1. Shaxsiy diskurs, olimning fikricha, ikki ko'rinishda mavjud: mayishiy va ekzistensial muloqot diskursi.

Mayishiy diskurs yaxshi tanish bo'lgan kishilar o'rtasida sodir bo'ladi. U aloqalarni saqlab qolish va kundalik muammolarni hal qilishdan iborat. Uning o'ziga xosligi shundaki, bu murojaat tabiatan dialogik, punktir shaklda davom etadi, muloqot qatnashchilari bir-birini yaxshi bilishadi va suhbat tafsilotlarini yo'qotmaslik uchun yaqin masofalarda muloqot qilishadi. Bu aniq va oson tushuniladigan suhbat. Ya'ni mayishiy diskurs adresat gapiruvchini yarim so'zidayoq tushunib olishi bilan ajralib turadigan diskurs. Ushbu turdagi nutqda adresatning faol roli eshituvchiga mavzuni tezda anglab olishga hamda ma'lumotni podtekstga (kinoya, til o'yini, ishora va hk.) aylantirishga katta imkoniyatlar beradi.

Mayishiy diskursdan farqli ravishda ekzistensial diskursda o'z ichki olamini butun boyligi bilan ochishga harakat qilinadi, muloqot kengaytirilgan, ma'nolarga juda boy xarakterga ega bo'ladi, nutqning adabiy tilga asoslangan barcha shakllari qo'llaniladi. Ekzistensial muloqot ustun darajada monologikdir va badiiy adabiyot hamda falsafiy, psixologik introspektiv matnlarda beriladi.

Umuman, ekzistensial diskurs mayishiy diskursga mutlaqo qarama-qarshi, lekin juda muhim bir jihatdan unga o'xshaydi: bu adresat tomonidan nutq mazmunini faol fikrlashga tayanish. Shaxsga yo'naltirilgan muloqot qabul qiluvchining ongidagi keng semantik maydonga asoslanadi. Lekin ma'nolar kengayishi tabiati mayishiy va ekzistensial muloqotda turlicha. Birinchi holda ma'noni anglash muloqotning konkret vaziyatiga, ikkinchisida – belgi shakli va adresatning shaxsiy konseptosferasiga bog'liq.

2. Institutsional diskursga kelsak, V.I. Karasikning fikriga ko'ra, bu mavqe-rol munosabatlarining belgilangan doirasidagi muloqotdir. Zamonaviy jamiyatga nisbatan u institutsional diskursning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatadi: siyosiy, diplomatik, ma'muriy,

yuridik, harbiy, pedagogik, diniy, mistik, tibbiy, biznes, reklama, sport, ilmiy, sahna, ommaviy-axborot [Karasik 2000].

V.I. Karasik qayd etadiki, bu ro'yxatni o'zgartirish yoki kengaytirish mumkin, chunki jamoat institutlari bir-biridan tubdan farq qiladi va bir xil hodisalar sifatida qaralishi mumkin emas. Bundan tashqari, ular tarixan o'zgaruvchidir, bir-biri bilan birlashishi va u yoki bu turning ko'rinishlari sifatida paydo bo'lishi mumkin.

Shubhasizki, tadqiqotlarning deyarli har bir sohasida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan diskursiv amaliyotlarni uchratish mumkin. Muayyan bilim sohasining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda diskurs ham o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi.

E.S. Kubryakova ta'kidlaganidek, hozirgi davrda diskurs tushunchasi ko'z o'ngimizda shakllanayotgan yangi lingvistik bilimlar paradigmasiga, kognitiv-diskursiv bilimlar paradigmasiga kirmoqda [Kubryakova 2000: 7-25].

Shu sababdan, turli diskurs turlarining tahlili, masalan, jamiyat ongiga eng ta'sirli va ommaviy axborot vositalarida eng ko'p tarqalgan *siyosiy diskurs*ning lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlarini, kelib chiqishini aniqlash birinchi o'ringa chiqmoqda. Quyida siyosiy diskursni va uning o'ziga xosligini tavsiflash bo'yicha fikrlarimizni bayon qilamiz.

So'nggi yillarda zamonaviy siyosiy tilning o'ziga xos xususiyatlari turli tadqiqotchilar tomonidan faol muhokama qilinmoqda [Demyankov 2002; Zemskaya 1997; Karasik 2000; Karaulov 1987; Kostromarov 1999; Pocheptsov 2000; Serio 1999; Fedeneva 1997; Chudinov 2001; Shaposhnikov 1998; Sheygal 2000 va boshqalar].

A. N. Baranov to'g'ri ta'kidlaganidek, rivojlangan siyosiy aloqa tizimining mohiyati ijtimoiy kelishuvga erishish imkoniyatlarini ta'minlashda namoyon bo'ladi. Shunday qilib, siyosatchining roli nafaqat o'z fikrlarini yashirish, balki ba'zi fikrlarni yashirish va boshqalarni yashirmaslik, jamiyatning barcha a'zolarini u yoki bu darajada qondiradigan qarorlarni qabul qilishga intilishdir. Faqat ana shu narsa qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatning normal ishlashini ta'minlashi mumkin. Siyosiy munozaralarda ishlatiladigan barcha nutq harakatlarining umumiyliigi, shuningdek, an'ana bilan muqaddas qilingan va tajriba bilan tasdiqlangan jamoat siyosati qoidalari siyosiy nutqni shakllantiradi [Baranov, Dobrovolskiy 1997].

Umuman olganda, siyosiy til deganda biz siyosiy aloqa uchun muhim bo'lgan har qanday milliy tilning o'ziga xos ramziy tizimini tushunamiz: ma'lum g'oyalarni targ'ib qilish, mamlakat fuqarolariga hissiy ta'sir ko'rsatish va ularni siyosiy harakatlarga undash, ijtimoiy konsensusni rivojlantirish, jamiyatda fikrlar xilma-xilligi sharoitida ijtimoiy - siyosiy qarorlarni qabul qilish va asoslash [Baranov Kazakevich 1991; Parshin 1999, Serio 1999; Chudinov 2001; Sheygal 2000].

Siyosiy diskurs haqida to'g'ridan – to'g'ri gapirganda, E. I. Sheygal siyosat inson faoliyatining o'ziga xos sohasi sifatida tabiatan nutq harakatlarining yig'indisi ekanligini ta'kidlaydi [Sheygal 1998: 22-28]. Boshqa har qanday diskurs singari, siyosiy diskurs ham dala ko'rinishdagi tuzilishga ega bo'lib, uning markazida siyosiy kommunikatsiyaning asosiy maqsadi — *hokimiyat uchun kurashga* maksimal darajada mos keladigan janrlar mavjud. *Bu parlament munozaralari, siyosiy arboblarning nutqlari, ovoz berish*. Periferik janrlarda hokimiyat uchun kurash funktsiyasi, muallif ko'rsatganidek, boshqa nutq turlarining funktsiyalari bilan o'zaro bog'liqdir, shu bilan birga bitta matnda turli xil nutq turlarining xususiyatlari yotadi. Masalan, quyidagicha:

- Siyosiy diskurs shaxsning siyosiy ijtimoiylashuvi sifatida pedagogik diskurs bilan kesishadi, ushbu chegara ta'limining o'ziga xos xususiyati uning ikki o'ldiruvchi modusidan, ya'ni — davlat ta'lim muassasalari orqali va kundalik hayotda (ota-onalari bilan, tengdoshlari, qo'shnilar bilan suhbatda) amalga oshiriladigan rasmiy va norasmiy siyosiy ta'limdan iborat.

- Yuridik diskurs siyosiy diskurs bilan davlat qonunchiligi sohasida kesishadi.

- Siyosiy reklama - siyosiy va reklama diskursining gibril janri - jamiyatdagi qiymatli munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan, siyosiy reklama (umuman reklamalar kabi) mavzularning keskin zichlashishi, muammoning soddalashtirilishi, kalit so'zlarning ishlatilishi, oddiy, ammo ifodali tasvirlar, shiorlarning takrorlanishi, tautologiya bilan tavsiflanadi.

- Siyosiy va diniy diskurslarning kesishishi, E. I. Sheigal yozganidek, ongni miflashtirish, soʻzlar sehriga ishonish, liderning ilohiy rolini tan olish, manipulyativ taʼsir qilish usullaridan foydalanish va muloqotni marosimlashtirish sohasida paydo boʻladi.

- Siyosiy diskurs sport va oʻyin diskursi bilan kesishadi. Hokimiyat uchun shiddatli kurash katta milliy oʻyinlar kabi musobaqa sifatida oʻynaladi, ular uchun tomoshabinni jalb qilish, maʼlum imijlar, nutqiy agressiya shakllarining nomoyon boʻlishi muhim [Sheigal 1998].

Siyosiy diskursning muhim xususiyati shundaki, siyosatchilar koʻpincha nominalizatsiya, ellipsis, metaforalardan foydalanish, alohida intonatsiya va saylovchilar va raqiblarning ongiga taʼsir qilishning boshqa usullaridan foydalangan holda oʻz maqsadlarini yashirishga harakat qilishadi [Popova 1994: 149].

Umuman olganda, siyosiy diskursining ijtimoiy maqsadi — adresatlarni (qabul qiluvchilarni) - jamiyat fuqarolarini — "siyosiy jihatdan toʻgʻri" harakatlar va (yoki) baholarga boʻlgan ehtiyojini ilhomlantirishdir. Boshqacha qilib aytganda, siyosiy diskursning maqsadi tasvirlashdan iborat emas (yaʼni, referentsiya emas), balki ishonitirish, eshituvchida niyat uygʻotish, ishonitirish uchun zamin yaratish va harakatga undash [Bayley 1984: 104]. Shuning uchun siyosiy diskursning samaradorligini ushbu maqsadga nisbatan aniqlash mumkin.

Siyosatchining nutqi (baʼzi istisnolardan tashqari) ramzlar bilan ishlaydi va uning muvaffaqiyati ushbu ramzlarning ommaviy ongga qanchalik mos kelishi bilan belgilanadi: siyosatchi ushbu ongda kerakli torga tegishi kerak; siyosatchining gaplari siyosiy diskurs "isteʼmolchilari" boʻlgan adresatlarining fikrlari va baholari "olami"ga (yaʼni barcha koʻp ichki olamlarga) mos kelishi kerak [Rathmayr 1995: 211].

Shuning uchun, siyosiy diskursni uning yaxlitligi bilan izohlashda, faqat lisoniy tomonlar bilan cheklanib boʻlmaydi, aks holda siyosiy diskursning mohiyati va maqsadi sezilmay oʻtishi mumkin. Siyosiy diskursni tushunish fon bilimini, muallif va auditoriya umidlarini, yashirin motivlarni, suyet sxemalar va konkret davrda mavjud boʻlgan sevimli mantiqiy oʻtishlarni bilishni talab qiladi.

Shunday qilib, tadqiqotimizda siyosiy diskursni kognitiv tahlil qilishga eʼtibor qaratamiz, birinchi navbatda, unda ijtimoiy ongni eng aniq aks ettiradigan narsalarga asoslanamiz. Yaʼni, siyosiy diskurs jamiyatdagi qiymatli moʻljallar bilan bevosita bogʻlangandir. Va qiymat toifalari koʻpincha semantik va kognitiv konstruktlar sifatida qaraladi.

Bundan tashqari, siyosiy diskurs siyosatga bagʻishlangan ommaviy nutqlarni, gazeta-publitsistik matnlar, siyosiy mavzudagi rasmiy matnlar (qarorlar, farmonlar), siyosiy maqolalarni oʻz ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Виноградо В.В. Итог обсуждения во флосо стилистик // Вопрос языкознания, 1955, № 1, с. 73.
2. Миронова, Н. Н. Оценочный дискурс: проблемы семантического анализа / Н. Н. Миронова // Известия РАН. Серия литературы и языка. — 1997а. — Т. 56, № 4. — С. 52–59.
3. Миронова, Н. Н. Дискурс — анализ оценочной семантики / Н. Н. Миронова. — М.: НВИ-Тезаурус, 1997б. — 157 с.
4. Дейк, Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. — М.: Прогресс, 1989. — 312 с.
5. Карасик, В. И. Этнокультурные типы институционального дискурса / В. И. Карасик // Этнокультурная специфика речевой деятельности: сб. обзоров. — М.: ИНИОН РАН, 2000. — С. 37–64.
6. Кубрякова, Е. С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике / Е. С. Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты. — М.: РАН ИНИОН, 2000. — С. 7–25.
7. Демьянков, В. З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / В. З. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. — М.: ИНИОН РАН, 2002. — № 3. — С. 32–43.
8. Земская, Е. А. Клише новояза и цитация в языке постсоветского времени / Е. А. Земская // Вопросы языкознания. — 1997. — № 3. — С. 23–48.
9. Карасик, В. И. Этнокультурные типы институционального дискурса / В. И. Карасик // Этнокультурная специфика речевой деятельности: сб. обзоров. — М.: ИНИОН РАН, 2000. — С. 37–64.
10. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. — М.: Наука, 1987. — 264 с.
11. Костомаров, В. Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа / В. Г. Костомаров. — СПб., 1999. — 286 с.
12. Почепцов, Г. Г. Информационные войны / Г. Г. Почепцов. — М., 2000. — 281 с.

13. Серио, П. Русский язык и анализ советского политического дискурса: анализ номинаций / П. Серио // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. — М., 1999. — 328 с.
14. Феденева, Ю. Б. Функции метафоры в политической речи / Ю. Б. Феденева // Художественный текст: структура, семантика, прагматика. — Екатеринбург, 1997. — 172 с.
15. Чудинов, А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000): монография / А. П. Чудинов. — Екатеринбург: Изд-во УрГПУ, 2001. — 238 с.
16. Шейгал, Е. И. Семиотика политического дискурса: монография / Е. И. Шейгал. — М.; Волгоград: Перемена, 2000. — 368 с.
17. Шейгал, Е. И. Структура и границы политического дискурса / Е. И. Шейгал // Филология. — 1998. — № 14. — С. 22–29.
18. Попова, Е. А. Политический дискурс как предмет культурно- лингвистического изучения / Е. А. Попова // Языковая личность: проблемы значения и смысла: сб. науч. тр. — Волгоград: Перемена, 1994. — С. 143–152.
19. Bayley, P. Live oratory in the television age: The language of formal speeches — Bologna: Cooperativa Libreria Universitaria Editrice Bologna, 1985. — P. 77–174.
20. Rathmayr, R. Neue Elemente im russischen politischen Diskurs seit Gorbatschow / R. Rathmayr // Totalitäre Sprache -langue de bois - language of dictatorship / R. Wodak, F. P. Kirsch (eds.). — Wien: Passagen, 1995. — S. 195–214.

UO'K: 811.512.133'37

“YANGI O‘ZBEKISTON TARAQQIYOT STRATEGIYASI”ASARIDA QO‘LLANGAN PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

U.A.Yokubbayeva, *tayanch doktorant, Namangan davlat universiteti, Namangan*

Annotatsiya. Maqolada paremiologik birliklar va ularning o‘rganilishi, paremalarning lingvokulturologik xususiyatlari yoritilgan. Paremalarning muqobilsiz leksika sifatidagi o‘ziga xos xususiyatlari tahlillar orqali ochib berilgan. Siyosiy matnlarning mazmun mundarijasida maqollarning tutgan o‘rni, bajaradigan vazifasi haqida ilmiy fikrlar bayon etilgan. Asarda qo‘llangan maqollarning madaniy semasini yuzaga keltirgan lisoniy omillar o‘rganib chiqilib, asar mazmuniga muvofiq ravishda tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar. Paremiologik birlik, madaniy belgi, lingvokulturologiya, semantika, o‘z ma‘no, ko‘chma ma‘no, assotsiatsiya.

Аннотация. В статье описаны паремнологические единицы и их изучение, лингвокультурные особенности паремий. Путем анализа выявлены специфические характеристики парем в качестве альтернативной лексики. Приводятся научные заключения о роли пословиц в содержании политических текстов и задачах, которую они выполняют. Изучены лингвистические факторы, создавшие культурологическую тематику пословиц, использованных в произведении, и проанализированы в соответствии с содержанием произведения.

Ключевые слова. Паремнологические единицы, культурный знак, лингвокультурология, семантика, прямое значение, переносное значение, ассоциация.

Abstract. Paremiological units and their organization, linguistic and cultural features of paremiological units are explained in the article. The specific characteristics of paremas as a non-alternative lexicon are revealed through analysis. Scientific opinions are presented about the important role of proverbs in the content of political texts. Linguistic factors that created the cultural scheme of proverbs used in the work were organized and analyzed in accordance with the content of the work.

Key words: Paremiological unity, cultural sign, linguo-culturalism, semantics, own meaning, figurative meaning, association.

Kirish. Paremiologik birliklar xalqning hayotiy tajribasi, xulosalari asosida yuzaga keladi. Paremiya lingvistik, ijtimoiy-siyosiy, madaniy belgilarni, psixolingvistik, sotsiolingvistik xususiyatlarni o‘zida mujassamlantirgan hodisadir [5,174-178]. Tilshunoslikda ajralmas, barqarorlashgan butunlik sifatida yaxlit semani ifodalab keluvchi maqol va matallar keng tarqalgan paremiologik birlik sifatida qaraladi. Maqol va matallar o‘zi tegishli bo‘lgan millatning tarixi, madaniyati, adabiyoti, fe‘l-atvori, urf-odatlar, diniy qarashlari haqida ma‘lumot beruvchi til boyligi

sifatida uzoq yillardan buyon adabiyotshunoslik, tilshunoslik, etnografiya, faylsafa, madaniyatshunoslikning tadqiqot obyekti sifatida mavzuli o'rganib kelinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Maqollarni til nazariyasi bo'yicha o'rganish rus tilshunosi A.N.Smaylovichning ilmiy tadqiqotlari bilan bog'lanadi. Tilshunos mazkur tadqiqotlarda qadimgi turkiy qo'lyozmalar tili, dialektikasi, madaniy ifodasini ko'rsatib beruvchi maqollar tahliliga alohida e'tibor qaratish bilan birga ularni rus tiliga tarjima qilgan [9]. O'zbek tilshunosligida maqollarni o'rganish X.Abdurahmonovning nomzodlik va doktorlik ishidagi maqollarning sintaktik xususiyatlari tadqiqidan boshlangan bo'lsa [3,48], keyinchalik M.Sadriddinova maqolni til birligi sifatida baholab, uning leksik tarkibini o'rganishga e'tibor qaratgan [6]. Mazkur tadqiqotlar paremalarning turli jihatlari yoritib berilgan mavzuli dissertatsiyalar yaralishiga asos bo'ldi. Jumladan, A.Rustamov, R.Rasulov, S.Asqarov, A.Jo'raxonov, H.Sulaymonov, M.Hakimov, B.Jo'rayeva, A.Axrоров, M.Sharipova [2;7;11,48;12]kabilarning ilmiy tadqiqot ishlarida maqollar tilshunoslik nuqtayi nazaridan chuqur o'rganib chiqilgan.

Asosiy qism. Maqollar ma'lum nutqiy vaziyatga muvofiq qo'llanadi. Har bir yuz bergan voqelik o'ziga mazmunan hamohang maqol, matal yoki aforizmni "chaqiradi". Yozma nutq ham huddi shu qonuniyatga bo'ysunadi. Uslub matn uchun so'zliklar tarkibini belgilab beradi. Mazkur talabga ko'ra paremiologik birliklarning faol harakati erkin so'zlashuv uslubi, badiiy matnlar hamda kompetensiya materiallarida kuzatiladi. Erkin so'zlashuv uslubi adresatning til bilimdonligiga tayangan holda namoyon bo'ladi. Mazkur xususiyat ayrim maqollarning muloqotdan yo'qolib, faqat izohli lug'atlarda qolib ketishiga sabab bo'layotganligi ehtimolga yaqinroq. Badiiy matnlar talabi nisbatan qat'iyroqligi sabab, yozuvchi izlanadi va qahramon xarakter-xususiyatini ko'rsatuvchi, milliylikni ifodalovchi, voqeani jonlantiruvchi paremiologik birliklarni qayta jonlantiradi.

Siyosiy matnlarda ko'pincha xalqning milliy dunyoqarashi va an'analari haqidagi madaniy elementlarga murojaat qilinadi. Bu muayyan auditoriya bilan muloqotga kirishish, milliy o'ziga xoslikni ta'kidlash yoki muayyan his-tuyg'ularni faollashtirish uchun amalga oshirilishi mumkin. Ijtimoiy-siyosiy leksika bilan mazmuniy hamohanglik kasb etishda maqollarning hukm mazmunidagi, emotsional bo'yoq bilan qorishmagan, jamiyatning ijtimoiy turish-turmishi, kishilik jamiyatining ayrim xususiyatlarini ko'rsatib beruvchi maqol va matallardan foydalanilgan. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" asarida maqol va matallarning statistik tahliliga ko'ra umumiy hisobda o'ndan ziyod maqol va matal qo'llanganligini ko'rdik. Mazkur lingvokulturemalarning asosiy qismi xalqimizga xos insoniylik belgilarini ko'rsatuvchi xarakter-xususiyat va qadriyatlarga ishora qilgan bo'lib, maqol va matallarni mazkur belgilar asosida tahlilga tortdik. X.Berdiyevning "maqollar ko'pincha o'z va ko'chma ma'noda bir nutqiy vaziyatda qo'llana olish xarakteriga ega" [4] ekanligi haqidagi nazariyasiga asoslanib, quyidagi fikrlarni qo'shimcha qilmoqchimiz:

1. Bir nutqiy vaziyatda o'z va ko'chma ma'nosining har ikkisi ham anglashilib turgan maqollarning semantik strukturasida ijobiy yoki salbiy munosabat mavjud emas.

2. Maqollardagi bunday xususiyat ularni rasmiy muloqot jarayoni va siyosiy mazmundagi matn doirasida badiiy va publitsistik materiallarga nisbatan faolroq qo'llanishiga olib keladi.

3. Bunday maqollarda "shartlik" ma'nosi pragmatik shaklda anglashilib turadi.

"Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" asarida qo'llangan paremalarning dastlabkisi **"Bir bolaga yetti mahalla – ota-ona"** maqolidir. *"Yoshlar tarbiyasida jamoatchilikning roli susayib borayotgani barchamizni tashvishga solishi lozim. Ilgari "bir bolaga yetti mahalla – ota-ona", degan maqolga amal qilib yashardik"* [1,32]. Mazkur paremiologik birlik xalqimizning uzoq yillar qondoshlik, mahalla va odamiylik belgilari asosida shakllangan. Xalqimizda bitta bolaning tarbiya jarayonida uning ota-onasi va yaqinlari ishtirok etishi, mahalla ahllarining bolaga doimo e'tiborda bo'lishi, xuddi o'z ota-onasidek tarbiyalashi lozimligi qadim tarixdan majburiyat sifatida qarab kelingan. Bolaning xulq-atvoridagi har bir salbiy va ijobiy o'zgarish natijasida keladigan munosabatlar faqat ota-onasiga emas, atrofidagi butun jamiyatga qaratilganligi sababli ham bola bilan bog'liq boshqa lingvokulturemalar shakllandi. Jumladan, "bolaning begonasi bo'lmaydi" paremasi yuqoridagi maqolga semantik yaqinlikka ega bo'lsa-da, shartlik ma'nosi mavjud emas.

"Til bilgan – el biladi" maqolining semantik tarkibida ham "shartlik" ma'nosi mavjud bo'lib, tilni "so'zlashish", "munosabatga kirituvchilik" vositasi sifatida qaralgan. Emotsional bo'yoqdorligi

mavjud bo'lgan mazkur paremiologik birlik "agar til bilsang, keyin yurt kezishing mumkin" degan xulosani beradi. Ko'chma ma'noga ega bo'lgan ushbu maqol, siyosiy mazmundagi matn talabiga muvofiq kelib, siyosiy jarayonlar haqidagi fikrlarga debocha sifatida berilgan. Maqol asarda avvaldan qadriyat darajasiga ko'tarilgan, o'zga millat tilini o'rganishga qaratilgan jumalarning sodda ifodasi shaklida kelganligini ko'rish mumkin. Masalan, *"Bag'rikeng xalqimiz "Til bilgan – el biladi", – deydi. O'z tilini hurmat qilgan ma'rifatli xalq boshqalarning tiliga ham chuqur hurmat bilan qaraydi"* [1,32]. Manbalarda ushbu maqolning semantik muqobillari haqida ma'lumotlar mavjud. Jumladan *"Til bilgan yo'lda qolmas"*, *"Qardosh tilin bilmoq – qadrdonlik belisi"* kabi. Ushbu maqollarda "shartlik" ma'nosi mavjud bo'lmas-da, "til"ni ijtimoiy-siyosiy munosabatlarga xizmat qiluvchi vosita sifatida qarash har uchala maqolni bir mazmunli maydonda birlashtiradi va xalqimizning etnik o'ziga xos hayoti haqida ma'lumot beradi, chunki xalqimizda qadim tarixdan *"Kishi o'z ona tilisini bilishidan tashqari o'zga ellar tarixini ham o'rganishi kerakligi, buning ahamiyati katta ekanligi, o'zga ellar tilini bilish – ularning dilini bilishga, ular bilan javob-muomala, bordi-keldi qilish, do'stona aloqalar o'rnatish sari yo'l ochib beradi"* [8,393], – deya tushunilgan. Mazkur maqol bugungi siyosiy o'zgarishlarga ham tamoman muvofiq kela oladigan, ijtimoiy-siyosiy voqelikning tarixiy, tadrijiy rivojlanish omillari natijasi sifatida yuzaga kelgan, chunki til xalqimiz lisonida insoniy munosabatlarning kaliti sifatida qaralgan.

"Ustoz otadek ulug'" maqoli xalqimizda keng qo'llanuvchi "Ustoz otangdan ulug'" maqolining transformatsiyaga uchragan shakli bo'lib, uning tarkibidagi affiksatsion o'zgarish maqolning semantik strukturasiga ham ta'sir etganligini ko'rish mumkin, chunki o'xshatish ma'nosini ifodalovchi morfologik vositalar maqoldagi xalqning etnik qadriyatlari bilan bog'liq tushunchalarni noto'g'ri talqin qilinishiga olib keladi. Bu haqda tilshunos T.Mirzayev quyidagi fikrlarni berib o'tgan: *"Bunday shaklda otani kamsitish holati yo'q, shunday bo'lganda xalq "Ota – rozi xudo rozi" degan maqolni yaratmas edi. Bu yerda ustoz hurmatini bo'rtirish bor. "Xalqimiz hamisha ustozlarni e'zozlab, ularning hurmat-izzatini joyiga qo'yib kelgan. "Ustoz otangdek ulug'" degan hikmatli naql ham bejizga aytilmagan"* [1,226]. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" asarida qo'llangan ushbu maqoldagi *-dek* affiksi sezilarli darajadagi noto'g'ri xulosani bermay o'quvchi e'tiborini ustozga qaratish, ustozning xususiyatlarini bo'rtirishga xizmat qilish bilan birga mamlakat prezidentini o'qituvchi kasbiga bo'lgan ijobiy munosabatini ko'rsatishga xizmat qilgan. Shuningdek, mavjud siyosiy jarayonning xalq uchun tanish qadriyatlarga asoslanganligini ifodalagan.

"Oqqan daryo oqaveradi" paremasi *"Oqqan ariq oqmay qolmas"*, *"Oqqan ariqqa suv keladi"*, *"Oqqan ariq oqmay qolmas, ikki ko'zing boqmay qolmas"* kabi shakllarda ham uchraydi. Etiologik xarakterga ega, didaktik va informativ belgilar singdirilgan ushbu maqol matn mazmunini mukammallashtirishda muhim vosita bo'lib kelgan. Xalqimizning xulosasi, hukmini ifodalagan mazkur parema ma'lum voqelikni to'siqlarga qaramay davom etishini ifodalab, pragmatik jihatdan *"ishonch"* semasini ifodalab kelgan. Asarning ta'lim-tarbiya bilan bog'liq bo'limida ta'lim tashkilotlaridagi jarayonning muntazam davom etishi, tarbiya va ta'lim jamiyat rivojida muhim omil ekanligiga ishora qilgan. Masalan, *"Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob ilmiy-ma'naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak. Bu o'lmas meros hamisha yonimizda bo'lib, bizga doimo kuch-quvvat va ilhom bag'ishlashi lozim. "Oqqan daryo oqaveradi", – deydi xalqimiz. Bugun buyuk ajdodlarimizning bebaho merosiga tayanib, yangi Renessans poydevorini yaratish uchun bizda barcha imkoniyatlar mavjud, deyishga to'la asoslarimiz bor"* [1,223-224]. "Oqqan daryo oqaveradi" maqoli turli nutqiy vaziyatlarda qo'llanib kelsa-da *"davomiylilik"*ka ishora qilib kelishi asarda ham mavjud. Siyosiy nuqtayi nazardan mamalakatlar hamisha rivojlanish uchun harakatda bo'lishi kerakligi, buni zamonning o'zi talab etayotganligi, bu jarayonni to'xtatib bo'lmasligi haqidagi fikrlar xalqchil ifoda etilgan, chunki kontekstning davomida tilga olingan *"Renessans poydevorini yaratish"* jumlasida davomiy rivojlanishning yangi bosqichiga ishora qilib, maqol bilan mazmunli hamohanglik tashkil etgan.

"Musofir bo'lganuncha musulmon bo'lmas" maqoli diniy tushunchalar asosida shakllangan. Maqol tarkibidagi diniy leksika hisoblangan *musulmon* leksemasi butun mazmunni yetkazib beruvchi vosita vazifasini o'tagan deyish mumkin. *Musulmon* leksemasi arab tilidan olingan bo'lib, *"islom dinidagi kishi"*, degan ma'noni anglatadi [14,293]. Ko'chma ma'noga ega mazkur

maqol musulmon bo'lish oilasidan, yurtidan uzoqda, boshqa mamlakatda yashashi kerak, degan tushunchani ifodalamaydi. Aksincha, begona yurtdagi qiyinchilik insonni toblashi va ayni shu qiyinchiliklarni yengib o'tish davomida shakllanadigan sabr-toqat, matonat, atrofidagi insonlarni tushuna bilish kabi insoniy sifatlar kishini haqiqiy musulmon nomi ostida atalishiga asos bo'lishi mumkinligi haqidagi tushunchalarni ifodalashga xizmat qilgan. Madaniy belgilarning o'ziga xosligini chog'ishtirish asosida ochib berilishi lingvokulturemalar bo'yicha tadqiqotlar sirasida qiyosiy tahlillarning sirasi ko'payishiga olib keldi [10,46;13,50]. Xususan, diniy leksika orqali anglashiladigan madaniy kolorit mazkur din vakillarining barchasiga tegishli bo'lib, aynan ma'lum hududning milliy o'ziga xosligini ochib beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, siyosiy matnlarda maqollar rahbarlik, hokimiyat va boshqaruv mavzularida tez-tez ishlatilib, yetakchilik va hokimiyatning mas'uliyatini ta'kidlaydi. Xalqning qudrati va boshqaruv jarayoniga ta'siri, adolat, tenglikni boshqaruvda muhim ekanligini ifodalaydi. Maqollar siyosiy matnlarni ijtimoiy mazmun bilan ta'minlaydi. Ushbu og'zaki an'analar siyosiy xabarlarini yanada samaraliroq yetkazishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. – Тошкент: O'zbekiston, 2022.
2. Ахроров А. Нутқ маданиятини ифодаловчи ўзбек халқ мақолларининг лингво-функционал хулқий қиймати: Филол. фан. фал. док. (PhD) ...дисс. автореф. – Г, 2021.
3. Абдурахмонов Х. Особенности синтаксиса узбекского устного народного творчества: Автореф. дис. ... док. филол. наук. – Т, 1977.
4. Бердиёров Х., Расулов Р. Ўзбек тилининг паремиялогик луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1984.
5. Комилова Г. Антоним компонентли паремияларнинг лингвокультуролик тадқиқи //Тилшуносликнинг долзарб масалалари: VI. – Т.: Акабетпазиг, 2012.
6. Садриддинова М. Ўзбек халқ мақол ва маталлари лексикаси. – Т, 1984.
7. Жўраева Б. Мақолларнинг лисоний мавқеи ва маъновий-услубий қўлланилиши: Филол. фан. ном. ...дисс. – Тошкент, 2002.
8. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов. Ҳикматнома. – Т.: Ўзбек совет энциклопедияси, 1990.
9. Xalliyeva G. Adabiyotshunoslik. Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2017.
10. Xamdamova G. O'zbek va ingliz tillarida somatizm asosida shakllangan maqollarning kognitiv-semantik va struktur xususiyatlari: Fil. fan. fal. dok (PhD) ... diss. avtoref. – B, 2023.
11. Sharipova M. Chorva nomlari asosida shakllangan o'zbek xalq maqollarining lingvopoetik va uslubiy xususiyatlari: Fil. fan. fal. dok. (PhD) diss. avtoref. – B, 2023.
12. Shomaqsudov Sh, Shorahmedov Sh. Ma'nolar maxzani. – T, 2001.
13. Sheraliyeva Sh. Ingliz va o'zbek tillaridagi diniy frazeologik birliklarning lingomadaniy aspekti: Fil. fan. fal. dok (PhD) ... diss. avtoref. – T, 2023.
14. O'zbek tilining izohli lug'ati. III jild – T.: G'ofur G'ulom, 2023.

UO'K 81'26

AKT SOHASIDAGI O'ZLASHMA TERMINLAR XUSUSIYATLARI

M.M.Yuldashev, doktorant, Qo'qon davlat pedagogika instituti, Qo'qon

Annotatsiya. AKT sohasidagi o'zlashma terminlarni o'rganish muammosi hozirgi kunda umumjahon darajaga yetdi. Ingliz tili, zamonaviy AKT terminlarni boshqa tillarga shu jumladan o'zbek tiliga ham assimilyatsiya bo'lishiga katta rol o'ynaydi, jahondagi AKT terminlarni bizning tilimizga ham kirib kelishida Ingliz tili asosiy vositachi til hisoblanadi.

Kalit so'zlar: AKT, neologizmlar, qisqartmalar, etimologiya, assimilyatsiya, ijtimoiy tarmoqlar.

Аннотация. Проблема изучения заимствований терминов ИКТ в наш язык, особенно современных терминов ИКТ, имеет международное значение. Английский язык играет большую роль в усвоении международных терминов ИКТ многими языками, включая наш язык. Он играет огромную роль в распространении интернациональных терминов, как основной язык-посредник.

Ключевые слова: ИКТ, неологизмы, аббревиатуры, этимология, ассимиляция, социальные сети.

Abstract. The problem of studying the borrowings of ICT terms into our language, especially modern ICT terms has an international impact. English plays a great role in the assimilation of

international ICT terms into many languages, including our language. It plays a huge role in the dissemination of international terms, as the main intermediary language.

Key words: *ICT, neologisms, abbreviations, etymology, assimilation, social networks*

AKT sohasi terminologiyatizimi tashqi va ichki omillar ta'sirida paydo bo'lmoqda. Shular orasida, ekstralingvistik omillar sifatida quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

1) Kompyuterlashgan zamonaviy AKT tizimining vujudga kelishi; 2) yangi tushunchalarni ifodalovchi terminlarni yaratilishi; 3) AKT lingvistikasiga asos solinishi; 4) ijtimoiy-zaruriyat sababli o'zga tillardan tayyor holdagi terminlarni o'zlashtirish

So'ngi lingvistik tahlillar shuni ko'rsatidiki, hozirgi mavjud AKT sohasi bo'yicha yaratilgan terminlarni bir tilli, ikki tilli va ko'p tilli lug'atlarining barchasi ham lug'at tuzish qoidalariga to'liq javob bera olmaydi. Buning asosiy sababi shundaki, haqiqatdan, mazkur sohada lug'at yaratgan mualliflarni deyarli barchasi asosan AKT sohasi mutaxassislari hisoblanadi va bizning nazarimizda, ular lug'at tuzishning muayyan qoidalari va prinsiplaridan birmuncha yiroq ekanligi sezilib turadi. AKT tizimidagi lug'atlarni tasniflash jarayoni turli bosqichlarda amalga oshiriladi. Eng asosiy bosqichda AKT mavzuiy guruhlari hamda sohalararo kompyuter terminlar va terminologik birliklar asosiy manbasi hisoblanadigan Ingliz tili materiallari asosida tanlab olinadi.

Misol uchun: *Aberration* 1) aberratsiya, buzilish; 2) og'ish (standartdan) chetga chiqish; *Aberration of image position* tasvirning siljishi; *Antenna aberration* - antenna aberatsiyasi. *Light aberration*- yorug'lik aberratsiyasi; *scanic aberration*-skanerlash aberratsiyasi; *Wave aberration*-to'lqinli aberratsiya. Ingliz tilida ahamiyatga molik bir hodisa borki tildagi oddiy so'zlar AKT paydo bo'lishi hamda rivojlanishi munosabati bilan keng miqyosda kengroq lingvopragmatikada qo'llanila boshlaydi misol uchun; *Browse* so'zi Ingliz tilida avvalo chorvani yaylovga olib chiqish yoki kurtak va yosh nihollarni yeb bitirish ma'nosida kelgan bo'lsa yana barglani yeyish, yosh nihollar, varaqlash, qarab chiqish, ko'z yugurtirish, tartibsiz o'qish, nazar tashlash ma'nolari ham bor. Ingliz tilidagi ushbu ko'p ma'noli so'zni Internet olamida termin sifatida ham keng joriy qilindi. Internetda *browse* so'zi bu kompyuterda` ayniqsa internetda ma'lumot izlash deyiladi. *Browser* esa bu: 1) Internetda ma'lumot izlovchi; 2) internetda yoli kompyuterda kerkli ma'lumotni ko'rish uchun yaratigan dastur. 3) veb-saytlarni ko'rib chiqish va ishlash dasturiy ta'minoti.

AKT terminlari quyidagi mavzuiy guruhlarga bo'linadi:

Axborot va uning turlari bo'yicha: *data*- ma'lumotlar, *ordinary personal data*-shahsiy ma'lumotlar, *limited access information*-foydalanish cheklab qo'yilgan axborot, *folder*-papka, *file*-fayl.

Hisoblash texnikasi vositalari: *portable computer*(PC)-portativ kompyuter, *software*-dasturiy, *hardware*-ishlatuv tizimi, *gateway*-shlyuz, *cluster*-klaster

Jarayonlar: *hacking*-buzish, *interference*-aralashuv; halaqit berish, *indexing*-indekslash, *browsing*-kerakli ma'lumot izlash, *searching*-qidiruv, *installation*-o'rnatish, *download*-yuklash, *limiting*-cheklash, *programming*-dasturlash, *compute*-hisoblash.

Harakatlar va amallar: *delete*-o'chirish, *shift*-o'tish, *paste*-qo'yish, *copy*-ko'chirish, *play*-o'ynamoq; *switch on*-yoqish, *switch off*-o'chirish, *back*-orqaga qaytish, *inviting*-ijtimoiy tarmoqlarda kanal yoki guruhga qo'shilish uchun taklif.

AKT sohasidagi kasb-kor nomlarini anglatuvchi terminlar: *network operator*-aloqa operatori, *information owner*-axborot mulkdori, *web-disigner*-veb-dizayner, *Web-developer* (*пазработчик*)-dasturchi, *3D-animator*, *designer*, *IT-technician*-IT-texnik (kompyuter muammolari bilan shug'ullanivchi, yangi dasturlarni sinovdan o'tkazuvchi, *Data-base administrator*-ma'lumotlar bazasi administrator, *Mobile designer*-mobil ilovalar dizayneri, *QA-engineer*-(*Quality Assurance*)-dasturiy ta'minot sifatini nazorat qiluvchi, *UI-designer* (*User Interface*)-sayt bezatuvchisi (ranglar kombinasiyasi, shriftlar, rasmlar bilan ishlovchi), *3D Rigger*-personaj modellarini yasovchi va ularni animatsiya jarayoniga tayyor holatga keltiruvchi. *team leader*-ishlov berish guruh rahbari. Hozirgi kunda tilimizdagi AKT kasb nomlari asosan, internatsional nomlar bo'lib, ular o'zlashma holda keng qo'llanilmoqda: *sysadmin* (*system administrator*)-tizim admini, *admin*-boshqaruvchi, *site admin*-sayt ma'muri, *cablename*-kabel yotqizuvchi odam.

Ijtimoiy tarmoqlar mavzuiy guruhidagi termin va atamalar. Hozirgi kunda hyotimizda ijtimoiy tarmoqlar (*social media*) aholimiz orasida ayniqsa yoshlar orasida keng foydalilmoqda shuning uchun aynan shu sohadagi xalqaro terminlar ona tilimizga boshqa sohadagi terminlarga ko'ra tezroq kirib kelmoqda; *super group (public group)*-super guruh, *ban*-taqiqlamoq, *spam*-keraksiz (so'ralmagan) habar, *hater*-g'arazgo'y, *follower (nodnuchuk)*-kuzatuvchi; ergashuvchi, *fan*-muhlis(a), *page*- sahifa, *bot*-haqiqiy inson bo'lmagan, maxsus dastur doirasida faoliyat ko'rsatadigan virtual robot, *verification*- akkauntni yoki foydalanuvchi sahifasini haqiqiyligini aniqlash jarayoni, *beauty-blogger*- moda haqida akkaunt yurituvchi, *live account*- tirik akkaunt (tashlab qo'yilmagan, faol akkaunt), *content*- content; matnli, grafik yoki multimediya ko'rinishidagi axborot (postlar, stories, video-post, jonli efir), *like*-layk-kontent ostidagi yurakcha shaklidagi belgi (Instagram), *monetization*-monetizatsiya, reklama orqasidan pul ishlab toppish, instagramda akkauntga pulli reklama qo'yish, *publication*- publikatsiya, birio akkaunt tomonidan ommaga taqdim qilinadigan har qanday turdagi kontentni tushuniladi, *moderation*-moderatsiya, ommaga publikatsiya jarayoni oldidan imloviy hato, qonuniyligi hamda ommaga taqdim qilish joizligini tekshirish, *wrapping-up (накрутка)*-botlar tomonidan yoki atayin akkaunt ko'rsatgichlarini noxolislik yo'li bilan ko'tarish (layklar, kommentariylar, kuzatuvchilar sonini sun'iy oshirish), *post*-axborot taqdim qilishdagi son jihatidan birlik, *posting*- post joylash jarayoni, *promotion-(раскрутка)*- botlar yordamida emas balki insonlar tomonida biror akkauntga boshqa yangi potensial auditoriyani (kuzatuvchi va ishtirokchilarni) chorlash, *repost*-manbasi havola orqali ko'rsatilgan kontentni boshqa akkaunt orqali boshqalar bilan baham ko'rish imkoniyati, *fake*-feyk yolg'on ma'lumot, *troll(троль)*-trol, biror brend yoki shahs atrofida ataylab nizo chiqaruvchi bot bo'lmagan foydalanuvchi. *hashtag*-heshteg. Ijtimoiy tarmoqlar ham AKT sohasining ajralmas qismi bo'lib uning turlari ko'p bo'lgani bilan ishash prinsiplari deyarli bir hil yoki bir-birini to'ldirib boradi. Ijtimoiy tarmoqlarni aksariyat qismi ingliz tilida gaplashadigan mamlakatlarda paydo bo'lib, rivojlanib ommalashishi jarayonida yurtimizga ham keng tarqalayotgani, ulardagi atama va terminlari boshqa xalqlar orasida ham to'g'ridan-to'g'ri tillarga o'zlashishi oqibatida bizning ona tilimizga ham terminlarni original nomi o'zbek tiliga tarjimasiz keng qo'llanilyabdi.

Ingliz tildan o'zbek tiliga kirib kelgan 625 ta AKT terminlarini qiyosiy o'rganilganda, bir-biri o'hsash jihatlari ko'plisgi, strukturaviy o'hshashligi, ya'ni izomorfli aniqlanib ularni struktur jihatidan 3 turga tasniflandi: 1) Sodda (o'zak-so'z) terminlar 146 ta; *net, virus, protocol, proxy, session, tag, traffic, byte, page*, ban kabi. 2) Yasama (affiks) terminlar 326 ta *provider, browser, streamer, cleaning, antivirus, router, loading, opening, updating* kabi. 3) Qo'shma-terminlar 153 ta: *broadcast, webcam, call center, gateway, soundtrack, backspace* kabi. 4) Sodda birikma terminlari 2630 ta *data base, colour balance, wireless fidelity (Wi-Fi), IP Address, group owner, online order, anti-virus program* kabi 5) murakkab yoyiq terminlar 1238 ta: *access control bot, automated data processing system, application service provider, code division multiple access (CDMA), compact disk recordable (CD-R), Uzbekistan Digital Television (UzDigital TV) Virtual Private Network (VPN), world wide web (WWW)* kabi.

FOYDALANADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Баранов А.Г. Проблемы и перспективы стандартизации языка технических документов // Филологический сборник: Мир и Язык. Выпуск 6. Кемерово: КемГУ, 2005. - С. 31 – 37
2. Kadirbekova D. K. Attempts to create learner corpus for ESP students //Иностранные языки в Узбекистане. – 2019. – №. 1. – С. 120-125.
3. Kadirbekova D. K. Cross-cultural Approach to the Study of Terminological Units in the System of Information Technologies //Eastern European Scientific Journal. – 2016. – №. 2.
4. Бархударов Л.С., Жукова Ю.И. Пособие по переводу технической литературы. – М., 1967. – С. 12.
5. Беликова И.А. Особенности образования терминов-неологизмов в подязыке компьютерной техники: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Омск, 2004. – 27 с.
6. Гильдина А.К. Некоторые вопросы семантики и функционирования терминов вычислительной техники в английском языке. – Воронеж: Изд-во Воронеж, ун-та, 1976. – С. 111 – 119.

THE IMPACT OF FAIRY TALES ON LANGUAGE LEARNING

N.A.Yuldosheva, student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Hozirgi vaqtda ingliz tilini o'rganishning ko'plab usullari mavjud bo'lib, ularning har biri o'ziga xos afzalliklarga ega bo'lib ijobiy natijalarga erishish imkonini bera oladi. Ba'zi metodlar yosh o'quvchilarni o'qitish uchun moslashtirilgan bo'lsa-da, bolalar va kattalar uchun yaxshi samara beradigan, qiziqarli usullar mavjud. Shunisi aniqki, ingliz ertaklari tilni o'zlashtirishda yetarlicha muhim vosita sifatida ajralib turadi, shuningdek yosh o'quvchilar uchun maxsus yondashuv hisoblanadi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, metod, maktab, o'qituvchi, bolalar, ertak, o'qitish.

Аннотация. В настоящее время существует множество методов изучения английского языка, каждый из которых имеет свои преимущества и дает положительные результаты. Хотя некоторые методы предназначены для обучения юных учащихся, существует особенно интересный метод, который одинаково нравится как детям, так и взрослым. Очевидно, что английские сказки являются эффективным инструментом, делающим изучение языка приятным, также имеет особую привлекательность для молодых учащихся.

Ключевые слова: английский язык, метод, школа, учитель, дети, сказка, обучение.

Abstract. Currently, there are numerous methods for learning English, each offering its own advantages and yielding positive outcomes. While some techniques are tailored for teaching young learners, there exists a particularly engaging method that resonates well with both children and adults alike. It's evident that English fairy tales stand out as an effective tool, making language acquisition an enjoyable pursuit, a quality that holds special appeal for young students.

Keywords: English, method, school, teacher, children, fairy tale, teaching.

Introduction. Fairy tales are an essential part of children's literature which are regarded as an integral means of the development of listening, speaking, reading, and writing skills. They have been used as suitable teaching materials in language textbooks throughout history. During the early stages of education, capturing children's interest in learning is crucial. As such, English teachers have the significant responsibility of not just imparting language knowledge but also nurturing enthusiasm for the subject. However, the challenge lies in determining how to achieve this. Therefore, many teachers endeavor to incorporate engaging tasks and visual aids into their classrooms. Yet, regrettably, the majority of these tasks often lead to student fatigue due to their overwhelming variety.

The significance of fairy tales is viewed through three dimensions: psychological, emotional, and cognitive. Therefore, in order to effectively fulfill educational objectives for children, it is essential to establish a psychologically conducive environment in which they feel at ease. Crafting fairy tales aids in alleviating the mental burden on students and contributes to fostering a friendly, favorable atmosphere for communication in the classroom.

The initial phase of foreign language instruction can vary in terms of language material, its scope, organization, and the progression of oral and written language development. This takes into consideration the learning environment and the capabilities of the subject in addressing the educational, instructional, and developmental objectives of the school.

Methods. By incorporating fairy tales into foreign language lessons, children become familiar with characters and traditions, often finding parallels with Russian folklore. Utilizing authentic material in this process is crucial. Through fairy tales, teachers can foster the development of diverse skills and abilities, teaching students to anticipate and recount their content. Furthermore, the language of fairy tales facilitates the refinement of speech etiquette and enrichment of language knowledge. Fairy tales are particularly conducive for teaching, as they embody the characteristic folklore composition techniques of repetition and dynamically evolving plots.

The ability to effectively use fairy tales in the classroom is a teacher's skill and is directly related. So using different methods and techniques instead is a language, important in developing skills. The efficacy of incorporating a fairy tale into speech instruction hinges not only on precisely

defining its role in the teaching system, but also on how judiciously the lesson structure is organized and how the teaching possibilities inherent in the fairy tale are aligned with the instructional objectives. Within the framework of a lesson aimed at teaching oral speech, four distinct stages can be identified:

1) Preparatory stage - involves addressing linguistic and language barriers in advance;
2) Initial reading and comprehension of the fairy tale - focuses on developing comprehension skills;

- 3) Evaluation of understanding of the central theme;
- 4) Cultivation of language and oral communication skills.

Monitor the understanding of the overall narrative of the fairy tale.

All the aforementioned assignments are designed to be as unobtrusive as possible, with full focus on the content. They are to be completed both orally and in written form, as instructed by the teacher.

1. Divide the text into segments and give them titles.
2. Identify (write down) sentences that convey the central idea of the individual segments of the text.

3. Locate (write down) those excerpts from the text that depict a specific character.
4. Identify instances in which the following expressions are utilized.
5. Enumerate all the characters in sequence.
6. Enumerate all the settings mentioned in the text in proper order.
7. Recognize the characters who utter the following phrases.
8. Respond to questions that students can find answers to in the text.
9. Identify the variances between the Russian and British renditions of the tale.
10. Concur or dissent with the statements based on the narrative.
11. Rectify errors in statements.
12. Review the illustrations and select those that correspond to the fairy tale.
13. Arrange the illustrations based on the events in the story.

Results. Therefore, I believe that incorporating fairy tales into English lessons for initial reading introduces diversity into the lesson content, broadens the overall perspective and communicative skills of young learners, fosters language inference and intuition, heightens students' enthusiasm for language, and thus augments their motivation for learning.

Fairytales Lessons: How Fairytales Teach Kids to be always in positive way.

They show real-life problems in fantastical settings.

promote hope

teach the value of independence

strength bravery

Fairy tales foster the enhancement of students' creative skills and cultivate a positive, emotionally charged atmosphere of collaboration. It is recognized that in the early stages of learning English, there are limitations in the expression of speech due to the lack of linguistic resources. Therefore, it is essential to encourage speech activity during lessons, motivating younger students to comprehend the spoken content and express their reactions to the narrative.

Fairy tales teach children how to deal with basic human conflicts, desires, and relationships in a healthy way, these skills can ultimately impact a child's health, quality of life, or even influence his values, beliefs in the future that looks for wonder in his life. They are also a model of behavior for pupils and provide, evaluate their own emotions and decision making.

Fairy tales naturally reflect the hero adventures, coming out of the stated adventures they help learners support in finding new methods of resolving challenges and transforming issues in their everyday lives. Magic, adventure, a quest with twists and turns, and a dash of romance are tried and true foundations of any good book. Fairy tales offer all of these elements with the added comfort of familiarity. Kids first learn the rhythm of these stories through being read to as toddlers and pre-readers.

Discussion. Without a doubt, the utilization of fairy tales will enhance the English learning process. Just like any other component of the communicative language learning approach, fairy tales will enrich lessons, enabling students to absorb essential information in an accessible and enjoyable manner, while honing their language capabilities. It is worth noting, however, that the effectiveness of incorporating fairy tales into English instruction hinges on the methodical arrangement of classes. Based on the points mentioned, it is evident that fairy tales serve as an excellent and valuable resource for foreign language learning. They are enjoyable, captivating, and succinct, facilitating the acquisition of grammar, new vocabulary, and moral lessons. Fairy tales inspire motivation to learn and elevate the appeal of language classes that learners learn from the mistakes of characters in the stories, which help them with their critical thinking skills.

REFERENCES:

1. Расулов, З. И. Принцип когнитивной экономии как важный фактор в передаче информации. Язык и культура, 4.1.
2. Nazarova, N. (2023). Antroponimlar mohiyati va semantik tahlili. центр научных публикаций (buxdu. uz), 35(35).
3. Ahrorovna, N. N., & Nigina, K. (2023). Boshlang'ich ta'limda ingliz tili darslarida og'zaki nutqni rivojlantirishning samarali usullari. The theory of recent scientific research in the field of pedagogy, 1(9), 61-66.
4. Ahrorovna, N. N., & Shakhriyozda, D. (2023). Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitishning zamonaviy metodlari. The theory of recent scientific research in the field of pedagogy, 1(9), 67-72.
5. Nazarova, N. (2023). Tilshunoslikda nazariy va amaliy onomastika tasnifi. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 43(43).
6. Ahrorovna, N. N. (2023). Analysis of anthroponyms in english linguistics. Formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences, 2(24), 153-157.
7. Nazarova, N. (2023). Analyses of Anthroponyms in the Novel "The Godfather". Центр научных публикаций (buxdu. uz), 44(44).
8. Nazarova, N. (2023). Onimik leksemalarning o'ziga xos xususiyatlari. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 34(34).
9. Nazarova, N. (2022). Antroponimlarning o'rganilishi. Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes, 110-112.
10. Ahrorovna, N. N., & Niginabonu, Y. (2022). English Clubs in Non-Traditional Ways for Young Learners. Miasto Przyszłości, 30, 265-266.
11. Ahrorovna, N. N. (2023). O'zbek tilida antroponimlarning lisoniy tadqiqi. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(5), 1687-1692.
12. Nazarova, N. (2023). Antroponimlar mohiyati va semantik tahlili. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 35(35).
13. Nazarova, N. (2023). Tilshunoslikda nazariy va amaliy onomastika tasnifi. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 43(43).
14. Ahrorovna, N. N. (2023). Analysis of anthroponyms in english linguistics. Formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences, 2(24), 153-157.
15. Nazarova, N. (2023). Analyses of Anthroponyms in the Novel "The Godfather". Центр научных публикаций (buxdu. uz), 44(44).
16. Ahrorovna, N. N. (2023). Analysis of anthroponyms in english linguistics. Formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences, 2(24), 153-157.
17. Ahrorovna, N. N., & Marjona, M. (2023). Interfaol ta'lim metodlarining ahamiyati. Innovative developments and research in education, 2(16), 179-185.
18. Ahrorovna, N. N., & Rashidovna, A. M. (2023). Differences between american and british english. Innovative developments and research in education, 2(16), 156-161.

UO'K 81'373/47

DISFEMIYA VA UNGA YONDOSH TUSHUNCHALAR

M.S.Zuxriddinova, doktorant, Andijon davlat chet tillar instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqola lingvistika sohasida nisbatan kamroq o'rganilgan mavzulardan biri bo'lgan disfemizmlar va ular bilan bog'liq hodisalar haqida fikr yuritadi. Maqolada bu mavzu yuzasidan evfemizmlar va disfemizmlar o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlar, misollar bilan muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: X-femizm, disfemizm, evfemizm, kakofemizm, sleng, vulgarizm.

Аннотация. Данная статья рассматривает одну из относительно малоизученных тем в области лингвистики - дисфемизмы и с ними связанные явления. В статье обсуждаются сходства и различия между евфемизмами и дисфемизмами на примерах.

Ключевые слова: X-фемизм, дисфемизм, евфемизм, какофемизм, сленг, вульгаризм.

Abstract. This article explores the concept of dysphemisms and associated phenomena, areas that have received relatively less attention in the field of linguistics. The discussion extends to the comparison and contrast between euphemisms and dysphemisms, enriched with illustrative examples.

Key words: x-phemism, dysphemism, euphemism, cacophemism, slang, vulgarism.

Kirish. Jahon lingvistikasidagi dinamik jarayonlar, jamiyatdagi soʻz erkinligi taʼsiri natijasida yuz berayotgan ijtimoiy-siyosiy oʻzgarishlar, oʻzbek lingvistikasida yetarli darajada oʻrganilmagan sohalarni chuqurroq tadqiq qilish zaruratini kun tartibiga qoʻymoqda. Til barcha jamiyatlarda oʻzaro ijtimoiy muloqot asosi boʻlganligi sababli, uning jamiyat bilan oʻzaro taʼsiri bir-biriga uygʻunlashib boradi. Odamlarning turli ijtimoiy kontekstlarda tilni turli maʼnolarda qoʻllashi, nutqda til birligini turli rang-baranglikda faollashtiradi, va bu barcha jamiyat segmentlari uchun turlicha boʻladi. Ushbu maqola faol harakatdagi nutq taʼsirchanligini maʼromga yetkazishda tengsiz oʻrin tutuvchi disfemizmlarga doimiy bagʻishlanadi. Rezanovanning taʼbiri bilan aytganda, XXI asrning boshlari soʻzlashuv kommunikatsiyasida salbiylik darajasining oshganligi bilan xarakterlanadi va bu holat sotsiologlar va tilshunoslar tomonidan ham eʼtirof etilgan. Bu holatning sababi etib jamiyatning polarizatsiyasi, hokimiyat va xalq manfaatlarini oʻrtasidagi toʻqnashuv, turli etnik va ijtimoiy guruhlar oʻrtasidagi toʻqnashuvlar koʻrsatilgan.[9] Odamlarning siyosat haqidagi bayonotlarini tahlil qilish orqali, siyosiy shaxslarning va ularning harakatlarining jamiyat ongida qanday tasavvur uygʻotishini tahlil qila olishgan. Bunday chuqur tahlil qila olishlari uchun esa nutqdagi evfemizm va disfemizm kabi tushunchalar yordam bergan. Disfemizmlar oʻzbek lingvistik adabiyotida evfemizmlar kabi keng yoritilmagan. Oʻzbek tilida yozilgan va ingliz tilidagi disfemizmlarni oʻrganadigan birorta ham ish deyarli yoʻq hisobi. Bu tushuncha haqida, dastlab, 1983-yilda nashr qilingan “Oʻzbek tili stilistikasi” oʻquv qoʻllanmasida maʼlum darajada fikr yuritilgan. Oʻzbek tilshunosligida evfemizmgaga bagʻishlangan ishlarni N. Ismatullayevning nomzodlik dissertatsiyasida, A. Omonturdiyevning nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalarida, X. Qodirovning nomzodlik, Sh. Gulyamovanning nomzodlik, D. Rustamovanning nomzodlik dissertatsiyalarida choʻgishtirma tabiatga ega boʻlmagan holda koʻramiz. Umumiy holatda esa, dunyo tilshunosligida disfemizm toʻgʻrisida birinchi boʻlib I.R. Galperin oʻz monografiyasida taʼrif berib oʻtgan: “disfemizmlar yoki kakofemizmlar - bu stilistik vositalar hisoblanib, uning vazifasi "evfemizmlar bajaradigan vazifaning aksidir. Ular tushunchani anʼanaviy boʻlmagan shaklda, solishtirma maʼnoda, berilgan tushuncha uchun belgilangan soʻzga qaraganda ancha keskin va qoʻpolroq shaklda ifodalaydilar".[1]

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Maqolada muammoning tarkibiy qismlarini ajralgan holda oʻrganish, terminologiyalar mazmunini aniqlashda umumiy fan metodlari boʻlgan tahlil va sintezdan, shuningdek etimologik va taʼrif beruvchi tahlillardan foydalanilgan. Asarlarda foydalanilgan disfemizmlar va unga yondosh tushunchalarni tahlil qilishda pragmatik yondashuv elementlari qoʻllanilgan. Bundan tashqari, disfemizm tadqiqoti uchun qilingan ishlar mualliflarining keltirgan disfemizm namunalariidan foydalanilgan va bu orqali ularning nazariyalari mohiyatini anglash osonlashtirilgan. Disfemiyaning hosil boʻlishi va tarixiy taraqqiyoti haqida gap ketganida bu hodisani kelib chiqishiga sabab boʻluvchi nutqiy aggressiyaga hissa qoʻshuvchi motivlar haqida ham maʼlumot berib oʻtish kerak. Rezanovanning maʼlumotiga koʻra bu motivlar uchta katta guruhga boʻlinadi.

1)Gapiruvchining salbiy kommunikativ niyati, suhbatdoshga kommunikativ zarar yetkazishga qaratilgan pozitsiya;

2)Adresatning maʼlum bir bayonotga nisbatan salbiy emotsional reaktsiyalari (ranjish, gʻazab, asabiylashish va boshqalar) hamda ularni ifodalovchi javob bayonotlari turlari (ayblash, qarshilik, kelishmovchilik va h.k.),

3) Bayonotning shakli va/yoki mazmunining muvofiqligining yo'qligi, verbal interaktsiya xarakteri va "adresatning obro'si" bilan. Masalan, rasmiy muhitda shaxsiy murojaat, raqibga qaratilgan haqoratli so'zlar yoki ishoralar va boshqalar.

Allan & Burrige tomonidan yozilgan "Euphemism and Dysphemism: Language Used As Shield and Weapon"[1] nomli kitobda esa disfemizmlardan foydalanishning sabablari etib tepada berilgan sabablardan tashqari bir qator holatlar ko'rsatilgan:

1) Hayrat yoki taajjubni ifodalash. Disfemizmdan hayrat yoki taajjubni ko'rsatish vazifasi biror narsaga nisbatan kuchli hayrat, shok yoki ishonchsizlik hissini ifodalashdir, ko'pincha bu mubolag'a yoki ekstremal atamalar yordamida amalga oshiriladi.

2) Do'stlikdagi yaqinlikni namoyish etish. Do'stlikdagi yaqinlikni ko'rsatishda disfemizmdan samimiyat va rasmiyatsizlikni yaratib, do'stlar orasidagi bog'liqlikni mustahkamlashga yordam beradi. Masalan, qizlar guruhining bir-birlarini o'yin-kulgi bilan bir-birini disfemizmdan namunalari bilan chaqirish orqali o'rtasidagi mustahkam do'stlikni va bu do'stlikni bunday so'zlar buza olmasligini ko'rsatishadi, go'yo.

3) Guruhning umumiy identitetini tasvirlash. Disfemizmdan, guruhning umumiy identitetini tasvirlashda, a'zolar o'rtasidagi o'zaro tushunish va birlik hissini kuchaytirish maqsadida, odatda ichki hazil yoki maxsus atamalar orqali guruhning o'ziga xos xususiyatlarini ifodalashga yordam beradi.[5] Masalan, bir jamoa o'z a'zolarini o'zaro bog'liq va bir-biriga yaqin his qilishlarini ta'minlash uchun maxsus laqablar yoki atamalarni qo'llashi mumkin. Yoki, guruhdan tashqaridagi kishilarni yoki qarshi fikrlarni haqoratlovchi yoki tahqirlash maqsadida tasvirlash orqali aniq guruh identitetini yaratish uchun ishlatiladi. Masalan, bir sport muxlislar guruhining raqib jamoalar muxlislarini "losers" yoki "cheaters" deb o'zlarining guruh ichidagi sodiqligini va ustunligini ta'kidlashi mumkin.[3]

Natijalar. Disfemiya nutqda salbiy ma'no birliklarini ishlatishni anglatadi degani uni adabiy tilda o'rni yo'qligini anglatmaydi. Aksincha ushbu birliklardan tinglovchida voqealik yoki shaxs haqida kuchaytirilgan salbiy ta'surot qoldirish uchun ishlatiladi.[7]

Disfemizmlarning tasnifi (Rezanova tavsifi bo'yicha)[4]:

A) O'lim, kasallik, jismoniy va ma'naviy nuqsonlarni bildirib keluvchi disfemizmlar;

B) Keng doiradagi jinoiy guruhlariga doir disfemizmlar;

C) Inson nuqsonlari bilan bog'liq disfemizmlar;

D) Millatga mansub disfemik nomlar;

E) Diniy mazmundagi disfemizmlar.

Disfemizmdan turlari (Allan&Burrige tasnifi bo'yicha)[1]:

F) Sinekdoxa – Bir narsani butunlay tasvirlashda ishlatiladi.

G) Disfemistik epitetlar – Hayvon nomlaridan foydalanish, masalan, "cho'chqa", "it", "sichqon" yoki "ilon".

H) Evfemistik disfemizmdan – Bunda yumshoq ifoda haqorat qilmasdan ishlatiladi.

I) Disfemistik evfemizmdan – Bu yaqin do'stlar orasida dushmanlik hissi bo'lmagan holda hazil tariqasida ishlatiladi.

J) "–ist" disfemizmi – Ma'lum bir etnik guruhga qaratiladi.

L) Ism disfemizmi – Birovning mos keladigan qarindoshlik atamasi o'rniga ularning ismini ishlatishda, so'zlovchi ijtimoiy kontekstga qaraganda oddiyroq yoki pastroq uslubni tanlaydi.

"John, nima qilyapsan?" ("Dada"/"Ota" deyishni o'rniga)

"Qalaysan, Bill?" ("Amaki" deyish o'rniga)

Ko'plab tillar, ingliz tilidan ko'ra kengroq darajada, fe'l zamonlari bilan hurmatni ifodalaydi (misol uchun o'zbek tilida hurmat qo'shimchasi "siz", "lar") va shuning uchun bunday tillarda ism disfemizmlariga qo'l urib qo'yishning ehtimoli kattaroq bo'ladi. Shuning uchun, tarjima ishlarni olib borishda so'zlovchilarni tasodifiy disfemizmdan bilan haqorat qilmaslik uchun ehtiyot bo'lishni talab qiladi. Ammo ba'zi hollarda, ba'zi zamonaviy oilalar yoki madaniy kelib chiqishiga ko'ra ism bilan chaqirilish tanlovi tinglovchiga yoqsa, ya'ni "dada, ona" deb chaqirilishdan ko'ra ismi bilan chaqirilishni afzal ko'rsa, bunday holatlarda bular disfemizmdan hisoblanmaydi. Shunga o'xshash, kutilganidan ko'ra rasmiyroq munosabatda bo'lish ham disfemizmdan turi bo'lishi mumkin. Masalan,

agar bola odatda otasini "dada" yoki "papa" deb chaqirsa, uni "ota" deb rasmiyroq soʻz bilan chaqirish, va bu orqali unga faqat oʻz rolini anglatib, bola bilan yaqin emasligini bildirib, uni haqorat qilish yoʻli boʻlishi mumkin. Xuddi shunday, agar odatda farzand ismining qisqartma variant bilan chaqiriladigan boʻlsa uni toʻliq ismi bilan chaqirish ham disfemizm hisoblanadi. Tinglovchiga (yoki odamlar guruhi) nisbatan gʻazab yoki norozilikni bildirish uchun soʻzlovchi ism disfemizmi yoki murojaat disfemizmidan foydalanishga majbur boʻlishi mumkin.

M) No-verbal disfemizm – Birovni ishoralar bilan haqorat qilishda ishlatiladi. N) Madaniyatlararo disfemizm – Turli slang atamalar bir madaniyatda disfemistik sifatida ishlatiladi; boshqa tomondan, boshqa madaniyatlarda mutlaqo boshqa maʼnoni anglatishi mumkin.[8]

Muhokama. Disfemizm, sleng va vulgarizm tushunchalarining oʻrganilishi, lingvistika va tilshunoslik sohasidagi tadqiqotlar, maqolalar, ilmiy maqolalar va lugʻatlar orqali olib borilgan. Bu tushunchalar, insonlar tomonidan til va nutq sohasida oʻzgarishlar, kommunikatsiya sharoitlari va ijtimoiy muloqotlardagi oʻzgarishlar bilan bogʻliq ravishda oʻrganilgan.[10] Ularning kelib chiqishi va oʻrganilish tarixi turlicha boʻlsa-da baʼzi hollarda bu tushunchalarni farqlashda bir nechta qiyinchiliklarga duch kelish mumkin. Tilshunoslik sohasida qadimgi olimlar oʻz fikrlarini bayon etib, lugʻatlar yaratib yoki tilning qoʻllanilishi boʻyicha asosiy manbalardan foydalanib soʻzlar va iboralar orqali bu tushunchalarni tushuntirishga harakat qildilar. Zamonaviy tilshunoslik va uning metodlari, empirik tadqiqotlar, shuningdek, kompyuterlar va tilshunoslik dasturlari yordamida, tushunchalar tahlili va oʻrganilishiga yordam berish uchun ilmiy usullar yaratildi. Bu, tushunchalarni anglash, ularning oʻzgarishi va foydalanilish shakllarini tahlil qilishga imkon berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Allan, Keith, and Kate Burridge. "Euphemism & Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon." Oxford University Press, 1991. This book provides a comprehensive analysis of euphemisms and dysphemisms, exploring their social and linguistic functions.
2. Warren, Beatrice. "An Alternative to Euphemism and Dysphemism." *Language & Communication*, vol. 12, no. 4, 1992, pp. 269-280. This article discusses the linguistic strategies that serve as alternatives to euphemism and dysphemism.
3. Pinker, Steven. "The Stuff of Thought: Language as a Window into Human Nature." Viking, 2007. Pinker discusses how language reflects human experience, including the use of euphemisms and dysphemisms.
4. Rezanova, Z.I. "Dysphemism in Modern English: Linguistic and Social Aspects." *Journal of Linguistic Studies*, vol. 15, no. 3, 2013, pp. 25-34. This article examines dysphemism in English, focusing on its linguistic characteristics and social implications.
5. Dynel, Marta. "Swearing Methodologically: The Importance of Context in the Study of Swearing." Palgrave Macmillan, 2015. This book chapter highlights the importance of context in understanding swearing, a form of dysphemism.
6. Ismatullayeva, N. "Euphemism in Uzbek Linguistics: A Comparative Study." [Dissertation], National University of Uzbekistan, 2005. This dissertation compares euphemism usage in Uzbek and other languages, providing a background for understanding dysphemism in a cross-linguistic context.
7. Burridge, Kate. "Blooming English: Observations on the Roots, Cultivation and Hybrids of the English Language." Cambridge University Press, 2004. Burridge's work includes discussion on language change and taboo, relevant to the study of dysphemism.
8. Omonturdiyev A.J. Evfemik vositalarning funksional xususiyatlari: Filol. fanlari nomzodi... dis. — Toshkent, 1997.
9. Qodirova X. Abdulla Qodiriyning evfemizm va disfemizmlardan foydalanish mahorati: filol. fan. nomz. ... diss. avtoref. — Toshkent, 2009.
10. Zuxriddinova, M. (2023). Approaching the translation of dysphemisms in uzbek language. *Talqin Va Tadqiqotlar*, 1(17). извлечено от <http://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/1159>

УДК 81'42

ПЕРЕВОД ЛЕКСИКИ КАК ОДНА ИЗ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА

Н.К.Аблаева, старший преподаватель, НОУ «Университет-Маъмуна», Хива

Annotatsiya. Maqolada badiiy tarjimaning oʻziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Tarjima kognitiv operatsiyalar natijasidir, degan fikrlar bildiriladi. Badiiy tarjima sanʼatning barcha xususiyatlarini hisobga olish bilan bogʻliq jarayon ekanligi haqida nazariy fikrlar bildirilgan. Olimlar asarlaridan misollar keltirilib, bunda tarjima nazariyasi milliy madaniyatning

ajralmas qismi sifatida qaralib, til taraqqiyoti, adabiy hayot va davr ruhini hisobga olgan holda tarjima qilishga alohida e'tibor qaratilgan. G'arb va rus tarjimon olimlarining tarjima haqidagi har xil qarashlari ko'rib chiqilgan. Tarjimani faqat til hodisasi deb hisoblagan, boshqalari esa uni inkor etib, badiiy tarjimani adabiy-estetik hodisa sifatida o'rgangan turli guruh olimlarining qarashlari keltirilgan. Tarjima uslubi va tarjimon mahoratiga oid masalalar bo'yicha qiziqarli fikrlar keltirilgan. Kognitiv operatsiyalar darajasida tarjimon mahorati, kasbiy mahorati va tarjimon imkoniyatlari tahlili berilgan.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, so'z san'ati, muqobillik, shakl va mazmun birligi, til taraqqiyoti, kognitiv amallar, lingvomadaniy xususiyatlar, kognitiv tamoyillar, tarjimonning kasbiy mahorati

Аннотация. В статье анализируются уникальные особенности художественного перевода. Приводятся мнения, что перевод является результатом когнитивных операций. Высказываются теоретические взгляды, что художественный перевод – это процесс, связанный с учетом всех особенностей искусства. Приведены примеры из работ ученых, где теория перевода рассматривается как составная часть национальной культуры и делается упор на учете развития языка, литературной жизни и духа времени. Рассматриваются взгляды западных и российских учёных-переводчиков на феномен перевода. Представлены взгляды разных групп ученых, которые считали, что перевод является лишь лингвистическим явлением, а другие отрицали его и изучали художественный перевод как литературно-эстетическое явление. Интересны были вопросы стиля перевода и мастерства переводчика. Дан анализ переводческих навыков, профессиональных навыков и возможностей переводчика на уровне когнитивных операций.

Ключевые слова: художественный перевод, искусство языка, единство формы и содержания, когнитивные операции, лингвокультурные особенности, когнитивные принципы, профессиональные навыки переводчика.

Abstract. The article analyzes the specific features of literary translation. It is said that translation is the result of cognitive operations. Theoretical opinions are expressed that artistic translation is a process related to taking into account all the features of art. Examples from the works of scientists are given, in which the theory of translation is considered as an integral part of national culture, and it is special to translation, taking into account the development of language, literary life and the spirit of the times. Different views of Western and Russian translation scholars on translation are considered. The opinions of different groups of scholars who considered translation to be only a linguistic phenomenon, while others denied it and studied literary translation as a literary-aesthetic phenomenon, are presented. Interesting ideas are presented on issues related to translation style and translator skills. An analysis of the translator's skills, professional skills, and translator's capabilities is given at the level of cognitive operations.

Key words: artistic translation, word art, alternative, unity of form and content, language development, cognitive operations, linguistic and cultural features, cognitive principles, translator's professional skills

Введение и актуальность. В мировом переводоведении большое внимание уделяется переводу произведений, воплощающих национальную культуру, историю, традиции, образ жизни, традиции и национальные ценности народов, на иностранные языки и установлению тем самым международных литературных связей. До недавнего времени лучшие образцы узбекской литературы косвенно переводились с узбекского языка на иностранные языки, а шедевры мировой литературы на узбекский язык. В годы независимости большое внимание уделялось преподаванию иностранных языков в нашей стране, подготовке специалистов, способных напрямую общаться с мировым сообществом, подготовке высококвалифицированных специалистов, непосредственно переводящих литературу с иностранных языков на узбекский и с узбекского на иностранные языки. В настоящее время существует необходимость вывести практику прямого перевода на более высокий уровень в этой области.

Перевод – это коммуникативное средство, обслуживающее духовные потребности другого народа и создающее возможность художественного наслаждения конкретным произведением, созданным на одном языке. Переведенный текст равен исходному тексту, и необходимо создать с ним ощущение единства. Соответственно, одна из задач перевода состоит в том, чтобы переведенный текст занял полное коммуникативное место оригинала и подарил читателю перевода тот же уровень художественного удовольствия и гармоничного равновесия, что и читателю оригинала.

Методы и уровень изученности. Ученый-переводчик Г. Саломов, внесший большой вклад в развитие теории и практики перевода в Узбекистане, определяет художественный перевод следующим образом: «Главная особенность перевода состоит в том, что это творческий процесс пересоздания другими языковыми средствами, искусство слова» [Г. Саломов, 1978: 93]. Ученый рассматривал теорию перевода как составную часть национальной культуры и делал упор на учете развития языка, литературной жизни и духа времени.

Западные и российские учёные-переводчики имеют разные взгляды на феномен перевода: одни группы учёных считали перевод лишь лингвистическим явлением, другие отрицали его и изучали художественный перевод как литературно-эстетическое явление. Интересны были вопросы стиля перевода и мастерства переводчика.

Профессор Г. Саломов одним из первых объединил эти два направления, то есть научно доказал, что перевод является одновременно лингвистическим и художественным явлением, и выдвинул идею о том, что стиль является основой переводческого процесса.

По мнению ученого-переводчика К. Мусаева, перевод, являющийся сложной формой человеческой деятельности, представляет собой творческий процесс, состоящий в пересоздании речевого выражения (текста), созданного на одном языке, с сохранением единства его формы и содержания, на основе средств другого языка. [К. Мусаев, 2005: 8]. По определению И. Гафурова: «Переводом называется доступная передача речи говорящего, авторского произведения, различных документов и информации с одного языка на другой». [И. Гафуров, 2008:5].

По мнению другого ученого-переводчика А. Швейцера, «Перевод — это важный вспомогательный инструмент, обеспечивающий взаимодействие, когда люди выражают свои мысли на разных языках. Исходя из этого, мы можем назвать перевод инструментом межкультурного общения». [А. Швейцер, 1973: 10].

Ш.Сафаров, который проводит исследования когнитивного направления, выражая свои мысли об особенностях художественного перевода, охарактеризовал смысл художественного текста как явление, возникающее в результате познавательных действий пользователя языка, а не целое, которое можно собрать воедино при переводе художественного текста, дал следующее определение художественному переводу: «...целесообразно соглашаться с тем, что пересоздание в новой среде или контексте произведений лучше, чем перевод с одного языка на другой» [Ш. Сафаров, 2019: 97].

Обобщая мнения вышеупомянутых ученых-переводчиков, мы сочли допустимым определить перевод как передачу текста в письменной и устной форме с одного языка на другой на основе когнитивных принципов, учитывающих его лексико-семантические, лингвокультурологические и лингво-стилистические особенности.

Известно, что по стилю тексты подразделяются на пять типов: разговорный, публицистический, научный, официально-деловой и художественный стиль. Первый из них — устный. Остальные относятся к письменной и устной речи. Например, текст научной работы или научной лекции характерен для письменной речи, а сама научная лекция характерна для устной речи. Существует также письменная и устная (фольклорная) форма художественного стиля. Перевод текстов с точки зрения стиля является одним из сложнейших процессов в переводоведении. Тексты художественного стиля имеют свои особенности, которые, естественно, вызывают у переводчика некоторые трудности. В этом процессе от переводчика требуется обладать достаточными знаниями и навыками относительно стратегий

перевода стилистических средств, используемых в художественном тексте, методов перевода лексических единиц, имеющих национально-культурную окраску.

Результаты исследований. В мировом переводоведении такие ученые, как Э. Найда, И. Грэм, Р. Белл, П. Ньюмарк, С. Баснет, К. Мальмкер и В. Кевин¹, проводили исследования по теории перевода и создавали различные пособия. Эти ученые-переводчики в своей работе широко осветили важные аспекты перевода, такие как законы перевода, теории эквивалентности и адекватности. Российские ученые также провели ряд исследований в области переводоведения. В том числе Л. С. Бархударов, В. Н. Комиссаров, В. В. Виноградов, А. Д. Швейцер, Н. Гарбовский, Ю. Илюшкина и др. провели исследования по общим лексикологическим проблемам перевода, эквивалентности в переводе, вопросы фразеологических единиц и контекста в переводе, выражения эмоциональной экспрессивности и устранения проблем, связанных с переводом слов национально-культурного характера. В Узбекистане, такие ученые как Г. Саломов, Қ. Мусаев, Ю. Пўлатов, М. Холбеков, Р. Файзуллаева, Ю. Нормуродов, Ҳ. Кароматов, О. Мўминов, И. Ғафуров, Н. Қамбаров проводили исследования по конкретным вопросам художественного перевода, по прагматической проблеме перевода, по проблемам стилистических особенностей, сохранения национального колорита в переводе и проблем перевода фразеологических единиц.

Художественный перевод — один из уникальных видов перевода, это процесс, связанный с переводом художественного жанра и его поджанров в художественные детали произведения на язык перевода с учетом всех особенностей художественности. [З. Базаров, 2020: 45]. Особенности художественного перевода раскрываются при сравнении его с другими видами переводческой деятельности. Болгарский теоретик Александр Людеканов отметил, что существует общее понятие для разных видов перевода. Целью всех видов перевода является предоставление неизменной информации, соответствующей тому же оригиналу. А. Людеканову удалось создать единую и терминологически законченную теорию перевода.

Для понимания различных видов перевода функциональной точки зрения попытки предпринимались с И. Ревзин/Ю. Розенцвейг (1964), Р. Миньяр-Белоручев (1980), А. Федоровым (2002) и другими. Деятельность по теории языковых значений, коннотации, денотации и лингвистической интерпретации служит отправной точкой в оценке процесса перевода с методологической точки зрения. Исследование перевода с научной точки зрения похоже на «эстафету» и не менее важно как часть пути, который необходимо пройти. Поэтому подготовка переводчика и формирование его профессиональных навыков никогда не должны быть односторонними. Например, хорошее знание языка не означает, что переводчик сможет эффективно выполнить задачу с профессиональной точки зрения.

Не зная сравнительного языкознания, концептуальной семантики, языков и их систем, необходимо понимать перевод на уровне символов как требование к работе переводчика. Кроме того, не следует забывать об идеологической (социокультурной) значимости культурных критериев и норм, которые присущи данному языку и определяют духовные ценности данного народа.

Квалификация переводчика – комплексное понятие, описывающее профессиональные навыки и возможности переводчика, его социальные, коммуникативные и способности интерпретировать тексты, в основе которого лежит информационный резерв, состоящий из совокупности способностей, знаний, умений и поведения в оригинале и на родном языке. языки, а также культуры. Проблема информационного резерва входит в профессиональные обязанности переводчика по преодолению конфликта культур. [И. Тухтасинов, 2018: 56].

Выбор варианта перевода в некоторой степени зависит от навыков и личных качеств переводчика. Но субъективность перевода ограничивается возможностью максимально передать содержание оригинального перевода. Таким образом, перевод – это субъективное озвучивание объективных отношений выполняющим его переводчиком.

Изучая этимологическое соответствие между лексическими единицами языка оригинала и перевода, Я. Рецкер выделяет три категории такой альтернативности. [Я. Рецкер, 2007: 11-12]

Три категории рецкерской альтернативности:

1 категория: Эквиваленты- постоянное равнозначающее соответствие, которое для определенного времени и места уже не зависит от контекста.

2 категория: Аналоги- результат перевода по аналогии, посредством выбора одного из нескольких возможных синонимов.

3 категория: Адекватная замена- для точной передачи мысли переводчик должен оторваться от буквы подлинника, от словарных и фразовых соответствий и искать решение задачи, исходя из целого: из содержания, идейной направленности и стиля подлинника.

Данная предложенная Я.И.Рецкером классификация не утратила своего значения и в настоящее время.

Выделяя разные стороны эквивалента и аналога, автор указывает, что эквивалент всегда единственный, а аналоги множественны, и именно с помощью аналогов переводятся фразеологизмы, пословицы и поговорки.

Между первой и остальными двумя категориями существует принципиальная разница. «Метод эквивалентности отражает своеобразие взаимоотношений языка, мышления и описываемого объекта. Естественно, что в содержании повествования не содержатся ситуации и их признаки, а лишь образы мысли, переданные в форме информации. Структура «[В. Комиссаров, 1990: 45].

Результаты и обсуждение. Поэтому вопрос достижения эквивалентности и адекватности при переводе до сих пор остается предметом дискуссий, пока ученые апробируют различные формы и модели анализа мыслительных движений, выполняемых переводчиками, применение когнитивных и логических преобразований в практике перевода является важнейшим аспектом в переводе, правильная интерпретация содержания с прагматической точки зрения увеличивает возможности переводчика.

Таким образом, переводчик должен решить поставленную перед ним задачу в переводе, используя аналоги и эквиваленты и исходя из содержания, идейной направленности и стиля подлинника.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Базаров З.М. Бадиий таржимада лексик-стилистик буюдорликни саълаш муаммолари (А. Крдирийнинг "Уткан кунлар" романи таржималари мисолида). Фил. фан. буйича фалс. док. дисс. Самарканд, 2020. - 148 б.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. - М.: Высш. шк., 1990. -253 с.
3. Мусаев К. Таржима назарияси асослари: Дарслик. - Т.: Узбекистон Республикаси ФА «Фан» нашриёти, 2005. - 352 б.
4. Рецкер, Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Дополнение Д.И.Ермоловича. 3-е изд. - М.: «Р Валент», 2007. - 244 с.
5. Саломов Г. Таржима назариясига кириш. - Тошкент: "У;итувчи" нашриёти, 1978. - 220 б.
6. Сафаров Ш.С. Таржимашуносликнинг когнитив асослари. Монография. -Тошкент: "Навруз" нашриёти, 2019. - 300 б.
7. Тухтасинов И.М. Таржимон тайёрлашда касбий компетенцияларни эквивалентлик додаси асосида ривожлантириш. Пед. фан. док. (DSc) дисс. -Т.: 2018. - 242 б.
8. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. -Москва: Наука, 1973. -280 с
9. Гафуров И. Таржимон мутахассислигига кириш. - Тошкент: Мехридарё, 2008. -118 б.

УДК 81-114.2

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ЯЗЫКОВОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Ш.А. Алимарданова, преподаватель, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsiya. Maqolada lingvistik variatsiyadan farqli ravishda lingvistik differentsiatsiya hodisasi tasvirlangan. Shuningdek, zamonaviy rus tilining izohli lug'atlarida lingvistik differentsiatsiya hodisasi qanday taqdim etilishini o'rganadi.

Kalit so'zlar: lingvistik differentsiatsiya, variatsiya, til variantlari, belgilar: kitobiy, eskirgan, mintaqaviy, so'zlashuv, maxsus, rasmiy va boshqalar.

Аннотация. В статье описывается явление языковой дифференциации, противопоставленной лингвистической вариантности. Также рассматривается, как явление языковой дифференциации представлено в толковых словарях современного русского языка.

Ключевые слова: языковая дифференциация, вариантность, языковые варианты, пометы: книжные, устаревшие, областные, просторечные, специальные, официальные и др.

Abstract. The article describes the phenomenon of linguistic differentiation, as opposed to linguistic variation. It also examines how the phenomenon of linguistic differentiation is presented in explanatory dictionaries of the modern Russian language.

Key words: linguistic differentiation, variation, language variants, labels: book, obsolete, regional, colloquial, special, official, etc.

Языковая дифференциация – явление, актуальное и недостаточно изученное в современном русском языке. В лингвистике его рассматривают как смежное явление с языковой вариантностью. Однако под языковой вариантностью подразумеваются специфические изменения, не приводящие к появлению совершенно нового, а, как пишет В.М. Солнцев, она «предполагает и изменчивость, и постоянство, выступая как единство изменчивого и постоянного» [5, с. 32]. Языковые варианты – это «разные проявления одной и той же сущности, например, видоизменения одной и той же единицы, которая при всех изменениях остается сама собой» [2, с. 80]. Например: *творѡг* – *твѡрог*, *калоша* – *галоша*, *валерьяна* – *валериана* и др.

В свою очередь, О.И. Москальская пишет, что «языковая дифференциация имеет характеристики, диаметрально противоположные явлению вариантности, в частности, дифференциация не связана рамками литературной нормы, и она предполагает обязательную дополнительную информацию, выражаемую членами ряда помимо основного лексического и грамматического значения» [3, с. 57]. Например, для русского языка характерными являются следующие примеры языковой дифференциации: *золото* – *злато*, *дерево* – *древо*, *дочь* – *дщерь*, *квитанция* – *квит*, *могучий* – *могутный* и т.п.

Рассмотрим, как это явление отражается в толковых словарях современного русского языка. Проанализируем словари разных исторических эпох и разного назначения: «Словарь русского языка» С.И. Ожегова (1953) [4], четырёхтомный «Толковый словарь русского языка» под редакцией Д.Н. Ушакова (1935-1940) [6], «Большой толковый словарь русского языка» С.А. Кузнецова (2000) [1]. «Словарь русского языка» С.И. Ожегова представляет собой классический словарь литературной нормы, четырёхтомный «Толковый словарь русского языка» под редакцией Д.Н. Ушакова содержит более расширенный словник и выходит за пределы литературной нормы, в «Большом толковом словаре русского языка» С.А. Кузнецова отражается лексика более позднего времени.

Говоря о «Словаре русского языка» С.И. Ожегова, отметим, что так как язык находится в постоянном развитии, автор Словаря пересмотрел состав слов, а также определения значений, чтобы полнее и точнее описать современное ему состояние русского литературного языка. Были включены новые в то время слова и выражения, расширен круг общеупотребительных сложносокращённых слов. В Словаре нет устарелых слов, «о которых можно сказать, что они выпали из словарного состава и не входят даже в пассивный словарный запас говорящих» [4, с. 3], устарелые иноязычные слова заменены русскими терминами.

Автор словаря отмечает, что подавляющая часть лексического состава словаря стилистически не маркирована и может употребляться в различных типах речи. Но некоторые слова по характеру своего употребления относятся к различным стилям, поэтому при таких словах имеются особые пометы. «Если в скобках стоят две пометы, напр. (разг. шутил.), (прост. устар.) и т.п., то это значит: разговорное с шутилым оттенком, просторечное устарелое и т.п. Если же две пометы соединены союзом «и», напр. (устар. и ирон.) и т.п., то это значит, что в одних контекстах слово употребляется как архаизм, в других контекстах применяется для речи оттенка иронии» [4, с. 6].

В частности, в данном словаре выделяются следующие виды помет:

- 1) (*книжн.*) книжные – слово, относящееся к книжному стилю, зачастую оно иноязычного происхождения и является синонимом к нейтральной лексике;
- 2) (*высок.*) высокое – слово, которое придаёт речи торжественность, обычно встречаются в публицистической речи и является некоторой разновидностью книжных слов;
- 3) (*офиц.*) официальное – слово, характерное для официального стиля;
- 4) (*разг.*) разговорное – слово, относящееся к разговорному стилю речи и придающее некоторую непринуждённость, при этом не выходя из норм литературного языка;
- 5) (*прост.*) просторечное – слово, характерное для устной разговорной речи и придающее ей оттенок шутливости, грубоватости и т.п.;
- 6) (*обл.*) областное – диалектное слово, которое используется, чтобы описать то или иное явление не литературными, а так называемыми областными словами, принадлежащими определённой местности;
- 7) (*презр.*) презрительное, (*неодобр.*) неодобрительное, (*пренебр.*) пренебрежительное, (*шутл.*) шутливое, (*ирон.*) ироническое, (*бран.*) бранное – слово, содержащее определённую эмоциональную окраску;
- 8) (*спец.*) специальное – слово, употребляющееся в узком профессиональном кругу;
- 9) (*стар.*) старинное – слово, свойственное для русской старины;
- 10) (*устар.*) устарелое – слово-архаизм, вышедшее из живого употребления.

Существует также четырёхтомный "Толковый словарь русского языка", который считается одним из самых важных и авторитетных словарей русского языка. Этот словарь был издан в период с 1935 по 1940 годы под редакцией профессора Д. Н. Ушакова и содержит более 90 000 статей. В нём не только приводится толкование слова, но также имеется грамматическая и стилистическая информация, а также информация о происхождении и произношении слов. В словаре также представлена лексика из художественных произведений от А.С. Пушкина до М. Горького, публицистической литературы и научных работ того времени. В нём также присутствуют устаревшие и диалектные слова. Этот словарь является нормативным и широко используется как эталон при изучении русского языка.

Нужно отметить, что в словаре под редакцией Д.Н. Ушакова дифференциация стилистических помет представлена шире и разнообразнее.

"Большой толковый словарь русского языка" С.А. Кузнецова является одной из самых обширных и всесторонних лексикографических работ по современному русскому языку. В словаре содержится около 130 000 слов, и он охватывает лексику всех стилевых пластов и литературных жанров, которые были характерны для русского языка в течение 20 века. Словарь включает в себя разговорную речь, научную терминологию, лексику из художественной литературы, публицистики, устойчивые выражения и многое другое. В нём содержатся не только общеупотребительные слова, но и термины, связанные с современной наукой и техникой. Отражены также явления и понятия из всех сфер жизни русского народа. Кроме того, словарь также включает новые слова и значения, которые остались за пределами более ранних толковых словарей. Это делает его ценным ресурсом для изучения и понимания современного русского языка.

К ним относятся слова, «означающие термины и реалии понятийных сфер, связанных с астрологией, парапсихологией, народной медициной, религией и др.; слова, оставшиеся до недавнего времени на границе отдалённой периферии литературного языка (сниженная, жаргонная и бранная лексика)» [1, с. 3].

Примечательно, что в словаре имеется этимологический комментарий к словам, который в случае, если слово заимствовано из другого языка, указывает язык-источник, и располагается сразу же после грамматической характеристики слова.

Данный словарь также содержит многочисленные стилистические пометы, которые характеризуют отнесённость слова к определённому речевому пласту. В Словаре они представлены четырьмя рядами [1, с. 15].

1. Пометы, указывающие на использование книжного стиля в современном языке, включают: "книжн." (книжное), "офиц." (официальное), "публиц." (публицистическое), "трад.-поэт." (традиционно-поэтическое), "нар.-поэт." (народно-поэтическое), "трад.-лит." (традиционно-литературное), "спец." (специальное) – относится к широко используемым терминам в различных областях знаний и специализаций.

2. Пометы, обозначающие использование разговорного стиля в современном языке, включают: "разг." (разговорное), "разг.-сниж." (разговорное сниженное), "фам." (фамильярное), "трад.-нар." (традиционно-народное), "нар.-разг." (народно-разговорное); "проф." (профессионально-разговорное), "жарг." (жаргонное).

3. Пометы, указывающие на хронологическое расслоение словарного состава, включают: "устар." (устаревшее), "ист." (историческое).

4. Пометы, передающие эмоционально-экспрессивную оценку: *высок.* (высокое), *одобр.* (одобрительное), *ласк.* (ласкательное), *почтит.* (почтительное), *шутл.* (шутливое), *неодобр.* (неодобрительное), *ирон.* (ироническое), *пренебр.* (пренебрежительное), *уничиж.* (уничижительное), *презрит.* (презрительное), *бранн.* (бранное), *груб.* (грубое), *вульг.* (вульгарное).

Из всего вышесказанного можно сделать вывод, что все рассмотренные нами словари отражают явление языковой дифференциации. Но заметим, что если в словаре под редакцией Д.Н. Ушакова достаточно обширно указаны слова с дифференциальными различиями, то в словаре С.А. Кузнецова примеры языковой дифференциации встречаются намного реже.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб.: «Норинт», 2000. – 1536 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М., 1990. – 685 с.
3. Москальская О. И. Вариантность и дифференциация в лексике литературного немецкого языка. // Норма и социальная дифференциация языка. – М.: Наука, 1969. – С. 57–69.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1953. – 848 с.
5. Солнцев В.М. Вариативность как всеобщее свойство языковой системы // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1984. – №2.
6. Толковый словарь русского языка. В 4-х томах. – М.: ОГИЗ – Гос. изд. «Советская энциклопедия», 1935-1940 // ushakovdictionary.ru

УЎК 811.161.1'0

«ПОРАХЎРЛИК» КОНЦЕПТИНИНГ ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ЛИНГВОМАДАНИЯТИДАГИ СЕМАНТИК ТАЛҚИНИ

Ш.Я.Алимова, катта ўқитувчи, Термиз давлат педагогика институти, Термиз

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек ва инглиз тилларида "пора" тушунчасини ифодаланишининг асосий шакллари тавсифлаш, унинг этник-маданий ўзига хослигини очиб бериш, семантик майдонининг шаклланиш динамикасини ўрганиш мақсад қилинди. Хусусан, порахўрлик ҳодисасини лингвокогнитив жиҳатдан, лингвокогнитология ва қардош ва қардош бўлмаган турли тиллар кесимида ўрганилди, пора ва порахўрлик концепцияларининг турли қирраларини очиб берилди. "Порахўрлик" лексик-семантик соҳаси бешик тамастик гуруҳларга ажратилиб, тадқиқ этилди.

Калит сўзлар: «пора» ва «порахўрлик» концептлари, лингвомаданият, коррупция феномени, маданиятлараро коммуникация, лингвокогнитология, тилишунослик, семантика, концепт, изжимоий воқелик, ҳуқуқ тушунчалари, предмет ва ҳодисалар, қадрият, субъект-объект муносабатлари, позиция.

Аннотация. Целью данной статьи является описание основных форм выражения концепта «взятка» в узбекском и английском языках, раскрытие его этнокультурной принадлежности, исследование динамики формирования его семантического поля. В частности, феномен взяточничества был изучен с лингвокогнитивной точки зрения, лингвокогнитологии и среза разных родственных и неродственных языков, выявлены разные аспекты понятий взяточничества. Исследовано лексико-семантическое поле «взятки» и было разделено на пять тематических групп.

Ключевые слова: концепты «взятка» и «подкуп», лингвокультура, феномен коррупции, межкультурная коммуникация, лингвокогнитология, лингвистика, семантика, концепт, социальная реальность, понятия права, субъекта и события, ценности, субъект-объектные отношения, позиция.

Abstract. The purpose of this article is to describe the main forms of expression of the concept “bribe” in the Uzbek and English languages, to reveal its ethnocultural affiliation, and to study the dynamics of the formation of its semantic field. In particular, the phenomenon of bribery was studied from a linguocognitive point of view, linguocognitology and a cross-section of various related and unrelated languages, different aspects of the concepts of bribery were identified. The lexical-semantic field of “bribe” was studied and divided into five thematic groups.

Key words: concepts of “bribe” and “bribery”, linguoculture, phenomenon of corruption, intercultural communication, linguocognitology, linguistics, semantics, concept, social reality, concepts of law, subject and event, values, subject-object relations, position.

Дунё тилшунослигида тил тараққийтининг асосий манбаи ҳисобланган концепцияларнинг лингвистик хусусиятлари тадқиқига кенг миқёсда эътибор қаратилиб, лингвомаданиятшунослик, маданиятлараро мулоқот йўналишлари доирасида турли мулоқот муҳитларида кечадиган коммуникатив жараёнларда намоён бўладиган омиллар катта қизиқиш билан ўрганилмоқда. Бу борада турли тиллардаги концептларни таҳлил қилишнинг назарий-методологик принципларини белгилаш ва миллий менталитет нуқтаи назаридан изчил тадқиқ этиш муаммоси янада долзарбланимоқда.

Ҳар бир халқнинг яшаб турган жой шароити, тарихий тараққийи, моддий-маънавий, диний-руҳий дунёси таъсирида ўзига хос маънога эга бўлган сўз ва иборалар шаклланиши мумкин. Шу боисдан баъзи бир сўз ва иборалар маълум халқнинг урф-одатларини ифодаловчи ёдгорлик сифатида хизмат қилади. Ҳар бир даврнинг ижтимоий воқелиги, яратилган предмет ва ҳодисалари, кашфиётлари, табиатга бўлган муносабатларини ифодаловчи ўз сўзлари мавжуд. Демак, ҳар бир тилда ўзига хос маъно ифодаладиган сўзлар оз эмас. Ҳар қандай сўзнинг ўзига хос маъно доирасига эга эканлигини кўпроқ шу сўзни бошқа хорижий тил сўзлари билан қиёслаганда билиб олиш мумкин.[1]

Дунё тилшунослигида сўнгги йигирма йил ичида қардош ва қардош бўлмаган тилларни қиёслаб ўрганишда коррупция, ҳуқуқ тушунчалари билан боғлиқ концептларни тадқиқ қилишга қизиқиш ортиб бормоқда[2]. Бу каби тушунчаларни идрок этиш ва талқин қилиш жамиятнинг сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаётидаги ўзгаришлар билан чамбарчас боғлиқдир. Концептларни ифодаловчи лингвистик воситалар миллий ўзига хос хусусиятларга эга-ки, бу хусусиятлар тилларни қиёсан ўрганганда яққол намоён бўлади. Ана шу жиҳатдан, инглиз ва ўзбек тилларида «пора» ва «порахўрлик» концептларини қиёсий планда тадқиқ қилиш долзарб ҳисобланади.

Ушбу тадқиқотимизда «пора» ва «порахўрлик» концептларини қариндош бўлмаган тиллар фонида таҳлил қилиш, ўзбек тилида универсал ва типик семантик компонентларни аниқлаш ва уни батафсил тавсифлаш имконини беради деган илмий фаразни илгари суради.

Маълумки, коррупция феномени кўп асрлик тарихга эга. Сўнгги аср давомида буходиса ҳуқуқшунослик, сиёсатшунослик, маданиятлараро коммуникациянинг турли соҳаларида илмий-тадқиқот мавзусига айланди. Шу нуқтаи назардан, коррупция концепцияси яхлит бир тизим эга бўлган билим, турли изоҳлар ва қарашлардан ташкил топган ассоциацияларни қамраб олади ва бу ҳодиса ҳақидаги билимлар мажмуини ифодалайди.

Бироқ, порахўрликнинг юзага келиш ва тарқалишига сабаб бўладиган тушунча ва муносабатларнинг пайдо бўлишидаги шарт - шароитлар ва бунинг асосида жамиятда шаклланидиган коррупцияга оид ҳаракатлар илмий жиҳатдан кам ўрганилган.

Бизнинг фикримизча, порахўрлик ҳодисасини лингвокогнитив жиҳатдан ҳам ўрганиш зарур, чунки лингвокогнитология ва қариндош ва қариндош бўлмаган турли тиллар кесимида қиёсий планда ўрганиш пора ва порахўрлик концепцияларининг турли қирраларини очиқ беришга имкон яратади.

Бизнинг лингвомаданий ва семантик тадқиқотимизда семантик баҳо ва қадрият яхлит тарзда ўрганилди. Чунки улар бир-бирини тўлдирувчи бирликлардир.

Лингвистик тадқиқотларда нарса ва предметлар, воқелик салбий баҳоланса, у антиқадриятга айланади. Маълумки, ҳар қандай қадрият инсонларнинг воқелик, жамиятга

берган баҳосига кўрапайдо бўлади. Бу жараён эсакоммуникант ва когнитантнинг тил бўйича билими ва тажрибалари доирасида нутқда воқеланади. Қадрият тилшунослик, маданиятшунослик, психология, психоллингвистика, фалсафа, ҳуқуқшунослик ва бошқа фанларнинг илмий тадқиқот объекти ҳисобланади.

Г.Р.Комилованинг тадқиқотида қадрият шундай таърифланган: “Тилшуносликда қадрият борлиқдаги жараёнлар, ижтимоий муносабатлар, маданий белгиларнинг инсон онгидаги ифодаси; тилнинг қадрият манзараси – маълум бир шахс ёки жамиятнинг аксиосферасини меделлаштирувчи лингвистик бирлик сифатида талқин қилинади. Тилнинг қадрият манзараси – маълум бир шахс ёки жамиятнинг аксиосферасини меделлаштирувчи лингвистик бирлик сифатида талқин қилинади” [3].

Ишимизда номлари келтирилган олимларнинг фикрларни инобатга олиб, миллий қадриятларнинг образли майдони сифатида фразеологизмлар ва мақолларни танлаб олдик. Инглиз ва ўзбек халқларининг олам қадрияти манзарасида порахўлик концептининг антиқадрият сифатидаги талқинлари фразеологик бирликлар ва мақоллар орқали кўрсатилди. Шу сабабдан тадқиқотимизнинг ушбу бобида инглиз ва ўзбек тилларида инсонларнинг нафсини ифодаловчи лексемалар ва бирликлар ҳам таҳлил қилинди.

Инсоннинг нафсини ифодаловчи лексемаларшахс томонидан мулкка нисбатан намоён бўладиган ҳис - туйғулар жуда тез "ташхисланади" ва одамлар ўртасидаги муносабатларга ўзига хос қарама-қаршилик бўлиб хизмат қилади, чунки халқ анъаналарида ўрнатилган турмуш тарзи билан мулкресурсларини бўлиш ва тақсимлаш доимий ва ҳар куни содир бўладиган жараёндир (ўроқ, хирмон, овқат, катта оила ва бошқалар).

Инсоннинг нафсини ифодаловчи лексемалар мулк, ҳиссий-ихтиёрий ва хулқ-атвор соҳалари чорраҳасида жойлашган мавҳум тушунча бўлганлиги сабабли, бу концептларни кўрсатадиган лексемалар бошқа қўшимча лексик-семантик майдонлар бирга ишлатилади. Турли хил маъно кўчиришлар (айниқса, метафорик) "*очкўзлик*" ва "*порахўрлик*" лексик-семантик кичик соҳасини таҳлил қилиш жараёнида унинг таркибида бешта тематик гуруҳлараниқланди:

"Инсон", "озиқ–овқат". "фаолият/ҳаракат", "ҳайвонлар", "борлиқ". Ушбу гуруҳларни батафсил кўриб чиқамиз.

“Инсон” ва унинг тана аъзолари билан боғлиқ гуруҳ.

"Очкўзлик" ҳолатида субъект-объект муносабатлари позициясидан келиб чиққан ҳолда, субъект ядровий, марказий элемент ҳисобланади. У турли томонлардан тасвирланган, улардан бири унинг типик кўринишининг асосий хусусиятларини акс эттирувчи сифат хусусиятидир. "Очкўзлик" одамнинг ташқи кўринишининг хусусиятлари ҳақидаги фикрларни оғзаки ифодалашда асосан унинг жисмоний хусусиятларини кўрсатиш орқали содир бўлади. Асосий эътибор қўл, *огиз* ва *кўз*ларга қаратилади: *Гадонинг хуржунни тўлса ҳам, кўзи тўймас, Куруқ қўлга қуш қўнмас, Оғзинг катта бўлса, қошиқдан ўпкалама*.

Кўз компонентини ўз ичига олувчи лексема ва фразеологик бирликларнинг “очкўзлик” маъносида қўлланилишининг ўзига хос хусусияти эмоционал-ихтиёрий соҳага мурожаат қилишдир. Бу ҳолларда кўз сўзининг семантик таркибида “кўпроқ” маъносига кўрган нарсани хохламоқ маъноси қўшилади ва бу ўринда очкўз шахснинг турли қобилият ва сифатларидан далолат беради: масалан, йиртқич характерни, масалан: *Ўзи тўймаганнинг кўзи тўймас*; ўзи учун бирор нарсани тортиб олиш истаги, масалан: *Ўзи эгарнинг қошида, кўзи қозоннинг ошида*, кўчма маънода "очкўз одам"ни, масалан: *Гадонинг хуржунни тўлса ҳам, кўзи тўймас*.

"Очкўзлик" маъносини ифодаловчи “*огиз*” компонентини ўз ичига олувчи лексема ва фразеологик бирликларнинг очкўзлик маъносида қўлланилиши ҳам кўп учрайди. "очкўз одам ҳақида", масалан: *Оғизда тўймаган, тўққизда тўймас, Оғзинг катта бўлса, қошиқдан ўпкалама. Беш панжа оғиз йиртар*.

"Овқат\емак" билан боғлиқ гуруҳ.

"Овқат\емак" билан боғлиқ гуруҳ халқ аксиологиясини ўзида мужассам этган луғати инсоннинг кундалик хатти-ҳаракатлари устидан "ижтимоий назорат"ни акс эттиради, бу "овқатланиш" ва "очкўзлик" маънолари ўртасидаги барқарор алоқада намоён бўлади. Бунда

сўзловчисининг очкўз шахсни кўрсатишда “озик-овқат” лексик-семантик соҳасига тез-тез мурожаат қилишини далолат беради, бу бизга ушбу майдонни “очкўзлик” лексик-семантик кичик соҳаси учун фаол “донор” сифатида баҳолаш имконини беради. Ўрганилаётган соҳаларнинг ўзаро таъсири очкўз одамнинг овқатланиш ҳаракати каби маълум бир семантик чизикда намоён бўлади. Масалан: *Тўяр-тўймас оши, чарчагунча иши. Бировнинг ошига қараган оч қолар. Дастурхонга боққан дўст эмас.*

"Ҳайвонлар" мавзули ғуруҳ.

Кўпинча очкўзлик ғоясини етказиш учун ишлатиладиган ҳайвонларнинг тасвирлари орқали тегишли шахс типининг атрибутив характеристикаси берилади. Номлаш жараёнида ҳайвонларнинг турли "типик" хусусиятлари ва сифатлари олинади. Шундай қилиб, *"очкўзлик билан овқатланиш"*, *"тўймаслик"* мотивацион белгилари очкўз одамнинг овқатланиш хатти-ҳаракати ва баъзи ҳайвонларнинг овқатланиш хатти-ҳаракатларини таққослаш асосида бир қатор номинациялар асосида ётади - асосан очкўзлик меъёрлари, тўймаслик (адабий тилда, *бўридай оч, хайвон иштахаси белгиси*). Айрим ҳудудларда ҳайвон номи билан бир қатор иборалар ва бирикмалар ҳам мавжуд: *"чўчқадай овқатланиш"* тўйиб бўлмайдиган, овқатга очкўз, уни қондириш жуда қийин деган маъноларни англатади. *Емхўр от тўрва тешар, Ит устидан қуш учса, суягиниқизганар, Итдан суяк ортмас, юқтобдан — пўстак. Мол эгаси йўлбарсдир, олдиргани қўймасдир.*

"Фаолият / ҳаракатлар" мавзули ғуруҳи.

Тилга оид маълумотларга кўра, очкўз одам томонидан амалга ошириладиган барча ҳаракатлар иккита хусусиятга эга: биринчидан, улар "ўзига олмоқ" йўналишда амалга оширилади ва категорик сифатида улар "олиш" семантик компонентига эга (Сахий ва исрофгар одамнинг "ўзидан" йўналтирилган ва "бериш" маъноси билан бирлаштирилган ҳаракатлар). Иккинчидан, очкўз одамнинг ҳаракатлари. Бундан бойлик кўпинча ўз ҳаракатлари билан эмас, балки бошқа одамга тегишли бўлган нарсани ўзлаштириб олиш орқали эришилади. Шу муносабат билан, бошқаларга жисмоний ёки ҳиссий босим ғояси алоҳида аҳамиятга эга. Бунинг шакли - "ўзига нисбатан фаол ҳаракат қилиш > очкўзлик - куйидаги ҳаракатларни кўрсатиш орқали амалга оширилади: Масалан: *Қассоб онасига ҳам суяк сотар; Еб тўймаган ялаб тўйма; Бепул кафан топилса ўлмоқ керак.*

Юқорида, танланган моделлар учун мавзу-тематик йўналишларни ҳисобга олган ҳолда, очкўзлик маъносига эга бирикмаларни ва фразеологизмларнинг таҳлилини тақдим этдик. Кўриб чиқиётган номинациялар учун мотивациялар очкўзликнинг маълум бир прототип ҳолатини кўришимиз мумкин. Масалан: *текинхўр, таъмагир, порахўр ва бошқалар.* Очкўз одамнинг атрибутив (сифат) хусусиятлари объектлар (*бочка, мешқорин*) билан ифодаланади, шунингдек, ҳайвонлар тасвирлари (*бўри, ит, чўчқа ва бошқалар*). Очкўзлик шароитида озик-овқат ўзига хос объектга айланади (оч, тўймаслик бундан мустасно).

Предикатлар, қоида тариқасида, очкўз одам томонидан амалга ошириладиган фаол ҳаракатлар бўлиб, бошқа субъектга зулм қилишни назарда тутаяди, яъни. ўзаро таъсир пайтида намоён бўлади (лексик жиҳатдан бу тутмоқ, олмоқ ва бошқа феъллар билан ифодаланади). Шунингдек, очкўзлик шароитида ижтимоий чизик амалда ифодаланмайди. Очкўзлик ёрқин, кўзга ташланадиган шахсий хусусиятга айланади; бу ҳақдаги фикрлар метафорик ҳолатда ифодаланган.

“Порахўрлик” лексик-семантик соҳасини таҳлил қилиш натижасида унинг таркибида бешта тематик ғуруҳлараниқланди:

Очкўзлик билан боғлиқ (шахсий эҳтиёжлар); мани нафсим балодур, ёнар ўтга соладур; текинга мушук ҳам офтобга чикмайди; *they eat our sweat, foul play, big c, dirty work, infidelity, bad shape, judas kiss, pork barrel, rack and ruin, black market, money laundering, under the table, in (one's) pocket (It's pretty obvious that our national legislators are all in corporate bigwigs' pockets! I hear that the boss has half the police force in his pocket.)*, to have a *hidden agenda*: But nothing concrete is happening, and the politicians are busy pursuing their own goals and hidden agendas rather

than focusing on peace and security in the country. She's wallowing in the swamp. He's dirty. She's on the take.

"Хайвонлар" мавзули гуруҳ.

career dogs, running dogs of corruption, money hungry jackals, hyenas who shed crocodile tears for the sake of voters.

"Овқат\емак" билан боғлиқ гуруҳ.

money for tea, beans for the kids, oiling money, a glass of wine (in Paris), stinking fish and coffee. "Above all, do not bribe, reward, or attempt to comfort with food. Food is for hunger, satisfaction, and nourishment. Help your children learn how to endure feelings. Let them know that their feelings are real and valued and that there are ways to be comforted without using food."

"Инсон" ва унинг тана аъзолари билан боғлиқ гуруҳ.

oil the palm of (grease the palm of), oil the hand of, a misleading or deceptive look; honeymouthed, honeylipped, he's got his hand in the cookie jar; куруқ қошиқ оғиз йиртади, уни бегим дегунча кишининг бели синар экан, пул, ўлжани қўлга киритиш, бўрининг ўзи тўйса ҳам, кўзи тўймас; оғзини мойлаб қўйиш, еган оғиз уялар, ит ялинса, думини ликкилатади, пул тилни бийрон, дастни дароз қилади; қозининг қошида қорнинг қашима; қози – пора билан рози; куруқ қўлни ит талайди; пора берганни бир бети қора, пора олганни икки бети қора.

"Фаолият / ҳаракатлар" мавзули гуруҳи.

Оларда кирар жоним, берарда чиқар жоним, пул бўлса, чангалда шўрва, вақт (яъни, инсон умри қисқа, шунинг учун фойдаланиб қолиш) ва шахсий ресурслар (бойлик, мулк, маблағларни тежаш ёки кўпайтириш каби "жараённи" тезлаштириш, ҳаётни осонлаштириш) функцияси; поранинг кундалик муаммоларни, шу жумладан мартаба ва ҳуқуқий муносабатлар, турли хил соҳаларни қамраб олган муаммоларни ҳал қилишда восита (инструмент) сифатидаги функцияси (Масалан, "Россияда усиз ҳеч нарсага эриша олмайсиз", "ғоя ёки бизнесни тарғиб қилиш" маъносида); ҳалокат кўринишидаги функцияси ("акс ҳолда хароб бўласиз", "виждон азоби"); иқтисодий ҳаракатлар ("даромад", "қўшимча даромад"). Иқтисодий битим ва сиёсий доиралар билан боғлиқ (ўзаро келишувлар, қимматбаҳо совғалар, улуш олиш). "If you want to engage in fraud and get away with it, you buy the government with political donations."

Инглиз ва ўзбек тилларида порахўрликнинг мазмуний ва семантик талқинларини қуйидагича шарҳладик: иқтисодий тарнзакциялар (келишувлар, хизмати, ёрдами ва ҳаракат учун пул ёки қимматбаҳо совғалар олиш, пул эвазига хизмат кўрсатиш), ноқонуний ҳаракат (жиноят, фирибгарлик, мансабдор шахсга пора бериш), субъектларнинг индивидуал эҳтиёжларини қондиришнинг универсал воситаси ("вазиятдан чиқишнинг оддий йўли", инжиқликларни қондириш усули).

Коррупциянинг намоён бўлиши турли шаклларга эга. Бу факт тадқиқотчилар томонидан унинг идроки ва одамларнинг унга бўлган муносабатидаги фарқловчи омиллардан бири сифатида қаралади. Тадқиқотимиз, биринчи навбатда, энг юқори даражадаги коррупцияга қаратилган бўлиб, энг кенг тарқалган коррупция қуйи поғонада бўлиб, одатда мансаб поғонасининг қуйи ва ўрта даражадаги мансабдор шахслари томонидан содир этилади. Коррупциянинг энг кенг тарқалган шаклларида бири порахўрлик бўлиб, у шахснинг хатти-ҳаракатларига таъсир кўрсатиш мақсадида ихтиёрий равишда пора (моддий бойликлар - ашёлар, пуллар, хизматлар ёки бошқа мулкӣ манфаатлар) бировнинг фойдасига расмий таклиф қилиш, ваъда қилиш, бериш, олиш ёки қабул қилиш шаклида намоён бўлади..

Порахўрлик деганда пора олувчи (пора олган мансабдор шахс) томонидан пора олиш, эҳтимолий воситачи иштирокида пора бериш (пора бериш) тушунилади. Коррупциянинг бу шакли фуқаролар томонидан яхши маълум ва амалда қўлланилади; у бевосита яширин иқтисодиёт билан боғлиқ бўлиб, унинг иштирокчилари томонидан ўзаро манфаатли ҳисобланади. Бу давлатга энг юқори даражадаги коррупцияга қараганда камроқ пул зарар келтиради.

Фуқароларнинг паст даражадаги коррупцияга (айниқса, ҳуқуқ, соғлиқни сақлаш, таълим соҳаларида) нисбатан ҳаддан ташқари бағрикенглик муносабати, унинг одатий табиати,

кўлами ва кундалик такрорланиши маълум бир ижтимоий соҳада камида минимал мақбул натижаларни таъминлашга қаратилган вазиятдир. Коррупция оқибатларининг бузғунчи табиати, фаннинг турли соҳаларидаги замонавий тадқиқотчиларнинг асосий эътибори коррупция механизмларининг психологик жиҳатларига қаратилади, жамоатчилик ва мутахассисларнинг коррупцияга қарши мақсадли таълим дастурларини ишлаб чиқишдан манфаатдорлиги доимий равишда назорат қилишни долзарб масалалардан ҳисобланади.

Психологик муносабатлар шахснинг воқеликнинг турли томонлари билан индивидуал, танланган, онгли алоқаларининг яхлит тизими бўлиб, инсоният тараққиётининг бутун тарихидан келиб чиқади, унинг шахсий тажрибасини ифодалайди ва унинг хатти-ҳаракатлари ва тажрибаларини ташкил қилади. Психологик муносабатни онгли, ўзбошимчалик билан, индивидуаллаштирилган, иродали, шунингдек, объектив томон субъекти учун шахсий маъно ёки қийматни ўз ичига олган ҳолда талқин қилиш коррупцияга муносабатнинг мазмуни ва тузилишини ўрганишга имкон беради.

Коррупцияга муносабат бўйича тадқиқотларни таҳлил қилиш бизга бир қатор хулосалар чиқариш имконини берди. Кўпинча "муносабат" социологик сўров натижаларини умумлаштириш учун коррупция ёрдамчи тушунча ва атама сифатида ишлатилади. Бироқ, ушбу сўровлар натижалари респондентларнинг порахўрлик ҳақидаги талқинларининг кенг доираси ва унинг ҳуқуқий талқини ўртасидаги тафовутни кўрсатади; унинг ҳар бир таркибий қисмининг муносабати ва ўзига хос мазмунига типлаштириш мумкин.

Ушбу муносабатларни ўрганишда асосий масала унинг мазмуни бўлиб, респондентлар томонидан тақдим этилган ва баҳоланган коррупция шакллариининг прототипларида акс этади. Бу муаммони ҳал қилиш коррупциянинг илмий таърифлари бўйича мунозаралар билан мураккаблашади; респондентга тақдим этилган тест топшириқларида коррупциянинг жиддийлигини баҳолаш орқали идрок этиш фуқаролар учун ноаниқлик ва коррупциянинг ўзига хос турлари ва шакллариининг ижтимоий номақбуллигини ўрганишлиғни тақозо этади. Бу коррупциянинг бир тури сифатида порахўрликка муносабатни ўрганиш мақсадга мувофиқлигини тасдиқлайди. Коррупцияга муносабат тўғридан-тўғри ёки билвосита "бағрикенглик", "ахлоқ", "фойдалилик, воситачилик" мезонлари билан ифодаланади ёки ҳатто характерланади ва унинг объектив томони жамият ҳаёти учун мақбул ва қулай механизм маъноси, шахсий муаммоларни ҳал қилиш, объектив ҳолатларга мажбуран жавоб беришга хос маъно билан ифодаланади.

Ушбу қоидалар муносабатни объектив томони (пора бериш) субъектнинг эҳтиёжларини қондириш учун аҳамияти контекстида ўрганишнинг долзарблигини кўрсатади, порахўрликка психологик муносабатни қиймат-семантик муносабат сифатида кўриб чиқиш, унинг пайдо бўлиш имкониятини кўрсатади.

Порахўрликка қиймат-семантик муносабатда унинг объектив томони субъект учун қатъий маънога эга бўлиб, уларнинг онгида субъектнинг мақсадларига эришиш учун унинг маъноси (ўрни, роли, функционал мақсади) ифодаси сифатида намоён бўлади. Бошқача айтганда, порахўрликка қиймат-семантик муносабат мақсадли бўлиб, бунда порахўрлик субъектнинг мақсадига эришиш ва уларнинг эҳтиёжларини қондириш воситаси сифатида тушунилади.

Муносабатнинг уч компонентли тузилиши унинг ҳар бир компонентининг мазмунини очиб беришни ўз ичига олади - *когнитив, ҳиссий-баҳолаш ва конатив*. Порахўрликнинг маъноси (унинг талқини ва функционал мақсади) мазмунида келтирилганбу муносабатнинг когнитив компоненти ҳисобланади. Когнитив компонент порахўрликка қиймат-семантик муносабатни белгилаш ва таҳлил қилиш учун ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир.

Оддий фуқароларнинг порахўрликка бўлган *ҳис-туйғулари* модаллиги ва белгиси билан фарқ қилувчи туйғуларнинг кенг доираси билан қайд этилади: бефарқлик, салбий тажрибалар, мажбурий қабул қилиш, коррупцион операцияларда иштирок этишдаги ижобий ҳис-туйғулар.

Биз ҳиссиётлар модаллиги ва коррупцион хатти-ҳаракатларга мослашиш босқичи, коррупцион мансабдор шахсларнинг ўртасидаги боғлиқликни ҳамда коррупцион операцияларда уларнинг роли ва коррупциянинг олдини олишни тадқиқ этамиз. Шунини

инобатга олган ҳолда, биз ҳиссий-баҳолаш компонентининг мазмунини нафақат порахўрлик ҳақидаги ҳис-туйғуларни, балки унинг оқибатларини баҳолаш ва олдини олишни ҳам ўз ичига олган ҳолда кўриб чиқдик.

Муносабатнинг *иродавий* компоненти мотивлар ва натижавий гапларда, объект билан у ёки бу тарзда ҳаракат қилишга тайёрликда ифодаланади. Порахўрликка муносабатга келсак, унинг ихтиёрий таркибий қисмининг мазмунини кенг ўрганилган сабаблар, коррупциянинг намоён бўлиши, вазият омиллари ва асослаш билан боғлаш мумкин. Биз ихтиёрий қисмга пора бериш ва олиш омиллари ва асосларини киритдик. Шу биланбирга, биз порахўрликнинг ижтимоий-ҳуқуқий номақбуллигидан, шунингдек, коррупцияга нисбатан ўзига хос муносабатдан келиб чиқдик.

Бир қатор тадқиқотлар коррупцияга бўлган муносабатнинг номувофиқлигини, унинг ҳар бир таркибий қисми ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик йўқлигини қайд этади. Коррупцияга муносабатнинг ўзига хослиги шундан иборатки, фуқароларнинг аксарияти коррупция ва унинг ҳалокатли оқибатларидан хабардор, шунингдек, коррупцияга учраган мансабдор шахсларни судлаш ва уларга нисбатан қатъий профилактика чораларини қўллаш фуқароларнинг коррупцион хатти-ҳаракатларини қўзғатиш, қўллаб-қувватлаш ва билмаслик билан бириштирилади. Кундалик муаммолар ва ўзларининг бузуқ хулқ-атворини оқлаш, мажбурлаш (ижтимоий стереотиплар босими), бу хавф айбнинг субъектив идрокини сезиларли даражада камайтиради. Буларнинг барчаси порахўрликка муносабатни ўрганиш мақсадга мувофиқлигини кўрсатади.

Яхлит муносабатларнинг ҳар бир таркибий қисмининг мазмуни сезиларли даражада коррупциянинг (хусусан, порахўрлик) ҳаётнинг турли соҳаларида субъектнинг (пора берувчиёки пора олувчи) муайян эҳтиёжларини қондиришдаги роли ва функционал мақсадига боғлиқ. Пора маъносининг оғзаки версияси субъектга порахўрлик ва унинг функционал мақсади (муносабатнинг когнитив компоненти) талқинида тақдим этилади.

Олдинги тадқиқотларимиз натижасида порахўрликка нисбатан қиймат-семантик муносабатларининг хусусиятларини аниқладик. Бироқ, психологик амалиёт ўзгарувчан фаолиятда фаол иштирок этадиган, мавжуд муносабатларни, шу жумладан субъектларни, порахўрликни, таълим, мураббийлик ва етакчиликни тарғиб қилувчи субъектларнинг ушбу муносабатининг хусусиятлари ҳақида эмпирик тасдиқланган билимларни талаб қилади. Буларнинг барчаси коррупциянинг асосий шакли сифатида порахўрликка қиймат-семантик муносабат турларини, уларнинг таркибий қисмлари мазмунининг ўзига хослигини ишчилар орасида ўрнатишни долзарблиги белгиланган.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев 2020 йил 24 январь куни Олий мажлисга Мурожаатномасида коррупция “ёвуз бало” эканлигини таъкидлаб, жамиятимиз аъзоларини “ҳалоллик вакцинаси” билан эмланишга ундади. “... коррупциянинг ҳар қандай кўринишига мурасиз бўлиш кундалик ҳаёт тарзимизга айланиши шарт. Бу иллатга қарши курашишга барча давлат органлари, сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари, умуман, ҳар бир фуқаро сафарбар этилиши зарур”. [4]

Келгусида ушбу муносабатлар турлари динамикасидаги қонуниятларни, унинг субъектларининг психологик хусусиятларини аниқлаш, фуқароларни коррупцияга қарши тарбиялашнинг индивидуал стратегияларини ишлаб чиқиш режалаштирилган.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Умархўжаев Мухтор Эшонхўжаевич. / Лексикология: Лексикография: Фразеология: Фразеография // Ўқув қўлланма. Жаҳон-интер-принт” нашриёти, Андижон, 2010, - 1036.
2. Drichoutis Andreas C. Grimm Veronika G., Alexandros K./ Bribing to Queue-Jump: An experimenton cultural differences in bribing attitudes among Greeks and Germans // Research paper, Online at <https://mpr.ub.unimuenchen.de/102775/MPPRA> Paper No. 102775, posted 06 Sep 2020 21:26 UTC; Kurdyumov A.B., Gnezdilov S.B., Kiselev K.K. / Corruption psychology in Turkey and Russia and prospects for the formation of anti-corruption behavior // Human capital. Russia. – 2016, pp. 7-9.; Juravlyov L.A., Yurevich A.V. / Psychological factors of corruption // Psychological newspaper: We and the World. Russia. -2013.; Havanova I.S. / Research of the phenomenon of corruption in the framework of psychology // Personality, family and society: questions of pedagogy and psychology. Russia. – 2015, pp. 82-87.; Kubbe I., Engelbert A. / Corruption and the impact of democracy // Crime Law Social Change.

3.Комилова Г.Р. / Ўзбек тилидаги мақолларнинг аксиолингвистик таҳлили// фил.бўйича фалсафа доктори (phd) диссертацияси автореферати. - Тошкент – 2022, - 50 бет.

4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасидан.

УЎК 81

ИНГЛИЗ ТИЛИДАГИ ИНСОН ХУЛҚ-АТВОРИНИ ИФОДАЛОВЧИ ТИЛ ВОСИТАЛАРИ

Х.Алимухаммедова, ўқитувчи, Тошкент Ахборот Технологиялар Университети, Тошкент

Аннотация. Тил инсон хулқ-атворининг асосий жиҳати ҳисобланади, чунки у бир-биримиз билан мулоқот қилиш ва фикрларимиз, ҳис-туйғуларимиз ва гоёларимизни ифода этишимизга имкон беради. Бу маънони етказиш ва умумий тушунчани яратишга имкон берадиган рамзлар, товушлар ва қоидаларнинг мураккаб тизими. Тил бизнинг хатти-ҳаракатларимизни шакллантиришида ва бошқалар билан ўзаро муносабатларимизга таъсир қилишида ҳам муҳим рол ўйнайди. Биз ишлатадиган сўзлар, овозимиз оҳанги ва жумлаларимизни тузиш усули бизни қандай қабул қилишимизга ва бошқалар билан қандай муносабатда бўлишимизга сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин.

Калит сўзлар: контекст, хулқ-атвор, имжтимоий макон, фразеологик иборалар, ҳис-туйғу, шахс, тил воситалари.

Аннотация. Язык является фундаментальным аспектом человеческого поведения, поскольку он позволяет нам общаться друг с другом и выражать наши мысли, чувства и идеи. Это сложная система символов, звуков и правил, которая позволяет нам передавать смысл и создавать общее понимание. Язык также играет решающую роль в формировании нашего поведения и влиянии на наше взаимодействие с другими людьми. Слова, которые мы используем, тон нашего голоса и то, как мы структурируем наши предложения, - все это может оказать значительное влияние на то, как нас воспринимают и как мы взаимодействуем с другими.

Ключевые слова: контекст, поведение, социальное пространство, фразеологизмы, эмоция, личность, языковые средства.

Abstract. Language is a fundamental aspect of human behavior as it allows us to communicate with one another and express our thoughts, feelings, and ideas. It is a complex system of symbols, sounds, and rules that enables us to convey meaning and create shared understanding. Language also plays a critical role in shaping our behavior and influencing our interactions with others. The words we use, the tone of our voice, and the way we structure our sentences can all have a significant impact on how we are perceived and how we interact with others.

Keywords: context, behavior, social space, phraseological phrases, emotion, personality, language tools.

Кириш. Инсон одоб-ахлоқини ифодалашнинг лингвистик муносабатлари маданият ва тилга қараб ҳар хил бўлиши мумкин. Масалан, баъзи маданиятларда тўғридан-тўғри сўз ва ибораларни ишлатиш кўпол ва хурмацизлик деб ҳисобланиши мумкин, бошқа маданиятларда эса норма сифатида қабул қилиниши мумкин. Бундан ташқари, инсоний хулқ-атвори ифодалашнинг лингвистик муносабатлари алоқа контекстига қараб фарқ қилиши мумкин. Масалан, расмий вазиятларда, масалан, ишбилармонлик музокаралари ёки расмий тадбирларда, мулойим формулалар ва манзиллардан фойдаланиш мажбурий бўлиши мумкин. Шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, инсоний хулқ-атвори ифодалашнинг лингвистик воситалари инсоннинг ёши, жинси ва ижтимоий мавқеи билан боғлиқ бўлиши мумкин. Масалан, болалар кўпроқ тўғридан-тўғри ва бевосита ибораларни, кекса одамлар эса кўпроқ расмий ва хурматли манзиллардан фойдаланишлари мумкин.

Инсон хулқ-атворини ифодалашнинг лингвистик воситаларига инсон хулқ-атворининг турли томонларини акс эттирувчи турли грамматик тузилмалар, лексик бирликлар ва фразеологик иборалар киради. Масалан:

- Ҳаракат феъллари: *иш, ўқиш, ўйнаш, юриш ва ҳоказо.*
- Даъват феъллари: *бўл, тўхтат, ҳис қил, ўйла ва ҳоказо.*
- Ҳиссиётлар ва кайфиятни тасвирлайдиган сифатлар ва кўшимчалар: *қувноқ, қайғули, ҳайрон, хотиржам ва ҳоказо.*
- Хулқ-атворнинг айрим турларини ифодаловчи фразеологик иборалар: *қийинчилик, жавобгарликни ўз зиммасига олиш, оқибатларга олиб келиш ва ҳоказо.*

Адабиётлар таҳлили ва методологияси. Аристотель инсон хулқ-атвори ҳақидаги илк қарашларини ўзининг Риторика ва Поетика асарларида айтиб ўтган. Ушбу асарга кўра инсон одобини ифодалашнинг лингвистик муносабатларига имо-ишоралар, юз ифодалари ва овоз оҳангларида фойдаланиш ҳам кириши мумкин. Масалан, кўтарилган қош ёки табассум киноя ёки пичингни, баланд овоз эса ҳаяжон ёки ноаниқликни кўрсатиши мумкин.

XX аср охирида ва ХХИ асрнинг биринчи ўн йиллигида ўтказилган алоҳида тиллар бўйича илмий тадқиқотларда инсон хулқ-атворини ифодалашнинг етарлича яхши ўрганилган воситалари қуйидагилар: отлар, феъллар ва фразеологик бирликлар. Қиёсий тилшунослик контекстида Л. А. Бушueva (2008) иши амалга тадбиқ этилди, унда муаллиф ҳаракатларни билдирувчи рус ва инглиз тилларининг отларини, уларнинг луғат талқинларини ва нутқдан фойдаланишни ўрганади. Тадқиқот мавзуси ҳаракатлар номларининг моҳияти, парадигматик ва синтагматик хусусиятлари ва уларнинг фаолияти еди. А. М. Яхина (2008) бу феълнинг ажралмас компоненти бўлган лингвистик баҳолаш нуқтаи назаридан инсон хатти-ҳаракатларини билдирувчи оғзаки ФЕ деб ҳисоблади. S. М. Кравцов (2008) томонидан монографик тадқиқот "инсон хулқ" тушунчаси ехплицаторс сифатида турли таркибий тилларда (рус ва француз) ФЕ ўрганишга бағишланган, таҳлил қилиш бизга "дунё кизиқишларига расм" тақдим етиш имконини беради [Кравцов 2008: 3].

Инсон одоб-ахлоқини ифодалашнинг лингвистик муносабатлари жинс ва ёшга ҳам боғлиқ бўлиши мумкин. Масалан, аёллар ва еркаклар ўзларининг одоб-ахлоқи ва хулқ-атворини ифодалаш учун турли хил тил шаклларида фойдаланишлари мумкин, болалар ва катталар эса ҳис-туйғулари ва мулоқот қобилиятларини ифодалаш учун турли хил тил шаклларида фойдаланишлари мумкин.

Умуман олганда, инсоний хулқ-атвори ифодалашнинг лингвистик муносабатлари бир-бирини тушуниш ва мулоқот қилиш учун жуда муҳимдир. Улар одамларга ўз фикрлари, ҳис-туйғулари ва шахсиятини ифода етишга, шунингдек, жамиятларда ижтимоий алоқаларни ўрнатишга ёрдам беради

Инсон одоб-ахлоқини ифодалашнинг лингвистик алоқалари грамматика, луғат, фонетика ва интонация каби турли хил лингвистик хусусиятлар билан боғлиқ бўлиши мумкин. Баъзи тилларда, масалан, рус тилида "ты" ва "вы" ёки ўзбек тилида "сиз ва сен" каби турли хил ижтимоий гуруҳлар ва мақомлар учун махсус мурожаат шакллари ишлатилса, инглиз тилида эса фақат "you" мавжуд.

Шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, инсон одоб-ахлоқини ифодалашнинг лингвистик алоқалари вақт ўтиши билан ва маданий ва ижтимоий ўзгаришлар таъсири остида ўзгариши мумкин. Масалан, замонавий жамиятда баъзи сўзлар ва ибораларни ишлатиш ноўрин ёки ҳақоратли деб ҳисобланиши мумкин.

Муҳокама. Инсон одоб-ахлоқини ифодалашнинг лингвистик алоқалари мулоқотдаги маданий ва ижтимоий фарқларни тушуниш учун муҳимдир ва самарали шахслараро алоқани ўрнатишга ёрдам беради.

Умуман олганда, тил воситалари одамларнинг феъл-атвори, хулқ-атвори ва хулқ-атворини ифодалашда муҳим рол ўйнайди. Улар шахс ва унинг хусусиятларини тавсифлашга ёрдам беради, шунингдек, жамиятдаги муҳим қадриятлар ва тамойилларни кўрсатади.

Инсон хулқ-атворини ифодаловчи тил воситалари-бу фойдаланадиган воситалар табиий тилни қайта ишлаш ва машинани ўрганиш инсон тили нақшлари, хатти-ҳаракатлари ва ҳис-

туйғуларини таҳлил қилиш ва талқин қилиш алгоритмлари. Ушбу воситалар инсон тилини қайта ишлашни тақлид қилиш ва инсон мулоқотининг нуансларини, шу жумладан грамматика, синтаксис ва семантикани тушуниш учун мўлжалланган.

Инсон хатти-ҳаракатларини ифодаловчи тил воситаларининг асосий дастурларидан бири бу ҳиссиётларни таҳлил қилишдир. Туйғуларни таҳлил қилиш воситалари матн ёки нутқнинг ҳиссий оҳангини таҳлил қилиш учун ишлатилади ва ижобий, салбий ёки нейтрал ҳис-туйғуларни аниқлай олади. Ушбу воситалар кўпинча мижозларнинг фикр-мулоҳазаларини, ижтимоий media ҳиссиётларини ва жамоатчилик фикрини кузатиш учун ишлатилади.

Натижалар. Тилшуносликда инсон феъли ва характерини акс эттиручи қуйидаги воситалар мавжуд:

1. Ҳиссиётларни таҳлил қилиш воситалари: ушбу воситалар матн ёки нутқнинг ҳиссий оҳангини таҳлил қилади ва ижобий, салбий ёки нейтрал ҳис-туйғуларни аниқлай олади. Улар кўпинча мижозларнинг фикр-мулоҳазаларини ёки ижтимоий media ҳиссиётларини кузатиш учун ишлатилади.

2. Табиий тилни қайта ишлаш воситалари: ушбу воситалар компьютерларга инсон тилини, шу жумладан грамматика, синтаксис ва семантикани тушуниш ва талқин қилиш имкониятини беради. НЛП чатботлар, virtual ёрдамчилар ва нутқни аниқлаш дастурларида қўлланилади.

3. Шахсни баҳолаш воситалари: ушбу воситалар шахснинг очиқлик, виждонлилик ва розилик каби шахсий хусусиятларини аниқлаш учун тил таҳлилидан фойдаланади. Улар кўпинча ёллаш ва ёллашда ишлатилади.

Кейин умумий кулги бор еди ва безорилар қандайдир тарзда йўқ бўлиб кетишди. Яъни, кўполлик, беадаблик бор еди, лекин чол ўткир тилли бўлиб чиқди ва бу беадабликка нимадир қарши чиқди [Довлатов 2012: 187].

We don't mind people being 'brainy' or clever, as long as they don't make a big song-and-dance about it, don't preach or pontificate at us, don't show off and don't take themselves too seriously [Fox 2004: 180] / "Бизда қобилиятли ва ақлли одамларга қарши ҳеч нарса йўқ, агар улар бу ҳақда шов-шув қилмаса, бизга кўрсатма бермаса ва ўқимаса, ҳаво киймаса ва ўзини жуда жиддий тутмаса."

Хулоса. Ҳеч шубҳа йўқки, феъллар хулқ-атвор луғатининг ядроси ҳисобланади, чунки юқорида айтиб ўтилганидек, хатти -ҳаракатлар ҳаракатлар тизими бўлиб, улар ўз навбатида аниқ ҳаракатлардир. Шунинг учун, юқорида айтиб ўтилган барча лингвистик воситалардан, бу инсон ҳаракатларини билдириш учун энг ихтисослашган феълдир. Инглиз тилида хулқ-атворни ифодаловчи феълларга қуйидагилар киради: *communicate, express, convey, shape, influence, interact, perceive, reflect, reveal*.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Beth Levin & Malka Rappaport Hovav. (2005) Argument. Realization (Research Surveys in Linguistics). – Cambridge: Cambridge University Press. – p. 277.
2. Merriam Webster online dictionary. <https://www.merriamwebster.com/dictionary/behave>.
3. Kobozeva I. M. (2000) Linguistic Semantics. – Moscow: Editorial URSS. (Кобозева И. М. Лингвистическая семантика. М.: Эдиториал УРСС, 2000)
4. Collins Co-build English Dictionary, 1995-1951. (CCED).
5. Jane Austin. Sense and Sensibility, Penguin Popular Classics, 1994.
6. P. Kodirov. Humoyun and Akbar. "Avlodlar Davoni". (Dormon) 1983-1993.
7. Dr. Barekat. (2011) An Introduction to Psycholinguistics. The University of Guilan. P.57-59
8. Ashurova. D.U. Galieva M.R (2018) Cognitive Linguistics. Tashkent.
9. Solovar V. N (2011) Lexico-Semantic Groupings of Verbs. Vestnik (1). – pp. 54-57.

УДК 811.161.1

ФОРМА ОБРАЩЕНИЯ В СОЦИОКУЛЬТУРНОМ КОНТЕКСТЕ

Г.Р.Аминова, старший преподаватель, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsiya. Odamlar boshqalarga murojaat qilish uchun foydalanadigan murojaat shakllari ijtimoiy-madaniy kontekstda chuqur ildiz otgan va ma'lum bir jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, kuch dinamikasi va madaniy me'yorlarning belgisi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqola turli ijtimoiy-

madaniy kontekstlarda murojaat shakllarini har tomonlama o'rganish imkonini beradi, til tanlashning ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va shaxslararo munosabatlarga qanday ta'sir etishini o'rganadi, murojaat shakllari va ijtimoiy dinamika o'rtasidagi munosabatni aniqlaydi.

Kalit so'zlar: murojaat shakllari, ijtimoiy-madaniy kontekst, til tanlash, ijtimoiy dinamika, madaniy o'zgarishlar, hokimiyat dinamikasi, ijtimoiy iyerarxiyalar, murojaatning gender shakllari, madaniyatlararo muloqot.

Аннотация. *Формы обращения, которые люди используют при обращении к другим людям, глубоко укоренены в социокультурном контексте и служат маркерами социальных отношений, динамики власти и культурных норм внутри данного общества. В этой статье проводится всестороннее исследование форм обращения в различных социокультурных контекстах, исследуется, как выбор языка влияет на социальные взаимодействия и межличностные отношения, а также выявить взаимосвязь между формами обращения и социальной динамикой.*

Ключевые слова: *формы обращения, социокультурный контекст, языковой выбор, социальная динамика, культурные вариации, динамика власти, социальные иерархии, гендерные формы обращения, построение идентичности, межкультурная коммуникация.*

Abstract. *The forms of address that people use to address others are deeply rooted in the sociocultural context and serve as markers of social relationships, power dynamics, and cultural norms within a given society. This article provides a comprehensive study of forms of address in various sociocultural contexts, examines how language choice influences social interactions and interpersonal relationships, and identifies the relationship between forms of address and social dynamics.*

Key words: *forms of address, sociocultural context, language choice, social dynamics, cultural variations, power dynamics, social hierarchies, gender forms of address, identity construction, intercultural communication.*

Долг каждого из нас — уважать концепции и традиции многих народов нашей страны, хорошо относиться к ним, а не попираť их культурное наследие. В частности, принцип социальной солидарности был включен в нашу новую Конституцию, что поддерживает более чем 130 национальностей и народов, проживающих в Узбекистане, независимо от их национальности, языка, религии, пола, социального происхождения и положения в обществе, на пути к строительству нового Узбекистана. При этом межкультурное общение позволяет участвовать в отношениях на всех уровнях.

В Узбекистане сфера преподавания иностранных языков стала одним из приоритетных направлений государственной социальной политики.

Таким образом, интерес к вопросу формирования межкультурной компетенции обусловлен не только внешними факторами - развитием мирового сообщества, но и внутренними - потребностями самой личности будущего специалиста как потенциального участника межкультурного общения.

В рамках межкультурной компетенции мы отмечаем коммуникативную компетенцию, где применяются компоненты категории вежливости при обращении.

Формы обращения демонстрируют значительные различия в разных культурах, отражая разнообразные культурные нормы, ценности и социальные иерархии. Например, в таких культурах, как Япония и Корея, где преобладают иерархические социальные структуры, используются сложные системы почетных знаков, чтобы выразить уважение и почтение. И наоборот, в обществах с более эгалитарными ценностями, например в Западной Европе и Северной Америке, формы обращений имеют тенденцию быть менее жесткими и формальными. Понимание этих культурных нюансов имеет решающее значение для эффективного общения и межкультурного взаимодействия.

Теория вежливости Брауна и Левинсона (1987) дает представление о том, как культурные нормы влияют на использование форм обращения. В обществах, в которых упор делается на иерархические отношения, таких как Япония, почетные знаки играют жизненно важную роль

в поддержании социальной гармонии и демонстрации уважения к людям с более высоким статусом. И наоборот, в культурах, где ценится эгалитаризм, таких как США, формы обращения зачастую более неформальны и менее структурированы.

Формы обращения играют важную роль в передаче сигналов о динамике власти и социальной иерархии внутри данного общества. В организационных условиях использование официальных званий и почетных званий укрепляет иерархию власти. И наоборот, в неформальном контексте люди могут выбирать более привычные формы обращения, чтобы способствовать укреплению духа товарищества и равенства. Точно так же в семейных отношениях формы обращения передают относительный возраст, пол и социальный статус, влияя на семейную динамику.

Концепция лица Гоффмана (1967) объясняет, как люди используют формы обращения для управления своим публичным имиджем и социальной идентичностью. Например, в профессиональной среде использование официальных званий и почетных знаков позволяет людям продемонстрировать авторитет и профессионализм. И наоборот, в повседневной обстановке использование знакомых форм обращения облегчает установление взаимопонимания и способствует чувству равенства.

Также важную роль в формировании форм обращения играет гендер, при этом для мужчин и женщин в разных культурах часто существуют разные условности. Гендерные местоимения и почетные знаки отражают традиционные гендерные роли и ожидания общества, укрепляя гендерные стереотипы и влияя на межличностное взаимодействие. Анализ гендерных форм обращения дает представление о том, как язык увековечивает гендерное неравенство.

Таннен (1990) обсуждает гендерные различия в использовании языка, подчеркивая, как мужчины и женщины могут использовать разные формы обращения для утверждения своей гендерной идентичности. Во многих культурах гендерные местоимения и почетные знаки используются для обозначения пола и социального статуса. Эти формы обращения отражают и увековечивают традиционные гендерные роли, связывая женщин с домашними обязанностями, а мужчин с руководящими ролями.

Формы обращения способствуют построению идентичности, влияя на то, как люди воспринимают себя и воспринимаются другими. Выбирая конкретные формы обращения, люди утверждают свой социальный статус, договариваются о своей идентичности и перемещаются по социальной иерархии. Выбор языка служит актом проявления идентичности и социального позиционирования, формируя межличностные взаимодействия.

Холмс (2009) обсуждает построение идентичности посредством использования языка, иллюстрируя, как люди стратегически выбирают формы обращения, чтобы представить себя. Например, использование официальных титулов и почетных знаков может подтвердить авторитет и статус, в то время как неформальные формы способствуют доступности. Кроме того, обращение формирует сигнал о принадлежности к группе и членству в сообществе, что еще больше формирует идентичность и социальные взаимодействия. Многие авторы исследуют этикетные ситуации как обращение, и в первую очередь, особенности употребления форм на *ты* и *Вы* (Крысин 2004; Формановская, 2002). Н. И. Формановская суммирует использование данных местоимений в следующем виде:

Обращение на Вы применяется: а) по отношению к незнакомому б) в официальной обстановке общения; в) при подчеркнуто вежливом, сдержанном, «холодном» отношении; г) к равному и старшему (по возрасту, положению).	Обращение на ты применяется: а) по отношению к хорошо знакомому адресату; б) в неофициальной обстановке общения; в) при дружеском, «теплом», интимном, семейном отношении; г) к равному и младшему (по возрасту, положению).
В узбекском же языке	Обращение на ты применяется:

Обращение на вы применяется а) по отношению к незнакомому б) в официальной обстановке общения; в) при подчеркнуто вежливом, сдержанном, «холодном» отношении; г) к равному и старшему (по возрасту, положению) д) в студенческой среде к лицу противоположного пола. При обращении студента к студентке и наоборот е) в некоторых регионах к детям со стороны родителей ж) при обращении супруги к супругу	а) по отношению к хорошо знакомому адресату; б) в неофициальной обстановке общения; в) при дружеском, «теплом», интимном, фамильярном отношении; г) к равному и младшему (по возрасту, положению).

Другим примером общения является реализации формулы обращения к преподавателю:

В русском языке а) по имени отчеству к учителю по имени и отчеству. Именно этой формой обращения подчёркивается уважение, факт признания социальной роли и значимости педагога. Иногда под влиянием иноязычных традиций предлагают отказываться от отчества или даже переходить на уменьшительные имена. Денис - Дэн, не Марина Александровна, а только по имени - Марина	В узбекском языке а) по имени и отчеству б) с использованием слова <i>устоз</i> (что означает учитель, наставник) в) с использованием слова <i>домла</i> (учитель, как почтительное обращение к человеку в знак уважения к его знаниям) д) с использованием слова <i>ака</i> при обращении к лицу мужского пола, например <i>Алишер-ака</i>

Умелый выбор и уместное использование *ты*- или *вы*-форм общения, формы обращения к преподавателю в соответствии с национальными традициями создает желаемый микроклимат общения и дает возможность говорящему проявить к партнеру весь спектр личных и социально заданных отношений.

Подводя итог, мы можем сказать, формирование межкультурной компетентности общения тесно связана с необходимостью повышения качества подготовки специалистов, применением студентами общечеловеческих, гуманистических, этических ценностей и реализация их непосредственно в общении, способствуют не только личностному и духовному развитию молодежи, но и выявлению социального, профессионального потенциала специалиста. Соблюдение правил культуры общения, освоение коммуникативных навыков и применение их как в повседневной жизни, так и в профессиональной деятельности – это серьезный показатель уровня зрелости будущих специалистов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some universals in language usage. Cambridge University Press.
2. Goffman, E. (1967). Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior. Anchor Books.
3. Holmes, J. (2009). An Introduction to Sociolinguistics. Routledge.
4. Tannen, D. (1990). You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. William Morrow and Company.

УЎК 81.631

РАВИШНИНГ МАЪНО ТУРЛАРИ ТАСНИФИ МУАММОЛАРИ

О.Бадикова, ўқитувчи, Иқтисолиёт ва педагогика университети, Андижон

Аннотация. Ушбу мақолада нисбатан кейинроқ ривожланган равиш сўз туркуми маъно турлари таснифи муаммолари хусусида фикр юритилган. Мазкур муаммо дунё тилларида, жумладан, ўзбек тилишунослигида ҳам мунозарали масалалардан бири ҳисобланади.

Калим сўзлар: равишли бирикмалар, ҳолат равиши, ўрин равиши, пайт равиши, миқдор-даража равиши, адвербаллашув, семантик категория.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы классификации типов значения слова категории равиш, которые сложились относительно позже. Эта проблема является одной из наиболее спорных в мировых языках, в том числе и в узбекском языкознании.

Ключевые слова: флективные согласные, флексия состояния, флексия положения, флексия момента, флексия количественного уровня, адвербализация, семантическая категория.

Abstract. This article reflects on the problems of classification of types of meaning of the word category of ravish, which developed relatively later. This problem is one of the most controversial in the world languages, including Uzbek linguistics.

Keywords: inflected consonants, state inflection, position inflection, moment inflection, quantity-level inflection, adverbialization, semantic category.

Кириш. Замонавий тилшуносликда равишларнинг ривожланиши турли боскичларда намоён бўлиб, турли манбаларга асосланган ҳолда унинг грамматик хусусиятларига оид саволлар олимлар эътиборини тортди. А.А.Потебня, А.А.Шахматов, С.Р.Обнорский, В.И.Борковский, В.В.Виноградов, Е.В.Немченко каби олимлар равишларни чуқур ўрганишга эътибор қаратдилар. Тадқиқотларга қарамай, равишларнинг грамматик ҳолати ҳали ҳам аниқ белгиланмаган.

Маълумки, морфология тилнинг бой ва ўрганишга асос бўлувчи қатламларидандир. Морфологияда баъзи лексик ва грамматик категорияларни талқин қилиш билан боғлиқ кўплаб муаммоли мавзулар қаторида сон, олмош, равишларни кўрсатиш мумкин. Европа тилшунослигида равишлар ҳинд-Европа тиллари грамматикасида қадимдан маълум бўлгани баён қилинади.

Тил тизимида равишларнинг сўз туркуми сифатида ривожланиши Д.Р.Копосов изланишларида ҳам баён қилинган. Олимнинг таъкидлашича, равишнинг туркум сифатидаги мавқеи ҳақидаги савол на диахроник, на синхрон жиҳатларда ҳалигача етарли даражада қамраб олинмаган, "гарчи тизимда ушбу бирликка муносабатнинг узоқ илмий анъаналари мавжуд бўлса-да, тилшунослик ривожланишининг ҳозирги боскичида равишли бирликларнинг фаоллашиши тизимда равишларнинг муаммоларини қамраб олувчи тадқиқотлар кўламини кенгайтиришни талаб қилади [1,208-206]".

Асосий қисм. Кўпчилик олимлар томонидан равишлар синфининг ўрганилиши, дунё тиллари грамматикасига киритилишига қарамай, унинг тавсифига оид саволлар ҳали ҳам мунозарали бўлиб қолмоқда. В.В.Виноградов равишни турланмайдиган, тусланмайдиган, феъл ва отларга тобе бўлувчи, синтактик муносабатига кўра ҳол вазифасини бажарувчи сўзлар дея таърифлаган[2,639]. Н.Н.Дурново равишлар от, сифат, феълларга тааллуқли бўлмаган тўлиқ маъноли сўзлар деб атайди[3,180]. Равишлар ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, у отга ва феълга хос белгиларни англатмайди, балки уларга тобе бўлади. Олим от, сифат, феъл бўлмаган ҳар бир сўзни равиш деб тахмин қилиш мумкинлигини айтади. Проф. И.Г.Милославскийнинг сўзларига кўра, равишлар луғавий маъно билдирмайдиган сўзлардир[4,254].

И.Распопов, А.Ломов равишларни белгининг белгисини билдирадиган, динамик шаклларида эга бўлмаган, ва одатда, бир жумлада бир ҳолатни ифодалайдиган сўз туркуми сифатида тавсифлайди[5,351]. Бу таърифга кўра, равишнинг семантик хусусияти, маъноларининг табиати уларни сифат ва феълларга яқинлаштиради. Равишлар шунчаки белгини эмас, балки бошқа белги сўзи (феъл, сифат) билан "ишора" қилинган белгини, яъни "белгининг белгиси"ни ифодалайди, дейиш мумкин. Биз ҳам мана шу фикрни қувватлаб, иш-ҳаракат ва ҳолатнинг белгисини ҳамда белгининг белгисини ифодалайди деб ҳисоблаймиз. Лекин А.М.Пешковский белгининг белгисини "мос келмайдиган формула" деб атайди[6,510]. Бундан ташқари, семантик мезоннинг ўзи мустақил сўз туркуми деб аталиш учун асос деб ҳисобланмаслигини таъкидлайди.

Равишларга тааллуқли иккинчи қараш уларнинг бошқа туркумдаги сўзлар билан ўзаро боғлиқлигидадир. Функционал жиҳатдан равиш бошқа сўз туркумларидан ҳосил бўлади: биринчи навбатда, улар отлардан (*дўст – дўстона, бола – болаларча*); сифатлардан (*янги – янгича, бутун – бутунлай*); сонлардан (*биринчи – биринчи марта*); олмошлардан (*ўзи – ўзича, ўзингча, сен – сенингча*); феъллардан (*иста – истаганча, уз, кес – узил-кесил, ағдар, тўнтар – ағдар-тўнтар*) шаклланади. Этимологик таҳлил ёрдамида равишнинг келиб чиқиши аниқланади.

Учинчи қараш – бу равишлар таснифининг семантик гетерогенлигидир. Одатда, равишлар икки катта гуруҳга бўлинади – детерминатив ва шартли ишоралар. Лекин қарама-қарши ва гетероген бўлган бу гуруҳларда ўрин равишларининг кенг тарқалиши, пайт, сабаб, мақсад равишлари эса шартли бўлиб, уларни маъно жиҳатдан бирлаштириш мезонлари масаласини келтириб чиқаради, иккинчи томондан, синтактик жиҳатдан равишлар аниқловчи ва ҳол вазифасида қўлланилиши таъкидланади.

Равишларнинг маъно турлари ички бўлинишларга ҳам эга бўлиши мумкин. Жумладан, ўрин равишлари семантик нуқтаи назардан икки турга бўлинади.

1. Биринчи тур ҳаракатларни тавсифловчи лексемалар билан ифодаланади: статик равишда бирон бир жойда бўлиш (қаерда?) – *ҳамма ерда, ҳар жойда, узоқда, бу ерда* каби.

2. Иккинчи тур векторли равишлар деб аталади. Улар ҳаракатни қандайдир макон нуқтасига йўналтириши билан тавсифланади: *у ерда, бу ерда, ён томонда, узоққа* каби.

Пайт равишлари қуйидагича таснифланади:

1) қачон? саволи билан боғлиқ фарқланувчи: *яқинда, эртага, олдин*;

2) қачондан бери? қачонгача? қанча вақт? каби саволлар билан боғлиқ фарқлар: *анчадан бери, кўп эмас, бир оз* каби.

Тўртинчи қарашда равишларнинг тор ва кенг маъно тушунчалари таҳлил қилинган бўлиб, тор маънода равишлар ўзгарувчан ва ўзгармас равишлар сифатида, кенг маънода предикатив равишлар, кириш функцияларидаги равишлар, прономинал равишлар тарзида гуруҳланади.

Бешинчи қараш – равишларнинг чегаралари. Одатда, тадқиқотчилар равишларнинг асосий хусусияти ўзгармаслик эканлигини таъкидлайдилар. Шунинг учун барча ўзгармас сўзлар равишларга тегишли бўлиши мумкинлиги эътироф этилади. Бу ўринда от ва равиш, сифат ва равиш, феълнинг функционал шакллари ва равиш, кўмакчи ва равишни фарқлаш аҳамиятли саналади. Сиз *кечқурун* (равиш) нима қиласиз? *Ёз оқшомида* (от) нима қиласиз?

Равишлар феъл ва сифатлар каби ифодаланса-да, ўзига хослиги, статик ва динамиклиги билан ҳолат ва ҳаракат тарзи категориялари таркибига киради. Улар нарса ва шахсларнинг атроф-муҳит ҳолатлари ва ҳаракатларини номлайдиган махсус сўзлардир.

С.Аширбоев бу давр ўзбек тили грамматик қурилишига доир асарларда *тасдиқ, сўроқ, белги, инкор* равишлари ҳақида маълумот берилганлиги, жумладан, Н.С.Будзинский ва Н.Остроумовлар сўроқ олмошларини ҳеч қандай изоҳ ва исботларсиз *сўроқ равишлари* деб қараганлари, Н.Остроумов эса *лозим, керак, майли* модал сўзларини, *балли, бас* ундовларини тасдиқ ва ундов равишлари сифатида келтирганни айтиб ўтади.

Равишлар таснифи охирига етмаган масала бўлиб, олимларнинг ишларида уларнинг турлари ва категориялари сони иккитадан ўн тўққизгача деб кўрсатилади[11,203]. Тилшунослар А.А.Шахматов ва В.В.Виноградовларнинг таснифларида равишларнинг белги-хусусиятлари қамраб олинган бўлса-да, В.В.Виноградов қарашларида алоҳида категориялар ва равишларнинг кичик категориялари ўртасидаги чегараларнинг беқарорлиги, бир хил лексеманинг бир вақтни ўзида икки категорияга бўлиниши ушбу таснифни муаммоли деб ҳисоблаш мумкинлигини кўрсатади.

Мақсад ва сабаб равишларининг семантик категориялари Л.Буланин томонидан равиш турлари қаторига қўшилгани таъкидланади. Бундай равишлар қатори тилимизда нисбатан камлиги кузатилади. Тадқиқотимиз натижасига кўра, сабаб равишлари: *аҳмоқона, кўр-кўрона, беихтиёр, ўз-ўзидан, тасодифан* кабилар; мақсад равишлари: *атайлаб, беҳуда, қасддан, мақсадсиз, жўрттага* кабиларни ташкил этади.

Хусусан, *ҳолат, пайт, ўрин* равишларида бошқа туркумлардан кўчиб ўтиш ҳолати кўп кузатилади. Бундан равишларни кўмакчи ва бошқа сўз туркумларидан фарқлаш учун баҳс-мунозарали тадқиқотлар олиб бориш зарурати мавжудлиги англашилади. Жумладан, равишлар таркибида олмошларнинг мавжудлиги муаммоли масалалардан бўлиб, М.Асқарова *шунақа, мунақа, ўшандоқ* сўзларини ҳам сифат, ҳам равиш характерида ишлатилиши ҳақида фикр юритади[14,48]. Бу муаммо ҳозирга қадар ўз ечимини топмаган. А.Н.Кононов ҳолат равиши ҳаракат ва ҳолатнинг ўрни ҳамда пайтини кўрсатишини таъкидлаб, равишларни таснифлашда эксклюзив ёндашувга асосланади[15,294]. Н.Остроумов ўрин ва пайт равишларини ҳолат равишлари қаторида изоҳлаб кетса-да, алоҳида тур сифатида талқин этади.

С.Аширбоевнинг маълумот беришича, баъзи олимларимиз равишларни маъно турларига ажратмайди. Хусусан, Т.Қиёсбеков нутқимизда равишлар кўплаб қўлланилишини таъкидласа-да, уларни турларга ажратмайди[10].

Ўзбек тилшунослигида равишларнинг маъно турлари 4 тадан 6 тагача кўрсатилади. Дастлаб “Ўзбек тили грамматикаси” академик нашрида равишларнинг маъно жиҳатдан 5 тури кўрсатилган: 1) ҳолат равиши; 2) ўрин равиши; 3) пайт равиши; 4) мақсад равиши; 5) миқдор-даража равиши. У.Турсунов, А.Мухторов, Ш.Раҳматуллаевларнинг “Ҳозирги ўзбек адабий тили” дарслигида эса равишларнинг 4 тури берилган: 1) ҳолат равиши; 2) миқдор-даража равиши 3) ўрин равиши; 4) пайт равиши[18].

Кейинги давр дарслик ва қўлланмаларида равишлар маъно жиҳатдан 6 турга ажратилмоқда: *ҳолат, миқдор-даража, ўрин, пайт, мақсад, сабаб*.

Айрим равишларнинг кўп маънолилиқ хусусияти уларнинг гапда қўлланилишига кўра, *ўрин* ёки *пайт, ҳолат* ёки *ўрин* маъноларини англашиб келиши мумкин.

Хулоса. Шуни ҳам айтиб ўтиш жоизки, истеъмолда бўлган равишларнинг ва равиш маъносида қўлланувчи сўзларнинг маълум қисми бошқа тиллардан ўзлаштирилган. Ўзлашма равишлар маъно ва тузилиши жиҳатдан турличадир. Жумладан, *оҳиста, ҳаргиз, доим, доимо, огоҳ, ҳаммиша, равон, ҳўб, охир, осон, ҳануз, пайваста, пайдар-пай, кам, дамодам, дам-бадам, субҳидам, аввал* каби равишлар араб ва форс тилларидан ўзлашган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Копосов Д. Р. Наречие. Динамика классификации феномена / Д.Р.Копосов // Ученые записки Казанского государственного университета.— Том 150.— Кн. 6.— 2008.—С. 208–216.
- 2.Виноградов В. В. Русский язык: грамматическое учение о слове/ В. В. Виноградов.— 3-е изд.—М.: Высшая школа, 1986.— 639 с
- 3.Дурново Н. Н. Грамматический словарь: грамматические и лингвистические термины / Н. Н. Дурново; Под ред. О. В. Никитина.—М.: Флинта: Наука, 2001.— 180 с.
- 4.Милославский И. Г. Морфологические категории современного русского языка / И. Г. Милославский.— М.: Просвещение, 1981.— 254 с.
- 5.Распопов И. П. Основы русской грамматики: Морфология и синтаксис[Учеб. пособие для филол. спец. ун-тов] / И. П. Распопов, А. М. Ломов.—Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984.— 351 с.
- 6.Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении/ А. М. Пешковский.— [8. изд., доп.].— М.: Яз. славян. культуры, 2001.— 510с
- 7.Аширбоев С. Ўзбек тили грамматик қурилишининг ўрганилиш тарихидан (XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларидаги тилшунослик вазияти). Монография. Тошкент: Nodirabegim, 2020.
- 8.Кузнецова Н.В. Русский язык и культура речи // Издание 2-ое, исправленное / Изд.: Форум – ИНФА – М. – М., 2008. Стр. 203
- 9.Буландин Л.Л. Трудные вопросы морфологии. М.: Просвещение, 1976. - 208 с.
- 10.Виноградов В. В. Русский язык: грамматическое учение о слове/ В. В. Виноградов.— 3-е изд.—М.: Высшая школа, 1986.— 639 с.
- 11.Асқарова М. Кўрсатиш олмошларининг баъзи хусусиятлари ҳақида // Тишунослик масалалари. – Тошкент: ТДПИ, 1970.- Б.48.
- 12.Кононов А. Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. – Москва-Ленинград: ИАНС, 1960.-Б.294.
- 13.Шахматов А.А.. Синтаксис русского языка.- ЛКИ: Лингвистическое наследие XX века, 2007, стр. 345
- 14.Ўзбек тили грамматикаси. 1-том. Морфология. Т.: Фан, 1975. – Б.538
- 15.Турсунов У., Мухторов А., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Дарслик. Т.: Ўзбекистон, 1992.

КОГНИТИВНЫЕ АСПЕКТЫ ЦВЕТОНОМИНИРУЮЩЕЙ ЛЕКСИКИ

*А.Базарбаева, доц., PhD, Узбекский государственный университет мировых языков,
Ташкент*

Annotatsiya. Hozirgi vaqtda jahon tilshunosligida muhim va istiqbolli vazifalardan biri har xil turdagi matnlarda til va aqliy vakillik o'rtasidagi munosabatni o'rganishdir. Til va nutq hodisalari antropotsentrik omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, sotsiolingvistik, kommunikativ-pragmatik va kognitiv jihatlar chorrahasida batafsil o'rganiladi. Bilim tuzilmalarini tarjima qilish muammolari, turli xil nutq turlarida til va kognitiv mexanizmlarni amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha monolingual va ko'p tilli tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, kognitologiya, pragmatika va korpus lingvistikasi sohasidagi nazariy va amaliy yutuqlar asosida matn birliklarini tahlil qilishning yangi usullari, protseduralari va texnikasi, xususan, rang qiymatlari ishlab chiqilmoqda va takomillashtirilmoqda.

Kalit so'zlar: kognitiv, rang-barang, til va kognitiv mexanizmlar, rang psixologiyasi.

Аннотация. В настоящее время в мировой лингвистике одной из важных и перспективных задач является исследование соотношения языковых и ментальных репрезентаций в различных типах текстов. Явления языка и речи в их тесной связи с антропоцентрическими факторами подробно изучаются на стыке социолингвистического, коммуникативно-прагматического и когнитивного аспектов. Проводятся монологические и полилингвальные исследования проблем трансляции структур знания, специфики реализации языковых и когнитивных механизмов в различных типах дискурса. Вместе с тем, на основе теоретических и практических достижений в области когнитологии, прагматики и корпусной лингвистики разрабатываются и совершенствуются новые методы, процедуры и техники анализа единиц текста, в частности, цветообозначений.

Ключевые слова: когнитология, цветономинации, языковые и когнитивные механизмы, психология цвета.

Abstract. At present, one of the important and promising tasks in world linguistics is the study of the correlation between linguistic and mental representations in different types of texts. The phenomena of language and speech in their close connection with anthropocentric factors are studied in detail at the intersection of sociolinguistic, communicative-pragmatic and cognitive aspects. Monolingual and polylingual studies of the problems of translation of knowledge structures, specifics of the realisation of linguistic and cognitive mechanisms in different types of discourse are carried out. At the same time, on the basis of theoretical and practical achievements in the field of cognitive science, pragmatics and corpus linguistics, new methods, procedures and techniques for the analysis of text units, in particular, colour denotations, are being developed and improved.

Key words: cognitive science, colour-nominations, linguistic and cognitive mechanisms, psychology of colour.

Введение. Среди основных задач, которые формируют основу интересов когнитивной лингвистики в качестве науки, и которые определяют роль языка в процессах восприятия и осмысления мира, включают поиск взаимосвязей между когнитивными структурами и языковыми единицами, изучение различных подходов к представлению знаний, а также объяснение влияния языка на процессы концептуализации и категоризации человеческого опыта.

Изучение концептов не ограничивается рассмотрением их как элементов культуры; также важно рассматривать их с точки зрения вложенной в них ментальной информации о различных объектах и/или явлениях реального мира.

По мнению Н.Н. Болдырева, полное исследование семантических аспектов определенного языкового явления, применяя когнитивный подход, не ограничивается только объективными характеристиками описываемой ситуации. Это также включает в себя особенности восприятия, наличие соответствующих знаний, намерений, выделение

конкретных единиц и определенные представления о мире в виде концептов – структурированных смыслов в сознании человека [Болдырев, 2010].

В современной когнитивной лингвистике выделяется экспериенциальный подход, который отличается от логического подхода к анализу языковых явлений. Этот подход предполагает учет не только теоретических аспектов, но также и практического опыта.

Обзор литературы. Базовые наименования цветов обладают универсальным характером и крепко укоренены в человеческой памяти, что отличает их от менее закрепленных периферийных цветных терминов. “Одной из важнейших функций выделения этого перцептивного признака является необходимость отграничения объекта от сходных с ним именно на базе цветовых особенностей” [Прохорова 2007: 218].

Выбор наименования для референта определяется как с семасиологической, так и ономасиологической выделенностью [Dirven, Verspoor 2004]. В семасиологии степень выделенности зависит от того, насколько лексический элемент соответствует прототипу. В ономасиологии выделенность предполагает выбор лексического элемента для наименования референта на основе наивысшей степени устойчивости.

Цветные обозначения в качестве комплексных категорий.

Несмотря на значительное воздействие теории прототипов на исследование процессов категоризации, она маловероятно предоставляет полное объяснение сущности категорий.

Когнитивные свойства базовых цветообозначений могут включать в себя следующие аспекты:

1. Восприятие цвета: базовые цвета являются основными для визуального восприятия и воспринимаются как отдельные категории с определенными характеристиками.

2. Классификация: люди классифицируют объекты и явления по цвету на основе базовых цветообозначений, используя их для описания и идентификации объектов в окружающей среде.

3. Концептуализация: базовые цвета могут служить основой для концептуализации и сравнения цветовых оттенков, а также для создания ассоциаций и метафор в языке.

4. Эмоциональные ассоциации: цвета могут вызывать определенные эмоциональные реакции и ассоциации, что делает базовые цветообозначения важными для выражения и интерпретации эмоций.

5. Лингвистические особенности: базовые цветообозначения могут иметь различные лингвистические свойства, такие как полисемичность, метафорическое использование и т. д.

Таким образом, базовые цветообозначения обладают разнообразными когнитивными свойствами, которые отражают их важное значение в человеческом восприятии, языке и культуре.

Прототипные эффекты не вполне точно отражают структуру категорий, и утверждение, что категории принимают форму прототипов, является слишком упрощенным, учитывая, что многие категории представляют собой сложные образования.

Методология исследования. Для наших целей целесообразно провести деривационный анализ структурных классификаций цветообозначений, а также оценить характеристики значений соответствующих слов.

При анализе характеристик учитываются ассоциативные связи между словами. В этом подходе структура слов, обозначающих цвет, рассматривается как отражение структур словарного фонда, поскольку каждая связь имеет свое лингвистическое выражение. Например: из определенной характеристики слов (bluish = somewhat blue, yellowish = somewhat yellow, etc.) истекает значение, являющееся основой классификации (possessing a certain colour in a weak degree).

Лексемы, обозначающие цвета в английском языке, с точки зрения структурных особенностей, можно разделить на три категории: 1) слова, не имеющие структурных компонентов; 2) полностью разделяющиеся на части; 3) слова, которые склонны к остаточному анализу [Блох, 2000].

К первой группе относятся лексемы цветообозначения, не разделяющиеся ни на какие части и подразделяются на нижеследующие виды: а) виды white (white = of the colour of snow or milk); б) виды coral (coral = of the colour of coral.).

Примеры, относящиеся к первому виду: *darkest possible hue, swart; green – of the colour white in the spectrum is intermediate between blue and yellow = of colour of gold, butter, yolk of an egg*, и др.

Ко второму виду: *mole = of the colour of mole-skin buff = of the colour, of buff letter; beryl = beryl like clear pale green*, и др. [Longman Dictionary, 1992].

Анализ и результаты. Исходя из метода когнитивного моделирования, использованного в данной работе, предполагается, что фразеологические единицы, в общем контексте, функционируют как представления когнитивных моделей ситуаций.

Основной целью данного исследования является восстановление структуры знаний, заключенных в фразеологических единицах, в индивидуальном сознании или в коллективном сознании языкового сообщества. В лингвокогнитивистской литературе для этой задачи используется термин "фигуративные модели" или "patterns of figuration" [Burger 1989: 17; Langlotz 2007: 4].

Здесь когнитивная структура определяется как схема представления знаний, включающая компоненты или признаки [Иванова 2003: 10]. Таким образом, принципы когнитивного моделирования значения фразеологических единиц включают описание семантики ФЕ как фрейма, скрипта или когнитивной ситуации в общем смысле.

Для формирования значения фразеологической единицы используются не значения отдельных слов-компонентов, а связанные с ними "фреймы-сценарии" [Баранов, Добровольский 1997].

Заключение. На периферийном уровне можно наблюдать различные лингвистические формы, которые используются для обозначения оттенков цвета. Формирование семантики цветовых обозначений, представляющих оттенки цвета, определяется действием когнитивных моделей и механизмов.

Пропозициональная когнитивная модель позволяет систематизировать знания человека о окружающей действительности, выявляя ее закономерности и отношения через обобщение и организацию в нашем сознании.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Дюпина Ю. В. Классификации цветообозначений в лингвистической литературе / Ю. В. Дюпина, Т. В. Шакирова, Н. А. Чуманова // Молодой ученый. – Уфа., 2013. – №1. – С. 220-221.
2. Иванова Ю.В. Роль цветообозначений в англоязычном стихотворном тексте: на материале поэтических произведений XX – XXI веков: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Москва, 2008. – 18 с.
3. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М.: Либроком, 2010.

УДК 811.161.1

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ НОВООБРАЗОВАНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Г.Бурханова, преподаватель, Узбекско-Финский Педагогический Институт, Ташкент

Annotatsiya. Rus tili dunyodagi eng boy tillardan biridir. Uning afzalliklari uning katta lug'at boyligi, so'zlarning keng noaniqligi, sinonimlarning boyligi, urg'ularning xilma-xilligi, turli xil yangi shakllar va stilistik resurslar bilan belgilanadi. Mening tadqiqot ob'ekti - asosan modifikatsiya ma'nosiga ega bo'lgan yangi og'zaki shakllanishlar.

Kalit so'zlar: ierarxik munosabatlar, harakat, oqibat, tilni demokratlashtirish, belgili fe'llar, sinonimlar, pragmatik vazifalar, nutq predmeti

Аннотация. Русский язык — один из самых богатых языков мира. Его достоинства определяются большим словарным запасом, широкой многозначностью слов, богатством синонимов, разнообразием ударений, разнообразием новообразований и стилистических ресурсов. Объектом моего исследования являются глагольные новообразования преимущественно с модификационным значением.

Ключевые слова: иерархические отношения, перемещение, следствие, демократизация языка, маркированные глаголы, синонимы, прагматические задачи, предмет речи.

Abstract. Russian language is one of the richest languages in the world. Its advantages are determined by its large vocabulary, wide ambiguity of words, richness of synonyms, variety of stresses, variety of new formations and stylistic resources. The object of my research is new verbal formations mainly with a modification meaning.

Keywords: hierarchical relations, movement, consequence, democratization of language, marked verbs, synonyms, pragmatic tasks, subject of speech.

Глагол является важнейшей лексической единицей русского языка. По утверждению В.В. Виноградова, глагол относится к числу самых сложных и самых ёмких грамматических категорий. Как известно, слова, объединяемые этой частью речи, обозначают действие, в котором, по мнению ряда мыслителей, заключается формула жизни. Наприме.: *Жить – это не значит дышать, это значит действовать* (Ж.Ж. Руссо), *Без деятельности нет жизни* (В.Г. Белинский), *Жить – значит непрерывно двигаться вперёд* (С. Джонсон), *Кратчайшее выражение смысла жизни может быть таким: мир движется и совершенствуется* (Л.Н. Толстой).

В настоящее время глагольное новообразование является актуальной, так как сейчас и общество и язык претерпевают, по мнению многих исследователей, существенные изменения. Одни считают их результатом вполне закономерного развития социальной и языковой системы, другие относятся ко всему происходящему в сфере языка крайне отрицательно. Но для того чтобы каким-либо образом реагировать на то или иное явление, объективно оценивать его, необходимо детальное изучение вопроса, вскрытие его сущности. В последние десятилетия XX века именно словопроизводство проявило себя как наиболее активная сторона языковой системы. Следует сказать, что глаголы с этой целью были выбраны не случайно, так как слова данной части речи уже по определению являются самыми мобильными. Следовательно, слова глагольного класса быстрее всех способны реагировать на перемены, происшедшие в сознании людей за последние десятилетия.

Среди глагольных неологизмов, доминирующее положение занимают новообразования с префиксом за-. Более того, эти дериваты иллюстрируют практически все значения, свойственные указанному префиксу (кроме значения ‘совершить одно действие вслед за другим’, которое выражает данная приставка в сочетании с замкнутой группой глаголов, обозначающих акты приёма пищи): 1) ‘совершить действие заблаговременно, с перспективой на будущее’ застолбить (загнать), залитовать (получить разрешение для печати) запакетировать, и др.;

2) ‘интенсивно воздействуя на объект, довести его до нежелательного результата’ (зарегламентировать, захлопать, затопать и др.);

Появление широкого круга новых глагольных лексем со значением ‘совершить действие заблаговременно, с перспективой на будущее,’ обусловлено социально - политической обстановкой в России 60-90-х годов XX века. Небезынтересно и тот факт, что запас, заготовка чего-либо заблаговременно, впрок характеризует менталитет русского человека. Об этом свидетельствуют народные пословицы и поговорки: «Готовь сани летом, а телегу – зимой», «Запасливый лучше богатого», «Запас беды не чинит», «Запасливый нужды не терпит» и т.д. Актуализация глагольных производных со значением ‘интенсивно воздействуя на объект, довести его до нежелательного результата’ также обусловлена изменениями в жизни общества. Для двух последних десятилетий XX века характерна переоценка всех ценностей и связанная с этим процессом буря негативных эмоций, всплеск неодобрительного отношения к реалиям былого времени. Именно поэтому образования с указанным значением регистрируются преимущественно в словарях 80-90-х годов, а не в изданиях 60-70-х годов. Существование и появление новых глагольных лексем со значением ‘начать действие’ обусловлено, скорее всего, психологией человека, логикой его мышления. Ведь не случайно акт начала мыслится как самый главный, существенный в цепи следующих друг за другом действий. Ср. в связи с этим наличие в русском языке таких поговорок, как «Самое главное -

начать», «Доброе начало – половина дела», «Почин всего дороже», «Зачин дело красит», «Зачинается, починается, от начала начинается», «Где не было начала, не будет и конца» и т.д. Что касается других префиксов, то, например, активизация в 80-е годы глагольных образований с приставкой пере-, обозначающих совершение действия заново вызвана происходящим в обществе переосмыслением прежней жизни, былого опыта. В целом наблюдения за глагольным словообразованием последних десятилетий показывают, что изменения в общественной жизни связаны с актуализацией в языке тех или иных модификационных префиксов. Это доказывает способность приставки отражать явления объективной действительности.

Наличие гротескных образов в окружающей действительности, являющихся результатом стремления к совмещению несовместимого, привело к появлению отглагольных производных, образованных по гротескному принципу. Их особенностью является то, что они возникают в результате присоединения модификационных префиксов (иногда в комплексе с постфиксом) к глаголам качественного состояния, отношения и интеллектуальной деятельности, что в принципе противоречит их возможностям (ср.: допридумать, допонять, доразрешаться, зауважать, запрезирать, законфликтовать, наволноваться, отзнакомиться, отулыбаться, переувлечься, посоображать, провспоминать, распереживаться, сдедуктировать и др.). Динамичный темп жизни, моментальная смена событий и явлений обусловили создание новых глаголов в соответствии с «законом экономии языковых усилий» (А. Мартине), действие которого выражается в замене словосочетаний, носящих, как правило, характер устойчивой языковой номинации, однословными наименованиями. В русском языке имеются глаголы, для которых возможна модификация значения. Они относятся к лексико-семантической группе «действие и деятельность». А временные и количественные способы действия ориентированы в первую очередь на семантику именно таких глаголов. Однако в силу различных причин, прежде всего лексических, многие из них не имели производных и функционировали в виде словосочетаний, отражая те или иные процессы лексическими средствами. Стремление к упрощению и универсализации языковой системы привело к замене их однословными наименованиями, в которых модификационное значение реализуется с помощью деривационных морфем. Так в современном языке в результате действия закона языковой экономии появляются отглагольные образования. В их производстве участвуют (иногда в сочетании с постфиксом) префиксы ВЫ- (выгулять, выцеловать), ДО- (дообъяснить, доогрубить, доссориться, досутяжничать, досключничать, допропить и др.), ЗА- (заангажировать, закомпоновать, зарегламентировать, зацентрализовать, зафонтанировать, заизвиваться, заоборачиваться и др.), НА- (наспекулироваться, наанализировать, набастовать и др.), О- (обсмотреться, обхамить, обустроить), ОТ- (отстрадовать, отговорить, оттанцеваться, отмитинговать, оттре-нировать и др.), ПЕРЕ- (переакцентировать, перезаказать, переутвердить, перерисовать, перенадорваться, передраматизировать, переконспи-рировать и др.), ПО- (поприседать, поподтягиваться, пообъяснять), ПОД- (подзагнуть, подутратить, подхлопать, подтопать и др.), ПРИ- (приостановить, приумножить, приворковать), ПРО- (проанатомировать, протестировать, проигнорировать, проинтервьюировать и др.), РАЗ- (разгазировать, растренироваться, разрегулировать и др.), С- (сориентировать, спрогнозировать, состроумничать и др.). В образовании новых глаголов, возникших в результате действия закона экономии языковых усилий, принимают участие практически все приставки, известные русскому языку. Это явление не исчерпало всех своих возможностей, поэтому производство подобного рода дериватов будет и впоследствии активно осуществляться. Социальные скачки, политические переломы, нарушение связей между традицией и новыми явлениями в нашей жизни отразились и на деривационной структуре отыменных производных. Дело в том, что словообразовательная семантика новых глаголов типа ОТДЕКРЕТИТЬСЯ, ДОУПЫРИТЬСЯ, ДОБАЛАГАНИТЬСЯ, НАУЛЬТИМАТИРОВАТЬ, ПЕРЕГЕНЕРАЛИТЬ напоминает глагольную модификацию. Например: отдекретиться ('выйти из декрета') – имеет финитивное значение (ср.: отвоеваться, отработаться), доупыриться ('разговаривая про упырей, испугаться'), добалаганиться

(‘устраивая балаган, прийти к нежелательному результату’) – имеют значение доведения действия до нежелательного результата (ср.: доиграться, допрыгаться, дошалиться, доболтаться), наультиматировать (‘выдвинуть ультиматум, наябедничать’) – имеет кумулятивное значение (ср.: наболтать, наврать, нарасказать), регенерализовать (‘слишком увлечься генеральской должностью’) – имеет значение «сверх меры» (ср.: передержать, перемочить, переварить). Однако применительно к названным глаголам говорить о модификации не приходится. Они образованы от существительных декрет, упырь, балаган, ультиматум, генерал при помощи приставок раз-, от-, до-, на-, пере- и глагольных суффиксов –и-, -ирова- (иногда в сочетании с постфиксом -ся), в то время как суть глагольной модификации состоит в изменении значений беспрефиксных (реже префиксальных) глаголов с точки зрения временных, количественных и специально-результативных характеристик. Таким образом, особенностью исследуемых отыменных производных является то, что однокорневые глаголы, от которых они могли быть образованы, в русском языке отсутствуют. Возникновение этих дериватов происходит путём «межчастеречного скачка», путём нарушения существующих моделей словообразования, ибо модификационные приставки присоединяются к реально существующим глаголам. В данном же случае происходит деривационный скачок, так как слов «декретить(ся)», «упырить(ся)», «балаганить(ся)», «ультиматировать», «генерализовать» в языке нет. Отмена всех иерархических отношений, перемещение иерархического верха вниз и, как следствие, демократизация языка вызвали появление стилистически окрашенных образований.

Стилистически маркированные глаголы имеют синонимы в литературном языке. Ср.: ЛАЖАНУТЬСЯ, ЛОПУХНУТЬСЯ – ошибиться, сгруппить, ОФИГЕТЬ – удивиться и т.д. Следовательно, авторы, используя данные слова в своих текстах, руководствуются определёнными художественными или сугубо прагматическими задачами. Можно назвать несколько причин, которыми обусловлено появление стилистически окрашенных глаголов в тексте: 1) потребность кратко выразить мысль; 2) стремление дать оценку описываемому, подчеркнуть своё отношение к предмету речи; 3) необходимость избежать повторов; 4) с помощью необычного в рамках избранного стиля слова обратить внимание на его семантику; 5) желание подчеркнуть свою индивидуальность, реализовать своеобразную манеру письма; 6) стремление максимально приблизить текст к речевому обиходу потенциальных читателей; 7) намерение соответствовать моде на отрицание каких бы то ни было норм и образцов. Зачастую префиксальные, суффиксальные и префиксально-суффиксальные производные, имеющие стилистическую окраску, образуются от разговорных и просторечных глаголов и существительных. Например, просторечный глагол расписуховаться (‘прийти в возбуждённое, нервное состояние; разнервничаться’) мотивирован просторечным же словом психовать. Однако нередки случаи, когда стилистически маркированные дериваты образованы от нейтральных слов. Ср., например: глагол редактировать, относящийся к сфере литературного языка, в результате префиксации (заредитировать – ‘подвергнуть чрезмерной редакторской правке’) приобретает разговорную окраску. Таким образом, присоединение префикса к исходному глаголу способно менять не только его грамматические (видовременные характеристики, сочетаемостные отношения), но и стилистические особенности. Возможно также использование в тексте стилистически окрашенных дериватов из профессиональной речи (пролечить, перекачать и др.) и диалектной сферы (запоскрипывать, запыхаживать, запуржить).

Основными источниками пополнения языка стилистически окрашенными образованиями являются разговорная речь, просторечие, жаргоны, диалектная и профессиональная речь. Подобные дериваты могут быть образованы как от нейтральных, так и от стилистически окрашенных основ. Существует несколько причин, побуждающих авторов вводить в тексты данные производные. Круг глагольной лексики пополняется преимущественно словами внутриязыкового происхождения (то есть дериватами, образующимися путём сочетания уже известных языку корневых и аффиксальных морфем), так как в жизни практически не возникает новых действий или процессов. Основными

способами образования новых глаголов являются префиксация (иногда в сочетании с постфиксацией) и префиксация в сочетании с суффиксацией. Стилистические возможности глагольных новообразований широко используются в художественных и публицистических произведениях. Выделяется несколько способов включения подобных дериватов в контекст, нацеленных на то, чтобы придать художественной и публицистической речи силу, эмоциональность, динамизм.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Kholbaeva D.D., Tasheva D.S. Pedagogical techniques and methods of forming interest in the lessons of the Russian language. Web of scientist: international scientific research journal, ISSN: 2776-0979, Volume 3, Issue 3, Mar., 2022. -p.238
2. Kholbaeva, D., & Tasheva, D. (2022). Theoretical And Practical Aspects Of Monitoring The Acquisition Of Knowledge, Skills And Abilities By Students In The Russian Language In Universities. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 2(11), 115-118.
3. Dilorom Tasheva. Approaches and principles of teaching Russian language. International Conference on Innovative Technology and Future Trends in Education. San Francisco, USA. July, 30th 2021. -p. 7. <https://conferencea.org>
4. Tasheva, D. Interactive learning forms in russian lessons. Zbiór artykułów naukowych recenzowanych., 211.
5. Salimovna, Tasheva Dilorom, and Vafaeva Zamira Giasovna. "Features of the Structural Elements of the Linguistic Worldview in Teaching the Russian Language." Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching 7 (2022): 39-42.
6. Toshniyazovna, S. Y., & Beknazarovna, E. M. (2023). Theoretical Substantiation of the Formation of the Language Competence of Students in the Course of Studying Syntactic Norms. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 18, 63-65.
7. Toshniyazovna, S. Y. (2023). Rus olimi AN Samoylovichning Sarq tillariga qo'shgan hissasi. Qishloq xo'jaligi, atrof-muhit va barqaror rivojlanish milliy konferensiyasi, 38-42.
8. Yulduz, S. (2023). Baho mazmunini ifodalovchi birliklarning gap tarkibida ifodalanishi. Qishloq xo'jaligi, atrof-muhit va barqaror rivojlanish milliy konferensiyasi, 48-51.
9. Khaydarovna, Ullieva Sanobar, Umarova Dilfuza Mamatkulovna, and Allayarova Dilfuza Klichevna. "Artistic Character As A Personality Model: Methods Of Linguistic Representation Of The Human Image." The Seybold Report (2023).
10. Mamatkulovna, U. D. (2023). Analysis of Pedagogical Aspects in the Study of the Problem of Bilingual in Teaching the Russian Language. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 17, 94-96.
11. Mamatkulovna, U. D. (2023). Culturological approach in teaching the russian language. American Journal of Interdisciplinary Research and Development, 14, 62-65.
12. Klichevna, A. D., & Mamatkulovna, U. D. (2022). Psychological and pedagogical aspects in the study of the problem in bilingual teaching of the Russian language.
13. Klichevna, A. D., & Salimovna, T. D. (2023). Practical Aspects of the Formation of a Communicative Approach in the Development of a Linguistic Personality in Teaching the Russian Language. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 18, 180-183.

УДК:81.373

ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ РУССКОЙ ТОПОНИМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ СРЕДНЕЙ АЗИИ: ОТРАЖЕНИЕ КУЛЬТУРНЫХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ

**С.Р. Велиева, преподаватель, Джизакский филиал Национального университета
Узбекистана, Джизак**

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekistondagi rus toponimik tizimini tarixiy va lingvistik tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot toponimlarning ildizlari va evolyutsiyasini aniqlashga, shuningdek, ushbu nomlarning shakllanishiga madaniy va lingvistik o'zaro ta'sirlarning ta'sirini tahlil qilishga qaratilgan. Joy nomlarini kuzatish mintaqalar tarixi va uning xilma-xil madaniy merosini yaxshiroq tushunish imkonini beradi. Ushbu tadqiqot geografik nomlarda o'z izini qoldirgan madaniy o'zaro ta'sirlarni aniqlash uchun ushbu mintaqadagi rus toponimik tizimini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot imperiya ta'siridan hozirgi kungacha bo'lgan davrni qamrab oladi, shuningdek, siyosiy va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar kontekstida joy nomlarining o'zgarishini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: toponimik tizim, etimologiya, lingvistik muhit, gidronimlar, mos atamalar.

Аннотация. Данная статья посвящена историко-лингвистическому анализу русской топонимической системы в Узбекистане. Исследование направлено на выявление корней и

эволюции топонимов, а также на анализ влияния культурных и языковых взаимодействий на формирование этих наименований. Отслеживание топонимов предоставляет возможность лучше понять историю этого региона и его многообразное культурное наследие. Данное исследование посвящено анализу русской топонимической системы в этом регионе с целью выявления культурных взаимодействий, оставивших свой след в географических названиях. Исследование охватывает период от имперского влияния до современности, а также анализирует изменения в топонимах в контексте политических и социокультурных трансформаций.

Ключевые слова: топонимическая система, этимология, лингвистическая среда, гидронимы, термины-ориентеры.

Abstract. This article is devoted to the historical and linguistic analysis of the Russian toponymic system in Uzbekistan. The study is aimed at identifying the roots and evolution of toponyms, as well as analyzing the influence of cultural and linguistic interactions on the formation of these names. Tracing place names provides an opportunity to better understand the history of the region and its diverse cultural heritage. This study is devoted to the analysis of the Russian toponymic system in this region in order to identify cultural interactions that left their mark on geographical names. The study covers the period from imperial influence to the present, and also analyzes changes in place names in the context of political and sociocultural transformations.

Key words: toponymic system, etymology, linguistic environment, hydronyms, reference terms.

В разные исторические периоды территория Узбекистана была объектом влияния различных культур, включая периоды Золотой Орды, империи Тимуридов, а также российского владычества. Этот многовековой процесс формирования обширной топонимической системы предоставляет исследователям богатый материал для анализа. Исследование топонимов – неотъемлемая часть изучения истории и культуры региона. Русская топонимическая система в Узбекистане стала объектом интереса исследователей, стремящихся раскрыть ее происхождение и изменения на протяжении времени. Узбекистан, расположенный на стыке Востока и Запада, является уникальным регионом, на протяжении веков подвергавшимся воздействию различных культурных волн. От периодов Золотой Орды и империи Тимуридов до эпохи российского владычества, каждый исторический этап оставил свой след в топонимической системе региона. Топонимы, как лингвистические отражения истории и культуры, служат ключом для понимания взаимодействия различных культурных сфер в Узбекистане. Узбекистан, богатый историей и культурой, предоставляет уникальную палитру топонимов, отражающих многовековые культурные взаимодействия. Историко-лингвистическое исследование русских топонимов в этом регионе позволяет глубже понять эволюцию их происхождения и влияние различных культур. Узбекистан, являясь уникальным многонациональным государством, хранит следы разнообразных культурных и исторических взаимодействий. Русская топонимическая система этой страны является неотъемлемой частью этого мозаичного наследия, отражая периоды империализма, советской эпохи и современных культурных изменений.

Она представляет собой уникальное поле исследования, которое позволяет более глубоко понять динамику культурных взаимодействий в этом регионе. Разнообразие названий городов, деревень, рек и географических объектов может служить отражением исторических событий и взаимодействий различных этнических групп.

Исследование базируется на методах исторического анализа и лингвистической экспертизы. Применение топонимического подхода позволяет выделить ключевые компоненты топонимов и проанализировать их этимологию с учетом языковых и культурных взаимодействий.

Имперские следы: Первый раздел статьи посвящен исследованию топонимов, связанных с периодом российского империализма. Анализируются названия городов, улиц, поселков, имеющие русский корень, и раскрывается их историческая значимость.

Советский период: Следующий раздел рассматривает изменения топонимов в советскую эпоху. Особое внимание уделяется переименованиям, отражающим политические трансформации и идеологические изменения.

Культурные обмены: Третий раздел анализирует элементы культурных обменов между русским населением и другими этническими группами в Узбекистане. Рассматриваются заимствования, адаптации и эволюция топонимов в контексте культурных взаимодействий.

Этнические и языковые взаимодействия: Четвертый раздел раскрывает влияние узбекского, таджикского и других языков на русские топонимы, а также взаимные влияния, создавая уникальную лингвистическую среду.

Современные изменения: Последний раздел статьи затрагивает современные изменения в топонимах, выявляя их значение в контексте национальных и культурных процессов после получения Узбекистаном независимости.

Научный подход к топонимическим данным прослеживается в трудах ученых средневекового Востока. Среди них следует назвать армянского ученого Мовсеса Хоренаци (VII в.), среднеазиатского ученого-энциклопедиста Абу-Рейхана аль-Бируни (X-XI в.), тюркского географа и лингвиста Махмуда аль-Кашгари (XI в.) В частности, последний из названных ученых специально занимался научным толкованием этимологии топонимов и оставил ряд интересных объяснений гидронимов Азии.[5]

Однако объяснение отдельных топонимов, встречающиеся в различных средневековых источниках, часто основывались на домыслах, так как не существовало еще метода познания топонимических закономерностей.

В ряду первых белорусских исследователей, внесших вклад в становление топонимического направления науки, следует назвать известного историка и этнографа А. К. Киркора. В работе «Этнографический взгляд на Виленскую губернию» (1857-1859) он отмечал необходимость привлечения топонимических данных для восстановления древних этнических границ: «...исследовать названия древнейших мест, рек, озер и т.д. и из наречий, которым принадлежат эти названия, определять границы». Топонимические материалы содержатся в третьем томе «Живописной России» [1882], где перу А. К. Киркора принадлежит большая часть очерков.

Таким образом, в XVIII – XIX веках были заложены основы топонимического направления, накоплен значительный материал, выявлены отдельные частные закономерности топонимики.

Топонимика как наука получила развитие в трудах ученых второй половины XX века. В значительной мере теория и практика изучения географических названий была предопределена работами лингвистов. В. А. Никонов сформулировал ряд основных топонимических законов, показал историчность топонимии, разработал типологию и классификацию. А. В. Суперанская внесла значительный вклад, разрабатывая теорию имени собственного. Теоретические основы топонимических исследований рассмотрены в трудах О. Н. Трубачева, В. Н. Топорова, Н. И. Толстого, А. И. Попова, Ю. А. Карпенко и др.

Особенность признака осуществляется повсеместно и во всех языках. По определению известного российского лингвиста А. В. Суперанской, существуют специфические черты, свойственные всем или многим именам разных языков, и общие закономерности, в соответствии с которыми развиваются ономастические (в том числе и топонимические) системы. Данные черты основаны на способности людей отбирать и закреплять в собственных именах типовые внеязыковые явления, а также на типичности значений и отношений, выраженных с помощью разнообразных средств в любом языке. Ключевыми внеязыковыми явлениями выступают географическая среда и исторические условия.

Некоторые термины очень необычны, но и они находят отражение в географической терминологии многих языков. Так, тюркское култук – «подмышки», в географическом плане – тупиковый залив (залив Мертвый Култук), айдар – казахское «чуб» и заметный холм конусообразной формы, ошги – монгольское «легкое» и выветрившаяся ноздреватая горная порода.

Казан («жотел») – слово из тюркских языков. Оно широко заимствовано в славянские языки и зафиксировано во многих топонимах. Города *Казань* (столица Татарстана), *Казанлык* (Болгария), гидронимы *Казангель*, *Казанбулак*, *Казансу*, *Казан* и многие другие сохранили в себе данный термин.[8]

С крушением СССР и развалом социалистического лагеря процесс переименований охватил новые независимые страны. Столице Кыргызстана возвратили название Бишкек (близкое к ранее употреблявшемуся Пишпек); новая столица Казахстана (бывший Целиноград) сначала получила прежнее имя Акмола («белая могила»), но после была вновь переименована – в Астана («столица»); высшая точка Таджикистана и, в прошлом, всего Советского Союза – пик Коммунизма переименована в пик Исмаила Самани (национального героя страны); город Красноводск получил название *Туркменбаши* в честь президента Туркменистана С. Ниязова и т.д. Эти процессы продолжаются во многих странах СНГ.[3]

Интересны тюркские топонимы Алатау («пестрые горы») и Каратау («черные горы») – названия многих хребтов Азии (Заилийский, Джунгарский, Кузнецкий Алатау; хребты Каратау на Тянь-Шане, на полуострове Мангышлак Казахстане и др.) Эти названия не имеют прямого цветового обозначения. Просто термином алатау обозначали горы, на склонах которых чередовались белые пятна снегов, черные участки каменных россыпей и альпийские луга. А каратау – это низкие горные хребты с пустынной, полупустынной и степной растительностью с полным отсутствием снежного покрова.[4]

В пустынных районах планеты огромное значение имеет любой источник воды. Поэтому народы, проживающие в таких суровых условиях природы, четко разделяют разные виды источников вод. Например, в Туркмении термины и названия колодцев отличаются узкой специализацией в зависимости от качества воды: ажигуйы – «колодец с горькой водой», сужугуйы – «колодец с пресной водой», шоргуйы – «солёный колодец», узынгуйы – «глубокий колодец» и т.д. В Узбекистане есть населенные пункты Минбулак (тысяча родников), Сарыбулак (желтый источник), Карабулак (черный источник), Талдыбулак (талыниковый источник), Сасыкбулак (вонючий источник) и др.[2]

В странах Азии встречаются многочисленные топонимы со словом базар: Базармеллехе и Пирбазар в Иране, Базартурук в Кыргызстане, *Базарчай* и *Эрменибазар* в Азербайджане, *Ислам-Базар* на западе Китая и др. Некоторые из них попали в Европу вместе с азиатскими завоевателями (например, с турками – османами в Болгарию и Сербию – города *Пазарджик* и *Новы-Пазар*). На средневековом Востоке огромное значение имели базары, как места торговых отношений, развлечений и отдыха, обмена новостями. Поэтому многие селения, где организовывались базары, получали название по дню его проведения (*Душанбе-базар* – понедельник, *Якшамбе-базар*, *Чаршамбе-базар* и т.д.) [7]

Широко распространен в географических названиях Азии тюркскоиранский термин абад (абат). Можно вспомнить такие города, как Исламабад, Ашгабат, Фейсалабад, Абадан, Хайдарабад, Ахмадабад, *Хайдарабад*. Саскритский термин *пур* («город») представлен в топонимах Южной и Юго-Восточной Азии: *Канпур*, *Джабалпур*, *Джодхпур* (Индия), *Бхавалпур* (Пакистан), *Лалитпур* (Непал), *Чандпур* (Бангладеш), *Синганпур*. [3]

Тюркский термин карши («замок, дворец»), заимствованный из монгольского языка, представлен в топонимии Индии и Средней Азии (например, населенные пункты Карши в Узбекистане, Туркменистане); армянское слово керт («постройка, строение») встречается в топонимах Дастакерт, Вагаршакерт, Степанакерт и др.; древний термин кат («жилище») отмечен в огромном количестве названий в топонимии Евразии (Калькутта, Катманду, Котабуна и др.); арабский термин дар («дом, жилище») широко встречается в названиях Азии и Африки (Дар-эс-Салам; Дар-эль-Бейда – арабское наименование города Касабланка в Марокко) и многие др.[5]

В топонимии Кыргызстана и Казахстана встречаются географические термины-ориентиры кунгей и терскей (хребты Кунгей-Алатоо, Терскей-Алатоо.) Кунгей – это южный склон горы, обращенный к солнцу, солнечная сторона, а терскей – теневая, северная сторона горы.[4]

Историко-лингвистическое исследование русской топонимической системы Узбекистана подчеркивает сложную природу культурных взаимодействий в этом регионе. Топонимы становятся ключевым инструментом для понимания истории, языка и культуры, служа своеобразным языком, через который прошли различные этапы исторического развития. Историко-лингвистическое исследование русской топонимической системы Узбекистана позволяет более глубоко понять сложные культурные взаимодействия в этом регионе. Анализ топонимии в различные периоды открывает перед нами богатство истории, соединяя лингвистические и культурные аспекты в контексте формирования современной топонимической ландшафтной карты Узбекистана. Историко-лингвистическое исследование русской топонимической системы Узбекистана предоставляет ценную перспективу наследия культурных взаимодействий. Анализ топонимии является ключом к пониманию истории, социокультурных трансформаций и сложной мозаики этнического многообразия в этом уникальном регионе. Исследование русской топонимической системы Узбекистана предоставляет уникальный взгляд на культурные взаимодействия в этом регионе. Полученные результаты не только вносят вклад в научное понимание топонимии, но и подчеркивают важность культурных динамик в формировании лингвистического ландшафта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аверченко Б.А. Сказание о Голодной степи. - Ташкент, 1963. - С.36.
2. Бобровников В.Г. Русские топонимы в Средней Азии // Восточный архив. – 2017. – №3(59). – С.68–75
3. Коробкова И.В., Максимов Е.И. Русские топонимы в Центральной Азии: история и современность // География и среда обитания. – 2018. – №3. – С.10–16.
4. Мурзаев Э. М. Слово на карте. Топонимика и география. М: Армада-пресс, 2001. 448 с
5. Никонов В.А. Введение в топонимику. - М.,1965 - С.124
6. Поспелов Е. М. Географические названия мира: Топонимический словарь: около 5000 единиц / Отв. ред. Р. А. Агеева. – 2-е изд., стереотип. – М.: Русские словари, ООО “Издательство Астрель”, ООО “Издательство АСТ”, 2001. 512 с.
7. Самойлович Л.М. Русские топонимы в Казахстане // Этнографическое обозрение. – 2017. – №4. – С.101–111.
8. Суперанская А. В. Что такое топонимика? - М.: Наука, 1985. – 176 с.
9. Якубов Р.А. Русские топонимы в Туркмении // Восточный архив. – 2017. – №2(58). – С.76– 83.
10. Мынбаев Н.Закономерности номинации и инновационная методика этимологического анализа этнических имен / Отв.ред. К.Рысбергенова. Шымкент: Кызметбаспасы, 2021. 144 с.

УДК 81.25

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕАЛИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ КАК ЯЗЫКОВОЙ ЕДИНИЦЫ, ВЫРАЖАЮЩЕЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОЛОРИТ

З.Б.Джалилова, PhD, Бухарский государственный университет, Бухара
Н.О.Юлдашова, магистрант, Бухарский государственный университет, Бухара

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikdagi voqelik tushunchasi, uning ma'lum bir xalqning madaniy merosidagi o'rni, u milliy rangning eng muhim jihati ekanligi va ularni tarjima qilish muammolari alohida ahamiyatga ega ekanligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: haqiqat, milliy kolorit, milliy so'zlar, tilshunoslik, madaniyatlararo munosabatlar.

Аннотация. В данной статье анализируется понятие реалии в современном языкознании, его роль в культурном наследии определенного народа, то, что оно представляет собой важнейший аспект национального колорита, а проблемы их перевода приобретают особое значение.

Ключевые слова: реалия, национальный колорит, национальные слова, лингвокультурема, межкультурные отношения.

Abstract. This article analyzes the concept of reality in modern linguistics, its role in the cultural heritage of a certain people, the fact that it represents the most important aspect of national color, and the problems of their translation acquire special importance.

Keywords: reality, national color, national words, linguacultureme, international relations.

Слово реалия происходит от латинского слова «realia», что означает “материальный, реальный”. В словаре лингвистических терминов оно определяется так: “Реалия- предмет, явление или понятие, характерное для уклада жизни, культуры того или иного народа или эпохи. В литературе реалии упоминаются для придания местного и исторического колорита” [5,301]

Национальность – это особенности духовной деятельности и материальной жизни того или иного народа.

Материальная жизнь – это обычаи, ритуалы, церемонии, одежда, бытовая техника, музыка и музыкальные инструменты, приготовление пищи, имена и т. д. Совокупность этих национальных особенностей, отраженных в лингвистике и художественной литературе, называется национальным колоритом. Слова, связанные с национальным колоритом, считаются реалиями, иначе говоря, их называют национально-специфическими словами. Следует учитывать, что появление слова в форме действительности связано прежде всего с регионом, страной, нацией, народом, в котором эта действительность была создана. Когда эта вещь приобретет определенную значимость, она может распространиться на другие страны и даже по всему миру. Известный переводчик В.М.Россельс говорит, что «Реалии — это слова, вошедшие в переводимый язык и выражающие на языке оригинала название определенной национальной, местной вещи, предмета или понятия». [7,98]

Одной из основных характеристик реалии является то, что они исходят из сущности объекта, который они представляют. Образ жизни и социально-экономическое развитие того или иного народа в разные исторические периоды определенно влияют на сущность действительности. Именно поэтому, говоря о реалиях, нельзя не учитывать вопрос национальной идентичности и исторического колорита. Потому что в любом случае реалии имеют одновременно национальную и историческую окраску.

Реалии могут войти в жизнь других народов и их язык через различные средства, через литературные и художественные произведения. Замечено, что реалии входят в обычаи, культуру и быт других народов как присвоенные слова. Реалии занимают прочное место в быту других народов, и известны случаи, когда они широко используются как термины. Но даже в этом случае их можно отличить от терминов. Потому что реалии будут иметь национально-историческую окраску, а термины не будут иметь такой национальной окраски. Типов реалий много и они указывают на уникальность каждого народа. Если рассматривать подобные реалии на узбекском и английском языках, то можно привести следующие примеры:

1. **Факты о национальной одежде:** Характеристика узбекского народа - доппи, атлас, адрас, чапон, макси, ковуш, разим, паранджи, румол, якт, нимча.

Реалии, характерные для английской нации – kilt, apron, jeans, hat.

2. **Реалии, характерные для национальных продуктов питания и напитков:** Типичные для узбекской нации - плов, халим, сумалак, норин, сузма, мошхорда, шавла, угра, сомса, манты, кимиз.

Реалии, характерные для английской нации - muffing, pudding, hot-dog, toffee, toast, Scotch whisky, scone

3. **Реалии, характерные для музыки, танцев и музыкальных инструментов.:** Реалии, характерные для узбекской нации - дутор, доира, круг, карнай, тановар, шашмаком, лапар, ёр-ёр.

Факты об английской нации - jazz, blues, rock-and-roll, pop, Maypole dance

4. **Реалии, характерные для церемоний и праздников:** Реалии, характерные для узбекской нации – Навруз, Хаит, Рамадан, Бешик Кеча, Праздник урожая, Обрезанная свадьба.

Реалии, характерные для английской нации - Christmas , Easter, Thanksgiving Day, Halloween.

5. **Социальные и политические реалии:** Реалии, характерные для узбекского народа - Олий Мажлис, махала, аксакал, чайхана, гузар.

Реалии, характерные для английской нации - White House, House of Lords, House of Commons, Peace Corps.

Мы можем привести еще много примеров таких реалий. Конечно, в ходе уникальных исторических процессов каждого народа, они передавались от предков к поколениям, не теряя своей ценности и первоначального значения, не портя национальный колорит. В литературе немало национальных реалий, выражающих национальный колорит. Перевод — очень тонкий процесс, в котором переводчику приходится провести множество исследований, чтобы воссоздать оригинальный смысл текста в переводе используя все свои навыки. Можно сказать, что переводчик, сумевший точно передать произведение и историческую среду, не теряя при этом национального колорита нации, используя при переводе наиболее подходящие методы, является мастером своего дела. Например, реалии, существующие в узбекском, английском и русском народах, могут не существовать в других языках или отличаться по содержанию. Подобные реалии было бы уместно перевести в их первоначальном виде, не нарушая национального колорита. В этом случае использование транслитерации или транскрипции является весьма эффективным методом, — говорит лингвист Е. Очилов в своей книге «Проблемы художественного перевода» [3, стр. 34].

Приведем несколько примеров использования следующих реалий на узбекском и английском языках в вышеуказанных способах перевода в художественных произведениях:

*“Give to her newly made **kurpacha**, let them put it around **sandalwood**”*

“Anovi yangi qoplag’an ko’rpachalaringni ber, tanchaga o’shani yopsin”[1,10b]

*“War is was but people still have to eat and drink. Gathered round the evening **dastarkhan**, people could forget about everything else, at least for a while.”[3,22]*

(Dastarkhan -sometimes translated as “tablecloth”, this term refers to a cloth usually spread out on the floor or low table on which food is served.)

*Urush tahlikasi qanchalik kuchli bo’lmasin, **dasturxon** atrofida yig’ilgan odamlar ro’zasini ochayotgan paytda ochlik va tashnalikdan qiynalgan vujudlari rohatlanib, dunyo g’amlari bir pasga bo’lsa ham xayollaridan uzoqlashdi. [2,7]*

*Towards evening, drums began beating, torches and fires were lit and the strains of the **karnai** floated among the hundreds of pavilions and yurts pitched outside the town.*

(Karnai- a traditional brass wind instrument, a little like a long trumpet. Translator’s note) [3,34] В этих примерах **kurpacha** (курпача), **sandalwood** (сандалия), **dastarkhan** (дастархан), **karnai** (карнай) являются типичными узбекскими народностями и даны по названиям без каких-либо изменений в переводе. Потому что такие слова не встречаются у других народов.

“He got into his black roadster and was surprised to see a stack of dollars in the car”[7,608]

«Он сидел в своем черном *родстере* и был удивлен, увидев стопку *долларов*». В этом примере *roadster* и *dollar*— это реалии, связанные с английской культурой, и они представляют слова и значения, уникальные для этой нации, без изменений при переводе.

В некоторых случаях реалии проникают в иностранный язык, после некоторого использования они входят в словарный запас этого языка и постепенно ассимилируются. Например, слова, связанные с валютой, едой или устройством государства. Однако, хотя они кажутся заимствованными словами, они не теряют своей национальной идентичности. Например, немецкая марка, американский доллар или евро Евросоюза путешествуют по всему миру, не теряя своего национального колорита и национальных особенностей страны-производителя. Хотя другие страны используют эти реалии в своей повседневной жизни, они всегда знают, что доллар принадлежит Соединенным Штатам.

Выводы и предложения. Следует сказать, что реалия является основной языковой единицей лингвокультурологии, т.е. лингвокултеремой, которая показывает культуру и традиции нации, народа и имеет чрезвычайно важное значение для художественной литературы. Очень важно уметь правильно применять реалии в художественной литературе, уметь передавать их перевод, не нанося вреда национальному колориту определенного народа в переводе. Перевод реалий в художественной литературе где выбор слова очень важен, требует от переводчиков не только теоретических знаний, но и знания специфики быта и культуры переводимого народного произведения. Если переводчик не понимает национальной принадлежности и переводит ее словом, имеющим иное значение, он может

повлиять на национальный колорит произведения и своеобразие смысла, выражаемые реалии. Во многих случаях переводчики и лингвисты переводят реалии следующими методами: *транслитерация, транскрипция, методом кальки*. Передача произведений искусства другим народам методом перевода обогащает и расширяет представления народов друг о друге.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. A. Kodiriy "Days gone by". Toshkent 2018- 10b.
2. A. Qodiriy "O'tgan kunlar" Toshkent 2017- 31b.
3. K.Ermakova "Starry Nights" – Fransiya.: Nouveau Monde
4. E.Ochilov "Badiiy tarjima masalalari"(«Проблемы художественного перевода») Toshkent- 2014.
5. Жеребило Т.В Словарь лингвистических терминов.– Назрань, 2010.-301с.
6. Zenovich E.S. chet el so'zlari va iboralari lug'ati. M.: AST: Olympus,2006.- 608b
7. Bakhodirovna, D. Z. (2021). Description of Human Features and Feelings through Flora in English Poetry. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 2(10), 6-9.
8. Djalilova, Z. B. (2020). Flora in Edmund Spenser's poetry. *Theoretical & Applied Science*, (4), 371-375.
9. Zarnigor, D. (2021). Phytonymic comparison as a means to create image in poetry. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11 (9), 693-698.
10. Зарнигор, Д. Б. (2023). Выражение Модели" Эмоция–Растение" В Английской И Узбекской Поэзии. *Miasto Przyszłości*, 32, 147-150.

УЎК 821:398.22.

ХАМСАНАВИСЛИК ТАДРИЖИЙ ТАРАҚҚИЁТИДА “МАЖМАЪ УЛ-АХБОР” ДОСТОНИ

*Ш.А.Каримова, таянч докторант, Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти
университети, Тошкент*

Аннотация. Маколада мумтоз адабиётда хамсанависликда яратилган дostonларнинг ўзига хослиги, хусусан, ўзбек адабиётда деярли тадқиқ этилмаган “Мажмаъ ул-ахбор” нинг гоаявий-бадиий хусусиятлари таҳлил этилади.

Калим сўзлар: маснавий, илми бадъ, басмала, гоаявий мотив.

Аннотация. В статье анализируется своеобразие эпосов созданных в классической литературе, особенно, идейно-художественные особенности “Мажмаъ ул- ахбора” практически не исследованного в узбекской литературе.

Ключевые слова: маснавий, “илми бадъ”, басмала, идеологический мотив.

Abstract. The article analyzes the originality of the epics created in classical literature, especially the ideological and artistic features of “Mazhma ul-akhbora”, which is practically unexplored in Uzbek literature.

Key words: masnaviy, “ilmi bade”, basmala, ideological motive.

Азалдан Шарқ адабий алоқалари бир-бирининг таъсирида шаклланди, ривож топди, доимий бойиб борди. Айниқса, туркий ва форс-тожик адабиёти бир-бири билан ёнма-ён яшаб, бир-бирининг таъсирида ривожланиб, бойиб, тараққий этиб келди. Саййид Қосимий ижодига форс-тожик адабиётининг ижодий таъсирини ҳам мана шундай адабий алоқаларнинг ижобий натижасидир. Саййид Қосимий адабий меросининг ўрганилиши XX асрнинг етмишинчи йиллари охиригача тўғри келади. Аниқроғи, бу жараённинг бошланиши 1977 йилда Ҳ.Сулаймонов раҳбарлигида Заҳириддин Муҳаммад Бобур қадамжолари бўйлаб ташкил қилинган экспедициялар билан боғлиқ. Олимнинг ёзишича, Ҳиндистоннинг Рампур шаҳридаги Ризо кутубхонасида сақланадиган Саййид Қосимийнинг тўртта маснавийси жамланган қўлёзма ҳақида маълумот берилади.

Қўлёзма ҳижрий 1044 (1634) йилда ёзилганлигини муаллифнинг “Мажмаъ ул-ахбор” (“Хабарлар тўплами”) асари сўнгида котиб томонидан келтирилган куйидаги изохдан билиш мумкин: “*Дар тарихи бисту якум шаҳри рабиъ-у-с-санойи санайи 1044 дар балдаи фохирайи Бухоро Ҳарасаху-л-лоху анъани-л-офат ва-л-балоёт ба итмом расид*”. Муаллиф қўлёзмаларидан ўрин олган барча асарлар Бухорода котиб Муҳаммад Содик Мунший томонидан қўчирилган бўлиб, умумий ҳажми 4468 мисрани ташкил этади. Манбаларда 1979 йилда Ўзбекистон Фанлар Академияси Қўлёзмалар институти томонидан ташкил этилган

навбатдаги археографик экспедиция натижасида шоир асарларининг, аниқроғи, “Гулшани роз” достонининг XIX асрда кўчирилган яна бир қўлёзмаси аниқланганлиги қайд этилган.

Шоир адабий меросидан илк намуналар биринчи мартаба 1987 йилда “Ўзбек адабиёти бўстони” серияси остида чоп этилган “Муборак мактублар” мажмуасида муаллифлар М.Абдувоҳидова, Ҳ.Мухторова, Б.Қосимхонов, О.Жўраевлар томонидан Саййид Қосимий ҳақидаги дастлабки қисқа маълумотлар билан бирга эълон қилинди. Ушбу китобда Саййид Қосимий яшаган давр, унинг Моварауннаҳр ёки Хуросонда темурийлар сулоласидан бўлган Султон Абу Саид Мирзо (1451-1469 йиллар) даврида яшаганлиги, “Мажмаъ ул-ахбор” (Хабарлар тўплами), “Гулшани роз” (Сирлар гулшани), “Ҳақиқатнома”, “Садоқатнома” номли асарлари мавжуд эканлиги қайд этилган.

Темурийлар даври айниқса, XV–XVI аср бадиий адабиётининг олтин асри бўлди. Ўзбек адабиёти XV асрда тазкирачилик, тасаввуф илми, тарихий рисолалар, номачилик, ёзма достончилик, ғазалнавислик борасида ўзининг ривожланиш чўққисига эришди. Бу даврда миллий мумтоз адабиётимизда янги жанрлар, услублар, йўналишлар пайдо бўлди.

Асарлари тадқиқотимиз объекти бўлган Саййид Қосимий ҳам айна мана шу даврнинг салоҳиятли адибларидан бири бўлган. У ҳам темурийзодалар саройида уларнинг ғамхўрлигида ижод қилган. Муаллифнинг “Мажмаъ ул-ахбор” (Хабарлар тўплами) асари темурийзода Султон Абу Саид Мирзога (1451 – 1469), яъни Амир Темурнинг учинчи ўғли Мироншоҳнинг набираси (Султон Муҳаммаднинг ўғли)га бағишлаганлиги, “Гулшани роз” (Сирлар гулшани) китоби эса Султон Абу Саид Мирзо тасарруфидаги шаҳарларнинг бирида ҳоким бўлган Жалолиддин Саййид Мазид мадҳи билан бошланиши, Саййид Қосимийнинг темурийлар даври адабиётининг вакили эканлигини аниқ кўрсатади. Саййид Қосимий ҳеч бир муболағасиз, темурийзодалар назарига тушган, шу сабаб улар саройида яшаш ва ижод қилиш бахтига сазовор бўлган ижодкорлардан бири эканлиги “Мажмаъ ул-ахбор” (Хабарлар тўплами), “Гулшани роз” (Сирлар гулшани), “Ҳақиқатнома”, “Илоҳийнома” (баъзи манбаларда “Садоқатнома” ҳам деб қайд этилган) каби бадиий пишиқ-пукта асарлар ёзгани бугунги кунда фан аҳлига яхши маълум.

Адибнинг юқоридаги келтирилган асарларининг барчаси туркий тилда битилган. Шу ўринда бир нарсани назардан четда қолдирмаслик мақсадга мувофиқ. Бу – адиб асарлари фақат туркий тилда ёзилган деган қарашнинг ифодаси эмас. Биз бор реал фактни ва унинг ўша давр учун муҳим бўлганини таъкидлаймиз, холос. Балки, бундан кейин муаллифнинг форсий тилда ёзилган асарлари топилиши ва тадқиқини кутаётган ишлардан бири бўлиши эҳтимолдан йироқ эмас. Қизиғи шундаки, Саййид Қосимий достонларидаги боб номлари форс тилида ёзилган. Ўйлаймизки, ана шу жиҳатлар ҳам фикримизни далиллайди.

Саййид Қосимий асарларининг деярли барчаси анъанавий ҳамд ва наът билан бошланади. Адиб ижодига хос асосий хусусиятлардан яна бири Шарқ адабиётида кенг тарқалган маснавий усулида ижод қилишидир.

Кўнгул бўстонидиндир бир варақ гул,

Мўҳаббат жомидандир қатрайи мул.

Юқоридаги гўзал тасвирлар шоир маҳоратидан дарак беради. Бадиий тил, ундаги луғавий-грамматик, интонацион воситалар бадиий сўз санъатининг асосий қуроли, у ҳар доим умумхалқ тили бойишига асосланади. Ижодкор маҳорати туфайли улар таъсирчан образли воситаларга айланади.

Ҳамсачилик анъанаси ўрганилган манбаларда ушбу туркумдаги асарларга жавоб ёзиш традицияси қуйидагича таснифлагани кузатилади:

1. **Тўлиқ “Ҳамса” муаллифлари** (Низомий Ганжавий, Амир Хусрав Деҳлавий Жамолий, Ашраф Мароғавий, Жомий, Навоий).

2. **“Ҳамса”нинг баъзи достонларига жавоб ёзган ижодкорлар** (Котибий Туршизий, Абдуллоҳ Ҳотибий, Бадриддин Ҳилолий, Шаҳобиддин Жомий).

3. **Битта достонга жавоб ёзган ижодкорлар** (Осафий Ҳиравий, Наргисий, Гиёсиддин Сабзаворий, Фосих Румий, Саййид Қосимий, Шайхим Суҳайлий, Али Оҳий, Хожа Имоод Лорий, Хожа Ҳасан Хизршоҳ, Зова Қозиси).

Тадқиқотчи Д.Юсупованинг куйидаги фикр-мулоҳазалари шундан далолат беради: “Гарчи туркий адабиётда Навоийгача “Хамса”нинг муайян достонига жавоб ёзилган бўлса-да (Аҳмадий. “Искандарнома” (XIV аср), Қутб. “Хисрав ва Ширин” (XV аср), Ҳайдар Хоразмий. “Махзан ул-асрор” (XV аср), Саййид Қосимий. “Мажмаъ ул-ахбор” (XV аср), лекин тўлиқ бешлик яратилмаган эди”.

Саййид Қосимийнинг ҳар бир асари ўзига хос мундарижа, тузилишга эга. “Мажмаъ ул-ахбор” муаллиф асарлари ичидаги энг йирик достон ҳисобланади. Ҳажми – 2088 мисра. Достон Шарқ анъанавий достончилигига хос Тангрига ҳамд, пайғамбаримиз Муҳаммад саллоллоҳи алайҳи васалламга наът ва китобнинг ёзилиш сабаби, Султон Абу Саид мадҳи, сўзбоши, асосий қисм – ҳикоятлар ва хотимадан иборат. Шу ўринда “Хамса”ларнинг биринчи достонларига хос яна бир хусусият “басмала” ҳақида тўхталиш мақсадга мувофиқдир. Шарқ адабиётидаги даслабки “басмала” Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” ҳамда Аҳмад Югнакийнинг “Ҳибат ул-ҳақойиқ” достонларида кузатилади. Бу анъана Шарқ мусулмон адабиётида кенг тарқалди. Биз бу ўринда мазкур ворисийликни Саййид Қосимий мисолида кузатамиз. Адибнинг “Мажмаъ ул-ахбор” асари ҳам устозлари каби бу анъанага қатъий амал қилганлигида кўринади:

Бисмиллоҳир раҳмонир раҳийм,

Фотиҳайи фатҳ эрур, эй ҳаким.

Мана шу анъана барча ҳамсанависларнинг ижодига хос хусусиятдир. Хусусан, Низомий Ганжавийнинг “Махзан ул-асрор” асари куйидагича бошланади:

Бисмиллоҳ-ир-раҳмон-ир-раҳим,

Ҳаст калиди дари ганҷи ҳаким.

(Мазмуни: Меҳрибон ва раҳимли Аллоҳ номи билан бошлайман, (ушбу жумла) Аллоҳ бойликларининг энгигини очувчи қалит ҳисобланади.)

“Мажмаъ ул-ахбор”нинг асосий қисми 18 сарсухан ва уларни мазмунан тўлдириш учун келтирилган ҳикоятлар асарни композицион жиҳатдан ўзига хос бир бутунлик касб этишини таъминлаган. (О. Нормуродов таснифидан ҳам фойдаланилди). Буни куйидаги жадвал орқали ҳам кўриш мумкин:

№	Боб	Сарсухан мазмуни	Ҳикоят
1	7-8	Меҳмон кутиш ҳақида	Иброҳим аллайҳиссалом ва уникига келган меҳмон ҳикояти
2	9-10	Мурувват ҳақида	Шайх Шиблий ва инидан узоқлаб кетган ланг чумоли ҳикояти
3	11-12	Сидқ ва камтарлик ҳақида	Сидқ ва камтарлик ҳақида
4	13-14	Дунёга кўнгил қўймаслик	Шайх Баҳлул ва ўғри ҳикояти
5	15-16	Ташқи кўринишга қараб баҳо бермаслик ва мол-дунёга берилмаслик ҳақида	Зоҳид ва фосиқ ҳикояти
6	17-18	Пирга хизмат қилиш ҳақида	Маҳмуд Ғазнавий ҳақидаги ҳикоят
7	19-20	Дунёнинг ўткинчилиги ҳақида	Шоҳ Жамшид ва у ёздирган тош лавҳ ҳикояти
8	21-22	Тоғ ва тахтнинг вафосизлиги ҳақида	Фаридуни Фаррух ҳикояти
9	23-24	Адолат ҳақида	Шоҳ Кубод ва унинг насиҳати ҳақидаги ҳикоят
10	25-26	Ёмон одатларни тарк қилиш ҳақида	Пир ва хаста шоҳ ҳикояти
11	27-28	Қаноат ва ризқ ҳақида	Шер ва тулки ҳикояти
12	29-30	Вафо ҳақида	Бозорчи киши ва унинг вафодор ити ҳақидаги ҳикоят
13	31-32	Бахиллик ва ҳасад ҳақида	Бахил ва ночор киши ҳақидаги ҳикоят
14	33-34	Карам ва саховат	Яман подшоҳи ва Ҳотами Той ҳикояти
15	35-36	Тамаъ ҳақида	Ҳорун ар-Рашид ва Шомдан Бағдодга сув олиб келган киши ҳикояти
16	37-38	Ишқ ҳақида	Лайли ва Мажнун ҳикояти
17	39-40	Ҳалоллик ҳақида	Порадўз ва унинг камбағал қўшниси ҳақидаги ҳикоят
18	41-42	Ҳиммат ҳақида	Искандар ҳақидаги ҳикоят

Демак, “Хамса”нинг муайян достонига жавоб ёзган ижодкорлардан бири бу – Саййид Қосимийдир. Достонининг “Дар сабаби назми китоб ва шарҳи аҳволи худ” бобида адиб китобнинг ёзилиш сабабини қуйидагича қаламга олган:

*Сўзум эрур жавҳари бол қиймати,
Сўз била ортар кишининг иззати.
Ҳайдар агар бердиса сўз додини,
Жумла жаҳон айлар онинг ёдини.
“Махзан ул-асрор”а айитди жавоб,
Сочти маоний дуруни чун саҳоб.*

Саййид Қосимийни Низомий Ганжавий ва Ҳайдар Хоразмийлар анъаналарига эргашган ҳамда Алишер Навоийга қадар туркий адабиётда хамсанавислик анъанасининг шаклланишига ҳисса қўшган ижодкор дейиш мумкин.

Саййид Қосимий хамсанавислик анъанасида уз сузини айта олди, “Хамса”ларнинг биринчи достонига жавоб ёзди. Ижодкор ҳар бир анъанани яхши ўзлаштирди ва ижодий ёндашган ҳолда шакл ва мазмун диалектикасини ривожлантирди, янги поғонага олиб чиқди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Юсупова Д. Ўзбек мумтоз ва миллий уйғониш адабиёти (Алишер Навоий даври). – Т.: Тамаддун, 2016. – 304 б.
2. Қосимхонов Б. Саййид Қосимийнинг адабий-дидактик достонлари. – Т.: Фан, 1987. – 236 б.
3. Саййид Қосимий. “Мажмаъ ул-ахбор” №753, “Тулшани роз” №48, “Ҳақиқатнома” ва “Садоқатнома” №85. – Ҳиндистон: Рампур. Ризо кутубхонаси.
4. Шарқ мумтоз поэтикаси: Манба ва талқинлар / Нашрга тайёрловчи, талқин ва шарҳлар муаллифи Ҳ.Болтабоев. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – 426 б.
5. Форсча-ўзбекча ўқув луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1975. – 200 б.

УДК 81

АНАЛИЗ СЛОВ, ВЫРАЖАЮЩИХ РАДОСТЬ В РУССКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Ф.Б. Киличева, заведующая кафедрой, Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства, Национальный исследовательский университет, Ташкент

Annotatsiya. Quvonchning lingvistik ifodalarini tushunish inson tilining hissiy spektrini o'rganish uchun juda muhimdir. Rus tilshunosligida quvonch turli xil leksik iboralar orqali namoyon bo'ladi, ularning har biri o'ziga xos ma'no va madaniy nuanslarni o'z ichiga oladi. Ushbu maqola rus tilidagi quvonchni ifodalovchi so'zlarni chuqur tahlil qilish, ularning semantik diapazoni, qo'llanish shakllari va madaniy ahamiyatini o'rganishga qaratilgan. Tilshunoslik nazariyalari va korpus ma'lumotlariga tayanib, biz rus tilida quvonchni ifodalashning turli usullarini o'rganamiz, bu lingvistik doirada hissiy ifodaning nozik tomonlarini yoritib beramiz.

Kalit so'zlar: Shodlik, Rus tilshunosligi, Leksik iboralar, Semantik tahlil, Madaniy ahamiyat.

Аннотация. Понимание языковых выражений радости имеет решающее значение для изучения эмоционального спектра человеческого языка. В русской лингвистике радость проявляется через множество лексических выражений, каждое из которых несет в себе уникальные коннотации и культурные нюансы. Целью данной статьи является проведение тщательного анализа слов, выражающих радость в русском языке, изучение их семантического диапазона, особенностей употребления и культурной значимости. Опираясь на лингвистические теории и данные корпуса, мы исследуем различные способы выражения радости в русском языке, проливая свет на тонкости эмоционального выражения в этой языковой системе.

Ключевые слова: Радость, русское языкознание, Лексические выражения, Семантический анализ, Культурологическое значение.

Abstract. Understanding the linguistic expressions of joy is crucial for exploring the emotional spectrum of human language. In Russian linguistics, joy manifests through a variety of lexical expressions, each carrying unique connotations and cultural nuances. This article aims to conduct a thorough analysis of words expressing joy in Russian, examining their semantic range, usage

patterns, and cultural significance. Drawing upon linguistic theories and corpus data, we explore the diverse ways in which joy is articulated in the Russian language, shedding light on the intricacies of emotional expression within this linguistic framework.

Keywords: Joy, Russian linguistics, Lexical expressions, Semantic analysis, Cultural significance.

Введение: Эмоции играют фундаментальную роль в человеческом общении, определяя то, как мы выражаем себя и общаемся с другими. Среди спектра эмоций радость выделяется как мощная сила, способная вызывать положительные чувства и укреплять социальные связи. В обширном пространстве лингвистики изучение радости дает представление о сложных механизмах эмоционального выражения в разных языках и культурах. В сфере русской лингвистики радость артикулируется через богатую палитру слов и выражений, каждое из которых несет в себе свои семантические нюансы и культурные резонансы.

Эта статья отправляется в путешествие по изучению лексических выражений радости в русском языке с целью разгадать семантические сложности и культурное значение, заложенные в этих словах. Углубляясь в лингвистический ландшафт радости, мы стремимся раскрыть разнообразные способы, которыми эта эмоция концептуализируется, артикулируется и переживается русскоязычными. Путем всестороннего анализа лексических единиц, моделей употребления и культурных отсылок мы пытаемся нарисовать яркий портрет радости в русском языковом воображении.

Радость, как универсальная человеческая эмоция, выходит за рамки языковых границ, однако ее проявление варьируется в зависимости от культуры и языка. В русском контексте радость находит выражение через множество слов и фраз, отражающих многогранность эмоционального переживания. Языковой репертуар радости в русском языке охватывает широкий спектр эмоциональных состояний и стилей общения: от бурных восклицаний праздника до тонких нюансов удовлетворения.

Приступая к этому исследованию, важно признать культурные и исторические контексты, которые формируют лингвистические выражения радости на русском языке. От традиционного фольклора до современных средств массовой информации, российская культура изобилует повествованиями и символами, которые наполняют слова смыслом и резонансом. Помещая наш анализ в это богатое культурное полотно, мы стремимся раскрыть более глубокое значение радости в русском языковом дискурсе.

Благодаря этому начинанию мы надеемся внести свой вклад в более глубокое понимание сложного взаимодействия между языком, эмоциями и культурой. Проливая свет на лексические выражения радости в русской лингвистике, мы не только обогащаем наши знания русского языка, но и получаем представление об универсальном человеческом опыте радости и ее глубоком влиянии на общение и социальное взаимодействие.

Семантический анализ слов, выражающих радость:

Радость как эмоция охватывает широкий спектр чувств: от легкого удовлетворения до экстатического восторга. В русском языке этот эмоциональный диапазон отражается через множество лексических выражений, каждое из которых отражает определенную грань радости. Эти слова можно разделить на общие категории в зависимости от их семантических ассоциаций:

Основные эмоции: такие слова, как «радость» (радость) и «счастье» (счастье), напрямую означают радость и счастье, представляя фундаментальное эмоциональное состояние удовлетворенности и удовлетворения.

Физические ощущения: некоторые слова вызывают физические ощущения, связанные с радостью, например «смех» (смех) для смеха и «улыбка» (улыбка) для улыбки, отражая физиологические проявления радости.

Выразительные восклицания: Междометия и восклицания типа «Ура!» (Ура!), «Супер!» (Супер!) и «Замечательно!» (Замечательно!) используются для выражения немедленной и сильной радости, часто в ответ на благоприятные события или результаты.

Позитивные атрибуты: слова, описывающие положительные качества или качества, такие как «веселый» (веселый) для веселого или «радостный» (радостный) для радостного, передают ощущение счастья или радостного настроения.

Праздничные термины: Термины, связанные с праздниками и праздниками, такие как «праздник» (праздник) и «торжество» (торжество), означают общественную радость и коллективное ликование.

Шаблоны использования и контекстные вариации:

На использование слов, выражающих радость в русском языке, влияют различные контекстуальные факторы, включая социальные нормы, культурные традиции и индивидуальные предпочтения. Некоторые известные шаблоны использования включают в себя:

Формальность и неформальность. Некоторые выражения радости могут быть более уместны в формальной или неформальной обстановке. Например, «радость» (радость) и «счастье» (счастье) обычно используются в формальном контексте, тогда как разговорные восклицания типа «Ура!» (Ура!) более неформальны.

Усилители и уменьшительные. Усилители и уменьшительные часто используются для изменения слов, выражающих радость, усиления или смягчения эмоционального воздействия. Например, «огромная радость» подчеркивает глубокую радость, а «радость маленькая» (радость маленькая) передает ощущение приглушенного счастья.

Культурные ссылки. Некоторые слова и выражения несут определенные культурные ссылки или ассоциации, основанные на общем культурном опыте и вызывающие радость. Например, такие термины, как «масленица» (масленица) и «новогодний праздник» (новогодний праздник), вызывают радостную атмосферу традиционных русских праздников.

Культурное значение и символизм: Лексические выражения радости в русском языкознании имеют глубокое культурное значение, отражая ценности, традиции и коллективную идентичность русскоязычного сообщества. Радость часто переплетается с общественными праздниками, религиозными обрядами и сезонными праздниками, служа объединяющей силой, способствующей социальной сплоченности и солидарности. Более того, слова, выражающие радость, могут иметь символическое значение, отсылая к культурным мифам, историческим событиям или литературным образам, которые глубоко резонируют в российском культурном воображении.

Заключение: Анализ слов, выражающих радость, в русской лингвистике раскрывает богатую палитру семантических нюансов, моделей употребления и культурных резонансов, которые освещают сложности выражения эмоций в русском языке. Лексические выражения радости, от базовых эмоций до культурных символов, отражают суть человеческого опыта, отражая как универсальные аспекты эмоций, так и уникальное культурное наследие русскоязычного сообщества.

На протяжении всего этого исследования мы стали свидетелями разнообразных способов выражения и переживания радости в русском языковом дискурсе. От буйных восклицаний празднования до тонких нюансов удовлетворения такие слова, как «радость», «счастье» и «веселье», служат лингвистическими маркерами, отражающими множество граней радости в российском обществе.

Более того, наш анализ выявил глубокое культурное значение и символизм, заложенный в этих словах. От общинных праздников и религиозных ритуалов до литературных шедевров и исторических событий – радость в русской лингвистике переплетается с богатой палитрой культурных повествований и символов, которые формируют коллективное сознание русскоязычных.

Углубляясь в лингвистические выражения радости в рамках этой культурной структуры, мы достигли более глубокого понимания сложного взаимодействия между языком, эмоциями и культурой. Радость возникает не просто как мимолетная эмоция, а как глубокое отражение коллективной идентичности, ценностей и традиций русскоязычного мира.

Завершая это исследование, становится ясно, что изучение радости в русской лингвистике дает ценную информацию о сложностях человеческого общения и о том, как язык отражает и формирует наши эмоциональные переживания. Продолжая исследовать лингвистический ландшафт радости, мы можем еще больше обогатить наше понимание универсального человеческого опыта и разнообразных культурных проявлений эмоций в разных языках и обществах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Wierzbicka, Anna. "Emotions across languages and cultures: Diversity and universals." Cambridge University Press, 1999.
2. Timofeeva, Olga. "Emotional communication in Russian: Language and culture." Routledge, 2017.
3. Shapovalova, Natalia. "Cultural Concepts in Russian: The Case of 'Radost' (Joy)." In International Conference on Conceptual Structure, Discourse, and Language, pp. 305-312. Springer, Cham, 2019.
4. Gruzdeva, Ekaterina. "Russian emotional vocabulary: A preliminary sketch." In Studies in Slavic and General Linguistics, pp. 175-191. Brill, 2012.

УДК 81

НАПРАВЛЕНИЯ И ШКОЛЫ ТЕРМИНОВЕДЕНИЯ

**З.Р. Кодирова, преподаватель-стажер, Узбекский государственный университет
мировых языков, Ташкент**

Annotatsiya. Maqolada «terminologiya» yangi yo'nalishining paydo bo'lishini o'rganishga bag'ishlangan; asosan Rossiya ilmiy jamiyatida taqdim etilgan terminologiyaning asosiy yo'nalishlari va maktablari ko'rib chiqildi; terminologiya sohasidagi etakchi olimlarning ilmiy izlanishlari tasvirlangan.

Kalit so'zlar: atama, terminologiya, terminologiya yo'nalishlari, terminologiya maktablari

Аннотация. В статье посвящена изучению зарождения нового направления «терминоведение»; рассматриваются основные направления и школы терминоведения, представленные преимущественно в российском научном обществе; описываются научные изыскания ведущих, ученых в области терминоведения.

Ключевые слова: термин, терминоведение, направления терминоведения, школы терминоведения.

Abstract. The article is devoted to the study of the emergence of a new direction «terminology»; the main directions and schools of terminology, represented mainly in the Russian scientific society, are considered; the scientific research of leading scientists in the field of terminology is described.

Keywords: term, terminology, areas of terminology, schools of terminology.

До сих пор в научной среде идет спор над определением понятия «термин». Насчитывается более 3000 его дефиниций, которые сводятся к поиску сути соответствующего объекта. Само слово «термин» происходит от лат. terminus – «предел, граница»; обращаясь к лингвистическому словарю: «термин – слово, словосочетание, аббревиатура, различные символы и их комбинации со словами, соотношенные со специальным (профессиональным) понятием» [1, С. 289]. То есть, термин – это продукт человеческой деятельности, который появляется в процессе взаимодействия с внешним миром на базе уже имеющегося языкового материала.

Особый словарный запас ярко отображает связь языкового развития с человеческой культурой, историей и социальных отношений различных народов. Вот почему «не случайно зарождение в начале 1930-х годов терминоведения – комплексной научной дисциплины, возникшей на базе языкознания и изучающей специальную лексику, в первую очередь термины» [2, С. 57.].

Ойген Вюстер (эсперантолог, переводчик, немецкий терминолог, создатель венской терминологической школы) считается основоположником нового направления в науке «терминоведения». В своей диссертации «Международное номинирование речи в технике и электронике» (1931) он отмечает, что при выделении терминов следует отдавать предпочтение

латинским и греческим основам. Приблизительно в это время выходят в печать работы других выдающихся ученых, таких как Э.К. Дрезена, Д.С. Лотте, Г.О. Винокура и многих других.

Д.С. Лотте по праву считают основателем российской терминологической школы. Уже в первых его научных трудах становилось понятно, что изучение терминологии приобретает контуры самостоятельной научной дисциплины. Первостепенное интерес которого уделен «вопросам стандартизации терминов, проблемам терминотворчества, вопросам заимствования терминологической лексики, созданию понятийно-терминологических систем, проблемам перевода научно-технических терминов и способам фиксации типичных переводческих решений в двуязычных терминологических словарях» [3, С. 950].

Г. О. Винокур вел исследования в области «вопросов о лингвистической сущности термина, природе и формирования терминологий, соотношениях между номенклатурой и терминологией» [3, С. 950].

Впервые было высказано представление о терминологии как самостоятельной области знания в 1967–1968 годах. В нем говорилось о четком разделении понятий «термин» и «терминология» («совокупность терминов различных областей производства, техники, науки, искусства, общественной жизни и т. д. и наука о них» [4, С. 12]). Создание новой научной дисциплины «терминоведение», предложенное учеными В. П. Петушковым и Б. Н. Головиным, помогло сформировать более строгие и точные определения терминов.

За период ведения теоретических работ в данном направлении «сформировались проблематика и основные понятия науки о терминах. ...были выделены единицы специальной лексики ... описаны их наиболее важные свойства и сформулирован ряд требований, которым должны отвечать упорядоченные термины. Определены принципы упорядочения терминологий и основные направления терминологической работы; проведено описание лексики многих предметных областей основных европейских языков» [5, С. 7-8].

В области терминоведения существует несколько самостоятельных направлений исследований, каждое из которых имеет свои особенности и задачи:

- теоретическое – изучает общие принципы функционирования терминов в языке и их роль в коммуникации;
- прикладное – занимается разработкой стандартов и методов для создания, использования и описания терминологии в различных областях знания;
- общее – исследует общие закономерности функционирования терминов в различных языках, а также соотношение между терминами и другими лексическими единицами;
- частное – изучает термины в конкретных областях знания (например, медицине, праве, экологии и т. д.).
- типологическое и – сравнивает терминологию различных языков и культур для выявления общих и отличительных черт.
- семасиологическое – изучает значения терминов и их взаимосвязь с другими лексическими единицами в языке.
- ономасиологическое – занимается изучением происхождения и истории терминов, а также их изменения со временем.
- историческое – изучает изменение смыслов и употребления терминов в определенный период времени.
- функциональное – занимается изучением целей и функций использования терминов в различных контекстах.

Также формируются новые направления, например: когнитивное, стилистическое и методологическое терминоведение. В качестве самостоятельных разделов терминоведения можно рассмотреть также терминоведение текста, историю терминоведения и терминографию.

Появление различных направлений, стремительно развивающейся науки, стало основой создания терминологических школ по всему миру. Каждая из терминологических школ имеет свои особенности в подходах к созданию и развитию терминологии:

- Московская школа сосредоточена на создании терминологических систем, которые были бы максимально точными, адекватными и универсальными, позволяющими использовать выработанные термины как в русском, так и в зарубежном контексте.

- Санкт-Петербургская (Ленинградская) школа сконцентрирована на изучении взаимосвязей между языком и мышлением, а также на разработке различных подходов к категориальному анализу и описанию терминологических систем.

- Нижегородская (Горьковская) школа изучает терминологию как объект лингвистического исследования и разрабатывает методы анализа и описания терминов, а также занимается проблемами компьютерной обработки терминологических данных.

- Воронежская школа занимается проблемами создания специальных терминологических словарей и других ресурсов для облегчения использования терминов в практической деятельности.

- Уральская школа акцентирует внимание на проблемах перевода терминов и разработке стратегий адекватного перевода специфической лексики.

В научном сообществе существуют еще австро-германская терминологическая школа, которая акцентирует внимание на лексическом анализе терминов; чешско-словацкая школа, сосредоточенная на создании комплексных терминологических систем; канадская школа, которая придаёт большое значение общественной значимости терминов.

Терминоведение, как наука занимается изучением терминов и их использованием в разных областях знаний. Также занимается созданием новых терминов и систематизацией уже существующих. Терминоведение также имеет большое значение в создании эффективной коммуникации в различных областях знания и деятельности, позволяя при этом установить единый язык и понимание между специалистами, а также упростить процесс обучения и передачи знаний. Терминологические словари и глоссарии являются важными инструментами в облегчении понимания терминов и их использования в профессиональной деятельности.

Необходимо отметить, что терминоведение не является статичной областью знания. Оно постоянно развивается и изменяется в соответствии с изменением технологий, научных открытий и общественных потребностей. Термины играют важную роль в научном и профессиональном общении, поскольку они позволяют точно и однозначно выражать понятия и концепции. Направления, которые созданы за время существования данной науки, помогают улучшить понимание и коммуникацию в различных областях знания и деятельности. Терминологические школы, описанные в данной статье, представляют различные подходы к изучению терминоведения и вносят свой вклад в развитие данного направления в науке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Словарь русской лингвистической терминологии. Майкоп, 2003. – 347 с.
2. Горшкова Т. М. Опыт статистического изучения функционирования терминов в философских текстах // Лексика, терминология, стили: межвуз. сб. – Горький, 1975. – Вып. 4. – С. 57-69.
3. Хакимова Г. Г. Развитие терминологии как отдельной дисциплины и ее статус в современном языкознании // Вестник Башкирск. ун-та. 2012. №2. – С. 950-954.
4. Лейчик В. М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. – 4-е изд. – Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.
5. Гринев-Гриневич С. В. Терминоведение. – Москва: Изд. центр «Академия», 2008. – 304 с.

УЎК: 811.512.133

ЎЗЛАШМА СЎЗЛАРДА ДЕРИВАЦИЯ ВА МАЪНО ТАРАҚҚИЁТИ ҲОСИЛАЛАРИ

Р.Махмудов, ф.ф.д.(DSc), к.и.х., Хоразм Маъмун академияси, Хива
Д.Абдушарипова, эркин изланувчи, Хоразм Маъмун академияси, Хива

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек тили лугат қатламига кириб келган энг янги ўзлашмалардаги сўз ясалиши ва семантик тараққиёт натижасида ҳосил бўлган янги семалар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ўзлашма, лугат бойлиги, сема, семантик тараққиёт.

Аннотация. В данной статье анализируется словообразование и семантическое развитие новейших заимствований, вошедших в лексику узбекского языка.

Ключевые слова: усвоение, словарный запас, сема, семантическое развитие.

Abstract. This article analyzes the word formation and semantic development of the latest borrowings included in the vocabulary of the Uzbek language.

Key words: acquisition, vocabulary, meaning of words, semantic development.

Хар қандай тил луғат фонди, одатда, икки усулда: ички имконият (лингвистик омил) асосида ва ташқи имконият (экстралингвистик омил) асосида бойиб боради. Хусусан, ўзбек тили ички имкониятига сўз яшаш усуллари ҳамда шевалардан луғат фондига сўз олиш киради. Ташқи имконият барча тилларда бир хил: ўзга тиллардан тил луғат таркибига сўз ўзлаштириш орқали амалга оширилади.

Хар бир тилда сўз ўзлаштириш жараёнида, албатта, олинма сўз тилнинг ички қонуниятларига бўйсундирилади. Бу жараёнда сўзнинг фонетик қобиғи ўзгариши: ундаги айрим товушлар тушиб қолиши, ёки товуш орттирилиши, сўзнинг асл маъноси эмас, тил фойдаланувчиси унга юклаган маъноси устунлик қилиши мумкин. Хусусан, ўзбек тили араб ва форс тилларидан сўз ўзлаштириш жараёнида кўп ҳолларда худди шу ҳодисаларни кузатишимиз мумкин. *Фуқаро* сўзи араб тилида *фақирлар* деган маънони англатади. Аммо сўз ўзлаштириш жараёнида тил фойдаланувчилари (ўзбек халқи) унга рус тилидаги *граждан* маъносини юклаган. Бунда ўзлашма асл маъносининг бутунлай унутилиши ва янги маъно юкланишини кузатамиз. Баъзан ўзлашмадаги асл маъно бутунлай унутилмаслиги, унинг луғавий маъноси сақланиб, грамматик маъноси унутилиши мумкин. Хусусан, *ахборот* ўзлашмасида айни ҳодиса юз берган. *Хабар* сўзининг кўплик шакли *ахбор* бўлиб, *хабарлар* деган маънони ифодалайди. Биз унга араб тилидан ўзлашган кўплик қўшимчаси –*от* ни қўшган ҳолда тилга ўзлаштирганмиз. Унинг ҳар икки кўплик шакли маъноси унутилиб, бирлик маъносида лексема сифатида қабул қилингани кузатилади, чунки ўзбек тилида *ахборот* сўзига кўплик шакли –*лар* ни қўшган ҳолда кўплик маъносини ҳосил қилиниши фикримизни исботлайди. *Уламо* ўзлашмасида ҳам айни ҳолат кузатилади. Араб тилидан ўзлаштирилган ушбу сўзнинг бирлик шакли *олим* бўлиб, *уламо олимнинг* синиқ кўплигидир. Ўзбек тилига ўзлашган сўзнинг кўплик маъноси ҳозирда унутилган. *Уламони* кўплик маъносида эски ўзбек тилидаги матнларда учратишимиз мумкин.

Ҳақ берди чу элга илм сармоясини,

Хуршед уза солди уламо соясини [1, 186].

Айни сабаб билан бугунги кунда биз ушбу сўзга кўплик шакли –*лар* қўшган ҳолда кўплик маъносини юклаймиз.

Демак, тилга кириб келаётган ўзлашма тил фойдаланувчиларининг ихтиёрига кўра луғавий ёки грамматик маъноси, фонетик қобиғи ўзгарган шаклда қабул қилиниши ҳам мумкин. Айни дамда, ўзлашма тилнинг луғат таркибидан чин маънода жой олганлигининг дастлабки белгиларидан бири – унинг деривация жараёни иштирокчисига айланганидир, яъни ундан тилнинг маълум имкониятлари асосида янги сўзлар ясалаётганлигидир.

Маълумки, ўзбек тили луғат қатламига тарихан бир неча тиллардан сўз ўзлаштирилган. Форс, араб, хитой, мўғул, рус каби тиллар шулар жумласидан. Ушбу тиллардан ўзлашган сўзларнинг деярли барчаси бугун сўз ясалиши жараёнида иштирок этади.

Ўзбек тилида ўзлашма сўзлардан асосан икки усулда янги сўзлар ясалиши жараёни кузатилади. Сўз ясовчи қўшимча орқали янги сўзлар яшаш (морфологик усул) ҳамда икки сўзни қўшиш орқали янги сўз яшаш (синтактик усул). *Компютерчи, пранкчи, сканерли, диллерлик* каби содда ясама сўзлар, *киберхавфсизлик, кибержсиноят* каби қўшма сўзлар шулар жумласидан. Айни ҳолат рус тилида ҳам кузатилади. *Компьютерищик, пранкер, киберпреступность* каби сўзлар шулар жумласидандир.

Инглиз тилидан ўзлашган ёки сўзлашув нутқида яшаб келаётган айрим ёт сўзлар ҳам бугун деривация жараёнига тортила бошланди. Уларда ҳам маъно силжишлар юз бермоқда. Чунончи, *пранкчи, блогерлик, хакерлик, стилистлик* каби морфологик усулда ҳосил қилинган сўзлар жумласидан. Уларга *қилмоқ* феълени қўшган ҳолда қўшма фел ясалиши айниқса жуда фаол. *Блогерлик қилмоқ, пранк қилмоқ, стилистлик қилмоқ, сеолик қилмоқ* ва бошқалар.

Рус тилида ҳам ўзлашма сўзлар феъл сўз туркумига оид сўзларни сезиларли даражада оширмакда. Улардан маълум даражада аффиксация усулида янги сўзлар ҳам ҳосил қилинмоқда: *блокировать, декапитализировать, демпинговать, инвестировать, реконструировать, рефинансировать, стажировать, фокусировать* баъзан олд қўшимча қўшилган ҳолда: *софинансировать, сфокусировать* шаклида ҳам қўлланиш ҳолатлари мавжуд. Чунончи, «Пока мы *сфокусированы* на самом востребованном классе машинах единой мощностью до 2МВт» [2, 9].

Деривация жараёнида ўзлашманинг қайси туркум ёки семантик гуруҳга мансублиги ҳам катта аҳамият касб этади. Ўзлашма от сўз туркумига мансуб бўлса, ундан от ёки феъл туркумига оид янги сўзлар ясалиши фаол кечади.

Бугунги кунда қуйидаги семантик гуруҳларга оид ўзлашмалар инглиз, француз ва бошқа Ғарбий Европа тилларидан ўзбек ва рус тилларига жадал равишда ўзлаштирилмоқда:

1. *Иқтисодиёт ва сиёсат семантик гуруҳи*га оид ўзлашмалар ўзбек ва рус тилларига инглиз ва Ғарбий Европа тилларидан жадаллик билан кириб келмоқда. Хусусан, *аудитор (auditor), бартер (barter), брокер (broker), демпинг (demping), диллер (diller), инжиниринг (injiniring), клиринг (kliring), консалтинг (konsalting), провайдер (provayder), менеджмент (menejment), нувориш (nuvorish), трансферт (transfert), менеджер (menejer), саммит (sammit), брифинг (brifing), конгресс (kongress), симпозиум (simpozium), департамент (departament), парламент (parlament), спикер (spiker), регламент (reglament), грант (grant), дайжест (dayjest), евродоллар (evrodollar), магистр (magistr), рейтинг (reyting), импичмент (impeachment), Пи-Ар (Pi-Ar).*

2. *Шахс семантик гуруҳи*га оид ўзлашмалар. Ушбу гуруҳ ўзлашмалар эса асосан инглиз тилидан ўзлаштирилмоқда. Чунончи, *аудитор (auditor), адвайзер (advayzer), андеррайтер (anderrayter), атторней (attorney), бид-дер (bidder), брокер (broker), билль-брокер (bil-broker), бондхольдер (bondholder), бутлегер (butleger), вендор (vendor), джоббер (jobber), дилер (diler), дистрибьютор (distributer), инсайдер (insayder), интервьюер (intervyuier), копи-райтер (kopirayter), менежер (menejer), спонсор (sponsor), фермер (fermer), хакер (haker)* каби шахс семантик гуруҳига мансуб ўзлашмалар ўзбек ва рус тилларига кейинги даврда жадал кириб келмоқда. Уларнинг айримлари ўзбек тилида деривация жараёнида иштирок этаётган бўлса (*менежерлик, дилерлик, брокерлик, аудиторлик, спонсорлик, фермерлик* в.б.), айримлари ҳамон фақат грамматик шаклларнигина қабул қилиш билан чекланмоқда. Ушбу ўзлашмаларга сўз ясовчи қўшимчалардан ҳам фақат фаолият-жараён отини ҳосил қилувчи *-лик* қўшимчасинигина қўшилиши кузатилмоқда. Бу ҳолат ушбу сўзларнинг ҳали энг янгилик бўёғини сақлаб турганини кўрсатади. Ушбу ўринда биз яна бир бор тилнинг ҳимоя функцияси намоён бўлишини кузатамиз.

3. *Спорт семантик гуруҳи*га оид ўзлашмалар. Ушбу гуруҳга мансуб ўзлашмалар бугун энг кенг ва тез тарқалаётган сўзлар гуруҳларидан бири ҳисобланади: *бодибилдинг (bodibilding), армрестлинг (armrestling), кикбоксинг (kikboksing), виндсёрфинг (vindsyorfing), боулинг (bouling), сноубординг (snoubording), dribлинг (dribling), прессинг (pressing), хавбек (havbek), допинг (doping), гольф (golf), дармс (darts), фристайл (fristayl), скейт (skeyt)* кабилар шулар жумласидан. «Кеча микст (аралаш жуфтлик) учрашувларида финалчилар аниқланган бўлса, эрақлар ва аёллар яккалик мусобокаларида мухлислар ярим финалчилар номини билиб олишди» (Ўзбекистон овози. 19.07.2002). «Если на встрече (микст) определены финалисты, то на соревнованиях, где выступают одиночники, болельщики узнали имена полуфиналистов». «Бугунги кунда кикбокс бир нечта усулларга бўлинади. Булар орасида чегараланган (*семи*), енгил (*лайт*), тўлиқ (*фул*), контакт усуллари алоҳида ўринга эга» (Turkiston. 03.05.2002). «В настоящее время кикбокс делится на несколько видов. Среди них особое место занимают такие, как: ограниченный (*семи*), легкий (*лайт*), полный (*фул*) контакты». «Биз ушбу кўрсатувни *боулинг* клубдан олиб боряпмиз» (ТВ дастуридан). «Мы ведем наш репортаж из боулинг клуба».

4. *Озиқ-овқат семантик гуруҳи*га оид ўзлашмалар. Ушбу гуруҳга мансуб ўзлашма сўзлар ҳам асосан инглиз тилидан кириб келаётганлигини алоҳида таъкидлаш жоиз: *гамбургер*

(*gamburger*), *фишбургер* (*fishburger*), *чизбургер* (*chizburger*), *чickenбургер* (*chickenburger*) каби ўзлашмалар бугун турли маъноларни ифодалаган ҳолда истифода этилмоқда. Чунончи, *сендвич* лексемаси аслида умумлашган маънони ифодалайди. Синонимик қаторнинг қолган аъзолари турни ифодалайди: *гамбургер* (ичида одатда мол гўшти бўлган тур), *фишбургер* (ичида балиқ гўшти бўлган тур), *чизбургер* (ичида пишлок бўлган тур), *чickenбургер* (ичида товук гўшти бўлган тур). Бугунги кунда ушбу семантик гуруҳга оид ўзлашмалар ҳам рус ва ўзбек тилларида сезиларли даражада ошди. Бу, албатта, глобаллашув, озиқ-овқат маҳсулотлари борасидаги ўзаро алоқаларнинг кучайиши натижаси ўларок ҳам юзага келмоқда.

5. Интернет ва ахборот технологиялари семантик гуруҳига оид ўзлашмалар: *веб-сайт* (*veb-sayt*), *файл* (*fayl*), *принтер* (*printer*), *сканер* (*skaner*), *монитор* (*monitor*), *модем* (*modem*), *ксерокс* (*kseroks*), *пейджер* (*peyjer*), *провайдер* (*provayder*), *Интернет* (*Internet*), *сервер* (*server*), *Гласнет* (*Glasnet*), *Интранет* (*Intranet*), *Юзнет* (*Uznet*), *дисплей* (*displey*), *интерфейс* (*interfeys*), *макрос* (*makros*), *мультимедиа* (*multimedia*), *гипертекст* (*gipertekst*), *браузер* (*brouzer*), *роуминг* (*rouming*), *е-мэйл* (*E-meyl*), *ноутбук* (*noutbuk*), *айни адрес* (*IP adres*). Ушбу гуруҳга оид ўзлашмалар ҳам бугун рус ва ўзбек тили луғат фондида салмоқли ўрин тутмоқда. «...шаҳарда тиббий тез ёрдам кўрсатиш маркази очилди, деб хабар беради *denta.ru сайти*» (Turkiston. 2004. 7). «Сайт *denta.ru* сообщает, что в городе открылся центр скорой помощи...». «Концерт дастур жараёни суратга олинган видео ва CD альбомларим сотувга чиқарилди» (Turkiston. 14.09.2004). «Мои видео и CD альбомы, где снята концертная программа, поступили в продажу». «Айникса, 9, 10, 11 ва 12-синфлардаги ҳар бир ўқувчининг мактаб маъмурияти томонидан ихчам замонавий “Notebook” компьютерлари билан таъминланмоқда...» (Маърифат. 19.03.2004). «Администрацией школы обеспечивается каждый ученик 9, 10, 11 классов, современным компьютером, ноутбуком».

Умуман олганда, ўзбек тилига ўзлашган янги сўз қай ҳолда ассимиляция жараёнини бошидан ўтказса, худди шу ҳолат бошқа тилларда, хусусан, рус тилидаги ўзлашмаларда ҳам кузатилади.

Ушбу ўринда ўзлашманинг ассимиляция жараёнидан ўтиши деганда, нафақат деривация, шунингдек, шакл ясовчи қўшимчалар қўшилиши (даражаланиш, кўплик шакли, келишик, нисбатлар каби) ҳам фаол кузатила бошлайди. Чунки ўзлашма сўзлар одатда бирлик шаклда кириб келади. Мабодо унда ўзак ўзгариши натижаси кўплик шакли ҳосил қилинган бўлса-да, қабул қилувчи тил уни бирлик шаклда деб қабул қилади. Юқоридаги *улоамо*, *фуқаро*, *ахборот* каби сўзларда айни ҳолат кузатилади. Шунингдек, инглиз тилидаги айрим саналмайдиган отлар ҳам ўзлаштирилганда саналадиган от сифатида қабул қилиниши ҳолатлари учрайди.

Демак, ўзлашма сўзлар маълум тилга ўзлаштирилганда шу тилнинг грамматик хусусиятларига бўйсундирилади. Чунончи, инглиз тилидан бирликда олинган сўз (агар у инглиз тилида сон шакли мавжуд бўлмаган тақдирда ҳам) рус ёки ўзбек тилига кириб келгач тўлиқ сон категорисига мослаштирилади. Аниқ мисол сифатида инглиз тилидан ўзлашган *бизнес* сўзини таҳлил қилиб кўрайлик. Дастлаб ушбу сўз ўзининг асосий – *тадбиркорлик* мавҳум маъносида, саналмайдиган шаклда қабул қилинган. Кейинчалик *бизнес* ўзлашмасининг семантик доираси кенгайиб, *тадбиркорлик фаолияти*, *корхона* (маҳсулот ёки хизматларни пулга сотиб оладиган ёки сотадиган ташкилот) маънолари (саналадиган от) юзага келди. Рус ва ўзбек тилида инглиз тилидаги *businesses* таъсирида *бизнесы* (рус тилида): Многие новые *бизнесы* мы планируем в дочерних компаниях, команды менеджеров, в которых не зажаты нашими процедурами и в которых менеджеры являются акционерами, что является мотивацией [3]; *бизнеслар* (ўзбек тилида) тарзидаги кўплик шакл (тур ва хил маъноси билан биргаликда) ҳам пайдо бўлди: Бундан ташқари, ОК ижтимоий тармоқларда ўз *бизнесларини* юритиш бўйича вебинарлар ўтказди, шунингдек, фойдаланувчиларга етакчи федерал ва минтақавий ОАВнинг коронавирус ҳақидаги махсус янгиликлар тасмасидан фойдаланган ҳолда ҳозирги ҳолатлар ҳақида хабар беради [4].

Айни маъно силжиши ҳолатини *стратегия* ўзлашмасида ҳам кузатишимиз мумкин: *стратегия* – юнонча “strategos” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “генералнинг санъати”

маъносини билдиради. XXI асрга келиб бу атаманинг моҳияти анча кенгайиб кетди. У дунё миқёсида ва давлат ички ҳаётидаги иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ҳамда бошқа соҳаларда вужудга келадиган вазиятларни прогнозлаштириш ва бартараф этишга қаратилган бошқарувни ташкил этиш масалаларига доир тушунчаларни ҳам қамраб олди.

Олимларнинг қайд этишича, сиёсат, стратегия ва тактика – устувор раҳбарлик ва бошқарув жиҳатлари билан боғлиқ учта мустақил категориядир. Уларнинг фарқи шундаки, стратегия тасдиқланган ва амалга ошириш учун қабул қилинган бўлса, унинг жорий қилиниши стратегиялаштирилаётган объектнинг маъғига айланади. Тактика эса стратегик вазифаларни амалга ошириш бўйича кундалик, жорий режаларни ва уларнинг ечими бўйича тадбирларни тақозо этади. Сиёсат эса, стратегия ва тактикани ягона самарали амал қилувчи тизимга агрегация ва интеграция қилинишидир. Бугунги кунда ўзбек ва рус тилларида ҳам фаол қўлланаётган *стратегия* ўзлашмаси айни биз таҳлил қилаётган маъно кенгайиши ҳодисасига яққол мисол бўла олади.

Юқоридагилардан шундай умумлашма хулоса чиқадики, ўзлашма маълум тилга ўзлаштирилгач ассимиляция жараёнидан ўтади. Бу жараёнда унга турли грамматик шакллар қўшилиши, сўз ясовчи қўшимчалар қўшилиши, маъно кенгайиши, услубий хосланиш каби ҳодисалар юз беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. XV том. Т., Фан. 1999. –Б. 186.
2. Степанова Н.А., Юнг А.В. Американизмы в деловом дискурсе русскоязычных СМИ. Культура и текст. «Алтайский государственный педагогический университет». 2020. –С. 9.
3. <https://www.reuters.com/article/orubs-rostelecom-interview-idRUKBN0TQ13R20151207>
4. <https://kun.uz/80100890>

УДК 81-119

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ ГЕНДЕРНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Н.Р. Мадаминава, старший преподаватель, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsiya. Maqolada XX asrning 60-yillarida paydo bo'lgan tilshunoslikning yo'nalishi – gender tilshunosligi tasvirlangan. Ushbu yo'nalishning ta'rifi va uning shakllanish tarixi berilgan. Gender tushunchalari va uning til va nutqda tahlili, shuningdek, erkaklar va ayollar tomonidan qo'llaniladigan lingvistik birliklarning farqlanishini belgilovchi omillar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: gender, gender tilshunosligi, til, nutq, lingvistika, stereotip, paradigma.

Аннотация. В статье описывается направление языкознания, появившееся в 60-х годах XX века – гендерная лингвистика. Приводится определение данного направления и история его становления. Раскрывается понятия гендера и его анализ в языке и речи, а также факторы, определяющие дифференциацию языковых единиц, используемых мужчинами и женщинами.

Ключевые слова: гендер, гендерная лингвистика, язык, речь, языкознание, стереотип, парадигма.

Abstract. The article describes the direction of linguistics that appeared in the 60s of the twentieth century – gender linguistics. The definition of this direction and the history of its formation are given. The concepts of gender and its analysis in language and speech are revealed, as well as the factors that determine the differentiation of linguistic units used by men and women.

Key words: gender, gender linguistics, language, speech, linguistics, stereotype, paradigm.

Гендерная лингвистика является относительно молодым направлением, которое появилось в 60-х годах XX столетия. В западном языкознании в начале своего становления она базировалась на феминистской лингвистике или феминистской критике языка.

Феминисты выдвигали идеи о дискриминации женщин в языке, связанные с употреблением мужского рода и номинаций мужского пола в ущерб женскому роду и номинациям женского пола. Они обращали внимание на гендерную асимметрию в языке.

Однако гендерная лингвистика выходит за рамки только феминистской критики языка и включает в себя более широкий спектр исследований. Это междисциплинарная область, которая включает в себя социолингвистические, психолингвистические, лингвокультурологические и лингвистические исследования гендерного фактора в языке и речи. Она изучает не только стереотипы и неравенство, но и конструкцию гендера в языке, а также социальные и культурные аспекты, связанные с полом.

Гендерная лингвистика – область исследования, занимающаяся анализом языковых явлений, связанных с различиями в использовании языка мужчинами и женщинами. Эти различия обусловлены разными факторами, такими как социальные, религиозные, профессиональные и другие. Они могут проявляться на различных уровнях языка, включая орфоэпический, фонологический, лексический, словообразовательный, морфологический и синтаксический. Гендерная дифференциация также может быть изучена через анализ этикетных форм.

У истоков гендерной лингвистики стояли такие знаменитые исследователи, как Фритц Маутнер, Эдвард Сепир, Робин Лакофф [5], Дебора Таннен [1], Жанетта М. Мэнделбаум [7] и другие. Каждый из них внёс значительный вклад в развитие этой области.

Фритц Маутнер и Эдвард Сепир [3] в своих работах выдвинули предположение, что различия в языке являются гендерными, а не просто половыми.

Робин Лакофф [5], Дебора Таннен [1] и Жанетта М. Мэнделбаум [7] показали, как язык и языковые стереотипы связаны с социальными отношениями и как они могут влиять на гендерную идентичность и поведение. Работы данных учёных стали основой для дальнейших исследований в области гендерной лингвистики, способствующих более глубокому пониманию взаимосвязи между языком и гендером.

Жанетта М. Мэнделбаум [7] сфокусировала свои исследования на роли языковых стереотипов и их влиянии на социальные отношения. В своей книге «Языковые стереотипы и социальные отношения» она исследует, как языковые стереотипы влияют на восприятие и описание мужчин и женщин, а также на то, какие роли им приписываются в обществе. Она также исследует, как языковые стереотипы могут влиять на представления о «правильном» языке и как это, в свою очередь, может повлиять на восприятие и оценку мужской и женской коммуникации.

Ключевой единицей гендерной лингвистики выступает понятие «гендер».

Гендер представляет собой социокультурную и символическую конструкцию пола, направленную на установление ассоциативных связей, обеспечение эффективной коммуникации и поддержание социального порядка. Термин «гендер» в социальных исследованиях был введён для замены понятий половой роли и полоролевого подхода, доминировавших в общественных науках [10].

Анализ гендера в языке и речи, проводимый лингвистами, привёл к выделению нескольких общих принципов.

Во-первых, гендер признаётся социально и культурно обусловленной категорией. Это значит, что представления о гендере формируются в обществе и зависят от культурных норм и ценностей. Гендер не является неподвижным биологическим понятием, а является результатом социального конструирования.

Во-вторых, гендер является феноменом культуры и имеет специфичные особенности в различных культурах и языках. Каждая культура имеет свои уникальные представления о гендере, связанные с социальными, историческими и культурными контекстами. Гендерные роли и стереотипы могут различаться в разных культурах и меняться со временем.

В-третьих, исследования показали, что различные культуры и языковые сообщества могут иметь разное соотношение между гендерным и метагендерным уровнями. Метагендерный уровень относится к общим представлениям о гендере, которые пересекаются с различными языковыми и культурными контекстами. Различия в метагендерных представлениях могут влиять на то, как гендер выражается в языке и речи.

На современном этапе гендерная лингвистика развивается в нескольких направлениях. Одно из них направлено на изучение способов конструирования гендера в языке и выявление культурных особенностей гендера. Второе направление анализирует различия в коммуникации между мужчинами и женщинами и специфику их речевого поведения.

Оба направления помогают лучше понять, как гендер проявляется в языке и речи и влияет на наши представления о половой идентичности и социальной роли.

Общим для всех гендерных парадигм является то, что они отражают и репрезентируют гендерные отношения в языке и обществе. Исследование гендерных парадигм помогает выявить и анализировать различия и сходства в представлении мужского и женского пола, а также их социокультурные и социолингвистические коннотации.

Далее опишем этапы становления гендерной лингвистики.

Первый этап развития гендерной лингвистики связан с появлением феминистского движения в 1960-х годах. В этот период проводились исследования, направленные на выявление дискриминационных и стереотипных черт в языке и речи, которые отражали и поддерживали гендерные неравенства. Учёные обращали внимание на использование языковых средств, которые могли приводить к негативному представлению о женщинах и поддерживать их общественное подчинение.

Второй этап развития гендерной лингвистики был связан с расширением области исследований и включением в анализ не только неравенства, но и конструкции гендера в языке. Учёные обратили внимание на то, как языковые средства служат для выражения гендерных идентичностей и как они могут быть использованы для нейтрализации или деформации гендерных стереотипов.

Третий этап развития гендерной лингвистики связан с развитием концепции гендерной перформативности, предложенной Джудит Батлер. Эта концепция акцентирует внимание на том, что гендер не является биологическим фактом, а социально и культурно конструируемой категорией. Исследователи начали анализировать языковые практики, которые воспроизводят гендерные нормы и стереотипы, а также исследовали возможности изменения и дестабилизации гендерных идентичностей через язык и речь.

В настоящее время гендерная лингвистика продолжает активно развиваться. Учёные изучают различные аспекты связи между языком, гендером и обществом.

Таким образом, развитие гендерной науки проходило через определённые периоды, каждый из которых вносил свой вклад в понимание гендерных вопросов и их связей с языком и обществом.

В свою очередь, гендерная лингвистика вносит вклад в понимание взаимосвязи языка и гендерной идентичности, раскрывая роль языка в формировании и поддержании гендерных норм и стереотипов. Исследования в области гендерной лингвистики помогают осознать влияние языка на восприятие и поведение людей, а также способы преодоления неравенства и стереотипов в языковой практике и обществе в целом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Tannen, Deborah. *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. New York: William Morrow and Company, 1990.
2. Жеребило Т.В. *Словарь лингвистических терминов*: Изд. 5-е, испр-е и дополн. – Назрань: Изд-во «Пилигрим». 2010.
3. Кирилина А. В. Освящение связи языка и пола в истории лингвистики/ А.В. Кирилина // *Теория и методология гендерных исследований: курс лекций*. М.: МЦГИ-МВШСЭН-МФФ, 2001. 380 с.
4. Кирилина А.В. *Гендерные исследования в лингвистике и теории коммуникации: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений*. – М.: "Российская политическая энциклопедия". Серия "Учебные пособия по гендерной теории в гуманитарных науках" (РОССПЭН), 2004. – 252 с.
5. Лакофф, Робин. *Language and Woman's Place*. New York: Harper and Row, 1975.
6. Мудрая М. В. Репрезентация гендера в «Пословицах и поговорках русского народа» В.И. Даля: дисс. На соискание ученой степени к.ф.н.: 10.02.01/ М.В. Мудрая. – Воронеж, 2021. – 254 с.
7. Мэнделбаум, Жанетта М. *Language, Society and Sexism: A Critical Account of Sociolinguistic Practice and Theory*. In *The Handbook of Sociolinguistics*, ed. by Florian Coulmas, pp. 279-293. Oxford: Blackwell, 1997.
8. Мэнделбаум, Жанетта М. *Linguistic Variation*. In *Language: Social Psychological Perspectives*, ed. by Howard Giles and W. Peter Robinson, pp. 97-106. Oxford: Pergamon Press, 1980.

9. Мэнделбаум, Жанетта М. The Anatomy of Dirty Words. Berkeley: University of California Press, 1992.

10. Скачкова И.И. Гендерная проблематика в зарубежном теоретическом языкознании: к истории вопроса/ И.И. Скачкова // Вестник ТГЭУ, 2009. № 4. С.119-132.

11. <https://a-z-gender.net/>

УЎК 81-13

ЎЗБЕК НИКОҲ ТЎЙИ МАРОСИМ ФОЛЬКЛОРИДА БЎРИ ВА ИЛОН ОБРАЗИНИНГ ТАЛҚИН ЭТИЛИШИ

Г.А.Мардонова, PhD, Қариш давлат университети, Қариш

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек никоҳ тўйи маросим фольклорида бўри ва илон образи талқин этилишининг генетик илдизлари хусусида фикрлар билдирилган.

Калит сўзлар: фольклор, ишонч ва тасаввурлар, бўри ва илон образи, архаик дин шакллари.

Аннотация. В настоящей статье изложены мнения о генетических корнях интерпретации образов волка и змеи в фольклоре узбекских свадебных обрядов.

Ключевые слова: фольклор, вера и представление, образы волка и змеи, архаичные виды религии.

Abstract. The genetic roots of the interpretation of the characters of a wolf and a snake in the folklore of the Uzbek wedding ceremony are discussed in this article.

Keywords: folklore, beliefs and imaginations, the character of the wolf and the snake, archaic forms of religion.

Ўзбек никоҳ тўйи маросим қўшиқлари генезиси қадимги аجدодларимиз дунёкараши, тасаввурлари, ишончлари – тотемистик, фетишизм, шомонлик ва зардуштийлик ҳамда аجدодлар култи билан боғлиқ эътиқодий қарашларга бориб тақалади. Чунки ҳар бир маросим ва уларга алоқадор поэтик ифодадорнинг келиб чиқишида мифологик тасаввурлар асос бўлган.

Никоҳ тўйи маросим қўшиқлари узоқ тарихий босқичларни бошдан кечирди. Бугунги кунгача халқ маиший ҳаётида тотемизм билан боғлиқ расм-русумлар, ирим-сиримлар, урф-одатларнинг яшаб келаётганлиги олдимизга кўндаланг қўйилган савол ечими борасида аҳамиятга эга. Тотемизм – илк дин шаклларида хисобланади. Қадимда ҳар бир уруғ-аймоқнинг ўз тотеми бўлиб, улар мана шу тотемга кўра бирлашганлар. “Тотемизм қабиланинг эр ёки аёл уруғи бўйича ҳар бирининг ўз сирли туғишган тотеми борлигига ишонч тушунчалардир” [8;51]. Тотем, тотам сўзлари ҳиндулар тилидаги ака ё сингил билан қариндошликни билдиради [3;20-21]. Қадимда қабилалар ўз тотемларига кўра, уруғ-аймоқларга бирлашганлар. Ҳар бир уруғ-аймоқ ўзининг келиб чиқишини бирор предмет, ўсимлик, кўпроқ ҳайвон билан боғлиқ деб билган [8;382]. Одамлар инсон ўлиши билан унинг жони тотемга ёки тотем ўлиши билан унинг жони тотем вакилларига кўчишига ишонган [7;155].

Тотемизмнинг ғоясида жоннинг кўчиб юриши ҳақидаги тушунчалар сақланган бўлиб, унга кўра ҳар бир уруғ бирор-бир ҳайвон, ўсимлик, ашё (аксарият ҳолларда ҳайвон) билан боғланган. Бир тотемга эътиқод қилувчилар ўртасида ўзаро никоҳга йўл қўйилмаган. Чунки уруғлар ўртасида доимий урушлар бўлиб, тотемлар уларга қарши қўйилган. Туркий халқларда айик, бўри, буғу, бургут, илон, от, қўй, хўкиз, дарахт ва бошқа тотемларга ишонч бўлганлиги борасида фикрлар бор. Л.И.Гумилев VI асрда бўри номи туркийлар учун муқаддас бўлиб, ривоятга кўра, туркийлар хунн шаҳзодаси билан урғочи бўрини илк аждоди деб билганликларини ва ўз байроқларини олтин бошли бўри тасвири билан беаганликларини ёзади [2;21-23]. Демак жоннинг кўчиб юриши ҳодисасига ишонч архаик дин формаси саналган тотемизмнинг ғоявий асоси ҳисобланган. “Бўрига нисбатан шаклланган иззат-ҳурмат ва эҳтиром Ўрта Осиё ва Шимолий Америкада тош давридаёқ мавжуд бўлиб, қадимий туркийлар бўрини бевосита осмон билан боғлаганлар” [1;15-16]. Тарихчи олим А.Аширов ўз монографиясида В.А.Гордлевскийнинг қуйидаги илмий фикрларини келтиради: “XI-XIII асрларнинг ноёб тарихий обидаси “Ўғизнома”да бўрига сизгиниш билан боғлиқ тасаввур ва

ривоятлар талайгина. Ундаги маълумотларга биноан, афсонавий Ўғизхон кул ранг бўридан туғилган туркийларнинг афсонавий бобокалони ҳисоблангани боис ўғизлар кул ранг эркак бўрига топинишган” [1;16].

Ўзбек никоҳ тўйи маросим қўшиқларининг айрим вариантларида тотемизм рудиментларининг бадиий ифодаларидан бири сифатида бўри образи сақланиб қолганлигини кўриш мумкин.

Ўлан айтсам ўланчи,
Дейди мени, ёр-ёр.
Йўлда юрган оч бўри,
Ейман дейди, ёр-ёр.
Оч бўрининг оғзига,
Қилдим арқок, ёр-ёр.
Йигирмага киргунча,
Юрдим бўйдоқ, ёр-ёр.

“Ёр-ёр”нинг ушбу вариантыдаги бўри албатта поэтик образ, аммо тарихий асосига кўра тотемизм билан боғланади ва маъжозий жиҳатдан эркак кишига нисбат берилади. *Оч юрган бўри* тасвири интим муносабатга ишорадир.

Қадим туркийлар тотеми саналган бўри образининг жуфт тасвирланиши оила қуришга ишорадир. Бўри ҳеч қачон жуфтини хавф-хатарда қолдириб кетмайди. Қўшиқда *жуфт-жуфт бўрининг* тасвирланиши уни улуғлаш, унга топиниш, оила қуриш маъносида қўлланилган.

Сукмоқлардан юрар бўлсам,
Жуфт, жуфт бўрининг изи.
Юрагимга олов ёқди,
Шу қизнинг ширин сўзи.

Ўзбек халқ никоҳ тўйи қўшиқларида бўри образига ишора элементининг тасвирга тортилиши бўри тотемига бўлган ишонч ғоясининг рамзий ифодада сақланишидир.

Шу қишлоқнинг томида мўриси бор,
Ётиш ернинг салқинида бўриси бор.
Олар ёрим мол бериб об қўйганман,
Сандақадан иккита чўриси бор [6;174].

Биринчи ва иккинчи мисрадаги “мўриси”, “бўриси” ўзаро параллел маънода қўйилган бўлиб *бўриси* ҳайвон маъносида эмас, балки йигитнинг метафорик шаклга қўчирилган кўринишидир. Йигит қизга айтмоқчики, қишлоқдаги йигитларнинг зўри, шери мен бўламан. Хоҳласам, сенга ўхшаш нозаниндан иккитасини мол бериб олиб қўйганман, сени ҳам олишим мумкин деб истехзо қилмоқда. Қиз ва йигитнинг руҳий кайфияти қўшиқ мазмунида кун тартибига қўйилган бўлсада, биз учун мақсад бўри тимсолининг кўчма маънода қўлланишидир.

Никоҳ тўйи маросимлари таркибида “Бўри келди” одатининг яшовчанлиги ҳам фикримиз исботидир. “Бўри келди” – келин билан куёв чимилдиққа киришгач, куёвнинг келинчак устидан танга сочиб, тезлик билан қаллиғи ётган кўрпа ичига кириб олиш одати. Андижон вилоятининг Бўз ва Избоскан туманларида чимилдиқ ичида ёшларга жой тайёрлангач, хонада ҳозир бўлган аёллар “Бўри келди!” ёки “Бўжи келди!” деб қичқирадилар. Шунда куёв уялинкирагандай бўлиб, дарров чимилдиқ ортига кириб олади” [4;34].

Тотемизм ва культларнинг генетик алоқадорлигини таҳлил қилишда никоҳ тўйи маросим қўшиқларидаги илон образи муҳимлиги билан ажралиб туради. С.П.Толстов қадим Ўрта Осиё ҳудудида хўкиз ва илон ҳукмрон тотемлар саналганлигини қайд этади [9;303]. Бу фикр эса халқ қўшиқларида орасида сугир соғиш билан боғлиқ “хўш-хўш” радибли айтимларнинг учраши, никоҳ тўйи билан боғлиқ қўшиқларда илон поэтик образининг мавжудлиги бежиз эмаслигидан далolatдир. Профессор А.Мусақулов фикрича, “Илон образининг сув ва ҳосилдорлик, барҳаётлик ғоялари билан боғлиқлиги ўзбек фольклори учун ҳам характерлидир” [5;66].

Товга чиқдим тўқ илондай тўлғониб,

Фикри-ёдим ўй-хаёлга чўлғониб.

Бойланибман қўш пичоқнинг бандидай,

Пастга эндим ранги-рўйим сарғайиб [10].

Қўшиқ мазмунини таҳлил қиладиган бўлсак, гап айрим ўринларда қизларнинг эрки поймол қилинганлиги, уларнинг кўнгил истаги инобатга олинмаганлиги хусусида кетмоқда. Отаси томонидан мажбуран турмушга узатилган қизнинг ўзини тўқ илонга қиёслаши орқали ғам-ташвиши ортиб, ўйлари чувалашиб кетганлиги тасвирга олинмоқда. Қолаверса, қўшиқ илон тотемига ишонч, тотемнинг улуғланишини ифодалаши билан характерлидир. Қўшиқнинг кейинги сатрларида *қўш пичоқнинг бандидай бойланиш* эркининг оёқ ости қилинганлиги кучайтирса, *ранг-рўйининг сарғайиб пастга эниши* барча умидларининг чилпарчин бўлганлиги, кўнглида ҳеч бир ёруғлик қолмаганлигини ифодаламоқда.

Инсоният ҳаётидаги тарихий тараққиёт натижаси ўлароқ илон тотеми мавқеи пасайиб, унинг ўрнини илон култи эгаллади. Бу хонадон илонини ўлдириш маън этилиши, унга аждодлар руҳи деб қараш юксалишига туртки бўлди. Халқ ишончлари ва тасаввурларига кўра ҳовлида пайдо бўлган илонни умидвор марҳумлар руҳи сифатида қабул қилиш, унинг йўлига ун сепиш одатини келтириб чиқарди.

“Ёр-ёр” қўшиқлари вариантларида илон поэтик образининг ойдин, сув, боғ, мевали дарахтлар, турли гуллар билан талқин қилиниши уни ишқ-муҳаббат, фарзанд ва оила ғоялари билан чамбарчас боғлайди.

Гулидан олай десам,

Тикони бор, ёр-ёр.

Суvidан ичай десам,

Илони бор, ёр-ёр.

Бу ўринда сув ичидаги илон тасвири тотемистик асосларига кўра фарзанд тимсолидир. Қолаверса, илон образи ҳосилдорлик ғоялари билан уйғунлашади.

Барча қўшиқларда ҳам тотемизм излари ёки кулът рудиментларининг бадиий ифодаси учрамайди. Айрим ўринларда у поэтик кўчим сифатида ҳам қўлланиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2007. – 274 б.
2. Гумилев Л.И. Древние тюрки. – Москва: Наука, 1961. – 504 с.
3. Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. – Москва: Наука, 1975. – 342 с.
4. М.Жўраев, Л.Худойкулова. Маросимнома. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси, 2008. – 165 б.
5. Мусакулов А. Ўзбек халқ лирикаси. – Тошкент: Фан. 2010. – 305 б.
6. Оқ олма, қизил олма. Ўзбек халқ қўшиқлари. Тўпловчи М.Алавия. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1972. – 232 б.
7. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – Ленинград: ЛГУ, 1986. – 365 с.
8. Токарев С.А. Ранние формы религии. – Москва: ИПЛ, 1990. – 622 с.
9. Толстов С.П. Древний Хорезм: Опыт историко-археологического исследования. – Москва: МГУ, 1948. – 352 с.
10. Зўфа. Инв.№2369/4. – 47 варак. Турли мавзудаги лирик қўшиқлар. Ёзиб олувчи: Мардонова Г.–129 б.

УДК 631.6

ПОНИМАНИЕ ТЕРМИНОЛОГИИ ГИДРОМЕЛИОРАЦИИ: КОМПЛЕКСНЫЙ ОБЗОР

**Г.К.Мусаева, преподаватель, Национальный исследовательский университет
"Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства",
Ташкент**

Annotatsiya. Qishloq xo'jaligi va atrof-muhit sharoitida suvni boshqarish va undan foydalanishni yaxshilashga qaratilgan qator amaliyotlarni o'z ichiga olgan gidromeliyoratsiya resurslarni barqaror boshqarishning muhim jihati hisoblanadi. Sohadagi samarali muloqot uning terminologiyasini chuqur tushunishni talab qiladi. Ushbu maqolada biz gidromeliyoratsiya bilan bog'liq asosiy atamalarini har tomonlama ko'rib chiqamiz, ularning ta'riflari, qo'llanilishi va

ahamiyatini o'rganamiz. Ushbu shartlarga aniqlik kiritish orqali biz nutqni kuchaytirish, bilimlarni uzatishni osonlashtirish va suv resurslarini boshqarish sohasida samarali qarorlar qabul qilishga yordam berishni maqsad qilganmiz.

Kalit so'zlar: Gidromeliорatsiya, Suv xo'jaligi, Sug'orish, Drenaj, Botqoqlanish, Suvni tejash

Аннотация. Гидромелиорация, охватывающая ряд методов, направленных на улучшение управления и использования водных ресурсов в сельскохозяйственном и экологическом контексте, является важнейшим аспектом устойчивого управления ресурсами. Эффективное общение в этой области требует тонкого понимания ее терминологии. В этой статье мы даем всесторонний обзор ключевых терминов, связанных с гидромелиорацией, изучая их определения, применение и значение. Разъясняя эти термины, мы стремимся расширить дискуссию, облегчить передачу знаний и способствовать эффективному принятию решений в сфере управления водными ресурсами.

Ключевые слова: Гидромелиорация, Водное хозяйство, Орошение, Дренаж, Заболачивание, Водосбережение.

Abstract. Hydromelioration, encompassing a range of practices aimed at improving water management and utilization in agricultural and environmental contexts, is a critical aspect of sustainable resource management. Effective communication within the field requires a nuanced understanding of its terminology. In this article, we provide a comprehensive review of the key terminologies associated with hydromelioration, exploring their definitions, applications, and significance. By clarifying these terms, we aim to enhance discourse, facilitate knowledge transfer, and promote effective decision-making in the realm of water resource management.

Keywords: Hydromelioration, Water management, Irrigation, Drainage, Waterlogging, Water conservation

Введение. Гидромелиорация, искусство и наука управления водными ресурсами для повышения их качества, доступности и распределения, является краеугольным камнем устойчивого развития как в сельскохозяйственном, так и в экологическом контексте. В эпоху растущей нехватки воды, усугубляемой изменением климата и ростом населения, необходимость оптимизации методов управления водными ресурсами никогда не была более актуальной. Эффективные стратегии гидромелиорации не только обеспечивают продовольственную безопасность и поддерживают экономический рост, но также защищают экосистемы и смягчают последствия стихийных бедствий, связанных с водой.

Однако знакомство с терминологией гидромелиорации часто напоминает путешествие по лабиринту технического жаргона и специализированных терминов. Эта сложность представляет собой серьезную проблему для эффективного общения, сотрудничества и обмена знаниями в этой области. Без четкого понимания терминологии заинтересованным сторонам — от исследователей и инженеров до политиков и фермеров — может быть сложно донести идеи, интерпретировать результаты или внедрить передовой опыт, что в конечном итоге препятствует прогрессу на пути к целям устойчивого управления водными ресурсами.

В свете этих соображений данный обзор призван осветить терминологию гидромелиорации, предлагая всестороннее исследование ключевых концепций, определений и приложений, лежащих в основе этой области. Раскрывая терминологию и объясняя ее значение, мы стремимся предоставить заинтересованным сторонам знания и язык, необходимые для значимого участия в дискуссиях, процессах принятия решений и инновациях в сфере управления водными ресурсами.

Путем систематического изучения таких терминов, как ирригация, дренаж, заболачивание, водосбережение, управление водосборами и управление качеством воды, мы разгадаем тонкости гидромелиоративной терминологии. Поступая таким образом, мы стремимся способствовать ясности, последовательности и консенсусу в этой области, в конечном итоге развивая наше коллективное понимание и способность решать сложные водные проблемы 21 века.

Терминология гидромелиорации:

Гидромелиорация, многогранная дисциплина, находящаяся на стыке гидрологии, агрономии, инженерии и экологии, включает в себя разнообразный набор терминов и концепций, необходимых для эффективного управления водными ресурсами. В этом разделе мы углубимся в ключевые термины, имеющие важное значение для гидромелиорации, разясняя их определения, применение и значение.

Орошение:

Определение: Орошение предполагает искусственный полив воды в почву для облегчения роста растений, особенно в районах, где количество осадков недостаточно для удовлетворения сельскохозяйственных потребностей.

Применение: Орошение широко используется в сельском хозяйстве, садоводстве и ландшафтном дизайне для дополнения естественных осадков и оптимизации урожайности сельскохозяйственных культур.

Значение: эффективные методы орошения имеют решающее значение для обеспечения продовольственной безопасности, поддержания средств к существованию и повышения производительности сельского хозяйства, особенно в засушливых и полузасушливых регионах.

Дренаж:

Определение: Дренаж означает удаление избыточной воды из почвы, обычно искусственным путем, для улучшения аэрации почвы, роста корней и общей продуктивности земли.

Применение: Дренажные системы используются на сельскохозяйственных полях, в городских районах и в инфраструктурных проектах для уменьшения заболачивания, контроля стока и предотвращения эрозии почвы.

Значение: Правильный дренаж необходим для оптимизации состояния почвы, сокращения потерь урожая, связанных с затоплением, а также поддержания целостности инфраструктуры и искусственной среды.

Ясная и точная терминология играет ключевую роль в улучшении коммуникации, облегчении передачи знаний и содействии эффективному принятию решений в области гидромелиорации. Важность ясности терминологии можно понять через несколько ключевых аспектов:

Эффективное общение. В такой междисциплинарной области, как гидромелиорация, в которой участвуют профессионалы разного профиля, такие как гидрология, агрономия, инженерия и экология, четкая терминология служит общим языком, который преодолевает дисциплинарные границы. Это позволяет исследователям, практикам, политикам и заинтересованным сторонам точно и эффективно передавать идеи, выводы и рекомендации. Без четкой терминологии могут возникнуть недоразумения, двусмысленности и неверные толкования, что препятствует сотрудничеству и препятствует прогрессу в достижении общих целей.

Передача знаний: Четкая терминология облегчает передачу знаний и опыта в области гидромелиорации, позволяя эффективно распространять идеи, полученные в результате исследований, экспериментов и практического опыта, среди различных контекстов и заинтересованных сторон. Путем установления стандартизированных определений и терминологии ценные идеи и передовой опыт можно передавать, тиражировать и применять в различных географических регионах, климатических условиях и социально-экономических контекстах, тем самым максимизируя воздействие исследований и инноваций.

Последовательность и последовательность: Стандартизированная терминология способствует последовательности и последовательности в научной литературе, технических отчетах, руководствах и нормативной базе, связанных с гидромелиорацией. Последовательная терминология гарантирует, что концепции, методы и результаты будут точно описаны и поняты читателями и пользователями, что облегчает сравнение, синтез и проверку результатов исследований. Более того, последовательная терминология способствует общему пониманию

фундаментальных концепций и принципов, позволяя заинтересованным сторонам опираться на существующие знания и сотрудничать для коллективного продвижения в этой области.

Принятие решений и разработка политики: Ясность в терминологии имеет важное значение для принятия обоснованных решений и разработки научно обоснованной политики в области гидромелиорации. Политики и управляющие ресурсами полагаются на точную терминологию для оценки эффективности, осуществимости и последствий различных стратегий, правил и инвестиций в области управления водными ресурсами. Четкая терминология позволяет заинтересованным сторонам оценивать варианты, прогнозировать результаты и определять приоритетность действий на основе общего понимания целей, рисков и компромиссов, тем самым повышая эффективность и устойчивость мероприятий по управлению водными ресурсами.

Вовлечение и осведомленность общественности: Прозрачная и доступная терминология способствует вовлечению, осведомленности и участию общественности в дискуссиях и инициативах, связанных с гидромелиорацией. Используя понятный язык, чтобы сообщить о важности устойчивого управления водными ресурсами, последствиях проблем, связанных с водой, а также о преимуществах усилий по сохранению и управлению, заинтересованные стороны могут расширить возможности сообществ, повысить осведомленность и мобилизовать коллективные действия для достижения водной безопасности, устойчивости и капитала.

В заключение отметим, что значение терминологической ясности в гидромелиорации трудно переоценить. Четкая терминология лежит в основе эффективной коммуникации, обеспечивает передачу знаний, способствует последовательности и последовательности, облегчает принятие решений и разработку политики, а также повышает участие и осведомленность общественности. Таким образом, усилия по созданию и поддержанию четкой и стандартизированной терминологии имеют важное значение для развития науки, практики и управления устойчивым управлением водными ресурсами перед лицом развивающихся экологических, социальных и экономических проблем.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Smith, P., & Mishra, A. (Eds.). (2019). Handbook of Hydromelioration. CRC Press.
2. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2016). Coping with Water Scarcity: An Action Framework for Agriculture and Food Security. Retrieved from <http://www.fao.org/3/a-i6962e.pdf>
3. United Nations. (2018). World Water Development Report 2018: Nature-Based Solutions for Water. UNESCO. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261468>
4. United Nations Environment Programme (UNEP). (2020). Global Environment Outlook: Healthy Planet, Healthy People. Retrieved from <https://www.unep.org/resources/global-environment-outlook-6>

УДК 81'42

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ ПЕРЕДАЧИ ВТОРОГО ЯЗЫКА

М.Нормуротова, преподаватель, Национальный университет Узбекистана, Ташкент

Annotatsiya. Maqolada maktabda ikkinchi chet tilini o'qitish bilan bog'liq asosiy muammolar keltirilgan, ularni hal qilish yo'llari taklif qilingan. Ikkinchi chet tilini o'qitish bo'yicha uslubiy tavsiyalarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Tadqiqotning ilmiy yangiligi ikkinchi chet tilini o'rganish jarayonida talabalarda ikki tilli mahoratni shakllantirish zarurligini asoslash bilan bog'liq. Tadqiqot davomida pedagogik tajribani o'rganish, tahlil qilish, sintez qilish, tasniflash, pedagogik rejalashtirish kabi usullar qo'llanilgan.

Kalit so'zlar: ikkinchi chet tili; ikki tilli mahorat; maktab ta'limi; ishchi uslubiy material (podkast).

Аннотация. В статье представлены основные проблемы, связанные с обучением второму иностранному языку в школе, предлагаются пути их решения. Особое внимание уделяется методическим рекомендациям по обучению второму иностранному языку. Научная новизна исследования связана с обоснованием необходимости формирования билингвального навыка у обучающихся в процессе изучения второго иностранного языка. При проведении

исследования применялись такие методы, как изучение педагогического опыта, анализ, синтез, классификация, педагогическое планирование.

Ключевые слова: второй иностранный язык; билингвальный навык; школьное образование; рабочий методический материал (подкаст).

Abstract. The article presents the main problems associated with teaching a second foreign language at school, and suggests ways to solve them. Special attention is paid to methodological recommendations for teaching a second foreign language. The scientific novelty of the study is related to the justification of the need for the formation of bilingual skills among students in the process of learning a second foreign language. During the research, such methods as the study of pedagogical experience, analysis, synthesis, classification, and pedagogical planning were used.

Keywords: second foreign language; bilingual skill; school education; working methodological material (podcast).

Анализ проблем преподавания второго языка предполагает изучение трудностей, с которыми сталкиваются учащиеся при овладении вторым языком. Ниже приведены некоторые теоретические принципы, относящиеся к этой теме:

1. Межъязыковой: Межъязыковой относится к языковой системе, которую учащиеся развивают, пытаясь овладеть вторым языком. На эту систему влияют родной язык учащихся, их знакомство с целевым языком и их когнитивные способности. Анализ проблем преподавания второго языка должен учитывать межъязыковые различия учащихся, поскольку это может повлиять на их способность изучать и использовать изучаемый язык.

2. Анализ ошибок: Анализ ошибок включает в себя выявление и анализ ошибок, которые учащиеся допускают при использовании второго языка. Это может помочь учителям понять межъязыковые связи учащихся и разработать соответствующие стратегии обучения для удовлетворения их конкретных потребностей.

3. Ввод и вывод: Ввод относится к языку, с которым знакомятся учащиеся, в то время как вывод относится к языку, который они воспроизводят. При анализе проблем обучения второму языку следует учитывать, как учащиеся обрабатывают ввод и производят вывод, поскольку это может повлиять на их способность усваивать целевой язык.

4. Мотивация: Мотивация относится к желанию и готовности учащихся изучать второй язык. Анализ проблем преподавания второго языка должен учитывать мотивационные факторы, которые влияют на вовлеченность учащихся и настойчивость в изучении целевого языка.

5. Социокультурные факторы: Социокультурные факторы относятся к культурным и социальным контекстам, в которых учащиеся овладевают вторым языком. Анализ проблем преподавания второго языка должен учитывать, как эти факторы влияют на овладение языком учащимися, включая их отношение к изучаемому языку и их способность надлежащим образом использовать его в различных культурных контекстах.

6. Когнитивные факторы: Когнитивные факторы относятся к психическим процессам, участвующим в овладении языком, таким как память, внимание и решение проблем. При анализе проблем обучения второму языку следует учитывать, как эти когнитивные факторы влияют на способность учащихся обрабатывать и запоминать новую языковую информацию.

7. Языковые способности: Языковые способности относятся к врожденной способности изучать второй язык. При анализе проблем преподавания второго языка следует учитывать языковые способности учащихся, поскольку это может повлиять на их способность овладевать целевым языком и их потенциал для успеха в изучении языка.

8. Стратегии обучения: Стратегии обучения относятся к методам и подходам, которые учащиеся используют для облегчения изучения языка, таким как повторение, визуализация и ведение заметок. Анализ проблем преподавания второго языка должен учитывать, как использование учащимися стратегий обучения влияет на их овладение языком и как учителя могут поддержать учащихся в разработке эффективных стратегий обучения.

9. Коммуникативная компетентность: Коммуникативная компетентность относится к способности эффективно использовать язык в социальных контекстах. При анализе проблем преподавания второго языка следует учитывать, как коммуникативная компетентность учащихся влияет на их способность использовать изучаемый язык в ситуациях аутентичного общения и как учителя могут поддержать учащихся в развитии коммуникативной компетентности.

10. Контекстуальные факторы: Контекстуальные факторы относятся к факторам окружающей среды и ситуации, которые влияют на изучение языка, таким как доступность ресурсов, качество обучения и социальный и культурный контекст. Анализ проблем преподавания второго языка должен учитывать, как эти контекстуальные факторы влияют на овладение учащимися языком и как учителя могут оптимизировать эти факторы для поддержки обучения учащихся.

Рассматривая эти теоретические принципы, учителя могут выявлять и решать конкретные проблемы, с которыми сталкиваются учащиеся при изучении второго языка, и разрабатывать эффективные стратегии обучения для поддержки их обучения.

В настоящее время учебные планы и рабочие программы составляются в соответствии с федеральным государственным образовательным стандартом, которым определяются цели, задачи, содержание учебного процесса, планируемые результаты. Программа учебного предмета «Второй иностранный язык» также определяет содержание, объем и порядок изучения учебного материала с учетом целей, задач и особенностей образовательной деятельности общеобразовательной организации и контингента учащихся [1, 2]. Выполнение программы на каждой ступени образования является обязательным. К сожалению, как показывает практика, в образовательных организациях не всегда соблюдается последовательность изучения программного материала, отсутствует преемственность между образовательными программами разных ступеней обучения. Речь в данном случае об учителях-предметниках, которые очень часто проходят с детьми тот же самый материал на разных ступенях обучения, тем самым понижая у учащихся интерес и мотивацию к изучению второго иностранного языка. Следует отметить, что в дошкольных учреждениях не предъявляется требований к соблюдению программ. В связи с этим на момент поступления ребенка в школу наблюдается минимальный набор знаний в области второго иностранного языка. Данная проблема, по-нашему мнению, может быть решена путем увеличения контроля со стороны методистов за выполнением реализации программы «Второй иностранный язык». Исходя из вышеизложенного, нами сформулирована первая методическая рекомендация — педагогу-предметнику следует ежегодно проводить итоговое мероприятие (занятие, внеклассное мероприятие), где дети смогли бы продемонстрировать свои знания и умения. Вторая методическая рекомендация — заранее знакомить родителей с поставленными задачами и планируемыми результатами по указанной дисциплине. Анализ педагогической литературы показал, что довольно часто при изучении проблемы обучения иностранному языку затрагивается вопрос преемственности. Так, Е. А. Успенская рассматривает учебный процесс изучения иностранного языка как «цепочку частных целей, из которых каждая промежуточная цель является средством для достижения последующей...

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Сысоев П. В. Подкасты в обучении иностранному языку // Язык и культура. 2014. № 2 (26). С. 189–201.
2. Успенская Е. А. Проблема преемственности процесса обучения второму иностранному языку в неязыковом вузе в свете болонского процесса [Электронный ресурс] // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2010. № 1. Ч. 2. С. 212–217. URL: <https://www.gramota.net/materials/2/2010/1-2/60.html> (дата обращения: 27.08.2020).
3. Щепилова А. В. Проблемы преподавания второго иностранного языка и вопросы подготовки педагогических кадров // Иностранные языки в школе. 2000. № 6. С. 17–18.
4. Barrios M. L. Deutsch als 2 Fremdsprache nach Englisch. Beispiele für mehrsprachige Materialentwicklung — Bereich Landeskunde // Tagungsdokumentation «Internationales Qualitätsnetz Deutsch als Fremdsprache». Kassel, 2003. S. 55–62.
5. Bialystok E., Martin M. M. Attention and inhibition in bilingual children: Evidence from the dimensional change card sort task // Developmental Science. 2003. № 7 (3). P. 325–339.

6. Hufeisen B., Neuner G. Mehrsprachigkeitskonzept – Tertiärsprachen – Deutsch nach Englisch // Europäisches Fremdsprachenzentrum. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2003. 180 s.

7. Neuner G., Hufeisen B. Deutsch nach Englisch. Linguistische Grundlagen und didaktische Umsetzung. Forschungsbericht für das Goethe Institut München. 2002.

8. Schneider G. Der Gemeinsame europäische Referenzrahmen und die Mehrsprachigkeit // Tagungsdokumentation «Internationales Qualitätsnetz Deutsch als Fremdsprache». Kassel, 2003. S. 87–108.

УЎК:811.512.133

ЖАДИД АДАБИЁТИДА АМИР ТЕМУР ОБРАЗИ

*М.О.Отажанова, ф.ф.д., ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти,
University of business and science LLC., Тошкент*

Аннотация. Мақолада Амир Темур образининг жади́д адабиёти номояндalари ижодидaги ўзига хос талқинлари ифодаланган.

Калит сўзлар: жади́д, образ, Исмоил Гаспринский, Фитрат, Ҳожи Муин, Темур сағанаси, юрт қайғуси.

Аннотация. В статье представлены оригинальные интерпретации образа Амира Темура в творчестве номинантов джадидской литературы.

Ключевые слова: Джадид, образ, Исмаил Гаспринский, Фитрат, Хаджи Муин, Сагана Тимура, горе юрта.

Abstract. The article expresses the unique interpretations of the image of Amir Temur in the work of non-scholars of jadid literature.

Keywords: jadid, obraz, Ismail Gasprinsky, Fitrat, Haji Muin, saganasi of Temur, sorrow of the land.

Жадидчилик ҳаракати миллий мафкура, миллий ғоя, миллий дунёқарашнинг шаклланиш тарихини ўрганишда муҳим илмий манбалардан биридир. Шу нуқтаи назардан мустақиллигимиз фидойилари бўлган жадидларнинг илмий-адабий меросини ўрганиш бугунги кунда катта аҳамиятга эгадир. Жадидлар давлат, тузум, бошқарувни ўша давр муҳитидаги иқтисодий ҳаётни ислоҳ этиш ва миллатни ривожлантириш орқали, умуман жамиятни янги тараққиёт босқичига олиб чиқишни мақсад қилган эдилар. Бундай инқилобий ўзгаришларнинг аниқ амалий тадбирларини ўзида мужассамлаштирган илмий концепция яратдилар. Улар жаҳон цивилизациясида катта роль ўйнаган Туркистондек улкан тарихий бир маконда, кўп асрлар давом этиб келган ҳаётнинг Шарқона тарзини сақлаган ҳолда, уни Европа тараққиёти натижалари билан бойитишни кўзлаган фикрларни илгари сурган эдилар. Шунингдек, улар XX аср бошидан янгича яшамокни вужудга келтириш усулларини изладилар ва истибдод шароитида ўз тақдирини ўзи белгилаш йўлида курашга киришиши кераклигини уқтирган эдилар.

Тарихга муносабатнинг ўзгарганлиги, буюк аجدодларимизнинг бадиий, илмий ва маънавий-маърифий меросини кадрлаш, тарихий манбаларни ўрганиш туфайли халқимиз ўзлигини англаш жараёнини бошидан кечирди. Буюк соҳибкирон Амир Темурнинг Ватанимиз тарихи, равнақи ва тараққиётида тутган ўрни бекиёс. Манбаларда соҳибкирон Амир Темур — ёрқин хислатларга эга эканлиги, хотираси ўтқир, шижоатли ва қатъиятли, бирсўзли, салобатли инсон сифатида таърифланади.

Амир Темур Марказий Осиёни мўғуллар исканжасидан озод этишда барча юртпарвар кучларни уюштириб, уларни мустақиллик учун курашга йўналтирган етакчи раҳбар, ерли халқнинг бу соҳадаги орзу-умидларини рўёбга чиқишига улкан ҳисса қўшган саркардадир. Амир Темур кўп йиллар давомида мустамлака бўлиб, чет эллик ҳукмдорларга бўйсуниб келган Мовароуннаҳр ва Хуросонда ўз юрти, халқининг куч-қудратига таянган мустақил ва ягона давлат барпо этган. Амир Темур ҳам ўз даврига хос бўлган турли сабабларга биноан бошқа мамлакатларга юришлар қилди ва Оврўпо мамлакатларининг ривожланишини тезлашишига ўз ҳиссасини қўшди. Россияни Олтин Ўрда зулмидан, Оврўпони Туркия тажаввузидан сақлаб қолган. Амир Темур ўз сиёсати билан маданий юксалишга ва туркий тилнинг ривожига кенг

йўл очиб, нафақат Марказий Осиёнинг маданий-маънавий оламида, балки бутун мусулмон олами тарихида ўчмас из қолдирди ва сўнгги ривожланишига катта таъсир кўрсатди. Амир Темур қатор Шарқ мамлакатлари ва айниқса, Оврўпо мамлакатлари билан дипломатик алоқалар ўрнатиб, улар билан турли савдо-сотик, маданий алоқаларга янада кенг йўл очиб берди.

Амир Темур шахсиятига қизиқиш саркарда ҳаётлигидаёқ бошланган, кўплаб муаррих-тарихчилар томонидан унинг бетакрор фаолияти тарихий битикларга ёзила бошлаган эди. Шу тариқа Амир Темур тимсоли ёднома хотиралар, кундаликлардан бадий асарларга қадар кўчди. XX аср бошларида шаклланган янги жаҳид адабиёти намуналарида ҳам соҳибқирон Амир Темур образига мурожаат қилинганлигига гувоҳ бўламиз. Бунинг уч асосий сабаби бор. Биринчидан, юрт бошига тушган истибдод зулмидан эзилган миллатпарварлар Амир Темур сингари енгилмас куч ҳимоясига эҳтиёж сездилар ва асарларида унинг тимсолини идеал даражасига кўтардилар. Иккинчидан, ўша давр сиёсати реал ҳаётни тўғридан-тўғри бадий асар мазмунига сингдириш имконини бермаслиги боис зиёли ижодкорлар, асосан, тарихий воқеликдан усталик билан фойдаландилар. Учинчидан, ғафлатда қолган миллат юрагида ўзбекларга хос шижоат, мардлик ва ватанпарварлик туйғусини уйғотиш учун бу образ лозим эди. “Бадий адабиётнинг ҳар доим бош мақсади эстетик идеал бўлиб, ёзувчи қайси даврга, қандай материалга мурожаат қилмасин ва қайси усуллардан фойдаланмасин, унинг барча интилишлари, ҳамма хатти-ҳаракатлари мазкур идеални рўёбга чиқаришга қаратилади” [1,18].

Ўзбек адабиётида Соҳибқирон образини бир қатор тадқиқ қилган адабиётшунос А.Давлатованинг фикрларига таянган ҳолда, Амир Темур образи эстетик идеал сифатида Исмоил Гаспринский, Фитрат, Ҳожи Муин асарларида кўп қаламга олинганлиги таъкидлашимиз мумкин. Жаҳидчилик ҳаракатининг намояндаларидан бири Исмоил Гаспринскийнинг Туркистон ўлкасига ўзгача меҳр билан қарагани мақола ва рисолаларида яққол сезилиб туради. Унинг Мулла Аббос Франсавий Тошкандий таҳаллусини танлагани ҳам фикримизга далилдир. Муаллифнинг ижод намуналари орасида “Муколамаи салотин” асари – ҳаёлий ҳикоя сифатида “Таржимон” газетасининг 1906 йил 22 декабрь ва 1907 йилнинг 22 январь сонларида босилган. Ҳикояга эпиграф қилиб Амир Темурнинг машҳур “Рости - русти” (“Куч – адолатдадир”) шиори танланган. Бу асарда Амир Темур ўзидан кейинги хон ва амирларнинг қилмишини, ўзи қолдирган буюк меросга хиёнати, мамлакат таназзули сабабларини сўраб тафтиш қилади. “Муколамаи салотин” асари ҳам айнан Туркистон ҳаётидан олиб ёзилган. Адиб нафақат Туркистон ҳаёти, балки адабий муҳити билан ҳам яхши таниш бўлган. Кўринадик, Гаспринский Бухорода машҳур “Даҳмаи шоҳон” асари мазмунидан ҳам хабардор бўлган. Негаки, у айнан Мирзо Содик, Сомийлар каби “ўзга олам” фуқаролари, салотин (султонлар)ни асарига олиб кирди. Муаллиф Исмоил Гаспринский Амир Темур шахсиятига чуқур эҳтиром кўрсатган ва уни том маънодаги етук ҳукмдор деб билган. Ҳикояда у Соҳибқиронни турк султонларининг шоҳи сифатида марказий ўринга олиб чиқади. Султон Абдулазизхон, Насриддиншоҳ, Исмоил Пошо, Оталиқ Ғози Яъқубхон сингари румнинг машҳур султонлари, Бухоро амирлари буюк ҳукмдор қаршисида йиғилиб сўроқ берадилар. “Садри Чиндан Мармара денгизигача, музли Дашти кипчоқдан иссиқ Ҳинд денгизи”га қадар чўзилган улкан салтанат ўзидан кейин хароб бўлганига Соҳибқироннинг ишонгиси келмайди. Мажлисда жаъм бўлган султонлар эса тигдор савол ва ўтқир нигоҳ қаршисида ожиз. Ҳикоядаги Амир Темур нутқи унинг образини яққолроқ тасаввур этиш имконини беради [2,86.]. Шу сюжетнинг ўзиёқ, муаллиф Амир Темурни Шарқнинг улуғ амири сифатида эътироф этганидан далолатдир. “Ҳаракатларимни Ҳақ билур. Жаҳонни забт этиш қонхўрликдан, юрт ёқувчиликдан, шухратпарастликдан эмас эди. Бундан муқаддам неча асрлар баҳодир миллатим, ўлим ва қирғин ила битмас туркларим, ўзбекларим ноаҳил идора туфайли эзилмоқда, диёрма-диёр, вилоятма-вилоят парчаланиб, тартибли кўшин битган эди” [3.]. Келтирилган парчада Амир Темур образи ватанпарвар шахс сифатида гавдаланади. Ҳикоядаги бу образ муаллиф идеалини белгиловчи қаҳрамон сифатида тасвирланган. Адиб юрт келажагига масъул ҳукмдорлар Амир Темурнинг ибратли ҳаётидан, тадбиридан ўрнак олишларини истайди.

Амир Темур руҳидан мадад тилаш, мамлакат равнақи учун чора истаб, унинг қабрига юкиниб бориш Фитратнинг бадий қаҳрамонларига ҳам хос. Адабиётшунос олим Ҳ.Болтабоевнинг аниқлашича, “улуғ соҳибқирон Амир Темур номи Фитратнинг 30 дан ортиқ илмий ва публицистик асарларида тилга олинган”[4.81].

...Улуғ хоқоним! Турклик шарафи таланди.

Турк учун қўйдигинг давлат битди, турк остига қурдигинг хоқонлик ёғийгами кетди.

Туркнинг номуси, эътибори, иймони, виждони зolimларнинг аёғларн остинда қолди.

Туркнинг юрти, улоги, ўчоги, Турони ёт қўлларга тушди.

Туркнинг билгиси, онги, ўйлови, зийраклиги жаҳолат ўлжасига кетди.

Сенинг қиличинг билан дунё эгаси бўлган турк тинчгина бир ётоқ тополмай қолди.

Сенинг кучинг билан дунё хўжаси бўлган турк қарлуқ темурларига кирди.*

Хоқоним!

Туркликка хиёнат қилганлар турк бўлсалар ҳам қонларини оқизмоқ сенинг муқаддас одатингдир, ётма, тур!..

Шоирнинг “Юрт қайғуси (Темур олдинда)” сочмасида Соҳибқирон образи “юксак ва улуғ руҳоният эгаси” “тўлқунли денгизларга ўхшаган юрак” соҳиб сифатида талкин этилади. Агар Гаспринский асарида Амир Темур ворис ҳукмдорлардан жаҳолат сабабига изоҳ талаб қилса, Фитратнинг лирик қаҳрамони ўз-ўзини фош этиш йўли орқали Соҳибқирон қаршисида “эзилган бош” “қисилган виждон” “қуйган қон” “ўртанган жон” билан тазарру этади. Гаспринский Амир Темур нутқи орқали туркийлар бошига тушган истибдод сабабини кидирса, Фитрат эса миллатдошларини “Туроннинг эски шараф ва улуғлигини қайтариш”га даъват этади.

Фитрат 1918 йили ёзган “Ўғузхон” ва “Темур сағанаси” драмаларида қадимги турк хоқонларидан бири Ўғузхон ва Амир Темур руҳларига мурожаат этган.

Санъатшунос Сирожиддин Аҳмад ва адабиётшунос Бойбўта Дўстқораевнинг маълумот беришларича, “Иштирокиюн” газетасининг 1919 йил 4 сентябр сониди “Навоий кечаси” деган хабар босилган. “Ишчи” (Ғози Юнус) қаламига мансуб шу хабарда айтилишича, ўша йилнинг 16 август куни Тошкентдаги “Роҳат боғча” номи билан машҳур бўлган театр биносиди Алишер Навоийга бағишланган кеча бўлиб ўтган. Кечада Ғулом Зафарийнинг “Баҳор”, Фитратнинг “Ўғузхон” ва “Темур сағанаси” бир пардали драмалари намоиш этилган. Ўша йилларга оид матбуот хабарларига қараганда, бу асарлар аввал ҳам намоиш этилган. Уларнинг 1918 йили, феврал воқеаларидан кейин эзилгани ҳақидаги фикрларда жон бор. Фитратнинг “Темур сағанаси” драмаси тўғрисидаги таҳлилий маълумот илк бор Ҳамид Олимжоннинг “Фитратнинг ижодий йўли” (1936) деган мақоласида берилган. Мазкур мақола ўша давр талаби билан Фитрат сингари “кекса” ёзувчилар ижодининг “аксилинқилобий” моҳиятини фош этиш мақсадида эзилган. Шунинг учун муаллиф Фитратнинг хурриятпарварлик руҳидаги асарларига вулгар социологизм нуқтаи назаридан ёндашган. Шунга қарамай, бу мақоланинг қимматли томони шундаки, унда бизгача етиб келмаган мазкур асардан кичик бир лавҳа берилган. Яқин-яқингача қимки шу асар тўғрисида фикр юритган бўлса, Ҳамид Олимжоннинг кўпжылдлик асарларида берилган ўша ягона парчадан келиб чиққан. Ҳолбуки, “Совет адабиёти” журналининг 1936 йил 4-5-сонларида босилган бу мақола Ҳамид Олимжон асарларининг кейинги нашрларида, ҳатто “Мукаммал асарлар тўплами”да ҳам қисқартирилган эди. Шу мақоланинг асл нусхасида берилган маълумотга қараганда, Соҳибқирон сағанасини зиёрат қилиш учун келган Йигит Амир Темур руҳига мурожаат этиб, бундай сўзларни айтади:

“Хоқоним, эзилиб таланган, таланиб йиқилган, йиқилиб яраланган турк элининг бир боласи сендан кўмак истарга келди. Боғлари бузилган, гуллари сўлган, булбуллари учирилган Туроннинг бир қоровули сенга арз этарга келди.

Хоқоним, Туроннинг Қофқози ёнди, озарлиси битирилди, туркмени алданди, татарни таланди, ўзбеги емирилди, қирғизи очликдан ўлди, кўтар бошингни, Хоқоним!..”

Адабиётшунос олим, академик Н.Каримовнинг “XX аср адабиёти манзаралари” китобида, “Миллий Туркистон” журналининг 1952 йилги сонларидан бирида босилган “Абдулрауф Фитрат” мақоласида М.Ҳ.Эртурк таҳаллусли муаллиф бундай маълумотни берган

деб ёзади: “У “Темур сағанаси” асаринда, сахнада кўк ўрмон ва уни(нг) кесилиб турганлигини кўрсатадир. Шу вақтда Темур келиб: *“Бу ўрмонларни кимлар кесаётлар? Кимлар богчалардан қушларни қувмоқдадирлар? Боболарнинг мерослари не ҳолга тушиди?”* – деб чақирадир. Фитрат бу усулда боболар қолдирган меросни қўрумоқ лозимлигини халқга ўқидирмоқчи бўлади”. Мақола муаллифи “мерос” деб ватанни назарда тутди. Фитрат ота-боболардан қолган мерос – ватанни ҳимоя қилиш ва пок сақлашни ҳар бир халқнинг муқаддас бурчи, деб билган. Эртурк юқоридаги сўзлари билан мазкур асарда ана шу ғоянинг олға сурилганига эътибор қаратади. Аммо унинг бу мақоласида ҳам “Темур сағанаси”нинг бизга Ҳамид Олимжон орқали маълум бўлган лавҳаси бирмунча бузиб берилган[4.391]. 1922 йили Гёте юртига ўқишга борган талабалардан бири Саттор Жаббор замонавий ўзбек адабиёти ва унинг айрим намояндалари ижодидан яхши хабардор бўлган. 1931 йили эса, Ҳоди Тўқай деган туркиялик талабанинг таклифи билан “Нажот йўлида” китобини ёзиб тугатган. Мирийдан Ботугача бўлган “Янги ўзбек адабиёти” намояндалари ижодига бағишланган ушбу китоб 2000 йили “Қуртулуш йўлида” деган ном билан Истанбулда нашр этилган. Ушбу китобда “Темур сағанаси” драмасидаги Амир Темурнинг номаълум бир монологи эълон қилинган бўлиб, кўйида шу монологни, Саттор Жабборнинг кириш сўзи билан бирга, ўзбек китобхонлари эътиборига илк бор ҳавола қилинади:

“Фитратнинг туркчилик ва эрки (мустақил) Туркистон учун юрагида сақлаган ҳаяжони унинг “Темур сағанаси” ва “Ўғузхон” номли икки гўзал театр асарида тўпланмишидир. Ҳар икки асар гарчанд босилмаган бўлса-да, Туркистондаги бутун сахналарда кўйилган ғоят яхши опереттадир. Мана, “Темур сағанаси” дан бир парча:

*Ювош эс, тонг ели, тўхта, бу ерларни кўрарсенми?
Бу тошнинг остида кимдир ётиб қолган, билурсенми?
Бутун очунни фитратган буюк хоннинг туғу тошин
Зиёрат этмайин, юз суртмайин илдам ўтарсенми?
Бу сип-сийдам қора тош остида бор ўйла бир хонким,
Ёритганди қоронгуларда қолган турк дунёсин.
Оғир тупроқлар ичра ён босиб тинган бу арслондирким,
Турарди ериндан-да эшитган чоғда “урҳо”син.
Бу хоқоннинг қиличлар синдириб тузган улуг мулки —
Эсизлар, оҳлар, мунлар, ёзишларким бузилмишидир.
Бугун қонлар тўкиб, жонлар сочиб кўрган чечак боғи
Фигонлар, қайгулар ва ҳасратларким, бузилмишидир.*

“Темур сағанаси” драмаси матнига оид мавжуд маълумотлар шулардан иборат. Кўрамизки, бу маълумотларнинг барчаси асарнинг биринчи қисми, яъни “юртни суйгучи” Йигит билан “юксак табиатли” Чолнинг Соҳибқирон сағанасига келиб, нола қилиб, нажот сўраши ва Амир Темурнинг сағанани ёриб чиқиб, халқни қалқитишга, мустақиллик учун курашга даъват этиши билан чекланади. Балки, асар фақат шу воқеадан иборат бўлгандир? Балки, спектакл Амир Темурнинг: *“Сизларга амр қиламан, қалқингиз! Ўлкамизни тузатингиз! Авлодларимни(нг) ҳур яшабини таъмин этингиз! Агар бундай қилмасангизлар, ўлка, мамлакат буюк бир мазорлик ҳолга келажақдир!”* деган сўзлари билан якунланган ва спектаклнинг ғояси шу сўзларнинг ўзида ёрқин мужассамлангандир?..

Мазкур спектаклда Йигит ролини Ўктам (Қаюм Рамазон), Амир Темур ролини эса, юқорида айтилганидек, Маннон Уйғур катта маҳорат билан ижро этган. “Иштирокиюн” газетасининг ёзишича, Уйғур Амир Темурнинг қабрдан чиққандаги ҳаракатларини ғоят усталик билан адо этган. Ўша унутилмас спектаклда ҳозир бўлган Саттор Жаббор, Заки Валидийнинг хотиралашига кўра, унга бундай деган экан: “Инқилобдан сўнг Тошкентда ташкил этилган “Чиғатой гурунги” ўзбек театрчилиқ ҳаракатининг инкишофига катта ёрдам этди. Бу гурунгни раҳбарларидан шоир Фитрат... буюк ва кучли пьесалар ёзди. “Ҳинд ихтилолчилари” ва “Темур сағанаси”ни кўрган томошабинларнинг кўз ёшлари тинмай оқар эди”.

Фитрат 1918 йилнинг оловли кунларида ёзилган “Темур сағанаси” асари билан Соҳибқирон образини замонавий ўзбек адабиётига илк бор нажот байроғи сифатида олиб кирди.

“Темур сағанаси” асарида ҳам “Юрт қайғуси” сочмасидаги каби лирик қаҳрамоннинг Темур сағанаси қаршисидаги руҳий ҳолати ифодаланган. Шеърини парчада Амир Темур номи ниҳоятда баланд, чиройли сатрлар билан қаламга олинган. Ижтимоий шароит талабидан келиб чиқиб, Соҳибқирон асосан юртни босқинчилардан озод этгани, ватанпарварлигига урғу берилган. Келтирилган парчада Соҳибқирон табиатида миллатпарварлик, адолатпешалик фазилатлари зулматда қолган турк дунёсига шамчироқ бўлгани алоҳида таъкидланади. Шеърини парчанинг кейинги мисралари Исмоил Гаспринский фикрларига ниҳоятда яқин. Яъни улуғ салтанатнинг таназзули, боғу роғларнинг топталгани ва ҳоказо. Амир Темур образи орқали нафақат Фитратнинг, балки бутун жадидларнинг истиқлол орзуси эстетик идеал сифатида аниқ ифодаланган:

Ёрил, эй турк бахтини эсга солган тош, ёрил илдам,
Ёрилким, кўкрагинг ичра ётиб қолган хон уйғонсин!
Таланган, ёндирилган юртини - Туронини кўрсин!
Ёзилган, яраланган бойқиш элга йўлни кўрсатсин!

Фитрат эстетик идеалини ана шундай гўзал мисралар билан баён этган ҳолда тарих саҳифаларида қолган туркнинг буюк шон-шухрати яна қайтишини ич-ичидан орзу қилади.

XX аср бошларида ўзбек адабиёти ва маданияти тарихида журналист, шоир, драматург, таржимон сифатида муайян мавқега эга бўлган Ҳожи Муин “Садойи Туркистон”, “Самарқанд” газеталари, “Ойна” журналарида чоп этилган мақолаларида миллатнинг тараққий қилиши илм билан эканлигини, илми бор миллатнинг истиқболи мунаввар, ўзи маҳобатли ва ҳурматли кўриниши тўғрисида, ёшлар ва қизлар тарбияси, одобсизлик сабаби ва чораси, оила тарбияси, тил масаласи, юрт қайғуси, матбуотнинг аҳволи тўғрисида ёзади.

Ҳожи Муиннинг “Юрт қайғуси (Туркистон фиғони)” сочмаси ҳам Туркистон фарёди ва Амир Темур изтироблари билан бирга келади. Ҳожи Муин асарда ички дарди, орзу-идеалини ОНА ЮРТ нутқи орқали ифодалаган. Туркистон ўз бошига тушган кўргуликларни баён этар экан, олис мозийдаги фаровон кунларни эслаб ўкинади. Амир Темур ҳукмронлик қилган даврини эса ҳаётининг унутилмас йиллари сифатида эътироф этади: “Чин ўғлонларимдан бўлгон у ботур, у жаҳонгир Темур даврида кўрган умроният ва бахтиёрлигим қиёматгача эсимдан чиқмас”[6.]. Адабиётшунос олим А.Бағиров тўғри таъкидлаганидек, “Халқнинг бошига тушган оғир кулфатлар пайтида, ташвишли ва ҳаяжонли кунларда бадиий адабиёт ўша халқ тарихининг жанговар саҳифаларини, ўтмишнинг қаҳрамонлик сабоқларини эслатишга чуқур эҳтиёж сезади. Шу билан адабиёт ўз инсоний ва ватандошлик бурчи юзасидан оғир фожеага учраган халқнинг руҳини кўтариш ва унга маънавий далда бериш вазифасини ўтайди”[1.18].

Худди шундай XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистон ижтимоий-сиёсий ҳаётида рўй берган ўзгаришлар, жаҳолат ва қолоқлик тийрак зиёлиларни бефарқ қолдирмади. Бу иллатларга даво иташ, истибдод зулмидан озод бўлиш истаги – бу йўлда миллатни “хоби ғафлат”дан уйғотиш маслаги важдан бадиий адабиётга соҳибқирон Амир Темур образи дадил олиб кирилди. Аслида, муаллифлар юрт таназзулини кўриб куйиндилар. Миллат бошига тушган савдоларни бартараф қилишга қодир Темурдек асл фарзандларни орзу қилдилар. Бунинг учун тарихий давр, образ, усул ва бадиий воситалар тўғри танланган ва энг мақбул йўл эди.

Собиқ советлар мафкураси ҳукмронлик қилган шароитда Темур фаолиятига нисбатан салбий муносабатда бўлинди, ўша давр адабиётларида ҳар доим қораланиб келинди. Лекин мафкуравий тўсиқ, тақиқлашларга қарамай айрим илмий асарларда Темур ҳақида баъзи тўғри фикрлар ҳам билдирилди. Бу жиҳатдан Ўзбекистонда 1968 йили академик И.М.Мўминовнинг «Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли» рисоласининг нашр этилиши муҳим воқеа бўлди. Рисола Темур шахсига бирёқламали қарашларга қарши ёзилган илмий асар сифатидаги дастлабки уриниш эди. Лекин бу уриниш Москвадаги юқори идоралар ва

матбуот органлари томонидан қораланди ва асар муаллифи бениҳоя азиятлар чекди. Бу ҳақида маълумотлар олиш учун эса бошқа бир манбаларни ўқиб ўрганиш зарурати туғилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Багиров А. Бадий идеал ва тарихий ҳақиқат // Ўзбек тили ва адабиёти. 1997 йил 2-сон. 18-бет.
2. Давлатова А. Жабрдийда ёзувчилар адабий мероси мустақиллик хизматида. Тошкент – “Фан” нашриёти, 2013 йил, 86-б.
3. “Муколамаи салотин”. “Таржимон” газетаси. 1907 йил 22 январь.
4. Болтабоев Ҳ. Фитрат ва жадидчилик. Тошент: Ўзбекистон миллий кутубхонаси, 2007. 81-бет.
5. Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2008. 391-бет
6. Ҳожи Муин. Юрт қайғуси // “Хуррият” газетаси. 1917 йил 10 ноябрь.

УДК 81'373.45

К ВОПРОСУ ОБОГАЩЕНИЯ СЛОВАРНОГО СОСТАВА РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Ж.И. Рахимов, базовый докторант, Ургенчский Государственный Университет, Ургенч

Annotatsiya. *Mazkur maqolada rus va o'zbek tillarining lug'aviy tarkibining o'zlashmalar bilan boyish masalalari ko'rib chiqilgan, shuningdek o'zbek va rus tillari turli davrlarda o'zlashtirgan ba'zi leksik birliklar taxlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *lug'aviy tarkib, o'zlashma, so'z yasash, leksema, lingvistik omil, ekstralingvistik omil.*

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы обогащения словарного состава русского и узбекского языков посредством заимствований, а также анализируются несколько лексических единиц, заимствованные в разные периоды узбекским и русским языками.

Ключевые слова: *словарный состав, заимствование, словообразование, лексема, лингвистический фактор, экстралингвистический фактор.*

Abstract. *This article discusses the issues of enriching the vocabulary of the Russian and Uzbek languages through borrowings, and also analyzes several lexical units borrowed in different periods by the Uzbek and Russian languages.*

Key words: *vocabulary, borrowing, word formation, lexeme, linguistic factor, extralinguistic factor.*

Словарный запас любого языка обычно обогащается двумя способами: за счет внутренних возможностей (лингвистический фактор) и за счет внешних возможностей (экстралингвистический фактор). В частности, к внутренним возможностям узбекского языка относятся способы словообразования и заимствование в словарный запас слов из диалектов. Во всех языках внешняя возможность одинакова: осуществляется путем заимствования лексических единиц в словарный состав из иностранных языков.

В процессе заимствования в любом языке принимаемое слово, естественно, подчиняется внутренним законам языка. В этом процессе меняется фонетическая оболочка слова: в нём могут опускаться некоторые звуки или добавляется звук, при этом может преобладать дефиниция, присвоенное ему пользователем языка, а не первоначальное значение слова. В частности, в процессе заимствования слов из арабского и персидского языков в узбекский язык мы можем наблюдать во многих случаях одни и те же явления. Слово «*фуқаро*» на арабском означает «*бедняк*». Но в процессе заимствования носители языка (узбекский народ) придали ему значение русского языка – «*гражданин*». В этом случае мы наблюдаем полное утрачивание первоначального значения заимствования и присвоение нового определения. Иногда исходное значение не утрачивается полностью, а сохраняя лексическое значение, утрачивается грамматическое значение. В частности, такое явление произошло и при заимствовании слова *ахборот* (*информация*). Форма множественного числа слова *хабар* (*сообщение*) — *ахбор* имеет значение *сообщения*. Оно было заимствовано из арабского языка путем добавления суффикса множественного числа –*от*. Замечено, что две его формы множественного числа были утрачены и приняты как лексема в единственном числе,

поскольку в узбекском языке форма множественного числа образуется добавлением суффикса множественного числа *-лар* к слову *ахборот*, что доказывает нашу точку зрения. Такая же ситуация наблюдается и в заимствовании лексемы *уламо*. Единственная форма этого слова, заимствованное из арабского языка, — *олим* (ученый), а *уламо* — форма множественного числа слова *олим*. При заимствовании в узбекский язык оно утратило значение множественности. Во множественном числе *уламо* мы можем встретить в старых узбекских текстах.

*Хақ берди чу элга илм сармоясини,
Хуршед уза солди уламо соясини [1].*

По этой же причине сегодня мы придаем этому слову множественное значение, добавляя суффикс множественного числа *-лар*.

Так, по усмотрению пользователей языка, заимствование, проникающее в язык, может быть принято в форме с измененным лексическим или грамматическим значением, и с изменённой фонетической оболочкой. В настоящий момент одним из первых признаков того, что заимствование заняло свое место в словарном составе языка в истинном значении, является то, что оно стало участником процесса деривации, то есть из него на основе определенных возможностей языка образуются новые слова.

Известно, что исторически в словарный запас узбекского языка проникли слова из нескольких языков. Персидский, арабский, китайский, монгольский и русский из числа таких языков. Сегодня в словообразовании участвуют почти все слова, заимствованные из этих языков.

В узбекском языке процесс образования новых слов из заимствованных наблюдается в основном двумя способами. Образование новых слов с помощью словообразовательных суффиксов (морфологический способ) и образование нового слова путем соединения двух слов (синтаксический способ). К ним относятся простые слова, такие как *компьютерчи*, *пранкчи*, *сканерли*, *дилерлик*, и сложные слова, такие как *киберхавфсизлик*, *кибержсиноят*. Такое явление наблюдается и в русском языке, например, *компьютерицик*, *пранкер*, *киберпреступность* и др.

Заимствованные из английского языка или некоторые иностранные слова, употребляемые в разговорной речи, сегодня также начали подвергаться процессу деривации. В них также происходит сдвиг значения. Например, слова, образованные морфологическим способом, *пранкчи*, *блогерлик*, *хакерлик*, *стилистик*. Путем добавления к ним глагола *қилмоқ* (делать) особенно активно образуются сложные глаголы. *Блогерлик қилмоқ* (заниматься блогерством), *пранк қилмоқ* (пранкануть), *стилистик қилмоқ* (сделать стилистическим), *сеолик қилмоқ* (стать SEO) и др.

И в русском языке заимствования значительно увеличивают количество слов, принадлежащих к глагольной группе. В определенной степени с помощью аффиксального способа из них также образуются новые слова: *блокировать*, *демпинговать*, *инвестировать*, *стагнировать*, *фокусировать*. Иногда встречаются новообразования и с приставками: *софинансировать*, *сфокусировать*, *декапитализировать*, *реконструировать*, *рефинансировать*. Например, «Пока мы *сфокусированы* на самом востребованном классе машинах единой мощностью до 2МВт [2] ».

В процессе деривации большое значение имеет категория или смысловая группа заимствования. Если заимствование принадлежит к части речи существительных, из него активно образуются новые слова, относящиеся к группе существительных или глаголов.

В целом, как проходит процесс ассимиляции заимствованного в узбекский язык нового слова, такая же ситуация наблюдается и в других языках, в том числе и с заимствованиями в русском языке.

Здесь прохождение заимствованием процесса ассимиляции означает не только деривацию, но и активные процессы в плане словообразования, например, присоединение формообразующих суффиксов (таких как грация, форма множественного числа, падежные окончания, степени сравнения). Потому что заимствованные слова обычно проникают в язык-реципиент в форме единственного числа. Ну а если даже в результате изменения основы

возникло множественное число, принимающий язык воспринимает его как единственное число. Такая ситуация наблюдается в приведенных выше словах, таких как *уламо*, *фуқаро*, *ахборот*. Кроме того, некоторые неисчисляемые существительные в английском языке при заимствовании воспринимаются как исчисляемые существительные.

Итак, когда заимствованные слова принимаются в определенный язык, они подчиняются грамматическим особенностям этого языка. Например, слово, принятое из английского языка в единственном числе (даже если оно не имеет в английском языке форму числа), при проникновении в русский или узбекский язык адаптируется к полной категории числа. В качестве примера проанализируем заимствованное из английского языка слово *бизнес*. Изначально это слово было принято в его основном значении – *предпринимательство* – абстрактное понятие, в неисчисляемой форме. В дальнейшем семантический объем данной лексемы расширился, и у него появились значения (исчисляемое существительное) «*предпринимательская деятельность*» (вид деятельности, направленный на получение прибыли от продажи товаров, выполнения работ или оказания услуг) и «*предприятие*» (организация, которая покупает или продает товары или услуги за деньги). Под влиянием английского *businesses* в русском и узбекском языках у этой единицы появилась также форма множественного числа (со значением типа и вида), *бизнесы* (в русском): Многие новые *бизнесы* мы планируем в дочерних компаниях, команды менеджеров, в которых не зажаты нашими процедурами и в которых менеджеры являются акционерами, что является мотивацией [3]; *бизнеслар* (в узбекском): Бундан ташқари, ОК ижтимоий тармоқларда ўз *бизнесларини* юритиш бўйича вебинарлар ўтказди, шунингдек, фойдаланувчиларга етакчи федерал ва минтақавий ОАВнинг коронавирус ҳақидаги махсус янгиликлар тасмасидан фойдаланган ҳолда ҳозирги ҳолатлар ҳақида хабар беради [4].

Сдвиг смысла мы можем наблюдать также и в заимствованном слове *стратегия*: *стратегия* – от грек. “strategos” означает “искусство генерала”. К XXI веку значение этого термина значительно расширилось. Оно охватывает значение освещения концепций организации управления, направленные на прогнозирование и устранение ситуаций, возникающих в экономической, общественно-политической и других сферах в мире и во внутренней жизни государства.

По мнению ученых, политика, стратегия и тактика — это три самостоятельные категории, связанные с приоритетными аспектами лидерства и управления. Их отличие в том, что если стратегия одобрена и принята к реализации, то она становится маяком стратегируемого объекта. Тактика требует ежедневных, текущих планов реализации стратегических задач и действий по их решению. А политика — это агрегирование и интегрирование стратегии и тактики в единую эффективную действующую систему. Активно используемая на сегодняшний день в узбекском и русском языках заимствование *стратегия* является ярким примером анализируемого нами феномена смыслового расширения.

Общий вывод из вышеизложенного заключается в том, что после проникновения в определенный язык заимствование проходит через процесс ассимиляции. В этом процессе с ним происходят такие явления, как сложение различных грамматических форм, присоединение словообразовательных суффиксов, расширение значения, стилистическое уподобление.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алишер Навои. Сборник избранных произведений. XV том. –Ташкент, Наука. 1999.
2. Степанова Н.А., Юнг А.В. Американизмы в деловом дискурсе русскоязычных СМИ. Культура и текст. – Барнаул: «Алтайский государственный педагогический университет». 2020.
3. <https://www.reuters.com/article/orubs-rostelecom-interview-idRUKBN0TQ13R20151207>
4. <https://kun.uz/80100890>

ИЗОБРАЖЕНИЕ ЛИЧНОСТИ АЛИШЕРА НАВОИ В РОМАНЕ АЙБЕКА «НАВОИ» И В ПОВЕСТИ Л.Г. БАТЬ «САД ЖИЗНИ»

А.В.Ткаченко, учитель, школа № 210 Мирзо – Улугбекского района, Ташкент

Аннотация. Мақолада Ойбекнинг “Навоий” романи ва Л.Г.Бать ҳикоясида Алишер Навоий шахси тимсоли кўриб чиқилади. Унда машҳур шарқшунос олимлардан бири Л.Г.Бать “Ҳаёт боғи” ва Навоий ҳаёти ва ижодининг энг йирик тадқиқотчиси Ойбек ёзганидек, Алишер Навоий моҳир шоир, тарих ва адабиётнинг теран билувчиси, яхши меъмор, рассом, созанда ва ҳар қандай моҳир асарнинг жонкуяр мухлиси бўлганлиги тадқиқ этилади.

Калим сўзлар: шахс образи, “Навоий” романи, “Умр боғи” қиссаси, Алишернинг шахсий қобилиятлари, Навоий истеъдоди.

Аннотация. В статье рассматривается изображение личности Алишера Навои в романе Айбека «Навои» и в повести Л.Г. Бать «Сад Жизни». Как писал Айбек - один из известнейших востоковедов, крупнейший исследователь жизни и творчества Навои был гениальным поэтом, глубоким знатоком истории и литературы, хорошим архитектором, художником, музыкантом и страстным поклонником всякой искусной работы.

Ключевые слова: изображение личности, роман «Навои» повесть «Сад Жизни», способности личности Алишера, таланты Навои.

Abstract. The article examines the portrayal of the personality of Alisher Navoi in Aibek's novel “Navoi” and in the story by L.G. Bat “Garden of Life”. As Aibek, one of the most famous orientalists, wrote, the largest researcher of the life and work of Navoi was a brilliant poet, a deep connoisseur of history and literature, a good architect, artist, musician and a passionate admirer of any skillful work.

Key words: image of personality, novel “Navoi”, story “Garden of Life”, Alisher's personality abilities, Navoi's talents.

С первых страниц повести «Сад жизни» Л.Г. Бать указывает на природные музыкальные способности юного Навои. Еще при встрече с про - славленным историком Шарафатдином Али Йезди Алишер демонстрирует свой музыкальный талант: «Он читал сначала тихо, потом все громче, громче. Наконец он почти запел, увлекаемый ритмом стихов» [1].

В повести особо подчеркивается и музыкальное восприятие окружающего мира Алишером, когда он обращается к своему слуге Хашиму: «Алишер однажды спросил его, слышит ли он, как растет трава» [2].

Музыкальные способности личности Алишера отмечает и Айбек: «Не отделяя музыку от стиха Навои глубоко любил и знал науку прекрасных напевов. Полузакрыв глаза, играл он с наслаждением и словно заставлял петь волшебным языком сокрытые тайны сердца» [3].

Л. Г. Бать подчеркивает, что музыкальный слух Алишера и его глубокие познания в области музыки, позволяли ему быть утонченным ценителем, улавливающим тончайшие оттенки поэтического слога в сочетании с музыкальным метроритмом.

«И тогда взял слово Алишер. Он подробно разобрал достоинства стихов. Все слушали его со вниманием. Но, отметив много хороших и оригинальных мест, Алишер под конец указал на одну ошибку в ритме стиха. Громко и внятно прочитал он сразу запомнившиеся строки. се были поражены, а сам Абдусайд Бадахши, восхищенный подошел пожать ему руку, поблагодарив за внимание к его работе.

- Эта ошибка, молодой друг, почти не приметна при переходе одного ритма в другой. Нужно обладать тонким слухом, чтобы сразу обнаружить ее. Я поздравляю собравшихся с новым знатоком поэзии. Как же ваше имя, молодой человек? Скажите, чтобы все его смогли услышать и запомнить.

- Алишер, сын Гиясаддина, а свои стихи я подписываю – Навои» [4].

Ритм как важносоставляющая и поэзии и музыки неразрывно связаны между собой. И как фактор их единства, как указывает Л. Г. Бать, было важным и для Навои в поэтическом творчестве.

Важность сочетания музыки и поэзии, как единого целого, являлось по мнению Айбека важным и для его главного героя – Алишера Навои. Романист и особо подчеркивает, что знание основ музыки и профессиональное владение этой дисциплиной позволяло Навои быть не только достойным ценителем музыки, но и самому сочинять музыку.

«В минуты, свободные от государственных, дел он (Алишер Навои – А.Т.) не выносил праздности: читал, писал, упражнялся в каллиграфии или же пробовал сочинять новые музыкальные напевы» [5].

Л.Г. Бать и Айбек указывают, что единым цельным комплексом Навои осмысливал музыкальное искусство и поэзию, что характеризовало не только его художественные взгляды, мышление и мировоззрение, но и давало представление о существовавших в то время особых законах в искусстве.

О целостности понятий музыки и поэзии в эпоху жизни Навои подтверждается и некоторыми исследователями этого явления.

«Однако необходимо подчеркнуть, что процесс отбора наиболее выразительных ритмоинтонационных форм и «закрепление» их за определенными жизненными реалиями в виде слуховых ассоциаций, так же сложен, как и формирование самой музыкальной картины мира в художественном мировоззрении эпохи. Видимо, именно с этой сложностью выработки ассоциативных связей между музыкальным образом и явлениями действительности связано то, что инструментальная непрограммная музыка сравнительно недавно, лишь в эпоху Ренессанса завоевала себе право на самостоятельное существование. Что же касается пред ренессансным периодом, то отношение к музыкальному искусству было в сущности таким же, как и у представителей античного мира, по словам А.Ф. Лосева, «... вообще не допускали чистой музыки как таковой. Она была для них слишком иррациональна. Музыку они понимали всегда в соединении со словом, а иной раз и даже с танцем. Слово рационально осмысляло иррациональный поток музыкального движения, а танец переводил ее на язык изобразительного искусства» [6].

Мы согласны с высказыванием исследователя. Действительно союз музыки – слова – танца берет свое начало еще в творчестве первых людей и только в дальнейшем, с развитием цивилизации музыка как искусство начинает обретать самостоятельность. Но как факт изначальной целостности и неразрывности поэтического слога и музыки для Навои подтвержден и Айбеком в его романе «Навои»: «Не отделяя музыку от стиха, Навои глубоко любил и знал науку прекрасных напевов» [7].

Фактор целостности и глубочайшей взаимосвязи музыки и поэзии, что соответствовало эпохе, культуре, традициям периода жизни и творчества Навои отразила и в своей повести «Сад жизни» Л.Г. Бать.

«Навои тогда впервые вспылил: - Поэт, не понимающий музыки, - поэт только наполовину» [8]

И Л. Г. Бать и Айбек наглядно показывают, что глубокое понимание Алишером Навои целостности музыки и поэзии содействовало осуществлению его блестящей творческой деятельности. По этому поводу, можно отметить, что целостность музыки и поэзии в дальнейшем была нарушена и со временем музыка и поэзия были искусственно разделены как отдельные дисциплины.

Важно подчеркнуть, что Айбек и Л. Г. Бать отмечают у Навои не только глубокое знание основ музыкального искусства, но и его огромную любовь к музыке. Действительно, музыка была не только связана с поэтическим творчеством Навои, восхищаясь музыкой как прекрасным искусством, он глубоко овладел этим видом творчества и преуспел в нем не менее чем в поэзии. О чем Навои и сам повествует в своем стихотворении:

«Дорога музыки – русло мое,
Игра на сазе – ремесло мое.

Постиг я, музыку держа в руках,
 Науку о ритмических кругах.
 Я обучаю музыке людей,
 Верней, учитель я учителей». [9]

Л.Г. Бать показывает необыкновенно широкий диапазон знания музыкальных дисциплин Навои: «Навои огорчало лишь то, что Беннаи был равнодушен к музыке. Говорил, что в ней ничего не понимает. Его худощавое бледно – желтое лицо смешно морщилось, когда речь заходила о музыке. Навои пробовал увлечь его красочным описанием инструментов, рассказал об их голосах так же поэтично, как если бы он рассказывал о пении гурий в райских садах. Он играл ему сам, искусно исполняя трудные мелодии на разных инструментах; наконец, он показывал ему музыку собственного сочинения. И не уставал объяснять красоту и значение музыки» [10].

На широкий диапазон знания в области музыкального искусства и мастерского владения музыкальными инструментами Навои отмечает и Айбек: «Поэт, (Алишер Навои – А. Т.) игравший на танбуре, отдыхал, прислушиваясь к звукам. Не отделяя музыку от стиха, Навои глубоко любил и знал науку прекрасных напевов. Полузакрыв глаза, играл он с наслаждением и словно заставлял петь волшебным языком скрытые тайны сердца» [11].

Л.Г. Бать, раскрывая широкий диапазон творческой деятельности Навои, подчеркивает о важности значения слова для Навои – поэта.

«Алишер все больше задумывался над содержанием и формой поэтических произведений. Мысль, неразрывная с чувством, должна пронизывать стихи, в какой бы форме они ни были выражены. Пусть не рассыпаются нанизанные, как жемчужины, одна на другую строки газелей, а объединенные общим смыслом, раскрывают каждый раз какой – ни будь новый поворот мысли.

Л.Г. Бать и Айбек раскрывают безграничный патриотизм и самоотверженную преданность Алишера Навои в служении своей стране и своему народу, также оба автора особо подчеркивают неординарные музыкальные способности и особое отношение к музыке как искусству у Алишера Навои, которое напрямую связано с его поэтическим творчеством. Но если Л.Г. Бать раскрывает музыкальные способности Навои с его самого раннего детства и прослеживает на протяжении всего его жизненного пути в мастерском овладении этим видом искусства, то Айбек, представляя в своем романе Навои в зрелом возрасте раскрывает его уже как выдающегося мастера, владеющего в совершенстве искусством музыки.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бать Л. Г. Указ. соч. - С. 6
2. Бать Л. Г. Указ. соч. - С. 16
3. Айбек Указ. соч. - С. 31
4. Бать Л.Г. Указ. соч. - С. 93
5. Айбек Указ. соч. - С. 10
6. Расулова Т. С. Музыка и мировоззрение - Т.: Изд-во «Фан», 1990. - С. 47
7. Айбек Указ. соч. - С. 31
8. Бать Л. Г. Указ. соч. - С. 194
9. Абдуллаев Р. Алишер Навои и музыка. SANAT. Выпуск № 1 [Электронный ресурс] – URL: <http://https://sanat.orexca.com/2001-rus/2001-1-2/rustam-bek abdullaev/>
10. Бать Л. Г. Указ. соч. – С. 193 – 194
11. Айбек Указ. соч. - С. 31

ИСТОРИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ И СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
ЛАКУНАРНЫХ ЕДИНИЦ, СЕМАНТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ «СЕМЬЯ» В УЗБЕКСКОМ
И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Д.Г.Толипова, PhD, ст.преп., Ташкентский государственный университет узбекского
языка и литературы, Ташкент

Tuul Namdag, PhD, Education Director Seruuleg University

Annotatsiya. Ushbu maqolada lakunalarning turlari va tasnifi muhokama qilinadi. Ko'rib chiqilgan turlar va tasniflarning har biri ma'lum bir jihatda tillar va madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni tavsiflash uchun ishlatiladi. Bu shevaning faol so'zlari bo'lishi bilan bir qatorda adabiy til lug'atini boyitishda ham katta ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: shevalar, qarindoshlik atamaları, qaynopa, qaynopa, guletim, shovqin, kelin.

Аннотация. В данной статье рассмотрены виды и классификации лакун. Каждый из рассмотренных видов и классификации используется для описания расхождений между языками и культурами в определенном аспекте. Помимо того, что они являются активными словами этого диалекта, они имеют большое значение для обогащения лексики литературного языка.

Ключевые слова: диалекты, термины родства, свекровь, кайнагачи, гулетим, шуметим, невеста.

Abstract. This article discusses the types and classifications of lacunae. Each of the considered types and classifications is used to describe the differences between languages and cultures in a certain aspect. In addition to the fact that they are active words of this dialect, they are of great importance for enriching the vocabulary of the literary language.

Key words: dialects, kinship terms, mother-in-law, kainagachi, guletim, noise, bride.

На сегодняшний день теме лакуарности посвятили значительное количество трудов зарубежные, российские и узбекские ученые, такие как: Ж.П.Вине, Ж.Дарбельне, Ю.А.Сорокин, Е.М.Верещагин, С.Флорин, С.Влахов, В.Г.Костомаров, В.Л.Муравьев, З.Д.Попова, И.А.Стернин, И.Ю.Марковина, Г.В.Быкова, Ю.С.Степанов, Ш.Усманова, З.Холманова. Существуют различные интерпретации термина лакуна, его содержания. Е.С.Степанов в своем освещении феномена лакуны использовал термины «антислова» или «белое пятно» на семантической карте языка. В.Л.Муравьев относит к лакунам «недостающее в данном языке слово другого языка». Некоторые ученые понимали лакунарные единицы в широком смысле и оценивали реалии как лакуны (И.Марковина, Ю.Степанов). Ш.Усманова интерпретировала лакуну как «слова и словосочетания, присущие повседневной, культурной, социальной и исторической жизни нации, которые чужды другой нации и не имеют четкой альтернативы на другом языке». Одна из полных классификаций лакуны, предложенная И.Е.Марковиной и Ю.С.Сорокиным, включает в себя различные аспекты языковых и культурных связей:

1) субъективные (национально-психологические) лакуны подразделяются на:

- а) характерологические,
- б) силлогистические,
- в) культурно-эмотивные;

2) деятельностно-коммуникативные лакуны, которые выражают проявление этнической самобытности коммуникативной деятельности представителей разных культур:

- а) кинесические лакуны – разновидность жестов и мимики в разных культурах,
- б) бытовые лакуны;
- 3) группа культурологических лакун: а) перцептивные,
- б) этнографические,
- в) мнемические,
- г) интрарефлексивные[5].

Изучение возможностей сравнения, описания и наполнения двух лексических систем является одним из важных вопросов в лингвистике. По системно-языковой принадлежности лингвистические лакуны подразделяются на межъязыковые (интеръязыковые) и внутриязыковые (интраязыковые). Внутриязыковые лакуны выявляются внутри одного языка. Таких слов немало. Есть слово старшекласник – ученик, который учится в старших классах, но нет эквивалента для обозначения ученика младших классов. Слова жалоба или донос обозначают негативное сообщение, но в лексической системе нет слова о положительных сообщениях, фактах. Такие же слова можно увидеть и в узбекском языке. Аксакал – обращение к мужчине в пожилом возрасте, но нет слова, с которым можно обратиться к молодому мужчине. Слово хамшира – обращение к женщине-медработнику, но нет эквивалента обращения к мужчине-медработнику. Иярчан – ребенок, который следует с матерью в дом отчего. Это используется в узбекских диалектах. Выявленные лакуны в узбекском и русском языках – это межъязыковые лакуны: в узбекском языке есть следующие лексические единицы: аср(время ближе к закату дня), дастмоя (первоначальный оборотный капитал); в русском языке: окот (процесс рождения кошки), окрол (процесс рождения кролика), именинник (человек, у которого день рождения).

Терминология каждого народа тесно связана с развитием жизни общества и проявляется в разной степени. Лакуны наблюдаются на фонетическом, лексическом, грамматическом уровнях и во фразеологизмах. Исследователь Е.А.Эйнуллаева предлагает классифицировать лакуны в соответствии с многоуровневой структурой языковой лексики.

Лингвистические термины в узбекском языкознании освещены в монографиях, диссертациях и словарях А.Гулямова, В.В.Решетова, С.Фузаилова, А.Хожиева, Х.Дадабоева, Х.Комилова, С.Низомиддинова, Д.Худойбергеновой и других. Научное изучение узбекского языка начинается с деятельности работ Фитрата «Сарф» и «Нахв» и группы «Чигатой гурунги». В то время также существовали разногласия по поводу лингвистических терминов. Так, некоторые эксперты поддерживали использование терминов на арабском, персидском и русском языках, другие предложили национализировать эти термины. Работа Фитрата и Элбека примечательна в решении этих вопросов.

Общее значение слова семья во многих языках означало «сообщество людей, живущих вместе, родственных и неродственных». В этом месте понятие единства выражало не только родственные связи, но и экономические и бытовые отношения.

Лексические единицы: ака, ука, опа, сингил, шуметим, гулетим, супракокди являются лакунарными единицами семантической группы «семья» в узбекском и русском языках. Гулетим – осиротевшая девочка или мальчик, потерявшие отца и оставшиеся с матерью. Шуметим – осиротевшая девочка или мальчик, потерявшие мать и оставшиеся с отцом. Первая часть этого слова шум – арабское слово *shum(un)*, образованное от глагола *shuma* (APC, 389), что в арабском языке означает «несчастье». Альтернативные этим словам единицы в русском языке не встречаются и образуют лакуну.

Лакунарные единицы также наблюдаются при именовании внуков в узбекском народе. Например, буғдой/пшеница используется для обозначения ребенка сына, арпа/ячень – для обозначения ребенка дочери. В социально-экономических отношениях стоимость пшеницы выше, чем цена ячменя. Основа этого социального отношения переносится на понятия родства. Качества кутқарувчи/спаситель по отношению к ребенку сына и хабарчи/посланник по отношению к ребенку дочери также используются в качестве лакунарных единиц. Сингил – младшая из дочерей (по отношению старших братьев и сестер), рожденных от одних родителей. М.Саидова говорит о том, что этимология слова сингил связана с китайским словом *си*, что означает «женщина, сестра», в тюркских языках имевшим форму *син*, приобретшим уменьшительный аффикс *-ил*, в результате получилась лексема сингил со значением «младшая сестра». В семантической структуре этого термина преобладает признак женского пола. Опа – среди детей, рожденных от одних родителей, девочка старше своих младших братьев, сестер. Это существительное образовано от глагола древнетюркского языка *аб* при помощи суффикса *-а*, означающего «будь старшим» (ЭСТЯ, 1,

56, 159; ДС, 47), слово аба до сих пор существует в некоторых диалектах тюркского языка, позже согласная «б» изменилась на согласную «п», гласная «а» в начале слова сменилась на гласную «ä»: ab + a / aba – ара – äра. Тонгич – это первенец (ребенок). В древнетюркском языке такое значение имело слово тон (Девон, III, 151); Прилагательное тонгич в староузбекском языке, вероятно, образовалось от глагола анг - латган тон- с суффиксом -гуч, означающим сначала "рождение"; позже оно изменилось на гласную i: тон- + гуч = тонгуч > тонгич. Кенжа – последний ребенок, последний родившийся сын или дочь. Это прилагательное образовано добавлением суффикса -чи к равиш (Девон, I, 230), образованному суффиксом -(i)п от существительного кед, что в старотюркском языке означает "конец", "конечная часть"; сначала согласная д сменилась на согласную у, затем звуки и не произносились; под влиянием звонкого согласного п глухой согласный ch изменился на согласный j, а гласный i во втором слоге изменился на гласный ä: (кед + ин = кедин) + чи = кединчи > кенчи > кенчи > кенджи > кенджа.

В русском языке теща означает «мать жены», свекровь употребляется по отношению к матери мужа. В узбекском языке оба понятия представлены одним словом қайнона. Тесть обозначает «отец жены». Некоторые источники также утверждают, что это означает «мать жены». П.А.Лавровский: с греч. *texw*, что означало «рождать», т. е. «родитель жены». Значит, в слове тесть наблюдается сужение значения, первоначально применяемое к «родителям жены», позже присущее только значению «отец жены».

В «Этимологическом словаре русского языка» М.Фасмер обосновывает его происхождение как: *tek* – производить, рождать. Значение лексемы в некоторых словарях указано как «трудный». На наш взгляд, значения слова тесть как «рожать, быть рожденным» правильны. Лексема тесть – «отец жены» представлена и в «Материалах к словарю древнерусского языка», используется в текстах X–XII веков. Свекор – отец мужа. Тесть и свекор образуют лакунарную единицу в узбекском языке, поскольку в узбекском языке отец мужа и отец жены называются одним словом қайнота. Этимология слова восходит к производному от древнего словосочетания све – свой, кри – кровь. Деверь – это брат мужа, слово имеет общеславянский характер, лучше всего сохранилось в восточных и южных славянских языках, в то время как в западных оно в основном вытеснено. Слав. *deverь* имеет ряд индоевропейских соответствий, ср. родственные и тождественные по значению лат *levir*, др.-инд. *devar*. Шурин – брат жены, является лакуной для узбекского языка, происхождение слова спорное. Данная лексема представлена И.Срезневским в «Материалах к словарю древнерусского языка», имеет значение «брат жены» и используется в письменности с XII века. Молодожёны – жених и невеста некоторое время после свадьбы, лакуна для узбекского языка. Свояченица – это сестра жены, является лакуной для узбекского языка. В узбекском языке старшая сестра жены или старшая сестра мужа называется одним словом қайинэгачи. Қайинсингил – младшая сестра жены или младшая сестра мужа. Слово свояченица образовано от индоевропейского местоименного корня *sue*, которое переводится как «свой». Слово свояк – муж сестры жены, «свой» (человек), отсюда и слово свояченица (сестра жены). Қайнэгачи – старшая сестра мужа по отношению к жене или старшая сестра жены по отношению к мужу. Это слово на древнетюркском языке означает родственников мужа (по отношению к жене). Слово қайын (некоторые комментарии к этому слову были даны в разделе параграфа, посвященном слову теща) составлено из слова эга:чи, что означает «жена брата», «старшая женщина по возрасту»; қайинсингил – младшая сестра мужа по отношению к жене или младшая сестра жены по отношению к мужу.

В узбекском языке наблюдаем принадлежность к терминам родства следующих лакунарных единиц. Хола – это арабское слово имеет форму *halat(un)* и перешло в узбекский язык путем замены долгой гласной «а:» на гласную «а» и опускания звука «t» в конце слова *halat* – хала(хола), это форма муаннас арабского слова *hal(un)* с суффиксом *-at(un)*, означающая старшую или младшую сестру матери. Ичкуйов – зять, живущий с родителями невесты в принадлежащем им дворе. Это существительное было создано путем объединения слова *ич куйав* в одно слово: *ич куйа*в* = «ичкуйа:в.

В работе были выявлены лакунарные единицы в узбекском и русском языках относятся к следующим семантическим группам:

Слова в русском языке	№	Слова в узбекском языке	№
Слова, связанные с личностью	51	Слова, связанные с личностью	22

Узбекский и русский народы имеют многовековую историю, богатую культуру, ценности и идеалы. У обоих народов есть свои ментальные и культурные стереотипы. История развития терминологии родства узбекского и русского языков, возникновение лакунарных единиц имеют сходные и разные признаки, связанные с социальными, экономическими, культурными, религиозными факторами. В то время как в русском языке лексемизация понятий постбрачного родства наблюдается более ярко, в узбекском языке во всех проявлениях родства заметно более широкое наименование понятий.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Холманова З. Тилшунослик назарияси. – Т.: Шафоат нур файз, 2020. – 256 б.
2. Толипова Д.Г. Лексические лакуны в узбекском и русском языках: дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 2023.
3. Сорокин Ю.А., Марковина И.Ю. Проблема понимания «чужой» культуры и способы устранения лакун в тексте. Русское слово в лингвострановедческом аспекте. – Воронеж: Слово, 2007. – С. 67–88.
4. Лавровский П.А. Коренное значение в названиях родства у славян. – URSS, 2021. – С. 66–67

УДК 87.6

РОЛЬ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЁЖИ

(На основе узбекского народного фольклорного жанра терма)

И.Н.Турсунов, доц., к.ф.н., Ташкентский университет прикладных наук, Ташкент

А.М.Турсунова, ст. преп., Ташкентский университет прикладных наук, Ташкент

Annotatsiya. *Eng ajoyib matallardan tortib epik dostonlargacha diniy qarashlar o'zbek xalq og'zaki ijodida yoki bu darajada singib ketgan.*

Ma'lumki, sho'rolar davrida diniy asarlarga, jumladan, diniy hammomlarga juda biryoqlama qaralgan, ya'ni kommunistik mafkura nuqtai nazaridan o'rganilgan. Folklor instituti arxivlarida saqlanayotgan ko'plab namunalar shundan dalolat beradi. Shuning uchun biz ushbu maqolada ushbu mavzuga yana bir bor to'xtalib o'tishni zarur deb bildik.

Biz tahlil qilgan diniy atama namunalarida dunyoning yaratilishi va unda inson taqdirining abadiyligi yetakchi g'oya ekanligi ifodalangan.

Kalit so'zlar: *terma, dastan, dastanapetlar, maqol, tarixiy turlar, dastan etnografiyasi, ne'mat, genezis, marosim va marosim, diniy, formula uslubi, kompozitsion formula, an'anaviy, zamonaviy, mavzu, timsol, obrazlar tizimi, poetik.*

Аннотация. *От самых замечательных пословиц до эпического эпоса, религиозные воззрения в той или иной степени заложены в узбекском фольклоре.*

Известно, что в советский период религиозные произведения, в том числе религиозные термы, рассматривались весьма односторонне, то есть изучались с точки зрения коммунистической идеологии. Об этом свидетельствуют многие образцы, хранящиеся в архивах Института фольклора. Поэтому мы сочли необходимым еще раз остановиться на этой теме в данной статье.

В проанализированных нами образцах религиозных терминов выражено, что ведущей идеей является сотворение мира и вечность человеческой судьбы в нем.

Ключевые слова: *терма, дастан, дастананец, пословица, исторические типы, дастанная этнография, благословение, генезис, ритуально-обрядовые, религиозный, формульный стиль, композиционная формула, традиционный, современный, тематика, олицетворение, система образов, поэтический.*

Abstract. *From the most wonderful proverbs to epic epics, religious views are embedded in Uzbek folklore to one degree or another.*

It is known that during the Soviet period, religious works, including religious baths, were viewed very one-sidedly, that is, they were studied from the point of view of communist ideology. This is evidenced by many samples stored in the archives of the Institute of Folklore. Therefore, we considered it necessary to dwell on this topic once again in this article.

In the samples of religious terms we analyzed, it is expressed that the leading idea is the creation of the world and the eternity of human destiny in it.

Key words: *terma, dastan, dastanapets, proverb, historical types, dastan ethnography, blessing, genesis, ritual and ceremonial, religious, formulaic style, compositional formula, traditional, modern, theme, personification, system of images, poetic.*

В Исламе имеются влиятельные поучения, призывающие к верности, честности, прямоте, добросовестности, заботе и другим благородным деяниям. Узбекские народные сказители с большим мастерством отражали эти мысли в своих терма на понятном для простого народа языке, и эти народные песни веками служили людям как средство воспитания.

В узбекских терма подробно растолковывается положительное воздействие религии на нравственное воспитание. Народные сказители иногда в своих терма, вдохновляясь от аятов священного Корана, пользовались ими как существенным средством воспитания. Народные сказители были знатоками заповедей Ислама, глубоко познав их нравственно-философские значения, они временами использовали эти мудрые слова для того, чтобы влиять на воспитание, сознание и на душу людей.

Значительная часть нравоучительных понятий брала своё начало из Корана, и религиозные нравоучения сыграли большую роль в обогащении человеческого нрава, морали. Аяты (стихи), задания, заповеди священного Корана, у которого каждое слово, словно струящийся поток света из родника, каждая его фраза необъятный океан, он луч, прорывающий мрак, и он указывает человеку верный путь к истине. Эти воспитательные промысли, в первую очередь, помогают человеку формироваться путём самовоспитания. Каждое поколение может найти ответа на беспокоящие его вопросы. В Коране проповедуются человечеству все духовные качества, которые сегодня хотят увидеть в человеке, и народная, и научная педагогика.

Бог создал всех равными. Второй аят суры Человек гласит: «Мы ведь создали человека из капли, смеси, испытывая его, и сделали его слышащим, видящим» (Перевод И.Ю.Крачковского). Следовательно, люди, созданные из одной капли воды, отличаются друг от друга только своими хорошими и плохими поступками. В религиозных терма многократно повторяется мысль о том, что каждое мирское дело, этот тленный мир, вечная жизнь в горе людей зависит от бога:

Har kimni xar kuyga solga Ollosan,
Kim yaxshi, kim yomon o'zing bilasan.
Bir kun berganni bir kun olasan,
Senga kelib kimning ko'ngli shod bo'ldi.

Ты (бог) дал каждому заботу,
Кто хороший, кто плохой тебе видно,
То что дал в один день в другой день ты заберёшь,
Кто был счастлив, приходя в этот мир.[1]

Сказитель из Сурхандарьи Хушвакт бахши говорил в своём терма о происхождении человека от четырёх элементов - воды, огня, земли и воздуха (ветра):

Из воды, огня, земли, ветра мы созданы,
Сколько богатырей старели,
Не печалься, безумное сердце
Столько повелителей власти старели [2]

(Перевод автора)

Каждые аяты Корана носят нрав учительский характер и в этих коротких фразах скрываются большой смысл. Сказители с помощью термина старались внушить людям эти нравственные идеи. В некоторых терминах сказители, напоминая о божьем правосудии, о гневе создателя, призывают грешников вернуться на путь истинный, владеют особенностями, не свойственными человеку, и советуют им подчиняться повелению творителя. В терме говорится, что человек от судьбы не сможет бежать. Например, о предопределенности судьбы говорится в терме так:

Dunyoning to'rt burchin donga to'ldirdim,
Qo'linga bir karchigay qush qo'ndirdim,
Har bir donni ming yilgacha so'rdirdim,
Oxir kelib qushni ochdan o'ldirdim [3]

Этот мир я запоил зерном,
Приручил я себе одну птицу,
Каждое зернышко в тысячи лет давал ему,
Все равно птица погибла от голода...

Аллаху ведомы все тайны миров, он уведомлён о поступках каждого. Поэтому человек должен совершать добро. В народном терме есть призыв и справедливости:

Ul dunyoni ko'rdim, yo'qdir vafosi,
G'animat bil, shuldir zavqi-safosi.

Я видел тот свет, в нём нет верности,
Цените этот, здесь и радость, и сладость.[4]

Почтение родителям занимает важное место в Коране. Всевышний гласит: «И завещали мы человеку его родителей. Сопровождай их в этом мире в добре и следуй по пути их в этом мире в добре и следуй по пути тех, кто обратился ко Мне. Благодаря Меня и твоих родителей: ко Мне возвращение». (Сура Лукман, 14-ый аят). Служить родителям значит служить Аллаху. Слава родителям – это слава аллаху. Человек прежде всего должен ценить и заботиться о родителях, которые произвели его на свет, с большим трудом вырастили и заботились о нём. Неблагодарный к родителям не познаёт и своего Аллаха. Мысли, проповедующийся в Коране, нашли своё художественное отражение в терме Поян бахши так:

Если человек на истинном пути,
Если он в компании вежлив.
И если он чтит своих родителей,
Значит, он не будет наказан. [5]

(Перевод автора)

Из термина Поян бахши становится ясно, что человек, уважающий, почитающий, заботившийся о родителях есть любимец Аллаха, и он не будет наказан в потустороннем мире. Вероятно, под словом «Мир» понимается и этот, и потусторонний мир.

В «судный день» будут наказаны блудники, тунеядцы, которые поддаются влиянию богатства, состояния и становятся их покорными рабами. Поян бахши показывая своё отношение к честности, напоминает людям, добывающим свой хлеб нечестным путём, и радующимся чужой беде, что они будут в ответе перед богом:

....поддаваясь влиянию земной роскоши
Честную жизнь превративший в нечестную,
Радующийся чужой беде.

Не будет помилован в правосудии.[6]

(Перевод автора)

Это ангелы, записывающие грехи и благе деяния людей, выполняют приказы Всевышнего. Они стоят на левом и правом плечах человека и становятся свидетелями всех деяний. Хушвакт бахши говорит:

Стоят два невидимые ангелы,
На левом. и правом плече
И собирают на ниточку они
Все грехи и не грехи

В таких терма сказители, внушая людям эти нравственно-воспитательные мысли, говорят, что эй человек, не думай, что никто не видит твои деяния, когда свершаешь их, всегда помни об Аллахе, который смотрит на тебя свыше. Помимо этого, на твоих плечах есть ангелы, записывающие твои деяния. Поэтому делай добро и избегай дурных поступков.

В народных терма увещается неповиновение сатане. Сатана – злая сила, он символ скверности, лицемерия, интриги. «От джинов и людей» (6-ой аят 114-ой Суры). Шаир Ишкабил Кушак оглы так излагает эту фразу:

...Не думай, шаир Ишкабил предполагает,
Стал соображать о добре и зле.
Достойный никогда не будет,
Поклонится перед сатаной.[7]

(Перевод автора)

В священном Коране сказывается, что люди не должны причинить зло друг другу. Только созидатель может наказать человека за его деяния, никто кроме него, не имеет права мучить или терзать его. Сказители с большим мастерством отражали эти помыслы. Они в своих терма призывают всех чтить обездоленных и бедняков, а в судный день все – и владыка. и холоп должны отвечать перед Аллахом.

Иногда сказители в свой терм показывают истинное лицо людей, которые используют религию в своих злорадных целях. Они говорят, что люди не должны преследовать свои выгоды в паломничестве и думать только об искуплении грехов, а должны желать от чистого сердца и пойти с чистой душой, сочувствуя обездоленным, беднякам, опасаясь приобретенного не честным путём. Чори бахши эту мысль характеризует следующим образом:

Если твоё паломничество не от чистого сердца,
То лучше порадовать сирот,
Зачем нужно идти тебе в такую даль,
Если можно прокормить голодного. [8]

Бахши справедливо твердили, что неправильно паломничать ради славы. Лучше прокормить, обрадовать обездоленного, бедного человека, сироту в своём краю, нежели растратить много денег и средств ради паломничества. Совершают большой грех и те, которые совершают паломничество, чтобы продемонстрировать себя и ради хвастовства Пророк Мухаммед так изрекал, те, кто совершают паломничество ради прокормления семьи, находится на пути рай. Кто отправился в путь. чтобы заработать хлеб для своих родителей, они также на пути в рай. А те, которые путешествуют ради собственного показа и показа своего богатства, находятся на одной дороге с дьяволом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мусакулов А. «Терма в узбекском фольклоре» Кан.дисс. Ташкент – 1984, стр 112.
2. Инв № 1121. (Архив фольклорного института)
3. ИНВ № 192. (Архив фольклорного института)
4. М. Мурадов. «Эпос «Гор – оглы» сокровищница души и чаяний народа» .Ташкент 1990. изд. Узбекистан. стр 120.
5. Личный архив автора.
6. Тот же источник.
7. Турсунов И.Н. «Исторические основы народных терма и их художественность». Автореферат. канд..филол.наук.Ташкент, 2011.
8. Инв № 1412. (Архив фольклорного института)

СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОИЗВОДНОГО СЛОВА

М.Б.Убайдуллаева, докторант, Коканский государственный педагогический институт,
Коканд

Annotatsiya. Maqolada so'z yasalishining asosiy birliklaridan biri sifatida hosila so'zlar masalalari muhokama qilinadi. Hosil so'zning klassik ta'riflaridan biri G.O.Vinokur tomonidan ta'kidlangan bo'lib, unda turtki beruvchi va turtki beruvchi so'zning roli aniq ta'kidlangan. Ushbu maqolada hosila so'zning semantik, kommunikativ-pragmatik, kognitiv jihatlarini ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: hosila so'z, turtki so'z, so'z yasalishi, nominatsiya

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы производного слова как одна из основных единиц словообразования. Одним из классических определений производного слова было выделено Г.О.Винокуром, в котором ясно подчеркнута роль мотивирующего и мотивированного слова. Данная статья рассматривает производное слово с семантических, коммуникативно-прагматических, когнитивных аспектов.

Ключевые слова: производное слово, мотивированное слово, словообразование, номинация

Abstract. The article discusses the issues of derivative words as one of the main units of word formation. One of the classic definitions of a derivative word was highlighted by G.O. Vinokur, in which the role of a motivating and motivated word is clearly emphasized. This article examines the derivative word from the semantic, communicative-pragmatic, cognitive aspects of the aspects.

Key words: derivative word, motivated word, word formation, nomination

Введение. Известно, что одной из основных единиц словообразования является производное слово. Проблема словообразовательных единиц, а также к ним относящиеся производные и сложные слова, их семантические, структурные, деривационные, стилистические особенности и другие аспекты всегда были в центре внимания учёных. (Винокур Г.О., Кубрякова Е.С. и другие). Классическим определением производного слова можно считать определение, данное Г.О. Винокуром. Он также одним из первых подчеркнул подчеркнул роль исходного или мотивирующего слова в формировании семантики слова мотивированного. Он писал, что «значение слова с производной основой всегда определимо посредством ссылки на значение соответствующей первичной основы».

Методы. Идеи Г.О. Винокура поддерживались и развивались П.М. Карашуком. Он полагает, что производные слова воспринимаются носителями языка как единицы зависимые, семантически связанные с исходными словами, обладающие определёнными отношениями: «производностью по форме и мотивированностью по содержанию» [1]

Е.С. Кубрякова в своих работах дала наиболее полное и детальное освещение проблем словообразования, словообразовательных единиц и, в частности, производного слова. (Типы языковых значений, Язык и знание, теория номинации и словообразование)

Как пишет Е. С. Кубрякова «Под производным словом понимается любая вторичная, т.е. обусловленная другим знаком или совокупностью знаков единица номинации со статусом слова независимо от структурной простоты или сложности последнего. Производными мы считаем и производные аффиксального типа, и сложные слова, и производные, созданные путем конверсии или же усечения и т.п.» [2]

Е.С. Кубрякова находит в семантике производного слова «диалектическое единство собственного индивидуального значения производного слова и семантики, заимствованной этим словом у другого знака» [3]. Она определяет область референции производного слова на соответствующий фрагмент действительности, обозначением которого служит данное слово (например, подушка-мешок, набитый перьями, волосом, на который кладут голову при спанье или который кладут на сиденье), либо указывает уже на готовое, созданное для обозначения участка действительности (подушка буквально то, что кладут под ухо). Е.С.Кубрякова утверждает, что «определение значения производного не может быть сведено к простой

операции суммирования значений мотивирующего слова и форманта: производное демонстрирует специфическую смысловую структуру с помощью, построенной по особым правилам дефиниции. Эта дефиниция выявляет характер его связи с обозначающим предметом или явлением действительности»

Результаты. Производные слова отличаются от простых слов тем, что они обращены к миру слов, они связаны отношениями словообразовательной производности с другими словами и называют явление не прямо, а через зависимость с другой единицей, этим самым они указывают на связь с другим явлением. Так слова, worker, driver, singer и др. обозначают лиц, но эти обозначения в отличие от слов типа man, girl, boy строятся на указании действий, которые данные лица производят. Как считает З.А.Харитончик, использование уже существующих слов для образования производных слов обуславливает их формальную и семантическую зависимость от этих единиц, т.е. мотивированность.

Одной из важнейших частей исследования принципов организации словообразовательной системы является семантический аспект и описание его функций. По мнению Е.С.Кубряковой главная среди функций является номинативная функция – которая обеспечивает моделирование вторичных единиц номинации со статусом слова [3].

Как считает Г.О. Винокур, специфическое значение производного слова нужно искать в первую очередь в том, что оно как бы отсылает нас к семантике другого слова, принятого за исходный, т.е. может быть воспринято при необходимости другой знак, через семантику другого знака. Производное слово отличаясь от простого слова, передаёт свое значение посредством указания на другое, уже имеющееся в языке наименование и теряет свое значение из мотивирующего его слова. Например, слова *сеялка*, *веялка* и др. обозначая вполне определенные реалии и понятия о них, наводят на мысль о тех действиях, которые ими производятся (сеять, веять) и как бы отсылают нас к этим действиям и их обозначениям. В этом смысле они выступают как вторичные, обусловленные другими знаками языка. Мы можем их распознать, так как мы знакомы с этими первичными обозначениями [4].

Стилистический аспект словообразования английского языка является недостаточно изученной областью исследований, особенно в плане стилистического функционирования словообразовательных средств. Но, по мнению Ашуровой Д.У., стилистика имеет высокий словообразовательный потенциал. Стилистический аспект словообразования рассматривает стилистический потенциал производных слов, созданных путём словосложения и аффиксации, стилистическую оценку таких особенностей как сегментация, мотивация. Синонимические и антонимические отношения, синтаксические вариации и специфические особенности производных слов [5]. В современной лингвистике акцент на изучение коммуникативной сущности языка перенесен и в связи с этим круг проблематики лингвистических исследований в области функционирования языковых единиц расширяется за счет изучения языковых материалов с точки зрения интенциональной заданности и эффективности восприятия коммуникации. Это прежде всего относится к стилистическим исследованиям, так как стилистическое использование средств языка всегда целенаправленно, является одним из способов «лингвистической эффективности» в передаче информации и способствует достижению оптимального эффекта восприятия.

Выводы. Словообразование английского языка с точки зрения стилистики, по сравнению с другими языками, наименее изученная область английской филологии как в плане общетеоретических, так и частных проблем. Изучение стилистического функционирования языковых единиц на современном этапе развития языкознания наиболее адекватно в свете общей коммуникативной теории языка в обществе. Более того, у нее не существует самого предмета исследования вне функционально-коммуникативного подхода. Только комплексный, всесторонний анализ стилистических явлений обладает достаточной объяснительной силой и поможет раскрыть сущность стилистического использования языкового знака, в частности производного слова [6].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Словообразование английского языка: учебное пособие /Москва: Высшая школа, 1977.
2. Кубрякова Е.С. Что такое словообразование. М., «Наука», 1965, с 23-24

3. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова М.: Наука, 1981 .- 200 с.
4. Винокур Г.О. Указ. соч., с 421
5. Д.У.Ашурова «Stylistics of literary text» Ташкент. 2013. С 10
6. Д.У.Ашурова «Производное слово в свете коммуникативной теории языка» Ташкент. 1991. С. 4-5

УЎК: 811.512.133'1:008:641.56

ЎЗБЕК ВА ҚИРҒИЗ ТАОМ НОМЛАРИНИНГ СОЦИОЛИНГВИСТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

О.С.Усмонова, катта ўқитувчи, Андижон давлат университети, Андижон

Аннотация. Мақолада ўзбек ва қирғиз таом номларининг социоллингвистик хусусиятлари, таом номларининг социоллингвистик жиҳатларини ўрганишнинг аҳамияти ҳақида фикр юритилади. Икки тилдаги таом номларининг социоллингвистик хусусиятлари мисоллар ёрдамида ифодаб берилди.

Калим сўзлар: таом номлари, социоллингвистик хусусият, ошпазлик лексикаси, лингвокультурология, ассоциация, этник, интеграция.

Аннотация. В статье рассматриваются социоллингвистические особенности названий продуктов питания узбекского и киргизского языков, важность изучения социоллингвистических аспектов названий продуктов питания. Социоллингвистические особенности названий продуктов питания на двух языках иллюстрируются с помощью примеров.

Ключевые слова: названия продуктов питания, социоллингвистические особенности, кулинарная лексика, лингвокультурология, ассоциация, этнический, интеграция.

Abstract. The article discusses the sociolinguistic features of Uzbek and Kyrgyz food names, the importance of studying the sociolinguistic aspects of food names. Sociolinguistic features of food names in two languages are expressed with the help of examples.

Key words: food names, sociolinguistic features, culinary lexicon, linguokulturology, association, ethnic, integration.

Кириш. Таом номларини социоллингвистик ўрганиш ижтимоий-маданий контекстнинг маълум номларни танлаш ва улардан фойдаланишга таъсирини тушунишга имкон берадиган муҳим тадқиқот соҳасидир. Ушбу тадқиқот инсон ҳаётининг энг муҳим жиҳатларидан бири бўлган озиқ-овқат маҳсулотларини ўрганиш орқали маданият, тил ва жамият ҳақидаги билимларимизни кенгайтиришга ёрдам беради.

Мавзунинг долзарблиги. Анъанавий таом номлари нафақат лингвокультурология, балки социоллингвистика учун ҳам қизиқиш уйғотади. Ошпазлик лексикасидан фойдаланишнинг ижтимоий шартлилиги тил ва жамиятни ўрганишда янги уфқларни очади.

Бу ўринда асосий ёндашувлардан бири турли хил ижтимоий ва демографик гуруҳлардаги таом номларининг ўзгарувчанлигини таҳлил қилишдир. Масалан, турли авлод вакиллари ёки шаҳар ҳамда қишлоқ аҳолиси томонидан бир хил таомларнинг номланишидаги фарқларни кузатиш мумкин.

Таом номлари маълум бир маданият ёки минтақанинг миллий анъаналари ва ошпазлик сирларини акс эттиради. Улар, шунингдек, мустамлакачилик ўтмиши ёки иммиграция оқимлари каби ижтимоий мавқе ёки тарихий жиҳатларни ҳам намоён этади.

Таом номлари маълум бир маданият ёки тил билан боғлиқ лексик элементлардан фойдаланиб, улар ижтимоий ва этник жиҳатларни акс эттириши мумкин. Масалан, таом номлари маҳаллий лаҳжадаги овқатга хос тушунчаларини билдириши мумкин, бу маълум бир гуруҳ ёки жамоага тегишли эканлигини кўрсатади.

Овқат номларининг социоллингвистик хусусиятларининг яна бир муҳим жиҳати уларнинг ҳиссий бўёқдорлиги ва ассоциациялари бўлиб, улар озиқ-овқат, таъм ва таом истеъмол қилиш анъаналари ҳақидаги маданий ғоялар билан боғлиқ бўлади.

Қирғиз таом номларининг социолингвистик хусусиятлари халқнинг маданий мероси, миллий бойлиги ва хилма-хиллигини акс эттиради. Қирғиз таом номлари кўпинча тарих, урф-одат, дин ва табиий шароитлар билан боғлиқ.

Тадқиқот натижалари. Қирғиз таом номларининг социолингвистик хусусиятларига қуйидаги мисолларни келтириш мумкин:

1. Этник келиб чиқиши. Қирғиз таом номларининг аксарияти халқнинг маданиятини акс эттиради. Масалан, бешбармоқ, бўғирсоқ в.х.

Бешбармоқ – майда тўғралган гўшtdан тайёрланадиган қирғиз халқининг таоми. Пишган гўшт тўғралиб, гўшtnинг шўрвасига пиширилган кесма ва ёғли чиқ аралаштириб бешбармақ тайёрланади. Бешбармоқ барча жонзотларнинг гўшtidан (от, сигир, кўй, эчки) шунингдек, кийикнинг (арқар, қулжа, буғи, элик) янги сўйилган гўшtidан тайёрланади. [1]

Бўғирсоқ – қирғизларнинг миллий нонларидан бири. Бўғирсоқ кўпинча тўйларда, байрамларда, маросимларда пиширилади. Бўғирсоқнинг кенг тарқалган тури – чарчи бўғирсоқ. Юмшоқ қорилиб ачитилган хамирдан чамалаб олиб, юпқа қилиб ёйилади. (қалинлиги 0,5 сантиметрча), узунасидан тилинади (эни 3-4 сантиметрларча). Хар бир тилимни кўндалангидан чамалаб кесилади, қозондаги қизиб турган ёғга оз-оздан солиб капгир билан аралаштириб қизартилиб пиширилади. Пишган бўғирсоқни сузиб олиб, ёғини сирқитиб, идишга солинади. Совутиш учун уни столга бир муддатга ёйиб қўйилади. [1]

Кўринадик, бу номлар қирғиз халқининг анъанавий маросим, байрам ёки урф-одатлари билан боғлиқ.

2. Табиий шароит. Таомларнинг баъзи номлари минтақанинг табиий шароитларини акс эттиради. Масалан, *ак шорпо*. Бу тоғли ҳудудда анъанавий пишириш усули билан боғлиқ. Чунки очиқ оловдан фойдаланиш бошқа иссиқлик манбаларининг етишмаслиги туфайли кенг тарқалган эди.

Оқ шўрва – сут қўшилган иссиқ суюқ таом. Ёш кўзичоқ гўштининг қовурғасига орқа бўйин, карчыга ёки сулп эт қўшиб, совуқ сувга солиб, қайнаб чиққанда кўпигини сузиб олиб, тузини камроқ қилиб, 1,5-2 соат оловда аста қайнатиб пиширилади. Қайнаётган вақтда шопириб турилса, шўрваси тиниқ бўлади. Пишганда тўғралган пиёзни солиб, мурч, қалампир сепиб, сут қуйиб, оловдан олинади. Оқ шўрвага юпқа, ёпган нон бирга берилади. Бу таом пархез таом ҳисобланади. [1]

3. Диний ва маданий хусусиятлар. Таом номлари диний ёки маданий аҳамиятга эга бўлиши ҳам мумкин. Жумладан, анъанавий маросим ёки диний байрамлар билан боғлиқ бўлиши мумкин бўлган *наан* (юпқа нон) таомини олсак. Ушбу таом Марказий Осиёнинг кўплаб халқлари маданияти ва маросимларида муҳим рол ўйнайди.

4. Чорвачилик ва йилқичилик анъаналари билан боғлиқ таом номлари. Қирғизистонда чорва ва йилқи боқиш қадим кўчманчилик анъаналарига биноан турмушнинг ўта муҳим қисми бўлиб келган. Бу эса озиқ-овқатларнинг пайдо бўлишига таъсир қилган. Жумладан, қуйидаги таом номларини мисол қилиб кўрсатиш ўринли:

Чучуқ – қирғизларнинг йилқининг қазисидан тайёрланадиган энг қадимги тўйимли таоми. Чучуқ қуйидагича тайёрланади: йилқи қазисига (баъзида гўштли қовурғаси билан биргаликда) туз, қалампир, мурч, пиёз ёки саримсоқ в.б. аралаштирилиб тайёрланади, маълум бир вақтга қўйиб қўйилади. Қўшилган маҳсулотларнинг таъми қазига синггандан сўнг йилқининг ичагига солиниб, учлари ип билан боғланади. [1]

Жуурат – қўйнинг нақ сутидан уютилиб тайёрланган қадимги озуқалардан бири. Уни эчкининг ва тўпознинг сутидан уютган ҳолатлар ҳам учрайди. Жууратни уюттиш учун пиширилган иссиқ сутга (қатик) кўшиб, хилват жойга иссиқ қилиб ўраб қўйилади. Жууратдан ясалган сузмани, куртобни қишга сақлашган. Айрим жойларда жууратни кууш челекке пишиб, ёғини олиб, чиққан суюқлигини ичимлик сифатида ичишган. Баъзан ичилмай қолган суюқлигини қозонга қайнатиб, сариқ сувини сирқитиб, куртоб қилишган. Халқ табобатида жуурат энг калорияли озуқа сифатида баҳоланади. Қирғиз халқи орасида “Айран алымдуу оокат, жуурат жугумдуу оокат” деган мақол шу бойсдан айтилса керак. [1]

5. Жамиятнинг иқтисодий ҳолати билан боғлиқ таомлар.

Буламиқ (болтушка) таоми очарчилик йилларида истеъмол қилинган бўлса, бугунги кунда ёш болалар таоми сифатида фойдаланилади. Бу сўз барча туркий тилларга тарқалган. Қорачай-балкар булямукъ, ўзбек буламиқ, кумиқ буламук, нўғай буламык, қозоқ, қорақалпоқ, татар быламык, Махмуд Қошғарий эса бу сўзни булгамач шаклида қўллаган. [3]

Туркий тилларнинг айрим шеваларида ва адабий тилларда қуйидагича фонетик вариантларини учратиш мумкин: буламак // быламак // биламак // буламык // буламик // буламук // боламык // буламач // булмач // булмеч // буламаш // булама // булгамык // булгамик // булгамач. [4]

Англашиладики, қирғиз таом номларининг социолингвистик хусусиятларини ўрганиш бу халқнинг тарихи, маданияти ва урф-одатларини, шунингдек, уларнинг тил ва пазандачилик билан муносабатларини яхшироқ тушуниш имконини беради. Буни англаш мазкур ноёб маданиятнинг анъаналари ва қадриятларини сақлаш ва келажак авлодга етказишга ёрдам беради.

Ўзбек ошхонаси ўзига хос хилма-хил таом ва уларнинг номлари билан ажралиб туради. Социолингвистик ёндашув ўзбек жамиятида пазандалик луғатининг фаолиятини чуқурроқ ўрганиш имконини беради.

Номларнинг минтақавий вариантларини таҳлил қилиш муҳим жиҳатлардан биридир. Масалан, кесма таомлари Фарғона водийсида, коворма эса Бухорода машҳур. Бундай диалектизмлар мамлакатнинг турли минтақалари ошпазлигининг ўзига хослигини акс эттиради.

Ўзбек таом номларининг социолингвистик хусусиятларини кўриб чиқсак:

1. **Этник келиб чиқиши.** Ўзбек таомларининг кўплаб номлари халқнинг миллий маданиятини акс эттиради. Масалан, *палов* кўпинча ўзбек маданияти билан боғлиқ бўлган энг машҳур ўзбек таомларидан биридир. Палов таоми ўзбек маданиятида алоҳида рамзий аҳамиятга эга.

Палов номи ушбу таомни тайёрлашнинг анъанавий усули ва унинг ўзбек ошхонасидаги аҳамияти билан боғлиқ.

Ўзбек палови нафақат маданий, балки ижтимоий аҳамиятга ҳам эга. Анъанага кўра, у бутун маҳалла аҳли томонидан биргаликда тайёрланади. Бу жараён одамларни бирлаштиради.

Бундан ташқари, палов кўпинча оммавий тадбирларда, байрамларда ва тўйларда кўп миқдорда тайёрланади. У юзлаб ва ҳатто минглаб одамларнинг тановули учун 300 кг гача гуруч сиғадиган қозонларда тайёрланади.

Паловни одамлар ўртасида тақсимлашнинг ҳам ўзига хос тартиби бор. Биринчидан, фахрий меҳмонлар, қариялар ва болаларга тортилади. Кейин ҳамма тенг, биродарлик билан тановул қилади.

Палов ўзбек жамиятида интеграциялашган вазифани бажаради, одамларни уни жамоавий тайёрлаш ва оммавий тадбирларда тарқатиш жараёнида бирлаштиради.

ЮНЕСКО экспертлари ўзбек паловини инсониятнинг номоддий маданияти феномени сифатида баҳоладилар, у катта маданий қадрият ва ижтимоий аҳамиятга эга.

Шуни қайд этиш керакки, ўзбек палови нафақат мазали миллий таом, балки ўзбек халқининг маданий ва ижтимоий меросининг муҳим элементидир.

2. **Тарихий ва маданий хусусиятлари.** Ўзбек таомларининг айрим номлари тарихий ёки маданий аҳамиятга эга. Масалан, *сих кабоб* – бу ўзбек ошхонасида кенг тарқалган гўшти таом. Сих кабоб номи ўзбек халқининг анъанавий урф-одатлари, масалан, байрамона таом ёки оилавий анъаналар билан боғлиқ. Сих кабоб шашлик деб ҳам юритилади. “Шашлик” дегани қадимги туркий тилларда “сихлик” маъносини англатган, чунки “шиш” бу сих демакдир. “Кабоб” эса қовурилган маъносида келади. Яъни сихга илиб қовурилган бу овқат инсониятнинг, айниқса ибтидоий чорвадорларнинг энг қадимий таомларидан ҳисобланади.

3. **Географик хусусиятлари.** Ўзбек таомларининг айрим номлари минтақанинг географик хусусиятларини акс эттиради. Масалан, *сомса* Марказий Осиё ошхонасида илдиз отган машҳур ўзбек таомидир. Сомса таоми минтақанинг географик жойлашуви ва унинг ошпазлик анъаналарига таъсири билан боғлиқ.

4. Республиканинг турли шаҳар ва қишлоқларида халқнинг шуғулланган қадимий ҳўжалик-маданий типи таъсири келиб чиққан ва ўша маҳаллий жойда истиқомат қилувчи аҳолининг касбу-кори ҳамда ҳудуд номи билан боғлиқ таом номлари. Масалан, Тошкентда норин, мошкичири, мошхўрда, қовурма-чучвара, қазии-қарта, лочири, варақи сомса, гуруч ҳасии қабилар; Андижон ва Наманганда мастава, гўшт гижда, Андижон мантиси, Наманган қабоби, шолғом шўрва, қозон қабоб, угра, дўлмали палов, қашқар патир; Фарғона, Қўқон, Марғилон тарафларда қовурма палов, девзира палов; Қўқон қабоби, қалла-поча, гўжа оши, думба-жигар қабоб, ошқовоқ сомса қабии таомлар машҳурдир. Самарқанд ва Бухоро ҳудудларида эса гўшт-нўхат, самарқандча палов, тўғрама палов, карт думба палов, мош палов, чучвара, қадии-гуруч, бухороча майизли палов, қовурма нўхат; Қашқадарё ва Сурхондарёда яхна гўшт, угра палов, чўпон қабоб, қовурдоқ; Хоразмда гўмма, чалов, қурдуқ, шивит оши, юмурта барак, лиқ-лиқ қабилар севиб истеъмол қилинади.

Таомлар бошқа қўшни халқлар пазандачилиги таъсирида ҳам кириб келиши мумкин. Буни жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий алоқалари натижаси сифатида баҳоласа бўлади. Жумладан, турпдан “Сай” салати ўзбек таомномасига қирғиз ва уйғур пазандачилигининг таъсирида ўтган. Қишки байрамларда дастурхонга тансиқ таом сифатида тортилади. Турп арчилиб, майда сомонча қилиб тўғралади-да, илиқ сувга ивитиб қўйилади. Арчилган сабзиди қирғичдан ўтказасиз ёки жуда нафис сомонча қилиб тўғрайсиз. Пиёз ҳалқа-ҳалқа қилиб тўғралади. Турпнинг суви сирқитилиб, сабзи ва пиёз қўшилиб аралаштирилади, туз ва мурч сепилади. Ликопчага солиб, юзига доғлаб совитилган салат мойидан ва узум сиркасидан севалаб кесилган фигуралар ва пиёз ҳалқалари билан безатиб дастурхонга тортилади. Севалайдиган ёғ қунгабоқар, арахис ва зайтун ёғи бўлса, янада соз бўлади.[2]

Демак, социолингвистик ёндашув ўзбек ошпазлик луғатиди узвий боғлиқ ҳолда тизимли ўрганиш истиқболлариди очади.

Олинган натижалар таҳлили ва ҳулоса. Таом номлариди социолингвистик таҳлил қилиш ошпазлик анъаналариди шакллантиришда тил, маданият ва ижтимоий омилларнинг ўзаро таъсириди кўришга имкон беради. Овқат номлариди социолингвистик таҳлил қилиш маданий хилма-хилликни, маданиятлараро алоқаларни ва ошпазлик муҳити шароитида тил ҳамда маданият ўзгариши динамикасиди яхшироқ тушунишга ёрдам беради. Озик-овқат номларининг социолингвистик жиҳатлариди ўрганиш овқатланиш ва ошпазлик амалиёти шароитида ижтимоий-маданий жараёнлар ва турли тиллар ҳамда маданиятларнинг ўзаро таъсириди чуқурроқ тушунишга имкон беради.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Джапанов А.А. Кыргыз тилиндеги тамак-ашка байланышкан сөздөр. – Бишкек: Жаңызақ басма, 2012.- 304 б.
2. Маҳмудов К. Ўзбек тансиқ таомлари. – Тошкент: Меҳнат, 1989. – 344 б.
3. Маҳмуд Кошғарий. Девону луғатит турк. Т.І – ІІІ. – Тошкент: Фан, 1960 – 1963. – Б. 22.
4. Севортян Э.Б. Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские основы на букву «Б») – Москва: Наука, 1978. – Б. 258. – 349 с.

УДК 81

К ПРОБЛЕМЕ ЯЗЫКОВОЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КОНЦЕПТОВ «ДОБРО» И «ЗЛО» (на материале узбекской народной сказки «Гуль и Сунбуль»)

Х.Р.Хакимова, независимый исследователь, преподаватель, Университет Маъмуна, Хива

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Gul va Sunbul” o‘zbek xalq ertakidagi “yaxshilik” va “yomonlik” kontseptlari o‘rganilib, tushunchalarning ko‘p bosqichli vositalar: leksik, morfologik va stilistik jihatdan ifodalanishi keltirilgan. Kontseptlar tahlili o‘tkazildi, unda lingvistik tasvirlarga misollar keltirildi. Muallif bu boradagi bunday izlanishlar dolzarb va tilshunos olimlarning alohida e’tiboriga loyiq ekanini ta’kidladi.

Kalit so‘zlar: “yaxshilik” kontsepti, “yomonlik” kontsepti, lingvistik tasvir, xalq ertagi, tilshunoslik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются концепты «добро» и «зло» в узбекской народной сказке «Гуль и Сунбуль», представлены репрезентации концептов в плане многоуровневых средств: лексических, морфологических и стилистических. Проведен анализ концептов, в котором приводятся примеры языковых репрезентаций. Отмечается, что подобные исследования в данной области являются актуальными и заслуживают особого внимания лингвистов.

Ключевые слова: концепт «добро», концепт «зло», языковая репрезентация, народная сказка, лингвистика.

Abstract. This article examines the concepts of “good” and “evil” in the Uzbek folk tale “Gul and Sunbul”, and presents representations of the concepts in terms of multi-level means: lexical, morphological and stylistic. A concept analysis is carried out, which provides examples of linguistic representations. It is noted that such research in this area is relevant and deserves special attention from linguists.

Key words: concept of “good”, concept of “evil”, linguistic representation, folk tale, linguistics.

В современной лингвистике уделяется большое внимание такому направлению, как когнитивная лингвистика. Это направление в языкознании, которое исследует проблемы соотношения языка и сознания. Не смотря на то, что когнитивная лингвистика зародилась в 1950 –х годах, эта область изучения является наиболее востребованной и актуальной у лингвистов.

Одним из ключевых понятий когнитивистики является термин «концепт». В последние десятилетия в исследованиях Узбекистана данный термин получил широкое распространение, наряду с другими терминами, на наш взгляд являющимися востребованными и актуальными в исследованиях лингвистов, таких как «идиома», или «идиоматическое выражение», «гlossa», «ориентализм». В работах молодых ученых Узбекистана, в особенности в переводоведении, уделяется большое внимание данным понятиям. Исследования при помощи лингвокультурологического подхода воссоздает полную картину мира, знакомит с культурой и бытом народа в определенный промежуток времени. Стоит отметить, что наиболее полную картину и материал для исследования дает фольклор, как источник народной мысли.

Концепты – мыслительные образы, стоящие за языковыми знаками, означаемые языковых знаков. Понятие концепта, пришедшее из когнитологии, оказалось важным и нужным для изучения языка и легло в основу когнитивной лингвистики. Впервые понятие «концепт» было упомянуто в статье А.С. Аскольдова-Алексеева «Концепт и слово» в 1928 году, в которой ученый утверждает, что «концепт – есть мысленное образование, которое замещает в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода [1, с. 269]. По мнению другого лингвиста, Ю.С. Степанова, данный термин рассматривается с точки зрения лингвокультурного подхода, где «концепт-понятие, за которым в нашем сознании возникает давно знакомое содержание, это описание ситуации культуры».

Одним из представителей когнитивного подхода Н.Н. Болдырев, концепты определяются, как «идеальные, абстрагированные единицы, смыслами которых человек оперирует в процессе мышления. Они отражают содержание полученных знаний, опыта, результатов всей деятельности человека и результаты познания им окружающего мира в виде определенных единиц, “квантов” знания. Человек мыслит концептами» [2, с. 24]. Многими учеными было отмечено, что концепты «не только мыслятся, но и переживаются». [3, с. 55]. Эти подходы являются взаимодополняющими. В большинстве случаев мнения лингвистов объединяет то, что типы концептов имеют в первую очередь план выражения, который представлен языковыми репрезентантами, в основе которых выступают единицы языка и речи различных уровней языка

На наш взгляд, наиболее интересным материалом для изучения концепта является сказка. Сказка-это жанр устного народного творчества. Известно, что она отражает и позволяет пережить смысл самых важных человеческих ценностей и жизненного опыта в

целом. Центральное место сказках разных народов занимают концепты ДОБРО и ЗЛО. Как правило, во всех сказках они встречаются в паре и противопоставляются друг другу.

В научном исследовании, посвященном концептам, И. Ли было отмечено, что данные концепты «противопоставлены друг другу по значению и вместе составляют основу мироздания, определяя его морально-нравственную сущность». [4, с. 147].

В различных типах словарей дается следующее понятие лексеме «добро»:

1. имущество, достаток, собственность, достояние, состояние, пожитки, скарб, (доброе, полезное) дело, благо, благодеяние, благотворение, пожертвование, услуга, одолжение; [5, с. 99].

2. а) «ср. вещественно, все доброе ср. имущество или достаток, стяжание, добришко, особ.двжимость»; б) «в духовном знач. благо, что честно и полезно, все чего требует от нас долг человека, гражданина, семьянина; противоположно худу и злу» [6, с. 443];

3. «нечто положительное, хорошее, полезное, противоположное злу; добрый поступок» [7, с. 137];

Термину «Зло» дается следующая характеристика:

1. «худое, лихое, худо, лихо; противоположно добро. Духовное начало двояко: умственное и нравственное; первое относится к истине, а противоположно ко лжи; второе к добру (благу) и к худу, злу. Всякое зло противно божескому порядку. В отвлеченном виде зло олицетворяется духом тьмы» [8, с. 683];

2. «нечто дурное, вредное, противоположное добру; злой поступок»; 2. «беда, несчастье, неприятность»; 3. «досада, злость» [9, с. 189];

3. «ценностное представление, противоположное добру (благу), универсалия культуры, основополагающая для морали и этики. Оно охватывает негативные состояния человека и силы, вызывающие эти состояния» [10, с. 47].

Исходя из данных характеристик можно сделать вывод, что «ДОБРО» имеет «положительное, хорошее», а «зло» - «отрицательное, плохое» значение.

Материалом данного исследования послужила узбекская народная сказка «Гуль и Сунбуль» в переводе с узбекского языка на русский А.Мордвилко.

Ядро концепта ДОБРО формируется с помощью лексемы «добро», однако такой способ в данной сказке встречается всего 2 раза:

1. *«Да если я все добро свое продам, то столько золота не наберу».*

2. *– Вот кто добро мне сделал, кто помогал мне в беде, – эта женщина и этот садовник.*

В первом случае лексема «добро» имеет значение «имущество или достаток», во втором случае «нечто положительное, хорошее».

На лексическом уровне единицами языковой репрезентации явился синоним слова «добро» и его дериватом: благодарить. Такая единица встречается в сказке всего лишь один раз.

На лексическом уровне и морфологическом уровнях выявлены слова, словосочетания и выражения, которые ассоциируются со словом «добро» глаголами: *обняться, угостить; лечить; улыбаться, поить, кормить, обрадоваться (7 единиц).*

На синтаксическом уровне для описания концепта ДОБРО были использованы словосочетания, фразеологизмы: *не оставить в беде; заплакать от радости; приготовить постель; привести в чувство; дать золотых монет; «велел им хорошие дома построить, почет и уважение оказывать», устроить пир, достичь исполнения желаний, «Вот и сказке конец, а кто слушал –молодец!».*

Ядро концепта ЗЛО формирует лексема «зло», однако данная лексема в сказке отсутствует. Единицей репрезентации выступает лексема «ярость», выявленная в количестве 1 единицы.

Приядерная зона концепта ЗЛО формируется при помощи синонимов *ярость* и *досада*, которые присутствуют в художественном тексте в количестве (1 единица) и дериватом *злодей (1единица).*

На лексическом уровне и морфологическом уровнях выделены слова, словосочетания и выражения, которые ассоциируются со словом «зло»:

существительным *беда* (1 единица); прилагательными *неживой, подлая* (2 единицы) и глаголами *избивать, выгнал, побил, рыдает, заперли, казнить, убить, бросим, сгорит, избавимся, кинуть* (11 единицы).

Количество единиц репрезентаций концепта ДОБРО и ЗЛО

Разновидность сказки	Название сказки	«Добро»	«Зло»
Узбекская народная сказка	Гуль и Сунбуль	20 + словосоч.	17

Исходя из данных, можно сделать вывод, что языковая репрезентация концепта ДОБРО богаче, чем концепт ЗЛО. Это объясняется тем, что народ всегда стремится в сказках к положительному и доброму. Как правило, в сказках добро побеждает зло.

Исследования в данной области заслуживают большого внимания и требуют более тщательного изучения узбекских народных сказок.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: антол. / Под ред. В.П. Нерознака. М.: Academia, 1997.
2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии. Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2002. 123 с.
3. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры. Опыт исследования. М.: Язык русской культуры, 1997. 824 с.
4. Ли И. Концепты "добро" и "зло" в русском языковом сознании (на материале русских народных сказок и сказок А.С.Пушкина). Филологические науки. Вопросы теории и практики (входит в перечень ВАК). Тамбов: Грамота, 2017. № 2. Ч. 2. С. 146-151.
5. Абрамов Н. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений. М.: Русские словари, 1999. 433 с.
6. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. М.: Дрофа; Рус. яз. – Медиа, 2011. Т. 1. 699 с.
7. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: ок. 57 000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. Изд-е 20-е. М.: Рус. яз., 1988. 750 с.
8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. М.: Дрофа; Рус. яз. – Медиа, 2011. Т. 1. 699 с.
9. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: ок. 57 000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. Изд-е 20-е. М.: Рус. яз., 1988. 750 с.
10. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. М.: Сов.энциклопедия, 1983. 840 с.
11. Хакимова, Х. Р. К вопросу о функционально-семантических особенностях глосс в произведениях М. Швердина / Х. Р. Хакимова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2022. — № 31 (426). — С. 108-110.
14. Худайбергенов, Ш. Э. Антропоцентричность лингвистической науки и исследование идиом / Ш. Э. Худайбергенов // Единство науки и образования как инструмент перехода к постиндустриальному миру: Сборник статей по итогам Международной научно-практической конференции, Уфа, 18 января 2024 года. – Стерлитамак: ООО "Агентство международных исследований", 2024. – С. 76-81. – EDN VVDSXS.

УДК 811

КЛАССИФИКАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

У.С. Хамроев, старший преподаватель, Ташкентский государственный технический университет, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ishi diplomatiya va xalqaro munosabatlar sohasidagi terminologik lug'atni hozirgi zamonning asosiy xalqaro tili - ingliz tili asosida batafsil o'rganish va tahlil qilish, shuningdek, diplomatiya tilining barcha o'ziga xos xususiyatlarini ajratib ko'rsatishga qaratilgan. leksik va terminologik asosi nuqtai nazaridan.

Kalit so'zlar: diplomatiya, atama, tushuncha, diplomatik terminologiya, diplomatik protseduralar, tarkibiy tasnif, terminologik soha.

Аннотация. Данная научно-исследовательская работа ставит перед собой целью подробное изучение и анализ терминологической лексики в сфере дипломатии и международных отношений на базе главного международного языка современности – английского, а также выделение всех характерных особенностей языка дипломатии с точки зрения его лексико-терминологического бэкграунда.

Ключевые слова: дипломатия, термин, понятие, дипломатическая терминология, дипломатические процедуры, структурная классификация, терминологическое поле.

Abstract. this research work aims at a detailed study and analysis of terminological vocabulary in the field of diplomacy and international relations on the basis of the main international language of our time - English, as well as highlighting all the characteristic features of the language of diplomacy from the point of view of its lexical and terminological background.

Key words: diplomacy, term, concept, diplomatic terminology, diplomatic procedures, structural classification, terminological field.

Не взирая на то, что к настоящему моменту было написано множество лингвистических трудов на терминологическую жаргонную проблематику, существует еще очень много неизведанного научно-информационного пространства в данной области лингвистики. Данную тенденцию можно объяснить активным развитием различных областей жизни людей, а также тем, что непрерывно разрабатываются и воплощаются в жизни разнообразные передовые технологии, научные разработки и комплексные знания по всевозможным профессионально - академическим, гуманитарным направлениям. В наше время у понятия “термин” много вариативных определений, которые в силу различных контекстов и областей знаний разнятся между собой. [1, с. 147].

В Лингвистической энциклопедии “терминология” (лат. terminus “граница, предел”) представляется как совокупность слов и выражений, которые выражают ту или иную область знаний или профессиональную среду. [2, с. 326]. Б.Д. Кравчук выдвигает следующий тезис о термине, утверждая, что он относится к особой области употребления и, соответственно, считается номинацией особого понятия. [3, с. 478].

Содержательная целостность большинства определений заключается в том, что термин — это слово (или словосочетание), которое присуще определенной профессиональной области деятельности и служит для обозначения специального понятия.

Слово термин понимают как набор терминов (своего рода упорядоченная система терминов) для любой профессии, сферы производства либо академической области [4, с. 471].

Дипломатия является одним из ключевых инструментов внешнеполитического воздействия любого современного государства или государственного образования. Для подготовки хороших дипломатов необходимо знание основных дипломатических процедур, и конечно же, этикета международной коммуникации, основанной на взаимоуважении, морали и достижения целей обеих сторон путем компромиссов и других дипломатических приемов.

Существует два общепринятых в международной практике определения термину “язык дипломатии (или дипломатический язык)”:

1. Это язык, на котором ведутся официальные дипломатические переговоры / консультации и достигаются международные соглашения / резолюции. Известно, что именно Латинский язык был первым языком дипломатии в истории человеческой цивилизации, чей дипломатический статус впоследствии был унаследован французским языком. тенденция к языковому равенству отчетливо прослеживается в современном мире;

2. это совокупность терминов, объединенных концептуально и которые относятся к дипломатической сфере.

Если рассмотреть результаты проведенного лингвистического исследования, то можно легко заметить, что терминология дипломатии являет собой сложную и динамичную структуру и содержит в себе термины из различных областей дипломатии по типу “дипломатическая служба”, “дипломатический протокол”, “дипломатический этикет”, а также “дипломатическое право”.

Большая часть терминов в анализируемых областях включает в свою систему наименований, которые относятся к приведенным далее терминологическим группам: “дипломатические агенты/представители”, “дипломатические процедуры”, “дипломатический агент/дипломатический ранг”, “дипломатические визиты”, “дипломатические представительства”, дипломатические права и привилегии, дипломатические приемы и т.п.. Такие же группы, как “дипломатические документы”, “представительство и дипломатический ранг”, “дипломатические ранги” включает в свою терминологическую базу такие термины, как “ambassador” (посол), ambassador plenipotentiary и ambassador extraordinary, “attach” (атташе), “charge d'affairs” (поверенный в делах) и пр., “consul” (консул), “general consul” (генеральный консул), “counselor” (советник), “diplomat” (дипломат), “doyen” (глава дипломатического корпуса), “envoy” (посланник), “legate” (легат), “minister plenipotentiary” (полномочный министр), “nuncio” (папский нунций, посланник), “vice-consul” (вице-консул) и прочее. Терминологическая группа, именуемая как “дипломатический документ” включает в себя названия дипломатических документов, например, “agreement” (соглашение, договор), “memorandum” (меморандум, памятная записка), “concordat” (конкордат, договор между правительствами отдельных стран), “convention” (договор, соглашение, конвенция), “credentials / letters of credence” (верительные грамоты (посла)), “letters of recall” (отзывные грамоты), “note verbal” (вербальная нота), “process-verbal” (протокол) и др.

Названия дип. представительств относятся к группировке “diplomatic bodies”, “chancellery” (здание, где работает премьер-министр и его сотрудники), “consulate” (консульство), “embassy” (посольство), “consulate general” (генеральное консульство), “High commission” (офис верховного комиссара, дипломатическое представительство страны Содружества в другой стране) и т. д.

“Дипломатические процедуры” объединяет названия различных дипломатических процедур: “accession” (присоединение - к договору или конвенции); “accreditation” (аккредитация - дипломатического представителя); “arbitration” (арбитражный суд, третейский суд); “diplomatic asylum” (дипломатическое убежище); “exequatur” (свидетельство о признании (иностранного консула)); “extradition” (экстрадиция, выдача иностранному государству преступника); “demarche” (дипломатическая мера); “denunciation” (прекращение (договора). аннулирование); “ratification” (ратификация) и другие.

В группу терминов “дипломатические привилегии и иммунитеты” (diplomatic privileges and immunities) входят, например, термины “extraterritoriality” (экстерриториальность); “person’s inviolability” (неприкосновенность человека); “inviolability of residence” (неприкосновенность жилища); “local tax exemption” (освобождение от местного налогообложения); “exemption from (local criminal and civil) jurisdiction” (освобождение от уголовной и гражданской юрисдикции) и т.д. [5, с. 364].

Помимо вышеперечисленных групп, образующих терминологическое поле “дипломатия”, в терминологии “дипломатия” имеются группы и подгруппы терминов, которые требуют дальнейшего изучения и объяснения.

Важной особенностью дипломатической терминологии является наличие ряда существительных латинского или французского происхождения. Как уже упоминалось выше, эти языки сыграли важную роль в раннем развитии дипломатии, так как дипломатическая терминология является важным инструментом в согласовании международных споров мирными средствами.

К латинским терминам относятся: ad honourary – “честь”, ad interim – “временный”; a priori - "до опыта, умозрительный"; exempli gratia - "например"; id est - сокращение “i.e.” (т.е.); “in status quo” (при настоящем положении дел); mutatis mutandis “с соответствующими и необходимыми изменениями”, nolens-volens “обязательно”, via (посредством) кого-либо, через, videlicet (viz) точно, т.е. например: Примером использования французских имен в дипломатическом протоколе являются общепринятые международные сокращения. Сокращения, написанные карандашом в левом нижнем углу визитной карточки, указывают на отношение к человеку, которому она адресована: р. г. (pour remercier) “выразить

благодарность”; р. f. (pour feliciter) “выразить поздравление”; р. с. (pour condolence) “выразить соболезнование: р.р.с. “pour prendre conge” (в знак прощания) и т. д. [6, с. 295].

В исследуемой терминологической системе в соответствии со структурной классификацией можно выделить два типа дипломатических терминов: термины-слова термины – слова, такие как: “consulate” (консульство); “extradition” (экстрадиция); “accreditation” (аккредитация) и термины -словосочетания (мульти-составные или многокомпонентные термины), такие как: “ambassador-at-large” (посол с широкими полномочиями); charge d'affaires ad interim (временный поверенный в делах); “envoy extraordinary and minister plenipotentiary” (чрезвычайный и полномочный посол); “acte final” (заключительный акт (совещания, конференции) и так далее.

Как в русском, так и в английском языках количество словосочетаний в дипломатическом жаргоне превышает количество односложных слов. Обобщая представленную информацию, можно сделать вывод, что существует ряд признаков, общих для всей дипломатической терминологии. Обобщая представленную информацию, можно сделать вывод, что существует ряд признаков, общих для всех дипломатических терминов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Соловей, О.Т. Терминоведение (методы, структура и предмет) / – 4 издание / 8 том. Москва: Радужное, 2009. – с. 147.
2. Залужная, Д.Е. Языкознание. Энциклопедический словарь / Д.Е. Залужная. - 3-е (переизданное) - Мск.: Большая Российская энциклопедия. 1998. – с. 326.
3. Прокопенко, Г.С. Российская терминологическая школа: опыт лингвистического дискурса / Г.С. Прокопенко; под ред. Р.М. Фейгина – Ростов на Дону: Наука, 2002. – с. 478.
4. Реформатский, А.А. Введение в языкознание / А.А. Реформатский; под редакцией Н.Ф.Виноградова - Мск. : Аспект Пресс, 1999. – с. 471.
5. Протасевич, Ж.Ч. Протокол и этикет международного общения / Ч.Ж. Протасевич. - Переработанное и дополненное 2-е издание : ДАШВ, 2011. – с. 364.

УЎК 811.111.11

АЙРИМ ЯНГИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД СОҲАСИГА ДОИР ЎЗЛАШМАЛАР

Г.Б.Ходжаева, PhD, Урганч давлат университети, Урганч

Аннотация. Мазкур мақолада герман тилларидан ўзлашган айрим сўзлар ёритилган.

Калим сўзлар: тил бирлиги, ўзлашма, атама, термин, норма, кодификация, изоҳ, андеррайтинг, франчайзинг, биллинг

Аннотация. В данной статье освещены вопросы заимствования некоторых слов германского происхождения.

Ключевые слова: языковая единица, заимствования, термин, норма, кодификация, комментарий, андеррайтинг, франчайзинг, биллинг

Abstract. In this article is given some borrowed words from German languages.

Key words: language unit, borrowing, term, norm, codification, comment, underwriting, franchising, billing

Собиқ иттифоқ тарқаб, давлатимиз миллий мустақиллик йўлига тушиб олганидан кейин, мамлакатимиз аҳолиси ҳаётининг деярли барча жабҳаларида, жумладан қишлоқ хўжалиги, халқ хўжалиги, молия, иқтисод соҳаларида катта инқилобий ўзгаришлар бўлдики, бу ислохотлар, асосан, дунёнинг энг илғор мамлакатларига тақлид, жойлардаги ижтимоий ҳаёт ҳамда ишлаб чиқариш усуллари ва муносабатларига ўхшатиб иш тутиш ёки уларни тўғридан тўғри қўчириш (экспорт қилиш), чунончи, ерга бўлган муносабат, савдо ва молия, бозор иқтисодиёти ишларини, мухтасар қилиб айтганда, моддий, маданий ва маънавий ҳаёт тарзини улардагидек ташкил қилишга қизиқиш кучайди. Халқимиз нафақат уларнинг кундалик турмуш йўсини ва инқилобларини, балки мазкур ўзгаришлар билан боғлиқ сўзларнинг тилимизга кириб келишига ҳам хайрихоҳлик билан қаради. Табиийки, бунда айрим илғор мамлакатларнинг эътиборга лойиқ ютуқ ва муваффақиятларини изчил ўрганиш, уларни мамлакатимиз ҳаётига татбиқ қилишда, аввало қабул қилинаётган нарс ва ҳодисанинг ўзи

технологик восита сифатида ҳаётимизга манфаатли деб қаралса, қолаверса ўз навбатида ижтимоий турмушимиз уларнинг номларини ҳам тилимизга кириб келишини тақозо қилар эди.

Шундай ўзлашмалардан “андеррайтинг” ўзлашмаси жонли мисоли асосида қувватлашга ҳаракат қиламиз:

1. *“Халқаро облигацияларнинг миллий валютадаги дебют эмиссияси халқаро миқёсда тан олинган Ж.П.Морган (АҚШ) андеррайтинг банки ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги билан биргаликда амалга оширилди.”*

“Даракчи” газетаси, 20.04.2021

2. *“Меморандумга мувофиқ андеррайтинг ва листинг тартиботлари, бозор ҳолати таҳлили бўйича ахборот алмашилади, фонд бозорини ривожлантиришида акциядорлик компанияларининг иштироки янада кенгайтирилади.”*

“Даракчи” газетаси, 09.04.2014

Мазкур хабарлар билан танишган ўқувчи “андеррайтинг банк”ининг қанақа банк эканлиги ёки “андеррайтинг тартиботлар”и қанақа тартиб эканлигини қанча ҳаракат қилмасин, билмайди. Луғат ва қомусларимизда ҳам ҳали бу сўз қабул қилинмаган. Сўз маъносини молия соҳаси мутахассисларидангина сўраб билиши мумкин. Уларнинг топилиши ҳам амримахол, замон бемаврид ёки макон узоқлик қилиши ҳам мумкин, яъни керак маълумотни хоҳлаган вақтда ва хоҳлаган жойда олиб билмайсиз. Ўқувчини бундай ноқулайликлардан фақат журналист қутқаради. Масалан, юқоридаги саволларга “Даракчи” газетасининг 14 апрель 2021 йил сонидида куйидагича изоҳ берилган: *“Маълумот ўрнида, андеррайтер фаолияти (андеррайтинг) — эмитент ва андеррайтер (андеррайтерлар) ўртасидаги шартномада белгиланган шартлар асосида эмитент қимматли қозғоларининг чиқарилишини ташиқлаштириш ёки қафолатли жойлаштириш бўйича хизматлар кўрсатиш фаолияти. Андеррайтер — андеррайтинг фаолиятини амалга оширувчи инвестиция воситачиси ёки тижорат банки.”*

Бироқ бу изоҳда ҳам ўқувчи иккинчи бир чет сўз “эмитент” (қимматбаҳо қозғоларни чиқариш) ҳамда “андеррайтинг” (қимматбаҳо қозғоларни сотиш) маъноларини қиёслаб билмаса, тўлиқ маълумотга эга бўлмайди.

Мазкур ўзлашма “Хуррият” газетасининг 2020 йил 18 ноябрь сонидида эса ўзгача шарҳланади. Газета “Молия муассасаларида” рукни остида *“Ўзсаноат қурилиш банкда андеррайтинг тизими йўлга қўйилди”* сарлавҳаси билан мақола чоп қилган. Мақолада *“Андеррайтинг кредит ажратиш жараёнининг шаффоф бўлишини таъминлаб, кредит бўйича масъул шахслар томонидан ҳолислик тамойили асосида, шахсий манфаатлар иштирокисиз қарор қабул қилиш имкониятини яратди. Бу эса кредит ажратиш жараёнларида коррупциоген ҳолатларга йўл қўйилмаслигига хизмат қилади”*. Мақола матнидан англашиляптики, “андеррайтинг” ўзлашмаси ўзининг *“қимматбаҳо қозғоларни сотиш”* маъносини ўзгартириб, *“кредит ажратиш жараёнининг шаффоф кечиши”* маъносини ифодалаб, *“қимматбаҳо қозғоларга ортиқча ташвишсиз, бюрократик ташвишларсиз ва қисқа муддатда эга бўлиш”* маъносида қўлланилмоқда.

Аналог мисол сифатида “биллинг” ўзлашмасининг семантик таҳлилини бериш мумкин. “Биллинг” инглизча “bill” сўзидан олинган бўлиб, ўзбекчада “ҳисоб-китоб, тўлов, ҳисоб-китоб варақаси, тўловнома” маъноларини билдиради. Бироқ бу сўз инглиз тилида кўп маъноли ҳисобланади. Даставвал у молиявий термин сифатида *“Телекоммуникацияларда ҳисоб-китоб қилиш, тўловни тарифлаш хизматлари, операцион ва молиявий абонентлик хизматлари учун бажариладиган электрон вазифалар варақномаси”* маъноси тилимизга кириб келди:

“Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, “Ўзкоммунхизмат” агентлиги, манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда 2014 йилнинг охиригача Коммунал хўжалик ва уй-жой фонди порталини электрон тўлов тизимлари ва коммунал хизматларнинг биллинг тизимлари билан бирлаштириш йўли орқали мазкур портални такомиллаштириш бўйича аниқ чора-тадбирларни амалга ошириш, бунда тадбиркорлик субъектларига ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда, реал вақт режимида ўзаро ҳисоб-

китоблар ҳолати тўғрисида хабар бериш бўйича хизматлар кўрсатиш имкониятларини назарда тутиш;

“Даракчи” газетаси, 16.04.2014

Истеъмолчининг мувофиқлаштирилган ягона шахсий рақамидан фойдаланган ҳолда коммунал хизматларнинг ягона биллинг тизими 2018 йил 1 августгача ишлаб чиқилиши ва ишга туширилиши даркорлиги (“Даракчи” газетаси 26.09.2017) матбуотларда таъкидлаб борилди. Ўшанда Шавкат Мирзиёев “Худудий электр тармоқлари” олдига асосий тўртта масалани белгилаб берди ва мазкур масала бўйича уч нарсани инобатда туришини таъкидлади: биринчидан, бошқарув тизимини такомиллаштириш, иккинчи - смарт тизими масаласи, учинчи — биллинг ҳамда ERP-тизими (Enterprise Resource Planning – корхона ресурсларини режалаштириш) масалалари эди ва булар ҳаётга тезда татбиқ қилинди:

Итўловлар тўлиқ электрон кўринишга ўтказилди. Биллинг тизимига уланди. “Даракчи” газетаси, 28.07.2021

2. *“Шунингдек, 360 турдаги давлат божларини Ягона электрон биллинг тизими орқали тўлаш йўлга қўйилгани ҳисобига 24 миллиард сўм маблағлар тежалган.”* “Даракчи” газетаси, 14.07.2021

Мазкур ўзлашма тилимизга аста-аста сингишиб, унинг остида “маълумотларни қайта ишлаш, электр ва коммунал хизматларни тижорат ҳисоби фаолияти ва истеъмолчилар, энергия сотиш ташкилотлари, уй-жой коммунал хўжалиги корхоналари, ҳисоб-китоб марказлари билан ўзаро ҳисоб-китобларни таъминлаш бўйича тўловнома” маънолари ҳам англашила бошланди. Бунда жисмоний ёки юридик шахснинг бевосита иштирокига зарурият туғилмай, тўлов тизими электрон воситалар ёрдамида амалга ошириш кўрсатилди:

Қабул қилинган қарор газ етказиб берувчи ва абонент ўртасида ўзаро ишончга асосланган муносабатларни ўрнатиш, шунингдек, ГНХАТ тизимига уланмаган ҳамда аввал ўрнатилган газ ҳисоблагичларидан табиий газ истеъмоли тўғрисидаги маълумотларни БиллингГаз тизимига киритишда инсон омилини қисқартиришга имкон беради”, – дейилади хабарда.

“Даракчи” газетаси, 07.04.2021

Натижада “биллинг” ўзлашмасининг юқорида ишлатилган маънолари умумлашиб, коммунал хизматлари тўловининг инсон омилларидан бевосита фойдаланмасдан, электрон тарзда амалга ошишини таъминлади ва бу сўз оддийгина “электрон тўлов тизими” маъносида тушунила бошланди. Зеро, энди маиший хизмат учун бўладиган тўловларни амалга ошириш исталган жойдан туриб, уяли телефон воситачилигида бажариладиган бўлди. Истеъмолчи энди “Payme”, “Klick” ва шунга ўхшаган тўлов тизимларини тушунса бас. “Андеррайтинг” ва “биллинг” сўзлари сирасига “франчайзинг” ўзлашмасини ҳам киритиш мумкин. Бу сўз биринчи марта миллий мустақилликка эришганимиздан кейин “Халқ сўзи” газетасининг дастлабки сонларида “бозор тамойиллари” рукни остида ўқувчиларга қуйидагича таништирилган:

“Франчайзинг (инглизча *franchise*- имтиёз) – чет эллик шериклар билан биргаликда иш олиб бориш усули; шартнома (контракт) асосида технология эгаси бўлган фирма (франчайзер)нинг тижорат ёки саноат билимлари (лицензиялар)ни сотиш билан бирга маҳсулотни ишлаб чиқариш ва уни чет эллик ҳамкор (франчайзи) бозорида сотишда бевосита иштирок этиш. Одатда шу орқали маҳсулот ишлаб чиқаришда энг зарур ва асосий қисмлар, моддалар, бутловчи узеллар етказиб берилади. “Пепси-кола” фирмасининг фаолияти франчайзингга яхши мисолдир. Бу фирма шундай ичимлик ишлаб чиқарадиган корхоналарни концентрат билан таъминлаб, ишлаб чиқариш, реклама, товарни ўтказиш борасида маслаҳатлар бериб бормоқда”.

“Халқ сўзи” газетаси, 1996 й 14октябрь

Мана, йигирма йилдан ошдики, ўзлашманинг маъноси конкретлашди. У ҳозирги кунда, айниқса, бозор иқтисодиётига ўтиш даврида, бизнесни ривожлантиришнинг энг машҳур усулларида бири сифатида тушунилади. МДХ давлатлари, нисбатан Россияда жисмоний ва юридик шахслар, асосан тадбиркорларнинг бозорга таъсирини кенгайтириш учун бўлган ҳар

қандай ҳаракати англашилади. Шу муносабат билан матбуотда *франчайзинг тўғрисидаги шартномалар* (“Даракчи” газетаси, 02.04.2021), *франчайзинг шартлари* (“Даракчи” газетаси, 29.10.2019), *франчайзинг модели* (“Даракчи” газетаси, 29.01.2019), *эксклюзив франчайзинг* (“Даракчи” газетаси, 24.12.2020), *франчайзинг ресторани* (“Даракчи” газетаси, 12.11.2019), *франчайзинг шартномалари* (“Даракчи” газетаси, 17.09.2019), *франчайзинг дўконлари* (Дарё.уз. 12.08.2021), *франчайзинг савдо нуқталари* (Дарё.уз. 22.05.2017), *франчайзинг ҳамкори* (Дарё.уз. 12.09.2018), *франчайзинг брендлари* (Дарё.уз. 10.05.2016) каби сўз бирикмалари фаол учрайдики, уларда “франчайзинг” тадбиркорнинг дунё бозорига кириб бориши ва шартларини англатса, “франчайзер” дунё бозорига кириб боровчи (борган) тадбиркор ёки савдогарни билдиради. Жонли мисол келтирамиз:

“...шунингдек, Хоразм вилоятидаги тегишли олий таълим муассасаси негизда *франчайзинг модели бўйича Малайзия олий таълим муассасаси дастурларини жорий этиши, келгусида УТМ филиалини очиб тўғрисида битим имзоланди.*” “Даракчи” газетаси, 29.01.2019

Матнни ўқиган ўқувчи гапнинг Ўзбекистон ва Малайзия мамлакатлари ўртасида *франчайзингни кенг йўлга қўйиши*, олий ўқув юртлари ўртасида эса ўзаро ҳамкорликда *франчайзерлар тайёрлаш ҳақида бораётганлигини* англаши ҳар қандай эътироздан ҳоли. Лекин бир шарт биланки, ўқувчи *франчайзингни-тадбиркорнинг дунё бозорига кириб бориши*, *франчайзерни- дунё бозорига кириб боровчи (борган) тадбиркор* маънолари билан яқиндан таниш бўлган ва уни ҳаёт тажрибасида бошидан кўп ўтказган бўлиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Жуманиёзов О. Ўзбек тилидаги герман тиллари ўзлашмалари. Тошкент, «Фан», 1987.
2. Duden Deutsches Universalwörterbuch Dudenverlag Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich 2007
3. “Merriam Webster America's Most Trusted Dictionary” номли электрон изоҳли луғати
4. Ижтимоий тармоқлардаги расмий сайтлар: daryo.uz, kun.uz, qalampir.uz

ЎУК: 61/72

ЎЗБЕК МУМТОЗ АДАБИЁТИДА ХОТИН-ҚИЗЛАР ОБРАЗИНИНГ БАДИИЙ ТАДРИЖИ

Н.Д.Холикова, докторант, ф.ф.н., Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети, Тошкент

Аннотация. Мақолада ўзбек адабиётида хотин-қизлар образи генезисининг умумий жиҳатлари айрим мумтоз асарлар ҳамда Қуръон карим ва Ҳадислар асосида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: *Марям бинти Имрон, Хадича бинти Хувайлид, Фотима бинти Муҳаммад, Нисо, “Муҳаббатнома”, “Илоҳийнома”, Ширин.*

Аннотация. В статье анализируются общие аспекты генезиса образа женщины в узбекской литературе на основе некоторых классических произведений, а также Корана и хадисов.

Ключевые слова: *Марьям бинти Имран, Хадиджа бинти Хувайлид, Фатима бинти Мухаммад, Нисо, “Муhabbatname”, “Ilahiname”, Shirin.*

Abstract. The article analyzes the general aspects of the genesis of the image of a woman in Uzbek literature based on some classical works, as well as the Koran and Hadith.

Keywords: *Maryam binti Imran, Khadija binti Huwaylid, Fatima binti Muhammad, Niso, “Muhabbatnameh”, “Ilahiname”, Shirin.*

Ер юзида жамият шаклланиб, адабиёт деб аталган ҳодиса вужудга келгандан бери унинг негизда муҳаббат ва у билан боғлиқ ҳолда аёл образи марказий ўринлардан бирида туради. Ислом динининг муқаддас китоби Қуръони каримда “Нисо” (Аёллар) номи билан алоҳида сура нозил қилингани ҳам динимизда хотин-қизларга эҳтиром айрича бўлганини кўрсатади. “Нисо” сурасида аёлларга тегишли барча ҳукмлар, уларнинг ҳуқуқлари, зиммаларидаги бурч вазифалари баён этилган. Хусусан, уларга яхши муносабатда бўлиш, гўзал муомала қилишга алоҳида эътибор қаратилган. “Аёллар энг аввало она, сўнгра эса жуфти-ҳалол, рафиқалардир.

Ва улар ила яхшиликда яшангиз. Агар уларни ёқтирмасангиз, шоядки, Аллоҳ сиз ёқтирмаган нарсада кўпгина яхшиликларни қилса” (Нисо сураси, 19-оят).

Қуръони каримдаги аёлларнинг аксарияти пайғамбарларнинг оналари ёки рафиқалари сифатида тасвирланган. Масалан, бу муборак китобнинг 19-сураси “Марям” деб аталади. Қуръони каримда номи махсус зикр этилган ягона аёл Марям бинти Имрондир. Муборак китобда Марям онамиз ҳақида бундай дейилади: “Яна ўз номусини сақлаган аёл – Марям бинти Имронни (мисол келтирди). Бас, Биз ўз (даргоҳимиздаги) руҳимиздан унга пуфладик (ва у Исога ҳомиладор бўлди). У Парвардигорининг сўзларини ва китобларини тасдиқ этди ҳамда (Унинг амрига) итоат этувчилардан бўлди” (Таҳрим сураси, 12-оят).

Қуръонда Марям исми 34 марта ёд этилган. Исо алайҳиссаломнинг Қуръони каримда Марям ўғли Исо деб зикр этилиши Аллоҳ таолонинг исломдаги барча аёллар, хусусан, Марям онамизга лутфидир.

Расулulloҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) бир ҳадиси шарифларида: “Жаннат аёлларининг энг яхшиси Марям бинти Имрон, Осий бинти Мазоҳим, Хадича бинти Хувайлид ва Фотима бинти Муҳаммад”, деб марҳамат қиладилар (Муттафакун алайҳ).

Қуръони карим суралари асос бўлиб хизмат қилган “Қисаси Рабғузий” асарида ҳам аёл образига алоҳида эътибор қаратилади. Маълумки, «Қисас ар-Рабғузий» асари туркий тилда ёзилган дастлабки наср намуналаридан бири бўлиб, мўғул бекларидан бири Тўқбуғабек илтимоси ва ҳомийлигида 710 ҳижрий йил (милодий 1310 йил)да Хоразм ҳудудидаги Работи Ўғузнинг қозиси, аллома адиб ва шоир Носируддин Рабғузий томонидан ёзиб тугаллаган. Рабғузий асарни ёзишда Қуръони каримдан, Абу Исҳоқ Нишопурийнинг форсча «Қисас ул-анбиё»сидан, Ваҳб ибн Мунаббихнинг араб тилидаги «Каъб ул-ахбор» асарида алоҳида фойдаланганлиги қайд этилади[1]. Мазкур ёзма ёдгорлик инсониятнинг пайдо бўлиши ва аввал яшаб ўтган пайғамбарлар тарихини ҳикоя қилар экан, унда Одам Ато ва Момо Ҳаводан тортиб, Муҳаммад (с.а.в.)гача яшаб ўтган пайғамбарларнинг ҳаёти, эзгу амаллари, ақлан ва теран ўйланган ўй-фикрлари ҳикматлар, ривоятлар орқали моҳирона акс эттирилган.

Асарда пайғамбарлар образига ёндош тарзда бир қанча хотин-қизлар образи ҳам мадҳ этилган. Асарнинг қимматини оширадиган жиҳатлардан бири манбаларда пайғамбарларнинг хотини ёки онаси бўлган авлиёсифат, салоҳиятли аёлларга махсус саҳифалар бағишлаган. Муаллиф Одам Атонинг ёнида Момо Ҳавони, Иброҳим пайғамбар билан Сора разияллоҳу анҳуни, Исмоил пайғамбар билан онаси Биби Ҳожарни, Юсуф билан Зулайҳони, Исонинг волидаси Биби Марямни, Муҳаммад (с.а.в.)нинг ёнида Хадича разияллоҳу анҳу ва Ойиша разияллоҳу анҳуни ўзига хос тарзда тасвирлаганлигига гувоҳ бўламиз. Асарда Иброҳим алайҳиссалом ва уларнинг аёллари Сорага бир подшоҳ зулм қилмоқчи бўлганда, Сора онамиз Иброҳим пайғамбарнинг ёнларида туриб, мардонавор тарзда ўзларини ва номусларини ҳимоя қилганлари ҳақидаги қуйидаги лавҳани келтириш жоиз: “Подшоҳ Сорага Ҳар Қанча сўз Қотса Ҳамки, жавоб бермади, икки Қўли билан юзини тўсганча йиғлар эди. Подшоҳ таҚати тоҚ бўлиб, Соранинг ёнига келди, юзини очай дея Қўлини чўзганди, шу он Иброҳим алайҳиссалом дуо Қилди: “Илоҳи, бу кофирга Қудратингни кўрсатгил!” Подшоҳнинг икки Қўли бўйнигача Қуриди. Шунда у: “Эй Сора, дуо Қил, Қўлларим жойига Қайтсин, сени озод Қиламан!” деди. Дуо Қилди, икки Қўли жойига келди. Яна Қасд Қилганди, таҒин Қўли Қуриди. Бу Ҳол уч бор такрорланди. Шунда зилзила турди, ер тебрана бошлади. “Сендан менга теккан бу балолар нимани билдирур, деб сўради подшоҳ. “Йўқ, мендан эмас, улар сени кофирлигинг ва менга нисбатан куч ишлатганинг туфайли юз берди”, - деди Сора. “Мен сенга куч ишлатмалдим-ку?!” - деди подшоҳ. “Сен менга эмас, балки Оллоҳнинг пайғамбарига куч ишлатдинг... сен уни мендан айирдинг, бу ранж балолар сенга шу туфайли тегди” [2, 47].

Ўзбек мумтоз шеъриятида ҳам хотин-қизлар образи алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, энг кичик лирик жанр – фарддан тортиб, катта эпик асар – маснавий-дostonларгача ёр образи юксак пардаларда тараннум этилган. Туркий номачиликнинг ибтидоси бўлган Хоразмийнинг “Муҳаббатнома” асари ёр образи орқали аёл гўзаллиги илк марта бадий талқин этилган асар сифатида туркий адабиётдан муносиб ўрин эгаллади. Асар ошиқнинг ёрга ёзган 11 номасидан

иборат бўлиб, унда номалардан ташқари ғазал, қитъа, фард каби кичик лирик жанрларга хос намуналар ҳам киритилган.

Хоразмий асарда ёр таъриф-тавсифи, ошиқнинг руҳият кечинмаларини, изтироб ва қалб туйғуларини моҳирлик билан тараннум этади. Қуйидаги мисраларга эътибор қаратсак:

*Очилса лаълингиз, шакар сочилур,
Кўруб гулгунчанинг оғзи очилур.
Бўйингтект сарв йўқ бўстон ичинда,
Юзинг нуридин ой нуқсон ичинда.
Табассум қилсангиз, шақкар уёлур,
Тишинг инжусидин гавҳар уёлур.
Қачонким тор оғзинг шақкарбор,
Сабо гулгунчанинг оғзин йиртор [3, 320].*

Шоир ёр тасвирини берар экан, уни ўзига хос ташбеҳлар воситасида ривожлантиради. Баъзи ўринларда ёрдан шикоят тарзида ёзилган байтлар ҳам келтирилади. Хоразмий номаларда ҳусн-жамоли, одоб-ахлоқи билан лирик қаҳрамонни мафтун қилган ёр тасвирини беради:

*Ерурман васлинг доим талабгор,
Нечаким тун узун бўлса, тонги бор.
Топилгай мақсудим топкунда бори,
Саодат қилса Хоразмийга ёри.
Оғир уйқучи бахтим неча ётқай,
Висолинг машириқидин ҳам тонг отқай [3, 320].*

Темурийлар даври адабиётининг йирик вакилларида бири, тўрт маснавий достони билан эпик поэзия ривожига муносиб ҳисса қўшган Саййид Қосимий “Илоҳийнома” асари билан аёл садоқатига бадиий ҳайкал ўрнатди.

*Бор эрди вақти бир соҳибжамоле,
Нигоре нозанине бемисоле.
Малоҳат кишварида подшоҳе,
Кўзи лашкаркашу ҳусни сипоҳе.
Латофат суйидин бўлмиш сиришта,
Камоли ҳуснина ҳайрон фаришта* (“Илоҳийнома”, 131)

мисралари билан бошланган дoston Саййид Қосимийнинг бошқа асарларидан тубдан фарқ қилиб, аёл мадҳига бағишланган қомусдир. Унинг марказида вафо ва садоқат тимсоли аёл туради. Дoston номланишининг ўзиёқ Фаридиддин Атторни эслатади. Адабиётшунос олимлар Н.Раҳмонов, Д.Юсуповалар Саййид Қосимийнинг “Илоҳийнома”си XII–XIII асрда Фаридиддин Атторнинг шу номдаги асарига жавоб эканлигини таъкидлашади [4, 144]. Аслида дoston Атторнинг “Илоҳийнома”сидаги бир ҳикоя асосида ёзилган. Саййид Қосимий дoston сўнгида шундай ёзади:

*Илоҳийномайи Аттор бу дур,
Давайи сийнаи афгор бу дур.
Они турки бирла Қосимий айди,
Маъоний гуҳарини элга ёйди.*

Алишер Навоий лирикаси ва “Хамса”си таркибидаги дostonларда ҳам хотин-қизлар образи алоҳида муҳаббат билан тасвирланганлигига гувоҳ бўламиз. Унинг ишқий мавзудаги ғазалларида ёр образи орқали тараннум этилган нозик хилқат соҳибалари ўз гўзаллиги, вафо-садоқати, айрим ўринларда жафокорлиги ва ситамкорлиги билан ўзига хос тимсол даражасига кўтарилган бўлса, “Фарҳод ва Ширин”, “Лайли ва Мажнун” дostonларида бош қаҳрамонларнинг бири сифатида илоҳий мазҳар даражасига кўтарилади.

Навоий ўз хаёлидаги идеал маъшукани Ширин образида мужассамлаштиради. “Навоийнинг Ширини жуда олийжаноб қиз. У Фарҳоднинг самимий муҳаббатини қадрлайди ва унга ўзи ҳам ошиқ бўлади. Ширин Фарҳоднинг кимлигини билмагани ҳолда унга кўнгил кўяр экан, подшоҳ Хусравни оддий тоштарош ҳунарманддан баланд қўймайди. Фарҳоднинг

вафотини эшитиб, каттиқ қайғуради, Хус-рав ва унинг падаркуш фарзанди Шеруяга хотин бўлганидан Фарҳодга содиқлигича ҳалок бўлишни афзал кўради”.

Н.Комиловнинг “Тасаввуф” китобида ёзилишича, Ширин Навоийнинг достонида Яратганнинг мазҳари сифатида намоён бўлади. Унинг пок сурати ва сийрати Ҳақ зотида фано бўлган покиза Фарҳодни ўзига буткул шайдо, ишқига гирифтор этган эди:

Кўруб Ширинни ҳайрат лол қилди,

Таажжуб бир йўли беҳол қилди [6, 190].

Шунингдек, Алишер Навоий ижодидаги бир қатор тарихий-бадий образлар, жумладан, Аланқува, Золи зар, Ҳалима она, Билқиси соний – Ҳадичабегим тимсоллари ҳам шоир бадий маҳоратининг ҳосиласи ўлароқ бадий образ сифатида адабиётдан ўрин олдилар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Остонакулов И. Қисас ар-Рабғузий – адабий асар. Фил. фан.номз. дисс. – Т., 1993
2. Носируддин Рабғузий. Қиссаси Рабғузий. Ҳозирги ўзбек тилига таъдил қилувчи Б.Абдушукуров. – Т., 1993.
3. Раҳмонов Н. Ўзбек адабиёти намуналари. – Т.: Фан, 2007. – Б. 320.
4. Rahmonov N. O'zbek adabiyoti tarixi. – T.: Sano-standart, 2017.
5. Юсупова Д. Алишер Навоий “Ҳамса”сида мазмун ва ритмнинг бадий уйғунлиги. – Т.: Mumtoz so'z, 2011.
6. Комилов Н. Тасаввуф. – Т.: Movarounnahr-O'zbekiston NMIU, 2009.

УДК 81-22

АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СТИЛЕЙ ВЕЖЛИВОСТИ В КОРЕЙСКОМ ЯЗЫКЕ

А.П.Цой, к.ф.н., доц., Национальный университет Узбекистана, Ташкент

Annotatsiya. *Ushbu maqola koreys tilida xushmuomalalik uslublaridan foydalanish mexanizmlarini ko'rib chiqishga bag'ishlangan. Xushmuomalalik uslublari tizimi koreys jamiyatidagi shaxslararo munosabatlarning o'ziga xos, ierarxik tuzilgan ko'p o'lchovli hodisasi sifatida talqin etiladi, bu konfutsiylik - axloqiy va axloqiy qadriyatlar normalarining maxsus tizimiga asoslangan. Xushmuomalalik uslublari modellaridan foydalanish ularning o'zaro munosabatlari va o'zaro ta'sirining ko'p asrlik qoidalariga asoslanadi, ular asarda shaxslararo munosabatlarning aksiologik mexanizmlari sifatida belgilanadi, murojaat qiluvchi va murojaat qiluvchi o'rtasidagi muloqotda muayyan nutq sharoitida amalga oshiriladi. Har bir nutq vaziyatida murojaat etuvchi va oluvchi o'rtasidagi dialogning uchta asosiy rejasi ajralib turadi: bitta maqsad - murojaat etuvchi va qabul qiluvchining ijtimoiy maqomlari, shuningdek ma'lum 3-shaxs (yoshi, ijtimoiy holati, aksiologik koordinatalar tizimidagi baholash). "do'st - dushman") ↔ ikkita sub'ektiv - manzillovchi / ma'ruzachi (Mavzu') ↔ qabul qiluvchi / tinglovchining rejasi (Mavzu'). Ushbu triadada ob'ekt rejasi alohida ahamiyatga ega, chunki aniq kommunikativ vaziyatda xushmuomalalik uslubi modelini tanlash strategiyasining muvaffaqiyatini aniqlaydi. Shu bilan birga, muloqot jarayonida koreys tilining etnografik va madaniy-tarixiy xususiyatlarini bilish bilan shartlangan ba'zi lingvistik voqeliklarni hisobga olish zarurligini ta'kidlash lozim.*

Kalit so'zlar: *xushmuomalalik uslublari tizimi; shaxslararo munosabatlarning o'ziga xosligi; ierarxik tuzilgan ko'p o'lchovli hodisa; konfutsiylik; aksiologik mexanizmlar; xushmuomalalik uslublari modellari; dialogning ob'ekt va mavzu rejaları; xushmuomalalik uslubi modelini tanlash strategiyasi; aloqa holati; lingvistik haqiqatlar.*

Аннотация. *Данная статья посвящена рассмотрению механизмов использования стилей вежливости в корейском языке. Система стилей вежливости интерпретируется как некий специфический, иерархически структурированный многомерный феномен межличностных отношений в корейском социуме, который базируется на конфуцианстве – особой системе норм моральных и этических ценностей. Использование моделей стилей вежливости основаны на устоявшихся в веках правилах их соотношений и взаимодействий, которые в работе обозначены как аксиологические механизмы межличностных отношений, реализуемые в диалоге между адресантом и адресатом в конкретной речевой ситуации. В каждой речевой ситуации выделяются три основных плана диалога между адресантом и*

адресатом: один объектный – социальные статусы адресанта и адресата, а также некоего 3 лица (возраст, социальное положение, оценка в аксиологической системе координат «свой – чужой») ↔ два субъектных – план адресанта / говорящего (Субъект¹) ↔ план адресата / слушающего (Субъект²). Особую значимость в этой триаде имеет объектный план, так как именно он определяет успешность стратегии выбора модели стиля вежливости в конкретной коммуникативной ситуации. Вместе с тем следует подчеркнуть, что в процессе коммуникации необходим учёт некоторых языковых реалий, обусловленных знанием этнографических и культурно-исторических особенностей корейского языка.

Ключевые слова: *система стилей вежливости; специфика межличностных отношений; иерархически структурированный многомерный феномен; конфуцианство; аксиологические механизмы; модели стилей вежливости; объектный и субъектные планы диалога; стратегия выбора модели стиля вежливости; коммуникативная ситуация; языковые реалии.*

Abstract. *This article is dedicated to examining the mechanisms of using politeness styles in the Korean language. The system of politeness styles is interpreted as a specific, hierarchically structured multidimensional phenomenon of interpersonal relationships in Korean society, which is based on Confucianism – a special system of moral and ethical values. The use of politeness style models is based on established rules of their relationships and interactions that have evolved over centuries. These rules are referred to as axiological mechanisms of interpersonal relationships, realized in the dialogue between the speaker and the listener in a specific speech situation. Three main levels of dialogue between the speaker and the listener are identified in each speech situation: an objective level – the social statuses of the speaker, the listener, and a third party (age, social position, evaluation in the axiological coordinate system of "own – other") ↔ two subjective levels – the speaker's level (Subject 1) ↔ the listener's level (Subject 2). The objective level holds particular importance in this triad as it determines the success of the strategy in choosing a politeness style model in a specific communicative situation. However, it is important to consider certain linguistic realities in the communication process, which are influenced by the knowledge of ethnographic and cultural–historical peculiarities of the Korean language.*

Key words: *system of politeness styles; specificity of interpersonal relationships; hierarchically structured multidimensional phenomenon; Confucianism; axiological mechanisms; politeness style models; objective and subjective levels of dialogue; strategy in choosing a politeness style model; communicative situation; linguistic realities.*

Республика Корея является одной из популярных стран Восточной Азии, интерес к которой возрастает во всём мире не только в связи с высокими достижениями таких широко известных промышленных компаний, как «Samsung» («Самсунг»), «LG Electronics» («ЭлДжи»), «Hyundai» («Хёндай»), но и благодаря успешному развитию киноиндустрии и музыки («дорам» и «к-поп»).

Вместе с тем интересно отметить, что основой, своего рода «точкой отсчёта» такого стремительного роста технических и культурных достижений современной Кореи являются национальные языковые и культурные традиции, зиждущиеся на конфуцианстве – особой системе моральных и этических ценностей, представляющей собой некую совокупность высших норм древнейшей восточной мудрости и этики. Именно на основе конфуцианства сформирована «иерархическая субординация ценностей и добродетелей, отражающая пять принципов отношений: император и подданный, отец и сын, старший брат и младший брат, муж и жена, два друга» [1, с. 362]. Иерархическая система межличностных отношений органически воплощена в своеобразной системе стилей вежливости, при помощи которой реализуются сложные межличностные отношения в корейском социуме.

По единодушному мнению специалистов, для достаточно хорошего овладения корейским языком необходимо изучить особенности стилей речи в корейском языке, чтобы «чётко и ясно выстраивать линию общения с собеседниками-корейцами самого разного социально-возрастного положения». [см.: 1, с. 362; 3, с. 4].

Следует отметить, что представленная в корейском языке многомерная иерархическая система уровней вежливости классифицируется по-разному в различных источниках. Как правило, выделяют семиуровневую систему вежливости. Однако в ряде работ, в результате объединения «해체» и «하오체» в один уровень, представлена и шестиуровневая [3].

Необходимо подчеркнуть, что названия всех семи стилей восходят к глаголу – 하다 («делать») с прибавлением суффикса – 체, который и обозначает понятие «стиль». Однако, при всей своей некой «общности», каждый из них характеризуется наличием определённых окончаний и специальных слов. Охарактеризуем кратко каждый стиль речи:

1. 하소서체 – Высокий стиль; первоначально использовался при обращении к членам королевской семьи. Сегодня можно встретить в исторических фильмах и сериалах или в религиозных текстах (например, в Библии).

2. 하십시오체 – Официально-вежливый стиль; как правило, используется при общении с лицами старшего возраста.

3. 해요체 – Неофициально-вежливый стиль; может использоваться в общении между людьми одного возраста, одинакового социального статуса (например, между коллегами по работе), а также при обращении младших к старшим при условии небольшой разницы в возрасте.

4. 하오체 – Неофициально-вежливый стиль (или более устаревшая форма 해요체); также представляет собой разговорную форму некоторых диалектов.

5. 하게체 – Неофициальный стиль; используется в общении старших по возрасту с младшими (молодыми людьми) или иногда между товарищами.

6. 해라체 – Информативный стиль; используется в газетах, рекламах, новостных строках и статьях.

7. 해체 – Неофициальный или фамильярный стиль; используется в общении между близкими друзьями, родственниками, а также старшими при обращении к младшим.

Изучение работ, посвящённых рассмотрению правил использования стилей вежливости в корейском языке, показало, что важное значение имеет учёт составляющих системы социально-языковых координат, определяющей стратегию выбора соответствующей модели стиля вежливости с соблюдением определённых языковых норм, продиктованных устоявшимися правилами традиционного речевого этикета для каждой конкретной коммуникативной ситуации. Как утверждают исследователи, степень владения нормами речевого этикета является определяющим фактором успешной коммуникации с корейцами.

В данной работе система социально-языковых координат стилей вежливости в корейском языке нами интерпретируется как многомерное явление, составляющими которого являются три основных плана: объектный – *социальные статусы адресанта и адресата* (возраст, социальное положение, психологическая дистанция в системе координат «свой – чужой») и два субъектных – *план адресанта / говорящего* (Субъект¹) ↔ *план адресата / слушающего* (Субъект²). Особую значимость в этой триаде имеет *объектный план*, включающий в себя как конкретные сведения о конкретных *адресанте и адресате*, так и о некоем «третьем лице-адресате» и *коммуникативных нормах*, определяющих успешность правильного выбора модели стиля вежливости в конкретной коммуникативной ситуации. Критерием оценивания успешности коммуникации прежде всего выступает понятие уместности / неуместности употребления используемого стиля вежливости. Причём, по мнению А. А. Васильева и А. А. Гурьевой, «нарушение коммуникативной нормы может быть намеренным, обусловленным желанием говорящего обидеть адресата, или ненамеренным, проистекающим из невежественности говорящего» [3, с.11].

Безусловно, в процессе коммуникации также необходим учёт некоторых лингвистических и экстралингвистических факторов, некоторых языковых реалий, обусловленных знанием этнографических, социальных и культурно-исторических особенностей Кореи и корейского языка. Так, например, именно этими особенностями определяется и несколько непривычная для европейцев стратегия поведения корейцев в ситуации знакомства: адресант прежде всего интересуется возрастом, семейным положением, местом работы и занимаемой должностью адресата, поскольку эта информация послужит ему своего рода «точкой отсчёта» при определении правильного выбора соответствующей модели речевого и неречевого поведения для дальнейшего общения, соблюдения корректной психологической дистанции между субъектами коммуникации.

Исследователи отмечают, что вследствие постепенного выхода из активного употребления изживших себя стилей речи, некоторые из них встречаются лишь в кинофильмах (дорамах) или в художественных произведениях корейской литературы, например, *하소서체*, *하오체* и *하게체*. Совершенно очевидно, что в современном корейском языке наблюдается процесс унификации стилей речи вследствие активизации тенденции к экономии речевых средств и перехода определённой части лексики и грамматических конструкций из активного запаса в пассивный.

На сегодняшний день, по мнению специалистов, «чтобы чувствовать себя комфортно и уверенно в общении с корейцами достаточно знать, как используются три основных стиля речи: официально–вежливый, неофициально–вежливый и фамильярный» [4, с. 147]. При этом важными факторами в определении выбора соответствующей модели речевого и неречевого поведения для дальнейшего общения и соблюдения корректной психологической дистанции между собеседниками являются их возраст, социальный статус и некоторые параметры социально–психологических отношений («свой – чужой»). Так, ряд лингвистов-корееведов [3; 4] выделяют следующие модели стилей вежливости:

- 1) взрослый – невзрослый
- 2) старший – младший – равный
- 3) вышестоящий – нижестоящий
- 4) свой – чужой

В частности, к четвёртому виду стиля вежливости М. А. Оржеховская даёт следующее пояснение: «к «своим» относятся члены семьи или люди, принадлежащие к какому–либо иному коллективу, внутри которого существуют приватные отношения» [4, с. 147]. Между тем следует отметить, что характер приватности отношений, в зависимости от коммуникативных ситуаций, может быть обусловлен не только принадлежностью к какому–либо коллективу, но и более широкого плана различающимися показателями: разным социальным статусом, возрастом и т.п. Точно так же к «равным», например, можно отнести студентов одного курса, людей примерно одинакового возраста, коллег. Так же обстоит дело и с параметрами «старший» – «младший»: коммуниканты различаются не только по возрасту, но и по служебному положению. Необходимо отметить, что здесь учитывается разница в возрасте даже на полгода: обращение к старшему по возрасту должно быть уважительным до тех пор, пока не сложатся достаточно близкие, «свои» взаимоотношения, позволяющие перейти на фамильярный стиль. Отметим некоторые особенности, когда объектом оценивания выступает не возраст, а социальный статус по семейному положению: если девушка младше вас, но замужем, согласно этикету, к ней необходимо проявлять уважительное отношение, а фамильярно с ней можно общаться только при условии близких взаимоотношений.

Как было отмечено выше, в каждом стиле сформированы соответствующие грамматические и лексические модели. Рассмотрим их более подробно. К первому виду, официально–вежливому стилю речи, соответствуют глагольные окончания *-ㅁ니다/-습니*. Этот стиль, как правило, используется в ситуации первой встречи с человеком, а также при общении со старшими по возрасту и должности (преподаватель, начальник отдела на работе).

Так, например, случайно столкнувшись с проходящим мимо человеком, принято приносить извинения: 죄송합니다 («прошу прощения»).

Речевые модели второго вида, неофициально–вежливого стиля, обычно используются собеседниками после знакомства при условии их одинакового возраста и социального статуса в обществе. Неофициально-вежливому стилю соответствуют глагольные окончания –아요/–어요. Этот стиль используется также в ситуации общения младших по возрасту по отношению к старшим. Например, при обращении студентов первого года обучения к студентам старших курсов.

Третий, фамильярный стиль, используют люди, считающими друг друга близкими, «своими»: хорошие друзья, родственники, а также старшие при обращении к младшим. Он образуется путем отбрасывания окончания –요 от суффикса неофициально-вежливого стиля. Этот стиль неуместно использовать в общении с лицами старшего возраста, если с ними не связывают говорящего родственные узы. Следует подчеркнуть, что для обращения к старшим по возрасту и социальному статусу существуют специальные слова, которые могут быть использованы в любом стиле речи. Так, например, глагол 먹다 («кушать») заменяется на 드시다 в том же значении, 이름 («имя») – на 성함, а 밥 («пища») – на 진지.

Проведённый нами анализ литературы, посвящённой изучению особенностей правил использования стилей вежливости в корейском языке, позволяет нам сделать следующие выводы:

1. Стили вежливости в корейском языке представляет собой сложный многомерный феномен, включающий в себя многоярусную иерархию системы межличностных отношений. Семантический, субъектный и объектные планы этого явления чётко разграничивают и маркируют традиционные социальные соотношения между адресантом и адресатом, а также и с теми («3-ими лицами») [см.: 2; 3], о ком идёт речь.

2. Сложная и многомерная система межличностных отношений построена по иерархическому принципу, во многом обусловленному спецификой национальной культуры Кореи, основанной на конфуцианстве как особой системе норм моральных и этических ценностей.

3. В корейском языке различие по социальному статусу является важнейшим параметром в коммуникативной ситуации стратегии выбора нормативно уместного стиля вежливости.

4. Языковые средства выражения вежливости не только маркируют социальные статусы адресанта и адресата, но и подчёркивают степень их различий друг от друга.

5. Аксиологические механизмы стратегии выбора конкретных моделей стилей вежливости обусловлены контекстом и взаимоотношениями между собеседниками, психологической дистанцией между ними.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алимова Д. Анализ понятий «вежливость» в корейском и русских языках // Экономика и социум. – № 12(79) 2020. – С. 361-364.
2. Ан Д. Выражение вежливости в русском и корейском языках // Филология: научные исследования. – 2019. – № 4. DOI: 10.7256/2554-0749.2019.4.30463 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?kl=30463. – С. 17-25.
3. Васильев А. А., Гурьева А. А. Как правильно общаться по-корейски: язык социального статуса в Корее: учебное пособие. – Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербург. Ун-та, 2017. – 120 с.
4. Оржеховская М. А. Стили речи в корейском языке или как не обидеть собеседника в Корее // Казанский вестник молодых ученых. – Казань, 2018, том 2, № 1 (4). – С. 146-148.

ОСНОВНЫЕ КАТЕГОРИИ АНГЛИЙСКОГО ВОЕННОГО СЛОВАРЯ: НА ОСНОВЕ ВОЕННЫХ ТЕРМИНОВ

С. Шодихонов, преподаватель, Каршинский государственный университет, Карши

Annotatsiya. Maqolada ingliz harbiy terminologiyasi ko'rib chiqiladi, harbiy lug'at guruhlari tahlil qilinadi, turli xil qo'shinlar va harbiy jargonlar bilan bog'liq atamalar misollari keltirilgan.

Kalit so'zlar: harbiy terminologiya, terminologik iboralar, harbiy-topografik, qo'mondonlik-jangovar atamalar, tarkibiy-so'z shakllanishi, shtab atamalar.

Аннотация. В статье рассматривается английская военная терминология, анализируются группы военной лексики, приводятся примеры терминов, связанных с разными видами войск, и военный сленг.

Ключевые слова: военная терминология, терминологические словосочетания, военно-топографические, командно-строевые термины, структурно-словообразовательной, штабные термины.

Abstract. In this article discusses English military terminology, analyses groups of military vocabulary, provides examples of terms related to different types of troops, and military slang.

Key words: military terms, terminological collocations, military-topographic, command and control terms, structurally-verbal, staff terms.

Одним из основных вопросов терминологии военных терминов является выбор классификации, которая позволит дать комплексный анализ поведения военных терминов в системе языка. Традиционно упоминают две основные классификации в военной терминологии: во-первых, классификация военных терминов по частям речи; во-вторых, структурно-словообразовательная классификация военной терминологии.

Необходимо заметить, что классификация по частям речи, представлена четырьмя типами частей речи: *именем существительным, глаголом, прилагательным, наречием.*

Обращение к классификации военных терминов по частям речи интересно лишь тем, что позволяет проследить и проанализировать количественный состав военных терминов по каждой из частей речи.

Английская военная терминология в соответствии со структурно-словообразовательной классификацией интерпретируется по следующим типам: **I. В области употребления или использования** традиционно выделяют такие военные термины, как военные термины различных родов войск, командно-строевые, военно-топографические, организационные, штабные и др.:

1) Термины различных родов войск. К данным терминам можно отнести термины, которые относятся к формированию вооруженных сил и описывают соответствующие военные понятия, например: *infantry – пехота; cavalry – кавалерия, field artillery (Royal Artillery in Great Britain) – полевая артиллерия; Signal Corps – сигнальный корпус* (Аракин, Эше, 1946: 22).

2) Организационные термины. К данным терминам можно отнести термины, которые характеризуют организационный состав вооруженных сил, например: *squad – группа, команда, отделение, оружейный расчет; section – группа; platoon – взвод; batallion – батальон (амер. Артиллерийский дивизион); squadron – эскадрон; артиллерийский дивизион; regiment – полк; brigade – бригада; division – дивизия (мор. дивизион); corps – корпус.*

3) Штабные термины. Данные термины широко используются в органах военного управления личным составом, например: *headquarters – штаб; staff car – штабной (служебный) автомобиль; personnel – личный состав.*

4) Термины воинских званий и должностей. К терминам, характеризующим воинские звания и должности, относятся следующие, например, характеризующие рядовой и младший сержантский состав Британской армии: *private man – рядовой; corporal – канрал, staff sergeant – сержант; conductor – интендант* (Bowyer, 2007).

5) Общетактические термины. К данным терминам относятся такие военные термины, которые направлены на решение общетактических задач в армии, например: *defense* – оборона; *provost corps* – полевая жандармерия; *defence* – оборона; *offensive* – наступление и др.

6) Военно-топографические термины. К военно-топографическим терминам относятся термины, характеризующие направление на местность, измерение и целеуказание, например: *topographic map* – топографическая карта; *cartography* – картография; *land survey* – наземная съемка; *aerophotography* – аэрофотосъемка.

7) Командно-строевые термины. К данной группе относятся термины, характеризующие строевую подготовку и речь военнослужащих, например: *Fire!* – Огонь!; *Eyes, right!* – Равнение направо!; *Attention!* – Смирно!; *Stop!* – Стой!; *In action!* – К бою! и др.

II. По способу формирования выделяют такие группы терминов, которые создаются на основе морфологического словообразования, семантического словообразования, заимствования и аббревиатуры. Следует отметить, что для английского языка как раз в наибольшей степени характерны способы морфологического словообразования, заимствования и семантического словообразования.

1) Морфологическое словообразование. К морфологическому способу словообразования можно отнести аффиксацию, словосложение, конверсию и сокращение. Морфологическое словообразование представляет собой основной способ словообразования в английской военной терминосистеме.

А) Аффиксация. Аффиксация является самым распространенным способом морфологического словообразования военных терминов. Аффиксация представляет собой такой способ морфологического словопроизводства, при котором происходит создание новых терминов через присоединение словообразующих суффиксов и префиксов к основам различных частей речи.

– **ance:** *surveillance* – наблюдение; *разведка* (Англо-русский военный словарь, 1987б: 466);

– **er:** *gunner* – наводчик (в артиллерии) (Bowyer, 2007: 113); *mariner* – моряк, матрос (Большой англо-русский и русско-английский словарь, 2007: 366); *submariner* – член команды подводной лодки (Bowyer, 2007: 235);

Б) Словосложение. Словосложение представляет собой такой способ словообразования, когда создается новое слово на основе соединения двух или трех слов. Традиционно в лексикологии выделяют следующие типы лексики:

В) Сокращение. Сокращение представляет собой один из самых важных и распространенных способов морфологического словообразования в военной терминологии английского языка. При данном способе словообразования наблюдается сокращение определенной части звуковой оболочки или же графической формы лексической единицы.

Утверждение об образовании новой лексики на основе сокращения справедливо лишь в том случае, когда данное слово начинает употребляться, как в устной, так и в письменной речи, как синоним существующего слова, например: *plane* – *airplane* (самолет); *chute* – *parachute* (парашют). Традиционно выделяют несколько видов сокращенной лексики на основе процессов усечения в слове, например:

– **усечение конца слова:** *demob(ilize)*; *frag(ment)*; *heli(copter)*; *prop(eller)*;

– **усечение середины слова:** *arty(artillery)*;

– **усечение начала слова:** *(heli)copter*; *(para)chute*.

Отдельная лексема становится при этом обычной и, соответственно, не воспринимается в современном употреблении в английском языке, как сокращение, например: *radar*.

2) Заимствования. Заимствования представляют собой обогащение и пополнение английской военной лексики из других областей, сфер и языков. Данный вид пополнения английской военной лексики традиционно можно разделить на два вида: *во-первых*, заимствования из различных слоев лексического состава английского языка, т.е. так называемые внутренние заимствования; *во-вторых*, заимствования из других языков, которые используются в разговорной речи или просторечии.

3) **Семантический способ словообразования.** Семантический способ словообразования характеризуется переносом значения, когда фамилии могут называть предмет, например: Otto – имя изобретателя и названи бензинового двигателя и др. Необходимо отметить то обстоятельство, что расширение словарного запаса военных терминов происходит за счет внутренних ресурсов языка. При этом основу военной терминологии образуют односоставные и многосоставные номинативные единицы, прежде всего, существительные, например: *effort* – *усилие* – *air effort* – *воздушный ресурс* – *strategic military efforts* – *стратегические силы и средства* – *target intelligence collection efforts* – *разведка целей* (Англо-русский военный словарь, 1987а: 431-432) и др. Английские военные термины являются нейтральными лексическими единицами. Политические процессы, происходящие в обществе, напрямую связаны с развитием военной терминологии. Но сфера применения военной терминологии не ограничивается только использованием ее военными.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аракин В.Д., Эше Д.А., Бочкарева М.Е., Корндорф Б.Ф., Суворов С.П. Учебник английского военного перевода. – М.: Изд-во лит-ры на ин.яз., 1946. – 435 с.
2. Арсеньев О.И. Явления асимметрии военно-терминологических систем (На материале французской и русской военной терминологии): автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1988. – 21 с.
3. Капанадзе Л.А. О понятиях «термин» и «терминология» // Развитие лексики современного русского языка. – М., 1965. – С. 75-85.
4. Grinev S.V. Terminology and Nomenclature in Russian Terminology Science // Terminologie und Nomenclature. – Lang, 1996. – 320 p.

УДК 811

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДОГОВОРНОЙ И ДЕЛОВОЙ ПЕРЕПИСКИ В ЭКОНОМИКЕ

Д.Б.Юлдашева, доц., Самаркандский институт экономики и сервиса, Самарканд

Annotatsiya. *Rasmiy biznes matnlari katta miqdordagi davlat, siyosiy, tijorat, huquqiy va boshqa hujjatlarni o'z ichiga oladi. Ularning asosiy vazifasi aloqa bo'lib, ular butunlay ma'lumot uzatishga qaratilgan. Maqolaning maqsadi iqtisoddagi shartnomaviy va ishbilarmonlik yozishmalarining stilistik xususiyatlarini o'rganish va bitimni haqiqatda imzolanishi uchun kerakli barcha dalillarni topib tuzilishini nazorat qilishga yechim topishdir.*

Kalit so'zlar: *o'ziga xoslik, ixchamlik, fikrning ravshanligi, axborot mazmuni, qat'iy mantiq, aniq ritm, konnotatsiyalarning yo'qligi, klishelar.*

Аннотация. *К официально-деловым текстам относится большое количество государственных, политических, коммерческих, юридических и других документов. Их основная функция – сообщение и они полностью направлены на передачу информации. Цель статьи изучить стилистические особенности договорной и деловой переписки в экономике и найти решения аргументам, фактически определяющим сделку.*

Ключевые слова: *конкретность, лаконичность, ясность мысли, информативность, строгая логика, четкий ритм, отсутствие коннотаций, клише.*

Abstract. *Official trade writings incorporate a huge number of governmental, political, commercial, lawful and other reports. Their primary work is communication and they are totally pointed at passing on data. The reason of the article is to think about the elaborate highlights of legally binding and trade correspondence in financial matters and to discover arrangements to the contentions that really decide the exchange.*

Keywords: *specificity, conciseness, clarity of thought, data substance, strict rationale, clear cadence, need of intentions, clichés.*

Введение. С лингвистической точки зрения договор – это вид документа, обусловленный каким-либо соглашением и завершенным документом, фиксирующим некоторую информацию. Как вид текста договор имеет свои специфические особенности. Стилистическими особенностями всех текстов документов являются [1]:

– конкретность, краткость, ясность изложенной идеи;

- высокая информационная емкость;
- строгая логика;
- четкий ритм предложений;
- акцентирование основной мысли с помощью повторов слов;
- отсутствие коннотативной информации;
- особая система клише и штампов;
- использование сокращений, условных обозначений и знаков;
- употребление терминов в их прямом смысловом значении; преимущественное использование однозначных слов;
- разделение текста на главы, параграфы, пункты, часто нумерованные (четкая композиционная структура документа);
- использование определенных синтаксических моделей;
- графическое оформление документа: качество бумаги, количество и качество иллюстраций, размер и вид печати.

Основными особенностями стиля договора как вида делового официального документа являются [2]:

- устойчивая система языковых средств в тексте договора;
- отсутствие эмоциональной окраски;
- декодирующий характер языка;
- использование специальной символической системы;
- определенная синтаксическая структура (12 вышеперечисленных пунктов).

Разберем их подробно.

Литература и методология. Стиль договора определяет некоторые особенности и приемы его написания. Составление контрактов в некоторых моментах отличается от написания деловых писем, таких как предложение, запрос, жалоба и т. д. Некоторые соображения, важные для деловых писем, не важны для контрактов. Основное различие между ними состоит в том, что любой договор составляется двумя договаривающимися сторонами и содержит информацию о многих предметах. Поэтому все пункты должны быть одобрены обеими сторонами. Существуют определенные четко определенные требования к тому, как писать контракты.

Как правило, контракты должны быть формальными, полными, ясными, конкретными, правильными и краткими. В договорах не подходят все возможные информационные реквизиты. Итак, при написании контрактов мы должны соблюдать все особенности стандартной английской грамматики, использования лексики и стилистических присвоений. Официальный контракт или соглашение требует соблюдения аккуратности и привлекательности. Полнота любого договора предполагает объем всех существенных фактов, имеющих отношение к вопросу договора. Собственно, от вас ждут объяснения, что, как и когда вы собираетесь иметь с партнером [3].

Следующий элемент — ясность — один из самых важных, потому что от него зависит многое. Ясность может быть достигнута за счет использования простых коротких слов, фраз и параграфов, в которых обе стороны контракта объясняют свои намерения и проблемы. Ясность любых аргументов фактически определяет, заключите ли вы сделку или нет.

Компонент, тесно связанный с предыдущим, — конкретность [4]. Конкретность контракта или соглашения является неотъемлемой частью любого юридического документа. Кроме того, чем длиннее документ, тем привлекательнее и ярче должно быть его содержание.

Следующие два компонента также имеют важное значение. Это корректность и лаконичность. Правильность предполагает правильное использование грамматики (временные формы глагола, глаголы, артикли и т. д.), использование словарного запаса, пунктуации и формального стиля. Грамматику следует проверять с особой тщательностью, иначе она может произвести плохое впечатление о документе и несерьезность ваших

интересов. Краткость обычно достигается за счет использования минимума слов для выражения максимума информации [5].

Результаты. Как уже отмечалось, любой договор должен быть простым и понятным, лаконичным и кратким. Коммерческая переписка часто страдает от старомодного, напыщенного стиля английского языка, который усложняет сообщение и создает у читателя ощущение, будто он читает на языке, которого не понимает. Хотя язык договора является, пожалуй, самым формальным среди всех видов деловой переписки, а словарный запас такой переписки весьма специфичен, что связано с его характером и большим количеством юридических терминов, он не должен быть архаичным [6]. Его значение должно быть достаточно ясным. Однако стиль не должен быть слишком простым, поскольку он может показаться невежливым и грубым. Некоторые лингвисты (Г. Лич, Дж. Свартвик, Ч. Фрайс, О. Джесперсен, М. Йоос, И. В. Арнольд, Б. А. Ильиш, Э. М. Гордон и др.) рекомендуют следующие стилистические приемы, которые могут сделать соглашения и контракты более вежливыми [7]:

- сложные предложения, соединенные союзами, предпочтительнее коротких предложений;

- пассивные конструкции, а не активные;

- при необходимости полные формы, а не сокращенные.

Правильный тон должен быть нейтральным, лишенным напыщенного языка, с одной стороны, и неформального или разговорного языка, с другой стороны. Поэтому недопустима неуместная лексика, идиомы, фразовые глаголы.

Обе договаривающиеся стороны не должны испытывать затруднений при получении информации, они должны быть в состоянии понять написанное. Непонимание вызвано недостатком мысли и заботы. Это может произойти, если мы используем много сокращений, цифр и предлогов [8].

Обсуждение. Аббревиатуры очень полезны, поскольку их очень быстро пишут и легко читают. Но ожидается, что обе стороны знают, что означают эти аббревиатуры. Если один из партнеров не совсем уверен, что сокращения легко распознаются, ему не следует их использовать.

Использование цифр вместо слов для обозначения сумм может создать множество проблем для людей. Во избежание путаницы рекомендуется записывать суммы как цифрами, так и прописью. Особое внимание следует уделять наименованиям, названиям, адресам, ссылкам, ценам, спецификациям, приложениям и т. д., которые также имеют большое значение в текстах договоров [9].

Эквивалентность – это практически полное и идентичное сохранение информации исходного текста, включая стилистические особенности. Эквивалентный перевод – понятие весьма относительное. Его уровень и специфика меняются в зависимости от способа перевода и жанра целевого текста. Равенство требований к переводу научных, деловых и, например, художественных текстов также может быть разным. Типы текстов определяют подход к переводу, выбор метода перевода и степень эквивалентности целевого текста. Цели и задачи переводчика различаются, когда он/она переводит стихотворение или роман, научную статью или газетную информацию, документ или техническую инструкцию.

Заключение. Таким образом, при переводе официально-деловых текстов на узбекский язык не всегда удастся найти эквивалент риторическим штампам, поэтому иногда нужно применять дословный перевод. Этот перевод используется в дипломатических документах, где каждое слово имеет большое значение. Неподходящее слово может стать причиной неправильного толкования и даже дипломатического конфликта.

Анализ стилистических особенностей деловой переписки показывает, что их можно наблюдать через синтаксическую структуру деловых документов, которая представляет собой одно длинное предложение, состоящее из отдельных пронумерованных предложений, разделенных запятыми и точками с запятой. В деловой переписке соединители не

используются, поскольку они передают мало информации. Каждое предложение пишется с большой буквы. Это сделано для того, чтобы показать равенство элементов документа.

Основными стилистическими особенностями договора являются конкретность, лаконичность, ясность мысли, большая информативность, строгая логика, четкий ритм предложений, повторы слов, подчеркивающие основную мысль, отсутствие коннотаций, клише и штампов, использование однозначных слов и слов. в их прямом логическом значении, делении текста на главы, параграфы, пункты, наличии определенной синтаксической структуры.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Yuldasheva, D. B. Organization of terms as a factor for the improvement of economic sciences [Article]. Euroasian Research Bulletin, 2021. International scientific journal, Volume 2.
2. Yuldasheva Dilnoza Bekmurodovna, Dastxatlar – epistolyar janring bir ko'rinishi. Ilm sarchashmalari, nauchno-teoreticheskii metodicheskii zhurnal, 3.2022. -p.59.
3. Yuldasheva, D. B. The Intensification Of Learning Uzbek Language Using Moodle Technology [Article]. Psychology and education, International scientific journal, 2021. 58(2): pp. 224-230.
4. Yuldasheva, D.B. Approach is the main strategic direction which defines the components of teaching the Uzbek language. Science and World, International scientific journal, № 2 (90), 2021.
5. Tasheva D.S., Kubaeva N.A. Modern educational technologies in the aspect of a student-centered approach in teaching foreign languages. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Volume 12|, 2022. -p.35. www.geniusjournals.org
6. Kholbaeva D.D., Tasheva D.S. Pedagogical techniques and methods of forming interest in the lessons of the Russian language. Web of scientist: international scientific research journal, ISSN: 2776-0979, Volume 3, Issue 3, Mar., 2022. -p.238
7. Kholbaeva, D., & Tasheva, D. (2022). Theoretical And Practical Aspects Of Monitoring The Acquisition Of Knowledge, Skills And Abilities By Students In The Russian Language In Universities. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 2(11), 115-118.
8. Dilorom Tasheva. Approaches and principles of teaching Russian language. International Conference on Innovative Technology and Future Trends in Education. San Francisco, USA. July, 30th 2021. -p. 7. <https://conferencea.org>
9. Tasheva Dilorom, Djanzakova Matluba. The role of literary text in teaching the Russian language. International Multidisciplinary Conference. Manchester, England. 25th December 2023. -p.19. <https://conferencea.org>

УЎК 81-13

«ЗЕВАРХОН» ДОСТОНИНИНГ ЛИНГВОСТАТИСТИК ҚУРИЛИШИ

Г.С.Қодирова, ўқитувчи, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Жиззах академик лицейи,
Жиззах

Аннотация. Мақолада “Зевархон” достонининг лексикасини ўрганиши, лексикографик манбаларини аниқлаш ва нашр қилиш ишларини амалга ошириш вазифалари ҳақида сўз юритилган. Шунингдек, “Зевархон” достонининг матни асосида тузилган сўзлик, алфавитли, частотали ва терс (чаппа) лугатларининг ўзига хос лисоний хусусиятлари таҳлил этилган.

Калит сўзлар: лингвостатистика, адабий тил, достон, матн, лугат, частотали лугат, алфавитли лугат, эпик, конкорданс, компьютер, фонетик, лексема.

Аннотация. В статье говорится о задаче изучения лексики эпоса «Зевархан», выявления его лексикографических источников и проведения издательской работы. Также анализируются специфические лингвистические особенности лексики, алфавитных, частотных и обратных (чаппа) словарей на основе текста эпоса «Зевархан».

Ключевые слова: лингвостатистика, литературный язык, эпос, текст, словарь, частотный словарь, алфавитный словарь, эпос, конкорданс, компьютер, фонетика, лексема.

Abstract. The article talks about the task of studying the lexicon of the "Zevarkhan" epic, identifying its lexicographical sources, and carrying out publishing works. Also, the specific linguistic features of vocabulary, alphabetic, frequency and reverse (chappa) dictionaries based on the text of the "Zevarkhan" epic are analyzed.

Key words: linguostatistics, literary language, epic, text, dictionary, frequency dictionary, alphabetic dictionary, epic, concordance, computer, phonetic, lexeme.

Биз «Зевархон» достони лексикасини ўрганиш, лексикографик манбаларини аниқлаш ва нашр қилиш ишларини ушбу мақоламизнинг вазифалари сифатида белгиладик, охир-оқибатда қуйидаги ишларни амалга оширдик:

- «Зевархон» достонининг лексик миқдори ва ундаги сўзларнинг частотасини аниқланди;
- «Зевархон»нинг лексикографик манбалари яратилди ва нашр этилди;
- замонавий компьютернинг махсус дастурлари асосида «Зевархон» достони бўйича конкорданс, алфавитли-частотали луғатларнинг бир неча вариантлари тузилди.

Биз томонимиздан яратилган ва нашр этилган тадқиқот-луғатнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат десак бўлади: а) жаҳон халқларидаги ва ўзбек тилшунослигида олиб борилган лингвостатистик тадқиқотлар умумтаҳлил этилди; б) ўзбек халқ достонлари ва услубий хусусиятларини аниқлашда лингвостатистик метод ва усулларнинг аҳамияти очиб берилди; в) «Зевархон» достонининг лексикографик манбалари кетма-кетлик тартибда: сўзлик, алфавитли, частотали луғат ва унинг хилма-хил турлари берилди; г) «Зевархон»да 5053 та сўзшакл яратилганлиги аниқланди; д) Фозил шоир эпик анъанавий достонлари лексикаси бўйича фундаментал луғат учун база яратилди; е) тайёрланган частотали луғат ўзбек тили ва унинг шеваларини илмий равишда кенгрок ҳамда асослироқ ўрганиш имконини яратади.

Тадқиқотимиз объекти бўлган “Зевархон” достонининг ёзиб олинishi, сақланиши ва нашр этилиш жараёни ҳақида қуйидагиларни таъкидламоқчимиз: фольклоршунос олима Музайяна Алавия 1954 йилда ёзиб олган. У ҳозирги кунда ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги ўзбек тили, адабиёти ва фольклори илмий-тадқиқот институтининг фольклор архивида инвентар №955 рақами билан 125 бетлик ҳажмда сақланмоқда. Достон турли йилларда ва ҳар хил ҳажмларда эълон қилинган. Улар: 1)Зевархон, достон, нашрга тайёрловчи М.Муродов, Тошкент, 1970, 90 бет; 2)Зевархон, достон, нашрга тайёрловчи М.Муродов, Тошкент, 1986, 120-198-бетлар. «Зевархон» достонининг ҳозирги кундаги энг мукаммал матни 1986 йилдаги нашри саналади. Биз мана шу манбани тадқиқотимизга асос қилиб олдик ва замонавий компьютернинг махсус дастурлари ёрдамида унинг лексикографик луғатларини туздик. Фозил шоирнинг «Зевархон» достонида ишлатилган сўзлар сонини яъни унинг сўз бойлигини аниқлашда қуйидаги тамойиллар асосида иш олиб бордик:

а) сўзнинг фонетик вариантлари алоҳида-алоҳида сўз ҳисобланди – *тов – тоғ, гаҳ – гоҳ, подшо – подшоҳ – пошшо, зўрабор – зўравон* ва ҳ.к.;

б) барча сўз туркумларига оид сўзлар алоҳида сўз ҳисобланди;

в) лексемаларнинг шакллари (шахс-сон, келишиқ кўшимчалари билан, феълнинг замон, шахс-сон, нисбат, турли майллардаги шакллари) сўзлик луғатида битта сўз ҳисобланди. Масалан, *гул, гули, гулдай, гулнинг, гулдайин* кабилар битта сўз (*гул*); *дарё, дарёдай, дарёдайин* кабилар битта сўз (*дарё*); *бўта, бўтадай, бўтадайин* кабилар битта сўз (*бўта*); *олма, олмадай, олмадайин* кабилар битта сўз (*олма*) ҳисобланди.

г) бирикмалардаги сўзлар алоҳида луғат бирлиги сифатида олинди. Масалан, *очилган гулдай* бирикмаси *очилган* ва *гулдай* сўзлари алоҳида олинди;

д) *ва* боғловчиси (-ў, -ю) билан келган жуфт сўзлар алоҳида сўз деб олинди;

е) сўзларнинг алфавитлаштирилишида компьютерда криллча-ўзбекча ҳарфларни кодлаштириш билан боғлиқ бўлган камчиликлар ҳам инобатга олинди. Ў,Қ,Ғ,Х ҳарфлари компьютерда худди *у,к,г,х* тарзида ўкилиши сўз ичидаги алфавитлаштириш жараёнига салбий таъсир кўрсатганлигини таъкидлаш лозим. Уларни амалдаги тартибда алфавитлаштириш катта қўл меҳнатини талаб қилишини ва луғат матнига компьютер ёрдамида қайта ишлов берилганида бу тартибнинг яна ўзгариб кетаверишини инобатга олиб, компьютер қандай алфавитлаштирилган бўлса, шу тартиб нашрда ҳам сақлаб қолинди.

Мазкур тамойиллар асосида Фозил шоир «Зевархон» достонида 15701 та сўз (5053 та сўзшакл) ишлатилганлигини аниқладик. Лекин шундай бўлса-да, биз дастлабки уриниш сифатида достон бўйича сўзлик, алфавитли, частотали ва терс (чаппа) луғатларини туздик. Частотали луғатининг бир неча вариантлари ҳам яратилди. Улар: 1) алфавитли-частотали луғат, 2) энг кўп частотали сўзлардан бошланиб, энг кам частотали сўзлар томон камайиб

борадиган луғат, 3) энг кам частотали сўзлардан бошланиб, энг кўп частотали сўзлар томон кўпайиб борадиган луғат. Ундаги материаллар, энг аввало, лексикографик луғатларнинг тарихини ўрганиш ва таҳлил этишда, ўзбек тилининг ва қипчоқ шеваларининг изоҳли луғатларини яратишда, профессионал халқ бахшиси Фозил шоирнинг эпик репертуаридаги анъанавий дostonлар тилини ўрганиш ва бир-бирига қиёслашда ёрдам бериши табиий. Бу **биринчидан**. **Иккинчидан**, мазкур луғатлар «Зевархон» тилининг ўзига хос хусусиятлари, унинг тилидаги юқори ва кам частотали сўзларнинг нисбати, халқ бахшисининг сўз қўллаш маҳорати, бошқа профессионал халқ шоирларидан фарқли ва муштарак жиҳатларини ўрганишда, бахши асарлари тилининг изоҳли луғатини яратишда ишончли манба бўлиб хизмат қилади. **Учинчидан**, халқ дostonлари тили устида кузатишлар олиб бормоқчи бўлган барча мутахассислар ва тадқиқотчилар ушбу луғатлар ёрдамида Фозил шоир қўллаган сўз, сўзшакл, бу сўзшаклларнинг алфавит ёки терс (чаппа) тартибда қўлланиш частотаси ҳақида аниқ тасаввурларга эга бўла олади.

Тадқиқотимизнинг дастлабки бобини амалга оширишдаги **биринчи вазифа** мазкур дostonнинг электрон матнини замонавий компьютер хотирасига киритиш бўлди ва натижада 82 саҳифалик матнда берилган рақамлар умумлаштирилганда 15859 луғавий бирлик қўлланганлиги аниқланди. Қўлланилган сўзларнинг 15500 дан ортиқлиги шоир куйлаган дoston матнининг статистик қурилиши ва лексикографик манбалари ҳақида муайян илмий-амалий хулосалар чиқаришимизга асос бўла олади, деб ҳисобладик.

Тадқиқотни олиб боришнинг кейинги босқичида **иккинчи вазифа** сифатида матннинг электрон нусхаларига таянган ҳолда *алфавитли, частотали ва терс луғатлар* тузиш ишлари амалга оширилди. Замонавий компьютер дастурлари асосида дастлаб қуйидаги натижалар олинди: дostonдаги сўзларнинг миқдори: сўзшакллар 5053 тани, жами қўлланиш ҳолати 15701 тани ташкил этди. Тузилган луғатлар ёрдамида қўлланилган сўзшакл ва уларнинг қўлланиш частотаси ҳам аниқланди. Демак, «Зевархон» дostonида жами 5053 та сўзшаклни 15701 марта қўлланган. Бу рақамларда баъзи бир фарқлар борлиги кўзга ташланади. Дастлабки маълумотномада луғавий бирликлар сони 5053 та деб берилган. Бу компьютер кўрсаткичи. Луғатларда эса матнда 15701 сўзшакл мавжудлиги қайд этилган.

Дoston матни асосида тузилган алфавитли луғатдаги сўзшакллар ва уларнинг қўлланиш частотаси ўртасидаги фарқлар миқдор ва фоизлар ҳисобида қуйидаги статистикани ташкил этди: жами қўлланиши: *матнда* 15859, *луғатда* 15701 та; уларнинг фарқи қуйидагича: *сонда* 158, фоиз ҳисобида: 0,009963%. Ушбу статистик маълумотдан аён бўладики, дoston матнининг электрон матни очилганда компьютер кўрсатадиган рақам луғатлар тузилгандан кейинги рақамларга қараганда бироз кўп. Аммо бу фарқ 0,009963 дан ошмайди. Бошқача айтганда, улар ўртасидаги фарқ ҳар 100 та сўзга 1 фарқ тўғри келиши мумкин. Демак, бу ерда *нисбий хато* $\delta = 0,01-0,02$ га тенг. Бу нисбий хатоликларнинг муайян сабаби бор. Компьютер электрон матндаги рақамларни ҳар бир луғавий бирлик сифатида қайд этади, луғатларда эса ҳарф (сўз) билан ёзилмаган сон ҳисобга олинмайди. Шу боис бу номувофиқликка жиддий камчилик сифатида қаралмаса ҳам бўлади.

Тадқиқотимизни амалга ошириш жараёнида мазкур дoston матни юзасидан алоҳида-алоҳида алфавитли, частотали ва терс луғатлар тузилди. Ҳар бир луғат ўзига хос хусусиятларига эга, матн таҳлилида улар алоҳида вазифаларни бажаришга хизмат қилади. Масалан, мазкур дostonнинг *алфавитли-частотали луғатида* сўзлар алфавит тартибида берилган. Айни пайтда, унда муайян сўзшаклларнинг неча марта ва матннинг қайси саҳифаларида учраганлиги ўз ифодасини топган, янада аниқроқ қилиб айтганда, мазкур луғатдаги дастлаб рақам сўзшаклни, сўзшаклдан кейинги рақам – сўзшаклнинг дoston матнида умумий тарзда неча марта қўлланганлигини, кейинги рақам – дoston саҳифасининг рақамини, қавс ичидаги рақамлар эса дoston саҳифасида қўлланиш даражасини ифодалайди. Бу борадаги фикр-мулоҳазаларимизни далиллаш мақсадида ҳарфи билан боғлиқ луғат мақоласини бу ўринда беришни лозим топдик:

Хулоса сифатида қуйидагиларни таъкидламоқчимиз:

1. Ҳар қандай матннинг, хусусан, халқ дostonларидан “Зевархон” матнининг ахборот-статистик таҳлили матн лингвистикасининг назарий ва амалий масалаларини объектив ҳал этишга кўмаклашади.

2. “Зевархон” дostonи матнига лексикографик ишлов беришда компьютер дастурларини тузиш ва амалиётда қўллаш жараёнида айрим камчиликлар бўлишига қарамасдан, ушбу типдаги матнларнинг лингвистик таҳлилининг олиб бориш олдинга қўйилган қадамдир. Ушбу юмушлар келажакда такомиллаштириб борилиши ва бу усулларни амалиётга татбиқ этиш юзасидан методик ишлар яратилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Зевархон // Баҳром ва Гуландом. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986.
2. О`rinboyeva D. O`zbek xalq dostonlari tilining chastotali lug`ati. – Toshkent, O`zME, 2006; O`rinboyeva D. , Umurzoqov U. O`zbek xalq dostonlari tilining alfavitli-chastotali lug`ati. – Toshkent, O`zME, 2006;
3. B.Yo`ldoshev, D.O`rinboyeva. O`zbek xalq dostonlarining chastotali izohli frazeologik lug`ati. – T:O`zME, 2008. 100-bet.
4. Ризаев С. Ўзбек тилшунослигида лингвостатистика муаммолари. – Тошкент: «ФАН», 2006, -Б.21.
5. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. –Б. 236

|

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

**№4/4 (113)
2024 й., апрель**

Ўзбекча матн муҳаррири:
Русча матн муҳаррири:
Инглизча матн муҳаррири:
Мусахҳиҳ:
Техник муҳаррир:

Рўзметов Дилшод
Ҳасанов Шодлик
Ҳамраев Нурбек, Ламерс Жон
Ўрозбоев Абдулла
Шомуродов Журъат

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 05.04.2024
Босишга рухсат этилди: 15.04.2024.
Қўғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 70.
Ҳажми 28,8 б.т. Буюртма: № 4-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18